De Stem. Jaargang 20

bron
De Stem. Jaargang 20. Van Loghum Slaterus, Arnhem 1940

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_ste001194001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

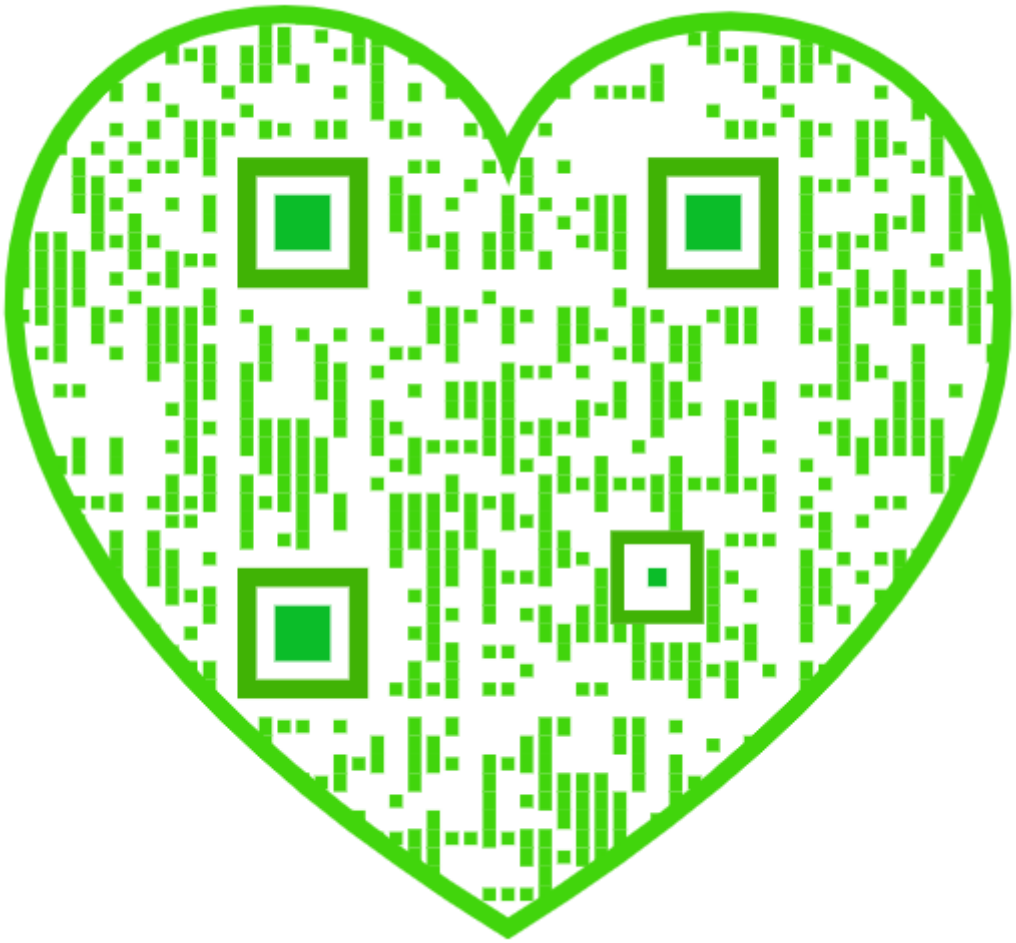

[Deel 1]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
AAFJES, B.	Verzen	159
ACHTERBERG, G.	Verzen	255
ARONDÉUS, W.	Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland	609
BEEK, WILLEM VAN	Jan Steen	342
BLANKENSTEIN, Dr. M. VAN	Hitler's gesternte	293
	Lest we forget!	470
	Misrekening	17
	De Moloch	118
	Een spel van interventie en neutraliteit	407
BOGAERTS, THEO	De droeve historie van den klokkenluider	227
BOURBON, LOUIS DE	De brief	53
Brieven van de P.E.N. clubs		1
BRUGMANS-MARTENS, Mr. L.I.	The world of to-morrow	167
COSTER, DIRK	Geschiedschrijving over Nederland in het Derde Rijk	178
	Klein Journaal	367
	Leven en sterven van Willem van Oranje. III.	486
DEFRESNE, WIES	Scherpenheuvel	67
DENDERMONDE, M.	Verzen	503
DONKER, ANTHONIE	Inundatie	128
	De jongste generatie en de werkelijkheid	73, 182, 260, 386

	Een leerstoel in het Vondelpark	134
	Verzen	225, 373, 484, 590
	Voortgaande	561
	Waterlinie	16
DOORN, WILLEM VAN	Verzen	380
GEEST, K. VAN DER	De stuurman van de Martha	449
HEEVER, C.M. VAN DEN	‘Ras’ en maatskaplike verhoudinge as agtergrond van die Afrikaanse letterkunde	138
HOEKSTRA, H.G.	Cleanshaven	28
HUSSEM, W.	Samenkomst	507
KANTER, RINKE	De wilde vaart	564

KOOL, HALBO C.	Drie oude verzen	596
	Verzen	163
KROG, HELGE	Litteraire kunst en moraal	39
LANDAUER, Dr. KARL	De persoonlijkheid van Freud	508
MARSMAN, H.	De wanhoop	482
MOLENAAR, JOHAN DE	Verzen	385
MORRIËN, ADRIAAN	Zomerwind	259
MUSSCHE, ACHILLES	Monoloog van liefde, leven en dood	578
NAEFF, TOP	Het oude lied	129
PRINS, JAN	Vijf fabels van La Fontaine	11
RAVESTEIJN, Dr. W. VAN	Maakt de oorlog deel uit van de ‘cultuur’?	353
ROELANTS, M.	Dansen misschien, schermen misschien, lezen zeer zeker	337
ROSKAM, TINE	Geneefse café's	525
SCHREINER, GERTH	René Schickele, grenslandman	286
TERGAST, NES	Verzen	375
TIELROOY, JOHANNES	De positie van Nederland	113
VESTDIJK, S.	Plastiek en taalplastiek	599
VRIES, THEUN DE	Uiteenzetting met Vestdijk	270, 395
WELDERS, J.	Dop Bles †	131
WESSEM, CONSTANT VAN	Afscheid van de Eene	257
ZIJL, HANS VAN	Verzen	596
	Acht sonnetten	59
	Het geldstuk	31

Critisch Bulletin

AUGUSTIN, FELIX	639
BLIJSTRA, R.	322, 653
BOON HARTSINCK, A.M.	555

BOUMAN, P.J.	101, 221, 539
BROUWER, J.	324
DEBROT, COLA	313
DEKKER, MAURITS	430
DONKER, ANTHONIE	81, 625, 654
DUINKERKEN, ANTON VAN	645
EGGINK, CLARA	93
HACKEL, ALFRED	638
HELMAN, ALBERT	85, 327, 632, 655
HUBER NOODT, U.	318
KADT, J. DE	213
KALMA, D.	193
KELK, C.J.	425, 533, 649
KOOL, HALBO C.	94, 207, 222, 224, 440, 550
KRANENDONK, A.G. VAN	643
LEEUWEN, W.L.M.E. VAN	200
LOON, H. VAN	103, 217, 431, 643

MARSMAN, H.	429, 538, 637
MOUT, A.	97, 223, 317, 421
OTTEN, J.F.	110
PAAP, WOUTER	108
PRAAG, S. VAN	305
PRAAG, SIEGFR. E. VAN	98, 534
PREMSELA, MARTIN J.	325
RAVESTEIJN, W. VAN	209
ROEST CROLLIUS, B.	417, 635
ROMEIN, J.	529
ROMEIN-VERSCHOOR, A.	309
SCHREINER, GERTH	88, 330, 443
STEEN, PETER VAN	427
STERKENBURG, REINIER P.	219, 334, 438, 541
TOOREN, MARIJKE VAN	446
VESTDIJK, S.	105
VETH, CORNELIS	204, 424
VRIES, THEUN DE	215
VUYK, BEP	534
WAALS, LAURENS VAN DER	107, 544
WESSEM, CONSTANT VAN	195, 320, 433

II Alfabetisch naar de titels

Acht sonnetten door HANS VAN ZIJL	59
Afscheid van de Eene door C. VAN WESSEM	257
De brief door L. DE BOURBON	53
Cleanshaven door H.G. HOEKSTRA	28
Dansen misschien, schermen misschien, lezen zeer zeker door M. ROELANTS	337
Dop Bles † door J. WELDERS	131
Drie oude verzen door HALBO C. KOOL	593

De droeve historie van den klokkenluider door THEO BOGAERTS 227

Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland door W. ARONDÉUS 609

Het geldstuk door C. VAN WESSEM 31

Geneefse café's door TINE ROSKAM 525

Geschiedschrijving over Nederland in het Derde Rijk door DIRK COSTER 178

Hitler's gesternte door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 293

Inundatie door ANTHONIE DONKER 128

Jan Steen door WILLEM VAN BEEK 342

De jongste generatie en de werkelijkheid door ANTHONIE DONKER 73, 182, 260, 386

Klein Journaal door DIRK COSTER 367

Een leerstoel in het Vondelpark door ANTHONIE DONKER 134

Lest we forget! door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 470

Leven en sterven van Willem van Oranje. III. door DIRK COSTER 486

Litteraire kunst en moraal door HELGE KROG 39

Maakt de oorlog deel uit van de 'cultuur' door Dr. W. VAN RAVESTEIJN 353

Misrekening door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 17

Monoloog van liefde, leven en dood door ACHILLES MUSSCHE 578

De Moloch door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 118

Het oude lied door TOP NAEFF 129

De persoonlijkheid van Freud door Dr. K. LANDAUER 508

Plastiek en taalplastiek door S. VESTDIJK 599

De positie van Nederland door JOHANNES TIELROOY 113

'Ras' en maatskaplike verhoudinge as agtergrond van die Afrikaanse letterkunde door C.M. VAN DEN HEEVER 138

René Schickele, grenslandsman door G. SCHREINER 286

Samenkomst door W. HUSSEM 507

Scherpenheuvel door WIES DEFRESNE 67

Een spel van interventie en neutraliteit door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 407

De stuurman van de Martha door K. VAN DER GEEST 449

Uiteenzetting met Vestdijk door THEUN DE VRIES 270, 395

Verzen door B. AAFJES 159

Verzen door G. ACHTERBERG 255

Verzen door M. DENDERMONDE 503

Verzen door ANTHONIE DONKER 225, 373, 484, 590

Verzen door WILLEM VAN DOORN 380

Verzen door HALBO C. KOOL 163

Verzen door JOHAN DE MOLENAAR 385

Verzen door NES TERGAST 375

Verzen door C. VAN WESSEM 596

Voortgaande door ANTHONIE DONKER 561

Vijf fabels van La Fontaine door JAN PRINS 11

De wanhoop door H. MARSMAN 482

Waterlinie door ANTHONIE DONKER 16

De wilde vaart door RINKE KANTER 564

The world of to-morrow door Mr. L.I. BRUGMANS-MARTENS 167

Zomerwind door ADRIAAN MORRIËN 259

Critisch Bulletin

AALBERS, H. De levensleer van Meister Eckhart door G. Schreiner 443

ALTHOFF, L. Een trein vertrok door Halbo C. Kool 94

AMMERS-KÜLLER, JO VAN. Wat ik zag in Indië door Bep Vuyk 534

ARONDÉUS, W. Matthijs Maris door C. Veth 204

BACHELARD, GASTON. Lautréamont door Halbo C. Kool 550

BEMMELEN, W. VAN. Het laatste oordeel en andere verhalen door C.J. Kelk 533

BOEKMAN †, Dr. E. door Anthonie Donker 654

BRAAK †, MENNO TER door Anton van Duinkerken 645

BRONGERS, TONNIS. Maarten Storm door Halbo C. Kool 222

CLEEFF, ED. VAN. Sociaal-economische ordening door P.J. Bouman 539

COOLEN, ANTOON. Uit het kleine rijk door C.J. Kelk 425

EINSTEIN, ALFRED. Briefe Deutscher Musiker door W. Paap 108

Geschenk, Het door B. Roest Crollius 417

GLEIT, MARIA. Du hast kein Bett, mein Kind door R.P. Sterkenburg 438

GOLTZ, J. VON DER. Der Steinbruch door L. v.d. Waals 544

GRIESE, FRIEDRICH. Die Wagenburg door L. v.d. Waals 544

HABE, HANS. Zu spät? door R.P. Sterkenburg 219

HAEDENS, KLÉBER. Gérard de Nerval ou la sagesse romantique door M.J. Premsela 325

HELMAN, ALBERT. Het vergeten gezicht door Cola Debrot 313

HÉRIAT, PHILIPPE. Les enfants gâtés door H. v. Loon 103

HOOGEWERFF, Dr. G.J. Verbeelding en voorstelling door H. Marsman 538

HUIZINGA, J. Neutraliteit en vrijheid, waarheid en beschaving door P.J. Bouman 221

HUYTS, Mr. J. De buitenlandsche politiek van de Sowjetunie door J. de Kadt 213

JELLINEK, O. Die Geistes- und Lebenstragödie der Enkel Goethes door L. v.d. Waals 107

JOHST, HANS. Die Torheit einer Liebe door L. v.d. Waals 544

JONG, A.M. DE. Mustapha door Halbo C. Kool 94

JONG, A.M. DE. Thanatos en de vreemdeling door Halbo C. Kool 224

KAUS, GINA. Der Teufel nebenan door R.P. Sterkenburg 541

KELK, C.J. De vos en zijn staart door C. v. Wessem 195

KOENEN-ENDEPOLS. Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal. 19de druk door v. T. 448

KOHNSTAMM, PH. Democratie in de branding door P.J. Bouman 101

KOLBENHEYER, E.G. Das Gottgelobte Herz door G. Schreiner 443

KOLBENHEYER, E.G. Das Lächeln der Penaten door L. v.d. Waals 544

KUYLE, ALBERT. Harmonica door A. Mout 317

LAST, JEF. De vliegende Hollander; Kruisgang der jeugd door G. Schreiner 88

LICHTENBERG, G.C. Aphorismen, Briefe, Schriften door H. Marsman 637

LUNDBERG, F. Dictators in Amerika door Halbo C. Kool 440

MAN, HERMAN DE. Zonen van den Paardekop door C. Veth 424

MANN, THOMAS. Lotte in Weimar door C. v. Wessem 433

MENNICKE, Dr. A.C. Moderne psychologie door Siegfr. E. van Praag 98

MENS, JAN. De gouden reael door B. Roest Crollius 635

MISKOTTE, H. Edda en Thora door Siegfr. E. van Praag 534

MOER, MAARTEN VAN DE. De schatten van Medina-Sidonia door C. van Wessem 320

MOK, M. De tweede jeugd; Figuren in het zand door Halbo C. Kool 207

MONTHERLANT, H. DE. Les lépreuses door H. van Loon 217

Officieel gedenkboek Marnix van St. Aldegonde door J. Romein 529

OTTEN †, J.F. door R. Blijstra 653

Overzicht van de hedendaagsche Finsche litteratuur door S. van Praag 305

PASCOAES, TEIXEIRA DE. Hieronymus, de dichter der vriendschap door J. Brouwer 324

PERRON †, ED. du door C.J. Kelk 649

PIEBENGA, J. Koarte skiednis fen de Fryske skriftekennisse door D. Kalma 193

PRAAG, SIEGFRIED E. VAN. Pension Wessels door U. Huber Noodt 318

PROKOSCH, F. Night of the poor door A.G. v. Kranendonk 643

PUJMANOVÁ, MARIE. Mensen op de tweesprong door Theun de Vries 215

QUENEAU, R. Un rude hiver door H. van Loon 643

RAUSCHNING, H. De nihilistische revolutie door W. v. Ravesteijn 209

RHEENEN, JAN VAN. De glijbaan door Halbo C. Kool 222

RISPENS, J.A. De dichter van den Zarathustra in verband met dezen tijd door H. Marsman 429

ROEST CROLLIUS, B. Het roekelooze hart door A. Mout 97

ROMAINS, JULES. Les hommes de bonne volonté XVII en XVIII door H. van Loon 431

ROOTHAERT, Mr. A. Dr. Vlimmen; Die verkeerde weereldt door A. Mout 421

RÜMKE, Dr. H.C. Karakter en aanleg in verband met het ongeloof door A.M. Boon Hartsinck 555

SCHÄFER, WILHELM. Die unterbrochene Rheinfahrt door L. v.d. Waals 544

SCHARTEN, CAREL. De schatten van Groot-Griekenland door R. Blijstra 322

SCHELVEN, A.A. VAN. Marnix van St. Aldegonde door J. Romein 530

SCHICKELE †, RENÉ door R.P. Sterkenburg 334

SCHOONDOCHTER. De waarheid over Multatuli en zijn gezin door A. Romein-Verschoor 309

SERVAES, ANKE. Wie volgt door Marijke v. Tooren 446

SMIS, G.P. Het spionnetje door Peter van Steen 427

STEINMETZ, RUDOLF. Menschenleven in Amerika door M. Dekker 430

STONE, IRVING. Jack London door J.F. Otten 110

Tien jaren Critisch Bulletin door Anthonie Donker 81

TORNIUS, V. Land der Tränen door A. Hackel 638

TRAVEN, B. Ein General kommt aus dem Dschungel door Albert Helman 327

TRAZ, ROBERT DE. La familie Brontë door S. Vestdijk 105

VESTDIJK, S. Sint Sebastiaan door Albert Helman 85

VOLLEWENS-ZEYLEMAKER, G. De eeuwige vraag door Halbo C. Kool 94

VRIESLAND, VICTOR E. VAN. Spiegel van de Ned. Poëzie door alle eeuwen door Anthonie Donker 625

VUYK, BEP. Het laatste huis van de wereld door Clara Eggink 93

WALCH, JAN. Is het te laat voor Bayart? door A. Mout 223

WALSCHAP, GERARD. Het kind; Houtekiet door W.L.M.E. v. Leeuwen 200

WERFEL, FRANZ. Der veruntreute Himmel door G. Schreiner 330

WIECHERT, ERNST. Die Magd des Jörgen Doskocil door L. v.d. Waals 544

ZANDSTRA, EVERT. De vlammende heide door Albert Helman 632

ZILLICH, HEINRICH. Attilas Ende; Der baltische Graf; Der Weizenstrauss door F. Augustin 639

ZIJLSTRA †, DOEKE door Albert Helman 655

Op de bres
Oproep van de Poolsche P.E.N. Club

Aan alle schrijvers ter wereld

De laster en de leugens door de Duitsche kranten verbreid tegen Polen, hebben bij de Poolsche auteurs al lang een gevoel van diepen afkeer gewekt. Wij hebben deze lastercampagne beantwoord met een minachtend zwijgen, omdat wij niet wilden aannemen, dat er in heel de beschaafde wereld iemand was die aan dergelijke insinuaties van de pers wilde gelooven - een pers die geheel in dienst staat van het bekende regime.

En toch, nu de voornaamste autoriteiten van Duitschland zich veroorloven in hun officieele mededeelingen te steunen op dezelfde ficties, en deze denkbeeldige feiten voor te stellen als de waarheid omtrent het leven van de Duitsche minderheid in Polen, nu zij spreken over moorden op Duitschers, over castraties verricht op bevel van de rechterlijke macht, en over concentratiekampen voor de Duitschers enz., nu voelen wij het onzen plicht deze valsche berichten als laster aan te klagen. In Polen worden dergelijke euveldaden niet door Polen verricht. Overtuigd dat deze vooropgezette leugens tot doel hebben een schaduw te werpen op onzen staat en op onze natie, die niets anders wenscht dan een vreedzaam leven op haar eigen grondgebied en die tot het bittere einde zal vechten om haar heilige grondbeginselen van menschelijkheid en beschaving te verdedigen, protesteeren wij tegen de schandelijke methoden van Duitschland en roepen wij alle schrijvers ter wereld op, inzonderheid de leden van de groote federaties der P.E.N. Clubs, om zich te voegen bij ons protest.

JAN PARANDOWSKI, president
MARIA KANCEWICZOWA
KAZIMIR WIERZYNSKI
Warschau, 30 Augustus 1939

Eerste zendbrief van de Engelsche P.E.N. Club

Begin October 1939

Met het uitbreken van den oorlog is de waarde van de P.E.N. honderd keer zoo groot geworden. Zijn verantwoordelijkheid is evenzeer gestegen. In dezen oorlog wordt het leven van den g e e s t evenzeer bedreigd als het leven van het lichaam. Het natuurlijke instinct van officieele personen en van wat men noemt menschen van de daad is om te onderstellen dat een activiteit van l i t t e r a i r e n aard gemakkelijk en als nutteloos werk kan worden opzij gezet. Zij zullen het alleen goedvinden, dat schrijvers propagandageschriften uitgeven, ja, zij zullen dit zelfs aanmoedigen.

Deze klaarblijkelijke verwaarloozing van de litteratuur en van andere kunsten kan nog worden gedragen en zal wel overwonnen worden. Maar het ergste is het gevaar voor onze beschaving. Indien de verschrikkelijke noodzakelijkheden van den oorlog ons geheele leven beginnen te beheerschen, niet alleen ons huis, maar ook onze gedachten, en niet alleen onze gedachten, maar ook de R e d e en de V e r b e e l d i n g , dan zullen zij eindigen onze overtuiging te verstikken dat alle menschen, omdat zij menschen zijn en kinderen Gods, tot plicht hebben elkaar te e e r b i e d i g e n .

Een toekomst waarin deze overtuiging niet meer bestaat, is een verschrikking.

Schrijvers maken soms den indruk alsof zij de eenige vrienden zijn van de beschaving. Dat is hun eigen waan. Doch zij hebben bijzondere gaven om die beschaving te dienen - of te bederven. Op dit oogenblik zien wij dat de beschaving waar wij het meest mee zijn vertrouwd en waarin wij zijn opgevoed, in groot gevaar verkeert. Als de oorlog lang duurt, zullen wij eindigen heele volkeren te gaan haten, en zullen wij wenschen ze te straffen met alle middelen, die in onze macht staan. Wij zullen het gebruik van afgrijslijk oorlogstuig verontschuldigen door te beweren, dat de oorlog er door verkort zal worden. En de vijandelijke macht zal evenzoo handelen en dan zullen wij dat weer vergelden. Engeland, als een democratisch land, is slechts na lange aarzeling overgegaan tot den oorlog en met geen ander doel dan een aanval

af te leiden. Maar wij merken nu al, en binnenkort zullen wij 't nog beter merken, hoe ontzaglijk moeilijk het is om te vechten zonder dat een agressieve geest in ons werkzaam is. Als de oorlog verder gaat, zullen we leeren te haten. Als wij onder rampen lijden, zullen wij verleid worden ook rampen te veroorzaken, enz. En de dwaasheid, het onverstand van de Duitsche Nazi's die wij afkeurden, zullen zich meester maken van ons. En met al onze pogingen om de Europeesche cultuur te verdedigen, zullen wij nog eindigen haar mee te helpen verstikken.

Nu is het de plicht van de schrijvers om op allerlei wijzen de groei van dien haat en die verachting voor onze tegenpartij tegen te gaan. Een schrijver, die het publiek wil overhalen tot haat, zal ons beletten vrede te sluiten. Een van zijn plichten is juist om ons verstand gezond te houden en ons er aan te herinneren, dat sommige manieren van oorlog voeren alleen maar leiden tot verwoesting van de beschaving; hij moet onzen geest afhouden van onwaardige handelingen, domheden, haat en wraak.

Wij, als democratisch volk, hebben altijd genoten van vrijheid van denken, spreken en schrijven en wij staan verbaasd over en zijn afkeerig van de landen waar zulke vrijheden niet meer bestaan. Maar wij moeten oppassen, dat in dezen oorlog onze autoriteiten, onder den druk van angst of in te groote zucht naar autoriteit, de vrijheid, die wij nog bezitten om hun maatregelen aan kritiek te onderwerpen, niet zullen opheffen om ons den mond te snoeren. En niemand meer dan een schrijver heeft er belang bij zulk een vrijheid te verlangen en te behouden. Zonder een persoonlijken geest is elke vorm waardeloos. Daarom is het vooral aan ons, schrijvers, om die vrijheid te verdedigen. In vredestijd is het al bezwaarlijk genoeg voor een auteur oprecht zijn gedachten te uiten - hoeveel te meer in oorlogstijd.

En toch - zonder waarheid kan geen enkele staat blijven leven. De eersten, die onder de onderdrukking van de waarheid hebben te lijden, zijn de schrijvers. Daarom moeten zij er voor waken, zonder ophouden en zoo angstvallig mogelijk, dat de waarheid niet worde aangerand.

Als het hun verboden wordt te publiceeren, laten zij dan wachten tot een gelegener tijd. Maar zij kunnen leugens

helpen verzwakken, te niet doen, vooral halve leugens, die de ergste zijn.

In de achttien jaren, dat de P.E.N. bestaat, heeft deze vereeniging onnoemlijk veel sterke banden gelegd tusschen schrijvers van alle landen. Dat hebben wij 't laatste jaar van spanning al gevoeld. Maar nu wordt ons een veel zwaarder beproeving opgelegd. Wij moeten nu bewijzen, dat in ons een werkelijkheid bestaat van intellectueel en geestelijk leven, die gevaar loopt door den oorlog te worden verminkt of onder te gaan, als wij daar niet tegen strijden, met al onzen w i l en heel ons g e l o o f.

Wij hebben geen andere middelen! Wij moeten onze verantwoordelijkheid in dit opzicht onder de oogen zien. Wij worden opgeroepen om de rechtschapenheid en de eerlijkheid van het geschreven woord te verdedigen, om onze eigen gedachten trouw te blijven - en goed te beseffen, dat de eenige hoop op de toekomst blijft in ons pogen zooveel mogelijk kanalen open te houden waarlangs onze denkbeelden kunnen worden uitgezonden; en te herhalen, desnoods met levensgevaar te herhalen, dat elk woord, elke handeling, elke overeenkomst die de waardigheid en de vrijheid van den mensch aantast, slecht is en verworpen moet worden.

De Engelsche P.E.N. Club groet U allen. Wat de centra van de neutrale landen betreft, wij weten hoe zwaar Uw verantwoordelijkheid is en dat gij daarvan doordrongen zijt.

STORM JAMESON, Presidente

HERMON OULD, Secretaris

Fransche zendbrief van den internationalen voorzitter van de P.E.N. Club aan alle centra

Eind September 1939

De internationale Voorzitter van de P.E.N., de Heer Jules Romains, richt een brief aan alle centra, waarin hij het uitbreken van den oorlog ziet als een zwaren slag, ook voor de P.E.N. Club, die altijd voor het behoud van den vrede heeft geijverd.

Hij begint met te zeggen, dat hij van zeer nabij den toestand heeft kunnen volgen en de betrouwbaarste bronnen

heeft kunnen raadplegen, waardoor hij de zekerheid won, dat de regeeringen van alle vrije landen in de wereld - of zij nu tot de oorlogvoerenden behoorden of niet - eerlijk besloten waren den vrede te handhaven met alle middelen, die haar ten dienste stonden, maar dat dit niet heeft mogen baten.

Ik wist, zegt hij, dat zij om dit doel te bereiken, bereid waren hun politieke of doctrinaire voorliefdes te onderdrukken en hun wantrouwen, hoewel gewettigd, terug te dringen, zeer ernstige grieven te vergeten en zwaarwegende belangen op te geven.

Persoonlijk contact met verscheidene autoriteiten stelt mij in staat U te verzekeren dat er op dit punt geen uiteenloopende meeningen waren en dat ieder van die regeeringen klaar stond concessies te doen. Ik kan U verzekeren, dat het werkelijk tegen hun zin was en alleen onder dwang van 't gevaar, dat de Westersche democratische landen besloten een verbond van bijstand en wederzijdsche garantie te sluiten tegenover den dreigenden aanval - iets wat zij veel liever hadden vervangen door een groote onderlinge samenwerking tot oplossing van alle geschillen, een opbouwende samenwerking van alle volkeren, in den geest van president Roosevelt.

Er bestond dus, volgens mij, al sedert maanden geen twijfel meer: de vrede werd alleen bedreigd door de regeeringen der totalitaire staten en in de eerste plaats door Duitschland. Wij behoefden dus terwille van menschelijkheid en vrede, aan de regeeringen der vrije landen, die bereid waren tot de uiterste concessies over te gaan, niets meer te vragen. Al onze smeekbeden zouden zich dus moeten richten tot de totalitaire staten. Maar wij wisten maar al te zeer dat deze ons slechts met hoon en minachting zouden ontvangen.

De opinie van 't Duitsche volk te beïnvloeden, dat volk uit zijn hypnose te doen ontwaken, dat was ons doel; maar hoe die menschen te bereiken? en als het waar is dat wij er niet aan wanhoopten zoover te komen door een langdurige bewerking, dan heeft de haast, waarmee hun regeering dezen ramp heeft ontketend, er ons niet den tijd voor gelaten.

Maanden lang was 't eenige wat men tot de vrije landen kon zeggen dit: ‘Als gij nog één kans wilt bewaren om den vrede en de vrijheid van de wereld te redden, wees dan sterk

en vastbesloten.' Alles wat men tot de schrijvers en intellectueelen van de vrije landen kon zeggen was: 'Helpt Uw regeeringen den vrede te redden, door ze met al Uw kracht te steunen.' En dat is ook wat in de afgeloopen maand Mei gezegd is op het laatste buitengewone Congres van de P.E.N. Club in Amerika, in de laatste resolutie, welke eenstemmig werd aangenomen.

En nu is toch de slag gevallen en of wij nu tot de oorlogvoerende landen behooren of niet, wij zijn er allen in betrokken.

Wij, schrijvers van de geheele wereld, hebben alles gedaan om de kansen op een oorlog te verminderen, wij hebben geweigerd nationale hartstochten op te wekken of ideologische twisten uit te lokken. Wij rekenden op het gezond verstand en op den invloed van den tijd om dwalingen te doen verdwijnen en demonische leuzen te doen verstommen. Helaas is onze hoop verijdeld. De oorlog is uitgebroken, omdat sommige menschen voor 't meerendeel met een verdwaald verstand, verblind door hoogmoed en door een laagstaande cultuur, of misschien door vroegere fouten tot het uiterste gedreven, den oorlog g e w i l d hebben en dien oorlog zouden gewild hebben en ook verkregen, hoe zachtmoedig of hoe zwak de vredelievende volkeren tegenover hen ook zouden geweest zijn.

Doch wij zullen niet met gekruiste armen stil blijven zitten onder voorwendsel dat wij niet bij machte waren dezen ramp te voorkomen. Juist de gematigdheid die wij hebben betoond en die ons meer dan eens is verweten, geeft ons het recht en den plicht met kracht partij te kiezen. Het is niet denkbaar, dat in dezen tragischen strijd, waarin het lot van de beschaving en waarin alle waarden van den geest op het spel staan, de aangewezen en tot een vereeniging verzamelde vertegenwoordigers van den geest in deze wereld neutraal blijven. Het is begrijpelijk dat de landen die zich politiek neutraal willen houden, van hun burgers verwachten dat die ook zulk een houding aannemen. Maar is het mogelijk dat Uw geweten en Uw gedachten neutraal blijven? Hebben wij niet als voorschrift voor onze P.E.N. Club verklaard en dit bij elk congres herhaald, dat het de plicht en het recht is van elken schrijver om eerlijk en voluit zijn gedachten uit te

drukken? Het is niet mogelijk dat Uw daden als schrijver niet overeen zouden komen met Uw geweten; dat Uw stemmen zich niet zouden verheffen in een aanklacht tegen hen, die, nadat zij een tijdperk hebben ingesteld van achtervolging en de wegen van de wereld bezaaid hebben met vluchtelingen, waaronder verschillende broeders van onzen geest en van onze litteratuur, nu op dit oogenblik met voorbedachten rade de afschuwelijke gevolgen van een nieuwen oorlog tusschen de volkeren ontketenen.

Het is niet mogelijk dat gij aarzelen zult te helpen met alle middelen, die U ten dienste staan. Kan een schrijver, van wien wij verwachten dat hij eerlijk zegt wat hij meent, zwijgen over het onrecht dat thans geschiedt? Is daar niet een element in van lafheid en schijnheiligheid? Het is niet als Franschman, dat ik tot U spreek, maar als algemeen voorzitter van de internationale P.E.N. Club dien gij allen sedert jaren kent, van wien gij weet, dat hij steeds bereid was de partijen met elkaar te verzoenen en van wien gij overtuigd zult zijn, dat hij de zedelijke en geestelijke belangen van zijn taak als voorzitter boven alle nationale engheid en egoisme zal stellen; en die tot nu toe onze Federatie buiten alle gebondenheid aan de politiek heeft weten te houden. Hij zegt U thans plechtig: Groot-Brittanië en Frankrijk zijn niet in den oorlog gegaan om imperialistische redenen, noch om materieele voordeelen - neen, het is om te strijden uit ons aller naam, opdat de wereld weer bewoonbaar worde, opdat de internationale moraal gezuiverd en versterkt worde, laten wij hopen voorgoed; opdat de moderne mensch ontsnappe aan het lot van den slaap; opdat zijn leven niet meer af zal hangen van een handjevol lieden, tuk op roof en avontuur; en opdat de geestelijke vrijheid haar rechten hernemen zal!

En wij P.E.N. Clubleden moeten ons in de eerste plaats herinneren, dat die leus de onze is; wij vormen de eenige Federatie die de cultuurdragers van alle landen vereenigt, zoowel in 't Oosten als in 't Westen, in Indië zoowel als in Amerika.

Het is dus uit naam van alle cultuurdragers ter wereld, dat wij aan Frankrijk, aan Groot-Brittannië, aan Polen en aan alle landen die zich bij ons voegden of zich bij ons zullen

voegen, toeroepen: ‘Gij zijt onze kampioenen. Uw overwinning zal de onze zijn.’

Tweede zendbrief van de P.E.N. Club uit Engeland

October 1939

Het uitvoerend comité heeft van onzen internationalen voorzitter, Jules Romains, een missive ontvangen, gedateerd eind September.

Het comité heeft deze missive met eenige bedenking gelezen. De leden van het comité zijn het, individueel, volkomen eens met de veroordeeling van de totalitaire Staten. Deze regeeringsvormen zijn op zichzelf beschouwd verwoestend ten opzichte van alle geestelijke goederen, die de P.E.N. nastreeft. Niettemin voelt het Londensche Centrum, dat de missive van den internationalen voorzitter, die de gevoelens en gedachten van J.R. als Fransch staatsburger tot eer strekken, niet geheel en al uitdrukt wat de t a a k is van de P.E.N. Club. Het is immers duidelijk dat de leden van de P.E.N. het voorstel van J.R. om hun plicht te doen overeenkomstig de P.E.N. gedachte niet kunnen aannemen, zonder hun plichten te verwaarloozen tegenover hun regeeringen, hetgeen vaak conflicten zou veroorzaken. Al moeten wij als individueelen onze regeering bijstaan, òf om den oorlog te helpen voortduren, òf om neutraal te blijven (dat hangt af van het land waar wij wonen), als leden van de P.E.N. Club hebben wij een hoogeren plicht. Die plicht is in de e e r s t e plaats om een h e l d e r i n z i c h t te krijgen in de diepere oorzaken van den oorlog; in de t w e e d e plaats: ons een even heldere en nuchtere opvatting te vormen van de richtsnoeren die wij volgen moeten om Europa te herstellen, teneinde een vredige en menschwaardige toekomst voor elk volk te verkrijgen, óók voor het Duitsche volk; in de d e r d e plaats: deze opvatting voor te staan en te verdedigen tegenover de publieke opinie, met alle kracht en overreding, die ons mogelijk zijn; in de v i e r d e plaats: op onze regeeringen invloed uit te oefenen dat zulke plannen voor de toekomst n u a l gevormd worden, zoodat het einde van den oorlog ons niet komt verrassen omdat wij den rechtvaardigen, men-

schelijken en hoopvollen vrede nog niet hebben voorbereid. Onder de P.E.N. Clubleden zal het meerendeel, hoe verschillend in hun opinies zij ook zijn mogen, toegeven dat de vrede die komt m e e r moet worden dan een rustpunt tusschen twee oorlogen.

De afscheiding tusschen naties en landen moet verbroken worden, er moet een l a i s s e r - p a s s e r bestaan voor menschen en gedachten; alle beperkingen op 't gebied van handel en financiën moeten plaats maken voor een goed opgezette algemeene staathuishoudkunde.

Onze plicht als P.E.N. Clubleden behoeft niet in conflict te zijn met onzen plicht als staatsburger. Het is juist als P.E.N. lid èn als staatsburger dat wij al onzen invloed willen gebruiken om aan de volkeren en aan hun regeeringen de dringende noodzaak bij te brengen dat er een nieuwe o r d e moet ontstaan, die de anarchie in Europa zal dienen te vervangen, willen wij gered worden voor nog erger dingen. Het Centrum in Londen vraagt dus met klem aan alle P.E.N. leden te overdenken hoe en in welken vorm deze nieuwe opbouw verricht moet worden; want mee te helpen aan deze toekomst is de hoogste plicht van de P.E.N.

Londen
Was geteekend:
STORM JAMESON, presidente

Antwoord (manifest) aan de Fransche en Engelsche P.E.N. Clubs

13 December 1939

De Nederlandsche P.E.N. Club, gelezen hebbende de Missiven haar toegezonden door den Algemeenen Voorzitter P.E.N. Club te Parijs en de Voorzitster der Engelsche P.E.N. Club te Londen, stemt van harte in met de verontrusting, die in deze brieven spreekt en acht zich solidair met allen die uitzien naar een betere verhouding der Europeesche volken, in de hoop dat na den huidigen oorlog inderdaad een nieuw Europa geboren worde. Zij acht daartoe noodig een besliste veroordeeling van het geweld door het volksgeweten - het geweld, waarmee kleinere staten door grootere worden onder den voet geloopen en een veroordeeling

van den veroveringsoorlog in het algemeen, als niet meer overeenkomend met het zedelijk bewustzijn en rechtsgevoel van den huidigen tijd. Zij acht 't onnoodig te protesteeren tegen thans gebeurende dingen, daar zij, behoorend tot een neutralen staat, de neutraliteit van dezen in acht neemt, en vooral omdat haar aandacht niet gericht is op het verleden, maar op de toekomst. Zij meent dat oorlogen in de tegenwoordige wereldgesteldheid slechts ten deele uit oekonomische beweegredenen gevoerd worden, en dat de regeeringen in staat zijn om bij onderling overleg maatregelen te treffen, die in dit opzicht bestaande wanverhoudingen en gevaren wegnemen. Het ligt trouwens niet op den weg eener kunstenaarsvereeniging om hier aanwijzingen te geven.

Andere oorzaken liggen in instinctieve drangen, zooals nationaal eergevoel en expansiedrang, wellicht door daarbij passende ideologieën gevoed en die vaak niet meer dan schijnaanleidingen behoeven om tot uitbarsting te geraken. De Ned. P.E.N. Club acht het een taak der schrijvers om door hun werk den tegenweer tegen deze gevaarlijke machten ten bate van een algemeen rechtsbewustzijn te bevorderen, opdat ook de regeeringen in haar beleid rekening houden met wat als het beste in den volksboezem leeft.

Ook de thans uitgebroken oorlog zal eens ten einde zijn. Dit einde kan een nieuw gevaar inhouden, wanneer n.l. overwinnaars en overwonnenen in onderlinge vijandschap elkaar blijven tegenstaan. Indien echter, door ondervinding van voorafgaande jaren geleerd, naar een eervollen vrede voor allen gestreefd wordt, aan het bewustzijn van recht wordt voldaan en samenwerking verkregen op politiek, oekonomisch en geestelijk gebied - dan bestaat de mogelijkheid voor een toekomst van Europa, die beter zijn zal dan het verleden. Het heeft geen zin te leven in een wereld, waarin het geluk der levenden door voortdurende oorlogsdreiging wordt verduisterd. - Daarom roept ook de Ned. P.E.N. Club haar leden op om in woord en geschrift te doen wat mogelijk is tot aankweeking van die betere gezindheid, die het beginsel uitmaakt van een broederschap der volken.

Zij wacht op een vrede zonder wraakzucht en zonder haat.

Vijf fabels van La Fontaine
Vertaald door Jan Prins

I
De wolven en de schapen

Na duizend jaar onafgebroken krijgsbedrijven
kwam vrede tusschen 't volk van wolf en schaap tot stand.
Het voordeel, naar het toescheen, was aan beider kant,
want moest al menig schaap verdwaald als offer blijven,
ook menig herder ging in wolvenpels gekleed.
Nooit vrijheid, eenerzijds om ongestoord te grazen,
anderzijds om op slachtvee te azen.
Elk beefde om zijn bezit bij alles, wat hij deed.
Men sluit den vrede dus en biedt gijzelaars aan:
de wolven al hun kroost, de schapen al hun honden.
De ruil werd in den vastgestelden vorm gedaan,
naar het gemachtigden verstonden.
Maar na verloop van tijd, als die jeugdige snaken
wolven geworden zijn, belust op bloed en buit,
zoeken zij 't oogenblik binnen de schaapskooi uit,
dat heeren herderen niet waken,
om het doorvoedste deel der lamren af te maken,
en sleuren ze in den muil tot in de wouden voort.
Hun makkers hadden ze in 't geheim bericht gegeven.
De honden, diep in rust op het gegeven woord,
brengt in den slaap men om het leven,
zoo snel, dat geen kik wordt gehoord.
Het was één moordpartij: schaap noch hond kwam er uit.

Dit voorval wettigt het besluit,
dat zonder oponthoud de booze moet bestreden.
Vrede, een groot goed, moet eens gemaakt,
zeker, maar waartoe sluit men vrede,
als de ander toch zijn woord verzaakt?

II
De ooren van den haas

Het een of ander dier verwondde met zijn horen
den leeuw, die hierop, zeer in toren,
om voorgoed daarvan af te zijn,
ieder verbande uit zijn domein,
die iets van horens aan het voorhoofd placht te dragen.
Geit, ram, stier, hert en damhert zijn op dat plakkaat
verhuisd naar veiliger klimaat,
zonder verder vertoef te wagen.
Een haas was bang, de schaduw ziende van zijne ooren,
bij onderzoek te moeten hooren,
dat deze, die zoo lang als horens zijn, misschien
voor werkelijke horens werden aangezien.
Hij sprak: ‘Vaarwel, buur krekel, ik ga hier verdwijnen.
Mijn lepels, vroeg of laat, mochten eens horens schijnen,
en zelfs als waren zij korter dan bij een struis,
dan nog had ik geen rust.’ ‘Maar man, je bent abuis,
zei de ander, dacht-je mij zóó dom? 't Zijn ooren,
niet anders, waarmee God je schiep.’
‘En toch, sprak Bloohart, die al liep,
maakt men er horens van, wellicht van den Eenhoren!
Ik mag dan zeggen, wat ik wil, geen rede baat.
't Geldt al voor wartaal, wat ik praat.’

III
De kip met de gouden eieren

Hebzucht raakt alles kwijt, door alles te begeeren.
Als voorbeeld, om ons dit te leeren,
neem ik den man wiens kip, zooals de fabel zegt,
per dag een goud ei had gelegd.
Hij meende, met een schat opeens zich te verrijken,
door haar te slachten, maar bevond haar de gelijke
van die, wier legsel hem geen voordeel liet, zoodat
hijzelf van zijn bezit zich 't beste ontnomen had.

Een goede les voor wie, onlangs nog, bij 't vergaren
van rijkdom al te gulzig waren.
Hoe menigeen werd niet gezien, die in één nacht
tot uiterste armoede is gebracht!

IV
De landbouwer en zijn zonen

Arbeid, hoe zwaar, toch ondernomen,
stelt in den grond het minst teleur.

Een rijke boer, toen hij zijn einde wist gekomen,
sprak tot zijn zoons achter vooraf gesloten deur:
‘Bewaart ons erf, het onze door der vaadren zorgen.
Verkoopt het niet, wat ook gebeur.
Een groote schat ligt daar verborgen.
Waar precies, weet ik niet, maar te avond of te morgen
stoot ge er wel op, als ge maar onverdroten graaft,
bij 't einde van den oogst van voorne af aan weer slaaft,
en spit en hakt en houwt. Laat geen plek ondoorzocht,
waar uw hand iets ontmoeten mocht.
Na vaders dood leggen de zoons hun akker open,
rechts, links, alom, zoodat, het eerste jaar verloopen,
hij meer dan ooit heeft opgebracht.
Van eenig geld geen spoor. Maar het was wijs bedacht,
de zoons bij 't heengaan te belezen,
dat de arbeid zelf hun schat zou wezen.

V
De ezel en zijn bazen

Een tuinders-ezel deed het Noodlot zijn beklag,
dat hij moest opstaan vóór het eerste morgengloren.
‘Kraait de haan, sprak hij, met het krieken van den dag,
mijn dag begin al lang te voren.
En dat waarom? Om groenten naar de markt
te brengen. Daartoe komt men me in den naslaap storen!’
Het Lot, begaan daarmede in 't hart,
geeft hem een ander baantje: 't draagdier zal behooren
aan een leerlooiersbaas in plaats van den tuinier.
Maar al na korten tijd vond het vrijpostig dier
reuk en gewicht der huiden niet meer om te dragen.
‘'k Betreur, sprak hij, mijn ouden baas, want in zijn dagen
zooals mij heugt, kon ik nog wel,
als hij niet op mij lette, snel
een extra stukje koolstronk te verschalken wagen.
Maar hier valt nooit iets af, tenzij dan extra slaag.’
En nogmaals kreeg hij op zijn vraag
verandering van lot. Maar bij een kolenbrander
kwam hij zoo laat op stal: later dan bij elk ander!
Opnieuw beklag. ‘Wat, riep het Lot ten einde raad,
dat grauwtje geeft mij meer te stellen
dan honderd Hoofden van den Staat!
Denkt hij soms, dat ik met geene andere rebellen
te maken heb van vroeg tot laat?’

En daarin had het Lot gelijk: zoo zijn de menschen.
Nooit is het naar den zin, wat ons het leven geeft.
Het slechtste is altijd, wat men heeft.
Steeds vallen wij den hemel lastig weer met wenschen.
En gaf al Jupiter aan ieder, wat hem lust,
dan nog liet men hem niet met rust.

Waterlinie
door Anthonie Donker

Het land is klein en smal,
maar aan den hemel gemeten,
met zijn strak en zuiver geweten,
met de weiden en rechte slooten,
de meren en lichte zeilbooten
en de rijke bloemenschuiten
langs een trots verarmend buiten -
Wij, in 's lands verduisteringsproef,
aan den rand van de waterlinie,
in de kleine warme roef
als een schippersgezin gezeten,
luisterend kalm, bedroefd,
hoe het water rijst in de vlakte,
weten sprakeloos, zonder leuze,
dat wij wachten moeten en geuzen
worden als zij zich vermeten.

Nov. 1939

Misrekening
door Dr M. van Blankenstein

De dingen, die Hitler ter hand heeft genomen zijn hem boven het hoofd gegroeid. Hij meende de wereld die hij zoo slecht kende, omdat hij eenige exploiteerbare zwakheden van haar had ontdekt, te kunnen bespelen gelijk een instrument. Hij was de actie, zoo zag hij den samenhang, hij was het dynamisme bij uitnemendheid, en de anderen, de rijken, de gelukkigen, de benijdenswaardigen, die hij haatte om hun rijkdom, om hun rustig geluk, om de nijd die hij tegen hen koesterde, zij waren tot traagheid vervallen, tot afkeer van het offer. Hij zou altijd weer handelen, maar steeds juist buiten hun bereik; en de onbereikbaarheid van het slachtoffer, de onmogelijkheid tot het bieden van afdoende hulp, zou steeds opnieuw voor die anderen tot welkom voorwendsel dienen, om zich aan daden te onttrekken.

Midden Europa als machtsgebied, West Rusland als ruimte voor Duitsche kolonisatie onder Duitsche vlag - dat was zijn groote ideaal. Men leest het in Mein Kampf. Maar terwijl hij verslond was zijn honger nog gegroeid. Midden Europa was niet meer doel, maar middel geworden. Nog was niet heel Tsjechoslowakije, maar enkel het Sudetenland bij Duitschland ingelijfd, en reeds begon hij de hand uit te strekken naar de Oekrajne. Een oogenblik zagen de Polen dat met welgevallen aan; had Hitler niet sedert jaar en dag van een verdeeling van dit groote en rijke land met hen gesproken? Maar weldra werd hun duidelijk dat Hitler niet aan een verdeeling dacht, dat hij, integendeel, de Oekrajne zóó onverdeeld wilde, dat hij ook het reeds Polen behoorende deel erbij begeerde. Nog bestond de Tsjechische staat, maar reeds in afhankelijkheid van Duitschland. Hitler dwong Praag tot den aanleg van wegen onder Duitsch toezicht, die moesten dienen om de Oekrajne, de Poolsche en de Russische, voor de Duitsche kolonnen gemakkelijk toegankelijk te

maken. En halverwege dit werk gekomen was het hem reeds niet genoeg. De Tsjechische staat moest worden ingelijfd bij het Duitsche Rijk, opdat hij zijn plannen er ongestoord kon voorbereiden. Slowakije, gewilliger, was voorloopig voldoende als vazalstaat. Het zou, en het moest ook, als zoodanig volvoeren wat Berlijn beval. En reeds ging de sterke, de gebiedende wil weer verder Roemenië moest, onder dreigement, een handelsovereenkomst sluiten zooals Duitschland die begeerde, een overeenkomst waaraan de Roemeensche regeering zich met uitstel, zekere vermetelheid, en tenslotte met behulp van de verrassende omstandigheden welke de Duitsch-Russische overeenkomst schiep, ten deele wist te ontworstelen.

De volgende groote buit zou Polen zijn, dat door zijn beleid Hitler had versterkt in zijn geloof in het gebrekkige inzicht der anderen, vergeleken met het zijne. Polen had zich tot vriendschap laten verlokken door de belofte, dat tien jaar lang het vraagstuk van de herziening der grenzen tusschen de beide landen niet ter sprake zou worden gebracht. Toen Duitschland dit aanbood was Polen nog militair het sterkste der beide landen. Kolonel Beck had zijn begeerte en eerzucht laten prikkelen door het lokaas van een stuk der Oekrajne, waarmede Berlijn telkens weer terug kwam. Polen had daarna nog menigmaal geaarzeld, vrees getoond voor den nieuwen vriend, de hand nu en dan nog weer eens naar Frankrijk uitgestrekt. Hitler had zich daarbij gedragen alsof hij geen aanstoot eraan nam. Geduldig was hij voortgegaan met het verlokkelijk voorhouden van rijken buit. Toen Polen allang moest weten wat de werkelijke doeleinden van Duitschland waren, en dit besef reeds door betoon van vrees had verraden, liet het zich nog weer verlokken om de actie tegen Tsjechoslowakije voor Duitschland tot een onderneming zonder risico te maken. Zonder Polen's dreigende houding tegen Praag ware München niet mogelijk geweest, omdat Tsjechoslowakije zich dan, met of zonder de onmiddellijke hulp van de westelijke mogendheden, zou hebben verdedigd. Met een vijandig Polen in den rug was dat niet mogelijk. En met het Judasloon van Tesjen - dat Polen onder alle omstandigheden zou zijn toegevallen - liet Beck zich verlokken tot zijn handlangersdienst voor Duitschland. Weldra zou blijken, dat

hij daarmede den ondergang van zijn eigen land had helpen voorbereiden.

Is het wonder dat Hitler onbeperkt vertrouwen kreeg in zijn vermogen anderen naar welbehagen te misleiden, en in eigen gesternte? Allen had hij kunnen misleiden, al waren zij nog zoo gewaarschuwd.

Nu echter dreef de begeerte hem veel verder. De staten van Midden Europa vormden voor hem geen hinderpaal meer. Zij waren slechts nog plunderingsgebied, waar Duitschland zijn al te armoedige voorraden kon aanvullen. Vooral Tsjechoslowakije leverde grooten buit. Hitler, de zwakheid van de wereld tegenover hem doorgrondende, raakte overtuigd, dat grootscher lot voor hem weggelegd was dan leider te zijn van alle Duitschers in de wereld en van zijn Midden en Oost Europeesche wingewesten. Andere, meer utopistisch geformuleerde gedachten uit 'Mein Kampf' traden op den voorgrond. Hij had daar gezegd, dat het Duitsche volk, om zijn superieure eigenschappen, het recht had in de wereld te heerschen. Het Duitsche Rijk, zoo had hij verder verkondigd, kon op den duur niet dulden dat andere, sterke militaire mogendheden aan zijn grenzen bestonden. Het moest dat beletten, desnoods een reeds bestaande macht neerslaan. Eens moest hem dit alles een onbereikbaar ideaal hebben geleken. Stap voor stap was Hitler nu begonnen te probeeren, hoever hij zijn plannen kon verwezenlijken. En het was steeds meegevallen. Zijn eerste groote stap was de remilitarisatie van Rijnland. Dit was de voorbereiding geweest voor alle volgende, nog grootere stappen, omdat hij daardoor den 'Westwall' kon aanleggen, waarachter Duitschland beschutting zou vinden als het in Oost-Europa zijn plannen volvoerde. De eerste verovering was de inlijving van Oostenrijk. Alles ging goed, ook Italië, het onmiddellijk in Triëst bedreigde, boog het hoofd. Nu werden de stappen sneller en nog grooter. Tsjechoslowakije werd tot wingewest gemaakt, en tenslotte Polen. Bijna tegelijkertijd stak Berlijn oeconomische vangarmen uit in zuidoostelijke richting, naar Hongarije, dat zijn voortbestaan als onafhankelijke staat niet meer veilig voelde, naar Roemenië, Bulgarije, Zuid-Slavië, Griekenland, in zelfoverschatting zelfs naar Turkije. Berlijn bekommerde zich niet om Italiaansche

‘Lebensraum’, het bekommerde zich om niemand en niets ter wereld meer. Want Hitler wist het nu: slagen in deze wereld doet hij, die handelt, enkel maar handelt. En handelen kon niemand gelijk hij. Niemand had ook een instrument ter beschikking, als hij bezat in het Duitsche volk.

Maar Londen en Parijs hadden het gevaar in zijn vollen omvang beseft, na de overweldiging van Praag. Nu begon Chamberlain met den opbouw van zijn ‘vredesfront’. Dat was niet afdoende, zoolang Rusland niet erin betrokken kon worden. Eerst toen Chamberlain en de zijnen hun vrees voor samenwerking met Moskou overwonnen hadden en daar onderhandelingen aanknoopten, zag Hitler zich ernstig gedwarsboomd. Hulp aan Polen kon nu mogelijk worden. Weer dreigde Duitschland het gevaar, gelijk in 1914, als het in Polen nieuw avontuur waagde, van een oorlog naar twee fronten. Het zou, onzeker als het was van Italië, geheel kunnen worden omsingeld. En Duitschland verdroeg geen omsingeling. Te voren, in het begin van 1939, was reeds aan toenadering tot Rusland gedacht. Dat moest tijdelijk te vriend worden gehouden zooals Polen tijdelijk te vriend gehouden was, toen Duitschland dat noodig had voor zijn onderneming tegen Tsjechoslowakije. Maar Rusland was op zijn hoede. Stalin was wantrouwiger dan kolonel Beck. Hij was koelbloediger rekenaar, dan de van allerlei wrok vervulde, hyperzenuwachtige, al te veel alcohol verorberende Pool zich betoond had. Zijn positie tegenover Berlijn was bijzonder sterk geworden, toen Engeland hem een defensief verbond aanbood. Toen m o e s t Hitler hem afkoopen. Het doel was iederen prijs waard. Maar Rusland nam geen genoegen met bescheiden buit, want het wist dat het met een doodsvijand onderhandelde, die het lokaas voorhield. Het eischte machtige posities van allerlei aard, die Duitschland uit oostelijk en zuidoostelijk Europa wegdrongen. Stalin had vertrouwen genoeg in de weermacht, welke hij had opgebouwd, om na het verkrijgen van die posities op veiligheid tegenover Duitschland te durven rekenen. Berlijn is misschien een oogenblik ontzet geweest over zijn veeleischendheid. Maar als Hitler kans wilde behouden op verwezenlijking van zijn droom dan kon hij niet op kleinigheden zien tegenover de

Russen. Hij kon hun ook zeer wel iederen prijs toestaan. Want zeker had hij niet meer het geloof in de Russische weermacht, die eens, vóór de hecatomben onder haar leiders, aanzienlijk prestige in de wereld, en ook in Duitschland genoten had. Voor de Duitschers is reeds de bewijsvoering niet meer noodig geweest, welke de Finnen nu bezig zijn de wereld te leveren. Liep alles goed, lieten Engeland en Frankrijk zich nu afschrikken, dan zou later, ondanks alle strategische posities der Russen in Midden Europa, niets Rusland voor de uit Polen opdringende Duitschers kunnen beschutten. Duitschland kon veel prijs geven, waar het wist, alles, en meer nog dan dat, te kunnen herwinnen. Het accoord met Rusland kwam tot stand, en weer zag Hitler den weg geëffend voor een grooten stap naar zijn, steeds verder uitgezette doel. Polen werd thans snel, en in het beslissende stadium met Russische hulp, onder den voet geloopen. Nog eens had Hitler reden tot onwrikbaar vertrouwen in zijn gesternte. En toch had hij zijn groote misrekening gemaakt. Dat zou weldra blijken.

Van de westelijke wereld heeft Hitler nooit iets begrepen. Iedere ontmoeting met westersche staatslieden versterkte zijn misverstand, en het wantrouwen der anderen. Hij had goede raadgevers gehad, die echter de kracht hadden gemist hem naar zich te doen luisteren. Op den duur had hij hen hinderlijk gevonden en hen uit zijn omgeving verwijderd. Nu waren trouwe volgelingen, onwetenden omtrent de volken in de buitenwereld gelijk hij, lieden die gelijk hij in een roes van zelfvertrouwen geraakt waren door het telkens weer slagen van het geweld, zijn raadslieden. Von Ribbentrop, die in de buitenwereld gereisd en zelfs gewoond had, die vreemde talen sprak en de manieren van diplomaten of wat daarmede gelijk staat kende, was de voornaamste onder hen. Maar Von Ribbentrop heeft een zeer beperkt intellect, en dientengevolge een onbeperkt zelfvertrouwen. Waar begrip noodig geweest was, toonde hij cynisme en onbegrensden durf. Geen gevaarlijker man had Hitler kunnen vinden. Von Ribbentrop was de toegewijdste zijner volgelingen, en ontleende daaraan, gelijk Hess, zijn groote macht. Von Ribbentrop dreef Hitler vooruit; moedigde hem aan tot het onmiddellijk

ondernemen van ieder nieuw avontuur waarvan hij droomde. Gevaren redeneerde hij weg. Hij wist, dat Frankrijk niet naar de wapens kon grijpen, ondermijnd als het was door revolutionnaire gevaren van rechts en van links; en hij wist dat Engeland, hoe ook geprikkeld, nooit zijn gemakzucht overwinnen zou voor een strijd om zijn overheerschende positie, vóór het daarvoor te laat zou zijn. Van Engeland had hij in het bijzonder verstand. Was hij daar niet Hitler's ambassadeur geweest, had hij daar geen toegang gehad tot de huizen en de harten van de kringen, die, naar zijn meening, machtiger waren in dat land dan eenige politieke groep of eenig staatsman? Engeland was altijd bang te maken met het roode gevaar. Dat had hij van zijn vrienden daar geleerd. Tegen dat gevaar zou het steeds Duitschland's bescherming aanvaarden. Was er reden om Engeland te gaan vreezen, dan hoefde men dat gevaar slechts wat aan te wakkeren, en onmiddellijk zouden de Engelschen onder een hoedje te vangen zijn. Het zou niet moeilijk zijn, Londen altijd weer te overtuigen dat zonder een sterk Duitschland de westersche beschaving aan het bolsjewisme zou zijn overgeleverd.

Volgens dit recept is Hitler te werk gegaan. De eene slag volgde onmiddellijk op de andere. In Maart liep hij Oostenrijk onder den voet, in de daarop volgende maanden vertoonde hij er alle kunstgrepen, en begingen de zijnen er alle gruwelen en alle daden van willekeur, waarmede zij toen nog de wereld in verbazing konden brengen. In September stond hij reeds gereed om Tsjechoslowakije hetzelfde lot te laten ondergaan. Het was een te groote hap op eens. Had Hitler geen twee étappen te baat genomen, dan zou Polen niet misleid zijn, en ware het vergelijk van München niet mogelijk geweest. Men kon van de lijdzaamheid van Engelschen en Franschen niet te veel verlangen, vooral niet als een Duitschland vijandig Rusland op den achtergrond loerde. Met hooghartigheid ging Hitler te werk. Hij liet niet na een Chamberlain en een Daladier als zijn gasten met grofheid te behandelen. Op de film van de bijeenkomst van München was dit, in zijn toornig hanteeren van stoelen, te constateeren. Dat is ook wel zijn bedoeling geweest. De wereld, en in het bijzonder het Duitsche volk, moesten zien, hoe de nieuwe man zich kon veroorloven met de z.g. groote staatslieden van

Europa om te springen. Kan men den gewezen handarbeider de behoefte aan deze voldoening euvel duiden! Hoe duur dit genoegen moest uitvallen, hebben Hitler en zijn bewonderaars zeker niet bevroed. Te weinig hebben zij overdacht, dat er diplomaten zijn die beter dan zij hun beurt kunnen afwachten. Chamberlain moge, toen hij uit München terug kwam, de menigte die hem begroette, met het door Hitler geteekende document van ‘nooit meer oorlog’ triomfantelijk hebben toegezwaaid, in zijn diepste binnenste was hij, zoomin als hij het voren geweest was, in het onzekere omtrent hetgeen onvermijdelijk geworden was. Had hij toen werkelijk nog illusies gekoesterd, dan zou hij van oordeel verstoken moeten geweest zijn. Hij had den man, zijn opvattingen en manieren en zijn omgeving, nu uitvoerig van nabij bezien. Bovenal een Engelschman gelijk hij, moest daar heel bepaalde conclusies uit trekken. Het machtige tempo, dat Engeland's bewapening daarna kreeg, was een aanwijzing voor zijn indrukken. En Chamberlain is zeker niet meer waarlijk verrast geweest, toen de ontknooping van Maart 1939, de overweldiging van Praag, leerde wat de verzekeringen van München, en zoovele andere verzekeringen, waard geweest waren. Verbazing kan bij hem slechts hebben gewekt de spoed, waarmede dit gebeurde. En ternauwernood was het geschied - slechts na dagen! - of Hitler liet blijken wat hij nu tegen Polen in den zin had.

Toen begreep Chamberlain, dat de tijd van aarzeling voorbij was. Nu kon nog slechts de snelle en cordate vorming van een overmacht in staat zijn Hitler's verder handelen te betoomen, den vrede voor Engeland te redden. De opbouw van het ‘vredesfront’ begon. Daartegenover kwamen Von Ribbentrops plannen met Rusland uitstekend te pas. Er was al aan gewerkt. In de openbare meening in Duitschland was de agitatie tegen het bolsjewisme in Februari gestaakt. Reeds waren voelhorens naar Rusland uitgestoken. Het leger en de groote industrieelen hadden dat steeds gewild. Hitler was er niet voor te vinden geweest. Verwoed had hij geweigerd, aan dit verraad zijn goedkeuring te hechten. Gevaarlijk, zooals in Rusland het bepleiten van vriendschap met Duitschland, was deze ‘Russische gezindheid’ in Duitschland echter nooit geworden. En tenslotte had zij gezegevierd.

Niet gemakkelijk was het geweest, Moskou te winnen. Litwinof waarschuwde uit alle macht. Hij kon wijzen op het voorbeeld van Polen, dat nu het slachtoffer ging worden van de vriendschap die Duitschland het had getoond, van de voordeelen welke het van Duitschland aanvaard had. Moskou gaf dan ook nog de voorkeur aan een toenadering tot het Westen, en onderhandelde voorloopig enkel met Londen en Parijs. De aanbiedingen van Berlijn werden steeds verleidelijker. Litwinof bleef waarschuwen. Polen had zich door lokaas laten verleiden, Rusland was het zelfde lot toegedacht. Stalin echter ging er anders over denken. Het moest mogelijk zijn, zooveel van Duitschland te verkrijgen dat dit niet meer zijn, ongetwijfeld kwade, plannen tegen Rusland kon verwezenlijken. Litwinof, de waarschuwer, moest dus wijken. In overschatting van de militaire kracht van Rusland meende Stalin het spel, dat Berlijn hem voorstelde, te kunnen wagen. Thans, nu men in Finland gezien heeft hoezeer het Russische leger bij het Duitsche leger ten achter staat, kan het niet meer twijfelachtig zijn dat hij heel veel heeft gewaagd. Als Duitschland eens zegevierend uit den oorlog kwam, zou de toekomst voor de Sowjetunie er niet gunstig uitzien.

Het gevaar, dat Duitschland zegevierend uit den oorlog komt, is nog niet bijster groot. Op dezen oorlog, die voortgevloeid is uit Hitler's Poolsche avontuur, had Berlijn niet gerekend. Von Ribbentrop was zeker geweest van zijn zaak. En Hitler, vol vertrouwen op zijn gesternte, had hem graag geloof geschonken. Ciano, de Italiaansche minister van buitenlandsche zaken, is in een rede in zijn parlement zoo verregaand indiscreet geweest, een bekentenis van Von Ribbentrop te onthullen. Toen zij beiden het Duitsch-Italiaansch bondgenootschap sloten, hadden zij geconstateerd dat Italië eerst na drie jaren, en Duitschland na vier of vijf jaren, gereed konden zijn voor een oorlog. Rome, ook het Rome van het Quirinaal, kan wachten; Hitler en de zijnen kunnen het niet. Liever dan geduld oefenen liepen zij het gevaar, waaraan zij weigerden te gelooven: het gevaar van in een echten, grooten oorlog gewikkeld te raken. De kans erop scheen hun nog te geringer geworden, nu zij Rusland hadden om mede

te dreigen. Zij lieten zich door geen waarschuwingen uit Londen en Parijs meer weerhouden. De veldtocht tegen Polen begon, en hij liep zoo gunstig voor Duitschland als slechts denkbaar ware geweest. Alles liep mee. De Polen deden zoo verward, als men van hen maar had mogen verwachten. Zij begingen alle traditioneele fouten, waarop men bij hen had gerekend. Een droge nazomer vergemakkelijkte het oprukken der Duitschers. Toen eindelijk regen inviel, en het tempo van den opmarsch moest worden verlangzaamd, toen de Polen dan eens kans kregen, hun eveneens tradioneele dapperheid in een laatste, sterke verdedigingslinie te toonen, waren zij reeds genoeg teruggedrongen om den Russen gelegenheid te geven hen zonder veel gevaar in den rug te vallen. Toen was het met hen gedaan.

Engeland en Frankrijk hadden Duitschland den oorlog verklaard, maar daarvan had Hitler zich weinig aangetrokken. Zijn Westwall kon met betrekkelijk zwakke krachten worden verdedigd. Als hij niet aanviel zouden ook de anderen dat niet doen. Zeker zouden zij niet het initiatief nemen tot een luchtoorlog. Zij kenden de overmacht van zijn luchtvloot, en zouden weten wat hun wachtte als die geheel tegen hen zou kunnen gebruikt worden.

Na de oorlogsverklaring geloofde Hitler nog steeds niet aan den oorlog. Als Polen eerst onderworpen was wilde hij Engeland en Frankrijk een vrede aanbieden, waarbij nog een kern van den ouden Poolschen staat zou worden gered. Deze kern zou wel een Duitsche vazalstaat zijn. Hitler mist het vermogen los te laten, wat hij eenmaal in handen gekregen heeft. Maar Engeland en Frankrijk zouden reeds tevreden zijn, wanneer zij geen oorlog hoefden te voeren en toch aan hun verplichting hadden voldaan. Zij hadden den oorlog verklaard, en zij hadden concessies voor Polen van Duitschland gekregen. De eer was gered. Gaarne zouden zij daarmede genoegen nemen.

Hitler begreep niets van de waarheid, dat Engeland en Frankrijk niet terwille van Polen den oorlog hadden verklaard, maar omdat zij het laatste oogenblik gekomen achten waarop het Duitsche gevaar, ook voor hen zelf, nog bedwongen kon worden. De machthebbers te Berlijn begrijpen waarlijk niets van de buitenwereld. Voor hen zijn onwrik-

bare waarheden wat zij uit partijbrochures van Al-Duitschers over vreemde volken hebben geleerd.

Hitler ondernam zijn vredesoffensief. Het was een zonderlinge vertooning. Feitelijke aanbiedingen behalve halfhartige toespelingen op mogelijkheden met Polen deed hij niet. Hij bood, ter verkrijging van den vrede niets aan; zooals steeds eischte hij slechts nòg meer.

Zijn vrienden lieten hem in den steek. Moskou had hem, in hun verdrag van vriendschap, hulp beloofd bij zijn vredesoffensief. Mocht dit falen, dan was bepaald dat Russen en Duitschers zouden confereeren over hetgeen verder te doen stond. Moskou deed niets van dien aard. Molotof hield slechts eenige redevoeringen, die men, volgens den klank der woorden, maar niet eens volgens hun feitelijken inhoud, voor Berlijn vriendelijk kon noemen. Mussolini ondernam niet het vredesoffensief, dat men van hem had verwacht. Hij stak geen hand uit om Hitler in zijn streven, aan den oorlog te ontkomen, te ondersteunen. Molotof en Mussolini gaven verder beiden te verstaan, dat zij hun landen buiten den uitgebroken strijd zouden houden. Het Duitsche volk had waarlijk anders verwacht.

Het kostte Hitler veel moeite, tegenover zichzelf en de zijnen te erkennen, dat de ‘oorlog der zenuwen’ nu in een hoogst gevaarlijk, heel reëel conflict was ontaard, en dat hij geen middelen bezat het te stuiten. De oorlog moest worden aanvaard. De met zooveel zelfvertrouwen opgestelde rekening lag overhoop.

In Duitschland had men verwacht, dat Frankrijk en Engeland zich nu zouden gaan verzwakken door felle en nuttelooze aanvallen op den Westwall. Maar Londen en Parijs hadden andere plannen. Zij kenden de buitensporig moeilijke oeconomische omstandigheden van Duitschland; zij wisten, dat juist op dit punt aan de gereedheid voor den oorlog nog al te veel ontbrak. Zij geloofden niet aan de mogelijkheid, dat Rusland in de behoeften van Duitschland, die op andere wijze niet vervuld konden worden, zou willen of vermogen te voorzien. Berlijn smaalde: Dit was geen oorlog. En het meende te begrijpen: Frankrijk wilde in werkelijkheid niet vechten; het zou niet moeilijk zijn het van Engeland los te maken. Het was daarvoor slechts noodig, het wat te ontzien

en op te stoken. De propaganda zou hier goed werk kunnen verrichten.

Maar niets van dit alles gelukte. Tegen de Engelsche blokkade werd een tegenblokkade door Duitschland afgekondigd. De duikboot zou wonderen verrichten. Maar de duikboot schoot te kort. Zij was te kwetsbaar geworden door allerlei middelen van bestrijding. Toen zou de hoogste troef tegen Engeland worden uitgespeeld, het geheimzinnige wapen waarmede Hitler had gedreigd. De zee ten Oosten van Engeland werd met mijnen van bijzonder gevaarlijk karakter vergiftigd. Even schenen de resultaten groot te zullen worden. Maar spoedig waren de Britten het werkelijke gevaar te boven. De mijnen deden nog veel kwaad, vooral aan de neutrale scheepvaart. Het was echter duidelijk, dat zij niet in staat zouden zijn Engeland werkelijk in gevaar te brengen.

Als minder belangrijke, maar voor het moreel van het Duitsche volk verre van onverschillige omstandigheid kwam er nog bij, dat de derde week van December bijzonder ongelukkig was voor Duitschland ter zee. Hitler moet gaan overzien, wat hij begonnen is, en waaraan hij nog moeilijk zal kunnen ontsnappen. De worgende uitwerking van de Britsch-Fransche blokkade wordt reeds op menig gebied gevoeld. Door dit alles heen moet het Duitsche volk in hoopvolle stemming worden gehouden. Over Frankrijk wordt bijna niet gesproken. Engeland is de aartsvijand. En Engeland geeft reeds teekenen van vertwijfeling, zoo heet het. Ieder Duitscher weet, dat zijn land geen langen oorlog kan voeren. Maar het volk hoort nu, dat het niet meer lang zal hoeven te wachten; dat de Engelsche kolos, een reus op leemen voeten, reeds aan het omzijgen is. Alles is in Duitschland op korten termijn berekend. Spoedig moest de vrede komen, en toen deze uitbleef, spoedig de overwinning. Geestelijk is het volk niet voorbereid op geduld oefenen. Het systeem is nooit een oogenblik geduldig geweest.

Het kan nog veel leed over Europa brengen in zijn doodsstrijd. Maar het is een doodsstrijd. Hitler heeft zijn onbekende tegenstanders zeer ver onderschat. Von Ribbentrop was toch niet de ware raadgever.

Cleanshaven
door H.G. Hoekstra

Ik kwam, na het bad, geschoren,
de kamer in, schoof het gordijn
van het raam aan den grachtkant terzijde,
zag de laatste tram wegrijden;
toen klonk, ik was net binnen,
de klok van den Westertoren.
Kijk, meende ik, dat ligt in de lijn,
dat klokken op dit uur beginnen.

De nacht was vol steenen gezichten.
In de bocht van de Prinsengracht
kwam een schuit met een kleinen lantaren
langzaam onder de brug doorvaren.
De man aan het roer bleef kijken
naar het huis met de hooge lichten.
Voor hem was de nacht geen nacht,
doch een reis om een doel te bereiken.

De neonlicht-kiosk stond te gapen
op het plein, waar, over den weg,
bijbeltent en politiepost stonden.
De eerste zei van de zonden;
de kiosk had het nieuws van gister,
waar de stad mee was ingeslapen.
Staat van oorlog of van beleg
meldt de post voor wie 't niet wisten.

Ik zie, nu ik omzie, den muur;
daarachter liggen de mijnen.
Ik denk: nog is alles gebleven
wat het steeds is geweest: stilleven,
bezield en eigengereid.
Wat bergt het jaar aan uur?
Langzaam laat de hand het gordijn los,
het lichaam wil weggeleid.

En de vreemde vogel, het hart,
met zijn lust, de niet te genezen,
zich in zijn vlucht te bedriegen,
- 't weet alle vogels vliegen,
kwam het zelf ooit van den grond? -
voelt zich berooid en apart.
Wat was 't, wat al wilde 't wezen?
Bindmiddel, band en verbond.

Alles, en niets tegelijk,
denk ik. En als ik mezelve
wellustig strek onder 't laken,
daar is het helder kraken
van de nabije lawine.
Waarheen neemt zij de wijk,
zal ze ook dit landschap bedelven,
Holland, die warme kantine?

Onder het raam gaan stappen
klinkend voorbij. Ik tuur,
opgestaan, neer in de straat;
maar de vermoede soldaat
is een vroeg hengelaar.
Alles - hengel, snoer, knapzak,
degelijk vischgarnituur -
is present, en daar loopt hij naar.

De man is voorbijgetrokken,
weer alleen in de donkere kom
van de stilte, hoor ik zeggen
‘harten, dat zijn Gods dreggen’.
Dat is mijn moeders stem.
O, denk ik, moeder, jokken,
zou je niet, nergens om.
Maar jij gelooft in Hem.

Jij weet, dat Hij alle dingen
zelf is, hen schiep en beheert;
dat Hij de visscher, de visch,
soldaat en roerganger is,

Hitler en Chamberlain.
Aan de waschkuip hoor 'k je zingen,
dat Hij alles ten goede keert;
houdt het oog, zong je, op Hem alleen.

Verdwaald uit dit goede geloof,
ben ik plots met een glimlach weer
in mijn jeugd, in de serre thuis.
En ik lees, dat God kracht naar kruis
geeft. Altijd en overal,
voor stekeblind en stokdoof.
Ik zie moeder weer in de weer,
en mezelf in m'n overall.

Hoog staat de nacht voor het raam.
En dan is het als breekt een floers,
en wat ik nooit wist weet ik nu.
Sterk staat elk individu
slechts buiten ieder gemeen,
wie niet leven kan in Gods naam
moet varen een eenzame koers,
- en al is dan alleen maar alleen.

De nacht komt, dat aan zijn oor
een wilde branding zal bruisen.
Het is als het was: als de geest
faalt, klauwt het beest het beest.
Plomp botsen horden op horden;
geen eenzame stem vindt gehoor,
en de wereld plant duizend kruisen.
En de nieuwe is de oude orde.

Het geldstuk
door Constant van Wessem

I

Hij nam het geldstuk van den ander aan; het voelde in zijn handpalm warm van menschenwarmte. De man, die het hem over gaf, had het blijkbaar lang in de broekzak met de hand omsloten gehouden.

Hij bekeek het geldstuk; machinaal liet hij het even op de handpalm springen, als woog hij het. Een goede munt, nog nieuw en rond, de beeltenis in scherp relief op het zilver. Dat was in orde.

Toen hij weer alleen was bemerkte hij, dat hij het geldstuk nog steeds in de hand hield. Het woog warm en zwaar in zijn handpalm. Op een moment verdroeg hij deze aanraking niet langer, legde het naast zich neer op de tafel, om het ‘koud’ te laten worden. Waarom? Waarom had die warmte hem een gevoel gegeven alsof de ander hem iets van diens leven had afgestaan toen hij het hem overgaf?

Zooveel heb ik niet gevraagd, bromde hij. Ik heb geld voor een betaling gevraagd en geen mensch. De ander behoeft niet met zichzelf te betalen. Geld is slechts middel, een overeenkomst. Ik geef u iets en u betaalt mij, met een geldstuk, dat is nu eenmaal zoo vastgesteld. Hij had me net zoo goed een papiertje kunnen geven: goed voor zooveel, een chèque of iets dergelijks. Het zou mij niets gedaan hebben. Maar met dit warme geldstuk lijkt het wel alsof de man zich wreken wilde voor de betaling: zie, zooveel heeft het mij gekost wat je van mij eischt, een stuk van mijn levenswarmte, ik word er kouder door, armer aan leven. Weet je nu wat je mij aangedaan hebt, met die betaling van mij te eischen? Lang heb ik rondgeloopen vóór ik naar je toe ben gegaan, zwaar woog het mij, het te moeten missen, ik kon het schier niet uit handen geven, ik heb het lang vastgehouden, nog onder weg

naar je toe heb ik het vastgehouden, in mijn handpalm, mijn vingers er omheen. Ik wilde het nog voelen zoolang ik het bezat. Nu ben ik het kwijt, mijn zak is leeg, mijn hand is leeg, ikzelf ben leeg...

Ja, ja, peinsde de man aan de tafel, als dacht hij voor het eerst na over geld, zoo is het met dat geld. Het is het leven van een mensch. De mensch verliest iets als was het zijn hartebloed wanneer hij het geld, zijn eigen geld moet afstaan, het moet verliezen aan een ander.

Het was misschien wel zijn laatste geldstuk.

Opstaande uit zijn rustig achterover leunende houding begon hij het vertrek op en neer te loopen.

Bah, onzin! Wat weet ik eigenlijk van den man, die mij dat geldstuk gaf? Hij zag er niet arm uit, hij was vrij goed gekleed; zijn boord was weliswaar niet schoon meer, zijn das wat versleten - dat is mij onmiddellijk opgevallen - en nu ik het mij herinner: ook zijn hand was vuil. Maar ik heb er weinig op gelet, er kwam een man binnen, die mij bracht wat hij mij schuldig was, die mij betaling bracht voor iets, dat ik hem verkocht had; zoo is dat nu eenmaal in de wereld overeengekomen: levering en betaling voor het geleverde. Dat behoeft toch geen drama te worden. Verbeeld je, dat ik over ieder geldstuk, dat ik ontving en dat mij rechtens toekomt, ging zitten bespiegelingen houden, praatte hij zichzelf voor. Wat een dwaasheid, alleen omdat het mij opgevallen is, dat dit geldstuk warm was.

Hij stond stil, nam zijn pijp weer op, die hij bij het binnenkomen van den ander naast zich op tafel had neergelegd en begon haar opnieuw te stoppen. Het geldstuk lag daar nog, een matblinkend stuk zilver, rond als een medaille. Ja, een medaille, glimlachte de man, terwijl hij aan zijn pijp zoog, voor ijver en vlijt en voor mijn goede waar. Goede waar heb ik den ander tenminste geleverd; heb ik de betaling dan ook niet verdiend, soms? Nu? Had ik mijn goede waar misschien cadeau moeten doen? Belachelijk, ik moet toch ook leven, de ander is mogelijk armer dan ik, maar ik ben ook niet rijk. - Hij begon bepaald te grinneken bij het idee, ‘dat hij ook niet rijk was’. Alles is betrekkelijk, toegegeven. Niet rijk, niet rijk. Het is daaraan toe. Ik heb mijn droogje en mijn natje en 's avonds ga ik naar de bioscoop, niet vaak - hoe-

veel goede zitplaatsen is dat geldstuk, daarginds, waard? - Nu ja, ik ben een kleine burgerman. Maar wat drommel, al was ik een rijkaard en woonde in een paleis, dan nog: niets voor niets in deze wereld en wat geleverd is moet betaald worden. De rijkaard doet immers ook niets cadeau? Hoeveel minder een kleine burgerman. De rijkaard weet ook, dat hij zijn geld moet vasthouden, want wat was hij zonder geld? En graag laat hij het nog aangroeien: voor de kinderen. En in zekeren zin heb ik nog meer recht van spreken: ik werk zelf voor het geld, dat ik krijg, de rijkaard zit op zijn gat en laat de bank voor hem werken.

En zoo draait de man al redeneerend in een cirkel rond, rond als het geldstuk, dat het uitgangspunt van al dit geredeneer is geworden; een geredeneer, dat overigens ongewoon voor hem is en dat hem evenzeer verbaast als vermoeit, zoodat hij blij is, op de klok ziende, zich te herinneren, dat het tijd wordt zijn gebruikelijk bittertje te gaan drinken in het café op den brink.

II

De man, die het geldstuk gebracht had, liep langzaam voort over den weg. Nog steeds waren zijn gedachten ermee bezig. Wat zal hij aanvangen zonder geld, hoe komt hij aan het dubbeltje voor den bakker? De bakker geeft geen brood dan tegen een dubbeltje op de toonbank. Hij kan gaan bedelen, hij kan ook gaan werken. Heeft hij niet nog twee armen? Met deze twee armen kan hij gaan werken bij een boer, die hem voor zijn arbeid brood geeft.

Hij is zoo moe van zijn strijd met het geldstuk, dat hij denkt: liever brood dan geld. Geld, het is een soort noodlot, voor armen zoowel als voor rijken, denkt hij. In communistische staten behoort het geld dan ook afgeschaft te worden: voor werk geeft de staat brood, bij ons geeft voor een dubbeltje de bakker brood. Zoo is de angst voor het geld in de wereld gekomen, zoo loopen wij maar rond, gevangen binnen den cirkel; men kan er eerst buiten komen wanneer men een andere vorm voor geld realiseert, en aan geld niet meer het stomme, maar magische begrip van bezit, aanzien, macht kleeft. Nu maakt een stapeltje guldens den een meer dan den ander, en zonder hemd blijven het toch beide moedernaakte stum-

perds. Het is als met de kleeren van den keizer: hij heeft eigenlijk niets aan, de buigingen, die de anderen rondom zijn bezit maken, geven hemzelf den waan, dat hij iets bezit, dat hem aanzien verschaft. Belachelijk, belachelijk.

Zonder er bij te denken begon hij een wijsje te fluiten.

Wat zou de ander nu met mijn laatste geldstuk doen? Is hij nu zooveel gelukkiger dan ik, nu ik aan hem mijn angst heb afgeschoven?

'Van wie niet heeft van die zal genomen worden ook wat hij heeft. Maar die heeft zal ontvangen en hem zal overvloedig gegeven worden'. Deze raadselachtige uitspraak begrijp ik thans. Zoo is het. Want wie weinig heeft zet alles op zijn laatste bezit, het verliezen daarvan stelt hij zich voor als ondergang. En wie zooveel waarde hecht aan zijn verlies, die verdient ook zijn ondergang. Totdat hij, in zijn ondergang, zijn angst uitgeleden heeft. Want ook angst voor materieel verlies is een conventie geworden, een tol, betaald aan een maatschappij, die bang is voor zijn eigen goede orde en waarom de menschen een waarde in geld weerom verlangen, die allang bij hen de rol van een gevoelsfunctie speelt en die het geld tot dogma maakt en de menschen, die er een bedriegelijke waarborg voor een andere waarde in zien, tot materialisten, gevangen binnen den cirkel van het ronde geld. Onzin, die angst voor materieel verlies. Mijzelf kan ik niet verliezen als ik niet wil, mijzelf kan niemand mij afnemen. 'Omnia mecum porta', ik draag alles met mij, is een wijs woord van een armen antieken wijze. Van wie niet heeft van die zal genomen worden ook wat hij heeft - totdat hij werkelijk heeft, een beter bezit dan wat hij voorheen als bezit had leeren beschouwen. Niet bezitten eerst beteekent vrijheid, de vrijheid van den vogel in de lucht...

III

Toen de ander terugkwam uit zijn café - het was al donker en hij draaide, zijn kamer binnen gaand, het licht aan - bemerkte hij, als eerste wat hij zag, op de tafel het geldstuk. Malligheid, waarom heb ik het niet bij mij gestoken?

Hij herinnerde zich, dat hij de courant in de bus gelaten had en hij keerde terug om hem te gaan halen. Met de bladen wijduit voor zich en de rug naar de tafel ging hij zitten lezen.

Ongelukken en oorlog, mompelde hij. Wat een wereld, wat een wereld. Hier zat men tenminste nog veilig.

Hij las, sloeg de bladen om en las verder.

Toen hij de krant uit had en hem dichtvouwde, zag hij weer het geldstuk.

Nu wordt het te gek, barstte hij los, en hij greep er naar om het in zijn vestzak te steken, maar door de haast ontglipte het aan zijn vingers en rolde op den grond.

Hij bukte zich, zocht, kon het niet vinden; blijkbaar was het ergens onder, of in een donkere hoek gerold. Het begon hem nu te agiteeren, hij vloekte, hij had ook een heet hoofd gekregen van het bukken en zoeken langs den grond. Waar was het verroeste ding nu? Hij had nog nooit zooveel last van een geldstuk beleefd en hij begon zich bepaald verongelijkt te voelen. Hij ging in de slaapkamer en haalde zijn electrische zaklantaarn; daarmee bescheen hij alle donkere hoeken. Nergens iets te vinden. Was het weg? Waarheen was het gerold, het kon immers niet weg wezen?

Hij nam een besluit, zette zich vastberaden neer op zijn stoel: dan was het maar weg. ‘Weg is weg,’ ook een opvatting. Maar dan had men er tenminste geen last meer van. Hij kon niet eens meer boos worden, het was eigenlijk prettig het maar kwijt te zijn, hij had al zooveel raars met dat ding beleefd, niemand kon zeggen of hij er niet nog meer last mee zou hebben: het leek bepaald behekst.

Maar den volgenden morgen, als hij aan zijn ontbijt wil beginnen ziet hij onder zijn stoel een zilver-glimmend voorwerp liggen, rond als een groote waterspat. De eenige plaats, waar hij gisterenavond niet gezocht heeft! Hij vloekt hardgrondig en grist het ding van den grond, duwt het nijdig weg in zijn vestzak.

Zijn brood smaakt hem niet. Waar zou de ander zijn brood hebben gekocht nu hij zijn laatste geld om het mee te betalen kwijt was? Maar hij wordt woedend over zijn eigen sentimentaliteit. Toch, zijn brood smaakt hem niet en zijn woede keert zich nu tegen dien ander, die hem met dat geldstuk heeft opgescheept. Ja, zoover is hij reeds, dat hij er zich opgescheept mee voelt. Het is een streek, een gemeenheid. Dat kan geen betaling meer heeten, dat is een hondsche gemeenigheid. Hij heeft mij met zijn geldstuk iets afgeschoven,

waarmee hij mij heeft vernederd en zichzelf verhoogd: verdoemde materialist, stik nu in je eigen bezit!

Maar hij néémt dat niet. De ander zal zijn 'vrachtje' terughebben. Hij is niet van plan voor den ander te lijden, hij wil het niet accepteeren, de ander moet het terugnemen, zijn vervloekte geld, waarmee hij hem behekst heeft, zijn rust verstoord, zijn zekerheid verjaagd. Weg, dit beroerde geldstuk. Oef, het weegt nu als lood. Het is als een pond lood in zijn vestzak. Mijn God, het lijkt al zwaarder en zwaarder te worden. Hij kan het nauwelijks meer met de hand tillen, nog nooit heeft geld zoo zwaar gewogen. Maar het is geen geld meer, het is een vloek, een vervloeking, een afschuwelijke wraak van een arme op een rijke. Dief, materialist! Zoo spreekt de ander. Weg! Hij moet dadelijk weg. De ander moet het geldstuk terugnemen. Hij moet. Op een andere wijze kan hij het niet kwijt. Hij wil dit lijden niet. De ander moet het terugnemen. En wild schiet hij in zijn jas, drukt zich zijn pelsmuts op het hoofd en rent naar buiten, het geldstuk met de hand omsloten, de straat op, op zoek naar den ander. Het kan hem niet schelen, dat hij zich als een gek aanstelt en wat anderen er van zullen denken. Hij wil dit lijden niet.

IV

Het is inderdaad gek achter iemand aan te loopen, met uitgestoken hand en daarin een geldstuk, alsof men den ander iets nadroeg, dat deze vergeten heeft. En de ander loopt even snel en de afstand blijft.

De ander is bepaald een fideele kerel geworden sinds gisteren. Wil hij het geldstuk niet nemen? Nu staat hij stil en ziet achterom, over de schouder ziet hij om. Hij kijkt en ziet wat hem toegestoken wordt en zegt: 'Heuh!'

Nu staan beiden tegenover elkaar, de een, die smeekt, de ander, die grijnst. 'Heuh!' zegt de ander nogmaals en hij denkt: houdt uw koopje bij u.

Neen, hij wil het geldstuk niet terug, hij weet niet meer wat dit geldstuk is, hij is het kwijt zooals hij dat andere kwijt is, dat hem zijn leven lang reeds gekweld heeft: had ik toch geld om gelukkig te zijn, maar hij kan het geld niet houden,

hij verliest het, hij moet het uitgeven, onweerstaanbaar gaat het uit zijn hand, langzaam, maar steeds wordt het minder, hij telt de stukken, hoe minder het er zijn hoe langer hij telt, ze om en om keert, zulke kostbare dingen worden het voor hem, die enkele ronde zilverstukken. En dan houdt hij de laatste in de hand. En ook de laatste moet uitgewisseld worden tegen waarden, die het leven beteekenen en anders de nood. Al zijn angst, de angst van een heel menschenras sinds het geld ruilmiddel werd voor een andere waarde: die van het leven zelf, heeft hij op dit laatste geldstuk gezet, het voelt aan als speelt hij met zijn leven wanneer hij dit laatste geldstuk in zijn hand om en om draait, het vergroeit tot een vorm in de holte van zijn hand, iets hards, dat nog positief is zoolang hij het voelt, hij moet het voelen, dan voelt hij zijn waarde, als hij niets meer voelt is ook deze waarde heen, bezit hij geen enkele waarde meer, hij sterft duizend dooden, het is een kruisgang geweest, deze laatste tocht met het geldstuk om het in te wisselen als betaalmiddel voor het laatste, waartegen het ingewisseld kan worden: voor de vereffening van de schuld, die de menschen op ons zetten wanneer men niet voldoet aan de wet van de maatschappelijke orde: betaling voor het geleverde. Zijn gansche leven is meegegaan met dat geldstuk, dat hij aan den ander, zijn schuldeischer, bracht, hij heeft hem zijn leven gegeven. Doch niet het vreeselijke, dat hij verwachtte, dat daarna zou komen, kwam; neen, de vrijheid niet langer schuldenaar te zijn is een veel diepere bevrijding geworden: de bevrijding van de gevoelsvervalsching, die de menschen gemaakt hebben van het geld als waarborg voor een andere waarde. Hij heeft den ander gegeven wat deze als materialist verdiende: geen materie, maar een gevoelsconflict. Nu voelt hij zich vrij. Wat zal hij nog met dit geldstuk, dat de ander hem wil teruggeven, niet uit menschenliefde, maar omdat hij bezwaard is geworden met het gevoelsconflict? Hij stelt er zich niet verantwoordelijk voor, welke waarde hij hem in geld weerom heeft gegeven, wat dit geldstuk, in diens proces, zelf is geworden; het gaat hem niet meer aan.

Wat wil de man met de pelsmuts nog van hem en wat heeft hijzelf nog met hem te maken? Hij heeft het geldstuk gebracht, meer kan de ander niet van hem eischen. Wat

gaat hem wat voorbij is nog aan? Er bestaat geen r e c h t meer hem lastig te vallen

De man met de pelsmuts wil hem het geldstuk teruggeven, dat begrijpt hij, dat leest hij uit de houding en uit de oogen van den ander. Maar hij wil geen geldstuk meer, nu zeker niet, nu het zijn cirkelgang van het dogma is rondgegaan. Maar de ander is niet een man, die hem een geldstuk komt geven als een aalmoes, hij houdt dit geldstuk in de hand als een bede, hij smeekt hem als het ware dit geldstuk terug te nemen.

Moet hij hem nu helpen? Er zijn thans immers geen schuldeischer en geen schuldenaar meer? Als hij dit geldstuk neemt ontheft hij er den ander van en hij hoeft het zelf immers niet te houden?

Hij steekt de hand uit en het geldstuk gaat uit de hand van den ander in de zijne over. Maar geen twee seconden houdt hij het meer vast: met een ruk keilt hij het over de straat. De man met de pelsmuts blijft het eenigszins beduusd staan nakijken: hoe het scherp op zijn kant voortrolt over het plaveisel, regelrecht, als aangetrokken, naar een rioolgat toe en daarin verdwijnt.

Litteraire kunst en moraal
door Helge Krog
Uit het Noors vertaald door Dra N. Boelen-Ranneft

I
Het lot van den opstandigen schrijver

Elk litterair kunstwerk van waarde heeft feitelijk morele kwaliteiten en daardoor morele betekenis; afgezien van de stof of de motieven, waarmee het zich bezighoudt. Want heeft het waarde als litteraire kunst, dan berust dat op het simpele feit dat het uiting geeft aan iets, dat nieuw gezien en nieuw beleefd is en een nieuw inzicht geeft en daaruit volgt onmiddellijk dat het ook morele waarde heeft. Elke nieuwe kijk op iets, elk nieuw inzicht, heeft op zich zelf morele waarde en betekenis. Omgekeerd is litteraire kunst, die niets doet dan variaties maken op oude melodieën en oude beschouwingen, niet alleen moreel waardeloos, maar - in haar uitwerking - direct immoreel. Want ze werkt afstompend en houdt verdere ontwikkeling tegen.

Voor degenen die zich niet verder met deze dingen hebben ingelaten, is het niet onmiddellijk vanzelfsprekend, dat alle litteraire kunst van waarde ook morele kwaliteiten heeft. Misschien kan een voorbeeld van een andere kunstrichting, n.l. de schilderkunst, ertoe bijdragen dit duidelijk te maken. Toen het schilderen in de vrije natuur en het naturalisme zich nog niet baan had gebroken, verwekte deze nieuwe schilderwijze algemene ergernis. En feitelijk was dat een m o r e l e verontwaardiging; dat viel gemakkelijk te constateren uit de scheldwoorden die in alle landen tegen de radicaalste jonge schilders gebruikt werden, uit de rechtstreekse verontwaardiging waarmee ze van de zijde van het publiek en van de meeste critici ontvangen werden. En let wel:

morele verontwaardiging is vast en zeker het teken dat er een ontwikkeling naar een hogere moraal gaande is.

Men zal allicht vragen: hoe ter wereld kan het feit dat een kunstenaar plotseling het gras groen inplaats van bruin schildert, iets met moraal te maken hebben?

De samenhang is eigenlijk zeer eenvoudig. Het schilderen in atelier en museum was zeer nauw verbonden met het hele toenmaals heersende academisch besloten geestesleven. Het was volkomen in overeenstemming met de klassieke, niet experimenterende wetenschap; en op het gebied der litteratuur: met de boerenromantiek en de sagenbewerking - idylle en heldenverering.

Toen de jonge schilders metterdaad de oude levensvreemde schilderwijze bespotten, betekende dat een aanval op een gedeelte van de eensgezinde, dichtbesloten, stilstaande wereld, waarin men het zich nu eenmaal zo gemakkelijk had gemaakt en waar alles vrede en harmonie en welbehagen ademde. En de veiligheid in dit milieu berustte immers juist op die eenheid en vastheid en geslotenheid, dus het gevaar was overal, waar er maar een bres in de muur geslagen werd, even groot.

Of om het nog nauwkeuriger uit te drukken: Het feit dat men het gras groen schildert in plaats van bruin, houdt een eis aan het publiek in: om met eigen ogen te kijken. Deze eis is altijd als een grove onbeschaamdheid opgevat. De nieuwe schilderwijze was een aanmaning om eens nauwkeuriger te kijken of het gras feitelijk niet groen was, d.w.z. een aanmaning om de werkelijkheid te benaderen. Maar er is niets wat de mensen gewoonlijk zó'n panischen schrik bezorgt, als de gedachte: een nadere aanraking met de werkelijkheid te zullen krijgen. Bovendien wordt immers elke poging om mensen ertoe te krijgen iets opnieuw te onderzoeken, beschouwd als een brutale aanslag op hun gelukzalige geestelijke luiheid. En het recht op geestelijke luiheid is het allerheiligste privilege van den geestelijken middenstand en deze verdedigt die tot de laatste droppel bloed. De strijdleuze zou moeten luiden: Liever sterven dan denken! Deze analogie maakt, hoop ik, duidelijk, wat ik bedoel, als ik zeg, dat elk litterair werk van waarde, dus elk dat een nieuw inzicht bevat, ook morele kwaliteiten en betekenis

heeft. Intussen zou ik nooit klaar komen, als ik de samenhang tussen litteratuur en moraal op zo brede basis ging behandelen. Ik moet mij beperken tot het allereenvoudigste geval, tot die litteratuur, die behalve zuiver artistieke doeleinden ook een bewust en onmiddellijk moreel doel heeft. Dus die litteratuur, die zich rechtstreeks bezighoudt met morele en sociale problemen.

Laten we om te beginnen eens zien welk lot den dichter en de litteratuur te beurt valt, die de algemeen geldende moraal onthullen en aanvallen - die dus onze moraal willen v e r a n d e r e n en verheffen. Dat is een leerrijke geschiedenis.

We kunnen tot uitgangspunt nemen het voor ons Scandinaviërs voor de hand liggend voorbeeld, n.l. de geschiedenis van Ibsen. Maar let wel: dat is slechts een voorbeeld. De geschiedenis van den opstandigen schrijver is, met enige kleine variaties, altijd dezelfde - nu evenals honderd jaren geleden, of o v e r honderd jaar. De geschiedenis der wereldlitteratuur b e s t a a t om zo te zeggen uit voorbeelden hiervan.

In Maart 1928 vierden we in Oslo het honderdjarig feest van Hendrik Ibsen's geboorte.

Het was een grote prachtvertoning. Feestvoorstellingen en feesten - een hele week lang. Ik was ambtshalve bij dat alles aanwezig en toen het eindelijk voorbij was, was ik meer dood dan levend. De feestvoorstellingen waren soms slecht en werkten op je humeur. En al het eten en de wijn en de whisky deden het hunne. Maar wat me de nekslag gaf waren de redevoeringen. Al die redevoeringen hadden een eigenaardig afleidende uitwerking: men moest zich tenslotte goed blijven realiseren dat het Ibsen was, waar ze steeds over praatten - Ibsen, bedenk dat wel! Want net als men vroeger - ongeveer vijftig jaar geleden - Ibsen's grootheid niet te zien kon krijgen, door de kruitrook van den oorlog, die t e g e n hem gevoerd werd, kon men nu zijn ware gedaante niet onderscheiden in den nevel van alle wierook, die men t e r e r e v a n hem brandde.

Er kwamen mensen uit alle landen: republikeinse en monarchistische landen, democratische en plutocratische landen, uit Amerika, uit Rusland, uit Italië. - En mensen van alle partijen, radicale en conservatieve, revolutionnaire en reac-

tionnaire. En allen, elk voor zich, hadden slechts woorden vol lof over Ibsen, niemand had iets tegen hem in te brengen, Ibsen had hen allen voldaan; ja en het ergste van alles was, dat men den indruk kreeg, dat ze allen te goeder trouw waren!

Men vroeg zich zelf af: hoe kan dat? Is werkelijk alle domheid en laagheid waar Ibsen strijd tegen voerde, geheel overwonnen en vernietigd? Zijn al Ibsen's wensen en verwachtingen voor de mensen in vervulling gegaan? Hebben de mensen en heeft de samenleving werkelijk in den loop van deze jaren z u l k e kolossale schreden voorwaarts gemaakt? Och neen. Zo mooi was het immers niet. Al die feestelijk uitgedoste sprekers leverden z e l f het beste bewijs voor het tegendeel. Want als men wat nauwkeurig naar hen keek en luisterde - ja, dan werd het maar al te duidelijk dat ze bijna allemaal getrouwe copieën waren van de personen, die Ibsen in zijn drama's uitgekleed, bespot en gevild had - de steunpilaren van de maatschappij, de helden van het woord, de huichelaars en de zelfbedriegers. Het was plotseling midden in de feestsleur een eigenaardig evenement om ze daar op de beurt springlevend te zien opstaan en zich zelf om zo te zeggen voorstellen - alle personen uit Ibsen's toneelspelen! Daar was Steensgård, daar had je consul Bernick. Advocaat Helmer hield de feestrede. En kijk eens - tikte daar niet rector Kroll tegen zijn glas? Ja, werkelijk. En dominee Manders bedankte voor het feestelijk onthaal. En het enorme aantal redevoeringen vertegenwoordigde voor wie door den humbug heen wist te kijken, precies dezelfde zelfgenoegzaamheid, lafheid, domheid en zieligheid, waar Ibsen tegen gestreden had.

Maar dat maakte de zaak niet minder merkwaardig - integendeel. Hoe kon het, dat al die mensen hier nu stonden en hun eigen rechter en beul tot de wolken verhieven - ja, zó hoog zelfs, dat hij bijna verdween?

Dit verschijnsel vindt zijn verklaring, zodra men eens nader den strijd van conservatisme en reactie nagaat tegen die schrijvers, die onze moraal willen veranderen. Die strijd verloopt in een reeks typische fazen, die zich kenmerken door de steeds veranderende taktiek, die toegepast wordt.

Allereerst probeert men het met stilzwijgen, minachting,

schouderophalen. Maar dat gaat nu eenmaal niet. En als de reactie dat merkt, verheft ze zich in morele verontwaardiging, in heiligen toorn, in panische woede, in een verbittering, die veel op waanzin lijkt.

Dan zijn alle middelen geoorloofd en geen wapen is te giftig: Verkeerd interpreteren, chicane, kwaadsprekerij, economische druk, beslaglegging, gevangenis, alles wordt aangewend! Denk maar aan de geschiedenis van Strindberg. Of aan die van Hans Jaeger. Of die van Byron en Shelley. - Soms gebeurt het, dat de reactie dan den opstandigen schrijver weet te doden, daar bestaan voorbeelden van. Maar lukt dat niet, dan woedt de strijd voort, tien, twintig of dertig jaar. En dat is de gelukkige tijd van den opstandigen dichter, zijn werkelijke triomf! Dan w e r k t hij, hij wint terrein, hij wint gehoor, hij wordt gelezen of gespeeld, hij krijgt n a a m . Een grote naam is als een advertentie en daar heeft de reactie respect voor, daar zit macht en geld achter. Dus nu verzet de reactie opnieuw de bakens en handelt volgens het principe: redden wat er te redden valt. Als ze dus merkt dat woede, scheldwoorden en verkettering tegen haar bedoeling inwerken, bijna als reclame, dan denkt ze instinctief en zeer juist: m i s s c h i e n z o u l o f h e t k u n n e n d o e n ? - Kunnen we hem niet rechtstreeks, door hem bij de strot te pakken verstikken, dan kunnen we hem misschien in een o m h e l z i n g den adem benemen? En ziet: de reactie ontvangt den opstandige, neemt hem tot zich.

Deze nieuwe taktiek begint gewoonlijk zó, dat de reactionnaire couranten en hun critici een aesthetische beschouwingswijze toepassen ten opzichte van den onverkwikkelijken auteur. Ze spreken zo min mogelijk over zijn doel, zijn meningen en tendenz, maar blijven uitvoerig stilstaan bij de zuiver artistieke eigenschappen van zijn werken, de formele verdiensten. - Dat zijn, notabene, dezelfde couranten en dezelfde critici, die in den beginne luidkeels verkondigden dat diezelfde werken een belediging waren tegen al wat kunst heette, een krenking van den tempel der litteratuur, het was wankunst, antikunst! Maar de reacttie is, qualitate qua wel genoodzaakt kort van memorie te zijn. Ze bloost niet eens als ze nu roept: ‘heil, meester!’

De critici, die zich tot dit werk lenen, benutten eigenlijk de

verachting, die ze weten dat ze zelf verdienen, n.l. door met hun lof den schrijver te compromitteren, in de ogen van intelligente mensen.

Langzamerhand begint er dan een kentering te komen van alle kanten. De opstandige schrijver is niet langer alleen maar een naam, hij is een verkoopsartikel geworden, een grote 'zaak'. De schouwburgen spelen hem en worden daarvoor geprezen, de uitgevers geven hem in grote oplagen uit, verzamelde werken, volksuitgaven; de grote conservatieve couranten verdienen gulzig aan hem door geweldige advertenties, waar hun eigen, laatste, diep-eerbiedige uitspraken over den schrijver, dien ze heimelijk haten, geciteerd worden, maar niet de eerste die ze schreven.

Zelfs de dominees snellen toe en voegen hun geblaat bij het jubelkoor. Want nu hebben kapitalisme en burgerij den opstandige in hun armen gesloten en al schreeuwt hij nog zo hard... uit deze weke, maar gespierde polypenomhelzing maakt hij zich nooit meer vrij.

Als men van een schrijver zegt, dat hij nu eindelijk is ingeslagen, betekent dat heel dikwijls, dat hij nu eindelijk ontwapend is en onschadelijk gemaakt. Maar het is misschien, niettegenstaande dat alles nog niet helemaal gelukt de tendenz in zijn werk te bedekken. Dan brengt de reactie zijn laatste legioen in het veld. Als de schrijver in grote oplagen verkocht wordt en de conservatieve couranten hem 'erkennen' - dan komen de filologen aanstormen! En als die hun werk gedaan hebben, is het gedaan met den opstandigen schrijver. Dan is hij klassiek geworden. Dan staat hij daar in prachtbanden en verzamelde uitgaven en heeft het zo best! De litteratuurgeschiedenis heeft hem opgeslokt, hij is stof voor een college geworden, men kan op hem promoveren en het stof der commentaren valt dicht en gelijkmatig als een stille sneeuwbui over zijn werk. - De tijd is nabij dat er grote feesten te zijner ere gehouden kunnen worden.

Door den opstandige te canoniseren heeft de reactie hem verlamd, zijn trefkracht verlamd, de spits van zijn actie gebroken, hem in zijn werk geremd juist toen het de rijkste vruchten zou gaan dragen. En nu komen we tot het meest groteske punt, de fijnst-ironische wending in het verloop van ezen ontwikkelingsgang. Want nu beleven we dat diezelfde

reactionnaire opinie, diezelfde pers, dezelfde critici, die met hun verering, hun giftige hulde, den schrijver op de helft van zijn loopbaan hebben gestuit, hem g e b r u i k e n in den strijd tegen j o n g e r e schrijvers, die niet schrijven zoals het hoort. Misschien zijn deze jonge schrijvers veel m i n d e r revolutionnair dan de oude was en nog is. Maar zij hebben deze fout, dat ze nieuw zijn; zij horen tot het heden, zij werken. Hun bedoeling is misschien: enkele ideeën te verwerkelijken, die de oudere schrijver niet wist te doen zegevieren voór de erkenning hem verstikte. Maar nu mobiliseert de reactie toch den ouden schrijver als bondgenoot, verwijst naar hem als een werktuig om zijn eigen discipelen mee te worgen. Kijk maar naar Ibsen zegt men dan. Kijk maar naar Strindberg! En dat kan de reactie volkomen zonder risico doen, omdat het hun nu gelukt is den ouden schrijver tot a u t o r i t e i t te verheffen. Een autoriteit is, zoals men weet een kolossale grootheid, wiens inhoud niet onderzocht wordt, naar wiens doel of mening niet gevraagd wordt. Dat is de definitie van het begrip autoriteit. Men zou denken dat hiermee de ontwikkeling tot een einde was gekomen. Maar er blijft nog een allerlaatste faze in den strijd tegen den opstandige over en ook die is zeer pikant.

Als de werken van den opstandigen schrijver van zó g r o t e n s t i j l zijn, dat ze formeel en litterair den tand des tijds trotseren, dan leven ze immers toch in zekeren zin voort - incognito als het ware, een soort schijn-bestaan in de schaduwrijke erewoningen der litteratuurgeschiedenis. En het kan dan gebeuren, dat een nieuwe jeugd, niettegenstaande de walging, die ze bij voorbaat, door de algemene waardering, tegen hem had gekregen, ja zelfs als de werken van den ‘meester’ een deel van de leerstof op school hebben uitgemaakt, den schrijver vindt, hem opnieuw ontdekt en gevaarlijke kracht uit hem put. Dan gebeurt het op een goeden dag, dat de critici der reactie decreteren dat men nu werkelijk met den ouden schrijver heeft afgedaan, hij is aftands, ouderwets, hopeloos verouderd. Als het lukt dát de constateren, is de zege volkomen. Want een schrijver, die door de alleroudsten en meest duisteren in het land voor afstands wordt verklaard wordt in de ogen van alle anderen doodeenvoudig een Egyptische mummie.

Anders Stilloff heeft enige jaren geleden deze eind-manoeuvre ten opzichte van Ibsen geprobeerd. Het ging om ‘Spoken’ - Lieve hemel wat is ‘Spoken’ ouderwets en verouderd, zuchtte Stilloff. - Hij was misschien wat voorbarig. Het is immers een feit, dat er tenminste twee generaties tussen Ibsen en Stilloff liggen. Wel te verstaan zó, dat Stilloff tenminste de ontwikkeling van twee generaties door moest maken om het punt te naderen waar Ibsen's ‘Spoken’ b e g i n t. De werkelijkheid is, dat Ibsen tot op den huidigen dag springlevend is, terwijl Stiloff feitelijk morsdood is. We hebben alleen vergeten hem te begraven, dus nu dwaalt hij rusteloos rond net als de vermaarde klagende geestverschijning en jammert: ‘O, mijn buik’ - Hij kan Ibsen niet verteren, hij heeft buikpijn.

II
Het aandeel van het litteraire kunstwerk

Welke rol spelen nu de schrijver en zijn werk in de steeds voortgaande strijd voor geestesvrijheid, voor vooruitgang, voor een hoger inzicht en een redelijker moraal?

Op dat punt heerst een tamelijk algemene begripsverwarring.

Men ziet dikwijls dat couranten en critici een schrijver verwijten dat de ideeën, die hij uit, niet nieuw zijn; dat de gedachten waar zijn werk uitdrukking aan geeft, reeds eerder gedacht zijn. Geen aanklacht kan dwazer zijn dan deze: het is in de hele wereldgeschiedenis nooit gebeurd, dat nieuwe gedachten of ideeën, v a n d e n b e g i n n e a f, in den vorm van een litterair werk zijn ontsprongen en dat kan ook bijna niet gebeuren.

Daar is een heel simpele verklaring voor. De man die een nieuwe idee heeft gevormd, die tot het inzicht van een nieuwe gedachte is gekomen, zou, behalve een genie, ook een idioot moeten zijn, als hij zijn idee of zijn gedachten in dicht- of prozavorm uitte, nog afgezien van het feit, dat het hem dan helemaal niet gelukken zou. Dit is de reden, dat Copernicus zich niet in verzen uitte toen hij verklaren wilde, dat de aarde om de zon draaide, dat Darwin zijn ‘Ontstaan der

soorten' niet als een nieuwe 'Robinson Crusoe' schreef, dat Marx 'Het Kapitaal' niet uitgaf in de gedaante van een sociale roman en dat Freud de psycho-analyse niet dramatiseerde. Geen van hen was idioot.

Maar nieuwe gedachten en ideeën worden in het levende kunstwerk omgevormd tot poëzie, tot visie, tot algemeen begrip, als men het zo noemen wil - doordat ze experimenteel beproefd worden op de menselijke ziel en individueel worden aanvaard. (De psycho-analyse is van het laatste een voorbeeld). En zo kan het gebeuren dat nieuwe gedachten, juist door die omvorming tot kunstwerk, niet alleen een onverwachte uitbreiding krijgen, maar ook een nieuwe en onvermoede kracht.

We moeten ons steeds voor ogen houden, dat elke nieuwe waarheid een aanval is tegen de bestaande samenleving en daarom de verbittering wekt der machthebbers, doordat de bestaande samenleving hun fundament vormt. De vier bovenstaanden, die ik zoëven noemde, zijn goede voorbeelden. Copernicus en Darwin beroofden het Christendom van twee grondpilaren. Marx gaf het socialisme zijn wetenschappelijken grondslag en daarmee een geweldige kracht. Freud onthulde en schandaliseerde de burgerlijk-Christelijke sexuele moraal. Ze ondervonden allen een woedend verzet. Maar dikwijls ontsteekt die woede niet in allen ernst, vóór de nieuwe gedachte, de nieuwe idee in een kunstwerk tot uiting komt. Eerst als dàt gebeurt, rukken de bewakers der moraal in gesloten gelederen op.

Diezelfde bewakers der moraal - en dat wil natuurlijk altijd zeggen: de bewakers der overgeleverde en gehuichelde moraal - hebben misschien met de grootste gemoedsrust een hele reeks geschriften gelezen, die in wetenschappelijke of betogende vorm het bestaande sociale, economische en morele systeem aan een vernietigende critiek onderwerpen en welker schrijvers zelfs hun gezichtspunt in zeer vérgaande hevormingsvoorstellen formuleren. Maar deze lectuur heeft geen noemenswaardigen indruk op de bewakers der moraal gemaakt, heeft hen nauwelijks verontrust en volstrekt niet bang gemaakt. Dat is maar theorie.

Maar dan gebeurt het opeens, dat een schrijver - in een roman of een toneelstuk - misschien maar een klein gedeelte

van dit nieuwe materiaal grijpt en het omzet tot kunst, d.w.z.: onmiddellijke schildering, beelden, grepen uit het leven zelf. Dan verheffen de bewakers der moraal zich in heiligen toorn. - Zolang de nieuwe waarheid slechts optrad in het correcte en kleurloze uiterlijk van de wetenschap, ergerde ze de bewakers der moraal niet, stak hun de ogen niet uit. Het was om zo te zeggen een exclusieve waarheid, gereserveerd en onsympathiek, maar bijna van geen verdere betekenis, een waarheid voor den vakman. Maar nu is het plotseling méér dan 'zuivere theorie'. De nieuwe sociale of morele orientatie heeft plotseling vlees en bloed gekregen, ze spiegelt zich af in concrete situaties, is levend en actief geworden in de handeling van het kunstwerk. D a n pas begrijpen de bewakers der moraal dat er werkelijk gevaar dreigt.

En het mooiste van alles is, dat de bewakers der moraal daar volkomen gelijk in hebben. Want zoals het hun gaat, zo gaat het ook veel anderen, veel van diegenen, die tot nu toe zich niet interesseerden en onverschillig waren. Hun opmerkzaamheid wordt gewekt en zij beginnen misschien eens na te denken. Er dreigt altijd gevaar, als de mensen beginnen na te denken. Want dan beginnen ze weldra over de dingen te praten. Discussies ontstaan - uitvoerig, populair, in couranten, op bijeenkomsten in gezelschappen, in café's; hoogst gevaarlijk!

De kwestie is immers, dat de meeste mensen zó weinig voorstellingsvermogen hebben, dat ze niet in staat zijn zich enige heldere realiteit voor te stellen achter hetgeen nog abstract is, achter hetgeen nog slechts g e d a c h t is. Heel anders wordt het, als zij in de levende wereld der verdichting het v o o r o g e n g e s t e l d k r i j g e n . - Door het oog, door het gezicht gaat de kortste weg naar de hersenen. Dat is het geheim van het feit, dat geïllustreerde bladen zo'n enorme uitbreiding hebben gekregen.

De verhouding tussen een verhandeling en een roman (of een toneelstuk) die dezelfde idee behandelen, is dezelfde als de verhouding tussen tekst en illustraties. De roman i l l u s t r e e r t de idee, maakt die zichtbaar, levend en d r i n g e n d . En wat nu vooral de bewakers der moraal ophitst is een zeer gegronde vrees, dat als de ogen der mensen opengaan

en als ze gaan nadenken, zij hun autoriteit zullen verliezen. En dat lijkt hun een onoverkomelijke ramp. Een ramp voor het volk, voor de samenleving, zeggen ze en geloven misschien dat ze dat menen. Maar ze denken aan zich zelf. Ze weten n.l. of vermoeden het, dat ze zich geestelijk en lichamelijk voeden door hun autoriteit. Gaat hun autoriteit achteruit, dan gaat al het andere dat ook: hun sociale positie verzwakt en daarmee het respect voor zich zelf, hun inkomsten worden minder, er kan zelfs gevaar voor hun levensonderhoud ontstaan. Maar dat zeggen zij natuurllijk niet. De bewakers der moraal zijn nooit bezorgd voor zich zelf, maar altijd voor anderen. En ze zijn in het bijzonder bezorgd voor de jeugd. De jeugd zweeft, zoals men weet, altijd in groot gevaar. Die is 'onzeker', die kan zo licht 'verleid' en 'vergiftigd' worden. Dus allereerst terwille van de jeugd zetten de bewakers der moraal alles in het werk om d i e litteratuur te onderdrukken, die nieuwe gedachten belichaamt, nieuwe waarheden demonstreert, oude eisen der moraal verwerpt en nieuwe stelt. En van hun standpunt hebben de bewakers der moraal weer volkomen gelijk. De jeugd is zeer zeker 'onzeker', dat wil zeggen: het is nog niet gelukt hen vast te snoeren in de vooroordelen van vroegere generaties, zij zijn nog niet in oude systemen vastgevroren. De jeugd kan daarom jammer genoeg, makkelijk in de war gebracht en verleid worden door een litteratuur, die de autoriteit compromitteert. En daar de jeugd bovendien de toekomst is, gaat de strijd altijd om hen. Er is voor de bewakers der moraal veel aan gelegen de jeugd te winnen. En als die niet gewonnen kan worden - ja, dan zal en moet ze toch tenminste 'beschermd' worden!

In deze bezorgdheid voor de jeugd schuilt dikwijls ook een ander motief: een heimelijke afgunst. De vaders en moeders willen de zoons en dochters 'beschermen' tegen een leven, dat vrijer en rijker is, dan dat wat de ouderen mochten of konden leven, toen ze z e l f jong waren. De gebruikelijke inleiding tot een vermaning: 'In mijn jeugd...' of: 'Toen ik twintig was...' betekent eigenlijk: Waarom zouden jullie die nu jong zijn, het minder slecht en benepen hebben dan wij het hadden? Waarom zouden jullie vreugden hebben, die het leven o n s niet gunde en waarvan we ons nu in heimelijke

ogenblikken bitter verwijten, dat we den moed niet hadden ze ons zelf te gunnen? - Nee, de jeugd moet tegen zulke dingen beschermd worden!

Nu is er, jammer genoeg, altijd een groep jongeren, waar niets mee te beginnen is. Waakzame jongeren, die denken en zich richten naar de conclusies, waar ze toe komen. Een jeugd, die weet wat ze wil, die niet beïnvloed wordt door frases, maar die leeft volgens eigen zin en eigen geweten. - Maar deze jeugd is altijd in de minderheid, een elite, een voorhoede. En die is immers bij voorbaat al verloren, dus d a a r zijn de bewakers der moraal niet bezorgd voor, die moet in godsnaam maar ten onder gaan.

Veel groter is het aantal jongeren, die twijfelen op den overgang tussen een nieuwe en een oude tijd, nieuwe en oude opvatting der samenleving, nieuwe en oude moraal. Het gaat erom deze jeugd te beschutten tegen verderfelijken invloed. En van alle verleiders der jeugd zijn misschien de schrijvers, die op een rationele manier de eigen problemen der jeugd behandelen, de allerverraderlijkste. De jeugd heeft n.l. nog altijd iets van de verbeeldingskracht die eigen is aan het kind en aan den dichter en het dichtwerk valt ze dus aan op het punt, waar ze het minst gehard is en het meest openstaat - zowel van ziel als van hoofd. -

Als jonge mensen, die weifelend op den overgang tussen oud en nieuw staan, hun eigen actuele problemen menselijk weerspiegeld zien, verhelderd en verdiept, in een levende wereld van de kunst van hun eigen tijd - dan kan het heel makkelijk gebeuren, dat die het e v e n e m e n t wordt, dat hen voorgoed bevrijdt van duistere remmingen van mystieken oorsprong, van scrupules, die niets dan vogelverschrikkers waren, van een onzekerheid, die zijn oorsprong had in angst der moeders en het slechte geweten der vaders. Het kan gebeuren, dat zo'n kunstwerk hun een afdoende bevestiging geeft voor een geloof, dat ze allang hadden, maar waar ze zich tot nu toe niet op durfden verlaten, een bekrachtiging dat de moraal die hun v e r s t a n d hun gebiedt te volgen, een hogere moraal is, dan die men getracht heeft hun op te dringen van de katheders en preekstoelen af - hoger, juist omdat die op een verstandelijke basis berust en dus redelijker is. (Een dergelijke bevrijdingsarbeid werd in Noor-

wegen verricht door Ibsen, Kjelland en Gunnar Heiberg). Dit zal er dan toe leiden, dat een gedeelte van die jeugd, die weifelde, nu openlijk hun moraal erkent en met bevrijd geweten daarnaar leeft. In de eigenaardige taal, waar de bewakers der moraal zich van bedienen - en dan vooral de geestelijkheid - heet het dan, dat de jeugd nu niet eens meer tracht haar schande te bedekken. Hoe klinkt dat? -

Vroeger zondigde de jeugd in het geheim en vol schaamte; nu daarentegen zondigt ze in de zomerzon en met blijde ogen; zó diep is ze gezonken, zó slecht is deze tijd.

Het is een van ouds bekend feit, dat huichelarij een compliment aan de deugd is. Maar wat is dat voor soort deugd, die in complimenten van dien kant behagen schept? Maar zo is het nu eenmaal met de geestelijkheid, nu evenals duizend jaar geleden: de h e i m e l i j k e zonde vergeeft ze, maar de openlijke niet. En dat is eigenlijk heel natuurlijk. Als mensen zich niet schamen over een daad, berust dat gewoonlijk daarop, dat ze die daad n i e t als 'zondig' beschouwen. Als ze deze opvatting ook niet onder stoelen of banken steken, kan die zich licht tot anderen uitbreiden. Op die manier kan later de totale hoeveelheid zonde aanzienlijk minder worden - en dat zal weer, volgens de ervaring van vele eeuwen, de positie van de geestelijkheid sociaal, moreel en economisch verzwakken. Zoals de doktoren bestaan van ziekte, bestaan de geestelijken van zonde. Hoe meer zonde, hoe grooter gemeente en hoe vettere baantjes. Het zou een arts moeilijk gelukken een volk wijs te maken, dat het doodziek is, als het juist van gezondheid en levensvreugde straalt en dat deze gezondheid en vreugde juist de symptomen zijn van de vreselijke instorting. En toch is dàt nu precies hetgeen de geestelijkheid al bijna twee duizend jaar lang de Christenheid heeft weten wijs te maken. En daar heeft de geestelijkheid van gefloreerd. Het is meer dan paradoxaal: het is ongelofelijk. Maar het is waar.

Voor den schrijver, die naast het artistieke, ook een bewust sociaal of moreel doel met zijn werk heeft, is de opgave allereerst deze: het publiek te v e r o n t r u s t e n. Want pas als de mensen zich ongerust voelen, is er hoop dat ze zullen beginnen te denken. Dit behoeft de schrijver zich niet voor te

nemen, het gebeurt volkomen onwillekeurig, doordat hij de intellectuele en morele nevels, waar de mensen gewoonlijk in rondzweven, verscheurt; nevels, die veel dichter zijn dan de Londense mist. Hij tracht illusies, bijgeloof, gangbare begrippen en overgeërfde voorstellingen, in één woord: alle geestelijke verblinding te vernietigen - alleen met dit doel: de werkelijkheid bloot te leggen, de mensen ertoe te krijgen de werkelijkheid te zien. Dan worden ze verontrust; dan beginnen ze te denken.

Aha! roepen geestelijken, steunpilaren der maatschappij en bewakers der moraal in koor: het is dus zuiver afbrekend werk?

Ja, dat is het. En er is op dit punt een nauwe overeenstemming tussen deze litteratuur en alle vooruitgangsarbeid in het algemeen en op elk gebied. Vooruitgang bestaat in de eerste plaats uit afbreken. De vestingwerken, geestelijke of materiele, af te breken, die aan afzonderlijke mensen of groepen van mensen privilege of permissie geven, anderen te onderdrukken of uit te buiten, economisch, sociaal, moreel of intellectueel. De mijlpalen op de lange weg van den vooruitgang zijn juist de ruïnes van zulke geslechte vestingen. En de litteratuur waar hier sprake van is, stelt zich juist dit doel: geestelijke barrières te verbreken, verouderde autoriteiten omver te gooien, kunstmatige remmingen of hindernissen te verwijderen, oude rommel op te ruimen, zodat er ruimte komt om adem te halen en de armen uit te slaan, zodat er frisse lucht komt en gelegenheid tot groei. Daarna zorgt het leven zelf voor de rest. Maak de bodem vrij, dan wordt er wel gebouwd. Want het eigenlijk opbouwende element is altijd aanwezig, vol verlangen aanwezig, als nieuwe drang en nieuwe wil. Het gaat er alleen maar om, deze nieuwe krachten de kans te geven; dan zullen ze onze omstandigheden verbeteren èn ons zelf.

De brief
door Louis de Bourbon

Soms noemden zij hem: toean sergeant. Het was, wanneer hij in een toestand verkeerde, dien de inlanders niet begrepen en vreesden, als hij met slingerpassen door de kampong liep, bezopen, maar nog juist in staat zich naar huis te begeven. Het huis was een lage gedekwoning, te onderscheiden van die der inlanders slechts door de houten betimmeringen links en rechts en de met koper beslagen deur, die Rietstra daar zelf had aangebracht.

Op het erf liepen kinderen, half naakt en even bruin als elders in de kampong. Rietstra was er ook volstrekt niet van overtuigd, dat het zijn kinderen waren. Ten eerste sliep hij zelden met Sarinah, ten tweede had zijn stugge Friesche natuur haar al gewantrouwd toen zij nog zijn baboe was in Tjimahi.

Hij had haar getrouwd vooral om verzorgd te zijn, om niet al te zeer te worden bedrogen, op de tweede plaats slechts om, nu en dan, een veilige bijslaap te hebben. Hij hield niet van Sarinah, maar toch ergerde het hem, wanneer een slampamper als Amari op zijn erf rondhing en grapjes met haar maakte in dat snelle, schrille Javaansch, dat hij nog steeds niet goed kon verstaan. Dat ergerde hem zooals ten slotte alles hem ergerde in deze verdoemenis van een kampong: de hitte, de vieze geuren, de luizen, de sirih, het lawaai, het gegok iederen, iederen avond op het voorgalerijtje van den Chinees, vlak tegenover zijn woning.

Omdat alles hem ergerde, dronk hij. Niet vaak, eenmaal per week maar, als hij zijn pensioen ging halen in de stad. Doch dan deed hij het ook geducht, hij liet zich dan volloopen, boordenvol. Het begon in de oude cantine, waar de pait 12 centen kostte, een bel jenever zoo groot als een portglas. Hij dronk er drie. Dan zakte hij af naar den ‘dikke’, die alleen maar bier dronk. In dienst hadden ze het niet zoo best kun-

nen vinden; nu voeren ze in het zelfde schuitje, beiden getrouwd met een bruine, beiden gevreesd maar gehaat in de kampong, beiden vervuld van een groot, schoon moeilijk te omschrijven, heimwee naar het vaderland, dat zij nimmer zouden terugzien en beiden één dag per week vergetelheid zoekend in den drank.

Zij zaten dan tegen elkaar te praten of eigenlijk tegen zichzelf, want de een kende allang het verhaal van den ander, zij wilden enkel hun eigen herinneringen verlevendigen door ze te formuleeren. Rietstra sprak over Oldeboorn, over het manufacturenwinkeltje van zijn moeder, waar sinds lang de zwager ingetrokken was.

Het was nu alweer lang, heel lang geleden, dat hij het doodsbericht van zijn moeder ontvangen had. Het was nog vóór Tjimahi geweest. Toen wàs hij sergeant inderdaad, een flink sergeant, die zijn plicht kende, een recht man met een fieren knevel. Maar dien avond had hij zoo onmatig gedronken, hij had zulke gekke dingen gedaan - ze stonden hem nog maar vaag in het geheugen - dat hij denzelfden nacht nog was gearresteerd. De krijgsraad had hem gedegradeerd tot brigadier. Dat was het beslissend feit geweest in Rietstra's bestaan. Hij verhuisde van de onderofficierskamer naar de groote zaal, hij werd een man die zijn plunje verwaarloosde, die het hoofd liet hangen, die zich langzaam verslaafde aan de alcohol. Zijn illusies waren gebroken. Het waren nochtans simpele en bereikbare illusies geweest: de onderluitenantsknoopen, en dan misschien, misschien het huwelijk met het overbuurmeisje van Oldeboorn.

Toen kwam Tjimahi. Hij nam Sarinah, hij geraakte steeds meer aan den drank, vergrijsde en nam zijn ontslag.

Zoo simpel, zoo grauw als het begin van dit leven was geweest, zoo simpel en zoo grauw zou het einde zijn.

Een vreugdelooze jeugd, een mislukte militaire carrière, en een langzaam uitdooven in de blubber van het kampongerf. Soms leek Rietstra een vredig man, die in zijn lot berustte. Hij zat dan op zijn rieten stoel in de schaduw van een waringin en speelde met zijn kleine, bruine kindertjes. Hij gaf ze ieder een mandibakje en strooide een twintigtal ramboetans over het erf. Wie hem de meeste in zijn bakje terugbracht, mocht er een opeten. Soms ook vertelde hij hun verhalen, in

zijn eenvoudig Maleisch. Hij had het, na vruchtelooze pogingen, al opgegeven hun zijn eigen taal te leeren. Dat ging niet in de kampong, had Sarinah gezegd, en het ging inderdaad niet. Telkens weer ondervond hij het passief verzet van zijn omgeving, de angstige haat jegens hem van de zijde der Javanen.

Het was op een van zijn drinkdagen geweest, een verwoede drinkdag, toen het lawaai voor het huis van den Chinees, waar de main-main gespeeld werd, een onbegrijpelijk dobbelspel, dat hij zijn oud geweer had te voorschijn gehaald uit de lange militaire kist, het had geladen met een van de drie scherpe kogels, die hij had bewaard, en het had gericht op het troepje gebogen ruggen, die hij nog maar vaag kon zien in het avonddonker.

'Toetoep moeloet,'[1)] brulde hij vanuit zijn stelling achter de haag. Het werd even stiller. Dan herbegon het lawaai, heviger dan voorheen, er was iets uitdagends, iets treiterends nu in het gemompel, in het korte gelach, dat niet ophield, dat luider werd. Rietstra's bloed kookte. Hij richtte midden in de vormlooze schijf en vuurde. Maar op dat oogenblik trok een hand zijn kolf omlaag, de loop kwam bijna verticaal, het schot ging hoog over de kampong heen, de lucht in. Onmiddelijk stoven de donkere gedaanten uiteen, het werd onheilspellend stil in de kampong en men hoorde alleen het geluid van een hand, die op bloot vleesch sloeg en Rietstra's overslaande stem: 'Als ik schiet, dan schiet ik verdomme, bemoei jij je met je negers van kinderen, zoeloe-aap, zoeloe-aap.' Het klonk komisch in de verbijsterde stilte, dit zelfverzonnen scheldwoord, zonder zin, tien-, twintigmaal herhaald onder het kletsen der slagen en in een zelfde tempo. Maar den volgenden dag werd Rietstra opgebracht door een hoofdagent. Hij kwam voor den landrechter. Hij zei: 'Er was zoo'n helsch lawaai dien avond, ik heb maar eens in de lucht geschoten, om wat rust te krijgen.'

Het was al donker geweest, dus waren er geen ooggetuigen. Slechts Sarinah werd gehoord. Zij bevestigde Rietstra's verklaring. Hij werd vrijgesproken na een strenge berisping.

Onder het naar huis gaan besefte Rietstra pas, dat Sarinah hem er voor had behoed een moordenaar te worden, dat zij

1) Houd je mond dicht.

hem van een levenslange gevangenisstraf had gered. Maar Rietstra had verleerd zijn dankbaarheid te bewijzen. Hij ging eens zitten in zijn rieten stoel, keek haar aan en grijnsde zijn bruine tabakstanden bloot onder zijn machtigen knevel.

Den volgenden betaaldag sloeg hij den ‘dikke’ over, hij kocht een groote flesch zoete voorburg en kwam vroeg thuis. Sarinah keek hem verbaasd aan. Hij zei niets, trok de flesch open, nam twee glazen, ging zitten en beduidde zijn vrouw dat zij zich aan zijn voeten zou neerzetten. Sarinah dronk stevig mee. Toen de flesch op was kon zij niet meer bedaren van het lachen. Zij klom op Rietstra's schoot en streelde hem of hij een poes was. Dan nam ze een kleurige sarong en danste een tempeldans, die ze als klein meisje geleerd had. De kinderen kwamen erbij en dansten mee; het werd een vroolijke dag in den huize Rietstra.

En de oude soldaat besloot Sarinah voortaan tot gezellin te maken van zijn drinkdagen in plaats van den ‘dikke’.

Het zal twee maanden zijn geweest na het schot, toen de brief aankwam, die de laatste groote emotie werd in het leven van brigadier Rietstra.

Het was op een morgen toen de bode binnenstapte en den brief voor Rietstra neerlegde, die juist bezig was zijn ochtendrijst met droge visch te eten.

De brigadier keerde de enveloppe om en om en herkende eindelijk het handschrift van zijn zuster, die hem al jarenlang niet meer geschreven had. Hij beheerschte zijn nieuwsgierigheid, nam nog een lepel rijst en scheurde het couvert voorzichtig open.

Hij las:

> Waarde broer,
> Tjerk's vader is de vorige maand gestorven. We hebben nu wat geld en wat over van de zaak en willen rustig gaan wonen. Tjerk wou naar Sneek, alsdat daar zijn broer woont en we kunnen een goedkoop en aardig huisje krijgen.
> Je weet we hebbe geen kinderen en nu dachten we zoo, dat jij wel in het winkeltje kon trekke. We kunne

je het reisgeld wel sturen en betaal je ons telkens wat af van de winst van de zaak. Ank van den overkant is ook nog altijd vrij en praat veel over je.

Zie maar eens en gegroet van je zuster
Maria.

Rietstra legde den brief op tafel. Hij voelde zich duizelig worden. Het gedroogde vischje, dat nog over was, begon te stinken dat hij er van walgde. Hij moest naar buiten, maar de vroege ochtendlucht was al broeierig van de zon, die den nachtregen verdampte. Hij liep zijn erf over en herinnerde zich plotseling dat hij den brief vergeten had. Snel haalde hij hem op, duwde de kinderen opzij, die om hem heen drensden en liep de kampong in. Hij liep zoo ver als hij in jaren niet meer geloopen had. Hij kwam aan de haven, stak het kleine strandje over en zette zich neer in het zand. Vóór hem lag de zee, een groot, glinsterend vlak in de feller wordende zon. En uit die gouden zonspiegeling doemden voor Rietstra visioenen op, zóó grootsch en zóó verrukkelijk, dat zijn oogen nat werden van ontroering.

Hij zag zich zitten in de kleine achterkamer van het winkeltje van Oldeboorn en naast hem zat Ank Tieneman. In een box speelde een kleine jongen, blank, zeer zeer blank. Van voren klonk een belletje. Ank stond op en zei: ‘ik zal wel even’. Alleen gelaten, ging hij naar de box en speelde met den kleinen jongen. Als Ank terug kwam, zat hij weer in zijn luie stoel achter de krant en las.

's Avonds. Er kwamen vrienden op bezoek, oude vrienden, vrienden van school. Dan zat Rietstra daar, onder een goed glas hollandsch bier, terwijl het vuur in den haard knepperde, en deed boeiende verhalen over aanvallen op bentengs, over het leven in de kazernes, over de viezigheid van den kampong, over de honderden afschuwelijke ziekten. En allen zaten gespannen te luisteren en Ank glimlachte maar, van vreugde dat zij een man had, die zooveel wist.

Of zij wandelden 's avonds langs de oevers der meren of reden schaats in den winter en hij leerde zijn zoontje schieten met een propgeweer. En hij teekende Javaantjes voor hem, ommuurde kratons, een wegje door het oerwoud, woeste kali's onder eindelooze lianen.

Het werd middag, de zon scheen recht en gloeiend op het strandje en nog zat Rietstra te droomen.

Eindelijk wekte hem de honger, hij liep naar huis en at zwijgend zijn nasi tim. Dien middag ging hij naar den ‘dikke’. Toen hij na twee uur en zes glazen bier vertrok, was de brief nog maagdelijk, hij had hem niet laten zien.

De volgende betaaldag kwam. Rietstra dronk zijn drie paits in de cantine, kocht een grootere flesch voorburg dan gewoonlijk, ging naar huis, riep Sarinah, liet haar niet, zooals anders, aan zijn voeten, maar tegenover hem op een stoel plaats nemen en begon het volgende, korte gesprek:

‘Sarinah, kind, jij hebt je goena-goena en ik heb den mijne. Haal van achteren het mes, waar je de groente mee hakt, om mijn nasi-tim te maken.’

Sarinah keek hem met haar goedige, domme oogen onbegrijpend aan, begon te gichelen, maar gehoorzaamde toen zij zag dat haar man ernstig bleef.

Zoodra zij terug was en het hakmes op tafel lag, vervolgde Rietstra:

‘Hier, Sarinah, is een brief, die schatten waard zou zijn, maar jij maakt hem waardeloos. En daarom moet jij hem vernietigen, jij moet hem als het ware absorbeeren.’ Onder het laatste woord, dat hij maar onvertaald liet, was Rietstra begonnen den brief met het hakmes te bewerken. Hij stond over de tafel gebogen en werkte alsof het zijn leven gold. Na een tiental minuten was er van het velletje niets meer over dan zeer kleine snippers, vezeltjes bijna, atomen. Hij nam een bierglas, vulde het half met voorburg en wierp er de snippers in, die zich snel oplosten in het roode vocht.

Plechtig reikte hij Sarinah het glas, die bevend van angst stond toe te zien. Met kleine slokjes spoelde zij den brief naar beneden. Toen de laatste druppel verdwenen was, nam Rietstra het glas terug, zijn oogen schoten vuur. Hij kwam dicht bij de bruine vrouw staan, pakte haar bij beide ooren beet, de handpalmen vast tegen haar kaken gedrukt, hief haar drie malen op van den grond, rukte en schudde haar door elkaar, liet haar dan neervallen op een stoel en zei: ‘zoo is het goed, Sarinah, geef mij mijn borrel’.

Acht sonnetten
door Hans van Zijl

I

Hoe alles was dan voordat gij hier waart?
Ik had mijn kamer met de tafel aan 't raam,
daar zat ik stil en glanzend en bedaard
daar schreef ik duizendmaal uw lieven naam.

En duizendmaal verscheent gij op een paard
in mijnen droom, een wit paard zonder haam
of zadel en wij reden saam
tot aan de boschrand, in een snelle vaart.

Licht was de maannacht, wit de nevelvlagen
waardoor mij blinkend uwe armen droegen
tot aan het veld met 't versche spoor van ploegen.

Voor ons geen bed, laat ons de aarde dragen.
Als onze tanden op elkander sloegen
was gansch de nachtstolp van ons ademen beslagen.

II

Niet ochtendschoon, een weeë regenmorgen
was ieder dagbegin, wanneer ik u niet zag;
een lichaam zwaar, een hoofd vol doffe zorgen
ontwaakte in 't lauwe bed waar het vereenzaamd lag.

Maar met het groeien van het licht een lach
ging groeien langs mijn bange mond, verborgen
voor ieder dat geen vreemd' het raden mag
het zeker hopen: hij zal komen, morgen.

Ik heb u lief, wij zullen samen zingen
wij zullen samen zijn een langen tijd
wij zullen saam begaan de wondre dingen.

die van de liefde zijn, in eeuwigheid;
want mijn geliefde zal mij binnendringen
en ik zal lachen, zacht, van zaligheid.

III

De dag verliep, laat mij mijzelve troosten
de tuin bleef stil, de uren gingen traag
waar is mijn wil misschien komt hij vandaag
of morgen, met het eerste licht uit 't oosten.

Hij zal toch zeker komen, want mijn vraag
mijn dringend vragen, waar ik zelf om bloosde
heeft hij verstaan, ik wacht nu stil het vaag
het zoete woord, het hoogst het allerbrooste.

Want als hij komt zal hij het mij vertellen
dat hij mij liefheeft zeer, zooals ik hem,
de woorden zullen snel, als tranen, wellen.

Wij zullen spreken met één enkle stem
dan zullen onze harten samen snellen
oneindig ver, ontdaan van elke rem.

IV

Gij kwaamt, gaaft mij de hand, waar ik bleef wachtend staan
uw adem heeft mijn wangen overtogen
ik zag de kalme lach in uwe oogen,
die lach tot mij, die zóó was aangedaan.

Er was in uwe stem geen enkle logen
gij praattet graag en makklijk onder 't gaan,
ik zag de natte straat verslagen aan:
wat was dat alles zonder mededoogen.

Wat zijn de handen klam, als 't hart niet wil verraden
wat zijn de lippen lam, elk woord te zwaar geladen
hoe heet de oogen, die niet mogen weenen.

Onz' voeten stapten snel over de regensteenen
wij wandelden tezaam, maar hopeloos alleene
wij wandelden, schijnbaar, als goede kameraden.

V

Zwijg, luister hoe de windstem in de kruinen
der hooge beuken juicht van luide dingen
meer dan uw woorden kan mijn zijn bazuinen
tot kalmte en tot zelfbeheersching dwingen;

dat niet de vastbedachte wal ineen zou puinen
en gij zoudt onverhoeds naar binnen dringen
om in het diepst geheim van mijne tuinen
de vogel van mijn hart te hooren zingen.

Zwijg, zie mij aan en wil met woord niet sussen
als groote broer, klein zusje zoetjes paaiende,
haar zachtjes over 't mooie hoofdje aaiende,

zeg niets, laat liever maar de vlammen laaiende
de binnenbrand, die toch niet is te blusschen
tenzij met uwen mond, tenzij met uwe kussen.

VI

Ik heb mijn oogen niet naar u geheven
ik heb mijn handen in mijn schoot gevouwen
ik weet, ik kan mijzelve niet vertrouwen,
ik weet, dat met één blik, één handebeven

de stijfgebonden veer van mijn beheerschte leven
lossspringen zou en dat mijn stem een rauwe
zóó bange klacht zou door uw woorden weven
als van een dier dat wil; niet eener kuische vrouwe.

Gij kent geen van mijn steeds bedwongen lusten
gij wildet niet dat ik u toebehoore
maar mijne stem zal zoemend u bekoren

gedurig vurig fluistrend aan uw ooren
om u, tot aan uw dood te verontrusten
ondat uw lippen niet de mijne kusten.

VII

Wanneer er twee saam zitten in een kamer
kan er een zoete druk alomme wegen
men raadt elkanders ver-af hartgehamer
en woorden van geluk, verrukt verzwegen.

Wanneer twee zitten en dàt is er niet
waarom vraag en verwijt aaneengeregen,
wat baten klachten, wat het liefste lied
dan is er niets, dan is de kamer leege.

Om dicht bij u en naar u toegebogen
u bang te kussen op uw koele oogen,
dat heeft mijn bevend wezen niet gewaagd.

Ik zweeg, o waarom dan mij wreed geplaagd
met antwoord op wat ik niet had gevraagd:
‘Ik min u niet’ en dan weer heengetogen.

VIII

Seizoenen gingen en seizoenen zullen gaan
de bloesemboomen hebben pralend wit gestaan
de zomer kwam, de bijen vlijtig gonsden
de herfst waarin de rijpe appels bonsden.

De regendroppels eender in den vijver plonsten
de winter sneed de aarde, die ontdaan
van alle kleur in zwarte rimpels fronste.
Maar ik bleef zwijgend aan mijn venster staan.

Gij kwaamt tot mij, gij zijt weer heengetogen
en in mijn harte pijnt de kleine wond
'k vertel mijzelve met mijn warme, droge

mijn arme lippen, over uwen mond.
Ik denk bevreemd aan uwe vreemde oogen
ik zal nooit weten, hoe gij mijne oogen vond.

Scherpenheuvel
door Wies Defresne

't Ging met mij, zooals 't altijd en met al de kindertjes in onze familie gegaan is.

Gedoopt worden. Tot ons zevende jaar blauwe jurkjes dragen ter eere van de heilige Moeder Gods. Eerste heilige Communie doen. Verschillende Heiligen leeren aanroepen tot 't afwenden van rampen of het verkrijgen van gunsten. Overlezen worden tegen de kroep. Den Onze-Lieve-Vrouwebedeweg volgen, en dan waren we zoo zoetjesaan oud genoeg, om mee genomen te worden naar Scherpenheuvel. Zoo eens in 't jaar werden de menschen in ons stadje dusdanig door bidkoorts bevangen, dat ze onze prachtige groote en kleine kerken voor 't afsmeeken van Gods genade niet goed genoeg meer vonden.

Hoewel het vast staat, dat Jezus en Zijne heilige Moeder hier, daar en overal rondom ons zijn, geloofden ze toch, dat de God, dien ze per trein ergens verder weg gingen bezoeken, zich misschien meer aanhunklachten zou laten gelegen liggen. Want in Frankrijk, België of Duitschland hoort Hij zich dan toespreken in een voor Hem dáár onverstaanbare taal; terwijl ook een vreemd gezicht meer Zijn aandacht trekt, dan dat wat Hij alle dagen minstens tweemaal te zien krijgt; eenmaal 's morgens in de mis en andermaal 's avonds in 't lof. De goed gesitueerden, of degenen, die door 't te berde brengen van 'n lam been of 'n nietsziend oog, geld genoeg bij elkaar hadden weten te krijgen, reisden naar Lourdes.

De gewone burgerklasse moest volstaan met 't bezoeken van Kevelaar of Scherpenheuvel, terwijl de armoedzaaiers in de knie zonken voor hun schoorsteen thuis, waarop een of ander Heiligenbeeld, met 'n brandend Goudlichtje er vóór, heul beloofde.

Wij behoorden tot de gewone burgerklasse, wij gingen naar Scherpenheuvel.

Moeder en ik reisden samen met tante Stine, dezer dochter Philomène en Philomène's kind, Agaatje.

De trein stond langs 't perron op ons te wachten.

Agaatje en ik waren er 't eerste in. Zonder dat we 't hadden

afgesproken, gingen we gauw samen uit 't raampje hangen om te zien hoe m'n tante Stine naar binnen geheschen werd. Omdat we wel wisten, dat onze moeders zouden volgen, netjes en ingetogen zooals 't behoort, schoven we al maar vast over de bank heen, naar den anderen kant van de coupé, waar we als groote menschen tegenover elkaar gingen zitten, ieder in 'n hoekje bij 't raam.

Ik had gedacht, dat we beginnen zouden met de broodjes, die we den vorigen dag gekocht hadden om in den trein op te eten. In plaats daarvan ging tante Stine, toen ze eindelijk goed en wel op haar gemak zat, ons vóór in 't gebed.

Hoewel Philomène en moeder haar natuurlijk hierin volgden, zag ik toch aan hun verwonderde blikken, dat dit niet volgens afspraak was.

Als een reiziger onze coupé reeds voorbij geloopen was en terug kwam, om door 't raampje te zien of er nog 'n goeie plaats voor hem was, klonk tante Stine's ‘Mijn Jezus Barmhartigheid’ zoo vervaarlijk, dat 't verlangen om tusschen ons in te komen zitten hem al heel gauw verging.

De trein rolde, 't gebed verstilde, en de broodjes kwamen voor den dag.

Wij hoefden niet ineens alles uit te deelen wat we aan mondvoorraad bij ons hadden, want de anderen waren voorzien van boterhammen, belegd met leverworst en spek.

Tante had verder tusschen al de gewone dingen in haar reticule nog een kaatsbal voor Agaatje en mij. 'n Spel kaarten had ze er ook maar in de gauwigheid bij gestopt, want, zooals ze zei: ‘Je kon nooit weten op reis.’

Terwijl we zoetjes naar Scherpenheuvel rolden, zaten we genoeglijk te smikkelen met 'n zakdoekje of 'n gladgestreken papiertje op den schoot.

Behoedzaam, met wijdopen mond, beten we van onderop in 't broodje, terwijl we goed zorgden, dat er geen krentje of bolletje suiker verloren rolde en dat er geen kruimeltjes bleven hangen rond onzen mond.

Alleen tante Stine zat te sukkelen met de velletjes van de leverworst.

- Ik heb nog zóó aan m'n slager gevraagd ze eraf te halen, zei ze. Dat kan ik me toch wel permitteeren, dunkt me, want ik ben bij die man al zes jaar klant.

Ze moffelde de ongewenschtheden zoo behendig uit haar mond in 't holletje van haar hand weg, dat onze appetiet er tenminste niet door bedorven werd en ik zag, dat ook zij, niettegenstaande haar kwaadheid, met smaak at.

Doordat we, toen de trein weer ergens stopte, met volle monden niet hardop konden bidden, zaten we al gauw opgeknapt met nog twee reizigers er bij. Dat was dubbel vervelend, omdat tante Stine, toen de trein weer op gang kwam, haar worstevelletjes tegen 't raampje kwakte, in de meening, dat dit open stond... maar 't was dicht.

Agaatje en ik gierden van 't lachen.

We verslikten ons, hoestten en proestten met onze handen half in den mond en de oogen dichtgeknepen van pret.

- Stel je niet zoo aan, Agaat, zei Philomène, terwijl moeder opstond om mij, noodig of niet, direct ergens mee naar toe te nemen.

Verder gebeurde er niet veel in den trein.

Ze spraken over koetjes en kalfjes en maakten uit, dat ze eerst maar eens goed zouden gaan eten, als ze in Scherpenheuvel aankwamen.

Tante Stine kon beter uit den trein stappen dan erin.

Volgens 'n kennis van Agaatjes moeder was er 'n goed restaurant te vinden, als je 't station uit komt en dan direct rechts. Je zag 't trouwens vanzelf wel, omdat er in gouden letters over heel de breedte van den gevel stond, ‘In Den Vetten Hollander’. Voordat we daar terecht kwamen, passeerden we 'n sliert speelgoedkramen, die in 't midden van de straat geposteerd stonden.

Toen Agaatje en ik niet ophielden met jengelen om wat te krijgen, hielden ze dan in Godsnaam eindelijk maar stil voor 't laatste stalletje, waar ze bidprentjes, kerkboekjes, beeldjes en nog meer van die soort heilige dingetjes verkochten.

De ouderen zochten iets voor ons uit.

Agaatje kreeg 'n stalen rozenkransje en ik 'n witbeenen penhouder met in 't midden 'n gaatje, waardoor ik met één oog Maria in Haar volle glorie kon zien.

In Den Hollander voelden wij veel voor 't volgen van 't dagmenu. Alleen Philomène beweerde best te kunnen volstaan met 'n kop koffie en 'n paar sneden cramique. Toen ze hoorde, dat ze om zooiets te nuttigen aan den anderen kant van

't lokaal alleen aan een ongedekt tafeltje moest zitten, deed ze maar met de anderen mee. En per slot van rekening was zìj 't nog, die buiten 't gewone menu om allerlei liflafjes bestelde.

Na de afrekening werd 't godsdienstige programma opgemaakt.

We zouden den kruisweg volgen, die rondom de kerk voerde, daarna eenige graven bezoeken en ten slotte in de kerk gaan bidden voor bizondere intenties.

We stapten op, passeerden weer de stalletjes, sloegen rechts af en daar zagen we 't wonderkerkje van Scherpenheuvel.

We bleven er naar staan kijken, alsof we nog nooit in ons leven 'n kerk hadden gezien. We wilden er, geloof ik, meer aan ontdekken dan er eigenlijk aan te zien viel.

Toen we er langzaam op toe liepen, zag ik pas hoe mooi dat gebouwtje was. 't Blauwe, ronde, met zilveren sterren versierde dak, de torentjes, allerlei rondinkjes, de honderdkleurige ruiten, 't steenen kantwerk. Dat ik niet mocht treuzelen, omdat de kruisweg wachtte, begreep ik door 'n laffen duw in m'n rug, waardoor m'n hoofd naar achteren en ikzelf naar voren vloog.

Bij de eerste staties stonden Agaatje en ik er evenals de grooten, stil en ingetogen bij. Agaatje bad op haar nieuwe rozenkransje. Omdat ik er geen had, keek ik zoo nu en dan maar eens naar mijn Mariatje door m'n penhouder.

Zonder dat wij tweeën eigenlijk ongodvruchtig wilden zijn, slenterden we stilletjes bij de ouderen vandaan, om met onze ballen te gaan kaatsen.

Eerst op den grond. Dan naar elkaar. Weer op den grond, totdat we de vlucht namen en 'n heel eind verder naar hartelust begonnen te kaatsen tegen de grafsteenen aan. We werden door onze moeders, toen die aan 't bezoeken van de graven toe waren, tot de orde gesnauwd.

Als tante Stine op 'n marmeren bankje, voor een haar onbekend begravene geknield lag, kon ze door 't vele eten ‘In Den Vetten Hollander’ moeilijk weer overeind. 't Was ook dank zij haar overvulde maag, dat we vlugger dan eigenlijk geoorloofd was, op 'n royale bank in de kerk terecht kwamen. In de schemering, schuin in den rechter zijhoek, viel 't Mariabeeld met de vele brandende kaarsen 't eerst op. Daarna

pas 't hoofdaltaar, dat van onderen tot boven en aan alle kanten behangen was met houten krukken in werkelijke grootte en zilveren armen, beenen en harten in zakformaat. Er moet toch wel 'n bizondere kracht in zoo'n reis schuilen, als 't voorkomt, dat iemand zóó maar, op slag, z'n kruk bij wijze van spreken aan den kapstok kan hangen. Dat er plotseling in 'n lam been weer leven schiet, dat 'n blind oog weer ziende wordt, dat 'n hart, dat niet meer klopt, toch weer aan 't kloppen slaat... Omdat ik meende, dat dit laatste wel 'n ietsje tè wonderbaarlijk leek, vond ik 't beter om maar weer eens door m'n penhouder te gaan kijken. In de kerk was 't echter al te donker om iets van 't moois te zien. De grooten waren elkander teekens aan 't geven, waaruit ik kon opmaken, dat ze er toe over wilden gaan 'n kaars te laten branden, tot vermeerdering van de kans op 't verhooren hunner bizondere intentie.

Tante Stine spande zich er 't eerst vóór. Ze liep regelrecht naar den biechtstoel, drukte op de electrische bel en wachtte, 't hoofd 'n weinig schuin, maar vroom geheven, op den koster. Hij kwam uit de pastorie, met 'n arm vol kaarsen in allerlei dikten en lengten. Omdat hij tante al dadelijk geschoten had, wenkte hij haar naar zich toe.

Tante zocht 'n kaars uit en fluisterde hem haar intentie in 't oor. De koster noemde toen zeker den prijs. Zij betaalde en maakte hem op mijn moeder attent, die zich al uit de bank werkte, om over haar eigen aangelegenheid te gaan praten. Philomène, die wel bescherming zou vragen voor haar man op zee, deed evenzoo.

Toen ze met tevreden gezichten weer in de bank zaten, keken we met z'n allen naar den koster, die drie gelijke kaarsen voor zich uit droeg, om ze te gaan ontsteken en te laten flakkeren voor 't beeld van Maria, ter Harer eere en tot meerdere glorie van God.

Wij verzonken in gebed.

Agaatje bad overdreven, ze tikte voortdurend met haar rozenkransje tegen de kerkbank. Juist toen ik 't even voor mijn gebed te leen wilde vragen, kregen we een teeken en stonden op om weg te gaan.

Even lagen we in 't middenschip op beide knieën en bogen voor 't altaar, zooals we 't nog zelden in ons leven gedaan

hadden. Nu alles zoo vlot en naar wensch gegaan was, kwamen buiten de tongen flink los. Ze vertelden over hun intentie.

't Bleek, dat mijn gevaren-der-zee-gedachte juist geweest was. Moeder had simpelweg gezegd:

- Voor de arme zielen in 't vagevuur.

Maar ze had er bij gedacht: en voor m'n man, die er zich misschien nog wel onder zou kunnen bevinden.

Tante Stine had resoluut de zaligheid van haar zuster voor haar kaars geëischt. Hoe kon zij er zich dan over verwonderen, dat zij 't meeste had moeten betalen van alle drie?

- 't Zit 'm toch niet in de lengte of dikte van de kaars, maar in de volheid van je wensch, zei Philomène.

Moeder met haar vagevuurzielen was er 't voordeeligst af gekomen. De koster was ook dadelijk bereid geweest om haar rozenkrans in de pastorie te laten zegenen.

- Dat ik daar niet aan gedacht heb, zei Philomène, maar enfin, terug gaan doen we nu niet meer.

Tante Stine zei niets. Ze pakte opeens Agaat en mij bij de hand en stapte met ons weg. De anderen volgden langzaam, terwijl ze over andere dingen begonnen te snateren.

Aan 't station hoorden we, dat onze trein nog in geen uren vertrok. In de wachtkamer zochten we naar 'n echt gezellig, knus hoektafeltje. We bestelden bier, koffie, broodjes en limonade, de kaarten kwamen op tafel en toen was de stemming er weer in.

Wat er verder nog gebeurd is, weet ik niet goed meer.

't Was laat toen we in den trein stapten. Agaat en ik sliepen de heele reis lang. Op ons eigen station aangekomen, brachten ze ons aan 't verstand dat we nu wakker moesten blijven, omdat we naar huis moesten loopen.

Over 't mysterie van den kaarsenprijs werd in de familie druk gedelibereerd.

'n Simpele intentie vragen en 'n veel grootere in gedachte toevoegen...

God hoort en ziet immers alles en allen?

Waarom dan niet o, zoo veel gevraagd, zonder betaling, in 'n vrij oogenblik tusschen 't werk door, thuis?

Wat toch wel de diepere zin mag zijn van die bedevaart naar Scherpenheuvel?

De jongste generatie en de werkelijkheid
door Anthonie Donker
VIII

Men kan geen scherpe lijnen trekken, als men ter verduidelijking een groepeering van het werk der jonge dichters beproeft. Al spoedig geraakt men anders in de kunstmatigheid van het generaliseeren. Wanneer men in het oog houdt, dat de dichters waarvan hier successievelijk sprake is een ‘generatie’ zouden vormen van Lehmann tot Van Hattum, dus van nauwelijks twintig- tot bijna veertigjarigen, dan zal er uiteraard meer met verschillen dan met overeenkomsten rekening gehouden moeten worden. Nog ongerekend het feit, dat elke dichter die er in slaagt zichzelf in zijn verzen te realiseeren, door en op zichzelf bestaat, ook al zou hij zonder zijn voorbeelden en zonder invloeden niet geworden zijn wie hij werd.

Maar toch kan men zich onder de in de laatste tien jaren bekend geworden dichters eenige groepeering veroorloven. Men onderkent dan: enkelen die met nuanceverschillen een traditie voortzetten, welke vooral bij Bloem aansluit en waarvan de toon een jongere variatie heeft gevonden, door een zekeren invloed van beurtelings Marsman of Greshoff en niet het minst van de veranderde omstandigheden en de zich daarmede wijzigende mentaliteit. Het is deze traditie, die wij herkennen, onder eigen en gewijzigden vorm, in de verzen van Clara Eggink, Halbo Kool en Han G. Hoekstra, die ook dicht aansluiten bij de dichters van de vroegere Vrije Bladen, althans een zekere geestverwantschap bezitten met hun iets oudere tijdgenooten, welke men de generatie van Marsman kan noemen. Zij staan daar dichter bij dan de oudere, maar later opgetreden en een andere geestesgesteldheid vertoonende dichters Van Hattum, Den Bra-

bander en Mok. Leeftijdgenooten van de drie eerstgenoemden, die pas de laatste jaren op den voorgrond kwamen, als Hoornik en Van der Steen vooral, verschillen eveneens duidelijk van hen. En, ten vierde zijn er de allerjongsten, die door eenige groepeering nog niet verduidelijkt gezien kunnen worden, maar waaronder men naast elkaar wel de meer romantischen, als Aafjes, Lehmann en, maar hoe anders weer, Vasalis kan onderscheiden van de naar het surrealistische en intellectualistische neigende dichters, als Van Lier en Gomperts, die weer op te vatten lijken wat Noordstar een aantal jaren eerder op zoo curieuse wijze had ingezet.

Bij een dergelijke voorloopige schets, waarbij voornamelijk met leeftijd en geestesgesteldheid rekening wordt gehouden, kan men ook nog verdere hulplijnen gebruiken en er het oog op houden, hoe bij sommigen tradities worden voortgezet, in elk geval het karakter hunner poëzie overwegend traditioneel is, en anderen vooral experimenteel blijken. Het laatste kan men van Van der Steen en van Hoornik beweren (als de laatste het zich maar niet zoo gemakkelijk maakte), evenals van de surrealistisch geporteerden die wij noemden. Onder de ‘traditioneelen’ kan men nog vele namen meer noemen, als Gabriel Smit, De Bourbon, Vlemminx en van de jongsten Franquinet, al zijn het dan weer lang niet dezelfde tradities welke zij vertegenwoordigen. Men ziet vooral, hoe moeilijk het is eenig overzicht te krijgen van de wordende nieuwere poëzie maar ook hoe er toch enkele overeenkomsten van belang zijn, welke het beeld kunnen verduidelijken.

Han Hoekstra bleek reeds dadelijk in zijn eersten kleinen bundel, Op dubbel spoor, een nummer van De Vrije Bladen, haast geheel en al wie hij was en wie hij ook verder geworden is. Zijn persoonlijkheid was daar reeds tamelijk duidelijk, duidelijker al dan zijn talent, dat zich echter overtuigend er in aankondigde. Nu, zeven magere jaren later, blijkt dat talent aanmerkelijk duidelijker en rijper geworden en heeft het meer dan één belofte ingelost. De bundel Het ongerijmde leven, welke eerlang gaat verschijnen, bevestigt het. Men kan zich bij het werk van Halbo Kool, Clara Eggink en Hoekstra afvragen: is dit nu nabloei? Zegt het met kleiner stem wat Bloem en Marsman hebben gezegd? Met een eigen nuance

dan: vol behaaglijke ironie bij Kool, kordaat en helder bij Clara Eggink, schuw en verontschuldigend bij Hoekstra. Maar bij alle drie is het de stem van het verlangen, de hoop op behoud, de weemoed om verlies van den grooten vogeltrek in het menschenhart. Van de zoetheid van het leven, de bitterheid der liefde spreken deze verzen, misprijzend en schouderophalend van de inane daden des dagelijkschen levens, van de goedheid van het verloren ouderhuis, van de lichte ontroerbaarheid der jeugd. Het verlangen, de drift hebben er iets kleineren vleugelslag in, het is diezelfde romantiek, maar op iets kleiner plan. Hoe zou het anders kunnen? in iets lateren tijd, toen reeds het levensplan van den enkeling begon in te krimpen, de levensbasis werd versmald, zijn deze verzen geschreven. Het groot verlangen vindt men hier nog éénmaal terug, in kleiner bestek. Het is door deze dichters, dat ahw. de huiselijke poëzie der onbehuisden geschreven wordt.

Ook Hoekstra lijdt aan het tijdseuvel: de eischen aan het vers niet hoog genoeg te stellen. Ook hij schrijft te gemakkelijk. Hij dicht als een snelteekenaar. En evenals de snelteekenaar werken de nieuwe dichters op den Dam, bij de Munt, in het stratenplan der stad, zonder dat de verplaatsing van het brandpunt der nooden naar het hart der steden het dichterschap een werkelijk nieuw terrein deed veroveren. Hoornik deed er een gooi naar, maar toen hij gereed was, erkende hij de vergissing en noemde zijn gedicht niet Amsterdam maar Mattheus.

Bij Hoekstra is de vermelding van localiteiten en actualiteiten overigens maar terloopsch en blijft bijzaak. Intusschen vergete men niet, hoe gemakkelijk en gebruikelijk het noemen van plaatsnamen is geworden en hoe afgezakt, sinds jaren geleden A. Roland Holst sprak van Londen en Parijs, en Buning van Katrijp en Horgen, naar allengs Weesp of Ammerstol. Naar welke plaatsen hebben de jonge dichters langzamerhand hun romantische wilde busdiensten nog niet aangelegd?

Het wordt tijd, dat dit ‘artikel’ niet bindend verklaard wordt. Het wordt trouwens tijd, om een nieuwe rederijkersinventaris samen te stellen. Er zijn loopjes en figuren in overvloed. Wij zullen ze hier niet alle nagaan. Maar er kon, gaandeweg,

bijv. minder gevraagd worden in verzen: waar zijn - (de zwarte rozen, de lichte dagen, de koele oogen, waar haar handen e.t.q.?), ben ik het die -?, is dit mijn huis, mijn kamer, mijn hoed?, zoo talrijk dat men verzuimen zou antwoord te geven, als er eens werkelijk iets gevraagd werd, bijv.: hoe laat is het? een vraag waarop trouwens Boutens het supreme antwoord wist te geven: 't is liefdes uur. Een andere dichtfiguur zou ik voortaan den naam willen geven: O, zei ik. Het kleine woordje o is een soort van telegrafisch stopteeken in de poëzie. Het is geen rijmlap, het is een maatstop, en een maatstaf der verlegenheid. Het kan te allen tijde te hulp geroepen worden, het neemt zoo gemakkelijk de taak van het ontbrekende versvoetje, van het lamme handje over. En het geeft ook zoo gemakkelijk de toonhoogte aan. Het is een soort stemvork der poëzie: o, - kind, vrouw, dood, leven, hart, stem etc.! Kort geleden schreef mij iemand, die met voorliefde Boutens leest, dat hij zoo groote moeite had zijn afkeer tegen bepaalde uitdrukkingen te overwinnen bij het lezen van poëzie, met name de uitroep O! De schrijver van dien brief vervolgt: ‘Ik heb opgemerkt, dat bij menschen die voor poëzie ongevoelig zijn, die uitroep niet alleen tegenzin maar ook de lachlust wekt. Bij het lezen daarvan kan ook ik me thans niet meer ontdoen van een gevoel van afkeer.’ Niettemin heeft die uitroep in vele verzen de werking van de overstelpende ontroering van herinnering of wanhoop, weemoed of hunkering zuiver geaccentueerd; voorbeelden te over bij Kloos, Boutens, Marsman, Engelman. Maar het wordt tijd dat men zuinig met dit woordje om gaat, om afslijting van zijn uitdrukkingskracht te verhoeden. Hoekstra's poëzie is ook thans nog niet bevrijd van soms al te duidelijke beïnvloeding, van Marsman of A. Roland Holst, of van Nijhoff. Den laatsten hooren wij vooral vaak (Speeltuin, maar ook tot in zijn beste gedichten, met betrekkelijk weinig schade maar aanhoudend risico, als in De man met de roos en Cleanshaven: ik sloeg de straat die hij insloeg in; ik volgde hem volgend mijn wensch). Het ware te wenschen dat Hoekstra een zeer strenge keus deed uit zijn vrij talrijke verzen: want wat kan het baten, of een bundel driemaal zooveel bevat als Nijhoffs Nieuwe gedichten maar tienmaal minder waard is? Het is voor een dichter van Hoekstra's talent

niet voldoende, of hij een vlot drinklied schrijft, een scherp en geestig ironiseerend zelfportret (Ik heb het niet op iemand als ikzelve), of markante en navrante rijmen van minnezoet en -bitter, ook niet of hij een geslaagden toon van droefgeestig cynisme weet te treffen: hoe het hart maar een meter boven het steen hangt, en in bed nog een decimeter lager. Want dat is wel genoeg voor een bon-mot aan de bittertafel maar niet voor een gedicht. Men vergete niet, dat de poëzie wel tot de bittertafel maar de bittertafel niet tot de poëzie reikt! Met min of meer gelukkig geformuleerde bekentenissen over 's levens en eigen gesteldheid is het nog niet gedaan, al heeft Greshoff daar menig aardig rijm mee gemaakt, en al hoeft men daarvoor de pen maar in moraline of antimoraline, in roode of zwarte inkt te doopen. Maar dat is het hartebloed der ziel noch het bronwater der verbeelding. Het is daarom dat wij geen genoegen nemen met zulke wel curieuse regels als:

> Men voelt zich 't best bij boeken en alleen,
> of bij wat vrienden die ten naastenbij
> hetzelfde denken en hetzelfde drinken.

De motieven, die Hoekstra tot zijn verzen bewegen, zijn in de groepeering zijner gedichten terug te vinden: het zijn de algemeene bevindingen over de lust en onlust van het ongerijmde leven; herinneringen, des te weemoediger omdat wat ze behelzen nog als werkelijkheid verleden is geworden: het ouderhuis, het huiselijk geluk (de liefste eenzaamheid); en het sterkste motief, het ‘raadseldier’, de vrouw, wat hier wil zeggen drift, lust en leegte van den minnaar. Eindelijk, in enkele verzen van den laatsten tijd een nieuwe trek: de tijd, het onheil der horden, der massa's, der volkeren, de omsingeling van het individu door de massale gebeurtenissen, in het nauw geraakt door het algemeen opdringen van geweld en nood. Het laatste is een opvallend nieuw kenmerk in Hoekstra's werk, het is een der pogingen om zijn smalle bevindingen te veralgemeenen, om wat hij ondervindt op het leven in zijn algemeenheid te betrekken. Deze visioenen van een brandende wereld en bloedend slagveld, van een vuur en vuil brakenden krater heeft de dichter nog niet kunnen bedwingen, maar zij bewijzen dat zijn talent de behoefte

en de kracht heeft om niet bij het afzonderlijk lotgeval te blijven staan. Dit blijkt mij voorshans sterker uit verscheidene der bitterzoete verzen over de vrouw. Minnedichten kan men het niet noemen, het zijn grafschriften der min, de bittere en droeve bezinning van den weer tot zichzelf gekomen minnaar. Allengs worden deze verzen echter meer dan de persoonlijke incidenten van wie de min ‘werd toegedaan en heeler harte en ziel aan haar ten offer viel’.

De grauwe sluipmoordenaar van de min, de vale dageraad, is hier in verscheidene gedichten niet meer de kille rustverstoorder en wrange ordehersteller van één armzalig minne-incident, maar de dag gaat erin op niet over één enkele kamer meer, doch over de ontgoochelingen van hoevelen

> En gij die schim waart in dit schimmenspel,
> ge wordt een schaduw aan den kamerwand.
> Het gulzig lichaam volgde opnieuw de hand
> van 't zich in u vermommend lotsbestel.

In gedichten als De anderen en Zij slaapt worden de incidenten van Samenzijn (een der beste) en In den ochtend smartelijk verdiept tot menschenlot en het lichaam dat de lust bezat wordt

> lijf zonder ziel of oogen,
> door eender vuur bewogen,
> door eender drift omvat.

Nog een derden uitweg beproeft Hoekstra uit het klein bestek der huiselijke onbehuisdheid, dat vooral het uitgangspunt zijner poëzie is: hier en daar ziet men hem den stap van het lot naar de fantasie, van de bekentenis naar de verbeelding doen. Het is een boeiend schouwspel, hoe deze poëzie haast ongemerkt haar grenspalen verder uit te zetten zoekt. Dat versterkt mijn overtuiging van de toekomst die Hoekstra als dichter nog heeft. Reeds zijn vroege werk gaf deze overtuiging doordat het het probleem van zijn wezen aanstonds zoo duidelijk stelde: de aarzeling over het dubbel spoor door hem begaan, van kind en man (dat motief, in het slotvers van den eersten bundel zoo raak getroffen, keert ook hier, meestal onuitgesproken, terug in de geheele groep Hart bij huis, een enkele maal met name genoemd, Het kind

aan den dijk). Zijn later werk geeft te kennen, dat hij zijn persoonlijk en incidenteel probleem als menschelijk raadsel heeft onderkend; zonder echter in een algemeene beschouwelijkheid te vervallen die voor de poëzie gevaarlijker is dan het incidenteele. Het incident te herzien in de verbeelding is een werkwijze die Hoekstra, tot nu toe vooral bekentenis-dichter, nog weinig toegepast heeft, maar waarmede hij in verzen als De schoone slaapster, Spion in het paradijs en vooral het speelsche droomgedicht der ontwakende vruchtbaarheid Constantia (dat destijds in Kristal heeft gestaan) het waagt de ervaringswerkelijkheid los te laten.

Tweemaal heeft Hoekstra in een grooter gedicht, in een gedicht dat een eigenaardige alliage van verbeelding en ‘gewone’ werkelijkheid is, samengevat wat het alles hem tot nu toe te weten heeft gegeven: De man met de roos (die in zijn zomerpak naast een vulpen stak; gewoonte is een tweede natuur) is een hymne aan het onverwachte geluk in de grauwste alledaagschheid, die de broederzin en deernis teekent waarmee Hoekstra door de vale werkelijkheid, angstvallig en oplettend, omgaat; Cleanshaven is er in grooter formaat een pendant van: weer de arme daagsche werkelijkheid, de glorielooze gemeenschappelijke nood, en dan herinnering aan verloren geloof en het langzaam meer als lot dan noodlot aanvaard besef van eigen eenzaamheid, die tenslotte de eenige kracht en toeverlaat van den enkeling is. Hoekstra begint zijn wezen en zijn verhouding tot de wereld in deze gedichten klemmender samen te vatten. Zij lijken de vergroote figuren van even oude of weinig oudere portretten zijner eenzaamheid, waar meer op de angstvallige terughoudendheid dan op den gemeenen nood de nadruk valt. Ik denk aan den aanhef van De ringmuur:

> Eenzamer dan de meesten,
> schuw voor die grot: de stilte,
> onveilig tusschen feesten,
> kwam van jongsaf een kilte
> tusschen anderen en mij staan,
> een transparante ringmuur.
> Reeds zwoer 'k: geen kan ik bijstaan,
> mijn uur is eenzaamheidsuur.

en aan Nachtelijk, het vers, zoo kenmerkend voor den vluchteling, de vleermuis, voor al wie niet tenvolle overtuigd deelnemer aan het leven van den dag, aan dat tusschenspel van den Nacht is, en in dien diepen schuilkelder het aanhoudend bombardement des levens, waarvan het geweld nog uit de verte doordringt, ontschuilt.

> En 'k schuur mij wang en rib
> in 't bed, hoe wrak en vaal,
> - in 't bed, het beste schip
> en veiligst hospitaal -.

Hoekstra's talent en persoonlijkheid, hoe voorloopig nog geuit, lijken mij, als ik zulke verzen naast elkaar houd, zich in volle ontplooiing te bevinden; bijzonder duidelijk doet zijn werk zich kennen als uiting des tijds.

Critisch Bulletin

Tien jaren Critisch Bulletin

Met een blik achterom naar de boekenkast, waar negen deelen van het Critisch Bulletin eerstdaags gezelschap van het tiende zullen krijgen, herdenkt de redacteur aan zijn schrijftafel deze tien jaren, en jubileert, sotto voce; hij vraagt zich af, wat hij heeft gewild en wat hij heeft bereikt.

Het Critisch Bulletin heeft in die tien jaren een plaats in de critiek, in de Nederlandsche litteratuur ingenomen. Het heeft een vorm verkregen, waardoor het zich duidelijk als iets afzonderlijks temidden van andere verschijnselen en tijdschriften afteekent. Het heeft een eigen karakter, dat het te danken moet hebben aan een zekere stelligheid en constantie van bedoeling. Tot zekere hoogte heeft het daarom aan zijn bedoeling blijkbaar beantwoord. Maar in hoeverre? die vraag zet het jubileum reeds in de sfeer der critiek, wat voor een critisch tijdschrift niet ongewoon kan zijn. Min of meer duidelijk heeft zich in die tien jaren een doelstelling kunnen uitdrukken en handhaven; maar in welke mate is die doelstelling vervuld? Het Critisch Bulletin is voortgekomen uit een sterke onvoldaanheid over de gemiddelde letterkundige critiek: de onoverzichtelijkheid, het ontbreken van duidelijke uitgangspunten en maatstaven, de soms onverkwikkelijke toon. Het kwam voort uit een behoefte aan eenige verheldering in wat bij elkaar vooral een rommelig beeld opleverde. In die onbevredigdheid en de behoefte daar iets tegenover gesteld te zien, vonden elkaar redactie, uitgever en lezers. Wat den redacteur voor oogen stond was: oordeelen van belang over werk van belang, critieken waarin de beoordeelaar hooge eischen stelde aan het werk, aan zijn oordeel en aan de wijze waarop hij dat meedeelde en motiveerde. Een selectie van critici, en een selectie van beoordeeld werk. Geen overvloed van recensies over alles wat geschreven werd, maar beoordeeling van werk dat er op aan kwam, door beoordeelaars die zich scherp rekenschap wisten te geven wat er op aankomt en waarom. Beoordeelaar en beoordeelde moesten liefst aan elkaar gewaagd zijn. Het doel was hoog gesteld, in de aankondiging destijds nog op wat grooter toonhoogte: de toon die iedereen aanneemt in de jaren, welke hij evenmin zou willen missen als terugwenschen, toen hij meende ergens zijn deel tot de verbetering der wereld te zullen bijdragen. Maar waar het vooral om ging, was, een niveauscheppend orgaan voor letterkundige critiek, een concentratie van critici waardoor het bestaande niveaubesef versterkt en ver-

duidelijkt, en de critische maatstaven verfijnd en gepreciseerd zouden worden. De vraag die den redacteur ook toen al bezig hield, was die naar de normen van critiek. Een vraag waarop hij na tien jaren minder antwoorden heeft dan toen, wat het voordeel heeft dat men, van besliste antwoorden afziende, de beantwoording toch gaandeweg meer op de cardinale moeilijkheid weet te betrekken.

Over de doelstelling is aanvankelijk misverstand geweest, en deining en beroering der gemoederen, zonder welke trouwens nooit iets duidelijk worden of gedijen kan.

Het misverstand heeft door den tijd wel grootendeels zichzelf uit den weg geruimd. Dat men met het uitgeven van critieken in een tijdschrift een taak vervulde voor een lezerspubliek, hoefde immers uit een oogpunt van critische autonomie geen enkel bezwaar te ontmoeten, zoolang iedere publicatie zich, volgens het woord zelf, tot een publiek richt, wat daarom niet uitsluit dat critieken evenmin als een gedicht of een roman ooit met de gedachte aan de voorlichting van het publiek geschreven zijn. Men vormt en formuleert geen oordeel om een andere reden dan voor zichzelf, teneinde het zichzelve duidelijker te maken, en dat men deze bevindingen later door publicatie aan anderen meedeelt, is een tweede. Men kan nu eenmaal nooit iets voor een ander doen, zoolang men het niet voor zichzelf doet; altruïsme is een goed soort egoïsme, ‘goed’ à double usage, voor zichzelf en anderen. Dat het ook niet de bedoeling was ‘gematigde’, onpersoonlijk ‘objectieve’ critieken te leveren, heeft zichzelve voldoende opgehelderd: de vervelende onpartijdigheid die neutraliteit heet, kan alleen door onpersoonlijke lichamen worden aangenomen, door den staat of door een vereeniging van letterkundigen, maar oordeelen is altijd persoonlijk kiezen. Dat men zich echter van de wijze waarop men dat doet, zeer nauwkeurig rekenschap heeft te geven, was een gedachte die bij de redactie versterkt werd door een pijnlijk gemis aan dat besef, dat uit vele critieken sprak.

Onder andere bewoordingen en met meer scepsis, maar ook meer gefundeerde overtuiging denkt de redactie over deze zaken als vroeger, of zet den gedachtengang van hetzelfde uitgangspunt uit voort.

Tegenover elk boek opnieuw heeft men zich weer toe te rusten met den hoogsten maatstaf, dien men kan aanleggen, en daarin kan niet de geringste toegeeflijkheid geduld worden. Kruideniers kunnen krap wegen of overwicht geven, al naar hun aard, in het laboratorium gaat het uitsluitend om de zuivere gewichtsbepaling. Blijft het vraagstuk van de weegschaal, van de gewichten, die elk in de schaal der beoordeeling legt, en die niet geijkt kunnen worden. Blijft de critiek daarmede toch een uiterst onzeker bedrijf, biedt ze geen enkel

houvast? De klacht wordt vaak gehoord. Ik meen, dat een nauwkeurig onderzoek van de beoordeelingsfactoren een eindweegs in de richting kan leiden naar normen, die niet het karakter van voorschriften hebben maar die constant terugkeerende en slechts in een reeks van niet zeer ver uiteenloopende verhoudingsgetallen varieerende oordeelsverschijnselen inhouden. Het onderzoek naar de tegenspraak in de critiek zou bij nader onderzoek tegenvallen: de tegenstrijdigheid in het oordeel over poëzie is altijd opmerkelijk klein, zelfs bij leeftijds- en richtingsverschillen; in het oordeel over proza bestaat oogenschijnlijk veel meer tegenstrijdigheid, maar veel daarvan valt te herleiden tot een verschillende waardeering en accentueering van wel degelijk door de beoordeelaars gelijkelijk opgemerkte ‘goede’ en ‘slechte’ qualiteiten. Wat er aan een boek over het algemeen goed en niet goed wordt geacht, valt uit de gezamenlijke critieken, ook al verschillen die verder nog zooveel, tamelijk duidelijk op te maken, doordat de critici in hun eindoordeel, met de reactie van hun temperament vooral, dóórgaan (of doorslaan) op het ‘goede’ dat hen het meest getroffen of het ‘kwade’ dat hen het meest gestoken heeft.

De maatstaf die men een boek, dat als een kunstwerk, een levensbeeld van persoonlijke portée en visie, bedoeld is, aanlegt, kan niet streng en strikt genoeg, de eischen die men er aan stelt, kunnen niet hoog genoeg zijn. Altijd heeft men meer spijt over wat men voldoende dan onvoldoende heeft gevonden. Dat men daarbij vermijdt, den schrijver, voor wien zijn boek altijd veel beteekent door den arbeid en door wat hij er van zichzelve in gegeven heeft, te kwetsen, te kleineeren en belachelijk te maken, tenzij hij zich aanstelde of welbewust knoeide, voert daarom nog volstrekt niet tot een gematigd oordeel. Het is een nog dagelijks optredend misverstand, waarbij men vergeet dat er een groot verschil bestaat tusschen rekening houden, in den toon, met wat voor elken serieus willenden schrijver zijn werk beteekent, en een welwillend eindoordeel: het eerste is evenzeer behoorlijk tegenover den auteur als het tweede onbehoorlijk is tegenover de kunst. Als ik in de critiek een eerzucht zou zoeken te bevredigen, dan ware het mij het liefst als de minst bevredigde criticus te gelden. Want bij die critiek zal de kunst het best varen. In de wijze waarop men zijn bezwaren ontvouwt, komt in ons land meer nog dan ergens anders dunkt mij al te vaak gebrek aan beheersching, stijl en gratie aan den dag. Om de zwakke plekken te treffen komt men er niet met de onbehouwen moorddadigheid van de handbijl. En het leedvermaak dat zich toelegt op hoonende disqualificaties: die man is een... (in te vullen naar vindingrijkheid en onaangenaamheid), is de slechtste manier van persoonlijke critiek schrijven. Persoonlijke critiek kan men alleen zakelijk

schrijven! Persoonlijke critiek wordt ook maar al te dikwijls in dezen zin opgevat, dat men zich uitsluitend afvraagt wat men zelf wil en niet de eerste en dwingende vraag stelt, waaraan men zich te houden heeft: wat heeft de schrijver gewild? Dan: heeft hij die bedoeling verwerkelijkt? Pas dan komt de vraag aan de orde, hoe men zelf die bedoeling waardeert en of men van het gegeven een andere opvatting en een andere uitwerking zou verkiezen, wat dan voor een groot deel reeds niet meer een kwestie van kunstcritiek maar van levensbeschouwing kan zijn, en als meeningsverschil mogelijk zeer interessant maar reeds op een ander terrein dan dat der critiek gelegen. De criticus die zichzelf voor het boek dringt, stelt ontijdig een ander onderwerp aan de orde. Wat is het boek? blijft de eerste vraag, en pas als dat in een zoo sluitend mogelijke karakteristiek van schrijvers bedoeling en visie en uitwerking hiervan is uitgemaakt, kan het nader bepaald karakter van het werk uitgangspunt van meeningsverschillen over zulk een levenskijk en -houding, zulk een inhoud, onderwerp en aanpak worden. Nog altijd is critiek vaker een mededeeling wat de criticus niet lust dan een uiteenzetting wat de schrijver heeft klaargemaakt. Nadat men alle factoren en eigenschappen die de bedoeling van den auteur en het karakter van het werk bepalen, zoo nauwkeurig mogelijk nagegaan heeft, iets wat ook bij het blijvend subjectief karakter van alle rangschikking van gegevens, toch een vèrstrekkende zakelijke uitvoerbaarheid heeft, krijgt de subjectieve beoordeeling en waardeering der gegevens een op het kunstwerk betrokken grondslag, en deze zakelijkheid is het noodzakelijk correctief der subjectiviteit: zulk een phenomenologische critiek is dan niet langer de projectie van het subject op het werk maar de projectie van het werk op het subject, wat van dat werk heel wat meer te zien geeft dan de eerste werkwijze.

Van de gestadige handhaving van den scherpsten critischen maatstaf is op geen enkele wijze dispensatie mogelijk. Wanneer men dus naar omstandigheden rekening kan houden met overwegingen als aanmoediging, ten aanzien van debuten en zich vormende talenten, en de betrekkelijke verdienstelijkheid van werk in de eigen taal, dat zich ten opzichte van het gemiddelde hier onderscheidt en daardoor meer opvalt dan het in andere, rijk bedeelde litteraturen van groote volkeren zou doen, dan kan dit weer niet het invoeren van een anderen maatstaf beteekenen of het meten met twee maten, doch wijst het bij behoud van dien maatstaf op nevenfactoren, die men niet behoeft te verwaarloozen.

In de afgeloopen tien jaren heeft het Critisch Bulletin nog slechts gedeeltelijk aan de doelstelling voldaan. Niet altijd konden de uitkomsten die niveau-gelijkheid van bijdragen opleveren, die toch steeds bedoeld is. Niet altijd of niet constant beantwoordden de

medewerkers aan de verwachtingen. Het is moeilijk alle critici van belang aan het tijdschrift te verbinden, of tot geregelde medewerking te bewegen. De selectie van medewerkers blijft altijd weer een moeilijkheid, waarbij overeenstemming van de eischen van niveau en practijk, van vraag en aanbod de redactie voortdurend, als een zwemmer bij tegenstroom voor de kust, doet worstelen om die kustlijn te naderen. Voortdurend staat naast het feitelijke het gewenschte peil haar voor oogen. Ook de moeilijkheid ten aanzien der buitenlandsche litteratuur en haar bevoegde beoordeeling blijkt altijd weer groot. Een omvang van één vel meer zou voorts aan het tijdschrift juist de voor het doel gepaste ruimte verschaffen. Maar het strijden met al deze moeilijkheden drijft voortdurend opnieuw tot rekenschap geven van den gestelden maatstaf. En al zal er critiek mogelijk zijn op de mate waarin het bedoelde bereikt kon worden, in zijn geheel bezien zal het streven naar deze doeleinden het karakter van het tijdschrift in die tien jaren toch hoofdzakelijk bepaald hebben. Nog tien jaren, tien critici die zich daar intens rekenschap van geven, en het tijdschrift zal weer nader bij dat doel zijn gekomen en zijn bijdrage tot het peil en de ontwikkeling der critiek in het land kunnen verhoogen.

ANTHONIE DONKER

Onderbroken zelfschouw
S. Vestdijk, Sint Sebastiaan
Nijgh & Van Ditmar N.V. Rotterdam; f 2.90, f 3.90

'De geschiedenis van een talent' noemt Vestdijk zijn nieuwe boek, dat het eerste deel vormt van een trilogie, waarvan de vijf jaar geleden verschenen roman 'Terug tot Ina Damman' het derde deel vormt. En het verband tussen beide boeken is duidelijk; zij hebben dezelfde hoofdpersoon, al is het op het ogenblik nog niet wel mogelijk om de continuïteit van het karakter van den held te zien. De ondertitel van 'Sint Sebastiaan' is ook misleidend; het vermeende schilderstalent van Anton Wachter komt hier slechts om zijn anecdotische betekenis ter sprake. Het is den schrijver veeleer te doen geweest om de kindheids-belevingen van zijn hoofdfiguur in het algemeen, om een uitvoerige en als detail-beschrijving geslaagde weergave van zijn infantiele angsten in de eerste helft, en in het tweede gedeelte om een confuus-gebleven, want minder radicaal-opgevatte schildering van zijn 'emancipatie', - het gebruiken van de schijn van een tekentalent om 'naakt' te kunnen zien, om tot de uiteraard infantiel-vermoede mysteries van het vrouwenlichaam door te dringen, totdat het homo-erotische element dat hij in een schilderij van den heiligen Sebastiaan ontdekt, dezen Anton Wachter afleidt van de eerste object-groep, in dat prae-puberteitsstadium van nog

ongedifferencieerde geslachtsneiging, dat bijna alle twaalfjarigen in onze maatschappij doormaken. Tot zover is er niets abnormaals aan het zielsverhaal van Vestdijk's heldje; en aangezien zijn kleine opwindinkjes en conflicten niet bijster belangwekkend verhaald zijn, vraagt men zich eigenlijk af, waarom een halve eeuw na Van Deyssel's 'Kleine Republiek', in een tijd die dozijnen van dergelijke kinder-analysen, en van heel wat scherper gehalte soms, rijk is, een zo talentvol auteur als Vestdijk zich met de bloedigste ernst aan dit toch altijd wat banale uitrafelen zet, zonder ooit weer zo ver te gaan, zo nauwkeurig te ontleden, dat hij onvermoede perspectieven opent, onontdekte diepten laat zien. Hij vertelt slechts, in een onuitputtelijke lust om met het jongetje bezig te zijn, zonder te bemerken waar hij verveelt, waar hij in gemeenplaatsen vervalt, waar hij zijn thema kritiekloos overschat.

Bij de lezing van dit boek kan men zich nog minder dan in andere werken van Vestdijk - die natuurlijk steeds de moeite waard zijn, en als schrijfsel of als proza ver uitsteken boven de gangbare middelmaat - onttrekken aan de indruk, dat hij in dit soort werken eerst en vooral de geschiedenis schrijft van zijn eigen schrijftalent. Dat ook hij, tengevolge van allerlei onopgeloste innerlijke spanningen, met de grootst mogelijke virtuositeit en ijver gelijk een Anton Wachter bezig is vast te lopen, omdat zijn doel onbewust iets geheel anders is dan de artistieke bekommernis, de lust tot 'scheppen' en 'herscheppen' van den geboren kunstenaar. Het verwijt van verstandelijkheid, van het dooreenbrengen van elementen die beter in het essay thuishoren met die welke uitsluitend van het roman-domein zijn - een verwijt dat hij zo gaarne tot anderen richt - kan men (volgens het maar al te goed gefundeerde systeem van Bleuler al dientengevolge) met nog meer recht op hemzelf toepassen. Zijn verstandelijkheid speelt hem telkens parten wanneer zijn verbeelding en inventie hem in de steek laten; en deze beide laatste vermogens zijn er in de laatste jaren niet groter op geworden bij hem. De roman begint met een paar zuiver-technische vaststellingen: 'Hij werd gespeend zoals alle andere kinderen, op den gewonen tijd. Er gleed een mes tussen honger en genot door, de eerste bestendigend en aanmoedigend, de tweede verjagend naar gebieden zo ver en vaag als zijn reactie vaag was op dit onvatbare onrecht. Was hij door de geboorte, dat schrikkelijke tumult, dien meest alledaagschen vorm van kindermoord, aan de wereld gegeven, het spenen - een verfijnder moord - nam hem twee werelden weer af, en de laatste band met het moordvrije, vóórwereldlijke leven was doorgesneden.'

Na zulk een aanhef verwacht men onwillekeurig een even eigengereid-zakelijke analyse in het vervolg; details die met deze nogal

klinische vaststellingen in min of meer direct verband staan. In plaats hiervan echter volgt een doorgaans vrij onbelangwekkende geschiedenis van wat het jongetje allemaal doet voordat het op school gaat, zijn eerste avonturen in de klas, in niets afwijkend van wat de meeste anderen beleven, ook zonder speciale reacties van hemzelf of zijn omgeving, en zonder eigenlijke grond tot abnormaliteit, met geen andere hysterietjes en 'complexen' dan de algemene, - nademaal Freud de hele beschaafde mensheid tot zijn patiënten rekende, en dat met het volste recht.

Vanwaar dan de zo overschattende houding van den auteur tegenover dit toch heus niet zo moeilijk te doorschouwen sujet? Dit wekt nòg een indruk, en het zou mij niet verwonderen wanneer deze door de feiten bevestigd werd; namelijk dat Vestdijk, de medicus van scholing die onder alle literatuur beoefenende medici wier werken ik ken, zich al schrijvende het minst medicus toont in zijn kijk op het individu, ergens aan een acuut-geworden neurose een eind heeft willen maken door een psycho-analyse; de analyse zover heeft voortgezet totdat de oppervlakkigste kindheidsherinneringen 'los' kwamen te zitten; toen de schrik te pakken gekregen heeft, welke velen die zich kunstenaar voelen, in dit stadium aangrijpt; en in zijn vrees om met de bekommernis ook het creatief vermogen (of het 'talent') te verliezen, de analyse heeft afgebroken, en nu met de onverwerkte stukken en brokken van zijn herinnering zit, die hem niet meer loslaten, wijl de spade is blijven steken in het half-opgewoelde onbewuste. Is er in Anton Wachter ook niet een vage, onuitgesproken angst, dat er na zijn operatie iets in hem is blijven zitten? Dat er een chirurgische fout werd begaan? Vestdijk is in zijn beschrijving van juist deze episode zo onduidelijk, dat zijn verlegenheid veelzeggend wordt.

Met dit alles zouden wij niets te maken hebben, en het zou een onkiesheid zijn dergelijke hypothesen kenbaar te maken, indien niet een hele reeks werken van Vestdijk zoveel zich telkens sterker opdringende aanleidingen hiertoe verschafte. In 'Ina Damman', in 'Else Böhler', in vele verzen, in sommige korte verhalen, zelfs in essays, en nu weer met haast pijnlijke openhartigheid geeft zich de man bloot, die het type van een ontijdig weggelopen analysant, van een door onderbroken zelfschouw gedesoriënteerde markeert. Het lijkt er heel erg op, en indien hetgeen hier uiteraard slechts als hypothese wordt aangevoerd, in overeenstemming is met de feiten, dan vormt het een verklaring van veel eigenaardigheden van Vestdijk's werk, - van de grote ongelijkmatigheid daarvan, de cerebrale inslag die telkens de inspiratie-flitsen onder ongemotiveerde wijdlopigheid versmoort, het geregeld voorkomen van trivialiteiten naast veel geestesverfijning, een grote beperktheid van gezichtsveld

bij virtuositeit op velerlei gebied, een verbazingwekkende productiviteit bij weinig evolutie sinds zijn eerste werken.

Doch ook wanneer deze veronderstelling onjuist zou blijken, blijven de motieven in Vestdijk's werk, die hiertoe aanleiding gaven, kenmerkend voor de eigenaardige gesteltenis waarin deze 'jeugdherinneringen' geschreven zijn. Want hier is niet van de creatie van een figuur sprake, maar van een verslag der handelingen van iemand die bekend verondersteld wordt; zelfs zó bekend, dat de schrijver niet de moeite neemt de gestalte van het jongentje te beschrijven, hem een lichamelijk relief te geven, de topografie van zijn gezicht ook maar even te suggereren, - een kunst die Vestdijk anders toch heus verstaat!

Het zou dwaasheid zijn over deze interne aangelegenheden van een schrijver zich het hoofd te breken, wanneer daaraan niet de overtuiging ten grondslag lag, dat wij te doen hebben met een werkelijk belangrijke figuur, die alleen vaak teleurstelt, omdat er ergens iets stokt, omdat hij de onbevangenheid mist, de generositeit en losheid ten opzichte van eigen problemen, zonder welke de echte romancier nooit kan bestaan, en zonder welke ook de knapste schrijfkunst m o e t ontaarden in een weinig opwekkende overdrijving en overaccentuering van onderwerpen, die niet met voldoende scherpte en 'objectiviteit' behandeld worden, om voor den lezer even belangrijk te zijn, als voor den schrijver die de moeite neemt daar honderden bladzijden lang over uit te weiden.

ALBERT HELMAN

De lasten van echt en onecht
Jef Last, De Vliegende Hollander
Contact, Amsterdam; f 3.25 geb.
Jef Last, Kruisgang der Jeugd
W.L. & J. Brusse N.V., Rotterdam; f 3.90, f 4.90

Telkens na het lezen van een nieuw boek van Jef Last slaakt men de verzuchting: 'Welk een talent! Het zou een genie kunnen zijn, als het zich de tijd gunde, zijn artistieke ideeën te laten rijpen en er met grotere zorg vorm aan te geven.' Geen boek van Jef Last is zonder gebreken. Is dat werkelijk slechts een kwestie van tijd, waar het den auteur aan ontbreekt of die hij zich niet gunt? Na de lectuur van 'De vliegende Hollander' en 'Kruisgang der jeugd' is men geneigd de oorzaken elders te zoeken.

Last vestigde zijn naam als historieschrijver van het heden. Met de historieschrijvers van het verleden, vooral met de nieuw-Duitse, had hij de afkeer van het burgerlijk-particuliere en de voorliefde voor algemene problemen gemeen. Maar terwijl dezen bij voorkeur keizers, koningen, pausen, staatslieden en veldheren tot hun helden

verheffen, liet Last mensen uit de massa dragers van de handeling zijn. Want volgens zijn historisch-materialistische opvatting was het zo, dat niet de ‘grote steunpilaren der historie’ de wereld bewogen, maar dat de massa de geschiedenis maakte, de massa als veelvoud van individuen, die weliswaar door aanleg en opvoeding middelmatig begaafd zijn en die daarom de problemen van deze tijd dikwijls eenzijdig en veelal zelfs verkeerd opvatten, die echter in hun geheel, als massa, toch het juiste gevoel bezitten.

Daaruit vloeide voor Last vanzelf de objectief-realistische vorm voort. Met buitengewone handigheid koos hij daarbij als onderwerpen bepaalde toestanden en gebeurtenissen uit de hedendaagse historie, waarin hij mensen uit de massa en bekende persoonlijkheden naast elkaar kon laten optreden, hen met elkaar in verband en contrast kon brengen.

De objectief-realistische vorm benaderde Last het zuiverst in ‘Zuiderzee’. Dit werk was voor hem door zijn revolutionnaire opvatting tegelijk bekentenis en politiek manifest. Hij onderbrak de vertelde handeling door agitatorisch-beredenerende en documentaire gedeelten. Men moet er bij denken aan de oude moritaten (zonderlinge geschiedenissen), die de rondreizende vertellers gedétailleerd op linnen schilderden, om beeld voor beeld te verklaren en van de nodige moraal te voorzien, en aan de moderne politieke fotomontages van John Heartfield.

Het actuele effect van ‘Zuiderzee’ was frappant. Herleest men echter deze roman nu, na vijf jaar, dan treden zijn artistieke gebreken bedenkelijk op de voorgrond. De snel afgeleefde tijdsverschijnselen zijn van de montage losgeraakt. Zij hangen in flarden om de mensen van de eigenlijke roman heen, die, uit hun verband gerukt, af en toe zeer sentimenteel aandoen.

In ‘De Vliegende Hollander’ wisselde Last van vorm: het objectieve trad er in op de achtergrond en het subjectieve op de voorgrond. Zijn opvatting van de revolutie en de revolutionnairen was een andere geworden. De massa was nog steeds een realiteit voor hem, evenals de misère van deze massa. Maar zij had een niet slechts historisch-materialistische, maar ook een mystiek-faustische drift gekregen, haar misère te overwinnen en het paradijs op aarde te scheppen. Haar ware vijanden waren niet langer haar eigenlijke klasse-vijanden van gisteren (Zuiderzee), maar individuen, die wel uit haar zelf waren voortgekomen, maar die eveneens door historisch-materialistisch niet meer verklaarbare, demonische driften waren bezeten en die de revolutie van de massa misbruikten, om hun eigen demonische driften te bevredigen. Waar het lijden van de faustische massa op zichzelf al groot is - want evenals de individuele mens dwaalt de massa, om Goethes woord te gebruiken, zo lang zij

streeft, is de goede massa zich echter toch, evenals de goede mens, in haar duistere drift van de juiste weg bewust - maar door haar mefistofelische tegenspelers wordt dit leed nog vergroot. De mefistofelische tegenspelers waren echter, evenals de Mephisto van Goethe, toch slechts een onderdeel van de kracht, die steeds het boze wil en toch het goede schept. Zij vertraagden dus alleen maar de verlossing van de revolutionnaire massa. Maar tegelijk wekten zij in de beste revolutionnairen ook het besef, dat de verlossing van de massa slechts door een daad van goddelijke liefde kan geschieden.

Weer vloeide uit de nieuwe, subjectieve opvatting van Last de vorm van zijn werk voort. Het romantische element heeft er de overhand in. Zelfs de naar beroemde voorbeelden gehouden gesprekken tussen God en den tegen hem opstandigen engel ontbreken niet. In dit geval is deze de kapitein van 'De vliegende Hollander', die in de drie grote Europese revoluties; die van Cromwell, van de Franse bourgeoisie en van het Russische proletariaat tegen God strijdt, om met geweld de rechtvaardigheid op aarde te verwezenlijken. En in de apotheose is het een jonge revolutionnair in staat van genade, die vervuld van de liefde Gods het spookschip van Gods vloek verlost. Maar het temperament van Last was hetzelfde gebleven. Hij wilde bewijzen, dat zijn subjectieve opvatting ook objectief juist was. De romantische romanvorm veroorloofde hem echter niet de zakelijk-documentaire montage. Daarom liet hij de documentatie verhuizen naar een toegevoegde 'Verantwoording'. Daarin noemt hij behalve dertig werken over de scheepvaart de legende van den vliegenden Hollander, de geschiedenis van de zeeroverij, de geschiedenis van Vlaanderen, Marnix van St. Aldegonde en de opstand der Nederlanden, de geschiedenis van Cromwell en John Lilburne, de geschiedenis van de Franse en de Russische revolutie, de geschiedenis van de opstand in Kronstadt, de problemen en de mentaliteit van den huidigen revolutionnair en de psychologie van den zeeman op grote vaart, het standaardwerk van G. Kalff Jr. over de sage van den Vliegenden Hollander, niet zonder op te merken, dat hij ook van alle daarin genoemde werken - het zijn er ettelijke dozijnen - gebruik heeft gemaakt en er zelfs uit heeft geciteerd zonder telkens de bron te vermelden. Omdat hij naar zijn temperament in de eerste plaats moralist en pas in de tweede plaats scheppend kunstenaar is, - d.w.z. omdat hij het kunstwerk gebruikt, om zijn moraal te verkondigen - voegt hij er aan toe, dat het hem minder om originaliteit dan om de 'nieuwe zin' te doen is geweest.

Om originaliteit is het Last ook in zijn nieuwste boek niet te doen geweest. 'Kruisgang der Jeugd' schreef hij samen met een Duitser, die ook het op Duitsland betrekking hebbende materiaal van deze Van der Lubbe-roman heeft verzameld. Harry Wilde, de mede-

schrijver - zijn pseudoniem behoeft hier niet opgehelderd te worden - heeft, opduikend uit de ontwortelde Duitse jeugd, eens in de republiek van Weimar een rol gespeeld, waar de gehele wereld om heeft gelachen. Handige uitgevers en filmlieden hebben zijn zwendelarijen uitgebuit. Artistieke waarde heeft zijn jaren geleden verschenen boek, waarin hij zijn streken beschrijft, niet. Omdat hij, wat voor de hand ligt, als adviseur voor Duitse toestanden niet competent genoeg was, maakten beide schrijvers, zoals zij in het voorwoord zeggen, 'behalve van de niet theoretische nationaalsocialistische en marxistische (sic!!!) literatuur, ook gebruik van romans als Pliviers "Demokratie", Erich von Salomons "Die Geächteten", Wageners "Drie duizend meter in dood water", om het historisch gebeurde zoo dicht mogelijk te benaderen'. 'Kruisgang der Jeugd' is dus behalve de samenwerking der beide schrijvers ook nog een collectief werk. In historisch opzicht brengt het niets nieuws. Op de historische en politieke inhoud ervan behoef ik dus niet nog eens in te gaan. Nieuw is alleen, dat Lasts opvatting van de massa en de revolutie opnieuw is veranderd. De revolutie gaat nu niet meer van de massa uit, die als bezitloze klasse door de bezittende klasse wordt onderdrukt. Daarom zijn de figuren en machten, die als representanten van de bezittende klasse de tegenspelers van de bezitloze klasse waren, geheel van de plaats van handeling verdwenen. Revolutionnaire massa is nog slechts de bezitloze jeugd uit de na-oorlogstijd. Tegenspelers van deze revolutie van de bezitloze jeugd zijn alle 'ouden', van den arbeider, die zich een 'burgerlijke huishouding' heeft gesticht, tot den verarmden Duitsen graaf, van Wijnkoop tot Hitler en tenslotte zelfs nog alle jeugdorganisaties, die onder invloed van de 'oude partijen' staan en zichzelf als een élite beschouwen, van de communistische tot de Hitlerjeugd. Want zij beletten het ontwaken van de bezitloze jeugd tot het besef van haar ware revolutionnaire Zijn en misleiden haar. Van wezenlijke betekenis is daarbij, dat niet slechts de held van de roman, Marinus Wolfaart, zo denkt, maar ook zijn auteur Jef Last. Want volgens zijn temperament schreef deze het boek om te bewijzen, dat hij gelijk heeft. Hij is immers agitator voor zijn individuele opvatting, zelfs als hij uit naam van de massa spreekt. Last heeft vier 'oerfenomenen' van deze bezitloze jeugd gekozen: de Nederlandse jongen Marinus Wolfaart, in wien zich het bloed van een opstandige boerendochter en een vagebonderenden marskramer hebben vermengd, en de drie Duitse broeders Waschinsky, zoons van een in den oorlog gesneuvelden partijlozen arbeider en van een Christelijk-nationalistische moeder. De taak van een waarlijk realistische vormgeving zou nu zijn geweest, de situaties, waarin deze vier 'oerfenomenen' geraken, uit de samenwerking van de drie grote realistische factoren: de physieke organisatie, het sociale

milieu en de structuur van de maatschappij, te ontwikkelen. Het subjectieve temperament van Last laat echter deze objectief-realistische vormgeving niet toe. Want tot het wezen van deze laatste behoort, dat de auteur als subject geheel achter zijn object, het kunstwerk, schuil gaat. Daartoe is Last niet in staat. Evenals zijn Marinus van der Lubbe-Wolfaart lijdt hij zwaar aan 'Individualnot'.

In het diepst van zijn wezen is hij individualist: moraalprediker, van de grotere waarde van zijn persoonlijkheid overtuigd, bezeten van een fanatieke bekeerwoede. Daarom heeft hij de massa nodig. Hij moet steeds ergens vooropmarcheren of voor iets preken. Hij kan niet alleen zijn. Voor hem bestaat er niets reëels behalve zijn missie, steeds te moeten bekeren. Daarom vindt hij als scheppend kunstenaar geen vast standpunt, vanwaar uit hij zijn stof en zijn figuren overzien en ordenen kan. Daarom zoekt hij, wat de ware realist nooit doet, naar 'schuld' en 'tragiek', natuurlijk bij de anderen. Daarom wordt hij sentimenteel, kent hij niet 'scherts, satire, ironie en diepere zin'. Ook in 'Kruisgang der Jeugd' is het hem, zoals hij in het voorwoord zegt, om een 'zin' te doen geweest. De woorden, waarin hij dat mededeelt, zijn typisch voor zijn wezen: 'Niet "Rechthaberei" kan de zin van dit boek zijn, maar uitsluitend de overtuiging, dat allen, zonder uitzondering, fouten begingen en dat wij uit deze fouten moeten trachten te leren. De grootste van al deze fouten echter was ons gebrek aan werkelijk socialistische liefde.' Om zijn gemeente de waarheid van deze tekst te bewijzen, heeft Last weer gegrepen naar de vorm van 'Zuiderzee'. Talrijke détail-schilderingen van zijn vier 'oerfenomenen' en de situaties, waarin deze geraken, zijn gemonteerd met algemene beschouwingen, brokstukken van statistieken en moraliserende redeneringen. De onderdelen van deze montage zijn echter niet uitgebalanceerd ten opzichte van elkaar. Gebrek aan diepte van het algemene verbergt Last door brede uitweidingen in de détails, waarbij hij zelfs voor het middel van aan kitsch en colportage grenzende sentimentaliteit niet terugschrikt. Men kan daar slechts van zeggen, wat Lessing in zijn 'Hamburgische Dramaturgie' van de 'rührende Gattung, der man den spöttischen Beinamen der weinerlichen gegeben hat', opmerkt: 'Zij brengen het ongeveer zo ver, dat wij het gevoel krijgen, alsof wij zouden hebben kunnen schreien, indien de dichter zijn kunst beter zou hebben verstaan.' Een penetrante bijsmaak krijgt deze sentimentaliteit echter in de beschrijving van sexuele en homosexuele scènes, waar Last zeer kwistig mee is, om de sexuele nood van de bezitloze jeugd en de uitbuiting daarvan door de zedenverdervende nazileiders aan te tonen. Men krijgt daardoor haast de indruk, dat de schrijver zelf in dit opzicht nog zozeer aan zijn onderwerp lijdt, dat hij er niet objectief tegenover

staat en zich in zijn artistieke vormgeving niet tot een minimum aan realisme kan beperken.

Het gevolg van deze wanverhouding tussen het algemene en het particuliere, tussen het geheel en het détail, tussen het rationele en het irrationele, of, zoals men in de moderne Franse filosofie zegt: het 'élan vital' en het 'effort rationel', is tenslotte aan de ene kant de romantisering van de vier particuliere fenomenen, die de onderdrukte bezitloze jeugd vertegenwoordigen, en aan de andere kant de schetsachtige tekening of caricaturale vèrtekening van de figuren, die als hun 'algemene' tegenspelers optreden. Hierdoor echter is dit laatste boek van Last geen realistische roman, maar ten hoogste een individueel manifest-achteraf van den schrijver geworden, in naam van een romantisch bekeken jeugd van gisteren.

GERTH SCHREINER

Tropische werkelijkheid
Bep vuyk, Het laatste huis van de wereld
Uitg. De Haan N.V., Utrecht; f2.50, f3.25

Bep Vuyk is een van die menschen, waarvan men alleen maar hun boeken ziet. Dat komt niet omdat zij toevallig naar Indië verhuist is, maar ook omdat zij blijkbaar één van die lieden is, die rustig hun gang gaan. Die de arbeid van hun leven helder uitgestippeld hebben en zich niet van de wijs laten brengen. En deze eigenschap vormt ook het aantrekkelijke van haar werk. Zij is zoo rustig zichzelf. Dat daarnaast dat 'zelf' de moeite waard is om naar te luisteren heeft als resultaat opgeleverd, dat haar werk tot het beste behoort, van wat er in den laatsten tijd verschenen is. Persoonlijk zal ik nooit dat eerste wonderlijke verhaal vergeten, dat haar debuut was, in de Vrije Bladen. Vervolgens herinner ik mij 'Vele Namen' en 'Duizend eilanden', beide ook zeer de moeite waard, en nu dit 'Het laatste huis van de wereld'.

Men zou dit boek eigenlijk een dagboek kunnen noemen. Wel niet in dien zin, dat de schrijfster haar ervaringen van dag tot dag heeft opgeteekend, maar al lezende is men er toch van overtuigd dat Bep Vuyk hier haar eigen leven beschrijft en niet alleen door het feit dat zij steeds van 'wij' en 'ik' spreekt.

De korte inhoud van dit boek - ik kan het met geen mogelijkheid een roman noemen - komt daar op neer, dat een jong echtpaar, na financieele teleurstelling op Java, terugkeert naar de bezitting van den vader van den man, op het kleine eiland Boeroe. Zij hopen, dat de winning van kajoepoetih-olie hun een bestaan zal opleveren met de ontginningen, die zij verwachten te kunnen ondernemen. Een bestaan dus, dat van onder af aan opgebouwd moet worden. In de

jaren, dat zij daar wonen, worden hun twee zoons geboren, oneindig langzaam maar zeker overwinnen zij alle moeilijkheden, en als zij meenen voorgoed een toekomst voor hun kinders in elkaar te kunnen zetten, komt de onredelijke en domme ambtenarij er tusschen en doet alles te niet.

Wat nu onderscheidt dit boek van andere romans - en vooral Indische - door vrouwen geschreven? Ten eerste al dit, dat Bep Vuyk niet met die eeuwige 'sfeer van het Oosten' werkt, die de Europeesche Europeanen overal in de tropen schijnen te ontdekken in de vorm van een bazar-artikel. Bep Vuyk l e e f t in Indië. Het land is haar gaan passen als een handschoen en daardoor krijgt men door haar nuchter aandoende constateeringen een heel wat zuiverder beeld van de tropen en hun bevolking, dan van die schrijvers, die voortdurend om de hoek van hun boek komen kijken met een gezicht van: 'Kijk eens wat al wonderlijks ik ontdekt heb en hoe diep ik dit Oostersche begrepen heb.'

Ik zei daarstraks, dat dit boek een soort dagboek is. En als men dit feit in het oog houdt, dan blijkt ook daardoor het superieure van het werk van Bep Vuyk. Ondanks het zoo zeer persoonlijke van de stof, worden wij hier toch niet vergast op een reeks persoonlijke ervarinkjes en aandoeninkjes, die weleens een realistisch beeld van één mensch kunnen vormen, maar meer ook niet.

Deze schrijfster echter ziet kans om op zoodanige wijze in haar boek afstand van haar eigen ervaringen te nemen, dat er een werk ontstaat, dat men gerust een algemeen beeld, een essence van pioniers-leven in Indië kan noemen. Bep Vuyk heeft een ruimen blik. Zij kan haar eigen aandoeningen zien in verband met andere. Zij is helder en nuchter, daarnaast gevoelig van hart en open voor haar medemenschen en voor het land, dat haar woonplaats geworden is. Zij ziet de groote lijnen en leeft en beschrijft met dat uitzicht haar dagelijksch bestaan. Zij is, bij wijze van spreken, iemand die in staat zou zijn een economisch probleem van de Indische culturen op te lossen, terwijl ze opgewekt de wasch doet. En dat zonder er zelf een prestatie in te zien. En juist door deze mentaliteit is dit boek van haar een menschelijk document van waarde geworden en geen benauwde vrouwenroman.

C. EGGINK

Distelpluk
L. Althoff, Een trein vertrok
A.M. de Jong, Mustapha of de tragedie van het geweten
Greta Vollewens-Zeijlemaker, De eeuwige vraag
Alle drie in 'De Distel'-reeks bij de N.V. Em. Querido's Uitgevers-Maatschappij, Amsterdam; per dl. f2.10, f 2.90

Dat in de bloeiende hof der literatuur de kwekers hun sierplanten

bij voorbaat aanduiden als distels, komt niet vaak voor. Meestal komt men, ook wanneer zij niet verdiend zijn, lieflijker namen tegen. Het verzamelmerk, dat de uitgeverij Em. Querido voor deze reeks heeft gekozen, zou dus een waarschuwing kunnen zijn voor wat er in deze serie gepubliceerd werd, zo de uitgever zelf niet op zijn boeken had laten drukken: 'De Distel, reeks van goede Nederlandse romans voor iedereen'. Nu is iedereen niet zo'n ezel, dat zijn voorkeur blindelings uitgaat naar distels en de lezer van Nederlandse romans is - helaas - helemaal niet iedereen, maar vormt met anderen een tamelijk beperkt gezelschap, dat zelf wenst uit te maken of het een distel voor 'goed' dan wel voor 'slecht' zal aanvaarden, voor een akkermelkdistel, een zilverdistel of voor een kruldistel bijvoorbeeld.

Zo'n titelnaam verlokt den criticus onwillekeurig tot speelsheid. Hij hoeft er heus het hele boek van de mevrouw-in-het-gezelschap niet op na te lezen om te weten, dat men hier te maken heeft met de gewone akkermelkdistel, een zeer gezonde en derhalve geenszins onsympathieke plant, maar die toch gemeenlijk uit de bloeiende hof der literatuur, voornoemd, geweerd wordt en gewied, als onkruid. 'De eeuwige vraag' houdt natuurlijk oorzakelijk verband met de vraagstukken der voortplantingsattracties in onze beschaafde samenleving en even natuurlijk worden de moeilijkheden uiteindelijk opgelost ten bate van het gezin, die stut onzer samenleving, zonder dat er voordien iets onherstelbaars is geschied. Het boek zal ongetwijfeld menig echtpaar in zijn vijfde, zesde huwelijksjaar over passabele tramelanten heen kunnen helpen en verdient in zoverre dan ook zeker niet de benaming 'distel', maar, gelijk gezegd, in de bloeiende hof der literatuur, voornoemd... Doch dat is een andere kwestie.

Op haar terrein komt men met het boek van A.M. de Jong, een vlot verteller en een geroutineerd romancier. Is de veronderstelling te vrijmoedig, dat de uitgever in verband met de opneming van deze roman in een dusgenaamde reeks wel zal hebben gedacht aan een 'zilverdistel'? Mij dunkt, hij zal niet beschaamd uit komen. A.M. de Jongs naam is immers op zichzelf reeds een merk geworden, een standaardmerk nog wel, en de lezer weet, wat hem te wachten staat, zo hij dit boek opent: degelijk kunstgenot, aangename verpozing en een niet al te diepzinnige philosophie. Het is inderdaad een ideaal boek om cadeau te geven. Er schuilt een zekere onbillijkheid in, een boek als dit, zoal geen bekroning van des schrijvers oeuvre dan toch een mijlpaal, te moeten bespreken in het raam van debutantenwerk. Het zou een afzonderlijke bespreking verdienen, moeten worden vergeleken met de voorafgegane werken, maar een zo uitvoerige studie valt buiten het kader van dit tijdschrift. Inmiddels een enkele

kanttekening: De Jong heeft zijn sporen verdiend in de roman uit en voor het volk. Daarna, in ‘De Verdoolde’ en in ‘Kruisende Wegen’, intrigeerde hem de tegenstelling van rijk en arm, van hoog en laag op de maatschappelijke ladder. Dit probleem scheen hem minder te liggen, maar ‘Mustapha’ wekt de indruk, dat hij, voor zich, het probleem destijds verkeerd stelde. Ook dit boek berust op de polariteit van het ‘knechtencomplex’ en de meesterlijke aristocratie, thans echter beide, instede van materialistisch, geestelijk bepaald: een botte baas en zijn laatdunkende windhond leveren een ongelijk gevecht. Een ‘verdoolde’ kan nu eenmaal de weg naar huis terugvinden, ‘kruisende wegen’ wijken weer uit elkander, maar de ‘tragedie van het geweten’ moet worden uitgevochten, tot de dood er op volgt. Weliswaar vormen deze boeken geen trilogie, maar zij vertonen toch wel een stijging, waaruit men de indruk overhoudt, dat ‘A.M.’ - zoals hij in intieme kring heet - eindelijk - derdemaal is scheepsrecht! - de weg gevonden heeft om ook dit probleem aan te pakken, op de hem eigen wijze. Zal het eens blijken, de laatste voorstudie te zijn geweest van een nieuw meesterwerk? En tenslotte: in de ruiker veldbloemen van A.M. de Jongs literaire oeuvre misstaat ook een zilverdistel niet!

Pas met het boek van L. Althoff zijn wij bij de doodelijke ernst beland. En dit zou nu een kruldistel moeten zijn? Het heeft er de schijn van, maar ook het wezen? Voor een debuut is dit ‘Een trein vertrok’ ongemeen knap gecomponeerd. Het werkt met punt en contra-punt, met soli en orkest, alsof er geen vuiltje van een debuut aan de lucht was. Maar met de stijl is het anders gesteld. Daar proeft men een hang naar het ‘literaire’, welke een schrijnende tegenstelling vormt met het soms al te ‘prozaïsche’ - in de zin van Molière's ‘Bourgeois Gentilhomme’ - bij A.M. de Jong. Althoff weet, dat literatuur nog iets anders is dan vertellen, dat een zekere voornaamheid, ook in het vulgaire, de juiste maat dient aan te geven. Maar hij deinst - uit vrees voor vulgariteit? - zover terug van het normale, het middelmatige, dat zijn stem geaffecteerd gaat klinken. Zeker, het is wel degelijk ‘le ton qui fait la musique’, maar het zingen leert men niet op aria's, doch door de oefeningen. Pas wie die onder de knie heeft, wage zich aan veeleisender kunstvormen, die... hun eigen moeilijkheden meebrengen.

Nu krijgt men uit ‘Een trein vertrok’ wel de indruk, dat de schrijver zich geoefend heeft, terdege geoefend zelfs. Mijn lofspraak betreffende de compositie geeft ook te verstaan, dat Althoffs talent zich leent tot het schrijven van romans. Maar inmiddels draagt deze eersteling nog alle kenmerken van het debuut: er is een in het oog springende onevenredigheid tussen de delen, waar de centrale figuur Aronda zijn leventje spint, en die, welke de lotgevallen van den emigrant

Stemmering behandelen. Een onevenredigheid niet in de aandacht, maar in de belangrijkheid en in de toon. Wanneer Aronda zijn eigen levensproblemen verwerkt, klinkt een precieuze toon, welke metterdaad hier het woord 'kruldistel' op de lippen roept - wanneer zijn gedachten uitgaan naar het bewogen bestaan van Stemmering, wordt alles tegelijk alledaagser en reëler. Het evenwicht tussen deze beide elementen is ongetwijfeld gedacht, maar het werd geen woord, geen vlees. Het relaas van Stemmering is boeiend, doch helaas - helaas om het tijdsbeeld èn om de literatuur - allengs weinig oorspronkelijk meer; de romance van Aronda - waarom het den schrijver kennelijk ging - is niet uit de verf gekomen. Alle begin is moeilijk, doch zo in een debuut de begaafdheid nadrukkelijk naar voren komt, dient men meer dan tevreden te zijn.

HALBO C. KOOL

Debuut in vijf deelen
B. Roest Crollius, Het roekelooze hart
C.A.J. van Dishoeck N.V., Bussum; f 2. -, f 2.90

In dezen roman - zijn vijfden - beschrijft Roest Crollius de ziels-gebeurtenissen van een jongeman, Jan van Galen, met betrekking tot de liefde.

Een groot gevoel voor Hermi, de centrale vrouwefiguur van dit boek, verflauwt: de geliefden worden, als vanzelf, uiteengedreven. Het meisje zoekt bevrediging in een verpleegstersbestaan en Jan vindt het 'koninklijk muziekvolle leven' in een journalistenbaantje. Hij probeert het dan nog eens met de liefde, maakt eerst met succes een tikstertje het hof, krijgt daar prompt weer genoeg van en trouwt met Dora, een meisje van zijn bureau, dat hem den eersten den besten keer al 'recht in de oogen' keek. En zoo belandt onze vriend in de veilige, bij gelegenheid echter ook verzandende haven van een huwelijk, met een radio, geur van gebraden vleesch en een herdershond.

Men ziet, deze inhoud is niet bepaald wereldschokkend en het is een stout stuk, om in de wereld van vandaag de aandacht te vragen voor zoo iets magers, onbelangrijks en alledaags als dit levensfragment van Jan van Galen, vooral als het ook nog geschreven is in een ietwat monotoon voortkabbelend proza, zonder veel verheffing, even gelijkmatig als het leven van den hoofdpersoon verloopend.

Deze bedenkingen, die bij de lectuur opkomen, beletten ons echter niet uit te spreken, dat Roest Crollius zich eene persoonlijke uitdrukkingswijze heeft eigen gemaakt, waarin hij het aequivalente gebeuren zuiver en tref-zeker tot aanzijn brengt.

Wàt hij uitdrukt is vooralsnog vrij onbelangrijk, maar dat hij het

zóó kan, zonder zich ooit te overschreeuwen en met vermijding van alle mooischrijverij en dierbaarheid, die bij dit gegeven voor het oprapen lagen, bewijst zijn kunstenaarschap.

Merkwaardig is bij een zoo bij uitstek autobiographischen auteur als deze, dat juist de, soms maar even aangezette bijfiguren, het best geslaagd zijn, zóó zelfs, dat enkele van hen, de moeder van Hermi b.v., doen denken aan de schimachtige sujetten van Van Oudshoorn, den onvolprezen meester.

Daarom moet men - dunkt ons - Roest Crollius den raad geven minder in zich zelf te turen en meer om zich heen te zien, opdat zijn werk, dat stellig nog te veel alleen-maar-subjectief is, zich tot algemeene objectiviteit verkeere. Waarbij dan te bedenken valt, dat immers niet alleen het eigen innerlijk, maar ook 'het andere' en 'de anderen' den bewustzijnsinhoud van den kunstenaar uitmaken.

A. MOUT

Moderne psychologie
Prof. Dr. C.A. Mennicke, Moderne psychologie een poging tot synthese Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam; f 3.25 geb.

De ziel der menschen is niet het grootste mysterie van dit heelal. Van een ijzeratoom, tot een waterdroppel, tot de ziel, is overal het mysterie even groot. Maar de ziel is het klaarblijkelijkst, het openhartigst mysterie van het bestaande. Wij kunnen haar niet synthetiseeren, haar niet omvatten, zoomin als het lichaam, of welk lichaam ook. We kunnen ook niet weten in hoeverre een verdeeling van de ziel, of desnoods van de zielsfuncties, aan een werkelijkheid beantwoordt. Wat zou dan die werkelijkheid moeten zijn? Een aan de ziel eigen oorspronkelijke verdeeling b.v. in gevoel, wil, geheugen, enz.; of een verdeeling berustend op een stoffelijke basis, op een localisatie systeem van hersenen en zenuwstelsel? Aan vragen geen gebrek! Maar hoewel we de ziel niet synthetiseeren kunnen uit zijn functies, zoo min als het lichaam, want het is ons onmogelijk om tegelijkertijd, b.v. een bewegend man en het bewegen in de kern van zijn cellen, en in zijn weefsels voor te stellen, kunnen we toch en moeten we toch de leer der ziel, de psychologie, tot een synthese brengen. Niet-vakgeleerden en zelfs sommige vakgeleerden, bewandelen maar één pad der psychologie en kennen de rest niet. Menig psychoanalist lacht een nemer van test-proeven uit en omgekeerd en ze gedenken niet dat het om dezelfde ziel gaat. Zulk een synthese der psychologische takken van onderzoek en der klaarblijkelijke aspecten van het zieleleven tot stand te brengen is een moeilijk werk. Ik ken b.v. een boekje door Professor Hans Henning in 1931 geschreven, dat een monstrum van onbegrip en onrecht-

vaardigheid is. (Psychologie der Gegenwart). Men moet zulk een kwaadaardige opsomming van ‘m'n vriendjes en m'n vijanden’ onder de psychologen en hun richtingen gelezen hebben om een werk als dat van Professor Mennicke genegen te zijn. Het is met liefde geschreven, liefde voor het onderwerp, en waardeering voor de werkers. Tegenover de knapenpsychologie die dezen tijd beheerscht, en die van heel het leven een wedstrijd en een keuring wil maken, het ééne uitspelend tegen het andere, is Professor Mennicke en zijn boek doortrokken van een volwaardig mannelijken geest, die in saamwerking, in opbouw, het heil ziet. En inderdaad men kan twee planken zóó plaatsen dat zij elkander óm moeten werpen, doch ook zóó dat zij elkander staande houden of zelfs een derde tot stut kunnen zijn. Op die wijze schikt Prof. Mennicke de psychologische theorieën. De ziel is niet te synthetiseeren. Maar het nieuwe werk heeft de groote verdienste dat het door een zinvolle behandeling-in-volgorde der verschillende psychologische scholen tevens een blik doet slaan op de diverse functies van ons psychische leven. Professor Mennicke, die zich ons als syntheticus openbaart is toch geen eclecticus. Een eigen zienswijze ligt aan het boek ten grondslag en drijft de hoofdstukken in een bepaalde richting, zooals een herder zijn schapen vrijuit laat grazen, maar in 't groot gezien volgt heel de kudde één weg.

We zien in Mennicke een vertegenwoordiger van wat eens de Duitsch idealistische school genoemd kon worden, hoewel hij aan realistische en empirische zienswijzen recht doet wedervaren en hun een groote plaats in zijn boek inruimt. Ook is Prof. Mennicke een aanhanger van een eenheids- een ‘Ganzheits’-psychologie; de menschelijke ziel handelt volgens structuren van zijn geheele saamstelling en streeft naar doeleinden (intentioneele psychologie) die ook weer geheele complexen zijn, 't zij van wereldbeschouwing, 't zij van persoonlijk welbehagen. In dit nieuwe boek behandelt de schrijver eerst het wezen der psychologie zelve, daarna de aspecten der algemeene psychologie, en dan de differentieele psychologie; typologie, psychoanalyse, ontwikkelingspsychologie, sociale zielkunde en ten slotte de parapsychologie komen aan de beurt. Mennicke ziet de eenzijdigheid van al deze leerstellingen, die de geheele ziel voor zich opeischen in, maar allen hebben ze een methode geschapen en vondsten verricht, die voor de synthese van waarde zijn. De belangrijkste problemen der psychologie worden in dit nieuwe werk behandeld. Dat de dierpsychologie niet afzonderlijk besproken is, in dit boek over de menschelijke psyche, is zeer goed te begrijpen. Misschien ware nog slechts een hoofdstuk over persoonlijkheids-structuur (Delmas en Boll hebben hierover een in Frankrijk erg populair boekje geschreven) in dit geheel wenschelijk geweest.

Prof. Mennicke laat ons zien dat de geschiedenis der psychologie zelve van het geloof in 't wezenlijke der analyse - dat in de associatie- en elementen-zielkunde tot uiting kwam - naar het geloof in het geheel is gegaan. Zooals toen alle natuurverschijnselen tot de meest eenvoudige elementen teruggebracht werden (de atomen), zoo vond men het vanzelfsprekend, dat dit ook bij de verschijnselen van het psychisch leven mogelijk was. Ja het stond voor de onderzoekers van deze periode (Weber, Helmholtz, Fechner, Wundt, Ebbinghaus, Ziehen, enz.) buiten kijf, dat men de sleutel voor het verstaan van het Psychisch leven eerst dan in handen zou hebben, wanneer men de elementen, waaruit het is opgebouwd, gevonden had. Deze elementen waren dan de zintuiglijke sensaties die tot voorstellingen leiden. Prof. Mennicke toont hoe dan door Wundt's appercepties, dat wil zeggen, die associaties van waarnemingen die door de mensch zelf gewild worden, de analytische associatie-leer verrijkt wordt. Ook het te intellectualistisch karakter der elementenpsychologie wordt door Wundt opgeheven. Hij ziet reeds duidelijk ‘dat in het geheel van het psychisch leven driften, gevoelens en affecten naast de voorstellingen een belangrijke en veelal zelfstandige rol spelen. En zoo komen we tot de moderne gestaltepsychologie, die ook in het bijzonder de menschelijke waarneming bestudeert, maar haar niet in natuurlijke elementen analyseert, doch juist toont dat wij ‘complex’, in gestalten waarnemen. Met het behaviorisme raken we een school die in zijn ‘Ungeistlichkeit’ Prof. Mennicke minder ligt. Hoezeer hij de resultaten der Amerikanen waardeert, hij beschouwt deze ‘natuurwetenschappelijke’ opvatting van het zieleleven als een teruggang tot de negentiende eeuwsche vergissing, die van de psychologie een onderdeel der exacte wetenschappen meende te kunnen maken. Een mensch is meer dan zijn gedrag alleen, meer dan zijn reacties op prikkels van buiten. En inderdaad, in een niet handelend, niet reageerend, vermoeid of ziek mensch in zijn bed, gebeurt er toch ook iets. Zeer uitvoerig behandelt Prof. Mennicke de verschillende karaktertypen waarin men de menschheid verdeeld heeft en doet hier goed synthetisch werk, door op de overeenkomst in de vondsten van Jung, Heymans en Wiersma, Kretschmer te wijzen, ten opzichte van de reacties van een individueel bewustzijn op de wereld - al naarmate die reacties moeilijker of makkelijker gaan en de mensch met de geheele voorafgaande geschiedenis en vorming van zijn ziel daaraan mee moet doen of niet; m.a.w. of de bliksem het diepst van binnen naar buiten inslaat, of van buiten naar binnen. Dit schijnt wel de kernachtigste verdeeling der menschen te zijn. Misschien doet Professor Mennicke ten slotte de parapsychologie iets te kort, doordat hij haar beoordeelt naar de praktische resultaten die ze boekt, of meer nog, naar

de resultaten der phenomenen die ze bestudeert en niet naar de phenomenen zelf. En juist de phenomenen zelf, b.v. de mogelijkheid van den vooruitzienden droom, zijn hier veel belangrijker dan het resultaat, d.w.z. wat er dan in zoo'n droom wordt vooruit gezien... Zij kunnen m.i. nieuw licht werpen over het wezen der ziel, misschien op de mogelijkheid harer evolutie, misschien op enkele rudimenten van haar verleden. Een klein verwijt dat ik Prof. Mennicke zou willen maken, en met hem velen die dit woord gebruiken, is dat hij in zijn sociale psychologie het woord Kudde-instinct (gregarious instinct) te klein en te bepaald neemt. Reeds in de dierenwereld is het ontzaglijk genuanceerd, en beweegt zich tusschen noodzaak en positieve, zoekende lust, tusschen gezelligheid en behoefte aan teederheid of actieve sympathie, en onontkoombare saamwerking (sommige sociale insecten). Het onderscheiden der vormen in de dierlijke saamleving (de kudde) lijkt me noodzakelijk om te begrijpen, wat de mensch de medemenschen doet zoeken. Ook dient hier op 's menschen tragiek gewezen te worden, dat hij noch een volkomen sociaal wezen is (als allerlei soort apen b.v.) noch een volkomen eenzelvige of gezinswezen. Het is er mee als met zijn sexueele aanleg, die noch onvoorwaardelik polygaam, noch onvoorwaardelijk monogaam is. Vandaar weer een andere bron van misère.

Dat een Duitscher van geboorte dit boek in het Nederlandsch geschreven heeft is op zichzelf een schoone prestatie, ondanks een enkel germanisme. In een tijd als de onze, waarin op wetenschappelijk en litterair gebied zoo veel afzonderlijks geproduceerd wordt, dat hier en daar op de landen blijft liggen, danken wij alle binders die ons de schoven brengen, schoven van weten en denken, waarnaar we uitzien in onze hulpeloosheid van door feiten en apartheden bedolven menschen.

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

Enige aspecten der moderne democratie
Ph. Kohnstamm, Democratie in de branding
H. Meulenhoff, Amsterdam; f 2,10, f 2,75

In deze uitgave vindt men een reeks artikelen gebundeld, die Prof. Kohnstamm in de laatste kwarteeuw heeft gewijd aan het wezen der democratie en aan haar wijsgerige fundering. De schrijver constateerde in zijn Inleiding: ‘er is ongetwijfeld, bij behoud der zelfde grondpositie, een ontwikkeling in de uiteenzetting en toepassing’ (blz. 8). Ik beken gaarne, dat deze evolutie in de denkbeelden van den veelzijdigen Amsterdamsen hoogleraar mij meer heeft geïnteresseerd dan sommige van zijn beschouwingen.

De afstand tussen het eerste opstel over ‘De grondslag der democratie’ (1914) en het laatste hoofdstuk ‘Democratie en economische

ordening' (1933) is groot. Wij mogen er een overgang van de philosofische naar de historische beschouwingswijze in zien - een bewijs voor de snelheid, waarmee zelfs de meest onafhankelijke en zelfstandige auteur (soms onbewust) de gebeurtenissen van zijn tijd volgt. De 18de en de 19de eeuw hadden een bijzondere belangstelling voor de democratie in abstracto, in de 20ste eeuw, onder de invloed van het 'historisme', schonk men steeds meer aandacht aan de vraag in welke v o r m e n een bepaald ideaal werd verwezenlijkt of nagestreefd. Weliswaar speelt ook thans nog de verheerlijking van de democratie in abstracto, soms ontaard in een voortdurende herhaling van half-versleten leuzen, een rol van betekenis, doch daarmede bewijst men de democratie geen dienst. Slechts het geloof kent autonome idealen. Staatkundig en sociaal idealisme moeten voortdurend aan de werkelijkheid worden getoetst.

In het artikel over 'De grondslag der democratie' (oorspronkelijk verschenen als brochure in de reeks Synthese) is het Prof. Kohnstamm vooral te doen om de vraag, welke de essentialia van de democratie zijn. Hij komt tot een opsomming van een aantal 'unveräusserliche Rechte' (Schiller) en wijst op de betekenis van een door intuïtie en wil bepaald irrationeel rechtsbewustzijn. Terecht wordt daarbij de lijn doorgetrokken tot de verwerping van 'elke duurzame scheiding van een volk in vol-gerechtigden of niet-gerechtigden'. Ieder woord in deze formule vereist nadere uitleg, temeer omdat het allerminst de bedoeling van den schrijver was een lans te breken voor de egalitaire democratie of voor het beginsel der volkssouvereiniteit. Deze uitleg volgt dan ook, doch, zoals wij van een in 1914 geschreven artikel kunnen verwachten, op een manier die veel moderne problematiek slechts zijdelings raakt. Dit bezwaar geldt ook voor de volgende hoofdstukken 'Het verband tussen godsdienst en democratie' en 'De idee der democratie en de herkomst der souvereiniteit' (het hoofdstuk 'Tweeërlei democratie, de antieke en de moderne' werd meer historisch gefundeerd).

Met bijzondere waardering las ik de min of meer op zichzelf staande verhandeling over 'Democratie en economische ordening'. Hierin wordt de ontwikkeling van de democratie niet meer als 'Ideengeschichte' beschreven, maar rechtstreeks getoetst aan de maatschappelijke realiteit, die in vele gevallen beslissend is voor de werkelijke kracht van het veelgeprezen ideaal. Het lijdt geen twijfel, dat bijvoorbeeld permanente massale werkloosheid voor de democratie noodlottig moet zijn. 'Ik ben er verre van den groeienden afkeer van de parlementaire democratie en de neiging tot de dictatuur uitsluitend uit ontwrichte arbeidsverhoudingen te verklaren, maar dat deze den drang in die richting krachtig hebben bevorderd, schijnt mij wel niet betwijfelbaar' (blz. 181). Wij kunnen hierbij opmer-

ken, dat het dulden van een massale werkloosheid en de handhaving van het steunsysteem reeds als zodanig volkomen ondemocratisch zijn, omdat op deze wijze een scheidslijn wordt getrokken tussen het gedeelte van de bevolking, dat in het productieproces is opgenomen en een brede groep paria's, die buitengesloten blijft en door middel ener toelage van een principieel proclameren van een r e c h t op arbeid wordt afgehouden.

Wanneer men meent, dat er geen arbeidsorganisatie kan worden gevormd, welke met een algemeen recht op arbeid rekening houdt, ligt daarin de erkenning van onmacht ten aanzien van een fundamenteel gevaar voor de democratie. Want de massale werkloosheid moet leiden tot de 'duurzame scheiding van een volk in vol- of niet-gerechtigden', welke Prof. Kohnstamm onverenigbaar vond met het ideaal der democratie. Wie het probleem zo stelt, verwekt bij sommige democraten wrevel. Men ziet nog niet voldoende in, dat de democratie er niet mee gebaat is door met de schijn genoegen te nemen. Zij vormt geen ideaal, dat men b e z i t , doch een doel voor een bepaald s t r e v e n . Het zal in de huidige chaos moeilijker zijn bij dit streven de juiste koers te volgen dan in de vorige eeuw met haar snel toenemende welvaart en haar eerste experimenten met het algemeen kiesrecht.

P.J. BOUMAN

Uit de lijdensgeschiedenis van den Prix Goncourt
Philippe Hériat, Les enfants gâtés, roman
N.R.F., Gallimard, Parijs

Letterkundige prijzen zijn aangenaam voor schrijvers, uitgevers en dat deel van het lezende publiek, dat leiding vraagt, de letterkunde vaart er niet altijd wel bij. De prix-Goncourt geldt nog voor een Grand Prix, dit jaar ondanks oorlog en beperkingen uitgereikt. Het hierom weer gemaakte gerucht drijft tot koopen, de uitgeverij althans schrijft haar heropstanding aan dit manna toe.

De keuze van de jury is altijd een compromis, onvermijdelijk wordt ze mede door a-litteraire overwegingen bepaald. Wie compromis zegt zegt middelmatigheid, te vele van zulke belooningen zijn een premie op wat zich met den middenweg tevreden stelt. Dezen weg wandelt Hériat tot het einde af. Het boek is lang, het had evenzeer langer of korter kunnen duren. De heldin-en-slachtoffer van deze lotgevallen vertelt ze. Om dit verzinsel aannemelijk te maken werd het in een raam gevat.

Agnes Boussardel is een kind van de vermogende bourgeoisie. De familie vormt een dynastie, haar huis een fort. Haar eenige wensch is het bezit te behouden en te vermeerderen. Dies behoort met het

uithuwelijken van de jeugd de stipste zorgvuldigheid betracht te worden. Helaas, Agnes valt uit den toon. Twee jaar heeft ze, vrijgevochten, in Amerika gestudeerd. De studie omvatte het leven, dat is de liefde. De knaap, dien zij er, die haar beminde, is van Amerikaansche onstandvastigheid. Ze gaan uiteen, ze keert naar Parijs terug en wordt door mama, tantes en de rest met spottenden hoon ontvangen. Dan komt de vroegere 'beminde' enkele dagen te Parijs op doorreis. Herinneringen worden wakker, kortom, het onvermijdelijke gebeurt en heeft gevolgen. In arren moede zoekt ze heul bij een achterneef, ook een Boussardel, door ziekte buiten de clan gesloten. De jonkman stelt haar ter bedekking van den misstap met den bekenden mantel een huwelijk voor.

Ze trouwen en dit is geheel naar den zin van de potentaten, die waken over wel en wee van verwanten en kluizen. Maar met een loot aan dezen stam hadden ze niet gerekend. Het geld moet bijeenblijven, in geen geval mag een element van buiten deze spoeling verdunnen. De toestemming tot dien echt was te gereeder gegeven, daar - in zulke kringen blijft niets een geheim - Xavier, de echtgenoot, geen vader kon worden. Daarom roept de familieraad hem ter verantwoording. De ongelukkige is hiertegen niet bestand, een val uit een venster maakt een, ten deele vrijwillig, einde aan zijn leven. Agnes vindt hem zieltogende. En als de geneesheer haar verzekert, dat er niets meer aan te doen is voert ze hem in den nacht naar de azuren kust, waar beiden zich gevestigd hadden, waar ze voortaan met haar kind, dat van den Amerikaan, zal blijven. Xavier sterft onderweg in de ambulance-auto.

Ziedaar dit drama van den rijkdom zooals men van drama's van de zee spreekt. Als Agnes niet het geluk had gehad in rijkdom te zijn grootgebracht zou ze aan deze avonturen ontsnapt zijn. Hériat heeft dit alles met vlijt bedacht, alles... of weinig, het is hetzelfde; arm is het bedenksel, arm de taal. Hériat beproeve een volgende maal zijn krachten aan het tooneel, hij is een meester, o een petit maître, in de mise en scène. Wie wil prijze zijn bouwbedrijvigheid, het voorbeeld van de Forsyte-saga kan hem hebben voorgestaan. Nergens een levend accent of een menschelijke stem. Deze roman had vertaald kunnen zijn of een reproductie. Daar hij dit niet aanvaardbaar weet te maken blijft het onwaarschijnlijk, willekeurig, want zonder dwingende kracht, niet overtuigend, want de overtuigdheid ontbreekt hem, niet concreet kortom, want dit relaas is geen bloed van zijn bloed, geen geest van zijn geest geworden, zeker omdat de schrijver het een en het ander mist, wat het boek buiten de litteratuur plaatst, hoe boeiende lectuur het ook voor sommigen vertegenwoordige.

H. VAN LOON

Artistieke symbiose
Robert de Traz, La famille brontë
Albin Michel, Paris

Het criterium van elke Brontë-biografie is de behandeling van de figuur van Branwell. Daarbij zal men minder letten op eruditie of scherpzinnigheid dan op den 'toon' van het boek, de 'standing' ervan, b.v. op de afwezigheid van moralistische vooroordeelen. Als onzichtbare as van deze familie van zusters is Branwell Brontë beurtelings onderschat en overschat; men weet b.v., dat de eerste Brontë-biografe, Mrs. Gaskell, overdreven scherp voor hem was, op grond waarschijnlijk meer van zijn delirium tremens en schokkende liefdeshistories (achteraf is gebleken, dat de détails hiervan grootendeels door hemzelf bedacht waren) dan van het gemis aan tastbaar en ten nutte gemaakt talent. Ontastbaar en nutteloos verkwist talent bezat de jonge man genoeg; als persoonlijkheid heeft hij zelfs velen geboeid; en men ontkomt dan ook niet aan de overtuiging, dat zijn begaafdheid potentiëel niet geringer was dan die van Charlotte of Emily, alleen veel onharmonischer van structuur, ongedisciplineerder, terwijl ook zijn kunne ertoe bijgedragen kan hebben hem niet aan zijn talent te laten toekomen, ondanks het traditioneel 'scheppende' van het mannelijke talent, vergeleken met het vrouwelijke. Het talent der Brontë's was typisch een kluizenaarsaangelegenheid, en derhalve, in het 19e eeuwsche Engelsche dorpje, min of meer vernederend voor een man. Bij Branwell won de kroeg in Haworth, de 'Black Bull', het van de pastoriekamer, waar de zusters zich opsloten, en daarom hebben de zusters het tenslotte gewonnen van Branwell. Robert de Traz, die de tallooze boeken over de Brontë's met één vermeerderd heeft, ontwerpt van dit alles een zeer duidelijk beeld, zonder vooringenomenheid voor of tegen Branwell. Hij wijst diens aanspraken op het auteurschap van Wuthering Heights als snoeverij af, maar ontkent niet, dat de broer tot het werk van de zuster bijgedragen kan hebben, zoowel door zijn persoonlijkheid, die men, sterk vervormd overigens, in Heathcliff terug heeft willen vinden, als door het inspireerend effect eener ongelukkige liefde, die Emily, en de anderen, nauwelijks uit eigen ervaring kenden. Door een of ander identificatieproces kan Branwell in dronkenschap zich zeer wel te goeder trouw hebben ingebeeld, dat hij den beroemden roman zelf had geschreven; ongetwijfeld waren hem stukken eruit voorgelezen, en hij was mythomaan genoeg om datgene waartoe hij in gesprekken den eersten stoot had gegeven, aan zijn eigen pen ontsproten te achten.

Hoe dit zij, Branwell, zonder zedemeesterij toegelicht, mag niet ontbreken in een tableau van wat zoozeer aandoet als een geval van

collectief genie, van collectief beoefende romankunst. Ondanks de iets uitvoeriger bekende levensloop van Charlotte, - door De Traz smakelijk naverteld voor de Fransche lezeres, met een vieromancée-achtige dialoog in den trant van ‘Aimez vous Londres, Miss Brontë?’ - ondanks de enorme verschillen tusschen Jane Eyre en Wuthering Heights, individualiseeren de Brontë's zich slecht, haast nog slechter dan b.v. de Goncourts, die dan nog echte collaborateurs waren en niet alleen maar elkaar voorlezende en raadplegende huisgenooten. Het kan intusschen niet worden ontkend, dat Robert de Traz deze overeenkomsten wel wat erg heeft geaccentueerd, vooral naar het slot toe van het boek. Dit mag te verdedigen zijn door het ontbreken van individueele trekken in de bronnen, wie zoo ver gaat te beweren, dat de Brontë's sprekend geleken moeten hebben niet alleen op elkaar, maar ook op vroeg gestorven broertjes en zusjes, toont toch weinig zin voor de ‘Einmaligkeit’ van het genie. Al die meesterwerken in de wieg gesmoord! - maar het kunnen natuurlijk even goed Branwell's geweest zijn... Een troost is, dat het verwisselen van auteurschap (niet alleen ten aanzien van Branwell; haast alle combinaties zijn door de verschillende commentatoren in den loop der jaren beproefd!) alleen mogelijk is bij de volwassen Brontë's.

Met dat al blijven de Brontë's een der zonderlingste gevallen, waarvoor de literair onderlegde erfelijkheidsonderzoeker geplaatst kan worden. In zooverre overtreft hun belang verre dat van de Goncourts, de Rosny's, de Mann's, de Hauptmann's, de Rossetti's, de Powys-brothers ook (die andere verzameling domineestelgen). Bij al deze ‘aînés’ en ‘jeunes’ is er sprake van wel gedefinieërde verschillen, zoo niet in het oeuvre, dan toch psychologisch: als persoonlijkheid vertoonden zelfs de Goncourts enorme verschillen. En het is nu eenmaal zoo, dat men zich ten aanzien van broers of zusters, die zich geestelijk hebben geobjectiveerd, meer interesseert voor datgene wat hen van elkaar onderscheidt dan wat zij gemeen hebben. Maar bij de Brontë's laat zelfs het portret ons in de steek: dat ietwat griezelige, door Branwell geschilderde tafereel, waar de drie meisjes zich vertoonen met de physiognomieën van hongerig happende musschen (geestelijke honger, wel te verstaan), en even moeilijk uit elkaar te houden als deze dieren. Er is dus alleen hun werk. Daarbuiten, daarvóór, collectiviseert zich alles in een verstikkenden nevel van Victoriaansch onderdrukte celkolonies, met vervloeiende grenzen, vage uitloopers, ondefiniëerbaar sensitieve trilharen. De splijtzwam Branwell blijkt dan nog het best omgrensd te zijn in dit spookachtig milieu, waarschijnlijk omdat hij niets geschreven heeft. Zijn persoonlijkheid kon zich ontplooien in ‘geniale’ gesprekken, in den kameraadschappelijken roes, in de ‘Black Bull’. En, wellicht,

in managers-illusies ten opzichte van de drie bleeke zusjes, die zoo bescheiden op den achtergrond bleven.

S. VESTDIJK

Bijfiguren op den voorgrond
Oskar Jellinek, Die Geistes- und Lebenstragödie der Enkel Goethes Verlag Oprecht, Zürich.

De schrijver noemt het hier aangekondigde werkje ‘ein gesprochenes Buch’, omdat het eigenlijk de in-druk-geving van een voordracht betreft. Natuurlijk werd er nogal wat gewijzigd maar het beginsel van het ‘gesprokene’ bleef bewaard; mondelinge overdracht dus. Die overdracht werd echter zóó zorgvuldig opgesteld, ze maakt zoo zeer den indruk van heldere doorwrochtheid, dat men toch niet de gewaarwording krijgt alsof men te doen heeft met: spontaneïteit.

Daardoor komt men er toe te veronderstellen dat indertijd de toehoorders gedacht hebben aan een ‘geschreven voordracht’!

Aldus zijn er eigenlijk twee halfleden, maar zuiver bewerkte en charmante halfheden, tot een geheel saamgevlochten. Misschien is het daaraan te danken dat men onder het lezen en tijdens het overdenken van het gelezene telkens verrast wordt. Telkens een korte slag op een gong, soms van ver, soms van dichtbij.

Men zou ook kunnen zeggen dat men het ietwat verwarrende gevoel krijgt alsof men uit een verkeerd glas een verkeerde drank drinkt. Dat wil niet zeggen dat het glas te grof zou zijn voor de spiritueele drank welke er in geschonken werd, noch dat de drank te zwaar zou zijn voor de rankheid van het glazen vat. Het is eer alsof men uit een hooge kelk een wijn drinkt die in een ronde bokaal thuis behoort.

Dit wat de vorm betreft.

Maar ook de inhoud is niet vrij van deze verfijnde tweeslachtigheid. De tijd doet daaraan natuurlijk mee. Zulke zwakke figuurtjes op den voorgrond passen ons laat-twintigste-eeuwers eigenlijk niet. Wij zien liever andere krachten naar voren treden!

Het lijkt hier te veel een tooneel met enkel bijfiguren. Wij volgen niet zonder belangstelling handeling en woorden... maar waar blijft de H e l d van het stuk? Heeft de tooneelspeler die de hoofdrol vervult zich verlaat en slepen zijn collega's de inleiding nu maar langzaam verder? Het is alles heel fijntjes. Een oud handwerkje van zachte zijden tinten op met de hand geweven linnen. Het is uitermate bekoorlijk voor hen die zich gaarne met den ouden tijd bezighouden. En... niet zonder scherpte wordt het verloop van deze bijna mislukte levens geteekend. Toch rijst de vraag: zijn zij al die belang-

stelling waard welke de auteur, en dus ook de toegewijde lezers, hen betoonen? En dan komt men tot de ontstellende conclusie dat de gewone - ik zou haast zeggen: de normale - lezer hierop niet bevestigend kan antwoorden. Alleen hen die zich voor fijn genuanceerde geschiedschrijving interesseeren, of hen die graag de rechte wegen der moderne zielkunde aan een kronkelend verleden toetsen, zal deze lectuur volledig genot verschaffen.

Alle anderen hebben te veel haast en zoeken ook in hun lectuur menschen van grootscher allure!

Alleen in een sterken tijd kunnen zwakke figuren op belangstelling rekenen. Alleen daarin komt de nuance tot haar recht!

Daarom vrees ik dat dit met veel liefde geschreven boekje, dat door een beheerscht maar los en levendig spel van gedachtenlijnen uitermate opmerkelijk is, wel niet zoo heel veel vrienden zal vinden.

LAURENS VAN DER WAALS

Brieven van componisten
Briefe Deutscher Musiker, herausgegeben von Alfred Einstein
Forum-Bücher; f 1.25

De Duitsche componisten van wie Alfred Einstein in deze Forum-uitgave den lezer enkele brieven voorlegt, zijn: Heinrich Schütz, J.S. Bach, G.F. Händel, C.W. Gluck, Jos. Haydn, W.A. Mozart, L. van Beethoven, C.M. von Weber, Fr. Schubert, F. Mendelssohn Bartholdy, R. Schumann, Richard Wagner en Joh. Brahms. Men zal zich misschien afvragen, waarom juist de emigrant Alfred Einstein de ambitie toont, om een verzameling brieven van exclusief Duitsche componisten bijeen te brengen. Men zou dit op het oogenblik immers eerder verwachten van een musicoloog voor wien het begrip ‘Deutschtum’ de beteekenis van een leuze bezit. De inleiding van Einstein geeft in dit opzicht uitsluitsel. Hij laat in dit boeiende opstel namelijk duidelijk uitkomen, dat de muziek van deze Duitsche componisten van een cosmopolitischen geest doortrokken is en dat op de ontwikkeling van hun muzikale persoonlijkheid juist buitenlandsche (hoofdzakelijk Fransche en Italiaansche) invloeden van vormende beteekenis zijn geweest. Hij herinnert er bijvoorbeeld aan, dat de historische beteekenis van Heinrich Schütz (de eerste groote Duitsche componist, die in Italië ging studeeren) hierin bestaat, dat hij de Duitsche muziek met het Italiaansche concertato-begrip verrijkte en dat hij de Duitsche muziek nieuwe vormen schonk, zonder daarmee haar eigen gehalte en soliditeit geschaad te hebben. Händel noemt hij den grootsten ‘Italiaanschen componist van zijn tijd, die in Engeland werkzaam was’. En in verband met Mozart merkt hij op: ‘Nicht Deutschland hat den Schöp-

fer des “Figaro” und der “Zauberflöte” geformt, sondern der Schöpfer der “Zauberflöte” den deutschen Geist, - jenen, über alle Zufälligkeiten hinweg, unverlierbaren deutschen Geist.’ De inleider strekt dit onderzoek niet uit tot alle componisten, waarvan hij in dit boekje brieven heeft bijeengebracht, doch hij gaat m.i. wel iets te ver, wanneer hij zegt, dat, in de opera ‘Freischütz’ van C.M. von Weber alleen de stof van den tekstdichter Duitsch genoemd kan worden. Toen Richard Wagner in zijn bekende grafrede Weber eerde als den ‘deutschesten aller Komponisten’, verwaarloosde hij naar de muzikale letter misschien wel enkele factoren, doch naar den geest had hij het op dat oogenblik ongetwijfeld bij het rechte eind. Het is echter Einstein's verdienste, dat hij in de heldere betoogtrant, welke ieder van zijn muzikale geschriften tevens tot een litterair genot maakt, het universeel karakter van de waarlijk geniale muzikale uitingen accentueert, terwijl hij toch de beteekenis der nationale kenmerken niet verkleint, en hun waarde juist afmeet naar de wisselwerkingen en wederzijdsche stimulansen, welke zij in de geschiedenis voortdurend op elkander uitoefenen.

Waar Alfred Einstein de nationaliteits-kwestie behandelt, grondt hij zijn betoog op de muziek, en minder op de componisten, doch bij het samenstellen van deze bloemlezing heeft hij vooral gezocht naar de menschelijke karakteristieken, welke in de brieven naar voren komen. Het is dus meer de humanist dan de musicoloog, die bij de keuze den doorslag heeft gegeven. Hieruit volgt, dat dit brievenboek niet enkel op de belangstelling van muzikaal-ontwikkelde lezers is aangewezen. Een globale biografische kennis is reeds voldoende om deze brieven te kunnen genieten, want in de verklarende aanteekeningen achter in het boek komt Einstein den lezer bereidwillig tegemoet, door hem omtrent de situaties en personen, waarmee de brieven in verband staan, volledige opheldering te geven. De keuze is, Einstein's criterium in aanmerking genomen, in één woord voortreffelijk. Een bloemlezing heeft m.i. alleen waarde, wanneer zij den lezer nieuwsgierig maakt naar het volledige materiaal, waaruit de samensteller heeft geput. Dit is hier zeker het geval. Bij het lezen van dergelijke brieven-verzamelingen, voelt men het altijd als een spijtig gemis, dat aan de epistolografie in onzen tijd met zijn snelverkeer een onverbiddelijk einde is gekomen. In zijn voorwoord bij de nagelaten geschriften van Willi Schmid (‘Unvollendete Symphonie’, 1935) merkte Oswald Spengler reeds op, dat deze tot de ‘letzten, echten Stücken’ behoorden. Bij ons zal Diepenbrock de laatste zijn. Wanneer ik de brieven (beter: briefjes) naga, welke ik in den loop der jaren van componisten ontvangen heb, zie ik dat deze, op een enkele verheugende uitzondering na, voornamelijk bestaan uit korte mededeelingen, informaties, soms een

bevestiging of bestrijding omtrent hetgeen ik over hun werk geschreven heb, doch ik kom er geen enkele uitgewerkte gedachte in tegen en zij bestaan hoofdzakelijk uit afspraken voor een persoonlijke ontmoeting. Daar de brief voor latere geslachten vrijwel het eenige rechtstreeksche middel is om een componist ook als mensch te leeren kennen, staan wij hier voor een betreurenswaardige lacune. Misschien zou het interview, hoewel lang niet zoo persoonlijk en onbespied, dit gemis voor later tijd eenigszins kunnen vergoeden? Doch dan zouden de interviews met musici minder oppervlakkig en beter ingelicht moeten zijn, dan thans doorgaans het geval is. Geen journalistieke praatjes, maar diepgaande gesprekken tusschen componist en... componist. Hierbij staat mij het peil van G.H. 's Gravensande's 'Sprekende Schrijvers' voor oogen.

WOUTER PAAP

Jack London's biografie
Irving Stone, Jack London
geautoriseerde bewerking van A.M. de Jong
H.P. Leopold's Uitg.-Maatsch. N.V.; f 2.90, f 3.30

De uitvoerige levensbeschrijving van Jack London, die voor ons ligt, voorziet in een behoefte. Tot nu toe toch was de voornaamste bron waaruit zij, die het bewogen leven van den minnaar der sneeuwvelden en van de eilanden van de Stille Zuidzee, wilden leeren kennen, moesten putten, de biografie van Charmian London, Jack's tweede vrouw. De publicaties van zijn levensgezellin, van de kameraad, die een zoo groote rol in zijn leven heeft gespeeld, bevatten veel wetenswaardigs. Die publicaties zijn echter eenzijdig, in de eerste plaats omdat Charmian ten eenen male in gebreke blijft om de andere vrouwen in Jack's leven ook maar eenigermate haar deel te geven. Zoo komt bijv. Bessie Maddern, de eerste echtgenoote, er buitengewoon bekaaid af, terwijl ook Anna Strunsky, Jack's geestelijke vriendin, niet de plaats krijgt, die haar toekomt. Te verwonderen valt dit allerminst; objectiviteit is meestal niet de sterkste zijde van de vrouw, zeer in het bijzonder niet wanneer zij een rivale moet beoordeelen. In dit opzicht is dan ook Charmian London wel een en ander te vergeven, maar helaas zijn haar publicaties ook anderszins op verschillende punten aanvechtbaar. De nogal romantisch aangelegde Charmian heeft namelijk het vaak zeer ruwe leven van den zwerver-schrijver hier en daar verfraaid. Een aantal gebeurtenissen heeft zij verzwegen, enkele eigenschappen van haar man verdoezeld, bijv. zijn uitgesproken drankzucht.

Irving Stone heeft aan de andere vrouwen, in de eerste plaats aan Bessie Maddern en Anna Strunsky, het volle pond gegeven, maar

hij vervalt in de fout om de beteekenis van Charmian London, die hij blijkbaar niet kan uitstaan, te verkleinen. Eenigszins deprecieerend spreekt hij van haar rare hoedjes en flodderige manieren, van haar romantische dweperijen, van haar hinderlijke manier om in gezelschap de aandacht te trekken. Dit alles kan heel juist zijn, maar het doet niets af aan de gewichtige rol, die deze, zonder twijfel in het geheel niet onbegaafde vrouw, in het leven van Jack heeft gespeeld. Irving Stone geeft ons een boeiend beeld van het rijk gevarieerde, veelbewogen leven van hem, die zwerver, goudzoeker, avonturier, zeeman, fabrieksarbeider, sociale hervormer, landbouwer en last not least schrijver was. Het is de groote verdienste van deze biografie, dat zij den geestelijken achtergrond van Jack London's ontwikkeling duidelijk en overtuigend toont. Door armoede en honger, door zijn ervaringen in de onderste lagen der samenleving kwam Jack op reeds zeer jeugdigen leeftijd tot het socialisme. Door veel lezen verdiepte hij zijn kennis; over de marxistische maatschappijbeschouwing schreef hij een boek. Zijn vier 'intellectueele grootouders' waren Marx, Nietzsche, Darwin en Spencer. Zijn practische philosophie kwam direct voort uit deze vier groote geesten van de negentiende eeuw. 'Zij verdiepten zijn gezond scepticisme, zijn waarheidsliefde om der wille van de waarheid zelf, veegden den geestelijken ballast uit duisterder eeuwen weg en hielpen hem aan een meedoogenloos-wetenschappelijke methode bij het voortzetten van zijn studiën.'

Voor het eerst misschien wordt op den invloed van Friedrich Nietzsche op het denk- en gevoelsleven van Jack voldoende nadruk gelegd. Bij Nietzsche vond hij o.a. de klassiek geformuleerde rechtvaardiging van zijn haat tegen den godsdienst. Door hem leerde hij de theorie van den Übermensch, die grooter en sterker moet zijn dan zijn mede-menschen, die alle hindernissen moet overwinnen, die de massa der slaven zal regeeren. Ook Jack London wilde een Übermensch zijn, zonder intusschen het socialisme te verwerpen. Naar Stone terecht opmerkt geloofde hij èn in den Übermensch èn in het socialisme, ook al sloten zij elkaar uit. Gedurende heel zijn leven was London tegelijk individualist en socialist. Hij wenschte het individualisme voor zichzelf en het socialisme voor de groote massa misdeelden, die tegen het kapitalisme moesten worden beschermd. Maar ondanks al zijn edelmoedigheid, ondanks de groote sommen, die hij wegschonk, ondanks zijn schulden, was hij zelf een kapitalist. Hij liet een dure boot bouwen, die tienduizenden dollars kostte en een huis als een kasteel, dat bijna honderdduizend dollar opslokte. Niet te verwonderen is het daarom, dat er vaak, en niet alleen van kapitalistische zijde, aanmerking werd gemaakt op Jack's handelwijze.

Het is de vraag of Jack London zich steeds volledig bewust was van de onoverbrugbare kloof, die er tusschen zijn individualisme en het socialisme gaapte. Vaststaat, dat hij zijn twee 'intellectueele paarden', zooals Stone het uitdrukt, bijna zijn geheele leven bereed. Irving Stone is erin geslaagd aan vrijwel alle aspecten van Jack London aandacht te schenken. Zoo leeren wij dan dezen fanatieken waarheidzoeker, dezen goeden mensch, kennen in zijn veelzijdige, vaak bovenmenschelijke activiteit, waardoor hij sneller opbrandde dan de stervelingen, die kalm, zonder verspilling van energie, langs overbekende, getreden paden gaan. Jack London was een oerkracht, een bron van onuitputtelijke energie, een mensch, die gaf zonder veel terug te krijgen. Hij stierf jong, maar in de vier decennia van zijn leven deed hij meer dan duizend bedachtzamen tezamen. Hij greep in in het bestaan van anderen, maatschappij en wereld keerde hij ondersteboven, hij stichtte soms verwarring, maar schonk ook velen geluk. Ontelbare artikelen, meer dan vijftig boeken, schreef hij; toen werd de vlam gebluscht.

Irving Stone heeft het leven van London op overtuigende, boeiende wijze herschapen. Hier en daar is zijn biografie misschien iets te geromantiseerd, maar in het algemeen gelooven wij, dat hij niet zoo heel ver van de 'waarheid' zal zijn gebleven. De bewerking van A.M. de Jong is zeer verdienstelijk.

J.F. OTTEN

De positie van Nederland[1)]
door Johannes Tielrooy

Degene die hedenavond tot u spreekt doet dit, door een reeks van toevallen, als tijdelijk vertegenwoordiger van een land dat geografisch dicht bij het uwe ligt, maar waar de toestand zeer verschillend is van dien welke bij u bestaat. In zijn land, dat nog niet rechtstreeks aan de gevaren van den oorlog is blootgesteld, blijft het leven ongeveer wat het was en op een wandeling door de straten van Amsterdam zou men zich soms, indien men slechts op zijn oogen vertrouwde, kunnen voorstellen dat er in Europa niets bijzonders gebeurd is. Uit dit tegelijkertijd zoo nabije en oogenschijnlijk zoo ver verwijderde land, waarde Fransche vrienden, ben ik opzettelijk gekomen om u te zeggen wat Nederland werkelijk is, in welken toestand het zich door den oorlog bevindt en welke gedachten en gevoelens deze vreeselijke gebeurtenis bij het Nederlandsche volk heeft teweeggebracht.

Er zijn vele andere Nederlandsche persoonlijkheden die het in mijn plaats hadden kunnen doen; dat ik het nu juist ben, die op het oogenblik het woord tot u richt, vindt naar ik hoop tot zekere hoogte zijn rechtvaardiging in de verscheidenheid mijner werkzaamheden en mijner reizen, waardoor peilingen en vergelijkingen mij gemakkelijker zijn gevallen.

Laten wij het er in de eerste plaats over eens zijn, dat Nederland b e s t a a t ... Men bedenkt niet altijd dat dit land een uitgesproken persoonlijkheid heeft; toch is dit de zuivere, eenvoudige waarheid. Het Nederlandsche volk heeft een zeer welomschreven karakter, hetwelk ten zeerste verschilt van dat van alle andere volken. Het is eenvoudig en sober. Het heeft een nuchteren, soms wat al te nuchteren geest. Het houdt van rechtvaardigheid en waarheid, maar vertoont daarbij een lichte neiging tot eigenwijsheid en koppigheid. Het is door en door religieus en blijft dit veelal zelfs dan,

1) Radio-rede op 29 Januari 1940 te Parijs in de Fransche taal uitgesproken.

wanneer het iederen officieelen godsdienst heeft afgezworen; zijn gehechtheid aan zijn eigen opvattingen voert het op dit gebied soms tot overdreven particularisme. Het is zeer voorzichtig, maar men zou zich vergissen, wanneer men meende dat zijn voorzichtigheid vaak overgaat in lafheid; het Nederlandsche volk heeft integendeel zeer veel volharding en wanneer het noodig is een ontembaren moed.

Men vergete ook niet de schilderkunst van Nederland en zijn bouwkunst; men moet daarbij weten, dat het een oude en belangrijke literatuur bezit. Bovendien heeft het zijn taal. Ik vraag verlof, ook hier met eenigen nadruk te spreken en mijn waarde Fransche hoorders te verzoeken, voor altijd de gedachte uit hun geest te schrappen, dat de Nederlandsche taal een soort dialect van het Duitsch zou zijn. Dit is volstrekt onwaar. De Nederlandsche taal bestaat zeker sedert het jaar 1100 op volkomen onafhankelijke wijze, evenzeer als b.v. het Engelsch, het Deensch of het Fransch. De Duitschers, met wie wij tot onze spijt zoo menigmaal verward worden, kunnen ons, behalve als zij een bijzondere studie achter den rug hebben, niet begrijpen wanneer wij spreken. Er zijn trouwens andere omstandigheden, waarin ze ons evenmin begrijpen.

Het begin van onze nationale geschiedenis dagteekent nog uit de eerste helft der middeleeuwen. Toen reeds bezat onze natie de zoo individueele karaktertrekken, die ik zooeven heb aangeduid, hoewel ze officieel - maar niet werkelijk - deel uitmaakte van het Duitsche rijk. Haar eenheid en vastheid van vorm is nog toegenomen onder de Bourgondische heerschappij en vervolgens heeft zij zich in een heldhaftigen strijd van tachtig jaren te eenen male vrij gemaakt van iedere, ook slechts in naam bestaande, afhankelijkheid. In 1648, dus weldra driehonderd jaar geleden, is haar volstrekte souvereiniteit door het Duitsche rijk, zoo goed als door Spanje, en feitelijk door de geheele wereld erkend.

Nederland heeft bovendien nog iets anders dan zichzelf... Het bezit onmetelijke rijkdommen in een Aziatisch land, dat bewoond wordt door zestig millioen menschelijke wezens, aan wie het, naar alle bevoegde beoordeelaars uit het buitenland erkennen, vrede, recht, welvaart en wetenschap brengt. Deze rijkdommen, dit eigen karakter, deze staatkundige

souvereiniteit wenscht Nederland te behouden. Het meent daartoe twee redenen te hebben; ziehier de eerste. Het overweegt dat het evenwicht van Europa ten deele berust op de onafhankelijkheid van een land dat de monden van drie zoo belangrijke rivieren als de Rijn, de Maas en de Schelde bezit. Zooals men weet, is deze reden langen tijd juist door de groote mogendheden van Europa als geldig beschouwd. Het is dan ook zeker een goede reden. Mijn land heeft echter nog een tweede reden om zijn onafhankelijkheid te willen bewaren en deze schijnt mij nog heel wat beter dan de eerste. Ik zal u zeggen waarin ze bestaat. Ze bestaat hierin dat Nederland den innigen en diepen wil heeft, zichzelf te blijven. Er is geen meer eensgezind volk dan het Nederlandsche volk, vooral in het aangezicht van het gevaar; er is er geen dat meer tegen buitenlandsche inmenging gekant is. Met andere woorden - woorden die ik gedeeltelijk aan onzen Spinoza ontleen -: Nederland is een levend wezen; als zoodanig heeft het het recht, in zijn wezen te willen volharden en te eischen dat anderen dit wezen eerbiedigen.

Nederland gelooft dat het beste middel om zijn onafhankelijkheid te behouden op het oogenblik is, neutraal te blijven. Zijn regeering is vastbesloten, tegenover iederen aanval een krachtige verdediging te stellen en het Nederlandsche volk zou, dat moet men wel weten, in ieder geval aan deze verdediging deelnemen. Nog onlangs heeft een van onze beste dichters, Anthonie Donker, dit uitgedrukt in een bewonderenswaardig gedichtje, dat ik zoo goed en zoo kwaad als het gaat vertaal:

Het land is klein en smal,
maar aan den hemel gemeten,
met zijn strak en zuiver geweten,
met de weiden en rechte slooten,
de meren en lichte zeilbooten
en de rijke bloemenschuiten
langs een trots verarmend buiten. -
Wij in 's lands verduisteringsproef,
aan den rand van de waterlinie,
in de kleine warme roef
als een schippersgezin gezeten,
luisterend kalm, bedroefd,

hoe het water rijst in de vlakte,
weten sprakeloos, zonder leuze,
dat wij wachten moeten en geuzen
worden als zij zich vermeten.[1)]

Ik kan en ik wil u echter met nadruk zeggen dat, al zou ons volk zich in elk geval gewapenderhand verdedigen, het dit met bijzondere kracht, verontwaardiging en hartstocht zou doen, wanneer het werd aangevallen door de Duitschers. De zaak is nl. dat de Nederlandsche regeering neutraal is en het Nederlandsche volk niet. Zooals president Roosevelt zeer juist gezegd heeft, verplicht de door de regeering van een land aangenomen staatkundige houding de landzaten volstrekt niet, hun gevoelens en hun gedachten te verloochenen. Er zijn natuurlijk bij ons wel een zeker aantal menschen die door hun belang - wanneer het b.v. door de blokkade geschaad is - door hun opleiding, door hun vooroordeelen, of zelfs door hun ondeugden of hun domheid tot een voor de geallieerden vijandige houding worden gebracht. Niettemin heeft men het recht te zeggen dat de groote meerderheid van het Nederlandsche volk zich met haar individueele gevoelens en gedachten aan de zijde van Frankrijk en Engeland schaart. Er zou mij gevraagd kunnen worden hoe ik dit alles weet. Ik weet het doordat mijn vrienden en ik het alle dagen om ons heen in alle kringen van ons volk hooren zeggen. Ik weet het uit de pers, die voorzichtig is, maar er niet altijd in slaagt

1) De te Parijs voorgelezen vertaling luidde als volgt:

Le pays est petit et étroit,
mais on le mesure au ciel,
avec sa conscience stricte et pure,
avec ses prés et ses fossés droits,
ses lacs et ses voiliers légers
et ses riches chalands à fleurs,
passant devant une maison de campagne qui s'appauvrit fièrement.
Nous autres, pendant qu'on essaie sur nous les ténèbres,
au bord de la ligne des eaux,
dans la petite cabine bien chaude de notre coche d'eau,
assis comme une famille de mariniers,
écoutant avec calme et tristesse,
l'eau qui monte dans la plaine,
nous savons, sans parole, sans mot d'ordre,
que nous devons attendre et redevenir
les Gueux d'autrefois, si eux, ils osent.

haar gevoelens te verbergen. Ik weet het door redeneering. Nederland kan niet pro-Duitsch zijn, omdat de beginselen van elk zijner groote staatkundige partijen tegenover het nationaal-socialisme staan. De sociaal-demokraten noch de liberalen of vrijzinnig-demokraten, de katholieken zoomin als de anti-revolutionaire calvinisten, die zoo gehecht zijn aan hun persoonlijke denkbeelden en zoo vastbesloten om geen andere oppermacht te erkennen dan die van God, kunnen instemmen met het totalitaire stelsel, het anti-semitisme, de heerschappij der materieele kracht. Ik weet het omdat Nederland een van de landen is, waar de democratie het vroegst en het diepst heeft wortel geschoten. De rechten van den mensch, evenals de meeste andere beginselen waarmee de Fransche Revolutie de wereld begiftigd heeft - en die trouwens tevoren door de beste Angelsaksische denkers beleden waren - zijn in Nederland gemeengoed, zoo niet steeds in theorie, dan toch in het praktische leven. Ik weet het bovendien omdat Nederland in ziel en geweten het geweld en den geest van verovering, waarin de Duitschers op het oogenblik helaas al hun vertrouwen hebben gesteld, verfoeit en omdat het weet dat gij Franschen en Engelschen tot geweld slechts met grooten tegenzin uw toevlucht hebt genomen, nadat iedere mogelijkheid tot onderhandeling uitgeput was.

Ik weet het ten slotte omdat Nederland, ondanks zijn, door velerlei, gedeeltelijk geheime, omstandigheden noodzakelijk geworden politieke neutraliteit, niet kan en niet wil over het hoofd zien dat gij feitelijk niet slechts voor uw belang strijdt, maar bovendien voor het belang, d.w.z. voor de onafhankelijkheid, van de Nederlandsche natie, welke onafhankelijkheid onvermijdelijk bedreigd zou worden indien de Duitschers in Europa de hegemonie verkregen, maar dit nooit zal worden indien integendeel de geallieerden den oorlog winnen. Ik heb er kortom, waarde toehoorders, prijs op gesteld, u hedenavond met klem van redenen te komen verzekeren dat de Nederlanders zich, door de beroeringen van hun ziel en van hun hart evenzeer als door de eenvoudige werking van hun geest, er onweerstaanbaar toe gedwongen zien, de zegepraal te wenschen van de zaak die uw bewonderenswaardig land verdedigt.

De Moloch
door Dr M. van Blankenstein

De Paus toont zich sceptisch ten opzichte van de kansen van een spoedige vrede. Pius XII is hoofd der katholieke Kerk, maar tegelijkertijd staatsman en diplomaat van groote ervaring. Hij overziet en doorziet den politieken samenhang, gelijk president Roosevelt dien doorziet en overziet. Voor hen beiden moet, zooals voor ieder onzer, bij de beschouwing der dingen een innerlijk conflict ontstaan. Voor deze twee machtige mannen is dit schrijnender nog dan voor anderen, omdat voor hen, in de worsteling tusschen gevoel en oordeel, de verantwoordelijkheid er nog bijkomt.

Hun gevoel moet vol afgrijzen zijn over de vreeselijke dingen, die gebeuren, en de nog vreeselijker dingen die te wachten staan. Hun menschelijkheid moet hun een vurig verlangen ingeven naar het einde van dit alles, naar een vrede hoe dan ook, die redelijker, dragelijker, menschwaardiger is dan de stemmingen en lotgevallen, welke de oorlog schept. Dit gevoel moet hen ertoe drijven, al hun macht en invloed in te spannen voor één enkel doel: de verzoening tusschen de strijdenden.

Het moet hun, bij al hun macht, een besef van machteloosheid geven en tegelijk zekeren troost dat zij voor het oogenblik niets daarvoor kunnen doen. De oorlog gaat voort, en zij zijn er zeker van dien niet te kunnen stuiten. Daardoor echter wordt het innerlijk conflict niet opgeheven; de verzachting van den tweestrijd is slechts uiterlijk. Want, zooals ieder onzer zonder macht of verantwoordelijkheid, moeten zij zich zelf de vraag stellen: ‘Zou ik een vergelijk nu begeeren tot stand te brengen, als ik daartoe in staat was? Wensch ik eerlijk en oprecht den vrede op dit oogenblik?’ Op deze vragen moeten andere vragen het antwoord zijn: ‘Wat zou de vrede wezen, in dit stadium gesloten? Zou hij duurzaam, betrouw-

baar, heilbrengend, den innerlijken vooruitgang van den mensch en zijn uiterlijke vrijheid bevorderend zijn?'

Het antwoord op deze tegenvragen is niet moeilijk. Wie nu de macht zou bezitten en uitoefenen, de wereld den vrede op te leggen door de voortzetting van den oorlog te verbieden, hij zou een vrijplaats scheppen voor het geweld, waar de misdadiger niet enkel beveiligd zou zijn voor straf, maar waar hij ook zijn buit als zijn beschut eigendom zou kunnen heendragen. Bescherming voor den roover zou een hel openen voor zijn slachtoffers. In zijn vrijplaats zou de, zeker niet berouwhebbende of door buit verzadigde geweldenaar nieuwe krachten verzamelen, die hem nu ontbreken, tot voortzetting van zijn werk. Hij heeft dit werk ondernomen, vast rekenende op die vrijplaats, ook al dreigden sterkeren zijn slachtoffers met geweld te bevrijden. Van zijn misdadige plannen vormde een 'vredesoffensief' een onderdeel. Ware dit geslaagd, dan zou het doel volkomen zijn bereikt, en dan ware voortaan weinig in de wereld nog veilig voor zijn begeerten. De Paus zoowel als president Roosevelt weten dit heel nauwkeurig. Ook zij moeten in een goed einde van den oorlog, dat de slachtoffers bevrijdt en het gewelddadig bestaan ad absurdum voert, den weg zien naar een gelukkiger Europa. Ook zij moeten huiveren bij de gedachte, dat de roovers in de internationale samenleving hun doel zouden kunnen bereiken. Hun afschuw voor den oorlog hoeft er niet te geringer om te zijn. Hen, zooals ieder onzer, moet voortdurend de vraag pijnigen of het voortduren van dezen gruwel niet nog vreeselijker beproeving voor de menschheid wordt dan hetgeen erdoor moet worden gestuit; en of het geweld niet toch, zonder dezen oorlog, in zijn eigen absurditeit moet vastloopen. Voor een dergelijk dilemma hebben de westelijke staatslieden gestaan, vóór zij, na lange aarzeling en na steeds nog te hebben gehoopt den oorlog te kunnen vermijden, leven en welvaart van hun volken op het spel zetten om de dreigende gevaren af te wenden, op het laatste oogenblik waarop hun dit nog mogelijk scheen. Zij hebben hun besluit genomen, zij weten wat zij willen, en zij kunnen zich bewust zijn overeenkomstig het gevoelen van de meerderheid hunner naties, die tot de offers bereid zijn, te handelen. Voor ons, de, volgens het woord van Roosevelt: 'innerlijk niet neutralen'

heeft het probleem naast zijn practische kanten en zijn aspecten van rechtmatigheid en van rechtvaardigheid, vooral ook een ethisch en humanitair karakter. Moeten wij daarom den vrede, en wel onmiddellijk wenschen? Was ons hart met het vredesoffensief der Duitschers, of had het voor het vredesoffensief der Duitschers moeten zijn? Hebben wij de geaardheid der verantwoordelijke staatslieden, wien nationale traditie en de druk van een openbare meening den weg wijzen, en kunnen wij de gruwelen van een gewapend conflict als onder bepaalde omstandigheden onvermijdelijk, onder oogen zien? Voor ons Nederlanders wordt de vraag of wij onmiddellijken vrede dan wel voleinding van den oorlog moeten wenschen, nog te beklemmender, omdat ons eigen bestaan ermede gemoeid is. Angst en spanning tegenover de gevaren van een oorlog zijn pijnigender voor een volk dat in onzekerheid verkeert of het al dan niet in het verderf zal worden meegesleept, dan de gevaren zelf dat zijn voor een volk dat zijn weg heeft gekozen. Iedere nieuwe dag van oorlog verhoogt voor ons het gevaar, dat wij met geweld gedreven zullen worden over de grens, die een bestaan in vrede van oorlog scheidt, dat alles wat onze nationale liefde en trots vormt, aan vernietiging zal worden prijsgegeven of in ieder geval blootgesteld, dat het leven van allen die ons dierbaar zijn en ook ons eigen leven, een zeer onzekere aangelegenheid wordt. In die omstandigheden verkeeren tal van naties. Een volk als de Zweden, dat duizenden van zijn zonen als vrijwilligers naar Finland ziet gaan, verkeert, op dit oogenblik tenminste, in een wat verder stadium dan wij, al is zijn risico nog onvergelijkelijk geringer dan dat van een oorlogvoerenden staat. In wat mindere mate verkeeren ook wij weer in een overeenkomstigen toestand, in vergelijking met de Zwitsers, doordat onze zeelieden aan de nieuwe gevaren der zee zijn blootgesteld, en wij dat niet kunnen vermijden. Er is schakeering ook in de veiligheid der neutralen voor de lijfelijke gevaren van den oorlog, maar wij zijn thans nog in een stadium, dat beklemming en vrees rechtvaardigt, en dat in het beste geval niet eindigen zal voor de oorlog tot een einde zal zijn gekomen.

De onzekerheid van ons eigen bestaan maakt, als wij het

voortzetten van den oorlog als verkieslijk beschouwen, deze keuze reeds tot een bereidheid tot offers. ‘Een andere keuze uit vrees voor gevaren, die ons dreigen, ware lafheid,’ zal menigeen zeggen. Dergelijke woorden zijn echter goedkoop, zooals alle woorden in dezen goedkoop zijn, zoolang men niet zelf hoeft te beslissen. Wij kennen menigeen, die zoo redeneert, en het tegelijkertijd een grievend onrecht vindt, zoodra zij, die den noodzakelijk geachten strijd voeren, terwille van dien strijd, onzen handel en scheepvaart schaden. Zij staan op allerlei recht tegelijkertijd: Op ons recht niet te worden gestoord, op het recht der overweldigden bevrijd te worden, op het recht der westelijke mogendheden, ja, op hun plicht, die bevrijding te voltrekken. Hun keuze is voor de voortzetting van den rechtvaardigen oorlog, mits onze belangen van neutralen daarbij ongekrenkt blijven. Zij zijn, in den door hen met hartstocht gevolgden strijd, waarvan zij slechts één afloop wenschen, neutraal. Hun neutraliteit bestaan daarin, dat zij de belemmering van onze vrijheid van scheepvaart precies even erg vinden en er in menig geval zelfs dapperder tegen protesteeren, dan tegen een anderen vorm van blokkade, die onze zeelieden soms willens en wetens tot een wreeden dood doemt en onze schepen en ons bezit onherstelbaar vernietigt. De ergenis van deze lieden, die terecht de gevaren uit Midden- en Oost-Europa als het dreigende verderf voor de menschheid en menschelijkheid beschouwen, uit zich in het openbaar het uitdrukkelijkst in de richting van de partij, die nog geen enkele maal getracht heeft ons te intimideeren; die ons volk niet geregelde angst inboezemt, die niet, zooals haar tegenpartij, óf een zenuwoorlog tegen ons voert, óf in ernst de maatregelen treft om bij de eerste de beste gelegenheid ons land te overweldigen. Zij zijn enkel bescheiden tegenover de partij, die zij waarlijk vreezen, en die ons dwingt tot een materieele inspanning en een voortdurende militaire paraatheid, welke met die van 1914-1918 niet te vergelijken is.

Er is een hooggeleerd man in ons land, die tegen de Britsche represailles tegenover Duitschland protesteerde, niet enkel omdat zij ook ons troffen, maar omdat het recht van Engeland op represailles, volgens hem, nog niet bewezen was. Er was nog niet, zoo betoogde hij, overtuigend aangetoond dat

Duitschland zich tegen het volkenrecht had vergrepen. Deze hoogleeraar beweerde dit na den moord op de bemanning van de Sliedrecht, door een Duitsch duikboot-commandant, en na den ondergang van den Simon Bolivar; om nu maar enkel wandaden te noemen, waarvan Nederlandsche schepen toen reeds het offer waren geworden. Gezaghebbende Duitsche bladen hadden zich reeds beroemd op de uitwerking der nieuwe, en op onvolkenrechtelijke wijze uitgestrooide mijnen. Daarvoor bestond voor den geleerden schrijver nog geen rechtsgeldig bewijs. Engeland had, naar zijn voorstelling, met zijn represailles moeten wachten tot het bewijs geleverd was tengenoege van dezen sofistischen advocaat ad hoc van de Duitschers. Deze professor is geen vriend van het nationaal-socialisme, en ook hij acht het gevaar, dat dit vormt voor onze beschaving en voor onze nationale vrijheid even ernstig als ieder normaal Nederlander. Daarom kan ook hij bezwaarlijk anders meenen dan dat de nederlaag der Britten tevens ons verderf zijn zou. Toch hebben wij een even 'klemmend' betoog tegen onze behandeling door de Duitschers, waarbij het verschil in karakter tusschen hun wandaden en de willekeurigheden der Britten op juiste wijze in rekening werd gebracht, van hem niet gelezen.

Zoo ziet niet dappere, maar zoo ziet angstige 'neutraliteit' eruit. En vele lieden, die op die wijze schroomvallig in het openbaar spreken of schrijven, verlangen dapperheid van Engelschen en Franschen tegenover hun eigen innerlijken vijand. Zij oordeelen hard over de lijdelijkheid van de oorlogvoering der geallieerden, zij hebben geen bezwaar ertegen kwistig te zijn met Engelsch en Fransch bloed, ten einde den oorlog tot een snellere beslissing te brengen, zoodat zij zelf spoediger van zorg, vrees en schade bevrijd worden. Voor de Engelschen en Franschen staat toch de weg open van een aanval op den Westwall; waarom kiezen zij dan een weg, die onzen overzeeschen handel benadeelt? Engelschen en Franschen hebben een plicht te vervullen tegenover Europa en de wereld; ook tegenover ons. Wat geeft hun echter het recht dat te doen op een minder bloedige manier waarvan ook anderen last hebben?

Als wij alle omstandigheden van den oorlog overwegen, moe-

ten wij deze dingen eerlijk onder oogen zien. O zeker, het landsbelang en de veiligheids des lands eischen, dat wij ons verzetten tegen iedere bekorting van ons recht, dat wij in zekere opzichten voorzichtigheid betrachten. Doen wij dat niet, dan raken wij onder den voet.

Maar de ergenis, waarvan ik sprak, bepaalt zich niet daartoe, zij wordt tot een binnenlandsche propaganda, die onwaardig is, omdat zij alle proporties verwaarloost uit allerlei primitieve instincten, die niet onze edelste instincten zijn. Wij mogen ons zelf niet verliezen in een polemiek, welke tot het noodzakelijke beperkt moet blijven. Men kan ook deze polemiek verwerpen, en zelfs onze heele neutraliteit, door op den moreelen plicht te wijzen met hen samen te gaan, waarvan wij weten, dat zij, zij het ook uit een gerechtvaardigd egoïsme, in ons belang strijden. Waarom echter meer ellende nog ontketend dan volstrekt noodzakelijk is, als die nieuwe ellende bovendien niemand ten goede zou komen? Het is beter te geven dan te ontvangen, en het is trotscher beschermer, of medebeschermer, dan beschermde of medebeschermde te zijn. Maar geen regeering heeft het recht, naar zoo trotsche gevoelens te handelen. De innerlijke strijd, waarvan ik hierboven sprak, moet zwaar drukken op degenen dien het volk zijn heil heeft toevertrouwd. Hebben zij het recht dit volk, tegen zijn wensch en met een risico, veel grooter dan dat der sterke westelijke mogendheden, zonder uiterste noodzakelijkheid, aan het verderf, dat een oorlog in onze omstandigheden wezen zou, bloot te stellen? Wij zijn niet, zooals bovenbedoelde hooggeleerde het heeft willen voorstellen, tot neutraliteit, als onzen dienst tegenover de wereld, u i t v e r k o r e n , maar wij zijn tot neutraliteit g e d o e m d ; een lot dat voor het overige wel te dragen is. De vader, slecht zwemmer, die toeziet hoe een redder zijn kind in het water naspringt, heeft niet tot taak nu ook den duiksprong te wagen, terwille van dien redder. Hij zou in dat geval diens taak slechts zwaarder en gevaarlijker maken, daar deze dan allicht voor twee drenkelingen te zorgen had.

Wij hebben onzen plicht tot bescherming van anderen niet steeds verloochend. Overtuigde deelnemers zijn wij aan den Volkenbond geweest. Onzen plicht tot bijstand hebben wij eerst verloochend, toen deze te gevaarlijk voor ons was ge-

worden, doordat wij groote mogendheden in de vervulling van dien plicht hadden zien te kort schieten.

Het probleem blijft voor ons, zoolang wij buiten den oorlog worden gelaten, beperkt tot het innerlijk dilemma, of wij een onmiddellijk einde van den oorlog, terwille van de menschheid en de menschelijkheid, moeten wenschen, dan wel of wij een vergelijk op dit oogenblik moeten vreezen. Besluiten wij tot dit laatste, dan is het omdat een voorbarige vrede slechts oorzaak zou zijn van verlenging van spanning en lijden in de wereld, van nog grootere rampen, en aan een nieuwen en beteren opbouw van de internationale gemeenschap in den weg zou staan. De beslissing wordt moeilijk door de omstandigheid dat de offers, welke het voortzetten van den oorlog vergt, voorloopig tenminste, de offers van anderen zijn. Toch zullen de meesten onzer niet lang aarzelen. Hun antwoord zal zijn: Het is beter, dat deze strijd niet gestaakt wordt, voor het hardste, het meest cynische, het wreedste onrecht dat het moderne Europa gekend heeft, hersteld is. Dit is het cardinale onderscheid tusschen dezen oorlog en die van 1914-1918; toen zouden de meeste Nederlanders, naar wie ook hun sympathie uitging, een vrede door vergelijk van harte hebben toegejuicht.

In dezen oorlog is één partij veel wreeder dan een der partijen in den wereldoorlog zich heeft betoond. Ondanks het lot van België in 1914. Wij zien nu bij uitstek stuitende dingen gebeuren. De overrompeling van Finland door de Russen is reeds zoo bijzonder weerzinwekkend, omdat zelfs niet een in eenige werkelijkheid wortelend voorwendsel, eenige dringende behoefte, of eenige oude wrok als leuze dienen kon. Duitschers en Russen hebben ons, ten deele tot onze minachting, ten deele tot onze - ook weer voorloopige - geruststelling, het ware karakter van den ‘totalitairen luchtoorlog’ geleerd. Het luchtwapen is slechts wreed en verwoestend tegen weerloozen, die geen beschermers hebben welke weerwraak kunnen uitoefenen. De Russen, merkwaardig zwak te land, maar oppermachtig in de lucht, teisteren de Finsche stadjes en dorpen, trachten de Finnen in hun vrouwen en kinderen te treffen, omdat zij hetzelfde niet in gelijke mate van de Finnen te vreezen hebben. Wel ligt Leningrad nabij; maar daarvoor wordt, sedert de Finnen

zelfs in de lucht niet geheel weerloos gebleken zijn, de eigenlijke kern van Helsinki ontzien. Zoo zorgt men ervoor, dat het voor de Finnen wenschelijk blijft, niet door aanvallen op de oude hoofdstad van het Russische Rijk, ook nog hun eigen hoofdstad in het verderf te betrekken.

Duidelijker nog in dezen is het gedrag der Duitschers. De Poolsche luchtmacht konden zij in de eerste dagen van den oorlog vernietigen. Geen weerwraak hadden zij meer te vreezen. Nu vielen zij meedoogenloos de burgerbevolking aan, waar zij konden. Zij ontzagen niets, doodden uit de lucht wat zich bewoog en binnen schot kwam. Maar tegenover Engelschen en Franschen, van wie zij vergelding te verwachten hebben, toonen zij tot nog toe correctheid in den luchtoorlog. Toen zij ervan afweken, was het tegen visschersvaartuigen, wel wetende, dat zij in dit opzicht weer geen weerwraak te duchten hadden. Zelfs de industrieele centra, de arsenalen van den oorlog, hebben de Duitschers nog niet aangevallen, wetende dat het gevaar voor hun eigen arsenalen dan niet geringer zou zijn.

Vroeger reeds heb ik er op gewezen hoe alle ridderlijkheid aan het ‘moderne heroïsme’ ontbreekt, hoe het ‘wee den overwonnene’ zijn leuze is. Meedoogenloos tegen de zwakkeren, voorzichtig tegenover de sterken als men, tegen verwachting, den strijd met hen niet vermijden kan, dat is de hooge wijsheid. Niet zeer bloedig is nog de ‘groote oorlog’. Maar uitermate bloedig is de strijd nog steeds tegen de weerlooze bevolking van Polen. Het is een uitroeiingsoorlog, ten einde ruimte te maken voor Duitsche kolonisten. Daarom sprak ik zooeven van een partij van uitzonderlijke wreedheid. Vreeselijke verhalen, over uitroeiing zelfs van kinderen, die de zenuwen van Duitsche toeschouwers, dienaren van het regime, hadden geknakt, zijn mij door ‘loyale Duitsche onderdanen’, niet-emigranten, die ook geen reden hadden tot emigreeren, met afschuw en innerlijke ellende verteld. Sedert dien hebben zelfs bladen van het regime bericht over hecatomben. Zonder terughouding maken zekere Duitsche kranten - b.v. de Schlesische Zeitung - wanneer het slechts Joden betreft, van moordpartijen gewag, waarbij honderden dooden gevallen zijn. Duitschers waren op weg naar een heilig geachte synagoge. De Joden liepen te zamen, omgaven

het oude gebouw, om de ontwijders den toegang door hun dichte menigte te beletten. Toen richtten de Duitschers machinegeweren op de menigte, waarbij meer dan honderd dooden en tallooze gewonden vielen. Dit is een der vreeselijke voorbeelden van wreedheid, een geval dat men meende niet eens te hoeven verzwijgen. Het geeft een zwak denkbeeld van de wijze, waarop 'het bevolkingsprobleem van Polen wordt opgelost'. Behoudt Duitschland de vrije hand, dan zal dat probleem verder zoo worden behandeld. In het wreedste verleden is niet meedoogenloozer tegen overwonnen volken opgetreden, dan nu van Duitschen kant geschied. En wat zal het lot van de 'witte' Finnen zijn, als de Russen meester worden in het land?

Het scepticisme ten opzichte van een spoedigen vrede, dat de Paus aan den dag legde, berustte op het besef, dat een vrede nog niet mogelijk is, daar een vergelijk op dit oogenblik voor Engeland en Frankrijk een zwichten tegenover Duitschland zijn zou, een besluit, afgedwongen door den nood, door de behoefte aan een pauze om op adem te komen. Want meer dan een pauze zou een vrede nu niet zijn. Of wel het begin van de Fransch-Britsche onderwerping aan het Duitsche oppergezag! Als echter ergens behoefte heerscht aan verademing, dan is het bij de Duitschers. En het beleid van hun vijanden is, hun die niet te schenken. Daarom zal de strijd worden voortgezet, en weldra feller vormen aannemen. Tot bescherming niet enkel van eigen vitale belangen, maar ook van de, nauw daarmede samenhangende begrippen van menschelijkheid en vrijheid, versmaden nu de Engelsche en Fransche staatslieden welbewust iedere gelegenheid tot het staken van de menschenoffers en tot voorkoming van - de hemel weet hoe zware - beproevingen. De internationale gemeenschap is, in haar verdeeldheid, geworden tot een Moloch, waaraan de volken hun kinderen moeten offeren, om hun bestaan te redden. Wij moeten vreezen, dat honderd-duizenden, ja misschien millioenen mannen, en niet mannen alleen, de offerdood wacht. Wij Nederlanders hebben niet eens de redelijke zekerheid, ja ternauwernood een redelijke kans, voor deze offers gespaard te blijven. Want de teisteraars van Europa, die niets meer te verliezen hebben, zullen

ook niets meer ontzien, als zij zich verloren weten. Hen dreigt de ondergang, zij weten het; zij hebben zich in de wereld vergist. Maar wrok is hun wezen en is steeds hun wezen geweest, en zij zullen trachten, zoovelen als mogelijk is in het verderf mede te sleepen.

Europa is in de greep van hun god; en de Paus van Rome heeft het hoofd daarvoor te buigen. Zijn macht kan de Paus gebruiken om de krachten van het verderf te beperken, en te verhinderen dat de heirscharen van den Moloch nog vermeerderd worden. Dat heeft Pius XII volbracht, door zijn toenadering tot het koninklijk huis van Italië. Vaticaan en Quirinaal vormen te samen een macht, die op het oogenblik sterk genoeg blijkt om de imperialistische ambities van Mussolini, die hem gedreven hebben tot het vormen van de spil Rome-Berlijn, in toom te houden. De toenadering van Paus en Koning maakt ons te geruster, dat Italië zich niet meer aan de zijde van Duitschland (en Rusland) scharen zal. Met de week wordt het duidelijker, dat Berlijn en Moskou niet den steun vinden van Italië, maar wel in den Balkan de bestrijding. De kracht, die Koning Emanuel zoolang tegenover de gevaarlijke machten in zijn land ontbrak, heeft hij gevonden door de hulp van den Paus. Maar is er nog veel kracht noodig om Mussolini en zijn schoonzoon Ciano in toom te houden, die zelf verschrikt lijken door het tafereel?

De priesters van den Moloch voelen zich verlaten. Dit zal hun wrok, het verderfelijke van hun bedoelingen, niet verzwakken. Maar wel hun weerstandsvermogen en wel den omvang van het gevaar dat hun god voor de wereld vormt.

Wreede tijden zijn het, die wij beleven. Het Duitsche volk moet worden wakker geschud uit een bloedige hypnose. En dat schijnt niet zonder veel bloedvergieten en ellende te kunnen geschieden. Vroeg of laat zal dit zeer suggestiebele volk ontwaken. Hoe echter voorkomt men dan nieuwe instortingen?

Inundatie
door Anthonie Donker

Gij, warm behuisd en goed beschut,
zijt plotseling aangeraakt,
en blootgesteld en naakt,
staand in een brakke waterput
ontwaakt.
Opziend naar 't barre luchtgewelf
op 't eerste noodalarm
hervindt elk kwetsbaar en doodarm
zichzelf.
Op 't naderend gedruisch
wordt ook de laatste praatstem stil,
en hoort het zwijgen van den Wil.
De grenzen van het land zijn dun
met het mes op de schil,
en dun de muren van het huis,
en dan, de kleeren dun.
De warme, veilge schut heeft uit,
en huivrend voelt gij tot
vlak op de naakte, veege huid
de vrieskou van het Lot.

Het oude lied
door Top Naeff

Heer Halewijn blies zijnen horen:
Verzaamlen op het galgenveld!
En zaaide in de scharlaken voren
De bleeke koppen ongeteld...

De nachtwind fluistert: durft ge u roeren?
Daar steekt een hand uit het moeras,
Een broederhand... Laat af! er loeren
Verbitterde oogen, giftig gas.

Dat geen den ander kan vertrouwen
Mensch, o, is dit het ergste niet!
Wacht vóór uw lippen, 't zal u rouwen
Als schuw ge elkaar in de oogen ziet.

Den hiel gelicht, zijt ge al bedrogen
Door zoon of broeder, vrouw of vrind,
Dit is het hoogtij van den logen
Die 't Leven doodt en 't lijk ontbindt.

Waar mensch en mensch zijn afgestooten
In eenen poel van eenzaamheid,
Waar 't huivrig hart zich heeft gesloten,
Dat hunkert naar gemeenzaamheid.

De helden die verlaten sterven,
De kleine man in stille straat,
Verbloeden aan dezelfde kerven,
De handen voor 't beschaamd gelaat.

Heer Halewijn blies zijnen horen...
Hoort, hoort! een hoefslag draaft door 't bosch...
O Koningskind, druk aan de sporen,
Zing vrij uw lied, hoog van het ros!

Jaag over 't puin van oude wallen,
In uwen goud- en purpren dos,
En laat het groote slagzwaard vallen...
De wereld van den Booze los!

Dop Bles †
door J. Welders

Ik bedoel in dit persoonlijk woord niet de geschiedenis te schrijven van een vriendschap, die door den dood is verstoord, noch een biografie te geven van den vriend, dien de dood uit mijn leven heeft weggerukt. Ik wil slechts een enkel woord zeggen over den beminnelijken en goeden mensch, met wien ik twintig jaar in vriendschap was verbonden en die, over zijn grafheen, steeds in warme herinnering bij mij zal blijven leven. Bles was een persoonlijkheid, een origineele en vaak boeiende persoonlijkheid, doch - en dit was niet het minst origineele in hem - een persoonlijkheid zonder geschiedenis. Talloozen zijn zonder geschiedenis. Het zijn de onpersoonlijken, die passief door het leven gaan, zonder door het leven te worden gevormd of veranderd; zij leven zonder innerlijken strijd, zonder innerlijke conflicten, zonder innerlijke ontwikkeling. Tot dezulken heeft Dop Bles stellig niet behoord. Er moet een tijd zijn geweest, in zijn jeugd, dat zijn ziel een sterken schok heeft ontvangen, misschien zelfs onherstelbaar is verwond, waardoor hij gekomen is tot die wrange levenshouding welke bijvoorbeeld in zijn Parijsche Verzen zoo fel en soms zoo aangrijpend tot uiting komt. Ik, echter, heb dat proces niet meegemaakt. Toen ik den dichter leerde kennen, een 20 jaar geleden, lag dat geheim reeds in zijn ziel besloten en althans mij heeft hij het nimmer geopenbaard. Doch dit weet ik zeker, en daarom noem ik hem een persoonlijkheid zonder geschiedenis: zijn houding in het leven, zijn opvatting van het leven, zijn innerlijke persoonlijkheid die, zonder eenige ascese, van het leven was afgewend, zijn in de jaren van onze vriendschap onveranderd gebleven, zelfs na den dood van zijn vrouw, waaronder hij zoozeer heeft geleden; het gesprek over leven en dood, dat ik 10 dagen vóór zijn dood met hem voerde, had, althans zijnerzijds, evenzoo 10 of 20 jaar ge-

leden plaats kunnen gehad hebben. Toen reeds had hij den mensch gezien, buiten alle ‘omstandigheden’ om, als den dolende aan de poort der eeuwigheid. Voor mij was dit in Dop Bles het aantrekkelijke: het steeds en overal richten van zijn aandacht en zijn oordeel, dwars door alle omstandigheden en toevalligheden heen, op de kern van den mensch of de zaak. Hij liet zich door geen schijn, entourage of omstandigheden verblinden of verleiden; hij greep onmiddellijk naar den mensch en richtte over hem. Sprak hij over litteratuur, tooneel, politiek, dan vermeed hij alle abstracties en algemeenheden; dan sprak hij over mènschen. Alle vlakke banaliteit, alle kleinburgerlijkheid, alle schoolmeesterachtigheid was hem volmaakt vreemd.

Hij verraste en fascineerde door zijn persoonlijke visie, zijn scherpe karakteristiek, die niet redeneerde van de peripherie naar het middelpunt - een weg waarop de meesten blijven steken! - maar onmiddellijk, dóór de peripherie, het middelpunt trof; voor de peripherie had hij geen of weinig aandacht. Dit is op zichzelf, geloof ik, zeldzaam, en zeker zeldzaam in ons land, waar de Duitsche manier van ‘gründlich’ redeneeren helaas zoo in zwang is, tot schade m.i. van den denkstijl. Bles had veeleer een Fransch gerichten geest, die in enkele markante punten den geheelen mensch of de geheele situatie vermag weer te geven. Misschien heeft dit hem belet den droom te zien waaruit wij leven en die in ons werk vaak onvolkomen wordt gerealiseerd. Maar het heeft hem, Goddank, eveneens belet zich voort te laten drijven op fantasieën en theorieën, die haar belangrijkheid moeten ontleenen aan het geheim, dat zij listig laten vermoeden, maar dat in werkelijkheid niet aanwezig is. Daarom was een gesprek met Dop Bles - moeilijk soms te volgen door verrassende wendingen en de sprankeling van een speelsch vernuft - een ware verfrissching; ook wanneer men de uitkomsten van zijn redeneering niet kon aanvaarden, werd men toch geboeid door de redeneering zelve. Een goed voorbeeld van die gespannen, grillige en niet zelden geestige wijze van redeneeren vindt men in zijn rake en in hun vorm unieke tooneelbeschouwingen, welke hij in dit tijdschrift heeft gepubliceerd.

Bles, overigens, was allerminst een intellectualist, een spotter of afbreker uit lust tot spotten en afbreken, een brillant niets.

Dat kòn hij niet zijn, omdat - en dit was ook het altijd weer sympathieke in hem - het zijn hart was, dat de wellende bron vormde voor zijn oordeel; een andere bron kende hij niet. Zijn geestigheid en zijn spot wondden niet, wijl zij slechts het masker waren waarachter hij zijn warme menschelijkheid verborg. Niets stond hem meer tegen dan het ten toon spreiden van zijn gevoelens; een gêne, die alle fijngevoeligen kennen, belette hem dit Maar niemand, die werkelijk de kunst van lezen en luisteren verstond, kon zich omtrent zijn waarachtige gevoelens vergissen. Hij had jegens zijn vrienden de zachtheid en de beschroomdheid van een vrouw, en hij had die scherpzinnigheid van het hart, die een steun kon zijn - en hier kan ik uit eigen ervaring spreken - voor de velen, die hem in moeilijke omstandigheden, en nimmer vergeefs, om hulp en raad vroegen.

Over den dichter Bles wil ik hier niet spreken; dit zij overgelaten aan iemand, wiens woord op dit gebied meer gezag heeft dan het mijne. Maar over den vriend en den mensch kan ik getuigen, dat hij een onuitputtelijken rijkdom had aan geest en innige menschelijkheid en dat hij daaruit aan zijn vrienden de kostelijke gaven heeft geschonken, die wij nimmer zullen vergeten, wijl zij ons leven hebben verwarmd en verrijkt.

Op de bres
door Anthonie Donker

Een leerstoel in het Vondelpark

Sinds de leerstoel in de Vondelstudie, welke in universitairen kring sinds geruimen tijd een probleem, en gaandeweg een kwestie was geworden, aan den openbaren weg is neergezet, is er groote verwarring over die kwestie ontstaan. Iedereen heeft er op het oogenblik een opinie over, ongerekend of men er een meening of oordeel over hebben kan. Zoo is het wel altijd met alles, maar het blijft niettemin te betreuren, dat de pers zich met deze zaak veel verdergaand bemoeid heeft dan de principieele kant ervan die voor openbare discussie vatbaar is, en in de bijzonderheden getreden is, waar de zaak een strikt interne universitaire aangelegenheid was. Een euvel, dat meer en meer gebruikelijk begint te worden. Het is niet de eerste maal, dat men den indruk krijgt, of er een perstribune in de faculteitskamers en senaatszalen is geplaatst, en de kranten schrijven over negatieve adviezen van faculteiten, senaten of curatoren, alsof het schoorsteenbrandjes zijn, waar iedere voorbijganger en spuitgast bij geweest is en zijn emmertje water aandraagt.

Dat over de publiciteit van het geval. Het gevolg is een verwarring, die naar verschillende kanten schade kan aanrichten. Zoo wordt bij voorbeeld bij velen de meening gevestigd, alsof het alles uitsluitend over en tegen Van Duinkerken gaat, terwijl de kwestie voor zeven achtste al bestond, vóór er van Van Duinkerken ook nog maar eenige sprake was geweest. In zooverre zou de persoon van Van Duinkerken eenigermate dupe worden van de polemiek over een bijzondere leerstoel waarvan hij slechts voor één achtste het object is. Dat dient men goed uiteen te houden. Het is daarom te betreuren, dat de kwestie van de bijzondere leerstoel in de pers aan de orde gesteld is, toen Van Duinkerkens candida-

tuur opkwam, waardoor deze met de kwestie in haar geheel beladen raakte, wat een verkeerden indruk bevorderen moest. Een tweede verkeerde meening, die zich opgewekt verbreidt, is dat het gaat tegen een bijdrage aan het universitaire litteratuuronderwijs in den vorm van een bijzondere opdracht, en dus a.h.w. om een monopolie van het gewone litteratuuronderwijs. Dat zulk een bijzondere bijdrage op zichzelf niet anders dan toe te juichen is, heeft Prof. De Vooys duidelijk in het licht gesteld. Het bezwaar is, dat deze bijzondere bijdrage nu juist den vorm van een leerstoel zou moeten hebben, terwijl daartoe alleen reden zou kunnen bestaan, indien het een geheele wetenschap betrof, bijv. de aesthetiek of de vergelijkende litteratuurgeschiedenis of welk ander studiegebied dat principieel afgebakend en van buitengewonen omvang en portée is; een oeuvre, hoe groot en voornaam ook, kan nooit als zoodanig in aanmerking komen. Voor de studie van bijzondere onderwerpen van groot belang en omvang zijn er juist de privaat-docentschappen en zou in een geval van klemmend belang een bijzonder lectoraat in aanmerking kunnen komen. Maar naast den hoogleeraar in de geschiedenis der Nederlandsche letteren een hoogleeraar in Vondel, levert een absurde wanverhouding op. Vondel zou ontzet zijn, zulk een executeur-testamentair uitsluitend en alleen voor zijn persoon aangesteld te zien. Een derde verkeerde meening is, dat het tegen het katholicisme en speciaal tegen de katholieke Vondelstudie gaat. Natuurlijk is ook dat element hier of daar niet buiten de kwestie gebleven, maar van de zijde der universiteit kan geen ander bezwaar gelden, dan een onjuiste verhouding in den vorm van het officieele en bijzondere litteratuuronderwijs. Er is daarom een principieele kwestie: leerstoel of privaat-docentschap, resp. bijzonder lectoraat. Er is een tweede kwestie: dat is de gang van zaken der voorbereiding dezer aanvulling, die een uitsluitend interne aangelegenheid is tusschen Leiden, regeering en Vondelstichting en die buiten de openbare beoordeeling valt. Of de Vondelstichting onduidelijk geweest is in het aangeven van haar bedoeling, of de juiste weg van voorbereiding en raadplegen van onontwijkbare instanties niet is gevolgd, of de verhooging en verdieping van de Vondelstudie dan wel de eer welke het

katholicisme daar voor een belangrijk onderdeel mee kon inleggen, op den voorgrond stond, of er fouten begaan zijn door de motiveering dat de Vondelstudie aan onze universiteiten tekortkwam, of daarmee elk der hoogleeraren in de letterkunde een tekort ten dezen aangewreven kan schijnen en of in elk geval Verwey's naam met eere en eerbied genoemd had moeten worden, en zoodoende de gang van zaken grievend en ergerlijk voor Van Eyck moet zijn geweest en zijn heftigheid verklaarbaar maakt (het tegenargument tegen een zoo prominent geleerde als prof. Van Eyck ingebracht, dat hijzelf maar jurist zou zijn, ontsierde de polemiek in hooge mate), het zijn zaken die tenslotte de betrokkenen aangaan en buiten de in de pers onderhavige kwestie vallen. Er is ten derde de kwestie van de bevoegdheid van Van Duinkerken. En eindelijk, het algemeene probleem van de gebrekkige regeling der bijzondere hoogleeraarschappen en het wetenschappelijk toezicht daarop.

Gesteld en indien al een bijzonder hoogleeraarschap in de Vondelstudie te verdedigen was, en immers heeft men er in Nijmegen zoo over gedacht toen Molkenboer, die van de Vondelstudie zijn levenswerk heeft gemaakt, zich deze leeropdracht in den vorm van een professoraat zag toebedeeld, dan zou er, dunkt mij, thans minder reden zijn tot de bezetting van een tweede leerstoel in de Vondelstudie met een geprononceerd katholiek docent en strijdbaar apologeet, maar terwille van het redelijk evenwicht diende men dan in zulk een leerstoel eer voor een even duidelijke belichting van Vondels geestelijke persoonlijkheid van Protestantsche zijde zorg te dragen. Het zou bijv. uiterst belangwekkend kunnen zijn tegenover Molkenboer diens bekwame bestrijder, de uitnemende kenner van het werk van Vondel en het zestiende- en zeventiende-eeuwsche geestesleven Dr. W.A.P. Smit gesteld te zien. Intusschen blijven wij echter zulk een bijzonder hoogleeraarschap op een onjuiste opvatting van de doelstelling van een professoraat gebaseerd achten, en ware er dan eer aanleiding tot de instelling van bijv. een bijzonder lectoraat in de studie der Contra-Reformatie of (en) der Reformatie en van haar weerspiegeling in de litteratuur. Van Duinkerkens bevoegdheid voor de vervulling van zulk een leeropdracht is tevens in het geding geraakt. Men is het

eens over zijn belangrijke kwaliteiten als schrijver, essayist, en niet te vergeten als dichter. Men wijst op zijn journalistieke flair en de gevaren die daarvan zijn gebleken in zijn werk. Zonder deze te mogen loochenen, meen ik, dat men dit toch ook van een anderen kant kan zien: dan is het opmerkelijk dat ondanks den journalistieken vorm en het journalistieke tempo, waarin veel (niet alles) van zijn essayistisch werk tot stand heeft moeten komen, Van Duinkerken er in slaagt dieper in zijn onderwerpen door te dringen dan men onder zulk een vorm en omstandigheden verwachten kan. Ik heb daardoor den stelligen indruk, dat Van Duinkerken wetenschappelijke capaciteiten bezit, die in wetenschappelijke prestaties, al onderschatte men zijn literair-historische geschriften niet, nog niet evenredig verwezenlijkt zijn maar die hem met geprononceerde eigenschappen van inzicht, dichterlijkheid, werkkracht en kennisdrift, in staat moeten stellen tot het verrichten van zuiver wetenschappelijken arbeid, al zal het hem niet gemakkelijk vallen den journalist en den apologeet daarbij gelijkelijk om den wille van het zuivere kennen onder den duim te houden. Dat de gelegenheid tot volle ontplooiing daarvan hem in passenden vorm eenmaal geworden zal, is niet alleen voor hemzelf te hopen.

Het zal het beste zijn, wanneer voorshands in afwachting van een bevredigender regeling van de bijzondere hoogleeraarschappen, geen bijzonder professoraat van zoo problematischen inhoud werd ingesteld, en door een privaat-docentschap of indien mogelijk een bijzonder lectoraat bijv., met inachtneming der juiste verhouding tusschen leeropdracht van zuiver algemeene strekking en speciale studies, een redelijke oplossing werd gevonden. De Vondelstudie zou dan overigens bij de geestelijke wrijving, welke bij zoo tegengestelde zienswijzen als dan stellig geconfronteerd zullen worden aan de oudste universiteit, die eenmaal een prijs der Hervorming was, alleen maar wel kunnen varen. En rustiger dan bij het verbreken der juiste verhoudingen door een ongemotiveerd professoraat, kan men dan afwachten, wat nog niemand kan weten: of de nieuwe brug over het Vondelpark dit ontsieren of mogelijk sieren zal!

‘Ras’ en maatskaplike verhoudinge as agtergrond van die afrikaanse letterkunde
deur C.M. van den Heever

Almal wat na die kaart van Suid-Afrika kyk, word dadelik getref deur die uitgestrektheid van die land, die groot afstande wat die stede en dorpe van mekaar skei en uiteindelik die verwyderdheid van die hele land van die Wes-Europese kulturele voedingsbodem. Bekyk ons die oppervlakte noukeurig en ondersoek ons die bevolkingsverspreidheid, dan merk ons dat net sekere gedeeltes enigsins dig bewoon is. Daar is groot gedeeltes van die Kaapprovinsie, en enigermate ook van die Oranje-Vrystaat en die Transvaal, wat weens die skrale en weerbarstige aarde, die afwesigheid van 'n gereelde reënval, heel weinig mense gedoog. Daarteenoor vind ons 'n digter bevolking langs die kusstreek, wat van Kaapstad af opstryk na Natal, 'n streek waar die klimaat goed en die reënval bevredigend is. Die geografiese agtergrond van die land, die klimaatsomstandighede, die hele bodemgesteldheid het natuurlik geweldig bygedra om die Afrikaanse volkskarakter te vorm en die verskillende maatskaplike lae daar te stel. Die rol wat die water in die wording van die Hollandse nasionale lewe gespeel het, is reeds dikwels beklemtoon en besondere kenmerke van die volksgedrag daaruit verklaar. Dit is trouens 'n oorbekende feit dat bloot uitwendige, stoflike faktore, soos wat ons juis aangestip het in verband met die bodem waarop 'n volk geplant is, woon en ontwikkel, 'n blywende en diepgaande invloed moet hê op die geesteslewe, op die maatskaplike struktuur en reaksie-wyse van so'n volk. Om die wisselwerking egter na te gaan tussen die geestelike faktore wat oorgedra is en skeppend en wysigend werk op die nuwe omgang en die fisiese omstandighede wat help om nuwe karaktertrekke te laat ontplooi en te kweek, is so moei-

lik dat mens telkens gevaar loop om allerhande veralgemenings te maak op grond van blote subjektiewe impressies. Die rol wat die g r o e p in die ruimer kultuurverband speel, is uiters gewigtig, want die onderlinge afwisseling in die geheel, hulle aansluiting met mekaar, hulle strewe, gevoelens en denkbeelde is belangrike vormfaktore vir nuwe kultuurontwikkeling.

Daar word gewoonlik gepraat van die Hollandse ‘volksplanting’ aan die Kaap, en dan dink ons aan Jan van Riebeeck en die groepie blankes wat saam met hom aan die voet van Tafelberg gaan woon het in 1652. Hulle het uit Nederland gekom in 'n eeu toe die moederland 'n merkwaardige opbloei van kultuurlewe en ekonomiese ontwikkeling deurgemaak het. Die godsdienstige en maatskaplike opvatting van die Nederland van die Sewentiende Eeu is dus hier aan die Kaap de Goede Hoop oorgeplant. Wat gekweek is in die land van geloofstrijd, van water en vogtige klimaat, is oorgedra in 'n land waar die sonnige dae oorheers, waar die land self nog oorwin en makgemaak moes word, waar die inboorling primitiewe opvattings van die lewe gehad het en 'n nuwe ‘lewenstegniek’ - om dit dan so uit te druk - ontwikkel moes word. Al die belangrijke aanpassingsmoeilikhede kan dus hier werwag word.

By hierdie groepie kom 'n Franse en 'n Duitse element, en langsamerhand kristalliseer daar uit die velerlei invloede 'n nuwe kern wat ons die Afrikaanse nasie noem. Dit is dan ook te verwagte dat selfs die Nederlandse taal in die nuwe gebied en onder die invloed van talryke vervormingskragte verander en vereenvoudig word in 'n nuwe, tog nou verwante taal met die profetiesklinkende naam: Afrikaans. Die klein groepie wat by Tafelberg 'n stryd om lewe en dood gevoer het, brei uit. Ons kry 'n nuwe tipe, die trekboer, wat terwille van die veehandel diep die binneland indring en die weg voorberei vir die beskawing wat uit die Suide aangolf. Gedurende hierdie proses van verowering vind ons ook dat die verhouding tussen blanke en inboorling vasgestel word. Aan die einde van die Agtiende Eeu is dit reeds suiwer gevorm en die houding word net deur die latere Groot Trek verskerp. So skrywe C. de Jong in 'n brief gedateer 20 Desember 1729 van die Kapenaars: ‘Van den jeugd gewoon, slaven te ge-

bieden, gelooft hy zich boven alles verheven en kan slecht gehoorsamen... Dit hoog gevoelen van zich zelven maakt, dat zelfs een boer zynen staat met dien van niemand verwisselen zoude. Op de naam van Africaan is hy trotsch; Kaapsche Burger schynt hem een grootsche titel.' Reeds in 1788 is ernstige beswaar aangeteken deur drie burgers omdat 'n sekere persoon as Korporaal aangestel is 'vermits derselven Swartrytig van couleur, en van Heydenen afkomstig zou zyn.' Die groot skeidslyn, onoorbrugbaar en skerp, tussen blanke en nie-blanke het histories gegroei en 'n onwrikbare wet geword. Maar ons vind dat daar intussen reeds 'n groep ontstaan het, naamlik die kleurlinge, wat die beste bediendes van die blankes is. Teenoor die kleurling neem die blanke 'n houding van meerdere aan, maar die houding verskil aansienlik van sy optrede teenoor die primitiewe naturel. Ook die kleurling het op sy beurt 'n houding van meerderwaardigheid teenoor die naturel wat belangwekkend is en tot vandag toe nog deurwerk. Onder die Afrikaners self - 'n benaming wat al meer op die voorgrond tree - ontstaan daar ook verskillende bevolkingstipes. Ons het reeds gewys op die trekboer, met sy ongedurige natuur en lus om steeds verder die binneland in te gaan, ververwyder van die kontak met Europese invloede. Hy hou weinig daarvan om die land rustig te verbou en eindeloos proefnemings te doen met wat die beste soort boerdery is. Hy wil steeds voort. Ver in die binneland, in die hart van die eensaamheid en wildernis, verrys daar wonings. Die maatskaplike samelewing hier moet noodwendig verarm. Deur middel van die Bybel word die godsdienstige karakter dieper ingeskerp. 'n Patriargale lewenswyse ontstaan, en waar die omstandighede van noodgedwonge samewerking met die medemens verminder, soos die geval altyd is in dun bevolkte dele, daar vind 'n buitengewone neiging plaas om baie individueel op te tree, om vry en onafhanklik te handel. Daar kom al meer 'n liefde vir die ruimte, ver weg van mense, en 'n drang ontstaan om te ontwikkel sonder inmenging van 'n onsimpatieke gesag. Dat dit alles later 'n groot terugslag moes hê op 'n gevestigde maatskappy, word duidelik bewys deur die opmerkings wat die Armblanke-Kommissie in hulle verslag maak.

Aan die begin van die Neentiende Eeu kom daar 'n groot

verandering in die hele samelewing aan die Kaap. Ons het reeds enigermate die teenstelling tussen stad en platteland aangedui. Aan die een kant is daar Kaapstad en omgewing waar 'n gesete burgery ontwikkel en 'n Dietse beskawings-ondergrond nog sterk voelbaar is. Daarteenoor die steeds uitbreidende plattelandse beskawing, wat eenvoudig, dikwels primitief is in 'n omgewing waar die mens hom in allerlei omstandighede self moet kan help. Hier ontwikkel die eintlike tipiese Afrikaanse karaktertrekke die duidelikste en word die grondslag gelê vir die Afrikaanse vryheidsidee wat later tot 'n groot stu-krag sou ontwikkel. Aan die begin van die Neentiende Eeu word hierdie sosiale grondslag deur staatkundige omstandighede in die wortel aangetas en moet diepgaande wysiginge volg. Die Kaap word 'n besitting van Engeland, en soos die historicus Theal daarop wys, was dit 'n uitgemaakte saak vir die nuwe bewindhebbers dat die 30,000 Afrikaners hier so gou as moontlik in die Engelse beskawingstroom opgeneem moes word. ‘It seemed absurd that such a small body of people should be permitted to perpetuate ideas and customs that were not English in a country that had become part of the British Empire.’ Daarom word die Hollandse taal se krag oral verswak en verdwyn dit uit die staatsdepartemente en die onderwys. Selfs dring Engels die bolwerk van die Hollandse beskawing n.l. die Kerklewe sodanig binne dat hier later op gesette tye - hoe vreemd klink dit nie vandag nie! - Engelse preke gelewer is. Hierdie omwenteling wat kragdadig en bewus voortgesit word, het tot gevolg dat, in die stede veral, die maatskaplike lewe van die Afrikaner in die Neentiende Eeu 'n grondige verandering ondergaan. Die Engelse vormlewe dring deur. Gebruike in die daaglikse omgang, aan die tafel, in die gesprekke, in die houding teenoor mekaar word op 'n Engelse lees geskoei, of dikwels kry ons 'n vreemde vermenging van Hollandseen Engelse gebruike. Twee maatskaplike wellewendheidsvorme raak deurmekaar gevleg, en alhoewel die platteland sy Afrikaanse karakter behou, word die stede al meer Engels gekleurd. Die Groot Trek, wat die ontstaan van die twee Boere-Republieke in die Noorde ten gevolge het, red 'n groot deel van die Afrikaanse beskawing, wat vinnig besig was om verswelg te word. Dit roep ook nuwe stede en nuwe

maatskaplike verhoudings in die lewe. Die Engelse sendelinge se verwronge opvatting teenoor die naturelle skep veel bitter gevoel en is verantwoordelik vir baie ongunstige reaksies van die Afrikaanse kant. Dit spreek vanself dat die groot historiese gebeurtenisse, soos die Eerste en Tweede Vryheidsoorlog, die vyandigheid tussen Afrikaner en Engelsman baie aangeblaas het. Dit werk deur in die hele maatskaplike lewe en laai hoog op in die party-politiek.

In die letterkunde kry ons 'n afbeelding van bepaalde gedagtes en opvattinge, van rigtings en oortuigings, nie alleen by die individuele kunstenaar nie, maar deur hom, as die gevoelige orgaan van sy tyd, van wat daar in die verskillende maatskaplike lae en groepe van die gemeenskap gedink, gedroom en gedaan word. So vind ons in die bepaalde stof wat 'n kunstenaar behandel en deurskou, sy beperktheid, 'n begrensing wat eie is aan alle menslike dade. Maar alleen deur die weergawe van 'n stuk ervaring, van die belewingswêreld van 'n mens, kan ons ook 'n uitsig kry op die ewige, waarin al die kleinere opvattinge uitmond. Dit is dus duidelik dat as ons die letterkunde bestudeer, ons sal afkom op die maatskaplike lewe in al sy verwikkeldhede, en agter die maatskaplike lewe al die talle indiwiduele kragte en bevoegdhede sal ontdek wat die onbewuste omhoogstu na die terrein van die bewuste, wat die benede-kultuurlike vorme adel tot kuns. Geen wonder dat Mackenzie in sy werk oor die evolusie van die letterkunde, die letterkunde self bestempel as ‘essentially a social phenomenon’. As ons 'n grondige begrip van die Afrikaanse letterkunde wil kry, moet ons dus ook 'n deeglike kennis dra van die geskiedenis-agtergrond en maatskaplike ontwikkeling wat soveel anders is as in ander lande; hier die nuwe groei is bepaal deur 'n nuwe wêrelddeel, ver verwyder van die Wes-Europese kultuurinvloede. Professor I. MacCrone, van die Universiteit van die Witwatersrand, het in 'n deeglike en goed gedokumenteerde werk die ontstaan van die rasseverhoudinge in Suid-Afrika nagegaan. ‘Race attitudes’, aldus die skrywer, ‘are the social products of the life of a group whose individual members have all been exposed to the same kind of psycho-social environment for a given length of time. As social, these attitudes may be regarded as the expression of the underlying unity

of the group since they are shared in common by all its members and provide the means by which each individual can identify himself with his own particular group or groups.' Daar kan wysiginge in die houding wees volgens die individue, maar maatskaplik word dieselfde patroon steeds weer gevind in elke individu en daardeur word 'n kenmerkende groepseenheid bewaar. 'n Bepaalde maatskaplike houding is altyd deel van die maatskaplike erfenis van 'n sekere groep. So het elke maatskaplike gewoonte 'n geskiedenis en word daar kontinuïteit bewaar tussen die hede en verlede van die groep. Inderdaad het ons hier te doen met die land se grootste vraagstuk. Alleen as ons die letterkunde betrag van uit 'n standpunt wat volledig rekening hou met rasse- en maatskaplike verhoudings, sal baie dinge vir ons helder word wat vroeër vreemd en onverklaarbaar gelijk het. Vir 'n dergelike beskouing is dit ook nodig dat ons rekening hou met 'n opvatting in die volkskunde, wat veel daartoe bygedra het om die lang verwaarloosde skeppingskragte van die volk self te benadruk. Daardeur leer ons verstaan hoe die onder-kultuur of die volkskultuur steeds die bowe-kultuur deurdring met onbewuste invloede en dit voed, hoe dit verryking vir die kunstenaar bring wat geneig is om te veel die individualistiese weg op te gaan. Daarteenoor sak en syfer die invloed van die bowe-kultuur langsaam deur na die onderste lae en vind ons dus 'n vrugbare, wedersydse samewerking. Deur 'n ondersoek in te stel na die maatskaplike ondergrond waarop die letterkunde rus, beteken dus nie dat ons die suiwer estetiese aspek wil verwaarloos nie. Ons wil alleen die begrip van die Afrikaanse letterkunde daardeur op 'n wyer grondslag plaas. Om die uiteensetting so oorsigtelik as moontlik te maak, wil ons wys op die samestelling van die Unie van Suid-Afrika se bevolking. Volgens die sensus-opname van 1936 was die getalle as volg: blankes 2,003,857; Asiate 219,691; naturelle 6,596,689; kleurlinge 769,661. Die totaal beloop 9,589,898. Die verhouding teenoor mekaar is as volg: blankes 20.9%; naturelle 68.8%; Asiate 2.3%; kleurlinge 8%; totale aantal nie-blankes: 79.1%. Belangwekkende besonderhede word ook deur die jongste sensus-uitslag verskaf ten opsigte van die gebruik van Afrikaans en Engels in Suid-Afrika. Volgens hulle self aangedui praat 1,120,770

persone in die Unie Afrikaans, tesaam 783,071, wat Engels gebruik. Die platteland is vrywel oorwegend Afrikaans. Mens verneem dikwels dat die stede daarteenoor heeltemal Engels is. Tog blyk uit die sensus-opgawe dat in die stede en dorpe 53% van die bevolking Engels besig in hulle huis en 41% Afrikaans.

In Suid-Afrika verkeer ons nog in die toestand dat die naturel, wat op die onderste sport van die kultuurontwikkeling staan, heel weinig bydra tot die ontwikkeling van die kultuur en letterkunde. Hy verdien weinig en kan nie juis as 'n ekonomiese krag beskou word nie, behalwe in die opsig dat hy goedkoop arbeid verskaf. Deurdat die naturel op so'n lae ontwikkelingspeil staan en dit nog lank sal duur voordat die massa tot groter bewuste lewe gegroei het, is dit duidelik dat, behalwe volkskuns wat nog net mondeling bestaan (ons dink aan die sogenaamde ‘prysliedere’) en die weinige wat daar opgeteken is, die letterkunde van die eintlike naturel eers later sal ontluik. Enkele naturelle-skrywers, wat individueel voel en probeer om vorm te gee aan wat daar omgaan in die harte en gedagtes van die swart massas, is hoë uitsonderinge. Ook by die naturel, soos elders in die wêreld, waar 'n primitiewe kultuur in aanraking kom met 'n hoogontwikkelde Europese beskawing, vind daar 'n grootskeepse ontstamming plaas. Die ou, bodemvaste kultuur en stamopvattings word ontwrig en ons kry wesens wat tussen twee wêrelde hang, sonder geestelike houvas, losgeraak van sy tradisies en tog onmagtig om volledig op te gaan in die nuwe, die ander kultuur wat hom lok en bekoor.

Die grootste vraagstuk van Suid-Afrika, n.l. die behoud van 'n blanke beskawing in 'n omgewing waar die naturel hom in getalle ver oortref, is nog deur geen enkele Afrikaanse skrywer aangepak en as vraagstuk, deur middel van lewende karakters en oortuigende omstandighede, aangrypend uitgebeeld nie. So ernstig is hierdie probleem dat die heer Cousins, wat destyds hoof was van die sensus-afdeling in Suid-Afrika, by sy bespreking van die sensus-opname van 1921, die opsienbarende verklaring gemaak het: ‘As die vooruitgang van die bevolkingsgetalle van die laaste dertig jaar nie in 'n teenoorgestelde rigting omgewend word nie, moet die blanke tot 'n gestadig terugkerende minderheid... teenoor

die groeiende en tenslotte oorweldigende meerderheid van die naturel word.' Die sendeling en matematikus, Dr. A.W. Roberts, het hierdie opvatting egter bestry en die mening uitgespreek dat die inboorlingbevolking in 1947, wat getalle betref, feitelik sal bly staan op ongeveer 6,300,000. In die Afrikaanse Letterkunde is hierdie vraagstuk hopeloos onvoldoende uitgebeeld. Dit is dan ook opvallend dat in soveel Afrikaanse toneelstukke die outa en aia net dien om deur middel van hulle koddige Afrikaans en potsierlike fratse op die verhoog, die laglus gaande te maak. In sy roman Booia het Jochem van Bruggen 'n belangrike kant van die vraagstuk beklemtoon n.l. die ongedurigheid en treklus van soveel naturelle en die invloede wat op hulle inwerk. Van oudsher is die vyandigheid en verontwaardiging van Afrikaners gaande gemaak deur 'n tipe sendeling, 'n agterstevoor-filantroop, wat weinig van Suid-Afrika se probleme begryp en hoegenaamd geen kennis dra van die naturel se mentaliteit nie, maar nogtans, kersvers in die land aangekom, allerhande wysheid begin lug oor die manier waarop die arme, onskuldige naturel onderdruk word! Afrikaners moet nog dikwels van vreemdelinge, wat 'n vlugtige reis vanaf Kaapstad na die Kruger-wildtuin maak, hoor hoe verkeerd hulle hierdie vraagstuk aanpak en hoe maklik dit opgelos kan word! In die Afrikaanse Letterkunde sal die leser herhaaldelik 'n troue, edelmoedige soort naturel ontmoet wat onder die Afrikaners grootgeword het, feitelik 'n swart 'Afrikaner' in die beste sin van die woord is, betroubaar, deeglik, godsdienstig en beleefd. Mens moet na hierdie tipe kyk, 'n tipe wat deur die Boere-beskawing gekweek is, om te besef dat die Afrikaner se houding teen die naturel wel streng is, maar regverdig, dat hy sy blanke meerderwaardigheidsgevoel handhaaf op 'n wyse wat tegelijkertyd menslik en Christelik is. Dit is ook seker merkwaardig dat Engelse wat 'n tydlank in die land woon, presies dieselfde houding teenoor die naturel ontwikkel wat al tradisioneel geword het. Selfs die twee Rhodesië's volg, deur ervaring daartoe gedwing, nou die beleid wat in die Unie van Suid-Afrika as die enige beskou word. Reeds in 1878 het A. Aylward in sy boek T h e T r a n s v a a l o f T o d a y geskrywe: 'The Boers are constantly spoken of as treating their servants with great harshness. This charge I

cannot endorse. In the few pages which I have devoted to the condition of their domestics, I have shown them to be a contented class, faithfull and attached to their masters... Nothing marks more distinctly how far behind the Dutch other Europeans are in their management of natives, than the superior respect shown even to the youngest child in a Dutch house by blacks who would be savagely insolent to Englishmen and others. The native, whether servant or visitor, who crosses the threshold of a Dutchman's dwelling, does so always with smiling civility and uncovered head.'

Dit is die verhouding van blanke tot naturel; die blanke se verborge vrees vir oorrompeling en verbastering; die naturel se gevoel - in soverre sommige bewus is daarvan - dat toestande in die toekoms baie moet verander om aan hulle 'n beter staanplek in die ekonomies-maatskaplike struktuur van die land te gee, wat 'n groot rol in Suid-Afrika speel. Die fynere verhoudinge tussen die twee rasse sal in die toekoms ongetwyfeld 'n vrugbare terrein wees vir skrywers om motiewe uit te put. Hoe meer die vraagstuk en die naturel in 'n suiwerder menslike lig gesien word, des te meer sal die skrywers hulle geroepe voel om indringender, met 'n volle besef van hulle verantwoordelikheid as blankes, oor die vraagstuk te skrywe. En tegelykertyd sal die naturelle, deur evolusie daartoe gebring, hulle eie skrywers lewer, wat die vraagstuk, van hulle eie kant beskou, sal uitbeeld en dit so duideliker onder die aandag bring. Wat daar op hierdie gebied tot dusver deur Afrikaanse skrywers gelewer is, is inderdaad skraal en fragmentaries as ons dink aan wat 'n outeur, wat kan peil tot die groot en tragiese konstraste wat die hele stof inhou, daar werklik van kan maak.

Naas die naturelle moet die kleurlinge genoem word, en daar moet nadruk op gelê word dat hierdie groep in 'n snaakse spanningswêreld lewe tussen blanke, die betreklik nuwe komelinge in die land, en die naturel, die oorspronklike bewoner van Afrika. Die Afrikaanse skrywer M i k r o het werklik veel gedaan om ons 'n insae te gee in die denklewe, in die onbekommerde bestaan van hierdie groep, wat meer as 'n halfmiljoen tel en wie se moedertaal Afrikaans is. In sy werke T o i i n g s , P e l g r i m s (wat 'n vervolg is van Toiings) die bundel kort-verhale R o u R i e m e en in O e s l a n d e

gee hy blyke van voortreflike insae in die lewe en geestige omgangstaal van die kleurling. Veral in O e s l a n d e raak hy die grotere probleem van botsing tussen kleurling en blanke aan.

'Waarom,' so het 'n kleurling-onderwyser een aand op enigsins gekweste wyse aan my gevra, 'word die kleurling in die Afrikaanse Letterkunde (waarvan hierdie kleurling 'n deeglike en simpatieke kennis gehad het), altyd as enigsins komies voorgestel?' Dit is inderdaad 'n vraag wat met erns gestel kan word, want baie skrywers voer die kleurling, met sy skilderagtige, beeldryke taal, alleen in hulle verhaal in as 'n grappige afwisseling nà die erns en spanning waarin verstandige wesens soos die blankes gewikkel is. Ook die naturel kan ernstig voorgestel word, maar die kleurling moet steeds gebuk gaan onder 'n grapperige gekskeerdery met sy persoon en dade. Of beskou die 'volkies' hulself nooit anders as in 'n komiese lig nie en ken hulle net die onbelemmerde vreugdegang van die lewe? Alhoewel Mikro die geestige en koddige in hulle taal suiwer aangevoel en weergegee het, kry ons by hom - selfs waar dit soms net aarselend deurbreek - die diepere in hierdie tragiese tussengroep se lewe, hulle hunkering na simpatie en liefde en hulle patetiese verlorenheid tussen blank en swart in. Daar sit meer as grapperigheid in die kleurling se uitroep: 'Ek try vir witmens!' Witmens kan hy nie word nie, alhoewel hy sy beskawing, al is dit dan op 'n laere trap, aangeneem het. Naturel wil hy nie wees nie, want dié staan te ver benede hom in begrip en dié het ook 'n swart vel. Ook hierdie konflik by die kleurling moet nog diep, met die oog op die verste wortels van die vraagstuk, uitgebeeld word. Dit is seker belangwekkend dat ons by hulle, soos Mikro voortreflik aangetoon het, veral by die ouere groep 'n navolging van die Afrikaanse kerklike tradisie kry, wat as gevolg van nabootsing deursak na karikatuuragtigheid, en by die jongere 'n naäping van Engelse stads-gewoontes - dink aan hulle 'tea parties' en pogings om ook 'smart' te wees - wat ongetwyfeld baie te doen het met die komiese lig waarin hulle beskou word. Die kleurling is ongelukkig - juis omdat hulle in die Kaapprovinsie nog die stemreg besit - 'n volksgroep wat so in die politieke gedrang gekom het, dat die hele vraagstuk nouliks meer rustig weten-

skaplik betrag kan word. Daarby kom nog die uiters tragiese van kleurlingbloed wat daar in 'n enkele familie loop, wat as blank geld. Regina Neser het in haar K i n d e r s v a n I s m a ë l en Marie Linde in B e t t i e M a r i t z gewys op die groot lyding en ellende wat persone moet deurmaak wat ontdek dat alles met die bloed van hulle voorvaders nie pluis is nie. Uitsluiting uit die blanke gemeenskap moet onverbiddelik volg, en gevolglik vereensaming en verterende minderwaardigheidsgevoel. Met byna wrede nougesetheid probeer die Afrikaner om sy blankheid te beskerm teen verbastering, of soos een van die jonger Afrikaanse digters, N.P. van Wyk Louw, dit uitgedruk het na aanleiding van mense wat die probleem gladnie begryp nie en sanik oor sosiale gelykheid:

> ..... en ons deurdrenk
> gestadig met woorde wat geen sin het,
> van ‘breedheid’ en ‘gelykheid’, dat ons ras
> kan wegsmelt in die donkerbloedige plas...

In hierdie kleurlinggroep is daar die Maleiers, oor wie se bydrae tot die Afrikaanse kultuur, hoofsaaklik hulle liedereskat, Dr. I.D. du Plessis, van die Universiteit van Kaapstad, 'n leersame studie geskrywe het: D i e B y d r a e v a n d i e K a a p s e M a l e i e r t o t d i e A f r i k a a n s e V o l k s l i e d. Hierdie groep, wat oorspronklik van Oosterse herkoms is, is egter lank nie meer suiwer nie. ‘Die Slamse samelewing aan die Kaap bestaan uit heterogene elemente,’ aldus Dr. du Plessis, ‘so vermeng dat 'n rasse-indeling uiters moeilik is: Die Bantu, negers, Hottentot en kleurling aan die een kant, en die Javaan, Arabier, Chinees en Ceylonees aan die ander kant, het o.a. tot die vermengingsproses bygedra. Voeg daarby die rol wat die Europeaan gespeel het, dan val dit lig te begryp dat die Kaapse M o e s l i m s van vandag, tenspyte van sekere ras-egte trekke, in groot mate van die oorspronklike tipes afgewyk het.’ Tog is dit merkwaardig dat, ondanks die vermenging en die sterk invloede wat van buite op hierdie groep ingewerk het en gedreig het om hulle identiteit uit te vlak, die Kaapse Maleier, as lid van die Slamse bevolking van Kaapstad, sy individuele trekke behou het en deur sy aanraking met die Hollands-Afrikaanse kolo-

niste en die deurvarende matrose 'n hele aantal liedere vir die Afrikaanse kultuurskat bewaar het. Baie Hollandse liedere wat vir die Afrikaners onbekend is, is deur die Maleiers bewaar en word nog deur hulle gesing. Die sogenaamde g h o m m a - l i e d j i e s , wat op hulle byeenkomste gehoor word, bevat liedere wat wel aan die Afrikaner bekend is, maar veel van hierdie stof is vir hom totaal onbekend. Die Maleier het dus 'n belangrike bydrae tot die Afrikaanse kultuurskat bewaar, en dit is die groot verdienste van dr. Du Plessis se werk dat hy veel van wat onbekend vir ons is of gedreig het om onder te gaan, opgeteken en toegelig het. So vind ons ook hier 'n bevolkingsgroep wat Afrikaans as taal het en op hulle besondere wyse 'n kultuurlaag vorm waaruit veel goeds kan voortspruit, want ons moet onthou dat toestande, wat arbeider en kultuurdraer betref, in Suid-Afrika en Europa baie verskil. Daar n.l., in Europa, bestaan die onderste laag van die bevolking, die sogenaamde arbeider, uit blankes wat tot die eie nasie behoort. In Suid-Afrika word die hande-arbeid hoofsaaklik deur naturelle, kleurlinge en desnoods Maleiers gedaan. So het die ongelukkige begrip ontstaan dat die een of ander arbeid ‘kafferwerk’ is, en dus benede die waardigheid van die blanke staan. Die arbeidsliedere wat in die volksliedereskat van Europese volke 'n gewigtige rol speel, moet in Suid-Afrika, voorlopig altans, opkom uit die drie bevolkingsgroepe waarna ek verwys het. Wie in Suid-Afrika woon, weet egter dat ons in 'n land waar soveel rasse hulle heil wil uitwerk, baie saggies te werk moet gaan, omdat oneindig veel netelige probleme aangeraak work. Verstandige mense, wat angsvallig waak oor die behoud van die blanke beskawing in Suid-Afrika, wil, soos reeds aangedui, die kleurlyn, soos dit heet, streng gehandhaaf sien. Op maatskaplike gebied moet daar duidelike afgrensing wees. In die teorie mag dit mooi uitwerk, maar ons weet dat in die praktiese lewe, waar 'n deel van die blanke bevolking in 'n genadelose, weerbarstige land maklik nameloos kan verarm, die gevaar groot is dat die ou skeidslyn, wat deur die draers van die blanke beskawing na die Noorde, n.l. die Voortrekkers, diep ingeskerp is, kan verdwyn, terwyl 'n deel van die onderste lae, waartoe naturel, kleurling en Maleier behoort, natuurlik weer styg

in opvoeding en ekonomiese vooruitgang. Skrynend word dit uitgebeeld in A m p i e , die armblanke, se verhouding tot die Indiër-handelaar, Ou-Moosa, of in P.W.S. Schumann se drama H a n t i e k o m H u i s t o e , waarin die armblanke-familie baie meer tuis voel by die koelie as in 'n blanke se winkel.

Die Indiërgroep wat hoofsaaklik in Natal gekonsentreer is, maar oor die hele Unie versprei is, behalwe in die Vrystaat waar hulle hulle nie mag vestig nie, is 'n ander groep, 'n groep wat hulle hoofsaaklik op die handel toelê. Dat daar reeds gevalle voorgekom het waar blanke meisies, deur ekonomiese omstandighede daartoe gedwing, met Indiërs in die huwelik getree het, wys net hoe bedenklik die toestand kan word as daar nie 'n streng wakende oog gehou word nie. Om hierdie gevaar af te weer, is vir elke Afrikaner 'n saak van lewe en dood. Daar bestaan op hierdie gebied egter twee opvattings: die een groep wil deur wetgewing huwelike van dié aard verbied. Die ander groep meen dat wetgeving magteloos is om 'n pestilensie wat in die duisternis wandel, te vernietig en dat die aangewese middel is om die sosiale gewete te verskerp, die skeidslyn tussen blank en gekleurd deur die opvoeding van die openbare mening so duidelik te omlyn dat alle gevaar, deur hierdie bewuste houding wat die Voortrekkers so hoog gehou het, selfs daar waar die oog nie sien nie, afgeweer kan word.

Soos reeds aangedui: Suid-Afrika is maar net in klein stroke en gedeeltes 'n goeie en vrugbare landbouland. Daar is uitgestrekte vlaktes, waar die reënval so min is dat die bevolking beswaarlik 'n lewe kan maak. Dit spreek vanself dat die verwoestende Engelse oorlog, sowel as die stryd wat die landbou oor die hele wêreld moes deurmaak, die noodwendige gevolg moes hê dat 'n groot deel van die bewoners van die platteland, wat byna deurgaans Afrikaners is, uitgesak het en geword het wat gewoonlik heet: armblankes. So het 'n ontstellende groot getal Afrikaners verarm, hulle het na die hoofsaaklik Engelsgekleurde stede probeer verhuis om daar, as ongeskoolde werkers, in 'n wanhopige stryd met vakmanne dikwels die afdraende pad te gaan. Johannesburg, met sy geweldige goudopbrengs, moes hier 'n gewigtige rol speel. Op ekonomiese gebied het dit 'n oorweldigende in-

vloed op Suid-Afrika. Tot aan die einde van 1935 het die goudvelde, wat in 1886 ontdek is, 302 miljoen onse fyngoud gelewer ter waarde van sowat £ 1,317 miljoen. 'N groot aantal Afrikaners het hulle vrugbaar aangepas aan die nuwe omstandighede, en in die stede het baie verarmdes se kinders, wat gebruik kon maak van uitstekende onderwysgeriewe, 'n vaste staanplek gekry en leiers op meer as een gebied geword. Hierdie skok wat die platteland moes deurstaan, het dit egter nie beroof van sy groot krag as die eintlike kweekaarde van die Afrikaanse kultuur en tradisies nie. Trots die aanslae wat deur ekonomiese en ander faktore op die boer gemaak is, het hy, veral gerugsteun deur die godsdiens en 'n fyn ontwikkelde sin vir tradisie, die Afrikaanse gees ongeskonde gehou. Die ware karakter en krag van die Afrikanerdom moet nog steeds op die plase gesoek word, maar hierdie suurdeeg trek langsamerhand na die stede deur, waar die hele handels- en omgangslewe tot onlangs nog heeltemal Engels was, Engels beskou is as die draer van beskawing, terwyl Afrikaans, net soos die geval in Vlaandere was, in 'n posisie van minderwaardigheid en, veral van ekonomiese kant gesien, van louter onmag gehou is. In 1932 meld die ekonoom dr. Grosskopf: ‘Volgens twee fabriek-inspektriese in Johannesburg is goed 80% van die fabriekwerksters op die Witwatersrand Afrikaans-sprekend’. In die Afrikaanse letterkunde is Johannesburg dikwels gedoodverf as die stad waar die Afrikaner se ideale ondergegaan het en waar hy met sy tradisies en al ontaard. Lub se pogings in *In en om die Goudstad*, Totius se somber siening in *Trekkerswee* (‘lê op my graf geen sooi met gras maar dek dit met die heuwel-as’) en jongeres soos Pienaar, Coetzee e.a., wat veral die mynteringlyer uitgebeeld het, lê almal nadruk op die groot magte, van geld en van demoralisasie, wat die Afrikaner hier fyn maal. Die Afrikaner het egter intussen veel geleer. Hierdie sombere toestand, soos deur kunstenaars uitgebeeld, is aan die verander, want langsaam, met 'n gestadige deursettingskrag van onder af, uit die kringe van arbeiders en minderbevoorregtes, rys 'n Afrikaanse invloed in die stede omhoog, wat vir 'n aantal jare gelede totaal onmoontlik gelyk het. So het die sware aanpassing van 'n landboubevolking aan die nywerheidsontwikkeling in die land ook sy goeie gevolge gehad,

want terreine wat vroeër heeltemal gesluit was vir die Afrikaner, veral bepaalde professies en die georganiseerde handelslewe word stadigaan verower deur ervaring, deur sware lesse te leer en veral deur geduldig af te kyk hoe ander, met 'n groter tradisie-agtergrond, 'n sukses daarvan gemaak het. Meer as een Afrikaanse leser het al sy ergernis daaroor uitgespreek dat baie Afrikaanse skrywers so graag by die armblanke, die uitgesakte, die minderbevoorregte vertoef. Waarom so graag hierdie soort mense uitbeeld asof daar geen welgestelde, hoogbeskaafde Afrikaners bestaan wat so'n krag in die land is nie? Daar is die gevierde romanskrywer, Jochem van Bruggen wat, met egte Hollandse werklikheidsin, 'n hele reeks van die maatskaplik versukkeldes uitgebeeld het. Daar is A m p i e , die kind uit 'n treurige armblanke-woning, onbetroubaar, ru en onbeskaafd; daar is die willose ‘meeldiaken’ uit sy bundel O p V e l d e n R a n t e , so'n treurige, lui ellendeling dat alleen die sweep nog vir hom goed is. Daar is die besluitelose Stols uit T e l e u r g e s t e l , wat die egte ja-broer-tipe is; verder die sukkelende Oom Lood uit D i e B u r g e r m e e s t e r v a n S l a p l a a g t e , 'n man wat die probleme van sy tyd gladnie verstaan nie, nog minder die van sy vooruitstrewende, mooi dogter, wat later in ellende end-toe struikel. Sy hoogste ideaal is om koster te word in sy morsdood dorpie. Daar is die S p r i n k a a n b e a m p t e v a n S l u i s met sy agterstevoor vaderliefde en koppige pligsontwyking. Maar nie alleen Van Bruggen is geboei deur die versukkeldes, verdwaasdes en ruggraatloses nie. In D i e P l a a s v e r d e l i n g sowel as die vervolg D i e T r e k b o e r teken Abr. H. Jonker vir ons die patetiese, versukkelde persoon Antonie, wat geestelik bysiende is, sy plaas kwytraak en eindig as 'n sielige dronklap. Daar is die jammerlike klomp mense in Dawid Coetzee se A r m o e d e e n H a r t k w a a l wat van ellende krepeer, maar tussen hulle is tog 'n vooruitstrewende paar oues, wat gruwelik gekul word deur 'n gewetenlose papbroek vir wie borg gestaan is. Daar is T.C. Pienaar se D i e D u i s t e r S l u i e r , wat vir ons 'n karakterlose vader teken, wat deur onnosele koppigheid alles verniel en 'n las word vir sy wakker dogter wat onderwyseres geword het en haar bo die treurige omgewing uitgewerk het. Daar is P.W.S. Schumann se drama H a n t i e k o m H u i s t o e ,

waarin die skrynende ellende uitgebeeld word van 'n dogter wat vroeg van haar ouers weg is, fyn opgevoed is en nou, as maatskaplike werkster, terugkeer na haar ouers, wat so agterlik is dat hulle nog net tuis voel in 'n koelie-winkel; ouers wat drank onder die naturelle insmokkel en rusie maak soos volslae minderwaardiges. Daar is..... maar waarom sal ek die hele ry, met hulle geboë rugge, lawaaierige taal, minderwaardigheidsgevoel, wat beurtelings 'n hondeblik is en dan weer oorgaan in redelose agressiwiteit, voor u laat verbytrek? Soos ek reeds aangedui het, wil sommige Afrikaners, wat baie seer voel oor hierdie kanker in die volkslewe, dat hierdie mense liewers vergete bly in hulle sukkelbestaan, altans wat die letterkunde betref - en dat van welgestelde boere, advokate, geneeshere, mynengineurs, predikante, onderwysers, professore, knap kêrels en mooi meisies geskrywe word.

Daar is seker baie motiewe waaraan die Afrikaanse skrywers hulle aandag kan gee, maar elkeen wat die flouste benul het van letterkunde, weet immers dat 'n kunstenaar nie sy stof k i e s nie - dit doen alleen tweederangse geeste wat die een of ander propagandadoel nastrewe - maar dat sy gees, op grond van die intieme kennis en liefde vir 'n bepaalde stof, magneties daartoe aangetrokke word en dat uit die versmelting van stof en idee 'n voldrae kunswerk gebore word. Indien 'n groot aantal Afrikaanse kunstenaars in die afgelope paar jaar 'n sterk drang gevoel het om die minderbevoorregtes in die Afrikaanse samelewing uit te beeld, dan is daar duidelike psigologiese verklarings voor te gee. Maar ewe duidelike psigologiese verklarings is daar vir mense wat oorgevoelig is omdat hierdie tipes taamlik veel uitgebeeld word. 'n Angsvallige vrees dat onsimpatieke buitestaners maklik tot die gevolgtrekking kan kom dat die Afrikanervolk net uit 'n klomp armblankes bestaan, kan alleen ontspring uit 'n sleg verbloemde minderwaardigheidsgevoel. Dat al die verskillende tipes en karakters, wat dan verteenwoordigend is van verskillende volkslae, van sosiale aspekte, later uitgebeeld sal word, val nie te betwyfel nie, maar die tekening van welgeklede en sogenaamde fyn beskaafde dames en here hoef nog geen kuns genoem te word nie. Alleen die wyse van belewing, die diepte van probleembesef en die meester-

skap waarmee die ewige in die mens, wat wel gebonde is deur tydelike uitingsvorms, in die fynheid van die taal se ekspressiekrag uitgebeeld word, bring ons op die ware terrein van die letterkunde.

Dit is seker buitengewoon leersaam, met die oog op die maatskaplike agtergrond van ons letterkunde, om die verskillende menssoorte wat optree in die sogenaamde armblanke-romans, sorgvuldig na te gaan in hulle houding teenoor hulle medemens, hulle reaksie op hulle omgewing, hulle godsdiensgevoel, aanpassingsvermoë, verantwoordelikheidsbesef en die vreemde deureenvlegting van 'n boerebeskawing, wat as grondlaag in hulle karakters lê, met die nagebootste nuwe, die stedelik-Engelse. Die rol wat Johannesburg as sametrekkings- en opsuigingssentrum speel, is van die grootste gewig. Volgens die volkstelling van 1911 het die stedelike bevolking (dorpe bygereken) 51.7% van die blanke bevolking beloop. In 1921 was dit reeds 61.25%. Volgens die sensus-getalle van 1936 was 19.9% van die blanke bevolking op die Rand gekonsentreer - ongeveer een-vijfde van die geheel dus! Terwyl die hele Transvaal in 1890 maar omtrent 19% van die blanke bewoners van die hele Suid-Afrika bevat het, woon daar in die provinsie nou sowat 40%. Die persentasie blanke stedelinge in Suid-Afrika tel vandag 65.2% teenoor 34.8% plattelandse blankes. Die Afrikaner word stedeling!

Dit is dan tenslotte hierdie allervernaamste kulturele en maatskaplike probleem in Suid-Afrika n.l. die voortbestaan van 'n Engelse tradisie en 'n Afrikaanse tradisie in dieselfde land - wat op die agtergrond lê van veel Afrikaanse gedigte, romans en dramas. Afrikaans is inderdaad die taal van die veld, van die ruimte, van die natuur. Daarom het dit soveel kernagtige en fonkelende uitdrukkings en beelde, wat aan die omgewing waar dit gebore is, ontleen is. Dit is ook seker opmerklik dat twee uitmuntende skrywers van Afrikaanse boeke, die broers Hobson, Engelssprekend is. Hulle werke oor die dierelewe, K e e s v a n d i e K a l a h a r i, B u k s en S k a n k w a n v a n d i e D u i n e (wat die lewe van die Boesmans behandel) is in Afrikaans geskrywe, omdat, soos hulle self erken, hulle gevind het dat dit onmoontlik is om oor die veldlewe in Engels te skrywe, aangesien Afrikaans,

wat die gees van die veld en die vrye dierelewe in hom het, vanselfsprekend die natuurlike en spontane draer vir hulle idees was. Ook in Sangiro se uitmuntende U i t O e r w o u d e n V l a k t e en O p S a f a r i, waarvan Frans Coenen gesê het dat Afrikaans daarin lank nie meer so 'knarsig' klink nie, voel ons die ware gees van die oneindigheid van oerwoud, vlakte en hemel wat in volkome harmonie is met Afrikaans se suggestie-krag, die atmosfeer van die woorde, en die gebaar van elke wending en volsin.

Maar die Afrikaner het, as gevolg van die verskuiwing van ekonomiese omstandighede, vir hom aangepas aan die stedelike lewe, met die onvermydelike gevolg dat sy taal 'n aanvulling en verbreding moes ondergaan. Hierdie 'verbreding' was dikwels niks anders as die klakkeloos oorneem van Engelse woorde nie, of 'n letterlike vertaling van die Engelse woord en sin. Die Engelse maatskaplike opvattings en modeverskynsels het stadigaan die Afrikaanse begin deurdring, selfs tot op die platteland. Hier is dit belangwekkend om weer die nadruk te lê op die verhouding van Afrikaanssprekendes teenoor Engelssprekendes wat vandag sowat 60:40 is. Die Engelssprekendes se maatskaplike oorwig, juis deurdat so'n groot getal nog 'n lewende kontak met England bewaar, op sosiale en ekonomiese gebied, is nog baie sterk veral in die stede. Dr. A.J. Barnouw, van die Columbia Universiteit, wat Suid-Afrika 'n paar jaar gelede besoek het, het selfs tot die gevolgtrekking gekom: 'The effect of this anglicising process is a strange anomaly, of which the Afrikaners themselves are apparently unaware. Their outlook on life, their conceptions of the world abroad, their methods of government, even their manners and forms of social intercourse, bear the trade-mark Made in England...' Sonder om na te gaan of dr. Barnouw se opmerkings heeltemal juis is, kan ons net daarop wys dat die ontwikkelde Afrikaner bewus is van die verengelsingsgevaar. Daaraan skrywe dr. Barnouw ook 'n anti-Britse agressiwiteit toe by mense wat uit vrees daartoe gedwing word. Op die agtergrond van die Afrikaanse letterkunde voel ons gedurig die bewustheid van Afrikaans wat in gevaar verkeer om deur Engels volkome geassimileer te word. Van die eenvoudige liedjie voor die Engelse oorlog:

> Engels! Engels! alles Engels! Engels wat jy siet en hoor;
> In ons skole, in ons kerke, word ons moedertaal vermoor...

tot die kragtige nasionale liriek van Celliers, Leipoldt en Totius, toe die Afrikanerdom byna uitgedelg was deur oorlog, klink dieselfde vrees om oorrompel te word. In Suid-Afrika se volkslied hoor ons dit tril:

Skenk aan ons die krag, O Here, om te handhaaf en te hou... En later kom dit sterk in die romans en dramas op die voorgrond. Eers is die voorstelling natuurlik naïef, sonder indringing in die ingewikkelde menslikheidskarakter van die probleem. Die skurk in die eenvoudige intrige-roman moet noodwendig 'n Engelsman of verengelste Afrikaner wees. Maar met die toename van die psigologiese insig by die romanskrywers word die behoefte gevoel aan objektiwiteit van betragting, aan gebalanseerde oordeel om deur die rassegevoel die dieper menslikheidsondergrond te verstaan. D.F. Malherbe gryp in sy romans D i e H a r t v a n M o a b , S a u l d i e W o r s t e l h e l d , D i e P r o f e e t na 'n Bybelse stof, maar op die agtergrond van sy uitbeelding voel ons steeds hoe die vraagstuk van rasseverhouding in Suid-Afrika hom besighou en hoe diep bekommerd hy is dat die Afrikaanse nasie, na al die opofferinge wat hulle gemaak het vir die idee van afsonderlike nasie-skap, tog maar sal ondergaan. Mev. S. Bruwer behandel in haar roman B o d e m v a s die huwelik van 'n eentalige Engelsman uit Durban met 'n ‘bodemvaste’ Boeredogter. Dit spreek vanself dat baie netelige situasies ontstaan wat nie so maklik opgelos kan word nie. Terwyl 'n skrywer soos Leon Maré terughunker na die rustige lewe op die boereplase, toe die ongebonde jagterslewe nog bestaan het en die ou boerefeeste nog die harte verbly het, beeld J. van Melle die politieke verbittering uit wat daar onder die Afrikaners heers, hoofsaaklik om die verhouding teenoor die Engelse (D a w i d B o o y s e n , B a r t N e l). Terwyl Abr. H. Jonker in sy nuwe bundel kortverhale M a s k e r s karakters en omstandighede teken wat baie min te doen het met die tipies-Afrikaanse, wat ons vroeër in die meeste Afrikaanse romans gekry het, kom Joubert met sy bundel kortverhale S t e i l t e s en Boerneef met sy B o - p l a a s aandag vra vir die skoonheid van die Afrikaanse boerelewe, vir

die krag van die Afrikaanse aarde. Ook in die romans van Afrikaanse skryfsters vind ons dat die oue en die nuwe worstel met mekaar en dat die huweliksprobleem sterk op die voorgrond is (Sophie Roux: *Wrede Grense*, *Fyn en Broos*; T.C. Pienaar: *Verlate Vlaktes*). Dit is duidelik dat hierdie maatskaplike verhoudinge: Engels teenoor Afrikaans, die ou meer patriargale Afrikaanse lewensopvatting teenoor die moderne, vlottende lewensbetragting, wat in alle lande geopenbaar word, 'n kragtige impuls vorm vir die Afrikaanse kunstenaar.

As die probleme egter aangedui is, wil dit nog nie sê dat hulle almal diep en blywend uitgebeeld is nie, dat die besondere omstandighede in die ontwikkeling van 'n nasie so skerp gesien en van ewigheidswaardes deur die kunstenaar deurdring is dat die letterkunde self bo die klein-realisme uit is en ons 'n sterk simboliese siening kry nie. Die Afrikaanse volk is nog jonk, die vraagstukke veel en ingewikkeld, die maatskaplike verhouding, vanweë die land se ontwikkeling, die verskillende rasse wat hier saam woon en die inwerking van Europese invloede op die Afrikaanse volkskarakter, uiters moeilik om duidelik en eenvoudig voor te stel. Hierdie vraagstuk van maatskaplike en rasse-verhoudinge, wat so sterk die bewussyn van ons Afrikaanse skrywers beheers, raak natuurlik die diepste wortels van die hele Afrikaanse nasie se bestaan. Dit is dan ook seker opmerklik hoe seer die probleembewustheid in die laaste jare toegeneem het by skrywers, denkers, politici, maatskaplike werkers en studente. Die Afrikaner voel 'n sware verantwoordelikheid teenoor die nasie waaraan hy behoort, teenoor die tradisies en geskiedenis en die toekoms, so erg selfs dat alle ernstige gesprekke en byeenkomste steeds weer daaroor gaan. Dat daar veel verskil van mening bestaan, is begrypelik. Die Afrikaanse skrywer en denker moet Europese opvattings oor kuns en geestelike strominge assimileer en dit, volgens eie belewingsvorme, in Suid-Afrika uitwerk. Die Hollandse kritikus kla dikwels dat die Afrikaner se mentaliteit, soos dit tot uiting kom in Afrikaanse boeke waarmee hy kennis maak, weinig ‘kompleks’ is, dat die Afrikaner nie die ingewikkelde, vreugdeberowende ontledingsvermoë van die Europese mens ken nie. Dit is ongetwyfeld waar, maar dit is ook waar dat die Afri-

kaner 'n lewenskragtigheid, 'n ongebruikte energie en lewenswil het wat veel beteken in 'n tyd van soveel geestelike ontaarding. Waar hy dus in sy kuns soek na 'n gees en uitdrukkingswyse wat sy eie is, verwaarloos hy seker nie wat elders reeds so magtig deur die menslike skeppingskrag uitgebou is nie. Dit gaan aarselend, temidde van baie neerdrukkende invloede, maar die veroweringsdrang is daar nog net so ongeskok by die jong Afrikaner soos by sy weerbarstige voorouer, die Voortrekker. En al is sy kuns nog nie so psigologies fyn en fundamenteel van juiste formulering en estetiese skerpheid nie, die leefkrag, die wye stuwing van die kragtige lewe is daar. En waar die kragtige lewe is, moet die gesonde kuns vanselfsprekend volg.

Verzen
door B. Aafjes

Ik verlangde geen huis om er wonende
verzen te schrijven aan een grijze zee
en gij met uw blond hoofd de dijk afkomende,
lichtend de klink van mijn onzegbaar wee
en er troostend als Aphrodithe tronende;
ik verlangde het niet, ik hunkerde alleen.
Ik hadde uw handen van de klink gestoten
uitkijkend met een doods gezicht naar zee.

Maar eeuwen later zouden aan de dijk
grashalmen het hardnekkig fluisteren,
hoe die daar eenmaal woonde, bij het duisteren
over de zee, bloedrode wijnen dronk;
de dorpelingen zouden het vernemen,
belust gaan graven naar het oud geheim,
zij vonden, lief, niets dan schedels en stenen.

Vertelling

De regen plonste op het gras,
het woud dat uitgestorven was
geleek een tuin, die hangen bleef
aan stralen en niet verder dreef
Daar op een half-vermolmde tak
zat als een uitgedund conclave
het koor der zeven zwarte raven.

En ik: ‘Heren, hebt gij misschien
mijn allerliefste lief gezien?
zij is vanmorgen uitgelopen
om brood en kinderen te kopen,
alleen haar moeder zag haar gaan;
haar kraag hing bij haar halsje open’.

En zij: ‘Dat is al duizend jaren
tweeduizend jaar, drieduizend jaar
geleden toen de ooievaar
model stond voor het lastig baren,
toen is, tienduizend jaar geleden,
zij onder deze boom getreden,
nu ligt dat zoete lief begraven
onder het koor der zeven raven’.

‘Heren!’ ik klapte in mijn handen,
hun ogen sloegen alle om
- een kwartslag naar barbarendom -
‘Gij hebt dus met uw zwarte zeven
mijn zoete lief geen brood gegeven
en wat de kinderen betreft’
- hun ogen stonden weer verheven -
‘haar de schriftuur niet uitgelegd’.

Zij hokten dichter op de takken
tot een verbroedering bijeen,
lieten hun ravenkoppen zakken
wantrouwende. Toen sprak er één:
‘Wie brood en kinderen wil kopen,
moet brood en kinderen verwekken;
hij hoede zich voor het gesteente!’
Toen klepperden de vogelbekken
en hun ontzettend ha, ha, ha,
schoot wortel in mijn dor gebeente.

Prinses die onder rotte blaren
versteende in de wereldmist,
ik tokkel op zes korenaren
een lied dat bij gebrek aan snaren
uit woekerplant en splijtzwam gist.

De vrome wens

De liefste zit weer te dromen
afwezig achter haar huid;
daar kan ik tòch niet inkomen
of ik moet mijn eigen huid uit.
Als dàt kon dan was ik de koning te rijk,
dan nam ik vannacht nog naar haar huid de wijk
want ik voel me in mijn huid volkomen vervuild,
hij is zo beregend en is zo behuild;
als dàt kon dan had ik al tien jaar eerder
mij met den eersten den besten passeerder
in de Damstraat omgeruild.

Verzen
door Halbo C. Kool

Licht en donker

Hij droeg haar borsthoog door het gras
ver van den weg, dien mensen komen,
naar waar de wereld kleiner was;
zij lag als in haar diepste dromen.

Een vogel floot zich in de lucht
omhoog en los van alle dingen,
waarom een mensenmond wel zucht,
waarvan een vogelkeel gaat zingen.

De keerzij van dit helder spel
ligt in het nachtlijk zwart begraven -
dat weet de felle kerkuil wel,
dat krassen, altijd weer, de raven.

Het leven wringt zich naar geluk
omhoog, omlaag, in duizend banen
en bochten - maar het wringt zich stuk:
het stuiptrekt al, het baadt in tranen.

Zielslied

Mijn ziel, geen zoeter melodie
dan de ondertoon van eeuwigheid
in lach en stem der liefste, die
de maat is van mijn kleine tijd;

de naklank van het voorgeslacht,
de wekroep van een sluimerkind
zijn eender, samen en verzacht
in dezen onbegonnen wind

en adem, die geen einde heeft,
zichzelven immer wedervindt
in 't wiegend loof, dat buigt en beeft,
waar gij de liefste zelf bemint,

mijn ziel, geen zoeter melodie
dan deze wind in 't loverdak,
dat ik bewogen dansen zie,
mijn ziel, gij wiegelt aan uw tak.

Drieluik

Wie zag nooit het geluk uit fietsen gaan
gans arm in arm langs een verlaten straat:
o, jeugd, waarbij een mens te dralen staat,
wiens hart heeft zij geen hemels goed gedaan?

Van achter 't raam den werkman gadeslaan,
wanneer van binnenuit uw ruit beslaat
en gij tevreden met uzelven praat,
wiens hart heeft het geen hemels goed gedaan?

O, hemel, waar de zon staat, en de maan,
waar laat geluk zich ongemerkt verlaat
en liefde, als op sneeuw, schijnt op de haat,
wiens hart heeft nooit in helse gloed gestaan?

Appelpluk

Misleidend smaken rijpe vruchten
den appel na van 't paradijs,
waarom de nachten vol van zuchten
zijn en de winters hard als ijs.

Het prille fruit wringt monden samen
om 't onbedorven, wrange vlees,
dat nog moet leren zich te schamen,
wanneer het bloost van pijn en vrees.

De vrucht wordt zaad en 't zaad schiet wortel,
ontbinding herbergt vruchtbaarheid;
de nacht is om, de hemel wordt hel,
waakdromen worden ruchtbaarheid.

The world of to-morrow
door Mr L.I. Brugmans-Martens

Amerika, het land van de toekomst. Nog nooit heeft dit woord zoo nadrukkelijk geklonken als nu, in de ontredderde wereld van 1940. Mits het Amerikaansche volk zich zijn roeping bewust wordt, zal het de leiding nemen en het geestelijke en materieele centrum worden van de wereld van morgen. Wat Rome is geweest voor de antieke wereld, wat Engeland is voor de hedendaagsche, zal Amerika zijn voor 'the world of to-morrow'.

Onze gedachten gaan uit naar dit land, waar drie eeuwen geleden de pioniers gekomen zijn om er een nieuwe wereld te bouwen en dat met zijn beweeglijke geest, met zijn drang tot vernieuwing, nu, 300 jaren later, als devies voor zijn wereldtentoonstelling kiest de woorden, die zoo passen bij dit volk, dat op de toekomst zoozeer is geïnspireerd: 'The World of to-morrow'. Amerika is het land geweest, waar men zijn verleden vergeten kon, waar men zijn vermeende maatschappelijke of politieke ondeugden, zijn nederlagen en zijn leed, achter zich kon laten, waar men niet gedwarsboomd werd door gehate herinneringen en zijn zelfvertrouwen herwinnen kon. Is het wonder, dat de pionier zoo spoedig mogelijk tracht dit verleden te vergeten en dat hij alleen maar opbouwt en denkt aan de toekomst? De Amerikanen hebben gebroken met de wetten van hun tijd en zij varen dwars door de traditie heen: zij hebben altijd nog iets gehouden van het komen aanzwerven uit een andere wereld. Zij zijn een Nomadenvolk gebleven tot in onze dagen, zooals zij in hun auto's, waarvan zij meer bezitten dan de helft van de geheele wereldproductie, rusteloos voortvliegen langs de glimmende asfaltwegen, waardoor de Amerikaansche samenleving een geheel ander karakter krijgt dan de Europeesche, op wier ontwikkeling de gebondenheid aan het huis meer den stempel drukt.

Er leeft iets in den Amerikaan van den ‘vliegenden Hollander’, die zijn geheele leven genoodzaakt is te blijven ‘bewegen’. Ook het symbool van het Rotarywiel geeft hier wederom de dynamische gedachte. Als de belichaming van het oude woord van Heraclitus: π□ντα □ε□ stroomt hun leven verder, ternauwernood ingeperkt in zijn beddingen. Zoo worden zij als 't ware tot symbolen van het leven zelf, dat ook geen stilstand kent, geen oponthoud, maar dat meedoogenloos verder ijlt, dat ons in elke seconde weer ontglipt, in het onbekende zich stort en de vorige seconde tot verleden maakt. Het is de pioniersgeest, voor wien juist dit onbekende zulk een magische aantrekkingskracht bezit; die oude idee van moed en rustelooze energie, die Amerika schiep, dat werd tot het dynamische Amerika, soepel in zijn beweeglijkheid en voortdurende aanpassing, waardoor het mogelijk werd zoovele vreemdsoortige elementen tot een zoo sterke staatkundige eenheid te vereenigen in slechts anderhalve eeuw tijds. Zij spreken weinig over het verleden; hun blik is bij voortduring op de toekomst gericht. In dit opzicht zijn zij volstrekt anders georienteerd dan wij. De Amerikaan denkt zich zijn verhouding tot de andere volken aldus: de Indiaansche moeder draagt haar kinderen op een plankje op den rug: zij kijken steeds achteruit. Zij echter wijst den weg, terwijl haar kinderen alleen zien wat voorbij is, wat niet meer van praktische waarde is. Zij, de levenskrachtige Moeder Amerika, gaat voorop! Den tijd, dien wij verspillen met schouwen naar het verleden, gebruikt zij om te bouwen aan een betere ‘world of to-morrow’.

Europa's hang naar het verleden, Amerika's visie op de toekomst!

Voortdurend komen wij dit beeld tegen. Professor Barnouw uit New York treft een vergelijking tusschen de herdenkingen van het 300-jarig bestaan van de Harvard University en die van Utrecht en schrijft het volgende ‘In Utrecht werd deze dag herdacht met een prettigen terugblik, in Harvard neemt zij den vorm van een symposium aan, waar het heden en toekomst der menschheid de aandacht der verzamelde geleerden vragen. Harvard heeft den vooruitzienden blik behouden niettegenstaande driehonderd jaren onderwijs en besteedt geen aandacht aan prestaties in het verleden. Utrecht

daarentegen vierde dezen dag alsof het doel is bereikt, zonder eraan te denken, waarheen haar weg verder zal voeren.'

Wij zien verder dit beeld in het beroep, dat Roosevelt doet op Hitler in de crisisdagen voor München. Daarin zegt Roosevelt: 'De kwestie, welke thans aan de orde is, is niet, te weten of er dwalingen in het oordeel of onrechtvaardigheden in het verleden hebben plaats gehad. Dat wat op het spel staat is het lot van de wereld, van die van vandaag evengoed als die van morgen.' En wanneer Brand's Effectenblad over de bemiddelingspoging van Roosevelt van April 1939, waarbij hij de totalitaire landen uitnoodigt tot een wederkeerige non-agressie-verklaring, zegt, dat R. niet over het verleden spreekt en dat er een categorie menschen is, die dit ook rechtgezet willen zien, dan blijkt alleen, dat deze categorie de Amerikanen niet kent.

Ook in 's werelds eerste Tijdcylinder zien wij deze gerichtheid op de toekomst. Op den bodem der 15 M. diepe bron onder het gebouw van de Westinghouse Electric and Manufacturing Company op de New York's World's Fair, ligt het legaat voor het jaar 6939, geborgen in pyrexglas en bestaande uit allerlei dagelijksche voorwerpen, een microfilm en een idiomatisch lexicon. Het zal den menschen, die 5000 jaren na ons leven, op de hoogte brengen van het niveau van onze huidige beschaving.

En het volledigst zien wij deze gerichtheid op de toekomst uitkomen op de Wereldtentoonstelling zelf, die in zijn geheel 'the World of to-morrow' in beeld tracht te brengen.

Beweging en toekomst, het zijn de polen waarbinnen zich hun gansche leven voltrekt. En wie in de beweging gelooft, komt vanzelf tot aanbidding van de daad, van de actieve, animeerende kracht, die ons tot leven wekt èn van de realiteit, waarin slechts daden kunnen plaats grijpen. Er is in de Amerikanen een raadselachtige, stroomende aanwezigheid van levenskracht, die tot in alle vezelen den dadenmensch eigen is. Daden en werkelijkheidszin zijn voor den pionier de bron en de drijfkracht geweest, het cement voor den bouw van de Amerikaansche samenleving. Daardoor staat hier ook de arbeid in hoog aanzien: haar arbeid heeft haar welvaart geschapen. Elke arbeid wordt op zichzelf hoog geschat en elke minachting van handenarbeid, welke wij in Europa wel

kennen, is Amerika vreemd. Wij merken dan ook in dit land, niettegenstaande zijn geweldige crisis, niets van een verminderde vitaliteit: het gaat rustig door grootsche plannen te ontwerpen, ja zelfs... uit te voeren. In de donkere crisisjaren van 1929-'34 rijpen in deze altijd bezige geesten de plannen voor den bouw van het Chrysler Building in New York, verrijst het Empire State Building en bouwt men het Rockefeller Center en den George Washington Bridge over den Hudson en doet het u versteld staan door hun ondernemingszin om liefst tegelijkertijd twee bruggen te bouwen, die hun weerga niet kennen: den Golden Gate Bridge en den Oakland-bay Bridge in San Francisco. Ondanks de crisis van '37 bouwen zijn in jeugdigen overmoed twee geweldige wereldtentoonstellingen. En als wij boven op het Empire State Building staan en wij zien daar beneden ons deze millioenenstad New York liggen, dan beseffen wij, wat er aan daden en worsteling noodig is geweest om tot de schepping van dit wonder te komen, dat schooner is dan de prentjes en filmillusie, waar de skyscrapers een feest van lijnen en strakheid zijn, een prachtig schouwspel van licht en schaduw, waar de straten gleuven zijn in een spookachtig bergland, terwijl men hier enkele geslachten terug slechts jungle vond en Indianen. En dan eeren wij dit volk, dat in geheel eigen stijl deze stad optrok tot een monumentum aere perennius.

Wanneer men hun prestaties beschouwt, indien men nog maar kort in Amerika is, dan lijken zij haast de grenzen van het menschelijk kunnen te hebben overtroffen. Hun skyscrapers, hun bruggen, hun fabrieken, hun statistieken, hun Congresbegrootingen, hun musea, hun music halls, ja zelfs hun gangsterdom. Er is niets kleins noch kleinzieligs in dit land. Deze dadendrang heeft de machine en de techniek naar voren geschoven; een geloof in de mogelijkheid van technische volmaaktheid door efficiency; maar daarnaast is gekomen, even sterk en levend, een geloof in de volmaakbaarheid van den mensch, een vertrouwen in een world of to-morrow van ‘goodwill’ en ‘better understanding’.

In zijn kortzichtigheid heeft Europa zich vroeger met eenige minachting gekeerd tegen de technische vervolmaking van Amerika. Wij hebben vroeger gemeend dit volk, omvangen in zijn atmosfeer van materie en techniek, het begrip cultuur

zelfs te moeten ontzeggen, wij hebben gemeend, dat Amerika's opgang slechts een materialistische en oppervlakkige, een zinlooze, een ledige standaardizatie was, wij hebben ons verhoovaardigd op onze eeuwenoude grijsheid, op onzen diepgang, op ons stijlvol leven, op onze trotsche civilisatie. En wij zijn geëindigd... als een volgzame leerling van Amerika! Ook wij hebben ons aan de machine bedwelmd!

En ook wij hebben er tenslotte ons leven mee verrijkt. Want wij speuren, hoe de machine, hoe de techniek heeft meegeholpen ons leven kleurrijker te maken, doordat zij ongekende mogelijkheden binnen ons bereik bracht, toen zij door spoorwegen, automobielen, vliegtuigen, telefoon en telegrafie de afstanden deed verdwijnen. In dit reusachtige land tellen afstanden niet meer, sinds men in 10 uren vliegt van den Atlantic naar den Pacific. Men ontbijt in New York en men gebruikt het avondmaal in Los Angeles. Wij speuren hoe de techniek grootere hygiene bracht en daardoor een gezonder, levensvoller menschenras kweekte. Hoe de film en de radio bij ons belangstelling hebben wakker geroepen voor het lot van vreemde volkeren, hoe zij ons levensgevoel deden verwijden, hoe zij menschen in die vreemde verten dichter bij ons bracht, waardoor het saamhoorigheidsgevoel groeide met deze andere wereldbewoners en wij ons sterker aan hen verbonden wisten, nu wij merkten aan eenzelfde fatum onderworpen te zijn.

Hoe wij universeel werden... dank zij de techniek! Hoe wij misschien later door deze versmade techniek zullen komen tot één algemeene wereldbeschouwing, een geheim, dat de toekomst nog in zich bergt.

Ook minder veredelende processen heeft de techniek het menschdom gebracht: wij denken aan de vernietiging op het slagveld en den gasoorlog, den concurrentiestrijd op de wereldmarkt tusschen kapitaal en arbeid, tusschen grondstoffenbezitters en industrieelen; wij denken aan de industrieele revolutie die de groote steden schiep en daarmee het proletariaat en de werkloosheid. Natuurlijk heeft de massaproductie eerst nivelleerend gewerkt, heeft zij de dorre eenvormigheid gebracht, het standaardtype en het gestandaardizeerde ideaal, maar als wij ook hier den afstand gevonden hebben, dan ranken wij omhoog en vinden het evenwicht: Amerika

in zijn menschelijkheid, Europa in de kracht van zijn eeuwenoude cultuur. Want is het niet een oude wet, die zegt, dat eerst de caricatuur komt en daarna de harmonie?

En moeten wij ons, instede van kritiek uit te oefenen, liever niet verbazen, dat uit deze tientallen rassen, waaruit Amerika is samengesteld, die niet slechts naar lichaamsbouw en kleur verschillen toonen, maar vooral ook geestelijk, in gaven, in aanleg en karakter, in zulk een korten tijd deze sterke eenheid in taal, zeden en gewoonten is ontstaan? Naast de sterke w i l tot eenheid heeft de verbetering van de verkeersmiddelen meegeholpen om dit land tot eenheid te brengen, zooals de film, de pers en de radio dit dagelijks doen.

Maar... techniek en dollars alléén voeren niet onfeilbaar tot gelukzaligheid: de crisis heeft het den Amerikanen getoond. De economische inzinking heeft dit volk tot bezinning gedwongen. Zij heeft de Amerikanen doen ervaren dat er blijkbaar, ondanks de betere wegen, de betere organisaties, de gestroomlijnde automobielen, de grootere perfectie en efficiency op elk gebied, toch nog iets hapert. De bezinning door de crisis kwam, toen men zag, dat het materialisme met zijn massaproductie en machinegeloof wèl mogelijkheden bood voor ieder, maar geen algemeene welvaart bracht, wèl 12 millioen werkloozen, dat is meer dan ⅔ deel van het wereld-totaal, maar geen geluk voor ieder. Men aanschouwt de politieke corruptie, men ziet het bandietensysteem wel ingeperkt, maar niet overwonnen, men ziet de zedewetten geminacht in het groote aantal echtscheidingen; het negervraagstuk knaagt aan het Amerikaansche geweten.

En men zoekt naar het waarom.

Het antwoord komt van de besten uit eigen gelederen. Zij gaan begrijpen wat zij missen.

Wat ontbreekt is, dat de wereld van hun realiteit niet suggereert tot philosofisch denken, niet tot bespiegeling: zij houden vast aan het binnen-het-tastbare mogelijke, aan het praktisch bereikbare. Zij zoeken met groote scherpzinnigheid naar nieuwe wegen, dat hebben zij steeds gedaan van het oogenblik, dat zij uit de onherbergzame jungle, met inzet van alle krachten, dit land schiepen, dat in zulk een korten tijd vooraan gaat in het rijk der naties, maar zij zoeken de nieuwe

wegen... alleen in de werkelijkheid. En de weg van de werkelijkheid is te begaanbaar om den zin van het leven te doen ontdekken!

Wat ontbreekt is de gedachte, dat, hoe wij ook arbeiden en werken en doen, het toch nog altijd belangrijker is waar wij ons op bezinnen, wat wij in onze ziel beleven en de ervaring, dat wat een mensch is, meer waard is, dan wat hij heeft. Die bezinning kan alleen komen in de volkomen stilte der ziel, waar deze afgesloten is van de wereldsche belangen, wanneer onze instelling op het leven niet is op de aarde gericht, maar juist van de aarde verlost.

Wat nog ontbreekt is de teederheid bij de grootschheid en 't besef, dat er tusschen beleving en uiting een afstand moet zijn, tijd om gedachten en gevoelens tot bezinking te laten verdroomen; terwijl bij de Amerikanen de uiting meer direct en concreet is.

Door hun onmetelijk gebied en tengevolge van het feit, dat zij gevrijwaard bleven voor buitenlandsche agressie op eigen territoir, hebben de Amerikanen tot nu toe hun ruime leefwijze kunnen handhaven, maar het standaard troostwoord van ‘go West young man’ is tot het rijk der fabelen verbannen, nu er geen ‘West’ meer te ontdekken is en ook het verhaal van den selfmade man, die er met de hulp van zijn eigen wil alleen komt, wordt langzamerhand tot een legende. En men is bereid tot andere oplossingen en men aanvaardt, zij het schoorvoetend, de hulp, welke de gemeenschap biedt in den vorm van sociale maatregelen.

Er is een nieuwe geest vaardig over Amerika, een verandering in geestesgesteldheid, een nieuwe mentaliteit. Beluisteren wij, wat er in eigen gelederen gezegd wordt. Mrs. Roosevelt: ‘... but I am not sure it is always right to be safe.’ Dorothy Canfield: ‘What our country needs now is a supply of keentrained minds, exact knowledge, artistic taste and skillful fingers (not fists) to transform the incredible wealth of our raw material into something worthy of its fine quality.’ En teekenend is het Wallstreet Journal: ‘Money is an article which may be used as a universal passport to everywhere except Heaven, and as a universal provider of everything except happiness.’ Verder uitingen uit de sportwereld, die in Amerika zulk een machtige factor is, waar in sporttermen

verklaard wordt, dat men ‘een wedloop tegen den chaos is begonnen’ en dat ‘het nieuwe patriottisme wereldrecords zal vestigen in nationale opoffering’.

Ten slotte blijkt deze gewijzigde houding uit het doel van de wereldtentoonstelling in New York: het geldt hier niet alleen een najagen van een materieel doel, van veel verkoopen en concurrenten in den grond boren, maar men wil door activiteit op allerlei gebied het leven der menschen verrijken, zoo heet het. Handel en industrie vormen geen afgesloten eenheden, maar hun voorspoed is afhankelijk van de algemeene welvaart; hieruit zou blijken, hoe ook de verschillende naties in de wereld solidair zijn en van elkander afhankelijk.

En deze vernieuwingsgedachte onder de bezielende leiding van President Roosevelt! Hij is de gids op den weg naar een nieuwe wereld van ‘GOODWILL’ en ‘BETTER UNDERSTANDING: THE WORLD OF TO-MORROW’. Zijn regeering heeft voor Amerika in vele opzichten een nieuw tijdperk ingeluid. Zijn meening, dat er geen winst meer mag zijn om de winst, maar dat de verrijking allen dienstbaar gemaakt moet worden, heeft hij trachten te verwezenlijken in de ‘National Industrial Relations Act’. Hij is hier de drijvende kracht, omdat hij instinctief weet van die vele ondergrondsche krachten, die hij heeft willen kanaliseeren, alvorens zij een verwoestenden invloed konden hebben. Voor het eerst komt in Amerika, dat tot nu toe aan den klassenstrijd was weten te ontkomen, het proletariaat met een eigen machtswil: geen regeering zal hieraan voorbij kunnen gaan, zonder hiermede terdege rekening te houden. Eerbied voor het individu, eerlijke besprekingen inplaats van geweld en recht van den sterkste, solidariteit van het menschenras, dit zijn begrippen, die Roosevelt hooghoudt zoowel in binnen- als in buitenlandsche politiek. Hiervan getuigen zijn maatregelen op het gebied van de sociale wetgeving, zijn politiek van den ‘goeden buurman’ tegenover de Zuid-Amerikaansche Staten, zijn vredespolitiek in Europa en Azië. Dit alles is ook terug te vinden in 's Presidenten Boodschap aan het begin van 1939, welke Walter Lippman genoemd heeft een mijlpaal in de geschiedenis van de Westersche gedachtenwereld, aangezien zij is een fundamenteele heroriënteering in den liberalen, democratischen kijk op het leven. Dat de President van de Ver. Staten daarin

den godsdienst aanduidt als de bron van democratie en internationaal vertrouwen, beteekent het antwoord van het Westen op de krachten, die de Westersche gedachtenwereld dreigen te vernielen.

Zoo hebben wij in Europa onze houding wederom te bepalen tegenover dit nieuwe Amerika. Een oudere generatie meende in dit land te zien een land van aanmatiging, het land van de dollaraanbidding, van zich uitverkoren voelen boven andere volkeren. Maar wie nu in Amerika komt, ervaart, dat er hier heel wat meer te kennen is dan dollaraanbidding alleen, al dringt de business-spirit ver door in het leven. Laten wij niet platvloersch maken wat groote perspectieven in zich bergt. De Amerikaan is niet uitsluitend een dollar- en machine-vereerder geweest: 'making money' alleen brengt nog geen wereldrijk tot stand!

Maar daar is hun vurig idealisme en hun warme menschelijkheid, hun bereidheid om te geven, wat hun allereigenste bezit is. Wij denken hierbij aan de vele Stichtingen op humanitair gebied: de Rockefeller Foundation, die sinds zijn oprichting in 1913 $320 millioen in 88 landen heeft uitgegeven voor den vooruitgang van den mensch in alle deelen van de wereld, die het Paleis in Versailles heeft gerestaureerd; het Julius Rosenwald Fund en de Carnegie Corporation. De Amerikaansche millionnairs zijn altijd vorstelijk geweest in hun giften. Sinds 1881 heeft Carnegie in de Ver. Staten en Canada meer dan 1800 bibliotheken opgericht en het totaal van zijn giften bereikt het cijfer van $55.655.000. Ook voor scholen en Universiteiten vloeit het geld van particulieren rijkelijk. De ontwikkeling van de hygiène berustte geheel op de inspiratie van enkelen: Herman Biggs maakte New York tot een van de gezondste steden van de wereld en het Instituut Pasteur werd gesticht uit gelden bijeengebracht door een nationale inschrijving.

Wij denken mede aan den oproep van Roosevelt in het begin van dezen oorlog waarin hij alle betrokken regeeringen uitnoodigt tot een humane wijze van oorlogvoeren: de open steden niet te bombardeeren en het gebruik van gifgassen en bacteriën achterwege te laten.

De levensbeschouwing der Amerikanen is niet een moeizaam

denkproces, maar een ervaring: zij leven midden in de practische werkelijkheid. Zij meenen, dat wij niet strak een principe moeten volgen, maar ons elk moment weer moeten aanpassen aan de omstandigheden, niet te veel moeten praten over de volmaaktheid van schoone denkbeelden, maar ze liever desnoods half volmaakt in toepassing moeten brengen.

En wij Europeanen, die naar Amerika komen, moe van onze problemen, onze dogma's, onze systemen, waarvan er zoo vele zijn dat zij ons verwarren, wij voelen het als een genot, deze frissche geest op ons te laten inwerken. Hoe verwarmen wij ons aan hun geloof in de toekomst en in de volmaakbaarheid van den mensch, aan hun kinderlijk en daarom zoo vreugdevol optimisme.

Er gaat iets van de Amerikanen uit, dat onverklaarbaar is: het is als de oerkracht, die zoekt te ontsnappen en als een bezielende kracht op ons inwerkt. Het is, of men hier vindt de bronnen, die de eeuwige jeugd schenken! Hun vitaliteit werkt als dynamiet!

Hun ideaal is de orde van den bedrijfsleider op alle gebieden van het leven door te voeren. Deze business-geest, deze sfeer van efficiency, waarin men leeft, heeft zijn goede kanten: men is steeds op zoek naar wat er verkeerd is en met een nuchtere zakelijkheid en in een onvervaarde eerlijkheid zoekt men verder om deze fouten op te heffen en door nieuwe experimenten te komen tot een constructiever opbouw. Hun dikwijls onbarmhartig realisme vinden wij terug bij hun schrijvers, als Stribbling, dos Passos, Hergesheimer, Dreiser en Lewis, die ironisch en kritisch de geldmoraal, de matelooze luxe en de oppervlakkigheid beschrijven. En in de Amerikaansche films, waar zij wantoestanden hekelen in de Mij, bij de rechtspraak en in het gevangeniswezen. En dit alles niet zwaarwichtig naar voren gebracht, maar onopzettelijk, speelsch en vol humor.

'Keep smiling' gaan zij hun weg. Optimisten zijn de Amerikanen: hoe kan het ook anders. Worsteling, strijd, nederlagen heeft dit volk genoeg gekend, maar het einde in steeds de overwinning geweest, steeds een 'happy ending'.

En als wij, bewoners van de oude wereld, met hen omgaan, dan komt iets van hun optimisme, van hun feestelijke stem-

ming over ons, iets sprankelends, iets brilliants, iets van de sfeer van een lenteverwachten.

Achter hun vriendelijkheid en gemoedelijkheid ligt een groote hevigheid, een drift om het uiterste te presteeren, een felle gretigheid om de bedoeling in een volmaakten vorm te realiseeren.

De uitdrukking van de stof is in dit land steeds volmaakt geweest, hun techniek is uitgebalanceerd tot in de kleinste onderdeelen: deze eeuwige drang om steeds het beste, steeds het hoogste te presteeren, is als een magneet, die hen aantrekt. Dit moet op den duur leiden tot het zoeken naar het hoogste, ook in den mensch zelf en zijn streven naar verwezenlijking van zijn hoogste idealen van vrijheid en gerechtigheid.

Op het oogenblik dreigt helaas het kanongebulder alle andere stemmen te overheerschen, bedreigt een onoverzienbare ramp alle volkeren van deze wereld. Maar wat vandaag in de schaduwen leeft, kan morgen zich naar voren dringen: niets blijft, zooals het is.

Wij weten alleen één ding: dat dit volk met zijn sterke wil tot het goede, alle elementen in zich heeft om een leidende rol in de wereld te spelen. En wij gelooven hiervoor slechts dankbaar te moeten zijn, omdat zij ons dan kunnen brengen, indien zij hun roeping verstaan, in een schoonere ‘WORLD OF TO-MORROW’.

Geschied-schrijving over Nederland in het Derde Rijk door Dirk Coster

Het is niet onze bedoeling er veel commentaar bij te leveren. Maar in een zeer fraai uitgegeven, zeer geleerd en lijvig boek, over Philips den IIden, door den Duitschen historicus Ludwig Pfandl, lid van vele academies, vinden wij de volgende karakteristiek van Nederlands nationalen held, Willem van Oranje:

> 'Van scherpe intelligentie en taaie wilskracht, suggestief in woorden en gebaren, juist het tegendeel van de hem later toegevoegde eerenaam "de Zwijger", voelt hij zich als geschapen tot leider van den adel en de nationale oppositie. Van zijn ondeugden zijn er twee vóór alle verachtelijk: zijn verspilzucht en zijn drankzucht en daarbij de omstandigheid, dat hij geen middel schuwt om deze te bevredigen. Trots zijn hooge inkomsten, steekt hij levenslang diep in de schulden en leent voortdurend hooge sommen tegen woeker-rente. In zijn Brusselsch paleis, dat thans nog bestaat, en dat sedert de 18e eeuw de naam "l'Ancienne Cour" draagt, houdt hij met zijn adellijke companen de beruchte eet- en drinkgelagen, die, na pantagruelische tafelgenietingen, steeds eindigen in orgiën van zuipen. Hier staat ook het beroemde bed voor vijftien personen, waarin zijn gasten, niet meer in staat de weg naar huis te gaan, in eendrachtige snurk-gemeenschap hun roes plegen uit te slapen.'

En verder:

> 'Fantasieloos en gevoelsarm als hij is, vermag deze aan het materieele gebonden, droge verstandsmensch, zich ook tot geen enkele religieuse overtuiging te verheffen...
> Gedurende zijn slechts 51-jarig leven sluit hij vier huwelijken; eerst met een Katholieke vrouw, dan met een protestantsche, de derde en de vierde maal met een Calviniste. De protestantsche vrouw jaagt hij, hoewel zij een dochter

> van den keurvorst Moriz von Sachsen is, na een tienjarige huwelijksstaat naar den duivel. Weinig vertrouwen wekt ook de gemakkelijkheid waarmee hij liegt en huichelt.'

De geleerde schrijver, die hier zorgvuldig verzwijgt welk een vrouw Anna van Saksen was, een vrouw die Oranje bedroog en bedreigde en die bovendien door haar eigen verwanten als een gevaarlijke krankzinnige tenslotte werd ingesloten, die een korte tijd van rijk en vroolijk leven in de jeugd voorstelt als een levenslange doordraaierij, die lastert over een drankzucht waarvan niets bekend is, wil dan toch wel aan dezen Willem van Oranje eenig politiek inzicht, eenig begrip van de tendenzen der toekomst toekennen! Doch hij voegt er voor zijn Duitsche lezers dadelijk aan toe:

> 'Er hat sich freilich dieser r e c h t s e h r (spatieering van ons, Red.), beinahe ausschliesslich z u s e i n e m p e r s ö n l i c h e n V o r t e i l zu bedienen gesucht.'

Ik geef dit zinnetje in het Duitsch, omdat geen Nederlandsche vertaling dit 'recht sehr', waarin een eerlijke Duitsche borst zich uitjammert, tot zijn recht kan laten komen. Ach, hoe recht sehr, hoe recht sehr! Oranje zijn eigen voordeel heeft gezocht!

Ondertusschen hebben wij nog meer nationale figuren, die ieder kind kent. Het zijn de Nederlandsche grooten, die of tijdelijk, of tot aan den dood op 't slagveld of in den kerker, aan Oranje's zijde bleven. Ook zij krijgen, zooals het behoort in een geschiedenisboek, hun 'karakteristiek'. Alleen is onze geleerde schrijver er een weinig kort mee! Nadat hij eerst de Spaanschgezinde edelen en stadhouders als Aerschot, Van Megen enz. met een vriendelijk woord, als traditie-getrouwe en brave lieden herdacht heeft, gaat hij over tot de Nederlandsch-gezinden, Hoogstraten, Bergen, Montigny, zij die man voor man vielen voor de zaak der Nederlanden:

> 'De overigen (dat zijn Hoogstraten e.a., Red.) doet men zeker geen onrecht aan, wanneer men ze in de nabijheid plaatst van die doorbrengers en schuldenmakers, zuiplappen en echtbrekers, gewoontevloekers en religieus-onverschilligen, van wie ons de geheime protocollen van de orde van het Gulden Vlies zoo afschrikwekkende voorbeelden gegeven hebben.'

Dat is, wat men noemt, rechtspraak in kort geding!! De arme, meestal Roomsche edelen die niets misdaan hebben dan Nederlandsch te zijn, kunnen het zich in hun vergeten graf voor gezegd houden. Gelukkig dat het trouwhartige gemoed van den geschiedschrijver er hier eerlijk bijvoegt, dat dit een onderstelling is, resp. een insinuatie, resp. laster, uit de lucht gegrepen op een wijze, die ons van zekere zijde thans maar al te goed bekend is. Genoeg nu over den Vader des Vaderlands en zijn medestanders. Nog even in de vlucht een giftig stijlbloempje geplukt.

Wanneer Filips bij edict alle sluipmoordenaars der wereld uitnoodigt, voor 25.000 kronen hun geluk op Oranje te beproeven - hij deed dat 'klug und zeitig', zegt onze historicus - en Oranje daarop antwoordt met zijn Apologie, lezen wij daarover het volgende:

> 'Dit straf-edict mist zijn uitwerking niet, want het roept als afweer van den gebrandmerkte, de zoogenaamde "Apologie du Prince d'Orange" te voorschijn, dat ongehoorde maakwerk uit wraakzuchtige leugen en infernale haat tezaamgeweven, dat klaarblijkelijk een rechtvaardigingsgeschrift moet zijn, in werkelijkheid echter een bekentenis geworden is, de pijnlijke zelf-onthulling van een der twijfelachtigste karakters zijner eeuw. Aan deze pseudo-rechtvaardiging toetsen en scheiden de geesten zich in 1580, zoo goed als in het heden.' (Spat. van ons, Red.)

Wij zullen de rest den lezer sparen. En ook de voortdurend achter de woorden sluipende hoon voor den Nederlander, zijn karakter en dat van onzen vrijheidsstrijd. De Nederlandsche 'Dickkopf' met zijn 'tragi-komische' vrees voor Alva, die wel de 'einmütigste und heldenhafteste Widerstand' bood, welke echter pas ontstond toen hij 'aan zijn geldbuidel gepakt werd', en de gewone Duitsche superlatieven zijn ditmaal voluit ironisch bedoeld; enz.

Maar hier hebben wij wel degelijk een symptoom dat waarschuwt. Hier teekent zich reeds af in welke richting en op welke wijze straks, als de politieke noodzaak het eischt, Nederland, de Nederlander en zijn historische tradities vertrapt,

verachtelijk en bespottelijk gemaakt zullen worden. Men hoort hier reeds het hoogmoedige holle lachje, dat ons uit enkele radio-lezingen tegenklonk, al betrof het toenmaals de diepe verachtelijkheid van den Poolschen en Tsjechischen mensch. Ziet men hem, den belachelijken dikkop, voor elk ideaal ontoegankelijk, rennend achter en graaiend naar daalders, alleen maar kwekkend van woede en heldenmoed, wanneer die ‘heilige’ daalders hem dreigen te ontrollen? En wij zijn tevens gewaarschuwd, hoe het Nederlandsche kind zijn Nederlandsche historie te leeren zou krijgen, wanneer ooit het ergste gebeuren zou. Wat God, maar dan zeker ook met behulp van elken Nederlander die nog adem heeft, verhoeden moge.

De jongste generatie en de werkelijkheid
door Anthonie Donker
IX

Het romantische verlangen schijnt een voornamelijk mannelijke eigenschap te zijn. Het is meer gericht op het ontkomen aan een onbevredigenden levensvorm dan op de vervulling van een gehoopt bezit. Het zou sterven in de vervulling, en het onvervulbare is er daarom een wezenlijk bestanddeel van. Vrouwelijk verlangen echter is meer wensch, hoop op vervulling, het is niet onbestemd en bestaat niet om zichzelf. En wanneer het al onbestemd is, is het dat slechts doordat het nog geen bestemming gevonden heeft, maar niet omdat in het onbestemde zijn diepste bedoeling bewaard blijft. Het is dan slechts voorspel: nondum amans, sed amans amare. Het romantische verlangen is vooral een vorm van bevrijding, het streeft weg van het te kleine naar wat hoe dan ook grooter is en ducht het verlies van dien drang in elk bereiken, dat altijd beperking is. In het vrouwelijk verlangen streeft het onvervulde veel meer naar verwezenlijking, het heeft meer bepaalden inhoud en doel, die het zoekt te bereiken, het is meer wensch en hoop dan louter verlangen. Het verschil tusschen beide is dat tusschen onrust die tot rust gebracht wil worden en onrust die de rust vreest als den dood, het eind van het verlangen en de bezieling. Het is door dit verschil dat het vrouwelijk verlangen naar de geliefde, naar het kind, soms naar de menschheid, in een verdiepte moederlijkheid, uitgaat, terwijl het romantische verlangen zich, tenzij het godsdienstig bepaald en daarmede wezenlijk veranderd wordt, aan de bevrediging altijd onttrekt, daar de vervulling kleiner is dan de drang, de droom grooter dan welke werkelijkheid ook. Hiermede is waarschijnlijk een der fundamenteele verschillen tusschen den man en de vrouw gemoeid: de eerste als voortbrenger in aanleg schepper, door de demonie der zelfovertreffing gedreven en niet van zins zich, tenzij hij vroom en deemoedig is, bij het menschelijk tekort aan grootheid

neer te leggen in schuldbesef en onderwerping, door denkkracht tot een voorstelling van hooger, vuriger of sterker roeping van mensch zijn aangespoord, zoekt rusteloos boven zijn kracht te reiken; de vrouw, de ontvangende, barende en zorgende, meestal realistischer en voorzichtiger, aardscher, gebondener en zwakker, ziet zichzelve en de wereld als ze zijn en tracht naar de vervulling van het bereikbare. Zij maakt de wereld en zichzelve niet grooter dan ze zijn, zij trekt den kring om zich heen toe, hetzij in het groot of in het klein, en houdt zich daaraan. Het onvervulbare verschrikt of ontgaat haar, of zij bekampt het met al de krachten tot verwerkelijking welke zij bezit. Hierin onder andere blijken zij, in groote trekken en meestal, verschillend geaard te zijn.

Merkwaardig in tegenstelling tot het bovenstaande is een zoo kennelijk romantisch verlangen, een zoo duidelijke ruimtedrift instêe van den verwachten nestel- en koesterdrang als de verzen van Clara Eggink openbaren. Het maakt haar werk meer nymph- en elfachtig dan vrouwelijk in den gewonen zin van het woord. En het kleine gedicht Nixe uit haar eerste bundeltje, Schaduw en Water (Schrift 3 der Vrije Bladen uit den jaargang 1934) is in dit opzicht teekenend. Het heeft echter nog wel iets van die overmoedige overdrijving van in zichzelf onderkende eigenschappen, waaraan alle jong dichterschap zich tebuiten gaat, voor het zichzelf zonder vergrooting en nadrukkelijkheid beeldend kan definieeren.

Nixe

Mijn hart is koel, mijn lijf is koud,
Het water is mij meer vertrouwd
Dan al uw groene wegen.

Een streeling en een warme hand
Binden mij toch niet aan dit land,
Ik ga de stroomen tegen.

Ik duik bij dag en drijf bij nacht,
Mijn zingen is een water klacht:
Geluk alleen verzwegen.

Ik leef naar zee, mijn dood wordt schuim.
Ik drijf dan één met 't waterruim
En daal eens neer als regen.

Enkele jaren later zal zij het veel eenvoudiger en pijnlijker onder woorden brengen. Merkwaardiger echter is nog, hoe door en door vrouwelijk dit romantische verlangen zich dan toch weer uit, als in een gedaanteverwisseling: het gedraagt zich in zijn mannelijke houding op geheel vrouwelijke wijze, als amazone, wat immers geen manzijn van vrouwen maar juist op een zuiver eigen wijze aan het mannelijke herinnerend doch onmiskenbaar vrouwzijn wil zeggen. Speer, paard, tent, zeil en lijf zijn dan toch gansch vrouwelijk gehanteerd. Het eigenaardig vrouwelijke aan dit romantisch verlangen is, dat het niet onbegrensd is. Het zwerft niet weg buiten den tijd, of naar andere tijden, of om het menschenleven heen, of om den aardkring, als bij A. Roland Holst en Marsman, bij Bloem en Slauerhoff. Het kent zijn grenzen, het reikt niet tot ver buiten alle bereik, het heeft zijn eigen vertedrang als het ware bepaald en openbaart daarin zijn vrouwelijken werkelijkheidszin. Het is niet geheel en al onbestemd.

> Die achter liefde of een kind
> Nog altijd iets te zoeken vindt,
> Die dwaalt steeds verder, zoo hij niet
> De onmacht van zijn dwalen ziet.

Dit romantisch verlangen kent als het ware precies de mate van vrijheid die het voor zich bedingt. Het romantisch verlangen heeft hier een bijna duidelijken inhoud: vrijdom van belasting der dagelijksche zorgelijkheden die het leven verkleinen tot een ‘bestaan’, onafhankelijkheid van de plichten en pleizieren die de kilometerpaaltjes zijn op den gulden middenweg, op gelijken afstand van elkaar aangebracht, en bovenal vrijwaring van een open uitweg voor lijf en ziel, om niet gansch van den hemel, van de zee, van de ruimte te zijn afgesneden. Meer niet. Ik vraag niet veel, zegt deze stem, maar laat mij daarom dat weinige. De idylle van dit hart is niet de deuren te sluiten en elkaar te beminnen, maar het binnenhuis - want leven vraagt een dak, geeft het nuchter toe - van den zilten zeewind doortrokken te laten: een van klaar licht en vochtig zout doorbeten idylle. Zoo helder on-idyllisch is het gedicht van dien naam, dat de titel er haast ironisch bij wordt, ware het niet, dat de beperking van het wenschdomein er in toegegeven wordt. Geen winter aan zee

geldt het hier, maar een open raam aan den zeekant. Geen eiland onbereikbaar ver buiten de kust en geen droom van gelukzaligen, wat immers deze dichteres veel te onbepaald zou zijn; maar wel, een schiereiland. Zóó heet dan ook haar tweede kleine bundel (Het Schiereiland. Boucher, Den Haag, 1938). Een uitlooper van de kust zee in, zoover het kan, niet verder ook dan het kan; een havenhoofd, een pier: Hier klom ik op dit havenhoofd / De verste steen niet ver genoeg. Het is door zijn nuchter vrouwelijke beperking, dat het romantische verlangen in zulk een ongedachte variant kon optreden. Ik heb het romantische verlangen, het grootsche, het weidsche, het zwervende en wereldontgaande, nooit met een zoo kleine en besliste stem hooren spreken, zoo paraat en kordaat.

> Wij zijn niet sterk.
> Wij zoeken de kreten
> Van wanhoopvogels te vergeten,
> Te dempen in dagelijksch werk.
>
> Ik wil ziende staan
> En bij het leednest waken
> En niet mijn leven maken
> Als een nacht zonder maan.

Het groote verlangen heeft in deze verzen een korten golfslag, als van kleine forsche brekers. De onmiskenbare en onvervangbare oorspronkelijkheid dezer verzen bestaat niet in vernieuwende vormen, zij zijn stellig door groote voorbeelden, met name Bloem, geïnspireerd of op zijn minst gestimuleerd, maar zij hebben onmiddellijk en vastberaden eigen houding en timbre gevonden. Zoo werd elk vers een kort, beslist, en toch verlangend maar ingehouden gebaar. Ook in hun droefheid houden deze verzen iets vanzelfsprekends en nog in hun weemoed hebben zij een stellige klank. Geen nieuwe vormen noch nieuwe gevoelens, maar een houding tegenover de vanouds gekende en altijd in verzen weerkeerende sentimenten, die nieuw is, omdat het tevoren nog niet zoo was gezegd. Van een grooten eenvoud zijn deze gedichten; ook hierin leggen zij zich op vrouwelijke wijze de beperking van hun eigen wezen op. Dichters schrijven vaak een poëzie die in aanleg grooter is dan hun ziels- en verbeeldings-

kracht voorshands aan kan: dat juist is een van de grootste euvelen der jongste dichtkunst. Hier vertilt het vers zich echter nergens aan een boven zijn kracht gaande grootheid van intentie. Deze verzen zijn kortweg zichzelf, zij lijden aan een eenvoudig verdriet, dat als de aard des levens erkend wordt, want het is de onvoldaanheid, de droefheid om het vergaan of om het dof beslaan van wat glanzend scheen, om de uitkomsten zooveel kleiner dan de verwachtingen, en om al wat te klein is in het leven, betreuren van 's menschen tekortschieten in het groote, verachting van het verkleinen van zichzelve in benepen deugd en vlijt, het wegkruipen in de nauwe schuilkelders der bestaanszekerheid waar enkel het veege lijf wordt gered. Zeer eenvoudig zijn deze verzen, en toch wijst de vergelijking van den eersten bundel met den tweeden uit, hoeveel inspanning het gekost heeft om tot dien eenvoud te geraken, ook al werkte de natuur hier mee. Reeds in Schaduw en Water stonden verscheidene goede gedichten, waarvan Het schiereiland een nog duidelijker en vaster voortzetting bevat, en reeds zijn er enkele van de beste bij, maar vaak is daar nog niet die doeltreffendheid en soberheid, waarmee de latere alleen nog maar zeggen waar het op staat, in een zoo heldere bekentenis-poëzie, met een schijnbaar zoo gering verbeeldingsgehalte, dat men aan die helderheid kan afmeten hoeveel verbeelding niettemin noodig is om de eenvoudige staat van zaken der ziel in woorden te weerspiegelen. Enkele malen in Het schiereiland bestaat de kleine stem het verder te reiken, in een hooger of dieper toon dan haar gewone klare, onderdrukt trillende stelligheid, den adem langer aan te houden, en niet in een moment samengebald maar in breeder beeld en voller uitspraak de levenstragiek onder woorden te brengen: zoo in De verlaten tuin, ook in Voorgevoel en vooral in het gedicht Driemaal, dat een geheel leven tracht te omvamen. Deze verzen behooren tot de beste, men zal misschien geneigd zijn ze de beste te noemen; er zijn trouwens weinig verzen die beneden het vaste peil dalen, op een enkele zwakke plek na, en evenmin weinig die daar ver boven uit reiken. Juist hun vaste toonhoogte is een kenmerk ervan. Eigenlijk is elk van deze meestal kleine verzen een duidelijk identiteitsbewijs. Daaronder zijn de kort genoteerde verzen, waarin nauwkeurig rekenschap gegeven wordt van

een levenssituatie, als was het de peiling van een schip op zee, het karakteristiekst.

Verloren lied

Toch, het liefst was ik blijven spreken
Van de zee, van den wind en het strand.
Wat ik zeg, is daarmee vergeleken
Zoo dor en zoo klankloos als zand.

Het is reeds een verduisterd verleden
Mijn vertrouwd zijn met water en licht,
Want allengs is die liefde vergleden
In den lust, waarvoor de eenzaamheid zwicht.

En het lied, dat mij eens was gegeven,
Is verwaarloosd, versmolten als sneeuw.
Daarom is slechts dit mij gebleven:
De leelijke stem van een meeuw.

Aan de keerzijde dierzelfde bladzijde zingt een liedje in een tegelijk zoo hellen en donkeren toon, of het die schrille ver doorklinkende kreet weerleggen wil met de helderste klanken van het jeugdverlangen.

De charme van Halbo Kools vroege gedichten was de jeugd van zijn dichterschap. Jarenlang was hij de benjamin der dichters, een lot dat nu op zijn beurt Lehmann boven het hoofd hangt, en dat niet benijdenswaardig noch gemakkelijk te dragen is, zoomin als dat der wonderkinderen van de viool, of de Jackie Coogans en Shirley Temples. Hoe wordt men met eere oud in de letteren, als men er juist lof heeft geoogst door zijn jeugd. Marsman intusschen is een voorbeeld - en welk voorbeeld kan Halbo Kool liever zijn dan dat van den gangmaker zijner jeugd - hoe het jongelingschap en het driftige levensvuur geen verijdeling van een later gansch anders geaard dichterschap behoeven te zijn. En Felix Timmermans - om wien Greshoff bijna stierenvechter was geworden, maar wien ik gaarne tegen de stelselmatig scherpe verwijten in eens een onbloedige eerepluim tusschen de horens geplant zag - is er ten bewijze, dat men na Pallieter nog de wegen kan inslaan die naar Franciscus en de Boerenpsalm leiden.

Halbo Kools eerste kleine bundel verscheen, reeds jaren na zijn debuut, in 1930: De tooverformule. En al was die formule niet in allen deele verstaanbaar, men onderging er toch de onweerstaanbare bekoring van. Twee jaren later sprak hij in Scherven (welk een omineus verschil in titel trouwens!) reeds veel duidelijker maar daarom nog niet altijd beminnenswaardiger taal, zooals de meeste menschen veel van hun charme verliezen als zij zich er op toe gaan leggen zich duidelijk uit te drukken. De tooverformule waarnaar hij zocht, een verbinding van duidelijkheid en raadselachtigheid, bleef hem intusschen meestal ontsnappen. Sindsdien bleef hij zijn stem oefenen op meer dan één wijze: tusschen, soms, de zware bas eener sociale poëzie, die bij hem toch vooral klinkt als de baard in de keel, en de hooge tenor van den vervoerden minnaar, maar die nog begint te trillen als hij de toonhoogte van Engelman zoekt te halen, klinkt zijn natuurlijke bariton het zuiverst in het wisselend hoog en laag van een haast beminnelijk cynisme, van spelenden ernst en levenswijsheid en ietwat wijsgeerig minnaarsmineur. Zoo zijn er vrij wat kanten aan Kools dichterlijke figuur, zijn talent is tamelijk gecompliceerd en dat maakt de realiseering ervan niet eenvoudiger, gelijk ook gebleken is, want telkens als hij naar een dier kanten neigt door te gaan, ontsnapt hij teveel aan zijn veelvoudige geaardheid, en al die motieven van zijn wezen gezamenlijk te dirigeeren en te orchestreeren blijft het probleem van zijn aanleg, dat hij toch nog eenmaal zal moeten oplossen. Halbo Kool deed zijn intrede in onze poëzie als de veelbelovende. Dit nu is hij gebleven: en dit bevat evenveel lof als verwijt. Het ziet er naar uit, of hij elke tien jaar zijn belofte in herinnering brengt en vernieuwt, en zoodoende houdt hij de verwachting en de spanning er in, maar hoe zal hij tenslotte die belofte inlossen? Want al heeft Halbo Kool verscheidene mooie gedichten geschreven, hij heeft nog niet datgene gedaan, wat hij te verwachten gaf. Ja, zelfs is zijn poëtische persoonlijkheid door de afzonderlijke goede gedichten nog niet duidelijk genoeg afgeteekend. Hij heeft tusschen verschillende elementen de keus gegeven, en, het wordt mij meer en meer duidelijk, hij zal daaruit geen keus moeten doen, maar deze in hun tegenstrijdigheid gezamenlijk moeten gaan beheerschen en bespelen. Zijn eerste titel gaf een zuiver

poëtische intentie te kennen, die hem meer dan welke levensbekentenis ook aanvankelijk bezielde. Halbo Kool schaarde zich daarmede bij de experimenteele dichters, die uit de taal alle ongedachte mogelijkheden zoeken te halen, van klanken van beeldassociatie, en hij trad ermee op zijn wijze maar nog onzeker in het spoor van Herman van den Bergh, van Marsman en Paul van Ostayen. Dat hij deze intentie niet losgelaten heeft, bewijzen verzen uit een veel latere periode. Maar al spoedig kreeg nu eerst een zeker cynisme den boventoon: tusschen Marsman en Du Perron door zocht hij naar een eigen aanvalstoon tegen het burgerlijke leven en de Hollandsche verdubbeling daarvan. Daarnaast, en dat was vooreerst wel het meest praegnant, gaf hij den romantischen vorm van dit protest in enkele schetsen van verloren zoon en 'jeunesse maudite', waaraan hij overigens den speelschen toon van een 'jeunesse dorée' zocht te verbinden ter voorkoming van al te tragische accenten. Ook de groteske, experiment en uitdaging tegelijk, hield hij ook nog even aan. Maar het leek, dat hij nu zijn weg gevonden had: de romantische verloren zoon-figuur was het uitgangspunt tot een verbreeding van dit subjectieve gegeven in de verbeelding van de obsedeerende dichtergestalten van Verlaine en Rimbaud. Door een wat te gemakkelijk aanpassingsvermogen, dat even aansprakelijk voor de veelkantigheid van zijn werk is als zijn persoonlijke gecompliceerdheid, vond hij tegelijkertijd, dank zij de toenmalige van Werumeus Buning uitgaande voorkeur voor balladen, een hiervoor wel wat willekeurig gekozen vorm. Deze verbeeldingen zijn torso's gebleven. Zij vergden grooter kracht en krachtsinspanning dan Kool toen bezat of zich getroost heeft. Het lange gedicht Arthur Rimbaud is vol verrassende wendingen, maar het is een zeer flakkerend en onvast brandend vuur waarvan men alleen de vonken inspiratie die eraf vliegen, naoogt, zooals men dat nu bij de drukke en onontwarbare maar toch fascineerende verzen van Bert Decorte doet. Het pendant Paul Verlaine was regelmatiger, maar ook vlakker, en hier vooral deed zich het bezwaar gevoelen, dat een eenigszins hollandsche atmosfeer een storende contaminatie veroorzaakte. Nog liet Kool deze verbeeldingen, die hem zoo heftig hanteerden, niet los. In het zevende schrift van de Vrije Bladen, jaargang 1934, vatte hij het nog-

maals op in een kleine reeks verzen, ditmaal over Rimbaud en Verlaine samen, onder den titel, doelend op de dramatische ontknooping van de vriendschap der beide dichters, Brussel Juli 1873. Ook die verzen vragen nog om voltooiing en verduidelijking maar zij bevatten voortreffelijke momenten. Het is een cyclus die de kiemen van een volkomen geheel bevat, niet minder, maar ook niets meer. Wat zou er te maken geweest zijn van die beide gedichten De eerste en de tweede kogel, en hoe dicht is hij daar bij het doel! Grooter in poëtischen aanleg dan de meesten, kleiner in uitkomst, blijft Kool voorshands steken in brillante fragmenten of regels. Prachtig, alweer bijna, is het eerste vers van dien cyclus, De Muzen, met den aanhef

> Zij weten niet, hoe onze stemmen klinken
> maar spreken onze woorden anders uit

Het zijn de Muzen die hier aldus spreken; frappant is hoe de regels op zichzelf ook omgekeerd in den mond der dichters gelegd kunnen worden, dan uitdrukkend hoe de taal, wanneer de Muze de stem der stervelingen aanneemt, verandert tot in hart en nieren en tooverformule en profetie wordt. Ook het slotgedicht is een prachtige aanwijzing van de verterende werking der muzen op het stoffelijk omhulsel der taal.

Nadat Halbo Kool dit groot en te hoog gegrepen thema ontijdig had losgelaten, deed hij nogmaals een grooten greep - in dat opzicht heeft hij iets met Hoornik gemeen, die ook reeds herhaaldelijk een greep naar grootsche gegevens heeft gedaan maar tegelijkertijd, het zich zoo moeilijk makend, zich weer schadeloos stelde als het ware door het te gemakkelijk te behandelen. Die volgende greep was de groote Ballade der Longobarden. Duidelijk ziet men hem ook daar beneden zijn intentie blijven; niet zoozeer de weerklank van Bunings balladen in de eerste plaats, en reminiscensies, waarom trouwens ongeoorloofd, aan middeleeuwschen balladetoon, met name aan Heer Halewijn, verkleinen hier het resultaat, maar wederom het onvoltooide, het gebrek aan volgehouden beheersching, aan duidelijkheid bovenal. Men zou op verscheidene plaatsen kunnen vragen naar preciseering, en juist op plaatsen, waar het er voor het volgen van het verhaal (toch geen onredelijke eisch bij een ballade) op aankomt. Het

meesterschap over de ballade, door middeleeuwsche dichters als met een epische intuïtie beheerscht, bestaat juist in het evenwicht tusschen weglating en suggestie, waardoor men uit de sprongen en overgangen onmisleidbaar wegwijs wordt. Daaraan ontbreekt het hier, maar de groote opzet heeft toch tot een boeiende uitkomst geleid. In den versbouw is er getracht naar het volhouden van een vrij ingewikkeld rijm- en maatschema. Dat dit wat ruw geschetst blijft, kenteekent de ontbinding van deze vormen, waarvan intusschen het losser worden wel een natuurlijke eisch der moderne poëzie was maar dat algauw te ver doorgevoerd wordt, tot vormruïnes toe. Het gedicht heeft toch wel fascineerend het alarmeerende van den balladetoon, en de ruw romantische liefdeshistorie van drift en verraad, van list en lust, in strijd en vlucht, is er in een breede, grove en forsche plastiek uitgewerkt tot een onheilspellend wisselspel van verraderlijke liefde en onverhoedschen dood. Het merkwaardigst is daarbij Halbo Kools vermogen om op de wijze der balladen primitieve doch onomstootelijke levenswijsheid ongeforceerd in te voegen:

> Overmoed is het altijd,
> altijd en altijd weer,
> die van de top naar het dal leidt,
> de steile helling neer.

en als Helmchild den moord begaat die de koningsdochter van hem eischt

> zijn angst was groot, maar in het end
> wordt moed van angst wel groot genoeg.

en

> niets bleef hun dan de vlucht:
> somtijds is de beloning
> niet anders dan de vrucht.

of, primitiever nog en goed in den balladetoon

> Wat nam zij mee? een schat - zo 't heet,
> maar geld is nooit genoeg geweest
> dan om de harten te verderven.

In zijn verzen van den laatsten tijd lijkt Halbo Kool ook in zijn lyriek tot een gelukkig gebruik te komen van dat vermogen tot aforistische formuleeringen, waarmee hij soms aan een persoonlijk accent, zeer lyrisch geworden in de laatste

jaren, een echo van algemeen menschelijken toon geeft. Die verzen zijn een verdiepte voortzetting van de beste lyrische verzen uit Scherven, als Overzicht en Wakend, verinnigd en diepzinniger, en zingender. Het valt niet te zeggen, hoe en of Halbo Kool de sterk uiteenwijkende elementen van zijn talent zal weten te binden, maar zijn beste werk wijst wel uit, dat er een grooter, doch moeilijker, kans voor hem ligt in de vermenging en samenwerking dier elementen dan in de afstooting van een of meer en de eenzijdige voortzetting van een enkel. Daarmede behoudt zijn werk nog altijd de kracht der belofte. Het is echter, meestal nog, een zeer onregelmatig brandend vuur, dat soms met lange gestrekte vlammen zijwaarts uitslaat en dan snel weer inslinkt. Het blijft moeilijk maar boeiend, zooveel drift en spel dooreen te beheeren, voor dezen dichter

> in wien de vlamlust zich heeft vastgebeten
> spelenderwijs.

Daarbij late hij vooral de in nadrukkelijkheid van beurtelings romantiek, tendenz of ironie weleens opgegeven spelende taal- en verbeeldingsarabesken niet los, de tooverformule waarin hij zich begon te oefenen in de jaren toen hij, o lang overwonnen, maar nog niet zoo spoedig overtroffen verzen schreef als Zonsverduistering en Nocturne

> De maan leunt over de wolken
> en ik aan de vensterbank;
> in een aandacht, stil en onpeilbaar,
> vergeet zij de donkere aarde
> en ik de donkere wijn
> voor het hemelsch, onsterfelijk vergezicht,
> waarin op de zwartblauwe weide
> onzichtbare engelen spelen
> tusschen de heldere sterren.

Niet zijn sterkste gedicht, maar hier in herinnering gebracht, omdat het vele elementen van zijn aanleg vereenigt, fantasie, ironie, lyrische vervoering en romantische hemelvlucht, die misschien juist die lichte scheut levenservaring behoeven om zulk een gedicht thans minder wereldvreemd maar niet minder poëtisch fascineerend te maken.

Critisch Bulletin

De waardering der Friese letterkunde
J. Piebenga, koarte skiednis fen de fryske skriftekennisse
Fa. J. Kamminga, Dokkum; f 3. -, f 3.75

Wie het onderneemt een geschiedenis der vrij omvangrijke Friese letterkunde te schrijven, zal zich allereerst de vraag naar het criterium bij zijn waardering duidelijk moeten stellen. De zuiver aesthetische maatstaf is practisch onbruikbaar, alleen reeds hierom dat een daarnaar verrichte selectie wel de belangrijkste literaire verschijnselen kan afzonderen, maar deze tevens losmaakt van het milieu waarin zij ontstaan zijn, en daarmee veel kostbaar materiaal dat tot hun verklaring kan bijdragen ongebruikt laat. De enige mogelijkheid is uit te gaan van al het geschrevene, daarvan het meer representatieve te onderscheiden, en aan te tonen hoe de drang naar literaire schoonheid, die in zijn onbewustheid bijna voortdurend aanwezig is, soms leidt tot de schepping van monumenten, wier betekenis ver boven één tijdperk uitgaat. De letterkunde wordt dan beschouwd als uiting van geestelijk leven, die in het literaire kunstwerk de hoogste ontwikkeling bereikt. Of anders gezegd: de studie der literatuur richt zich op de literaire kunst in verband met het leven.

Het heeft veel tijd en strijd gekost voordat dit eenvoudige beginsel de Friese critiek beheerste, vooral omdat het betekende dat het populair gewordene voorzoover het literair onbetekenend was, onverbiddelijk zijn ereplaats verloor. Daarom is het jammer dat Piebenga's in vele opzichten verdienstelijke K o a r t e S k i e d n i s dit beginsel niet zuiver handhaaft; dat kan, van de kant der literatuur, niet anders dan nieuw verzet oproepen. Men merkt, door dit hele overzicht heen, dat de jonge schrijver niet onbevangen genoeg is, afhankelijk van te vele gebondenheden, die de doorwerking van het literaire inzicht, dat ongetwijfeld bij hem aanwezig is, verhinderen. In zijn 'Foarwird' spreekt hij ervan, dat hij hoopt, dat men bij zijn critiek de 'forantwirdlikem for ús nasjonale eare' als blijvende grondtoon zal horen. Nu is 'nationale eer' een begrip dat volkomen afhankelijk is van de opvattingen van den spreker; en er zijn talloze bewijzen, dat deze eer, zoals zij door den dichter geschouwd wordt, vaak een heel andere is dan die, welke bedoeld wordt door den nationalen strijder, dezen staatsburger of den politicus. Zelfs de criticus heeft de waarheid dezer eer niet in pacht! Het is duidelijk dat Piebenga enigermate 'volks' heeft willen zijn en daarom bijzondere

waardering aan een innig verband tussen schrijver en volk heeft geschonken; waaruit volgt, dat wij te rekenen hebben niet alleen met zijn literaire waarderingen, maar ook met zijn opvattingen over volk en volkskarakter. Dit leidt tot verwarring van waarden die niet met elkaar verward mogen worden. Het is een enigszins onvoorspoedige herleving van het oude misverstand: ‘het is misschien wel niet zo mooi, maar de mensen lezen het zo graag’. Men kan niet zeggen dat de ‘Koarte Skiednis’ door dit misverstand beheerst wordt, maar het werkt er in door. De literatuur dient zeker de natie, maar autonoom, en slechts volgens de wetten dezer autonomie kan zij worden beoordeeld.

Er is, verder, een gebondenheid ten opzichte der wereldbeschouwing, vrij wat sterker in deze ‘Koarte Skiednis’ dan b.v. in het cultuur-historische werk van Dr. G.A. Wumkes. Piebenga, uit Calvinistisch milieu voortgekomen, kan het humanisme blijkbaar moeilijk recht doen wedervaren. Het hele overzicht door wordt het begrip ‘renaissance’ aan ongunstige adjectieven gekoppeld, het humanisme is in den grond heidens, en voor Piebenga is W. Dijkstra's strijd tegen de huichelarij in het geloofsleven, in wezen een bestrijding van het Christendom (p. 118). Dit standpunt vloeit voort uit een diepe overtuiging, en is als zodanig te eerbiedigen. Maar bij de Friese literatuur hebben wij hiermee te maken dat historisch Renaissance en Humanisme voortdurend bezielende krachten geweest zijn, en dat de nationale traditie daarvan onafscheidelijk is; hoe ook het eigen standpunt is, de waarheid mag niet worden geloochend dat de grote verwaarlozing waaronder het Fries eeuwen heeft geleden, behoort tot de periode der Reformatie, en uitgegaan is van de Friese reformatoren, die bij al hun geloofsijver hebben nagelaten de Bijbel in het Fries te vertalen. Dit overzicht is al te anti-humanistisch gekleurd voor een geschiedenis, die, afgezien van Gijsbert Japiks, eerst in de twintigste eeuw belangrijke Fries-gereformeerde schrijvers kan noemen.

Bij de behandeling van het laatste tijdperk treedt nog een andere gebondenheid hinderlijk op: de Jongfriese beweging, op wier werk ook het zijne voor een groot deel steunt, beschouwt hij niet zonder de kwalijk verborgen animositeit van den epigoon. Hij begrenst die beweging tussen 1915 en 1919 en wil zich en de lezers diets maken dat in het verloop dier jaren een mislukking opgesloten ligt. Zo beschouwd, is Gijsbert Japiks bij zijn dood de meest mislukte schrijver geweest die ooit in Friesland geleefd heeft; alsof er met geen doorwerking en nawerking te rekenen valt! De beweging zelf kenschetst hij met vaagheden, met critiek op haar onstuimigheid; ‘als men van rust en vrede houdt, is het geen genoegen de geschriften dezer jaren door te lezen’, verzucht dit plotseling bezadigd geworden lid

der voormalige ‘Swarte Heap’. Zijn dankbaarheid en waardering voor die beweging blijft volkomen onverklaard; wat, moet de lezer vragen, hebben die kijvende lieden dan uitgevoerd, waarvoor men hun zo dankbaar moet zijn? De critiekloze behandeling van E.B. Folkertsma steekt daarbij wel zeer af; men bewijst dezen schrijver van formaat geen dienst door zijn frontveranderingen in 1919 en 1926 te verzwijgen, noch door zijn stijl van alle critiek te ontheffen. Dit hoofdstuk, waarin ‘volkse’ voorkeur, anti-humanisme en epigonisme samenwerken om het oordeel te vertroebelen, is niet alleen zwak, doch mislukt.

Niettegenstaande dat alles, betekent het werk een zeer wezenlijke aanwinst. Het is vlot, vaak boeiend geschreven, en het geeft van het leven en werk van vele Friese schrijvers uitstekende samenvattingen. De schrijver heeft blijkbaar met ernst en toewijding gelezen, en het zich niet te gemakkelijk gemaakt. Op vele plaatsen is het duidelijk dat hij zich zijn beperktheden bewust is; de bescheidenheid moge soms enigszins geforceerd aandoen, er zijn weinig plaatsen die haar logenstraffen. De uitgever heeft het illustratief en ook overigens verzorgd op een wijze, die het hanteren van het boek alleen al tot een genoegen maakt. Piebenga's ‘Koarte Skiednis’ zal zeker niet het laatste woord over de Friese literatuur zijn, en waarschijnlijk zal het ook zijn laatste woord niet zijn, maar het brengt de studie dier literatuur verder, en zal de belangstelling ervoor aanwakkeren. Het is een boek waarvan men alle zwakheden kan zien, en waarmee men toch blij is.

D. KALMA

De vos en zijn staart
C.J. Kelk, De vos en zijn staart
A.W. Bruna, Utrecht; f 3.75, f 4.50

Het is alweer geruimen tijd geleden, dat men in letterkundige almanakken en anderszins ‘de Heer Kelk’ in allerlei omvangen en gemakkelijkheden door teekenstift of penseel vond vastgelegd voor het nageslacht. De dichter en schrijver Kelk was toen meer een bron van vermaak voor een kring van goede bekenden, dan dat zijn werk door de literaire critiek heelemaal ‘au sérieux’ werd genoemd. Trouwens, wat een smaak had hij: De Schoolmeester en Dickens, ‘de doofstomme knecht in een zomerbroek’ en de heer Micawber! Inderdaad was het niet gemakkelijk voorspellingen te doen waar met al zijn ‘capriolen’ Kelk heen zou ‘dartelen’ en of hij nog eens eerzaam en berouwvol zich tot de ‘hooge literatuur’ zou bekeeren. Voorzichtigheidshalve werd hij toch in de handboeken voor literatuur in een rijtje namen van mindere goden gezet, zonder verdere

vermelding. Men kon nooit weten, want in zijn gedichten was toch ‘wel iets aardigs’.

Kelk begon als dichter, al werden zijn gedichten - in vele opzichten kennelijk jeugdwerk, dat echter een speelsche vindingrijkheid aan beelden en motieven niet ontbeerde - eerst later gebundeld (‘Spelevaart’). Hij schreef vervolgens tooneelstukken, alleen, o.a. het ‘oud-Hollandsche’ Jan Klaassenspel op rijm ‘Katrijn’, of in samenwerking met Chasalle, een toenmaals nog al compromittant gezelschap voor wien niet onherroepelijk uitgesloten wilde worden van de ‘hooge literatuur’, en langen tijd kleefde er aan zijn slinkenden omvang een eveneens voor dergelijke vooruitzichten weinig hoopgevend etiketje van clown en humorist. Dat hij met Chasalle en Vergé samen ‘Ubu roi’ van Jarry in een zeer gekruid Nederlandsch overbracht, was zelfs niet veel minder dan een schandaal. Edoch, ‘de Heer Kelk’ bleef niet enkel ‘dartelen’: hij begon ook romans te schrijven. Nu is een roman altijd ‘iets’ en de critiek, al aarzelde zij lang met haar maatstaf en zocht zij, overigens wat teleurgesteld, naar den clown en humorist, die Kelk krachtens zijn antecedenten en zijn etiketje behoorde te wezen en die in deze romans slechts in enkele scènes nog was terug te vinden, moest zich thans toch nadrukkelijk met zijn werk gaan bezig houden en kon er niet meer mee volstaan met te zeggen, dat hij ‘wel iets aardigs had’.

Hoe kwam Kelk tot dezen ‘omzwaai’? Maar het was geen omzwaai! Alleen hadden zij, die, wat uit de hoogte, hem een clown en een humorist oordeelden, zich vergist.

Kelk is n.l., voor zoover humor, zooals veelal bij ons, identiek gesteld wordt met ‘grappigheid’, allerminst een humorist ‘tout court’ en men had van hem ook geen humoristische romans te verwachten, al kon op het oog, om het onderwerp, zijn eerste roman ‘Jan Steen’ er zoo een lijken. Wat men bij hem humor noemt, is een situatie-gevoel, het oog voor de verhouding of liever: wanverhouding tusschen den schijn der aangenomen dingen en hun werkelijkheid. Ongetwijfeld, dit oog heeft de humorist ook; maar waar deze er mee volstaat speciaal naar die wanverhouding te zoeken en uit de aanwezige contrastwerking zijn vaak vrij goedkoope effecten te halen, wordt bij Kelk het plan van opzet niet ingegeven door de vooropgezette bedoeling humoristisch te zijn, maar komt het voort uit een levensvisie: zijn gevoel voor en besef van het betrekkelijke van alle aangenomen dingen, het betrekkelijke van rijkdom, macht, gezag, aanzien, enz. In wezen dus een ‘revolutionnair’ instinct, dat, door een speelschen en intelligenten geest geleid, er voor behoed wordt in de platitude van een tendentieuse ‘aanklacht’ te vervallen.

Dat hij aanvankelijk zich in tooneelscènes uitte, was volkomen naar

de geaardheid van den rechtgeaarden Hollander, die Kelk nu eenmaal is en die 'tafereeltjes' ziet waar andere volken zich in woordspelingen enz. uiten. In zijn romans zijn zijn middelen echter verfijnder geworden, gecompliceerder en minder eenvoudig van opzet: het zijn de middelen van den roman, waarmee hij nu werkt. Hij schept niet alleen figuren, maar ook achtergronden voor deze figuren, zooals hij in zijn roman 'De dans van jonge voeten' voor zijn jeugdige hoofdpersonen een groot achtergrond-tableau ontwierp van de Hollandsche burgerij, om tegen de 'intense' burgerlijkheid van hun omgeving de frischheid van deze nog jonge, onbedorven menschen des te frappanter uit te laten komen. Zijn romans ontberen ook het gevoelselement niet, al ligt dit er nooit zoo dik op, dat het sentimentaliteit wordt, zooals een enkele maal bij zijn vereerden Dickens.

Het is trouwens niet toevallig, dat Kelk Dickens vereert. Al heeft hij enkele gezegden van den heer Micawber tot zijn lijfspreuk gemaakt, er is, nader bezien, veel verwantschap met Dickens als beschrijver van de burgerij.

Ook Kelk is een beschrijver van de burgerij, in casu de Hollandsche. De 'burgerlijkheid' is hem, anders dan bij anderen, die vooral hun ergernis over de Hollandsche burgerlijkheid hebben geuit, een voortdurende bron van inspiratie voor zijn fantasie. De hebbelijkheden en vooral de geest van den burgerlijken Hollander, zijn gewoonten, feestjes en gewichtigheden hadden Kelk reeds in enkele van zijn tooneelstukken tot onderwerp van een comedie gediend en in zijn roman 'De dans van jonge voeten' vinden wij nog in menig 'tafereeltje' de vroegere gewoonte van den tooneelschrijver om 'tooneel' te maken. Zoo is daar de dolle dronkenmansscène ten huize van den heer Terpijn, die in zijn opzet en actie aan weleer herinnert. Een teveel aan personen en motieven geeft overigens dit boek een compositorische onevenwichtigheid.

In zijn roman 'Bloem onder menschen', een vervolg op den vorigen, concentreert Kelk zich meer uitsluitend op de twee hoofdfiguren, de eertijds in een jonge vriendschap verbonden Henk en Fokke, die wij reeds in 'De dans van jonge voeten' hadden leeren kennen. Hier zal zelfs de laatste illusie, dat Kelk een humoristisch schrijver is, zich bedrogen zien: dit boek is in alle opzichten een 'gewone' roman, waarin uitsluitend het gevoelselement overheerscht.

Ten slotte mag het product van een ontspanning, die Kelk zich na zijn grooten roman 'Jan Steen' gunde, niet onvermeld blijven: de aardige fantasie naar een episode uit het Parijsche leven van den Prins van Oranje, den zoon van Koning Willem III, waarin de historische gegevens met veel zwier worden 'weggewerkt' ten be-

hoeve van een even charmant als ongeloofwaardig milieu van vorstelijke personen gelijk wij in de film plegen aan te treffen: ‘Baccarat’. Deze kleine roman is in Kelk's roman-oeuvre een intermezzo, maar verdient niettemin de aandacht om een opmerkelijke kant van zijn talent: de speelsche fantasie, die er in uitkomt.

Duidelijker dan in zijn voorgaande romans bemerkt men het door mij beschreven plan van zijn opzet in zijn nieuwsten roman ‘De vos en zijn staart’.

Dit boek is opgezet als een intrige-spel om het ‘slagen’ en ‘rijk worden’, van hoog tot laag, van den grooten aandeelen-hengelaar tot den kleinen ambitieusen employé toe.

Het tooneel is verplaatst naar Amerika, doch het Amerika, dat hij beschrijft is slechts als ‘land der onbegrensde mogelijkheden’ tot een coulissenspel opgesteld rondom het tableau van een burgerij, die in haar overwegend materialistische levenshouding menschelijk al heel weinig verschilt van de onze. Bovendien, de provinciestadjes, zooals er hier een beschreven wordt, zullen wel overal provinciestadjes zijn en blijven, zelfs al liggen zij in Amerika. Kelk bedoelde dan ook klaarblijkelijk geen Amerikaanschen roman te schrijven, Amerika fungeert hier enkel als het droombeeld van den Europeaan, waar alles zooveel grootere afmetingen kan hebben en men een trust-koning kan vinden als die in zijn roman optreedt onder den symbolischen naam van Butterfinger.

Deze heer Butterfinger is in het boek zeer oud en gelijkt zooals hij hier beschreven wordt uiterlijk als twee druppels water op Rockefeller, den bijna honderdjarige, en even zorgvuldig door dokters en verpleegsters bewaakt tegen den dood. Butterfinger is, ondanks zijn toestand van op gang gehouden mechaniek, een in zijn ouderdom nog op zijn omgeving en het zakenleven drukkend man. Want de oude John Butterfinger laat geen enkele beslissing in zaken passeeren zonder zijn paraaf en geen transactie geschiedt door den jongen John Butterfinger, zijn zoon, die thans de zaken leidt, zonder zijn toestemming. Nog steeds strekt de machtige overal heen zijn hand uit, koopt aandeelen van geheele ondernemingen op als hij er wat inziet en regeert met zijn millioenen. Kelk toont ons echter ook wat deze heer Butterfinger zelf is naast zijn macht. Als een waarschuwing van den dood hem komt verrassen, terwijl hij, voorover bukkend, in zijn park galant een roos wil plukken voor zijn verpleegster, is hij, neerliggend, slechts ‘een magere romp’.

Naast den heer Butterfinger, ‘de vos’, treedt in dit boek ook zijn ‘staart’ op, de jonge ambitieuse employé van het warenhuis Gould, Bob Miller, ijverig lezer van Butterfinger's memoiren en met gelijke droomen van geld, macht en aanzien bezield. Hij heeft

veine, maakt snel promotie, en de gebruikelijke zelfoverschatting blijft dan ook niet uit, met de moeilijkheden en de naïveteiten (het bereikte auto'tje!) die zulks meebrengt. Maar er is een meisje, dat hij bemint, Agnes Trenton, een Amerikaansch type van nuchtere, zakelijke overweging en onafhankelijkheid, vast besloten zich niet door de zwakheden van haar sexe te laten dupeeren. Doch ook deze voornemens blijken niet houdbaar als ten slotte de liefde komt en zij ook niets anders kan wezen dan een meisje, dat van een jongen man houdt. Deze jonge man is dan Bob Miller, voor wien zij aanvankelijk niets anders voelt dan een kameraadschap, die, op Amerikaansche wijze, vrij ver wordt doorgevoerd zonder dat zij zich daardoor gebonden acht. Maar zij heeft een goeden invloed op den ander en het wordt toch een huwelijk, als Miller ten slotte zijn 'goede positie' veroverd heeft door het verraden van een trust-complot tegen Butterfinger, die de zaak van Gould wilde opkoopen, want voor armoede-lijden voelt Agnes Trenton weinig, zelfs niet ter wille van de liefde.

Dit is, in het kort, de inhoud van het boek, maar zeker niet het voornaamste. Het voornaamste is de beschrijving, die Kelk van dit 'Amerikaansche' geval en van het daarmee gepaard gaande, kenmerkend egoïsme van het materieele leven in 'de nieuwe wereld' geeft. Hij doet het op een wijze, die door den humor van het situatie-gevoel wordt beheerscht zonder aan het menschelijke geweld te doen. Compositorisch - het zwakke punt in vorige boeken van Kelk - is het boek goed geslaagd, op het wat abrupte slot na (blijkbaar was de schrijver toch bang geworden voor de gevreesde lengte van vorige romans?).

Ik noem zonder aarzelen 'De vos en zijn staart' Kelk's besten roman. Daarmee wil ik niet zeggen, dat de vorige mij minder sympathiek zijn. Ikzelf heb een zwak voor 'Bloem onder menschen', waarin de gevoelige kant van Kelk - en ook in dat kleine fantastische verhaal 'Variaties op het thema Vrouw', met zijn speelsche wisselwerking tusschen fantasie en werkelijkheid - het zuiverst uitkomt. Maar in 'De vos en zijn staart' vereenigen zijn aangeboren eigenschappen zich het natuurlijkst en het meest met elkaar in harmonie. Een zekere speelschheid van toon houdt het geheel licht zonder oppervlakkigheid, er wordt niet te veel uitgeweid noch meer verteld dan voor de ontwikkeling van zijn motieven noodig is. Nergens drukken bezwarende beschrijvingen, waartoe het leven in een warenhuis al spoedig aanleiding zou kunnen geven, het geheel. Ook ontging de schrijver het gevaar van den ouden Butterfinger te veel een tooneelfiguur, meer een caricatuur dan een mensch, te maken. Men leest dit boek dan ook met onverdeeld genoegen en met veel waardeering voor de intrige en voor de verwikkelingen,

die uit bepaalde karakters voortkomen. Het is geen ‘diepe’ roman, maar het is een gave roman, die niet meer geeft dan hij wil geven, maar dat goed doet. Hier heeft Kelk het evenwicht van zijn gaven gevonden.

CONSTANT VAN WESSEM

Gerard Walschap's jongste romans
Gerard Walschap, Het kind
Nijgh en Van Ditmar N.V., Rotterdam,; f 1.90, f 2.90

Ongeveer een jaar geleden, toen ik Gerard Walschap ontmoette bij de huldiging door de P.E.N.-club te Brussel van den toen juist bekroonden dichter Herreman, zei ik tegen hem, dat ik het meest hield van zijn roman ‘Trouwen’, waarop Walschap prompt antwoordde: ‘Dan bent u een optimist; ik ben een pessimist en houd het meest van mijn boek “Celibaat”.’ - Is Walschap wel pessimist? Zoo ja, dan heeft hij in dit nieuwste boek ‘Het Kind’ de eenige uitweg uit die geestesgesteldheid gevonden en gewezen: het pad van den glanzenden humor. Slechts weinigen zijn in staat dien weg te gaan, en dat Walschap niet alleen een meesterlijk schrijver, maar ook een wijs en gevoelig man is, wordt bewezen door de ontwikkeling van het menschenleven in zijn achtereenvolgende romans: meer en meer wordt het overglansd door levensaanvaarding en mildheid. Met een liefde die blind is, wijden de eenvoudige lieden in het Vlaamsche dorpje, die de hoofdpersoon van dit boek, Henrikus, als kind hebben aangenomen, zich aan hun taak van pleegouders. Walschap geeft met een leuke ironie het relaas van de zorgen voor ‘het Kind’ in zijn prille jeugd; hij laat Henriken opgroeien tot een levenswijs student en weer met fijne spot beschrijft hij de telkens afgebroken studies (eerst voor priester, dan voor apotheker, eindelijk voor dokter) en de wijze waarop de jongeman zijn pleegouders in de waan weet te houden, dat hij op weg is een beroemd man te worden. De eenvoudige Mans en Dolfken gelooven in hem, ondanks de speldeprikken van hun mede-dorpsbewoners. Bedriegt Henriken hen? Eigenlijk niet. Dat is juist door heel het boeiende boek heen het bijzondere (en hierin is Walschaps talent ook zoo groot): er is geen schuld, bij niemand. Henriken is een jonge man met talenten en bereikt in verschillende richtingen zoo het een en ander; maar hij is daar in de grond niet eens aan gehecht. Hij ziet heel goed de eenvoudige goedheid van zijn pleegouders, en glimlacht er wat om. Wanneer hij door zijn Spaansche geliefde, Dolly, in zwendelaffaires belandt, haar bedriegt in zaken en in liefde, dan nog doet Walschap den lezer Henriken zien als méér dan de anderen, superieur aan degenen die hij tot zich trekt en weer van zich stoot. Deze Henriken heeft iets van Reinaert en ook iets van den hoofdpersoon uit de

‘Driestuiveropera’. En al laat hij het eenvoudige dorpsmeisje Irma (maar een kind met karakter en temperament) met haar baby in de steek, hij vergeet haar niet; niet alleen zorgt hij, dat er de mogelijkheid is haar en hun kind financieel te helpen (waar zij niets van weet), maar eigenlijk is hij haar trouw in zijn hart. En dus ‘komt alles terecht’.

Een prachtige tegenspeler van Henriken is zijn jeugdvriend Bernard, een overtuigd priester, die hem (schijnbaar vergeefs) tracht te bekeeren, hem zoowel naar de Kerk als naar Irma terug tracht te brengen, èn naar het dorp. Geestig ketst Henriken hem af, maar hij weet Bernard te waardeeren en zéker zijn Irreken. En als hij voldoende over de wereld heeft gezworven, komt hij inderdaad terug op zijn dorp, bij zijn Irreken, en bij Bernard, en bij Dolfken, en bij Rosalie en bij J. Peleman... en bij zijn kind. En ‘het kind’ dat eens Henriken was, neemt ‘zijn’ kind in zijn armen.

't Lijkt alles een melodramatische sentimenteele geschiedenis, en wie alleen de korte inhoud op het omslag van dit boek leest, zou in die meening versterkt worden. Maar die onnavolgbare en onnaspeurbare toon van zachte spot, van fijne ironie (met éven iets sarcastisch over de dorpsbewoners) die al het gebeuren doordringt, de vereenzelviging van schrijver-lezer-dorpspubliek hier en daar in de goedige toon van ‘Met onzen pastoor zijn wij in het dorp aan den sukkel geraakt...’, de wijze luchtigheid van de laatste pagina's niet het minst, de menschelijkheid èn het kunstenaarschap van Walschap tezamen alzoo, heffen het ‘gewone’ gegeven in een sfeer van milden, glanzenden humor.

Gerard Walschap, Houtekiet
Nijgh en Van Ditmar, N.V., Rotterdam; f 2.50, f 3.50

Walschap is een evenwichtig en groot schrijver, en, hoewel zijn romans naar de stof en naar de geest (maar wat dit laatste betreft toch minder, dan oppervlakkig gezien lijkt) stellig zeer verschillen van het oeuvre van Van Schendel, toch vergelijkbaar met dezen ouderen Noord-Nederlandschen meester, al was het alleen wegens de vastheid van zijn schrijftalent en de eenheid in toch zoo groote verscheidenheid van zijn reeds zeer omvangrijke romanserie. Even zeker als de menschen uit ‘Het Fregatschip’, ‘De Waterman’, ‘De Rijke Man’, ‘Een Hollandsch Drama’, ‘De Wereld een Dansfeest’ en ‘De Zeven Tuinen’ in al hun verscheidenheid tóch één ‘t o o n ’ bezitten, even zeker zijn de personen uit ‘Carla’, ‘Trouwen’, ‘Celibaat’, ‘Het Kind’ en ‘Houtekiet’ eveneens ondanks alle uiterlijke verschillen, van één geest bezield. Die ‘g r o n d t o o n ’ - wat zou het anders zijn dan de persoonlijkheid van den ‘schepper’ dier figuren, Van Schendel, Walschap! Het is duidelijk

dat men bij zeer vele schrijvers kan spreken van die ‘gelijksoortigheid’ hunner scheppingen; maar in de meeste gevallen treft hun dan ook dadelijk het verwijt (en terecht)! der e e n t o n i g h e i d : hieronder vallen dan wat men zou kunnen noemen de schrijvers van den tweeden rang; immers, zij hèbben een toon, al klinkt die niet diep door en al weten zij die toon alleen te doen opklinken uit vrijwel gelijksoortige milieus en figuren. Van Schendel en Walschap echter zijn juist verrassend door de telkens anders gekozen stof, terwijl men zich al lezend bewust wordt van de grootste verrassing: dat dezelfde grondtoon tóch diep-in k l i n k t . Ik spreek nu niet over die schrijvers, die wel telkens een ander milieu en een andere intrige weten te bedenken, doch in wier werk nimmer, noch een diepe, noch een op den duur vervelende toon klinkt: het zijn de handige, vlotte schrijvers van de romans die opgang maken en terecht meteen weer vergeten worden; het zijn de schrijvers met alleen talent, doch zonder persoonlijkheid. Men moest ze eigenlijk niet lezen, en als men geen recensies behoefde te schrijven of als vakman op de hoogte moest blijven, zou men het ook zeker niet doen.

Van Schendel en Walschap: het zijn twee gróóte menschen. Zij gelijken meer op elkaar dan men denken zou: beiden werken gestadig en onverstoorbaar verder en geven hun jaarlijkschen roman, welke nooit doet denken dat ‘het alweer eenzelfde geschiedenis’ is, doch juist telkens den indruk wekt van: ‘weer een eigen en ander werk... máár: met denzelfden grondtoon’. Beiden schrijven een zeer persoonlijke, zeer rustige stijl, welke langzaam voortschrijdt, nergens uitvoeriger wordt dan noodzakelijk is voor de verbeelding der idee. Beider romans komen nooit tegemoet aan de goedkoope smaak van het publiek; integendeel, de ‘traagheid’, welke opvallend is in verschillende hunner romans, dwingt den lezer tot de volle aandacht, en, wat wellicht het opvallendst is: de boeken zijn steeds ‘naar het slot toe geschreven’: terugkijkend op de geschiedenis; wanneer de lezer het boek eenmaal heeft neergelegd, begrijpt hij eerst, dat àlles in het verhaal functioneel onmisbaar was. Bij Van Schendel èn bij Walschap overkomt het mij telkens weer, dat ik pas wanneer ik de lectuur gehéél geëindigd heb, besef, hóe prachtig ik het boek eigenlijk vind.

Ik vermoed dat dit komt, omdat deze beide auteurs eigenlijk schrijvers van ‘ideeën-romans’ zijn, hoe vreemd deze uitspraak wellicht mag klinken. De roman met een idee mag een kwade naam gekregen hebben door de talrijke slechte schrijvers van dat genre, tóch blijft de grootste schrijver: de verbeelder der idee. Eigenlijk kan men zeggen: allicht; de grootste schrijver is de grootste persoonlijkheid en waarom zou iemand dat anders zijn dan wegens de idee die hem draagt? Die uit te kunnen spreken op de wijze der kùnst:

dàt is dan de oorzaak van zijn grootheid a l s k u n s t e n a a r . Want wie niets te zeggen heeft, moet geen romans schrijven.

Er is geen reden, hier verwantschap tusschen Van Schendel en Walschap uitvoerig verder uit te spinnen, en na te gaan of ook hun i d e e overeenkomsten vertoont. Wel vraag ik mij af, of al niet dadelijk de drang naar vrijheid, naar zelfstandigheid en naar loskomen van traditie in figuren als 'de rijke man' (en zelfs in de Tamalone-figuur) bij Van Schendel en in Rik (uit 'Trouwen'), in Henriken (uit 'Het Kind') en in Houtekiet bij Walschap, in de richting van verwantschap wijst. Beide schrijvers zijn door en door romantisch: een eeuwig verlangen doordringt al hun werk. Daardoor klinken beider grondtonen ook verwant, allereerst doordat zij in mineur staan. Mildheid en weemoed, verlangen naar natuurlijke menschelijkheid en vrijheid, welke echter als onverwezenlijkbaar wordt erkend (zònder opstandigheid echter daarover te uiten), inzicht, wijsheid: Van Schendel en Walschap geven dit alles in hun werk. Van Schendel is echter weemoediger, heftiger, ouder: hij is ook nog in Arcadië geboren (en hij vertelt dan ook in de verleden tijd); Walschap is spottender (zijn humor grenst aan ironie), zinnelijker, jonger: hij behoort tot de oorlogsgeneratie (hij schrijft in de tegenwoordige tijd).

In 'Houtekiet' is het, of Walschap de menschenwereld opnieuw doet 'worden'. De 'natuurlijke mensch', Houtekiet, een zwerver die afkomstig lijkt uit een door Adam en Eva al verlaten paradijs, doch aan wien de oorzaak der verdrijving onbekend is gebleven; Houtekiet, een man van natuurkrachten gemaakt, zonder vrees voor leven of dood, zonder eenig besef van wroeging, berouw, 'zedelijkheid'; een man die 'vanzelfsprekend' leeft en schept (zoowel vele kinderen als vele werken); Houtekiet 'schept' een geheel dorp uit niets. En meesterlijk teekent Walschap ons, hoe alles en allen zich ontwikkelen in de richting van orde en traditie, hoe er zelfs een kerk komt, hoe er fatsoenlijk getrouwd wordt, hoe dus het 'tegenwoordige' dorp ontstaat (en evenals in zijn vroegere romans vereenigt Walschap zichzelf en den lezer door gebruik van het woordje 'wij' mèt de tegenwoordige dorpsbewoners, wij allen wel ver verwijderd immers van deze natuurlijke natuur van Houtekiet...). En wel groeit ook in Houtekiet iets 'anders'; maar dat geheel vaag blijvende besef van het bestaan van 'ook iets anders', van het eeuwige onbekende, groeit in hem niet uit vrees of uit traditie, maar uit het persoonlijk ondergane wonder der liefde. En hij volgt dan ook niet de anderen in hun door henzelf gebouwde kerk, om naar de fabeltjes te gaan luisteren en naar de kinderachtige ceremoniën te kijken, maar hij gaat boven in den door hemzelf gebouwden kerktoren zitten 'en keek rustig over de velden en in de lucht'. Prachtig

is het laatste gedeelte van dezen roman, met de wonderlijke liefde van Iphigénie en Houtekiet, welke Walschap volkomen aanvaardbaar weet te maken binnen zijn romantische idee (en wat doet dan de werkelijkheid er nog toe...); en meesterlijk is ook, dat de schrijver Houtekiet tòch niet vagelijk aan de horizon laat verdwijnen, maar naar zijn dorp terugkeeren, ja hem zelfs dan maar laat trouwen en naar de kerk gaan; ook verzet tegen deze dingen is 'onnatuurlijk': Houtekiet beschouwt dat alles als vrouwenzwakheid en vrees. Hij blijft tot het eind van de geschiedenis volmaakt zichzelf: de natuurlijke mensch, ...de dwaze droom van iederen romanticus.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN

Biografie van Thijs Maris
Matthijs Maris, De tragiek van den droom, door W. Arondéus
N.V. Em. Querido's Uitgevers Mij, A'dam; f 3.25, f 4.25

Het ongemeene van dit aan den schilder Matthijs Maris en zijn leven gewijde boek is, dat het een werkelijke biografie, geen roman-biografie is, en toch veel meer dan dat. Het aan gebeurlijkheden toch niet overrijke leven van den grooten kunstenaar is den schrijver romantisch genoeg, hij wijkt nergens van de bekende feiten af. Deze levensgeschiedenis verschilt van andere levensgeschiedenissen voornamelijk door den grooten hartstocht, waarmee ze geschreven is. Deze monografie onderscheidt zich vooral van andere doordat aan den mensch in de eerste plaats aandacht wordt gewijd.

Wie van den schilder Arondéus bovenal mocht verwacht hebben, dat hij in de hoedanigheid van het werk de superioriteit van deze kunst boven andere zou hebben aangetoond, door analyseeren en vergelijken, komt bedrogen uit. Ik wil geenszins beweren, dat het boek daardoor minder leesbaar wordt. Wij kunnen hoogstens zeggen, dat het boek een werkelijke monografie niet overbodig maakt, ook door de groote, en waarschijnlijk bewuste leemten die het laat wat de beschrijving en karakteristiek, zoo mede de waardebepaling van het werk aangaat. Het is, zegt de schrijver zelf 'de weerspiegeling van een uit veel bewonderend herinneren langzaam volgevoelde Ik-illusie, die misschien zich zelve méér en langer beluisterd heeft dan wat de doode dingen rondom Matthijs Maris van hem verhalen. Ook deze levensbeschrijving is gevormd uit het verbeelden, ook hier heeft de wichelroede maar licht aangeslagen op wat men biografische bijzonderheden en nog minder wat men kunsthistorische waarheden noemt.'

Het is dus onloochenbaar een hoogst subjectieve biografie, zeer goed, misschien hier en daar wat erg precieus van stijl. Om van dit laatste maar even te gewagen en het dan verder te laten rusten ter

wille van de groote liefde die uit het boek spreekt: dat woord Ik-illusie bevalt mij niet te best, en wanneer gezegd wordt, dat van deze stroeve achtergrond figuur (tot zoover prachtig) de ‘menschenwerkelijkheid zoo weinig de ware werkelijkheid, zoo niet meer dan een masker-werkelijkheid is geweest naast den droom ‘en weinig biografisch formaat heeft’, dan komt het mij voor, dat dit eenvoudiger en daardoor mooier uitgedrukt kon zijn, en dat zeker dit lamme mode-woord ‘formaat’ den schrijver en zijn onderwerp niet geheel waardig is.

Doch overigens gevoelt men in den stijl van dit geschrift dat het de geestdrift is, die de woorden doet onstaan en stuwt, en dat is geen geringe verdienste.

Men zou kunnen zeggen, dat de tragiek van Matthijs Maris als kunstenaar een dubbele is geweest. Ten eerste heeft hij, - Arondéus legt er zeer den nadruk op - door armoede gedwongen, veel wat hij noemt mooie schilderijen moeten maken; zijn ongeluk was dat hij knap was, en dat de kunsthandelaars dit inzagen, en hem aan het werk hebben gezet. Maar een nog grooter tragiek is misschien deze. De schrijver van dit uit het levenswerk opgebouwd herinneringsbeeld heeft een open oog voor ‘het te menschelijke van den kunstenaar, zijn verbittering tegen de wereld, de redeloosheid van zijn oordeel en zijn vaak tragische vijandschap tegen het leven’. Er zijn genoeg bewijzen van, en wie slechts op de uitlatingen van den eenzamen meester let, kan zelfs den indruk krijgen van te doen te hebben met een in wezen burgerlijk gebleven kribbebijter. Naar de woorden beoordeeld zijn de brieven en gesprekken zonder grootheid. ‘Maar het allergrootste’ (en de schrijver wijst op andere figuren, bij wie de onwereldschheid en de volledige overgave aan het geweten niet die zuiverheid bereikten) ‘in hem is het veilig’.

Toch niet geheel en al, zou men zeggen, als men de volgende uitspraak van Arondéus zelf leest. ‘De creatieve begrippen’, zegt hij van het laatste werk, ‘laten in hun schepper de maat los hunner dimensies en grijpen over naar de realiteit die tusschen klank en kleur ligt: de streek van zijn penseel gaat een steeds ijler gespannen toonhoogte tegemoet, steeds hooger en hooger, tot eindelijk de trillingen zoo doorschijnend zijn, dat zij geen klank meer overdragen binnen het hoorbare; men kan de muziek, die hier gespeeld wordt, niet meer waarnemen. Het schilderen gaat te gronde aan het beluisteren, de schilder aan zijn echo, het schilderij aan de verf, het wordt - de wraak der materie - een grijze schemering die niets meer doorlaat van haar te hoog, te wijd vervloeide weerkaatsingen in het tao.’

Is het onjuist, uit deze zeer ware opmerkingen over de allerlaatste, puzzleachtige schilderijen te concludeeren tot een tweede, en nog

grooter tragiek, die van den vrijgeworden, met zich zelf alleen gelaten kunstenaar die de vijand van zijn eigen kunst wordt? Want het streven naar het onbereikbare ligt buiten het gebied der kunst, en ik geloof dat men den ouden man, die op zijn benepen Londensche kamer eindeloos op een schilderij zat door te werken, bij wien zijn eigen schoone scheppingen niet veilig waren, bijna even ongelukkig kan noemen als den jongen schilder, die om den broode zijn 'knapheid' exploiteerde.

Men waardeert het intusschen in den schrijver van dit boek, dat hij dan toch maar ronduit zegt, wat zoo zelden, uit verkeerde piëteit misschien, wordt erkend, hoe die allerlaatste, dood geploeterde schilderijen, waarvoor men van een bepaalden hoek uit moet kijken om ergens de essentieele dingen waar te nemen - een mond, oogen, den vorm van een hoofd zelf - en die bij het publiek de mystieke belangwekkendheid van Matthijs Maris uitmaken, niet de schoonste en zuiverste uitingen zijn van wat de schrijver voortreffelijk noemt: het picturale dichterschap, waarin niemand in zijn tijd zoo groot geweest is.

De illustraties van het boek, te weinig talrijk voor een werkelijke monografie en te eenzijdig gekozen, passen bij het karakter dezer levensbeschrijving. Van vroeger tijd vindt men er slechts een tweetal stadsgezichten, voor het overige is slechts de Engelsche tijd met een paar der sprookjesachtige figuurschilderingen en een paar etsen en teekeningen vertegenwoordigd. Men moet tot de conclusie komen, dat zij den Matthijs Maris geven, die den schrijver vooral bezield heeft tot zijn boek. Men mist er die, voor mij niet minder mooie schilderijtjes, die ongetwijfeld beïnvloed zijn door de Duitsche romantische dichter-schilders, von Schwind, Rethel. Het is duidelijk, dat Arondéus deze schilders niet bewondert. Hij spreekt van 'luidruchtig bewonderde Romantici', van 'cartonnage-romantiek met haar onzindelijke rhetoriek en haar uitverkoop van tweedehandsche ontroeringen'. Daargelaten, dat zulk een taal toch wel slecht past bij een schilderij als 'Rösse tränkender Einsiedler' van Schwind, en meer, ontving Maris toch maar van deze kunst de ingevingen die hem tot zijn picturaal dichterschap vormden. Ik breng met dit onbillijk oordeel in verband het feit, dat sommige van de edelste werken van M. Maris, het kindje met de geitjes, dat waarop de wasch wordt uitgehangen, het jongetje dat naar school gaat, dezen overigens zoo oordeelkundigen opmerker blijkbaar te onverschillig hebben gelaten. De droom van dezen grooten schilder werd, meen ik, even zuiver en schoon uitgesproken in deze huiselijke gevallen als in de latere van meer feërieken aard.

Maar ten slotte is juist het zeer subjectieve in deze waardeering van den meester de bekoring van dit boek.

CORNELIS VETH

Mokkend talent, wanneer...?!
M. Mok, De tweede jeugd
N.V. Uitgevers-Mij 'De Tijdstroom', Lochem, z.j.; f 2.60, f 3.50
M. Mok, Figuren in het zand
A.A.M. Stols, Maastricht en Brussel, z.j.; f 1.75, f 2.50

De dichter M. Mok is, wonderlijk genoeg en tegen de hedendaagse vaderlandse gebruiken in, als prozaschrijver begonnen: eerst publiceerde hij een roman, vervolgens twee jongensboeken, om zich pas met een vierde uitgave (Exodus, in 1938) op het terrein der poëzie te begeven. Daar volgden inmiddels drie andere dichtwerken en een poëtische bloemlezing op, benevens twee romans, welke hier thans ter sprake komen. Een heel oeuvre dus, wat te sterker opvalt, wanneer men bedenkt, dat het eerste van dit tiental boeken omstreeks vijf jaren geleden, in 1934, is verschenen.

Hoewel Mok dus feitelijk als prozaïst heeft gedebuteerd en ook thans nog proza en poëzie elkander in aantal uitgaven binnen het raam van zijn werk niets toegeven, elkander in evenwicht zouden moeten houden, is zulks in wezen niet het geval, zomin in de mening der spraakmakende gemeente als ook bij vergelijking der kwaliteiten van zijn romans met die van zijn gedichten. Wat nader dient te worden toegelicht.

Ontegenzeglijk heeft Mok een gave voor het scheppen van epiek. Zijn verhalende gedichten winnen het nadrukkelijk van zijn lyrische verzen. Is de roman dan niet een bij uitstek gelukkige vorm voor een dergelijk talent? Zijn beste verzen zijn zijn langere gedichten, waarin - in tegenstelling tot zijn lyriek - minder persoonlijke gevoelens als wel de ervaringen van een ganse groep, een gans volk worden verbeeld: zo 'Exodus', zo het 'Kaas- en Broodspel', zo ook 'De Rattenvanger'. In de bundel 'Verloren Droom' daarentegen vindt men slag op slag verzen, waarvan men nauwelijks kan aanvaarden, dat zij stammen van dezelfde hand, welke de drie grotere poëmen schiep. Die snapshots raken dan ook vrijwel altijd slechts een enkel mens persoonlijk of in zijn verhouding tot een ander.

De roman nu heeft twee eigenschappen, waarvan men de ene bij de epiek, de andere echter bij de lyriek vindt: de lange adem en de persoonlijke belangstelling plus aanvoeling. Wanneer er onder de jonge dichters één was, die de eerste eigenschap bezat, dan moest het Mok wezen, en zijn romans bevestigen dan ook deze vóóronderstelling: hun niveau is zeer gelijkmatig, van het begin tot het einde. Zijn longen zijn niet slecht. Maar het hart?

Hier schuilt naar mijn mening het grote gevaar voor Mok: òf zijn gevoel is niet zuiver òf - en deze tweede these komt mij, behalve vriendelijker, ook juister voor - zijn gevoel wordt geremd in de

woorden, maar ook reeds in de gedachten. Er staan in deze beide romans ontstellende passages, welke hun auteur vertelt met een gemoedelijkheid, alsof het werkelijk zo zou kunnen gebeuren en alsof zij niet het product waren van een wereldvreemde, zoetemelkse fantasie, waarbij wijlen Hieronymus van Alphen fris en oorspronkelijk afsteekt. Niet voor niets wordt de naam van den dichter dier kinderversjes hier genoemd, welker onpaedagogische strekking sinds jaar en dag als afschrikwekkend voorbeeld moet dienen aan toekomstige opvoeders en weetgierige ouders: in ‘De Tweede Jeugd’ komt een soort provinciaal wonderkind voor, dat alle records van wijsneuzigheid slaat. Terwijl - en wij betreden nu het terrein van de puberteit - in ‘Figuren op het Zand’ een jonge, rijk geworden vlegel optreedt, die in 's schrijvers mening aller harten steelt, maar in het dagelijkse leven zou worden weggehoond, waar hij niet om der wille van de duiten werd geduld.

Levendig besef ik, dat wie, op grond van wat ik tot nu toe over deze beide boeken als mijn oordeel gaf, zich een beeld van hen zou willen vormen, bedrogen uitkomt. Want zij zijn werkelijk de moeite van het lezen waard, al is het ook om wat er nog niet is uitgekomen. Dat het meer is dan een aandrift, dat het blijkbaar een soort hardnekkigheid, misschien een vorm van bezetenheid is, blijkt uit de omstandigheid, dat in beide boeken één thema de stof beheerst: de onevenwichtige jongeman van onze tijd. In ‘Figuren in het Zand’ is hij nog vrijwel een kind, in ‘De Tweede Jeugd’ wordt hij als reeds iets ouder voorgesteld, maar ook hier ontkomt men niet aan de indruk, dat deze ‘tweede jeugd’ wel wat erg jong doorleefd werd.

De puber en de jongeman zijn sterk romantisch. Dries Hartvelt en Lou Bonger vertonen beiden deze karaktertrek overduidelijk. Zij lijden zelfs zozeer aan het leed der wereld in het algemeen en aan hun eigen leed in het bijzonder, dat de eerste tenslotte spelenderwijze zelfmoord pleegt en de tweede op sterven na dood is aan het einde van zijn geschiedenis. Beiden ook hebben zij naast belangstelling voor literatuur en liefde een manco aan levenskracht en aanpassingsvermogen overeenkomstig hun middelmatige aanleg en buitensporige voorkeuren. Het fatsoen en zelfs het moraliserende berouw komen er dan ook bekaaid af bij Mok. De Nederlandse en de Franse literatuur maken inmiddels op de onverwachtste ogenblikken goede beurten: een vers van Revius komt onder een zwakamoureuze scène ter tafel, niet als bezweringsformule om een verleiding voor te bereiden, maar veeleer als deus ex machina. De ‘Femmes damnées’ van Baudelaire doen opgeld aan de kassa van een kruideniersfiliaal als schril contrast met een kittig volksvrouwtje en vanwege een ‘maximum van gekunsteldheid’.

De ‘elegante, galante jonge heer’, die zich in dergelijke pendanten

vermeit, zit, als broer van den baas, nog steeds te lezen en af en toe duiten te tellen, wanneer: ‘Er kwam een vrouwtje, mager en afgesleten, dat wel een kwartier met de jongens bleef bomen over de werkloosheid van haar man. Een klaagzang, waarin Dries, die luisterde, de bittere tonen miste. Hij voelde zich niet in staat om het geval eens duchtig te beschouwen, zijn eigen houding tegenover dergelijke vraagstukken te bepalen.’ Enz.

Zie, dat is Mok op zijn slechtst - op zijn best weet hij echter werkelijk heel wat van zijn held af. In ‘Figuren op het zand’ kan men uitstekende bladzijden lezen over een klein kruideniertje, bij wien in de verbitterde concurrentiestrijd met het filiaal van de ‘poliep’ de waanzin zich baanbreekt. Maar er is beter nog. Dries Hartvelt speelt met geld en met harten, maar: ‘Het persoonlijke leven van Dries Hartvelt interesseerde niemand dan hemzelf. De enkele bloedverwanten, die belang in hem stelden, hadden daarmee hun bedoelingen. Nanny, de barnymph, hield zeer zeker van zijn uiterlijk en iets meer van zijn bankbiljetten. Louise van der Kooy hield erg veel van hem, zonder meer. Zijn innerlijke beroeringen gingen aan haar voorbij. Daarvoor was geen ruimte in haar reeds overvolle gemoed.’ Dat is het beeld van den ‘homme couvert de femmes’, wien het aan liefde ontbreekt, niet aan liefde in potentie, maar aan liefde in concreto. Deels ligt dit aan hem zelf, deels ligt dit aan anderen, aan omstandigheden, aan (on)mogelijkheden. Maar het is zo. Met een zekere hardnekkigheid - maar is het wel bezetenheid? - jaagt Mok op de schim van een hedendaagsen Julien Sorel. In kiem is deze figuur aanwezig, zal zij gestalte aannemen, ontbloeien? Vooralsnog zijn de slakken veel en veel talrijker dan de kristallen. Maar dat ligt ook voor de hand, bij zo'n opgave.

HALBO C. KOOL

Een boek van penitentie!
Hermann Rauschning, De nihilistische revolutie. schijn en werkelijkheid in het Duitsche rijk. ingeleid en bewerkt door dr. Menno Ter Braak Leopold's Uitgeversmij., Den Haag,; f 3.75, f 4.90

Ook dit boek lijkt - evenals Huizinga's Schaduwen - een boekhandelssucces. De tweede druk reeds in zeer korten tijd. Het wordt, zoo 't schijnt, veel gelezen en er wordt veel over gepraat, al laat het zich, zelfs in de Hollandsche ‘bewerking’ - door niemand minder dan Ter Braak - die het aanmerkelijk heeft bekort, nog allesbehalve gemakkelijk lezen.

Wat mag de reden zijn van dit inslaan bij een groot publiek? Twee redenen zijn, dunkt me, zóó te noemen. In de eerste plaats, dat het

boek iets als een biecht is - ook in dit opzicht is een parallel met Huizinga's beroemde geschrift mogelijk - en dan nog wel een Duitsche biecht, in de tweede plaats wat men de geestelijke traagheid van het gemiddelde burgerdom ten onzent kan noemen. Geestelijke traagheid? Inderdaad. Of is het niet zoo, dat, zooals de Leidsche Universiteit, gepersonifieerd in een harer uitmuntendste vertegenwoordigers, eerst in 1934 ontdekte, dat wij in een gevaarlijke wereld zonder veel uitzicht op verbetering leefden, het Hollandsche burgerlijke publiek pas door dit boek van een bekeerden en berouwvollen Rassist tot de ontdekking schijnt te komen wat er daar over onze grenzen, wanneer men van Zevenaar naar Emmerik gaat, eigenlijk aan de hand is? Het is waar, dat dit publiek, behalve uit zijn groote kranten - hoe mateloos gematigd die de Duitsche verschijnselen sinds het noodlottige jaar '33 ook hebben behandeld - ook uit tal van goede geschriften precies had kunnen weten, wat er eigenlijk gebeurde. Om er maar één te noemen: in het jaar '34 verscheen een boek als dat van Prins Löwenstein: ‘De tragedie van een volk’, weliswaar slecht geschreven en slecht vertaald, maar waarin het Derde Rijk toch al naakt en wel werd geteekend. Maar, hetzij deze en andere boeken niet op het psychologisch juiste moment kwamen, hetzij men er hier nog niet rijp voor was, ‘inslaan’ deden ze, voor zoover mij bekend is, niet.

Thans is het blijkbaar anders geworden. Ook de gemiddelde burger wil nu weten - is het doordat het nu oorlog is? - wat de gemiddelde arbeider - ook in dit opzicht vóór bij den burger - allang wist, en hij of zij kan nu, zij 't met eenige inspanning, door dit boek er achter komen, wat het zoogen. Derde Rijk eigenlijk is.

Om deze redenen kan men de verschijning in het Hollandsch met instemming begroeten.

Om den inhoud ook? Men moet hier, dunkt me, goed onderscheiden. Het boek is, zooals gezegd, van de hand van een bekeerden Rassist. Het is een boek van berouw, van penitentie. De auteur, conservatief van huis uit - kortweg gezegd, een Pruisische grondbezitter, zooal niet door rang - hij is niet van adel - dan toch door opvoeding en klasse-positie behoorend tot die Noordduitsche grootgrondbezitters, wier noodlottige rol in de Europeesche geschiedenis reeds sedert het begin van de 18e eeuw iederen historisch ontwikkelden mensch bekend is, heeft tot den kring der Nazi's behoord, die zich in 1932-'33 met alle middelen van Duitschland hebben meester gemaakt en de Republiek geworgd. Dit is voorzeker geen verleden waarop iemand - zelfs een Pruisische grondbezitter - prat kan gaan. De Schrift zegt weliswaar, dat er meer vreugde is over één zondaar, die zich bekeert, dan over vele rechtvaardigen die de bekeering niet van noode hebben. Maar in de eerste plaats

heerscht deze vreugde, zoo 't schijnt, slechts in den Hemel. En wij, die ons geen Christenen meer mogen noemen en bovendien gedoemd zijn op deze zondige aarde met aardsche maatstaven te meten, zijn, meestal, niet zoo erg geneigd bij iemands verleden alles door de vingers te zien, laat staan het als een goede noot aan te merken, indien het verdorven is geweest. Men kan, van een Europeesch, en zelfs van een waarlijk Duitsch standpunt - het standpunt van den Duitschen cultuurmensch, zooals de Republiek er duizenden telde -, moeilijk verzachtende omstandigheden aanvoeren, voor wie, tenzij hij er toe genoopt was door dwingende omstandigheden, een land bleef bewonen, waar een regiem als dat der Nazi's aan de macht was gekomen. En nog veel minder voor wie, zij 't met goede bedoelingen, aan dit regiem medeplichtig werd. Het is juist deze medeplichtigheid van duizenden ‘fatsoenlijke’ elementen geweest, die het regiem in staat heeft gesteld zich te vestigen. Hadden dezen niet ‘meegedaan’ - zooals om een historisch voorbeeld te noemen, dat ook nog van vrij recenten datum is, de burgerlijke elementen in Rusland in 1917-'18 weigerden mede te werken aan het Sovjetbewind - dan zou het regiem zich misschien niet hebben kunnen consolideeren en in ieder geval zou zijn ware aard dan zelfs voor de blindsten in het buitenland direct in 't oog zijn gevallen. Historisch staat het vast, dat ‘conservatieven’ als Rauschning de schuldigen zijn, evengoed als de oude Hindenburg, von Papen en Hugenberg, dat het Hitler-bewind wortels heeft kunnen schieten. Dat Rauschning ten slotte toch de wijk heeft genomen - zijn leven liep trouwens gevaar! - omdat hij met den verderen gang van het bewind zich niet kon vereenigen, ontheft noch hem noch zijn klasse van de historische schuld, die zij op zich hebben geladen. Ter Braak zegt in zijn Inleiding, dat het boek onder de vele andere boeken over het verschijnsel onbetwistbaar het belangrijkste is, omdat de schrijver een conservatieve levensbeschouwing is toegedaan, en geeft dan als een soort van verontschuldiging van den auteur ten beste, dat deze, indien hij niet ‘conservatief’ ware geweest, nooit met Hitler c.s. zou hebben kunnen meewerken maar ook nooit dit boek had kunnen schrijven, omdat hij dan niet over zooveel feitenmaterieel had beschikt en niet in staat geweest zou zijn, achter de schermen te kijken. Dit lijkt mij een valsche en gevaarlijke redeneering. In de eerste plaats is het niet waar, zooals ik reeds zeide, dat er voor een conservatief en Duitschen monarchist een verontschuldiging was dit regiem te dienen. Wie dit van goed-conservatieve Hollandsche zijde wil zien aangetoond aan een exempel, dat twee menschenleeftijden achter ons ligt, maar nog altijd leerzaam is, neme slechts Groen van Prinsterer's brochures van 1867 ter hand, waarin hij aantoont, hoe de echte Pruisische conservatieven hun beginselen verraden hadden

door in 1866 Bismarck's politiek van bloed en geweld te steunen[1]. En welk een onmetelijke afstand ligt er niet tusschen de daden van den ‘Secularmensch’ en die van de huidige Duitsche machthebbers! Een distantie als tusschen Purgatorium en Infernum. In de tweede plaats is het onjuist, dat iemand medeplichtig moet zijn geweest aan zekere daden om ze juist te kunnen kennen en beschrijven. Wie zal van den rechter van instructie verlangen, dat hij zelf moordenaar of inbreker is geweest? Het lijkt me een al te literaire visie op het leven om in het feit, dat iemand na die ervaringen een goed boek erover kan schrijven, iets als een verontschuldiging te vinden voor medeplichtigheid aan die ervaringen. En bovendien bewijst een aantal voorbeelden, dat men zoowel misdadigers als misdadige regiems even goed van buiten als van binnen kan leeren kennen: Dostojefski wist meer van de misdaad dan een misdadiger en Schwarzschild leert ons in de jaargangen van zijn Tagebuch meer over het huidige Duitsche regiem dan Rauschning, die er bij is geweest. Er zijn trouwens in Ter Braak's Inleiding meer beweringen, waartegen men zich zou willen verzetten. Zoo de uitspraak, dat feiten op zichzelf niets zijn en dat dit herhaaldelijk is gebleken uit de naïveteit, waarmee men in Europa langen tijd gemeend heeft met Hitler en zijn élite in een geest van wederzijdsch vertrouwen pacten te sluiten. De feiten waren niet ‘niets’, maar ‘men’ wilde ze om de meest verschillende redenen niet zien of ter harte nemen. Voorbeeld: de gruwelen tegen weerloozen en gevangenen, zóó afgrijslijk als geen ander regiem in de moderne geschiedenis heeft opgeleverd, die zoowel de Britsche Regeering als onze Hollandsche groote pers kende, maar die de eerste uit politieke, de andere uit commercieele redenen verzweeg. Zoo de beschouwing over het ‘nihilisme’, waar Ter Braak het weer niet laten kan naar zijn geliefden Nietzsche te verwijzen, en, na eenige volkomen overbodige opmerkingen over wat deze ongelukkige denker als zoodanig heeft gequalificeerd, constateert, dat er twee soorten nihilisme zijn: één voor ‘aristocratische’ en één voor ‘plebejische’ geesten. Wie de ‘aristocraten’ en de ‘plebejers’ zijn, zegt hij er jammer genoeg niet bij, maar zonder twijfel rekent hij zichzelf tot de ‘aristocraten’, die het ‘nihilisme’ wèl mogen aanhangen, terwijl dit den plebejers, kinderkens en politici dient te worden ontzegd. Wat deze armen dan wèl mogen zijn, constateert hij niet.

Maar genoeg over deze bijzaken. Het boek van Rauschning is er nu eenmaal en men kan het, als goede ‘onthulling’ van het huidige en het ‘eeuwige’ Duitschland, slechts loven. De sedert de verschijning uitgebroken oorlog heeft het ten deele natuurlijk reeds verouderd.

1) Mr. Groen van Prinsterer: L'empire prussien et l'Apocalypse en La Prusse et Les Pays-Bas, beide van 1867.

Toen de boeteling Rauschning het schreef, achtte hij, die als conservatief in een getemperde monarchie den idealen staatsvorm voor Duitschland ziet, het nog mogelijk, dat de conservatieven en de generaals dezen staatsvorm zouden doorvoeren, vóór Duitschland in een nieuwen oorlog werd gestort, die het noodzakelijkerwijs naar een tweede, nog vreeselijker nederlaag moest voeren. Het zal nauwelijks gezegd behoeven te worden, dat aan die hoop, sinds September, voorgoed de bodem is ingeslagen. Een andere toekomst dreigt nu voor het ongelukkige land: een totale bolsjewisatie na ineenstorting door gebrek aan grondstoffen en een nieuwe groote militaire nederlaag. Dat de monarchie of monarchieën zouden kunnen worden hersteld, gelooft de schrijver natuurlijk zelf niet meer. Voor Europa - d.w.z. het Westen - blijft het Duitsche probleem daarom niet minder dringend, gevaarlijk en noodlottig. Indien Duitschland geheel of gedeeltelijk een bolsjewistische staat werd, of zelfs maar een van de U.S.S.R. afhankelijke staat, zooals Estland, Letland en Litauen nu reeds zijn, zou het aan de overwinnaars en de 'neutrale' West-Europeesche staten niet minder haast onoplosbare moeielijkheden opleveren. Maar dit valt reeds buiten het kader van Rauschning's boek. Men leze het als een biecht van een berouwhebbend zondaar. Zulke biechten zijn leerzaam.

W. VAN RAVESTEYN

N.B. Van redactiewege zijn enkele plaatsen weggelaten.

Suggesties over Rusland

Mr. J. Huijts, de Buitenlandsche politiek van de Sowjetunie. Van monsterverbond tot bondgenootschap

W.L. en J. Brusse N.V., Rotterdam

Begrijp ik de ondertitel van dit boekje goed, dan is de strekking van het betoog van den heer Huijts deze: dat hij ons duidelijk wil maken, dat de samenwerking tussen Rusland en Duitsland geen 'monsterverbond' is (zoals de algemene opinie is), doch een normaal bondgenootschap tussen twee 'dynamische' staten, wier gemeenschappelijke belangen ten aanzien van de 'statische' Westerse wereld groot genoeg zijn om een langdurige en ernstige samenwerking te wettigen, en wier 'wederzijdsche doordringing' (blz. 68) voldoende gevorderd is om de grondslag voor een hecht bondgenootschap te vormen.

Gesteld dat dit alles door den heer Huijts bewezen was, in de geest der Russische regeringspolitiek die in hem zo'n 'allesbegrijpend en alles vergevend' verdediger vindt, dan nog zou, gezien van uit het standpunt der Westerse beschaving, alleen maar erkend kunnen worden dat we hier niet met een 'monsterverbond' te doen hebben, doch met een verbond van monsters.

Doch het betoog van den heer Huijts is ook van uit het eigen standpunt - dat van het Stalinistische Rusland - slechts zeer gedeeltelijk geslaagd. Het lijdt aan dezelfde gebreken waaraan ook de gedragingen van de Stalinistische communisten in West-Europa lijden: aan een overmaat van ijver om iedere daad der Russen direct te vergoelijken, waarvoor dan een redenering moet worden geconstrueerd, die een paar dagen later, na een nieuwe Russische daad, weer moet worden 'aangevuld' op een wijze die de communisten zèlf 'dialectische redenering' noemen, en die op gewone mensen de indruk maakt van het betoog van een advocaat van kwade zaken. De schrijver is blijkbaar van de veronderstelling uitgegaan dat, als hij in elf krantenartikelen, geschreven tussen 23 Augustus en 3 October, en een inleiding van 30 October, een dozijn maal bewijst hoe logisch de politiek van Rusland is, de totaalindruk die zou zijn van 'overstelpend bewijsmateriaal', terwijl de werkelijke indruk er een is van onder alle omstandigheden willen goedpraten.

En welk een goedpraterij! Welk een verzameling van Sowjet-sprookjes zet de heer Huijts, na de lezers van de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant', thans ook het grotere publiek voor. Als we naar het laatste artikel grijpen, dat 'Tegen den achtergrond der geschiedenis' heet, in de hoop nu een samenvattende verklaring te krijgen, dan vinden we de verslagen, uit Stalinistische bron, van de beruchte Moscouse processen als 'historische feiten' opgedist. Dat die processen en de verklaringen van de beschuldigden precies even 'echt' waren als Finland 'echt' de Sowjetunie 'bedreigt', en als de 'volksregering' van Kuusinen een 'echte' Finse regering is, dat begint men thans algemeen te begrijpen, doch de heer Huijts leeft geestelijk nog in de periode toen de Stalinisten hier als verdedigers der democratie poseerden, en toen maar àl te veel 'argeloze' intellectuelen geloof hechtten aan Russische woorden en verklaringen. De fout begint, als men uit het oog verliest dat het w o o r d in de totalitaire staten niet dient om gedachten uit te drukken, noch zelfs om ze te verbergen, doch alleen om gebruik te maken van de goedgelovigheid der volgelingen en der buitenstaanders. In zo'n geval is iedere redenering die op 'uitingen', 'redevoeringen', 'programma's', 'verklaringen', 'geschriften' berust, bij voorbaat onwerkelijk. Om de Russische politiek te kunnen beoordelen moet men eerst begrijpen hoe de werkelijke toestanden en machtsverhoudingen in Rusland zijn, en hoezeer deze alle overeenstemming met de officiële communistische ideologie verloren hebben. Wie b.v. zoals de heer Huijts, een begrip als 'wereldrevolutie' nog in de oorspronkelijke communistische zin opvat en niet beseft dat men dit woord thans gebruikt om de doeleinden van het Russisch Imperialisme en de vergroting van het machtsgebied der heersende kaste te bereiken,

en dit streven tegelijkertijd te 'idealiseren', die begrijpt niets van de Russische politiek.

De heer Huijts schijnt zijn lezers te willen suggereren dat de Russen weliswaar iets anders willen dan de gezeten burger in het Westen kan aanvaarden, maar dat die Russen in laatste instantie door grootse socialistische idealen gedreven worden, zodat men toch een zeker respect voor hun streven moet hebben. En tegelijkertijd moet dan dit, schijnbaar objectieve, geredeneer over de Russische politiek, de indruk doen ontstaan dat die politiek even goed of even slecht is als de politiek der Westerse democratieën. De Stalinisten hebben al veel gewonnen als de Westerse intellectuelen hun eigen zaak gaan voelen als 'in wezen niet beter' dan de Russische zaak. Dergelijke gevoelens wekken 'objectieve' redeneringen, van schrijvers als Huijts, zeer gemakkelijk bij de intellectuelen die zich door de N.R. Ct. 'politiek' laten voorlichten. En dat een dergelijke 'voorlichting' gegeven wordt, dat is dan ook werkelijk ongehoord. Het spreekt vanzelf dat ik in dit verband niet kan aangeven wat dan wèl de kern der Russische politiek is. Dat zou een afzonderlijk artikel vragen. Maar wie weten wil wat de Russische politiek n i e t is, doch wat de Russen graag zouden zien dat wij g e l o o f d e n dat ze is, die kan dit vinden in dit, als proeve van 'suggestie' niet onverdienstelijk boekje van Mr. Huijts.

J. DE KADT

Een land, een volk, een tijd
Marie Pujmanova, mensen op de tweesprong; uit het Tsjechisch vertaald door dr. A.E. Boutelje
Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 3.90, geb. f 4.90

De Nederlandse uitgever, die het met een Tsjechische staatsprijs onderscheiden boek van Marie Pujmanova, 'Mensen op de tweesprong' in de voortreffelijke vertaling van dr. Boutelje voor ons op tafel legt, geeft ons daarmee een waardevol geschenk. Eindelijk weer een boek! zou men willen uitroepen bij het overzien van de stroom van bedrukt papier, die van de persen komt, en waarin ons, via de verscheidenheid der hedendaagse geesten, allerlei wetens- en wederwaardigheden worden opgedist, waarvoor men min of meer warm loopt, maar die, bij nadere ervaring, geen bijster diepe indruk achterlaten. En temidden van dat alles valt, als een meteoorsteen, dit werkelijke kunstwerk - of eigenlijk niet als een meteoorsteen, want die veronderstelt zijn afkomst van een ander gesternte, terwijl deze roman van A tot Z van d e z e aarde en d e z e tijd is, en men hem dus beter zou kunnen vergelijken met een frisse springader, die op een kaal rotsplateau uit de bodem schiet.

Er zijn in dit verhaal van Tsjechische mensen verschillende elementen waar te nemen, die, verenigd door de vastberaden, haast mannelijk ferme greep van de schrijfster bijeen worden gehouden en door een vakmanschap van de eerste rang verheven tot een hogere orde, die van het kunstwerk, dat in zijn alzijdig realisme een verhevigde en geconcentreerde werkelijkheid voor ons doet herleven. Die elementen, het sociale, het psychologische, het 'literaire' - d.w.z. het scheppende, suggererende, helderziende - worden gedragen door een vierde element, dat onmiskenbaar revolutionnair van wezen, de andere voedt en doordringt, zonder dat de roman ooit en ergens ontaardt tot het propagandistische en fraseologische, dat het gevaar en struikelblok voor zo menig linksen kunstenaar dreigt te zijn. - Integendeel, als er van echtheid sprake is, dan zeker hier: Marie Pujmanova laat zich niet tot overhaaste conclusies verleiden, maar beeldt af, betrekt reële feiten in haar opzet, laat die zien in hun uitwerking op het menselijk karakter, in hun wisselwerking ook met dit karakter; zij wekt deze hoogste herscheppende indruk van een stuk werkelijkheid, dat haar kunstwerk geen schema, geen fresco of relief geeft, maar levend proces blijft - het proces ener bepaalde ontwikkeling van maatschappelijke factoren en het proces van den mens daarin, die, gegeven zijn aard en aanleg, de reacties van het grotere geheel ondergaat en verwerkt, om daardoor zelf herschapen te worden. - Zo voltrekt zich voor onze ogen het leven van den jongen proletariër Ondrej, welke, ingeschakeld in het machtig textielbedrijf van den groten fabrieks- en marktbeheerser Kazmar (die ons, in de tekening van zijn persoonlijkheid en in die van zijn kolossale, schijnfraaie, gewetenloze onderneming aan den schoenenkoning Bata doet denken, die óók een Tsjech was) leert, waar zijn plaats is in dit zo bedrieglijk maatschappelijk bestel, en ervaart, hoe er achter de politieke frasen, waarvan hij in den beginne enkel de uiterlijkheid waarneemt en die hij beoordeelt naar hun k l a n k , een bloedige en hardvochtige realiteit schuilt, waaraan o o k hij deel heeft. Dit bewustwordingsproces van een jongen arbeider, die met een innerlijk als een onbeschreven blad het leven intrekt, om kras na kras en groef na groef te krijgen, welke hem verbijsteren en eindelijk zichzelf doen kennen, is een van de schoonste en zuiverst-doorleefde processen van deze roman, de rode draad, die er doorheen loopt, en waar omheen zich het levend vezelwerk der andere uitgebeelde levens groepeert en (ver)vormt.

Deze andere levens zijn geenszins minder scherpzichtig en scherpvoelend beschreven; Marie Pujmanova heeft haar vrouwelijke psychische tastzin op vele mannelijke collega's voor, die een zelfde gegeven waarschijnlijk met volmaakt andere middelen zouden hebben uitgebeeld (denken we eens aan Ehrenburg, of aan een Albert Hal-

per, wier visie veel verbetener, maar ook minder rijk aan humor, en misschien satirisch grimmiger, maar daardoor ook minder innig-ironisch is). Het minst is Pujmanova waarschijnlijk geslaagd in het tekenen van den communistischen advocaat Gamza; hier is zij met haar ironie veel te veel aan de buitenkant en de hebbelijkheden van linkse intellectuelen blijven hangen, al voelt men zeer goed, dat zij ernstige pogingen doet, om zulk een radicale figuur in al zijn schakeringen te begrijpen. - Wat echter, naast het doorzien van den jongen arbeider, bovenal boeit, is de tekening van de vrouwengestalten: de zielseenvoudige, onbewuste moeder van Ondrej, zijn zuster Ruzena, die het via kappers- en manicuresalon hogerop zoekt in haar relaties met de mannen, de vrouw van Gamza in haar vervluchtigende levensverwachtingen en berusting, en andere, kleinere gestalten, waarvan echter geen in het schimmige blijft dralen; stuk voor stuk treden zij helder en door heel hun perspectief omvat, uit de bladzijden van dit boek.

En onder het lezen van deze individuele lotgevallen rijst ten slotte het beeld van het na-oorlogse Tsjecho-Slowakije, met zijn kapitalistische democratie, zijn kwasi-vrijheidlievende bourgeoisie, waarvan we nu begrijpen, hoe zij zich op het beslissende noodlotsuur zonder verzet aan de Duitse expansiehonger onderwierp, omdat deze haar economisch voortbestaan intact liet; men voelt, dat deze Kazmars en hun soortgenoten alles liever op het spel zouden zetten, dan hun arbeidersmassa's in verzet te brengen tegen de buitenlandse bedreiging... en daarmee tegen zichzelf. Dat alles dringt met smartelijke helderheid tussen de regels van dit bewonderenswaardige werk door, dat heel het ‘onafhankelijke Tsjecho-Slowakije’ van na Versailles tekent in zijn klasse-schakeringen en mentaliteit, en daarmee niet slechts de bewogen levensroman werd van een aantal afzonderlijke personen, maar ook van een land, een tijd en een volk.

THEUN DE VRIES

Vrouwenhaat als masker
H. de Montherlant, Les lépreuses (roman)
Grasset, Parijs

Dit is het vierde, laatste deel der reeks van de Jeunes filles, naar den aldus getitelden roman ‘Pitié pour les femmes’ en ‘Le démon du bien’. Het woord melaatschen is tweeledig op te vatten: Costals rust van zijn galante avonturen, in daden dan wel in brieven ‘gekleed’, met Andrée Hacquebaut, Solange Dandillot en anderen uit in de verhouding tot de arabische Rhadidia, die aan deze kwaal lijdt en hem dreigt te besmetten. Andere vrouwelijke kwalen gelijk gebrek aan werkelijkheidszin, de lust in lijden, behaagzucht, kudde-

geest en sentimentaliteit, schijnen hem voor de infectie met lepar geïmmuniseerd te hebben. Costals ontspringt den dans, maar vergeeft daarvoor zijn kwelgeesten van vroeger het aandeel niet, dat ze, slechts ten deele ongevraagd, in zijn lot gehad hebben.

Montherlant paste de katharsis van de biecht toe. Voor zijn eigen besef is dit een afrekening met de vrouw in den zin van wie kameraadschap opdringt, naar een huwelijk dringt en eischen stelt. Het vraagstuk van het huwelijk ten opzichte van een 'wilde' gelijk Montherlant of Costals is hiermee gesteld. De vaas van den dépit amoureux is vol. De schrijver Costals geldt voor een genie.

Een ieder ontmoet op het plan van geest en moed degenen, wier voltage met de zijne overeenstemt. In het magnetische veld van de persoonlijkheid worden sommige elementen aangetrokken, andere afgestooten. De theorie van de Wahlverwandtschaften geldt zoowel voor het positieve als het negatieve: de menschelijke natuur streeft zoowel naar aanvulling van tekorten als behoud van het surplus.

De werking van deze magnetische mijnen wordt beheerscht door wetten, die, oogenschijnlijk toevallig, den leggers van die mijnen zelf on- of half bekend zijn, omdat zij niet verkiezen zich daarin te verdiepen. Costals wenscht dit evenmin, want anders zou hij zijn kwasi-heroïsche houding niet kunnen handhaven. De omgang met, het bestaan van paskwillige dames, romaneske schepsels als geagiteerde poppen, maakt 't hem mogelijk ze aan te nemen. Het is niet te zeggen, of hij de held, of zij de heldinnen zijn. De man beoefent de vlegelachtigheid met de wellust van de wraak. Hij beseft niet, hiermee tegen een sector van zijn eigen wezen partij te kiezen, een wezen, waarvan de bekoringskracht op het andere geslacht den lezer aanhoudend wordt ingeprent.

De schrijver heeft het zich zelf te wijten, als deze hem persoonlijk in geding brengt wegens de klem, waarmee hij vereenzelviging met Costals afwees. Aan één kant is het hem volstrekt niet onaangenaam voor dezen vulgairen Don Juan te worden aangezien, aan den anderen kant wil hij niet voor elk van diens uitspraken en daden opkomen. Montherlant bracht hiermee 'documenten' samen, want wie ze leest kan niet in twijfel verkeeren, of deze avonturen werden van de werkelijkheid afgeschreven. Het is vreemd, dat Costals zich nooit afvraagt, hoe zoo weerzinwekkende vrouwspersonen zich tot hem aangetrokken voelen, hem met brieven en bezoeken overstelpen. Voorts had hij ongelijk ze tot zijn intimiteit toe te laten. Hij moet het zelf weten, als hem dit opbreekt, want het is al te gemakkelijk dit achteraf uit zijn d é m o n d u b i e n te willen verklaren.

Een roman, uit geprikkeldheid geboren en daardoor gedragen, veroordeelt zich zelf, niet omdat wrok een minderwaardige, zoo niet

laaghartige eigenschap is, maar omdat ze dwingt tot overcompensatie van het gevoel, de mindere gebleven te zijn, waardoor de toon vervalscht en andere gevoelens verstikt worden. Het cynisme is in de litteratuur een masker, dat nooit de onmacht van wie zich daarmee dekt ononthuld laat. Het staat Montherlant vrij zich in een zwak naschrift op Nietzsche en anderen te beroepen. In plaats van een Über- zijn we geneigd in Costals een Untermensch te zien. Anderen gelijk Mauriac hebben wel andere 'mijnen' in de kamers van de gezeten burgerij laten springen, zonder dat dit aan Montherlants schranderheid afdoet. Van dien strijd is hij eer toeschouwer dan acteur, wat in zijn houding de dubbelhartigheid en de comedie brengt. Voor hem is dit een verstoppersspel met dood en liefde. Het is voor Montherlant te hopen, dat hij thans eindelijk met het Costals-element in zich zelf, het onwaarachtige, ijdele en sluwe, afgerekend heeft.

Een Geneefse roman in september 1938
Hans Habe, Zu spät? Ein Liebesroman mit politischem Hintergrund. Europa-Verlag, New York, 1940

Niet alle geëmigreerde Duitse schrijvers kan het verwijt treffen, dat zij hun werk voortzetten op de oude wijze, over dezelfde problemen, alsof er met hen en de wereld niets veranderd was, sinds zij hun vroeger werkterrein verlieten. Er zijn er ook, die wèl beseffen, in een nieuwe tijd te leven en die er in hun werk naar streven, van die tijd rekenschap af te leggen. Ook al lukt hun dat nog lang niet altijd, gedreven als zij worden door de herinnering aan wat zo betrekkelik kort geleden met en om hen heen is geschied.

Een van die emigranten-schrijvers, welke weliswaar 'algemene problemen' stellen - en is niet elk menselik probleem dit, niemand leeft immers zonder anderen? - maar deze niet zien boven of buiten deze tijd, is de jonge Oostenrijker Hans Habe, die, hoewel nauweliks 28 jaar oud, met 'Zu Spät?' reeds de derde roman (en alle van een respectabele omvang) op zijn naam heeft.

De intrige van deze roman is betrekkelik simpel. Een Duits ingenieur, voor zaken in Genève, ontmoet daar een jonge Duitse vrouw, echtgenote van een dier twijfelachtige figuren, waaraan de politiek, en in het bizonder de huidige duitse, altijd rijk is geweest: 'Legatieraad in buitengewone dienst' in naam, maar in feite hoofd van de duitse spionnage in de Volkenbondsstad.

Er ontstaat vriendschap tussen deze beiden, die eigenlik van de aanvang af meer dan dit blijkt, bij den een bewuster dan bij de ander, terwijl de jonge vrouw toch niet durft over te gaan tot de beslissende

daad: het breken met haar man, die zij, naar zij nu eerst beseft, altijd slechts heeft geacht, terwijl het ‘geluk’ van haar huwelik alleen heeft bestaan in de gedachteloze trouw van een beschaafde vrouw aan wie zij eens haar hand en, voor zover het een eigen bestaan voerde, hart geschonken had. Habe karakteriseert dit scherp aldus: ‘Da Konflikte niemals entstanden waren, konnten sie auch nicht überwunden werden, da sich keine Schwierigkeiten zeigten, bestand keine Möglichkeit sie zu überbrücken: nach acht Jahren hatte die Ehe zwischen Walter und Vera ihre Feuerprobe immer noch nicht überstanden... es verband sie kein gemeinsamer Schmerz und die Erinnerung war fahl geworden und leblos.’

Wanneer de vrouw tenslotte geen uitweg ziet in de keus tussen echtelike trouw en liefde, pleegt zij zelfmoord.

Een vrij alledaags gegeven dus, maar dat aan inhoud en diepte wint door de achtergrond, waartegen de geschiedenis zich afspeelt: het Genève van September 1938, toen om het lot van Tsjecho-Slowakije gedobbeld werd. En de gebeurtenissen van die dagen zijn niet alleen achtergrond, maar hebben ook een functionnerende plaats in de verwikkelingen van de drie hoofdpersonen.

Want Anton von Römer, de jonge ingenieur, zou niet zo definitief, alleen ter wille van zijn liefde voor Vera, gekozen hebben tegen zijn vaderland, wanneer die gebeurtenissen hem niet een laatste inzicht hadden gegeven in wat zijn plicht was; Walter Hagenauer zou zijn vrouw niet als 't ware gedreven hebben tot een beslissing, wanneer zijn hooghartigheid er niet door opgeblazen was tot een verwaten krachtswaan, die echter op het ogenblik, waarop hij haar vlucht (waarvan hij dan nog niet weet, dat het een vlucht naar de dood is) constateert, ineenzakt tot een wanhopige hulpeloosheid. En Vera zou zich minder hebben laten drijven op de hoop, dat de tijd wel de beslissing zou brengen, die zij zelf niet durfde te nemen, wanneer die gebeurtenissen, die immers onafwendbaar de oorlog naderbij brachten, welke de keus uit haar handen nemen zou - Walter, haar man, zou ‘in de oorlog’ gaan, Anton von Römer had gebroken met het duitse regime en dus met zijn plicht om dit als soldaat te dienen -, in haar niet die verwarring van gevoelens en gedachten had gesticht.

De Septemberdagen van 1938 hebben evenwel ook nog een directer functie in deze roman, hier en daar treden zij als medespelende factor naar voren en daar geven zij gelegenheid de opmerkelike gaven van den journalist, publicist en belletrist, welke Hans Habe in zich verenigt, te bewonderen. Deze jonge auteur wekt gedachten op aan Dickens, om de sterke bouw van zijn roman en de indringendheid van zijn psychologiese analyse. (De nachtelike scène in het bordeel in een Frans dorp, even over de Zwitserse grens, wanneer

Frankrijk zijn reservisten opgeroepen heeft, is als een schilderij van een moderne Brueghel.) Maar een moderne Dickens, die wel eens breedsprakig, maar nooit langdradig is. Hij overlaadt zijn roman ook niet zo met een verwarrende menigte personen. Al geeft hij verscheidene bijfiguren, die er niet minder nauwkeurig om getekend zijn. Daar is b.v. de geëmigreerde professor Richard Wendelin, een cynicus, wiens inzichten vol innerlike tegenstrijdigheden zijn, maar wiens grootheid blijkt, wanneer hij verneemt, dat zijn enige zoon in het concentratiekamp is vermoord. En de oude mevrouw de Saint-Valmiers, een figuur van kostelike charme en boeiende levenswarmte.

Hans Habe verstaat over 't geheel de kunst, zijn figuren voluit en levend te tekenen; zijn dialoog is levendig en markant.

Een bezwaar acht ik, dat de breedsprakigheid, hiervoor reeds genoemd, den schrijver soms parten speelt. Het boek, dat 626 blz. telt, had zonder schade korter kunnen zijn. Maar aan de andere kant valt te begrijpen, dat Habe, die als een goed Duitser ‘belijden’ moet - hij praat vaak tussen de gebeurtenissen door, gaat breeduit tussen de regels staan, al doet hij dat meestal op aantrekkelike wijze -, enige ruimte voor deze belijdenissen nodig heeft. En men moet ook bedenken, dat de emigrant, wie het wee nog dageliks in de keel nokt, zich de verontwaardiging niet maar zo van het hart praat. Het is, bij een zo boeiend geschreven en betekenis-rijke roman, slechts een gering bezwaar.

REINIER P. STERRENBURG

Periscoop

J. Huizinga, Neutraliteit en vrijheid, waarheid en beschaving
Tjeenk Willink en Zoon N.V., Haarlem; f 0.75

Het jongste geschrift van Prof. Huizinga is in grote trekken gelijk aan een op 19 November j.l. gehouden radio-rede. Op de heldere en bondige wijze, die wij van den auteur gewend zijn, wordt de betekenis van de scheidslijn tussen ‘neutraliteit van de Staat en neutraliteit van het geweten’ uiteengezet. Deze tegenstelling houdt geen verzaking van de gewetensvrijheid in, maar omdat het nu eenmaal de plicht van de staat is zijn nationale souvereiniteit te handhaven, kan het nodig zijn de normale vrijheid van gedachtenuiting overal op te schorten.

Volgens Huizinga mag de politieke onzijdigheid echter niet leiden tot een berusting tegenover het onrecht, dat op de wereld geschiedt. De neutrale landen, speciaal de kleine Europese staten, moeten een ‘gemeenschappelijke geestelijke taak’ ter hand nemen. ‘Zij kunnen beter dan de in den strijd gewikkelden de handhaving van de algemeene normen van waarheid en recht als een bezit der menschheid

ter harte nemen. Zij in de eerste plaats hebben te waken, dat de stellige onderscheiding tussen recht en onrecht hier op aarde niet verloren ga.' Ik zou hieraan de wens willen toevoegen, dat de landen, die zich hiertoe voelen geroepen, ook in alle onderdelen van hun nationale samenleving (binnen hun geëerbiedigde grenzen) blijk geven van hun eerbied voor de 'normen van waarheid en recht'. Men kan zich geen oordeel aanmatigen over het onrecht, dat door anderen wordt bedreven, zolang men zelf niet zeer sterk in de schoenen staat. Wij koesteren de stille hoop, dat de Nederlandse volksgemeenschap aan haar neutraliteitspolitiek een diepe zin zal weten te geven.

P.J. BOUMAN

Tonnis Brongers, Maarten Storm
Nijgh & Van Ditmar N.V., Rotterdam; *f* 3.50, *f* 4.90
Jan van Rheenen, De glijbaan
H.P. Leopold's Uitg. Mij. N.V., Den Haag; *f* 2.90, *f* 3.90

De strijd om het bestaan en de strijd om de eigen persoonlijkheid vormen gezamenlijk de inhoud van deze beide romans, welke derhalve niet thuishoren bij de meer uitsluitend psychologische belletrie, doch elementen bergen van de avonturen-roman, zoals deze zich gaat aftekenen in de jungle-stories onzer hedendaagse maatschappelijke wildernis. Zij zijn dan ook meer 'leesstof' dan de monologue intérieure gemeenlijk biedt. Zij zijn niet zozeer 'litérature pure', maar toch proeft men, dat zij bezig zijn, zich een eigen stijl te veroveren en te vormen: een herleving van de 'Comédie humaine' en de 'Rougeon Macquarts'?

Bij Jan van Rheenen passen deze monumentale namen in elk geval (nog) niet. Hij schreef hiervóór: 'Een man en een tjalk'; thans heeft hij zich van het water naar het land verplaatst en het verhaal geschreven van een slachtoffer der crisis, zijn kleine vreugden, slechte kansen en grote decepties. Het einde is van een passende somberheid: bij een weinig 'passende' vorm van solliciteren wordt de held door de politie neergeknuppeld. Men leest dit boek van Van Rheenen niet zonder belangstelling, maar men voelt zich ook niet 'gepakt'. Men waardeert het als vingeroefening, echter zonder grote perspectieven te zien.

'Maarten Storm' is van andere allure: een jonge man van gegoeden huize staat plotseling alleen en arm in het leven. Hij werkt zich energiek omhoog, maar raakt verbitterd. Zijn hele levenskracht steekt hij, als ware het kapitaal, in 'de zaak', en wanneer hij daarin een morele nekslag krijgt, valt ook alles om hem heen weg. Zijn nederlaag kan hij, hoewel zij zijn maatschappelijk bestaan niet aantast, toch niet verwerken. En somber is ook hier het einde: zelf-

moord. Tonnis Brongers is een mij onbekende naam, maar de man weet te vertellen en hij kan schrijven: de vraag dringt zich op, of hier een debutant dan wel een pseudoniem aan het woord is. Met kennis van ‘zaken’ wordt een flink concern getekend, de strijd van belangengroepen, de sfeer in de directiekamer. Toch is ‘Maarten Storm’ nog geenszins een groot boek geworden. Men behoudt enkel de indruk, dat ‘Tonnis Brongers’ tot het schrijven daarvan de potentie bezit. Bij een soortgelijke opzet als van dit boek zou daarvoor enige versobering zeer zeker geen kwaad kunnen.

H.C.K.

Jan Walch, is het te laat voor bayart?
N.V. Kosmos, Amsterdam; *f* 2.25, *f* 2.90

Wij zijn geen humoristisch volk. Wij hebben geen enkel goed spotblad. (Huet klaagde daar in 1878 al over) en men telt onze goede humoristische schrijvers op de vingers van één hand: Nescio, Steynen, Henriëtte van Eyk en den veel te weinig gewaardeerden De Sinclair (Van der Feen), om dan nog de pink over te houden voor den Vlaming Willem Elsschot.

Wat wij wel hebben, dat zijn vlotte journalisten, aardige causeurs en handige vertellers. Zoo één is ook Jan Walch. Jarenlang vermaakte hij het Haagsche burgerdom met ‘leuke stukjes’ in het Ochtendblad van het Vaderland en men kan er staat op maken, dat zijn aldus gekweekte bewonderaars ook dit boek gretig zullen slikken. Het handelt over Bayart - den chevalier sans peur et sans reproche -, die zich manifesteert op een spiritistische séance, herboren wordt om vervolgens op hol te slaan, zich verwonderend over al datgene, waarover een 16de-eeuwer zich in 1938 maar verwonderen kan: auto's, trams, overjassen, wandelstokken, politieagenten, enfin, gaat u maar door, en hier en daar een knock-out uitdeelend.

Al verwacht men dan van zulk een boek niet, dat het Kafka's ‘Verwandlung’ evenaart, wij moeten toch zeggen, dat deze geschiedenis ons van den heer Walch tegenvalt. Hij ziet dit alles te weinig van op zij, of van boven, als ge wilt; nergens kan hij het helle meedoogenlooze licht van den humor doen stralen.

Voor waardeerbaren humor is gesublimeerde haat noodig en prille verwondering, maar vooral geene Bartjesachtige mildheid.

Men moet zichzelf en zijne sujetten naakt uitkleeden.

Maar de heer Walch vindt zijne personen, die hij hier en daar belachelijk maakt, eigenlijk wel geschikte lui en ieder van hen houdt angstvallig het jaegertje aan, ook de schrijver, die zich hier doet kennen als een soort Hollandsche Clement Vautel.

Conclusie: Het is te laat voor Bayart!

A. MOUT

Critisch curiosum
De dood met vacantie
A.M. de Jong, Thanatos de vreemdeling
De Tijdstroom, Lochem; *f* 2.90

‘Een groteske fantasie in elf taferelen en een voorspel’ over De Dood, die vacantie vraagt van zijn beulswerk om de harten der mensen te leren kennen, zou men van Merijntje's geestelijken vader wellicht niet hebben verwacht. Maar wanneer men weet, dat dit stuk reeds in 1927 werd gepubliceerd en dat het nog vijf jaren eerder reeds werd aangevangen, wanneer men daarbij herdenkt de onzalige nagedachtenis van het tijdschrift ‘Nu’, dan klaren de nevelen van het onbegrip op en herkent men ook de gemaniereerde, inmiddels gelukkig zoek geraakte ‘letterkundige stijl’, afgewisseld door een soort ‘realisme’, dat al te schematisch en schier dialectisch was. Welk nut deze uitgave voor den schrijver kan hebben, valt voor een buitenstaander niet te raden, maar gevoelsargumenten kunnen de zelfcritiek vaak lelijk dwars zitten.

Als critisch curiosum - wie kent A.M. de Jong nog als dichter? - willen wij hier uit dit stuk evenwel een ‘Pierrot-liedje’ overnemen:

O, lieve Dood, wat bittere nood,
Mijn liefste kan niet sterven!
Waar haal ik nou het leed vandaan,
Daar 'k glorieus in kan gaan staan
Om kunstnaarsroem te erven?

Laas, lieve Dood, wat bittere nood!
Keer weer en laat haar sterven!
Aanschouw mijn bleek-versteend gelaat,
Uw staking maakt mij desperaat,
Wijl ik mijn leed moet derven.

O, wrede Dood! Wat bittere nood!
Doe toch Pierret weer sterven:
Ik kan niet leven zonder smart,
Ik bid u, wil mijn arme hart
Als vroeger weer doorkerven!

H.C.K.

Errata

Door een verwisseling werd in het Novembernummer van het Critisch Bulletin Alfred Hegenscheidt ten onrechte als overleden beschouwd.

Jef Last, de schrijver van Kruisgang der Jeugd, deelt mede dat de aanduiding van het pseudoniem van zijn Duitschen medewerker aan dat boek, in de bespreking in het Decembernummer onjuist is.

Verzen
door Anthonie Donker

Bedreigd

Zwijg en verdraag den smaad
En laat de wolven huilen.
Rook verschroeit heet het gelaat.
Gij zult U niet verschuilen.
Gij moet het roet, het vuil, de slagen
Woordeloos verdragen.
Laat hen hun hoontriomfen vieren,
Laat nog begaan, laat tieren.
Maar zie hen aan,
Blijf onbeweeglijk staan,
Grenswacht en volk van grimmig voorbereiden
Op een onmetelijk eendrachtig lijden.
Gij zult van nu af aan
Niet slapen
Maar voortaan wachten,
Dagen, nachten,
De hand aan het wapen.

Kreet

O kon ik de kreet slaken,
als de gil van een man die plotseling verbrandt,
de signaalstoot van locomotief boven de kloof,
de carillonslag van instortenden toren,
dat de doodsche stervelingen ontwaken
en hem onontkoombaar hooren,
die insloeg in hun doovemansooren,
de bliksemschroei op hun mond,
die de doovemansdeuren kloofde tot op den grond,
om de wereld, van wanhoop, schaamte en leed,
die laatste doordringende kreet...

De droeve historie van den klokkenluider door Theo Bogaerts

In de smalle straat achter de gothieke kathedraal stond een opeenhooping van menschen.

De klokkenluider had weer een van die woeste kuren, waarvan de buren zeiden dat hij door den duivel was bezeten. Men hoorde hem tieren. En vloeken dat de stukken er af vlogen. In zijn delirium vertelde hij de meest verwarde dingen, noemde de klokken bij haar namen en sprak er over alsof zij menschen waren.

- De Amelberga wordt oud, haar stem is heesch geworden...

Hij kende haar al sedert zóó lang.

Er was bijna niemand die hem daar niet altijd als klokkenluider had geweten. Vóór hem deed zijn vader het. Als kind ging hij dikwijls mee. Soms bleef hij uren in de klokkenkamer, hoog boven de huizen. Van daaruit zag hij de stad onder zijn voeten liggen. Als hij in haar straten liep was hij schuw; maar van den hoogen toren uit scheen hij haar als het ware te beheerschen. Van daar zag hij ook een deel van het kerkhof.

Ontzaglijk was het getal dergenen voor wie hij in den loop der jaren op hun laatsten tocht daarheen de klokken had laten rouwen. Drie bisschoppen had hij uitgeluid en zóóveel kanunniken dat hij er den tel van kwijtgeraakt was.

Hij trouwde, kreeg een zoon in wien hij al zijn opvolger zag. Hij nam hem mee zooals zijn vader met hem had gedaan.

Op zekeren dag verongelukte de jongen. Toen hij begraven werd, wilde de plebaan den luider van een andere parochie doen komen. Maar de vader weigerde. Hij zou zelf luiden. De menschen uit dien tijd vertellen nu nog, dat hij waarlijk

de klokken heeft doen snikken. Hij zelf stortte geen traan. Zijn verdriet liet hij door de klokken uitweenen.

Dat is nu allang geleden.

Het is van dien tijd, dat hij zonderling is gaan doen. Toen zijn vrouw stierf, heeft hij geluid als voor een vreemde, iemand die hem onverschillig was.

Zijn genegenheid was overgegaan op de nakomelingen van een koppel konijnen, die hij vroeger aan zijn jongen had gegeven. Zij zaten in een lage ren in den kelder.

Hij klom nu nog maar zelden in de torenkamer. Alleen als er daar iets haperde. Het deed hem pijn, op die plaats te komen waar hij zijn jongen met de klokken vertrouwd had gemaakt, wier Latijnsche opschriften hij niet verstond maar waarop hij zelf verhalen en legenden had verzonnen. En die veel mooier waren dan wat in het Latijn van die klokken werd verteld.

Nu hield hij dat allemaal voor zich. Hij had geen opvolger van vader op zoon. Daarom zou hij zelf blijven luiden, totdat zijn krachten hem in den steek zouden laten. Hem zou men niet dood op zijn stroozak vinden, maar in het groot portaal, bij de reepen van zijn klokken. Als hij nog kracht genoeg zou hebben zou hij, alvorens te sterven, zichzèlf uitluiden. Iedereen zou begrijpen dat dien dag iets bijzonders zou gaande zijn, want hij zou de klokken dan nog eens doen spréken, zooals voor zijn jongen, om hem in den hemel te verwittigen dat vaders kaars aan het uitgaan was.

Dit zat hij dikwijls te bedenken in den kelder bij de konijnen. Dat was de eenige plaats buiten het portaal met de reepen, waar hij zich behaaglijk voelde. De scherpe reuk der dieren hinderde hem niet en in hun voortdurend geknaag vond hij iets wellustigs, omdat zij er steeds vetter en mooier door werden.

Als het stil was in de straat, drong het orgelspel uit de kathedraal gedempt tot daar door. Maar hij vond het altijd jammer dat hij niet in den kelder kon zijn om te hooren hoe de bronzen kreten en klachten der klokken er tusschen de vier muren doordrongen.

Deze kelder was nu zijn wereld en zijn reden van bestaan, samen met het luiden der klokken. 's Winters stookte hij er een stoof. De wanden had hij behangen met plaatjes uit de

gazetten. De mooie beenen van Marlene pronkten als een geestige bespotting naast het verveelde gezicht van Greta. Borms hing broederlijk bij Koning Albert. Tusschen bagpipers en paardendieven prijkte het portret van den bisschop in functie. Er was daar ook de tekst van een lied uit Amerika, waarin een weemoedige neger God bedankt voor de zon en de sterren en Zijn zegen afsmeekt voor de vrouw uit de danszaal, den smokkelaar en den valschspeler. Foto's van klokken en van torens hadden een afzonderlijke plaats.

Als men hem na zijn aanvallen van delirium vroeg waarom hij zoo had geschreeuwd en gevloekt, antwoordde de luider dat zijn konijnen hem dat bevolen hadden en dat hij aan hun gebod geen weerstand kon bieden.

Er zaten daar wel dertig van die dieren. Niemand mocht er bij komen. Bij een apotheker had hij zuigflesschen gekocht. Hij deed ze elken dag vol lauwe melk, trok een schort aan en voedde de konijnen op zijn schoot, alsof het kinderen waren. 's Zondags zette hij er enkele in een mand op zijn fiets en reed er mee uit.

Hij hield daar ook witte muizen, die hij de gekste kunsten deed maken en een schildpad waarmede hij vruchteloos probeerde haar op haar kop en haar voorste pooten te doen staan. In een bolhoed piepten jonge kuikens. Hij had vroeger ook een hazewind gehad, maar die had hij doodgeslagen op een dag dat hij zijn crisis had. Want zóó was hij: zacht en goed zoolang hij normaal was, doch plotseling wreed zoodra de kwade in hem was gevaren. Daarna gaf hij zich van niets rekenschap.

- Wat scheelt mij? Wat heb ik gedaan?, hoorde men hem dan zuchten.

Soms klom hij in zijn hemd op het dak van den stal en zat daar onbeweeglijk voor zich uit te staren. Regende het, dan ging hij onder een parapluie zijn konijnen een bad geven in de dakgoot.

Werken deed hij al lang niet meer. Hij leefde van wat de plebaan hem voor het luiden betaalde, maar vooral van de overschotten die de meid uit de pastorie hem gaf.

Het grootste deel van den dag bracht hij in den kelder door, met zijn beesten en zijn droomen. Op de muren had hij formules geschreven om lang te leven.

- Een groote pan, vette konijnen en een langzaam vuur, rekken het leven tot langen duur.

De ketel stond bij den haard en het mes waarmede hij de konijnen vilde lag daar ook, puntig en wreed.

Toen zijn vrouw nog leefde, heeft hij haar dat mes eens bijna tusschen de ribben gestooten, omdat zij de konijnen had willen voeden.

Als men hem vroeg waarom hij zoo woest was geworden, begon hij te huilen.

- Ik zat bij mijn beesten, zoo rustig als Sint Jan in de wei. Om halftien kwam madam binnen. Zij wilde iets aan de konijnen geven. Het konijn dat op mijn schoot zijn zuigflesch zat uit te drinken, keek naar mij. Gij weet het of gij weet het niet, maar als een konijn naar u kijkt dan is het of het spreekt. Ik hoorde het zeggen: Steek haar neer! Ik ben naar het mes gevlogen, maar zij was al weg... Wat scheelt mij toch?

Het was niet alleen het verdriet om zijn jongen, dat hem abnormaal had gemaakt. Soms gaf hij zich er rekenschap van, dat het al verkeerd met hem was beginnen te gaan van den dag af dat een kermis-goochelaar in de school zijn kunsten was komen vertoonen.

Met vreemde gebaren en woorden maakte die man dat de jongens, die bij hem op het podium stonden, zich niet meer konden bewegen. Anderen deed hij rare sprongen maken. Een glas gewoon water tooverde hij met een handbeweging om in een drank die vuur scheen te zijn en dien men dadelijk uitspuwde. Hij jongleerde met alles, wist wat men in de zakken had, raadde de gedachten en maakte geblinddoekt groote rekensommen.

Maar het ontzettendste van al was toen hij langzaam een revolver laadde met zes kogels en hem in de handen van den zoon van den toenmaligen luider duwde.

- Schiet naar mij!

De jongen rilde onder den blik van dien duivelschen man. En hij beefde omdat het ineens zoo ijselijk stil werd dat hij zijn eigen hart hoorde kloppen.

- Vooruit, schiet!

De revolver ging in de hoogte, een schot sloeg door de ruimte.

- Naar mijn hoofd!, riep de man.

Weer vielen schoten, vlugger.

- Naar mijn hart!

Nóg twee schoten.

Dwars door den rook hoorde men den goochelaar akelig schaterlachen en met breede bewegingen deed hij alsof hij de kogels met de handen ving.

De knallen, de rook en de kreten maakten den jongen gek. Toen hij den laatsten kogel had geschoten trad de goochelaar naar voren. In zijn handen, die rood waren als bloed, hield hij triomfantelijk de zes kogels!

Hij lachte.

Geleidelijk, toen de spanning begon te wijken, gingen ook de anderen aan het lachen. Alleen de zoon van den luider lachte niet, bleef versuft voor zich uitkijken.

De hallucinatie van die oogenblikken heeft hem nooit verlaten. Nochtans dachten de meesters dat zij de kinderen een aangenamen middag hadden bezorgd. Het is van toen af, dat iets droefgeestigs in zijn stem is gekomen, dat zijn blikken schichtig werden en hij het hoofd schuw tusschen de schouders is gaan dragen.

De weelde der klokkenklanken waar hij anders zoo gretig naar luisterde als zijn vader ze met forsche hand over de stad uitstrooide, kwam hem nu veeleer somber voor. En ook de processies, waarin de bisschop en de kanunniken in wierookwalmen en zang voortschreden, waren niet langer levende schilderijen vol tintelende kleuren en glitteringen van goud en zilver en diamant. Hij hield soms vreemde gesprekken met zichzelf.

Zijn vader die maar een simpel man was, zag daar niets van. Meer dan tevoren zocht de knaap de eenzaamheid van het klokkenhuis.

Soms hielp hij den koster in de kathedraal en hij leerde het Latijn nazeggen van de misdienaars, zonder het te verstaan.

Maar zijn gelukkigste oogenblikken waren, als hij mocht leeren de klokken luiden.

Toen zijn vader stierf en hij zijn opvolger werd, kende hij al de geheimen van deze kunst.

Langen tijd had hij alleen gewoond in de smalle straat achter de gothische kathedraal, waar de stoelen van vader en moe-

der leeg stonden naast het vuur. Daarna hadden zijn vrouw en zijn jongen daar gezeten. En toen ook zij van de wereld waren verdwenen, bestendigden die stoelen daar hun aanwezigheid.

In den kelder echter was hij het liefst. 's Winters was het er warm met de stoof. En 's zomers, als de marktplaats gloeide van zon en de kathedraalpoort in de hitte stond te schilferen en vol blazen kwam, was het in zijn kelder heerlijk koel. Hij hoorde daar ook de drenzende stemmen der kinderen uit de naburige school, die de zware stem van den meester nadreunden.

's Nachts kwam de maan soms door een smal venster de hallucineerendste kleuren binnengooien, die hij dan op zijn stroozak lag te bewonderen. Er lag iets van eeuwigheid en niet te benaderen grootschheid in die kleuren. Hij onderging hun fantasmagorie en het was hem altijd droef te moede als zij haar gang door den kelder hadden voltrokken en het daar weer donker werd.

Tweemaal in zijn leven heeft hij in een groote belangstelling gestaan.

Op een morgen dat hij voor de vroegmis wilde gaan luiden, kwam hij met koortsige bewegingen buiten de kerk gestormd.

- Er zijn dieven in de kerk geweest! hoorde men hem roepen.

Hij had de zijdeur waarlangs hij altijd binnenging, open gevonden. Een beroemd oud schilderij op hout was verdwenen, dat St. Janneke voorstelde die in gezelschap van het Kindje Jezus met konijnen speelde.

Het was een allerzonderlingst geval. Het gerecht vroeg zich af waarom de dieven geen andere kostbaarheden hadden meegenomen, want vlak er tegenover stond een middeleeuwsch wonderbeeld van Onze Lieve Vrouw, met een gouden kroon en andere kostbare sieraden.

Maar de ontsteltenis was nog grooter, toen enkele weken later de klokkenluider de ontdekking deed dat nu ook het wonderbeeld was gestolen. De kroon en de sieraden evenwel had men op het altaar laten liggen!

Langen tijd waren de gemoederen opgewonden over deze heiligschennis. Men sprak over internationale dieven, of over

een maniak die alleen gestolen had om de kunstwaarde. Er werden preeken en processies van eerherstel gehouden. Voor het gerecht kon de luider niet anders vertellen dan hoe hij de diefstallen had ontdekt en dat hij beide malen de deur open had gevonden.

Als eenigen tijd daarna de gazetten niet meer over deze gebeurtenissen schreven, geraakten zij op den achtergrond en werden spoedig vergeten.

De plaats van het wonderbeeld bleef leeg. Het was alsof men iets uit het lichaam van de kerk had gerukt.

De klokkenluider sprak zoo weinig mogelijk over al dat zonderlinge. Zijn zin voor afzondering en eenzaamheid maakte dat overigens begrijpelijk.

Als hij ergens een glas ging drinken, kroop hij in een hoek en zat er meestal als wezenloos aan zijn pijp te trekken.

- 't Is een rare, zeide men en liet hem links liggen.

Hij hoorde dat wel, maar scheen er niet op te letten. De flauwe praat over vrouwen die daar werd verkocht, kon hem niets schelen en ook het kaartspel liet hem onverschillig. Hij kon echter niet hebben dat men met God of Zijn gebod spotte.

- Laat God met rust, zeide hij dan.

Als men hem vroeg waar hij zich mede bemoeide, had hij wel kunnen vechten.

- God is iemand, weet ge, en in Zijn oogen zijt gij nog minder dan een vlieg.

Dit gezegd hebbende dronk hij met één slok zijn glas leeg, ging weg en smakte de deur woest achter zich dicht.

Gebeurde het dat hij daarna de klokken moest luiden, dan deed hij dat met norsche rukken aan den reep, want zijn kwaadheid ging nooit gauw over.

Niet altijd echter waren er godslasteraars in de kroeg. Soms waren daar ook menschen die rustig met hem spraken. Zijn schuwheid scheen alsdan ineens te verdwijnen. Hij deed dan verhalen die altijd iets vreemds hadden, vooral over de vergankelijkheid wist hij boeiende dingen te zeggen. Steeds was de kathedraal er het middelpunt van. Hoe zij daar nu wel al sedert zeven honderd jaar stond, maar dat zij al meer dan eens hersteld was wegens branden of instortingen. Want alles vergaat, ging hij voort. Steenen en hout splijten. De

houtworm boort. De rat knaagt. Het water doet de dijken afbrokkelen. De klokken in den toren barsten. Alzoo vergaat alles, langzaam maar zeker.

Zij die naar hem luisterden, meenden dat hij den plebaan napraatte. Maar hij had dat niet noodig. Deze vergankelijkheid kon hij nu al sedert jaren waarnemen in het steenen lichaam der kathedraal, dat hij beter kende dan wie ook. De sloopende krachten die de ontbinding verhaasten, had hij al dikwijls aan het werk gehoord en gezien.

De man die Heergodsbeelden sneed om ze op den buiten te verkoopen, gaf hem altijd gelijk.

De luider sprak in die oogenblikken langzaam, waardoor de woorden als het ware grooter en belangrijker werden en meer indruk maakten dan vlug afgeratelde zinnen.

Zoo was hij in zijn rustige perioden.

In zijn kelder zette hij dan zijn mijmeringen voort. Alsdan vulde hij zijn eenzaamheid met ingebeelde menschen en dingen. Hij sprak tegen de konijnen, eerst over zijn jongen en dan over de klokken, die wel oud werden maar hem toch nog zouden uitluiden en na hem nog vele andere klokkenluiders, kanunniken en bisschoppen.

Met zich al zoo lang aan de nagedachtenis te wijden van zijn zoon, had hij daar verhalen zonder einde en zonder onderbreking op gefantaseerd. Zij groeiden zelfs uit tot legenden. Waarom zou eigenlijk zijn jongen hem als luider hebben moeten opvolgen? Wie zegt dat hij niet eens kanunnik der kathedraal zou geworden zijn? Of bisschop, ja bisschop. Waarom niet? En die een splinternieuwe klok in den toren zou hebben doen plaatsen, de grootste van allemaal, die hij den naam zou hebben gegeven van vaders schutsheilige!

Zoo voortdenkende, was het hem zekeren dag plotseling opgevallen dat zijn jongen eigenlijk veel geleek op het St. Janneke van dat oude schilderij. En ook hij speelde graag met konijnen.

Hij is dan het schilderij nauwkeurig gaan bekijken. Wekenlang is hij er vroeger voor in de kerk gegaan dan hij er moest zijn om voor de vroegmis te luiden. Ja, dat was werkelijk zijn jongen. Indien hij had gedurfd, zou hij er een grooten kandelaar vol brandende kaarsen bij hebben gezet. Maar wat zou Onze Lieve Vrouwke daarvan gezegd hebben, die er

vlak tegenover stond en zijn gedachten scheen te raden? Hij schaamde zich.

In de eerste weken na het gebeurde met het schilderij en het wonderbeeld, verliet hij alleen maar zijn kelder om te gaan luiden. Hij kwam niet meer in de kroeg en men zeide daar dat hij zich die diefstallen wel erg moest aantrekken. - 't Is ook te begrijpen, hij was het toch die ze had ontdekt. Vroeger vulde hij zijn eenzaamheid wel eens met het spel van een harmonika. Dan zong hij er liederen bij die hij aan den havenkant had gehoord. Daar kwam dan het Zuiderkruis in dat als een zwaard in den hemel steekt en schittert als diamant. En landen, waar de lucht altijd blauw is en de vrouwen mooi zijn en met golvende bewegingen der heupen op de muziek van guitaren dansen. Daar tooverde zijn verbeelding slanke profielen bij van cocosboomen tegen mauven achtergrond en lagunen waarin exotische vrouwen haar begeerlijke, donkere lichamen baadden, zooals hij dat eens op een film had gezien.

Fluweelig klonk zijn stem door het keldervenster, alsof daar iemand een cello deed klagen. Er waren buren die er naar luisterden. Een er van heeft hem echter eens uitgelachen, uit jaloezie of uit boertigheid. Daarna heeft men hem nooit meer hooren zingen. Ook zijn harmonika zweeg van dien tijd. 's Avonds bewogen er in zijn kelder, die hij met stompjes kaarsen verlichtte, altijd vreemde schaduwen, er een atmosfeer scheppende van een gruwelfilm, waarvan de klokkenluider de held had kunnen zijn.

Hij was daar vooral graag als buiten de regen over de steenen gutste en de wind met geweld de plafturen tegen de muren sloeg. Soms sijpelde de regen in den kelder door.

- Tik... tik... op de tafel, of sissend over de heete buis van de stoof.

Door het keldervenster zag hij meer van de wereld dan men wel dacht. De meeste voorbijgangers uit de buurt herkende hij aan hun beenen of hun schoenen. Van velen kende hij zelfs de eigenaardigheden van hun stap; alleen reeds met ze te hooren aankomen, kon hij al zeggen wie langs het venster ging komen.

Hem kon men niet zien en dat gaf hem een stil genoegen. Op een Zondagavond heeft hij van uit zijn schuilplaats het

gevecht bijgewoond van Dikken Top, den varkensslager, met den beenhouwer. De Top had zijn houten been afgeschroefd en het met zooveel geweld op den kop van zijn tegenstander geslagen, dat het in spaanders vloog. De twee vechters werden daarna op denzelfden kruiwagen naar huis gevoerd.

Hij kon van hieruit ook een stuk van den kathedraaltoren zien. 's Avonds boeide hem daarvan vooral de verlichte schijf van het uurwerk, waarop de tijd met ijselijke zekerheid werd afgeteld door de spichtige lange armen die over de plaat schoven, altijd voort. Geheel de weemoed en de vergankelijkheid van het leven was in die schijf met haar zwarte letters samengevat.

Als hij zoo 's avonds naar die klok keek, zag hij zijn eigen leven in zijn verbeelding afrollen.

Hij dacht dan aan de eerste weken van zijn huwelijk, die gevuld waren met de weelde van het warme, zachte lichaam van zijn vrouw. In dien roes waren de zorgen op den achtergrond geschoven. Zij bleven echter niet lang weg en drongen zich spoedig met brutaal geweld naar voren.

Dan was zijn jongen gekomen. Zijn leven had een doel. Als hij niet met zijn zoon in de klokkenkamer zat, ging hij er mede in het veld wandelen. Van daar zag hij met fierheid hoe geweldig de kathedraal boven de stad uitstak. Wat moest het mooi zijn, hier de klokken te hooren uitzinderen.

Altijd bleven zij staan bij de Kristusbeelden langs de akkers. Wat waren dat tragische Kristussen! Niemand wist wie ze eeuwen geleden had gesneden. Het waren meesterwerken, maar nooit zouden zij de stille rust kennen van een museum, noch de opperste weelde van een plaats in de kathedraal. Hier geen orgelmuziek noch kleurige processies en geurige wierookwalmen. De Heergodsbeelden in de open lucht hebben donder en bliksem getrotseerd. Hun lange, uitgemergelde lichamen zijn verkleurd door regen en zon. Stormen hebben striemend op die bleeke ledematen gebeukt; de regen heeft tegen het van smart verwrongen gelaat gekletst. Het hout heeft gekraakt, is gesplitst en de ledematen zijn scheefgetrokken onder de tempeesten. Hoe lang hangen zij er al, die Kristussen? Geen mensch weet het. Zij hebben geen leeftijd. Het bloed van de wonden is door den ouderdom en het water verbleekt. Troosteloos zou hun aanblik zijn, als zij niet als

het ware overgoten waren met een bovennatuurlijke majesteit, die elken voorbijganger deemoedig het hoofd deed buigen. Geslachten zijn er langs gekomen, die nu al lang op de kerkhoven rusten. Maar de Lieve Heeren zijn recht gebleven, ondanks de aanvallen van den tijd. Zelfs met hun halfvergane gedaanten schijnen zij nog van eeuwigheid te zijn. Rustig vond de luider het in 't veld. Het liefst kwam hij er als sneeuw op de donkergroene takken der dennenbosschen lag en de stilte zoo groot was dat men zijn eigen hart hoorde kloppen.

Hier hadden zijn voorouders het land omgeploegd, velden bevrucht. Het waren worstelaars van elken dag, die als het ware hun brood met de handen uit den grond moesten halen en werkelijk in het zweet huns aanschijns hebben gewerkt. Zij stonden in het volle leven der natuur, die tegelijkertijd hun grootste vriendin en hun grootste vijandinne was. Onder hen waren er zeker geweest die van die Lieve Heerbeelden langs de wegen hadden geplaatst, om Gods zegen over hun akkers te doen dalen.

Wat voelde hij zijn leven ineens bekrompen, als hij daaraan dacht. Doch niet zoodra hadden zijn blikken weer de geweldige gedaante van de kathedraal in de verte ontwaard, of hij voelde zich groeien tot een reus. Want als hij ginds de klokken aan het luiden bracht, dan hoorde de heele stad het en galmden zij ook tot hier, terwijl de boeren vroom de handen vouwden en op haar roep den Angelus baden. Het was dan telkens met een hernieuwde liefde voor zijn taak, dat hij naar de stad terugkeerde.

Sedert zijn jongen er niet meer was, ging hij bijna nooit meer naar het veld.

Als hij niet in de kerk moest zijn, bleef hij in den kelder, waar hij zich met de konijnen opsloot.

Soms was het alsof hij daar een geheimen ritus geheel voor zich alleen aan het verrichten was. Na het venster met een doek te hebben afgedekt, zoodat niemand van de straat in kon kijken, haalde hij met de grootste omzichtigheid van achter het konijnenhok het in de kerk gestolen stuk paneel met St. Janneke er op, die met konijnen speelt!

Lang en innig keek hij er naar en hij sprak er mede, alsof het zijn eigen jongen was.

- Weet gij het nog, Janneke, hoe blij gij waart als ik u dat eerste konijntje gaf?

Hij plaatste het schilderij op een verhoog en deed er kaarsen omheen gloeien. Op het kerkhof kon hij alléén op Allerzielen licht bij zijn jongen branden. Hier deed hij het haast elken avond, bij de beeltenis die op den knaap leek.

Altijd echter kwam een groote onrust in hem en dan was het met bevende handen dat hij uit een andere bergplaats het gestolen wonderbeeld haalde.

De klokkenluider een heiligschenner!

Ook het beeld zette hij in een krans van kaarsen. Hij knielde er bij en bad.

- Onze Lieve Vrouwke, heb medelijden met den slechten man die ik ben. Uit de schoone kathedraal heb ik U in dezen stal gebracht. Gij weet waarom ik dat gedaan heb, Lieve Vrouwke! Ik wilde dat portret van St. Janneke hebben dat zoo op mijn jongen gelijkt. Maar vanals ik het gestolen heb, zag ik een zoo groot verwijt in Uwe oogen, dat ik haast niet meer in de kerk durfde komen. Ik had het wel kunnen uitschreeuwen dat heel de wereld het zou hooren, dat ik dat schilderij heb gestolen, maar dan zou men mij hebben opgesloten, zonder de beeltenis. Ook omdat ik voor de konijnen moest blijven zorgen, mocht ik niet weg. Maar zóó groot is mijn boetvaardigheid, Lieve Vrouwke, dat ik uit wroeging hier nog urenlang bij Uw beeld op mijn bloote knieën zal blijven bidden. Ik smeek U, doe een wonder, opdat mijn heiligschennis mij zou worden vergeven, zonder dat ik het portret van Janneke moet teruggeven. Ik deed het alleen uit verdriet om mijn jongen.

Het was deze wroeging, die hem soms buiten zichzelf bracht en hem koortsig deed ijlen, dat men hem op de straat hoorde. De menschen schudden dan meewarig het hoofd.

- Arme man. Nooit zal hij in dat verlies van zijn jongen kunnen berusten.

Zelfs de plebaan had er zich al mede bemoeid. Hij dacht dat de luider ook ongelukkig was om de diefstallen in de kathedraal.

- Daar moest hij zich toch geen kwaad bloed om maken; hij kon daar immers niets aan doen.

Als de plebaan zoo met hem sprak, had hij van schaamte

in den grond kunnen zinken. Wat waren de menschen toch allemaal goed, bij hem vergeleken.

Hij was nog ongelukkiger als hij er aan dacht, dat Paschen op komst was.

Voor de eerste maal van zijn leven zou hij niet te biechten durven gaan. Dus ook zijn Paschen niet houden. Maar... dan was hij een verdoemde!

Hoe diep was hij gevallen.

Wat waren de nachten van storm en onheil rustig in vergelijking met de knaging die nu in zijn hart en zijn ziel beet. En wat kwam zijn nochtans armoedig leven zonder vreugde, hem benijdenswaardig voor zooals hij het geleefd had tot op den dag van de heiligschennis. Grooter zondaar dan hij liep er zeker niet op de wereld rond.

In de herberg zag men hem al sedert lang niet meer. Hij was bang, dat men er zijn slechte daden op zijn gezicht zou lezen.

- De luider is menschenschuw geworden, zeide men.

Anderen lachten en meenden het beter te weten.

- Zijn konijnen hebben hem zot gemaakt.

Eenigen beweerden dat het de droefheid was om zijn dooden jongen, die hem beheerschte.

Hij dacht nu niet langer aan de klokken als aan wezens die hij in bedwang had. Uit den hoogen toren viel thans iets als een obsessie op hem neer.

De reepen hanteerde hij niet meer met dezelfde meesterschap als vroeger. Hij was bang de klokken te hard over de wereld te doen luiden, omdat hij meende dat zij hem openlijk voor God en voor de menschen aanklaagden.

- Heiligschenner... Heiligschenner...

Zijn hoofd bonsde er van.

Eens had hij in de torenkamer willen klimmen om vandaar naar beneden te springen. Maar zijn zielezaligheid dan? Zou hij de heiligschennis nog met een andere doodzonde bezwaren?

Hoe was het mogelijk zoo ellendig te zijn geworden, hij die anders altijd God en diens gebod in eere had gehouden? Hoe meer hij in den spookachtig verlichten kelder bij het wonderbeeld bad, hoe grooter werd zijn wroeging.

- Kon er maar een mirakel gebeuren!

Hij had altijd juist het meest van Onze Lieve Vrouwke gehouden en Zij was het, die hij het diepst had gegriefd! Haar uit de kathedraal weghalen. Haar kathedraal!

Hij durfde er niet aan denken, dat vader en moeder en zijn jongen en wellicht ook zijn vrouw uit den hemel zouden zien hoe diep hij was gevallen, hij de klokkenluider van de kathedraal.

- Heiligschenner... Heiligschenner...

Het was alsof het vuur van de hel hem al levend aan het verbranden was.

Hij hunkerde er naar dat het al Witte Donderdag zou zijn en de klokken gedurende enkele dagen zouden zwijgen. Misschien kwam er dan ook wat rust in zijn gemoed en zou hij, vuriger nog dan anders, kunnen bidden om een mirakel. Want voor een zoo groote zonde was een groote vergiffenis noodig.

Triestig en akelig klonk het geblaf van honden in de straat. De menschen hoorden het in hun slaapkamers.

- Wat is dat geblaf toch rauw. Het is alsof de dood in de omgeving rondwaart.

De klokkenluider kon dien nacht niet slapen. Reeds dikwijls had hij getracht de oogen te sluiten om het visioen van zijn slechte daad te verdrijven, maar het ging niet. Het was alsof het wonderbeeld telkens zijn oogen weer opende, om hem onafgebroken op zijn misdaad te doen staren. Op zijn stroozak lag hij onrustig heen en weer te wentelen. De kaarsen waren gedoofd. Zelfs de konijnen schenen te slapen. Maar de maan wierp weer zoo'n fascineerend licht door den kleinen rechthoek van het venster naar binnen, dat het pijn deed aan zijn oogen en zijn onrust nog grooter werd.

Hij vroeg zich af hoe lang hij deze marteling nog zou uithouden?

Ware het niet beter alles aan den plebaan te biechten? Maar dan zou hij in de gevangenis sterven en dat wilde hij niet. Hij ging weer aan het ijlen.

Het was alsof zijn levensdraad ineens werd afgesneden.

De toren was ingestort en hij lag tusschen de klokken verpletterd.

- Hij is dood, hoorde hij zeggen.

Het kwam hem voor dat wel een millioen spelden in zijn

lichaam prikten en dat zijn leven langs die wondjes wegliep, zooals water uit een stramien. Dat was een eigenaardige gewaarwording, maar er was ook iets wellustigs bij. Hij hield zijn handen voor zijn oogen en zag er dwars doorheen, zooals wanneer men ze tegen een hevig licht houdt. Zijn horloge tikte voort, tenminste hij dacht dat het zijn horloge was, al was het dezelfde slag als van zijn hart. Hé, schiet op, het was tijd om de kerk open te luiden. Hij stond recht, was al op straat. Wat was dat vreemd: zijn zware schoenen maakten niet het minste geluid op de steenen. Maar liep hij wel op den grond? Neen, hij wandelde boven de hoofden van boeren die hun waar naar de vroegmarkt brachten. Niemand zag hem. Zelfs de plebaan niet en een onderpastoor, die de dekenij verlieten en in een godgeleerd dispuut schenen gewikkeld. Hij haastte zich. Daar hing hij al aan de reepen. Op en neer... op en neer. Maar uit den toren klonk geen enkel geluid en toch voelde hij aan de inspanning van zijn spieren dat de zware klok van links naar rechts schommelde. Hij was toch niet ziek? Hij wilde roepen, doch er kwam geen geluid door zijn keel.

De plebaan en de onderpastoor gingen hem in het portaal voorbij. Hij groette ze maar zij antwoordden niet, net of zij niemand zagen. Dan klom hij den steenen wenteltrap op naar de torenkamer. Klimmen, neen, hij scheen naar boven te zweven. Hij stond in het klokkenhuis zonder dat hij de deur had geopend. Hij was dwars door de deur gestapt. Zijn oogen waren vol tranen.

- Goede, trouwe klokken.

Beneden was veel leven gekomen in de straat. De menschen spoedden zich naar hun werk. De wereld hing vol zon. Trams reden voorbij, niet grooter dan sigarenkisten. Over het meer van een park hing een rozige mist.

De lucht was zoo ijl, dat hij maar altijd hooger had willen stijgen, maar ineens was er iets dat hem met geweld naar beneden drukte.

In den toren van een naburige kerk begonnen de klokken te luiden. Hij werd met een schok wakker.

- Heiligschenner... Heiligschenner, riepen zij.

Hij vluchtte als een bezetene uit den kelder naar de kathedraal. Het portaal stond al wijd open.

Bevend grepen zijn handen den reep en hij snokte er zoo geweldig aan, dat de klokken met oorverdoovend gebrom het lawaai van de stad overheerschten.

Dien ochtend was het de eerste maal van zijn leven, dat hij te laat heeft geluid.

De plebaan wachtte zich er wel voor hem er over te berispen. Zooiets kan den besten klokkenluider overkomen.

De luider zelf dacht daar anders over. De stiptheid waarmede eerst zijn vader en dan hijzelf elk een menschenlevenlang de klokken hadden geluid, verviel in zijn oogen meteen, bij deze ééne fout.

Dat was weer een stuk van de straf, die hij met zijn heiligschennis op zich had gehaald.

Voor het eerst sedert lang is hij dien dag weer naar het veld gegaan, omdat hij er zich voor schaamde onder de menschen te zijn. Zelfs in den kelder zou hij er van overtuigd zijn dat men over hem zou spreken, omdat hij te laat was geweest met het luiden.

- Wie zou dat van hem hebben gedacht, anders altijd zoo punctueel!

Langs een smallen weg, onder uitbottend loover, is hij naar den heuvel gegaan.

Zijn bloed bruiste onstuimig, alsof regen in hem druppelde. Stoere boeren die uit de klei van hun akkers schenen geboetseerd te zijn, gingen naar hun werk. Zij keken vreemd naar den eenzamen wandelaar.

- Dag, klonk het kort en afgebeten.

Een herder kwam met zijn schapen naar buiten. De honden blaften woest tegen den zwerver.

Hier stond een kapel met een verweerd Mariabeeld. Hij is in het zand geknield, heeft gebeden en geweend. Nog steeds was hij op zoek naar het mirakel dat zijn geweten zou verlichten. Zijn gezicht was bleek van vermoeienis, zijn handen beefden.

Lang heeft hij daar vertoefd bij die stille veldkapel. De rust van het veld deed hem goed.

Neen, zóó slecht is nooit, iemand geweest dat hij geen vergiffenis kon vinden als hij die oprecht wilde zoeken.

Het loeien der fluiten van de schepen drong tot hem door, maar het hinderde hem niet. Als de klokken hem maar met

rust lieten en hem niet vanuit de stad zijn misdaad zouden komen verwijten.

De boeren die hem zagen voorbijgaan hadden medelijden, omdat zij op zijn gelaat de weerspiegeling van een groot leed zagen.

Als de snijdende kreten van kinderen weerklonken, die naar de school gingen, vond hij het niet rustig meer in het veld. Een uur later was hij weer in den kelder.

Zijn gezicht gloeide van koorts, terwijl koude rillingen over zijn lichaam liepen. Hij dronk heete koffie, die zijn maag verbrandde.

In zijn verwarden gedachtengang groeide nu ineens de vraag wat er zou gebeuren als een onschuldige voor de diefstallen zou worden aangehouden? Uit de gazetten wist hij dat de veronderstellingen van de politie soms schrikbarend zijn. Zij beginnen altijd met iedereen te verdenken. Voor hen is niets of niemand zuiver of onschuldig. Hoevelen zouden er verder door naamlooze brieven worden aangeklaagd? Misschien zocht men den dader heel ver, terwijl hij letterlijk in de schaduw van de kathedraal woonde. Maar hem, den waren dader, verdacht niemand.

Dat hij dit alles uit een geweldige gehechtheid aan de nagedachtenis van zijn jongen had gedaan, was in zijn oogen geen verontschuldiging. Meer dan eens had hij met den jongen in dezen kelder gespeeld. Soms had hij hem bang gemaakt met te zeggen dat er een weerwolf woonde, die 's nachts kinderen in hun bed aan hun teenen ging trekken. Hij had ook het gejank van den weerwolf nagedaan.

Hier stond ook nog een oud uurwerk, dat hij daar altijd had geweten. Nu was het al sedert jaren ontredderd, maar in zijn jeugd heeft hij het nog in volle glorie gekend. Een geschilderde plaat in het midden stelde het laatste oordeel voor. Telkens als er een uur voorbij was, trad een geraamte te voorschijn dat met een zeis op een zilveren klok den tijd aftelde. Dan ging daar ook ergens een deurtje open, waaruit een kind te voorschijn kwam dat met een hoepel speelde. Daarop volgde een jonge meid en dan een pater. Als ook nog een oude vrouw had gedefileerd, ging het deurtje weer dicht. Op de vier hoeken der klok kwamen nu ineens engelfiguren met bazuinen uit kleine nissen naar voren. Het geraamte grijnsde,

de trompetten weerklonken. Ergens kraaide een haan. En boven de klok rees Kristus in een troon omhoog, vanwaar Hij de goeden van de kwaden scheidde.

Nu was dit uurwerk het speelgoed van de witte muizen, die af en toe tegen het geraamte liepen, dat dan de zeis tegen de zilveren klok sloeg.

Hoelang was het al in zijn familie? En voor hoevelen had het 't laatste uur geslagen?

Zoo dwaalde hij af naar de grootvaders en de overgrootvaders. Een ervan was een geweldige dronkaard. De luider dronk in zijn koortsige verbeelding met hem mee. Een andere was een woestaard. Daar stond warempel in den kelder zijn schaduw te vechten. Er was er ook een bij, die als pastoor was gestorven. Heilig gestorven, nadat hij pokkenlijders had verzorgd. Dat was de groote man van de familie. Zijn graf lag ergens in een ver dorp, waar velen nu nog bij gingen bidden.

Van de vrouwen uit zijn familie wist hij minder. Zij zullen kinderen hebben gehad en gezwoegd hebben van 's morgens tot 's avonds.

Al die menschen had hij in den kelder om zich heen opgeroepen. Zij waren daar, spraken met hem, maar als zij met hun oogen van geesten het gestolen schilderij en het genadebeeld zagen, hebben zij hem vervloekt.

- Heiligschenner!

De schande van de familie was hij inderdaad. Als hij 's nachts de treinen over de stalen brug boven de stad hoorde razen, had hij een verlangen om er mede te vluchten, ver hier vandaan. Hij was zelfs al eens naar de statie gegaan, om uit te kijken naar een goederenwagen, die hem naar een ander deel van de wereld zou brengen. Maar dan kreeg hij ineens heimwee naar zijn kelder. Heimwee hebben is iets verschrikkelijks. Hij begon te huilen en ging terug naar huis. Daar voelde hij zich dan zijn eigen gevangene, want de knaging van zijn geweten liet hem niet los.

Een groote angst greep hem bij de keel, deed hem bijna stikken.

Hij stak kaarsen aan bij het Mariabeeld en haalde er ook het schilderij bij. Hij scheen bezield met een vreemde obsessie. Zijn oogen waren niet van het beeld. Het stage geknaag der

konijnen hinderde hem en hij gooide woest zijn schoenen tegen de ren, wat ze verschrikt door elkaar deed stuiven. Zooals hij daar zat geleek hij op een wassen beeld; hij had de kleur van een doode. Het dansende licht der kaarsen legde akelige schaduwen op zijn gelaat, waarin alleen de van koorts brandende oogen nog schenen te leven.

Nu had hij in de kroeg willen zijn, om te ontvluchten aan de obsessie van het alléén zijn met zijn wroeging. Hij zou er gedronken hebben, totdat hij er beneveld van zou zijn. Misschien had hij dan den moed gehad om zijn geweten te verluchten met te roepen dat hij wist, wie het wonderbeeld had gestolen en dat men hem maar dadelijk moest aanhouden. Drank kan moedige besluiten doen nemen. Er zit soms meer wijsheid in één glas jenever dan in tien menschen. Als zij stikken van onbenulligheid in het gewone leven, worden zij soms helden wanneer zij gedronken hebben. De alkohol verwekt niet zelden de rijkste verbeeldingen, de moedigste besluiten. Zij die beweren dat de duivel in den alkohol schuilt, hebben wellicht dezen heerlijken drank nooit geproefd. Of zij weten niet wie en wat de duivel is. Drank kan ook het grootste leed doen vergeten, ongevoelig maken voor het lijden. De werkelijke wereld zinkt dan weg, om plaats te maken voor een schoone fantasmagorie, die ongewone dingen laat zien en beleven. Het leelijke wordt dan schoon en het gewone krijgt iets bovennatuurlijks.

De luider had willen drinken, tot hij er bij neer zou vallen, maar hij dierf den kelder niet verlaten, waar de gestolen madonna troonde in een halve ronde van kaarsen.

Uit den toren viel met onbarmhartige regelmaat het voorbijsnellen van den tijd met langzame klokslagen over de wereld neer...

Het was Paasch-Zaterdag.

Andere jaren ging hij nu te biechten, om op den hoogdag zijn Paschen te houden. Met berouw en vergiffenis waren dan alle zonden en fouten uitgewischt. Dat gevoel zou hij nu niet hebben.

Er kwam dan ook altijd een vreemde pater preeken, waar hij zoo graag naar luisterde.

Wat een verschil met al de vorige jaren van zijn leven!

Hij hield het in den kelder niet meer uit.

Langs den havenkant liep hij door oude straten en stegen. Een blinde zat viool te spelen in den gang van een bordeel. Vreeselijk sentimenteel was zijn repertorium. Hij scheen zich zelf in slaap te sussen. De vrouwen achter de rose gordijnen zaten er met weemoedige gezichten naar te luisteren. Zij werden spraakzamer naarmate het uur van den dag vorderde. Het rook er naar patsjoelie. In andere café's waren veel menschen op de terrassen luidruchtig aan het drinken.

De luider liep rond als iemand die geen uitkomst weet. Het kwam hem voor dat er een gewicht op zijn borst drukte en dat hij wel wilde schreeuwen, maar dat geen enkel geluid door zijn keel kwam.

Hij hoorde fonomuziek, vreemde disken met Hawaïaansche guitaren en gezang daartusschen dat van heel ver scheen te komen en met zijn droefgeestige melodieën klonk als het snikken van bedroefde menschen.

- Under the bambootree...

Op zijn doolage door de stad nam hij tersluiks de voorbijgangers op, om te zien of zij niet naar hem keken, naar hem den dief en wat veel erger was, naar den heiligschenner!

Hij trachtte te bidden; zijn lippen echter bewogen niet. Zijn ziel was te diep in de modder gedrukt om zich te kunnen verheffen. Nu weerklonken ergens de roode violen van tziganen, die in het theehuis liefde en hartstocht trachtten op te wekken.

Wat voelde de luider zich oud geworden als hij in een vitrien zijn gebogen gedaante naast hem zag slenteren. Zijn oogen geleken zwarte holten. Die uitgemergelde trekken om den mond had hij nooit tevoren gezien.

Weer kwam in hem het verlangen om te vluchten. Zoo zeer echter was hij geworteld in het voorportaal der kathedraal, dat het hem voorkwam dat hij er met ijzeren kettingen aan vastgekluisterd was.

Hij voelde het als het ware tastbaar dat er een vervloeking op hem lag.

Zoolang vroeger alles goed met hem ging, had hij altijd vergeten God daar dankbaar om te zijn. Nu hij met een groote ellende in zijn hart rondliep, zou hij op zijn knieën willen vallen om God te smeeken hem zijn vroegere rust terug te geven; uit dankbaarheid zou hij dan de grootste verstervingen, de zwaarste beewegen willen doen.

Hij vloekte bijna, omdat hij niet kon bidden.

- Gebeurde er maar een mirakel!

Hij ging een stille kerk binnen, waar de menschen aanschoven bij de biechtstoelen. Niet de minste rust vond hij er en zette zijn dolen weer voort.

Langzaam gleden booten over de rivier.

Daar was een vent een cynisch verhaal aan het doen van een papegaai die niets anders kon dan vloeken en dien hij aan een begijn had verkocht.

Kleine kinderen deden een reidans; hun strakke lijven deden aan houten poppen van antieke uurwerken denken.

Het rhythme van het leven spetterde op rondom hem. Hij alleen scheen er buiten te staan. Want het was als een automaat dat hij door de stad liep, zonder zich om zijn eigen leven te bekommeren. Was zijn eigenlijke leven niet blijven stilstaan, dien donkeren ochtend dat hij, na de vroegmis te hebben geluid, met het wonderbeeld onder zijn mantel naar den kelder was geslopen?

In het leven van de stad stond hij in elk geval niet meer. Het was niet voor hem dat de strijkstokken der tziganen speelden en dat verleidelijke drank in de glazen parelde. De vrouwen liep hij onverschillig voorbij. De reidans der kinderen had hem eerder gehinderd, omdat deze zijn dollen gang in de straten een oogenblik had tegengehouden.

Hij had willen slapen, heel lang en dan een vrede brengenden droom hebben, waardoor hij de zachte sensatie zou hebben, in een ander lichaam te treden.

Ineens schrok hij; hij stond voor een vitrien weer naar zijn ingezonken figuur te kijken als daar ineens vlammen hem langs alle kanten schenen te omgeven. Hij zag wel dat zij uit een smidse kwamen achter hem, maar hij vond er de bevestiging in van wat hij nu al sedert zoolang dacht: dat hij eeuwig zou branden in de hel.

Een der brandglasramen van de kathedraal stelde dit torment met een rauwe werkelijkheid voor. Er lagen daar zelfs een bisschop en kanunniken in de vlammen te kronkelen. Dat tafereel had altijd een geweldigen indruk op hem gemaakt, hij kende de fysionomieën van al de personnages van buiten; geen enkele was er die niet van een groot lijden was doordrongen.

En nu zag hij zichzelf daar ook bij!

Pijnlijke gewaarwordingen bekropen hem. Hij had willen huilen van droefheid. Zijn hoofd begon te gloeien. De trams schenen recht op hem af te stormen. Hij hield zich zoo dicht mogelijk tegen de huizen. En als ergens een klok aan het luiden ging, wat hem eerst met verstomming sloeg, holde hij als een gek door de straten, naar de kathedraal, waar de reepen op hem hingen te wachten om den angelus te luiden. Geheel zijn lichaam kromp ineen van koorts. In den kelder liet hij zich op zijn stroozak vallen, wentelde er op rond als ware het een heet rooster.

De konijnen sprongen onrustig door elkaar; zij hadden sedert lang geen eten gekregen. Akelig glommen hun oogen. Hij zag het en wierp een hoop groenten in de ren, waar de dieren er om vochten. Dan stak hij kaarsen aan bij het wonderbeeld en viel weer op den stroozak.

Hij ging luidop aan het ijlen...

De pater die moest komen preeken, had zijn klooster buiten de stad verlaten. Het was een volgeling van Franciscus. Zijn pij had de kleur van de versch omgeploegde velden waar hij langs stapte. Mager en als van ivoor was zijn gelaat, alsof er geen bloed in zat. Hij geleek op de gothieke beelden die in een halfrond ornament boven de kerkdeur al sedert eeuwen op de menschen neerblikten. Het was een figuur die uit een andere wereld scheen te komen en een vreemde atmosfeer schiep.

De boeren die hem met hun karren voorbijreden ondergingen de fascineering van zijn donkere oogen, die voor zich uitschouwden als zagen zij niets van deze wereld, omdat zij gewoon waren naar de hooge regionen te staren. Zij zeiden verlegen goedendag, boden hem een plaats op hun wagen aan. Hij scheen geen aandacht te schenken aan hun woorden en bewegingen en stapte door. Zijn bloote voeten in de plompe sandalen werden zwart van het zand van den weg. Hij wandelde door de natuur alsof hij in een kathedraal was. Het water der beken joeg voort met haast menschelijke klachten. De zon ontlokte hevige kleuren aan de ramen der dorpskerken. Op den heuvel stond ongenaakbaar het oude kasteel waarvan de lieden der streek vertelden dat het door spoken werd bewoond. Dat waren de zielen van menschen

die in zonde waren gestorven en geen rust konden vinden.

Zonder links of rechts te kijken, trok de monnik dit alles voorbij. Zijn glimmende oogen schouwden veel verder en veel hooger.

Wellicht waren zijn geest en zijn ziel den preek aan het scheppen voor de kathedraal. In de verte kon hij haar al zien. Rilde stak haar toren boven de stad uit, die zonder vooze versieringen was, zooals het geloof der rechtvaardigen. In de stad keken de menschen hem na.

- Wie is hij? Van waar komt hij?

Niemand kende hem en toch meenden velen dat zij hem al eerder hadden gezien. Maar zij doolden. Zij verwarden hem met de gothieke beelden uit het kerkportaal.

Toch was het alsof hij hier altijd was geweest. Hij schreed vertrouwd door de straten als iemand die hier geboren was en geheel de geografie van de stad in het hoofd heeft.

Zoo ongewoon was geheel zijn verschijning, dat hij niet onopgemerkt kon voorbijgaan. De menschen bleven staan, keken hem na.

- Een monnik als uit de middeleeuwen, zeide iemand.

Een man die op het punt stond in een bordeel te gaan, werd als aan den grond vastgekluisterd door zijn blik. En volgde hem. Zelfs de vrouwen achter de rose gordijnen keken vol ontzag naar dien zonderlingen monnik.

Zijn breed uitwaaiende mouwen en de lange pij gaven iets zwevends aan zijn gang.

Bij een pomp ging hij drinken.

- Of hij nog ver moest? vroeg een nieuwsgierige vrouw.

Zijn magere handen kwamen uit de mouwen en wiekten als duiven vóór hem uit.

- Nog héél vèr, over de bergen... Assissië, maar eerst in de kathedraal preeken.

Steeds meer menschen gingen met hem mee. Nochtans had hij niemand geroepen. Men volgde hem omdat er een meesleepende kracht van hem uitging.

Onderweg teekende hij een kruis over het voorhoofd der kinderen. Een jongetje liep aan zijn hand voort; anderen hielden hem aan zijn pij vast.

In den schemeravond was dat een eigenaardige stoet.

De klok van de kathedraal luidde om de avondbijeenkomst aan te kondigen.

In het portaal trof de geloovigen een nieuwe verbazing. Het was niet de klokkenluider, die aan de reepen trok, maar de koster. Bij menschenheugenis had nooit iemand dat gezien. Als een loopend vuur deed het de ronde, dat de klokkenluider een aanval van waanzin had. Hij had zijn konijnen langs het keldervenster op de straat gegooid, waar zij schuw in alle richtingen waren gevlucht.

- Duivels zijn het. Zij zullen van mij nog een verdoemde maken, had men hem hooren roepen.

Men was een geneesheer gaan halen en de politie, maar hij weigerde de deur te openen. Hij zou al degenen neerschieten, die bij hem zouden durven komen. Als hij door vreemde handen hoorde luiden, dacht men dat hij zou doodvallen van woede. Met het gezicht tegen de tralies van het keldervenster, luisterde hij er naar. Elke slag van den klepel scheen als een verwijt op hem neer te komen. Zijn oogen puilden uit het hoofd, er kwam schuim op zijn lippen.

Als het opgehouden had te luiden, ging hij van het venster weg. De omstaanders hoorden hem in den kelder huilen en tieren...

De zonderlinge monnik stond op den preekstoel. Een zachte lach straalde op zijn ascetiek gelaat, zooals van vaders die naar hun kinderen monkelen. Hij stond daar als een figuur uit den apocalypsus, die rekenschap komt vragen van het goede en het kwade.

De kathedraal was stampvol.

Als klanken van een saxofoon zoo galmde de stem van den monnik door de beuken, met ergens een geheimzinnig echo. De preek begon met een preludium uit het evangelie. Het gesproken woord sloot aan bij wat sedert eeuwen geschreven stond. Het bracht alles in een helder daglicht, peilde er de diepere en de hoogere beteekenissen van. Deze woorden waren een opwaartsche gang tot God, die de harten meesleepten en de luisterenden uit de banaliteit van het dagelijksche leven optilden.

De stem nam in hevigheid toe. Het gelaat van den monnik had nu uitdrukkingen van grooten toorn en het was alsof bliksemflitsen uit zijn oogen schoten. De mooie handen onder-

lijnden met sobere gebaren de woorden die het meest moesten treffen.

Nu was het alsof een onweer door de kathedraal sloeg. De stem weergalmde in alle beuken. Zij verkondigde harde waarheden en stelde eeuwige straf in het vooruitzicht voor degenen die hun leven niet zouden beteren.

- De hel, herhaalde de echo.

Er ging een rilling door de geloovigen, die met wijd opengesperde oogen naar dat magere lichaam boven hen keken, dat zoo geweldig was in zijn toorn en onvermurwbaar voor degenen die in de zonde verstard zouden blijven. Het waren zweepslagen, die met striemende woorden werden gegeven.

Maar zooals na elken storm, kwam ook hier rust. Als na een onweer in de bergen weer de droefgeestige klank der jachthorens schalt, herademen de menschen uit de vallei. Zoo ook in de kathedraal. De monnik wees op de eeuwige belooning die de rechtvaardigen te wachten staat, zijn stem was zangerig nu. Hij veranderde in een levend beeld van goedheid, dat met zachte woorden het visioen schiep van een paradijs, waarin allen wilden opgenomen worden.

- De hemel! zeide de echo hem na.

In het halfduister van de kathedraal glommen dof de zilveren sterren aan de gewelven.

De monnik eindigde zijn preek bij het gestolen wonderbeeld: dat het zou terugkomen in de kathedraal, als de menschen het door een voorbeeldig leven zouden verdienen. Dat zou dan een mirakel zijn, dat zij zelf zouden hebben voorbereid!

Ontroerd gingen de geloovigen naar huis.

Een feeststemming om den hoogdag die nakende was, hing in de straten.

Zij werd echter pijnlijk verscheurd door de kreten van den luider in zijn kelder, waar een groote opeenhooping menschen meewarig naar stond te luisteren.

Politie wilde den man met gasbommen bedwelmen, maar hij riep dat hij al wie naderde zou neerschieten.

Dan is de monnik uit de kathedraal gekomen

Men keek hem vol ontzag aan.

- Of hij daar niets aan kon doen? werd hem gevraagd.

Men vertelde hem de vreemde aanvallen van woede van den klokkenluider.

- Ik kan alleen zielen genezen, zeide hij en wilde zijn pelgrimstocht voortzetten.

Toen de luider den monnik zag, kwam ook hij onder den invloed van zijn fascineerend wezen. Hij vloekte en tierde niet meer, maar drong zijn verwrongen gelaat dicht tusschen de tralies naar buiten, om hem nog beter te zien.

- Een heilige! hoorde men hem roepen.

Smeekend stak hij de handen uit naar den monnik.

- Ga er niet bij, hij zal schieten, gilde een mannenstem. Maar de monnik was al bij het keldervenster, zoo rustig alsof hij op den preekstoel had gestaan.

Daar ging de deur open. De luider stond er achter. De politie wilde tot den aanval overgaan. Met één enkele beweging hield de monnik haar tegen. Hij trad in den kelder.

In een gloed van kaarslicht stond daar het gestolen beeld! De luider knielde er bij.

- Ja, ik ben de heiligschenner! kreunde hij. Aan u kan ik alles biechten.

De eerste opwelling van den monnik was een heilige toorn. Maar als hij den luider zoo berouwvol bij het beeld zag knielen, vervulde een groot medelijden zijn hart. Hij aanhoorde de belijdenis zijner zonden.

Als zijn witte hand het teeken der vergiffenis over den luider had getrokken, begon deze te weenen als een kind. De monnik liet het moede hoofd van den met God verzoenden zondaar tegen zijn donkere pij rusten.

Daarna is hij buiten gegaan en zond de menschen weg.

- Gij kunt naar huis gaan, alles is weer rustig...

De nacht was gekomen.

De maan die op de kathedraal scheen, verhoogde haar eeuwenoude majesteit en maakte de schaduwen in de smalle straten er omheen nog geheimzinniger.

In die schaduw bewogen op een gegeven oogenblik twee donkere figuren, die van den kelder van den luider naar het zijportaal der kathedraal gingen en iets droegen. Zij toefden even in de kerk. Als zij weer buiten waren, zonk een der figuren op de knieën. De andere, die de gedaante van een monnik had, maakte een groot kruis over haar. Dan scheid-

den zich hun wegen. De gedaante in lang gewaad richtte haar stappen naar het Zuiden, liep even door het groenachtige licht van de maan en verdween dan in de duisternis. De andere keerde terug naar den kelder...

Nog nooit hadden de klokken zóó jubelend een hoogdag ingeluid.

De menschen in hun huizen luisterden er naar met meer aandacht dan anders. Het waren werkelijke triomfkreten die de klokken der kathedraal over de wereld zonden. Misschien waren de luider en zijn helpers erg opgeruimd omdat de zon zoo feestelijk over de stad scheen.

Maar als de klokken langer bleven luiden dan anders, gingen enkelen zien wat er aan de hand was.

In het voorportaal met de reepen zagen zij den klokkenluider trekken uit al zijn macht en terwijl hij de bronzen stemmen deed jubelen, hoorde men hem als in triomf roepen:

- Het mirakel...! Het mirakel...!

Hij wees naar de plaats van het wonderbeeld.

Onze Lieve Vrouw stond daar weer op haar plaats van eeuwen!

Een gloed van kaarsen brandde er omheen. En ook het schilderij was terug!

Zij die dit gezien hadden, liepen naar huis om daar den terugkeer van het wonderbeeld te verkondigen. Zij zeiden het ook aan ieder die zij op straat ontmoetten.

Er ontstond een groot rumoer, waarvan de stad geleidelijk werd vervuld.

De bisschop en de kanunniken kwamen zich van het gebeurde vergewissen.

- Te Deum laudamus!

De klokken van al de kerken der stad gingen nu aan het luiden. Oorverdoovend sloegen de bronzen triomfkreten door elkaar.

De gebeurtenissen werden aaneengeregen.

- De luider, die het eerst den diefstal had bemerkt, heeft ook het eerst de terugkomst van het wonderbeeld gezien.

Er deden al legenden de ronde.

- De vreemde monnik had het mirakel voorspeld.

De luider, die in de eerste mis zijn Paschen had gehouden, zat snikkend bij het beeld te bidden.

Naarmate de ochtend vorderde, werd het een begankenis van duizenden naar de kathedraal, die het weergevonden wonderbeeld kwam zien.

Tegen dat voor de hoogmis moest geluid worden, was geen plaats meer leeg.

De luider en zijn helpers deden alsdan weer den beiaard van klokken jubelen.

En steeds bleef het volk toestroomen.

Ineens viel in den trits der kathedraalklokken de Amelberga stil, die door den luider zelf werd getrokken. De inspanning en de ontroering hadden de aderen op zijn voorhoofd doen zwellen. Plots ontglipte de reep zijn handen en het werd een verward gestamel van de Amelberga, die daarna zweeg. De luider was neergestort, met het hoofd tegen de marmeren grafzerken van honderden jaren.

Hij overleed kort daarna.

Hij had zichzelf uitgeluid!

- De ontroering is hem te machtig geweest, zeiden de menschen. Eerst is hij bijna krankzinnig geworden van verdriet om het verdwijnen van het wonderbeeld en nu is hij gestorven van vreugde, omdat het terug is.

Nauwelijks hadden de feestklokken gezwegen, of de beeklok kwam over dood luiden.

- Arme klokkenluider...

Wellicht heeft de vreemde monnik ook de doodsklok gehoord, in de stille velden langswaar hij voortzette zijn pelgrimage naar het zoete land van Umbrië.

Brussel, 10-20 Mei 1938.

Verzen
door G. Achterberg

Bruiloftslied

Gij diept de dood in het verborgen uit,
tot hij mij in een punt met u besluit:
ik ben uw bruidegom, donkere bruid.

De tijden zetten zich in teeken om
door alle ruimten die ik naar u kom:
donkere bruid, ik ben uw bruidegom.

Joseph - Schmidt

Gij hebt mij nagelaten
van Joseph Schmidt het zoo bezonken zingen,
dat het misschien nog tot u door kan dringen,
omdat wij het bezaten
in stilten, die het bloed vervingen
in dier mate,
dat wij elkanders dood ontvingen
uit handen die vergaten
te streelen in hun sidderingen
onder der liefde diepste baten.

Onteigening

Het licht is uit u weggegaan,
wit en ontdaan.
De winden hebben zich bevrijd
uit uw ineengevallen kleed.
En dat wat leven heet
hebt gij verminderd met uw naam.
Gij nam de laatste phase aan

des zijns, een lichaam dat versteent;
waarin de dichter nog vermeent
gefluister aan te boren
bezit in lied verloren.

Afscheid van de eene
door Constant van Wessem

I

Nog komt uw wenken mij van ver:
De rookpluim van een kleine boot.
De wereld was mij nooit zoo wijd
Als toen, alleen, uw laatste groet
Haar wijdte vullen moest.

Ik tuur. Een stip verdwijnt.
Reeds waait het langs den steiger;
De wind komt op en maakt de stilte vol.
Nog hangt mijn wenkgebaar, uw antwoord tegemoet;
Ziet gij mij nog? Ik zie niet meer.
Waarheen gaat ge? O liefste, waarheen? -
Het hart wordt klein en nauw:
Ik zal jaloersch zijn op de morgenzon,
Die ginder, in het Oostelijk land
U eerder wekte uit den slaap
En, met zijn speelsche spel uw haren streelend,
Verraad pleegt aan mijn arme handen.

II

De kleine dingen, nooit ontbloeid, vergeten,
Zij bonden mij aan wat mij 't lieflijkst was in u:
Mijn ongeleefde jeugd, mijn enkel droomen-zijn,
Wat ik verwacht had, niet gezien, begrepen.

Gij baart mij nogmaals, door uw wezen,
Mijn wezen, dat om wederkeer
Hopend, niet wist, dat tweemaal niet
In 't leven dingen ons geschieden.
Te laat.

Hel-oogend in mijn angst en met verkrampte handen
Zie ik een bloem, zich openend, dicht gaan.

III

De stem, die riep
Als 't blijde schallen van een fluit,
Voer door den wind en door de wereld uit.
Gij hoordet hoe hij bergen om en om liep,
Gaaft hem geen echo terug -
Mijn adem werd te dun:
De toon brak af; mij bleef geen vreugde meer
Om in mijn lied te geven. O weet, maar al te zeer
Heb ik uw stem verwacht. Van dolen moe
Ging ik terrust'. De aarde dekt mij
Met zijn bladeren toe.

IV

De bloemen, die ik bloeien zag,
Zij keerden weer als bloemen op een ruit:
Beslagen adem was op 't glas gevroren -
Zoo lang heb 'k naar u uitgezien,
Een zomer lang heb 'k u verwacht,
Steeds bloemen zamelend voor uw blijde ontvangst.
De vensters gingen dicht, ik stond en bleef,
Uitziende naar uw komst, terwijl de bloemen welkten.
Herfst werd het, winter, nacht ging om tot nacht:
Een ijsbloem vroor op de beslagen ruit.
Zoovele bloemen heb ik voor u aangedragen,
Dat 't wintersch hart, verstild en ingekeerd,
Nog ademend bloemen beeldde op 't glas.

Nov. '37

Zomerwind
door Adriaan Morriën

Nog voor zonsondergang valt reeds de wind,
het land wordt diep waarin de boomen zwijgen
en de gedachten ruimte en toekomst krijgen,
voor 't open raam denkt menig moeder aan haar kind.

En in den nacht wordt 't gouden haar ontbonden
en streelen vingers een bemind gelaat;
het spel is oud waarvoor wij namen vonden
zoo zoet dat geen herinnering geheel vergaat.

In vele kamers schijnt de glans der maan
over de lichamen die zich verstrenglen;
de liefde raakt ons in 't voorbijgaan aan,
maakt ons één nacht haar uitverkoren englen.

Wie nu nog rond ziet in de leege straat
hoort hoe het loover nauwlijks leeft en fluistert,
de vogel onder maan en sterren klaagt,
de klimroos maakt het venster zoet en duister.

Straks gloort de morgen boven bosch en weiden,
het landschap waar het vee slaapt in het gras
wordt vochtig van den dauw, de vijver blinkt als glas
waarover schaduwen van wolken glijden.

Als de rivier zich rekt in 't heldre licht
en langs de wegen menschen naar de dagtaak loopen,
begint de wind opnieuw en waait den hemel open,
de boomen ruischen in het vergezicht.

De jongste generatie en de werkelijkheid
door Anthonie Donker
X

Tot de verschillen die, in groote trekken, tusschen de poëzie der dichters van voor en na den oorlog opvallen, behoort vooral dit: dat aan de eerste in de meeste gevallen een levensbeschouwing of op zijn minst een het dichtwerk samenbindende levenshouding ten grondslag ligt, terwijl dit in de laatste allengs minder het geval is: Na het door een gesloten ideeënwereld gedragen werk van Verwey en Gorter, Henriette Roland Holst, Boutens, ja ook Leopold en Van de Woestijne, weer het ook nog geheel door een levensdoel of bedoeling, een innerlijke gerichtheid vast bepaalde werk van A. Roland Holst, Bloem, Van Eyck. De levensdroom of levenswil van Marsman en Slauerhoff was reeds veel meer levensdrift alleen, onbepaald: het was hun meer om levens-intensiteit dan om levensinhoud te doen, al was er bij beiden daarin een onbepaalde drang naar levensgrootheid, naar sterker levensvormen bij Marsman, en bij Slauerhoff zich uitend in onrust en wrevel over het altijd en alom te kleine en lage leven. Nadien werden de levensreacties in de poëzie in de meeste gevallen negatiever; ontsteltenis, cynisme, verbijstering over tijdsverschijnselen en den uit- en inwendigen nood van individu en samenleving, obsessie en angst, met geen andere steunpunten en richtsnoeren dan incidenteele en instinctieve, geen ideëele kernen, geen bindende geestelijke vormen maar gehechtheden, resten van eenmaal ontvangen, meestal weer ontvallen zekerheden, geen steun- maar nagloeiende lichtpunten, troost- en verteederingssferen, zich zonder ideeënvorming tot positiva verheffende levensonder-vindingen en verschijnselen, vastgehecht aan de moeder, de vrouw, en eigenlijk slechts accentueeringen van een wan-

hopig besefte leegte, planloosheid en onthechtheid. Merkwaardig is het onder dit alles door hand over hand toenemende, van naakte bekentenissen en ontgoochelde cynismen afkeerig geworden, spel der verbeelding, dat een fata morgana te tooveren zoekt tegen een leegen hemel. Hoe het incidenteele, een mensch, een vrouw, een levensontmoeting, een liefde in een zeldzaam geval den geest vervullen kan van een wereld, die zelfs meer omvattend, in sterker mate eenheid en heelalscheppend werken kan dan welke gevormde levensbeschouwing of geloof ook, bewijst de, aan alle tijdsverschijnselen zich onttrekkende, volslagen op zichzelf staande poëzie van Gerrit Achterberg (Afvaart, Van Dishoeck, 1931; Eiland der ziel, Stols, z.j. (1940)).

Zelden of nooit heeft een dichter zoo fanatiek slechts één ding willen zeggen en gezegd als hij, zoo alles op één kaart gezet, zoo uitsluitend op één snaar gespeeld. Dat hij tegen deze gevaarlijke proef bestand is gebleken, bevat het dubbel bewijs van de bezwerende, alles vervullende en doordringende kracht van zijn gevoel en van zijn dichterschap. Eentonig, prevelend, biddend zegt hij steeds door hetzelfde, maar iedere keer werpt hij als met kracht een nieuwe pijl in de roos van zijn doel, even vast of nog vaster daarin doordringend dan de vorige. Onder den dwang van een droombeeld, een obsessie, een als hypnotisch ondergane voorstelling geschreven verzen zijn er in de nieuwere poëzie van Hendrik de Vries, Vestdijk, Hoornik. Maar de gedichten van Achterberg, die een zekere verwantschap met deze soort van poëzie bezitten, verschillen er toch sterk van doordat zij beheerscht zijn door een voorstellingsconstante, een bezweringsdoel, dat hen alle vormt en hun richting geeft, met zulk een kracht en eenheid, dat, ofschoon zij sterk den indruk maken uit het onderbewuste als hypnotisch te zijn voortgekomen, hun inhoud met een ideeënwereld gelijk komt te staan; zij bezitten alle een zoo onmiddellijke doelzekerheid, dat deze met doelbewustheid overeenkomt, en het somnambulisch karakter ervan vereenigt zoodoende de volslagen geabsorbeerdheid en geïsoleerdheid van het door één voorstelling in beslag genomen geestesleven en het feilloos, in zekerheid de bewuste handeling overtreffend richtingsbesef van den wichelroedelooper. Inplaats van de passieve bezetenheid van den door obsessies bezochte is hier

een leidende, of geleidende activiteit aan het werk, die een bezwerende functie verricht. Door dit ongekend dubbelkarakter van onderbewuste passieve gefixeerdheid en als bewust en actief zich richten, komt Achterbergs poëzie geheel alleen te staan. Eenige gelijkenis is er tot zekere hoogte met Leopolds mijmerlyriek. Ook deze gedichten lijken zich op den droom, op het vers, op de associaties te laten gaan, de regels van deze, meestal vrije verzen roepen elkander op en daardoor lijken zij als die van Leopold voortbewogen te worden op een mijmerende associatiestroom, maar deze is hier, ook waar dat door den mijmertoon niet zoo dadelijk opvalt, altijd weer te eenen male bepaald. Leopold kon zich op zijn mijmerijen laten gaan, zoodat er een ander impressionisme a.h.w. ontstond, niet als bij den jongen Gorter van de indrukken der zintuigen maar van het in mijmeringen voortgolvende verdroomde bewustzijn, een zielsimpressionisme, voornamelijk gedragen door uit de taal opgewekte associaties. Bij Achterberg zijn de schijnbaar toevallige associaties van het in gesluierde mijmering voortgaande vers toch alle gebonden en ondergeschikt aan het doel, dat men niet nagestreefd kan noemen, omdat die term een te groote bewustheid veronderstelt, maar dat aldoor bestaat en werkt.

Dit ‘doel’ is het bewerkstelligen van een occult contact met de gestorven geliefde. Het is het eenige doel dat het leven nog heeft, het eenige dat ook de poëzie dus heeft. Daarbij doet zich het uiterst merkwaardige verschijnsel voor, dat Achterberg hier als zijns ondanks aansluit bij de dichters die een experimenteele poëzie schrijven. Gorter had getracht van de door de zintuigen verwekte sensaties overeenstemmende woorden te maken, Herman van den Bergh, Marsman, Van Ostayen, Engelman poogden elk op andere wijze door het steeds verschuivende perspectief van muzikale of beeldassociaties een geheel nieuwe plastische of muzikale ‘beweging’ in de taal gaande te maken. Zij waren daarbij allen bezield of bezeten door een sterken en nieuwsgierigen speldrang ten aanzien van de taal. Deze lijkt bij Achterberg geheel afwezig. Zijn occult ‘doel’ maakt hem experimenteel, zonder dat dit het karakter van experiment tegenover de taal draagt, omdat het experiment niet zijn doel doch slechts middel is. Hij heeft het noodig, hij beproeft het om tot het vurig en albezwerend

contact over dood en leven heen te komen. Zij is heen, regen is tot haar ingegaan en sneeuw zinkt in haar saam, al wat hem blijft bewegen is dit:

> En nochtans moet het woord bestaan,
> dat met u samenvalt.

Ook in zijn streven de woorden tot hun uiterste uitdrukkingskracht te brengen, doet zich die experimenteele trek van Achterbergs dichten gevoelen, ook dan trouwens met het zelfde doel van een eindelijk te bereiken vereenzelviging. Als in het gedicht Tendresse, waarin de taal tot uiterste teederheid uitgedund is

Tendresse

> Huisteederte der morgen,
> vrucht van een nachtgeluk,
> gerijpt in liefde's orde:
> oorschelpen luisteren verrukt
> naar het gevederd kamerduister,
> dat stil tot licht te worden staat;
> dat van de vooravond de fluister
> der wel-te-rustens liggen laat
> om mond des kussens... om de milde
> herkenning niet te verontrusten
> van het onthulde, in de nieuwe
> vermengingen die het aangaat,
> voor oogen die er over rusten,
> met eeuwigheid en dageraad.

Maar des te meer is dit experimenteeren het geval in het aanhoudend bedoeld naderen tot de onbereikbaar gewordene; dit ‘experiment’, niet met de poëzie allereerst, maar met den dood, of met de eeuwigheid, is Achterbergs gansche werk.

Een kant van de poëzie, die men - terecht - buiten beschouwing pleegt te laten, omdat ze ook inderdaad ‘buiten spel’, buiten het spel der verbeelding is, is de functie welke ae poëzie in het leven van den dichter verricht. Literatuur is een resultaat, het gedicht een einduitkomst, het kunstwerk een geschapen wereld, en de schepping ervan is niet de zaak der poëziebeschouwing maar van onderzoekingen naar de

creatieve geesteswerking, tenslotte dus van de psychologie. Maar intusschen heeft het dichten altijd een belangrijke functie in het leven van den dichter, zoowel in haar geheel en op zichzelf als creativiteit als ten aanzien van het speciale levensfeit of de geestes- en zielsgesteldheid die in elk gedicht in het bijzonder door de verbeelding bezworen en gemetamorfoseerd wordt. De met name verlossende werking in het laatste opzicht is een psychisch feit van groot belang, niet alleen om deze psychologische functie, misschien zelfs ook wel als mededrijfveer tot het dichten. Zulk een functie verricht het dichten uiteraard te allen tijde, het is een apart gegeven: datgene wat het dichten voor den dichter 'doet', maar deze functie is nu bij Achterberg in sterk verhoogde mate aanwezig en, wat meestal niet het geval is, waarneembaar. Zijn werk draagt daardoor dan ook het karakter van 'strekkingspoëzie', en het verwonderlijke is dat deze buiten het kunstdoel gelegen 'doelstelling' hier geen schade aan de poëzie doet, integendeel zelfs versterkend lijkt te werken. Nog des te verwonderlijker is dit, als men bovendien acht slaat op het minimum van poëtische middelen waarmee deze prevelende dichter werkt.

Dit alles samen moet intusschen onherroepelijk ook tevens een gevaar voor zijn werk vormen. Men vraagt zich dan ook telkens af, hoelang deze dichter zal kunnen doorgaan met deze herhalende bezweringen, en met verwondering moet men erkennen, dat het hem blijft gelukken telkens opnieuw poëzie daaruit te creëeren. Toch moet de grens niet veraf zijn, waar de dichter er niet langer zonder verzwakkende herhaling mee kan doorgaan, of waar, ook als hij zich gelijk blijft, de vatbaarheid van den lezer door de herhaling afstompt. Doch met die bezorgdheid hoeft men zich nog niet zeer op te houden, nu deze drijfveer den dichter, naar ik meen stellig in aanleg den grootsten zijner generatie, tot een aantal waarlijk unieke, op geen andere in welk opzicht ook gelijkende, en grandioze gedichten heeft geïnspireerd, terwijl hij bovendien den uitweg van nieuwe gegevens of van voor zijn wezen teekenende verwante gegevens reeds heeft verkend in eenige andere verzen.

Ofschoon het gegeven oud als de menschheid is, een radeloos, roekeloos verlangen om de gestorven geliefde weêr te vinden,

heeft dit bij Achterberg een geheel nieuw aspect gekregen: hij moet haar weervinden door de woorden tot haar zelve, tot haar eeuwigheid te doen worden; tot in de uiterste uithoeken, de verste uitloopers en teerste verijlingen der taal zoekt hij wanhopig de vereenzelviging met haar.

Contact

Vanuit het oord
in donkerheid,
het dicht gebied
van leven niet,
waarin gij zijt
met dood omkleed
en zonder tijd,
plant gij u voort
door media
die ik niet weet
tot in mijn hart;
ik smeed het woord
dat naar u heet,
en ik besta
bij de gena
van deze blinde bezigheid.

Om dit contact geeft deze poëzie elk ander op. De wereld bestaat niet voor dezen dichter, hij riskeert daarmee een isolement, dat in bijna ieder geval de poëzie zou dooden. Het hangt er maar van af hoe diep de bron is en hier welt nog water, als men denken zou dat zij allang verdroogd moest zijn. Elke vleug herinnering die nog hangt aan het deel der wereld dat door haar verlaten is, wordt een spoor naar haar toe, tastend en ademloos gevolgd tot waar het zich weer verliest en de wereld verlaat. Een zoo eenzijdige, zoo ‘absolute’ bezieling als van dit dichterschap is bijna ondenkbaar. Nooit van toon of thema te veranderen is een volstrektheid, waar geen uitingsvorm en zeker geen lezer op den duur tegen kan. Daarom is wat hier werd volgehouden, zoo verbluffend en indrukwekkend tegelijk. Droomen zijn op een en hetzelfde gericht

In dit ontwaken, als uit een vergeten
kan ik u bijna aankijken en -raken
en moet u nochtans onbereikbaar weten.

Een ademloos verwachten houdt hem innerlijk en lichamelijk in de strakste spanning

Fantoom

Ontsta als mond en oogen
gedaante van vannacht.
De zekerheid waarmee ik wacht,
doet het misschien gedoogen.

Heb met uw nagebleven pracht
in dit geheugen mededoogen.
Ik lig tegen u afgewogen
met bloed dat u betracht.

In den dag wordt radeloos uitgezien naar de verflenste licht-flarden die nog over moeten zijn, ergens, van wat de oogen in den droom gelukzalig aanschouwd gelooven te hebben. Want het bloed, dat van den maatslag van haar hart voor altijd met haar vereenzelvigd is geraakt en van de herinnering nooit en nergens ontdaan, behoort haar te eenen male en ondraaglijk is de leegte, als de vervuldheid, die nabijheid van haar schept, mindert. Deze afwisselende gemoedsgesteldheden zijn geheel van dezelfde soort als die der mystiek: het is dezelfde leegte waarin Hadewych achterblijft nadat het visioen haar heeft verlaten.

Bloed, drinkplaats van engelen en hinden.
's Morgens is geen spoor van hen te vinden
dan enkel deze nagebleven woorden:
dat ik vannacht toch duidelijk zingen hoorde.
Om welke blijdschap is niet meer te weten,
onder het vuilnis van den dag vergeten.

Prachtiger nog is deze zuigende eb (in het rhythme zijner naderingen en vervreemdingen van haar, dat dezen ganschen bundel als diep ademhalen, zuchten, hijgen soms of adem inhouden doortrekt) verbeeld in

Ontwaken

Des morgens kruipt een beest van vrees
door aderen en ingewanden,
en maakt mij weder tot een ander,
dan die ik slapend ben geweest.

Riep ik vannacht uw verten heesch
om mij te vinden, en t' ontvangen?
Ik weet het niet, het woord is anders
dan het in 't donker is geweest:

brandend van den Heiligen Geest
om uwe allerlaatste gangen
nog in te lijven bij de lange
verhalen die wij zijn geweest.

Mijn vreemde handen gaan vergeefs
den dag aanvangen.
Zoo vindt van 't uitgedoofde feest
de wind de doode bloemen hangen.

Dieptepunt van dezen gemoedsstaat is een gansch van haar verlaten ellende, waar alleen de doffe bevrijding van den slaap den geledigde aan onttrekken kan.

Wij moeten slapen en ook deze nacht ontwijken:
in ons is geen geheim meer over om te vergelijken
hoe nu de maan bloeit boven dood en leven:
ik zie de naden op de bodem van mijn leven.
En hierop is dit eenzaam lied geschreven:
Wij moeten slapen en ook deze nacht ontwijken,
om niet aan eigen wanhoop te bezwijken.

Zonder haar, zonder haar heugenis is het leven naamloos en doelloos geworden, hijzelf tusschen de menschen als een tusschen de steenen van de straat verloren steen. Niets anders heeft meer zin nog dan aarde te worden met aarde over zich heen

de eene vorm die mij bewaarde
is heen.

Het leven is overbodig geworden, op het vers na dat geheel van haar vervuld zal zijn. Haar te ‘groeten met eeuwigheid’ blijft zijn eenig doel. Een gedicht van Slauerhoff begint met de woorden: Alleen in mijn gedichten kan ik wonen; bij Achterberg is het gedicht nog iets anders dan eenige toevlucht, het is het eenige middel tot beleven van het eenige dat hij nog beleven wil (naar de verzen gesproken, wel te verstaan; het stuk persoonlijkheid dat buiten de verzen blijft,

heeft altijd buiten beschouwing te blijven, want met den levensdrang, de gedachten, het deel der wereld van een dichter dat zich niet in de poëzie uit, heeft men tenslotte niet te maken, al kan men met het onuitgesproken bestaan ervan rekening houden en al kan de kennis ervan tot het begrip van het wèl poëziegeworden deel ook bijdragen; en, men vergete nooit dat dit deel der persoonlijkheid vaak groot is, lang niet alles wat daarin omgaat is voor uiting op de wijze der poëzie geschikt of ertoe genegen; men vergete echter evenmin, dat het in het kunstwerk geuite altijd tot de essentialia van de persoonlijkheid behoort).

Op haar kortste, meest geconcentreerde formule is de drang, die deze verzen bezielt en beheerscht, en het besef van de onmogelijkheid dezen in het woord volstrekt te realiseeren, uitgesproken in het gedicht

Onmacht

In uw zoet zijn van haar en oogen
nestelt de dood zich onbewogen.
Dit houdt mijn bloed met smart betogen.

Dit doet mijn leed in bloei ontsteken,
waarmee de bloemen vergeleken
vergeefs in zonlicht openbreken.

Dat gij de grond met u vermeerdert,
vermindert mij voor deze wereld
tot op de kreet die God verteedert.

Het blijft voor zijn poëzie, in de toekomst, vooral de vraag, hoe hij deze bezieling zal kunnen vernieuwen, en, op zijn minst, of zij zonder vernieuwing te handhaven zou zijn. Verwante verzen van een stamelend, als nauwelijks bewust herdenken of terugzoeken van de geliefde zijn die uit Bunings ‘In memoriam’. Zij werden het uitgangspunt voor een poëzie van den dood, een muziek van dood en leven, aarde en hemel. Achterbergs ‘Eiland der ziel’ bevat ook inderdaad gedichten die zijn gegevens verruimen of wijzigen. ‘Pharao’ is er een merkwaardig voorbeeld van, en in zekeren zin ook het drietal verzen in ironischen reportagestijl over Golgotha, een riskante vorm overigens, maar zoowel als symptoom en als gedicht zijn deze verzen toch ook wel van belang. Een be-

zwaar van Achterbergs werk dat hem trouwens steeds minder bedreigt, in ‘Eiland der ziel’ reeds veel minder dan in ‘Afvaart’, is hier en daar de onduidelijkheid. Ook z.g.n. ‘duistere’ poëzie is au fond, waar het gedicht goed is, ontegenzeglijk duidelijk. Is in ‘Een winter aan zee’ ergens iets onduidelijk? Bij Achterbergs talent en wezen valt echter ook nauwelijks te vreezen, dat hij zich ooit tot een gemakkelijke duisterheid zou laten verleiden. Voor critiek vatbaar zou ook het soms riskant gebruik van abstracte termen bij Achterberg kunnen zijn, maar in verschillende gevallen is de werking daarvan juist weer frappant. De dichter zal zich trouwens zelf de gevaren, aan zijn werk min of meer eigen, wel bewust zijn, en wie een zoo grootsche hymne kan schrijven als beide liederen ‘Liefde’, zij aan eigen waakzaamheid overgelaten ten aanzien van de zwakke steên in zijn werk. Soms waagt hij zich bepaald te ver in het loslaten van de gewone aan de woorden eigen associaties en zoo lijkt mij een gedicht als het bekende ‘De dichter is een koe’ een der weinige mislukkingen in den bundel, althans op zichzelf, zonder vertrouwd te zijn met Achterbergs sfeer en toon, moeilijk te waardeeren. Een cardinaal probleem voor deze poëzie is slechts, hoe haar voort te zetten. Een geestelijk isolement als de wereldafgeslotenheid waaruit de zoo volstrekte bezieling kan ontstaan als de herdenking in deze gedichten is tenslotte ook voor den sterkste en diepst bezielde, hoe diep de bron van herinnering waaruit hij put ook zij, niet vol te houden en moet weer vol kunnen stroomen met de indrukken der wereld, die nooit overbodig blijven kan.

Uiteenzetting met Vestdijk[1)]
door Theun de Vries

De verschijning van de essay-bundel ‘Lier en Lancet’ door S. Vestdijk is ongetwijfeld een van de bizondere literaire, beter nog culturele gebeurtenissen van het jaar 1939. - Men behoeft niet te aarzelen, om het merendeel dezer studies en beschouwingen als de rechtstreekse voortzetting van een grote, critische traditie der burgerlijke beschaving in Nederland te begroeten. Vestdijk behoort hiermee thuis in het gezelschap van Busken Huet, den jongen Kloos, Albert Verwey, P.N. van Eyck, Huizinga en Dirk Coster, om maar enkele namen te noemen, die onafscheidelijk aan de historie der literair-culturele critiek in ons land verbonden zijn.

Deze burgerlijke beschavings-traditie biedt als geheel de aanblik van een lijn, wier boog na een enkele stijging maar al te neerslachtig neerdaalt. Wij bedoelen met het noemen van de bovengenoemde namen enkele vaste punten op deze stijgende en weer dalende lijn aan te wijzen, en staan, wanneer we de lijn als zodanig gevolgd hebben, bij Vestdijk stil met de erkenning, dat in hem de beschreven figuur een aarzelende fase ondergaat. Zal de lijn weer stijgen... zal zij na hem opnieuw dalen? Wie in de standvastigheid en onveranderlijkheid der burgerlijke cultuur gelooft, heeft alle reden, om zich te verheugen over het verschijnen van Vestdijk's critische aanwezigheid; wie, zoals de schrijver van deze beschouwing, op goede gronden de duurzaamheid van alle dingen en ook van de burgerlijke beschaving in twijfel trekt, is Vestdijk de uitdrukking van iets geheel anders en de bevestiging van tegenovergestelde opvattingen. Waarin die gelegen zijn, moge men in de loop van dit artikel nader met redenen uiteengezet vinden.

Vast en voorop sta de waardevolle zin van Vestdijk als lite-

1) Lier en Lancet, door S. Vestdijk; essays. Nijgh & Van Ditmar N.V., Rotterdam, 1939.

ratuur-filosoof, zou ik geneigd zijn te zeggen; als de nauw bij de door hem besproken kunstenaars en kunstvormen betrokkene, die toch doorlopend weer afstand neemt, hetgeen in de zo straf beeldende titel 'Lier en Lancet' verrassend knap is uitgedrukt. Hier spreekt een ingewijde, zonder de misvormende en schromelijk-eenzijdige hartstochtelijkheid, die zovele ingewijden bij de uiteenzetting van hun verklarende taak aan de dag leggen. Deze geest is doorgedrongen in de stof, en hij beweegt zich met een klinische vastheid van kennis en zenuwen in de materie, welke hij aanvat - een kennis, die in dit geval verre uitstijgt boven het verbijsteren van den burgerman, dat - dikwijls nog in slecht studentikoos jargon ook - een der voornaamste kenmerken van sommige jongelieden lijkt, die zich geroepen achten, den literair-belangstellende de geheimen van de dichtkunst of het proza te ontsluieren. - Vestdijk beschikt over methode, hetgeen al veel gezegd is in deze dagen van critisch verval; en al kan men tientallen aanmerkingen hebben op deze methode, vooral wat haar conclusies betreft, zij dwingt tot volgen, bestuderen, zij dwingt vooral tot door-denken en terug-denken. Zij activeert haar beschouwer; over de hoofden der besproken auteurs heen ontwikkelt zich tussen Vestdijk en den lezer een contact, waaruit vruchtbare tegenspraken en inzichten geboren worden. Ziehier een van de belangrijkste winsten van deze verzameling essay's, een van haar boeiendste eigenschappen... een eigenschap, die alle grote, scheppende critiek eigen was en eigen hoort te zijn, en die ons in Vestdijk dan ook een figuur doet zien, welke de samenvatting betekent van een aantal centrale kunstproblemen van deze 'moderne' tijd, zij het onder een zeer bepaald aspect.

Men kan het bezwaarlijk geluk noemen, wanneer men als critisch beschouwer, als literair wijsgeer zekere verschijnselen rondom zich op ziet doemen, die voor het grootste deel de besmetting in zich dragen, in de dampkring ener niet door bevrijdende onweders, maar door verwoestende epidemieën doortrokken cultuur te zijn ontstaan. Niet alleen zal het lancet keer op keer besmeurd worden met bedorven bloed, maar er kan een ogenblik aanbreken, waarop de klinische onderzoeker het gezonde bloed niet meer van het zieke weet te onderscheiden, of, wat minstens even erg is, zelf het slacht-

offer wordt van zijn blootleggende arbeid. In ‘Lier en Lancet’ ontkomt Vestdijk herhaaldelijk niet aan deze gevaren - en zij gaan objectief buiten zijn wil om! -; herhaaldelijk zien we hem aarzelen tussen ‘ziekte’ en ‘gezondheid’, hetgeen niet hoeft te bevreemden bij iemand, die enerzijds tezeer schepsel van bovengenoemde dampkring is, aan de andere kant een te fijn afgestemd intellect en een gedetailleerde waarneming bezit, om niet te voelen, dat er iets hapert aan de beschaving, wier literair anatoom hij is. Persoonlijk komt deze aarzeling ten gunste van de sympathie, die men den essayist Vestdijk toedraagt; zij onthult in dezen al te zeer als ‘lancet’ misduiden geest toch ook het meetrillen van de menselijke ‘lier’; als criticus komt deze aarzeling Vestdijk zeer zeker niet ten goede. Talrijke passages in deze essays dragen heel sterk het spoor van een nog onbesloten houding t.o.v. menig verschijnsel, dat den schrijver boeide... en niet geheel pluis voorkwam tegelijkertijd?

Wanneer hier getracht wordt, om de oorzaken van deze Vestdijkse onbeslotenheden vast te stellen, dan geschiedt dat niet, omdat wij er op belust zijn, op zwakke plekken in andermans betoogtrant en denkwijze te azen, en daarmee de verdiensten die er tegenover staan, te verkleinen. Het geschiedt, omdat wij menen, dat Vestdijk's uiterst belangwekkende beschouwingen en opmerkingen een aanvulling verdienen, die misschien hier en daar als een correctief wil werken, juist terwille van wat wij verstaan als een redding der cultuur, hetgeen noodzakelijkerwijze insluit, dat wij de cultuur, zoals Vestdijk die in het literaire ontleedt, in iets anders verwachten om te zien slaan, en dat wij het punt van die ommezwaai reeds in zijn redeneringen menen aan te kunnen wijzen, waar hij zelf nog in de voorstellingswaan van zijn ‘oude’ wereld gevangen zit. -

Dat Vestdijk op talrijke plaatsen aarzelingen vertoont, niet zozeer in de feilloos doorgevoerde methode, als wel in de houding die hij tegenover zijn vraagstukken aanneemt, kan op het eerste gezicht bevreemden in iemand, die met zulk een geraffineerde tastzin voor onderhanden problemen en figuren begiftigd is. Bij nader inzien moet men echter vaststellen, dat Vestdijks tastzin overwegend p s y c h o l o g i s c h is of, om het anders te zeggen, h i s t o r i s c h zeer zwak blijkt. Het zou

interessant zijn, om hierop in een uitvoeriger verband terug te komen, en b.v. aan dit gebrek aan historisch besef de tekorten van Vestdijk's in het verleden spelende romans of verhalen nader aan te tonen, die bij hun indrukwekkende suggestie van menselijke persoonlijkheden steeds deze diepe onbevredigdheid achterlaten, dat men slechts individuen, en niet e e n t i j d p e r k leert kennen; dat e e n g e v a l, en niet een s a m e n h a n g ons wordt geopenbaard, en dat wij te dikwijls in Vestdijk's z.g. geschiedkundige gestalten vermomde tijdgenoten ontdekken. Vestdijk zelf spreekt in zijn opstel over Kafka van ‘den modernen mensen, die de oeroude mensch is, neergezet in deze realiteit’. - Een bedenkelijke wijsheid; is die realiteit dan iets, dat buiten den mens om veranderd is? Staat de mens niet in de realiteit, i s hij niet de veranderende realiteit? - Hier weifelt de hand, die het lancet voert, en geeft zich over aan een soort van intuïtie, die Vestdijk zo dikwijls niet alleen redt, maar zelfs tot briljante instrumentatie voert, a l s h e t g e v a l a n d e r s s t a a t. - Waar hij, niet alleen met zielkundige vakkennis, als ‘psychiater’, zijn onderwerp ter hand neemt, maar daarnaast alle functies van zijn scheppende persoonlijkheid, de helderziendheid van den kunstenaar, de ‘innerlijke blik’, in 't geding brengt, om, zeggen wij, een ingewikkelde figuur als Kafka naar zijn psychische beweegredenen te ontwarren, dan is Vestdijk groter dan welke criticus in dit land voor hem (en hij kan dit, overigens, makkelijker zijn, omdat de psychologie zoveel samengestelder en rijker aan onderscheidend vermogen is geworden hoewel het daarná weer niet allemanswerk is, om deze ‘wetenschappelijke’ rijkdom om te zetten in een ‘hoger’ of ‘dieper’ begrijpen...) Wat echter aan deze methode, waarin verstandsraffinement en intuïtie elkaar aanvullen, ontbreekt, is het gevoel voor oorzakelijkheid, ruimer verband; Vestdijk houdt zijn objecten op de snijtafel v a s t en vat alles, wat hij van hen ervaart, samen in een geniaal m o m e n t.

Deze ‘klinische’ methode, die daarom reeds zo boeit, omdat zij geen lijnen in de ruimte trekt, maar zich beperkt tot ‘tastbare’ lichamen, om bij het enigszins vervelende snijkamerbeeld te blijven, heeft zodoende een alleszins succesvolle verdienste bij de meer ‘stilstaande’ onderwerpen, zoals b.v. in de opstellen van Emily Dickinson, Bij een gedicht van

E.A. Robinson, Bij een sonnet van De Nerval, De realiteit bij Franz Kafka, Over den dichter J. Greshoff, Maria moet blijven varen (Engelman) en In memoriam J. Slauerhoff. Ik wil niet zeggen, dat deze opstellen niet met de levende en veranderlijke problematiek der kunst te maken hebben, omdat ik ervan overtuigd ben, dat ook in deze 'stilstaande' onderwerpen veel meer aan 'vraagstukken' leeft dan Vestdijk ter sprake brengt. Maar zij vormen in zekere zin afgeronde probleemstellingen; de criticus heeft hier inderdaad niet meer willen geven dan een artistiek-psychologische ontleding en houdt zich vrij streng binnen deze grenzen. - In andere essays echter raakt Vestdijk méér aan dan 'gevallen'; daar treedt - in zijn Necrologie van Stefan George, in zijn bespreking van 'Ulysses', en vooral in het centrale essay van deze bundel, Rilke als barokkunstenaar - ons steeds een breder verschijnsel tegemoet, dat niet noodzakelijkerwijs met de analyse van één figuur is uitgeput. Daar verheft zich een besproken kunstenaar tot toonaangevend voor een gehele 'school', een gehele geestelijke en literaire stroming; daar dringt zich de noodzaak tot een nadere uiteenzetting met Vestdijk, tot een met elkander spreken, vaak over de hoofden der besproken kunstenaars en dichters heen, waar ik het in de aanvang van deze regels over had, onweerstaanbaar op, omdat hier de 'intuïtieve' methode ontoereikend blijkt, en bij al haar overstelpende verscheidenheid aan bewijsmateriaal om een aanvulling schreeuwt. - Vandaar, dat ik mij er toe beperk, op de 'stilstaande' onderwerpen slechts vluchtig in te gaan, in hoofdzaak voor zover zij de 'beweeglijke' hier en daar raken - een vereenvoudiging, die natuurlijk niet volkomen recht doet aan de levende werkelijkheid der dingen, waarin alles nauwer en oorzakelijker verweven is, noch aan Vestdijks critische persoonlijkheid, maar die als methodische onderscheiding nu eenmaal gewenst is.

Ik wil mij b.v. niet tot de 'wijdere' zin van de in Vestdijks opstellen aangeroerde verschijnselen bepalen, zonder te wijzen op de bizonder gevoelige wijze, waarop Vestdijk is doorgedrongen in de poëtische denkwereld van de Amerikaanse dichteres Emily Dickinson. In dit, eerste, opstel van de bundel 'Lier en Lancet' geeft hij niet slechts een verdediging van den 'minor poet', voorzover deze verdrukt wordt door de

meer sonore echo's van de poëzie van tijdgenoten; kentekent hij niet alleen op korte, meesterlijke wijze de constellatie Poe-Whitman, waartussen Dickinson haar moeizaam plaatsje had te verdedigen, hoewel men bij haar van een ‘verdediging’ nauwelijks spreken kan; maar graaft hij, dieper, door de ten slotte uiterlijke beknelling van dit dichterleven heen naar de drijfveren van haar werk, waarbij ik vooral wijs op bl. 17-19, met hun verspsychologische dóórziendheid, welke zich dan in de daarop volgende hoofdstukjes nog eens in concrete onderdelen splitst, soms zo fonkelend-scherp, dat de criticus méér in het beeldvlak van zijn kijkkristal dreigt te zien, dan de werkelijkheid biedt. - Eenzelfde werkwijze, met hetzelfde gevaar van een haast onnatuurlijk-verscherpte blik, vindt men ook in het volgende essay, dat een gedicht van E.A. Robinson behandelt. Zonder enige twijfel is Vestdijk in deze ontledende functie van een veelzijdigheid en versnelde zielkundige potentie, die oprechte bewondering afdwingt. Des te verbaasder kan hij ons laten staan, wanneer hij aan de eigenlijke ‘operatie’ beschouwingen laat voorafgaan, die, sterk de indruk wekken, dat hij zichzelf ‘op gang’ moest brengen, en wier inhoud bij lange na niet de consequente hoogte van het feitelijk onderzoek, dat daarna volgt, evenaart. Zo maakt hij in het hiergenoemde essay over Robinson de opmerking, dat wij een kunstwerk hierom van betekenis vinden, wijl wij geloven, dat er ‘uitnemende poëzie bestáat, geheel op zichzelf bestaat (!), zoals de platonische Idee’ - een opmerking, die onze overtuiging versterkt, dat Vestdijk ‘klinikus’ blijven moet, d.w.z. dat hij tastbare objecten moet aanvatten, en hoogstens in verband daarmee speculeren... maar zeker niet het omgekeerde; deze inleidende beschouwingen hangen er - zo ook in het hoofdstuk over Joyce, zo in de aanloop over den ‘oerouden mens’ in het artikel over Kafka, dat we noemden, en in zekere zin ook bij de opmerkingen over het ‘duistere vers’ - nogal wonderlijk aan, en dienen waarschijnlijk meer Vestdijks behoefte, om zich een oogwenk in te schakelen, vrijwel zonder veel directe samenhang met het onderhanden geval. Want wij geloven n i e t , dat er poëzie ‘geheel op zichzelf bestaat, zoals de platonische Idee’, - omdat wij zèlf nu eenmaal de poëzie zijn en de poëzie maken en de poëzie niet ‘ergens’ troont,

om op een gegeven ogenblik bezit van ons te nemen. Hoogstens zou men kunnen zeggen, dat er sommige dichters zijn, die binnen de physiek-geestelijke levenskring, waarin ons bestaan zich beweegt, de uiterste expansie van menselijke verbeelding, suggestievermogen en uitdrukking weten te bereiken, die bij ons de voorgevoelens wekken, dat een verwijding van onze begrensdheid mogelijk is; die in zekere zin zelfs de gemiddelde menselijkheid in hun dichterschap overstijgen of overschrijden, hetgeen ons, gezien de jeugd van het menselijk geslacht op aarde, alleszins een gerechtvaardigde reden lijkt, om niet slechts aan de mogelijkheden ener bewonderenswaardige groei te 'geloven' - Vestdijk noemt het tegenovergestelde een 'ontmoedigend besef' en zelfs een 'dwanggedachte' - maar om haar kiemen vast te stellen, om haar dus op weg te weten. - Uitingen als de hiergenoemde, als die over den 'oerouden' mens in dat wonderlijk beeld van een realiteit, die buiten den mens om zou veranderen - wijzen op een pessimistisch idealisme bij Vestdijk, dat dadelijk vervluchtigt, zodra hij bij zijn materie aanlandt, en plaats maakt voor een logische en doordringende wijze van redeneren en denken, die zich niet van de feiten laat aflokken, maar hardnekkig vasthoudt aan wat zij in haar greep heeft. Zijn manie voor het moment, waarover we eerder spraken, en zijn gebrek aan gevoel voor samenhang, voor 's levens eenheid, zijn de oorzaak van de vreemde breuk, die we niet alleen hier, maar ook elders door Vestdijks beschouwingen zien lopen, en die hij, ook niet door de diepzinnigste psychologische constructies, herstellen kan.

De aanloop tot de Hoofdstukken over Joyce stelt ons ten opzichte van Vestdijk voor hetzelfde gevoel van een gebrokenheid; en niet slechts de aanloop. Het gehele opstel is uiterst proteïsch van instelling; om Joyce's haat 'tegen het zinneloze woord' te doen begrijpen, die weer omslaat in de 'extravagantste parodieën', in 'woordfetisjisme', zoals Vestdijk zelf vaststelt, tracht hij het probleem-Joyce van verschillende zijden te benaderen, en vervalt hij van verwijt in verontschuldiging, van een zekere bewondering voor Joyce's moed der consequentie tot het erkennen van diens monstruositeit van 'een kind, dat koppig en eenzelvig met de

débris eener cultuur speelt', van begrijpend afwijzen tot het erkennen van de 'katharsische beteekenis' van Ulysses, en, als men het wel begrijpt, tevens tot het geloof, dat de zin van dit werk in laatste instantie haast buiten ons omgaat en zijn rechtvaardiging vindt in de 'zelfherkenning' van deze tijd... Men kan dit waardevol essay, waarin tal van belangrijke kwesties worden aangeraakt, maar eigenlijk ook weer o p z i j g e d r o n g e n , niet lezen, zonder dat men zich genoopt ziet, naar het hart van de kwestie af te dalen: n.l. tot de zin der woorden, der taal in 't algemeen, in het samenstel der cultuur. Reeds in het begin van zijn essay stelt Vestdijk in het huidige een 'woordvervetting' plaats, die hij, al weer misleid door het blinde plekje in zijn hersenen voor het begrip ontwikkeling, verwijt aan een technische eeuw, welker mechanisme 'niet meer door een organisch levende materie verwerkt kan worden', en waarbij hij roept om 'een verleden, waarin uitsluitend gelezen werd wat men eigenhandig had opgeschreven'. Een gedachte, die ons al even onbezonnen als geëigend lijkt voor duisterlingen, die zich er het welst bij bevinden, als de massa geen 'ochtendbladen' kan lezen; alsof Vestdijk niet even goed als de schrijver van dit artikel weet, dat er behalve de ochtendbladen, wier betekenis men niet hoeft te negeren, nog ander 'drukwerk' in omloop is, naar welker lectuur millioenen bewust of onbewust haken, en dat het niet aangaat, dat alleen hij en nog enkele duizenden soortgenoten Shakespeare en Rilke en zelfs Joyce zouden mogen lezen. Op welke gronden? Men kan nauwelijks aannemen, dat Vestdijk voor een eerherstel van de 'droits du seigneur' voelt (we hebben nu toch het grote jaar van de Franse Revolutie herdacht), tenzij hij er zeker van is, dat hij alsdan abbé of vicomte zou zijn en niet tot de kleinstedelingen of dorpers behoren, 'taillables et corvéables à merci'; in welk laatste geval hij zich misschien gewacht zou hebben voor uitspraken, die naar de feodale filosofie van Spengler rieken.

Woordvervetting derhalve, 'verlies aan gevoel, list, wijsheid, aan het beeldende zien', meent Vestdijk waar te nemen en hij schrijft:

> 'Meening en overtuiging, voorliefde en afkeer, zij wellen niet meer op, doch worden in het gunstigste geval gefil-

> treerd, in alle andere gevallen g e m a a k t door het ontzielde en ontzielende woord, dat, eerst nog onhandig tastend symbool der werkelijkheid, toen plaatsvervanger, toen ursurpator, reeds volledig het mechanisch karakter en den herhalingsdwang is gaan vertoonen van iedere handeling die geen zin meer heeft.'

Betekent dit scherpzinnig rapport tenslotte niet, dat de b e g r i p p e n in onze maatschappij zelf in wezen leugenachtig zijn geworden? Evenals in de muziek heeft de mensheid in haar talen een instrument tot zelfuitdrukking, waarvan het toepasbaar geheim steeds meer ontdekt, waarvan het toegepaste samenstel steeds verfijnder wordt. Maar het woord heeft daarbij dit op de muziek voor, dat het de aanduiding is van een begrip, en het is een van de meest typische en betoverendste eigenschappen van literatuur, dat zij door een bizondere rangorde, verbinding en contrastwerking van deze begrippen een nieuwe realiteit in de realiteit weet te bouwen. Het 'spontane, autonome denken', waarover Vestdijk het heeft, 'dat zich van de woorden enkel bedient als een uiterst voorzichtig te hanteeren middel', is in dit verband een weer zeer wonderlijke figuur, die thuis hoort bij de invallen van een 'op zichzelf bestaande volmaakte poëzie' of een 'oerouden' mens; omdat het evident is, dat er geen autonoom denken bestaat, wijl denken gebonden is aan bepaalde physiologische processen, bepaalde complexe symfonieën van begrippen, die zich wetmatig in de hoofden der stervelingen hebben ontwikkeld en blijven ontwikkelen; omdat het denken zelf een ding is, dat met ons groeit, evoluëert, zich herziet[1]. En wanneer er sprake is van 'woordvervetting', dan betekent dat, dat het denken niet meer aansluit bij de functie's van de taal en omgekeerd dat de taal, zowel die der 'ochtendbladen' a l s d i e d e r l i t e r a t o r e n zich heeft losgemaakt van het evoluërend denken, van de realiteit der aan

1) Ik wijs in dit verband op de hoogst-waardevolle onderzoekingen van prof. P a w l o f en zijn school te Moskou, die het beginsel van de toename der z.g. 'voorwaardelijke reflexen' bij den mens aantoonde, en wiens hersenonderzoek voor den literatuur-filosoof in zoverre directe waarde heeft, omdat het de functie van het woord en het denken als a a n d e m a t e r i e gebonden heeft weten te bepalen en daarmee alle 'mystiek' van de baan hielp, waartoe men ook Vestdijk's 'autonome' denken moet rekenen.

de hersenprocessen gebonden begripsvormingen, kortom, dat de samenleving zelf, die ons denken richt, voedt, beinvloedt, en daarmee de literatuur, zowel de 'platte' der slogans en reclames en journalistiek, als die der schrijvende kunstenaars ziek is, een hartkwaal heeft, vet aanzet, dat de normale stofwisseling der sociale en artistieke samenhangen is verstoord. In Joyce hebben we een treffend voorbeeld van het abstraheren der woorden uit hun reële, oorzakelijke verbanden. Joyce, duikend naar de schemerzalen van het onbewuste, waar de 'symbolen' zweven als de onbegrijpelijke oermoeders, waarheen Faust afdaalde, wil niet terugstijgen naar de werkelijkheid hierboven, omdat begrip en woord, wezen en teken, rede en klank daar elkander niet meer dekken. Terecht merkt Vestdijk over zulk een verschijnsel in onze 'topzware cultuur' op:

> 'De gevoelsmensch, de dichter, de romanticus, wier geestelijke bestaansvoorwaarden op passiviteit en ontvankelijkheid berusten, raken op den achtergrond, ook in het afzonderlijk individu. Men heeft dan het besef, dat op deze gebieden alles al gezegd is. In werkelijkheid evenwel berust deze houding uitsluitend op den afweer tegen een actueele geestelijke of als niet-meer-geestelijk te aanvaarden omgeving...'

Even later noemt hij Joyce een 'auteursfiguur, die schrijft uit protest tegen zijn eigen middelen'; twee bladzijden verder heeft hij het reeds over diens 'infernaal taalbederf', dat alles aantast, 'wat ooit door de mensheid is gedacht, gevoeld, geloofd, bespiegeld'.

De scherp-besnaarde literatuurbioloog, die Vestdijk is, vergist zich natuurlijk niet in het decadent karakter al dezer dingen. Integendeel, hij poneert ze met een dergelijke stelligheid en ook m o e d , dat hij hier van literair onderzoeker een onmiddellijk cultuurcriticus wordt. Het merkwaardige - of eigenlijk niet merkwaardige, als men in aanmerking neemt, dat de vruchtbare ontoereikendheid van Vestdijks redenering ligt in zijn binding aan de bestaande beschaving - is nu, dat 'sport, politiek en techniek' de schuld krijgen, of, om het anders uit te drukken, de 'simpelen-van-geest', de 'lezers van het ochtendblad', inplaats van de maatschappelijke kringloop, die, door d a a r v o o r v e r a n t w o o r d e l i j -

k e n geleid, tot de tegenstellingen aanleiding gaf, die in dit speciaal geval Joyce, den gevoeligen psychorealist van 'Dubliners', naar de teruggetrokkenheid van het zelfportret en vandaar naar de zwerftochten van zijn modernen Ulysses leidden, die niet meer de ruime en machtige zeewinden der werkelijkheid bevaart, maar de zwarte golven van de Acheron voor zijn dolage's kiest. En in die onderwereld liggen dan ook de eilanden der duisternis, waar menselijke taal en zinnebeelden (begrippen!) niet meer gelden, omdat zij onherkenbaar, d.w.z. o v e r w o n n e n zijn geworden voor wie de wereld 'daarboven' bewoonde...

Na deze - rechtstreeks op de kop gezette 'beschuldiging' - gaat Vestdijk dan in het hoofdstuk Logos en Verbum nader in op de zin van de 'grauwe onafzienbaarheden' van Joyce's 'woordverdraaiingen'. Hier tracht hij vooral het proces te volgen, dat in Joyce zelf plaats greep, en hij doet dit op een soms haast ironiserende toon ('uitverkoop van symboliek'!), die niet vrij is van meewaren, en hier en daar zelfs verstugt tot een nuchtere afwijzing. Voortreffelijke bladzijden wijdt hij weer (103-109) aan Joyce's psychanalytische karakter-tekeningen, met de weer naar binnen getrokken blik van onmiskenbaar inzien en zeer begaafd herkennen. - Met dit al is hij tot een verduidelijking van Joyce en diens 'verschijnsel' nog weinig verder gekomen; des te dankbaarder leest men dan ook het hoofdstukje 'Unprintable words', waaruit men althans leert, wat Joyce n i e t is. Vestdijk doet dit met name, door Joyce tegenover Lawrence te stellen, en dat zeer terecht. Men kan Joyce afwijzen (niet op morele, maar op cultuur-hygiënische gronden); men kan in hem, zoals Vestdijk zelf op blz. 119 vaststelt, een voorbeeld zien van 'intellectualisme, dat zich door eigen overcultuur vernietigt', als representant is hij volkomen e c h t tegenover Lawrence, dezen salonfaun, die in de romantieke, reactionnaire waan verkeert, dat 'ergens bij de wilden' nog een Arcadië ligt, waar men de 'sexuele vrijheid' hervinden kan (d.w.z. waar de moraal-codex van de Anglicaanse Kerk lekker niet geldt), en die o.a. in 'Lady Chatterley's Lover' de monsterfout beging, een duurzame handreiking der geslachten te willen propageren òver de klassen heen. De tegenstelling Joyce-Lawrence tegenover het z.g. obscene woord wordt in de blz. 114-115 ge-

tekend met een intelligente psychiatrie (een verbinding, van twee zaken, die niet steeds voorkomt) én een eigen onfeilbaar flair voor het wezenlijke van het sexueel woordgebruik. In zulke karakteristieken, die zich aan de materie houden, verduidelijkt zich onder Vestdijk's complexe blik weer een aanmerkelijk deel van de figuur Joyce, al haakt men nog naar een laatste volledigheid. Deze wordt dan in het hoofdstukje 'Het boek der antithesen' door Vestdijk met grote ernst nagestreefd - opvallend, deze plotseling voelbare ernst na veel flanerends, onbepaalds in de vorige pagina's - en leidt min of meer tot een veroordeling van 'deze belangrijkste literaire schepping van deze tijd' (!), als Vestdijk vaststelt:

> 'Het te vormen materiaal werd hier niet, na opgenomen te zijn, in andere gedaante weer uitgestooten, maar bleef, voor de helft of voor driekwart "gevormd" slechts, i n den schrijver achter als een onverteerbare pil, die hij niet meer kwijt kan raken.' (blz. 121)

Twee bladzijden eerder reeds steeg er uit de stroom van elkaar kruisende vonnissen, loftuitingen en wrevel deze plotselinge 'verlichtheid' van den criticus:

> 'Meer dan eenig ander werk lijkt U l y s s e s karakteristiek voor de dertig jaren, die achter ons zijn komen te liggen: door een h a l s s t a r r i g i n d i v i d u a l i s m e (spatiëring van mij; d. V.), dat aan de rusteloze opeenstapeling van zijn met moeite veroverde gegevens den b e d r i e g l i j k e n s c h i j n ontleent van het universeele; door een intellectualisme, dat zich door eigen overcultuur vernietigt; door een uiterste verfijning van methode bij relatieve afname der substantie; - maar voornamelijk door een diep ingewoekerde o n m a c h t t o t s p o n t a a n l e v e n, tengevolge waarvan men naar het hoogste, het breedste, het wijdste greep om e i g e n v e r s c h r a l i n g te bemantelen.'

In zulk een passage verwijdt Vestdijk's geconcentreerde blik zich tot een ruimer verband; of moet men zeggen, dat hij 'door Joyce heen' naar de cultuurbodem dóorziet? In ieder geval zou dit een belangrijke eindconclusie zijn, en wanneer Vestdijk zich daarna toch weer in de particuliere sectie verliest, niet zonder nog te hebben vastgesteld, dat thans het 'levensproces stokt', of zelfs, dat het 'onevenredig versneld wordt, of zich schoksgewijze omschakelt' (meningen, die de

marxistische dialecticus volkomen met hem deelt) blijft zijn slotsom, dat Ulysses, in de bestaande ‘disharmonie tusschen mensch en buitenwereld’ belangrijk is om de zelfherkenning van onze tijd, die er in besloten ligt, in welk feit het tevens zijn rechtvaardiging vindt. -

Vestdijk heeft ongetwijfeld in Hoofdstukken over Ulysses de nadruk laten vallen op andere dingen, dan die wij naar voren haalden, en die hij in zijn betoog toch niet kon vermijden, omdat de consequentie van het lancet hem daartoe leidde. Dit is wel de diepere betekenis van Vestdijk's beschouwingen over Joyce, dat zij het gebroken karakter der culturele bovenbouw onzer samenleving onmiskenbaar blootleggen, en het is Vestdijk's verdienste, dat hij zich, hoezeer wortelend in deze beschaving, toch ‘onafhankelijk’ heeft betoond, door voor de iconoclastische gevolgtrekkingen van zijn methode niet terug te schrikken, daar, waar het onvermijdelijk werd.

Op het essay Het pernicieuze slot, dat volgt, kan ik enkel in het voorbijgaan wijzen, hoewel het eigenlijk dezelfde maatschappelijke logica vertoont als de Hoofdstukken over Joyce en de voorbeelden uit de practijk der romankunst, die worstelt met het probleem van het ‘slot’ van het boek, in vruchtbare wijsgerige opmerkingen kleedt. De moderne romanschrijver zal hier veel vinden, wat hem onmiddellijk raakt en vooral, wat hem tot ‘voorzichtigheid’ aan zal manen; de diepe moraal schuilt intussen wel hierin, dat het leven zelf nu eenmaal geen ‘slot’ heeft, hetgeen, als we aan Vestdijk's opmerking over de ‘schoksgewijze omschakeling’ van onze tijd denken, die bij Joyce werd gemaakt, een treffende bijbetekenis krijgt.

In het opstel ‘Valéry en het duistere vers’ rakelt Vestdijk menig punt op, dat reeds in Ulysses te sprake kwam. Er is natuurlijk een sterke samenhang tussen de dichters, die ‘plotseling moeilijk gaan worden’ en de nederdaling van Joyce naar de vage grotten van het onderbewuste en zelfs-volkomen-irrationele. Hier ziet Vestdijk het verschijnsel opdoemen van een bezinning van den dichter ‘op de volslagen onafhankelijkheid van zijn speciale kunst’, hetgeen al weer volkomen juist zou zijn, indien Vestdijk ook hier had gewezen op een voorafgaande ‘disharmonie tusschen mensch en buitenwereld’ inplaats van ons het besef bij te willen

brengen, dat er ‘immanente wetten’ in de dichtkunst zijn die hiervan de oorzaak vormen - waarmee we weer bij de schone, maar zinloze mythe der platonische idee zijn teruggekeerd. Op blz. 161 geeft Vestdijk enigszins smalend af op vroegere beschavingsperioden, toen voor het begrijpen van poëzie ‘het deel hebben aan gemeenschappelijke gevoelens en meeningen’, alsmede ‘geleerdheid en engelengeduld’ voldoende was. Hij vergeet, dat het in menig opzicht n o g p r e c i e s z o i s, en dat de verbizondering der poëzie, of men die nu uit menselijke en maatschappelijke evolutie, of uit ‘immanente wetten’ herleiden wil, nog steeds bepaalde vormen van ‘geleerdheid en engelengeduld’ vereist.

De verklaring, die Vestdijk, misleid door zijn idealisme, dat toch zozeer in strijd is met zijn zo experimentele practijk, voor deze groeiende complexiteit geeft, is daarom veel te gemakkelijk (blz. 163-167 bovenaan), al staan ze vol bijkomstige vondsten en oorspronkelijke invallen. In hoofdstukje III tot ‘het duistere vers’ zelf komend, voor welks opdoemen hij vergeefs een inslaand motief poogde te vinden, verscherpt zijn tastzin zich opnieuw en levert hij in slagzin op slagzin de waardevolste bijdragen tot het verstaan van het inwendig leven van dit genre, welke dan nog eens in hoofdstukje IV op frappante wijze aan de dichters zelf worden getoetst.

Wat hij daarna aangaande Valéry zegt, behoort tot het knapste van deze essay-bundel, al mist men hier veel meer dan bij Joyce de flitsen van inzicht aangaande het cultuur-verband, waarin een dergelijke ‘Apollo Musagetes’ optreedt. Niet zonder zin voor dit verband is het intussen, als Vestdijk opmerkt, dat tegenover de afgeronde volmaaktheid van Valéry's vers de jonge Franse dichters niets anders overblijft dan slechte verzen te schrijven of te zwijgen, want:

> ‘Het gevaar van deze verhoudingen ligt vooral in het verloren gaan van dat eigenaardige verbindende lid tusschen genie en passieve bewonderaars: wellicht het wezenlijkste kenmerk eener levende poëtische cultuur. Natura non facit saltus. Poëtische cultuur is alleen bestaanbaar, zoodra en zoolang er dichters optreden, al of niet vereenigd in scholen, die c r e a t i e f door hun eigen werk, als tusschenpersoon getuigenis afleggen van hun bewondering... Doch een figuur

> als Valéry vernietigt al deze hiërarchische mogelijkheden door haar perfectie...'

Men kan zich afvragen - afziende van de tegenspraken met hier boven aangehaalde uitspraken van Vestdijk, die van minder belang zijn - of het duistere vers, al of niet geperfectionneerd, al of niet van diepzinnigheid verzadigd, ook niet de zekere uitdrukking is van een 'pernicieus slot'? Vestdijk gewaagt zelf in de eindzin van dit essay van een 'ondergang', waarvoor hij Valéry symbolisch acht. Hij zelf echter zoekt deze ondergang veeleer binnen de begrensde gebieden der literatuur, ja, hij koppelt ze min of meer aan de aanwezigheid van één enkelen dichter als Valéry, die immers de 'hiërarchische mogelijkheden vernietigt', terwijl wij ons afvragen, of zo'n ondergang niet in de eerste plaats geconditioneerd wordt door wat Vestdijk in de Hoofdstukken over Joyce het 'stokken van het levensproces' noemt.

Dat er tussen perfectie en ondergang, artistieke volmaaktheid en decadentie zekere samenhangen bestaan, leert ons Vestdijk's volgende essay over Stefan George. Het is een levensblik in diens 'verborgen zijde', een opname 'van onderen af', en wat Vestdijk daarbij vastlegde - men leze die kostelijke opmerking over de verzen in het schoolcahier vol hanepoten - laat ons inderdaad bij dezen hogepriester der literatuur uitingen van een poëtische beweeglijkheid zien, die in de tempel met marmeren bijschriften niet worden opgemerkt. - Toch is het geen apologie van George, die Vestdijk hier levert; het hele opstel draagt de sporen van een satiriek-nuchtere redelijkheid, die zich niet door de esoterische comedie rondom dezen 'dichtervorst' in de war laat brengen (hoe briljant is niet de kenschetsing van de 'Kreis': 'mummies van dienaren en katten rondom Ramses').

Het gaat met de verhouding Valéry-George in zekere zin als met de verhouding Joyce-Lawrence; binnen dezelfde ontaardingsproblemen blijft de ene echt, beheerst, bewust, de andere slaat door in een richting, die schouderophalen, ja, lachlust wekt. In Das Wort (jrg 3, nr. 12) heeft Franz Leschnitzer een uitmuntende 'ontmaskering' van deze Germaanse l'art-pour-l'art-klucht gegeven onder de veelzeggende titel 'George und die Folgen', die in vele opzichten een aanvullend pendant is van Vestdijk's necrologie. Het doet

ons denken aan Friedrich Engels' passage in de Anti-Dühring, waar deze de modernste ontwikkeling van Duitsland's wetenschap en kunst afdoet met het bijtende invectief: ‘h ö h e r e s B l e c h, mit dem Anspruch auf Überlegenheit und Gedankentiefe...’, wanneer we Vestdijk's satirieke karakterschets van George's ‘gedrukt oeuvre’ op blz. 187 lezen. Het handjevol verzen, dat van zulk een hoog-opgeschroefd ‘literair dandyisme’ overblijft, is àl te arm, om zoveel moeite, zetkosten alsmede dikke boeken van Gundolf ideologisch te dekken...

(Slot volgt)

René Schickele, grenslandsman
door Gerth Schreiner

Kort geleden hadden Johan Winkler en ik een gesprek over de Europese dichtkunst voor déze en de vorige wereldoorlog. Ik las hem toen het volgende gedicht voor uit het weekblad van de Duits-Franse Unie ‘Die Zukunft’, dat 's middags gekomen was:

Pax Africana

Wenn die Kriege einst alle zu Ende sind,
Die von Weißen gegen Weiße,
Die von Gelben gegen Weiße,
Und, zuletzt, die zwischen Gelb und Schwarz,
Dann entdecken der Vereinigten Staaten von Afrika
Etwas faule zwar, doch hochgelahrte Schartekenwühler:
Einen Glauben hab' in grauer Vorzeit es gegeben,
Der gebot:
‘Liebet Euch untereinander!’
Und einen Gott, der persönlich das Beispiel gab,
Mensch ward und sich kreuzigen ließ,
Um seinen Nächsten zu erlösen;
Und sie fragen sich:
‘Warum hat man sich damit nicht begnügt?
Wessen bedurfte man denn noch, um glücklich zu sein?
Die damaligen Menschen waren schwer zu befriedigen...’
Und mit ihren wunderbar-weißen Zähnen bleckend,
Lachen sie das sanfte kleine Negerlachen,
Das im Ohr klingt wie das Schwirren
Der Libelle und wie Kolibri-Gezwitscher.

Drie dagen later stond er in de krant, dat de dichter van deze verzen, René Schickele, in Zwitserland gestorven was.

Het bericht stemde mij zeer treurig. In mijn bedroefdheid herinnerde ik mij - ik wist eerst niet waarom - gedenk een-

teken, dat de bewoners van het Waalse dorpje Xoffroi voor hun in de wereldoorlog gesneuvelde dorpsgenoten hebben opgericht.

Dat is het merkwaardigste gedenkteken, dat ik ooit heb gezien. Heel toevallig ontdekte ik het op een tocht, die ik van uit het huisje in de Eifel, waar ik in Duitsland 's zomers placht te wonen, naar het Hohe Venn maakte. Dit hoogveenmoeras ligt in de buurt van Malmédy en is na de vorige oorlog bij België gekomen. Tussen het hoge wollegras vond ik een kruis, gezet voor een bruidspaar uit Xoffroi, dat op weg naar de kerk door de mist van de weg af raakte en in het moeras verdronk. Zo werd ik op het dorpje opmerkzaam. En omdat het bovendien het dorp is, waar Clara Viebigs naturalistische, eens zeer bestreden en nu vrijwel vergeten roman ‘Das Weiberdorf’ speelt, verliet ik de grote weg naar Malmédy. De huizen van Xoffroi liggen verborgen achter hoge, kunstig gesnoeide windvangende heggen. Het monument echter valt dadelijk op: het is een zwaar rotsblok, dat op een voetstuk rust. In de rots is een lange lijst van Waalse namen gegrift. Daaronder staat in het Frans: ‘Niemand heeft grotere liefde, dan wie zijn leven laat voor zijn vrienden.’ Er zijn geen militaire rangen bij vermeld en ook geen veldslagen, waarin de dragers van die namen zijn gesneuveld, - niets dan een kruis en een datum bij elke naam. Want deze Walen hebben immers in de wereldoorlog in het Duitse leger moeten vechten...

Ik moet erkennen, dat ik nooit achter de zin van deze steen en schrift geworden tragicomedie van menselijke ijdelheid heb kunnen komen. Zij, die dit monument hebben opgericht voor de gesneuvelden, zijn nu met hart en ziel Belgen. En voor de oorlog zijn zij zeer zeker enthousiaste Walen geweest. In heel Xoffroi wordt geen woord Duits gesproken. Voor welke vrienden zijn deze mannen gesneuveld? Ik geloof, dat zij het zelf niet hebben geweten, en dat zij veel liever in leven waren gebleven.

Toen ik Schickeles korte levensloop herlas, door hemzelf voor de in 1920 door Kurt Pinthusuitgegeven ‘Symphonie jüngster Dichtung’: ‘Menschheitsdämmerung’ geschreven, begreep ik plotseling, waarom het monument in Xoffroi mij voor de geest was gekomen. Ook Schickele stamt uit een grensland,

de Elzas. Zijn vader was Duitser, zijn moeder een Franse. ‘Ich bin,’ schrijft hij, ‘ein deutscher Dichter, gallisch-alemanischen Geblüts, das in der Form der deutschen Sprache austreibt, ein Fall wie Gottfried von Straßburg auch - dreifache Verbeugung vor dem unerreichbaren Ahnen! den doch auch keiner zu “annektieren” und zu “desannektieren” gedenkt. Gestern deutsch, heute französischer Staatsangehöriger: ich pfeife darauf...’

Deze laatste opmerking was geen achter de gebeurtenissen aanlopend cynisme. Reeds gedurende de wereldoorlog was Schickele naar Zwitserland uitgeweken. Sinds September 1915 gaf hij daar opnieuw het tijdschrift ‘Die weißen Blätter’ uit, waarvan hij als opvolger van Franz Blei in December 1914 de redactie op zich had genomen. In dit maandblad - de enkele jaargangen zijn nu heel zeldzaam geworden, ik zag ze kort geleden in Amsterdam bij een antiquair en mijn hart bloedde, omdat ik geen geld had ze te kopen - bracht hij het werk van de beste Europese schrijvers bijeen.

Men heeft Schickele dat verweten en hem een ontworteld litterator genoemd. Eén blik op zijn werk is echter voldoende om in te zien, hoe dom dat is geweest. Hij hield van zijn geboorteland als weinigen. Steeds weer heeft hij zijn landschap en mensen uitgebeeld. Het schoonst heeft hij dit innige verbond met zijn geboorteland uitgedrukt in het gedicht ‘Die Leibwache’. De tegenwoordige Duitse ‘bloed-en-bodem’-dichters moeten hem de laatste regels daarvan maar eens nadoen:

> Drum bin ich auch in mancher Stunde wie verdammt,
> Ich weiß trotzdem: ein Schein von meinem Blut,
> Wo ich auch bin, ob schlafend oder wach, umflammt
> Mein Tun mit einer Glorie innerlicher Glut,
> Darin ist alles das enthalten, was die Väter,
> Ob sie Soldaten, Bauern, Sünder oder Beter,
> Mit ganzem Herzen ausgelebt zu meiner Hut.

De Vogezen, waar Schickele vandaan komt, zijn prachtig. Ik was er het laatst in de vorige wereldoorlog en zag ze later nog eens, als een blauwe streep aan de horizon, vanaf de Dom in Straatsburg. Het was toen laat in de herfst. Ik kwam uit de gezegende tuin van Europa: Zuid-Frankrijk. De toeristen

waren al lang weer thuis. Ik praatte met den torenwachter. Plotseling wees hij over de daken en de Rijn en zei: ‘Da driwwe ligt Ditschland!’ Er was niets vijandigs in zijn stem en niet eens iets van een waarschuwing, zoals in de uitroep van den scharenslijper, die ik op de tocht door het Walenland naar de weg naar Kaltenherberg vroeg. ‘Mais c'est en Prusse, monsieur!’ riep de oude grijskop mij nog na, toen ik alweer onderweg was. Neen: er lag eerder een zekere treurigheid in de stem van den torenwachter. Sinds het einde van den oorlog was hij niet meer over de Rijn naar ‘driwwe’ gekomen.

Schickele heeft in Zabern en in Straatsburg het gymnasium bezocht en later aan de universiteiten van Straatsburg, München en Parijs gestudeerd. In zijn levensbeschrijving vertelt hij met fijne ironie, dat hij reizen heeft gemaakt door geheel Europa ten Westen van de Elbe, Griekenland, Palestina, Egypte en Indië. Ten Oosten van de Elbe lag voor hem ‘Pruissen’, dat van zijn geboorteland niet een Duitse provincie, maar een ‘Rijksland’, een soort kolonie, had gemaakt, waarin een Pruissische luitenant een ‘Wakkes’ (scheldwoord voor Elzasser), met de rijzweep mocht slaan en daarvoor een telegram van den kroonprins ontving: ‘Immer feste druff.’

Zijn herkomst uit dit grensland drukte een stempel op zijn gehele werk. Klabund heeft dat heel juist gezien. In zijn ‘Literaturgeschichte’ schrijft hij: ‘Es spielen sich keine Passionen ab... Schickele geht zur Aktion über, zur These, zur Forderung: Nicht: so seid ihr! Sondern: so sollt ihr sein - So soll sich der Mensch zwischen den Rassen entscheiden!’ Schickele had gekozen. Hij hield van zijn geboorteland, maar meer nog van Europa en bovenal van de mensheid. Toen de wereldoorlog uitbrak, vluchtte hij niet, als zo menig dichter in onze tijd, naar Afrika of Amerika. Hij ging om zo te zeggen een beetje opzij: naar een vissersdorp aan het meer van Zürich, en wachtte daar het nieuwe Europa af, waaraan hij vast geloofde, en hij zocht mensen, met wie hij samen dit nieuwe Europa, waarnaar hij verlangde, kon voorbereiden. Er is een gedicht uit deze tijd, waar ik bijzonder veel van houd, het heet ‘Pfingsten’:

Die Engel unsrer Mütter
sind auf die Straße gestiegen,
Das Raufherz der Väter
stiller schlägt.
Feurige Zungen fliegen
oder sind wie Kränze
auf Stirnen gelegt.

Gehör und Gesicht kennen keine Grenze,
wir sprechen mit Mensch und Tier.
Was unser Blick trifft, antwortet: 'Wir'.
Die Kiesel am Weg sind schallende Lieder,
jeder Pulsschlag kommt von weither wieder,
Blühendes strebt, von kleinen Flammen beschwingt.

Die Fische schaukeln den Himmel auf ihren Flossen
und sind von blitzenden Horizonten umringt,
Sonne tanzt auf dem Rücken der Hunde.
Jedes ist nach Gottes Gesicht in Licht gegossen
und weiß es in dieser einzigen Stunde
und erkennt Bruder und Schwester und singt.

Toen de oorlog uitbrak, had de dichter al een behoorlijk aantal verzenbundels - het eerste 'Sommernächte' in 1901 - vertellingen en romans gepubliceerd. In 1883 was hij geboren en maar tien jaar ouder dan mijn generatie. Maar hij was een groot voorbeeld voor ons.

Ik herinner mij, hoe een van zijn boeken - 'Schreie auf dem Boulevard' (1913) - midden in de oorlog in mij en een paar jonge studenten het verlangen wekte weer naar Frankrijk te Kunnen reizen. Wij kwamen uit een gebergte in midden-Duitsland, waar in onze jeugd de boswachters hun honden nog de namen gaven van Franse generaals, die tijdens de Franse invallen in Zuid-Duitsland door onze streek waren getrokken. En onze onderwijzers op de lagere school en leraren op het gymnasium hadden alle mogelijke moeite gedaan ons in te prenten, dat de Fransman onze erfvijand was.

Schickeles 'Weiße Blätter' waren voor ons, ook gedurende de oorlog, toen de vlam van deze haat weer aangewakkerd werd, een brug tussen Duitsland en Frankrijk. Critici van het slag van Alfred Kerr - hij 'dichtte' toen: 'Jeder Schuß ein

Ruß, jeder Stoß ein Franzos, jeder Tritt ein Britt' - hebben hem zijn Europese houding kwalijk genomen. Het is zeer leerzaam nu Kerrs bespreking te herlezen ('Die Welt im Drama', III) van de opvoering van Schickeles, in October 1914 geschreven toneelstuk 'Hans im Schnakenloch', dat ook in de Vogezen speelt. De toenmalige literatuur-paus maakt Schickele daar belachelijk in... 'Schickele, René, den ich nach manchem Brief schmunzelnd gewissermaßen zu den befreundeten Gegnern rechne, seit man ihm eine Monatsschrift anvertraut hat (da bricht etwas bei jedem aus, das nicht Caesarenwahn heißen soll - das würde zuviel sagen - es paßt höchstens das mildere Kosewort: Caesarionklaps).' Kerr wist, wat hij deed. 'Ich stehe bei diesem Schwarm in keinem guten Geruch, weil ich, als die überrumpelten Geister sich schieden, in dubio die Partei Deutschlands nahm, das, von allen Botokuden geächtet, von allen Buschmännern sittlich verdammt, von Tibetanern verworfen, von Feuermännern abgelehnt, von Eskimos verklagt, von Boliviern bemängelt, von Portugieserichen mißbilligt, von Alaskanern geschnitten, - das in solcher Lage, wenn es wie Karl Moor, mit ein Paar Genossen in die böhmischen Wälder zieht, zu schützen, eine Wonne bleibt.

Mit tausend Liedchen, oder was der Einzelne sonst kann'... Met duizend liedjes: 'Jeder Schuß ein Ruß - jeder Stoß ein Franzos - jeder Tritt ein Britt' - 'Der Hindenburg, der Hindenburg, der haut die Russen hinten durch!'

Schickele had ondanks alle vijandigheden de moed tot een minderheid te behoren. Hij leerde een nieuwe generatie, wat in Duitsland zo zeldzaam is: 'Zivilcourage' te hebben, d.w.z. moed te hebben, ook als men geen uniform draagt en tot geen horde behoort. Ook na de oorlog, toen 'mensheid' le dernier cri van de litteraire mode was geworden, bleef hij wantrouwend en werkte hij in stille afzondering.

Twee zinsneden uit zijn zelfgeschreven biografie klinken als nawoord en profetie tegelijk: 'Keiner meiner Kameraden wird mich durch meine Schuld verlieren. Und beginne der Krieg von neuem, und welche Militarismen einander auch ablösen mögen.' Hij schreef deze woorden in 1920. Hij was toen 37 jaar oud. Twintig jaar later, na het uitbreken van de nieuwe oorlog, stierf hij in Zwitserland. Zijn laatste gedichten

schreef hij in het Frans - ook het hierboven aangehaalde. (De Duitse tekst is een vertaling van Hardekopf). Maar ook deze keer vluchtte hij niet uit Europa. De Europa-moeheid, die velen te pakken heeft gekregen, is hem vreemd gebleven. Op de drempel van de dood gaf hij nog éénmaal een lichtend voorbeeld.

Met dat voorbeeld voor ogen wordt mijn droefheid groter. Wonend in het land van Erasmus van Rotterdam en Hugo de Groot zoekt ik, uitkijkend over Europa, tevergeefs een tijdschrift, waarvan men over vijfentwintig jaar zal kunnen zeggen, wat de schrijver van het Engelse boek 'Expressionism in German Life, Literature and the Theatre' (Studies by Richard Samuel and R. Hinton Thomas-Heffer, Cambridge 1939) over Schickeles 'Weiße Blätter' zegt: 'This group illustrates the alliance between the metaphysical and the Activist sections in the attempt to stop the course of the War.'

Nog eens haal ik mij de namen voor den geest van enkele zijner medewerkers: Klabund, Leonhard Frank, Heinrich Mann, Landauer, Barbusse, Duhamel, Vaillant-Couturier, Andreas Latzko. Velen van hen zijn reeds dood. De anderen zijn oud. Nog houden zij het vaandel hoog van een nieuw, komend Europa. Waar echter is de jeugd, die het uit hun handen overneemt en verder draagt?

Hitler's gesternte
door Dr. M. van Blankenstein

Hitler heeft te München het woord gevoerd, ter herdenking van den twintigsten verjaardag van de stichting van zijn partij. In zijn gewonen trant heeft hij gesproken. Het was veelal alsof wij een potpourri aanhoorden uit zijn vroegere redevoeringen van gramofoonplaten. Wij herkenden ieder pakkend gezegde en ook iedere zwakheid. De zelfverheffing van den ‘kleinen soldaat’, het smalen op zijn voorgangers en op zijn vijanden, wij hebben het vele malen uit zijn mond vernomen. Hij scheen nu rustiger, wat zelfbewuster te spreken dan op 30 Januari van dit jaar te Berlijn. Toen was hij onzeker, toen ontbrak alle zelfbeheersching en soms zelfs de rhetorische samenhang. Aan het slot was hij toen zijn stem en ook zijn woord niet meer meester. De peroratie mislukte. Toen hij den avond van 24 Februari begon te spreken, was hij kalmer. De uitbarstingen tegen de democratische staatslieden, tegen de regeerders van het keizerlijke Duitschland, van de republiek van Weimar, en bovenal tegen Chamberlain en Churchill, waren daar niet mee in strijd. Hitler heeft zich nooit kunnen bevrijden van den vorm van welsprekendheid, waarmede hij in zijn eerste jaren te München triomfen vierde. Die is nu eenmaal niet van ander gehalte. Als hij in het openbaar het woord voert, krijgt de haat hem te pakken, nu nog meer dan vroeger, omdat jaren van dictatorschap tegenstand voor hem te ondraaglijker hebben gemaakt. Zijn wezen is wrok tegen de wereld, die hem nooit zal bewonderen zooals hij door haar zou willen worden bewonderd, in een toomelooze, innerlijke begeerte. Hij zal zich met haar niet verzoenen voor zij hem het echte zelfvertrouwen en het echte zelfbewustzijn geschonken zal hebben, dat niemand ter wereld hem geven kan. Dat is het groote, tragische conflict in dezen man. De critiek der wereld is voor hem gelijk reeksen van geeselslagen. Tusschen hem en de

menschheid zal er nooit vrede zijn, zoolang hij leeft. Dat zijn rede van 24 Februari daarvan het kenmerk droeg, was geheel volgens de gewoonte. Het ongewone kwam aan het einde.

Een oppervlakkig luisteraar had op de gedachte kunnen komen, dat uit het einde van zijn rede meer dan ooit de hybris sprak, waarmede hij innerlijke onzekerheden tracht te versmoren. Hij noemde zich zelf de uitverkorene der voorzienigheid, die hem in al zijn daden ter zijde had gestaan, en die stellig een bedoeling moet hebben gehad, toen zij hem in November aan den aanslag te München deed ontsnappen. De voorzienigheid, zoo hoorden wij, strekt haar bijzondere bescherming over hem en het Duitsche volk uit, en zal heel zeker daarin ook verder niet te kort schieten. Zeker, men zou dat als den hoogmoed van het zich uitverkoren gelooven kunnen verklaren. Maar weer is het gekunstelde hoogmoed, die dezen keer ter bezwering van gevoelens van vrees wordt opgeroepen. Vrees hebben wij in menige rede van Hitler gehoord, sedert hij, kort voor 'München', in het Sportpaleis te Berlijn het woord voerde. Hij voelt zich in de greep van het noodlot. Het wordt hem steeds duidelijker dat de krachten welke hem drijven, hem voortstuwen op den weg naar het verderf, zooals zij zoovelen hebben gedaan, die het leven steil omhoog gebracht had gelijk hem. Hij weet den loop van zaken niet meer te overzien, nog minder te beheerschen. Zijn berekeningen zijn bedriegelijk gebleken. Het is of het lot hem valstrikken gelegd heeft, waaraan hij nu weet, niet te zullen ontkomen. Misschien beseft hij niet ten volle de grootheid van de baan, die hij zich naar den afgrond heeft gekozen. Komt het ongeluk over hem, dan kan hij met trots erop wijzen dat hij nooit opportunist is geweest, nooit een echt compromis heeft gesloten, dat hij rechtstreeks op deze dingen is afgegaan, en dat zelfs zijn aarzelingen slechts schijnbaar waren. Hij heeft zich van list, van misleiding als middelen bediend; en ook dat weer principieel en zonder zwakte. Hij ging nooit een stap terug, hij nam enkel soms den schijn aan terug te wijken, geen oogenblik zelf in het onzekere, dat hij weldra met onstuimige vaart verder stormen zou. Hij kan zich erop beroemen nooit minder te hebben gedaan dan hij beloofd of gedreigd had; in menig geval echter zelfs aan-

zienlijk meer dan dat. Een wilskracht als de zijne, een vasthoudendheid en doorzettingsvermogen als hij aan den dag gelegd heeft, heeft de menschheid slechts in schaarsche gevallen te zien gekregen. Als, misschien spoedig, het noodlot hem treft, dan treft het een man, die zich gelijk gebleven is als zeer weinige onstuimige figuren in de geschiedenis der menschheid. Hij is tenvolle een Shakespeare waard, als dramaturg van zijn leven. Men moet verblind zijn door haat of misleid door den geringen afstand om dat niet te beseffen.

Toen hij op 24 Februari, wellicht op zijn grootste hoogte, sprak, beving hem een onvermijdelijke duizeling. Hij voelde met de onfeilbaarheid van den slaapwandelaar, waarop hij zich vroeger wel beroepen heeft, den dreigenden afgrond, en voor een houvast greep hij naar mystiek. Wij kunnen het geen godsdienst noemen, en nog minder godsdienstig, wat hij daar verkondigde. Er is een hoogere macht, die hem heeft geleid, en hem voor falen heeft behoed, zoo riep hij de zijnen toe. Hij heeft jaren lang werkelijk aan zijn, op inspiratie berustende, zekerheid van handelen geloofd. Maar nu was die zekerheid hem ontvallen, het vertrouwen, waarvan hij bestond, geschokt, omdat hij wist dat hij wèl gefaald had, misrekeningen had gemaakt, gruwelijk van afmeting en strekking, zooals alles bij hem grootsch en gruwelijk zijn moet. Weer eindigde zijn rede in kreten. Op 30 Januari meenden wij de vertwijfeling daaruit te hooren; was zij er onmiskenbaar; zij klonk schril, gelijk zij klinken moet uit den mond van een man, die den afgrond aan zijn voeten ziet, en weet dat hij nog voortgestuwd wordt, terwijl hij die voortstuwing slechts volgen kan, daar zijn geaardheid verbiedt, anders dan vooruit te willen. Hij zal zich zelf gelijk blijven tot het einde. Hitler schreeuwde het in de wereld: De voorzienigheid kan niet willen, dat het Duitsche volk - en hij ziet in zich zelf het Duitsche volk verpersoonlijkt - ten gronde gaat. Hij herhaalde en herhaalde dezen kreet. Plotseling sloeg de wanhoop in hem naar buiten. Zijn woord kon hoogmoedig lijken, het was het niet. Hitler is in zijn wezen, bij alle kracht en grootheid, de arme, door minderwaardigheidsgevoelens gepijnigde mensch gebleven, dien de wereld onthield juist wat hij bovenal van haar begeerde, maar wat hij innerlijk onbe-

reikbaar wist. En nu laaide dit menschelijke in hem gierend op, gelijk het reeds vroeger gedaan heeft. Woorden, die hij, misschien met andere bedoeling, te voren had opgesteld, sleepten, toen hij ze losliet, alle vrees in hem, alle afgrijzen voor hetgeen hij weet dat nadert, met zich mee en dit alles werd tot de uitbarsting van haast kinderlijk jammerend verzet tegen het onvermijdelijke, dat wij in het slot van zijn rede hoorden.

Dat is een van de gruwelijke nieuwigheden van onzen tijd. In onze huiskamer gezeten beluisteren wij de hartekreten zooals de moderne geweldige ze slaakt, wanneer hij in het openbaar moet spreken en de gevoelens hem overweldigen van een Alexander de Groote, dien de dood in den weg treedt, van een Attila, van een Napoleon, van een Kreuger in hun ondergang. Een Stalin is geen Hitler. Hij zet niet met bewustzijn alles en zich zelf op het spel, om in zeer korten tijd het allergrootste te bereiken. Hij is sluw, geduldig en beloert gelegenheden. Zijn grootheid is die van een Iwan de Verschrikkelijke, die een opbouwer was, zij het met een daarvoor weinig deugdelijk volk. Stalin is een man die zijn kracht ontleent aan het uitgestrektste samenhangende rijk op aarde, een wreedaard en een wrokkig eerzuchteling. Maar Stalin ontbreekt het élan van een Hitler, de desperate moed in het groote. Hij kon een gezag erven van de tsaren, van Lenin, maar het niet zelf vormen. Hitler heeft zijn plaats veroverd onder de mannen die groote geeselen der menschheid zijn geweest, maar die in hun bloedig spoor toch, vrijwillig of onvrijwillig, zegeningen hebben achtergelaten welke slechts het nageslacht beoordeelen kan. De menschheid heeft af en toe felle geeseling noodig om een stap vooruit te doen. 1914-1918 was nog niet voldoende geweest. Laat ons dit met droefenis en schaamte erkennen. Zal nu de leering voldoende blijken? Hitler heeft gesteund op het geweld en niet op ethiek. Hij heeft zich omgeven geweten door lieden van min allooi, eerzuchtig, hebzuchtig, maar allen van brutale kracht. Hij heeft perversie om zich geduld, en die slechts uitgeroeid, waar zijn positie een voorwendsel tot uitroeiing eischte. Hij heeft de baatzucht om zich heen zeer wel ingezien, de snelle verrijking in zijn naaste omgeving als algemeen verschijnsel, en hij heeft er zich in geschikt. Hij kon niet onkundig zijn van de

wreedheden die in de concentratiekampen werden en worden gepleegd, van hetgeen er in veroverde landen bedreven is en bedreven wordt. Hij beschermde de ontaarde fantasieën, welke Julius Streicher in zijn Stürmer kon loslaten over de Duitsche jeugd. De ontzaglijke omvang van de menschelijke ellende, welke zijn bewind teweegbracht, heeft hem nooit verontrust. Zijn doeleinden en zijn onbluschbaren wrok wilde hij tegelijkertijd gediend zien, en hij heeft dat lange jaren kunnen hebben zooals hij het wenschte.

Hij leerde de wereld minachten. Zij was met geweld te bedwingen, uit behoefte aan vrede en uit afkeer van offers, zelfs toen dit geweld nog niet zoo heel machtig was. Want hij heeft met zijn daden niet gewacht tot hij meende niemand meer te vreezen te hebben. Hij had steeds geloofd, en hij meende het bevestigd te zien, dat de andere staten steeds voor hem zouden terugwijken, tot hij zoo sterk geworden zou zijn dat niemand hem meer kon weerstaan. Hij had de zijnen altijd de verwezenlijking van zijn verstrekkende doeleinden beloofd, zonder dat hij hen oorlog daarvoor zou hebben te laten voeren. Hij geloofde vast in de onweerstaanbaarheid van den man, die nooit aarzelt, die altijd dreigt. Hij had minachting voor alles wat oude 'deskundigheid' was. Deze lieden kenden de wereld, en zij waarschuwden. Maar Hitler weigerde naar waarschuwing te luisteren, zelfs als hij de gegrondheid ervan niet verwerpen kon.

Hij schafte alles af, wat het waagde hem te vermanen: zijn generaals, zijn diplomaten, zijn oeconomische raadgevers, zijn financiers. Von Fritsch, Von Neurath, Schacht, Thyssen, zij allen moesten wijken. Hij geloofde in de daad. Als men maar durfde handelen dan schikte al het overige zich van zelf. Was het de republiek van Weimar niet heel slecht gegaan onder de 'deskundigheid'? Hoe kon het dan erger worden door het, zichtbaar lucht verschaffende en zorgen verdrijvende handelen? Dit is alles narcotium, zeiden critische toeschouwers buiten de grenzen; en ook binnen de grenzen, zoolang dergelijke taal daar nog mogelijk was. Hitler heeft bij dat woord wel aan zijn vriend Goering gedacht. Eens had men dezen, wegens misbruik van narcotica, de voogdij over zijn stiefkinderen ontnomen. Maar was hij een zwakkeling daardoor geworden? Hitler kon zich altijd weer afvragen

welk recht van spreken die waarschuwers hadden, als hij bekeek, hoe hun wereld onder hun wijsheid en hun zorgen geworden was. En wat wisten zij van de toekomst, welke hij ging opbouwen voor Duitschland? De cost ghaet voor de baet uit. Hij ging Duitschland rijk maken met de schatten der wereld. Hoe konden zij zijn belegging beoordeelen, als zij niet bevroedden wat eens de winst zou zijn? Een conquistador berekent de rentabiliteit van zijn bedrijf andere dan een reederij wier schepen een vaste lijn bevaren!

Hitler vertrouwde op de onfeilbaarheid van het nooit hol klinkende dreigement, vooral wanneer geweldige kracht het steunde. Hij was zeker van het slagen aller speculaties op de lichtgeloovigheid van de staatslieden der andere mogendheden, niet omdat dezen niet wisten wat hun landen op den duur te wachten stond, maar omdat zij uit gemakzucht en vrees voor offers, geloof zouden veinzen in iedere geruststelling, tot hij, Hitler, hen niet meer te vreezen zou hebben. Ook zij zouden zich gaan wapenen. Hij wist reeds lang, dat zij zelfs zouden gaan dreigen. Maar hij behoefde dat niet te vreezen. zij bezaten niet, verzadigd als zij waren, de prikkels van zijn desperaten moed en zijn desperaten drang tot handelen. Zij regeerden niet volken, waarover zij naar willekeur konden beschikken. Tot een totalitairen oorlog zouden zij niet in staat zijn. En zij wisten dat.

Hitler heeft niet aan een oorlog geloofd. Dat is zijn eerste en grootste vergissing geweest. Hij heeft de lessen van de jaren 1914-1918 niet begrepen, ze propagandistisch uitgelegd. Hij is de dupe geworden van zijn eigen propaganda. Zijn begrip van de innerlijke nationale kracht van Engeland, van Frankrijk, van de buitenwereld, ontleende hij steeds aan de redeneeringen van kortzichtige, Duitsche nationalisten. Zijn begrip van de buitenwereld is nooit anders of grooter geweest dan dat van de Al-Duitschers van voor 1914. Hij begreep niet het geduld van zijn buitenlandsche tegenspelers. Hij zelf tintelde van ongeduld, hij kon geen drang tot handelen weerstaan. Als de anderen niet overeenkomstige haast aan den dag legden, wist hij dat zij niets vermochten. Hitler kende slechts één gevoelswereld, één methode; één maatstaf ter beoordeeling van menschen en volken. Zij die hem prezen, of,

gelijk Von Ribbentrop bij zijn eerste bezoek had gedaan, eerbiedig voor hem op de knie zonken, zalfden hetgeen daarbinnen bij hem altijd schrijnde: den twijfel aan eigen waarde. Niet de waarlijk hoogmoedige is het meest toegankelijk voor vleierij; dat is de man, die uiterlijk hoogmoedig, steeds behoefte heeft aan balsem, tegen een inwendig knagen van twijfel.

Zij die waarschuwden, meenende de wereld en haar geschiedenis te kennen, werden verwijderd. Als de toestand beklemmend werd, oeconomisch of politiek, verbande Hitler uit zijn omgeving hen, die poogden zijn oogen daarvoor te openen. Er waren er, die dit wisten en zeer voorzichtig waren in hun waarschuwen. Maar geen hunner heeft zich kunnen handhaven. Zij wendden zich ontmoedigd af, generaal Von Fritsch zelfs in zoo groote ontmoediging dat hij den dood zocht, zoodra de gelegenheid daartoe zich bood. Na het uitbreken van den oorlog had hij geen hoop meer voor Duitschland.

Hitler's regime is opgebouwd op overrompeling, overweldiging en illusies. De zwakheid der illusies zou eerst blijken, nadat het langdurig succes van overrompeling en overweldiging ze voor Hitler tot onwrikbare waarheden had gemaakt. Hij luisterde nog slechts naar de raadgevers, die ze aanwakkerden. Daardoor zijn eenige van zijn noodlottige misrekeningen mogelijk geworden.

Von Ribbentrop vertelde hem, dat Engeland nooit vechten zou voor Midden of Oost Europa; allen die anders beweerden waren, volgens hem, vreesachtigen en misleiders. Hitler bewonderde dezen man, wiens door geen inzicht aangetast zelfvertrouwen van S.A.-man met het zijne verwant was, wiens vereering hem streelde, en die de buitenwereld zoo grondig had leeren kennen, doordat hij haar hoofdsteden had bezocht, haar taal had leeren spreken. Door hem kreeg Hitler een rotsvast vertrouwen in het slagen van zijn plan, de wereld te onderwerpen zonder echten oorlog. München was voor hem het laatste, overtuigende bewijs geweest, dat de anderen steeds zouden wijken. Nu zou hij zich door geen dreigement meer vrees laten inboezemen. Men weet het, hij geloofde niet aan een Engelsche oorlogsverklaring, ondanks alle dringende waarschuwingen van Chamberlain, die dit

noodlottige geloof het grootste gevaar achtte voor den vrede. Hij wist ook het Duitsche volk, zelfs Duitschers die meer tot oordeelen bevoegd waren dan hij, met dit geloof te doordringen. Toen de oorlogsverklaring tòch kwam, was hij overtuigd dat zij slechts formeele beteekenis had, niet meer dan een gebaar was, dat Engeland meende, niet achterwege te kunnen laten; en dat het einde van den Poolschen veldtocht Engeland eieren zou doen kiezen voor zijn geld. In het vertrouwen daarop had Hitler, gelijk een schaakspeler dien een opening mishaagt, het spel verschrikkelijk gecompliceerd en ook voor zich zelf onoverzichtelijk gemaakt, door het samengaan met Rusland. Deze berekening faalde. In October moest Hitler ontdekken, dat het werkelijk oorlog was, dat Engeland en Frankrijk als aanvallers niet meer te intimideeren of af te schudden waren.

In overmoed had hij zich al te zeer gehaast. Von Ribbentrop had het tegenover Ciano bekend, en Ciano had het wereldkundig gemaakt, dat Duitschland nog in vier of vijf jaar niet in staat zou zijn een oorlog te voeren. Dat was toen niet voor de buitenwacht bestemd geweest. Het avontuur, dat op de illusie van geen-oorlog berustte, was verkeerd uitgeloopen. Hitler ontdekte tegelijkertijd andere misrekeningen. De verwachtingen die hij had gekoesterd van zijn vrienden en bondgenooten, van Italië, Japan, Spanje, en van Rusland te langen leste, waren bedrogen uitgekomen. Misschien had hij niet op gewapende hulp van één hunner gerekend. Maar met het gekletter van hun wapenen en hun strijdkreten te zijnen gunste, moesten zij het oorlogsgevaar, als hem dit bedreigde, afwenden. De eene groep echter had zich om de andere groep van hem afgewend. Zij waren ook niet begeerig meer, buit te zoeken in het spoor van zijn legerscharen, omdat zij niet in dien buit geloofden. Zij deden geen ernstige poging om door bemiddeling, gelijk te München was geschied, Duitschland's belang of veiligheid te dienen. Geen hunner was een echt vriend.

Weer een misrekening berokkende hem zijn geloof in de kunsten van den door hem verachten, maar daarom niet minder nuttig geoordeelden, Dr Goebbels. Weer wreekte zich het onvermogen van Hitler, den onbereisde en monoglot, het verschil in geaardheid tusschen andere volken en zijn

Duitschers te onderscheiden. Engeland zou niet in staat zijn, een oorlog te voeren, daar de Duitsche propaganda en agitatie in de mohammedaansche en in de Indische wereld, en zelfs in bepaalde dominions, het Britsche Rijk hadden ondermijnd. Het bleek alles bedriegelijk. De voorliefde der Arabieren, de afkeer der Indiërs van het Duitsche stelsel, de trouw der Dominions, overtroffen de voorstellingen die de niet-Duitsche buitenwereld zich daarvan had kunnen vormen. Er waren meer misrekeningen: De oeconomische hulp uit Rusland, de olietoevoer uit Roemenië, stelden teleur. Vele kostbare maanden gingen voorbij, zonder dat Duitschland toevoer van beteekenis uit die landen ontving. Er ontstond een achterstand, die nog verergerd werd door een abnormaal strengen en langdurigen winter. Die achterstand is niet in te halen, daar de normale toevoer reeds het onmogelijke eischt van de beschikbare transportmiddelen. Roemenië verbood ten slotte den uitvoer van benzine voor vliegtuigen. Dit was een nieuwe, harde slag. Wel gaf Roemenië den Duitschers den raad, in eigen raffinaderijen de wèl geleverde olie tot de vereischte vluchtigheid te veredelen. Maar de beschikbare raffinaderijen kunnen het gewone werk slechts met moeite aan.

De tyrannos moet altijd in illusies leven, omdat weinigen hem de waarheid durven zeggen en een scepticus geen tyrannos wordt. Militair was dat ook voor Duitschland een gevaar. De generaals, die gewaarschuwd hadden voor onderschatting van den vijand, voor overschatting van eigen, nog onvolmaakte krachten, waren verwijderd; op hun post bleven de generaals, die het inzicht of den moed, voor waarschuwing noodig, niet bezeten hadden. Wapen na wapen werd overschat. De duikboot kon in de eerste weken van den oorlog bij verrassing nog een belangrijke tonnage aan Engelsche schepen tot zinken brengen; weldra ging het als in den grooten oorlog, nadat de middelen tot verweer tegen dit gevaar ontdekt waren. In snel tempo werden de bestaande duikbooten uitgeroeid. Nieuwe werden in de vaart gebracht. Maar zij moesten hun actie in hoofdzaak richten tegen onbeschermde neutrale schepen, wilden zij, met hun minder geoefende bemanning, niet nog sneller het slachtoffer worden van de dieptebommen. De Engelsche oorlogsvloot leed eenige

gevoelige verliezen. Maar de duikboot bleek wederom geen wapen, dat Engeland tot onderwerping kon dwingen binnen den tijd, die Duitschland daarvoor ter beschikking had.

De Duitsche luchtmacht waagde het evenmin in het aangezicht van gelijkwaardige tegenstanders den luchtoorlog tegen de burgerlijke bevolking, of zelfs maar tegen industrieele of militaire centra van den vijand, te ontketenen, als Engelschen en Franschen zelf dit tegenover Duitschland durfden. Zij heeft getracht, de Britsche oorlogsvloot ernstige schade toe te brengen. Dit is mislukt. Het was een bevestiging van de ervaring, te voren in Spanje opgedaan. De ondernemingen waren te gevaarlijk voor de Duitsche vliegers en zij werden gestaakt. Toen kondigde Hitler een nieuw wapen aan, dat niet tegen Duitschland gebruikt kan worden, en waarvan hij een moordend effect voorspelde. Hij bleek de magnetische mijn te hebben bedoeld, welke eenige weken lang werkelijk ontsteltenis bracht onder de zeelieden van alle naties die de Britsche wateren bevaren. Daarna was dit gevaar weer ten deele overwonnen. Het heeft zeker niet het resultaat opgeleverd, dat de Duitschers ervan hadden verwacht.

Vervolgens is de luchtoorlog tegen koopvaardij- en visschersvaartuigen begonnen. Daar de ervaringen in den strijd tegen de marine hebben geleerd dat op beschermde schepen luchtaanvallen al te groot risico voor den aanvaller opleveren, worden voornamelijk neutrale schepen of kleine Britsche vaartuigen er nog het slachtoffer van. De neutrale scheepvaart verkeert waarlijk in ernstig gevaar; dat van de, veelal in convooi varende Britsche handelsmarine blijkt aanzienlijk geringer. Neutralen kunnen in het nauw gedreven worden, niet echter het Britsche Rijk. Zijn verbindingen met den Oceaan vooral zijn nog niet ernstig bedreigd; wel de onze, de Belgische, de Scandinavische.

Van alle misrekeningen van Hitler verdient er één heel in het bijzonder de aandacht. Hitler heeft van den beginne van zijn bewind af weinig belangstelling gehad voor de spoorwegen. In de auto, en in autowegen, zag hij de groote mogelijkheid voor het Duitsche volk. Dit moest worden gemotoriseerd, opdat het te weerbaarder zou zijn in tijd van oorlog. Bewonderenswaardig werk is, op last van Hitler, in Duitschland ver-

richt in den aanleg van autowegen. Hitler, die de traditioneele voorliefde van den tyrannos deelt voor grootsche bouwwerken, heeft de nationale krachten, vóór de aanleg van vestingwerken die al te zeer opeischte, op het wegenstelsel geconcentreerd. De spoorwegen werden daarvoor verwaarloosd. De administratie van de spoorwegen klaagde, waarschuwde, het was alles vergeefsch. Deze methode trok in het buitenland zeer de aandacht. Men wees er op de strategische nadeelen van de uit de lucht zoo gemakkelijk vindbare en volgbare autostrada's. Maar tegelijkertijd erkende men de toeneming van militaire potentie, die het gevolg zou zijn van de invoering van de volksauto, welke nu Hitler's eerstvolgende doel was. Hitler beging hier een fout, maar een fout, die ook het critische buitenland te voren niet onderscheiden had. Zij zou eerst blijken toen de oorlog reeds eenigen tijd aan den gang was. Het gebrek aan toevoer van benzine legde bijna het heele civiele motorverkeer stil, en beperkte zeer het militaire motorverkeer. De last, die de spoorwegen te dragen kregen, was onverwacht groot. Maar de wagons ontbraken en ook de locomotieven. Het materiaal was in zeer slechten staat. Dit, en de overspanning van het overgebleven, deskundige personeel, bewerkte vele en bijzonder noodlottige spoorwegongelukken. De spoorwegen bleken nog even onmisbaar als in den vorigen oorlog, toen tenslotte hun uitputting eender oorzaken werd van het einde. Gevoed als zij worden met overvloedig beschikbare, binnenlandsche brandstoffen, moeten zij nu zelfs de gemotoriseerde afdeelingen bij groote verplaatsingen vervoeren. Toen kwam de harde winter, die het verkeer te water onmogelijk maakte. Nog zwaarder werd de taak van het vervoer per rails. De steden konden niet meer in voldoende mate van kolen voorzien worden, en ook belangrijke levensmiddelen, gelijk aardappelen, begonnen er te ontbreken. De auto kon niet te hulp komen. Want nu de Donau dicht lag en de spoorwegen in Rusland zoowel als in Duitschland niet beschikbaar waren voor benzinevervoer, zou een verhoogd autoverkeer te land bedenkelijk op militairen zelfmoord geleken hebben. Hoe zou men den vijand kunnen weerstaan, zonder groote hoeveelheid van brandstof voor de gemotoriseerde wapenen?

De verwaarloozing van den spoorweg gedurende vele jaren,

is een noodlottige vergissing geweest. Het vertrouwen in auto en autostrada is beschaamd. Daarvoor is de oorlog te vroeg uitgebroken. Het is deze zwakheid, die in belangrijke mate het vertrouwen der tegenstanders van Duitschland op een spoedige overwinning schraagt.

Hitler's methode was goed, uiterlijk bezien, zoolang de tegenstanders terugweken. Hitler heeft niet bijtijds ingezien, dat München slechts een nuttig tijd winnen voor de geallieerden gebleken was. Want nu brak de oorlog uit, toen de Duitschers niet meer op hun hegemonie in de lucht konden rekenen. Wat er al te gewaagd was geweest in Hitler's militairen en oeconomischen opbouw moest zich thans wreken. Niet enkel Hitler's berekeningen faalden, ook zijn geluk. De ongekend harde winter was voor hem een gruwelijke tegenvaller. Hij moest gaan twijfelen of zijn ster nog in het zenith stond. Men kon er bij voorbaat zeker van zijn, dat zijn bekend bijgeloof hem op deze gedachte moest brengen. Wij hebben nu uit zijn rede gehoord, hoezeer deze gedachte hem bezig houdt. En zeker kunnen daarbij zijn beschouwingen niet zoo optimistisch geweest zijn, als hij zijn toehoorders wilde doen gelooven. Zijn kreten aan het slot bewezen het tegendeel.

Critisch Bulletin

Overzicht van de hedendaagsche Finsche literatuur

Zeer levendig herinner ik me nog steeds den avond van eenige jaren geleden, toen ik in gezelschap van eenige jonge Finnen vertoevend, van een van hen de opmerking opving, dat welke veranderingen er ook in het letterkundig leven van zijn vaderland opgetreden mochten zijn, alle auteurs zich nog steeds van de steenen bedienden, die Aleksis Kivi aangedragen had, om het gebouw van een nationale literatuur op te trekken. ‘Maar’, voegde mijn zegsman er, zich zelf corrigeerend, aan toe, ‘meen vooral niet, dat ik door mijn woorden Kivi tot opperman wil degradeeren, verre van dien, hij droeg zeer zeker steenen en materiaal aan, maar hij metselde niet alleen, doch was ook een onvolprezen architect. We kunnen allen nog een les in compositie van hem krijgen.’ Ik dacht een wijle over die zinnen na, in de mij destijds nog weinig vertrouwde taal uitgesproken, toen ik me opeens bezon, dat mijn jonge vriend zich van een woordspeling bediend had, waar Kivi immers het Finsche woord voor steen is. Maar mijn feitelijke onbekendheid met Kivi's werken deed mij nadere bijzonderheden vragen, waarop mij weer met eenige klem te verstaan werd gegeven, dat in mijn land de Finsche Rabelais immers totaal onbekend was. Ja, Finsche Rabelais, die woorden herinner ik me heel duidelijk. Toen ik kort daarna Kivi's hoofdwerk, zijn Seitsemän Veljestä (De Zeven Broeders) las, kwam ik voor mezelf tot de overtuiging, dat de vergelijking met Rabelais mogelijk te veel door chauvinisme was ingegeven, maar dat dit werk - een zeer geslaagde combinatie van boeren- en schelmenroman - zeer stellig meer bekendheid buiten Finland verdient dan het tot dusver is te beurt gevallen. En toch zou in een overzicht als dit - waar ik meer in het bijzonder over eenige moderne stroomingen in de Finsche literatuur zal moeten spreken - de vermelding van een roman, die in 1870 voltooid en uitgegeven werd, achterwege kunnen blijven, waren er niet twee omstandigheden, die ieder over de Finsche literatuur schrijvende dwingen Kivi's naam te noemen. Hij is - we doelden er reeds op - de schepper van de moderne Finsche schrijftaal. Als men een pagina van Kivi naast vroegere Finsche stijlproducten neerlegt, dan is 't U, of ge een andere wereld binnentreedt. Hier - ik laat de Kalevala nu buiten beschouwing - een rustige gedragenheid, die mogelijkerwijs wel eens Uw eerbied oproept, maar zeer stellig ook Uw verveling niet onaangetast laat, ginds een flonkerende speling met alle taalmogelijkheden. Ja, het is en blijft een

geestelijk genoegen Kivi aan het werk te zien bij het uitdelven dier nieuwe taalschatten, die hij nu eens tot sierlijke, elegante beeldjes omsmeedt, dan weer in gigantische gevaarten doet overgaan. Laat mij van den inhoud van het boek nog alleen maar vertellen, dat het de wonderlijke avonturen bevat van zeven broeders: Juhani, Thomas, Aapo, Simeoni, Timo, Lauri en Eero (Jan, Thomas, Abraham, Simon, Timotheus, Laurens en Erik) telgen van een verarmde hofstede, die er op uittrekken, om aan het enge milieu te ontkomen en die in de wijde Finsche vlakte, in de maagdelijke bosschen, het leven in al zijn vormen leeren kennen. Dus nog eens: als ge - wat niet zelden gebeuren zal - bij de lezing van een Finsch boek door gelukkige taalvondsten getroffen wordt, vraag U dan eerst kalm af: hoeveel heeft de jongere hierbij aan Kivi te danken gehad. Uw bewondering voor den moderne zal er mogelijkerwijs niet door verminderen, Uw vereering voor den ouden meester zal er echter stellig door stijgen.

En nu was er nog een andere reden waarom ik Kivi, den oudere, onmogelijk passeeren mocht. Kivi was behalve romanschrijver ook dramaturg. Dat al zijn dramatische werken op een zelfde hoogte staan, zou ik niet durven beweren, maar ik weet wel, dat met zijn Lea-tragedie (even zij opgemerkt, dat de lectuur van Renan's Vie de Jésus er Kivi toe bracht dit stuk te schrijven) de geboortestonde ingeluid wordt van het Finsche tooneel. Ik zou in een breeder verband nu eigenlijk de werkzaamheid van den zeer merkwaardigen directeur en regisseur Kaarlo Bergbom moeten herdenken, die het Finsche nationale theater tot een peil wist op te voeren, dat ook buitenlanders in vervoering bracht, ik laat dit alles na en hoop me alleen gerechtvaardigd te hebben voor het feit, dat ik in een kort overzicht van de m o d e r n e Finsche literatuur betrekkelijk zoo lang stilstond bij een auteur uit het midden der vorige eeuw.

In dezelfde eeuw blijven we nog als we over Kaarlo Kramsu (1855-1895) gaan spreken. Men zou geneigd zijn hem, den in de buitenlandsche lyriek gedrenkte, een hopeloozen pessimist te noemen - een vergelijking met De Vigny dringt zich af en toe bij ons op - ware 't niet, dat geen schrijver van zijn dagen een zoo rotsvast vertrouwen in de uiteindelijke bevrijding van zijn volk gehad heeft. Er gaapt dus een afstand tusschen zijn in mineur gehouden korte lyrische gedichten en zijn langere van kracht en hoop bruisende balladen, waarin hij de Knuppeloorlog van 1596 bezigt, een oorlog, waarbij de boeren van Potjanmaa in opstand kwamen tegen den Zweedschen stadhouder Klas Fleming.

Mocht ik me bij het neerschrijven van den naam Kaarlo Kramsu vleien met de hoop bij velen mijner landgenooten een voor hen onbekenden schrijver geïntroduceerd te hebben, het doorzien van oude

catalogi leerde me, dat er van Juhani Aho (1861-1921) nog al vrij veel vertaald is. Ik mag dus althans eenige van zijn romans bekend veronderstellen. Helaas is dat niet het geval met een gedeelte van zijn oeuvre, dat bij de Finnen zelf zeer veel bewondering en waardeering heeft gevonden. Ik doel op die bundels, die hij onder den naam Lastuja (spaanders) het licht deed zien. Noemt ge ze politieke strijdschriften, ik heb er vrede mee, mits men niet vergete, dat ze doorweven zijn met stemmingsstukjes, lyrische reisbeschrijvingen, mijmeringen, die tot het beste behooren, wat er in dit genre gescheven is. Zoek ik naar een vergelijking in de wereldliteratuur, dan zou ik slechts Tourgenjew's 'Jagergeschiedenissen' weten te noemen. Neen, fragmenten als Matsäpolku (het boschpad) en Takalisto (het achterland) verbleeken niet bij het werk van den grooten Rus. Zoek ik, verrukt door Aho's natuurbeschrijvingen, naar een talent aan hem gelijkwaardig, dan vind ik in Eino Leino (1878-1926) een schrijver, die in epische breedheid zeer zeker bij Aho achterstaat, hem als lyricus echter nog overtreft. Leino verdiept zich bij voorkeur in de Finsche Sagenwereld en reikt dus in zekeren zin over Kivi heen. We zouden geneigd zijn, om hem na lezing van zijn 'Helkavirsia' (Helkaliederen) een paganus redivivus te noemen, maar we zouden bij deze betiteling toch weer vergeten, dat uit zijn balladen en legenden, overigens ook in archaischen stijl gehouden, weer een echt Christelijke geest spreekt.

Een andere dichter, die steeds gedolven heeft in de onuitputtelijke Finsche sagen en mythen-schacht is Larin Kyösti, geboren 1873. Maar nauwelijks hebben we er ons na lezing van zijn drama Lemminkäinen van overtuigd, dat de sfeer der Kalevala ook de zijne is, of hij voert ons in zijn droomspel Ad astra naar een geheel andere wereld, die ons tot bezinning brengt, dat hier Strindberg's invloed aanwijsbaar is.

Misschien stel ik boven beide spelen nog wel zijn gedichtenreeks de Korpinäkyjä, de Woestenijvisioenen, zeldzame evocaties van stemmingen, ondergaan in de onafzienbaar kale vlakten van Suomi.

Uit het tot dusver door mij medegedeelde zou men wellicht den indruk krijgen, dat in de Finsche letterkunde slechts mannen aan het woord zijn. Dit zou dan een zoo diep misverstand zijn, dat ik me haast, op te merken, dat men veeleer het tegendeel zou kunnen constateeren. In de jaren, die op Kivi's dood volgen, weet een Minna Canth (1844-1897) haar plaats naast haar mannelijke collega's met eere te behouden. Haar naturalistische, sociale drama's mogen ietwat verouderd aandoen, haar onder Tolstoy's invloed geschreven Anna Lüsa zal blijven leven, zoolang er van een Finsche literatuur gesproken kan worden.

En nu haar geestelijke nazaat? Ik noem Maria Jotuni. En dat niet

zoozeer om het feit, dat haar vertellingen ons de menschen uit haar geboortestreek (Noord Savo) zooveel beter doen begrijpen, maar wel, omdat zij zoowel in het blijspel als in het treurspel heeft uitgemunt.

In het laatste genre heeft zij in haar Bijbelsch drama Olen syyllinen (Schuldig) wel haar hoogtepunt bereikt. Zelden is het conflict tusschen Saul en David treffender uitgebeeld. Als derde in de vrouwenreeks noem ik nog Maila Talvio (geb. 1871). Ook zij verwijlt gaarne bij de geschiedenis, maar dan bij die van haar eigen land, bij die, welke zich in haar eigen tijd heeft afgespeeld. Waar ik over zooveel schrijfsters en schrijvers moest spreken, wier werken naar alle waarschijnlijkheid niet zoo spoedig tot deze landen zullen doordringen, doet het me genoegen te kunnen mededeelen, dat het Hollandsch publiek over niet te langen tijd haar 'Kurjet', 'De Kraanvogels' in Hollandsche vertaling zal kunnen lezen. Het simpel gegeven van een ziek neervallend kind, dat over haar hoofd een vlucht kraanvogels ziet zweven, is in dezen roman van den Finschen vrijheidsoorlog zoo sterk verwerkt, dat symbool en werkelijkheid ineenvloeien.

Sedert eenigen tijd is Unto Seppänen ook geen onbekende meer voor het Nederlandsch publiek. Ook hij is in de eerste plaats een schrijver van boerenromans, als hoedanig ook zijn 'De meren bruisen' te beschouwen is.

Ik zou hem, wat compositiegave betreft, zeer zeker niet achterstellen bij den jongsten winnaar van den Nobelprijs Frans Eemil Sillanpää, al moet ik ook anderzijds erkennen, dat een weergave van natuurstemmingen, als door Sillanpää in zijn laatste boek Ihmiset Suviyössä (Menschen in den Zomernacht) geschonken, schier onovertrefbaar is. En nu sprak ik in deze korte samenvatting nog niet eens over den eenigen Finschen schrijver, die in deze landen zelfs een tijdlang modeauteur is geweest en wiens Laulu tulipunaisesta kukasta 'Het lied van de Vuurroode bloem' ook de filmenthousiasten geboeid heeft - ik sprak namelijk nog niet over Johannes Linnankoski. Hij behoort tot een iets oudere lichting dan sommigen der bovengenoemden, hij leefde toch van 1869-1913. Ofschoon vol warme waardeering voor dit epos van den held der vlotten, moet ik als mijn meening te kennen geven, dat zijn Pakolaiset (De Vluchtelingen) als kunstwerk hooger staat.

Hem is, zooals men weet, het voorrecht ten deel gevallen door geen mindere dan Albert Verwey ten onzent geïntroduceerd te worden. Ziedaar in eenige korte trekken iets over de nieuwe Finsche literatuur. En nu de balans. Aan den positieven kant: sterke zuivere kunst, waarin de band tusschen mensch en natuur nooit verbroken wordt. Bleeke amechtigheid zal men hier zelden bespeuren. Negatieve zijde: Ideeënarmoede, neiging om gecompliceerde zielsconflicten tot te eenvoudige factoren te reduceeren. Prognose voor de toekomst: las-

tig zoo niet onmogelijk te geven. Die toekomst toch is mede afhankelijk van het politiek-strategisch gebeuren, dat we allen met een adembenemende spanning volgen.

S. VAN PRAAG

Misbruik van waarheid en halve waarheid
De waarheid over Multatuli en zijn gezin. Een antwoord aan Julius Pée, Menno ter Braak e.a. van de schoondochter
W.P. van Stockum en Zoon, 's Gravenhage; f 3.90, f 4.90

Dit boek van ruim 500 bladzijden over 'Multatuli en zijn gezin' gaat in wezen over den man, wiens portret terecht tegenover de titelpagina is geplaatst, over Ed. Douwes Dekker Jr. Wie was Ed. Douwes Dekker Jr? De echtgenoot van de schrijfster van dit boek, de zoon van Multatuli, die na een verwaarloosde jeugd en verzworven jongelingsjaren tot een eerzaam leraar werd, wiens enigszins exotische allure in zijn provinciale omgeving onder collega's en leerlingen zowel bewondering als ergernis wekte.

Het komt me voor, dat we voor de persoon van E.D.D. jr. met deze summiere levensbeschrijving kunnen volstaan, wat natuurlijk niet wegneemt, dat al degenen, die in persoonlijke betrekkingen tot hem hebben gestaan, behoefte kunnen hebben in brieven of gesprekken breder uit te wijden over wat zij als herinneringen aan hem bewaren of dat een romanschrijver zich geroepen kan voelen hem tot held van een paar kloeke delen te maken. Er zijn levens geromantiseerd waar minder in zat dan in dat wat besloten ligt tussen de geboorte van 'den kleinen Max' en de dood van den gepensionneerden leraar te Nice. Maar mevrouw Douwes Dekker-Post van Leggeloo schrijft in deze vijfhonderd bladzijden geen brieven en ze is geen romanschrijfster. 'Daar geef ik me ook helemaal niet voor uit', zou zij kunnen tegenwerpen. 'Het kan mij niet schelen of u mijn boek mooi vindt, maar ik wil gelezen worden, want de goede naam van mijn man wordt mishandeld, zoals eertijds... zekere Javaan.' En daar zou zij gelijk in hebben, maar wie had zich indertijd om die Javaan bekommert, wanneer de man, die zich als zijn verdediger opwierp een boek geschreven had als dit? Een boek, dat alle goede bedoelingen en de vlotte pen van de schrijfster ten spijt, een onleesbare mislukking is geworden. En dat niet zo zeer, omdat het boek partijdig zou zijn - het is dat niet meer dan het boek van dr. Pée, waartegen het zich keert en het is de schrijfster gemakkelijker te vergeven, - maar omdat het een pakhuis van historische documentatie is omtrent een figuur, die nu eenmaal geen historische figuur is geweest en waarvoor men daarom geen historische belangstelling mag verwachten. Dat klinkt misschien hard, maar men bedenke, dat ik hiermee geen oordeel uitspreek, maar slechts de verwachting

van een hard feit. Waardering kan men hebben voor de energie en de scherpzinnigheid, waarmee de schrijfster de op losse gronden aangevallen nagedachtenis van haar man verdedigt, maar belangstelling nauwelijks voor alles wat de dames en heren X, Y en Z op uitnodiging van den 'getuigenissen'-jagenden dr. Pée allemaal over hem geroddeld - en weer ingeslikt! - hebben, voor nieuwe getuigenissen omtrent deze getuigers en voor het hoe en waarom van dat alles. Nee, ik had haar liever de gelijkmoedigheid toegewenst om zich boven dit krakeel te verheffen dan de volharding tot dit langademig pleidooi, dat hoogstens tot enige verluchting des gemoeds kan voeren, afgezien van enkele gegevens, waarmee het onze kennis van Multatuli verrijkt.

Krakelen over het particuliere leven van bekende landgenoten, zoals dit over de verhouding van Multatuli tot zijn kinderen, komen bij ons zelden voor. Onze grote mannen leven gewoonlijk incognito; van wereldberoemdheden is het uiterlijk aanschijn en de laatste rustplaats na een paar eeuwen onbekend, brieven en dagboeken blijven van geslacht op geslacht in de familiearchieven verstopt. Een uitzonderingsgeval als dat van Multatuli, van wien we bij wijze van spreken zoveel weten als we maar willen, toont ons aan, dat we door dat oud vaderlands gebruik voor de psychologie van onze helden veel missen, maar dat ons ook een en ander bespaard bleef. En zien we dan bovendien hoe eenzijdige heldenverering, psychologische ondiepte en journalistieke oppervlakkigheid een nutteloos geschrijf als dat van mevrouw D.D. uitlokken, dan is men bijna geneigd de besparing hoger aan te slaan dan het gemis.

Het boek van mevrouw D.D. immers is, 'een antwoord aan Julius Pée, Menno ter Braak e.a.', d.w.z. het is geschreven naar aanleiding van dr. Pée's in 1937 verschenen boek: 'Multatuli en de zijnen', van dr. ter Braak's publicatie van Multatuli's brieven aan J. van der Hoeven in Groot Nederland van Aug. '37 en van een aantal artikelen in Het Vaderland. Het is natuurlijk onmogelijk de inhoud van deze geschriften en de polemiek die er zich aan vastknoopte hier in het kort weer te geven, maar ieder onbevooroordeeld lezer moet m.i. tot de overtuiging komen:

1e. dat de beide schrijvers, toch al geneigd Multatuli's 'fouten' op zijn omgeving af te schuiven, door de protesten van mevrouw D.D. helemaal van het psychologisch probleem Multatuli zijn afgedwaald tot gekibbel over het weinig ter zake doend karakter van zijn zoon;

2e. dat het boekje van dr. Pée geschreven is met dat mengelmoes van naïveteit en slimheid der ware gelovigen, die gebruiken, wat in hun kraam te pas komt en verdoezelen of zelfs 'vergeten' wat zij in hun simpel bouwsel niet kunnen plaatsen;

3e. dat dr. ter Braak, ook al distantieert hij zich van het 'gebrek

aan psychologische subtiliteit van dr. Pée,' 'de belangrijkste bron' voor de kennis van de verhouding tussen Multatuli en zijn zoon, de brieven aan van der Hoeven gelezen heeft met een voor een literair historicus onbegrijpelijk tekort aan inwendige critiek en psychologische interpretatie.

Het volkomen gemis aan begrip voor de betekenis van Multatuli, waarvan het boek van zijn schoondochter getuigt, de onredelijkheid, waarmee ze een man als ter Braak ophangt aan een paar stukjes ongelukkige journalistiek en met hem de hele Nederlandse literaire wereld met uitzondering van enkele critische vernuften als Herman de Man, heel het querulantisme dat alleen al uit de omvang van haar boek spreekt en al de familie-ruzie, die er ons in wordt opgedist, mogen ons niet blind maken voor het feit, dat zij op bepaalde punten gelijk heeft.

We kunnen hier al weer niet op al die punten ingaan en dat is wellicht ook niet nodig, in zoverre ze zich tot een algemeen scheefzien laten herleiden. Pée, ter Braak en wie hen verder bijvielen gaan uit van het standpunt, dat Dekker's kinderen hem eerbied en loyaliteit schuldig waren. Zij vergeten daarbij om te beginnen de algemene waarheid, dat de valet de chambre niet de enige huisgenoot is voor wie men zelden groot is. Toen het twaalfjarig dochtertje van een hedendaags schrijver door een mijnheer in de radio haar vader's lof had horen verkondigen, voegde ze hem vriendelijk en openhartig toe: 'Dan is het toch niet zo niks als ik dacht, vader.' En als deze dochter later met eerbied over haar vader zal spreken, dan zal het niet zijn om zijn werk, maar omdat hij toen antwoordde: 'Wel, meid, dat doet me plezier!'

Douwes Dekker heeft het zijn kinderen niet gemakkelijk gemaakt om loyaal tegenover hem te zijn. Maar de 'legende der verwaarlozing' is toch afdoend weerlegd! ter Braak, Greshoff en du Perron hebben èn op grond van de publicaties van Pée en op grond van de brieven aan Van der Hoeven eenstemmig vastgesteld dat met de legende, als zou M. zich niets van zijn kinderen hebben aangetrokken, de legende van het slechte vaderschap definitief is afgerekend. Nu was m.i. noch het boek van dr. Pée noch de brieven aan v.d. Hoeven nodig om de mening te weerleggen, dat Dekker 'zich niets van zijn kinderen aantrok'. Ook de door Mimi uitgegeven brieven getuigen ervan, dat zijn gedachten zeer vaak met zijn kinderen bezig waren, maar ook nog van iets anders: dat na Tine's terugkeer uit Indië Dekker's binding met haar en de kinderen in hoofdzaak bestond uit een drukkend schuldgevoel. Zoals vaak voorkomt, uitte dat schuldgevoel zich in critiek en verwijten, critiek op de omstandigheden, die hem naar hij meende beletten te doen, wat hij zijn plicht achtte tegenover vrouw en kinderen, critiek op Italië waar ze

de toevlucht hadden gevonden, die hij hun niet had kunnen verschaffen en op alles wat Italiaans was, verwijten tegen allen, die hen op de een of andere manier hielpen - en daardoor zijn 'schuld' vergrootten - verwijten ten slotte tegen vrouw en kinderen zelf, wier aanwezigheid alleen al tot een voortdurend kwellende beschuldiging werd. Hoe reageren kinderen daarop? Mevr. D.D. vertelt een tekenende anecdote: Bij een van zijn bezoeken in Brussel ontdekte Dekker, dat zijn 9-jarige zoon nog niet lezen kon. Hij stuurde hem n.l. uit principe niet naar school. 'Dek' ging de kinderen dadelijk les geven, maar verloor heel gauw zijn geduld en een woede-uitbarsting volgde. De kinderen kropen daarbij in een hoek op de grond en zongen zachtjes: gila, gila, gila (gek). En evenzo placht Nonnie de scenes tijdens de ongelukkige periode in den Haag te begeleiden met het gezang van: Dek is gek, Dek is gek. Verstaat men onder een ontaard vader een man die zwelgend in overdaad zijn kinderen aan hun lot overlaat - maar komen die eigenlijk voor behalve in de 'Vertellingen van den torenwachter'? - dan is het duidelijk, dat deze benaming weinig past voor een man, die er zijn eer in stelde voor iedereen en dus ook voor zijn kinderen 'alles' te zijn en daarom eiste, dat zij 'alles' in hem zagen. Verwacht men echter eerbied en hartelijk vertrouwen van deze kinderen tegenover dezen vader, dan is dat niet anders dan een wereldvreemde literateneis. Maar het is toch verschrikkelijk dat zo'n groot man niet door zijn eigen kinderen geacht wordt! Zeker, maar zulke dingen komen voor en ze zijn niet alleen 'door de situatie misschien verklaarbaar', maar zij 'pleiten' zelfs niet tegen 'het karakter' van die kinderen. Hier liggen de complete werken van Multatuli. Hakt ge er uw linkerhand voor af? Wel nu, wat verlangt ge dan van de zoon, die er zijn jeugd en argeloosheid voor heeft moeten offeren? Maar vooral: laten we, ons spiegelend aan het afschrikwekkend voorbeeld van mevr. D.D., uit elkaar houden wat des literaats is en wat niet. Multatuli is een publiek persoon en wij kunnen ons slechts verheugen over de publicatie van elk geschrift, dat ons in staat stelt hem beter te leren kennen. Maar laten we die geschriften dan ook lezen om hèm te leren kennen en niet om te weten te komen of er op het kerkhof in den Haag misschien een pensionhoudster ligt met een onbetaald boekje van Eduard jr., want dat gaat ons niets aan. Nee, dat gaat ons ook niet aan om Multatuli's verhouding tot zijn zoon beter te leren kennen, want het g e d r a g van een vader tegenover zijn zoon kan bepaald worden door de meer of minder voortreffelijke daden van dien zoon, zijn h o u d i n g niet. Over de daden van Edu jr. zouden deze brieven alleen als getuigenis kunnen dienen, wanneer de completerende antwoorden van v.d. Hoeven er bij waren - en wanneer we er behoefte aan hadden over die daden te

oordelen. Maar voor de houding van den vader zijn ze zeer duidelijk en door één gevoel overheerst: dorst naar rechtvaardiging, die hem dwingt - geheel onafhankelijk van het werkelijk gedrag van zijn zoon - hem van de ergste misdaden te verdenken, die hem doet schrijven over 'die minder smeerige, maar nog verdrietiger, zaak van Nonni', die... met een Italiaan wil trouwen!, die hem dwingt het er steeds weer op aan te sturen, dat van der Hoeven deelt in de verantwoording van zijn optreden tegen Edu, die hem zonder respijt kwelt en martelt en waar geen uitkomst voor bestaat.

Wanneer de heren Pée en ter Braak ons meer gegevens over Multatuli kunnen verschaffen - ze zullen ons welkom zijn, maar dan over Multatuli en niet over de schulden van zijn zoon, de pastoor van zijn dochter en de maatschappelijke status van zijn achterneefjes èn met enig begrip voor het feit dat Milton zijn dochters treiterde en Rousseau zijn kinderen te vondeling legde. En als mevrouw D.D. nog weer waarheid over Multatuli en zijn gezin wil vertellen - maar nee, dat kan ik niet geloven.

A. ROMEIN-VERSCHOOR

Eurydice op zoek naar Orpheus
Albert Helman, Het vergeten gezicht
Nijgh en Van Ditmar N.V., R'dam; f 3.50, f 4.90

Reeds in Helman's debuut, Zuid Zuid West, worden wij getroffen door de twee elementen romantiek en realisme, met dien verstande, dat de romantische novellist het in dit geval glansrijk wint van den realist, die slechts aan het slot, en bovendien met een eenigszins Multatuliaansche allure, aan het woord komt. Na zijn elegische eerste periode heeft deze tweestrijd hem tot experimenten gevoerd, die het vermoeden deden rijzen, door sommigen met leedwezen door anderen met leedvermaak uitgesproken, dat deze auteur voor de literatuur verloren was, zoodat hij met de publicatie van 'Heen en Terugweg' voor een groote verrassing zorgde. In dit boek werd het ongelooflijke tot werkelijkheid: de twee tendenties had hij, hoewel zij volstrekt gescheiden bleven, toch tot een nieuwe eenheid weten om te scheppen en het merkwaardige hierbij was, dat het realistisch element, bij hem in het algemeen zwakker, in dit geval zijn sterkste kant bleek. Twee novellen worden hier op een wijze, waardoor zij tegelijk een nieuwe eenheid vormen, bijeengehouden door het simpele feit, dat de eerste het (romantisch) begin is van een willekeurig leven, terwijl de tweede het slot is, maar nu realistisch, van een ander eveneens vrij willekeurig gekozen leven. Het slagen van dit boek hing van twee dingen af: de realistische novelle zou van een zoo onontkoombare en overtuigende realiteit moeten zijn, dat

iedere romantische neiging daardoor tot naïveteit zou worden bestempeld, terwijl anderzijds de romantische novelle op haar beurt niet de kracht mocht bezitten, waardoor zij in staat zou zijn het realistisch vervolg te vernietigen en beschamen tot een cynische kinderachtigheid. Merkwaardig genoeg hing dus het slagen van het boek mede af van een betrekkelijke inferioriteit van het romantisch gedeelte (ten opzichte van het realistisch gedeelte), terwijl het anderzijds allicht niet essentieel inferieur mocht zijn. Om dit te bereiken moest hij niet alleen tot de psychologie, die sommigen ten onrechte vrijwel identiek met kunst beschouwen, maar ook tot stijlproblemen zijn toevlucht nemen.

Ik meen, dat het Vestdijk is, die eens de opmerking maakte, dat die novelles het beste slagen, waarin niet een menschelijk individu, maar een voorwerp de hoofdrol speelt. Hij dacht waarschijnlijk hierbij aan die novellen, waarin een brief, een haarlok of de hand met de geheimzinnig gespreide vingers van de detectiveromans, in het middelpunt van de belangstelling staan. De bedoeling is duidelijk. Volgens deze opvatting zou men als novelle die prozawerken moeten beschouwen, waarin alle handelingen in betrekking staan tot een magisch middelpunt (het bezielde voorwerp), dat niet nader ontgonnen wordt, terwijl een roman beschouwd moet worden als een situeeren van personen en hun wisselwerkingen in de ruimte, die hierdoor zooal niet 'ontgonnen', dan toch geordend wordt. Het magisch middelpunt is in schijn een onbezield, in wezen een bizonder bezield voorwerp; het is om een term, ontleend aan de wetenschap te gebruiken, een affectief sterk geladen voorstelling (de brief, de haarlok, het portret). Wanneer het niet een emoties oproepende voorstelling, maar een affectief sterk geladen stelling (these) is, heeft men met een roman à thèse te doen, die in deze gedachtegang de verbinding vormt tusschen novellen met haar magische middelpuntzoekende kracht en de roman met zijn ruimtelijke ordening. Hoe het dan ook zij, een feit is, dat in het probleem novelle en roman het laatste woord nog niet is gezegd, - een ander feit, dat hier meer ter zake doet, is, dat de onderscheiding novelle en roman, op deze wijze gemaakt, ten volle beantwoordt aan de tegenstelling romantische en realistische novelle, zooals zij door Helman gebruikt wordt in 'Heen en Terugweg' en nu ook weer in zijn laatste boek 'Het Vergeten Gezicht'.

In het eerste deel van 'Het Vergeten Gezicht' speelt een portret de hoofdrol: het portret, dat de matroos Rufino steeds bij zich draagt, van het 'onbekende meisje', met wie hij zich wil identificeeren. Het onderwerp van 'Het Vergeten Gezicht' is immers de tragedie van Orpheus op zoek naar Eurydice of, zooals Helman het tenslotte meer grappig dan ontroerend stelt, van Eurydice op zoek naar

Orpheus. Het is de tragedie van het verlangen naar de 'ander', dat tenslotte alleen gestild wordt door de identificatie met de 'ander', een identificatie, die tenslotte toch weer uiteen moet vallen, omdat wij tenslotte in onze eigen omstandigheden en met onze eigen mogelijkheden leven, zoodat een dergelijke identificatie slechts op de zeldzame hoogtepunten stand houdt. Dit verhaal, dat vrijwel tot het einde van het eerste deel toe gestadig voortgroeit, is helaas niet voltooid, omdat het tweede deel, dat de tragiek van de identificatie moest geven door middel van een sterk realistisch gedeelte, niet geslaagd is. Men moet toegeven, dat de eischen, die in dit tweede deel aan den schrijver gesteld werden, werkelijk niet gering zijn. In het tweede deel wordt eigenlijk de vraag gesteld naar de sociale positie van de prostituée Matilde, die zich als matroos heeft laten werven om zich te identificeeren met haar inmiddels vermoorden geliefde Rufino: het pendant dus van Rufino, die zich met het portret wilde identificeeren. Er zijn twee redenen, waarom het antwoord hierop moest falen. De schrijver tracht hier een vrouw sociaal te situeeren, van wie wij in de voorgaande bladzijden eenige inderdaad zeer ongewone dingen gehoord hebben, maar in wier bestaan wij geen oogenblik gelooven; in het eerste deel, waarin de prachtige beschrijvingskunst gegeven wordt, die tenslotte de bekoring uitmaakt van dit boek, hindert dit gebrek aan vleesch en bloed niet, bekoort integendeel tot op zekere hoogte deze schimmigheid, vooral ook omdat het eerste boek het leven beschrijft niet van Matilde, maar van Rufino, die wel degelijk in levenden lijve voor ons staat. Daarbij komt, dat wij, nog afgezien van Matilde, van wie wij toch eigenlijk niet mogen afzien, voortdurend gehinderd worden door de poging in het tweede deel om de romantiek van de voorgaande novelle te bedelven onder vrij goedkoope cynismen. Een poging, die in het geheel niet slaagt. Integendeel: zoo geloofwaardig als het eerste deel is, zoo onwaar, zoo vol platitudes is het tweede.

Het ligt voor de hand de mislukking van dezen roman te wijten aan de botsing van de romantische en realistische tendenties. Dit is trouwens tot op zekere hoogte juist, maar hiermee wijst men tenslotte niet iets specifiek helmansch aan; dit innerlijk conflict heeft hij met velen van dezen tijd gemeen. Het merkwaardige is dus bij Helman niet de aanwezigheid van 'Zwei Seelen in einer Brust', iedere borstkas huisvest nu eenmaal een reeks van elkaar vreemde, zoo niet vijandige elementen. Het merkwaardige is wel, dat, terwijl de romantische tendenties bij Helman geheel gericht zijn op de 'meest individueele expressie van de meest individueele emotie', zijn rationeele functie hem blijkbaar de kant uitdringt van onpersoonlijke collectieve voorstellingen. Men kan het ook zoo uitdrukken: deze schrijver, die verrast met zeer persoonlijk genuanceerde

uitdrukkingen van de ziel, verbaast ons vaak door de geringe gedifferentieerdheid van den geest, des te verbazingwekkender, omdat wij deze ongedifferentieerdheid niet mogen toeschrijven aan een geringheid van verstandelijke vermogens, - omdat wij met 'Heen en Terugweg' het bewijs in handen hebben, dat Helman het ook anders kan. Zoo persoonlijk als het woord van den gevoelsmensch Helman klinkt, zoo collectief 'omhelst' de verstandsmensch Helman vaak voorstellingen, die al dan niet juist kunnen zijn, maar die door hem althans niet verwerkt werden, onverschillig of het de katholieke dogmata betreft dan wel de marxistische ideologie, de wetenschap der psychoanalyse dan wel de slordige levenspractijk vol snobismen van vrouwen in broeken en van verdoovende middelen. Dat hij aan het snobisme offerde, is noodlottig geworden voor dezen roman, waarvan de conceptie in de tegenwoordige phase van zijn ontwikkeling hem prachtige kansen van slagen bood. Want 'Het Vergeten Gezicht' verschijnt juist op een moment, waarop wij door het voorgaande werk 'Heen en Terugweg' weten, dat de strijd tusschen zijn romantisch individualisme en zijn collectieve verstandelijkheid niet een fatum is, dat op hem rust, waar dus verder niets aan te doen valt en waarbij dus uit piëteit voor wat hij heeft gepresteerd het stilzwijgen past; dat hij integendeel wel degelijk in staat is zijn rationalisme te heffen op een niveau, waarop het dezelfde individueele gerichtheid krijgt als zijn romantische tendenties. Want zooals ik al liet uitkomen: 'Heen en Terugweg' en 'Het Vergeten Gezicht' zou men, zoowel wat de aesthetische vormgeving als de psychologie betreft, parallelboeken kunnen noemen. Een critiek op een schrijver als Helman, typisch een schrijver in wording (dit als compliment bedoeld!), krijgt licht iets onrechtvaardigs, omdat zij steeds een statisch beeld, een momentopname geeft, waarin de gebreken grootere proporties aannemen dan wanneer men ze beschouwt als een phase in een ontwikkeling. Ik wilde dan ook de volgende gedachtegang in de aandacht van den lezer aanbevelen. Ik zeide, dat het procédé van 'Heen en Terugweg', evenals dat van 'Het Vergeten Gezicht', eigenlijk de eisch stelt van een zekere inferioriteit van het romantisch voorspel tenopzichte van het realistisch naspel. Dat 'Het Vergeten Gezicht' mislukt is moet men ongetwijfeld ook aan essentieele fouten wijten, maar dat deze fouten zoo in het oog springen is op zijn beurt te wijten aan de onbetwijfelbare superioriteit van het eerste deel. Wie een geloofwaardig relaas vermag te geven van Orpheus op zoek naar Eurydice, krijgt een harde noot te kraken, wanneer hij, om een beeld van Nijhoff te gebruiken, steenen in de spiegel gaat gooien. Helman is een auteur in wording. Zoolang niet de zelfgenoegzame lach door zijn regels gaat zweven, kunnen wij natuurlijk alles van hem verwachten. Maar

wat ook hiervan zij, door het eerste deel (Aarde) vertegenwoordigt ‘Het Vergeten Gezicht’ een blijvende waarde voor onze literatuur.

COLA DEBROT

De harmonikaspeler in de kerk
Albert Kuyle, Harmonika
Spectrum N.V., Utrecht; f 1.75, f 2.50

Is de harmonika op het bal-musette onmisbaar attribuut bij java en tango, in de litteratuur verschijnt zij gewoonlijk als middel tot evocatie van verlangen naar vreemde landen (Rilke: die Insel II), of van jeugdherinnering (Van Vriesland: Nachtelijk Tweegesprek). Kuyle geeft haar eene nieuwe functie en bespeelt haar ad majorem gloriam fidei. Ter tijdelijke vervanging van het kerkorgel dus: Vrijwel al de in den bundel ‘Harmonika’ samengebrachte verhalen culmineeren in een primitief, direct, warm en wonderdoend geloof, ‘dat bergen verzet’, zooals het heet en hier een reclamevlieger tot het in de lucht schrijven van Gods naam beweegt.

Dan is er nog de sociale Kuyle, die onvoorwaardelijk staat aan de zijde van de maatschappelijk misdeelden en de getrapten.

Toegerust met een natuurlijk schrijftalent, dat hem in staat stelt tot een forsch, bewogen proza en vervuld van de idee des geloofs en die der sociale rechtvaardigheid, lijkt Kuyle wel zonder eenige moeite dit werk te verwezenlijken. Het krijgt daardoor iets glads, iets artificiëels, dat den indruk wekt, dat de schrijver niet met zijn object geworsteld heeft, dat het hem niet betooverde: men mist den weerstand, die er is om in bloed en tranen overwonnen te worden.

Wij zouden hierover niet klagen, indien Kuyle niet op vrijwel iedere bladzijde van dit boek bewees een auteur van bijzondere beteekenis te zijn, die het vermogen bezit zich beeldend en praegnant uit te drukken.

De inhoud der verhalen blijft dus beneden het hooge niveau van den vorm, al mag hier misschien gelden, dat de niet-Katholiek bij al deze geloofsextase eenige moeite heeft om mee te komen en een beetje twijfelend staat tegenover die al maar glorieus overwinnende heiligheid.

Wellicht daarom opteeren wij voor ons voor het titelverhaal, een meesterlijk geschreven relaas van een dartel huisschildertje, dat van de ladder slaat.

Alleen al om deze onvergetelijke geschiedenis, zetten wij ‘Harmonika’ op de bovenste plank onzer boekenkast.

Naast ‘Hart zonder Land’ van den jongen Helman.

A. MOUT

Van Praags emigratie-roman
Siegfried E. van Praag, Pension Wessels. Roman
De Distel, Amsterdam, N.V. Em. Querido; f 2.10, f 2.90

Om maar aan het begin van de bespreking te zeggen, wat logischerwijze aan het slot had moeten staan: het is in dezen korten roman aan Siegfried van Praag gelukt, om naast het eigenlijk gegeven, den ondergang van twee Joodsch-burgerlijke meisjes uit Amsterdam en hun welvarend familiepension, nog in een hartstochtelijke schildering van verschillende andere lotgevallen van Israël opnieuw belangstelling te wekken voor het nu al tè dikwijls beschreven thema der emigratie, waardig en in oud-testamentische sfeer gedrenkt, een traditioneel milieu te doen kennen, dat in de stormen van den tijd ondergaat, minder omdat het zichzelf heeft overleefd dan omdat de grondslagen ervan zijn komen te ontbreken.

Het tragisch geval van de ineenstorting van pension Wessels is door den auteur met kracht van groote lijnen en détails indrukwekkend beschreven. Naast Femina's werkkracht en slaafsche onderwerping aan de dagelijksche plichten, meent Janie het beste deel te hebben gekozen. Zij luistert zonder kennis van onderscheid naar de fantastische plannen, de rhetorische beweringen van den emigrant, Doktor Behrenstein, die, losgerukt uit zijn omgeving van wereldstad en wereldplannen, zich niet kan laten insluiten in de benepenheid der Amsterdamsche grachten en dit vrouwenleven, met veel andere, opoffert aan zijn frazen. Het pension moet van eenvoudig-burgerlijk weidsch worden, een Joodsch home, half hotel. Dat hij daarmede te veel laadt op de schouders der beide juffers, die nog zwoegen onder de moreele verplichting van braaf-zijn, haar opgedragen door den goedmoedig-tyrannieken vader, voor hij sterven ging, deert hem niet. De gevolgen blijven niet uit. Met steeds toenemende gezwindheid gaat de onderneming het hellende vlak af. De rustige geest (er woont zelfs een Friesche dominee, een nauwelijks te aanvaarden gestalte, doch misschien juist daarom naar het leven geteekend) verdwijnt, er ontstaat ruzie. De schulden worden steeds grooter, de onbeschaamdheid van de schuldeischers neemt toe. Niets karakteriseert beter deze catastrofe dan het gedrag der beide huiskatten, door den dierenvriend Van Praag als symbool der ontreddering gebruikt. Al wilder ook worden de lotgevallen der pensionnaires. Sarah wordt verleid door een Zuidamerikaansch schoelje en pleegt zelfmoord op de boot naar Chili, terwijl haar vader in den huize Wessels wegglijdt in kwijlende zwakzinnigheid. Een ander paar, oude vluchtelingen uit Duitschland, opent de gaskraan, omdat er geen geld meer is en geen hoop.

'Er zijn geen voor onrust gevrijwaarde menschen en geen levens-

definitief-in-eigen-baan en geen altijd rustige zielen. Er zijn geen gewone menschen, het ons omringende, het ons voortstuwende is te vreemd, te onkenbaar en te woelig, dan dat zielen banaal kunnen blijven.' De specimina althans in dit pension illustreeren wel deze gedachte, welke eens Janie in 'koortsige waakschheid' bekruipt. Voor de gestalte van Behrenstein heeft de schrijver zelfs een geheime voorliefde. Hij geeft zich moeite de gruwelijke complicaties van deze ziel voor ons bloot te leggen, de 'duivelsche dingen in den man'. Geheel doorgronden kunnen wij hem echter niet. 'Hij spotte met haar en in gezelschap van mooie vrouwen, zou hij zich voor haar schamen - indien hij niet plotseling in een onberekenbare verheerlijking van de huiselijke en familiedeugden der vrouw haar bejubelen zou en met zijn vuisten op de tafel slaan om het schennend gichelen der feest- en juweelenvrouwen die Janie verduisteren wilden.' Hoe ingewikkelder Van Praag zich uitdrukt, des te meer moeite hebben wij, zijn bedoeling te begrijpen. Bovendien: hoe laat zich dit vereenigen met de vondst van Janie na Behrensteins dood, een briefje aan een vriend, waarin hij alleen het geld waarde toekent en de Vrouw (vooral Janie) op de grofste wijze beleedigt? Wat haar overigens niet terughoudender maakt in haar gevoelens, want ook den overledene heeft zij nog lief met onverwoestbare innigheid. Haar zuster is intusschen zenuwziek geworden, het pension zal worden opgedoekt, gereduceerd althans tot een paar kamers met enkele oude getrouwen... Bekommeren wij ons er nog om? Het drama is immers voltooid!

Het ander aspect van het boek, de tragedie der Joden, hier gekristalliseerd in enkele lijdensgevallen, is voor den niet-Joodschen beoordeelaar wellicht minder gemakkelijk na te voelen en daarom koeler te beschouwen. Van Praag schijnt dikwijls als alleen voor geloofs- en rasgenooten te schrijven, zijn verhaal, zijn stijl, zijn toon, zijn bedoeling is agressief. Schuldbewust voelen wij ons bijna als de oude en domme mevrouw Van den Berg, ook uit het pension; als er gesproken wordt over de gebeurtenissen in Duitschland zegt deze Israëlietische dame: 'Ja, 't is verschrikkelijk, maar wij hebben er niets mee te maken, in ieder geval moeten we doen, alsof we er niets mee te maken hebben.' Wat de oude heer Resinger en zijn vrouw doormaken, als ze in Amsterdam naar een Duitsche Wagnervoorstelling gaan, is zinnebeeldig voor het ras. 'Mevrouw Resinger voelde zich ernstig onwel worden, haar voorhoofd was wit en bezweet... haar buik trok in en uit. De vrouw zocht steun bij al wat dood was. De rugleuning van haar stoel. De armleuning, het ijzeren steunstel. Zij kruisigde zich op haar plaats.' De schrijver is het sterkste in deze trekken, scherp geobserveerd, met innig erbarmen waargenomen. Zoo is ook zijn haat voor Mevrouw van den Berg te verklaren: 'De opgevijzelde oude confectie-dame van man en kinderen bezat

overigens een der meest menschelijke gevoelens, die tot ver in de dierenwereld reiken. Ze kon geen leed, geen aftakeling zien. Misschien nog wel ziekteleed, maar maatschappelijke aftakeling moest vlug gaan. Zag ze menschen zakken, door eigen schuld en dat gebeurde altijd door eigen schuld, dan bewoog haar dikke achterste reeds van drift op haar leunstoel en dan moest ze meedoen. Zoo maken vogels een zieke makker gaarne af.' Voortreffelijk!

Wij gelooven, dat neven de verdienste der milieuschildering de kracht van 'Pension Wessels' voornamelijk ligt in het hart, dat den auteur tot het schrijven ervan genoopt heeft. Langzame ondergang is in de samenleving noch in de litteratuur nieuw; dat gevoel drijfveer voor schepping is, wordt al zeldzamer en lijkt daarom haast telkens een onbekend en te waardeeren bestanddeel.

U. HUBER NOODT

Een merkwaardig boek
Maarten van de Moer, De schatten van Medina-Sidonia
W.J. Thieme, Zutphen; f 2.90, f 3.90

Een onbekende auteur, die, vermoedelijk, onder pseudoniem schrijft, biedt ons een boek aan, dat in alle opzichten een verrassing is.

Aanvankelijk laat de titel ons in het onzekere. 'De schatten van Medina-Sidonia'? Dat klinkt naar een jongensboek of een avonturen-roman. Als een avonturen-roman laat zich dit boek ook lezen en toch is het den schrijver daar kennelijk niet om begonnen. Hij geeft meer, veel meer. En goed. Wat een verrassing en een compliment tegelijk is.

Dit boek is des te opvallender, omdat de schrijver ervan ongetwijfeld geen beroepsschrijver is, althans allerminst het plan moet hebben gehad een 'literair' boek te schrijven. Toch is het ook als schriftuur een volkomen geslaagd boek geworden, door de soberheid en de beperking, die de auteur, die voornamelijk verteller is, zichzelf oplegt. Wat hij schrijft is zoo na aan de 'werkelijkheid' geschreven, dat zijn stijl w e r k t . Men vergeet zijn stijl onder de spanning van het door hem op rake en doeltreffende wijze medegedeelde.

Het valt niet uit te maken in hoeverre v.d. Moer hier eigen ervaringen tijdens den burgeroorlog in Spanje heeft weergegeven, maar in ieder geval moet hij ze uit goede bron hebben, want zij doen zeer authentiek en beleefd aan en zij zijn zoo 'waar' als maar mogelijk is. Doch om deze ervaringen aan het front bij Madrid en elders is het den auteur niet in de allereerste plaats te doen geweest, zij vormen eerder de inleiding en de entourage voor het eigenlijke onderwerp, dat hij ontleent aan de psychologie of juister de parapsychologie. Het gaat n.l. om 'verschijningen' en over de samenhang tusschen op een afstand ervaren dingen en de werkelijkheid van het ervarene.

De ‘ik’ van het verhaal, een student zonder veel lust in zijn studie, heeft in ons land een Spaansch meisje ontmoet, van wie hij een onvergetelijken indruk heeft behouden. En als de oorlog in Spanje aan den gang is en Madrid, waar zij woont, uit de lucht gebombardeerd wordt, heeft hij een ‘gezicht’: hij ziet het meisje bloedend onder de puinhoopen van een ingestort huis. Het is niet louter een verliefde aandrift, als een droom, die hem doet besluiten als vrijwilliger voor Spanje te teekenen en het meisje te gaan zoeken in Madrid: het is ook een vlucht voor een toekomst, waarin hij, als hij afgestudeerd is, zal worden opgesloten, op een departement of zoo, zonder zijn eigen leven te kunnen leven. Als hij eindelijk, na vele wederwaardigheden, als vrijwilliger in Madrid aankomt, verneemt hij, dat zijn ‘gezicht’ juist is geweest: op datzelfde moment werd het huis van het Spaansche meisje door een bom getroffen en zijzelf is stervend onder de puinhoopen vandaan gehaald. Toch beleeft hij haar alsof zij niet dood is en tegenwoordig.

Wanneer hij vervolgens, door een verwonding aan de rechterarm voorloopig voor den dienst aan het front ongeschikt, te werk wordt gesteld voor het beschrijven en catalogiseeren van oudheden en archiefstukken in de kelders van de San Francisco de Grande, ontdekt hij een geheim kistje met documenten over verborgen schatten van Medina Sidonia, den admiraal, onder wiens leiding de tocht van de Onoverwinnelijke Vloot in de 16e eeuw zoo noodlottig afliep. Uit de papieren, die in het kistje zijn gelegd blijkt, dat het gaat over soldijgelden, die door diens major domus tijdens het vervoer door Spanje zijn gestolen en op twee aangegeven plaatsen verborgen. Doch er rust een noodlot op dit gestolen geld: de dief kan er geen bezit meer van nemen; bij iedere poging daartoe treedt hem, op het moment, dat hij het gaat opgraven, de schim van den vermoorden bediende van Medina-Sidonia, die in het gevecht om dat geld den dood vond, tegemoet en doet hem van schrik sterven. Hetzelfde lot treft de erfgenamen, als zij, medewetenden van het geheim, op hun beurt pogingen doen om de schatten te halen. Ten slotte besluit de vinder van de documenten, die nauwkeurige aanwijzingen over den weg en de plaats bevatten, zelf een poging te wagen. Hij heeft de verschijning van dezen bediende reeds beleefd, toen hij zich diens ring, die bij de papieren lag, aan de vinger stak. Maar hij wijt het aan een hallucinatie, totdat hij de schim op de plaats zelf, waar de kisten, die hij gevonden heeft, begraven liggen, als werkelijk ervaart. Een verstikkende lucht en een verlamming, ook de dreigende nadering van den ander, dwingen hem zijn pogingen op te geven. Hij besluit medewerkers te zoeken, wijdt een paar psychologen en psychiaters in waar het om gaat en het wordt nu een ware schatgraverij op de tweede plaats, waar een deel der gelden is ver-

borgen. Op het moment, dat men de steen gaat lichten, waaronder de schatten zich moeten bevinden, blijkt deze een waterkeering te wezen en de kelders stroomen onder en maken ieder verder onderzoek voorgoed onmogelijk. Dit is het einde van de schatten van Medina-Sidonia. Als de buitenlandsche vrijwilligers worden ontslagen keert ook de Hollander naar zijn land terug, veel ouder dan hij gegaan is en wetend, dat 'wij in Madrid onzen eigen strijd hadden uitgevochten'.

Het doet er niet toe of het vertelde in het boek geloofwaardig of zelfs maar waarschijnlijk is voor zoover het de 'verschijningen' betreft. Ongetwijfeld, 'er is meer tusschen hemel en aarde dan wij weten' en het onderwerp zal tot veel discussies voor en tegen aanleiding geven. Het doet er niet toe, zei ik. Want het vertelde is zoo suggestief en duidelijk verteld, dat het voor ons 'werkelijkheid' is geworden en dat beteekent meer dan 'waar'.

Nogmaals, v.d. Moer heeft ons een boek gegeven, dat ons voortaan op hem zal doen letten als wij een boek wenschen te lezen, dat ons waarlijk boeit.

CONSTANT VAN WESSEM

Scharten over Apulië
Carel Scharten, De schatten van Groot-Griekenland
Wereld-bibliotheek, Amsterdam; f 2.50, f 3.50

In een mooi geïllustreerd werk met 24 photo's geeft de bekende schrijver zijn reisindrukken van Apulië weer. Aan alles merkt men, dat hier iemand aan het woord is, die Italië en zijn kunstschatten uitstekend kent en nu naar dit afgelegen deel van Italië is gegaan om als het ware 'alles gezien te hebben', zooals een drinker, die met veel plezier driekwart of meer van een groot en goed glas wijn gedronken heeft er niet aan denkt de rest te laten staan.

Dit is duidelijk te merken in den stijl en de opvatting van het boek: Carel Scharten spreekt over een onderwerp, dat hij door en door kent; al heeft hij het land dat hij bereisde nog niet gezien, hij is precies op de hoogte van hetgeen hij wil gaan bekijken en wat misschien nog meer zegt: hij valt niet Apulië binnen, als een tourist die in Parijs voor het eerst geconfronteerd wordt met de Notre Dame, maar hij is in zijn leven wel eenige kloosters, cathedralen en kerken binnengestapt en heeft zich zoo langzamerhand het oordeel des onderscheids eigen gemaakt. Zijn beschrijvingen zijn dus die van een 'deskundige', een aesthetisch en technisch voldoende geschoold reiziger, minutieus dikwijls als van een moeder, die de charmante gebaren van haar kind beschrijft.

Deze methode, voor zoover men van methode kan spreken, want men kan niet helpen, dat men van het een en ander iets afweet, heeft dezelfde bezwaren, die de schuchtere-toehoorder-zonder-

kinderen bij zich op voelt komen, wanneer de jonge moeder hem met stralend gelaat een uiteenzetting geeft over haar baby. Zij weidt er wel wat erg lang over uit naar zijn smaak, beschrijft te precies de rose kuiltjes van de wangen en het snoezige kinnetje (de baby zelf heeft, laten we zeggen, mazelen of iets anders onschuldigs, maar is in elk geval niet te zien) en hij weet, dat hij van kleine kindertjes behoort te houden, maar krijgt een gevoel alsof hij nu wel eens over iets anders zou willen praten.

Nogmaals, dit is alleen een bezwaar voor dengene, die Apulië niet kent en ook niet van plan is er ooit naar toe te gaan. Voor iemand als ik, die in vliegende vaart in den nachttrein langs al dit moois is gereden, is dit boek een aanmaning in het vervolg beter de hand te houden aan den gulden stelregel voor iederen reiziger, dat men nooit te veel kan uitstappen. Voor iemand, die het bezocht heeft moet dit boek een plezierige herinnering zijn, want Scharten geeft zulk een gedétailleerde beschrijving van de bezienswaardigheden dezer plaatsen, dat men alles ziet, aangenomen, dat men het al eens gezien heeft.

Het is dan ook jammer, dat de schrijver tusschen de waarlijk liefdevolle beschrijvingen van den steen het leven op zulk een weinig zeggende wijze heeft weergegeven. Wij citeeren een stukje, dat toch wel wat erg is voor een schrijver van deze reputatie:

‘Als wij later buiten zitten uit te rusten, en zij ons getrouw blijven, ook nadat zij elk hun soldo gehad hebben, waagt de oudste de vraag:

“Zijn jullie Engelschen?”

“Neen,” zeggen we.

“Duitschers dan?”

“Ook niet!”

“Franschen!” weet de derde.

“Evenmin.”

“Geen Engelschen,” peinst de gannef van een kosterszoontje, “geen Duitschers en geen Franschen... Wat dan? Spanjaarden?”

“Ook al niet.” Dat wij ook al geen Spanjaarden zijn, brengt hem in groote verlegenheid.

“Grieken?”

“Mis.”

“Geen Grieken, geen Spanjaarden, geen Franschen, geen Duitschers, geen Engelschen...” recapituleert de jongen nadenkend...

“Hongaren,” juichte hij.

En als wij al maar van nee knikken, begint hij opnieuw:...’

Wij zullen maar niet opnieuw beginnen met ‘Geen Grieken, geen Eskimo's, geen Dravida's, geen Hottentotten, geen Vuurlanders,’ maar den lezer de rest besparen. Ten slotte blijken de vreemde reizigers immers toch Hollanders te zijn. In ‘Les Aventures de

Télémaque' van Louis Aragon komt twee bladzijden lang het woord 'Eucharis' voor. Het moet mij van het hart, dat ik deze twee bladzijden zinvoller vindt, dan dit gesprek over Swahili's en Toengoezen van Carel Scharten.

Ook verder spreekt de schrijver naar mijn smaak wel wat al te uitbundig over vieze trammetjes, drukke trammetjes, vieze hotelkamertjes, lekker eten, vuile lakens. Ik wil het belang van al deze schoone zaken niet ontkennen: wie eenmaal door de wantsen bezocht is, kan urenlang over deze huisdieren praten, zooals de moeder over haar baby, maar men dient er voor te waken, dat de reisbeschrijving niet overladen wordt met accommodatie-inlichtingen. Doch overigens van dit boek niets dan goeds.

R. BLIJSTRA

Rede en pathos
Teixeira de Pascoaes, Hieronymus, de dichter der vriendschap
J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 3.90, f 4.90

Wanneer wij de redelijke en emotioneele waarden probeeren vast te stellen in de litteratuur - zelfs niet uitsluitend in de zoogenaamde Schoone Letteren - dan komen wij wel tot de gevolgtrekking, dat de beeldspraak den menschen liever is dan de nauwgezette omschrijving van een gedachte, en dat zij de emotie verkiezen boven de bezinning.

Wat de groote massa aangaat - en de meeste scribenten behooren daartoe - is dat duidelijk. De zuivere waardebepaling van een gedachte vereischt de allerhoogste geestelijke inspanning, de grootste zelftucht en zelfcritiek, en niets is er wellicht waar de gemeene mensch zoo wars van is. Het werken met beeldspraak wijst op een zekere onmacht en een zekere gemakzucht.

De emotie, in haar passioneelen vorm van 'meegesleept' worden, is goeddeels het gevolg van een gering weerstandsvermogen. Men laat zich meesleepen, men 'drijft mee'. Men beweegt zich niet zelf, men wordt bewogen.

Ik ben geneigd het succes ten onzent van Teixeira de Pascoaes in hoofdzaak toe te schrijven aan 's mans pathos en bloemrijke taal. Allerlei critici, die zonder terughouding in hun lofspraak zijn, vervallen zelf ook in dien pathetischen toon. Zij spreken van zijn 'oprijzen in eigen dimensie (wat is dat precies?), zij spreken van 'extatische lyriek', 'machtige epiek', 'visionnaire spanning' en dergelijke, en één gaat zelfs zóó ver te beweren, dat 'alle gedegen wetenschappelijke, theologische werken en commentaren over Paulus als levenloos wegvallen' naast het werk van Teixeira de Pascoaes over Paulus.. Laat niemand me misverstaan. Teixeira de Pascoaes is ontegenzeggelijk een belangrijk man die belangrijke dingen weet te zeggen,

en hij heeft het geluk gehad kundige vertalers te vinden die zijn woord en geest hebben geëerbiedigd. Maar laten wij ons bij deze vaststelling van zijn waarde niet overschreeuwen. Het is altijd verdacht als een Hollander groote woorden gaat gebruiken en heftige gebaren maakt. De innerlijke zekerheid is rustig.

Teixeira de Pascoaes is een voornaam heer, die in zijn eenzame landhuis zijn eigen wereld schept. Hij heeft zich onttrokken aan den strijd. Hij kon in zijn rampzalige landje een leider zijn in den geestelijken strijd, maar hij heeft er de voorkeur aan gegeven ver van het gewoel een eigen leven te leven en reuzen te creëeren. Die reuzen laat hij geweldige gevechten leveren, zooals de Indiërs, toen zij niet meer vechten konden en wilden, vervaarlijke reuzen en helden uitdachten.

Deze gevechten worden hoogstens litteraire spiegelgevechten, prachtig en boeiend geschreven, maar loos. En daardoor wordt de pathetische toon vermoeiend.

Men leze 'Hieronymus' eens r u s t i g door, met het vaste voornemen iederen zin te begrijpen... Op elke bladzijde vindt men, soms vele, zinnen waar men geen raad mee weet. Ik heb ze ontleed, critisch bekeken, naar een redelijken inhoud gezocht, maar vond òf een spel met woorden en gevoelseffecten, òf doodeenvoudig raadseltjes, een soort van fopperij van den burgerman.

Het zal niet te onbescheiden zijn als ik mezelf eenigermate tot oordeelen bevoegd acht. Ik heb me met taal, geschiedenis, theologie en mystiek bezig gehouden, maar ik heb tientallen zinnen in dit boek aangestreept, waarvan de beteekenis me ontgaat. Tenslotte heb ik het boek beschouwd als een soort van bellenblazerij. De lyrische bewonderaars van Teixeira de Pascoaes mogen wij dat kwalijk nemen, maar ik vraag hen, op den man af, hebt gij verstaan wat gij hebt gelezen?

Dit is wellicht de reden waarom dit boek, evenals het vorige, een groot succes zal worden. Het is een door en door menschelijk boek, namelijk on-redelijk, gepassionneerd, voortgedreven, op de vlucht voor zichzelf, geheel bezet met fictieve figuren en problemen, om de ellendige, naakte werkelijkheid niet te zien, dus... daar zijn taak niet in te vervullen.

J. BROUWER

Nerval
Kléber Haedens, Gérard de Nerval ou la sagesse romantique
Ed. Bernard Grasset, Paris, 1939

Op de markante figuur van dezen jongere: Kléber Haedens, is, indien ik mij niet vergis, in ons land nog niet de aandacht gevestigd. Toch behooren zijn twee korte romans, 'L'Ecole des Parents' (1937; in 1938 bekroond met den 'Prix Cazes') en 'Magnolia -

Jules' (1938) tot dat soort werk waarvan ge terstond, bij de eerste bladzijden, zegt: 'Ja. Dat is weer een schrijver'.

Haedens is nog erg jong; hij heeft de bitse radicaalheid van een Rimbaud. Hij behoort, als prozaïst, tot de categorie van Jules Renard en Marcel Jouhandeau. Hij heeft de anti-familiale felheid die bij zijn leeftijd past. Caricaturist zonder menschelijke levenservaring, schimpt hij in woord en beeld. Er is overigens geen verdrongen weemoed in zijn wrok. En er is ook geen zwakte, geen perversiteit en geen pathologie in zijn wreed-doen. Zijn lach hoont, maar grinnikt niet: men vergelijke Haedens niet met een (anderzijds even buitengewoon verdienstelijk) jong schrijver als Luc Dietrich. Haedens is een strijdbare figuur, hard en vaak rauw, maar vervuld van het bewustzijn eener tragiek, die hij, in 'L'Ecole des Parents' - naar het gegeven een subjectief boek: een autobiografie - op eigen voorbije jeugd terugprojecteert, in afwachting dat hij, in 'Magnolia - Jules' - volgens den opzet een objectief verhaal - het vaag aangevoelde schuldbewustzijn zal trachten over te geven aan een socialen zondebok: den bourgeois.

Naast zijn scheppend werk schrijft Haedens essays en critieken. Met dezelfde norsche agressiefheid die wij in zijn romans aantroffen, heeft hij nu een kostelijk boekje gemaakt over den 'miskenden' Gérard de Nerval, den F a u s t-vertaler, van wien de handboeken zelden méér vermelden dan den geboortedatum, den titel van 'Sylvie' of van 'Les Filles du Feu', en dan natuurlijk als middelpuntzoekende anecdote het feit dat hij zich aan een lantarenpaal heeft opgehangen. Haedens schrijft zijn 'Nerval' eerder tegen Nerval's miskenners dan voor Nerval's roem. Hij spaart hem echter minder dan hen. En als we het boekje, dat opgezet is als een apologie, of minstens als een rechtsherstel, uit hebben, vragen we ons met de bestreden bestrijders af of Nerval inderdaad dan zoo'n geweldige figuur is geweest. En of Haedens niet, gelijk het een letterkundig apologeet betaamt, een oratio pro domo heeft gehouden. En of sommige zijner beweringen niet wat boud zijn: '"Aurelia" is het eenige Fransche prozawerk dat de vergelijking kan doorstaan met de meesterwerken van het Duitsche romantisme'. Of: 'Er zijn drie groepen kunstenaars' (zoo resumeeren wij de pp. 54-55): 'de classici, de Fransche pseudo-romantici (d.w.z. de zoogenaamde romantici van Madame de Stael tot en met Hugo), en Nerval.'

Belangwekkend is echter Haedens' opmerking over Nerval als voorlooper van het surrealisme. Volgens hem is deze titel te eenen male onjuist en hebben de surrealisten geheel uit het oog verloren dat, terwijl zij zelf het bewustzijn verdoofden, Nerval het tot heftiger reacties heeft gewekt, dat hij zijn droom heeft geconstrueerd en 'hem niet heeft losgelaten alvorens er de volle beteekenis van te

hebben uitgeput'; ten slotte, dat de trance-toestand waarin hij zich bewoog voor hem geen nieuw s c h r i j f p r o c é d é was, maar een l e v e n s p r o c é d é , terwijl hij zijn aldus tot droom vervormd leven als het ware verzon naarmate hij er een letterkundigen vorm aan gaf (p. 117).

Men leze Haedens' 'Nerval' vooral als een strijdschrift, en meer om den jongen schrijver dan om diens object te leeren kennen. Want hij vertelt er veel van zichzelf; hij is op den leeftijd der onstuimige zelfontdekkingen; hij stelt Casimir Delavigne, Henry Bordeaux en François Mauriac op één lijn; zijn taal heeft de prille wrangheid van nieuw, taai kreupelhout. En hij bijt als een jonge hond die, door zijn temperament, van zijn stoeien wordt meegesleept tot een soms gevaarlijk schijnende drift.

MARTIN J. PREMSELA

Naschrift: Nadat bovenstaand stukje was geschreven, verscheen in de N. Rott. Crt. van 7 October 1939 een diepgaand artikel over Haedens' 'Gérard de Nerval'.

De mythe van den volksmenner
B. Traven, ein General kommt aus dem Dschungel
Allert de Lange, Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Hoezeer men ook in het duister getast heeft omtrent de particuliere persoonlijkheid van den man, die onder de naam B. Traven een reeds respectabele reeks romans geschreven heeft, van één ding is iedereen al van het begin af overtuigd geweest: dat hij een anarchist is, iemand met een ingeboren afkeer voor de bestaande maatschappelijke ordening, zonder dat hij daarbij een concreet programma van direct-mogelijke verbeteringen voorstaat. Hij wist zich een grote lezerskring te verwerven door zijn snijdende critiek op tal van sociale en politieke mistoestanden, die hij met ruige maar rake lijnen schilderde, zonder zich veel te bekommeren om de aesthetische kant van zijn werk. Want daar was het hem geenszins om te doen; en het pakkende dat niettemin van sommige bladzijden van vooral zijn oudere boeken uitgaat, dankt hij meer aan het gegeven en de rechtstreekse wijze van behandelen, dan aan een geraffineerde psychologie of een verfijnde schrijfkunst. Trouwens, is men niet lang in het onzekere gebleven, in welke taal Traven oorspronkelijk zijn boeken schreef? Het viel niet uit te maken en het kwam er ook niet zo erg op aan; die taal was maar bijzaak, of liever, zij streefde naar een internationale verstaanbaarheid, in het vaste geloof aan de geheimzinnige broederschap die alle geknechten en uitgebuiten dezer aarde zou moeten verenigen, zoal niet in één belangengemeenschap, dan toch in één communiteit van lijden en opstandigheid.

Helaas leert de ervaring - vooral die der laatste jaren - dat ook

deze al te grote categorie van mensen zich moeilijk tot een eensgezinde massa samendringen laat; men moet over een grote dosis dichterfantasie beschikken om in alle oprechtheid te kunnen geloven aan de mogelijkheden van zulk een spontane massa-bevrijding als die welke in de tekst van 'De Internationale' bezongen en in het vooruitzicht gesteld wordt. De mens is veel minder simplistisch dan men zich heeft durven voorstellen; zijn innerlijk drijft vele tegengestelde richtingen tegelijk uit. Niet voor niets heeft men van ouds her het wezenlijkste van den mens voorgesteld als 'pneuma', - als iets gasvormigs, dat velerlei verschillende vaten vervullen kan, maar liefst en 'van nature' een uitweg zoekt om naar alle kanten tegelijk te kunnen ontsnappen, en zich te verliezen in de wijde uitgestrektheid van het heelal. Met dezelfde kracht waarmee de mens streeft naar geluk, schijnt hij ook te streven naar verdriet; hij gunt zichzelf geen vreugde zonder daarvoor meteen een promesse ter zelfbestraffing uit te schrijven; sommigen doen dit weliswaar met zicht op de eeuwigheid, maar de meesten toch met de stilzwijgende conditie alles te verdisconteren door een grote dosis sociale verdraagzaamheid voor hun rekening te nemen. Dat lijkt mij de reden waarom de meeste mensen, en ook de meeste revolutionnairen, in de grond weinig gewelddadig en agressief, maar veeleer behoudziek en geduldig zijn.

De anarchist - ik heb gelegenheid gehad er vele van nabij te bestuderen - is iemand, behept met de typische opstandigheid van J.J. Rousseau, die tussen de redeneringen van 'Le contrat social' en de sentimentalismen van 'La nouvelle Héloïse' is blijven steken in de armen van mevrouw de Warens en daarna kinderen te vondeling smijt. Een doorgaans sympathiek, maar in de samenleving volkomen onbruikbaar man dus, omdat hij zich ertoe beperkt een gevoels-theoreticus te zijn, hetgeen zoveel is als buskruit, dat ook uit twee of drie doodonschuldige componenten heet te worden samengesteld. Een der gewichtigste revolutionnaire problemen kan herleid worden tot het volgende schijnbaar onnozele, maar uiterst hachelijke vraagstuk uit het alledaagse leven: wilt ge liever bij de brave verliezers of bij de snode winnaars horen?

De meesten, ik reken ook grote staatslieden daaronder, trachten aan het dilemma te ontkomen door een soort struisvogeltactiek; de real-politici zeggen immers: de winnaars, dat zijn persé braven; terwijl het axioma van bijna alle revolutionnairen luidt: de braven zullen noodzakelijkerwijs de uiteindelijke winnaars wezen. En zachtjes (of soms ook luid) laten zij hun hoop daaraan toevoegen: binnen afzienbare tijd! Het typische van de anarchisten is, dat zij ook hier een tussen-positie innemen; wellicht markeren zij daarom zozeer een absolutisme dat staatsgevaarlijk genoemd wordt. Ze staan namelijk op het

standpunt dat winnaars vanzelf perverteren; wel moeten alle stakkers voortdurend trachten aan de overwinnende kant te geraken, maar bereiken mogen zij dit doel nooit, omdat zij het dan al voorbijgeschoten zijn. Het is het antieke probleem van Zeno, toegepast op het sociaal-politieke leven. Het kenmerkende daarvan is, dat het berust op gevoelstheorie en op een volslagen negeren van de werkelijkheid.

Ik heb over zo-iets onliterairs breedvoeriger willen spreken, omdat dit de plek is, waar de schoen wringt bij Traven, - waardoor zo menig boek van hem hinkt, niet op twee, maar op een halve gedachte. Terwijl hij anderzijds een typische schrijver is, wien men alleen maar te lijf mag gaan met een pragmatische critiek; een aesthetische zou hem onrecht doen, daar zijn hoofddoel is: aan te zetten tot rebellie, eerst door het schilderen van mistoestanden die ieder weldenkend man rebels moéten maken, en dan door het verheerlijken en aanlokkelijk voorstellen van de rebellie zelve. Was Traven daarbij een scherpzinnig denker, de fanatieke voorvechter van een duidelijk-gedefinieerde idee, dan zou hij inderdaad een ‘staatsgevaarlijk’ schrijver geworden zijn. Nu is hij dat, dunkt mij, in geen enkel opzicht; hij heeft de onschuld van een echten anarchist. Zoals dat in Spanje, het paradijs van alle anarchie heette: ‘Adelante con el pecho descubierto, - vooruit jongens, met ontblote borst tegen de bajonetten!’ Want de anarchist is in diepste wezen een mysticus; hij hoopt op het ingrijpen van een bovennatuurlijke orde, in zijn overtuiging dat ook de hoogste menselijke prestatie wanordelijk is. Dit geldt met nadruk voor Traven, en uit ieder nieuw boek van hem blijkt dat duidelijker. ‘Ein General kommt aus dem Dschungel’ laat hieromtrent niet de minste twijfel over.

De dagloners der Mexicaanse latifundiën, de indiaanse peones met hun onderkomen, als dieren levende families hebben een geweldige landhonger; er zijn woordenboeken die peonaje vertalen met ‘pandknechtschap’, - de dagloner geeft zichzelf in pand aan den landheer, en de verpanding wordt nooit ingelost, blijft van generatie op generatie overgaan. Geen ter zake kundige zal twijfelen aan het gerechtvaardigde van de schreeuw ‘Tierra y libertad’, - land en vrijheid! - waarmee van tijd tot tijd de Indio's zich losrukken van hun meesters en overgaan tot een planloos, maar als een brand om zich heen grijpend amok.

Zulk een episode, elke republiek van Latijns Amerika kent ze bij dozijnen, heeft Traven nu bewust geïdealiseerd, van een plan en een leider voorzien. En dan is het natuurlijk tot op zekere hoogte heel interessant een dergelijke gekanaliseerde lawine mee te maken. Iets wat ge in werkelijkheid nooit te zien krijgt, maar wat hier door de

eigenaardige locale kleur (er zijn er niet veel die haar controleren kunnen) heel aannemelijk gemaakt wordt. De aesthetische critiek zou op een paar onderdelen na zelfs tevreden kunnen zijn. Maar waren we niet juist tot de slotsom gekomen, dat hier alleen een pragmatische waardebepaling te pas kwam? Welnu, dan valt men voor alles over het gebrek aan psychologische verantwoording en over de onwaarschijnlijkheid van het verhaal; van den Indiaansen jongeman die het zo-maar, zonder veel vooroefening tot een groot veldheer brengt, een soort Napoleon van de wildernis, die de gestudeerde strategen uit de stad met de regelmaat van een klok in de luren legt, en die daarenboven nog kans ziet om de horde die hij aanvoert en heel de duizendkoppige legertros te voederen, jarenlang in zijn ban te houden en zelfs ertoe te brengen een nederzetting te stichten, die alleen nog maar beducht is voor een denkbeeldig gevaar. Want de ongenoemde dictator - het schijnt Porfirio Diaz geweest te zijn - tegen wien de strijd indirect gericht is, blijkt allang dood, wanneer de bevrijdingsbeweging in de wildernis van Chiapas en Yucatán nog in volle gang verkeert. En dan, wat daarna? vraagt men zich af, na het hele boek in die sympathieke bende te hebben doorgebracht. Als het antwoord hierop begint te dringen, breekt Traven zijn verhaal abrupt af, en laat ons alleen achter met de al te prozaïsche werkelijkheid der historie welke leert, dat spoedig daarop de Indio's weer geknecht worden en terugkeren tot de oude toestand van halve slavernij en volslagen ellende. Als een goed anarchist laat Traven echter alleen de fierheid der ontblote borsten zien, maar zwijgt hij liever van de meedogenloze bajonetten, waartegen ook de edelste borstkas nooit bestand bleek.

Het is deze idealistische leugenachtigheid, of wil men het zachter zeggen, dit werkelijkheidsvreemd idealisme, dat de zwakheid van den lateren, niet hekelenden maar apotheosen-schrijvenden Traven uitmaakt. Ge legt zijn werk onbevredigd weg, al waart ge ook meestentijds geboeid; ge mist de diepe ondertoon die ontroert, al werd ook de hele tijd een beroep gedaan op uw rechtvaardigheidszin, menslievendheid en uw andere edele gevoelens. Wat het nalaat is slechts een lichte anarchie in uw binnenste, die echter gauw genoeg de kop ingedrukt kan worden door een handvol voor de hand liggende argumenten en een klein beetje kennis van de fatale werkelijkheid.

ALBERT HELMAN

Werfel's crisis
Franz Werfel, Der veruntreute Himmel
Bermann-Fischer, Stockholm

Franz Werfel wordt in 1940 vijftig jaar. De tijd vliegt.

De eerste jaren na de wereldoorlog komen mij weer voor de geest.

Nu de stinkende oorlogsadem Europa weer aanwaait, herinner ik ze mij als de dag van gisteren en is het mij te moede, als was dat, wat er op volgde, een droom geweest. In Duitsland lazen toen jonge toneelspelers, schrijvers en schilders elkaar in halfverwarmde kamers en ateliers Weifels gedichten voor.

O Herr, zerreisse mich!
Ich bin ja noch ein Kind.
Und wage doch zu singen.
Und nenne dich
Und sage von den Dingen:
  Wir sind!

Vierëneenhalf jaar lang hadden de mensen 'Des Kaisers Rock' gedragen. Zij voelden zich nu weer van de uniform bevrijd. De verlossing uit het starre in-de-houding-staan, uit de krampachtige parademars en de hijgende stormloop tussen 'Sprung auf - Marsch, Marsch!' en 'Hinlegen!', uit het begravenliggen in loopgraven en granaattrechters, had Werfel lyrisch geformuleerd in zijn verzen 'Lächeln, Atmen, Schreiten'.

De liefelijkheid van het menselijke in een 'nieuwe tijd', en in een wereld, waarin volgens hun wil en geloof geen oorlog meer zou zijn, sleepte deze jonge mensen mee in een stroom van gevoelens.

Mit dem Schreiten des Menschen tritt
Gottes Anmut und Wandel aus allen Herzen und Toren.
Lächeln, Atem und Schritt
Sind mehr als des Lichtes, des Windes, der Sterne Bahn.
Die Welt fängt im Menschen an.
Im Lächeln, im Atem, im Schritt der Geliebten ertrinke.
Weine hin, kniee hin, sinke!

Teruggekeerd uit de veldslagen, waarin de nieuwe oorlogsmachines hen meedogenloos hadden bedreigd, verging het hun soms als de oude vrouw in Werfels gedicht, die 'geht wie ein runder Turm durch die alte Hauptallee im Blättersturm' en die thuis in haar eenzame kamer

.....
  beginnt auf ihre Knie zu fallen,
Wenn aus einem kleinen Lampenwallen,
Ungeheuer Gottes Antlitz bricht.

Ik zou daarom ruimte en tijd willen hebben om uitvoerig te kunnen schrijven over Werfels nieuwe roman: de legende van de eenvoudige dienstmaagd Teta Linek, die door een schurk van een neef bijna om de hemel bedrogen wordt.

Het is zeker geen toeval, dat ik indertijd voor het eerst en het laatst

uitvoerig over Werfel schreef, bij de eerste opvoering van zijn drama ‘Der Spiegelmensch’. Daarin maakt Thamals ziel zich van zijn lichaam los, om als spiegelmens haar eigen ervaringen op te doen. Gelouterd keert zij in de spiegel terug en is dan in staat ‘de rotstrappen van de liefde te beklimmen’. Even als Thamals ziel keerde Werfel na zijn roman ‘Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig’ terug in de spiegel van historische drama's en romans. Met vele anderen van de toenmalige rijpende jonge generatie, had ik weinig belangstelling voor de schone spiegelgevechten; wij hadden in de werkelijkheid onze handen vol met het afslaan van de aanval, die het on-geestelijke van alle kanten deed.

Na ‘Juarez en Maximilian’ verloor ik Werfel geheel uit het oog.

Ik wil hier coram publico bekennen, dat ik geen van zijn latere romans helemaal heb kunnen lezen, ondanks het schitterende proza, waarin zij zijn geschreven. Wat ik er van las, was voldoende om mij een voorstelling van hem te kunnen maken, of liever om de juistheid van de voorstelling, die ik van hem had, te bevestigen. Maar het was voor mij geen aanleiding over hem te schrijven.

Ik ben namelijk van mening, dat een criticus geen keurmeester is, die de waren, door de handelaars op de markt gebracht, dagelijks, in vaste diensturen, moet keuren op de mate van genot, die zij kunnen verschaffen. Ik zie veeleer een soort bouwmeester in hem, die uit het grote woud van de litteratuur de stammen kiest, die hij nodig heeft voor de bouw van de wereld, waaraan hij werkt als een kunstenaar. En als hij over een boek of een kunstenaar schrijft, moet hij er niet zijn stempel van goed- of afkeuring op drukken, maar vorm geven aan een geestelijke wereld. Wat zijn dat voor armzalige critici, die elke boom en elk boompje en bovendien nog elke struik in het kreupelhout willen tellen en die van louter bomen het bos niet zien!

Toen verscheen in de Forum-serie een herdruk van Werfels roman-epos ‘Die vierzig Tage des Musa Dagh’. Groots van compositie en in een meesterlijk beknopt proza geschreven - het hoogtepunt van een kunst, die afstand houdt tot het onderwerp: in dit geval de verdrijving van de Armeniërs door de Turken in de vorige wereldoorlog. Werfel schreef het in het voorjaar van 1933. Zijn Oostenrijkse nationaliteit was toen nog onaangetast. Toch voelt men in de ‘Die vierzig Tage des Musa Dagh’ de parallel, die Werfel heeft willen trekken met de actuele gebeurtenissen. Maar het blijft een parallel. De tijd vliegt echter. Inmiddels heeft Werfel moeten emigreren en ziedaar: hij is door de dunne spiegel van de litteratuur gezakt. ‘Ich empfinde das Exil als einen Schicksalsruf der Erneuerung’, schrijft hij al dadelijk aan het begin van zijn nieuwe roman. Uit het woord Ik in deze zin kan men zien, dat Werfel de vorm van de objectieve

uitbeelding heeft laten varen. De legende van de dienstmaagd Teta, die zich het eeuwige leven in de hemel wil verzekeren, door er om zo te zeggen een lijfkapelaan op na te houden, wordt omrankt door subjectieve beschouwingen van den dichter. Zij komt daar uit voort en keert er weer in terug. En de legende zelf is nog doordrenkt met wat de Nederlandse taal in een prachtig klankbeeld 'tegenstribbelen' noemt. In één woord: van een spiegelvechter is Werfel een tegenstribbelaar geworden, hij is zelfs dikwijls niets dan een stribbelaar. De verbanning, waarin hij de roep tot vernieuwing heeft gehoord, geeft hem een gevoel van onbehagen. Daarom zegt hij niet meer van de dingen: Wir sind! maar tot de dingen: zo zouden jullie eigenlijk moeten zijn! De essentie van zijn boek geeft hij in de woorden: 'Es gibt immer noch Narren, die meinen man könne den Flecktyphus mit Aspirin heilen, weil er das Fieber heruntersetzt. Der Sozialismus ist so ein braves Aspirin. Es handelt sich aber um eine Seelenpest. Unsere Seelen wollen nicht mehr an ihre Unzerstörbarkeit glauben und damit an ihre Verantwortung. Der veruntreute Himmel ist der große Fehlbetrag unserer Zeit.' Werfel maakt de 'opstand tegen de metaphysica' verantwoordelijk voor de 'volkomen zinloosheid'. 'In den protestantischen Völkern ister logischerweise zuerst ausgebrochen, der Puritanismus hat ihn zum Siege geführt, indem er Zeit - Arbeit - Geld an die Stelle der Göttlichen Dreifaltigkeit erhob.' Wat gelooft hij nu zelf? 'Ich habe einen wirren Glauben', zegt hij de ene keer. En elders: 'Ich verabscheue unsagbar den allgemeinen Geisteszustand unserer modernen Welt, jenen religiösen Nihilismus, der als Erbschaft längst verschollener Eliten das Gemeingut der Massen geworden ist. Verwechseln sie mich aber nicht mit jenen Snobs, die nur deshalb als Mystiker und Orthodoxe herumlaufen, weil schon alle Schneider, Schullehrer und Journalisten wissenschaftsgläubige Atheisten geworden sind.' Om Godswil, houdt U mij daar niet voor!

Is Werfel dan katholiek? Nee, ook dat niet. 'Sie wissen, daß ich extra muros stehe. Sie werden aber auch aus unseren Gesprächen erkannt haben, dass ich jedem Glauben, vor allem aber dem katholischen mit größter Liebe und Verehrung zuneige', zegt hij ergens tegen den kapelaan, met wien hij over zijn legende - hij legt er zeer de nadruk op, dat het een legende en geen biografie is - spreekt. Ik moet bekennen, dat het mij in deze mystiek-wazige wereld van Werfel even onbehaaglijk te moede is, als in de 'Zustand der tierischen Massenhaftigkeit, in welche die Proletarisierung und die modernen politischen Theorien die Seelen zusammengedrückt haben'. Daarom: hoe schitterend de eigenlijke legende van de bijna om het hemelrijk bedrogen dienstmaagd ook is geschreven, het genot er van zou door dit 'tegenstribbelen' volkomen bedorven worden -

als men niet tegelijkertijd ontdekte, dat de vroeg-lyrische conceptie van de dichterlijke waarneming van Werfel zich episch ontplooit in de eigenlijke legende, ondanks, of juist dank zij het binnendringen van de werkelijkheid in het leven van den vijftigjarigen dichter. Het is weldadig na de lectuur van 'Der veruntreute Himmel' weer eens naar de verzen uit zijn jeugd te grijpen. Men vindt daar niet alleen de figuur van de oude dienstmaagd, maar ook vele nevenfiguren, verwoven in het lyrische wereldbeeld van den dichter.

En misschien is de grootste verrijking door dit nieuwe boek van Werfel en het daarbij aansluitende herlezen van zijn vroege verzen wel de bevestiging, dat het zogenaamde expressionisme niet slechts een voorbijgaande explosie van de vormenwereld is geweest. Men beseft de continuïteit van de dingen. Werfel, de vijftigjarige, wil, zoals hij zelf zegt, weer van voren af aan beginnen, nadat hij door de mand van de hem, als een Hyronymus in zijn behuizing, beschermende wereld van de historische subjectivering is gevallen. Maar hij is verbitterd over het verlies van het bezit, dat hij voor altijd verworven meende te hebben. Hij is pessimist geworden. Hij gelooft niet meer, dat voor een nieuwe generatie in en na deze oorlog 'aus einem kleinen Lampenwallen ungeheuer Gottes Antlitz brechen kann'. Zeker twijfelt hij daarmee, van zijn standpunt beschouwd, aan Gods Almacht.

Dat verandert echter niets aan het feit, dat hij heel juist beseft verder te moeten gaan, waar hij eens de weg verliet.

Wel, de tijd vliegt. Werfel is al vijftig jaar. En de nieuwe generatie van deze eeuw, die nu in de wereldoorlog is getrokken, staat al voor de drempel tot de mannelijke leeftijd. En ook deze wereldoorlog zal ten einde gaan...

GERTH SCHREINER

Herzien. Herdenken
René Schickele †

De dagbladen hebben met enkele regels zijn overlijden in Vence, aan de Côte d'Azur, genoteerd en het franse blad l'Ordre heeft hem de ezelstrap nagegeven, dat hij in de aanvang van de wereldoorlog de overwinning van de Duitsers voor zeker hield. Dit doelt waarschijnlik op het in 1914 verschenen toneelspel 'Hans im Schnackenloch', waarin (laatste bedrijf, laatste tafreel) de hoofdfiguur op de vraag van zijn vrouw, 'Du glaubst natürlich, die Franzosen würden siegen?' het voor déze figuur zowel als voor Schickele typerende antwoord geeft: 'Wenn ich nicht so vom Gegenteil überzeugt wäre, ginge ich ja nicht zu ihnen.'

Als Elzasser heeft hij zich altijd 'naar twee kanten' getrokken gevoeld. Een 'vreemdeling' in Frankrijk èn in Duitsland. Waarvan zijn in 1913 verschenen roman 'Der Fremde' getuigt. In de in-

leiding tot de in 1920 verschenen 2e druk van de in 1913 voor 't eerst gepubliceerde ‘Schreie auf dem Boulevard’, dat meesterwerkje van journalistieke scherpte-van-opmerking en litteraire typeringskunst, schreef hij: ‘Die Elsässer sind zur Abwechslung wieder Franzosen geworden. Die Franzosen stehen auf dem Standpunkt, daß damit alles beim alten geblieben sei, und sie haben recht... Das Elsaß trägt sein Schicksal als das innerste Grenzland unseres Weltteils eine Zeit weiter...’

Zo heeft ook zijn werk altijd het karakter van grensland gedragen. Voor de sprankelende geestigheid, de sierlikheid en levendigheid van zijn stijl was het franse bloed, dat van moederszijde in hem vloeide, aansprakelik, de vasthoudendheid, de behoefte om te getuigen, zal hij aan het alemanniese van vaderskant danken. Van die tweespalt vinden wij sporen zowel in zijn romans als in zijn gedichten. Vooral in deze laatste komt de tweeslachtigheid van zijn aard tot uiting. Hij wilde de lofzanger van de grote stad zijn, maar bezong telkens weer de schoonheid van het land en de natuur. Hij keerde zich af van het geweld, (‘Ich schwöre ab / jegliche Gewalt, / jedweden Zwang / und selbst den Zwang, / zu andern gut zu sein. / - Am Glockenturm, Schauspiel in drei Aufzügen, 1920), en spreekt toch van de ‘Ausbruch von männlicher Schönheit... als die Völker Europas geschmückt den Kriegspfad beschritten.’

Hij was de eeuwige Elzasser, dus was hij een utopist. Maar hij was ook, met Kasimir Edschmid, de geestdriftige voorvechter van het expressionisme. (Der Fremde - 1913; Benkal, der Frauentroster - 1914; Die Leibwache (dichtbundel) - 1914). Vooral ‘Benkal’ echter draagt de sporen van een te bewuste worsteling om nieuwe uitdrukkingsmiddelen. Als expressionist is Schickele wel meer stuwer dan bouwer geweest. Toch was hij een dichter van betekenis, wiens verzen de vergetelheid, waarin zij al te vroeg teruggezonken zijn, niet verdienen. Een zelfde lot als hem trouwens ook als romanschrijver ten deel gevallen is. Kende deze tijd hem nog anders dan als de schrijver van ‘Ein Erbe am Rhein’ (1925), waarin hij de schoonheid van de Elzas zo dichterlik heeft beschreven? Wie denkt nog aan het bekoorlike ‘Meine Freundin Lo’ (1911) of ‘Trimpopp und Manasse’ (1914), waarin hij in de lotgevallen van de ‘Arier’ Trimpopp en de ‘Semiet’ Manasse, die beiden als soldaat in het franse vreemdelingenlegioen voor en met elkander sneuvelen, een zuiver kunstwerkje, zonder enige tendens, heeft geschapen, dat nog - of misschien juist - heden aandacht zou verdienen.

Het belangrijkst misschien is Schickele - een der ‘goede Europeanen’ van 1914/'18 - evenwel geweest als leider van ‘Die Weißen Blätter’, het tijdschrift, waaraan zoveel jonge duitse en andere schrijvers van 1913 tot 1920 medewerkten en dat vooral van

1914 tot 1918 de stem en het verbindingspunt geweest is van allen, die over de grenzen van tijd en haat heen spreken wilden. Meyrink publiceerde er zijn ‘Golem’ en Max Brod zijn ‘Tycho Brahes Weg zu Gott’ in; Barbusse's ‘Le Feu’ werd er in 1915 in vertaald, zo goed als Duhamels ‘Vie des martyrs’ en Raymond Lefebvre's ‘Guerre des soldats’. Wie ‘Die Weißen Blätter’ noemt, denkt aan ‘Hölderlin’ van Gustav Landauer, ‘Himmliches Licht’ van Rubiner, Leonhard Franks ‘Der Mensch ist gut’ en Latzko's ‘Menschen im Krieg’, die immers alle geheel of gedeeltelik in dit tijdschrift ten doop werden gehouden.

‘Die Weißen Blätter’ zijn verdwenen, het na-oorlogse Duitsland had aan ‘goede Europeanen’ en aan hun stem geen behoefte meer. Schickele schreef nog een enkel gedicht, enige romans, verder zweeg hij. Zijn laatste roman, ‘Le retour’ (1938), schreef hij in het Frans. Dat moet hem, die in zijn kinderjaren nauweliks Duits kende, maar later al zijn letterkundig werk in die taal schreef, ondanks alles toch niet licht gevallen zijn. Want, al voelde hij zich dan boven alles Europeaan, hij had de duitse taal toch lief en hij is er een der hoeders van geweest. Een wachter op de grenslijn, een ‘Narziß in Waffen’. Die in ‘Ballade’ (Weiß und Rot, 1911) van zich getuigde:

> Ich war mit tausend und allein
> und trug von manchem starken Licht
> den Flügelstaub im Angesicht,
> so fremd, wie mein,
> ich bin mein Sieg und mein Gericht,
> so groß wie klein,
> bin, wollt Ihr noch ein Gleichnis hören,
> ein Menschenschrei aus Engelchören.

Hij is vooral alleen geweest. Maar is het op de hoogten des levens niet altijd eenzaam?

REINIER P. STERKENBURG

Critisch curiosum

In onze bespreking van Walchs ‘Bayart’ lieten wij ons verleiden tot een (te) apodictische uitspraak omtrent de meest beteekenende humoristische schrijvers van ons land. Wij noemden er enkele en vergaten daarbij mirabile dictu Cornelis Veth. Deze tekortkoming is voor ons des te erger, omdat wij, die tot de fervente vereerders van Veth's ‘Parodiën’ en ‘Prikkelidyllen’ behooren, het verhaal van het spook, dat beleefd zijn pet afnam en dat van het laffelings doorgeknipte zeel met al het andere in de plezierigste herinnering houden.

A.M.

Dansen misschien, schermen misschien, lezen zeer zeker[1)]
door M. Roelants

De Bourgeois Gentilhomme, de Nieuwbakken Edelman van Molière, zet in met een komische discussie tusschen een muzikant, een dansmeester, een professor in schermen en een philosoof. Al deze heeren voeren een zeer menschelijke taal: hùn beroep is het belangrijkste op aarde. En zoo vernemen wij dat de staten niet kunnen bestaan zonder muziek, dans, schermen en philosophie. Maar al deze heeren gaan zoo volkomen in hun eigen vak op, dat zij om de eerste plaats in de ordening van de samenleving aan het schelden en vechten slaan. Men ziet dat op andere plannen ook gebeuren... Het is uiterst koddig, bij Molière bedoel ik, en volstrekt overbodig. Wat halen de dansers, de muzikanten, de schermmeesters, de philosophen, ja, wat halen de militairen en de politici, de geleerden en de sportbeoefenaars zich in het hoofd? Om den voorrang te twisten en te vechten, terwijl wij geen enkele categorie kunnen of willen missen? Wat zouden wij dan moeten doen, wij, schrijvers en uitgevers? Op gevaar af te worden gehouden voor een personage uit Molière beken ik u onomwonden, dat ik als onderwerp voor deze kleine causerie heb gekozen: Dansen misschien, schermen misschien, maar lezen zeer zeker... En niet de krant alleen. Wat zouden de wereld en de beschaving zijn zonder boeken? Het boek in het algemeen, maar even vrijmoedig voeg ik er aan toe, vooral dan het boek van den dichter, in den Duitschen zin van het woord, die alle waarheid en dichterlijkheid omvat, zelfs van den prozaschrijver. Het boek in het algemeen overtreft veel in het leven, het boek van den dichter overtreft alle boeken. En voor deze stelling ben ik tot vechten bereid. Zooals de muzikant en de philosoof van Molière? Jawel...

1) Rede, uitgesproken op den openingsavond van de boekenweek, te 's Gravenhage, op 29 Febr. 1940.

Een van mijn boeken schrijvende vrienden heeft in den vorigen oorlog op het Russisch front meegestreden. Zijn meest ontroerende belevenis noemt hij déze: hij had er kennis gemaakt met een braven moejik, die lezen noch schrijven kon. Na één der gevechten had de moejik vóór mijn vriend gestaan, terwijl deze een boek las. De argelooze Rus had een aangrijpende overweging gemaakt: - 'Gij vecht voor iets dat voor mij altijd zal gesloten blijven...' Mijn vriend verhaalt hoe de moejik zijn boek bezag alsof hij weinig op aarde had bezeten, dat de moeite waard was geweest, terwijl er daar in die bladzijden sprake moest zijn van iets anders, van een geheim, van een betere wereld, van het geluk misschien. De krant had hij hooren voorlezen, dat kende hij, - net als de communiqués van het hoofdkwartier: overwinning op de geheele lijn. Mijn vriend zag in de oogen van den moejik zooveel nood en hopeloosheid, zooveel verlangen, dat hij hem de eerste lessen in lezen en schrijven gaf en hem een boek schonk, dat hij eens zou kunnen lezen. De moejik leefde van dien dag af voor een droom en een land van belofte. De gevechten zijn toen jammerlijk verloopen en het werd een ordelooze aftocht. Het verbazende was dat de moejik, die eens een boek zou lezen, boven de algemeene wanorde uitrees. Er ontstond voedselnood en de soldaten sloegen aan het muiten in een volslagen doellooze verwildering. De moejik leerde voort en zag hoofdschuddend toe. Zijn kameraden verkochten hun geheele uitrusting. Hij ook, maar hij behield zijn boek. Mijn vriend weet niet wat er van den man geworden is. Toen hij afscheid van hem nam, zag hij in zijn oogen slechts een gevoel van berusting en hoop, als stond er in te lezen: 'Nu ken ik den weg.'

Laten wij even nadenken over den moejik. Men kan als ongeletterde moejik den smaak van brood en vodka kennen, de sneeuw en de Lente in de bosschen hebben gezien, de wind in de steppen hebben hooren waaien, zich op den oven en aan een vrouwenmond hebben gewarmd, God en de ikonen om den innerlijken vrede hebben gesmeekt. Maar er gebeurt meer in het hart en den geest van een mensch, en meer in de ruimte en den tijd, dan een eenvoudige moejik ervaren en bewustworden, of zelfs eenvoudig begrijpen kan. Meneer Shakespeare schreef reeds iets in dien zin.

Wat zijn wij zonder boeken, dan arme moejiks? Zonder boeken hebben wij nog de krant, zeker. Zij stelt ons menschen en dingen voor in hun tijdelijke en vluchtige verschijning. Zij brengt ons haastig ter kennis al wat in de wereld de orde met drama's en catastrophes verstoort. Daartusschen ligt nog net het leven van iedereen met zijn groote mysteries: geboorte, heimwee, liefde en haat, vreugde en dood. Zonder taal zijn we doofstommen in wie het denken troebel blijft. Zonder boeken blijft de taal vlietend, heeft zij geen vast bestaan in het verleden of de toekomst. Het grootste gedeelte van alle wetenschap heeft taalvorm gekregen, is kapitaal in taalvorm geworden, en dat kapitaal is in boeken opgespaard. De moejik speelt al zijn melancholie uit op zijn harmonika en weet niets af van dien rijkdom. Zijn memorie klimt niet verder op dan zijn kinderjaren en de gesproken overlevering, want hij mist het geheugen der beschaving. Het geheugen der beschaving staat in genaaide of gebonden boekdeelen op de schappen der uitgevers. Het staat daar slecht. Het dient te staan in uw en mijn bereik, naast onze schapraai, naast onzen geldkoffer en onzen theepot, naast onze geliefde en onze kinderen. Maar daar bevind ik mij in de schandelijke situatie, die door mijn intiemen vriend Richard Minne in dat persifleerende gedicht is bespot:

De Causerie

Wie durft er cynisch te beweren
Dat schoonheid geen gemeengoed is?
Vol dames is de zaal, vol heeren,
Voor 's dichters harts-belijdenis.

Daar troont hij op het spreekgestoelte
Met zijn Zondagsche kleeren aan.
Door 't open raam speelt de onweerszoelte
‘Een volk dat leest kan niet vergaan.’

De dichter spreekt in keur'ge termen:
‘Koopt boeken!’ maar in zijn gemoed
Is het alsof er vlammen zwermen.
‘Koopt boeken?’ 't Is ook brandbaar goed.

Wie de belachelijkheid vreest is daardoor alleen reeds een personage voor Molière. Zonder vaar of vrees wil ik daarom mijn betoog voortzetten. Het boek is goed. De roman en de bundel verzen zijn nog beter, beter zelfs dan de geschriften van den grooten criticus Menno ter Braak, dien ik daar zie zitten. Immers, alle wetenschap over de aarde, zon en sterren, over de planten en de dieren, over het menschelijke lichaam, over historie en taalkennis, over theologie en methaphysica, - letterlijke alle wetenschappen zijn in practische toepassingen onder te brengen, die onze materieele en moreele rijkdommen verhoogen kunnen. Alle wetenschappen zijn in boeken vervat. Zijn er onder u mathematici, bewindvoerders, godgeleerden, taalvorschers, geographen, - zijn er onder u professoren wier specialiteit ik niet heb genoemd, ik breng u allen hulde, om de boeken die gij hebt geschreven of gelezen, met lust of leed.

Maar of gij bij tijd en wijle een toga draagt of een steek, gij ontsnapt niet aan ons gemeenzaam lot. In welke relatie gij ons ook stelt tegenover aarde en hemel, tegenover staten en volken, - wij gaan allen den gang van den mensch. Dien gang van den mensch te volgen, onder een oneindig wisselende belichting, zonder eenige leerstelligheid, geheel naar de halsstarrigheid of de wispelturigheid van die prachtige en verdoemde menschelijke natuur, - het is de taak van den dichter. Dat slagveld van deugd en ondeugd, het menschelijk hart, te overzien, - het is de taak van den dichter. Die buiteling te maken met droom en verbeelding, die aan een waterdroppel of een ster al de wonderen van aarde en hemel beleven laat, - het is de taak van den dichter. Het leven in zijn onverbiddelijk logische ontwikkelingen en zijn duizend grillige verrassingen te peilen, het leven te strijden en met al zijn kansen en wisselvalligheden te ondergaan, - het is de taak van den dichter. Door strenge observatie of door de stamelingen van zijn lyrischen roes onthult de dichter alles van den mensch, dat door het leven kan geweten worden.

...Tusschen de schrijvers van geleerde wetenschappelijke tractaten in deze zaal, zitten Anna Karenina, Eugénie Grandet, Eline Vere, Desdemona, de geheele schaar van vrouwen die denkbaar of ondenkbaar zijn, die gewoon de smart of het geluk der wereld zijn. Ziet allen naar uw buurvrouw... Of

neen, als gij uw gezellin dieper kennen wilt, en verlangt te weten wat uw huisduif uw geheele leven verborgen heeft gehouden, - vrouwen zijn listig of in haar spontaneïteit geheimzinnig, - het staat in de boeken der dichters. Als gij de schoone avonturen beleven wilt, die gij al uw dagen in ordelijke plichtsbetrachting zijt uit den weg gegaan, zoodanig dat gij twijfelt of gij uw leven niet hebt gemist, - zij staan in de boeken der dichters. Willem Kloos en Lodewijk van Deyssel, de hartstochtelijken, hebben immers voor u geleefd, en op zijn ziekbed heeft Marcel Proust een geheele samenleving der herinnering geschapen.

Wij zijn allen min of meer moejiks, de ministerpresident zoowel als de stationschef. Niet alles wat wij op aarde hebben bezeten of wat wij er hebben gedaan, is de moeite waard geweest. Laat ons uit liefde voor het leven naar boeken grijpen, zooals Guido Gezelle in uren van groote nooddruft naar zijn brevier.

Moejiks zijn wij, moejiks! En toch. De moejik van mijn verhaal scheen mij toch een zware fout te begaan. Hij geloofde ten slotte meer in het boek, dat hij eens lezen zou, dan in de peer en den appel, die hij reeds had geproefd. Ik hoop dat hij gestorven is vóór hij heeft kunnen merken, dat zijn boek niets meer te bieden had dan het leven. En als mijn vriend Richard Minne nog om mij spot, omdat ik u het geluk in de boeken beloof, zal ik hem zeggen wat hier mijn laatste woord is geweest: - ‘Gaat de pracht van het bewust bestaan niet voorbij: zij staat in de boeken. Maar... Verwaarloost uw werk niet, uw vrijheid niet, het fiere en krachtige leven niet. Verwaarloost de dieren niet, de bloemen en de planten, de aarde, den hemel en de vier seizoenen niet. Verwaarloost de dame niet naast u, als zij wel te verstaan de uitverkorene is van uw hart én uw beminde wederhelft. Zij is het goede deel van het leven. Niet altijd. Maar dikwijls.’

Uit wat alles te concludeeren valt dat boeken onmisbaar zijn. Daarvan zijn althans de schrijvers overtuigd. Dansen misschien, schermen wellicht... Maar voltooit nu maar zelf.

Jan Steen[1)]
door Willem van Beek

Ons aller vriend en ons aller nar!

Jan Steen te zien als één met de stad waar hij woonde is een onmogelijkheid, en tegelijk een onnoodigheid.

Men kan niet spreken van de Leidsche Jan Steen, evenmin van de Delftsche, of Haarlemsche Jan Steen, nog minder van de Haagsche Jan Steen. Hij is overal thuis en is overal dezelfde. Of hij brouwer in Delft was, of kastelein in Haarlem ofwel een deftig man in den Haag, het blijft precies gelijk.

Hij, 'Jan de losbol,' de man met de schaterlach, de feesteling der Gouden Eeuw en van alle tijden. Zou het teveel gezegd zijn hem de meest geliefde schilder te noemen die we kennen?

Hij wordt door iedereen genoten, door de meest eenvoudige en de hoogst ontwikkelde. Het volk geniet hem om zijn sprankelende humor en de priester kan hem meegenieten, in zijn onbeschroomd aan de kaak stellen der menschelijke dwaasheid en hem meebegrijpen in zijn open en eerlijk karakter. Rembrandt en andere groote schilderfiguren uit de 17e eeuw worden het meest genoten en ondergaan door de kenners, zij die zich meer speciaal met de kunst bezighouden. Jan Steen spreekt tot allen zijn levende taal.

Zeker, ieder Hollander weet nog wel van de schoolbanken dat Rembrandt's 'Nachtwacht' het grootste kunstwerk van deze meester genoemd wordt en bijna iedereen heeft minstens éénmaal in zijn leven voor dit prachtige doek in bewondering gestaan. 'Net echt!', is de roep van duizenden die dit meesterwerk aanschouwden. Het doet hen aan als een vuurwerk na afloop van een openbaar feest, waar het gerekte hè als een verwonderde galm de ruimte vult. Zij vinden de 'Nachtwacht' even schitterend als een kleur- en licht-finale

1) De schrijver van dit essay is, juist nadat hij het had ingezonden, na een kortstondige ziekte te Delft overleden.

aan het einde van een variétérevue, doch daarmee houdt meestal alle belangstelling op.

Rembrandt, de schilder van het fantastische lichteffect is door ons geheele volk gekend.

Doch Rembrandt, de eenzame droomer, is voor de massa een vreemde, niet goed te begrijpen, geheimzinnige figuur. Hoe anders is dit met Jan Steen. Hij is ons aller vriend en ons aller nar.

In zijn geniaal zelfportret speelt hij voor ons zijn eeuwig levenslied op zijn altijd blij gestemde luit. Hij bespot, waar hij de bekrompene en al te brave Hollander ontdekt, die zoo uiterst bang is, een klein stukje van zijn eigen menschelijkheid aan een ander te toonen. Het is de meester zelf, die op dit schilderij, met de beenen over elkaar gekruist, los van houding en met een breede lach op het gelaat, alle puriteinen van angst kan doen blozen.

Het is de meester zelf, die zich als een goede vriend aan ons voorstelt en hartelijk uitnoodigt het goede dezer aarde met hem mee te genieten, en met hem mee te durven lachen, waar de gezonde lach het leven rijker en gelukkiger kan doen zijn. Hij durft ons te zeggen, dat zulk een lach even profijtelijk kan zijn als een diepzinnig gesprek.

Zijn lach is geen heenwijzen naar een hemelsch paradijs, doch van een levensgenot dat smaakt als frisch fruit op een heete zomerdag. Jan Steen durft het leven te proeven en ervan te genieten, hij lokt ons mee en brengt ons bij hem thuis, waar het wel niet altijd even ‘deftig’ toegaat, waar wel wat ‘los’ geleefd wordt, doch waar nooit ‘gemaakt’ geleefd wordt.

Hij negeert de ‘braven’ en noodigt de ‘levenden’ mee aan zijn huiselijke tafel. Onze gastheer is zeker geen heilige, maar toch verstaat hij meer van het leven op onze aardbol dan een groot aantal domineés uit zijn dagen, die, oppermachtig als zij toen waren, alles voor zonde scholden, wat in wezen niet meer dan de mensch in zijn menschelijkheid is.

Het huishouden van Jan Steen is altijd eender, of het huis een paleis of een halve veestal is. De menschen blijven precies gelijk in hun vreugden en vermaken, in hun staat van rijkdom of in hun staat van armoede, bij hun spelen en bij hun feesten, bij hun luidruchtigheid en bij hun stille genoegens.

Het blijven altijd voluit menschen, meest als groote kinderen. Jan Steen is altijd vroolijk, omdat hij zoo vol eenvoudige wijsheid is. Hij ondergaat de verschijnselen in dit leven in een diepe aandacht, doch raakt er nooit in verstrikt. Hij denkt over het leven, en kijkt naar het leven doch wil vóór alles het leven meeleven en zooveel mogelijk ervan meegenieten. In één zijner schilderijen weet hij ons te overtuigen dat het eten van een haring geen kwestie van stand is, doch van een grage maag, en hij overtuigt ons tevens, dat het goede leven geen kwestie is van geld, doch van een goed humeur. Hij weet met de vijf zintuigen te woekeren en ze alle te gebruiken tot zijn levenshouding. Hij durft zich te buiten te gaan, omdat hij van binnen eigenlijk volkomen evenwichtig is. Maar er zullen er zijn, ook nu nog, die zeggen: een nette man is hij toch niet, en ik geef deze lieden onmiddellijk gelijk. Ik voor mij wil wel bekennen: sommige burgers uit zijn dagen waren toch wel een weinig griezelig. Precies als de al te schoon geschrobde stoepjes voor hun huizen. Huizen waar je niet durfde binnentreden dan met een hagelwitte plooikraag om de hals en een wambuis aan, door geen vlekje verontreinigd. Huizen waar alle lust-tot-leven wordt doodgedrukt of weggeboend. De nazaten van deze soort menschen kunnen ook nu Jan Steen nog niet ten volle genieten, zij kunnen hoogstens zeggen, dat zij enkele schilderijen van dezen meester coloristisch mooi vinden. Voor deze al te bedachtzame Hollanders heeft Jan Steen niet geschilderd.

In de 19e eeuw zijn vele Oud Hollandsche schilders herontdekt. Jan Steen behoefde nooit herontdekt te worden, hij bleef altijd actueel.

In de 19e eeuw heeft ook het fabeltje van den dronken Jan Steen het meest opgang gemaakt, juist in een tijd dat er in Holland veel gedronken werd en de meeste arbeiders geen andere ontspanning konden genieten dan wat goedkoope sterke drank. Laten we echter gerust aannemen dat Jan Steen meermalen ‘zat’ was, doch het is even waar dat geen enkele Hollandsche schilder uit zijn tijd tafereelen schilderde waar een gezelschap koffie- of theedrinkers bijeen was en men sprong met de liefde even gul-weg rond als met de wijn.

Jan Steen is de schilder van de feesten en de vroolijke

partijen, soms feesten waar ze allen dronken waren. Jan Steen schilderde buitensporigheden en voor menschen van onzen tijd misschien ongemanierdheden, en toch, wat hij uitbeeldde waren nooit gemeenheden; het waren slechts dagelijksche zonden. Een vechtpartij wordt bij hem nooit meer dan een geweldig krakeel, nooit een moordpartij, en een dronken man of vrouw is bij hem nooit meer dan dronken, het blijven bedronken menschen en worden nooit demonen. Dat deze schilder een genieter van het uitgelaten en geladen leven was behoeven we niet te betwijfelen. En wie kon dit leven in tintelende vertelling beter uitbeelden dan hij. Hij vertoonde ons de mannen en vrouwen in hun lusten en genoegens en schilderde de kinderen in hun vroolijke blijdschap, zoo levend en argeloos als vóór hem nog niemand gedaan had. 'Zoo de ouden zongen zoo piepen de jongen,' was voor hem een synthese der menschen; steeds anderen, die steeds weer dezelfden zijn.

Hij zag de menschen nooit als slecht en hun kleine zonden wist hij ze alle hartelijk te vergeven. Waarschijnlijk zag hij het leven op deze aarde hoofdzakelijk als een spel van kleuren en contrasten, in hun belangrijkheid of onbelangrijkheid niet zooveel verschillend. Als het alles maar leefde, dan vond hij het mooi en deed hij gaarne aan het leven volop mee, het aan de 'zuren' overlatend of zij hem daarover wilden berispen, zoo deze daar hun plezier in mochten hebben.

Hij is in al zijn uitgelatenheid toch gespannen aandachtig, hij drinkt en lacht en kijkt, hij beleeft en denkt, hij noteert en neemt de kleinste détails in zich op, om morgen in kleuren te getuigen van wat hij vandaag meemaakte.

Wij mogen niet vergeten, dat de meeste zijner schilderijen uit de herinnering ontstaan zijn. Zijn herinneringen wilde hij in gekristalliseerde vorm herbeleven, het voorafgegane nogeens meemaken, voor zichzelf tot leven terugroepen wat hem getroffen heeft om dit weer aan anderen mede te deelen. Velen noemen Jan Steen een moralist, terwijl anderen precies het tegenovergestelde van hem beweren, ik voor mij wil liever deze kwestie in het midden laten.

Hij is in geen geval een moralist in den zin van vader Cats, die naast zijn stichtelijke vermaningen op een zeer pikante manier moraliseert over de slechtheid van een bepaald soort

menschen. Zijn spreekwoorden op de ‘hoeren’ zijn, hoe geestig ook gezegd, naast zijn brave prediking nooit heelemaal eerlijk; hij scheldt op wat hij in zijn hart toch wel begeerlijk vond en hem tegelijk tot onderwerp van zijn beschouwingen kon dienen. Cats zegt:

> Al heeft een hoer een schoon gezicht,
> 't Blijft een lanteeren zonder licht.
>
> Als een hoer schreit,
> Denk dat ze U lagen leit.
>
> Strooivuur en hoerenmin
> Heeft geen zin.

Dergelijke wijze lessen welke in het werk van Cats de jongelieden moeten waarschuwen toch vooral goed op te letten een brave huisvrouw te kiezen, zijn in het werk van Jan Steen onbestaanbaar.

Hij bemoeide zich niet met ‘hoeren’, hij bemoeide zich met mannen, vrouwen en kinderen, in hun hartelijkheid en in hun vreugden, in hun menschelijke goedheid en in hun fouten. Hij blijft in de menschen het groote kind zien, of zij tien of twintig of zestig jaar oud zijn. Wanneer hij een schilderij maakt waarop een paar menschen ernstig tric-trac spelen, voegt hij er in de hoek bij de schouw nog een ander spelletje bij. Een oud manneke grijpt gretig en steels naar een jonge meid, vol verlangen naar het spelletje der liefde. De ‘oude bok’ die nog wel een ‘groen blaadje’ lust en het is of de schilder ons lachend in de ooren fluistert: zoo zijn we toch allemaal nietwaar, bekennen we dit nu maar eerlijk, - en we lachen hartelijk met hem mee. Hij mag ons de waarheid zeggen, vanuit zijn oprechtheid en door zijn ongeveinsdheid. Hij dwingt ons hem in zijn spotternijen gelijk te geven, hij durft te zeggen wat velen slechts durven denken.

Zijn spot gaat nooit naar ééne richting, of het de vrouw of den man betreft, of dat de boer of de geleerde raakt, hij neemt niemand der gewone stervelingen voluit serieus, ook zichzelf niet. Hij ziet niemand als volkomen wijs, een bestendig mensch is voor hem slechts een halve levende. Bij hem zijn de menschen niet altijd dronken, doch ook niet altijd in staat van genade. Bij hem zijn de menschen niet altijd aan het

spelen of aan het feesten en evenmin altijd ernstig aan hun werk of stil aan het uitrusten. Hij kent ieder mensch en ieders zwakheid. Hij houdt ons allen de spiegel voor, hij, ons aller vriend en ons aller nar.

Een ernstig mensch en een groot schilder.

Narren plegen in het diepst van hun wezen ernstige menschen te zijn. Alle groote humoristen zijn diep van geest en ziel. Zij verbergen achter hun schaterlach in vele gevallen een kern van droefgeestigheid. Hun knallende humor is dikwijls een vrucht van stille weemoed. Zij forceeren de lach om hun eigen tragedie te ontloopen. Hoe dieper de geest, hoe feller dit contrast.

Het zoeken naar feesten is dikwijls een vlucht uit eigen eenzaamheid. Het feest moet het innerlijke lijden doen vergeten. Een karaktertrek welke narren en clowns als een schaduw volgt. Zij, die zooveel vreugde aan anderen geven, kunnen dit doen omdat zij zoo sterk de behoefte aan echte vreugde gevoelen. Kunnen we Jan Steen ook in dezen zin leeren kennen? Ik geloof van wel. Zijn humor was voluit echt, omdat hij tevens zoo voluit ernstig en misschien wel eenigszins angstig was. Hij was een levenswijze, doch het volkomen tegendeel van een mysticus. Het is niet overdreven van hem te denken dat hij waarschijnlijk doodsbang was door lijden gelouterd te moeten worden. Hij wilde hier op deze aarde zooveel mogelijk ‘hemel’ hebben in de vorm van een gezellig leven, in de overtuiging dat hiernamaals ook wel prettig Driekoningenavond gevierd zou worden met vrouw en kinderen en de gansche groep van menschen waar hij het goed mee kon vinden. Men zou Jan Steen een ‘raar’ soort Katholiek kunnen noemen, doch daarom is hij nog geen onwaar Katholiek. Dit beteekent niet dat wij hem een voorbeeldig Christen zouden willen noemen. Het is voor dezen schilder teekenend dat één zijner schoonste werken de Bruiloft te Cana tot onderwerp heeft.

Zooals het ook merkwaardig was dat Christus zijn openbaar leven op een bruiloftsfeest begon en dit feest bezegelde met een wonder, het wonder van de laatste en beste wijn. Een heenwijzen naar een eeuwige ‘bruiloft’. Zijn vrede- en liefdesfeest.

Jan Steen's geloof werd gedragen door een verlangen naar een uiteindelijk groot geluk, en de kruisweg die daar in dit leven tusschen ligt wil hij liefst zooveel mogelijk ontwijken. Dat Christus aan het kruis gestorven is, wil hij dan wel in de kerk overdenken, doch hij kan er niet toe komen dit sterk te moeten beleven in een schilderij dat hij zelf zou moeten maken. Hij schilderde met liefde de 'Emmaüsgangers' als een symbool van overwonnen dood en lijden. Uit zijn werken valt gemakkelijk het bewijs te leveren, dat hij ziekte en lijden zooveel mogelijk wilde ontwijken en zelfs ontkennen.

Verschillende schilderijen zijn er van hem bekend waar de dokter op de voorgrond treedt. Deze moet dan meestal zieke vrouwen cureeren, doch deze vrouwen zijn bij dezen schilder nooit ernstige patiënten. Al trekt de dokter op één dezer schilderijen dan wel een zeer gewichtig en wetenschappelijk gezicht, en al moet deze geleerde uit het 'troebele water' dat hij in een flesch omhoog houdt en diepzinnig bestudeert den aard der ziekte probeeren vast te stellen, een frissche dronk van zuivere wijn wordt den geleerde gelijktijdig aangeboden en iedereen begrijpt direct dat het met de patiënt wel zal losloopen. Ernstige zieken wil deze schilder evenmin uitbeelden als echte armen, verstootelingen uit het goede leven. Armen en gebrekkigen verschijnen bij hem als typen, nooit als ongelukkigen.

Soms lijkt het er op of deze schilder in zijn werken een soort acte van berouw wil bidden, en moraliseert hij dan toch een weinig met zich zelve. Het heeft er alle schijn van alsof hij bij bepaalde gelegenheden met zich zelf wil afrekenen.

Hij maakt een schilderij dat de 'Verloren Zoon' voorstelt, hij schildert een doek waarop Christus de wisselaars uit den Tempel slaat, hij verliest zich in de overdenking van de aanbidding van het Gouden Kalf, en leeft zich uit in deze werken in overpeinzing en wellicht zelfcritiek.

Hij schildert 'Zoo gewonnen, zoo verteerd', en hij schildert 'het verloopen huishouden', op welk schilderij hij in een mand aan de zolder symbolen laat tot uiting komen, als de lazarusklep, een geeselroede en andere strafverbeeldingen en het is alsof hij tot de erkenning moet komen, dat het al te uitbundige leven wel eens gevaarlijk leven is. Hij, het groote kind, dat zich op bepaalde tijden toch wel een deugniet voelt.

Wij kunnen ons dezen schilder voorstellen: bij tijden bandeloos, maar toch niet gewetenloos.

Ik noemde hem een ‘raar’ soort Katholiek, en men kan hem zeker geen schilder noemen die onder contra-reformatorische invloed stond. Hij schilderde het menschelijk leven in allerlei verschijnselen en vormen, doch een humanist in de leerstelligen zin was hij evenmin. Wij kunnen er wel zeker van zijn dat hij Spinoza belangrijker vond als brillenslijper dan als denker.

Jan Steen was een groot vriend der menschen, doch hij overschatte hen niet, en er staat tegenover dat hij hen ook niet hoogmoedig minachtte. Hij zag de menschen als een heel groote familie, waar altijd wel naargeestigen tusschen waren, - doch aan dezen wenscht hij zoo goed als geen aandacht te schenken. Het goede, hartelijke gezin met vele vrienden en bekenden is voor hem een eerste voorwaarde tot een gelukkig leven. Het familiefeest is één der meest geliefde onderwerpen voor zijn schilderijen. De kinderen spelen in het huiselijk leven bij hem een belangrijke rol. Hij wil nog gaarne met hen meespelen. Sint Nicolaas en Driekoningenavond zijn voor hem bij uitstek heiligenfeesten omdat het tegelijk zulke echte familiefeesten waren, feesten die hij zoo intens meemaakte en waarvan hij in zijn schilderij zoo levend kon getuigen. Trouwens, bij hem is het altijd allemaal ‘familie’, die bij elkander is. Of hij nu een ‘Woede van Ahasveros’, of een ‘Teekenles’ schildert, of hij een ‘Vroolijk huiswaarts keeren’ uitbeeldt of een ‘Ruziepartij’, het is ‘familie’; het groepsverband treedt bij dezen kunstenaar altijd sterk op den voorgrond. Tot voorbeeld slechts twee schilderijen uit de groote keuze, die men om dit aan te toonen zou kunnen doen:

De ‘familie’ gaat naar huis. Het feest is afgeloopen, de gasten zijn in niets te kort gekomen. Er is weer onbedaarlijk gelachen en overdadig gedronken. Eén der dames is zelfs zoo ‘buiten westen’ dat een kruiwagen moet dienen voor wat haar beenen thans weigeren.

Men vindt het zoo erg niet, wat bandeloos, niet meer. Allen lachen bij het geval en de kinderen niet het minst. Er komen er al met water aandragen om de patient weer eenigszins tot de werkelijkheid terug te roepen, allen weten: morgen is het weer beter. Allen komen veilig thuis. Een voluit 17e-eeuwsch

schilderij, een beeld uit de tijd der groote welvaart, waarin de kiemen der ontbinding al reeds sterk aanwezig waren. Voluit ‘Jan Steen als kind der Gouden Eeuw’.

Een ander schilderij: de ‘familie’ komt naar binnen.

Het is de stal van Betlehem. Een aanbidding van het Christuskind. Zijn liefde voor het gezin moest den schilder wel tot dit onderwerp drijven. Het mysterie is in dit schilderij rond het Christuskindje slechts zwak aanwezig. Maria is niet veel meer dan een tamelijk preutsche juffrouw, die op een eenigszins theatrale manier haar kindje tentoonstelt. Religieus genomen: een volkomen afwezigheid van Middeleeuwsche geloofsbeleving. Niemand zal echter kunnen beweren dat dit schilderij niet sterk ontroert. Het is een feest vol goedheid en vrede, het zijn rond deze aanbidding allen menschen, die van goeden wille zijn, menschen in al hun luidruchtigheid en al hun lawaai. Kinderen willen een vuurtje aanleggen, er moet warmte komen in deze koude omgeving, Sint Jozef neemt dankbaar zijn hoedje af voor de goede gaven, die een liefderijke vrouw het arme gezin komt brengen. Het mysterie voltrekt zich, de ezel verstaat het geheim, het doet aan als een St. Anthoniuswonder. Daar schilderde Jan Steen een ‘biddende’ ezel, die de geheele compositie beheerscht, zoo zuiver en zoo wonderlijk, dat dit schilderij met al zijn druk menschenbeweeg een symbool genoemd kan worden van het wonder in alle menschen, die in hun diepste wezen toch allen naar een uiteindelijk harmonisch geluk uitzien en verlangen. Twee schilderijen, twee menschelijke familiegroepen, twee uitersten van lust tot leven.

Deze schilder is zoo ‘familiaar’ dat wij bijna zouden vergeten met één der grootste genieën uit onze 17e eeuw te maken te hebben. Door zijn hartelijkheid vergeten we bijna zijn grootheid. De zeer onhartelijke Adriaen Brouwer wordt door zijn demonisch gevoerd penseel als genie veel meer besproken dan Jan Steen, die in zijn diepe aandacht en levende onderwerp-behandeling slechts zelden overtroffen kon worden. De schilder Jan Steen wordt dikwijls over het hoofd gezien, omdat de verteller in hem zoo sterk naar voren komt. Het genre Jan Steen dringt zich nooit aan ons op, we krijgen

dit van dezen grooten menschenkenner als 't ware op de koop toe. De kunstenaar vervult bij hem slechts de tweede plaats, hij is kunstenaar alsof dit slechts bijzaak is. Zijn werklust gunt hem waarschijnlijk niet eens tijd over de kunst abstract na te denken. Hij schildert zijn levende vertellingen alsof dit een gewoon handwerk was.

Hij, het groote kind, argeloos en scherp van opmerking, is aristocraat en handwerksman tegelijk. Niets ontgaat hem, hij verdiept zich in het kleinste onderdeel zonder een oogenblik de geheele compositie uit het oog te verliezen. Vele zijner werken doen aan een kunstig geslepen edelsteen denken, ieder plekje en hoekje heeft een eigen straling en een eigen fonkeling. Deze fel bewogen mensch leefde naar twee kanten tegelijk. Uiterlijk geladen en innerlijk bezonken. Hij had alles kunnen zijn wat als schilder mogelijk is. Men kan van hem spreken als portret schilder zoo goed als van stilleven schilder, hij was, wanneer hij zich daar alleen op ingesteld had, toch een beroemd man geworden. Wij kunnen ervan verzekerd zijn, dat hij de mensch als ‘portret’ feilloos wist te treffen en vele hoekjes uit zijn schilderijen, als stillevens gezien, zou men er bij wijze van spreken uit kunnen snijden en in zoo'n gedeelte een meesterwerkje van buitengewone waarde bezitten, dat door zijn tijdgenooten, die enkel stillevens schilderden, niet gemakkelijk te overtreffen zou zijn geweest.

Zoo zou men ook over hem kunnen spreken als landschapsschilder. Met zijn gespannen aandacht concentreert hij zich uiterst scherp op de boomen en de luchten, zoo goed als op de huizen, en voelt zich tegelijk één met de grootheid der levende natuur.

Hij schildert de meest rumoerige menschengroep en toont zich in hetzelfde schilderij volkomen verbonden met de verheven rust van een bladstille avond. Al gaat er een heele troep menschen dronken en schreeuwend naar huis, zal dit rumoer de schoonheid van het landschap niet kunnen schaden. Het is of hij in deze doeken zeggen wil: Wij kleine menschen kunnen met ons gebral de majesteit van Gods grootheid in de natuur toch niet hinderen of bederven.

Deze man, die alles kon schilderen, hield, dit is wel zeker, toch het allermeest van de menschen, omdat deze voor hem het meest beweging waren. De kinderen en de dieren waren

voor hem een afspiegeling van de geheele samenleving, die der groote menschen. Het hondje en de paarden op zoovele zijner schilderijen, zijn voor hem bij uitstek menschenvrienden, zij leven met ons mee in het gezin en maken het leven door hun aanwezigheid kleuriger, rijker en vertrouwelijker. In deze zin is hij Katholiek en Humanist tegelijk. Hij heeft eerbied en liefde voor al wat leeft. Hij wil nooit iets kapot breken, al gaat het dan soms wel wat scheef, - hij wist het onvolmaakte op deze wereld volkomen te doorgronden en op de juiste waarde te schatten, daarom vond hij het niet zoo uitermate belangrijk of verontrustend, wanneer de menschen steeds opnieuw hun kwaad bleven bedrijven. De philosoof Jan Steen wist dat de boomen niet zondigen en de menschen wel, doch hij wist evengoed, dat de meest vruchtbare boom tot geen enkel werk van barmhartigheid in staat is. Deze wijze nar wist meer van den mensch, dan vele menschenkenners voor en na hem.

Bij onzen vriend bestaat bij de menschen geen verbetering; bij hem is het met den mensch altijd hetzelfde.

Deze meester, die zoo eender over de menschen dacht, is in zijn werk van een wonderbaarlijke veelzijdigheid. Hij schildert alles wat hij wil en heeft bij zijn werk geen andere hulp noodig dan het onderwerp dat hij zelf wenscht te kiezen. Al staan dan zijn werken niet alle op even hoog peil, beneden dit peil is er geen enkele, en al zijn er dan misschien enkele doeken die men minder mooi zou kunnen noemen, belangrijk zijn deze toch altijd.

En deze mensch en deze schilder zal altijd belangrijk blijven, wij moeten met hem mee lachen en hij dwingt ons met hem mee te denken. Hij noodigt ons hartelijk uit bij hem thuis, en gunt ons een vertrouwelijk gesprek. Zoo leeren wij dezen man kennen als een groot humorist, een wijze nar en een goed vriend. Wij leeren hem kennen als een dolle feesteling en soms als een stille droomer en bij het afscheid nemen blijft als een schoone herinnering in hartelijke vertrouwelijkheid, een man voor ons leven, die in zijn diepste wezen een groot dichter en een eerlijk mensch was. Wij zijn hem dankbaarheid verschuldigd voor wat hij ons heeft nagelaten.

Maakt de oorlog deel uit van de ‘cultuur’?
door W. van Ravesteyn

De vraag is op het eerste gezicht voor velen, voor de meesten misschien, vooral in dezen tijd iets als een blasphemie. Hoe, het monsterachtige, dat wij nu weer in vollen omvang beleven, sinds September, maar dat ons sinds jaar en dag niet met rust liet, ons, hoe lang al, omsloop als een tijger in tropischen nacht, dat monsterachtige met al zijn verschrikkingen, met al zijn afgrijselijkheden, met al zijn, voor ons, die 't nog slechts op een afstand mogen beschouwen, niet te verwezenlijken pijn, gruwelen, vernedering, smaad, tortuur en doodsstrijd, wilt gij in eenen adem noemen, sterker, wilt gij deel noemen van datgene, wat wij liefhebben, hoogschatten, vereeren? Van wat, voor zoover wij meenen er iets van te hebben, ons geluk en onzen trots uitmaakt? Geen wonder, dat, toen het onherroepelijk was geworden, over ons komend als het onherstelbare, dien 3en September, velen, juist van de besten, ten onzent bv., elke gemeenschap tusschen die twee, het monster en de aangebedene, met een gebaar van walging verwierpen. Zoo kon men bv. in de October-aflevering van een onzer fraaist uitgevoerde tijdschriften, dat vooral die bloem van de cultuur, de kunst, cultiveert, Elsevier's Maandschrift een korte beschouwing vinden van redactioneele zijde, Weerglas getiteld, waar men geen onrecht aan doet door het zóó kort samen te vatten: er zijn twee werelden, die van den Oorlog, die des Duivels is, en een andere, verre, nu achter den horizon gewekene, die van de Cultuur, die blijft. ‘Is en werd het niet duidelijker dan ooit, dat géén kunstenaar, die nog iets te beteekenen en te zeggen heeft - heette het daar - innerlijk deel heeft aan deze van godverlaten, onnoodige herrie, omdat dit verwilderd roofmoorden hun creatieve vermogens niet brandschatten kan en nooit zal treffen, hoe groote ellende zij er ook door kunnen en

zullen ondervinden.' M.a.w.: nulla communio tusschen het Beest en de Jonkvrouw, tusschen den Duivel en de Maagd, tusschen het Booze en het Schoone. Nog in een ander stukje in dezelfde aflevering van den bekenden kunst-criticus Hammacher, naar aanleiding van de tentoonstelling van Thijs Maris trof een zelfde toon. En het zou gemakkelijk vallen om uit denzelfden tijd ongeveer overeenkomstige uitingen van cultuur-vertegenwoordigers-bij-uitstek bijeen te brengen. En toch! Kan dit Manicheïsme stand houden voor ietwat nadenken?

Het toeval wilde, dat men in dezelfde aflevering van hetzelfde tijdschrift een opstel kon lezen van Jkvr. Dr. C.H. de Jonge over Frankische en Fransche kunst op de tentoonstelling van vroeg-middeneeuwsche kunst te Utrecht, de helaas ook al door het uitbreken van den oorlog te vroeg onderbroken tentoonstelling ter herdenking van Willibrord, onzen grootsten bekeerder, en in dat artikel een afbeelding van het zwaard van Koning Childerik, van vóór 481, daar mede aanwezig. Heeft iemand, heeft de schrijfster van dit artikel, heeft een van de velen, die het kunstwerk mochten aanschouwen, ooit er aan getwijfeld, dat dit wapen, met en benevens zijn werking, tot de cultuur van dien tijd behoorde? Kan iemand ontkennen, dat deze Childerik benevens zijn opvolgers, een Chlodowich of Clovis bv., de echten stichter van het Frankische Rijk omdat hij het Katholieke geloof in tegenstelling tot het Ariaansche aanvaardde, het Christendom, d.w.z. een nieuwe cultuur, hier met dit en dergelijke zwaarden hebben gebracht? En één oogenblik nadenken leert, dat, wat van dit zwaard der 5e eeuw van onze jaartelling gezegd moet worden evengoed geldt voor de 5e of 10e eeuw vóór of na Christus, als voor de 18e eeuw onzer jaartelling en voor de 18e, die er aan voorafging. Neen: het gaat niet aan den oorlog en zijn werktuigen, - want wat is een oorlog zonder werktuigen: hij is zoomin denkbaar of werkelijkheid als zwaarden, die zonder menschen dooden - van wat men cultuur noemt, te scheiden of los te maken, zelfs maar een oogenblik. Veel meer zou er te zeggen zijn voor de uitspraak: zonder wapens geen cultuur, zonder cultuur geen wapens. Het is waar: de eenvoudigste primitieven, de Weddah's en dergelijken, kennen geen of nauwelijks wapens, die zij tegen menschen gebruiken. Zij

kennen ook niet of nauwelijks den oorlog. Maar het is ook den felsten Rousseauist, meen ik, nooit in het hoofd gekomen, hen als cultuurvolk bij uitstek te beschouwen, deze vredige, schuwe, maar o zoo arme wilden van het diepste oerwoud. Wie cultuur zegt, zegt wapens, en wie wapens zegt, zegt oorlog. Zoo is tot nog toe de schrikkelijke, maar onvermijdelijke gang van ons geslacht.

En is het dan mogelijk zich te vereenigen met een uitspraak als de volgende van een onzer eminentste historici - Prof. Huizinga - in zijn jongste boek[1)], waar het heet: (blz. 128) 'Van den krijg kan men spreken als cultuurfunctie, zoolang hij gevoerd wordt binnen een kring, waarvan de leden elkander als gelijken of althans gelijkgerechtigden erkennen. Gaat de strijd tegen groepen, die men in den grond niet als menschen erkent, althans geen menschenrechten toekent, hetzij men hen "barbaren", duivels, heidenen of ketters noemt, dan kan hij slechts binnen de perken der cultuur blijven in zooverre een groep zich terwille van haar eigen eer ook in dit geval zekere beperkingen oplegt.

Tot den jongsten tijd toe kon de oorlog onder het aspect van cultuurfunctie worden beschouwd voor zoover een gemeenschap elkander als "menschheid", met rechten en aanspraken op behandeling als menschen erkende en den oorlogstoestand duidelijk en uitdrukkelijk (door oorlogsverklaring) van den vredestoestand eenerzijds en van misdadig geweld anderzijds scheidde. De predikers van den "totalen krijg" doen dat niet meer.'

In de eerste plaats is het woord cultuurfunctie hier blijkbaar in tweeërlei zin gebruikt. In den eersten houdt het iets in als ontwikkelingskracht tot hooger, wat dit hoogere dan ook moge inhouden en uit welk gezichtspunt men het beschouwt. Wij beschouwen nu eenmaal, te recht of ten onrechte, onze 'cultuur' als een hoogere dan die 'onzer' Middeleeuwen, ja zelfs dan die van Rome, Athene of Persepolis, en zeker dan die van de oude Chineezen of van het oude Mexico. In den tweeden wordt, vrij willekeurig, 'cultuur' genoemd, wat wij door de bank, in het dagelijksche leven er onder verstaan, een zekere beperking of matiging door normen, gebruiken, usances, waaraan men zich gebonden acht. Een cultuur-

1) Homo Ludens.

mensch staat in dien zin tegenover een ‘onbeschaafde’, een woesteling, gangster of ruwling uit dezelfde cultuur.

En dat hier inderdaad tweeërlei woordgebruik is, volgt ook uit den derden, volgenden volzin, die luidt: ‘Tot den jongsten tijd kon de oorlog onder het aspect van cultuurfunctie worden beschouwd, voor zoover een gemeenschap elkander als menschheid, met rechten en aanspraken op behandeling als menschen erkende, en de oorlogstoestand duidelijk en uitdrukkelijk (door oorlogsverklaring) van den vredestoestand eenerzijds en van misdadig geweld andererzijds scheidde. De predikers van den ‘totalen krijg’ doen dat niet meer.

Hier hebben wij dus tweeërlei erkenning:

1e. de oorlog is in 't algemeen een cultuurfactor geweest, heeft een cultuurfunctie uitgeoefend, in den zin van factor, kracht tot ontwikkeling van hooger cultuurvormen (wat dit dan ook moge beteekenen),

2e. in den jongsten tijd (eenigszins vaag; maar bedoeld wordt wel: na 1918?) heeft de oorlog deze functie verloren, is hij geen cultuurfunctie meer.

Bevestigd wordt dit, schijnt het, door een uitspraak als op blz. 140, waar Huizinga spreekt van de moderne, geheel ontmenschelijkte oorlogvoering. Bedoeld wordt blijkbaar verdingelijkt of gerationaliseerd. Maar, in ieder geval, duidelijk heet het: nu is de oorlog geen cultuurfunctie meer - hij was het dus eerst meesttijds wel, n'en déplaise een Voltaire en zijn Candide - in den eerst bedoelden zin des woords dan: factor naar hoogere ontwikkeling (wat dit ook moge zijn).

De eerste erkenning: de oorlog is een cultuurfunctie geweest (in de geschiedenis), is niets dan de erkenning van een evidente en onaantastbare historische waarheid. Een waarheid, die niets afdoet aan het tragische karakter, haar eigen. De tweede lijkt mij echter op een illusie of liever op een soort zelfbedrog te berusten.

A priori ware 't reeds onwaarschijnlijk, dat we eensklaps, wat dit betreft, in de wereldgeschiedenis iets als een breuk zouden beleven. Vóór ± 1930 of '33 of mijnentwege 1914 oorlog met cultuurfunctie of als cultuurfactor. Na dat jaar of dat tijdsgewricht niet. Waarom? Wat zou er fundamenteel veranderd

zijn in dat korte tijdsgewricht? De opkomst van het Neo-barbarisme in verschillende gedaante? Eerst als bolsjewisme, dan als fascisme, dan als Nazisme of Nihilisme om de terminologie van een Rauschning te gebruiken? Maar een weinig historisch inzicht reeds leert ons, dat deze alle diep in de totaliteit onzer huidige 'cultuur' wortelen, cultuur hier gebruikt in den ruimsten, wijdsten zin des woords, waardoor men het geheel van al de levensverschijnselen der huidige maatschappijen onderscheidt van andere geheel verschillende vergane of contemporaine 'culturen' (de Sumerische of oud-Egyptische zoo goed als die van een nu nog levenden Afrikaanschen stam). Zoodat het wel zeer zonderling zou zijn, indien daar plotseling een zoo geweldige wereldhistorische wending op een der vitaalste gebieden zou zijn ontstaan. Maar bovendien levert dezelfde schrijver bv. reeds bijna terzelfder plaatse een bewijs voor dit geestbedrog. Huizinga verwijst er immers naar de opvattingen van een 'cultureel' - in den tweeden zin des woords - zoo hoog ontwikkeld man, - baanbrekende figuur in het Engelsche en Europeesche geestesleven van de 19e eeuw - als Ruskin over den oorlog. (In: The crown of olives, Four lectures on Industry and War). Ruskin had in een toespraak tot de Kadetten te Woolwich den oorlog verheerlijkt als schepper van allerlei schoons, edels, goeds: zedelijke eigenschappen en schoone voorwerpen. Maar dezelfde Ruskin stond volkomen afwijzend tegenover een contemporainen oorlog, een oorlog, dien hij beleefde, den Amerikaanschen burgeroorlog tusschen Noord en Zuid. En toch: wie twijfelt er nu nog aan, in de Ver. Staten en daar buiten, of juist deze oorlog is een buitengemeen helder exempel van de cultuurfunctie van den krijg? Hij was niet alleen onvermijdelijk. Hij was ook noodzakelijk. En zonder dezen Burgeroorlog - wat hij ook aan schoons verwoestte en welke de ontzaglijke offers aan menschenlevens en leed hij meebracht - zou het huidige Amerika onmogelijk zijn, het huidige Amerika, waarin wij toch, ondanks zooveel, en zeker thans meer dan ooit, een der grootste factoren zien van elke mogelijkheid tot ontwikkeling der menschheid naar hoogere, in ieder geval andere cultuurvormen. Twijfelen kan men, desnoods, over de vraag: staat dit Amerika hooger dan de Slavenstaten van 1860. Men kan niet twijfelen

bij de vraag: was deze oorlog noodzakelijk om de slavernij af te schaffen. En evenmin aan de waarheid, dat de afschaffing der slavernij het Noord-Amerikaansche kapitalisme ten goede is gekomen. Ruskin echter verfoeide dezen oorlog. Was dat, omdat hij, als de meeste Engelsche bezitters, aan de zijde der Slavenhouders (Federalen) stond, zooals in 1936 en '37 de meeste Engelsche en Fransche bezitters aan de zijde van de Spaansche latifundiën-bezitters? Of was het vooral omdat er een zeker perspectief noodig is om de cultuurfunctie van den oorlog, van een oorlog te zien? M.a.w. omdat de huidige, de contemporaine oorlogen ons afschrik, vrees, haat, allerlei heftige gevoelens inboezemen. Wat ook zeer 'menschelijk' en psychologisch eenvoudig verklaarbaar is. Eerst door den afstand, door groote 'indirectheid' kunnen wij de oorlogen zien, in het kader der wereldgeschiedenis, als cultuurfactoren, wil men het anders als werktuigen van de Moira, van de Wereldgeschiedenis, van het Fatum, of hoe men de onbekende macht noemen wil, waar wij werktuigen van schijnen te zijn. En hier geldt het diepe woord van Hegel in zijn 'Philosophie der Geschichte'[1]: 'wanneer wij dit schouwspel van de hartstochten beschouwen en de gevolgen van hun gewelddadigheid, van het onverstand overzien, dat niet alleen de hartstochten zelf, doch ook en zelfs voornamelijk de goede bedoelingen vergezelt, wanneer wij daaruit het Kwade, het Booze, den ondergang zelfs van de bloeiendste Rijken... zien ontstaan, dan kunnen wij slechts vervuld worden van treurnis over deze vergankelijkheid in 't algemeen en slechts eindigen met een moreele droefheid, met een opstandig gevoel van den goeden geest, indien er een zoodanige in ons is, over zulk een schouwspel, daar deze ondergang niet slechts een werk is van de Natuur doch van der menschen willen. Men kan deze resultaten, zonder eenige rhetorische overdrijving, eenvoudig door een zuivere aaneenschakeling van het ongeluk, dat geleden is door wat bij volken en staatsinrichtingen zoowel als in particuliere deugden het heerlijkste was, tot het vreeselijkst denkbare schilderij verheffen, en tevens het gevoel daarvoor doen stijgen tot de diepste, meest radelooze treurigheid, waar geen verzoenend

1) Aangehaald in mijn 'Socialisme aan den vooravond van den Wereldoorlog', deel I, bl.z 134.

resultaat het tegenwicht voor levert, en waartegen wij ons slechts hierdoor kunnen versterken of door deze overweging ons aan kunnen onttrekken, dat wij denken: het is nu eenmaal zoo geweest; het is een Noodlot; er is niets aan te veranderen, en dan, doordat wij uit de verveling, die ons dit na-denken over de treurnis zou kunnen veroorzaken, ons terugtrekken in ons levensgevoel, in het heden onzer bedoelingen en belangen, kortom in de zelfzucht, welke aan den rustigen oever staat en vandaar uit veilig geniet van het verre schouwspel der verwarde massa van puinhoopen.'

De groote denker heeft in dit beroemde beeld meesterlijk samengevat, waartoe de 'reflexie' over het historisch gebeuren in 't algemeen en de oorlogen in 't bizonder den denkenden geest moet leiden. Diepe treurnis, indien het subject iets meer is dan een gevoellooze. Zich ter redding terugtrekken op den oever der contemplatie om het schouwspel der ruïnes en der rampen rustig en aesthetisch te bekijken. Het is het werk van den gemiddelden historicus. Eerst door de distantie kunnen wij de oorlogen dus zien als 'werktuigen van den Wereldgeest', cultuurfuncties. Wanneer wij op den oever der zelfzucht staan, en veilig in huis- of studeerkamer genieten van het verre schouwspel van den ondergang der Mesopotamische Rijken, van Rome, van Vercingetorix, van de millioenen, milliarden, slachtoffers en puinhoopen der geschiedenis. En het woord van den niet minder diepen denker, zelf vermoord slachtoffer, Theodor Lessing, dat de geschiedenis niets is dan het geven van zin aan wat in zichzelve zinneloos is, om ons zelf te troosten, om de geestelijke wonden te heelen, die zij ons slaat, indien wij over haar doordenken en haar doorvoelen, dringt zich dan mede aan ons op. Maar is dit zoo, dan is het dus nog onwaarschijnlijker dat de 2e these van Huizinga juist zou zijn, deze namelijk dat de huidige oorlog, de oorlog van den jongsten tijd, een andere functie zou vervullen dan de vroegere of de functie der vroegere zou hebben verloren. Van den Wereld-oorlog 1914-18, dien de meesten onzer hebben beleefd, gevreesd en verfoeid, en waar, vooral hier te lande, in ontelbare geschriften van gezegd is, dat hij zonder zin was en geen cultuurfunctie meer uitoefende, heeft bv. een zoo groot historicus als Halévy trouwens het om-

gekeerde reeds aangetoond. Elie Halévy, de geschiedschrijver van het moderne Engeland, toonde in die prachtige conferentie te Oxford, in 1929 gehouden, waarin hij de wereldcrisis van 1914-18 en haar gevolgen trachtte te interpreteeren, m.i. voldingend aan[1)], dat er reden was om van voor Europa gelukkige gevolgen der wereldbotsing van die jaren te spreken, al kon niet worden ontkend, dat deze oorlog de problemen, waarvoor Europa in 1914 stond, niet heeft opgelost, ja in vele opzichten nog spannender gemaakt. Doch het is waarschijnlijk, dat men over 500, ja over 100 jaar over dezen grooten oorlog niet anders zal denken en schrijven dan wij nu over de oorlogen die op de Fransche Revolutie volgden. Ja, wij kunnen dit zelfs reeds, bij eenig doorzicht en indien wij in staat zijn ons tot het standpunt van wereldhistorische contemplatie te verheffen, wel doen voor den nieuwen oorlog, welks preliminairen in 1931 liggen en die in 1939, na lang gesmeuld te hebben, tot volle uitbarsting kwam, indien wij hem onder het juiste licht zien: dat van een strijd van hoogere beschavingen tegen achterlijke of achtergeblevene.

Dat de oorlog in 't algemeen dus een cultuurfunctie is, ook in dezen zin dat hij beschouwd moet worden als de hoogste uitdrukkingsvorm van een bepaalde cultuur, is, meen ik, een historisch onloochenbare wet, geldend voor alle maatschappijen, alle culturen, van de primitiefste - die hem nauwelijks kennen - tot de huidige, die een neiging hebben hem te ‘totaliseeren’.

Nog onlangs heeft bv. ook een scherpzinnig en diep-denkend schrijver als de Zwitsersche orthodoxe protestant Denis de Rougemont een aanwijzing in die richting gegeven in het 5e boek van zijn ‘L'amour et l'Occident’, waar hij het parellelisme der vormen van de liefde en van den oorlog in West-Europa beschouwt. Het zou zeer de moeite waard zijn, dat onderzoek hier op den voet te volgen. De Rougemont gaat den invloed na van het ridderdom op oorlog en liefde in de Middeleeuwen, het verval der ridderlijkheid - o.a. aan de hand van Huizinga's meesterwerk Herfsttij -, de ‘beschaafde’ en gematigde oorlogen der ‘Condottieri’, den ‘klassieken’ oorlog der 17e eeuw, waarin het spel-element

1) Interprétation de la crise de 1914-18 in: L'ère des tyrannies, N.R.F. 1938, blz. 197.

zoo sterk op den voorgrond treedt, de oorlogen ‘in kanten lubben’ der 18e eeuw en de diepe veranderingen die de oorlogen der Revolutie veroorzaakten, die v o o r 't e e r s t de volksharstochten en de passies der naties in 't geding hebben gebracht. ‘Un déchaînement de passion inconnu avant elle,’ zooals maarschalk Foch, de overwinnaar in den eersten Wereldoorlog, constateerde. Eerst de 19e eeuw kent de ‘nationale’ oorlogen, die weer het onverbiddellijk karakter der godsdienstoorlogen aannemen. Uit de ‘nationale’ oorlogen der 19e eeuw is de imperialistische en tegelijk nationale wereldoorlog van '14 ontstaan, volgens de Rougement's zienswijze ook resultaat van het ‘formidabele potentieel van verdwazing en bloedige grootheid, in het Westen opgestapeld door eeuwen cultiveeren van de passie’. En deze algemeene botsing nam vanzelf in den loop harer ontwikkeling de totale vormen aan, die wij nu kennen, maar die bv. in de worsteling om Verdun (1916) reeds duidelijk aan 't licht treden. De totale oorlog veronderstelt de vernieling bij hen die hem beginnen, van alle conventioneele vormen der worsteling. De Rougemont ziet in hem tevens het einde of de apotheose - het omslaan in zijn tegendeel - van dien cultus der passie - de liefde als hartstocht, waarvan de Troubadours en de Tristan-mythe het glorieuze begin zijn - die Europa eeuwen heeft beheerscht. In het huidige Duitschland en zijn leidende persoonlijkheid heeft de passie algemeen-destructieve vormen aangenomen, is zij in het politieke overgedragen. Maar hoe dit zij, het is niet vol te houden, zooals de hoogleeraren Huizinga en Bonger bv. - de laatste nog kort geleden in een inleiding over den Oorlog als sociologisch probleem, voor de Ned. Sociologische Vereeniging - doen, eerst bij den huidigen, totalen oorlog - totaal, in theorie en practijk trouwens slechts aan ééne zijde, de zijde der neo-barbaarschheid - de breuk te zien, die in de wereldgeschiedenis den krijg als cultuurfactor zou scheiden van den oorlog, wien dit karakter niet meer eigen zou zijn. Indien de breuk er is, ligt zij bij de Fransche Revolutie, die veel meer dan eenige gebeurtenis na de Hervorming, beslissend is voor de ontwikkeling der culturen van Europa en der overige werelddeelen.

Men kan nu, in verband met bovenstaande vraag, nog twee

andere stellen, die zich bijkans aan ons opdringen en die bv. ook Bonger in zijn Inleiding wel moest opwerpen. De vragen: ligt de Oorlog in de menschelijke natuur? En is er kans en mogelijkheid hem te beteugelen, ja te worgen?

Misschien zijn deze vragen identiek. In ieder geval zijn zij ontzaglijk moeilijk, van philosophischen of religieuzen aard. Men kan ook zeggen: zij zijn de groote vragen der geschiedenisphilosophie. En het zou absurd zijn in een beknopt artikel te pogen er iets van beteekenis over op te merken.

Enkele woorden echter ter toelichting van het probleem of de problemen zijn hier misschien wel op hun plaats. Ik wilde slechts verwijzen naar twee denkers of liever denkwijzen, waar men, dunkt mij, in dit verband waarde aan mag hechten. De eene is Julien Benda - type van den Franschen 'clerc' in zijn besten vorm - die nog den vorigen zomer aantoonde: de oorlog is een noodzakelijkheid. Zijn redeneering naar aanleiding van de Duitsche mobilisatie van September '38, die ons reeds bijna de nieuwe groote botsing bracht, was deze: De oorlog is inhaerent aan de volken, die zich groot voelen. Weigert men hun de dingen, noodig voor hun grootheid, dan nemen zij die. Wat Duitschland nu doet, deden zijn vijanden vroeger. Er is maar één middel om den oorlog uit te roeien: bij de volken den wil uitroeien om 'groot' te zijn. De 'volken' - d.w.z. de gewone beden, de eenvoudigen, de 'kleine luiden', de boer, ambachtsman, kleine burger - hebben er lak aan, groot te zijn. Hun leiders willen het voor hen en overtuigen hen, dat zij het zelf willen. (Dit is een beschouwing, die niet parallel gaat met, eigenlijk zelfs indruischt tegen die van E. Halévy. Maar het zou te ver voeren dit verschil nader toe te lichten). Ja, maar de volken werpen die leiders (die misleiders zijn) slechts omver, wanneer dezen schipbreuk lijden. Vrede zal er slechts op aarde mogelijk zijn, op den dag, waarop Frankrijk Richelieu veracht en Duitschland Friedrich II (men begrijpt, dat dit symbolisch is bedoeld v. R.). De visie - gaat Benda dan voort - van een menschheid, die werkelijk vrede zou kennen, hoe zou zij zijn? Een onmetelijk klooster, waar de hoogmoed des levens uit verbannen was. Waar de eenige begeerte God zou zijn. Het Christelijk leven, zooals de groote Christelijke mees-[1)]

1) Songe d'Eleuthère, V.R. Fr. 1 Juni 1939, blz. 1000.

ters dat wilden. Niet om in de wereld te bloeien, zijt gij als Christen geboren, zegt Augustinus. Dezen levenstrots bannen, beteekent het uitbannen van de kunst, het wetenschappelijk genie, de passie: Dante, Prometheus, Paulus. De besten weigeren zulk een afwezigheid van oorlogsgeest te aanvaarden. God wil dien geest. Hij wil de menschen menschelijk, niet goddelijk. Hij wil, dat zij bekwaam zijn de gratie te verwerven, niet dat zij hun ingeboren zij. Indien de mensch van den oorlog geneest, is hij God. God wil niet, dat hij God zij... En, neerdalende tot den concreten oorlog, die toen reeds voor de deur stond, ging Benda voort: Frankrijk is verantwoordelijk voor dezen oorlog. Nu al 20 jaar geeft het den barbaren (woestaards) iets als een zekerheid, dat zij zich alles kunnen permitteeren. Nu verdient - het is waar - Kaïn eenig medelijden. God heeft altijd zijn broeder, Abel, boven hem geprefereerd. In zijn diepste binnenste gelooft de onterfde, dat hij door te moorden het evenwicht herstelt. Hij gelooft, dat hij een agent is van de Gerechtigheid. Alle volken, die groot werden, werden het door ongerechtigheid. Maar heeft de Duitscher in dit opzicht geen eminentie? Is hij niet de eenige, die de ongerechtigheid tot leer heeft verheven? En heeft een van hun ernstigste denkers (Nietzsche in zijn Genealogie der moraal), niet geschreven, dat de Staat op geweld berust en het denkbeeld van een overeenkomst slechts belachelijk is? En Benda kwam, in den afgeloopen zomer, die een tijdvak tusschen twee acute crisissen was, tot deze andere pessimistische conclusie: Hij wees er op, dat een politiek van zekere personen (een persoonlijke politiek) nu ook in de zoogenaamde democratieën, evenals in de dictaturen, blijkbaar overheerschte, dat er een zekere duidelijke niet-overeenstemming bestond tusschen de heerschers en de publieke opinie inzake de houding tegenover de fascistische machten, maar dat deze niet-overeenstemming volkomen platonisch en onschadelijk voor deze heeren bleef. Geen stoeten trokken door de straten om ‘Weg met Chamberlain’ of ‘Weg met Bonnet’ te roepen. De volken leveren zich aan deze soort bewegingen slechts over om in de b i n n e n l a n d s c h e politiek zekere onaangenaamheden op te ruimen, hetzij om een President als Grévy weg te sturen of om een koning (Eduard VIII) te beletten om met een bepaalde vrouw te trouwen. ‘Hieruit volgt, dat

de volken, wegens het feit, dat zij in de dictaturen gemuilband zijn, en in de democratieën inert, geen aandeel hebben in de buitenlandsche politiek van hun land. Hun chefs doen wat zij willen. Ik ben er meer en meer van overtuigd, dat zij van natie tot natie met elkaar in goede verstandhouding staan en nog steeds zich wel bevinden bij de zeden, die men in Ruy Blas gedefinieerd vindt in den versregel: Geef mij arsenicum, u sta ik negers af.' Benda moge hier wat te pessimistisch gezien hebben, in hoofdzaak was zijn betoog op dat belangrijke punt moeilijk weerlegbaar. Hij verwees er zijdelings ook naar dit op 't eerste gezicht even zonderlinge als voor onzen tijd karakteristieke feit: naarmate de maatschappij en de cultuur meer verdingelijkt of gerationaliseerd zijn, is schijnbaar of in werkelijkheid, en bij wijze van compensatie, de macht van enkele personen toegenomen. In een verdingelijkt Duitschland, waar de macht der instellingen en dingen thans oneindig grooter is dan bv. in Pruisen tijdens de regeering van den tweeden Friedrich, is niettemin, schijnbaar althans, één man invloedrijker dan de Pruisische koning in zijn staat. Maar misschien hebben wij hier met een historischen schijn te maken en zal de kijk, dien men over 50 of 100 jaar op de huidige ontwikkeling in Duitschland en Rusland heeft, een geheel andere zijn. Hoe dit zij: Benda's opvatting is, zooals men ziet, zoowel wat betreft de algemeene, theoretische en geschiedphilosophische vraag of de oorlog te smoren is, als wat betreft de meer concrete naar de oorzaken van onze huidige rampen, een zeer pessimistische.

De andere opvatting is er eene, die men meer aantreft bij Engelsche denkers, die haar oorsprong vindt in de ontwikkeling der psychologische en biologische studies in de laatste decenniën, en die Raymond Mortimer niet lang geleden bv. in een artikel over 'De menschelijke toestand' (N. Statesman 25 Maart '39) zeer fraai samenvatte naar aanleiding van de conclusies, waartoe eenige Engelsche schrijvers waren gekomen, namelijk E.F.M. Durbin en John Bowlby, die een boek hebben geschreven over Personal Agressiveness and War, en R. Money-Kurle, die er een schreef over: Superstition and Society. Het laatste staat op psycho-analytische basis.

R. Mortimer dan formuleert de conclusies, waartoe deze

schrijvers komen - en men zal zien, dat zij een opvatting weergeven, die men ook bij anderen nu vaak kan aantreffen - als volgt:

De grootste ramp van de laatste 150 jaar is dit, dat geen ernstige vooruitgang in toegepaste psychologie met den wonderbaren vooruitgang op het gebied der toegepaste natuurkennis (der natuurwetenschap dus in den uitgebreidsten zin des woords) gepaard is gegaan. Nu is er ten minste voortgang zoowel in de theorie als in de toepassing der psychologie; en de geschiedenis van de volgende paar eeuwen kan zeer wel afhangen van de vraag of het werk in deze wetenschap voortgang mag hebben. De Fascisten toch betreuren, zooals begrijpelijk is, iedere poging om het menschelijk gedragen rationeeler te maken, en bij de Communisten schijnt het een geloofsartikel, dat de voornaamste hinderpalen voor het menschelijk geluk meer economische dan psychologische zijn. Durbin en Bowlby toonen - zegt Mortimer - naar mijn meening volkomen juist, aan, dat de voornaamste oorzaken van den oorlog in onze irrationeele en g r o o t e n d e e l s o n b e w u s t e agressieve aandriften zijn gelegen. Zij beschouwen achtereenvolgens de sociale gedragslijn, eerst van primaten, dan van kinderen, dan van achterlijke volken en concludeeren, dat oorlog een endemische, maar geen ongeneeslijke z i e k t e der menschelijke maatschappij is. ‘In het verleden heeft iedere natie veel meer tijd en levenskracht (vitaliteit) besteed aan de werkzaamheden van vreedzame samenwerking dan aan oorlog. De aandriften tot vrede zijn dus sterker dan die tot oorlog.’ Oorlog is voornamelijk te wijten niet aan ‘kapitalisme’ of ‘nationalisme’, maar een het tot uitdrukking komen in het groepsleven van de getransponeerde agressiviteit der individuen. Van die agressieve aandrift is het streven naar bezit slechts één en niet de belangrijkste oorzaak. (Een van de meest gewone vormen van oorlog, het koppensnellen, is zelfs volkomen oneconomisch.) Wij projecteeren onze schuldgevoelens op een zondebok buiten ons en koopen vrede met ons zelf en met de mede-leden van onze groep ten koste van vijandschap met andere groepen. Deze wijze van zich gedragen is een eigenaardigheid van Homo Sapiens. Het groote verschil tusschen den mensch en andere dieren - zegt Money-Kurle - is niet zoozeer 's menschen

grootere intelligentie, maar de gebreken die aan zijn intelligentie eigenaardig zijn, wij zouden bijna mogen zeggen: zijn geschiktheid om gek te worden. Dit is te wijten aan zijn buitengemeene hulpeloosheid in de kindschheid, zijn groote agressiviteit en levendige fantasie. ‘In den mensch is de inslag van irrationeele angst een van de hoofdbronnen van het leven. Het gezonde dier reageert alleen op reëele behoeften (honger, sexe, enz.) en reëele gevaren. Maar de meerderheid van de menschelijke reacties zijn in laatste instantie die op imaginaire behoeften en gevaren.’ Slechts door opvoeding (beginnende met de geboorte) kunnen de neurosen, die eigenaardig zijn voor den mensch en die resulteeren in groeps-agressiviteit, worden opgeruimd of bedwongen.’

Men moge met zichzelf uitmaken of deze Britsch-psychologische opvatting optimistischer is of althans minder pessimistisch dan de Fransch-philosophische, sterk onder den invloed van Christelijk en Joodsch pessimisme, staande van Benda. Meer dan verwijzingen naar de vele zijden van het ontzaglijke probleem zijn beide niet. Maar ze kunnen beide, dunkt me, waarschuwen tegen een optimisme, zooals dat geformuleerd is door Prof. Bonger in het slot van zijn inleiding voor de Sociologische Vereeniging, luidend: ‘Overziet men de ontwikkeling van den oorlog door den loop der tijden, let men in het heden op de diametraal verschillende opvattingen omtrent den oorlog bij verschillende klassen en groepen (bijv. arbeiders en intellectueelen in de Westersche en Amerikaansche demokratieën eenerzijds en Pruisische jonkers anderzijds), dan blijkt, hoezeer het maatschappelijk milieu den mensch ook in dit opzicht vormt. Dit geeft gegronde hoop - hoe moeilijk het ook valt zich aan het heden te onttrekken - dat eens de menschheid haar grootsten vijand, die haar door de hoogopgevoerde techniek met ondergang bedreigt, zal weten te overwinnen.’

Klein journaal
door Dirk Coster

Het Paulinische Oordeel en de Genade

Er na zooveel maanden nog op terug te komen, zou vreemd lijken, wanneer het niet nog telkens aan de orde werd gesteld. Er is de zeer inzichtige, zeer nobele polemiek van Pater Molenaar, er was de beschouwing van Madeleine Böhtlingk; er zijn echter ook nog telkens brieven, klaarblijkelijk van lezers die ‘de Stem’ in portefeuille lezen, er is thans weer Gerard Knuvelder in ‘De Maasbode’ van 12 en 13 Januari, die erop terugkomen. En dan treft het toevallig, dat schrijver dezes zelf in Julien Greens dagboek (Journal II 1935/9) een passage aantrof die eveneens gewaagd van de ‘tristesse’, die sommige uitspraken van Paulus in hem, Julien Green opriepen. ‘Comme je lui dis la tristesse qui me causent certaines paroles de St. Paul, Gide me cite un mot de l'abbé M...’ etc. - Inderdaad schijnt 't dat bepaalde gedachten soms in de lucht hangen. - Toch zijn bij woord en wederwoord enkele dingen wel duidelijk geworden. Duidelijk werd, dat het beroemde woord van Paulus inderdaad gelezen moet worden als een polemische wending, 't zij tegen de Stoicijnen, 't zij tegen de practische mystici, dat zijn de wonderdoeners waarvan het ook in onzen tijd weer wemelt, en wier immoraliteit bij onbetwijfelbaar occulte gaven ook thans soms opmerkenswaardig is (men denke aan Raspoetin). Pater Molenaar echter houdt vol, dat dit woord niet losgeraakt is uit het oorspronkelijk verband, de text eromheen. Dit lijkt mij een onverdedigbare bewering. Iedereen kent deze woorden; iedereen heeft ze wel eens voor zichzelf herzegd, maar wie kent de Paulusbrief (behalve de theologen), wie die hem eenmaal las, herinnert zich die precies? Zelfs de onderstelling van Pater Molenaar, dat de R.K. practiseerende geloovigen dit woord wel in het verband met de omringende

text begrijpen, lijkt mij op zijn zachtst gezegd aan sterke twijfel onderhevig. Kortom: het is practisch vrijwel onmogelijk te achten, dat een zoozeer vooruitgeschoven woord niet los zou raken uit 't verband en een autonoom leven zou gaan voeren.

De ‘tristesse’ nu, die zoowel Julien Green als Gide en ondergeteekende bij de overdenking van dit woord ondergingen, ontstaat door de culmineerende uitspraak van Paulus': al liet ik mij terwille van de liefde verbranden, en ik had de liefde niet, - dan helpt het mij niets. Ik heb daartegenover opgemerkt, dat hiermede dan de wil tot, het trachten naar liefde verdoemd wordt in den mensch. En daardoor zoo diep ontmoedigd. Want niemand laat zich terwille van de liefde verbranden, die niet een zeker percentage liefde heeft gehad, dat hem tot deze daad dreef. Of Paulus het bedoelde of niet: er rijst uit deze woorden een écrasante eisch op. En het blijft voor mij zoo.

En hier treden dan mijn opponenten op, 't zij in brief of in gedrukte text. 't Treft me dat zij merkwaardig gelijkluidend zijn in den aard van hun wederwoord. Zij ontkennen geen van allen de juistheid mijner analyse. Zij erkennen feitelijk dat Paulus dit onverzoenlijk woord heeft uitgesproken. En allen aarzelen even tegenover deze consequentie. En dan voeren zij allen éénzelfde tegen-argument aan: d e g e n a d e. Er is daarin geen variatie. - Zij ontkennen feitelijk dat een begrip als ik noemde ‘de kleine goede wil’ (de mensch die tekortschietend in liefde, desniettemin toch naar liefde en rechtvaardigheid tracht) bestaat. - Want, zeggen zij: elk trachten naar liefde in den mensch, w o r d t a a n g e v u l d d o o r d e g e n a d e. Die komt den mensch tegemoet, en vult zijn tekort in liefde aan. Die maakt van de 30% of 70% dus de volle honderd procent. - Ik doe mijn best het zoo nuchter en precies mogelijk te stellen. En hiermede zegt Gerard Knuvelder, wordt aan Costers betoog de grond ontnomen. Hij vergat de Genade.

Deze genade dus is een van buitenkomende, de menschelijke wil completeerende, kracht of instrooming. - Ik zal de

laatste zijn, het bestaan dezer geheimzinnige kracht te ontkennen. Persoonlijke ervaringen in deze richting zouden mij dit beletten.

Maar ik vraag: is deze genade een voor het leven bruikbaar begrip? Waarom handelt zij dan als de wind die komt en gaat, naar het hem behaagt, als de regen die valt of uitblijft en uitblijvend de gronden van dorst laat verdrogen? Wie zou niet gaarne haar bezoek ontvangen, dat de oogen nieuwe zienskracht geeft en de wereld schooner maakt. Veel getuigenissen geeft de litteratuur van deze komst der genade (Luyken, Augustinus, Dostojewsky) maar het zijn tevens evenveel getuigenissen van haar grilligheid, en de onberekenbaarheid harer komst. Waarom stroomt zij bij den één binnen die eerlijk naar liefde tracht, omdat hij weet dat in liefdegeven geluk ligt, en waarom laat zij de tien anderen ongeholpen die even eerlijk streven naar liefde en evengoed weten dat geluk uit liefdegeven bestaat? En men is er niet klaar mee, te zeggen, dat de een in zijn karakter de aanleg bezit om deze genade te ontvangen en de ander niet. Want dan zouden wij terugvallen op een verschrikkelijke vooruitbeslotenheid omtrent onze levens en de genade is de genade niet meer.

De zaak is voor mij deze: dat mijn opponenten hier een kracht aanvoeren, wier werkelijkheid ik evenmin ontken als zij, doch wiens wezen, werking en wetten volmaakt onbekend zijn, en dat zij van deze kracht desniettemin spreken alsof deze hun bekend is, of zijn wezen ontdekt zou zijn, in een dogma vast te leggen, - dat zij dus vooruitloopen op een weten dat de menschheid misschien eenmaal bezitten kan. - Alleen enkele briefschrijvers bepalen zich ertoe, in soms ontroerende termen simpel te getuigen: mij persoonlijk werd deze genade deelachtig en zij heeft mijn kleine liefde aangevuld; Pater Molenaar daarentegen geeft haar ook als intellectueele definitie die als elke definitie, op algemeene geldigheid aanspraak maakt. Het is te begrijpen dat Pater Molenaar daartoe geneigd was. Want het is niet te ontkennen dat de R.K. kerk het verst gegaan is in de erkenning, aanvoeling, en het vermoeden van de mysterieuse krachten eener bovennatuur, en dat haar theologie en mystiek en veel harer practische levensregels misschien eenmaal een reeds eeuwenlang aan-

wezig uitgangspunt zullen blijken tot de ontdekking van nieuwe natuurwetten. Maar deze zijn nog niet ontdekt. Wij staan met onze levens op dit oogenblik nog in een volkomen duister. Wij komen met de genade niet verder dan tot de erkenning dat het leven een mysterieuse zaak is. Het is geen bruikbaar begrip. Het laat de deur open voor elk denkbaar zelfbedrog. Ontelbare malen in de historie heeft de mensch zijn opgewondenheid, of onbarmhartigheid of zelfs zijn eetlusten aangezien voor een werking der genade. Oneindig bruikbaarder, hoewel minder glorieus en avontuurlijk, lijkt mij de Rede, - de Rede steunend op en puttend uit de ervaringen van het kleine quantum liefde, dat den mensch gegeven is. Want dat h e e f t h i j . Op de genade w a c h t h i j .

En met of zonder verband met de text is de term ‘geen liefde hebben’ toch zeker onbruikbaar. Zij is a-psychologisch, dus feitelijk rhetoriek. Er is (de psychopathen uitgezonderd) geen mensch die geen liefde heeft. Vanuit de aanwezige liefde, met een beroep op de aanwezige liefde in den mensch een zoo groot mogelijk begrip van liefde te wekken, zich tot rechtvaardigheid te bekwamen, zich te onthouden van daden van geweld en liefdeloosheid, meer is niet noodig, - en de taak is reeds zwaar genoeg. Wie dan nog daarenboven de genade ontvangt, die trekt een hoog lot uit de loterij het Heelal.

Inderdaad: het avontuur van het Humanisme is minder glorieus, minder verheven. Het werkt niet met onberekenbare krachten, instortingen. Maar het is ook minder gevaarlijk, minder bedreigd door afgronden en verraderlijke moerassen, in haar gang naar eenzelfde doel.

Werde hart...

Ik kan het niet helpen, dat al die moderne hardheden in de huidige litteratuur me doorgaans niet meer lijken dan een mode besmetting. Ik kan mij tegen de verdenking niet verweren, dat 99% van al deze ‘diehards’ nu precies honderd jaar geleden even grif zouden flauwvallen, in tranen smelten, vanaf een vrouweboezem naar de sterren staren,

als zij nu nagelhard en spijkervast en tempo-tempo zijn. Het aantal oorspronkelijke lieden is ontstellend klein. Hoe klein 't is, bewijst onze gelijkgeschakelde litteratuur, waar alles eender wordt, genre's, bewonderingen, campagnes.

Ik kan het evenmin helpen, dat ik al die moderne hardheid een tamelijk gemakkelijk foefje vind. Ten slotte is in zijn dagelijksche conversatie iedereen hard. Teere dingen duidt hij cru aan. Men wenscht zijn medemenschen allerhande pijnlijke en gewelddadige dooden toe. Men glimlacht of grinnikt onophoudelijk om wat anderen heilige ernst is. Alles ongemeend. Voor 't gemak en omdat de staat der gestadige ernst onuitstaabaar is. - Wel, men heeft dat conversatie-trucje maar op de litteratuur over te brengen en dan zijn we er al. Men is nagelhard en spijkervast. Dan schrijft men na een liefdesnacht in een vers aan zijn beminde: ‘het is me vannacht best bevallen.’ - Meer is niet noodig en men heeft de draai gelukkig te pakken.

Maar ik heb nog een bedenking: ik geloof dat achter al deze spijkervaste hardheid zich een nogal slimme en bangelijke overweging verbergt. Namelijk het instinct zich veilig te stellen, zoowel tegenover de leiders onzer litteratuur, die op dit oogenblik bevolen hebben dat alles spijkerhard en nagelvast zal zijn, als in het algemeen, om een automatische superioriteit te handhaven boven elkeen die zich blootgeeft. De verleiding tot deze houding is ontzaglijk groot. Wie het leven indeelt in de categorieën leuk en on-leuk, dien kan inderdaad niets gebeuren. Hijzelf is niet kwetsbaar, maar hij kan over vrijwel iedereen als prooi beschikken. Welk een aanmoediging voor de kleine en ongure menschelijke pik-drift, vooral wanneer applaus gegarandeerd is. Want zich blootgeven is de verdoemde plicht van elken schrijver die eerlijk tracht zich van zijn sensaties rekenschap te geven.

Het is natuurlijk mogelijk, dat wij allemaal uit angst voor elkaar, uit vrees door elkaar uitgelachen te worden, nagelhard en spijkervast en tempo-tempo worden. En leuk, vooral laconiek. Maar het is alleen jammer dat er dan meteen geen litteratuur meer zal zijn. Want die moet het hebben van een scala van de meest diverse gevoelens, en die hebben alle hun recht. De zaak is eenvoudig: er zijn leuken en harden en nonchalanten onder de menschen. Zij zijn er altijd ge-

weest naast de anderen, ze zijn er dus altijd ook geweest in de litteratuur. Von Kleists Vertellingen zijn in dit spijkervaste genre nog altijd niet overtroffen. Maar mijn hemel, als iedereen hard en nonchalant en leuk wordt, dan vertrouw ik 't zaakje niet langer. Dan is er sprake van een mode-dictatuur die even onwaar en hopeloos vervelend is als het gesnik, gekwijl en gestaar van anno 1840.

Verzen
door Anthonie Donker

Achterbalcon

Het menschelijk gelaat - hoe droef misteekend,
Des morgens in de tram grauw van den nacht,
Des avonds in de tram grauw afgejacht
Van al waar men zich deerlijk in verrekent.

Retour kantoor, kliniek en magazijn
Tobt elk van al wat er kan tegenvallen.
Zie in den mondhoek, onder de oogwallen
Onverwisselbaar de paraaf der pijn.

Hoe als nu plotsling de bazuinen schallen,
Het hemellicht hoog neerstraalt over allen?
Verhoord gebed, gevonden wat gij zocht!

Doch God is zuinig op zijn wonderwerken,
En vreest dat zij het zelfs niet zouden merken,
Tegen elkander schuddend in de bocht.

Zaterdagochtend in een nieuwe stadswijk

De Joden zingen in de synagoge,
Met tromgeroffel naderen soldaten,
Dat klinkt zoo dringend door de nieuwe straten,
Zoo vreemd dooreen roept het om mededoogen.

God echter kent het en blijft onbewogen.
Zou dit vanochtend plots het menschdom baten?
Te lang al heeft dit zich langs oude straten
Met klaagzang en met treurmarsch voortbewogen.

Meng kindren in dit koor en kreet van meeuwen -
Als dezen morgen roepen zij al eeuwen
De Joden, kindren, meeuwen en soldaten.

Kinderzang, hongerkreet, het wordt doodshijgen,
De klaagzang en de roffel zullen zwijgen,
Het trekt al verder weg uit deze straten.

Verzen
door Nes Tergast

Lief, wij zijn te laat geboren

Lief, wij zijn te laat geboren,
want de mensch zoekt regelmaat,
en de roodborst is bevroren,
en het graan verloor zijn zaad,
en de roos verloor haar doorn.
Wàt moet ik met Uw gelaat?

Dag en nacht, het vuur bezworen,
wandlen wij in regelmaat,
en de lippen zijn bevroren,
en de nacht staat in het zaad,
en de min trapt op de doorn.
Wàt moet gij met mijn gelaat?

Lief, wij zijn te laat geboren!

Processie

I

Ik draag van Uw gelaat
in mijn gemarteld droomen
de altoos onvolkomen
beelt'nis ter bedevaart.
Wij zullen nimmer rusten
aan den weg, en voorgoed
- verloren in mijn bloed -
zult gij mij verontrusten.

II

De zon bespringt ons allerwegen
vanuit het naaldscherp grint
met gele wespensteken.
Het weeke vleesch ontbindt.
Wij praten van het kind,
de dorst spreekt ons niet tegen.
Aan 't einde staat de wind
gebogen om den regen.

III

Hervinden wij het wonder?
Eerst waar het water ronder
en aan geen kusten stoot,
zijn wij voorbij de kreten
van zon en wind en regen...
Daar vindt wellicht de dood
het U en mij verzwegen
kortstondig schemerteeken.

Mijn kelder

Als zon en maan met steenen smeten,
heb ik de deuren toegedaan
en ben langs half verteerde treden
den stillen kelder ingegaan.
Daar is de kleur van zeer versleten
wit licht om kisten komen staan,
waarin de jaren voortbestaan
die met mij op den pijpsteel beten.
Daar is een stoffig souvenir
van vroeger leven opgevangen
in een paar rozen van papier.
Daar is, aan een verroest scharnier,
een speeldooszwengel blijven hangen.

Misschien houdt slechts het dof verlangen
(maar sterk genoeg) naar het verleden
dit beursche vleesch in evenwicht,
en wordt het krimpend hart beleden
aan een van ouds geliefd gezicht
dat veeg en zonder teederheden
meer zijn halfduister werk verricht.

Waar paddenstoel en schimmels vreten
in steenen wand en stroef gewricht,
heb ik de hatelijke veeten
met mij en met elk nieuw gedicht
in helsche stilten uitgestreden.
- En trad ik weder in het licht,
ik was te moe voor ieder spelen,
maar werd nochtans hierop gerecht. -

Sluis

Vaak sta ik aan ons water bij de sluis
alleen en met de wil niet meer te denken,
te zijn het glazen water zonder huis
dat rustig wacht tot het zich uit kan schenken,

gespannen en egaal en vreemddoorlicht.
Wat door de houten avondspleten siepelt,
zijn losse woorden, lief, en geen gezicht
dat uit het golvenloos verleden spiegelt.

Wandeling

Waarom heb ik mijzelve uitgelaten,
en liet de hondenketting thuis?
Ik raak verdwaald in late straten
en iedre straat verwordt tot kruis:
in ieder raam staat een mismaakt
persoon te zoeken naar zijn huis.
De postbus is een rood verleden:
ik ben mijzelve kwijtgeraakt.
Gespiegeld in den naakten regen
val ik van boven naar beneden
voortdurend langs mijzelve heen.
Wellicht heeft mij de wind geschaakt
en aan een vlinder uitgeleend!
Maar neen, de klok schudt tweemaal neen:
ik ben eenvoudig zoekgeraakt.

Verzen
door Willem van Doorn

Bij 'n klein aquarium

Op, H o m o S a p i e n s, bot of schrander,
Tartaar, of Turk, of Nederlander!
Zwemwonder, fietsheld, middenstander,
  Eén luistrend poosje:
Aanschouw hier 't echtpaar Salamander:
  Kloris en Roosje.

'n Prachtspan! - in z'n waatrig Eden
Zo knus-behuisd, zo stil-tevreden...
Vrij van z'n vroegere narigheden, -
  Van reiger en snoek, - én
Van 't oudste Edens rarigheden
  (En blaadjesbroeken).

Géén boom, die wijs of dood zal maken
Met appels voor beluste kaken;
Géén naamlatijn, om thuis te raken
  In 't Rijk der Beesten;
Géén slangetong, tè vlot ter sprake, -
  Géén Uitsmijtgeesten...

Hij tiert wel in z'n glazen kooitje!...
Nietwaar, mijn Sinterklaashand strooit je
Hier menig smeuig peuterprooitje,
  Kleurfrisse Kloris!?
(Smul, kerel, aan dat watervlooitje,
  Eer 't er vandoor is!)

En zij tiert óók, dat zedig Roosje!...
Ze voelt geen hechtnis, eist geen troostje
Van lippestift, of poederdoosje,
  Of sigaretje,
Of nagellak, - of damessoosje
  Met drankbuffetje!

Dat lijkt zo koen, dat is zo schuchter!
Dat zwemt of 't wapperzeilt, roemruchter
Dan Bezem-Tromp, de Britten-tuchter; -
  Doet zelfs demonisch!
Maar zuiver waatr en zand houdt nuchter,
  Ja, werkt Platonisch.

Hier woont de Min, - maar zonder kozen,
In aailoos, kusloos, kalm, verpozen.
Zich aan te stellen als Fransozen,
  Wild-woest-hartstochtlijk,
Zou kop en kam en staart doen blozen,
  Als té gedrochtlijk!

Nou ja, in 't verre slootverleden,
Waar d' eerst' Aprilzon luchtig sleedde,
Eér jongens kwamen, stil van schreden, -
  Eér salamanders
Met kroost en kroos in 't schepnet gleden, -
  Dáár was het anders.

'k Wed, waar 't gekwak van kikkers schalde,
Muggetjes deinden, dreinend malden,
En waterhaantjes wielend bralden
  Om waterhoentjes, -
Dat d' ouw', ontverfde schoeiing knalde
  Van hullie zoentjes!

Ja, knald', in lengte, diepte, breedte!
Maar hier is 't uit, hier is 't vergeten.
Hier worden d' uren kalm gesleten;
  Geen wee, geen wensen;
Geen zwoelt, geen storm, geen kracht versmeten.
  Geen kil verflensen.

In reine sfeer moet elk vervromen...
Hier kán geen aardsheid boven komen,
Zomin als Eva heeft vernomen
Hoe Adam slib was,
Of Adam Eva's troeble dromen
Van toen zij rib was!

Dat leeft hier, onbekend met lijden;
Dat mint hier, stom, als waarlijk blijden;
Ze z i j n - en 't is genoeg voor beiden,
Wisling ondenkbaar;
Hier wiekt geen dood, hier waart geen scheiden:
Slechts Heil, onkrenkbaar.

'n Zielsmuziek van eendr akkoorden
Stuwt beid' als één door 't Oord der oorden;
Hun voegt geen grove taal van woorden,
Wèl roerloze aandacht
Voor tinklend door hun glas gehoorde
Piano-maanklacht...

En mag 'n vink z'n baas toezingen,
'n Eekhoorn braaf z'n rad doorspringen,
'n Orang 't lijf in bochten wringen
Om apenootjes, -
Zij wuiven, zwaar van eedler dingen,
Hun lodderpootjes.

En tóch - je houdt ze niet, die gasten!
Al drukt ze geen van 's werelds lasten,
Vertroeteld, vrij van vrees en vasten, -
In mijn nabijheid! -
'k Zie telkens weer die pootjes tasten
Aan 't glas, - naar vrijheid.

Eens gáán ze! Glas of niet, - ze glippen!
(Duim aan de neus, grijns om de lippen!)
Ze gáán, - als broedse boerekippen,
Stumprig gevleugeld,
Wier koortsgloed om aan 't erf t' ontwippen
Geen gaas beteugelt!

Dan kom ik, - wil ze voeder geven, -
Waar is dat span zo plots gebleven?
Weer slootwaarts, door instinkt gedreven?
   Of in den blinde -
Laatr in 'n stofhoek, grauw, versteven,
   Terug te vinden?

En is dat onheil niet te keren?
Is 't vluchten a l s n i e t te bezweren?
Lokt Roosje zó dat wuft flaneren
   Langs trapportalen?
Kan Kloris hier geen mores leren
   Plus bakzeil-halen?

Hij hijst zich op z'n kurken vlonder;
Zo'n houding past die snaak biezonder:
Kan Kloris frisser, vetter, ronder?
   Z'n flanken glimmen!
Hij kijkt... hij zoekt... hij staart in wonder
   Naar wát voor kimmen?

Zo zit 'n schollevaar te turen
Op 't kale stinknest, uren, uren! -
Zo droomt 'n meeuw in zilte zuren
   Van wier-en-guano!
Zó speurde Adam van z'n muren,
   Gier over Llano...

Adam, versteend, met broeiend' ogen...
En voeld' aan 't lichaam zich onttogen,
En reed - op wind - door wolkenbogen -
   Naar 't zonrood Westen,
En bergtrans, waar de aadlaars vlogen
   Om d'aadlaarsvesten.

Hij zag beneden zich 't krioelen
Van steppegedierte aan plas en poelen;
Volgde 'n rivier bij 't zeewaarts spoelen;
   Voelde zich kleden
In brandingschuim en vogeljoelen, -
   En smaald' op Eden.

Waagd' Eva, schuchter, soms 'n strelen?
De vèrten lokten, géén priëlen!
Geloei van 't oerwoud smoorde 't kwelen
Van tamme lanen!
Hij juicht' in stormroes, één met de kelen
Van trekkende kranen!

En rééd weer, rééd - door ruimten, tijden!
Zag duizend schrikken, niet te mijden,
Schreiend gezwoeg op hongerheiden,
'n Staag bebloed-zijn, -
En durfde: - koos het wrang verblijden
Van 't onbehoed-zijn.

En was geen praatslang ooit gekomen, -
Had Adam nooit 'n zucht vernomen
Van godlijk Weten, noodlotsbomen
En appelkeuze, -
Hij had gedroomd de gemzedromen
Van 's werelds geuzen!

Hij was de bloemekooi ontklommen;
Tigris of Eufraat doorgezwommen;
Had niet geweifeld bij 't verstommen
Van Edens kreken; -
Hij had waar d'oeverslibsels glommen,
Niet omgekeken...

* * *

Tartaar, en Turk, en Nederlander,
Praatwonder, zweepheld, boekverbrander,
De Geest, 't zij sylph of salamander,
Blijft in geen doosje.
Ik dank U - ga nu, d' één met d'ander,
En peins 'n poosje.

Verzen
door Johan de Molenaar

Schoone herfstdag

Nu weet ik, eindlijk en voorgoed,
het najaar is het schoonst seizoen!
Tracht niet te zeggen hoe het groen
tot goudbruin wordt, met glans van bloed.

Voor zooveel tinten is geen taal
toereikend...: amber, smeltend geel;
en 't stergelijke godsjuweel:
't rood wingerdblad... O, laatst onthaal

van diafane treurmuziek,
waarmee de zomer afscheid nam
op 't wenken, als een ijle vlam,
Doodsengel, van Uw gouden wiek!

Vers

't Is vreemd: hoe dieper ik mijn eigen
wezen besef, des te meer macht
het Andre over mij gaat krijgen,
het verre, naadrend grootsch en zacht...

Ik wil mij wel en niet verweren;
ik voel mij klein worden en groot.
Moet ik vervloeken of vereeren;
is dit het leven of de dood?

Zal ik verlost zijn of gevangen?
Wat ben ik en wat ben ik niet? -
En de een'ge leeftocht: het verlangen
naar de bevrijding in een lied.

De jongste generatie en de werkelijkheid
door Anthonie Donker
XI

Bij de jongste dichters is er iets veranderd. Het is niet alleen een leeftijdsverschil dat hen van de anderen onderscheidt, er is ook een duidelijk verschil in geestesgesteldheid. Ofschoon er altijd een risico bij is, te spreken van de sfeer eener generatie, kan men dat er toch meestal wel op wagen, mits men nooit uit het oog verliest hoe tenslotte elke dichter van belang veel meer zichzelf dan de sfeer waartoe hij meer of min behoort suggereert. Er is ongetwijfeld een bepaalde atmosfeer die het werk van dichters als Van Hattum, Den Brabander, Mok, Hoornik omgeeft. Men kan het de atmosfeer noemen van een zwaren, broeischen nazomerdag met scherpe geuren van verwelking en loomen druk, en angstig paars licht op zwarte onweerswolken. Als men met zulke impressies zonder al te groote subjectiviteit de sfeer van verschijnselen in de poëzie mag aanduiden, dan maakt in ieder geval de generatie der jongsten, van hen die omstreeks vijfentwintig jaar oud zijn, een gansch anderen indruk: dien van maartsche buien en van sneeuw en zonlicht elkaar doorkruisend, van brekende luchten en van in snelle wisseling opklarend en versomberend weer. Zulke indrukken tenminste roept vooral het werk van Bertus Aafjes en van Lehmann op, maar met niet al te groot verschil ook de voorjaarsachtige onzekerheid, helder, luw en vrij van alle weekheid, dat vroeg morgenlijk bedauwde der verzen van Vasalis. En de anderen? Gomperts, Van Lier? Morriën, Van Heerikhuizen? Marja? Nes Tergast, die er zeker bij aansluit, is weer ouder, maar nu pas opgetreden. Men moet van zulke luchtverschijnselen als hier geschetst maar nooit een systeem maken. Alleen al het stuk hemel waarvoor ik dit schrijf, bespot die gedachte met niet te tellen of te betrappen nuances. Maar ondanks het simplistische is

de korte formule als richtingaanwijzer eener karakteristiek toch niet zoo verwerpelijk en zoo blijft, als de meer samengestelde indrukken van het werk der eerder genoemde dichters weer wat vervaagd zijn, daarvan vooral de indruk van beklemming over. Grondstemming is bij elk van hen benauwing en benarring, angst en verweer. Hun werk is met obsessies bezwaard, scherp beeld van innerlijk leven aangetast door de woekering van instincten. Die obsessies lijken voortgekomen uit den op hen aandringenden tijd, uit bedorven jeugdherinneringen, uit een bloednevel van sexualiteit. Zij zijn niet de rampzaligen van een droom, als de groote romantici, maar de geslagenen of gekwelden door een werkelijkheid. Men kan hier ook het poëtisch werk van Vestdijk bij rekenen, dat trouwens in zijn late verschijning ook naar den tijd erbij aansluit. Men kan daarom van een groot deel der poëzie van de laatste tien jaren zeggen, dat zij meer door het beleg eener troebele werkelijkheid en de worsteling om bevrijding daaruit dan door de magnetische aantrekkingskracht van een grootsche 'irrealiteit' is geïnspireerd. Vandaar het realistisch karakter van een overgroot deel dier poëzie, dat evenzeer spreekt uit de zgn. tijdsverzen en het daarmee vooral gepaarde cynisme als uit de zgn. hallucinaire poëzie, die uit de gisting van het onderbewustzijn voortkomt, in de zeer verborgen maar niet minder machtige realiteit eener feitelijke instinctieve gesteldheid geworteld is en daarom meer op het individu betrokken dan van hem af of over hem heen reikend; daarom onromantisch, in tegenstelling tot de romantische strekking in de poëzie van Roland Holst, Bloem, Marsman, ja ook Slauerhoff. Zelfs Achterbergs poëzie heeft, hoe paradoxaal het moge klinken, dus gezien een realistisch fond: zijn droom is niet die van Slauerhoff die in elke vrouw weer het Larriosbeeld der ongekende rakelings langs zich voelt gaan en het in elke verwerkelijking sterven ziet; hij streeft juist, zij het met de kracht eener mystieke bezwering, naar herstel van werkelijkheid, weervinden der verloren geliefde. De nieuwste poëzie is daarentegen weer romantisch. Maar zij heeft partij getrokken van allen realiteitszin, wantrouwen en ironie, die de tijd de jongeren wel hardhandig heeft bijgebracht. Zij is, in haar jongste vertegenwoordigers, weer expansief, ja offensief. Zij bespringt de

wereld weer met de verbeelding, terwijl de poëzie der iets oudere dichters een bij uitstek defensief karakter draagt: afdeinzen, afweren. Het werk dezer laatsten staat voortdurend in verband met de buitenwereld om hen heen en met de onderwereld in henzelve, zij zijn aldus van twee kanten belaagd en belegerd. Hun inspiratie is vooral het verweer tegen die aantasting, terwijl in romantische poëzie de inspiratie bestaat in aantasting en doorbraak der omsluitende werkelijkheid. Het lijkt mij niet zoo gewaagd, wanneer men den defensieven aard van het werk der bedoelde dichters in verband brengt met het meer algemeen verschijnsel van wat men wel genoemd heeft de 'uitgevallen' generatie, de door naoorlogsweeën en malaise het meest gedupeerde. Reageerend op de wereld aanvankelijk vooral, en gaandeweg zooals hun ontwikkelingsgang uitwijst meer op zichzelf, maar daarmede op een al even labiele, onder den druk der buitenwereld onzeker en murw gemaakte wereld, van vaste levenswaarden verstoken, voor een roekeloozen levenslust te ontmoedigd en voor een romantischen droom te critisch, stonden deze dichters voor de bekentenis van deficit en wanhoop als voornaamste slotsom hunner levensgesteldheid; een negatief gegeven, dat alle kracht van een tragische of visionnaire verbeelding noodig heeft, om in zijn troostelooze negativiteit positief van expressie en innerlijke spanning te worden en niet in neerslachtigheid te blijven steken. De poging tot een grootscher, visionnair verbranden van de negatief bevonden stof is het waardoor men met gespannen aandacht blijft volgen wat zich uit hun poëzie ontwikkelt; bij elk van hen ziet men dat ingespannen streven gaande, bij enkelen als Mok en Hoornik ook op een verbreede basis van algemeen gezien menschenlot. Bij de jongste dichters wordt men gewaar, dat zij niet in de eerste plaats de wereld te verwerken hebben, maar dat er een ahw. zelfstandige werking is in henzelf. Daarmee ziet men, voor het eerst sinds lang, de poëzie, de loutere poëzie veel meer onverdeeld kans krijgen. Minder bezwaard door weerstanden en vreezen, door gedachten, door ervaringen is hun werk, en er is weer meer vrij spel in gelaten aan de verbeelding. Het tijdiger optreden dezer jonge poëzie, na het verlaat verschijnen en de vertraagde ontwikkeling der anderen, maakt dit ook te begrijpelijker.

Als ik opzie, is de lucht, straks dicht betrokken, gebroken en waait het dundoek der wolken naar alle kanten uiteen. Denk niet, dat men met één kenteekening toekomt, want het beeld dat men zoojuist ontwierp wordt aanstonds weer verbroken. Men kan dan ook niet zeggen, dat het spel der verbeelding zóó langdurig onderbroken is geweest, al zijn van de poëzie der laatste jaren de overheerschende trekken andere dan die eener speelsche verbeelding. Maar sinds Van Ostayen zijn droefgeestige woordfantasieën en Engelman zijn lichte vocalises schreef, is het spel nooit geheel en al gestaakt. Bij een bovenstroom van actueele, cynische, en psychologische poëzie is er toch ook een onderstroom merkbaar gebleven van fantaisistische neigingen, van puur experimenteele spelingen. Die trek is er in een deel van de poëzie van Halbo Kool, en weer veel sterker en zelfs gevaarlijk overwegend, tot 'spielereien' geneigd, bij Eric v.d. Steen.

Het is nu alweer tien jaren geleden, dat in Groningen een onaanzienlijk bundeltje verscheen, dat onder de dichters en minnaars der poëzie een zekere vermaardheid heeft verworven. Het gedicht De zwanen, waarnaar die kleine bundel heet, is een bezienswaardigheid in onze poëzie geworden, de beginregel ervan werd haast spreekwoordelijk en men is het er sindsdien ook algemeen over eens:

> De zwanen moesten zonder zorgen kunnen leven.

Onberekenbare verzen stonden er in den bundel van dezen Noordstar: het zou gemakkelijk zijn aan te toonen, om welke redenen zij beschouwd kunnen worden als in overtreding van alle ongeschreven regels der aesthetica, maar moeilijker valt het te zeggen, waarom zij tegen allen draad in toch telkens beantwoorden aan wat men van poëzie wil verwachten. Het zijn vrije, om niet te zeggen vormlooze verzen, zij zijn verstoken van levensdiepte, zij zijn onredelijk en onduidelijk, vol beurtelings alledaagsche of dwaze mededeelingen en wendingen, maar zij bezitten een onloochenbare charme. Nemen zij een loopje met zichzelf, met de poëzie, met de lezers? Op sommige oogenblikken wrijft men zich de oogen uit en twijfelt of men het voor poëzie of parodie zal houden, en houdt het tenslotte maar liefst op beide. Het is zoo jong en achteloos, zoo uitdagend en onbedwingbaar. Het is een soort ver-

zen die men niet begrijpen moet maar beminnen, en in elk geval moet men zich verheugen over een zoo onverklaarbare menging van groteske en geestdriftige elementen

> En 's middags moest men eigenlijk dwalen tusschen de boomen,
> of te paard de zilvren pruikestaart doen wippen op de rug
> en de paardehoeven smoren in rul zand,
> Men kan een blad plukken in de loop en 't achteloos tusschen zijn vingers draaien,
> of ook met schel gepiep tegen zijn mond erop blazen:
> Loover, loover, loover.

Laat het dan voor een groot deel weinig meer zin en duidelijkheid inhouden dan het weekverslag uit een studentenblad, er glinstert telkens iets door, dat er niet zonder medeplichtigheid van de Muze verdwaald kan zijn. Laat het dan hier en daar ook nog maar op Van Ostayen lijken

> Toen ik een kleine jongen was
> ging ik 's avonds liggen tusschen de koude lakens
> Mijn bed was groot en wijd als de wereldzee
> daar lag ik lekker als een opgerolde slak.
> Maar later werd mijn lichaam grooter en harder,
> en wanneer ik nu mijn beenen strek
> dan slaat mijn harde hoofd tegen de planken.
> O ja, wanneer je grooter wordt
> stoot je je hoofd tegen de beddeplank.

De Zwanen bevatten een waarlijk vaderlandsch surrealisme van tien jaar geleden, maar in dit jaar verscheen, als derde deeltje van de nieuwe reeks van Helikon (Stols, Maastricht) een klein kanariegeel boekje, met een groot aantal zwanen op de kaft, en tot titel Transitieven en immobielen, van Pierre Kemp, zooals twee jaren eerder een bundeltje van zijn hand Fugitieven en Constanten, zes jaar eer een ander al Stabielen en passanten had geheeten. Van denzelfden dichter, die zich in de wonderlijke korte poëtische notities van de laatste jaren het best heeft doen kennen, waren er vroeger al meer bundels verschenen. Sommige van die kleine verzen zijn duidelijk samenhangende impressies, lichtindrukken meestal.

Gang

Ik, de zon en de weg
en de zon, de weg en ik
in zonderlinge harmonie
op dit oogenblik.
Ik ruik geen bloemen, ik zie
geen boomen, geen vogels, geen heg.
Ik voel maar een gaanden man in de zon
op een weg.

Maar vaker zegt hij wat hij te zeggen heeft in den vorm van een zeer mobiele, afwisselende fantasie

Blauwte

Een groot blauw wandelt om de aarde
en ik wil mee, maar hoor met pijn
een stem, die wel haar sympathie niet spaarde:
eerst als uw schoenen blauwe bloemen zijn!
Nu weet ik, dat ik altijd hier moet blijven,
want ik loop immers altijd in zwart leer,
dat practisch zich laat blinken door te wrijven.
Ik ben geen bloem en soms alleen een heer.

Dit lichte spelende element is onder de talrijker zwaardere verschijnselen in de poëzie van de laatste jaren niet verloren gegaan. In de jonge romantiek van dichters als Aafjes en Lehmann speelt het door, ook bij Van Lier en in de merkwaardige plaquette Dingtaal van H.A. Gomperts - daarin het geestig verrassende Fin de siècle -. In elk van deze jonge dichters teekent zich natuurlijk een eigen aard en aanleg af, maar er is toch een gemeenschappelijk kenmerk in die merkwaardige nieuwe menging van romantiek en ironie, die volmaakt onsentimenteel, en, op menig moment wat intellectualistisch, toch het oud verlangen der romantiek opnieuw verraadt. Men kan zich nog aan geen karakteristiek wagen van deze jonge dichters, waar nog de dichteres Vasalis in de eerste plaats bij genoemd moet worden. Maar zij hebben hun aanwezigheid ontegensprekelijk, en met een vastberaden eigen stem, te kennen gegeven. Wat hun leven en hun aanleg hun verder aan gedichten zullen voorschrijven, is niet te voorzien:

van levensbeschouwing of zelfs -houding kan nog ternauwernood sprake zijn. Maar het is hun eerst bestek, het zijn hun voorloopige bevindingen, die door hen worden genoteerd en gewaarmerkt in verzen van een onafhankelijken en eigen stijl. Bij Lehmann (Dag- en Nachtlawaai) zijn het grootendeels reisnotities die hij in scherpe trekken opgeteekend heeft, en zijn toon is nog licht opzettelijk. Hij zoekt met ijver naar vernuftige beelden en vergelijkingen. Maar reeds zijn er de bijzondere plastiek en op sommige momenten ook een voor innerlijke levensbevindingen reeds gevoelige emotionaliteit, wier uitdrukking door de fantasie wordt geïntensiveerd. Merkwaardig, en waarschijnlijk niet zonder verband met den tijd, is ook het t e m p o der verbeelding bij de jongste nieuwe dichters. Hun fantasie verspringt voortdurend, van associatie op associatie. Het experimenteele ervan berust minder op klank- dan op beeldassociaties en gedachtensprongen. Sneller nog verspringend dan zelfs bij Marsman in diens experimenteele werk destijds het geval was, de fantasie bewoog zich daar nog meer in rechte lijn.

Het meest onbevangen romantisch is Bertus Aafjes. Bij hem welt de poëzie weer als uit een bron. Dat onbevangene en overvolle houdt echter tegelijkertijd het gevaar in van het te gemakkelijk vloeiende. De groote productiviteit van Aafjes is vol risico, van virtuositeit, van verslapping der verbeeldings-spanning. De vlotte techniek, waarmee hij zijn verzen, de sonnetten bij voorbeeld, als een goed vlaggenzwaaier uitzwiert, is niet onbedenkelijk. Maar zijn poëzie is in sterke mate veroverend, onstuimig, jong, doodsbedroefd en zielsgelukkig om beurten, impulsief en tegelijkertijd voortdurend door de verbeelding ingetoomd en aangespoord tegelijk, zoodat zijn spontaneïteit haast nooit onbeheerschte gevoelsuiting wordt. Jong is dit werk tot in den titel: Het gevecht met de Muze noemt hij zijn eersten bundel; een combat de volupté? Een strijd echter die door den dichter wel degelijk wordt beseft als om den hoogsten prijs begonnen. Met vasteren, persoonlijken levensvorm, -probleem en -doel heeft die poëzie nog weinig te maken, haar bezieling is nog bijna zonder inhoud. Men kan er nog niet met stelligheid van zeggen, waardoor zij gedreven wordt of waarheen zij zich richt. Zij is voorshands meer uiting dan uitspraak, meer

weerslag dan zelfgericht, meer aandrift dan inhoud. Jeugd, zinnelijkheid, verlangen, droom, maar in dit onbestemde een duidelijk bepaalde verbeelding en ook reeds een zeer gevoelige en ontvankelijke menschelijkheid. Die blijkt uit verzen als het prachtige, misschien toch niet in de eerste plaats voor hem karakteristieke

De laatste brief

De wereld scheen vol lichtere geluiden
en een soldaat sliep op zijn overjas.
Hij droomde lachend dat het vrede was
omdat er in zijn droom een klok ging luiden.

Er viel een vogel die geen vogel was
niet ver van hem tusschen de warme kruiden,
en hij werd niet meer wakker want het gras
werd rood, een ieder weet wat dat beduidde.

Het regende en woei. Toen herbegon
achter de grijze lijn der horizon
het bulderen - goedmoedig - der kanonnen.

Maar uit zijn jas, terwijl hij liggen bleef,
bevrijdde zich het laatste wat hij schreef:
liefste, de oorlog is nog niet begonnen.

Kenmerkender voor zijn romantische, beweeglijke, speelzieke en rijke verbeelding, die tegelijk vurig en teeder is, ironisch en onsentimenteel, zijn verzen als de (reeds in De Stem gepubliceerde) gedichten als De vrome wens en Moderne ballade, of als De kwade ruil en

Legende

Ergens liggen nog de juwelen
van de verdwenen prinses;
zij die hen trachten te stelen
gebruiken breekijzer noch mes.

Zij zingen totdat hun lippen
droog en gezwollen staan,
dan stijgen meerminnen op klippen
grijs uit de grijz' oceaan.

> En op haar tillende handen
> trillen de edelgesteenten,
> van het verbleekte gebeente
> der godin afgeroofd.

Wij zijn hier terug, voor het eerst na langen tijd, bij de loutere poëzie en de pure romantiek. En het lijkt een wonder, dat het nog kan, wéér kan, de aarde, die zoo bloedig stukgereten en gebarsten is, weer met droomen te bevolken, en het hart, dat zoo benard en bekneld was geraakt, weer enkel uit zichzelve en niet meer dan door een heldere droefgeestigheid uit de natuur zelf bezwaard, te hooren zingen. En de norsche grond, alsof de fantasie er haar nieuwe vrijheid mee bevestigen wilde, weer betreden door elven en faunen, het water doorzwierd van meerminnen en nymphen. Ontragisch? Weinig in overeenstemming met den tijd? Wij hebben er slechts rekening mee te houden, dat het er is, en allen die nog in staat zijn in droomen te deserteeren, houden het ons ten goede wanneer wij ons erover verheugen. Een oorlogsgedicht als De laatste brief zij als overtuigingsstuk den nurkschen tegenkanters voorgehouden. Waarom tenslotte zou deze poëzie zooveel verder buiten den tijd staan dan andere, die zwaarder leunt op de actualiteit? Het komt er niet zoozeer op aan, of een dichter verbrand wordt door zijn tijd. Waar het op aan komt, is, dat de dichters hun tijd verbranden tot op de onsmeltbare kern, die men eeuwig noemt. Op welke wijze zij dat doen, en waar beginnend, doet er minder toe. Ook of men dit nu voor de nieuwe, komende poëzie moet houden, is niet te zeggen. Men kan niet meer doen dan het bestaan ervan constateeren en het verschil met het kort daaraan voorafgegane. De lucht blijft van uur tot uur veranderlijk. Telkens als ik opzag van wat ik geschreven heb, zag zij er anders uit. En nu dit op papier staat en ik langer en gaandeweg doelloozer blijf uitkijken in die blauw openwaaiende diepte, zie ik er meer werking in dan ooit.

Uiteenzetting met Vestdijk door Theun de Vries *(Slot)*

Verreweg het indrukwekkendste essay van deze bundel[1)] is dat over ‘Rilke als barokkunstenaar’, een studie van niet minder dan 80 bladzijden, die in sterkere mate dan alle andere opstellen van deze bundel Vestdijk's critische talenten en ook tweeslachtigheid onthult. Het is een eerbiedwaardig ondernemen, om zich in een zo verwikkeld onderwerp te begeven als de poëzie van Rilke, en daarbij, aan de hand van tal van treffende, en veelal overtuigende voorbeelden, nog een theorie van het ‘barok’ te ontwikkelen, die in grote trekken formeel juist schijnt en in elk geval stof tot ruim nadenken geeft. Deze studie bevat vele van Vestdijk's briljante bladzijden, op sommige waarvan ik hieronder nader terugkom; zij getuigt daarbij (als we het uit de andere opstellen nog niet wisten) van een kennis, die niet gelucht, maar aanvullend toegepast wordt. Daarbij komt het ons voor, dat Vestdijk in zijn studie over Rilke beter, althans consequenter dan bij Joyce aan de lijn van zijn betoog vasthoudt, met alle beweeglijkheid, die het onderwerp vooronderstelt en nodig maakt, en niet vervallend in een eenzijdigheid, waaraan Vestdijk in andere beschouwingen niet steeds ontkomt. Dit essay is rijp naar vorm en zin, waarmee niet gezegd is, dat we ons met inhoud en strekking conform verklaren; maar Vestdijk is er in geslaagd, hier alle critische eigenschappen, die hij bezit, op de gelukkigste wijze samen te trekken en bij al zijn koelbloedigheid niet kil te worden, hetgeen de lectuur van dit opstel nog aanmerkelijk veraangenaamt. -

Vestdijk neemt met Heinrich Wölfflin aan, dat, in tegenstelling tot het geijkte begrip der specialisten, ‘barok’ overal te vinden is, waar ‘aan het einde van iedere cyclische ontwikkeling in de plastische kunsten een decadent, of overrijp,

1) S. Vestdijk, Lier en Lancet; zie De Stem 1940, 3, blz. 270.

d.i. “barok” stadium’ intreedt, en hij past dit beginsel nu inzonderheid toe op Rilke's poëzie, aan wier citaten hij dan op werkelijk-ongezochte wijze niet slechts aantoont ‘quod erat demonstrandum’, maar waarin hij vooral een aantal eigenschappen van de aldus opgevatte barok-stijl, het barok-fenomeen, ontrafelt. Barok krijgt hier in de betekenis van het problematische, overvormde, ‘onzekere’ (voorzover het klassiek noch romantisch is) maar toch met een ‘zelfstandig karakter’, voorkomend in een ‘versnellingsphase der menselijke evolutie’ - een kunst met een inwendige worsteling, die daarom zo veel boeiender is, ook om het vraagstuk van vorm-inhoud, dan alle ‘verstilde’ soorten.

Wat Vestdijk nastreeft in het algemeen-stellen van het verschijnsel, voor en aleer hij tot de figuur van Rilke overgaat, heeft nog iets schools', dat wel haast onvermijdelijk was, maar dat zich daaruit poogt te ontworstelen door de foutieve instelling - die ons na al het hiervoor besprokene al niet meer verbaast - dat de barok een ‘autonome kunstvorm’ en ‘niet een decadentieverschijnsel zonder meer’ is... een instelling tegenover het vraagstuk, die Vestdijk er gelukkig niet van terughoudt, om aan de concrete feiten zelf het tegendeel te bewijzen, en aldus de logica (die, zoals Heine ergens zegt, van den duivel is) te laten zegevieren over de abstractie, die niet zo diabolisch is, maar des te gevaarlijker...

Trots deze slip naar het rijk van de schijn keert Vestdijk alras naar de begane aarde terug en amuseert ons enkele pagina's lang met een paar vergelijkingen, die intussen dit voordeel hebben, dat zij de zaak aanmerkelijk duidelijker en vooral z u i v e r d e r, d.i. met g r o t e r e w a a r h e i d stellen. Het zijn de blz. 201 tot het midden van 208, die de kwestie vorm-inhoud behandelen als de betrekkingen tussen twee karakters, die in een huwelijk verenigd zijn, en wier ‘interieur’ zich wijzigt, al naar de eigenschappen van de partners anders verdeeld zijn.

Bizonder markant van opmerkingsgave is de uitwerking van deze vergelijking aan de hand van een aantal kunstverschijnselen sinds Michelangelo (door Vestdijk ‘protobarok’ genoemd) waarmee hij dan weer historische grond betreedt, zoals hij ook enige pagina's later gewaagt van empire, hetgeen opnieuw een stijlgebondenheid betekent aan een zekere

periode; doch deze inconsequentie's van terloopse aard vergeeft men hem gaarne terwille van de bewonderenswaardige tekening van het artistieke huishouden van inhoud en vorm, waarin de formalistische beschouwing van deze twee elementen is overwonnen - zij het dan in Vestdijkse geest - en zin heeft gekregen in een fraai en gevoelig omschreven scheppingsproces. -

Wat zijn nu, als men overgaat tot Rilke als poëtische figuur, de bij hem nawijsbare eigenschappen van de barok, zoals Vestdijk die in een voorschets samenvat?

> '...de uiterst p e r s o o n l i j k e n u a n c e, die tot p a r t i c u l a r i s m e, tot "manier" ontaarden kan (waarbij Vestdijk in een voetnoot aantekent, dat dit maniërisme niet met gemaniereerdheid mag worden verward; het laatste is een "gebrek"), de overmatige aandacht voor het g e ï s o l e e r d e d e t a i l, dat dientengevolge vaak een s y m b o l i s c h e f u n c t i e krijgt te vervullen, daarnaast die neiging tot "overdrijving", tot het f o r c e e r e n d e r e x p r e s s i e m o g e l i j k h e d e n, die Rilke zelf van de "immense Übertreibungen der Kunst" doet spreken, hetgeen, zoal niet bedoeld als een apologie, toch op een zekere zelfkennis wijst...' (Spatiëring van mij, d. V.)

Hier zijn zeker de eigenschappen van Rilke's kunst voortreffelijk gekenmerkt, en daarbij in hun bewogenheid als oneindig aantrekkelijk voorgesteld, zodat Vestdijk - ook uit een zelfkennis, waarin een zekere apologie meespreekt, wat niemand hem intussen kwalijk neemt - de keuze doet vóór het barok in deze zin. Ja, hij koerst zelfs aan op de krasse, maar uit deze volgehouden redeneerwijze consequent voortvloeiende bewering, dat 'het barok de enig werkelijk bestaande kunstvorm' is, waarmee hij niet alleen het vuur richt op alle soorten van klassiteit, maar waarin hij tevens, trots het 'schuld'gevoel, dat hij bij het koesteren van zijn opmerkingen voelt rijzen, het verwijt der decadentie poogt af te buigen met de verklaring, dat het kunstwerk nu een keer een kwestie is van 'vorming' en 'spanningen'. Zo laat zich natuurlijk van haar kant de klassieke richting niet makkelijk en passant uitleggen, en er zou vandaag nog iemand op kunnen staan, die op even goede gronden in de klassiteit dezelfde spanningen, zij het in een ander stadium, zou kunnen aan-

wijzen als Vestdijk dat voor het barok doet. - Wat het barok al dadelijk ‘interessanter’ maakt, is natuurlijk de aanwezigheid daarin van zovele tegenstrijdigheden (zoals Vestdijk opmerkt) welke den cultuurmens van thans belangwekkender aandoen, omdat hij zelf zulk een barok-type is, waarbij het evenzo niet voor niets is, dat juist nú een criticus, een anatoom, zich zet tot het doorvorsen van dit verschijnsel... Wij voor ons aanvaarden in het barok, zoals Vestdijk dat stelt, wel degelijk een moment van decadentie, beter gezegd van overrijpheid. Want in het moment der overrijpheid liggen twee dingen besloten: het kan een einde zijn, waarna niets volgt; het kan ook, zoals bij den door Vestdijk genoemden Grünewald b.v., die zonder twijfel tot het barokke type moet worden gerekend, een toestand van overrijpheid zijn, waarin reeds het zegevierend begin van iets anders besloten zit; het kan, kortom, afloop (wat ons bij Rilke het geval schijnt) of o v e r g a n g betekenen, en het wil ons voorkomen, dat wij hiermee het probleem uit de louter-artistieke atmosfeer, waarin Vestdijk het min of meer poogt te abstraheren, tot zijn waarde in de wereld der vlietende realiteit hebben teruggebracht. Met die realiteit krijgt Vestdijk intussen in de loop van zijn essay zelf enige appeltjes te schillen, hetgeen in de lijn ligt, aangezien Rilke zelf - zoals Vestdijk in zijn meesterlijke bladzijden over Rilke's plastiek breedvoerig uiteenzet (blz. 227 tot 232) - ‘niet gemakkelijk toegang had tot de zichtbare wereld’, zodat bij hem ‘de plastiek veroverd moest worden in een sprong naar buiten’.

De verhouding van den dichter tot de realiteit - i.c. van Rilke - immers is beslissend voor de vraag, of we hier met ‘gezonde’ of ‘ongezonde’ barok te maken hebben; of hier een kunstenaar is, die in het overrijpe stadium reeds een herscheppend, omwentelend beginsel meevoert, of dat hij trots al zijn ‘beweging’ eigenlijk in het verstilde stadium, bij het einde, is aangeland. In het eerste geval is de binding met de reële orde, de reële evolutie der dingen, bewaard gebleven; in het laatste is er een verbizondering, de drang, om zo ver mogelijk van de ‘natuur’ af te wijken, om Vestdijks term aan te halen. Hetgeen hierop neerkomt, dat de dichter dan, wil hij ‘beweeglijk’ zijn, geforceerd wordt om zijn denkwijze, zijn expressiemogelijkheden, zijn eigen wereld door

een voortdurend op de spits drijven van spanningen, die tenslotte geen verband meer houden met de ervaarbare wereld (de 'natuur'), gaande te houden, - hetgeen verdacht veel weg heeft van de beweging voor den dood, een hectische kramp van alle zintuiglijkheid, waarop niets meer volgt. Waarmee voor ons Rilke's barok zeer zeker tot een 'barok van het eindstadium', tot het 'ongezonde' barok wordt, welks duistere aantrekkingskracht op hen, die zelf een 'einde' zijn, ons, wij herhalen het, alleszins verklaarbaar wordt. Een boek als 'Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge', waaraan Vestdijk herhaaldelijk beschouwingen wijdt, die van zijn fenomenaal inzicht in de psyche van den vermoeiden cultuurmens getuigen, zal waarschijnlijk binnen zeer korte tijd niet eens meer begrepen worden, want het is op zichzelf reeds een toespitsing ener decadentie, die zelf weer de toespitsing van een maatschappelijke en menselijke ontbinding betekent, waarvan de huiveringwekkendheid niet meer aangrijpt, omdat zij tot in de uiterste vertakking van het stervensproces is doorgewoekerd. Hier kan men alleen nog vergelijkingen maken met Freud's bespiegelingen over de drang tot terugkeer naar de baarmoeder, dat conforme stadium, waarin de cultuur haar vernietiging her- en erkent... Op het ogenblik echter, waarin deze voorgevoelens realiteit worden, begint het begrip ervoor immers reeds te verzwakken!

Wij van onze zijde zien in Rilke daarom wel degelijk het proces ener afloop, zoals Vestdijk in engere zin in Malte 'een afdaling, een katabasis, in het verleden, in het eigen bewustzijn' waarneemt. Hier is barok in haar 'interessantste' vorm, van dramatisch sterven doortrokken, langs de wereld zwenkend, zich vergenoegend met het aangrijpen van een aantal beelden, die dan in het eigen bewustzijn ten slotte worden uitgewerkt, en in, ja met de persoon zelf te gronde gaan. Hoe dit stadium van verbizondering zich via de creatieve literatuur voltrekt, vindt men met dwingende kracht en observatievermogen getekend in hoofdstuk II van dit opstel, dat men het best de analyse ener vertraagde decadentie zou kunnen noemen, evenals hoofdstuk III over Malte, tot de analyse in de bespreking van de Duineser Elegien overgaat in een 'versnellingsphase' van de ondergang, die onver-

mijdelijk met Rilke's toenemende verwijdering uit de realiteit, de ‘natuur’, gepaard ging, hetgeen Vestdijk met zoveel woorden uitspreekt in een merkwaardige passage, die wij nader zullen bekijken.

De beschouwingen over Malte - we zeiden het reeds - zijn als psychische anatomie, als lancetwerk, van een helderziendheid, die wel zeer duidelijk de zin der ‘laatste dingen’ bij Rilke onthult. Het bewustzijn dezer laatste dingen uit zich, Vestdijk tekent het zelf, in een ‘verlangen naar duurzaamheid, hetzelfde verlangen, waaruit (de mensch) ook den dood zou willen overwinnen.’ Hier schreeuwt de gefolterde angst van den huidigen cultuurmens om de ‘Wille zur Dauer’, zoals Nietzsche het formuleerde en waarop Vestdijk zeer terecht wijst, al meent hij te moeten opmerken, dat hier een algemeen-menselijke drang aan 't woord is, die dus niet samenhangt met het barok. Wij voor ons geloven eerder, dat dergelijke verlangens, dergelijke bekentenissen van het eindbesef, dat men in zich draagt, onverbreeklijk aan het genre van het barok gekoppeld zijn, dat Rilke vertegenwoordigt, omdat hier ideëel (d.w.z. als l i t e r a t u u r , als d e n k b e e l d , als i l l u s i e) gesteld wordt, wat reëel niet te veroveren is, niet slechts voor het individu, maar evenmin voor deze beschaving, deze maatschappij, wier laatste angst in de verbizondering vlucht. Voor de ‘gezonde’ barok bestaat de wil tot duurzaamheid niet, althans niet in deze hysterische vorm, die werkelijk geen kenmerk van een ‘hoogeren mensch’, maar wel van den ‘neerdalenden’ mens is; omdat in gezonde toestand het Zijn niet problematisch is, en het vraagstuk van het niet-zijn volmaakt op de achtergrond geraakt. Slechts waar ziekte is, kan men filosoferen over de ‘omweg van het vergaan’, zoals Vestdijk dat op blz. 254 doet, al herstelt hij zich snel van deze bespiegelingen, door aan zijn opmerkingen over het eindstadium bij Rilke, dat hij ‘pijnlijk’ vindt om te beschrijven, meer concrete en diesseitige v e r k l a r i n g e n te verbinden, waarbij zijn metaphysisch gemijmer op weldadige wijze in rook opgaat.

Wij lezen op blz. 256:

> ‘(De) evolutie van den ouder wordenden barokmensch, die door het uitblijven van zelfvernieuwing zijn soepelheid erbij inboet, tengevolge waarvan eenerzijds de langzamer-

> hand als stereotyp ervaren kaleidoscoop van het werkelijke leven zijn kleurige bekoring voor hem verliest, anderzijds de bezwaarlijkheden van de hellevaart van het eigen Ik als onoverkomelijk worden aangezien, komt inderdaad neer op een verstijving, een “fixatie”...’

Welk een grimmige waarheidsliefde begint Vestdijk hier te ontvouwen; met welk een onverbiddelijkheid vervolgt hij in de ‘hellevaart van het eigen Ik’ bij dezen dichter de krampachtige doodsnood, om ergens nog een brug in de eeuwigheid te slaan, ergens de waan van een, dan in godsnaam maar bovenpersoonlijk voortbestaan op te roepen... wat dan in de Duineser Elegien geschieden moet.

En wat is nu de reële verklaring voor het geval-Rilke? Vestdijk ziet de oorzaak in de ‘wereldoorlog, die hem van Parijs verwijderde en daarmee van de plastiek’, waardoor hij in Duitsland terugkeerde, na jaren van vruchtbare samenwerking met Rodin in een stad, die hem tot het beste inspireerde wat hij schreef, en waar hij vrijwel alleen kon werken. De breuk met Rodin in 1906, waarop Vestdijk wijst, is het voorspel van deze nieuwe en werkelijke ‘afdaling’ naar het Wilhelminische Duitsland, die, zoals we op pag. 257 lezen,

> ‘... bepaalde jeugdherinneringen van militairen aard zoo pijnlijk verhevigde, dat aan een voortzetting van het met M a l t e ingeleide proces van zelfanalyse niet meer kon worden gedacht.’

En inderdaad - de wereldoorlog van 1914-'18 was niet anders dan de tastbare bevestiging van het einde, dat in Rilke spookte, en dat hij, in zijn verzen en in Malte vooral (z i j n hel, zoals Vestdijk opmerkt) tot in de laatste fluistering en laatste kramp had uitgesproken, waaraan hij consequenterwijze niets had toe te voegen. Dat hij toch de Duineser Elegien ontwierp (‘een looden dak boven een kloof, waar roofvogels over cirkelen’) wordt door Vestdijk in de blz. 260 tot 272 ontrafeld met een beklemmende hardnekkigheid en een inquisitorische scherpte, die het slot van dit prachtige essay tot een klassiek voorbeeld maken van de werk- en denkwijze, die men Vestdijk eigenlijk doorlopend zou wensen, en waar zijn kracht in feite blijkt te liggen. Men zou genoemde bladzijden in hun geheel willen citeren, zowel om hun strenge gedachtengang, die het object onverbiddelijk v a s t h o u d t ,

als om hun onverzoenlijkheid jegens alle getheosophiseer. Uit deze passage's spreekt een gekwetste bewondering, die zoveel moed bezit, dat zij niettemin het vonnis durft vellen over een ontwikkelingsgang, waarvan de onderscheidene fasen toch niet zo ‘autonoom’ blijken te zijn, als Vestdijk in den beginne voorop poogt te stellen. Integendeel, hier treedt, als nergens in de bundel, een gevoel voor samenhangen op, waar hij het geheim van Rilke's ondergang niet buiten maar i n de materie, in de inwendige conflicten en tegenspraken van de persoonlijkheid en haar wereld zelf zoekt - en vindt. De Duineser Elegien dan bevatten een Rilkiaanse theosophie, die Vestdijk terecht als ‘onreligieus’ kentekent, een systeem van engelen, die half tussen de Mohamedaanse en Swedenborgiaanse voorstellingswijze weifelen, die een soort onbereikbare middelaars vormen, waarmee geen mystieke eenwording tot stand kan komen, omdat zij al te ‘ver’ zijn, maar tot welker duurzaamheid de mens kan bijdragen door zoveel mogelijk, naar Rilke's woord, de dingen ‘unsichtbar’ te maken... Waarmee dan de kringloop noodzakelijk voltrokken is: het onzichtbare wordt het reële, de duurzaamheid is ‘in het rijk van de eeuwige ideeën’ overgeheveld, en het einde-besef van den mens bedekt met een nieuwe waan - het ‘loden dak over een kloof, waar roofvogels rondcirkelen’...

Dat tot het ontstaan van de Duineser Elegien bepaalde ervaringen in het oorlogvoerende Duitsland van '14-'18 hebben meegewerkt, is niet enkel waarschijnlijk, maar zelfs onvermijdelijk geweest. Ware die oorlog er niet geweest, dan zou Rilke hebben kunnen zwijgen, of zijn ervaringen van de militaire academie te St. Pölten uit het einde der 19e eeuw te boek hebben kunnen stellen, om de gevolgen van een psychische kwetsuur der jeugdjaren te kunnen afreageren. Doch het lot had de ‘satanische inval’, om hem weer in Duitse militaire dienst te plaatsen, hetgeen de beslissende vernietiging van Rilke bespoedigde. Hier moeten wij Vestdijk onvermijdelijk aanhalen en verder laten spreken:

> ‘Het was een herhaling op enorme schaal van het jeugdspel, die de isoleerende laag van beton maakte, en het “complex” tot een aangelegenheid van de geheele menschheid, een verpletterend gewicht, dat hij niet meer droeg,

> ontoegankelijk voor iedere zelfanalyse, voor de listigste reconstructie, - en waarmee hij dan ook niets anders heeft weten te doen dan het te endosseeren aan de... engelen, die er nu mee konden jongleeren. De laag, die hem van de Militärschule en daarmee van verdere exploratietochten in het eigen bewustzijn scheidde, werd in den hemel geprojecteerd. En de hemel gedroeg zich daarnaar. Wie oog heeft voor dergelijke analogieën, wie zich bovendien herinnert, dat Rilke, in den aanvang danig geïmponeerd door den oorlog, nogal brallende oden aan den "Kriegsgott" heeft gedicht, zal zich moeilijk kunnen onttrekken aan de vermakelijke overeenkomst tusschen Duineser engelen en militaire superieuren. De engel is eeuwig, - omdat hij de eeuwige militair is. De engelen zijn de "Strahlenden", zij zijn "Verwöhnte der Schöpfung", zooals de Oostenrijksche officier voor den oorlog dit was; in de 4e E l e g i e treedt de engel op als marionettenspeler, maar zoo kordaat, dat we onweerstaanbaar aan militaire excercitie's herinnerd worden; als men schreeuwt, doet de engel er het zwijgen toe, zooals ook de generaal, die alleen langs neoplatonisch-hiërarchischen weg te bereiken is; in de 7e en 9e E l e g i e speelt de engel de rol van militair inspecteur, die zich de werken der menschheid laat toonen: "Engel, dir noch zeig ich es, da in deinem Anschauen steht es gerettet zuletzt, nun endlich aufrecht". - Rechtop, parade. En ook als men niet zoo ver wil gaan, de Duineser Elegien te beschouwen als een metaphysische parodie op Sankt Pölten, - waarover Rilke dus tóch geschreven heeft, zonder het te weten, - zal men zich niet kunnen onttrekken aan den wrevel in deze verzen den mensch als mislukkeling geplaatst te zien tusschen engel en dier, die beide "volkomen" zijn, - zooals de gemeene soldaat, zou men haast zeggen, tusschen den officier en den burger, die zich dat eveneens inbeelden...'

Een grove satire? Men kan in deze dingen ternauwernood te grof zijn; niet alleen gekwetste bewondering, ook de continuïteit der dingen, de 'eer der poëzie' eisen dit alles. Vestdijks oordeel is, al spreekt de wrevel over Rilke's mislukken een woordje mee, nuchter en concreet, zoals hij nuchter en concreet was tegenover George en anderen. Dit sta voorop.

Het is daarom te betreuren, dat Vestdijk niet deze zo nodige vrijheid tegenover Rilke heeft weten te handhaven, als hij aan het slot van dit geslaagde essay zelf in de mystiek vervalt, en een soort pleidooi levert voor... het Boeddhisme, dat ‘de voornamere geesten van Europa’ (het staat er, democratische lezer!) in Rilke's nadagen meer en meer begon te vervullen. Moet men afgaan op dit slot, dan krijgt men de indruk, dat Vestdijk het voor wil stellen, alsof het beter voor Rilke geweest ware, deze ‘voornamere’ oplossing te aanvaarden dan die der engelenkazerne met haar rigoureuze tucht. Wij kunnen begrijpen, dat Vestdijk er behoefte aan had, om na de veeg uit de pan, die hij Rilke gaf, niet geheel in moll-toon te eindigen en een laatste, verzoenende toets aan te slaan. Maar al had de nooit-verwerkelijkte kans van het Boeddhisme bij Rilke een aristocratischer mystiek wakker geroepen (er is waarachtig humor in dit alles), het feit van de psychische en culturele kater had hij er niet mee te niet gedaan. Of men de ‘kloof, waar de roofvogels cirkelen’ poogt te bedekken met Pruisisch-Islamitisch-Swedenborgiaanse engelenfresco's of boddhisattvareliefs, ...daaronder blijft de misère, dezelfde misère, die reeds de Duitse klassieken, naar Marx' gevleugeld woord, ‘van het platte in het hoogdravende’ verhieven, zonder ze daarmee uit de wereld te helpen...

Al kunnen we zulk een einde bezwaarlijk bewonderen, het doet natuurlijk niets af aan de betekenis van de genoemde voortreffelijke bladzijden, die men met intens genot kan lezen en herlezen, zoals deze gehele bundel met zijn verrassende vondsten, kernachtige formuleringen en bewijsvoeringen, die een grote bijdrage zijn niet alleen tot het verstaan der literatuur, maar tot de intiemere kennis van een aantal motieven, die het pernicieuze slot der burgerlijke beschaving begeleiden en beïnvloeden.

Ons slotwoord zou thans een samenvatting van de figuur Vestdijk moeten zijn, waarvoor het materiaal in de voorgaande bladzijden verzameld en min of meer uitvoerig toegelicht is.

Zulk een samenvatting is niet gemakkelijk, te meer, waar men niet met een (hetzij door dood of stilzwijgen of zelfherhaling)

afgeronde persoonlijkheid heeft te maken, maar met een levende, groeiende critische begaafdheid. Het is zelfs zeer de vraag, of Vestdijk nog altijd volmondig beaamt, wat door hem in deze essays is geponeerd. Wat hier geconcludeerd moet worden aangaande Vestdijk, betreft dus uitsluitend de schrijver van de hier-verzamelde essay's, de man van de lier en het lancet.

Over de verhouding van deze twee werktuigen in Vestdijk laat zich nog een en ander zeggen, dat door voorafgaande opmerkingen reeds werd voorbereid. Wij hebben de koele, bedreven hand gevolgd, die haar operaties verrichtte, maar ook het bewust-gevoelige en met het creatief vermogen samenhangende vingerspel op de lier: de dichter, die criticus, en de criticus, die dichter is zijn hierbij niet te scheiden. Zij leven in Vestdijk als een tweelingbeeld; er is een hartstochtloze, vinnige zoeker naast een nadenkelijken, idealistischen, want de materie weer voortdurend wantrouwenden filosoof. Dit dualisme werkt zich haast overal uit; het is niet zo absoluut, dat beide eigenschappen, beide gestalten elkander niet eens trekken lenen, elkanders functies niet eens anders kleuren; maar het is een dualisme, dat evenals de bewustzijnsvlucht van Joyce, de duisterheid van Valéry, de ondergang bij Rilke typerend is voor de ‘disharmonie tussen mens en buitenwereld’, waarop we hier zo dikwijls de vinger legden, die disharmonie, welke men niet door de vijandschap tegen het vervette woord, noch door vernietigende volmaaktheid, een ‘barok’-stemming of anderszins kan verklaren. Het is de onmiddellijke bekentenis van de onafhankelijke geest, in wien de cultuur zichzelf herkent als een doorlopende tegenspraak, maar die juist blijk geeft van zijn onafhankelijkheid - niet van zijn ‘vrijzwevendheid’, ‘ongebondenheid’ - door de aanwezigheid van die tegenspraak met onbefloerst gelaat tegemoet te treden en haar bestaan keer op keer te bevestigen. Dat dit veelal onbewust gebeurt (n.l. door de verankering van het inzicht aan bepaalde onderdelen) is wel het gevolg van Vestdijk's meergenoemd gemis aan historisch besef, aan gevoel voor groei, ontwikkeling. Geen ogenblik bezielt hem de vraag: waarvandaan, waarom zó en niet anders? Hem boeit de kwestie van het hóe; maar juist, waar hij binnen deze begrenzing de details van een op zekere ogenblikken

aanwezige structuur met een onweerstaanbare waarheidsdrang aan zijn lezers voorlegt, kunnen zij, die zich in de eerste plaats rekenschap plegen af te leggen van de ‘samenhangen’, de totaliteit, uit deze anatomische fragmenten meestal met grote zekerheid de algehele verschijning construëren.

Vestdijk, die met de grootste talenten is begiftigd, zij het vergund om niet in de analyse te blijven steken en aldus het levend voorbeeld te blijven van een algemeen overheersende ont-binding. Nog worden zijn geniale rapporten te zeer bezoedeld door de ezelsoren en vetvlekken eener metaphysica, die de realiteit maar al te gaarne weer onder zich wegstoot. Zolang de lier in hem op deze ‘onspeelbare muziek’ (al weer zo'n mystische term) wordt afgestemd, krijgt zij voor hen, die in de samenhang en de tastbare werkelijkheid geloven, een bijklank, waaraan die van het ‘höheres Blech’ niet vreemd is. En toch gaat het er om, steeds meer gebieden der realiteit te doorgronden, omdat z i j z e l f het geheim bergt, waaruit haar inwendige tegenspraken en zwakheden geboren worden. Zulk een geduldige en noeste veroveringsijver kan tot het inzicht voeren, dat bepaalde culturele verschijnselen er nu een keer niet om hunszelfs wil zijn, doch als stadia in de wording van den ‘voorhistorischen’ tot den eersten, waarachtigen mens, - van wiens evolutie Vestdijk met zulk een benijdenswaardige scherpzinnigheid één embryonale fase in ‘Lier en Lancet’ heeft ontleed, zonder dat de verbinding met een daarvóór en een daarnà hem duidelijk is geworden. Pas door een synthese van moment en continuïteit zal hij de nu ontbrekende (of foutieve) conclusies aan zijn waardevolle klinische experimenten weten te verbinden, die het mogelijk maken, de levensvatbare en de afgestorven elementen der burgerlijke beschaving van elkander te onderscheiden en te schatten op hun waarde voor de culturele mensheid van nu - èn de toekomst.

Een spel van interventie en neutraliteit
door Dr. M. van Blankenstein

Finland was gedoemd den strijd te verliezen. Er was geen macht ter wereld, die het had kunnen redden; tenzij Duitschland. Maar Duitschland had de Finnen aan de Russen uitgeleverd; en het verhinderde dat anderen hun te hulp kwamen. Noorwegen, hulpeloos als het is, was in geen geval tot eenige medewerking bereid. In Zweden stond het anders. De oude koning had met zijn gezag de regeering moeten bijspringen om te verhinderen dat zij, die interventie verlangden, de sterksten werden in het land. Ware Zweden zeker geweest van krachtigen steun van buiten, dan zou het Finland niet lang alleen den strijd tegen het gemeenschappelijk gevaar hebben laten voeren. Te Berlijn had men dat begrepen. De Duitschers waarschuwden dus de Zweden: Zouden zij troepen der geallieerden door hun land laten, dan konden zij op de vijandschap van het Derde Rijk rekenen. In dit dreigement stak meer politieke logica dan in de uitlevering der Finnen bij de onderhandelingen met Rusland. Want ieder voordeel dat op de Baltische kust de Duitschers aan Rusland hadden verleend, was tegen henzelf en tegen geen ander land gericht. Wat met de Finnen gebeurde, kon Berlijn niet anders dan met leede oogen aanzien. Onmiddellijk gevaarlijk echter was het als de geallieerden gelegenheid kregen zich ter verdediging van Finland, in Noord-Europa te nestelen. Zij konden daar een front tegen Duitschland vormen. Zij zouden het Duitsche gebied zelf van Scandinavië uit misschien niet bestoken; maar zij zouden verhinderen dat de Duitschers nog de onmisbare ertsen uit Zweden ontvingen. Hun in het Noorden gestationneerde luchtvloot zou de voor de Duitschers vitale vaart op de Oostzee onveilig maken. Het ware voor het overige niet goed denkbaar, dat de Scandinavische landen in den strijd tegen Rusland de bondgenooten van de westelijke geallieerden konden zijn, zon-

der tegelijkertijd met Duitschland in conflict te geraken. Dat de geallieerden er groot voordeel in zagen de noordelijke staten op hun kant te krijgen, is begrijpelijk. De veiligheid, die de Noorsche kustwateren hun bieden, maakt het voor Duitsche schepen mogelijk, te varen op de Noorsche en Noord-Russische havens. Zou Noorwegen niet meer neutraal zijn, dan had geen lading uit Archangel of eenige andere plaats van verscheping in het hooge Noorden nog de kans, een Duitsche haven te bereiken. De diplomatieke nederlaag, die de geallieerden in de Finsche aangelegenheid geleden hebben, bestaat dan ook niet in de mislukking van hun plannen tot redding van Finland; die plannen zijn misschien niet eens zoo erg mislukt. Zij bestaat in het falen van hun pogingen om het conflict in Finland te gebruiken als uitgangspunt voor het verkrijgen van een sterke, strategische positie in Noord-Europa. De Duitschers hebben die nederlaag bewerkt door hun dreigen te Stockholm. Daarmede was het pleit voor Franschen en Britten verloren. Want de Zweden konden niet anders dan voor dit dreigement het hoofd buigen.

Dat de Finnen voor het oogenblik hun nationale zelfstandigheid en hun geestelijke en stoffelijke vrijheid, zij het ook ten koste van bittere opofferingen, hebben kunnen redden, hebben zij hoofdzakelijk aan de geallieerden te danken. Niet enkel, en niet eens voornamelijk omdat Engeland en Frankrijk hen van de vliegtuigen en wapenen hebben voorzien die hun ontbraken; maar door militaire actie. Rusland heeft het niet gewaagd, zijn oorspronkelijk plan uit te voeren en van Finland een aan Moskou onderworpen sowjetrepubliek te maken. Het moet Stalin niet gemakkelijk gevallen zijn, zijn vroegere weigering, de Finsche regeering nog te erkennen, in te trekken. Hij bleek daar echter toe bereid, juist op het oogenblik, waarop het den Russen militair voor het eerst voor den wind ging. Moskou mocht dan een hoogen prijs daarvoor eischen, voor den dictator in het Kremlin was het een offer. Dat hij het ter vermijding van verder bloedvergieten zou hebben gedaan, mogen wij van hem niet aannemen; hij moet goede politieke redenen ervoor hebben gehad. Van welken aard die redenen waren, kan men opmaken uit de omstandigheid, dat hij de bemiddeling van Londen heeft ge-

vraagd, toen hij Helsinki het vergelijk wilde aanbieden. Moskou vreesde een conflict met de geallieerden. Het duchtte dit misschien niet zoozeer voor zijn positie in het Noorden; maar zeker in den Levant. De samentrekking van machtige, en weluitgeruste Fransche en Britsche heirscharen in Syrië, de troepenconcentratie in Egypte, de voortdurende militaire besprekingen met Engelschen en Franschen te Ankara, de aanmoediging die andere West-Aziatische naburen van Rusland in dit alles vonden, dat heeft met elkaar Moskou blijkbaar verontrust. Het leger van generaal Weygand zou, zoodra het op de medewerking der Turken rekenen kon, een zeer dreigend gevaar gaan vormen voor Rusland's kostbaarste bezit, de oliebronnen van Azerbeidsjan. Zonder die oliebronnen kan het zoo extreem gemotoriseerde Rusland niet meer bestaan. Inplaats van een betrekkelijk klein overschot aan olie zou het een ondraaglijk tekort aan deze drijfkracht voor zijn industrie, verkeer en landbouw krijgen.

En dat was niet het eenige gevaar. In geval van een conflict waaraan Turkije deelnam, zouden de Dardanellen geopend worden voor de oorlogsschepen der geallieerden. De oliehavens, ook die voor den noordelijken Kaukasus, zouden binnen het bereik der vijandelijke scheepskanonnen komen te liggen. Graanverschepingen, ook voor Rusland zelf, zouden niet meer mogelijk zijn. En de kustvaart op de Zwarte Zee moet voor de Russen den onvoldoenden staat van hun binnenlandsch transportwezen verhelpen. Rusland zou Duitschland nooit een militaire hulp kunnen verleenen die op zou wegen tegen het verlies aan levering van grondstoffen, dat Duitschland door een dergelijken loop van zaken lijden zou. Dat weet Moskou zoogoed als Londen het weet. De Russen begrepen, waarom Engelschen en Franschen zoo ijverig waren, over Finland met hen in conflict te geraken. Hun daden in Finland moesten ook te Ankara bijzonderen indruk maken. De Turken hebben, na hun nationalistische herleving, een gloeiende belangstelling aangekweekt voor hun oud verleden; gelijk ook de Hongaren. En Finnen, Hongaren en Turken zijn van gemeenschappelijken oorsprong.

Waren er al deze omstandigheden niet geweest, dan zou niets ter wereld Stalin hebben kunnen weerhouden den strijd in Finland door te zetten tot het bittere einde. Het beleid der

geallieerden heeft dus voor de Finnen groot nut gehad. De geallieerden zelf echter hebben er niet mee bereikt wat zij ermede nastreefden. Politieke waarde bezit nu voor hen de geleverde bewijsvoering, dat Moskou reden heeft Engeland en Frankrijk te vreezen. Deze bewijsvoering is echter niet duidelijk genoeg geweest om te verhinderen, dat de westelijke mogendheden in de Finsche aangelegenheid groot verlies aan prestige geleden hebben. Indien nergens anders, dan toch stellig in de Balkanwereld. In Roemenië heeft men er de uitwerking van gezien. Opeens zijn de Roemenen weer toeschietelijker geworden tegenover de Duitschers. De IJzeren Garde is in genade aangenomen. De Roemenen hebben daartoe waarschijnlijk zeer goede redenen. Buitenlandsche militaire waarnemers zijn vrijwel overeenstemmend van meening, dat het Roemeensche leger weinig waard zou blijken - hoe groot het ook zijn moge - in geval van een Duitschen of van een Russischen inval.

Dat Duitschland iederen vorm van pressie op Zweden zou uitoefenen om dit land af te houden van een toelaten van geallieerde troepen op zijn gebied, was met zekerheid te verwachten. Het Duitsche belang vereischte dat, en Duitschland had de macht, ernstig te dreigen. Het militair vermogen van Zweden is gering; bijzonder zwak is zijn luchtmacht. Duitschland beheerscht de Oostzee. Geen mogendheid kan de Duitschers verhinderen, een sterke troepenmacht in Zweden aan land te zetten, en het Zweedsche volk met zijn luchteskaders naar willekeur te teisteren. O zeker, het zou met een dergelijken inval eigen bronnen van grondstoffen vernietigen. Helpers der Zweden zouden tijd genoeg krijgen om de ertsmijnen, die in het hooge Noorden gelegen zijn, te bezetten. Maar daartegenover stonden voor de Duitschers groote voordeelen. Zij hadden dan de hand gelegd op de westelijke kust der Baltische wateren. Zij waren ontheven van den plicht tegenover eigen volk, oneindig bloedige aanvallen, rechtstreeks of langs gevaarlijke zijwegen, op de Fransche verdediging te ondernemen. Zooals tijdens den Poolschen veldtocht kon de Westwall met betrekkelijk bescheiden krachten verdedigd worden. De Duitsche legers konden zich wijden aan een gevechtsterrein, dat zeker in den beginne

veel succes en rijk propagandamaterieel moest opleveren. Waarlijk, Hitler had geen reden terug te schrikken voor een ingrijpen in Scandinavië. Daarbij kwam nog dat de weerbarstige Russen dan gedrongen waren tot het militaire bondgenootschap, waarvan zij zich totnogtoe afkeerig hebbengetoond. Door de Duitsche dreigementen was de positie van Zweden bepaald. Het kon niet ingrijpen in Finland, als het zeker wist, geen hulp van buiten te kunnen aanvaarden, doordat die hulp den toestand slechter, en niet beter zou hebben gemaakt. Duitschland had Zweden tot neutraliteit gedwongen. En daardoor werd voor de geallieerden hulpverleening aan Finland vrijwel onmogelijk. Zij hadden rekening te houden met de neutraliteit van Noren en Zweden. Noorwegen vooral vormde voor hen een onoverkomelijke hindernis. Ten opzichte van de Zweden was men daarvan altijd nog minder zeker. Er waren nu eenmaal sterke stroomingen in het land, die het neutraliteitsbeleid der regeering scherp veroordeelden. De geallieerden konden hopen op de mogelijkheid, dat in Zweden gebeuren zou wat tijdens den grooten oorlog in Griekenland is gebeurd, toen zij Saloniki opeischten voor de ontscheping van hun troepen. De koning, pro-Duitsch, voorstander der neutraliteit bij gebrek aan andere mogelijkheden, was weggedrongen door den geallieerd-gezinden Venizelos. Een speculatie op de anti-Russische gevoelens in het Zweedsche volk scheen niet bij voorbaat verloren. Maar wat kon dit baten? Geallieerde troepen konden in geen geval in Zweedsche havens ontscheept worden. De havens aan het Kattegat liggen te zeer in het machtsgebied der Duitschers. Hield Noorwegen consequent vast aan zijn neutraliteit, dan moest die neutraliteit verkracht worden of wel, van het heele avontuur moest worden afgezien.

Konden echter de geallieerden, die hun gezag in de wereld vooral ontleenen aan het feit, dat zij hun overwinning kunnen aankondigen als de overwinning van den eerbied van het recht op de zuivere rooversmoraal, Duitschland voorgaan in het schenden van de neutraliteit van een klein land? Zij hebben in 1939 het diplomatieke spel te Moskou verloren, omdat zij niet bereid waren, de kleine Baltische staten aan Rusland uit te leveren, door de onderwerping dier staten door waarborgen voor den overweldiger

te bevorderen. Konden zij nu omgekeerd handelen? Het volkssentiment en het politieke belang der geallieerden eischten hulp aan de Finnen. Een leger van 100.000 man, met de noodige uitrusting, werd in gereedheid gebracht voor het vertrek. De transportschepen lagen onder stoom. Nu noodigde men de Finnen uit, een beroep te doen op de hulp van Parijs en Londen. De Finnen konden dat doen krachtens de besluiten, die te Genève in December genomen zijn. Hadden de Finnen aan de uitnoodiging voldaan, dan zouden Engeland en Frankrijk, krachtens artikel 16 van het handvest van den Volkenbond, te Oslo en te Stockholm recht van doortocht hebben gevraagd. De Fransche en de Britsche regeering meenden, aan dezen eisch groote, moreele kracht te kunnen geven. In werkelijkheid ware deze actie rechtelijk zeer zwak geweest. Zweden en Noorwegen hebben zich, gelijk zoovele leden van den Volkenbond, ontslagen verklaard van iedere verplichting, die men hun krachtens artikel 16 zou willen opleggen. Zij hadden dit gedaan, nadat Engeland en Frankrijk, in de Abessinische aangelegenheid, de verwachtingen van Genève hadden teleurgesteld. Frankrijk had geweigerd, de rechtmatigheid van deze opzegging van gebondenheid te erkennen. Maar Engeland had naar aanvaard. Men moest te Londen en te Parijs weten, dat een schending der neutraliteit van de beide staten van Scandinavië, na een dergelijk beroep, in de wereld weinig anders beoordeeld zou worden dan indien zij zonder deze formaliteit ondernomen ware. Men hoopte echter blijkbaar op het moreele effect in Scandinavië zelf. Maar de Finnen gaven daartoe geen gelegenheid. Zij deden het hun in den mond gegeven beroep niet. Zij weigerden niet de aldus aangeboden hulp, maar stelden hun beslissing telkens weer uit. Zij zagen blijkbaar meer heil in de mogelijkheid van redding, die de hun reeds bekende, Russische voorstellen boden dan in den militairen steun, die hun van de geallieerden geworden kon. Het is denkbaar, dat zij ook terwille van de andere Scandinavische staten aldus handelden. Zweden in het bijzonder mocht hun dan hebben teleurgesteld, de sympathie en hulp die hun van de vrienden en buren ten deel gevallen was, verdienden toch hun erkentelijkheid. En het kon ook niet voor de Finnen zelf dienstig worden geacht, als Noord-Europa het

slagveld zou worden in den grooten oorlog, en dienovereenkomstig te lijden zou krijgen.

Het is werkelijk volstrekt niet ondenkbaar, dat de Finnen mede terwille van Zweden en Noorwegen de geallieerde hulp n i e t op de gevraagde wijze hebben ingeroepen. Maar zeker moeten zij ook overwogen hebben, dat die hulp hen niet zou kunnen redden. Hun beste troepen verkeerden reeds in een staat van verregaande uitputting. Met vrijwilligers uit den vreemde hadden zij geen goede ervaring opgedaan. Hoelang zouden zij zich nog kunnen handhaven tegen de in getal, maar ook in hoedanigheid en aanvoering steeds geduchter wordende overmacht? Zij hebben er de voorkeur aan gegeven den vrede dien de Russen aanboden te aanvaarden. Zij hebben zich aan de voorwaarden van Moskou onderworpen, ook toen de Russen die voorwaarden, gelijk hun gewoonte geworden is, gedurende de onderhandelingen nog verzwaarden. Moge de toekomst hen in het gelijk stellen, en niet blijken, dat de vrede van Moskou door de Russen met de zelfde bedoeling gesloten is, waarmede de Duitschers het verdrag van München hebben aangegaan.

De geallieerden hebben een diplomatiek spel, dat hun te voren reeds slechte kansen bood, verloren en heel wat prestige daarbij. Maar voor erger zijn zij gespaard gebleven door de houding der Finnen. Hun interventie in Finland had slechte vooruitzichten. Het gevaar was groot dat hun troepen daar eerst zouden aankomen op een oogenblik, waarop zij enkel nog konden worden meegesleept in de algemeene nederlaag. En wat beteekenden 100.000 man, niet gewend aan de omstandigheden waaronder in winter en zomer in Finland gevochten moet worden, tegenover de millioenen soldaten, waarmede Rusland het land overstroomen kon? Wij stellen het gunstige geval, dat een landing in Noorwegen werkelijk mogelijk zou zijn geweest. Want veel moeilijker ware de expeditie nog geworden, wanneer zij bij Petsamo eerst een landing in den rug van de Russen, en daarna een doortocht door de Russische linies had moeten forceeren. Van zeer langen duur ware dan het transport geworden van zoovele manschappen naar het eigenlijke oorlogsterrein. En hoe zou de verbindingslijn van deze hulptroepen er hebben

uitgezien? Slechts traag en spaarzaam zou de noodige toevoer hen hebben bereikt. De ammunitie, die de Russen, uit naburige industrieele centra, in onbeperkte hoeveelheid toevloeide, zou hun steeds ontbreken. Maar wij veronderstellen nu, dat Noorwegen voor moreelen of anderen druk geweken ware en het transport der troepen over zijn gebied had toegestaan. Dan zou Narvik, het eindpunt aan den Oceaan van den Laplandschen spoorweg, voor de landing in aanmerking zijn gekomen. Het transport had dan moeten geschieden over die zwakke, éénsporige lijn, die op het oogenblik reeds het zoo gestegen transport voor Finland niet aan kan. Uit Chamberlain's rede is gebleken, dat een gedeelte der troepen bestemd was om de Scandinaviërs zelf te steunen tegenover de Duitschers, wier ingrijpen men met zekerheid kon verwachten. Waarlijk, de middelen die Frankrijk en Engeland ter beschikking hadden kunnen stellen waren zeer, zeer gering, in vergelijking met de taak, en met de macht der vijanden, die hen wachtten. En moeilijk ware dit kwantitatief gebrek te verhelpen geweest.

Natuurlijk hebben niet dilettanten zonder verantwoordelijkheidsgevoel dit plan op touw gezet. Men mag niet aannemen, dat Londen en Parijs ondoordacht te werk zijn gegaan. Maar zij speelden een hoog spel. Het ziet er naar uit of de expeditie in de eerste plaats ten doel had, de Finnen in staat te stellen den oorlog langer vol te houden en daardoor de Russen te beletten oeconomisch den Duitschers van nut te zijn. Een verder doel kan zijn geweest, met de Russen een conflict te forceeren om de gelegenheid te scheppen hen in het Zuiden, waar zij zwak en de geallieerden sterk zijn, aan te tasten. Toch kan men moeilijk anders dan huiveren bij de gedachte welk lot Zweden en Finland getroffen zou hebben, als de Duitschers in een bij uitstek gunstige positie en niet beperkt in hun middelen, aan den strijd in het Noorden zouden zijn gaan deelnemen. Een militair échec zou de geallieerden daar ter plaatse zeker hebben gewacht. Hun zaak ware daarmede niet verloren geweest, wat met of zonder échec, hun blokkade zou in ieder geval veel meer effect hebben gekregen. Noorwegen, Zweden en Finland zouden echter het gelag hebben betaald. Waarlijk niet uit liefde voor de kleine neutralen hebben de geallieerden hun Finsch plan op touw gezet, het moge

dan zijn, dat hun overwinning een levenskwestie is en blijft voor diezelfde neutralen.

Deze samenhang heeft vele neutralen niet verhinderd, de Franschen en Engelschen met hoon te overstelpen om het feit, dat zij niets ondernomen hebben om Finland te redden. Dat dit slechts mogelijk ware geweest met verkrachting van de rechten van andere neutralen, is in dergelijke beschouwingen bijzaak. De Engelschen hebben zich zeer terecht daarover opgewonden. 'Niet degeen die de rechten der neutralen respecteert, wint de achting der neutralen,' zoo zeggen zij, 'maar degeen die zich niet bekommert om de rechten van andere volken. Voor hem hebben zij niet enkel achting, maar zelfs bewondering.'

Het is niet zeker, dat deze opgewondenheid heelemaal echt is, ook al is de bitterheid, die aan deze uitlatingen ten grondslag ligt, het wel degelijk. De Engelschen en Franschen konden behoefte gaan voelen aan dergelijke argumenten ter rechtvaardiging van een hardhandiger beleid. Zij hebben inderdaad kunnen opmerken, dat in Europa niets zooveel succes heeft als de intimidatie. Ook in ons dierbaar vaderland, en in onze veelgeprezen pers is dat verschijnsel waar te nemen. Ofschoon de Duitschers zich weldra op gruwelijke en bloedige wijze tegenover ons misdroegen, onze zeelieden in koelen bloede bij honderden lieten omkomen, bleven onze groote bladen uitermate voorzichtig in hun critiek op de daden der Duitschers. Want Goebbels en de zijnen dreigen. En dan is zich koest houden de boodschap. Tegelijkertijd verzekeren de Duitschers aan allen die het hooren wilden, dat zij in ons land met succes een 'Zermürbungskrieg' voeren, waardoor Nederland op den duur van zelf op hun kant of in hun macht moet komen. Bewust voerde men te Berlijn dezen oorlog van vreesaanjaging, die in een groot stelsel hoort dat in zijn geheel 'zenuwoorlog' heet.

De Engelschen en Franschen dreigden niet. Het gevolg was dat hun de, menschelijk beschouwd oneindig veel lichtere inbreuken op onze rechten die zij begingen en begaan, veel zwaarder, in ieder geval veel luidruchtiger werden aangerekend. Wij hebben het waarlijk beleefd dat in 'dappere' beschouwingen van groote Nederlandsche bladen, naar aan-

leiding van een gruwelijken moord, op Nederlandsche zeelieden zonder eenigen schijn van recht begaan, toch niet werd nagelaten even eraan te herinneren, dat het onrecht steeds van beide oorlogvoerende partijen kwam. Dat verminderde misschien het wenkbrauwfronsen der grootmachtigen te Berlijn. In den vorigen oorlog was onze pers dapper, ook tegenover Duitschland, en gewoonlijk met goed resultaat. Maar toen was Duitschland een staat, die er nog begrippen op na hield gelijk andere staten, en werd het niet door de bullepezen der S.A.-lieden, en door S.A.-mentaliteit beheerscht. Toen was dapperheid minder gevaarlijk. Of lag het aan de andere leiding onzer pers in die dagen? Ik geloof het laatste. Waar is thans de Plemp van Duiveland of de Van der Hoeven aan het hoofd van een groot blad?

Het jammerlijk gebrek aan fierheid, als risico daarmede verbonden schijnt, begint zich echter te wreken. De eerste uiting van ongeduld heeft men van Churchill vernomen. Hij richtte een nijdigen snauw tot de neutralen, die eerst nog door de Engelsche regeering zoo goed als verloochend werd. Toen zijn er felle protesten in onze landen tegen deze onbehoorlijkheid opgegaan. De Engelschen hebben zich verder daarover geërgerd. 'Waarom dit eenzijdig gekef van lieden, wier toekomstig lot toch van de overwinning die wij, geallieerden, moeten bevechten, afhankelijk is?' zoo vroegen zij. Nu, na de ervaringen in Scandinavië, zijn de Engelschen ernstig boos geworden. Men hoort dreigende woorden aan het adres der neutralen uit den mond van Chamberlain en zijn voornaamste medewerkers. Men begint te begrijpen dat het ook aan dien kant meenens wordt. En op eens is het uit met de fiere protesten. Wij hebben niets van een storm tegen Chamberlain en Stanley gemerkt, zooals indertijd tegen Churchill, ofschoon daartoe nu nog ernstiger aanleiding was. Men vindt blijkbaar, dat het zaak wordt naar beide kanten voorzichtig te zijn. Het is geen spelletje meer, tegenover Engeland zijn hart lucht te geven. Men heeft stil het hoofd gebogen bij de woorden van den Engelschen premier en van zijn minister van oorlog. Waarlijk, het is geen vreugde nu neutraal te zijn. Ons betaamt bescheidenheid. En dan stille eerbied voor de Finnen, het eenige kleine volk, dat in deze sombere periode de wereld ontzag heeft weten in te boezemen.

Critisch Bulletin

Idee en negotie
drie novellen, geschenk van de vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, 1940

De samenstellers van het Geschenk, dat de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels haar clientèle jaarlijks aanbiedt, hebben, evenmin als hun opdrachtgevers, een gemakkelijke taak. De opdrachtgevers niet omdat hun opdracht evenzeer een zakelijk belang als een ideëel doel moet dienen. De samenstellers niet omdat het aan hen overgelaten wordt een middenweg te vinden tusschen twee antagonistische doelstellingen. We kunnen ons indenken dat de samenstellers ieder voorjaar eenige moeilijke weken doormaken. De gulden middenweg is voor den waren kunstenaar nu eenmaal een moeilijk begaanbaar pad.

De tweeslachtigheid komt in het Geschenk van dit jaar wel zeer sterk tot uiting, zoowel in het 'Woord vooraf' als in de drienovellen. Het dunkt ons dat dit Geschenk, zoowel voor de opdrachtgevers als de samenstellers, het levende bewijs moet zijn, dat stimuleering van de lees- en kooplust van het publiek op déze manier niet verder doorgevoerd kan worden. Het Geschenk heeft zichzelf in deze laatste editie overleefd: de ontbindende factoren, van begin af aan reeds in opzet en uitvoering aanwezig, hebben hun werk thans gedaan. In het 'Woord vooraf' geven de samenstellers, misschien zonder het bewust te willen, toe, dat een compromis tusschen idée en negotie niet mogelijk is. Zij hebben, schrijven zij, het als hun voornaamste taak beschouwd een schakel te vormen tusschen het Nederlandsch proza en een zoo groot mogelijk lezerspubliek. Dat is op zichzelf een loffelijk streven, al klinken ons de woorden 'een zoo groot mogelijk publiek' in verband met litteratuur niet overtuigend in de ooren. Nu meenden wij dat zij, om zoo'n schakel te vormen, 'het publiek' met dat Nederlandsch proza in contact zouden brengen, althans met eenige stalen van het beste wat er op het oogenblik verschijnt. Maar ziet, in de volgende alinea lezen wij tot onze ontsteltenis, dat, 'gegeven aard en omvang van deze verzameling geenszins verwacht kan worden dat onze keuze ook maar bij benadering het beeld weerspiegelt van den stand der representatieve litteraire kunst in ons land op dit oogenblik'. Maar wanneer deze novellen z e l f s n i e t b i j b e n a d e r i n g het beeld weerspiegelen van het hedendaagsche Nederlandsche proza, waarom dan in 's hemelsnaam dit Geschenk? Is het dan niet veel wijzer en doelmatiger om

bij aankoop van zooveel een kop met schotel of een aardige zakagenda cadeau te geven?

De samenstellers hebben het overigens goed aangevoeld: het zit 'm in d e n a a r d (en niet in den omvang) van deze verzameling dat zij met het beste Nederlandsche proza (op zichzelf al een vaagheid) weinig of niets uit te staan heeft. Die aard is niet zoo zoetsappig als men denken zou wanneer men zich de mooie woorden herinnert waarmee telken jare de boekenweek tot een cultureele gebeurtenis wordt gepromoveerd. Die aard is in de eerste plaats op koopers trekken, op geld verdienen ingesteld. Waarom te verbloemen dat in het zakenleven de cultuur wel middel, maar practisch nooit doel is? Het is de c o m m e r c i e e l e aard van het beestje die de samenstellers al van tevoren eventueele lezers doet waarschuwen, dat het bijeengebrachte werk weliswaar op goed letterkundig peil staat, maar naar vorm noch inhoud moeilijkheden oplevert, welke afbreuk zouden kunnen doen aan zijn algemeene verstaanbaarheid.

Hetgeen wij op pagina 10 van dit boekske lezen heeft echter onze toch al niet groote toegeeflijkheid ten opzichte van dit Geschenk tot zeer weinig gereduceerd. ‘Wij hopen,’ staat er in allen ernst, ‘dat dit boek de liefde voor ons eigen proza zal versterken...’ de nuchtere lezer vraagt zich af: hoe kan ik iets lief krijgen waarvan ik niet eens bij benadering het spiegelbeeld te zien krijg?

De vraag rijst waarom het niet mogelijk is dat uit de jaarlijksche samenwerking tusschen boekhandelaren en auteurs iets beters te voorschijn komt dan deze tweeslachtige middelmaat, b.v. een goede novelle van Vestdijk, van Schendel of Walschap.

Wij willen het antwoord geven: omdat de gemiddelde kooper van één boek per jaar daarvan niet gediend is, hij verlangt geen geschenk dat voor hem een reden tot nadenken zou kunnen zijn. Want de waarheid is dat de werkelijk goede litteratuur, die den mensch dient, altijd bestemd zal blijven voor een betrekkelijk kleine selectie. En daarom geven wij helaas aan een practische kalender, handig ingedeeld en met ruimte voor notities, de voorkeur boven dit tweeslachtig, en daarom quasi litterair geschenk.

Wat nu de drie novellen betreft, die het publiek geschonken werden, zij nadrukkelijk opgemerkt dat deze alle stuk voor stuk het lezen wel waard zijn. Het opmerkelijkst is ongetwijfeld ‘Onweer’ van M. Vasalis, dat een buitengewoon geestrijk talent doet vermoeden. Minder opmerkelijk, maar qua stijl en techniek bijzonder gaaf, is ‘De getuige’ van Egbert Eewijck. Het spijt ons te moeten constateeren dat Jan Campert, de schrijver van de voortreffelijke romans ‘Wier’ en ‘Die in het donker’, zich in dit Geschenk op z'n slechtst toont. Zijn novelle is technisch zwak en de oplossing van het geval Vernon doet ‘gezocht’ aan.

De beide eerste verhalen behandelen een moord, het laatste een bijna-moord. Nu is voor het verklaren van een moord, wanneer men zich tenminste niet vernederen wil tot het steenen-voor-brood-genre van den detectiveroman, een formidabele hoeveelheid levens- en menschenkennis noodig. Want vóór het tot het dooden van een medemensch komt, hebben er in den moordenaar gemoedsbewegingen plaats, die wortelen in de diepste oerinstincten der menschelijke natuur. En juist omdat die oergronden, waarin onze persoonlijkheid wortelt, zoo raadselachtig zijn, is de litterator, die toch wel bij uitstek de explicator des levens is, verplicht de drijfveeren van den moordenaar zoo diepgaand mogelijk te onderzoeken. Het viel ons bij deze drie novellen op dat de auteurs de psychologische verklaring van hun figuren eenvoudig overboord hebben gezet. Zij geven den lezer een aantal uiterlijkheden, feiten, die symptomen zijn van bepaalde psychische gesteldheden, maar aan deze laatste wagen zij zich niet. Daarom zijn deze novellen geraamten zonder het vleesch der psychologische verklaring.

In het eerste verhaal, ‘De Getuige’ door Egbert Eewijck, lezen wij van Berend die een roofmoord pleegt, zich daarbij betrapt meent door een buurman van het slachtoffer en er tenslotte toe komt zijn daad aan dezen vermeenden getuige te biechten. Maar hòe deze Berend er toe komt zijn misdaad te bekennen, welke ingrijpende psychische processen zich daartoe in hem hebben afgespeeld, daar moet de lezer maar naar raden. Op pagina 43, juist daar waar aan het psychologisch inzicht van den auteur eischen worden gesteld, wordt het accent van de handeling verlegd van Berend naar Gijs, den getuige, die met het eigenlijke conflict maar weinig heeft uit te staan. De litteratuur verklaart het leven van den mensch en heeft als zoodanig een voor de menschheid onontbeerlijke functie te vervullen. Maar in dit verhaal wordt niets verklaard, de lezer denkt: er zal wel dit of dat in dien Berend zijn omgegaan, en hij begint aan de volgende novelle zonder dat er voor hem een vergezicht in de menschelijke ziel was geopend. En daarmee is deze novelle veroordeeld, hoezeer ook stijl en vorm zorgvuldig zijn afgewerkt.

In het tweede verhaal, ‘Dees' kleine hand’, door Jan Campert, treft vooral de zwakke techniek. Als de auteur vertellen wil dat de oude mevrouw Vernon stervende is, doet hij dat driemaal in dezelfde bewoordingen, n.l. op pag. 65, op pag. 67 en op pag. 76, waardoor de lezer het gevoel krijgt voor het lapje te worden gehouden. Dat Dudley Vernon de erfgenaam is van mevrouw Vernon vernemen we tweemaal n.l. op pag. 77 en pag. 80. En als we nu ook nog tweemaal in ongeveer dezelfde bewoordingen moeten vernemen onder welke omstandigheden Roger Vernon is vermoord, zeggen we: kan dat niet wat korter? Op pag. 70 lezen we dat mevrouw

Vernon opvallend krachtige, breede handen heeft, op pag. 89 zijn het ineens ‘kleine, zekere handen’. ‘Sécrétaire’ lezen we op pag. 91 en 92. Op pag. 91 is iemand geïntrigeerd door geheimzinnige laden en vakken, dat is geen Nederlandsch. Zoo zouden we met kleine, op zichzelf misschien niet zoo belangrijke opmerkingen kunnen doorgaan, maar hetgeen wij citeerden is al voldoende om vast te stellen dat aan de technische afwerking van deze novelle niet voldoende zorg is besteed. Het verhaal is overigens traag en zanderig, veel koopers van Nederlandsch proza zal het den boekhandelaren wel niet verschaffen.

‘Onweer’, door M. Vasalis, is ongetwijfeld de sterkste novelle uit dezen bundel. Het peilt de figuren dieper dan de beide andere novellen en munt uit door een verwonderlijk krachtige persoonlijke stijl. De beelden die deze auteur gebruikt zijn origineel en geestig. Men leest dit verhaal met plezier en daarom gelooven wij dat het zeker in staat is aan de goegemeente te bewijzen dat de litteratuur ook wel eens onderhoudend kan zijn.

Vrij van technische fouten is dit ‘Onweer’ echter niet. Zoo lezen we b.v. op pag. 105 dat mevrouw Northcraft een forsche, zeer blanke vrouw was met een groote levenslust en een moederlijk gevoel, dat zich uitstrekte over alle ziekelijke of verdrukte menschen. Even verder deelt de auteur ons echter weer mede dat deze zelfde mevrouw Northcraft geenszins meende een roeping te hebben om ongelukkigen te vertroosten. Er zit hier voor den argeloozen lezer een duidelijke tegenspraak in, hetgeen het vertrouwen in den auteur als kenner van zijn eigen figuren ondermijnt.

Evenals in de beide andere novellen blijft ook in ‘Onweer’ de eigenlijke psychologische knoop onontward. De motieven tot den bijna-moord blijven tamelijk duister, de plotselinge toenadering aan het slot tusschen den bijna-moordenaar en zijn slachtoffer is ons volkomen een raadsel. ‘Mary en mevrouw Northcraft zagen toen tot hun verbijstering, hoe Redhurst, gearmd met zijn moordenaar en in een heet debat met hem gewikkeld, in huis verdween’. De lezers zijn minstens evenzeer verbijsterd en vragen zich af of het niet een list van dien Redhurst was om zich binnenshuis op zijn moordenaar te wreken. De beschrijving van het onweer aan het slot der novelle is indrukwekkend. Wij vermoeden in deze M. Vasalis een ongewoon talent. Het is uit erkentelijkheid voor de vrijgevige gezindheid aan de zijde van de boekhandelaren, die uit dit jaarlijksch cadeau spreekt, en uit den wensch dat dit Geschenk zooveel mogelijk aan zijn doel beantwoordt, dat wij bescheiden onze voorkeur te kennen geven voor een fraaie kalender of een handige zakagenda, al of niet geïllustreerd met portretten en levensfeiten van bekende of niet bekende maar belangrijke auteurs.

Tenzij men er toe over kon gaan om zonder eenige bedenking van commercieelen aard, het werk van talentvolle, maar ‘onverkoopbare’ auteurs, door middel van het Geschenk een kans te geven. Het is uit liefde voor onze letterkunde en uit het besef van de sociale functie die deze in de menschelijke samenleving kan vervullen, dat wij dit gegeven paard diep in den bek gekeken hebben.

B. ROEST CROLLIUS

Roothaert, succes en literatuur
Mr. A. Roothaert, Dr. Vlimmen
W.L. Salm en Co., Amsterdam; f 3.50, f 4.50
Mr. A. Roothaert, Die verkeerde weereldt
A.W. Bruna en Zn., Utrecht; f 3.75, f 4.90

Iemand, die Couperus' ‘Boeken der Kleine Zielen’ met de noodige ontvankelijkheid en aandacht leest, verwerft daardoor een blijvend beeld van de op zich zelf vrij onbelangrijke aangelegenheid der samenleving in de Haagsche society omstreeks 1900 en dit beeld is zóó scherp, dat de lezer, in onzen tijd gaande langs de sedert 1900 nagenoeg onveranderd gebleven Kerkhoflaan, waar de gebeurtenissen zich grootendeels afspelen, niet aan ‘Den Haag in 1900’, maar allereerst aan de ‘Boeken der Kleine Zielen’ herinnerd wordt. Met de lezing verkrijgt hij echter niet de geringste kennis van den heer Couperus zelf, te weten van diens toevallige geaardheid of van zijn persoonlijk inzicht in dit of dat vraagstuk van menschelijke verhoudingen: de schrijver is in het kunstwerk als het ware opgelost en verloren gegaan. Bij nadere beschouwing blijkt dit verscholen zijn van den schrijver in zijn werk natuurlijk maar schijn, omdat juist door in zijn werk op te gaan, de kunstenaar zich zelf tot hoogere realiteit ontwikkelt. Het laat zich zeggen, dat het werk de kunstenaar is, of andersom: dat de kunstenaar zich eerst in en als zijn werk op de ware wijze te kennen geeft.

Wie de boeken van den heer Roothaert leest, verneemt weliswaar omtrent de daarin aan de orde zijnde onderwerpen allerlei wetenswaardigs en geniet van veel incidenteele en anecdotische grappigheid, maar een totaal beeld van het in het boek verhandelde, zooals Couperus aanschouwelijk vermocht te maken, blijft ontbreken.

Daarvoor in de plaats kent de lezer den schrijver Roothaert. Niet naar diens werkelijke wezen, niet den schrijver in-zijn-nachthemd, zooals Van Deyssel het eens plastisch uitdrukte, maar naar zijn uiterlijken verschijningsvorm, zóó, dat de lezer den heer Roothaert zoo ongeveer zou kunnen uitteekenen, ware het niet, dat deze arbeid overbodig werd vanwege de reclameportretten, wijd en zijd den Heer Roothaert, deels in goedzittende maatkleeding, deels in het veldgrijs met drie sterren, vertoonend.

Dit portret is dan dat van den ontwikkelden, goedgesitueerden Nederlandschen academicus, met veel historischen zin, verstandig en zakelijk, polemisch gezind - hem zit heel wat dwars! - en tenslotte begaafd met een indrukwekkend verteltalent.

Niemand zal het - om de vergelijking nog even aan te houden - in zijn hoofd krijgen, om zich af te vragen of de door Couperus beschreven personen werkelijk hebben bestaan, zoozeer voelt de lezer intuïtief, dat Couperus' personen werkelijk bestaan te boven gaan in zooverre Couperus met hunne creatie niet maar willekeurige personen schiep, maar het essentieele - zeg het ware - dier samenleving van de Haagsche deftige burgerij in 1900 gevat en leven heeft gegeven, zóó, dat wat als congruent verhaal geheel zinloos zou zijn, door de verbeeldingskracht en de vormgevende kunstenaarshand van Couperus tot zinrijke schoonheid werd herschapen.

Den schrijver Roothaert kwelt kennelijk voortdurend de vrees, dat de lezer de beschreven gebeurtenissen niet voor ‘echt’ zal houden, vandaar noten, die naar authentieke gebeurtenissen verwijzen.

Deze vrees hangt samen met de tekortkomingen, die het werk van Mr. Roothaert aankleven.

Wij zagen reeds, dat het niet los gekomen is van den persoon van den schepper, waardoor het onvoldragen bleef.

In plaats van een beeld van land en personen te krijgen, hoort men den schrijver betoogen en den lezer overtuigen, dat het leven van den Brabantschen veearts zoo moeilijk en anderzijds zoo voldoening-schenkend is en dat het met de kerkelijke echtscheiding niet heelemaal in den haak is.

In ‘Die verkeerde Weereldt’ moet de lezer vóór alles weten, hoe miserabel de Geuzen deden met hun Protestantsch-Hollandsche overheersching van een zoo intens Katholiek en anders geaard Brabantsch volkje.

Deze quaesties interesseeren den heer Roothaert meer dan het vervaardigen van een litterair kunstwerk. De echte schrijver - en wij haalden Couperus als een voorbeeld van een waarachtig litterair kunstenaar aan - is, wat levensvragen betreft, als kunstenaar gedesinteresseerd. Hij stelt zich geen partij. Hij betoogt niet en hij beklimt niet den katheder. Hij weet, dat het in de wereld verkeerd gaat, maar hij tracht haar loop niet te veranderen. Zichtbaar maken en verduidelijken is zijn taak. Aantoonen, hoe die wereld wezenlijk is. En dat op gevoelvolle wijze. Zooals de philosophie de wereld der verschijningen op wetenschappelijke wijze doordenkt.

Wij hebben hierboven de maatstaf aangelegd, die door de ‘stand’ van dit tijdschrift nu eenmaal gevorderd wordt. En dan moet gezegd worden, dat dit werk nog zeer onvolkomen is.

De mogelijkheid bestaat echter, dat de heer Roothaert nog eens voor de ware en eenige litteratuur gewonnen wordt. Een uitstekende beschrijving van een klooster in 'Dr. Vlimmen' voorkomende is een hoopgevend symptoom.

Roothaert heeft aanleg en kan schrijven. Men kan zonder overdrijving zeggen, dat hij het métier van den verteller volkomen beheerscht. Den kus op het voorhoofd zal hij voorloopig wel niet erlangen, zoolang zijn gedachtenwereld en uitdrukkingswijze die van de heerensocieteit en het officierencasino zijn.

Hij zal ook zijne personnages moeten leeren spreken na hun eigen leven te hebben ingeblazen. Nu spreekt Dr. Vlimmen als Mr. Dacka, De Visschere als Leefdaal en allen in koor als Mr. Roothaert. De stijl is nog heel onzuiver: Een weg is 'belachelijk slecht', een hond 'van geheimzinnig ras' en een instrumentarium is 'zoo weggeloopen' uit een academisch laboratorium.

Er zou geen reden zijn geweest ten aanzien van dit vooralsnog onbeteekenend werk onze gewone kortademigheid te vergeten, ware het niet, dat, blijkens het ongewoon groot aantal drukken, deze de werken zijn, waarnaar de Hollander, volgens het klassieke voorbeeld, na Bijbel en detectiveverhaal, grijpt.

Daarover behoeft men zich niet te verwonderen: als amusements-lectuur zijn deze boeken in alle opzichten geslaagd. Roothaert is nooit vervelend, poseert niet en pretendeert geen litteratuur te geven. Dit gebiedt de eerlijkheid te zeggen.

Hij praat alleraardigst over Brabantsche toestanden, zijne verhalen over baantjesjagerij zijn vermakelijk en de schets van een procedeerende querulant verdient het praedicaat 'voortreffelijk'.

Men hoeft zich bij de lectuur niet in te spannen en de burger, die, als de vierde man aan de bridgetafel uitblijft, zich gaat herinneren, dat er boeken bestaan, vindt hier zijn eigen wereldbeeld knus en gezellig terug.

Een groot gedeelte van het succes van 'Dr. Vlimmen' schijnt op rekening te komen van het feit, dat de Brabanders in sommige personen van het boek hedendaagsche machthebbers meenen te herkennen, terwijl de nieuwsgierigheid der menigte eveneens gaande werd gemaakt, doordat een heusche Katholieke professor de moeite genomen heeft de kerk te verdedigen tegen de aanvallen op de kerkelijke scheidingsprocedure in 'Dr. Vlimmen' voorkomende.

Maar op de vraag, waarom b.v. Jan Camperts 'Wier', Leo Otts 'Menschen onder Schijnwerpers' en K. v.d. Geests 'Eiland in de Branding', die toch ook niet in surrealistisch proza geschreven zijn, zooveel minder succes hadden als zij Roothaerts werk in litterair opzicht overtreffen, moeten wij het antwoord schuldig blijven.

A. MOUT

De deugd des vertellers
Herman de Man, Zonen van den paardekop
Nijgh & Van Ditmar N.V., Rotterdam; f 3.40, f 4.50

Herman de Man kan vertellen. Het is ten onzent geen veel voorkomende deugd bij een schrijver, tenminste volgens mijn ervaringen met de litteratuur van den tegenwoordigen tijd.

Dat een auteur kan vertellen, bemerkt men al op de eerste bladzijden. Waar men te doen heeft met een dik boek als dit - die dikke boeken van tegenwoordig beginnen altijd met me af te schrikken - geeft het moed om verder te lezen. Dan komt de groote vraag, of de menschen die er in voorkomen, u gaan interesseeren en of men er benieuwd naar wordt, wat er verder met hen gebeurt. Ik ga in het midden en achterin kijken, en ik beken, dat ik de gesprekken opzoek. Een verhaal zonder gesprekken - er zijn illustere voorbeelden van aan te halen - is veel moeilijker te lezen, alles luistert veel meer en vergt veel nauwgezetter opmerkzaamheid.

Nu is Sebastiaan Lemoen, de 'Paardekop', zoo genaamd omdat hij een paardenfokker is, en zich vestigt tusschen boeren, voor wie geldt

> Een boer heeft naar den aard
> Veertig koeien op één paard.

Nu is deze paardenhandelaar een zeer braaf en eerlijk man, (hetgeen, als de algemeene opinie gelijk heeft, in dit beroep nog zeldzamer is dan in andere), maar hij is ook een stug, zwijgzaam, en in den omgang eigenlijk nogal vervelend man. De Man zegt het niet ronduit, maar ik bemerk het aan de gesprekken. Hij wordt dan ook pas boeiend als hij trouwt, en trouwt met een meisje, dat geheel anders geaard is. Dat ze een gevoelsmensch is, maakt niet het onderscheid, want dat is hij op zijn wijze eigenlijk ook, maar ze mist zijn zakelijkheid, zijn energie, en heeft daartegenover niet weinig van het artistieke temperament. Zij blijft van hem houden, ondanks zijn strengheid, rechtzinnigheid en - saaiheid. Hij is een van die menschen, bij wie de fatsoenlijkheid tot iets grootsch wordt.

Zij krijgen drie zonen, en terwijl de jongste nog klein is, sterft zij. Hij is gebroken. Aan een tweede huwelijk zal hij nooit denken. De eenige uitkomst is, dat hij de oude meid, die hem vroeger diende, een familiestuk, terug laat komen. Deze, die alles precies naar zijn wil inricht, moet zorgen voor de drie zoons, en als hij niet lang daarna door een ongeluk komt te sterven, worden deze zonen van den paardekop inderdaad het onderwerp van het verhaal.

Ik moet erkennen, dat ze mij zelf minder interesseeren dan hun vader en moeder, of dan het meisje, dat, als de oude huishoudster dood is, bij hen in de ietwat eenzame woning komt leven, en dat

werkelijk een lieve en belangwekkende figuur in het boek is geworden. Zij hebben de braafheid en de droogheid van hun vader, zonder diens wilskracht en ondernemingsgeest, of diens sterk karakter. Ze voeren niets uit, rijk als ze zijn, en als de oudste en secuurste tot leven en een levensdoel wordt gewekt door een huwelijk, hooren we verder niets meer van hem. Ook van den, op de eerste bladzijden uitvoerig aan ons voorgestelden buurman, van meet af aan vijand van den Paardekop en zijn gezin, vernemen we al spoedig niets meer. Men zou geneigd zijn, dit den schrijver kwalijk te nemen, als het niet meer en meer duidelijk werd, dat hij iets anders aan zijn hoofd heeft.

Ik noemde Sebastiaan Lemoen rechtzinnig, maar hij is het niet in het geloof. Eerder in het ongeloof. Hij is vrijdenker als zijn vader, en de eigengereidheid van zijn wezen stijft hem in zijn opinie, waarin hij bovendien gesteund wordt door de vergelijking tusschen zijn eigen gedrag en gevoelens met die van het katholieke volk om hem heen. Zijn zonen zijn als hij, maar het laatste deel van het boek vertelt ons, hoe de jongste, door het meisje Tonia, dat geloovig is, en door den pastoor bekeerd wordt.

Indien dit langs een omweg geschiedt, moet men bedenken, dat alles in dit verhaal evenzeer zijn tijd neemt. De schrijver is uitnemend op de hoogte met het leven op het land, hij heeft dit meer bewezen. Hij vertelt er uitvoerig en beeldend van, en daar hij de poëzie ervan sterk voelt, vaak op schoone wijze. Maar hij heeft ook met den dorpeling, dien hij zoo goed kent en zoozeer weet te doen leven, het geduld, de grondigheid in denken en spreken, de langzaamheid in het nemen van een besluit, en, ik zou haast zeggen, zekere neiging tot herkauwen gemeen. Het gaat met de emoties in dit verhaal als met het werk, dat erin beschreven wordt, of zelfs met de uitspanningen, die deze gewoontemenschen zich nu en dan veroorloven, langzaam maar zeker.

Evenwel, de hoofdzaak is, dat het nergens onzuiver aandoet, en ook eigenlijk nergens overbodig, en dat dit een knap boek is, met tenminste drie sterk levende menschen: de vader, Sebastiaan Lemoen, zijn vrouw, en het meisje Tonia.

CORNELIS VETH

De gelukkige familie
Antoon Coolen, uit het kleine rijk
Nijgh & Van Ditmar N.V., Rotterdam; f 1.75, f 2.50

Coolen schrijft in dit boek over zijn kinderen en hij doet het met de onbevangenheid en den eenvoud, die van zijn beste werk de bekoring vormen. Coolen is een royaal mensch; zonder de minste terughouding haalt hij den lezer in zijn kring, voert hij hem tot zijn huiselijke haard, neemt hem op in zijn gezin, waar hij alles mag

meemaken en zien, waar niets voor hem verborgen blijft. Want Coolen beschrijft ons zijn kinderen, hoe ze kwamen, een voor een, hoe ze opgroeiden en zich reeds als kleine, zich vormende karakters afteekenden, maar hij betrekt er ook, op de meest openhartige wijze de ouders bij, zoodat men mét dat wat men van de kinderen verneemt, tevens een beeld erlangt van den mensch en schrijver Antoon Coolen, in zijn doening en bedrijf. Hij kan dat doen, omdat hij in zekeren zin een benijdenswaardig mensch is, eenvoudig van structuur, positief, evenwichtig, steunend op een rotsvast geloof en een gefundeerd zelfvertrouwen, waardoor alle dingen hem open en bloot verschijnen in hun eenvoudigsten en tegelijk zinrijksten vorm. De schoonheid der natuur, die hij liefheeft als weinig anderen, brengt de atmosfeer om zijn leven en verhevigt die tot een bijna tastbaar geluk. Het geluk van Coolen is even positief als zijn levenslust en werkkracht. In zijn kinderen ziet hij de lichamelijke voortzetting van die lust en kracht en daarom kan hij, onopgeschroefd, zulk een meelevend vader zijn en van dit meeleven zoo zonder valsche schroom, onbevangen, bijna kwinkeleerend getuigen, zooals de vogel er van zingen zou. Misschien heeft dit beeld van hem zelf, nu vrij van de om- en inkleeding zijner romans en verhalen, mij het meest in dit boek geboeid.

Maar toch ook, en voor het meerendeel der lezeressen en lezers ongetwijfeld het sterkst, boeit en vermaakt hetgeen hij van de kinderen vertelt, zooals hij ze als zuigeling gadesloeg, hun eerste verwonderde bewustwording volgde en ze tenslotte als kleine menschen, als kleine vrienden om zich heen groepeert. Het aardige is, dat hij niet per se iets ‘bizonders’ in zijn kinderen wil zien. Hij ziet vooral sterk in hen dat wat hem zelf levenslang heeft beziggehouden, de verbaasde liefde voor al het omringende, de kleine verrukkingen van het dagelijksch leven, die tot grooter verrukkingen worden, naarmate de ziel er ontvankelijker voor is. Honderden dingen van kinderen worden in dit boek verhaald, hun spelen (vernielzucht), hun teekenen, hun stout en lief zijn, hun onderlinge verhouding, hun grappige ernst, de komische omvang, die de kleinste gebeurtenissen voor hen plegen aan te nemen (en omgekeerd), de diep doorvoelde fantasie hunner spelverbeeldingen, ook hun eerste wankele schreden op den weg naar Groote-menschen-land. Er zijn bijna dramatische oogenblikken in ‘het Kleine Rijk’, b.v. als de ouders op reis zijn geweest en de kinderen, die in een illuster kinderhuis verbleven, komen afhalen, hen opnieuw in de oude omgeving zien wennen; tenslotte het einde van het boek, waarin over den oudste wordt verteld, die op zijn fietsje ver van huis en verdwaald is geraakt en door de politie moet worden opgespoord, de angst der ouders, zoo suggestief beschreven, en de vreugde, het bijna onvatbaar geluk van het terug-

hebben en kunnen koesteren van het al half verloren gewaande. Coolen heeft ook een hoofdstuk ingelascht over het voorlezen of liever het navertellen van sprookjes en hij heeft daarbij gelegenheid te wijzen op enkele bizondere eigenschappen, welke die van Andersen zoo bij uitstek heerlijk maken als lectuur voor het kind. Menigeen zal denken: een ideaal gezin. Een jong, tamelijk groot gezin, gezond, en levend vrij in de boschnatuur van Brabant. Inderdaad, maar dit ideale is toch menschelijk en eenvoudig gebleven en doet geenszins mee aan geïdealiseerde hoogvliegerij of edel gedoe.

Misschien is dit een kenschets van Coolen als schrijver tegelijk. Zijn kunst is niet natuur gezien 'à travers un tempérament', maar veeleer uiterst scherp geobserveerd door het klaar kristal heen van een helder, onbefloerst oog. Dit is ook anderszijds het gemis, dat wij in zijn werk voelen en dat zich des te voelbaarder maakt naarmate de schrijver zich minder verschanst in verbeelding. Er is zooveel licht, zooveel positiefs, zooveel evenwichtigs en betrouwbaars: de factoren van het leven, die tegenstellingen vormen, die schaduwen werpen, onzekerheden suggereeren, die korrel venijn in alle dingen, dit alles ontbreekt bij hem. Men prijst er evenwel zijn gezin gelukkig om: het is zijn stijl.

C.J. KELK

Doorleefd, doorwerkt, verbeeld
G.P. Smis, Het spionnetje. Roman uit de Jordaan
Uitg. Wereldbibliotheek. Geb. f 2,90

Zooals uit een mededeeling van den uitgever op het omslag van het boek blijkt, is 'Het Spionnetje' het eerste deel van een werk waarvan één of meer deelen nog zullen volgen. Derhalve is het moeilijk thans reeds over dit boek een volledig oordeel uit te spreken.

Het reeds verschenen deel bevat evenwel veel aanwijzingen over de werkwijze van den schrijver. Zij is die van iemand, die ervan overtuigd is de te verwerken stof geheel klaar en gerangschikt in zich te hebben. Hij behoeft het verhaal slechts uit zichzelf af te schrijven. Een soortgelijke verzekerdheid is, zelfs voor een ervaren schrijver, noodlottig. Er is geen pijnlijker en moeizamer werk dan juist dat op- of afschrijven uit eigen jeugd of ervaring. Hoe groot de afstand is tusschen den roman, dien men zich (als auteur) droomt, en dien welken men schrijft is ieder hardwerkend schrijver bekend. De groote moeilijkheid die zich voordoet is het geziene, doorleefde, duidelijk te maken voor hen, die hiervan geen getuige waren.

Het wil mij voorkomen, dat de schrijver van 'Het Spionnetje' zich te veel heeft laten leiden door zijn verzekerdheid. 'Als je 't maar vertelt zooals 't gebeurd is, dan is het goed.' Daaruit is dan ook de

'je'-toon te verklaren. Ook hier wordt de waarde ervan overschat.

Het verkeerde (i.c. overmatige) gebruik van dit gemeenzame woordje werkt onuitstaanbaar. Men krijgt na eenige bladzijden het gevoel een oud heertje naast zich te hebben zitten dat maar praat, leutert, eindeloos, onweerstaanbaar.

Dit boek is waarschijnlijk een autobiographie. Daar is niets tegen. Alleen legt de schrijver den hoofdpersoon (een kleinen jongen) woorden en zinnen in den mond die, voor een auteur heel gewoon, voor een kind onmogelijk en ouwemannetjesachtig aandoen.

De voorliefde van den schrijver om in spreektaal te schrijven speelt hem leelijke parten. Want, zonder eenige noodzaak (dan alleen technische onbekwaamheid) verlaat hij het geschreven 'gesproken woord', om verder te gaan in de schrijftaal. Vanzelfsprekend heeft de auteur gezocht naar een schrijfwijze welke het gesproken woord zoo dicht mogelijk nadert. Maar dat de toonlooze uitgangen *er* en *el* beter tot hun recht zouden komen door *ir* en *il* valt te betwijfelen. Hoe onnadenkend overigens dit geheele procédé opgezet is blijkt wel uit het feit dat de auteur één der jongens de Blikken doopt. En dat terwijl de Amsterdammers het monopolie bezitten van het weglaten van alle uitgangs n's!

Zwak is het boek ook omdat het gegeven geïsoleerd wordt uit het geheel. Jordaners zijn niet anders dan Kinkerbuurters of menschen uit de Pijp. Ze hebben soms andere spelregels en andere uitdrukkingen, maar het zijn menschen als alle menschen. Hen voor te stellen als bijzondere voorbeelden van een andere soort is onjuist. Doordat de schrijver er niet aan gedacht heeft (of niet bij machte was) ook nog een achtergrond achter zijn verhaal te plaatsen, waardoor zijn Jordaners juist op den voorgrond zouden treden en typisch aandoen, is dit boek een slag in de lucht. Dat het op sommige plaatsen niettemin ontroert, ligt aan de feiten waarachter zich een barre werkelijkheid bevindt waarover door den auteur zorgvuldig gezwegen wordt.

Dat, zooals de uitgever op het omslag meedeelt, de schrijver een rasechte Jordaner is, wil nog niet zeggen dat hij een schrijver is. Het typisch Jordaansche blijkt ook nergens uit. Het boek had even goed op de Eilanden, in de Spaarndammerbuurt of andere volksbuurten kunnen spelen. De voorkeur van een deel van het lezend publiek om woorden gedrukt te zien voor de uitspraak waarvan het zich meestal schaamt, biedt voor het boek misschien goede verkoopkansen. De goede bedoeling van den auteur wordt dan ook geenszins in twijfel getrokken, maar hij zal moeten bedenken dat iets doorleefd (!) hebben geen vrijstelling verleent van technische schrijfbekwaamheid.

PETER VAN STEEN

Nederlandsche Nietzsche-beschouwing
J.A. Rispens, De dichter van den Zarathustra in verband met dezen tijd

N.V. De Tijdstroom, Lochem; f 1. -, f 1.60

De nederlandsche geschriften over Nietzsche zijn betrekkelijk gering in aantal, een omstandigheid die men gezien hun niet minder geringe kwaliteit in geen enkel opzicht betreuren kan. Ik vraag mij af, of er in ons land tien menschen wonen, die tot een essay van formaat over Nietzsche in staat zouden zijn. In ieder geval, als men - om ons tot de laatste decennia te bepalen - afziet van de bladzijden die men bij Ter Braak over hem vinden kan, is de litteratuur over Nietzsche ten onzent van een even pijnlijke als onthullende middelmatigheid. De affiniteiten tusschen den nederlandschen en den nietzscheaanschen geest zijn echter ook zoo gering, dat men voor de toekomst op niets beters behoeft te hopen dan wat het verleden reeds onmisvatbaar uitgewezen heeft.

De korte beschouwing van den heer Rispens maakt op deze regel een bijzonder gunstige uitzondering. De studie, door hem aan Nietzsche gewijd, blijkt ontstaan te zijn uit een lezing, of is misschien zelfs de tekst van een lezing; en hoewel hij dus uiteraard niet meer heeft gegeven dan een schets, terwijl hij bovendien behalve door zijn gehoor en door het tijdsbestek, ook nog beperkt werd doordat hij verband wilde leggen tusschen Nietzsches filosofie en den tegenwoordigen tijd, - oppervlakkig is zijn beknopte beschouwing allerminst. Integendeel zelfs: hier is een man aan het woord, die Nietzsche niet alleen gelezen en begrepen, maar bovendien ook ervaren heeft. Ik heb het bij de lectuur van zijn essay betreurd, dat wij geen omvangrijker en indringender studie over Nietzsche van hem bezitten en ben, wel geteld, slechts op drie of vier aanvechtbare plekken gestuit. Ten eerste waar hij beweert, dat Nietzsches oordeel over Luther overwegend positief zou zijn geweest, ten tweede waar hij van Eedens droom van de Koninklijken van den Geest een conceptie uit diens laatste levensjaren noemt, terwijl toch de ‘Kreis’ na een eerste bijeenkomst te Potsdam in 1914 reeds door het uitbreken van den Wereldoorlog werd weggevaagd (men zie ook ‘Frederik van Eeden’ door Albert Verwey), ten derde waar hij in een met de haren erbij gesleepte passage een totaal verkeerd beeld ontwerpt van de relatie tusschen Nietzsche en Ter Braak. Ten slotte lijkt mij ook zijn oordeel over den ‘Zarathustra’ te gunstig, maar tegenover de zeer positieve verdiensten van dit geschrift zijn deze bezwaren gering.

H. MARSMAN

Confrontatie met Amerika
Rudolf Steinmetz, Menschenleven in Amerika
Nederlandsche Keurboekerij N.V., Amsterdam; f 3,50, f 4,50

Amerika heeft recht op een behoorlijker behandeling, dan het over het algemeen tot nu toe van Europeesche schrijvers heeft ondervonden. De Amerikaansche samenleving die het, ondanks Monroe, Empire State building en Coca Cola nog altijd aan kern en background ontbreekt, is een kwetsbaar doelwit voor de pennen der cultureel vaak goed toegeruste Europeesche jagers en de meesten hunner hebben zich dan ook tot het binnenhalen van een al te gemakkelijk te veroveren buit laten verleiden. Aan deze klopjacht op het uiterlijke, waaraan zelfs mannen als Duhamel en Huizinga zich wel eens hebben bezondigd, danken wij een groot aantal boeken die een, zoo niet opzettelijk gedeformeerd, dan toch wel een zeer eenzijdig beeld van de Vereenigde Staten te zien geven. Langzamerhand echter begint het tot de Europeesche schrijvers door te dringen, dat Amerika de kinderschoenen ontwassen en tot man gerijpt is en dat het der moeite waard en noodzakelijk is, dezen reus eens wat ernstiger te nemen.

Rudolf Steinmetz heeft zich ernstig met Amerika bezig gehouden, hij heeft zich niet tevreden gesteld met een vluchtige blik op de buitenkant van zijn samenleving en schreef een boek dat, in tegenstelling tot zooveel andere werken over dit onderwerp, niet langs de lijnen van de kleinste weerstand tot stand kwam. Dit is op zichzelf reeds een aanbeveling.

In zijn boek, hier en daar van een te zeer gewrochte zinsbouw en daardoor vaak minder vlot leesbaar, komen zoowel de ethnoloog als de tourist aan het woord. Zij doen elkander echter niet veel goed en slechts op enkele plaatsen vullen zij elkaar op een gelukkige wijze aan. Als resultaat bleef een hybridisch werk, waarvan de sociologische kant buitengemeen interessant is, terwijl de sightseeing maar zelden het peil van een goede reportage bereikt. Beide gebieden zijn echter niet scherp gescheiden en zoo komen ook in het reisverslag passages voor, die deze kant van het boek lezenswaardig maken.

Steinmetz is een scherp opmerker, die de veelzijdige en gecompliceerde stof overzichtelijk weet te rangschikken op de basis eener goed gefundeerde sociographische kennis en die, bij een breed gehouden opzet, er toch in geslaagd is de noodige aandacht aan het detail te wijden. Men moet zelf als vreemdeling, gekomen met het doel om iets van de nieuwe wereld te begrijpen, door de Vereenigde Staten hebben gedwaald en het gevoel van onmacht om deze wereld te benaderen hebben gekend, om Steinmetz' werk naar verdienste te kunnen waardeeren. Zijn greep op deze zoo moeilijk te vatten

materie is vast en al kan men zijn meening niet altijd deelen, omdat hij wel eens te zeer van premissen uitgaat, men moet toch steeds respect hebben voor de ernst en kundigheid waarmede hij zijn onderwerp heeft behandeld. Op zijn best is hij in de overwegend sociologische gedeelten, zooals de laatste twee honderd pagina's, waar hij den Amerikaanschen mensch tegen de achtergrond van zijn samenleving en historie bekijkt.

Het mag betreurd worden, dat de schrijver niet voldoende zelfcritiek had om zich binnen de grenzen van zijn vermogens te houden en te verhoeden, dat zijn werk hier en daar zonk tot het niveau van een middelmatige reportage. De journalist Steinmetz praat te veel en het hinderlijke is, dat hij dit doet op een toon van gezag, die misschien passen moge bij den wetenschapsman, maar die bij een verteller zonder bijzondere gaven misplaatst is. Zijn beschrijvingen boeien niet, zijn te dor en te veel 'wetenschappelijk verantwoord' en het ontbreekt hem volkomen aan beeldend vermogen. Als hij, om maar een enkel voorbeeld uit vele aan te halen, de Sky-line van Manhattan afdoet met de opmerking, dat deze wolkenkrabbers een maar weinig verrassend schouwspel opleveren, omdat zij 'te nauwkeurig bekend zijn uit plaat en film' en dat zij 'altijd aan zichzelve gelijk zijn', dan kan de lezer, die herhaaldelijk diep onder de indruk was van het onvergetelijke en boeiende schouwspel, dat deze steenen reuzen altijd weer opleveren, zich alleen maar ergeren aan deze gemakkelijk uitgesproken, maar van tekort aan schoonheidsbesef getuigende bewering.

Maar al met al erkennen wij gaarne, dat Steinmetz met dit werk een hoogst interessante bijdrage tot vermeerdering van onze kennis van de Vereenigde Staten geleverd heeft. Het boek is geïllustreerd met een aantal superieure foto's.

MAURITS DEKKER

Mystificatie en mystiek
Jules Romains, Les hommes de bonne volonté; XVII, vorge contre quinette; XVIII, la douceur de la vie, romans
Editions Flammarion, Parijs

De roman-fleuve rekt zich voort volgens het aan toevalligheden onttrokken rhythme van een stelling, die zich opbouwt en rechtvaardigt met een begrip, dat aan de menschelijkheid van de personnages niet afdoet. Zijn stelling blijft die van het unanimisme, dat zich zoowel kristalliseert in dwarsdoorsneden van den totalen oorlog, welke vervat zijn in de beide vorige deelen over Verdun, als in beschrijvingen van uitzichten op steden gelijk van het dak van de Ecole normale af over Parijs of van een hoog punt in de nabijheid van Nice over de bekoringen van deze streek dan wel een meesterlijke samenvatting

van het collectieve bestaan in de armoedebuurten van de beklemmende gordel, onder den rook van Parijs.

Het mysterie van wat met een groot woord de gemeenschapsziel heet, wat door blinde krachten gedetermineerde massale reflexen zijn, heeft hem tot de leer gebracht, die als de sleutel tot ontraadseling van verborgenheden den zin van een mystiek kreeg. Zie nu, hoe van de mystiek bij dr. Farigoule, die in de litteratuur Romains heet, de mystificatie onafscheidelijk is. Zijn theorie van het zien buiten het netvlies blijft ontoegankelijk voor het leekenverstand, maar de epiek van dr. Knock, aarts-mystificator, is al klassiek. De goochelaar kan het niet buiten reclame stellen: zijn comedie Donogoo viert de uitstralingskracht der speculatie op menschelijke dom- of lafheid in navolging van wie niet dorsten bekennen, den koning naakt te zien. Mystificatie en unanimisme sloegen neer in het kostelijke verzinsel van de 365 kamers, evenveel als er dagen in het jaar zijn, verbonden door geheime gangen, slechts ingewijden bekend, dank zij welke deze over een groot deel van de stad een eigen jachtveld rijk zijn, dat hen in staat stelt naar willekeur aan de beklemming van het verenkelde bestaan te ontkomen en tot zekere hoogte op te gaan in wat de kern van de massa is. Deze stoet van schimmevertrekken, tegelijk reëel en onwezenlijk, slingert zich dwars door de echte stad zooals deze wonderlijke boeken door de werkelijkheden van Parijs, want in deze deelen weer werden personen van de actualiteit gelijk Landru, de moordenaar in het groot of het klein, hoe men het nemen wil, door de fictieve gemengd met een virtuositeit, die aan dit compositum het kittelende genot geeft van te worden ingewijd in mysteriën, die met de Eleusische verband houden en waaraan zoo min de zwarte mis als uitwassen van het geslachtsleven vreemd zijn. Onder de pen van Jules Romains komt het sadisme tot klucht en in zijn heksenkeuken ontstijgt aan wat te vuur staat, soms dwars door zwaveldamp, de geur van poëzie. Zij is de bloem van die kunstmatige paradijzen, polen van een levenshouding, die zich vastberaden naar de occulte krachten richt. De goede wil, waarvan de collectieve titel gewaagt, is niet voldoende; wie de occulte kaart niet in zijn spel weet te brengen, riskeert verslagen te worden. Een ander gevaar voor wie met deze middelen omgaat is, in de positie van den leerling-toovenaar te komen. Quinette, de amateur-moordenaar, die in Vorge contre Quinette opduikt, na sinds het begin niets van zich te hebben laten hooren, dreigt er het slachtoffer van te worden. Als de zaak Landru uitbreekt komt Quinette tot een zoo intense vereenzelviging met dien vermenigvuldiger van door hebzucht ingegeven liaisons, dat hij zich afvraagt of hij niet Landru is. Een voorbeeld van mystificatie verder is het sprookje van den toovenaar, die het spiegelbeeld van een moordenaar concretiseert en met den geest van

een zoo even gestorven landlooper bezielt, met het doel een ander aan zijn gerechte straf te onttrekken. En Vorge is een dichter of wat hiervoor doorging uit de school van het dadaïsme, deze rebellen, die in de door den vorigen oorlog gelaten verwildering hun bodem vonden en zich tot het 'onmogelijke gehouden' voelden.

Over deze burleske en andere lotgevallen laat het vriendenpaar Jallez en Jerphanion, hellingen van Romains' wezen, in uitvoerige brieven de gedachten gaan. Deze hellingen zijn, kort gezegd, een vivisectie-achtig verstand en de drang naar evasie, een felle belustheid op het leven, die reikhalst naar poëzie, die van de geuren onder andere. In deze behoefte 'het menschdom te zijn' hakt hij op het individu. Zoo staat hij tegelijk afwerend en aanvaardend tegenover de menschen. Het is zijn begeerte wat hen, den een van den ander, scheidt, te laten springen. Daartoe komen organisaties met geheime veeren, willekeurige scheppingen, kunstige intrigen en hypothetische uitvindingen in aanmerking.

H. VAN LOON

Het leven komt op huisbezoek
Thomas Man, Lotte in Weimar
Bermann-Fischer Verlag, Stockholm

I

Er is een opvallend verband tusschen Goethe zooals hij ons in zijn werk verschijnt en zooals hij zich verhield tot het leven.

Hij was in beiden een 'Distanz'-mensch. Maar het afstand-nemen blijkt bij hem geen aangeboren eigenschap, geen eigenschap van een 'Göttlicher', hij is in den 'Distanz' g e v l u c h t . Zijn werk, dat zich langzamerhand geheel in het 'theoretische' en 'utopische' ontwikkelde (Wilhelm Meisters Wanderjahre, Faust II), draagt evenals zijn latere leven duidelijk het kenmerk van een verlangen, dat in den grond een verlangen is 'niet gevaarlijk' te leven.

Goethe is voor alles de 'burgerlijke' mensch. De burger wil rust, geordendheid, zekerheid. 'Die erste Bürgerpflicht ist Ruhe', decreteerde Frederik de Groote reeds, die geen onrust achter het front kon gebruiken. Voor Goethe is de eerste plicht tegenover het leven: rust. Er is iets instinctiefs in den afweer, die sommigen voor Goethe gevoelen: de afweer van den anti-burger.

De geheele houding en de zelfontwikkeling van Goethe toonen aan, dat hij steeds gewenscht heeft het 'gevaarlijke' van het leven te vermijden. In zijn jeugd reeds was hij een vluchteling voor het leven, zich terugtrekkend op zijn eigen, vrij schaarsche, hulpbronnen: want evenals man - zooals Streurman in zijn knap en veel te weinig

naar voren gebracht boek over Goethe aantoont - was hij ook als mensch voor driekwart impotent. In zijn jeugd reeds voelde hij zijn tekort, en de behoefte zichzelf te 'organiseeren' laat zich verklaren uit den wensch van den nood een deugd te maken. Hij zocht zijn ideaal in het gebondene, het z.g. klassieke (Apollo als overwinnaar van Dionysos!). Het Zuiden was voor hem geen verlangen van het hart, zooals het dat voor Nietzsche, die ook een gemis voelde, was, het bleef voor hem: binding leeren in het land der klassieken. Zooals hij later ook in Beethoven verschrikt diens 'demon' veroordeelde, had hij reeds in zijn jeugd angst ervoor een spel van demonische krachten te worden (want in de genialiteit schuilt een demonisme). Hij schreef zijn 'Werther' als een ontvluchting voor het lot van Jerusalem, die zichzelf uit matelooze 'Schwärmerei' doodschoot: au fond een 'Selbstgefälligkeit', want een Goethe zou zich nooit hebben doodgeschoten -. Toch kende hij zeer goed de 'zwei Seelen, die, ach, in seiner Brust wohnten'. Maar toen kon hij nog schrijven met een zekere bezetenheid. Het sterkst vindt men zulks in het proza van de kerkerscène in de oer-Faust, het grootste proza wellicht, dat hij ooit schreef. Maar de Goethe, die uit Italië, 'onderricht' door de klassieken, levensbinding mee naar huis bracht, achtte dit proza te groot, te o n m i d d e l l i j k . Door het in zijn Faust I 'op verzen' te zetten ontmande hij het, ontnam hij het zijn kracht. Ook de proza-Iphigenie zette hij 'op verzen', den ruwen, levenden vorm ervan vergladdend tot klassiceerend marmer. Het is merkwaardig als men den oervorm van zijn voor de Italiaansche reis begonnen werken - ook 'Wilhelm Meisters theatralische Sendung' - met de latere 'voltooiing' vergelijkt; men leert eruit wat Goethe met zichzelf, d.w.z. met het leven in verhouding tot zichzelf, heeft gedaan. Hij heeft ook het leven nooit meer onmiddellijk toegelaten, hij heeft het leven gedwongen te antichambreeren, gelijk hij zijn bezoekers liet antichambreeren en ze met een h o u d i n g , een 'Distanz', tegemoet trad.

Ik kwalificeerde Goethe als den 'burgerlijken' mensch. Niet om zijn afkomst van 'burgerzoon', hoewel deze afkomst aan veel van zijn leven en daden zijn pedant en paedagogisch cachet heeft gegeven, maar om de wijze, waarop hij, het leven enkel voor zijn denken en dichten aanvaardend, schuw een 'behoudende' orde rondom zich handhaafde, het leven, als het ware, voor 'huisgebruik' inrichtte en sterke, storende emoties van buiten, als innerlijke orde verstorend, ontweek, al kon hij met zijn dichterlijke intuïtie de dingen omvatten en zei hij over het leven veel begrijpends en clairvoyants (waarom wellicht de Goethe van Eckermann's 'Gespräche' ons thans nog het meest treft). Slechts eenmaal in zijn latere jaren beleefde hij nog een laatste Sehnsucht naar een ongeleefd en vermeden leven, een blik-

semflits van Wertherei en vlinderverbranding, waarvoor hij steeds angst had gehad, in den tijd van zijn Marienbader Elegie. Dat uit de Liebelei met Ulrike von Levetzkow niets werd, hij wist het waarschijnlijk al van tevoren, maar hij wilde nog eenmaal het spel - ja, het spel - spelen met den, feitelijk reeds vleugellammen, demon. Dit alles zijn feitelijkheden, waarvoor een romancier, die zich aan een verbeelding van Goethe waagt, niet blind mag wezen, op straffe van in een waardelooze verheerlijking te vervallen, waarmee wij al genoeg zitten opgescheept sinds Goethe gestandbeeld en tot Olympier verklaard werd. Het t e k o r t van Goethe is wellicht de meest romantische kant aan zijn figuur, de meest aangewezen stof voor een roman, die hem teekent en verklaart.

II

Dat de figuur van Goethe Thomas Mann bezig hield, wisten wij reeds uit zijn publicaties ‘Goethe und Tolstoi’, ‘Goethe als Repräsentant des bürgerlichen Zeitalters’, ‘Goethes Laufbahn als Schriftsteller’. Ook dat hij aan een roman over Goethe werkte was bekend. De thans verschenen Goethe-roman van Thomas Mann, ‘Lotte in Weimar’, is in alle opzichten een bijzonder en opvallend boek geworden. Zooals het thans voor ons ligt is het duidelijk een boek over een boek betreffende Goethe. Ik bedoel, dat dit boek g e w o r d e n is uit een boek, dat hij over Goethe wilde schrijven. De ‘verhandeling’ van Dr. Riemer en de ‘novelle’ van Adèle Schopenhauer, respectievelijk 80 en 75 bladzijden lang, waren vermoedelijk reeds opgesteld eer Mann er de komst van Charlotte Kestner geb. Buff, de 64-jarige, en haar wederontmoeting met Goethe, den thans 67-jarigen minnaar van weleer, omheen schreef.

In zekeren zin heeft Mann zijn boek opgezet als een roman van Goethe zelf. Zoo, met zulke uitvoerige en belangrijke ‘inlasschen’ schreef Goethe zelf zijn romans ‘Meister’ en ‘Wahlverwandtschaften’. Daarmee heeft Mann tevens een klassieken vorm aan een romantisch geval gegeven, een klassiek opgezette weergave van de nadagen eener oude liefde. Doch hoewel hij den on-modernen trant van een roman-ontwikkeling in gesprekken handhaaft, is de vorm geenszins aanleiding voor een doodsche onbewogenheid, integendeel, juist Mann is het gegeven, door zijn eigenaardige literaire plaats tusschen klassiek en modern, het een meesterlijk met het ander te verbinden.

Hoe Mann Goethe zou voorstellen kon men reeds vermoeden en dit vermoeden wordt in zijn roman bevestigd. Het onderwerp was bijzonder gelukkig gekozen voor zijn doel, er de figuur van Goethe

mee te ‘belichten’. Immers, al behelsde het slechts een episode, door de wijze, waarop Goethe zich zou verhouden tegenover de terugkeer van een jeugdliefde, kreeg de schrijver tevens gelegenheid zijn gansche verhouding tot het leven en diens voorvallen naar voren te brengen. Het is het ‘Distanz’-nemen, dat Goethe's houding tegenover zijn jeugdgeliefde kenmerkt en wat hij in haar weerkeer in Weimar laakt als ‘der Neugier, Sentimentalität und Bosheit der Leute Zücker geben’. Goethe ontvangt de menschen nog slechts bij zich om ze te ‘onderhouden’ met zijn tafelgesprekken, die ons vaak lichtelijk pedant in de ooren klinken en die een Lotte Buff op dat moment uiteraard maar weinig kunnen boeien. Dezen Goethe zoekt zij niet, hoewel zij aan haar reis voor zichzelf het voorwendsel heeft gegeven van haar in jaren niet meer teruggeziene zuster Frau Dr. Ridel te bezoeken en zij zou volkomen ontnuchterd weer zijn afgereisd, als zij met Goethe niet, nog vrij onverwacht, een gesprek had, dat veel van zijn ‘afweer’ en zijn opzettelijk vermijden van iedere intiemere aanduiding weer goed maakte.

De gesprekken-vorm dien Mann voor zijn boek koos, is een weloverwogen en toch niet gezocht aandoende vorm; immers het geeft hem gelegenheid de personen uit Goethe's naaste omgeving, die ‘Werther's Lotte’ komen bezoeken, ieder naar zijn plaats en inzicht, veel over Goethe te laten zeggen, dat hem van verschillende kanten toont. De visie, die Dr. Riemer, in zijn ‘verhandelend’ gesprek, tot uiting brengt, is de visie van een geleerd en denkend man, die Goethe vooral als phenomeen nam. ‘Er (Goethe) ist nicht begeistert. Er is erleuchtet, aber begeistert ist er nicht. Können sie sich Gott, den Herrn, begeistert vorstellen? Das können Sie nicht, Gott ist ein Gegenstand der Begeisterung, aber ihm selbst ist sie notwendig fremd; man kann nicht umhin, ihm eine eigentümliche Kälte, einen vernichtenden Gleichmut, zuzuschreiben.’ Of: ‘Da Gott das Ganze ist, so ist er auch der Teufel, und man nähert sich offenbar dem Göttlichen nicht, ohne sich auch dem Teuflischen zu nähern, sodaß einem sozusagen aus einem Auge der Himmel und die Liebe und aus dem anderen die Hölle der eisigsten Negation und der vernichtendsten Neutralität hervorschaut.’

Ook August von Goethe, de zoon, die voor den vader Charlotte Kestner aan een maaltijd bij Goethe - met anderen, niet alleen! - komt uitnoodigen, wordt sprekend ten tooneele gebracht, nadat wij reeds veel over hem hebben gehoord uit het verhaal van Adele Schopenhauer, die met bezorgdheid de liefde van haar boezemvriendin Ottilie von Pogwitz voor den vaak ruwen en onbeheerschten jongeman volgt, beseffend, dat het jonge meisje meer door den beroemden vader dan door den zoon, die slechts diens naam draagt, wordt aangetrokken. August von Goethe: ook de zoon van Chris-

tiane Vulpius, en op den vader gelijkend als een grove kleurendruk op een schilderij.

En dan de figuur van Goethe zelf. Een waagstuk was het, zooals steeds wanneer men historisch geworden personen als werkelijke menschen van vleesch en bloed, sprekend en handelend als staan zij tegenover ons moet laten optreden en tot romanfiguur maken. Zoo vaak wordt 'menschelijk' dan alleen maar: curieus, en 'werkelijk' slechts: banaal. Maar het waagstuk is meesterlijk gelukt. Wij zien Goethe zich hier als het ware 'ontwikkelen', zooals Mann hem in zijn boek voorstelt. Eerst maken wij hem, den reeds oudere, mee bij zijn ontwaken, spelend met de vlucht van zijn gedachten, die reeds op zichzelf regels voor gedichten en maximen zijn; dan zijn opstaan en zijn dicteeren. Wij zien hem binnenkomen en zijn gasten ontvangen, geheel in zijn rol van ontvangend gastheer, verstard in deze rol tot een houding toe (waarachter hij zijn verlegenheid verbergt) en onder den maaltijd houdt hij zijn 'verhandelingen' over allerlei onderwerpen, die bewonderend worden aangehoord, doch die Lotte aan Luther's 'Tischreden' herinneren. - Het is niet alleen wat Mann Goethe laat doen, maar ook, en vooral, h o e hij het hem laat doen, waardoor de figuur van Goethe ons in dit boek zoo geloofwaardig en werkelijk voor oogen komt te staan, zoodat men niet anders kan zeggen, dan dat geen enkel schrijver dit zoo goed nog gelukt is. Het eenige wat mij niet geheel in overeenstemming lijkt met het beeld, dat Mann van Goethe geeft en dat zoozeer het werkelijke lijkt, is de laatste ontmoeting met Lotte, in zijn wagen, die hij haar geleend heeft voor een schouwburgbezoek en waarmee zij huiswaarts keert, wanneer hij haar daarin, geheel onverwacht nog, opwacht voor een uitspraak onder vier oogen. Zou Mann dit zelf gevoeld hebben, en daarom aan deze geheele scène een schier onwerkelijke nevelachtigheid, als 'eine Stimme' in het halfdonker, hebben gegeven? Het is ongetwijfeld een 'kunstgreep, die men een kunstenaar moet vergeven wanneer hij niet met andere middelen tot zijn doel kan geraken' (zou Goethe zelf gezegd hebben): er moest nog iets 'belicht' worden om de geschiedenis, in het boek beschreven, af te ronden en tot een sluitend geheel te maken.

Mann's Goethe-roman is een boek geworden, dat men herleest en herleest. Bijna op iedere bladzijde staan kostelijke uitspraken en gezegden, echt-Goetheaansch, gansch in den geest van Goethe gedacht en geformuleerd. Dit zelfbewuste, van Goethe over zichzelf, 'Ich - ein Balance-Kunststück genauer Not, knapp ausgewogener Glücksfall der Natur, ein Messertanz von Schwierigkeit und Liebe zur Facilität, ein Nur-gerade-Möglich, das gleich auch noch Genie - mag sein, Genie ist immer Nur-eben-Möglich'. En over het verraad

aan de aanhangers: ‘Gibts etwas Lustigeres als den Verrat an den Anhängern?’ Of dit: ‘Egocentrisch! - Es soll wohl Einer nicht egocentrisch sein, der sich Naturziel, Résumé, Vollendung, Apotheose weiß, ein Hoch- und Letztergebnis, das herbeizuführen Natur sich das Umständliche hat kosten lassen’. Men zou eindeloos willen citeeren. ‘Lotte in Weimar’ is een boek, dat voor hem, die Goethe meer dan oppervlakkig heeft bestudeerd, een schat aan begrip en inzicht bevat; en ook Goethe als roman-figuur verschijnt in dit boek als men totnogtoe nog maar zelden - of juister: nooit - heeft aangetroffen.

Zoo was de behoedzame en zich behoedende Goethe,

> ‘Totdat hij op een dag, al wand'lend, zonder weet,
> Getroffen met den Dood te zamen treedt’.

CONSTANT VAN WESSEM

Een kreet om recht en geluk
Maria Gleit, Du hast kein Bett, mein Kind
Verlag Oprecht, Zürich-New York. Zw. fcs. 9. - geb.

Maria Gleit heeft, wanneer ik het wel heb, vóór deze roman nog slechts één boek geschreven, een kinderboek. Dit feit verklaart niet de verbazingwekkende hoogte van dit roman-debuut, maar het verklaart veel omtrent de schrijfster. Het kind, als wezen op zichzelf, maar ook het kind in de volwassen mens heeft haar hart. Tina, het jonge meisje, dat wegvlucht van de harde, onmenselijke, heerszuchtige grootmoeder, zowel als Andreas, de door onrust om de hardheid der mensen en der dingen verteerde man, die zijn gezin loslaat om zichzelf te gaan zoeken, omweeft de schrijfster met de tederheid harer liefde. Maar met niet minder liefde verhaalt zij van Gerda, Andreas' vrouw, die het land ontvlucht om rust en vrede te vinden voor haar kinderen, voor het ene, dat zij aan haar hand voert, en voor het andere, dat zij in zich draagt.

Daarom is deze roman een aanklacht geworden tegen een wereld, die het kind en alle kinderlijkheid in de mens dreigt te vernietigen en de mond van die aanklacht is Thom, de ‘naamloze’, zelf eeuwig op de vlucht voor de machten, die deze wereld tot verwording hebben geleid, maar onvermoeibaar in zijn pelgrimstocht om gelijkgezinden te vinden. ‘Die Unseren sind alle, die den Mut zum Untergange haben, weil sie für das Leben kämpfen.’ En wanneer Andreas hem vraagt, wàt hij dan eigenlijk wil, antwoordt hij: ‘Ich entdeckte, wie viele Feinde jeder von uns hat, wieviele Kräfte das verschlingt, wie es unser ganzes Leben verdunkelt, verschattet, ab-

gründig macht. So habe ich meine Wanderschaft begonnen. Eine Wanderschaft ins Ziellose.'

Deze 'grauwe Thom' kan als een symbool beschouwd worden, het symbool van de 'laatste rechtvaardige mens'. Zoals Gerda het symbool is van de moeder, die alles offert voor de veiligheid van haar kinderen en Andreas het symbool van de mens, die nergens meer een uitweg uit de chaos ziet en radeloos rondtrekt, overtuigd van de algemene ondergang. Tot wie iemand zeggen kan: 'Männer wie Sie müssen wohl in die Vernichtung wandern oder auf das Wunder warten. Wir anderen bereiten es indessen vor...' Terwijl Tina het symbool is van de jeugd-zonder-houvast, heen en weer geslingerd door de feiten en gebeurtenissen en ondergaand in de reddeloosheid van het gemis ener eigen plaats. Ja, ook Eggerstedt, Gerda's broer, die feitelijk de oorzaak ervan is, dat het gezin van Andreas uiteenvalt, is een symbool. Hij is de verpersoonlijking van de allesbeheersende staatsmacht, die voor moord noch andere misdaad terugdeinst, om zijn macht te vestigen en te handhaven.

Toch vindt de schrijfster zelfs voor deze meedogenloze mensenverachter een gevoel van deernis. Wanneer hij zich op een ogenblik zelf in gevaar voelt, tekent zij hem in zijn beklagenswaardige zwakheid: Seine Gestalt straffte sich. Furcht saß in den Augenwinkeln. 'Sie kommen,' stieß er jammernd hervor, 'hören Sie die Schritte? Das sind sie. Sie holen mich. Sie haben mich gesehen. Sie wissen, wo ich bin. Tina! Tina! Helfen Sie mir!'

En dan laat de schrijfster Tina denken: Und einmal war er einer Mutter Kind. - Ein übermenschliches Erbarmen ergriff sie, schlug über ihr zusammen, trug sie fort.

Het is slechts een ogenblik van zwakheid geweest, de mensen-verachtende macht kan geen zwakheid dulden, ook niet van zichzelf. Eggerstedt maakt misbruik van Tina's verlangen naar de grauwe Thom (van wie zij ontdekt heeft, dat hij haar nooit-gekende vader is), om deze op te sporen en te doen vermoorden. Dan gaat ook Tina vrijwillig de dood in.

Wanneer de dokter uit het ziekenhuis in de stad, waarheen de 'verongelukte' man gebracht is, haar naar het nabije dorpje in de bergen, waar zij toeft, telefoneert, dat de oude Thom nog slechts een uur te leven heeft, maar haar niet zal herkennen, gaat zij de berg op naar de plaats, waar de moord op haar vader is geschied: Sie spürte keine Müdigkeit und keine Starre mehr. Sie wanderte den Lichtern zu, die am Himmel angesteckt waren, wie in der Stadt den Abend vorher. Alle Wolken waren nun vertrieben, alle Fragen ausgelöscht. Alle Tode waren nun gestorben. Sie wanderte auf ihren Ursprung zu in einer lichten Gelassenheit, in einer lodernden Klarheit. Alle Mühsal war nun überwunden. Die Stunde mußte ausgegangen

werden, die eine Stunde noch, die letzte wache Stunde der Erkenntnis.

In een prachtig gevonden beeldrijm wordt de lezer dan van Tina's dood naar de geboorte van Gerda's kind verplaatst:

Tief und tiefer beugte sich das Mädchen auf den Grund des Brunnens (in haar verbeelding buigt zij zich over een bron. St.) hinab, um auch des letzten Tropfens seiner Fruchtbarkeit nicht verlustig zu gehen.

Es taumelte ein wenig, als es in den Abgrund fiel, in den Abgrund eines verlorenen, eines erfüllten, eines ausgetrunkenen Lebens.

Hart schlug der Körper auf. Schlagend zerbrach er. An keinen Vorsprung blieb er hängen. Er stürzte selig in den klaren Tod.

Durch die Stille der Nacht hallte ein Schrei. Hoch war er und schrecklich, voller Entsetzen und letzter, menschlicher Not.

Und wieder riß der Schrei die Nacht entzwei, die Stille in Fetzen, die Sterne vom Himmel.

Het is eenzelfde kreet, als waarin het boek zijn aanvang heeft gevonden. Toen was het de kreet van Andreas, in zijn droom benauwd door het beeld van de ondergang der mensheid. Nu is het de kreet van Gerda, die een nieuw mens baart. De kring is gesloten, het leven gaat tòch verder. En Adreas keert, na eindeloos zwerven, weer, om een bed te timmeren voor zijn kind.

Het is, zoals ik reeds zei, een verhaal vol symboliek, dat Maria Gleit ons in deze roman gegeven heeft. Maar nergens is het zwaar of moeizaam ervan geworden. Dit is geen symboliek, die een boek omlaag drukt onder het gewicht zijner bedoelingen, maar hier wordt het integendeel opgeheven naar de hoogten van een zuivere menselijkheid. De gang van het verhaal wordt er niet door verstoord, maar de gebeurtenissen worden er integendeel door voortgestuwd. En alles wordt beschreven in zulk een beeld- èn klankrijke taal, dat wij ons met onvermoeide aandacht laten meevoeren door alle diepten en over alle hoogten, waarheen de schrijfster ons leidt.

Maria Gleit heeft met dit boek een waarachtig kunstwerk geschapen, want inhoud en uitbeelding zijn gelijkelijk schoon.

REINIER P. STERKENBURG

De geest en de groei der techniek
Ferdinand Lundberg, dictators in Amerika
N.V. Leiter-Nijpels, Maastricht; f 4.90, f 5.90

Enige jaren geleden publiceerde het Franse blad ‘Le Crapouillot’

een bijzonder nummer over ‘Les 200 familles’, die bij Marianne meer in de melk te brokken hadden dan 200 andere, willekeurige Franse families. Deze reportage had niet alleen een ongewoon succes, maar doordat zij verscheen op een tijdstip, toen de Franse politiek in bewogen vaarwater koerste, had zij ook een grote invloed op de openbare mening en derhalve een tijdlang op de Franse politiek. ‘Les 200 familles’ werd een politieke leuze!

Ferdinand Lundberg heeft een soortgelijk werk voor de Verenigde Staten van Amerika verricht. Een lijvig boek van bijna zeshonderd pagina's bevat een schat van gegevens over Amerika's zestig rijkste families en hun invloed op het openbare leven. ‘Dictators in Amerika’ noemde hij zijn reportage, welke verscheen in een Nederlandse ‘geautoriseerde bewerking’ van den heer J. Gompers. Hoewel het Nederlands van deze vertaling geenszins vlekkeloos is, boet de documentatie daardoor slechts in leesbaarheid, niet als ‘stuff’ in. De Amerikaanse fortuinen staan sinds tijden als fabelachtig te boek, maar het zijn niet de Oosterse sprookjes der ‘Duizend-en-één-nacht’, welke Lundberg te lezen biedt: hoe onwaarschijnlijk deze verhalen ook klinken, zij zijn gebouwd op harde werkelijkheid. Deze feeërieke rijkdom vindt haar basis in bittere armoede..., maar het is hier niet de plaats, om ‘politiek te bedrijven’!

Op een enkel punt meen ik echter toch wel hier de aandacht te mogen en te moeten vestigen. Dat punt is het schakelbord tussen de Amerikaanse plutocratie enerzijds en anderzijds pers, kunst en wetenschap. Welke waarde de beïnvloeding van het grote publiek door middel van de pers heeft voor de grote kapitaalmachten, mag als voldoende bekend worden verondersteld. Al wordt over dit onderwerp nog veel wetenswaardigs meegedeeld, er staat hierin ook vrijwel onbekend materiaal: een heel hoofdstuk wijdt Lundberg aan de ‘bevordering van het onderwijs uit hoofde van winst en vrijdom van belasting’. Amerika kent openbare en particuliere hogescholen. De laatste zijn in het algemeen de meest vooraanstaande onderwijsinrichtingen der Verenigde Staten: Harvard, Yale, Columbia, Princeton, Vanderbilt, Dartmouth, om slechts enkele voorbeelden te noemen. En dan zijn er nog de stichtingen, om invloed uit te oefenen op wetenschappelijke uitspraken en publicaties: de Rockefeller Foundation.

In het boek van Lundberg komt telkens een duidelijk verband naar voren tussen persoonlijke rijkdom en maatschappelijke invloed. Het gaat telkens weer over Amerikaanse toestanden en - zo zeggen wij dan ter geruststelling tegen onszelven - de Oude Wereld verschilt nog altijd zoveel van de Nieuwe, dat wij, voor ons, belangstellend kennis kunnen nemen van gindse excessen zonder daarbij te denken aan huiselijke toestanden. Ik weet dat nog zo niet...

Blaise Cendrars en Jean Cocteau zijn twee Franse schrijvers, wier boeken ik sinds mijn jongensjaren met gulzige belangstelling heb gelezen. De eerste deed indertijd een juweeltje het licht zien: 'La vie dangereuse' - een klein, maar ongemeen boeiend boekje. Kort geleden verscheen onder dezelfde titel een normaal Frans boek van zijn hand: een bundel verhalen, welker waarde mij minder dan twijfelachtig voorkwam. Maar Cendrars werkt tegenwoordig dan ook voor 'de grote pers'. Hij is een 'standaard-auteur', van wien men een bepaald soort 'lectuur' verwacht en dat levert hij op maat en naar bestelling, zo krijgt men de indruk. Jean Cocteau schreef onlangs voor de 'Paris-Soir' - het grote, Parijse boulevard-blad - een reportage: 'Mon premier voyage'. Kolder, zonder meer. En Philippe Soupault, wiens verzen tien jaar geleden nog een aparte plaats innamen en wiens romans bezig waren hem een prozaïsche naam te veroveren, is helemaal in de journalistiek ondergedoken: wie kent hem nog?

Ik heb hier met opzet uitsluitend Franse namen genoemd en voor de Amerikaanse namen verwijs ik naar Lundberg. Zouden er ook niet Nederlandse namen te noemen zijn? Het is maar een vraag. Hoe dan ook, het is een vraag, die meer verdient dan dat men er aan voorbij zou lopen. Ook een schrijver moet leven en al bepaalt voor de kunstenaars de vraag slechts zeer gedeeltelijk het aanbod - niet waar, ondanks Benda hebben de 'klerken' heus niet alles verraden! - toch bepalen het schiftende oordeel van den uitgever en de omzetten in de boekhandel goeddeels wat er wel en wat er niet gepubliceerd wordt. De rentabiliteit van dagbladen, weekbladen en tijdschriften wordt door de technische vooruitgang meer en meer van hoger oplagecijfers afhankelijk. Dat deze tendenz de kwaliteit der publicaties en de onafhankelijkheid van den schrijver ten goede zou kunnen komen, lijkt mij een bedenkelijke illusie.

Ik heb dit punt hier enkel willen aanstippen, omdat een boekbespreking niet de plaats is om theorieën te ontwikkelen; ik heb het niet weg willen laten, omdat dit thema voor ons aan het boek van Lundberg een bijzondere betekenis geeft. Ook al verschilt het voormalige Nieuw Amsterdam nog zoveel van onze oude Amstelstad, toch gelden hier zowel als daar de woorden van Gretchen uit Faust:

> 'Nach Golde drängt,
> Am Golde hängt
> Doch alles. Ach, wir Armen!'

En ook Gretchen wilde niet verleid worden...: de geest is gewillig, maar het vlees is zwak!

HALBO C. KOOL

Herzien. Herdenken
H. Aalbers, De levensleer van meister Eckart
Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 2.75, f 3.50
E.G. Kolbenheyer, Das gottgelobte Herz
Albert Langen-George Müller Verlag, München

Sinds het begin van deze eeuw is de mysticus Meester Eckehart met reuzenschreden uit de stoffige bibliotheken en de behuizingen der wetenschap teruggekeerd tot de wereld der leken. Daarbij herhaalt zich wat ook tijdens zijn leven geschiedde: terwijl de theologen en de geleerden over zijn preken en geschriften kibbelen, ontdekken de leken er wegen in tot de diepste bronnen van het leven.

Zó leerde ik bijna vijfentwintig jaar geleden de geschriften van Eckehart kennen:

In 1917 lag ik in een veldhospitaal in Noord-Frankrijk. Ons legerdeel had zich van de Somme op de toenmalige Siegfriedlinie teruggetrokken, duizenden oude mensen en kinderen geëvacueerd, een paar dozijn dorpen verbrand, honderden waterputten met koeien- en paardenmest vergiftigd, bruggen en kanalen vernield en zelfs kerkhoven met de grond gelijk gemaakt. In het trommelvuur, dat aan de eerste Franse aanval op de nieuwe stellingen vooraf ging, was mijn machinegeweerafdeling in een kazemat bedolven geraakt. Toen men ons had uitgegraven, kregen wij ‘lichte dienst’: nachtenlang moesten wij lijken van het slagveld halen, naar een schuur achter het front dragen en hen het herkenningsteken afnemen. Daarbij was ik ziek geworden. Sommige dokters constateerden Galicische moeraskoorts en anderen tuberculose.

Het veldlazaret was in een kerk gevestigd.

Het was een zonderlinge tijd. In het altaarkastje, waar vroeger het Allerheiligste in werd bewaard, stonden de medicijnen. En tijdens de godsdienstoefeningen werd het crucifix geplaatst op een altaar, dat gedragen werd door een pyramide van geweren met de bajonetten er op.

Met een nieuw legerdeel kwamen er nieuwe dokters. Een van hen onderzocht mij nog eens en constateerde: ‘psychische uitputting’. Juist in die dagen bracht de veldpost een pak boeken. Louise Dumont, de intendante van het Düsseldorfer Schauspielhaus, stuurde mij de preken en tractaten van Meester Eckehart, door Herman Büttner uit het middelhoog-Duits vertaald en verschenen bij Eugen Diederichs.

De jonge dokter was een verstandig man. Ik hoefde niet langer in bed blijven, pillen slikken en stram liggen bij de doktersvisite. Ik mocht er een paar weken lang om zo te zeggen een vrije wil op na houden en rondwandelen. Het was een van die zomers ‘vol smart

en zoetheid', die men alleen maar in Frankrijk kent. Tegen een helling lag ik urenlang in het gras te lezen.

Reeds Büttner zag in Eckeharts preken en tractaten niet alleen 'documenten van een voorbije religie'. In zijn inleiding schreef hij (vijfentwintig jaar geleden!): 'Er gaat een zoeken door onze tijd: men begint de grenzen, aan een onpersoonlijke wereldkennis gesteld, als een belemmering te voelen, en boven alle mogelijkheden van uiterlijke levensverhoging en levensstoffering uit, zoals een hoogontwikkelde cultuur die biedt, verlangt men er naar, het leven weer bij diepere bronnen aan te sluiten, het uit diepere bronnen te voeden.' Vijfentwintig jaar na de vorige wereldoorlog heeft Aalbers nu, zoals de titel van het boek reeds zegt, een keuze gedaan uit Meester Eckeharts geschriften, die de mens van vandaag 'in den komenden tijd, die ongetwijfeld tallooze spanningen in zich bergt, die Europa tot het uiterste zullen beproeven', een 'innerlijke bron van kracht' zal kunnen zijn, 'waardoor men zich zelf kan blijven, ook als schokkende gebeurtenissen de bezinning bijkans ombrengen'. Eckehart voor den leek dus. Desalniettemin - of liever juist daarom is dit een voortreffelijk boek.

Aalbers heeft afgezien van opmerkingen, die de tekst critiseren. Hij bepaalde zich tot een beknopt voorwoord, waarin hij den lezer op uitmuntende wijze inlicht over het wezen van Eckehart. Er moet hier speciaal gewag gemaakt worden van de nadruk, die hij er op legt, dat de mysticus Eckehart tegelijkertijd een groot denker is. Aalbers karakteriseert Meester Eckehart 'als de bij uitstek Westersche verschijning, die een tijdelooze boodschap heeft gebracht aan Europa'. Dat is de tweede verdienste van dit boek. Want daarmee maakt Aalbers de figuur van Eckehart los van de 'völkische' stoffering, waar de Duitsers van nu hem in hebben geplaatst. Alfred Rosenberg n.l. heeft in zijn 'Mythos des XX. Jahrhunderts' Eckehart uitgebeeld als een voorloper van de 'Duitse Christenen' en sindsdien is er in Duitsland een omvangrijke Eckehart-litteratuur verschenen.

E.G. Kolbenheyer, de grote profeet van de 'völkische' leer, heeft een hele roman geschreven met den 'Duitsen Christen' Eckehart als middelpunt. Het valt niet mee deze roman van begin tot einde te lezen. Hij is geschreven in een zeer bloemrijk Duits. De mensen - behalve Eckehart zelf, die zonderling genoeg hoog-Duits bezigt - spreken er bovendien een eigen taal in, die men als een soort verknoeid middelhoog-Duits kan beschouwen, mits men over de nodige fantasie beschikt. 'Het Duits van de 14e eeuw is voor de 20ste eeuw een vreemde taal,' schreef Büttner terecht in zijn inleiding. Maar het koeterwaals van Kolbenheyer is voor de 20ste eeuw een nog veel vreemdere taal. Tenslotte wordt het middeleeuwse milieu met dui-

zend oude bewoordingen en vakuitdrukkingen tot in de kleinste détails beschreven, zodat men er, om het te kunnen begrijpen, eigenlijk een woordenboek bij zou moeten hebben. Maar een roman wil men nu eenmaal niet lezen als een wetenschappelijk werk.

Onwillekeurig denkt men bij deze gemaniëreerde stijl aan het werk van zekere schilders uit onze dagen, die trachten zich uit te drukken in de stijl van Jeroen Bosch of Pieter Brueghel. Het archaïseren is waarachtig geen specifiek Duitse aangelegenheid. Maar de völkische aesthetici hebben er met typisch Duitse grondigheid een systeem van gemaakt. 'Historisch-metaphysisch naturalisme' noemen zij de stijl van dit nieuwe soort tendensroman.

Hoe zit dat nu eigenlijk?

Terwijl het historisch-materialisme een onderzoek- en denkmethode is, sluit de historische metaphysica van de völkischen het denken en onderzoeken uit. 'Für völkische Erkenntnisse(!!!) gibt es nur einen Maßstab, den der Geschichtsbetrachtung durch den geübten Instinkt,' schrijft Franz Westhoff in een essay over E.G. Kolbenheyers Paracelsus-Trilogie 'Eine Methaphysik des deutschen Menschen', die in de 'Neue Deutsche Forschungen' bij de uitgeverij Junker und Dünnhaupt, Berlijn, is verschenen. Kolbenheyer heeft over zijn opvatting van de 'völkische' mythos der geschiedenis zelfs een dik boek geschreven: 'Die Bauhütte'.

Maar waarom schrijft hij dan nog historische romans? Zijn lijfbiograaf Konrad Wendrey - organiseren kunnen ze! - heeft de wereld het antwoord daarop gegeven: 'Kolbenheyer will weltanschauliche Elemente der Volkwerdung in Gefühlsnähe zurückrufen, und zwar aus solchen Lebensepochen, wo die Entwicklung Schwellenkarakter besitzt, wo also der natürliche Lebenswuchs des Volkes in eine entscheidende neue Phase tritt.' Met andere woorden: Kolbenheyer wil 'völkische' tendensromans schrijven. (En dat zal ook wel de reden zijn, waarom van Kolbenheyers boeken alleen zijn Spinoza-roman 'Amor Dei', een boek uit zijn vroege tijd uit het Duits is vertaald (door Theun de Vries).

In 'Das Gottgelobte Herz' verklaart Kolbenheyer nu (volgens Wendrey) vanuit het volksbiologische een wereld, waarin het Duitse volksplasma 'in die Differenzierungswelt des Kindheitsalters trat', om 'seinen Lauf zu nehmen bis in die Gegenwart der nationalen Revolution von 1933, mit der die Wachstumsschwelle zum Mannesalter überschritten wird'.

De lezer vergeve het mij, als door deze hoogdravende taal zijn geestelijke opperhuid geprikkeld wordt als door brandnetels. Maar de nieuw-Duitse mystiek is nu eenmaal het best te kenschetsen door de völkische tirades zelf. Reeds in Kolbenheyers 'Paracelcus-Trilogie', die 'volksbiologisch das deutsche Jugendalter verkörpert', kon men

vaststellen, dat de nieuw-Duitse mystiek niets anders is dan de vernieuwing der kosmisch-astrologische voorstellingen van de renaissance. (Het is typerend, dat Kolbenheyer zijn litteraire loopbaan begon met het Giardano Bruno-drama 'Heroische Leidenschaften'.) Als men nu een niet alleen maar mythische visie op de geschiedenis heeft, dan merkt men niet zonder een zekere ironie, dat tegelijk met de kosmisch-astrologische voorstellingen der renaissance elementen der oude semitische planeetgeesten (langs den omweg over Griekenland, Etrurië, Rome, Byzantium, de Joodse en de Arabische kaballa) de nieuw-Duitse metaphysica zijn binnengedrongen. Iets dergelijks is het geval met de nieuw-Duitse mystiek. Aalbers wijst in zijn voorwoord terecht op de lijn, die van Plato naar Eckehart leidt. Eckehart was een mysticus, maar ook een denker. Toen hij van ketterij werd beschuldigd, stelde hij een verklaring op, welke eindigt: 'Zonder daarmee ook maar een enkele van mijn stellingen prijs te geven, verbeter en herroep ik... alle, waarvan men zal kunnen bewijzen, dat zij op een verkeerd gebruik van de rede berusten.'

De völkische mythologie maakt in het geheel geen gebruik van de rede. Zij is namelijk niet bestand tegen een redelijk onderzoek. Het is haar om de onredelijke tendentieuse magie te doen. Daarom eist zij een totaal geloof. De völkische magiër betovert met pathetische hokuspokus de geschiedenis en eist van zijn publiek, dat het dezelfde visie op de geschiedenis - op de betoverde namelijk - zal hebben. Uit deze geestesgesteldheid (die met geest eigenlijk niets te maken heeft), uit dit talmi-magiërschap is de bombastische stijl van Kolbenheyer te verklaren. Men leze slechts een hoofdstuk uit 'Das Gottgelobte Herz' en uit Eckeharts 'Liber Benedictus' (Das buoch der götlichen tröstinge), dat Aalbers onverkort opnam, en men zal inzien, dat het ook in dit geval beter is tot de bronnen zelf terug te keren. Aalbers geeft daartoe een voortreffelijke gelegenheid.

GERTH SCHREINER

Periscoop
Anke Servaes, Wie volgt
Hollandia Drukkerij N.V., Baarn; f 3.25 f 3.90

Beoordeeld naar zuiver artistieke kwaliteiten valt er over dezen nieuwen roman van de populaire schrijfster Anke Servaes weinig te zeggen. Men kan dergelijk werk beter buiten elk litteraire beschouwing houden.

Een aardig confectiejurkje moet men niet vergelijken met een creatie van een groot Parijsch mode-kunstenaar. Zoo ook in de schrijverij. De normen voor de confectie-roman en voor het 'eenmalige' kunstwerk zijn verschillend.

De auteurs van de eerste soort zijn vaak knappe vertellers en handige stylisten met de juiste ‘feeling’ voor wat de massa verwacht van een boek.

Dit is geen geringe verdienste, die zich voor een auteur meestal omzet in behoorlijke verdiensten.

Daarom heeft de pretentielooze confectieroman al evenzeer reden en recht van bestaan als het confectiepak.

Ook het boek van Anke Servaes zou in zijn soort heel goed te noemen zijn, wanneer het werkelijk pretentieloos geschreven was. Naast een zekere litteraire pretentie en gewildheid, die zich soms opdringen in woordkeus, zinsbouw en een geschipper met de natuur, alsdat zoo te pas komt, - de wind huilt altijd met de menschen mee en een zonnestraal op zijn tijd kan ook geen kwaad, bijvoorbeeld door het hooge raam van de rechtszaal - naast dit alles hindert nog meer de mentaliteit van het boek. Het is geschreven uit een zeker sociaal gevoel met een mentaliteit, die vrij banaal en bovenal bedriegelijk is.

Bij al het sociale leed wordt de schrijfster ‘dierbaar’ en zij speculeert op ditzelfde ‘dierbare’ gevoel bij haar lezersschaar. 's Werelds narigheid wordt dan een heel prettige aangelegenheid, waartegen de behaaglijkheid, de braafheid en de veiligheid van het eigen milieu warm afsteekt.

‘Wie volgt’ zou men een ‘revue-roman’ kunnen noemen, waarvan de milde kinderrechter de compère is. Voor hem verschijnen alle slachtoffers van een verderfelijk milieu of van een verwaarloosde opvoeding.

Men moet blz. 57 en bovenaan blz. 272 erop nalezen om te weten, hoe dierbaar Anke Servaes zich dezen rechter voorstelt. Zijn klantjes volgen elkaar in bonte rij op. Soms worden zij ons getoond en beschreven bij het bedrijven van hun kleine misdaden of in hun onzalige omgeving. Zelden verschijnen de sujetten voor een tweede maal ten tooneele. Jammer dat wij het slot van het drama, Egberts voor den Kinderrechter moeten meemaken. Onze eerste kennismaking met dit geval is tevens de kennismaking met de beste passage uit het boek. De indruk wordt erg verzwakt door de brave ontknooping voor den rechter.

Het boek dringt een vergelijking op met de schetsen van Johan Luger, verzameld onder den titel ‘De kleine misdaad’, welke zich voor den politierechter afspelen. Nuchter, raak en met humor geschreven doen deze veel levenswarmer en levensechter aan dan de schetsen van Anke Servaes, die waarschijnlijk deels op werkelijkheid, deels op verbeelding berusten, maar die weinig weerklank vonden bij een on-‘dierbare’.

MARIJKE VAN TOOREN

M.J. Koenen-J. Endepols' verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal (tevens vreemde-woordentolk)
19e druk. J.B. Wolters N.V., Groningen; f 5,60 gebonden

De 19e druk van dit voortreffelijke woordenboek blijkt - men vraagt zich af hoe het mogelijk is - toch nog weer verbeterd, vergeleken bij zijn voorganger. In deze druk werden 'vele zogenaamde Protestantse woorden aangevuld en verbeterd'.

De spelling werd reeds in de 18e druk in overeenstemming gebracht met het Kon. Besluit van 29 December 1936, terwijl de geslachten volgens de Vries en te Winkel achter de zelfstandige naamwoorden zijn vermeld.

Merkwaardig is een vergelijking met een veel vroegere druk, bijvoorbeeld de 12e, die wij toevallig bij de hand hebben. De laatste uitgave bevat 250 bladzijden meer, zodat de omvang van dit werk sinds de 12e druk met een vierde gedeelte blijkt te zijn vermeerderd. Ongetwijfeld hebben de Nederlandse en vreemde woorden, die verband houden met de ontwikkeling van wetenschap, techniek, sport, politiek, gewoonten, enz. het grootste aandeel aan die vermeerdering geleverd. Zo vonden wij, willekeurig bladerend, o.a. de volgende woorden thans vermeld, die in de genoemde oude druk ontbreken: afstemmen (van radio), close-up, contingentering, coulomb, coutil, crawl-slag, diesel, fascist, gestapo, glazenier, grondzeil, hoogtezon, ijsco, jazz (crooner ontbreekt echter nog), klankfilm, logopaedist, nationaal-socialist, ontvangstation, phonologie, psychopaath, relativiteits-theorie, rotorschip, skisokje, swastika, televisie (wij misten echter: telex!), vrille, zweefvliegen.

Een grondige vergelijking zou op aardige wijze een beeld geven van de veranderingen, die de wereld in een betrekkelijk klein aantal jaren heeft doorgemaakt.

Gelukkig ontbreken enkele germanismen, die langzamerhand doen of ze Nederlands zijn: 'betekenend', 'verkommeren'; maar tot onze verwondering vonden wij 'beduidend' en 'verslechteren' vermeld, zij het ook met de opmerking, dat men b e t e r bijvoorbeeld 'aanzienlijk' en 'verergeren' kan gebruiken.

Altijd weer treft de ongelooflijke hoeveelheid Nederlandse woorden, waarvan men het bestaan niet vermoedde, terwijl met erkentelijkheid de rijkdom van betekenissen (ook fig.) dient gememoreerd, die wij achter de trefwoorden vermeld vinden.

Kortom deze nieuwe druk verhoogt de onmisbaarheid van dit woordenboek, niet alleen voor hen, die op enige wijze bij het onderwijs zijn betrokken, maar voor alle beschaafde Nederlanders.

v. T.

De stuurman van de Martha
door K. van der Geest

I

Toen de Martha de Elbe afvoer, was het weer nog goed, alleen in het Noorden werkten dreigende wolken boven den horizon uit, de barometer stond zeldzaam laag, er liep een trage deining uit het Zuidwesten en een lauw briesje kwam door.

Om zoover mogelijk uit den wal te komen, liet stuurman Visser, zoolang de ouwe er zelf niet was, Noord-noordwest sturen. Maar toen de ouwe op de brug kwam, nadat hij vanaf het oogenblik dat de loods het schip verliet, in zijn hut had gezeten, gaf die, zonder den stuurman iets te vragen, den roerganger het commando:

- Bakboord!

Hij ging in een hoek, bij het schuilhokje, staan en keek naar den kop van de Martha, die bakboord uit zwenkte.

- Langzaam! Wat lig je voor?

- West-Noordwest, kapitein, antwoordde de matroos, en hij draaide het rad een paar spaken naar stoorboord over.

- 'n Halve streek nog! Waarschuwen als je recht-an ligt! Stuurman, wil jij even een peiling in de kaart zetten?

Visser klom het trapje op, naar boven de kaartenkamer, waar een peilkompas stond, grommend in zichzelf over jonge kerels - snotneuzen nog! - die meenen dat ze alles weten, omdat ze kapitein zijn.

Pas toen hij weer op de brug kwam, vroeg de ouwe hem:

- Waar wilde je eigenlijk heen met die boot, stuurman?

En nijdig viel hij uit:

- Ik had zoover mogelijk uit den wal willen gaan, kapitein. Er zit vuiligheid in de lucht!

Hij snoof, alsof hij de vuiligheid kon ruiken.

De ouwe lachte geringschattend; het weerbericht voorspelde storm uit het Noorden of Noordoosten.

- Maar vóór het zoover is, zijn we al dwars van Terschellinger Bank; dan gaan we, met wind en zee van achter in, om de Zuid, meende hij.

Ze waren het nooit met elkaar eens, de ouwe en zijn stuurman. Eigenlijk had Visser kapitein op de Martha moeten worden, toen de vorige kapitein den dienst met pensioen verliet, want hij was de oudste stuurman bij de maatschappij, en hij had een menschenleeftijd op het bootje gevaren. Maar hij had geen goeden staat van dienst; een paar stommiteiten, jaren geleden. Eens was hij zelfs, omdat hij wat te veel gedronken had, in een buitenlandsche haven achtergebleven, toen zijn boot vertrekken moest; dat scheen men hem maar niet te kunnen vergeven. Hij was echter een te goed zeeman en hij had te veel hart voor de boot, waarop hij voer, om zijn werk te verwaarloozen nu hij zich gepasseerd voelde; ook was hij een te goed mensch om dit op den kapitein te wreken. Toch werd hun onderlinge verhouding nooit zooals die behoorde te zijn; de kapitein beschouwde hem te veel als een ouwe kerel, die al lang aan den wal had moeten blijven.

- Je raakt uit den tijd, Visser, was het altijd als ze verschil van meening hadden.

- Je raakt uit den tijd, spotte hij nu ook. Laat haar maar onder het walletje doorloopen, de kortste weg is de beste voor ons! En waarschuw me als er iets bijzonders gebeurt. Ik ga een uurtje slapen; goede wacht!

- Goeie rust, bromde Visser terug.

Maar zoodra de ouwe van de brug was, ging hij nog eens naar de kaartenkamer; het gepeild bestek stond in kaart; hij zette den koers af en rekende uit:

- West Noordwest, half west... met miswijzing en variatie... we krijgen straks den vloedstroom dwars in, van stuurboord...

Hij klopte op het glas van den barometer, die nog steeds bleef zakken en keek bezorgd naar de vuren van den wal, op nog géén zes mijl afstand. Toen floot hij den bootsman:

- Zijn jullie al afgenokt, boots?

- Jawel, stuurman!

- Is alles klaar aan dek?

- Voor zoover ik weet wel, stuurman!

- Ja... ja...

Visser scheen nog eens goed te overwegen, wat hij had willen zeggen; eindelijk besloot hij:

- Je moest de luchtkokers maar van den bak nemen en de

ankerkettingen sjorren! Sjor de laadboomen in den voorkuil ook met een extra lijntje.

Het was beroerd dat hij de matrozen, die afgenokt waren en naar kooi wilden, nog weer aan het werk moest zetten, maar hij durfde den nacht niet ingaan zonder alles aan boord zooveel mogelijk tegen stormschade verzekerd te hebben.

- Je kunt het opschrijven als overwerk, boots, voegde hij er, verzachtend, aan toe.

Toen de bootsman met zijn matrozen al bezig was de kokers, voor op den bak, weg te nemen en kleedjes over de kokerdoppen te trekken, stond Visser nog in zichzelf te brommen:

- Beroerd... beroerd... maar ik durf het er niet op aan te laten komen; als er iets gebeurt, wil ik verantwoord zijn.

II

Precies om tien uur, toen de roerganger afgelost werd en Visser den man van de vrije torn naar de kombuis had gestuurd om hem een bak koffie te halen, kromp de wind door het Oosten naar het Noorden; het begon plotseling zoo hard te waaien dat de koppen van de golven witschuimend uiteen stoven onder de donker geworden lucht; de Martha, die tot dusver zachtjes had liggen schommelen op de trage deining, begon te werken tegen de aanschietende zeeën in.

Dadelijk floot de stuurman tweemaal, kort achter elkaar.

- Log aflezen!

En hij teekende den stand aan.

- Waarschuw ook den kapitein! beval hij den matroos.

Een oogenblik later, nog eer de matroos beneden kon zijn, kwam de ouwe al op de brug; hij was in zijn kooi wakker geworden door het gieren van den storm.

- Wind? vroeg hij, terwijl hij de bandjes van zijn zuidwester onder de kin vastknoopte.

- Dat lijkt er op, ja! schreeuwde Visser terug, met verwijt in zijn schorre stem.

De ouwe keek even op het kompas en dook weg in het schuilhoekje aan lij, waar zijn stuurman bij hem kwam staan.

Soms haatte Visser hem om zijn onbezonnenheid - of wat hij voor onbezonnenheid hield - en zijn betweterij.

Nu hij hem, in het donker, naast zich zag staan - een ten-

gere, zwarte gestalte - kreeg hij haast medelijden met hem.

- Getrouwd... een hok vol kinderen... wil vooruit komen bij de maatschappij, overlegde hij.

Zelf had hij geen kans meer om nog vooruit te komen; hij was te oud; maar zoo'n jonge kerel dacht er alleen aan hoe hij zoo gauw mogelijk overplaatsing van de kleine Martha op een van de grootere booten zou kunnen krijgen; daarom laadde hij zijn schip zoo diep mogelijk af, en om een paar ton kolen op een reis uit te sparen, ging hij langs den kortsten weg, onder het walletje langs, met de kans door een flinken storm ergens op het strand gesmeten te worden.

Hij stond daar en scheen er niet aan te denken iets te doen; misschien was hij te veel verbijsterd om iets te doen.

- We loopen nog geen acht mijl, kapitein. En we hebben een mijl of zes stroom dwars in; straks zitten we in de gronden, waarschuwde Visser hem.

Maar zelfs dat scheen geen indruk op hem te maken; hij knikte alleen even. Daarom ging de stuurman zelf naar de spreekbuis; hij floot; uit de machinekamer werd terug gefloten, het klonk maar éven boven het geweld van den nog steeds aanwakkerenden wind uit.

- Hoeveel klappen maakt ze, meester? vroeg Visser, met zijn mond tegen de buis.

Beneden gaf iemand hem antwoord, en hij herhaalde dat.

- Zorg dat je stoom houdt, en draaien wat je kunt; we zitten dicht onder den wal, voegde hij er aan toe.

- Als het nog erger wordt, zullen we toch... begon hij tegen den ouwe. Hij hield plotseling op; een zware zee kwam op de Martha toeloopen, ze tilde den kop even omhoog, maar liet hem ook dadelijk weer zakken, alsof ze zelf inzag hoe nutteloos het was, en nam al het water op haar bak; het drukte haar nog verder voorover, het stortte van den bak in de voorkuil, tegen het schot aan den voorkant van de brug.

Met ingehouden adem wachtte Visser.

Enkele sterren, die nog tusschen de zwarte wolken door geschenen hadden, scholen weg; achteruit en dwars-op gloeiden de felle lichtjes van vuurtorens aan den wal.

Langzaam kwam de Martha weer omhoog; uit al haar spuigaten en over de verschansing trachtte ze het water te loozen. Toen vervolgde hij pas:

- ...als het nog erger wordt, zullen we toch moeten afhouden, kapitein.

En weer knikte de ouwe alleen maar even.

Hij scheen aan iets anders te denken dan aan zijn boot.

III

De Martha stak nu den kop in elk zee'tje; het buiswater stoof hoog op, tot halverwege den voortop, over de brug tegen den wand van de kaartenkamer en over het sloependek tegen den schoorsteen.

Visser nam zonder verder nog iets te vragen het commando over.

- Stuurboord! commandeerde hij den roerganger.

Hij kwam bij het kompas staan en keek naar den verklikker, die aanwees dat het roer stuurboord aan boord lag. Maar de Martha draaide niet, ze kon den kop niet tegen den wind in krijgen, tot ze opeens, op de kam van een geweldige golf, met een zwaai dwarszees kwam te liggen.

- Terug laten komen, commandeerde Visser toen.

Hij moest dicht bij den roerganger blijven staan en dan nog door gebaren duidelijk maken wat hij bedoelde; de wind verwaaide zijn stem; het buiswater kletterde met razend geweld om en over hem heen, tegen de kaartenkamer op.

- Zachtjes aan terug laten komen maar... zóooo... den wind een paar streken over stuurboordsboeg houden.

Zijn eene hand lag op den kompasketel; hij was heel kalm.

- We komen er niet door, maar we moeten toch doen wat we kunnen, dacht hij; hij was er voor zichzelf van overtuigd, dat de Martha er niet door zou komen, zonder dat hij wist waarom; hij had toch wel al erger stormen doorstaan.

- Wat lig je nu voor?

- Noordwest ten noorden, stuurman!

- Houwe zoo maar...

Hij floot, maar de man van de vrije torn kwam niet; daarom nam hijzelf even het roer over en stuurde den roerganger om de log af te lezen. Het was toen half elf; een oogenblik later wist hij, dat de Martha na tien uur slechts twee mijl gemaakt had.

En nog eens waarschuwde hij den machinist:

- Draaien wat je kunt, meester! We zitten dicht onder den

wal, nog geen vijf mijl er af, met wind en stroom op den kop! Bij het flauwe schijnsel van de lampen uit de kaartenkamer over de brug zag de ouwe hem bij de spreekbuis staan; hij kon niet hooren wat de stuurman zei, maar het was net alsof hij toen eerst alles besefte - net alsof iemand hem een slag in den nek gaf. Hij kromp ineen, en ging tastend, langs de reeling, naar de kaartenkamer.

Visser keek hem even na.

- Het begroot me om hem als het verkeerd gaat... verdomd, dat begroot me om hem.

Maar hij liet hem alleen; hijzelf moest op de brug blijven en met de Martha tegen wind en zee vechten tot het laatste.

IV

Een felle bliksemstraal schoot langs het zwart geworden zwerk en verscheurde de duisternis; seconden lang kon Visser alles om zich heen zien alsof het dag was; hij zag den voorkuil en den bak, die schoongeveegd schenen; óver den bak heen zag hij het stormzeiltje van een treiler, die voor wind en stroom, dobberend over de golven, een van de zeegaten trachtte binnen te loopen.

- Met zes, zeven voet diepgang kunnen wij ook overal binnen, viel het Visser in.

't Was stom van hem, dat hij daar niet eerder aan gedacht had; hij nam een peiling, die uitwees dat de Martha hoogstens vier mijl uit de kust, dwars van de Eems zat. Daarna floot hij nog eens weer; hij wilde weten hoe de log stond; als ze nu wat meer vaart liepen zou hij het schip met den kop op zee houden tot de eb inviel, anders zou hij probeeren de Eems binnen te vallen.

Er kwam niemand.

- Die maat van jou zit zeker in de kromhouten, brulde hij den roerganger toe.

De kerel grijnsde; het licht uit den kompasketel scheen hem in zijn gezicht, en als hij grijnsde had hij, in dat licht, een duivelschen kop.

- Ga jij de log nog maar eens aflezen, en zeg tegen den man van de vrije torn, dat hij bij me op de brug komt!

De vent bleef grijnzen; hij verstond niet wat hem toegeschreeuwd of toegesnauwd werd; toen Visser een hand uit-

stak naar de spaken van het stuurrad, begreep hij pas wat hij te doen had.

- Waarom grijnst die kerel zoo? vroeg de stuurman zich af. Hij had geen gelegenheid er nog verder over na te denken; een stortzee donderde over de Martha, een hel brak los. Met een ontzettend geweld van bruisend water, versplinterend hout, rinkelend glaswerk en rammelend ijzer, schoof de zee over de bak, bedolf alles wat in de voorkuil aan dek stond, beukte tegen de brugleuning, óver de brug heen, en tegen de kaartenkamer.

Visser werd achteruit geduwd, maar hij kon niet verder dan tegen den wand; hij klemde zijn knuisten om de spaken van het rad.

- Vasthouden! dreunde het in zijn kop, alsof iemand, met een stem als het gebulder van kanonnen 't hem toeschreeuwde.

- Vasthouden!

Het water doorweekte zijn kleeren - hij had geen oliegoed en laarzen aan, omdat hij met zulk weer in staat wilde zijn zich gemakkelijk te bewegen! - hij voelde de ijzige koude op zijn huid; boven het geraas van alles uit hoorde hij een kreet als van een dier in angst, maar daar kon hij zich niet om bekommeren, hij moest zich vasthouden, ten koste van wat dan ook, en hij zou zich nog vastgehouden hebben als de Martha op dat oogenblik naar den bodem der zee gezonken was. Achterover tegen den wand van de kaartenkamer gedrukt, hield hij zich nog krampachtig vast aan de spaken van het rad, toen het water om hem heen alweer weggevloeid was, en de Martha weer voortslingerde en stampte; hij zag het heen en weer schommelende licht van de lantaarn in de voortop in een nevel van opgejaagd buiswater en regenwater. Hij stond er lang naar te kijken, eer hij besefte wat het was. Daarna begon het ook tot hem door te dringen, dat den matroos, die heengegaan was om de log af te lezen, een ongeluk kon zijn overkomen.

- En de ouwe, in de kaartenkamer?

De Martha gierde twee, drie streken uit haar koers; de kompasroos slingerde wild in den ketel.

Onbewust draaide hij het roer een paar spaken, en liet het weer terug komen, midscheeps.

- De ouwe... in de kaartenkamer... die matroos...

Opnieuw zette een bliksemstraal alles in fel licht; er lagen brokken hout over de brug verspreid; het stormzeiltje van den treiler dobberde al een paar streken aan bakboord van de Martha.

- Die haalt het wel...

Vaag herinnerde Visser zich, dat hij de Martha ook een zeegat binnen had willen sturen.

Toen piekerde hij nog weer even over den kapitein en den matroos. Hij had een dof gevoel in zijn kop, daardoor kon hij nergens zijn gedachten bij houden.

Willoos lieten zijn handen de spaken van het rad draaien. Hij was zijn pet kwijt geraakt; water droop hem uit zijn haren over het gezicht, met de mouw van zijn jas probeerde hij een keer of wat tevergeefs het af te drogen.

Hij vloekte zachtjes.

V

De matroos, die de log af moest lezen, ging grijnzend naar de trap, toen de Martha zoover voorover dook dat hij ruggelings op de treden sloeg. Het deed even pijn. De lawine van water, die dadelijk over kwam, nam hem op en smakte hem weer neer; zijn beenen gingen omhoog; zijn heele lichaam rukte aan zijn handen, waarmee hij zich krampachtig vasthield aan de gladde trapleuning.

Hij grijnsde nog.

- Ik moet de log halen, dacht hij.

Daar grijnsde hij ook om.

Hij trappelde en schopte en deed een poging om zijn beenen schoor te zetten, maar er was niets dan water; hij moest ademen en ademde zijn longen vol zout water.

- Moederrrrrr! Moe-oeoeoe...

Hij liet zijn handen los; met een helsche vaart werd zijn lichaam voortgesleurd.

- De... log, kermde hij, toen hij met den kop boven water kwam.

Hij botste tegen iets op en greep er naar, maar hij greep mis; in het schuimende water, met den donkergroenen weerschijn, flitste hem iets voorbij.

- De schroef... de log... Moeder!

Even worstelde hij nog... de Martha was al ver weg; de

stuurman stond op de brug en vloekte zachtjes. Zoo kon hij soms staan vloeken als het werk aan boord niet opschoot en de matrozen de kantjes er af liepen.

De ouwe was in de kaartenkamer gegaan en stond, over de tafel gebogen te rekenen; ontzet staarden zijn oogen naar het cirkeltje tusschen de dieptecijfers op het grauwe papier van de kaart, het laatst gepeilde bestek van zijn boot.

- Hoe laat kan het hoog water zijn?

Tevergeefs poogde hij zijn angst - de angst, die hem wezenloos maakte! - te overwinnen, zijn gedachten te bepalen bij zijn werk, en met den stuurman te overleggen wat hun te doen stond.

- Daar gaat je carrière... daar heb je nu je levenlang voor geploeterd; straks zitten we op het strand, of in de gronden, en àls ik er nog levend afkom...

Hoofdschuddend, alsof hij opeens iets bitters proefde, ging hij achteruit, tastend naar de sofa.

- ...als ik er nog levend afkom, is m'n heele toekomst naar de bliksem.

Thuis had hij een vrouw, die tegen hem opzag, die trots op hem was.

- Nog zoo jong... de jongste kapitein bij de maatschappij! En hij had kinderen.

Hij merkte dat hij schreide en maakte een beweging alsof hij op wilde staan, om maar dadelijk over de reeling te springen. De zee, die razend over den voorkant van de brug kwam, drukte den wand van de kaartenkamer in den eenen hoek naar binnen; het glas uit de patrijspoort sprong aan stukken; het water stroomde door de open poort en door de spleten van den ingedrukten wand.

De ouwe strekte afwerend zijn handen uit.

Een deur sloeg dicht.

Hij tuimelde achterover, sloeg om zich heen en bleef liggen.

VI

Stuurman Visser probeerde voor den zooveelsten keer zijn natte gezicht af te drogen met de natte mouw van zijn jas; hij streek door zijn haren, en beet op zijn tanden.

Het deed zeer; met de vingers tastte hij naar zijn achterhoofd, en drukte.

- Bliksems!

Toen hij bij het licht van den kompasketel de vingers bekeek, zag hij dat ze rood waren.

- Ik bloed!

De overkomende stortzee had hem met den kop tegen den wand van de kaartenkamer gedrukt; hij moest gewond zijn. Nu hij het wìst, voelde hij ook de stekende pijn.

Een gevoel van verlatenheid overviel hem.

- Daar sta je nu, alleen.

De ouwe was er niet; de matroos was er niet, er was niemand om even het roer van hem over te nemen, zoodat hij zijn kop verbinden kon; er was niemand om hem te helpen de Martha door den storm te brengen.

Daar maakte hij zich kwaad over, en kwaad schreeuwde hij, half omgedraaid over zijn schouder:

- Kapitein!

Hij kreeg geen antwoord, maar dat kon hem niet schelen; hij wist nu weer wat hij wilde: de ouwe moest komen om hem af te lossen.

- Kapitein!

Eindelijk kwam hij zoover, dat hij het roer in den steek liet en naar de kaartenkamer ging. De deur was dichtgeslagen en verwrongen; het kostte hem moeite die open te krijgen, maar hij slaagde er toch in. Binnen lag de ouwe, dwars over de sofa; om hem heen, in het water dat op den vloer stond, dreef de kaart en een driehoek. Voorzichtig, opdat het papier niet scheuren zou, legde Visser de kaart op tafel - met de brokjes lood weer op de hoeken, zoodat hij vast lag. Daarna bemoeide hij zich pas met den kapitein.

- Wat is dat nu? Heb je je bezeerd?

De ouwe sloeg de oogen op, en schudde ontkennend het hoofd.

- Nee...

- Nou, wat is er dan? bleef Visser aanhouden.

Hij begon tegen hem te praten als tegen een kind.

- Toe nou... kom dan op de brug, en neem het roer even van me over. Ik zal zien dat ik de matrozen vind. Toe dan... we brengen haar er nog wel door.

Triest keek de kapitein hem aan; hij zag er uit alsof hij zeeziek was, en niets liever wilde dan dat men hem met rust liet. Visser gaf het niet op; hij praatte maar, hij voelde de stekende pijn in zijn kop niet meer; de ouwe moest op de brug komen, en het roer nemen, dan zou hijzelf de matrozen opzoeken.

- Je kunt mij er toch niet alléén voor laten staan.

Hij loog dat de wind wat ging liggen en de eb nu wel gauw zou invallen.

- Dan zijn we morgenvroeg, nog bijtijds, dwars van Terschelling. Tòe, neem jij nu even het roer.

Eindelijk kreeg hij hem zoover dat hij achter het rad ging staan; hij wees nog even op het kompas:

- Als je haar zoo'n beetje Noordwest ten noorden of ìets daar benoorden houdt, ligt ze het rustigst.

En hij keek nog eens om, toen hij de trap af ging naar de onderbrug.

Jochem Kraats, de bootsman van de Martha, werd even wakker toen tegen tien uur de matroos van de wacht in zijn hut kwam om een blinde klep voor de patrijspoort te doen. 's Morgens om zes uur waren ze in Hamburg, voor den kant, begonnen te werken en 's middags hadden ze nauwelijks een half uur schafttijd gehad; door de drukte met het zeeklaar maken en het vertrek bleven ze tot 's avonds acht uur, bijna onophoudelijk in de weer. Net waren ze afgenokt - klaar om de kooi in te schieten! - toen de stuurman floot en order gaf de luchtkokers van den bak te nemen; daardoor werd het ruim negen uur eer ze konden gaan slapen. Na een langen dag van hard werken waren ze allen te moe om zich nog te wasschen, en ze lagen nog niet in hun kooi of ze sliepen al. Jochem Kraats sliep altijd onrustig als hij moe was; dan droomde hij en hij schreeuwde soms zichzelf wakker, of hij lag te schelden op de matrozen en den stuurman en het verdomde schip, zoodat anderen er wakker van werden.

De matroos stommelde in het halfdonker tegen een emmer op, en hij stiet een krukje omver.

- Potver... gromde Jochem. - Wat doe je dan toch!

Maar hij bleef doorslapen en hoorde niet dat de matroos ten antwoord gaf:

- We krijgen slecht weer!

Pas toen de Martha de eerste zeetjes op haar bak nam, werd hij klaar wakker.

- Het begint er op te lijken.

Tegen den wand aan een spijker hing een portret van Jochem Kraats' vrouw, een dik oud menschje met een tevreden glimlach op haar gezicht.

Als hij overdag alleen in zijn hut zat, of 's avonds als hij in zijn kooi lag, praatte Jochem tegen haar, ook zonder dat hij naar haar keek. Hij had niemand anders om tegen te praten; de matrozen kwamen nooit eens bij hem zitten.

- Het is te hopen, zei hij slaperig, - dat we ver genoeg uit den wal zijn.

Op den bak had hij, toen ze met de luchtkokers bezig waren, vuren dwarsop gezien, en nog gedacht:

- Deze ouwe zit ook altijd dicht onder de kust, onverschillig welk weer het is.

Hij had nog eens met een kapitein gevaren - op de Hero; dìe scharrelde als hij het durfde wagen tusschen de banken door.

Maar dat was toch een eigenaardige kerel; zoo kon hij je uit staan schelden, alsof je nog niet goed genoeg was om voor kurkzak mee te varen, en een oogenblik later riep hij je bij zich in zijn hut:

- Hier, boots! Een borrel!

Stram kwam Jochem overeind, een oogenblik zat hij rechtop in zijn kooi - het buiswater striemde, boven hem, tegen het dek.

Hij zat even te luisteren naar al de geluiden om hem heen, boven hem en onder hem; toen viel hij weer achterover en sliep weer.

Hij bleef weer niet lang slapen; toen hij daarna wakker werd, scheen hij zich te herinneren wat hij al eerder had willen doen; hij liet zich uit zijn kooi glijden en voelde of de knevel van de patrijspoort wel stevig aangedraaid zat.

- Ik heb het eens gehad... op de Lena van Lensen was dat geloof ik... daar had de lichtmatroos de blinde kleppen voor de poorten gedaan, maar natuurlijk vergeten de knevel vast te zetten; 's nachts kreeg ik een klap water, met poort en klep en al in mijn kooi, vertelde hij het oude menschje.

Hij zette ook zijn karaf en zijn koffiekommetje zeevast op tafel; daarna zou hij nog maar eens probeeren of hij den slaap te pakken kon krijgen.

Een halve minuut later werd de bak bedolven onder water, dat het donderde op het dek, en verder scheen de Martha onder water voort te varen; onophoudelijk beukten de zeeën haar ankerspil; de kettingen bonkten in de kokers; in het kabelgat rammelden sluitingen en bouten, die tegen een schot hingen; in de bakskast rammelden vorken en lepels door elkaar en over elkaar heen; een paar blikken mokken kletterden van de bakstafel op den cementen vloer.

Het was nog maar even over half elf toen Jochem voor den tweeden keer zijn kooi uitkwam en aan dek ging om te zien hoe het er daar voorstond. In het gangetje, langs zijn hut en het matrozenlogies, spoelde het water van voor naar achter. Er was een deur voor dat gangetje, die alleen gesloten werd als de Martha in een haven lag waar al het volk van boord ging. Het kostte den bootsman eenige moeite die deur nu dicht te krijgen, maar toen het hem eindelijk gelukte, werd het rustiger onder den bak - de kettingen bonkten nog in de kokers, in het kabelgat rammelde het ijzerwerk nog, maar het geraas van den storm leek verder weg en minder verschrikkelijk.

- Als we nu naar den kelder gaan, komen we om als ratten in een val.

Maar zoover was het nog niet; Jochem Kraats trok droog goed aan en kroop nog eens weer in zijn kooi.

VII

De matroos van de wacht had de blinde kleppen voor de patrijspoorten gedaan, en hij dronk nog gauw even een bakje zwarte koffie; daarna loste hij zijn maat af aan het roer.

- Je moet er om denken, Jannes, zei hij. - Ik heb geen tijd gehad het vuur in de kombuis op te stoken; 't is haast uit.

- Ja, zei Jannes.

Eerst moest hij de log aflezen en den stuurman een bak koffie brengen, toen kon hij pas het vuur, dat bijna uit was, eens flink opstoken. Het werd lekker warm. Den avond te voren was hij tot laat in den nacht op Sankt Pauli geweest; hij

dommelde in. En het was bijna elf uur toen hij wakker schrok omdat hij meende zijn moeder hem te hooren roepen. Hij rolde een cigaret en wilde nog even over het dek loopen om te zien of alles in orde was, eer hij weer aan het roer ging. Toen hij den hoogen drempel voor de kombuis overstapte, kwam die zware zee over, die den matroos van de trap aan den achterkant van de brug overboord sleurde.

- Heere God, kreunde Jannes; zijn oogen gingen wijd open van ontzetting.

Hij hoorde een schreeuw.

Het licht uit de hutten in de midscheeps scheen over de schuimende zee; ronde lichtplekken op de zwart en witte golven. Door een van die lichtplekken dreef de matroos, nog even worstelend. Jannes zag hem drijven, met het hoofd boven water, de armen wild uitslaand.

- Harmen! kreet hij.

Een oogenblik bezon hij zich, toen smeet hij een reddingboei overboord.

- Harmen!

Gisteren huilde de wind om de hoeken van de dekhuizen; bruisend stortte het water vanuit de midscheeps in den achterkuil.

- Man over boord!

Het Holmerslicht van de reddingboei walmde en vlamde op; de vlam flakkerde over het water, werd neergeslagen en flakkerde weer op, werd omhoog gesmeten en zonk weg tusschen twee hooge golven. Jannes had een paar maanden een stuurmanscursus gevolgd en wist, wat hij ook zonder dien cursus te hebben gevolgd wel kon weten, dat hij naar de brug moest gaan om daar te waarschuwen:

- Man overboord!

Maar in zijn verbijstering draafde hij naar voren; door het een of ander stom geluk kwam er juist geen stortzee, zelfs geen brekertje, over de Martha.

Jannes bereikte de deur van het gangetje, trok die open, en schreeuwde het uit:

- Harmen is overboord geslagen!

De bootsman verzette zich; hij wilde nu eindelijk eens blijven slapen; en de moede matrozen van de wacht te kooi, die

binnen een uur uitgepord zouden worden, wilden ook nog even rusten.

De lichtmatroos kwam het eerst overeind; er brandde slechts een klein lampje in het logies.

- Maarten is overboord geslagen!

- Maarten, prevelde de jongen.

Tegenover zijn kooi was Maartens kastje, naast dat kastje hing een oude pet aan een spijker, dat was Maartens verfpet, de pet van een stuurman, die hij alleen droeg als hij buitenboord op de stelling of onderdeks moest schilderen.

- Maarten ligt overboord! herhaalde de jongen eindelijk den kreet.

In hun kooien rezen de twee kerels op met verwilderde koppen en verwarde haren; hun handen grepen als dolle dieren naar kleedingstukken: een jas of een broek, die ze aantrokken terwijl ze al, zonder iets te vragen of iets te zeggen, het folkshole uitstormden.

In het gangetje stond Jannes, met zijn rug tegen de deur, alsof hij die dicht moest houden om het een of andere spooksel dat hem achtervolgde buiten te sluiten. De stokers verdrongen elkaar voor de deur van hun logies; de bootsman stond voor zijn hut, het eene been nog daarbinnen, het andere al in het gangetje.

- Heb je op de brug gewaarschuwd? vroeg hij, terwijl hij nog zijn jumper over zijn kop wrong.

Jannes had niet gewaarschuwd op de brug; hij gaf den bootsman geen antwoord op diens vraag.

- Ik heb hem een boei met Holmerslicht na gegooid, jammerde hij.

- Vooruit dan! Naar de booten! Bakboordsboot overboord zetten.

Geen van allen hadden ze eigenlijk geweten wat er moest gebeuren; het waanzinnige gejammer van Jannes bracht hen allen van de wijs.

Maar het bevel van den bootsman kalmeerde hen; ze drongen naar de deur.

De Martha had juist weer haar voorkuil vol water genomen; het stond meer dan een meter hoog aan den buitenkant tegen de deur; ze slaagden er niet in die open te duwen.

De bootsman maaide hen met zijn lange armen opzij.

- Ga eens weg!

Hij zette zijn schouder tegen de deur en wachtte even tot de boot den kop omhoog tilde, zoodat de druk van het water verminderde.

- Help een handje, snauwde hij toen.

Een paar sterke stokers staken hun gespierde armen uit, over zijn schouders heen; samen wrongen ze de deur open.

De Martha kwam alweer voorover; het water stroomde door de opening, de bootsman kwam te vallen; een stoker struikelde over hem heen; verder naar voren in het gangetje viel nog een matroos; de lichtmatroos sprong gillend het logies binnen. Iemand had zich bezeerd en vloekte liederlijk.

- Kom op! Jullie zijn toch waarachtig geen ouwe wijven! schold de bootsman. - Houdt elkaar vast, en dan samen door de kuil!

De anderen kwamen achter hem aan en hielden zich aan hem en aan elkaar vast; het water kwam hun bijna tot aan hun middel.

Het bleek een stoker te zijn, die zich in het gangetje had bezeerd; hij vloekte nog en tierde als een bezetene; niemand hoorde hem nog, daarbuiten waar de wind vollen vat op hen had, en niemand zou zich toch ook iets van hem aangetrokken hebben - ieder had genoeg te doen om zichzelf staande te houden.

Toen ze midden in de kuil waren, zakte de boot weg tusschen twee hooge golven; geen seconde later flitste een bliksemstraal langs de lucht - ze zagen aan alle kanten een water-wildernis hoog boven zich uitrijzen, op hen aankomen en over hen heenstorten.

Een paar man lieten zich los en trachtten naar het logies terug te vluchten; de anderen sprongen op het luikhoofd en grepen naar de geien, die nog onder de boomen hingen.

Toen de Martha weer boven kwam, was de bootsman de eerste die zich losliet en de anderen, schreeuwend en scheldend, voor zich uit jaagde naar de midscheeps.

Daar waren ze betrekkelijk veilig; verschrikt en verkleumd keken ze elkaar aan; bij het licht van een paar lampjes onderdeks schrokken ze van elkaars witte, angstige gezichten.

- Wie zijn hier?

Ze noemden namen: een matroos en twee stokers, met een

olieman en den bootsman; één stoker en een matroos werden gemist.

- Mogelijk dat ze onder den bak gevlucht zijn, gromde de bootsman, mismoedig.

Er was geen sprake van een boot overboord te zetten; er was zelfs geen sprake van terug gaan naar het logies.

- Kruip maar in de kombuis! Ik zal eens op de brug gaan kijken! besloot Jochem Kraats.

Bij de trap, op de onderbrug ontmoette hij stuurman Visser, die waggelend alsof hij dronken was, juist naar de kombuis wilde gaan.

Toen de dag aanbrak, tuurde de vuurtorenwachter door zijn prismakijker naar het westen; 's nachts had hij gemeend daar een lichtje te zien. Het was regenachtig en slecht zicht; toen de wachter om zeven uur afgelost werd, gaf hij het over aan zijn maat:

- Dáár heb ik me verbeeld wat te zien; denk er ook eens om. Misschien klaart het weer straks wat op.

En om negen uur werd de opzichter opgebeld:

- Een boot in de gronden!

Een kwartier later was hij op den uitkijktoren; de tractor met de reddingboot rammelde over den weg door de duinen naar het strand. De boot, in de gronden, draaide nog vooruit met den kop op zee.

De opzichter van de kustverlichtingen stelde een telescoop op; daardoor zag hij haar zoo dichtbij als was ze slechts een paar honderd meter afstand.

Hij zag de versplinterde brugleuning; een kapotgeslagen sloep, en het water dat in voor- en achterkuil tot aan de reeling stond.

- Ze gaan nog vooruit, mompelde hij.

- Ja, maar God helpe de arme menschen als straks weer de vloed opkomt, antwoordde de vuurtorenwachter. - Moet ik de vlag opzetten, mijnheer?

- Nee, wacht nog éven!

Als de vlag geheschen werd, wisten de mannen in de reddingboot dat ze uit moesten varen; de opzichter wilde daar nog even mee wachten - mogelijk ging de wind een beetje liggen eer de vloed opkwam.

Ingespannen tuurde hij door de telescoop; zoo nu en dan moest hij met een zakdoek zijn tranende oogen afvegen.

Tegen tien uur keerde hij zich om; hij hief zijn armen in wanhoop op.

- Hijsch de vlag maar!

Op het strand, onder de duinen, stonden groepjes mannen en vrouwen, dicht bij elkaar; de roeiers en de schipper van de reddingboot met hun zwemvesten om. Leden van de reddingscommissie liepen bedrijvig heen en weer van de boot, die aan den kant van het water stond, naar den schipper, of naar den top van een duin, om te zien of de vlag soms geheschen was.

Het zand stoof hoog op; vlokken schuim dwarrelden over het strand; meeuwen krijschten klagelijk, scheerden even laag over de branding en doken dan in lij van de duinen neer, hun koppen weggetrokken tusschen hun grauwe veeren.

Vrouwen en moeders van hen die met de reddingboot mee in zee zouden moeten, hadden nog dit en dat te bedisselen.

- Heb je je das wel om?

- Heb je wel een zakdoek bij je?

Ze zouden koud worden, ook al hadden ze een das om, en ze hadden geen zakdoek noodig - nergens voor!

Maar men wilde toch wat tegen elkaar zeggen.

Toen er van het duin af geroepen werd:

- Ja!

En toen drukten ze elkaar alleen nog maar eens de hand:

- Nou, dag!

Op de Martha stond de bootsman aan het roer; hij en de twee matrozen losten elkaar om het uur af.

Telkens waren ze een halve streek hooger gaan sturen; noord-noordoost lag hij nu aan; aan bakboord en aan stuurboord, dwarsop waren de duinen van de eilanden te zien; rondom de Martha raasde de branding. Er liep niet zulk een hooge zee als verder buitengaats, maar de boot maakte ergens water - het was onmogelijk bij de peilkokerdoppen te komen om na te gaan waar het lek zat! - en ze lag dieper dan den vorigen avond, daardoor werkte ze zwaarder.

Naast den bootsman stond de stuurman; naast den stuurman

stond de ouwe. Alle drie keken ze strak voor zich uit; nadat het dag geworden was, hadden ze geen woord meer met elkaar gesproken. Elk oogenblik kon de boot stooten en vastraken; geen van hen durfde er aan denken welk lot hun dan beschoren zou zijn.

De kapitein scheen totaal versuft; de bootsman dacht misschien nog dat er een wonder zou gebeuren, waardoor alles goed af kon loopen; stuurman Visser was er vast van overtuigd dat nu gauw alles voorbij zou zijn - hij was alleen nog maar benieuwd hòe het zou gaan.

Ze wisten van geen uur of tijd meer; alleen de bootsman wist dat het tegen den middag moest loopen, want tegen den middag zou hij afgelost worden en weer in de kombuis kruipen, waar de kok bezig was om eten te koken - God mocht weten voor wie.

Toen een matroos de brug opkwam, meende hij dat die het roer over zou nemen; in plaats daarvan wees de man naar stuurboord, van opwinding woorden stotterend die ze geen van allen verstonden. De stuurman was de eerste die keek in de door den matroos aangewezen richting.

- Een boot, verdomd! liet hij zich ontvallen.

De kapitein scheen plotseling op te leven.

- Een boot, de reddingboot!

En hij begon weer te huilen; hij wrong zijn handen van wanhoop.

- De reddingboot!

Nu was het onherroepelijk; hij had zijn schip verspeeld.

De stuurman tastte naar het verband dat hij zichzelf om het hoofd gewonden had; het was nat van zeewater en bloed.

- Het is nog niet zoover, bromde hij. Maar zijn stem stokte, omdat het toch gauw zoover zou zijn.

Hij hoefde geen peiling te nemen en in de kaart te zetten om te weten dat de Martha niet, of zoo goed als niet vooruit kwam, terwijl ze nog wel den ebstroom mee had.

Langzaam hobbelend kwam het kleine reddingbootje dichterbij; op een paar honderd meter afstand van de Martha vierde men een drijfanker uit; de mannen haalden hun riemen binnen boord en wachtten.

Het leek den kapitein alsof ze wachtten zooals een aasvogel wacht op zijn prooi.

Hij stuurde Visser naar beneden, naar de machinekamer om te zien hoe het er daar voorstond.

- Laten ze in Godsnaam draaien, draaien wat ze kunnen! Maar Visser ging niet verder dan tot in zijn hut; het was geheel overbodig de afgematte stokers en machinisten beneden nog op te jagen.

In die hut had hij zijn halve leven haast doorgebracht - hij had er eigenlijk nooit aan gedacht dat hij er nog eens uit zou moeten - zijn boeltje uit de laden onder de kooi en uit het kastje, naast de waschtafel halen; niet meer elken avond of elke vrije wacht in die smalle kooi te kunnen kruipen.

Hij had geen thuis meer aan den wal - geen familie, geen eigen volk, geen plaats waar hij zou willen leven, als het eens zoover was dat hij niet meer varen kon; en hij kon zich niet voorstellen dat hij na op de Martha te hebben gevaren - zoo lang! - nog op een andere boot zou monsteren.

Het was benauwd in de hut; de patrijspoorten en de deur waren den geheelen nacht dicht geweest.

Visser ging in een hoek op de bank zitten; zijn pijp was van het tafeltje geslingerd. Toen hij zich bukte om haar van den vloer op te rapen, werd hij duizelig en de wond aan zijn hoofd deed venijnig zeer.

Hij moest achterover leunen; toen voelde hij ook hoe moe hij was.

- Ik zal twee man naar voren sturen, nam hij zich voor.

- Ik moet toch weten hoeveel volk er nog onder den bak is. Hij stond nog op, ging naar de kombuis, begon te schelden op den kok en op de matrozen.

- Gaan jullie je maats uit het logies halen! Laat hen in de midscheeps komen! Zooveel water nemen we nu niet meer over, en anders bind je maar een lijflijn om!

Ze keken hem schuw aan en maakten zich klaar om zijn bevel uit te voeren.

- Schei maar uit met je kokerij, dokter! snauwde hij den kok toe. - Straks vreten de visschen het toch maar op!

Daarna wilde hij weer naar de brug gaan, maar hij kon niet; doodmoe en duizelig strompelde hij naar zijn hut terug; als de Martha slingerde, zwaaide hij over het dek, door het gangetje; als hij buiswater om zich heen hoorde kletteren, kromp hij ineen als een verschrikt dier.

De wond aan zijn hoofd bloedde gedurig; hij voelde het lauwe bloed in zijn kouden nek.

En toen hij zich weer in een hoek op de bank had laten vallen wist hij, dat hij niet meer op kon staan. Hij voelde hoe de Martha aan den grond liep, een paar keer stootte ze - toen schokte ze zoo geweldig, dat hij dacht alles te zien scheuren en breken; daarna bleef ze stil liggen, een beetje over bakboordszij. Het geraas van de wind en van de golven, die over haar heen sloegen en alles verbrijzelden, nam toe.

Hij meende, dat hij voetstappen hoorde, voor zijn hut langs.

- Zou het volk van onder den bak nu al in de midscheeps zijn? vroeg hij zich af.

Maar hij dacht er niet lang over na.

Een oogenblik later trok bootsman Kraats de deur van zijn hut open.

- Stuurman! We moeten het schip verlaten; de reddingboot ligt langszij!

- Ik kom, bootsman! Is al het volk present?

- Jawel, stuurman!

- Heeft de kapitein de papieren? Zorg er voor dat hij die niet vergeet!

- Dat is in orde, stuurman!

- Goed! Dan kom ik!

Maar hij kwam niet; toen hij op zou staan, sloeg hij voorover tegen den grond. De bootsman, die nog eens weer kwam waarschuwen, vond hem zoo; een matroos moest helpen hem naar het sloependek te brengen.

- Laat me maar, protesteerde hij. - Ik kan alleen wel!

En hij spande zijn laatste krachten in, om net als de anderen, langs de lijn zich in de reddingboot, op een meter of zes afstand van het schip, te laten zakken; hij wilde niet vastgebonden worden.

Net was hij vrij van de Martha toen hij losliet; hij sperde zijn oogen ver open, en zag haar zwarte, van zeewater glinsterende huid.

Toen sloten de groenige golven zich boven hem.

- Ik heb gedaan wat ik kon, berustte hij.

Lest we forget!
door Dr. M. van Blankenstein

Vaak heb ik aanstoot genomen aan die woorden; telkens als ik ze las op een stukje muur van het oude ‘legation quarter’ te Peking, dat aan de Britsche legatie toebehoorde. Daar zijn zij tientallen van jaren gehandhaafd, in groote, witte letters, op verren afstand leesbaar, als een uiting van onverminderd wantrouwen, van schrik die blijkbaar niet uit de knoken wilde, na de gemoedsbewegingen van het beleg door de boksers. Het laten voortbestaan van dit prikkelende ‘schrift op den muur’ toen het reeds lang uit den tijd was, heeft mij, stuitend als het zijn moest en uitdagend tegelijkertijd voor de zonen des lands, kleinzielig en dom geleken. Het zijn dergelijke kleinzieligheden en domheden waarmede de Britsche vertegenwoordigers in het Verre Oosten zooveel groote mogelijkheden voor hun moederland hebben verspeeld. Ik heb een slechte herinnering aan die woorden.

En toch maak ik ze nu tot de mijne in deze beschouwing. Wij mogen niet vergeten. Iederen dag moeten wij ons voor oogen houden niet enkel hoe, maar waarom oorlog wordt gevoerd. Wij zijn neutraal en wij hopen het te blijven. Niet uitsluitend uit zelfzuchtige overwegingen, al zijn zelfzuchtige overwegingen ook de voornaamste oorzaak van onze neutraliteit en staan zij voor ons op den voorgrond. De apologeten onzer neutraliteit vertellen ons gaarne, welk een hooge roeping wij als neutralen vervullen. Laat ons eerlijk zijn en erkennen dat die roeping, zoolang zij kan worden vervuld, in de eerste plaats aangenaam en voordeelig voor ons is; naar omstandigheden wel te verstaan. Wij kunnen ons, zelfs als wij wat nauwer van geweten en wat oprechter in ons denken zijn dan die apologeten, troosten met het besef dat wij handelen overeenkomstig ons lot als kleine mogendheid. Wij moeten afwachten wat het spel der groote mogendheden over ons brengt. De gevaren zijn bijzonder groot, door de geaardheid van één

der partijen in het conflict. Onze deelneming aan den oorlog zou onvermijdelijk groot ongeluk brengen over ons land. Wij weten niet of wij daarvoor gespaard zullen blijven; en deze onzekerheid is ook weer toe te schrijven aan diezelfde geaardheid van diezelfde partij. In dit opzicht bestaat voor meer dan negen tiende der Nederlanders niet de minste twijfel. Wij zouden waarschijnlijk geen goede zaak ermede van dienst zijn, wanneer wij dit ongeluk door een vrijwillige beslissing over ons land brachten. Ons land kan tijdens den oorlog als belligerent niet nuttig zijn, maar, mits in welbewaarden staat, van zeer groot nut na den oorlog. Voor ons geweten is het plezierig, dat dit argument niet te weerleggen is.

Spreken wij politiek, dan kunnen wij onmogelijk over het hoofd zien dat geen regeering het recht heeft welbewust de rampen over het land te brengen, die over ons land zouden komen als wij het als slagveld ter beschikking van de oorlogvoerenden stelden. Deze vorm van zelfopoffering kan geen staatsman geoorloofd achten; zelfs al zou het nut ervan voor 'de goede zaak' niet zoo twijfelachtig zijn als in ons geval. Wie een beleid voor ons land bepleit, kan slechts datgene aanprijzen wat hij zelf, als hij met de verantwoordelijkheid voor de regeering belast werd, in practijk zou kunnen brengen. Daarom zijn wij allen neutralisten. Het is goed voor het voorloopig heil van ons volk dat het zoo is. Men zal niet van een glorierijke neutraliteit kunnen spreken; laat ons hopen dat men eens een 'zegenrijke neutraliteit' gedenken kan. Wij zijn een practisch volk en weten het goede van onze tegenwoordige positie, zoolang die gehandhaafd blijft, te waardeeren.

Maar met dat al mogen wij den achtergrond der gebeurtenissen niet vergeten. Er heeft zich in ons land een laatdunkendheid van neutralen ontwikkeld, die een houding aanneemt alsof de uitslag van den strijd ons onverschillig kon wezen. Heel merkwaardig vond ik dat tot uiting gebracht in een letterkundige kritiek, die ik dezer dagen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant las. Ik kies als voorbeeld juist dit zeker onschuldig bedoelde geval, omdat het zonder eenige bedoeling, een gewoonte van denken in het licht stelde. Een Engelsch boek wordt aangekondigd, Flight from a lady, door A.G. Macdonell. Het heet in die beschouwing (N.R.C.,

Ab. 19 April): ‘Intusschen heeft de schrijver het over alles en nog wat gehad, natuurlijk ook over politiek, en Hitler noch Mussolini komen er erg goed af, hetgeen gegeven het feit dat de schrijver Engelschman is, nauwelijks te verwonderen valt.’

De Paus is geen Engelschman, en evenmin is President Roosevelt een Brit. Wij kennen nog meer lieden, allen even on-Engelsch en even on-Fransch, die toch ernstige bezwaren hebben tegen de beide dictators en hun regimes. Wij weten dat er tijdstippen geweest zijn sedert 1933, waarop naar verhouding meer Nederlanders dan Engelschen overwegende grieven hadden tegen Hitler en Mussolini. Ik ben overtuigd, dat naar de meening van verreweg de meesten mijner lezers, zelfs de allerscherpste critiek op de beide grootmachtigen mogelijk is, zonder dat die critiek de oorzaak vindt in de nationalistische gevoelens van oorlogvoerenden, van hen, die haar uitspreken. Maar nu eenmaal de oorlog uitgebroken is, achten inderdaad zeer velen, in verregaande gedachteloosheid en gebrek aan besef voor de eischen der menschelijkheid en der vrijheid in Europa het geoorloofd, hen die - om welke redenen dan ook - voor ons allen de kastanjes uit het vuur halen, minder te achten dan zich zelf, omdat zij in de gelegenheid zijn, dit pijnlijke karwei door anderen te laten opknappen. Zij zijn de ‘objectief toeschouwende’ voorbijgangers.

Als de gezeten, wat welgedane en in zijn spieren verzwakte burger zich naar huis begeeft, en hij ziet hoe de politie een strijd voert met een bende straatschenders of een groepje misdadigers, dan is het verstandig dat hij zich er buiten houdt. Degenen die daartoe in staat zijn, zullen hun plicht doen, en het voor anderen en hem in orde brengen. Hij kan hun niet van nut zijn. Maar als hij - zeker heel gemakkelijk - tot het besef is gekomen wat zwakte en welbegrepen eigenbelang van hem eischen, dan moet hij niet gaan verkondigen dat die politieagenten even verwerpelijke vechtersbazen zijn als degenen die ze bevechten of dat de zondaars tegen de openbare orde evenveel recht hebben op hun strijd. Het wordt weerzinwekkend, als de brave burger, in zijn zwakheid en vrees, dan eigen vreedzaamheid boven het vechten der politiedienaren gaat verheffen, en deze egoïstisch noemt in

hun strijd daar hun taak hen voedt. Men kan verachting verdienen om bewust gepleegde daden of geopperde gedachten. Maar er is ook een gedachteloosheid die verachtelijk maakt.

Wij zijn neutraal. Toen er nog niet gevochten werd in Europa, en toen dus niet-neutraal zijn geen gevaarlijke consequenties meebracht waren wij het - naar omstandigheden - in geringer mate. Ook toen spraken velen onzer laatdunkend over Engelschen en Franschen. De laatdunkendheid vond echter haar oorzaak in het oordeel, dat Engelschen en Franschen niet voortvarend of dapper genoeg waren, en niet voldoende inzicht bezaten om het totalitaire gevaar bijtijds te stuiten. Zeker, het moet worden gezegd dat Chamberlain, toen hij de overeenkomst van München gesloten had, ook uit ons land met allerlei geschenken, vooral bestaande in voedzame artikelen van export, bedacht werd. Men had een oogenblik gezicht gekregen op het gevaar voor onze belangen en zelfs voor ons persoonlijk bestaan, dat dit stuiten mee moest brengen. Toen men echter de noodlottige gevolgen van München zag, vergaten velen weer de geestdrift, die zij aan den dag hadden gelegd. Hitler durfde, handelde en de anderen schenen te slapen. Men werd angstig omdat men begreep, dat dit handelen op den duur ook onze richting moest inslaan. En wie zou er dan nog zijn om ons te beschermen? Er waren landgenooten - het is heusch waar - die op hun wijze de consequenties trokken uit deze omstandigheid, en een bijdrage schonken aan de N.S.B., als verzekering voor een toekomst, die misschien spoedig zou aanbreken. Voorloopig ging het verderf echter nog in Oost-Europeesche richting. Toen kwam de oorlog. Tegen de verwachting van Hitler en zijn raadgevers, hadden Londen en Parijs zich vermand. Zij achtten zich nog in staat de ramp die hun volken, en daarmede de heele wereld bedreigde, te stuiten. Zij traden Hitler in den weg.

Van dat oogenblik af waren zij in de oogen van vele neutralen niet anders meer dan vechtersbazen. Zij waren minder dan wij, die niet bij machte waren iets te doen voor de beveiliging van onze toekomst en de toekomst der menschheid. Duitschers en geallieerden waren toen oorlogvoerenden, ‘één pot nat’. Men moest toch zekere ontvankelijkheid toonen

voor Duitsche redeneeringen nu er eenmaal oorlog was. Daarvoor was men neutraal.

Men herdacht Lodewijk XIV en Napoleon, en men herdacht vooral den Boerenoorlog, omdat de Duitsche propaganda die dingen ophaalde. Toen men de geallieerden zwakheid verweet had men nooit daaraan gedacht. Hadden de Franschen en Engelschen wel het recht, Duitschland iets te verwijten? Duitschland kwam toch ook zijn beurt toe, nadat de anderen hun beurt hadden gehad! Als de Duitschers daaraan herinnerden mocht men dat waarlijk niet volstrekt onredelijk noemen. Daarom mochten zij Polen berooven, teisteren, mochten zij er bloedbaden aanrichten, ook na de overwinning, gelijk zij bloedbaden hadden aangericht onder de overwonnenen in eigen land. Daarom mochten zij in Bohemen en Moravië den druk op de bevolking, die geen verzet had geboden, tot in het ondragelijke verzwaren. Daarom moest men erin berusten dat zij neutrale zeelieden bij honderden en honderden - ook onze zeelieden - op zee moedwillig en op de wreedste wijze lieten omkomen. Dat was verkeerd, ja, maar de Engelschen vertraagden en belemmerden onzen handel. Zij beweerden anders den strijd niet te kunnen winnen dan ten koste van millioenen menschenlevens. Nu, dan moesten zij maar niet winnen, als dat slechts ten nadeele van onzen handel mogelijk was. Wat er dan van ons zou worden? Dat was een tweede vraag, gelijk ook de levens onzer zeelieden een punt vormden dat eerst na het belang van den handel ter sprake kwam. Wat gaan ons levens van anderen aan, ieder is er voor het risico van zijn taak, en oorlogvoerenden zijn er om talrijker te sneuvelen opdat wij geen last hebben van hun strijd.

Het was roerend - ik heb vroeger al daarop gewezen - de neutraliteit onzer groote dagbladen waar te nemen. Wij zijn een volk met een wijd open staanden geest. De propaganda van het, door de Duitschers afgekochte Rusland vond ingang, gelijk de propaganda van Dr. Goebbels. Het is de moeite waard voor Fichtebund en andere organisaties voor ‘cultuur-propaganda’, in ons land schatten uit te geven voor al dan niet clandestien in Nederland ingevoerde pamfletten, geïllustreerde uitgaven, boeken. De Duitsche regeering kon het gepast vinden een film voorstellende barbaarsche daden bij

de overweldiging van Polen, in den Haag voor een uitgenoodigde schare van burgerlijke en militaire autoriteiten te laten vertoonen. Wij moesten weten wat ons land te wachten stond, als wij aan weerstand zouden denken. Men was gewaarschuwd door een bespreking der film in de N.R.C. Wie kon, onttrok zich. Voor het overige had onze overheid weglating verlangd van de politiek meest ongepaste stukken der film, die zich tegen Engeland richtten. Woorden van hoon tegen Chamberlain en het opblazen van heel Brittanje moesten eruit. Ongaarne hadden de Duitschers zich daarin geschikt. Het was immers de bedoeling de waarschuwing zoo kras en zoo uitdagend mogelijk te laten zijn. Hetzelfde geschiedde te Oslo. Daar was de vertooning, die verbonden was met een soirée in het Duitsche gezantschap, werkelijk de inleiding tot hetgeen onmiddellijk daarop met Noorwegen zou geschieden. Het was een gelegenheid om alle Noorsche samenzweerders nog eens bijeen te brengen, en een laatste waarschuwing aan de Noorsche regeering.

Wij hebben in ons land gezien hoe dezelfde lieden, die te voren het felst Engelschen en Franschen hadden gesmaad wegens hun lakschheid in het bestrijden van de gewelddaden der Duitschers omdat zij niet voor Tsjechoslowakije waren gaan vechten, op eens gingen bepleiten, dat Engeland en Frankrijk voor den oorlog verantwoordelijk waren, daar zij toch geen reden hadden gehad voor de Polen op te komen. En niet slechts de communisten namen het op tegen Finland, ten gunste van Stalin en de zijnen; de dapperheid der Finnen werd ook gesmaad door dezelfde lieden, die niet lang te voren het dilemma ‘Mussert of Moskou’ als verkiezingsleuze hadden gebruikt. Wat echte communisten en echte nationaal-socialisten doen, mogen wij ons volk niet ten laste leggen. Maar er is een middenstof die vooral voor nationaal-socialistische propaganda toegankelijk is. Deze houding wordt verdedigd met de bewering dat men immers objectief moet zijn als er een oorlog woedt die ons niet aangaat. Hadden de Duitschers niet een recht gehoord te worden, als zij meenden hun daden in Duitschland zelf en tegen hun oostelijke naburen te kunnen rechtvaardigen, ook al trokken zij tegelijkertijd troepen samen tegen de grenzen van ons land, en lieten zij niet af van het verontrusten van ons volk, ook van de lei-

ders van ons volk, door dreigende woorden en gebaren, en door dreigende ‘fluistercampagnes’? Een Dr. Krekel heeft het haast ondenkbare kunnen overkomen, te struikelen bij het Vaderland, toen hij de overweldiging van Bohemen en Moravië had willen goedpraten. Maar daarna had hij aanhang gevonden voor zijn ‘objectieve’ beschouwingen bij een ten deele zeer welmeenend publiek, dat geen weerstandsvermogen heeft tegen drogredenen, mits deze maar met voldoende gewichtigheid worden opgediend. Er is oorlog, wij zijn neutraal, en daarom zijn de partijen evengoed voor ons, onverschillig wat zij gedaan hebben en doen, ook tegenover ons, en onverschillig wat de uitslag van den strijd voor ons beduidt. Besef van eigen machteloosheid, het belang van onzen handel en de verhevenste, abstracte ‘rechtvaardigheidszin’ gaan waarlijk hand in hand.

Neutraal zijn heet, als men zijn hart vasthoudt voor vele neutralen, ook voor zich zelf, maar zich toch steeds daarbij bewust blijft dat beide partijen ‘aan elkaar gewaagd zijn’, de partij die wij te voren niet enkel de rol maar ook den plicht van redders van Europa hadden toegedacht, en de partij, die wij als een geesel Gods over Europa hebben zien komen.

Dezen keer zijn de Denen en de Noren het slachtoffer geworden en wij niet. Deze beide landen kwamen eerst in aanmerking omdat zij het meest door defaitisme, en Noorwegen bovendien door verraad, waren uitgehold. Een opluchting is dat voor ons geweest, ook al hebben wij een of twee weken lang gevreesd, dat nu ook onmiddellijk over ons het verderf kon losbreken. Wij zijn voorloopig weer, voor dagen of weken, gerustgesteld. En in onze vooralsnog geredde positie van neutralen kunnen wij nu weer Noorwegen als oorlogvoerende, op gelijken voet met de Duitschers, gaan beoordeelen. Noorwegen handelt, zooals wij in gelijke omstandigheden zullen handelen. Maar toch zijn onmiddellijk, zooals in het conflict tusschen de geallieerden en Duitschers, de meeningen in ons land verdeeld. Ongelijk, zeer ongelijk verdeeld; dat kan gelukkig nog gezegd worden. Maar er zijn toch groepen - weer de groepen van Mussert e n Moskou - die den tegenstand der Noren tegen Duitschland veroordeelen. De nationaal-socialistische verheerlijkers van den heldenmoed worden opeens aanhangers der leer dat een levende hond beter is dan een

doode leeuw, zoodra die heldenmoed tegen Duitschland in actie treedt. Zoo zal het doorgaan, tot misschien ons land aan de beurt komt. Zou hun opvatting dan anders zijn? Wie durft dat nog gelooven?

Slechts weinigen verheffen waarlijk met kracht hun stem tegen de partijen van het verraad. Men durft te spreken van Quislings, maar nog worden de Quislings geduld in onze gemeenschap, die onmiddellijk door hen wordt bedreigd. Zekere lieden worden vertrouwd tot het tegendeel bewezen is. Ik kreeg dezer dagen een gestencild strooibiljet, een van de exemplaren, die voor Enschedésche fabrieken onder de arbeiders waren verdeeld. Het was een oproep van de Nederlandsche nationaal-socialisten te Gronau tot aansluiting bij hun beweging. De oproep was op dreigenden toon gesteld. Weldra, zoo heette het, kan het te laat zijn; dan hebben wij U niet meer noodig. Gij hebt willen parasiteeren op de vruchten van onze beweging. Dat echter zal U niet gelukken. Dit was een dreigen met den grooten broer, door wien men weldra zou overwinnen. Een uitnoodiging was daaraan toegevoegd tot een vergadering te Gronau, op Duitsch gebied, waar ‘onze leider’ het woord zou voeren. Op 13 April is die bijeenkomst gehouden, dus nog nadat de wereld de daden van de Quislings en de Sundlo's had leeren kennen. Wij vernemen dergelijke dingen wel ‘met zekere belangstelling’. Een oogenblik trekken zij onze aandacht en verontrusten zij ons zelfs. Dan echter herinneren wij ons onze hoogheid als neutralen, en nemen wij onze hooge scheidsrechtersstoel weer in om de daden der oorlogvoerenden te beoordeelen als gold het een partij tennis. Wij zijn strenge rechters, die niet volgens feiten maar volgens principes recht spreken. Wee den Brit of den Franschman, als hij buiten zijn rechten treedt, in hoe geringe mate ook vergeleken met de gruwelijke wijze waarop de Duitschers dat doen. Maar terwijl de rechters in onze weldenkende pers hun ‘objectieve’ oordeelen uitspreken, zijn zij voortdurend vol onrust door de gedachte, dat de geallieerden den oorlog wel eens konden verliezen. Zij sidderen bij de gedachte wat dan ons lot zou zijn. Zoo oordeelt de groote meerderheid der Nederlanders. Maar zij aanvaardt de op zich zelf practische en juiste neutraliteit in den vorm van een geestelijk dwangbuis, zooals geen overheid haar dat opdringt.

Een minderheid siddert niet bij deze gedachte; zij hoeft niet te sidderen. Winnen de Duitschers den oorlog, dan komen zij, met behulp van hun Duitsche vrienden, onverschillig of wij al dan niet onze neutraliteit hebben kunnen handhaven tot een grootheid, waarvan het vooruitzicht de werkelijk oprecht verdwaasden onder hen wel wat moet beklemmen, als zij aanschouwen met welke lieden zij die grootheid zullen moeten deelen. Verliest Duitschland den oorlog, gaat zijn regime onder, dan is er weinig voor hen verbeurd. Geen wraak gelijk die waarmede zij thans zelfs passieve tegenstanders dreigen, hebben zij te vreezen. De zegevierende democratie zal hen beschermen gelijk zij ieder beschermt. Geen staat van beleg zal er dan meer bestaan. En wee hem die hen dan nog, namen noemende, met een Quisling zou vergelijken. De Nederlandsche rechter weet, hoe de persoonlijke eer te beschutten.

In Denemarken is men aldoor angstig neutraal geweest. Nu is men het daar meer nog dan te voren. In Noorwegen was men wat zelfbewuster, ofschoon men Duitschland zeker geen redelijke reden tot klagen gaf. Zweden is dapperder neutraal dan beide andere Noorsche landen geweest zijn, en het is dat nog op dit oogenblik. Velen onzer hebben de neutraliteit van Zweden veroordeeld in de Finsche aangelegenheid; het is zoo gemakkelijk en zoo hartverheffend anderen voor te houden wat hun plicht en inzicht van hen eischen, als men zelf niet een gelijkwaardige beslissing hoeft te nemen. Nu is men billijker tegenover Zweden. Konden wij niet in omstandigheden geraken die gelijken op die, waarin de Zweden n u verkeeren? De verwijten aan Zweden inzake Finland zijn te vergelijken met de verwijten aan de geallieerden na München en na de bezetting van Praag. Met een kleine variatie op een bekend spreekwoord zou men hieruit een moraal kunnen trekken: Wat gij niet wilt dat u geschiedt, m i s gunt dat aan een ander niet.

Op het oogenblik, waarop Zweden toch besluiten zou, zich aan de zijde der geallieerden te scharen òf om de redding van Noorwegen mogelijk te maken, òf om de positie van alle Scandinavische landen, dus ook van Zweden zelf, voor de toekomst te beveiligen, zou Zweden onmiddellijk, inplaats van de strenge critiek over zijn kortzichtig gebrek aan durf,

het koele oordeel van ons neutralen over oorlogvoerenden treffen. Dan zou het voor velen der toeschouwers die nu Zweden gelijk München veroordeelen, van een voetstuk - ons voetstuk - zijn afgedaald. Zoo is de neutraliteit.

Wij zijn vol verachting voor de Quislings en de Sundlo's. Daar zij in Noorwegen hun kans hebben gekregen te doen wat elders blijkbaar nog minder vooruitzicht op slagen had en dus in Noorwegen met voordeel het eerst kon worden ondernomen, is h u n naam nu een soortnaam geworden. Het ware te gissen hoe de nieuwe soortnamen luiden zouden als het lot Nederland slechter dan de Noren gezind was geweest. Ik zal mij wel wachten mij op het juridisch riskante ijs van deze philologisch-devinatorische conjuncturen te wagen. Vermoedelijk zullen verschillende lieden tegelijkertijd meenen dat de schoen hen past. En ik wil niemand te kort doen of teleurstellen. Er zijn landen waar de candidaten zeker nog talrijker en veelsoortiger zijn dan bij ons. Men kan daarbij aan België denken. Er zijn ook weer landen waar enkel maar het candidaatschap al voor deze eer met aanzienlijk meer risico verbonden is dan in onze dreven. De Zwitsers, het eerst opgeschrikt onder de kleine neutralen van geciviliseerd Europa, en als voor het meerendeel Duitschsprekend ook het eerst onmiddellijk bedreigd, hebben een hardhandiger neutraliteit getoond dan wij. Het gevaar is voor hen ondubbelzinnig, en wordt niet gecompliceerd doordat zij de zeeën bevaren. Zoo ruig zijn zij geweest in hun afweer, dat de Duitschers alle beroep op taalgemeenschap en daaruit voortspruitende saamhoorigheid weldra voorzichtiglijk terzijde hebben gelaten. Met de Duitschers te heulen was al spoedig gevaarlijk in Zwitserland en zou daar met de vrijmoedigheid, waarmede het hier geschiedt, niet meer mogelijk zijn. Er zijn Nederlanders, die zich reizen veroorloven, welke zij achterwege zouden laten als zij Zwitsers waren. De Zwitsers zijn even neutraal als wij uit traditie en welbegrepen eigenbelang. Maar zij zijn niet neutraal tot in het ongerijmde en gevaarlijke. Hun neutraliteit is forscher dan de onze; hun groote pers is al jarenlang moediger geweest. En toch liggen zij niet minder gevaarlijk dan wij, niet enkel naast Duitschland, maar tusschen Duitschland en Italië in. Hun neutraliteit zou,

gelijk de onze, door beide oorlogvoerende partijen geschonden kunnen worden, in theorie tenminste. Maar zij toonen niet den minsten twijfel omtrent de zijde, waarvoor zij werkelijk beducht zijn. Zij laten zich ook door Dr. Goebbels geen 'geestelijke neutraliteit' opdringen. Een Zwitsersch blad, dat voor deze opvatting der neutraliteit opkwam, moest met een bestraffing boeten voor zijn pleidooi tegen de geestelijke vrijheid des lands. Bij ons wordt erger geduld. De Zwitsers zijn niet minder vrijheidlievend en individualistisch dan wij. Maar zij pakken harder aan en laten misbruik van hun vrijheidlievendheid niet tot een nationaal gevaar worden. Een Nationaal Dagblad en een Volk en Vaderland in den tegenwoordigen vorm, zouden in Zwitserland niet goed meer mogelijk zijn.

Dit alles is niet geschreven ten betooge tegen onze neutraliteit. Onze neutraliteit is een onvermijdelijkheid en daarom een plicht. Als wij er de beveiliging van willen genieten moeten wij haar ook correct handhaven, gelijk wij in den wereldoorlog gedaan hebben. Dat kunnen alle partijen, ook de Duitschers van ons eischen. Wij kunnen ons niet verzetten als de Engelschen op hinderlijke, en de Duitschers op wreede wijze inbreuk plegen op onze rechten als neutralen op de open zee. Niet het feit dat wij bij de overwinning der westelijke groep belanghebbenden zijn mag van belang wezen bij de beoordeeling van hetgeen tegen onze neutraliteit gebeurt; anders handelden wij als partijgangers en waren wij niet meer neutraal. Maar het karakter der daden mogen wij wel degelijk afwegen. Wij mogen, bij de moreele beoordeeling der wandaden, niet de oogen sluiten voor moorden, die op Nederlandsche zeelieden gepleegd zijn en gepleegd worden. Wij hebben, zooals de zaken nu eenmaal staan, tegenover ons land de plicht er in feite in te berusten, als voor die daden geen verhaal te vinden is. Er bestaat echter geen plicht tot moreel berusten.

De propaganda, waarmede Dr. Goebbels en zijn organen ons overstelpen, zijn als het gefluit van den vogelaar. Slechts de allerdomsten zullen het niet als zoodanig erkennen. Maar die allerdomsten zelfs, moeten de waarheid ontdekt hebben na den inval in Denemarken, welks neutraliteit door de Duit-

schers nooit in twijfel is getrokken of verdacht is gemaakt, en dat kort voor het uitbreken van den oorlog nog, op voorstel van Hitler zelf, een Duitsche verbintenis van non-agressie had aanvaard.

Wij zijn neutraal. Daarmede moet Berlijn tevreden zijn. Nederland en Duitschland zijn de beide landen die er het voordeel van hebben. Neutraliteit verplicht echter niet tot stompzinnigheid. Ons oordeel mag er niet door worden aangetast. Neutraliteit en militaire waakzaamheid zijn noodig. En daarnaast vooral waakzaamheid tegen hypnose.

Lest we forget!

De wanhoop[1)]
door H. Marsman

I

De wereld werd woest en leeg
als eenmaal vóór het begin;
als een haren zak was de lucht
die over de ruimte hing;
ziek van regen, van sneeuw en dooi,
viel de duisternis neer in de stad
en drong in het brein van den man
die aan walging en wanhoop ten prooi,
naar het einde te luisteren lag
dat daalde in de wintersche stad.

II

Waarheen, o brandende ziel,
in het branden van de woestijn?
zou er nergens een bron of een palm
noch de zweem van een schaduw zijn?
niets dan loodrecht de zon op het hoofd,
in den schedel het kokende tin,
in de leden ziekte en dood?
moet dan elke stad aan de kim
die vlamt in het avondrood
met de morgen vervlogen zijn
als een schim, een luchtspiegeling?

1) Uit Tempel en Kruis (Em. Querido N.V.).

III

Hoe suisde het bloed in zijn hoofd
van den doodslag en broedermoord!
doch zoozeer zijn leven en dood
elkanders kiem en geslacht
dan toen ov'ral de kreet werd gehoord
dat de mensch op zijn uiterste lag,
de aarde in haar barensnood
aan volkren het leven gaf
die in 't aangezicht van den dood
- of er einde noch ondergang was -
zouden strijden om glorie en brood.

IV

Waar eenmaal de engel des doods
langs de nachtlijke muren schreed
om te vrijwaren alles waar joodsch
het bloed aan de deurposten kleefd' -
sluipen thans door den kreunenden nacht
hyena's en jakhalzen rond
in het schroeiende spoor van den dood;
en de brandende stad van den nacht
rookt van het bloed van den Jood.

V

Alles immers is beter dan dit!
zou ons hart niet moeten vergaan
van wroeging en schaamte, dat dit
ongestraft kan bestaan?
want geen onzer heeft iets gedaan
om met zijn bestaan te bezweren,
dat er bloed aan de handen klit
en het tuig uit de onderwereld
de vulkanische tronen bezit.

Verzen
door Anthonie Donker

De oogen

Toen zij mij aanzag, zag ik in haar oogen
De wereld, groot en smartelijk en diep,
En zulk een droefheid, zulk een mededoogen
Was in dat oogenpaar, dat zwijgend riep

En mij aanziend bleef roepen, dat ik diep
In mij, zelf door een deernis werd bewogen
Die daar tot dan verborgen was of sliep,
En nu een ieder zag, door leed gebogen.

Lang nadien zien mij nog die oogen aan.
Of ik op duizend paden ga, zij staan
Mij plotseling groot en open vragend voor.

En soms is het mij of ik roepen hoor
In alle oogen, en ik voel mij gaan
Als in den Hades door dat zwijgend koor.

De zielen

In alle oogen liggen zij te wachten
Als dieren opgesloten in den stal
Uitzien door luiken, en een groot verwachten
Is daarin smeekend of het komen zal.

Maar nog iets dieper liggen de gedachten
En deze weifelen en wijken al.
Ach zij zijn kleinbehuisd en niet bij machte
Zich te bevrijden naar het open dal.

Soms waagt een ziel zichzelve te verlaten
En zij treedt binnen in een andre ziel,
Waarover dan een diepe schaduw viel.

Verschrikt om wie zij binnen heeft gelaten
Ziet haar de ander aan en waar zij zijn,
Weet geen van beide, op het vervreemd domein.

Leven en sterven van Willem van Oranje
door Dirk Coster

Derde Bedrijf

Terugkeer tot de moeder

Mijn besten vriend Willem van Beek † ter gedachtenis.

(Hoogstratens tent. Hoogstraten ligt op zijn veldbed, tegen den wand der tent, in de koorts zijner wonden. Hij slaapt. Zijn handen schemeren bleek op den grauwen deken. Oranje die op een kapotte trom, met een plank belegd zit, met zijn kin waarlangs een slordige baard begint uit te spruiten, in de hand, staart zwijgend op hem neer. Op een andere trom naast hem, op een kleurige blauw-en-roode schotel, staan eenige vetkaarsen te branden. Verder ligt de tent in het donker, met vegen licht over de langs de grond verspreide stukken van een harnas. Dan bewegen Hoogstratens handen zich, hij slaat plotseling de oogen open en staart wijd in het licht van de kaarsen.)

HOOGSTRATEN:
Ben jij dat Willem? Hoe laat is het? Heb ik lang geslapen?

ORANJE:
Het zal tegen den morgen zijn. Je hebt den nacht door geslapen. Voel je je beter, nu?

HOOGSTRATEN

(schudt het hoofd):

Neen, niet beter. Ik heb pijn. Die heeft me weer wakker gemaakt. Ik deed nog moeite om onder te blijven, in dat zachte donker, maar iets dat zwaar en vreeselijk was, trok aan me en trok me omhoog.

ORANJE:
Straks komt de meester, Antoine, die je wond verbinden zal en verzachten.

HOOGSTRATEN:
Pijn is een eigenaardig ding, Willem. Je praat er zooveel en gemakkelijk over, over de pijnen van anderen.

ORANJE:
Dat moesten we wel Antoine, daar ons volk hard vervolgd werd.

HOOGSTRATEN:
Ja maar als je zelf pijn hebt, weet je wat je eigenlijk gezegd hebt. - Wij speelden ons spel, met woorden en kleine gevoelens. En nu heb ik zelf pijn... pijn overal... ik kan het niet zeggen.

(Zich moeilijk en kreunend op zijn

elleboog oprichtend):

Weet je wat ik geloof Willem? Ik ga sterven.

ORANJE

(zich dwingend tot een lachje):

Jij, Antoine, jij sterven? Je hebt een schram. Maar je mag je niet bewegen. Dat heeft de meester verboden.

(Oranje trekt zorgvuldig de deken over zijn schouder.)

HOOGSTRATEN:
Nademaal ik me niet bewegen mag, blijkt de schram wel diep te zitten. Maar de Gheete zijn wij toch over, Willem? Vergeef me, maar ik weet zoo weinig meer sinds ik die slag kreeg. En mijn paard?

ORANJE:
We zijn de rivier veilig over, Antoine. De Hertog is teruggeslagen. En je bent hier in ons kamp. Jupiter zwom over achter de boot waarmee wij je overbrachten. Vijf vendels staan vannacht nog op den anderen oever om de Spaanschen op een afstand te houden. Zelf breken we vandaag weer op om ons met het leger van De Genlis te vereenigen.

(Met een poging om opgewekt te doen):

Nu, wat zeg je? Zijn dat geen goede tijdingen? Alleen zoo jammer dat jou dat overkomen moest.

HOOGSTRATEN:
Ja en door mijn eigen schuld. Ik hield mijn paard moedwillig in. Die kerel zag tot barstens toe rood, zijn oogen rolden en ik wilde nog wat verstaan van de vervloekingen die hij mij toeschreeuwde. Toen schoot hij al. Hoe kwam ik zoo roekeloos als in een tournooi?

ORANJE:
Wat verzin je? Ik heb je met je gewone drift in het gevecht zien storten.

HOOGSTRATEN:
Maar ergens in me was het geen ernst. Ik geloofde het niet, ik geloofde het nog altijd niet. Ik weet niet of je het begrijpt, Willem, maar het is altijd nog, alsof ik plotseling zal wakker worden en dat dan alles voorbij zal zijn. Wat doen we hier toch, in dat legertje dat ik niet eens vertrouw, iederen dag als wilde beesten opgejaagd. Maar dat is toch een booze droom.

ORANJE

(somber):

En Egmond dan? Is dat dan niet genoeg geweest.

HOOGSTRATEN:
Maar Egmond begreep het ook niet. Hoe zou hij dan gebleven zijn?

ORANJE:
Egmond begreep het. Dien laatsten nacht in Brussel heeft hij zich den dood gewijd.
Zijn arm hart werd te zeer verscheurd. Hij wilde sterven.

HOOGSTRATEN:
En welk een dood. Gebonden als een dief,

door een vuil beulszwaard.

(Koortsig klagend):

Dat kan toch niet, dat hij weg is, dat hij straks niet terugkomen zal. Nooit meer samen bij den beker, nooit meer samen in het veld. Egmond! Egmond, dat kan toch niet. Dan blijft er ook van ons toch maar zoo weinig over. Zoo was het toch, Willem? Als hij bij onze groote feesten voorging, dan wisten we dat wij de uitverkorenen des levens waren. Om hem straalde altijd meer zon en meer trots dan om ons.

(Zijn gezicht zinkt in zijn arm.)

In het stof... in het stof... al onze aardsche blijdschap stortte met dat hoofd in het stof. -

(Zich weer oprichtend):

En dat ik het dan toch weer vergat, dat ik weer laf en harteloos lachen en leven kon, dat ik me kon vermaken met een Spaansche musketier, die me geschoten heeft, tot mijn straf... Vergeet ook mij Willem, doe met mij als ik met Egmond.

ORANJE:
Wij nemen jou mee in een hangmat die je niet schokken zal.

(Even zijn schouder aanrakend):

Antoine, ik heb het ook niet altijd begrepen. Was zorgeloos en vertoornd als jij. Maar mijn eerste vrouw Anna heeft het mij doen verstaan. Zij heeft me alles voorzegd. Het was of God haar oogen voor haar dood een helderheid gaf, die niet van deze wereld was. En toen ze daarna zoo snel en onverwacht van me wegging, was dit haar eerste voorspelling die uitkwam. Van toen af heb ik geweten, dat ik mijn weg met bloedende voeten zou moeten gaan.

HOOGSTRATEN:
Maar wat hebben wij hem dan misdaan, hem, Philips de Koning. Wij hebben wat slechte lieden, wat wevers en timmerlieden, in bescherming genomen volgens onze wetten en oude rechten. Dat was zaak voor een twist, een korte twist. Niet voor deze gruwel die niet ophoudt. Tot zijn majesteit zijn wij toch nimmer nader getreden.

ORANJE:
Meer dan je altijd gedacht hebt, Antoine. Alles rekent hij tot zijn majesteit, onze gedachten, ons geweten en ons recht van ridders en grooten des lands. Wij zijn zijn eigendom en zijn eigen prooi. Ik twijfel of Philips een mensch is. Hij is een mensch geworden spin. Hij wil roerloos blijven zitten in zijn web, en daar rustig droomen van het dooden van ketters. Hij wil de kerk redden, maar het moet een kerk zijn van zijn hart, een kerk van dooden en doodsche vrees. Elke trilling van een ander leven dan het zijne verontrust hem, maakt hem wreed van angst en woede. En wij moeten

erkennen Antoine, dat wij veel te groote vliegen voor zijn web zijn. Wij doen het schokken en scheuren. Daarom moeten wij sterven.

(Met een plotselinge kracht heft Hoogstraten zich hooger overeind, op zijn vuisten steunend, een wilde gloed van woede en koorts in zijn oogen. Hij barst uit):

Wat zeg je daar... Wij vliegen, wij edelen van Nederland... vliegen in het web van hem, die bleeke gluiper met zijn dikke natte lippen. Maar dat neem ik niet. Ik kan nog rijden. Waar is mijn paard, mijn harnas... waar zijn mijn knechten toch.

(Hij roept):

Adolf... Gérard.

(Maar zijn roep verhalt in de diepe nachtelijke stilte.)

Ik trek mee op.

ORANJE:

Dat zal gauw genoeg gebeuren, wanneer je nu rustig blijft.

HOOGSTRATEN

(hijgt):

God, gun ons dan de genade in het veld en in onze rusting te sterven. En niet zo machteloos... niet als Egmond.

(Hij gooit zijn beenen, waarvan het ééne zwaar verbonden is, buiten het bed. Maar door een schok van nieuwe pijn vernietigd, valt hij achterover):

Oh, Maria, ik kan niet meer.

(Met een snelle beweging heeft Oranje zijn beenen in zijn arm gevangen, teruggelegd en dekt hem dan zorgvuldig met de deken. Hij zegt):

Begrijp toch, Antoine, dat je snel genoeg genezen zult zijn. En je knechten slapen, uitgeput.

HOOGSTRATEN:

Beloof jij me dan Willem, jij die wij altijd als onze sterkste hebben gezien, dat jij dat niet nemen zult. Dat je ons wreken zult, Egmond, Breero en mij... straks ook mij.

ORANJE

(hoofdschuddend):

Wreken zal ik niemand meer. De wraak zij voortaan aan den Heere. Maar strijden zullen we wel, totterdood. We hebben trouwens geen keuze meer.

Hoogstraten wordt rustiger, zijn hoofd zinkt zwaarder in het kussen, zijn trekken verscherpen zich zienderoogen. Alleen zijn handen blijven zich onrustig op den deken bewegen. Maar zijn

oogen staren groot naar Oranje met een smartelijk verwijt. Hij zegt, met een stem die als uit de verte schijnt te komen, zacht en diep nadrukkelijk):

Willem van Oranje, jij die Ridder van het Gulden Vlies bent, ik begrijp je niet. Waarom zou je het niet wreken, nu onze riddereer zoo diep gekwetst wordt?

ORANJE:

Omdat ik aan andere dingen ben gaan denken, in Duitschland bij mijn moeder. Bedenk je, Antoine! Daar kreeg ze hem, die ze als kind van elf jaren met de bitterste tranen had afgestaan, opdat hij groot en machtig worden zou, weer

thuis. Niet groot, niet machtig geworden, een berooide bedelaar gelijk, die kwam om het brood te eten dat zij had bespaard, het bezit van ons huis van Nassau. Al het andere was in zijn, in Alva's handen gevallen.

(Onderzoekend):

Luister je Antoine, ik wilde het jou wel even zeggen. Ik draag het al zoo lang in me om.

(Hoogstraten in het kussen knikt, de oogen wijd open.)

ORANJE:

Ik moet je bekennen Antoine, tranen zijn me niet bijzonder vertrouwd, maar toen bij zulk een thuiskomst heb ik geschreid in haar zilveren haren. Maar zij bleef altijd dapper en zonder verwijt. Ze zeide me: neem dan alles wat wij hebben, mijn zoon. Het is jouw en Lodewijks deel. Maar toen zei ze me iets.

(Twijfelend):

Nu moet je luisteren, Antoine.

ORANJE

(haperend en als naar woorden zoekend):

Toen zei ze me: maar je moet niet altijd vorst en edelman willen zijn, mijn zoon. Daarvoor het zwaard te voeren, is wind en ijdelheid. En toen ik haar antwoordde dat mijn hart toch wel zeer bekommerd was om wat het volk moest lijden, schudde zij het hoofd en zeide: niet genoeg, voor God is zulk een lauwe liefde niet genoeg. Dat heb ik zelf pas begrepen, toen vader dood was en ik alleen bleef met het Boek waar de woorden van onzen Zaligmaker in staan. En zoovele malen heb ik dat nu gelezen, dat kleed en rang voor Hem niets beteekenden, en dat hij visschers en handwerkers zijn liefste broeders noemde. Dat hij de ziel des menschen liefhad bovenal. Men kan zijn stem niet goed verstaan in het gedruisch der wereld. Maar ik was nog maar alleen met zijn Boek en de wind die altijd om deze toren gonst. Dan wordt zijn stem zoo wonder duidelijk en helder. Daarom mijn zoon, ga dan en neem wat wij nog hebben. Vader in den hemel zal het zeker goedvinden. Maar het zwaard dat ik je geef, ik zou willen dat je het voerde voor hen die hongeren en dorsten naar gerechtigheid. Hoe zou ik anders trots op je kunnen zijn, trots in het oog van hem voor wiens aangezicht ik nu weldra treden zal. Of zal ik Hem zeggen: mijn zoon was een groot Heer. Met welk een glimlach zou Hij over mij weg zien!

(Oranje's stem is mijmerend geworden; het is duidelijk dat hij deze woorden eindloos in zichzelf herhaald heeft. Plotseling als ontwakend):

Je kunt niet begrijpen, Antoine, hoeveel deze woorden en nog vele daarna mij

hebben doen denken en berouwen, en dan vooral moeders verschrikkelijk zachte spot.

HOOGSTRATEN

(met een zwakke poging om zijn handen die dadelijk terugvallen, nog op te heffen):

Maar dat begrijp ik wel. Dat is het wat me onrustig maakte, - dat is het verwijt, dat me altijd omgaf en dat ik niet verklaren kon... Bij de machtige stemmen onzer burgers, zo onbegrijpelijk blij in groot gevaar, ... bij weenende vrouwenoogen waarin geen toorn was, zoo dikwijls, zoo dikwijls brak dat raadselachtig zweet me uit. Nu weet ik het wat het zeggen wilde... Zij leefden... wij speelden, wij deden alles maar ten deele... En wat was het eenvoudig... wat was het dichtbij... Daarom wilde God dat we ridder zouden zijn, om wat ons hier op aarde hunkerend aanstaart, om hulp en liefelijke vrede. En wij zelfzuchtigen, die altijd broedden op onrecht en eigen eer. Wij moeten het beter doen, Willem, nu, na je moeders helder vermaan. En laat me naast je staan, nu vooral, nu wij het eindelijk begrijpen... Wij samen...

(Maar snel brengt hij zijn hand naar zijn keel):

Daar is het al... Oh, God, dat is zeer benauwd.

(Zijn stem breekt en loodzwaar valt zijn arm weg langs het bed.)

ORANJE

(opspringend):

Antoine, wil je een priester... zeg het... zeg het gauw.

(Maar Hoogstraten antwoordt niet meer. Oranje blijft ademloos over hem gebogen staan.)

HOOGSTRATEN:

Het is al over. Ben je daar nog, Oranje? Dan jij,... jij alleen.

(Een oogenblik van stilte, dan een kleine snik. Met Hoogstraten is het gedaan.)

ORANJE

(radeloos):

Nee toch, Antoine, neen. Zeg nog wat. Zeg toch nog wat... Antoine! - Waar heb ik hem toch ingesleept!

(Hij zinkt terug op de trom, slaat zijn handen voor de oogen, trachtend zijn snikken te bedwingen.
Dan wordt de voorhang van de tent opgeslagen, en Jan van Glimes de jongere, Nicolaas van Homes verschijnen, half in het harnas, en met hooge bruine ruiterlaarzen. Over hun borstkuras dragen zij korte fluweelen schoudermantels, rood en zwart. Gescheurde passementen hangen er armelijk langs neer.)

JAN VAN GLIMES DE JONGERE:

Prins, vergeef ons de stoornis. De morgen nadert. We moeten opzadelen, om de Genlis te ontmoeten in Waveren.

NICOLAAS VAN HAMES:
Wat mij betreft, wij kunnen vandaag niet snel genoeg rijden. Ik brand van verlangen om te zien wat hij ons wel meebrengt.

JAN VAN GLIMES:
Onze moeder Maria geve dat het bruikbare soldaten zijn. - Maar ik moet dat eerst nog zien. En hoe stelt het onze Hoogstratens groote teen? Slaapt hij nog?

(Plotseling verbaasd en opmerkzaam kijkend):

Wat scheelt onze Prins? -

(Oranje kijkt op, en wijst met een stom hoofdgebaar naar het veldbed met den doode, die reeds in zijn stilte gaat verzinken.)

JAN VAN GLIMES

(het bemerkend):

Oh, Christus, maar dat is toch niet mogelijk. Hij scheelde toch niets. Hoe komt hij nu ineens toch dood? -

(Overmand door ontroering):

Hoogstraten, Christus hebbe jouw ziel, mijn goede jongen.

(Hij zinkt op de knieën, bekruist zich, buigt diep zijn hoofd en begint mompelend de gebeden van de gestorvenen te zeggen.)

NICOLAAS VAN HAMES

(heeft een pas vooruit gedaan, zijn armen over de borst gekruist en ziet peinzend op den dooden Hoogstraten neer. Hij laat even zijn hand op één van Hoogstratens handen dalen):

Daar ligt hij nu. Eén van onze vurigste ridders. Por Dios, zijn handen beginnen al koud te worden, en met zulk een vreemde koude. Ik heb het gevoel dat ik hem spoedig volgen zal. Die rustige koele koude trekt me aan. Waarom ook niet. Wij zijn toch wanhopige soldaten hier in dit veld.

JAN VAN GLIMES

(ziet even op uit zijn gebeden, plotseling opmerkzaam en opstaand):

Geen rozenkrans? Niets. Zijn arme handen zijn schamel en bloot gelaten, zonder het zegel van Christus' liefde.

(Met een onderzoekende blik):

Willem van Oranje, heeft hij de Sacramenten ontvangen, voordat hij stierf?

ORANJE:

Ik heb het hem gevraagd, Jan, ik heb het hem dringend genoeg gevraagd. Maar hij heeft niet meer geantwoord. Ik denk, dat hij het niet meer gewild heeft.

JAN VAN GLIMES:

Dan had je dien priester later kunnen roepen. En gij Prins van Oranje, jij die van ons oude geloof zijt, je hebt dat niet gedaan?

NICOLAAS VAN HAMES:

Waarom dan? Waarom zouden wij onzen God niet dienen zonder olie of beelden. Oranje had gelijk.

JAN VAN GLIMES

(somber neerkijkend):

Ik weet niet of ik hier nog wel hoor. -

(Oranje scherp aanziend):

Maar jou, Prins,

heb ik hier gevolgd als een groot katholiek edelman. En nu laat je onze vriend hier sterven zonder hem de teedere, de barmhartige troost van onze kerk te geven, waarom zijn ziel misschien nog geroepen heeft toen reeds zijn lippen verstijfden.

ORANJE:

Behalve dat hij het zelf niet wilde, behalve dat, Jan van Glimes, heb ik het geloof in dit alles nu bijna verloren. De dingen zijn nu zoo ernstig geworden, dat niets meer dat uiterlijk is, mij troosten kan. Alleen nog de stem die me innerlijk toespreekt, midden in de nacht als het zweet van den doodsangst me overstroomt, - alleen die stem nog. Ik duld daar geen menschen meer tusschen.

JAN VAN GLIMES

(opbruisend):

Dat zijn kettersche woorden.

ORANJE

(opgezweept door zijn smart om Hoogstraten en stampvoetend):

Kettersche woorden? Ik zal kettersche woorden spreken zoovele ik wil. En wat van Hoogstraten? Hij is hier bij mij gestorven. En dat was goed. Hij is van mij naar God gegaan. Hij was mij altijd zoo lief, mij en mijn eerste vrouw.

(Smart dreigt opnieuw zijn stem te verstikken. Hij brengt nog moeilijk uit):

Wat had een onverschillige of halfdronken priester daarbij te zijn.

JAN VAN GLIMES:

Die priester bracht hem Christus. Die priester had in Christus' naam zijn ziel verjongd en jubelend bereid gemaakt voor een nieuwe geboorte in den Hemel.

ORANJE

(de schouders ophalend):

Ach, Jan, wat wij besproken hebben, voor hij het zoo snel bestierf, zal ik nooit vergeten. Ik hoop dat hij het in zijn nieuwe leven ook gedenken zal.

JAN VAN GLIMES:

Jij... jij... Daar komt hij aan met zijn tijdelijke vriendschap, zoo zwak, zoo laf...

(Hoonend):

Hoe dikwijls heb je hem vergeten, Prins, als je bij de vrouwen lag of bij den wijn? - en stelt zich in de plaats van Christus' eeuwig wakkere, altijd aandachtige liefde. - Een mensch, een worm dezer aarde, die woorden van tijdelijke wijsheid met hem gewisseld heeft. Daarom moest Hoogstraten eenzaam de eeuwigheid ingezonden worden, zonder vriendelijke handen die hem ontvingen en geleidden, in die wijde woestijn waar wij geen weg in weten

(huiverend)

en nergens een licht en nergens een stem. Dat heeft zijn lieve vriend voor hem beschikt. -

(Een pas naar Oranje doend):

Ik ben een zondaar als jij, Oranje, ik ben een veel kleiner edelman,

maar ik zeg je: jouw hoogmoed wordt me stinkende.

(Onwillekeurig zoekt de hand van Oranje het gevest van zijn degen. Maar NICOLAAS VAN HAMES grijpt hem bij den arm en zegt):

Blijf kalm, Oranje. Jans papen zijn als onze trompetters. Ze blazen verzamelen voor den hemel.

(Dicht op Van Glimes toetredend, met een onheilspellende fonkeling in zijn oogen):

Ons geloof is reiner, Jan, en heeft die mommerijen niet meer noodig. Wij hebben een God die in de harten leest en die zich niet meer laat bedriegen door kniebuigingen en gemompel. Het is de God der Calvinisten, en zijn verschrikkelijk Oordeel hangt over ons.

ORANJE:

Spreek niet voor mij, Van Hames. Ik geef je daar het recht niet toe. Ik ken jouw God van vreezen niet, die jou, Nicolaas, iedere dag meer tot een kruipende worm maakt. - En jij, Van Glimes, die denkt dat Hoogstratens lichte ziel den weg niet naar den hemel zou vinden zonder de hulp van een priester. Waarom niet? Al wat wij hier denken en doen is toch maar menschenwerk en angst onzer ijdelheid. God moet dat alles toch oneindig beter weten. Als Hij onze vriend niet is, die ons beter begrijpt dan wij ons zelf begrijpen, die ons meer verontschuldigt dan wij ons zelf kunnen verontschuldigen, dan zou het beter zijn dat Hij niet bestond, nooit bestaan had.

(Zich moedeloos op de trom neerzettend):

En dat zijn hier mijn medestanders.

JAN VAN GLIMES:

Zooveel heb ik dan wel begrepen, Oranje, dat jij de aarde veel te veel hebt liefgekregen. Je bent hier gebonden geraakt en verstrikt.

ORANJE

(mat):

Dan liefgekregen Jan, door nooit gedacht leed, door angst, door verlies. Noem jij dat aardsche weelde, domkop. Mij lijkt dit veeleer groote schamelheid.

JAN VAN GLIMES:

Ik spreek niet van jezelf. Ik begrijp je wel. Het zien van groot onrecht heeft je ongeduldig gemaakt. Ook mij. Dacht je dat ik mijn boeren niet hartelijk liefhadt, en dat mijn hart niet huivert om wat hen nu bedreigt. Maar jouw trotsche ongeduld verwijt dit nu de Kerk, die door de boosheid der menschen niet geraakt wordt. Ik zie je hart al niet meer bewogen worden, wanneer ze onze lieve Moeder schenden in haar kloosters en kerken. Je stuurt Hoogstraten eenzaam de eeuwigheid in.

(Wanhopig naar zijn voorhoofd grijpend):

En ik sta hier aan jouw kant. Dat begrijp ik zelf niet meer.

ORANJE:
Ga dan Jan, ga met je gansche vendel. Je hebt vrijen aftocht. Ga naar den Hertog. Daar hoor je dan.

JAN VAN GLIMES

(somber):

Waarom pijnig je me Oranje? Je weet dat ik dat niet kan. Je weet dat ik allang verscheurd word. Ik wil die bloedige inquisitie niet. Het zijn luiden van ons volk en die verdwaald zijn. Waarom zou ik strijden naast den beul die de verdwaalde schaapkens bloedig wil doen sterven. Onze Heer bracht het verdwaalde lam toch ook op zijn schouders terug.

ORANJE

(met herlevende hoop):

Wanneer je deze dingen dan zoo ziet, Jan, help me dan daarin, help me dan Christus' gebod te volgen.

JAN VAN GLIMES:
Noem je dat Christus' gebod? Alleen maar aan de aarde te denken, en den zoeten hemel daarboven te vergeten, waar elk klein lijden groote blijdschap worden zal. Noem je dat Christus' gebod, de heilige regels die God zelf in zijn kerk den menschen heeft gegeven, te vernietigen. De staf te verbrijzelen in hun handen die hen dient om God tegemoet te gaan zonder vertwijfelen en versagen. Maar wees voorzichtig, Oranje! Wanneer de Kerk ze niet meer aanwijst, wat de waarlijke, de goede vreugde is, zullen ze elkander verscheuren elk om hun eigen geluk. Oranje, ik zeg je voor het laatst: l a a t d e n m e n s c h n i e t a a n z i c h z e l v e n o v e r .

ORANJE:
Doe ik dat dan? Geloof ik dan niet in God? Predik ik opstand tegen hem? Heeft hij dan zijn heilige regels niet in onze ziel gelegd?

JAN VAN GLIMES:
Ontneem ze de kerk, en ze zullen niet meer aan God gelooven. Ze zullen hem niet meer in zichzelf kunnen vinden. Wij menschen kunnen dat niet met eigen kracht. Zie dan toch Nicolaas hier. Enkel angsten vindt hij in zichzelf. Zij zullen onverzadiglijk zijn, en elkander tot wolven worden.

(Somber):

Ja, ik vrees dat van nu af aan alles geoorloofd zal zijn.

ORANJE

(ten uiterste gekweld):

Weet ik dan Jan, wat ik begonnen ben. Ik moest zoo doen, ik kon niet anders. God alleen weet het vervolg, en Hij zal me oordeelen.

JAN VAN GLIMES

(grimmig):

God zal dat.

ORANJE:

Goed, en dat zal ik dan wachten. Maar dan geen oordeel van menschen meer. Neen, dat niet meer. Ik ben daaraan voorbijgejaagd, al heb ik dat niet gewild.

(Plotseling

wanhopig uitbarstend):

wat heb ik dan nog over. - Anna, Egmond, Breero, mijn goederen, mijn naam, verloren, verloren. En daar ligt hij, mijn kleine vriend die me altijd vertrouwde. Ik ben alleen, ik ben benard en veracht. En omdat ik daarom die anderen dat bitter water van de lippen weg wil houden, daarom zie ik een der edelste mannen die ik ken, nu als een koude vijand tegenover me staan. Ik begrijp het niet.

JAN VAN GLIMES

(met plotseling zachte stem):

Omdat je ongeduldig bent, mijn vriend, en omdat jouw aardsche ongeduld zich als een verschrikkelijke pest verbreiden zal op jouw hoog voorbeeld.

ORANJE

(hem met brandende en strakke blikken aanstarend):

Blijf dan geduldig als ze straks je boeren afslachten, als ze de meidekens waarmee je zelf gedanst hebt, naakt en met afgehouwen armen over je eigen akkers voor zich uitdrijven. Blijf geduldig en ga erom handenwringen en weeklagen in je Kerk. M a a r i k z a l o n g e d u l d i g z i j n. -

(Terwijl zijn woorden van haast over elkander storten):

Goed dan, Jan, goed, goed. Ik eer dit leven hier, ik heb het lief. Ik kan niet verdragen, dat het beschadigd wordt. Ergens iets in mij begint te schreeuwen, te krijten, wanneer ik dit aanzien moet. Het kan Gods bedoeling niet zijn, hier altijd maar te wachten, te wachten. Daartoe is zijn aarde te wonderbaar, daartoe schiep hij onze lichamen te wonderbaar. God schiep ons hier voor vreugde. Niet om te wachten, altijd maar te wachten en te lijden. Het is een gemakkelijke wijze Jan, om je van de plicht der barmhartigheid te ontslaan. Jouw kerk en de hunne is van bloed overstroomd, bloed van Roomschen en Onroomschen. Onder deze bloedige hoede berg ik mij niet meer.

JAN VAN GLIMES

(met een ruk van zijn schouder zich afwendend):

Ik groet u, Prins van Oranje.

ORANJE:
Vaarwel dan, Jan.

(Aarzelend):

En, als je wilt, gedenk me dan nog eens in je gebeden.

JAN VAN GLIMES

(terwijl hij afgewend blijft stilstaan, met bitterheid in zijn stem):

Je schijnt die toch nog noodig te hebben.

NICOLAAS VAN HAMES

(gretig bijvallend):

En mij ook, Jan, vooral ook mij. Nicolaas van Hames die vol van zonden is.

JAN VAN GLIMES:
Natuurlijk en adieu!

(Maar als verstijfd blijft hij staan. Want de voorhang van de tent

wordt opengeslagen, en eenige soldeniers verschijnen. Ze zijn kennelijk bedronken, zij voeren een ruiter mede, wiens hoofd in een groot bebloed verband gewikkeld is, en die voorover gezakt tusschen hun armen hangt.)

EEN DER SOLDENIERS

(met dadelijk onbeschofte stem):

Hoogheid, Graaf van Nassau, hier brengen wij het zeer bedroefde overschot van Uw achterhoede. - Heidaar, knaap, verhaal het aan Heer Graaf, met snikken en tranen gelijk dat pas geeft.

(Zij schudden hem.)

DE GEWONDE

(met gebogen hoofd):

De Spanjolen. Geen soldaten... duivelen der helle. Niet om tegen te vechten... Ons gansche vendel gevallen. Gestoken, gebrand, verdronken. Zij gaven het pardon niet, waarom geroepen. Oh Himmel Herr Gott Sacrament wat een dag.

(De gewonde hangt zwaarder in de armen van de soldaten, half bezwijmd. Maar zij schudden hem onbarmhartig opnieuw, en roepen):

DE SOLDATEN:
Vooruit dan. Zeg het verder aan Heer Graaf.

DE GEWONDE

(opent zijn bloeddoorloopen oogen en loddert den Prins wezenloos aan. Dan zich vaag de les herinnerend):

DE GEWONDE:
Meesters in het vak, de Spanjolen. Groote meesters. En ze geven het pardon niet. Dat moet betaald worden. Wij worden te slecht betaald.

EEN KORTE ZWARE KEREL

(met een zwarte snor die tot zijn ooren door groeit, grijnst met bruine brokkeltanden):

U hoort het zelf, Heer Graaf.

ORANJE

(streng):

En jij soldaat, hangt hier een tijd rond in het kamp en bezuipt je, inplaats van je dadelijk te melden met een zoo belangrijke tijding. Begrijp dat je hierom des doods schuldig bent. Zeg op! Wat is er gebeurd?

DE KORTE SOLDAAT

(grijnst):

Niet zoo snel, Heer Graaf. Wij hebben dien knaap gevonden in het riet aan de kant van de rivier. Wij hebben hem met ons laatste beetje brandewijn bijgebracht. Och, hij had zooveel angst geleden. Hij riep aldoor om zijn moeder. Toen hij zijn goed moedertje een weinig vergeten was, hebben wij hem dadelijk aan zijne Hoogheid afgeleverd.

NICOLAAS VAN HAMES

(oploopend en de hand aan zijn rapier slaand):

Vermaledijde rabauw. Laat dat grijnzen en die toon.

ORANJE

(onderwijl met een rustig zijdelingsch gebaar Van Hames' hand van het gevest wegnemend):

Dus jullie laffe vlucht berooft ons van onze achterhoede. Vertel wat je weet, kerel. Maar dadeijk.

DE GEWONDE

(lallend):

Niet laf, Hoogheid. Dappere soldaten... dappere Duitsche soldeniers... Tegen den avond plotseling overvallen toen wij ons soepje aten... En de Spanjolen veel te sterk... niet gevlucht Heer Graaf... ons verschanst in het Huis van Gheete... maar dat deden ze branden... Wij moesten in de speren springen om de hitte des vuurs... Met eigen hand mijnheer Vaandrig op zijn Edele's goedgunstig en vereerend verzoek in zijn hart gestoken... Alles dood... verbrand... gestoken...

(Hij zakt nu dieper weg; een van zijn kwelgeesten geeft hem een harde stomp in zijn rug. - Hij kijkt nog moeilijk op en lalt zijn les nog):

Veel te klein soldij,

(en wordt bewusteloos, tusschen de soldaten die hem nu eindelijk loslaten).

DE KORTE

(met een venijnige trap in de lende van den bezwijmde):

Daar ligt hij nu, die arme knaap. Hij kan zijn woord niet meer doen omdat hij doodgaat. Maar Hoogheid heeft nu uit den onschuldigen mond van een stervend soldaat de waarheid vernomen. Voor het zware werk dat wij uit liefde voor zijn Hoogheid hier doen, is het soldij te laag. En het wordt niet eenmaal uitbetaald. Sinds twee weken hebben wij niets ontvangen.

DE ANDERE SOLDENIER:

En dat er in deze veldtocht geen pardon is, dat moet extra betaald worden. Want dat wisten wij niet.

DERDE SOLDAAT

(een broodmagere met roodomrande oogen, spreekt voortdurend op een jammertoon):

En wij raken nooit slaags, Heer. Straks bevriezen wij nog in die vervloekte kampen. Als Hoogstdeszelve ons dan een klein stadje zou willen geven om zelf een bete broods en een teugje wijn te kunnen nemen. Een stadje met zwakke wallen.

NICOLAAS VAN HAMES

(driftig vooruitkomend):

Rabauwen, ik geef jullie nog een kleine kans om aan de galg te ontkomen. Onmiddellijk te verklaren, krachtens wie je hier je onbeschofte praatjes staat te verkoopen.

(Met een trap naar de buik van de Korte):

Achteruit kerel. Je adem stinkt.

DE KORTE

(zijn buik die hij behendig ingetrokken heeft, overdreven smartelijk wrijvend):

Ik vraag den edelen Heer vergeving. Maar het gansche leger staat hier voor de tent!

(Het rumoer rond de tent is inderdaad onophoudelijk toegenomen. Het wordt soms een wild schreeuwen over en weer; één keer een kort ge-

kletter van zwaarden en de doodskreet van een getroffene, waarna het gezwatel der stemmen zich verwijdert.)

NICOLAAS VAN HAMES

(glimlacht daarom en zegt):

Jullie schijnt het anders onderling niet zeer eens te zijn.

DE KORTE

(nog steeds zijn niet-geraakte buik ijverig wrijvend, listig en valsch):

Dat zijn de lieden van het goed van Nassau, die den armen soldaat te kort willen doen terwille van hun zeer rijke, zeer edele Heer.

ORANJE:

Jij kerel, zult van de onbeschoftheid van je woorden later rekenschap moeten geven. Maar kom je namens je vendel: weet dan het volgende. Geplunderd wordt hier niet. Geen stad zal geschonden worden. De soldij wordt uitbetaald. Geld is onderweg. Maar zooals je van dien soldaat hier gehoord hebt, is er op dit oogenblik geen kwestie van soldij. Er is eerst kwestie van jullie leven. Wij moeten ons hierdoor vechten. Wat heeft een doode soldaat aan soldij? Wat een oneer voor een Duitsche soldenier die slap en onwillig vecht, zich door Spanjolen te laten afslachten. Soldij ontvangen en straks in de winterkwartieren soldij verteren, weet wel dat dit hier vechten beduidt en in leven blijven. Wanneer jullie te laf zijt om je gisteren gevallen kameraden te wreken, vecht dan tenminste voor je zelf. Gun de Spanjaard het genot niet, van je doode lichaam de penningen te grijpen, die je hier verdiend hebt. En snel besluit nu kerels, want elk oogenblik kan de hoofdmacht van den Hertog over ons komen. Het geld komt daarna, op mijn eer als groot en machtig edelman. Daarvoor wil ik mijn leven aan mijn goede en trouwe soldeniers tot pand geven.

(Er ontstaat een wankeling in de stemming. De soldaat die zooeven een stadje heeft geëischt, zegt):

Heer Graaf heeft gelijk. Hij geeft zijn leven in pand aan zijn trouwe soldeniers. Hoor je dit, Wilhelm. Zoo groote eer doet hij ons Duitschen aan.

DE TWEEDE SOLDAAT:

De graaf zegt het goed, Heinrich. Als ze ons doodslaan en uitschudden, dan graaien ze bij mij alleen maar in de luizen. In de hel zal ik daaraan mijn genoegen nog hebben. Heer Graaf heeft gelijk. Eerst vechten en dan soldij. Dood aan de papen. Voor Duitschland en voor Nassau!

DE KORTE

(voelt zich verloren. Hij zet lomp zijn laars op het roerlooze lichaam aan zijn voeten, kruist zijn armen en ziet met oogen,

even wreed als vertwijfeld, den Prins in het gezicht. Hij zegt):

Heer Graaf heeft het zeer schoon gezegd. Het zou verkeerd zijn ons door de Spanjolen zonder penningen te laten doodslaan. Maar Heer Graaf, wanneer wij dan eens met enkele vendelen bij den Hertog aankwamen, en zijne Hoogheid een klein welkomstgeschenk medebrachten, bijvoorbeeld enkele zeer hooge, zeer edele Heeren, naar wie de Hertog zeer verlangend is, - wat denkt UEd., zou de Hertog ons dan nog doodslaan? Zou hij ons dan een klein penninkske weigeren?

(Teemend):

Zulke kostelijke troepen en zoo hooge Heeren. Hoe de Hertog zich verheugen zou ze te zien.

(Plotseling zijn toontje latende varen en woest, extatisch schreeuwend):

Goudgeld is hier te verdienen. Pak aan, mannen.

(Oranje wordt krijtwit; Nicolaas van Hames wil toespringen. Oranje houdt hem terug met uitgestrekte arm, doet een pas vooruit en zegt met een stem, trillende van woede):

Soldaten, grijpt dezen Judas. Voert hem weg! Doodt hem!

(De soldaten staan te aarzelen. Zij kijken hulpeloos van den soldaat naar den Prins en weer naar den Korte, die zij reeds tot hun Eletto verkozen hebben. Deze laatste blijft uitdagend met gekruiste armen staan. Hij weet te goed dat elke terugtrekkende beweging nu zijn dood beteekent. De stilte in de tent stijgt tot in het ondragelijke. In deze stilte is alleen het haperende ademen hoorbaar van een aantal mannen. Maar ineens zwelt het rumoer buiten de tent weer aan, komt zoo vlakbij dat de edelen met een bijna onmerkbare knik naar elkaar terugwijken, en zich gereed maken hun rapieren te trekken. Met een brullende kreet wil de Korte zich op Oranje werpen, wordt bij zijn arm gehaakt door de lange soldaat, zoodat ze om hun spil draaien en elkaar verdwaasd aanstaren - een reusachtige soldenier stort naar binnen, springt de Korte op den nek, die krijschend door zijn knieën zakt, nu vallen ook zijn eigen kameraden hem aan, in een oogwenk ligt hij achterover, heesch prevelend en vloekend, terwijl een dolk op zijn keel gericht wordt. De tent is nu vol soldaten geloopen, die aan den ingang blijven staan. Een hopman dringt zich door hen heen en zegt, zonder groeten en nog hijgend van opwinding):

Heer Graaf, wij trekken door. Het oproer is voorbij. Nadat ik met eigen hand een der muiters doorstoken heb, zijn wij het eens geworden. Onze Duitsche mannen hebben hen overtuigd dat zij bedrogen waren, en dat hun soldij veilig was. Ze dorsten nu opnieuw naar bloed van Spaansche papen.

(Inderdaad hoort men buiten kreten opgaan: Leve de Graaf van Nassau. Voor Nassau en Oranje.)

(Bij deze kreten vallen de soldaten die de Korte vergezeld hebben op de knieën, met de handen omhoog. De lange jammert):

Genade, Heer Graaf. Wij hebben niet geweten wat deze Judas bedoelde. Genade, genade! Wij hebben den Heer nooit willen uitleveren. Wij wilden alleen maar een penninkske vragen.

(Niemand luistert naar hen. Oranje antwoordt den hopman):

Goed, Karl. De verschrikkelijke tijding heb je natuurlijk al gehoord.

DE HOPMAN:

Aan het riet van den oever der rivier heb ik dadelijk verspieders gelegd, die zich geen beweging van den Hertog zullen laten ontgaan. Totnogtoe verroert hij zich niet.

ORANJE:

Dat zal gauw genoeg beginnen. Jij moet met twee vendelen ruiters bij den oever blijven, en hem den overtocht lastig maken. Maar laat het niet tot een treffen komen, en volg ons snel. - En dan heb ik nog een opdracht voor je, Karl. Graaf Hoogstraten is vannacht gestorven. Zend de meesters hierheen, dat zij dit kostbaar lichaam verzorgen en medevoeren. - Zie, hier ligt hij.

KARL VON BIEBERSTEIN:

Ach, zoo groot een aanvoerder.

(Hij ontbloot zijn hoofd, de soldaten aan den ingang van de tent doen dit eveneens, behalve die welke bezig zijn de Korte te binden, die nu stil met gebogen hoofd geknield ligt, en met zich doen laat.)

NICOLAAS VAN HAMES

(wijst de beide andere soldaten aan en zegt):

Wat doen we met die kerels. Hangen maar?

ORANJE:

Laat ze loopen. Zij hebben aan de schrik genoeg.

(De Korte aanwijzend):

Maar deze man moet gedood worden.

(Een der bijna veroordeelde soldaten, met een poging om op de knieën nader te kruipen en de hand van Oranje aan te raken, die deze snel terugtrekt):

Wij danken U, groot en goedertieren Heer, dienaar van Christus. Zet ons in de eerste rij. Wij zullen vechten zonder een penning in onze tasch.

(Allen gaan weg uit de tent; men draagt den gewonde mede. Het laatst gaat de Hopman. Oranje roept hem nog na):

Denk aan de meester, Karl.

(Dan treedt hij naar het veldbed, Van Hames medetrekkend, voegt de handen van den doode ineen, en dekt hem. Hij zegt):

Mijn arme vriend, geen kleine stonde om je te beweenen werd ons gegund. Vergeef het ons. - Vindt je niet, Nicolaas, dat zijn gezicht gelukkig schijnt? Misschien aanschouwt hij nu Anna's

stralend aangezicht en spreekt van ons en onze kommer. Ach, ik zou willen dat zij in haar Heerlijkheid nog een enkele traan voor ons overhad, voor ons die in zoo'n donker dal zijn.

(Zich met een ruk omkeerend tot Van Glimes die op den achtergrond bleef staan):

En vaarwel, Jan van Glimes. Nu gaan wij ieder onze eigen kant.

JAN VAN GLIMES:
Misschien later, Oranje.

ORANJE:
Maar je hebt toch vrije aftocht, Jan.

JAN VAN GLIMES:
Ik ben je dankbaar, dat toen wij in het uiterste gevaar verkeerden, je het eenige woord hebt willen binnenhouden, dat jouw, ons aller leven had kunnen redden. Kerkenroof heb je hen niet beloofd.

ORANJE:
Je weet nu, Van Glimes, dat ik God liefheb bovenal, en elke wijze om hem te dienen mij even lief is. Hoe zou ik hun dan schennis dezer schoone kerken kunnen beloven?

JAN VAN GLIMES:
Daarom wil ik je in deze nieuwe benardheid niet verlaten.

ORANJE:
Wij gaan naar Waveren, Jan. God geve dat wij daar goede soldaten vinden.

(Zij gaan weg. De tent blijft eenzaam. Droef weifelend licht van de herfstmorgen dringt naar binnen, glanst over de harnasstukken van den gestorven Hoogstraten en omgeeft de stille doode met een bleeke schemer.
Geweldig en plotseling beginnen de trommen te dreunen.)

Het ellendig legertje trekt verder.

Verzen
door M. Dendermonde

Terugtocht

De schemer viel de bloemen aan
en voor het venster hing verdriet
om wat ontbrak in dit bestaan;
hij wilde kind zijn, grijsaard niet.

De wand vergleed tot bloemenveld
waar moeders glimlach was gezet;
toen stond hij op en met geweld
trok hij tot zich het geel portret.

Het koele glas tegen zijn wang
maakte dit laatste waanbeeld armer:
dat moeder hier was. Hij werd bang
en sloot zich in een kast, die warmer

hem streelde met de kriebelhanden:
de slippen van een oude jas.
Dan dreef hij naar verlaten stranden,
waar moeders hand de koorts genas.

Een buurvrouw vond hem 's morgens dood,
ineengerold tussen de wanden,
een kind, gevouwen in de schoot,
het geel portret nog in zijn handen.

Dreiging

Zie, waar de hemel stolt in parelmoeren vlagen
en wilde vogels klappen tot een laatste groet,
gaan verre bomen in een heuvelrij vervagen
alsof de nacht zich 't liefst tussen hun blaren spoedt

om daar vandaan het al in duister te bevangen.
De prilste sterren kaatsen al rondom elkaar
en spieglen sterker in het fletse lichtverlangen,
dat scheel en bang uit de verdrukte sikkel staart.

Als zo de nacht mij op een wandeling omvat,
gaat licht een onvermoede wijsgeer in mij spreken,
en richtend in het rood reclame-woord der stad,
dat reeds contouren uit een nevelbrand doet steken,

peins ik zo over wentelgang en eigen leven:
alweer een dag, die om en in mij is vergaan,
en elke dag een stap... Heeft niet de schemer even
als moeilijk scheiden dreigend aan de lucht gestaan?

De harmonikaspeler

De nacht scheen slechts de enkle melodie gewijd,
die onbestemd de schaduw in geheimen reeg.
De schuwe speelgoedtonen wiegden ongeleid
en zochten rust tegen de muren van de steeg.

Wie zo de nacht kon zingen uit een instrument
moest wel een stille wijze of een dichter zijn.
Nu maakte God zich trillend aan het lied bekend
en viel als zilver door 't gekartelde gordijn.

Toen vond ik hem, een nietige gestalte in het licht,
waaruit zijn schaduw angstig in de huizen vlood.
De maan verrees verrast en hoog om het gezicht,
dat wegviel om de ogen van een idioot.

De handen hielden vast d'harmonika omklemd,
de simple ogen voeren in de verte heen...
De heil'ge had zijn lied te hoog voor mij gestemd:
ik liep traag voort en liet den gek met God alleen.

Bekentenis

Ik had zo graag een grote dichter willen zijn,
die in zijn vers gezonken tot de wereld trad.
Nu bloei ik 's avonds eenzaam achter het gordijn,
terwijl ik heenvlied in de nachtstem van de stad

en kleine tranen trek als regels op 't papier.
De dingen van het leven in een vers gevat
doen mij de stille rol aanvaarden, die mij hier
gewezen is. Dan ga ik moedig langs het pad,

waarover God de nachten breekt in een gedicht,
en dat omhoogvoert boven alle wensen.
Maar 's daags verschrompel ik in 't helle licht
en voel ik mij in 't wreed gebaar der mensen
weer nietig en alleen, en weerloos zucht ik klein:
Ik had zo graag een grote dichter willen zijn...

Samenkomst
door W. Hussem

Wanneer ik 's nachts door droomen opgeschrikt,
Gewekt word uit den slaap en op moet staan,
Hoor ik uw voetstappen beneden gaan
Op d'eendre maat waarmee de gangklok tikt.

Dan weet ik dat gij tegenwoordig zijt
Zooals ik, kind nog, u in 't donker riep
En gij uw hand streek door mijn haar tot 'k sliep,
Of naast mijn bed zat als ik had geschreid.

Dan in de kamer rakel ik het vuur,
En bij het hel opvlammen van het hout
Is er niets meer dat ons gescheiden houdt
Dan straks uw heengaan in het morgenuur.

De persoonlijkheid van Freud
door Dr. Karl Landauer

De dood van Freud heeft de wereld doen schokken. De bodem beeft van bommen, mijnen en granaten. Duizenden jonge, veel belovende mensen worden gedood, verminkt, millioenen worden van huis weggesleurd. En nu overleed er een oude man, die sinds lange jaren zwaar ziek was, een stille geleerde, - ook maar een jood in emigratie. En de wereld houdt de adem in. De radio en elke krant roept het over de wereld uit. Zelfs degenen, die hem en zijn werk gedurende zijn leven hebben bestreden en geminacht, buigen zich thans in diepe eerbied. Want een persoonlijkheid stierf, - en persoonlijkheid was het, wat Goethe het hoogste van de aardse goederen noemde, wat hem als doel van het leven verscheen. Freud is dood, representant, in héél groot formaat, van een oude wereld. En wij vragen ons af of de laatste resten van die oude wereld nu achter hem aan zullen storten in de chaos van de oorlog.

Een o u d e wereld: meer dan tien jaar geleden riepen wij te Frankfort, - in aansluiting bij de universiteit aldaar, - een psychoanalytisch instituut in het leven. Een hoogstaand professor verklaarde toenmaals welwillend, dat hij ons niet in de weg wilde staan. Omdat zulks ook niet meer nodig was: Freud was overleefd, ‘bestes 18. Jahrhundert’. Toen Freud deze opmerking hoorde, zei hij glimlachend: ‘Welk een eer met Voltaire en de jonge Goethe in één adem genoemd te worden!’

Het blijkt, dat de man gelijk had met zijn karakteristiek: Freud belichaamt inderdaad de voortzetting van de beste traditie van deze gouden eeuw van menselijke geestesontwikkeling: de wil van den citoyen zich vrij te maken van alle beperkingen, die in naam van god en de ‘angestammten Gewalten’ hem werden gesteld, de wil voorts om voor dit doel macht te verkrijgen over de oneindige hulpmiddelen van de natuur. Ratio was het wapen; het doel: zoveel mogelijk geluk

voor al wat mensenaanschijn draagt. In dit opzicht was Freud een man van de 'Aufklärung', èn materialist èn rationalist, karakteriseringen, die voor vele mensen van onze tijd scheldwoorden zijn. Vreemde tegenstelling: toen Freud in de jaren negentig van de vorige eeuw met eigen vondsten en theorieën in de openbaarheid trad, hoorde hij heel andere scheldwoorden: onwetenschappelijke fantast, reactionnaire antimaterialist, etc. En het merkwaardigste van dit alles is: beide schematiseringen hebben in zekere zin gelijk!

Maar modewoorden zijn niet op een zelfstandig mens van grote afmetingen toepasselijk. De metgezellen van zijn virilitas zagen alleen, dat Freud zich met de ziel van de mens bezig hield, dat hij uit haar al het verdriet en alle vreugde, al het hoge en al het lage, begrijpelijk wilde maken. In zijn juventus had hij belangrijke werken over de hersenen en hun materiële functie geschreven. Maar alleen uit het psychische was voor hem het psychische af te leiden. Niet de hersenen verklaarden hem ons psychisch leven; het beleven zou voor hem in de toekomst het functionneren van de hersenen verklaren.

Voor de metgezellen van zijn senectus echter was hij de materialist, die ordende, naar natuurwetenschappelijke wetten, wat geheimzinnig en onzegbaar is, - de bandeloze chaos wilde hij utilaristisch en eudaimonistisch in de dienst van de enkeling stellen. Niets was er heilig voor hem. Men sprak van Hybris, die gehaat werd door de goden en door de machtigen der aarde. Beiden hadden, van hun standpunt uit gezien, gelijk: nog eens wil ik dit in de zin van Freud onderstrepen. Want Freud bestudeerde de subjectieve gegevens en de gebondenheid aan de tijd van zijn tegenstanders, begreep hen en - ging zijn eigen weg, een stenig pad, ver van de straatweg gelegen. Hij begreep ook hoe hij zelf tot zijn weg kwam. In enge burgerlijke kring geboren, heeft hij in zijn jeugd de nood leren kennen. Zijn vader - voor het kind het almachtige wezen - ontpopte zich voor hem als machteloos tegenover de sociale krachten. In zijn geschriften[1)] spreekt Freud van de financiële ineenstorting van den vader, van de vernederingen, waaraan de jood in het kleine stadje was blootgesteld. Maar de opgroeiende mens heeft een stevig houvast

1) Traumdeutung. Ges. W.B. II.

nodig, dat eeuwig, alomtegenwoordig lijkt; dit waren zekere idealen. Dit was vooral het begrip van de waarheid, waar je naar streeft in eerlijk zoeken. De benadering hiervan op zich zelf maakt het de moeite waard zich te laten uitschelden - hij heeft dit rijkelijk ondervonden. - Je mag de waarheid nooit verloochenen, ook al zou je erbij te gronde gaan: een jong onderzoeker, voor wien uit de belijdenis van een wetenschappelijke waarheid grote moeilijkheden waren ontstaan, en die dit aan Freud schreef om als vergoeding tenminste zijn lof te winnen, antwoordde hij ironisch: 'wel bedankt!' Want wat was er voor groots gebeurd? Wat had hij anders kunnen doen? Hij moest toch wel zo handelen. Dit lijkt hard, haast onmenselijk. Velen hebben hem zo gezien; sommigen van zijn vroegere volgelingen heeft hij op een dergelijke wijze van zich verwijderd, want

> 'Weit hinter ihm im wesenlose Scheine
> Lag - was uns alle bändigt - das Gemeine'.

Zo sprak Goethe over den groten idealist Schiller[1)].

Hier de idealist Freud: van het eerste begin af heeft hij gezien dat in de mens ethische, aesthetische en andere maatschappelijke normen - i.e. bovenpersoonlijke krachten - werkzaam zijn. Deze neemt het kind in zich op, want het vereenzelvigt zich met vader en moeder; zó als zij gaan en staan,

1) Het is geen toeval, dat zich de vergelijking tussen Freud en Schiller opdringt: Schiller begon als woordvoerder van het leven, van het naar boven streven tegen de oude ordening: schuld aan een misdaad, die hiervan het gevolg is, hadden de ouden, die onderwerping van de jeugd eisten. Hij eindigt, terwijl hij het gewicht legt op de schuldgevoelens van den dader:

> 'Das Leben ist der Guter höchstes nicht;
> Der Uebel größtes aber ist die Schuld.'
>
> (Braut von Messina)

Schiller trok in de strijd met de roep: 'in thyrannos' (motto van 'Die Räuber') en wordt voor de conservatieve burgerlijkheid van de 19e eeuw tot idool, omdat de angst voor de sociale tegenstellingen zich kan verschuilen achter de schoonheid. Sommige volgelingen van Freud vluchten tot hetzelfde doel achter het psychologisme. Al de tragedies van Schiller draaien, weinig gecamoufleerd, om het 'Urverbrechen', de rivaliteit van den zoon (en jongeren broeder) tegenover den vader (en ouderen broeder) uit minnenijd om de moeder (en zuster). Freud plaatst het Oedipus-komplex in het middelpunt van het psychische leven.

voelen en denken, zó gaan zij hem in merg en been over en zo ook de grootouders, ja ongekende voorouders, die al lang tot stof zijn vergaan.

Om op te komen voor hetgeen hij voor juist hield, was Freud tot iedere opoffering bereid. Hij heeft als jonge geleerde van de oude school deze verlaten, terwijl hij zich daar door prachtige klinische opstellen en boeken, die op dit moment nog waarde hebben, had geïntroduceerd, en verspeelde zijn carrière aan de Weense universiteit. En toch heeft hij academische eerzucht gekend. Zijn dromen en in het bijzonder de 'Einfälle' bij deze dromen[1] bewijzen dit, en hebben hem dan ook genoeg hoongelach bezorgd. Hij heeft afstand gedaan van een practijk, opgebouwd op de opbloeiende chemische industrie, die voor den gemakzuchtigen medicus geruststellende middelen en masse klaar had. Hij ging in de eerste plaats naar Parijs, naar Charcot en later naar Nancy om de hypnose, toentertijd nog iets meer geminacht dan nu weer, te leren kennen. Dit alles heeft hij gedaan, hoewel hij bitter nodig zijn brood moest verdienen: hij wilde trouwen; ook hij heeft een klein privé-geluk gezocht. Maar deze romanticus onderzocht in dezelfde tijd zéér explosieve stoffen. Hij schreef, ofschoon hij wist, dat hij door de society in de ban zou worden gedaan, over datgene, wat in deze tijd méér dan iets anders moest worden doodgezwegen: de sexualiteit. Niet over de grote liefde echter schreef de jonge privaat-docent, maar bv. over geboorteregeling en nog wel in een politiek niet gearriveerd tijdschrift. Op dezelfde nuchtere wijze heeft de oudere in een tijd, die het geweld heroïseert, over de primitieve, in ieder leven aanwezig zijnde lust tot vernielen en doden geschreven. In dezelfde tijd echter lezen wij[2] de ons merkwaardig lijkende biecht: hij heeft altijd getracht gevaren uit de weg te gaan! Ik veronderstel dat niet alleen ik, maar talrijken met mij, bij het lezen van deze regel het hoofd hebben geschud en zich zullen hebben afgevraagd: wat ter wereld eist deze man dan nog meer van zich zelf - en dat wil zeggen ook van ons?

Bij het uitsterven van de 19e eeuw was het revolutionnaire élan der wetenschappen geremd tot slechts een geroutineerde

1) Traumdeutung, l.c. Bd. II.
2) 'Neue Folge von Vorlesungen', l.c. Bd. XII.

beheersing van de techniek overbleef. De mensen hielden bezig zich bv. met de natuurkrachten der electriciteit en der chemie, d.i. van krachten door den beschouwer afgezonderd, men zou haast kunnen zeggen: geabstraheerd. Voor den groten physioloog Voit wordt het menselijke lichaam tot chemisch laboratorium, waarvoor de hygiënicus Gruber het spaarzaamste minimum van brandstoffen bepaalde, om het zo rationeel mogelijk in het leven te houden. De kliniek heeft hetzelfde voor den zieke gedaan. Het onderzoek van de hersenen localiseerde de verschillende functies in bepaalde toestellen van deze grote fabriek. Wernike formuleerde het toenmalige inzicht in de èn grandioze èn groteske zin: ziekte van de geest is ziekte van de hersenen.

De 18e eeuw had het individu in het middelpunt van het meest levendige leven èn van de natuur èn van de andere mensen gezien. Op dezelfde wijze zag Freud, d.w.z. zoals gij en ik den mens dagelijks het individu beleven, zijn verlangen naar lust en vooral naar de lust, die de hele natuur en heel het menselijk leven en beleven op gang houdt: de sexualiteit. Het was verboden daarover te spreken, want zij verstoort de burgerlijke rust. Leven is echter verstoring van deze rust, is streven naar altijd nieuw leven, naar lustvol bloeien van millioenen en milliarden. Het brengt het maatschappelijk evenwicht in gevaar. Maar Freud hield zich, zonder iets te ontzien, juist met dit woekerende leven bezig.

Bij deze taak vond hij verbouwererende dingen: de sexualiteit is niet een op-zich-zelf staande kracht, vast verbonden aan het genitale, alleen in dienst van de voortplanting. Van alle organen gaat de ‘libido’ uit en is werkzaam aan alle organen, aan alle objecten van de omgeving, èn levende èn dode. Zij is den mens van de eerste dag af aangeboren. Wanneer zij het lichaam verlaat, sterft de mens. Dat was ontwijding van de reine kindheid en van de meest verheven en menselijke betrekking, die tussen moeder en kind. Een storm van verontwaardiging brak los. En toch heeft Freud niets nieuws van betekenis gezegd, niets, dat niet vóór hem door talloze kunstenaars was beleefd en uitgesproken. (Geheel in de bedoeling van Freud poog ik verband en niet originaliteit aan te tonen).

Weer is het geen toeval, dat we Freud met kunstenaars op één lijn stellen. Bij zijn antwoord op de tegenwerping, dat hij een man van de 18e eeuw zou zijn, heeft hij niet aan de grote mannen van de natuurwetenschappen uit die tijd gedacht, zeker niet aan de philosophen. Hij dacht aan Voltaire en aan Goethe, twee dichters. Dichters ook waren zijn voorlopers. De methode van wetenschappelijke psychologie, die hij toepaste, was de methode, die altijd door de kunstenaars is gebruikt en gehandhaafd zal worden: medebeleven met den mens. Zelfs het meest nare en zieke was voor hem alleen een ander zelf. De prikkels, die van buiten af op zijn object van studie inwerken, zijn niet de prikkels van het laboratorium, die men moeilijk kan doorgronden, omdat zij buitengewoon gekompliceerd zijn, juist omdat zij zo eenvoudig lijken. Het zijn de gebeurtenissen van het leven, bestudeerbaar als belevenissen omdat de mens op deze gebeurtenissen met zijn geërfde affecten reageert - in het bijzonder met angst en verdriet - en met zijn driften, overgeërfd in de bouw en de functie van zijn organen. Iedere belevenis echter laat zijn sporen in de psyche achter en verandert zodoende de latere wijze van reageren.

Omdat Freud, - evenals de kunstenaars en in het bijzonder de dichters, - den mens onafscheidbaar van zijn milieu heeft gezien, wordt voor hem de persoonlijkheid in al haar uitingen - in het bijzonder de ziekelijke symptomen - resultaat van conflicten tussen ‘binnen’ en ‘buiten’. Weliswaar ontwikkelt zich tussen deze extremen een steeds belangrijker wordende tussenlaag: buitenwereld, die tot binnenwereld wordt. Van bijzondere betekenis is hierbij de naaste omgeving van den kleuter, die, door zijn hulpeloosheid, voor liefde en verdriet bijzonder gevoelig is; en dit milieu is vader en moeder. Hoe en wat deze toestaan, hoe en wat deze weigeren, d.w.z. het Ueberrich, neemt meeren meerde functie van rem en aandrift van de buitenwereld over.

Nu zijn er in de maatschappij - we hadden het er al eerder over - talloze dingen, die niet mogen worden gedaan, waarover men zelfs mag praten noch denken, wanneer men een fatsoenlijk mens en het aanzien en de liefde van zijn omgeving waardig wil zijn. Zo worden voor het kind een verbazend groot aantal gedachten ondenkbaar, o n b e w u s t .

Maar deze gedachten, ofwel het daardoor gewekte streven, blijven in de mens en vragen dwingend tot uiting te komen. Maar dan moeten ze zó omhuld zijn, dat het subject hen niet meer als deze verboden strevingen bewust kan herkennen. Dus moeten de óf vervalst worden in rationaal-toelaatbare tendenties, óf ze kunnen zich doorzetten, wanneer zij in de dienst van het Ueberrich treden: het subject wegens zijn zondig verlangen straffen. Zodoende worden zijn kwelling, dwang, rem. In het leven van het individu worden zij tot ziektesymptomen, in het leven van de maatschappij tot ideologieën[1)] of ze worden dienstbaar aan sublieme doeleinden, d.w.z. ze worden tot artistiek, wetenschappelijk of ander sociaal waardevol streven. Dus: het milieu bepaalt door zijn normen wat onbewust zal worden. Nu is een centrale gedachte van Marx: 'het zijn bepaalt het bewustzijn'. Freud schijnt historisch materialist te zijn! Maar mensen als hij zijn onbruikbaar als partijgenoot. Daarom vond hij ook onder de marxisten talloze tegenstanders, die hem verweten: Freud beweert weliswaar niet, dat het bewustzijn, maar toch dat de psyche het zijn bepaalt. Volgens hem grijpt het Ueberrich op ieder ogenblik in het doen en denken van het individu in. Ja zeker: geesteskrachten, maar ingeplant in de mens op zeer materiële wijze en bewaakt door aanwezige zeer materiële representanten.

Hoe is het bijvoorbeeld met het eigendom van de productiemiddelen, waarvan het bezit enkelen de mogelijkheid geeft de grote meerderheid der mensen in materiële afhankelijkheid te houden? Waarom zijn de ontrechten zich niet bewust van hun situatie, niet klassebewust? Niet alleen onteigenen zij niet, zij verafgoden de macht, in het bijzonder die van het geld, dat toch alleen door hun waardering waarde heeft, en zij aanbidden de macht van het bezit. Dit is een gebeuren in de ziel. Maar het heeft als drijfveren driften, dus gebeurtenissen, die niet voldoende beschreven zijn, wanneer men hen enkel psychisch en niet ook lichamelijk, materieel beschrijft. Deze driften zijn de gewichtigste productiegoederen van de mensheid, hun eisen van lust zijn de meest conserverende

1) Omdat psychische epidemieën door affecten veroorzaakt en door driften gevoed worden, zijn ze nooit door ratio, maar alléén door verandering van de realiteit te bestrijden.

krachten in de maatschappij. Freud zou nooit óf voor de oude these óf voor de marxistische antithese partij hebben gekozen, maar voor de synthese: in de practijk voor de eeuwige wisselwerking, theoretisch voor de identiteit. Hij zou óf met Goethe geantwoord hebben:

> 'Nichts ist innen, nichts ist außen;
> Denn was drinnen, das ist draußen,'

óf hij zou de oude schertsvraag gesteld hebben: 'wat was er eerder, het ei of de kip?'

En daarbij zou over het waardige gezicht een wonderbaarlijk lichte glimlach zijn gegaan, want deze ernstige, haast sombere man was vol van een wijze humor. Hij hield van geestigheid (Witz). Haast bij iedere bespreking, bij ieder probleem had hij de een of andere korte geestige opmerking in petto, een sleutel, die als het ware de hele situatie - en tevens den toehoorder - opende. En hoe vertelde hij deze grappen! Toch - of juist daarom - was de 'Witz' een heel ernstige zaak. Als ieder instrument, dat hij gebruikte, heeft hij ook dit tot onderwerp van wetenschappelijk onderzoek gemaakt[1)]. Het gebruik, dat Freud van de Witz maakte, was bepaald artistiek. Überhaupt was Freud - die weliswaar nooit een kunstwerk heeft geschapen - naar zijn wezen een kunstenaar en wel een zeer grote. Zeker: zijn zienswijze heeft het kleinste - en juist dit - niet verwaarloosd. Zo toont hij[2)] aan een klein, haast onzichtbaar gebaar van Eleonora Duse ons lang voor het toppunt der handeling, het nog onbepaald lijkende doel van de uitbeelding aan. Altijd zag hij een verband tussen het kleine en het grote, hij zag wat van elkaar verwijderd leek mèt elkaar; hij dichtte, d.w.z. in letterlijke zin: hij maakte dicht, grijpbaar wat voor ons onvatbaar was, en hij kon datgene wat hij beleefde ook uitspreken. Met een kleine, maar belangrijke variatie is op hem toepasselijk wat Goethe Tasso laat zeggen:

> 'Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
> Gab ihm ein Gott zu sagen, was wir leiden.'

1) Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten, l.c. Bd. IX.
2) Zur Psychopathologie des Alltagslebens, l.c. Bd. IV.

Aan Freud was het gegeven uit te spreken wat de anderen lijden omdat zij door het verdriet stom, door de angst geremd waren te spreken, ja, te denken.

De taal die Freud gebruikte is dan ook meesterlijk. Hij behoort, volgens het oordeel van Thomas Mann, Stefan Zweig en vele anderen, tot de classici van het Duitse proza. Men zie b.v. de opbouw van een ziektegeschiedenis of van een opstel: eenvoudig, ja nuchter begint het; opeens een verbazende, totaal nieuwe wending; haast dramatisch klimt het op, om ons eindelijk naar een wijd uitzicht mede te voeren. Er tussen-door vinden we enkele beelden, die ons met één blik het geheel laten overzien. Een gedeelte hiervan is in het algemene spraakgebruik van de Duitse taal overgegaan. Zoals b.v. de uitdrukking 'Verdrängung', die voor ons het kernprobleem van Freud in één woord samenvat. Maar een woord mag niet meer praejudiceren, dan het kan verantwoorden. Zo heeft Freud zich tegen de uitdrukking 'onderbewust' verzet, die moet aanduiden wat ons niet bewust ('onbewust') is, maar dat toch in ons werkzaam is. 'Wáár "onder" is dit?' vraagt hij. Als men hem zou willen antwoorden, dat het onder de drempel van het bewustzijn is, dan zou hij tegenwerpen: 'over de drempel gaat de gast van buitenaf de kamer in, maar niet van onderen komend. Onder de drempel wonen muizen. Zijn niet-bewuste gedachten muizen?' Gewoonlijk is zijn stijl eenvoudig, helder en krachtig. De toverkracht is hem eigen, waardoor oude munten, waarvan de stempeling onscherp is geworden, in zijn hand weer een duidelijke tekening krijgen. Hoe is dit mogelijk? Daar zijn altijd weer zinswendingen, die - zoals mij een Hollandse vertaalster zeide - in het Nederlands onmogelijke germanismen zijn. Maar bij het opzoeken in Duitse woordenboeken blijkt ons, dat het om Freudismen gaat, nieuwe muntingen, zó kennelijk uit de geest van de Duitse taal geboren, dat zij vertrouwd lijken.

Is het al vreemd, zich voor te stellen, dat Freud niet enkel in zijn taal, maar altijd doordrongen was van de lust tot scherts, haast nog vreemder lijkt het, dat deze sombere man zo uitzonderlijk veel van vrolijke kinderen hield. Eén van mijn liefste herinneringen aan Freud is een kiekje, genomen uit zijn werkkamer in een vacantie-verblijf. Op het grasveld,

overstraald door schitterend zonlicht, stoeien meer dan twintig kinderen, die uit de hele buurt naar zijn huis toe waren gekomen om te spelen. Maar vlak voor het raam stond het bureau van Freud en op deze plaats schreef hij 'Das Unbehagen in der Kultur'[1]. Soms, wanneer zijn gedachten niet verder wilden, gingen zijn ogen van het sombere boek naar het zonnige grasveld en vonden zij rust bij de krioelende kinderen. Soms kwam hij naar buiten gelopen, nam je bij je arm en trok je mee op een wandeling. Hij liep dan hard berg-op en berg-af, zó, dat de jongere het haast niet kon bijhouden - want hij die tientallen jaren iedere dag 10 uur en langer, zittend bezig was, hield van vele en vlugge bewegingen. En hierbij discussieerde hij hard-op met zich-zelf. Tot klaarheid gekomen, draaide hij zich om en nu bleken opeens alle bloemen rondom voor hem te bloeien. Hij kende ze haast allemaal. Want alles wat leeft, heeft zijn belangstelling gehad. 'Wer das Tiefste gedacht, liebt das Lebendigste' (Hölderlin).

Freud bestudeerde het individu als driftwezen, temidden van zijn milieu en zodoende moest hij ook van de studie van de op-zich-zelf staande ziekelijke verschijnselen tot de persoonlijkheid met al haar levensuitingen komen: van de a- en antisociale ziekten en misdaden tot de maatschappelijke uitingen van het alledaagse leven en tot het karakter van de alledaagse huidige mens, zogoed als tot de primitieve wereld met haar vreemde wijze van beleven; van de gewone mens tot de buitengewone met zijn sublieme prestaties, zoals kunst en wetenschap. Men heeft hem dit laatste als gebrek aan respect bijzonder kwalijk genomen. Van zijn standpunt uit was het in het minst geen ontwijding van deze ook voor hem hoogste menselijke producten. Ja, zijn doel is - tenminste in het begin, toen hij nog zeer optimistisch was -: de driften, die zich tot nu toe óf op a- óf op antisociale manier hadden botgevierd, te sublimeren. Maar hij is ook later geen pessimist, want zijn overtuiging wordt: de mensen zijn niet ziek, omdat zij slechter zijn dan zij weten, maar omdat zij beter willen zijn, dan zij kunnen. Zijn wereld lijkt velen somber, omdat hij geen antwoord geeft op de vraag waarvoor de mens leeft. Hij neemt er genoegen mee het waaròm - de causaliteit -

1) l.c. Bd. XII.

te bestuderen. Dit doet hij ook ten opzichte van de doeleinden en de illusies[1].

Zijn doel - wij hebben het in het begin genoemd, - is het geluk van iedereen enkeling, omdat zijn verdriet zowel het verdriet alsook de schuld van ons allen is.

Ik heb proberen duidelijk te maken hoe rigoreus Freud in zijn eisen tegenover zich-zelf en de mensen van zijn omgeving was. Hij wordt steeds zachter en begrijpender tegenover de zwakten van de mens. Maar niet van alle mensen. Want tegenover zich-zelf bleef hij altijd streng en het hoogste eisend. Daarom is zijn leven naar buiten toe van een vreemde, simpele burgerlijkheid. Hij behoorde niet tot degenen, die een godsdienst grondvesten en doen zoals de koran zegt: iedereen kan voor zich-zelf drie of vier vrouwen nemen, ‘maar gij, o profeet, gij moogt er zovele nemen als gij wilt’. Inderdaad heeft hij velen iets in de plaats van godsdienst gegeven. Maar hij heeft zelf niet de eigenschappen van een godsdienststichter gehad. Weliswaar is haast iedereen, die het geluk heeft gekend, met hem in nauwere aanraking te komen, onder de bekoring van zijn persoonlijkheid gevangen geweest; men moest van hem houden of... men moest hem haten. Maar hij was eenvoudig, haast schuchter. Hij heeft zich bijna nooit in het openbaar vertoond en, terwijl hij een van de grootste redenaars was, die ik ooit hoorde, sprak hij niet graag, behalve wanneer er een beperkte kring om hem heen was: hij hield er niet van[2] gedurende vele uren aangekeken te worden. Zo kwam hij tot zijn merkwaardige techniek om, achter de patiënt zittende, hem te behandelen, en bovenal tot de mogelijkheid om de mensen, waarmee hij te maken had te bestuderen zonder hen al te veel te beïnvloeden. Want zijn therapeutische doel was niet de mensen te leiden - hij heeft er zich zeer tegen verzet, dat men aan de studie van den zieke, de psychoanalyse, een leiding, een psychagogie vastknoopte. Hij wilde de mensen innerlijk vrij en zelfstandig maken, in staat om te genieten en te werken. Klassiek voor hem is, dat hij, de grote tovenaar, een zeer matig hypnotiseur was. De psychoanalytische methode is ontstaan uit zijn zelfcritiek: toen hem eens een zieke, bevrijd van

1) Die Zukunft einer Illusion, l.c. Bd. XI.
2) Zur Technik, l.c. Bd. VI.

de last van een kwellend symptoom, om de hals viel, schreef hij: '.... war ich nüchtern genug, diesen Zufall nicht auf die Rechnung meiner persönlichen Unwiederstehlichkeit zu setzen, und meinte, jetzt die Natur des mystischen Elementes, welches hinter der Hypnose wirkte, erfaßt zu haben. Um es auszuschalten, oder wenigstens zu isolieren, mußte ich die Hypnose aufgeben'[1].

Niet hij, maar het erkennen van de werkelijkheid moet de mensen gezond maken.

Ziek worden de mensen onder de eisen van het leven. Daarom gaf Freud in de eerste decennia van het analytisch onderzoek aan de driften en hun lotgevallen zijn belangstelling. Hier moest het fundament voor een onvooringenomen sexuele wetenschap worden gelegd. Vervolgens bestudeerde hij de normen, waarmee de driften in conflict staan, en zo leerden wij het ontstaan en de ontwikkeling van het Ueberrich kennen. Het laatste tijdperk van zijn werk is gekenmerkt door het bestuderen van de uitwerking der gewelddadige driften. Vooral trok het onderzoek zijn belangstelling, in hoeverre deze 'doodsdriften' in de cultuur zijn opgegaan en haar ontbinden.

Het spreekt vanzelf, dat zijn inzichten met de tijd veranderden, en daardoor mede zijn theorieën. Want hypothesen zijn niet van gewicht. Zij zijn het dak waaronder men korte tijd verblijft om voor nieuw werk krachten te verzamelen. Zij zijn niet zoals de naam voorspiegelt het fundament waarop men staat en bouwt. De feiten, dat zijn de grondslagen.

Ik wil met een voorbeeld aantonen hoe in de loop van tientallen jaren bij Freud theorieën veranderden. Reeds heel vroeg stuit hij op de reactiebewijzen, waarmee de mens op onaangename prikkels antwoordt, bv. op verboden van lustvolle bezigheden; om zo te zeggen als reflex ontstaan dan doodswensen tegen de remmende objecten. Die mag men echter niet hebben, eist de maxime van de society. Ze zijn zeker tegenover geliefde en gezaghebbende mensen ondenkbaar. Ook het feit, dat men, en in het bijzonder het kind, op dezelfde mensen door de nood van de eigen hulpeloosheid aangewezen is en zij tegelijkertijd - niet alleen de ouders voor het kind, maar ook de Führer voor de volksgenoten -

1) Selbstdarstellung, l.c. Bd. XI.

de belangrijkste gevers van lust en liefde zijn, maakt het noodzakelijk, dat de doodswensen verdwijnen. Ze worden dan meestal onbewust, d.w.z. ze blijven in de psyche bestaan en zijn daar werkzaam, ook en juist voor het Ueberrich, dat diep in hetzelfde onbewuste wortelt en gedachten als daden beoordeelt. De gevolgen zijn zelf-kwellingen, precieser gezegd: straffen door het Ueberrich aan het 'ik' opgelegd, en tegelijkertijd boete om het Ueberrich weer vriendelijk te stemmen. Voor de rechtbank van de bewuste ratio gebracht, moet echter het Ueberich zijn aanspraken laten varen: want redelijk bezien kunnen wensen geen kwaad doen. Alleen de redeloze angst van de mens voor de almacht van de gedachten, dus een algemeen verspreid wangeloof, maakt ze angtswekkend. Daarom moeten zij verdrongen worden.

En verder: wat is de wens van het kind naar de dood van den vader bv.? Wat betekent dood voor het kind? De dood is niet eeuwig, maar ieder ogenblik weer op te heffen, een dood met de mogelijkheid van herroeping, zoals het flauwvallen of de slaap, die niet alleen voor de oude Grieken een visite in het dodenrijk was. De dood is niet absoluut, zoals hij voor ons, maar hij kan zelfs nog versterkt worden. Zo riep een kind, dat bij het soldaatje-spelen zijn vriendje had doodgeschoten, toen deze na te korte tijd weer wilde opstaan: 'nòg doder, nòg doder!' Vele godsdiensten brengen hetzelfde duidelijk tot uitdrukking: volgens dit geloof worden de mensen na korter of langer duur tot nieuw leven wakker, óf in onze, óf in een andere wereld. Daar wordt de enkeling gestraft of - wanneer hij boete gedaan heeft - voor altijd met zijn geliefden verenigd. Zo wordt de dood ook tot de hoogste vervulling van de liefde. (Daarom zei Scheeler mij, dat de eros de doodsdrift is.)

Gedurende de wereldoorlog werd de wereld niet alleen door doodswensen bedreigd, maar ook door doodsgevaren; dus de doodswensen konden gemakkelijk in vervulling gaan en het had vaak de schijn, dat de almacht der gedachten werkelijk bestond. Toen schreef Freud, dat men zijn eigen dood niet kan beleven. Voor het innerlijk gebeuren van den mens is de eigen onsterfelijkheid psychisch gegeven. In de rouw-riten en in de depressieve en melancholische ziekten echter zou de mens zichzelf voor de doodswensen tegenover de buiten-

wereld straffen, omdat de autoriteiten rondom hem en hun representanten in hem, ze veroordelen. In de angstziekten vreest het individu het verlies van de liefde dezer instanties als gevolg van de boze wensen.

De Freud van de virilitas verzacht - zoals men ziet - de dood en de doodswensen. Op dezelfde wijze staat hij tegenover het lijden, althans tegenover het lijden, dat men zichzelf aandoet. Pijn, angst, rouw en dergelijke affecten spreken alleen in het bewustzijn tegen het streven van de mens naar lust, tegen het lustprincipe. Alle verdriet en het lustprincipe zouden door het realiteitsprincipe overwonnen kunnen worden: doordat men, om het grotere verdriet te kunnen ontgaan, het kleinere vrijwillig op zich neemt, en afstand doet van de kleinere lust, om de grotere te krijgen. Maar ratio, die het realiteitsprincipe en zodoende de toekomst representeert, is helaas zeer breekbaar en door alle gaten dringt het streven naar de momentele lust en de angst voor het momentele verdriet door. Zo is de pijn en het verdriet van de ziekten en al de ellende, die de mens aan zich-zelf en aan zijn geliefden toevoegt, maar al te goed te begrijpen. Bijzonder belangrijk is de ‘vlucht in de ziekte’. Het eeuwig kinderlijke in de mens, dat niet het ware nut voor de eigen persoon - en dat wil ook zeggen voor de omgeving - aanvaardt, zoekt situaties, gelijk aan die, waarin men als kind huilend met zijn kleine pijntjes bij moeder kwam, omdat zij je troostte en vertroetelde. Maar de ziekte geeft nog meer voordeel: pijn, verdriet, en verdere symptomen pijnigen ook de boze omgeving, dwingen haar boete te doen, straffen en kwellen haar. Dit was alles te begrijpen. Het was te betreuren, ook in het belang van de zieke zelf, en van de vele tyrannieke karakters. Tegen dit alles moest de therapeut de verlichtende ratio aanroepen, onbewuste dingen in het bewustzijn terugroepen. Dan viel al de nonsens van de mens af en het geluk van de mens, van ieder enkel individu kon opbloeien; dan kon hij genieten in een omgeving, die gelukkig wordt en gelukkig maakt, en werken aan het geluk van de anderen, in het bijzonder aan het geluk van de geslachten, die na ons zullen komen en ons eigen beter en gelukkiger zelf zullen worden.

Maar niet alleen de medicus Freud zag zich vaak machteloos tegenover de wil van den zieke om te vernielen, ook zich-zelf

te vernielen, zelfs wanneer de mens bewust de beste wil heeft zich-zelf te herkennen. Want zovelen zijn daartoe te zwak, zij zoeken illusies en laten zich door deze geruststellen. Ook als criticus van de cultuur zag hij de eisen steeds groter worden en daarmee de spanningen, leidend tot vernieling en zelf-vernieling. Maar hij zei niet, zoals Mephistofeles in Goethes Faust: 'Was entsteht, ist wert, daß es zugrunde geht'. Hij vroeg naar de oorzaak van de schijnbare nonsens om deze te kunnen bestrijden. Uit deze èn theoretische èn practische moeilijkheid kan men de uitweg vinden door het bestuderen van de reactiewijzen, het 'Ich' - de tegenstelling tot de driften, het 'Es' - waarover Anna Freud een belangrijk boek gepubliceerd heeft[1]. Uit schuldgevoelens, uit angst voor het Ueberrich, uit verdriet over het verlies van een liefdesobject of van liefde of waardering, enz. poogt de mens vaak aan de realiteit te ontvluchten en hij 'regredeert' tot een vroeger tijdperk waarin hij gelukkig was, tot een vroegere trap van ontplooiing van de libido. Dit besef, ons door Freud geleerd, is aan talloze gevallen getoetst. Maar ook het ik van de volwassene heeft vroegere stadia van vorming; ook tot deze regredeert de mens vaak in zijn nood. Deze te doorgronden is plicht.

Freud echter zag nog een andere weg: alles wat leeft, streeft de dood tegemoet. In millioenen van jaren heeft zich de levende substantie altijd opnieuw uit de dode ontwikkeld, zich vermenigvuldigd en gedifferentieerd. Volgens het principe van de traagheid herstelt de slinger van de klok altijd weer vroegere posities: zo streeft dit ook in al het levende naar de drempel van het anorganische, tot het punt van uitgang: naar de dood. Freud spreekt hier van 'Wiederholungszwang'[2]. Leven is de strijd tussen liefde - d.i. opbouw, aaneengroeien, zich-zelf en de omgeving verhogen - en dood - d.i. terugvallen in het anorganische, in de eeuwige rust. Maar èn Eros èn Thanatos, de eeuwige tegenstelling, vormen met elkaar het leven.

Altijd was voor Freud het leven een strijd: in het begin was er het conflict tussen sexualiteit en ethische, aesthetische of

1) Das ich und die Abwehrmechanismen. Intern. Psychoanl. Verl. Wien, 1936.
2) Jenseits des Lustprinzips, l.c. Bd. VI.

andere sociale eisen, dus tussen individu en maatschappij; later was het de tegenstelling tussen liefde en dood, dus tussen twee, quasi anonyme, natuurkrachten. Dat Freud het leven als een voortdurend opnieuw noodzakelijk compromis van twee tegenstrijdige machten moest beschouwen, wordt duidelijk voor wie Freud's persoonlijkheid bestudeert: hij was zelf een mens van tegenstrijdigheden. Bij iedere stap zijn wij op deze tegenstrijdigheden gestoten. Zijn begin als psycholoog was revolutionnair. Maar in een materialistisch tijdperk ontdekte hij de psyche, moest dus voor zijn metgezellen reactionnair lijken. Maar hij, de grote kunstenaar, zocht deze psyche niet in dwepende dromen als op zich-zelfstaande geisoleerdheid: hij bestudeerde den enkeling in zijn alledaagse leven, in zijn milieu, als ware Freud historisch materialist. Hij, die van de stille privé-rust hield, brengt de wetenschappelijke wereld in opstand en schokt de society door zijn aanstoot wekkende vondsten op het gebied van de sexualiteit, als datgene wat het al beweegt. Langzamerhand ziet men in hem wat hij inderdaad is: een grote opstandige, - dan stelt hij de innerlijke eisen, het schuldgevoel, het Ueber-ich, in het middelpunt van zijn beschouwingswijze. Later doet hij een hevige aanval op de geestdriftigen der heroïsche krachten, sprekende van de primitieve lust tot moorden en vernielen als van de andere drijfveer van het leven. Hij is een ernstig, haast somber strijder en houdt nochtans van kunst, van kinderen, van het genot der natuur. Hij gaat op in de lust van zich te bewegen, er op los te stappen, ja, hard te lopen en... dwingt zich tientallen van jaren, door dag-in, dag-uit, tien uren en langer op de analyseerstoel te zitten. Want hij, die het broodnodig heeft geld te verdienen, kiest niet de gemakkelijke weg van chemotherapeutische practijk, hij houdt zich eindeloos met een-en-dezelfde mens bezig, die voor een uur niet meer kan betalen dan voor tien minuten. Hij wint zodoende tijdelijk een sterke gebondenheid van den patiënt aan zijn persoon en gebruikt deze om de mens vrij, zelfstandig en verantwoordelijk te maken. Zo laten zich de tegenstellingen, die bij Freud naast en achter elkaar staan, tot een haast onafzienbare reeks opvoeren. Men wordt herinnerd aan hetgeen Kretschmer in zijn boek over het Genie heeft uiteengezet: voorwaarde voor het ontstaan van genialiteit zijn sterke intra-

psychische spanningen, gedeeltelijke gevolgen van zekere spanningen in het milieu waaruit deze mens afkomstig is. Op Freud is zeker toepasselijk, wat C.F. Meyer Hutten laat zeggen:

> 'Ich bin kein ausgeklügelt Buch
> Ich bin ein Mensch mit seinem Widerspruch'

Nu heeft Thanatos over de haast onuitputtelijke Eros van Freud gezegevierd. Langer dan vijftien jaar, beteugelde deze in zichzelf het groeien van een kwaadaardig gezwel, waaraan anders de zieke meestal in korte tijd ten gronde gaat. Maar het leven van Freud is niet met zijn lichaam uitgedoofd. Het zal voortduren, niet enkel zolang de herinnering aan den groten, beminnelijken man in ons is, ook niet slechts zolang men zijn naam zal kennen. Hij heeft van persoonlijke roem nooit gehouden. Hij zal ook langer leven dan zijn theorie. Inzichten leven, groeien, veranderen van gedaante en sterven af zoals de mens. Hij wist, dat zijn theorieën alleen voorlopig zijn en niemand heeft zoveel Freudse theorieën vernietigd als Freud zelf, om nieuwe te verwekken. Freud zal leven zolang er mensen leven, die eerlijk van wille zijn zich inzicht te verwerven en voor dit inzicht eerlijk uit te komen. De schok, die bij de dood van Freud over de wereld ging, was een getuigenis van de angst, dat de durf tot de waarheid, tot wetenschappelijke eerlijkheid en al de verbeteringen, die deze in het leven van iedereen hebben veroorzaakt, nu in de chaos van de oorlog meegesleept zouden kunnen worden.

Geneefse café's
door Tine Roskam

Bavaria

Het leven gaat voort, malgré tout, ondanks oorlog of oorlogsdreiging. Onze levensmogelijkheden krimpen in, we worden armer, er is geen veiligheid, geen zekerheid, maar de muziek speelt door, en we eten, drinken, slapen, kankeren, lachen, lieven, werken en vertellen elkaar onze mening in volle, rokerige café's.

Genève blijft internationaal ondanks het vertrek der gemobiliseerden, ondanks de opheffing van zovele internationale instellingen. Er zijn zelfs heel wat vreemdelingen bijgekomen, die door de oorlog hier gestrand zijn of weggevlucht uit Polen of Tsjechoslowakije.

We zitten in Bavaria, Geneefs typisch internationaal café, eens onofficieel centrum van wereldverwachting waar, na drukbezochte Volkenbondszittingen, de groten der aarde eenvoudigweg binnen kwamen, biertjes dronken en schnitzels aten. Aan de wanden door Kehlen en Derso in de loop der jaren getekende karikaturen van politieke en andere kopstukken - vele reeds gestorven, in ballingschap of ongenade - ze hangen hier broederlijk verenigd, boven tijd en politieke stormen verheven. Baron Aloisi naast Kolonel Beek, Dr. Curius naast Caeiro de Matta, Coudenhove Kalergi tussen De Valera en Georges Bonnet. Zelfs Hitler en Mussolini kregen er een plaatsje en staren zonder een zweem van humor naar het driemanschap Stresemann, Briand en Austin Chamberlain.

Als altijd is het er druk en er wordt stevig gerookt, gedronken en gekankerd wat tijdelijk opluchting geeft, want velen gaat het niet voor de wind.

‘Hoe kwam ik ooit op de onzalige gedachte in de journalistiek te gaan!’ verzucht May Wood, die juist bericht kreeg dat de ‘Evening Star’ wegens oorlogsbezuiniging werd op-

geheven en dat men helaas van haar diensten geen gebruik meer zou kunnen maken.

'Och kind,' troost Dumarin haar, de kleine levendige Fransman die in een rayon van 100 Kilometer rond Genève alle bekende eetgelegenheden kent als zijn broekzak, en de volgende week naar het Franse Front vertrekt, 'als het de groten slecht gaat, krijgen ook de kleinen het beroerd, en als het geld overal bij millioenen letterlijk in het water wordt gegooid, blijft er niet genoeg meer over om onze salarissen te betalen.'

'Ja, maar wat moet ik beginnen,' klaagt May.

'Sluit je aan bij de vereniging 'Chomeurs Internationaux' raadt haar een ander die zelf een maand geleden ontslag uit de Volkenbond kreeg.

'Jij hebt gemakkelijk praten,' zegt May, 'jij kunt per slot naar Engeland teruggaan.'

'Dat denk je maar, ook daar liggen de baantjes niet opgeschept, vooral voor iemand die niet meer jong is.'

Er komen twee buikige journalisten bij ons zitten die juist een overvloedig maal met veel wijn verwerkt hebben en nu blaken van indigestie en strijdlust. De ene beweert dat de oorlog binnen een jaar afgelopen zal zijn, de ander voorspelt somber tien jaar, en binnen een paar minuten is het dispuut hierover in volle gang.

'Ça aide la disgestion', merkt de Fransman lakoniek op.

Het is nu middernacht en het café wordt steeds voller. De stemmen ratelen als mitrailleurs, de mensen leven zich uit in een stortvloed van woorden. Hier zijn ze tenminste samen en vergeten wat van hun angst. Hier is het nog licht en warm en het stemgeroes brengt afleiding.

Buiten stroomt de regen, slaat kwade bellen in het donkere meer, roffelt over de daken en jaagt over het eenzame witte Volkenbondsgebouw aan de overzijde.

Het Blauwe Café

Hier komen de Polen. Om half een is er radio-uitzending en ze luisteren er angstig naar het Laatste Nieuws. Hier hoorden ze in September hoe de duitse legers meer en meer binnen drongen en hoe Warschau, hun mooie fleurige stad, in vlammen stond. Ze hadden er allen familie, vrienden of be-

zittingen en verscheidenen hoorden toe met verbeten strakke gezichten of met tranen in de ogen. Nu is het verdwenen, hun land, waar ze zo trots op waren en ze zitten hier in Zwitserland als emigranten, alleen maar geduld als ze geld genoeg hebben. Nog zijn ze goed gekleed, maar hun hoop op terugkeer is miniem en hun geld raakt op. De fortuinlijksten, die een visum voor Amerika hebben en heel veel geld, bereiden hier hun vertrek voor. De meesten zijn echter niet zo gelukkig, hebben slechts een tijdelijke verblijfsvergunning en leven zoals honderd-duizenden vaderlandslozen: van de hand in de tand, elke dag die niet grotere misère brengt dan de vorige is winst. Hoe vaak begonnen ze hier hun verblijf in een eerste klas hotel, vol hoop nog op terugkeer. Maar geleidelijk verhuisden ze naar een tweederangs, een derderangs, een pension, een sjofel-gemeubileerde kamer. Eerst verdwenen hun fototoestellen in de lommerd, hun sieraden en vulpenhouders, extra-jassen en horloges. Maar nog zijn ze goed gekleed, weten hun kleren te dragen, vooral de vrouwen die zich aan hun prachtige bontmantels, laatste bezit, hardnekkig vastklampen. Maar het maatschappelijk verval begint overal te knagen, hier een rafel, daar een paar scheve hakken of een kale plek, en sinds ze ‘gemeubileerd’ wonen is hun hoofdmaal vaak niet anders dan de café crême en de croissant in het Blauwe Café, waar ze trouw samen komen, elkaar hun zorgen vertellen, toch ook lachen en schertsen en er om half een het Laatste Nieuws horen.

Café Vienna

Het Weense café, warm goud licht uit sierlijke kandelabers, warme roodbruine gordijnen en zeer elegante vrouwen, die iets van bont, iets van fluweel en iets van veren dragen zoals alleen maar Françaises en Weensen dit kunnen. In de hoek zit een bekend weens oogspecialist met een intelligent nietarisch gezicht. Zijn dochters hebben tijdens de nazi-bezetting w.c.'s gedweild, zijn zoon is in een longlijders-instituut te Leysin, na een verblijf in een concentratiekamp. Verderop zit een kleine man met een markante joodse kop lusteloos in zijn café viennois te roeren. Eens bezat hij ettelijke bioscopen in Wenen. Hij heeft een gedeelte van zijn geld kunnen red-

den en mag daarom in Zwitserland blijven, maar geen vreemdeling krijgt een werkvergunning en hij weet geen raad met zijn onverbruikte energie, met zijn fantastische ondernemingsgeest.

Aan ons tafeltje zit een blonde elegante Weense. Ze rookt de ene sigaret na de andere en haar heel slanke handen met de donkerrode nagels zijn geen minuut rustig.

'Ja, mijn ouders zitten nog in Wenen, al hun bezittingen zijn geconfisceerd, toch krijgen ze geen verlof om weg te gaan. We hebben vrienden in Palestina die voor mijn ouders een emigratie-certificaat verkregen hebben. Ik was hier met mijn broer, die probeerde hen klandestien naar Zwitserland te krijgen. Van hier uit konden ze dan naar Palestina gaan. Verschillende dokumenten, die niet uit Zwitserland naar Weenen gestuurd konden worden, moesten naar Duitsland worden gesmokkeld en mijn broer was hiervoor naar Bazel gegaan. Dit is een maand geleden. Het schijnt dat de Zwitserse autoriteiten zijn verblijf daar niet vertrouwden. Ze hebben hem gearresteerd en hem zogenaamd "per abuis" over de grens gezet naar Duitsland, waar hij nu in de gevangenis zit. Ik heb maar één brief van hem gehad, sindsdien heb ik niets meer gehoord. Dit wachten op nieuws is een marteling.' Nerveus knipt ze haar sigarettenkoker open en steekt haar twintigste sigaret aan.

Genève, November 1939

Critisch Bulletin

Marnix-herdenking
Officieel gedenkboek Marnix van Sinte Aldegonde
Onze Tijd, Brussel; W.B. Amsterdam; f 6.50, f 7.50

Een elftal opstellen over verschillende kanten van Marnix' leven en bedrijf, aangevuld door een bibliografie van geschriften over hem en in de Nederlandse uitgaaf bovendien voorzien van een aanhangsel met Marnix-citaten.

De eerste tien dezer opstellen behandelen in de volgorde waarin de bundel ze geeft: een algemeen overzicht van Marnix' leven met karakterschets (Van Werveke); Marnix als verdediger van Antwerpen (Van der Essen); als godgeleerde (Bakhuizen van den Brink); als staatsman (Wittemans); als literaat (De Keyser); als psalmberijmer (Knappert); zijn taal (Verdeyen); zijn frans (Charlier); als paedagoog (Jonchheere); als leider van het verzet in de eerste jaren van den Opstand (Van Gelder). Het elfde artikel, getiteld ‘Rondom het huwelijk van Marnix' dochter Amelie’ (Kernkamp) gaat niet over Marnix, nauwelijks over zijn dochter, maar over het proces van 1598 tegen Pieter Panne, die, beschuldigd van een aanslag op Maurits te hebben willen plegen bij gelegenheid van dat huwelijk, deswege is terechtgesteld.

Zoals dat bij dergelijke feestbundels het geval pleegt te zijn, is feitelijk de enige band, die de opgesomde tien artikelen bindt, afgezien van het feit, dat zij alle op denzelfden gehuldigde betrekking hebben, gelegen in de huldigings- c.q. apologetische toon, waar wij nu eenmaal geen behagen in kunnen scheppen, ook en misschien vooral niet, wanneer het iemand betreft, dien wij zelf bewonderen.

Geheel vrij van die toon is het artikel van Van Gelder, dat wij dan ook met het meeste genoegen en profijt gelezen hebben; relatief vrij ervan is dat van Bakhuizen van den Brink, over welks inhoud als zijnde deze van zuiver theologische aard, wij echter geen oordeel hebben. Het sterkst er mee behept is wel dat van Van der Essen. Marnix heeft het bij de verdediging van Antwerpen lelijk laten liggen, dat bewijst het resultaat. Dat dit resultaat bepaalde, buiten Marnix gelegen oorzaken had, zal niemand ontkennen. Het heeft alle zin, die oorzaken op te speuren, maar het heeft geen enkele zin, dááruit te willen bewijzen, dat Marnix het zo goed gekund zòu hebben, als maar niet... enz. Immers alleen het overwinnen van die objectieve moeilijkheden zou hebben kunnen bewijzen, dat Marnix ook een groot krijgsman en politicus was. Als ons alles meeloopt,

zullen misschien ook prof. v.d. Essen en ik grote krijgslieden... schijnen. Met de conclusie: ‘godsdienstvrijheid bekomen alleen is voor Marnix het motief in de Nederlandsche Opstand’ zijn we het - dit ter voorkoming van misverstand - met den schrijver echter van harte gaarne eens. Maar dat motief was het nu juist, waardoor zijn pacteren met Parma aan de tijdgenoten niet alleen verraad kon s c h i j n e n , maar waardoor het dat, van de n a t i o n a l e zaak uit gezien, ook wel wàs, alleen al omdat het nationale voor hem n i e t de hoofdzaak was.

Ook het opstel over Marnix als opvoedkundige draagt o.i. tezeer het kenmerk van een gelegenheidsgeschrift. Het jubelt wel sterk, maar geeft toch nauwelijks meer dan een uittreksel uit Marnix' ‘Ratio’; wat niet zeggen wil, dat degenen die dat latijnse geschrift niet in het oorspronkelijk kunnen lezen, er niet veel wetenswaardigs uit zullen kunnen opdiepen.

Dit laatste doet van zelf de vraag rijzen: voor wie is deze bundel bestemd? Is het voor den historicus, dan zal deze er, vrezen wij, toch te veel in aantreffen, dat hem reeds uit oudere literatuur bekend was. Wij zien niet in, op welk punt de Marnix-s t u d i e er door verder gekomen zou zijn. Is het voor den belangstellenden leek, dan zal deze, dunkt ons, er toch een ietwat ‘rommelige’ indruk uit krijgen. Het ‘levensbericht’, het eerste opstel, is niet sterk genoeg om de volgende in zijn ban te houden. Hij zal beter doen de Marnix-biografie van Van Schelven te lezen, die hem méér een beeld zal tonen. In elk geval geloven wij niet, dat de redacteur er in geslaagd is, het ideaal van Maurits Sabbe te verwezenlijken, die, blijkens het Woord Vooraf (blz. 15) ‘aan het nageslacht een standaardwerk had willen aanbieden, dat zijn talrijke levenszijden beschrijven zou om als een monument te blijven, hem waardig’. Doch wij geloven tegelijk, dat we de schuld daarvoor niet bij de redactie of bij de medewerkers moeten zoeken, maar deze alleen hierin gelegen is, dat jubileumuitgaven en standaardwerken nu eenmaal twee genres zijn, die zich niet laten combineren, tenzij misschien onder bijzonder gelukkige omstandigheden, die dan echter hier ontbraken. Toaststemming, die onmisbaar is bij een jubileum, en bezinning, waaruit alleen standaardwerken worden geboren: wij zouden ze geen van beide in ons leven willen missen, maar dan liefst ná, niet naast en door elkaar.

J. ROMEIN

A.A. van Schelven, Marnix van St. Aldegonde Dl. I van de serie ‘Groote figuren uit ons verleden’
A. Oosthoek N.V. Utrecht; f 3.25, f 3.90

Onze grootouders waren dol op pendanten. Een schoorsteenmantel, waarop niet aan de ene kant van de pendule een zelfde ‘coupe’

stond als aan de andere, was geen fatsoenlijke schoorsteenmantel. En wanneer links daarvan niet een ‘prent achter glas’ hing, die door het contrast, als b.v. winter en zomer, gewond en gezond, of iets dergelijks, verbonden was met die ter rechter zijde, waren zij niet gelukkig.

Aan die degelijke traditie heeft prof. van Schelven zich gehouden door in zijn Marnix-biografie van 1939 een tegenhanger te geven van zijn zes jaar tevoren verschenen levensbeschrijving van prins Willem. Beide boeken zijn eender gebouwd. Beide boeken berusten op een soliede ondergrond van kennis, zowel der bronnen als van de literatuur. Beide ook zijn stevig gecomponeerd en goed, schoon misschien i e t w a t te oneenvoudig, geschreven. Beide vertonen zij ook naast deze voordelen, die zeldzamer zijn dan de leek wel denkt, dezelfde nadelen. Ten eerste missen zij beide een register, maar een meer wezenlijk gebrek dunkt ons, is, dat zij weinig beeldend zijn. Bij de Marnix-biografie, die wij overigens nog iets boven die van Oranje stellen, heeft de schr. dat bezwaar blijkbaar zelf gevoeld. Hij heeft althans aan het geheel een XIVe hoofdstuk toegevoegd, dat tot titel heeft ‘Persoonlijkheid en Beteekenis’. Aan het begin daarvan erkent hij openlijk: ‘een afzonderlijk hoofdstuk, om den beschrevene “als mensch” te kenschetsen, is in een biographie misplaatst. Het geheele boek moet hem als zoodanig laten zien, niet maar een gedeelte daarvan’ (p. 223). Niettemin schreef hij dan toch maar dit kapittel, dat juist door het waardevolle, dat het achteraf nog brengt, het gemis daaraan in het eigenlijke boek des te scherper doet voelen. Het zou echter zeer verkeerd zijn, de boeken van Van Schelven op grond van dit gebrek aan beeldend vermogen te veroordelen. Zoals in het leven nu eenmaal tegenover elke winst een complementair verlies en tegenover elk verlies een dito winst staat - onze grootvaders hadden het nog zo mis niet met hun contrasterende pendanten! - zo is het ook met de boeken, die toch immers ook een stuk leven zijn. En zo staat tegenover dit ‘min’ in Van Schelven een groot ‘plus’. Zijn boeken mogen dan geen beelden doch eer mozaïeken gelijken, als zodanig zijn zij buitengewoon geslaagd.

Waren wij bij het hierboven besproken ‘Gedenkboek’ onzeker omtrent het publiek, dat het met graagte en vrucht zou lezen, bij de biografie van Van Schelven kan daarover geen twijfel bestaan. Juist zijn grondige kennis van de betreffende problemen en kwesties maakt zijn boek, waarin hij probleem na probleem en kwestie na kwestie bespreekt, tot buitengewoon belangwekkend studiemateriaal voor den aankomenden historicus. En de reeds geschoolde vakman behoeft bij zijn boeken niet de teleurstelling te vrezen, die hij elders maar al te vaak ervaart, wanneer hij een boek opslaat om van de ‘stand van een kwestie’ op de hoogte te komen.

Het geheim van deze verdienste schuilt o.i. in het simpele feit, dat prof. van Schelven, ondanks zijn hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit, onbevangen tegenover zijn 'helden' staat, ook al heten deze Willem van Oranje en Marnix van St. Aldegonde. Hij vervalt daardoor ook nimmer in de zo dikwijls gemaakte fout van in zijn helden ridders zonder vrees of blaam te willen zien, die het natuurlijk, mensen als het waren, niet geweest zijn noch zelfs konden wezen. Het schijnt veeleer, dat hij een zwak heeft voor het naspeuren van hun zwakheden en deze eigenschap schijnt het ons toe - en Van Schelvens boeken bewijzen het opnieuw - is, hoe paradoxaal het klinken moge, voor den goeden biograaf onmisbaar. Waarom? Omdat, over het algemeen, het boeiende in een heldenleven - zoals in mindere mate in het leven van elk mens, waarvan zich dat van een 'held' principieel immers niet onderscheidt - juist dit is, dat zijn slagen tot stand komt, zoal niet tengevolge van zijn falen, dan toch in voortdurende wisselwerking daarmee. Welke bekoring immers zou er gelegen kunnen zijn in het succes van een man, waarvan wij a priori zouden moeten aannemen, dat hij spelenderwijze alle taken zou klaren, waarvoor hij zich gesteld zag? Eén voorbeeld op een simpel plan: alle biografen vertellen, dat Marnix zo wonderbaarlijk goed geheimschrift ontcijferen kon. Zelf dacht hij wel aan die kunde, toen hij zei, het land tot drie maal toe gered te hebben. Doch Van Schelven, onbevangen en althans op het punt van wonderen ongelovig, weet te vertellen van een Spaanse kanselarij-ambtenaar, die, gesnapt, bekende tegen een vast salaris jarenlang alle codesleutels aan den Prins van Oranje te hebben uitgeleverd. Het geval, zó gezien, wordt niet alleen aannemelijker, maar ook veel belangwekkender. En doet het Marnix in iets wezenlijks tekort?

Zo is bij Van Schelven uiteraard geen sprake van die verheerlijkende of, waar het wel mòet, vergoelijkende toon omtrent Marnix, die in het 'Gedenkboek' overheerst en ons tegenstond. Integendeel, ondanks zijn warme waardering voor hem, of beter: juist dóór die waardering, ziet Van Schelven de zwakheden van Marnix als politicus, beoordeelt hij hem als krijgsman niet boven zijn zeer bescheiden formaat; herkent en erkent hij zijn weifelmoedigheden als mens. Van Schelven moge door zijn studie van de details daarvan oneindig beter op de hoogte zijn dan wij, in de grote lijnen wijkt zijn portret o.i. weinig af van de schets, die wij er indertijd in het eerste deel van de 'Erflaters onzer beschaving' van gaven: een bewijs, dunkt ons, dat overeenstemming toch nog wel mogelijk is, zelfs van zéér verschillende gezichtspunten uit, indien aan de eerste voorwaarde voor eerlijk werk, die der onbevangenheid tegenover het onderwerp, maar voldaan is.

J. ROMEIN

Fantastische wetenschap
W. van Bemmelen, Het laatste oordeel en andere verhalen
W.P. van Stockum & Zoon N.V., Den Haag; f 1.50 gec.

De heer Van Bemmelen is een man van de wetenschap, kenner van grondsoorten en gesteenten, die voor zijn onderzoekingen groote reizen heeft gemaakt. Zijn wetenschappelijk werk bracht hem in voortdurend contact met de eigenaardigheden van de stof. Maar behalve over wetenschappelijken zin beschikt hij over een groote dosis fantasie en zoo kwam hij er toe aangaande de dingen, die het terrein zijner studie vormden, de kracht zijner verbeelding te laten werken. Het resultaat is een aantal bundels, 'Wonderlijke Geschiedenissen der stof', waarvan dit 'Laatste Oordeel' het zesde en laatste deel vormt.

De schrijver heeft met zijn wonderlijke geschiedenissen geenerlei litteraire pretentie. Zijn taal munt niet uit door oorspronkelijkheid; hij beperkt zich tot geijkte woordkeuze en zinswendingen welke zijn half cerebrale, half intuïtieve verbeeldingen het gemakkelijkst en vlotst vertolken. Door alles heen, ook in het meest fantastische, schemert het brein van den geleerde, die de materie, welke zijn verbeelding bezielde, alvorens haar uit te schrijven, met de hersens overdacht. Geen wonder, dat men zijn beperktheid opmerkt. Zijn verbeelding neemt niet zelden een zoo hooge vlucht, dat slechts een groot schrijver tot een dienovereenkomstige suggestie in staat zou zijn. 'Het Laatste Oordeel' b.v., het voornaamste uit deze kleine reeks van acht verhalen, bedoelt niet minder dan een teekening van het jongste wereldgericht. In de 'Twee Gelijkgeborenen' wordt de geboorte verteld van Jezus en tegelijk het ontkiemen van de vreemde, in kruisvorm groeiende boom, die den Verlosser eenmaal, een goede dertig jaar later, tot martelpaal zal strekken. 'Mozaïek' is een verhaal van Keizer Claudius, naar mijn smaak al te opzettelijk symbolisch, waartegenover 'Symbool', een Egyptische reisherinnering, reëeler en gemakkelijker aanvaardbaar aandoet, evenals 'Dubbele Zes', het verhaal van een bergbeklimmer in de Dolomieten, die in het gezelschap van een waanzinnigen gids, boven een afgrond hangend, zijn leven plotseling afhankelijk gesteld ziet van een dobbelsteenworp en die door de dubbele zes wordt gered. 'Het Dagboek' toont ons een oud doctor, die op den laatsten dag zijns levens van de Dood verlof krijgt één dag uit zijn rijk verleden over te doen en tot de slotsom komt, dat het overbodig is te kiezen, aangezien alle dagen, alles wat geweest is, eeuwig en onvergankelijk is. 'Het Sprookje van den kwaden huurder' bezit aardige sprookjes-kwaliteiten, het is een mengeling van realisme, sprook en symboliek. Doch als men denkt aan de sprookjes, die b.v. een Van Schen-

del schreef, in wiens ‘Herinneringen van een Dommen Jongen’ iets dergelijks thuishoort, dan merkt men toch wel het onderscheid tusschen een wetenschappelijk fantast met goeden smaak en een waren dichter, wiens verbeelding niet slechts woorden als uitingsmiddel bezigt, maar ze geheel van zijn verbeelding doordringt en ze tot tooverachtige waarheden sublimeert.

C.J. KELK

Kom en zie het paradijs van het oosten!
Jo van Ammers-Küller, Wat ik zag in Indië
Uitgave J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 2. -, f 2.90

Dit boek bevat de reisindrukken van een tocht over Java, Sumatra en Bali, welke grotendeels reeds in ‘De Telegraaf’ als reisbrieven werden gepubliceerd. Ik vraag mij met verwondering af waarom deze losse artikelen werden gebundeld. Hadden ze zoveel waarde dat ze in een boek verzameld en behouden moesten blijven?

Het is het verhaal van iemand die een eerste klas reis maakte, in de beste hotels huisde en vrijwel uitsluitend bij kennissen logeerde, die tenminste duizend gulden in de maand verdienden. Het is weer een boek over het rijke Indië, het legendarische rijke Indië.

Het zijn niet-onaardige, oppervlakkige en hier en daar zelfs onjuiste inlichtingen. Ze zijn geschreven in een vlotte, journalistieke stijl, ze lezen prettig, want ze zijn geconstrueerd met de routine van de romanschrijfster, maar het blijven courantenartikelen met geen langer bestaansrecht dan één dag. Dit soort oppervlakkigheden schrijven we allemaal wel eens, het zijn losse artikeltjes, waar we wat mee verdienen en die we een enkele keer voor de hand weg tikken. Maar daar maak je geen boeken van! Het courantenartikel en het boek hebben elk hun eigen geestelijke standing.

Jo van Ammers-Küller schijnt dit zelf wel gevoeld te hebben. In haar voorwoord gebruikt ze ongeveer een halve bladzijde om uit te duiden, wat deze artikelen n i e t zijn. Ten slotte eindigt het met de wens, dat het boek een groot aantal landgenoten moge opwekken om te doen wat zij zelf deed, een reis te maken naar ons Indië.

Wie dus plannen heeft om naar Indië te reizen als tourist leze dit boekje, maar wie hier komt om te werken, doet beter alleen maar de mooie foto's te bekijken.

BEB VUYK

Gevaren van vooropgezette contrastteekening
Dr. K.H. Miskotte, Edda en Thora, Een vergelijking van Germaansche en Israëlitische religie
G.F. Callenbach N.V., Nijkerk; f 5.25 geb.

Ik heb respect voor dit boek om twee redenen. Er blijkt des schrij-

vers groote kennis uit van het Germaansche verleden en het levende Duitschland, en die van het Oude Testament en zijn Joodsche uitloopers. Het is voortgekomen uit een wil om twee levensopvattingen te onderzoeken en te begrijpen en ze als antipoden tegenover elkaar te stellen. Maar meer dan respect heb ik niet voor dit werk. In het geheel geen liefde. Want het is een stug werk, de stijl is moeilijk, er is geen stroom in, niets dat ons meevoert, het komt niet uit boven commentaar.

De schrijver is te veel school gegaan bij de Duitsche geleerdheid, niet alleen wat den inhoud maar ook wat den vorm van zijn betoog betreft en hoewel hij ergens zegt dat hij geen theoloog wil zijn, is hij het, ook weer wat de stijl van zijn denken betreft, op en top.

Het is een boek van goede trouw. En daarmee is het subjectief ten opzichte van 's schrijvers bedoeling gerechtvaardigd. Objectief is het geen boek van goede trouw. Want de gevoelsbasis waar het op stut, is een groote liefde voor het Germanendom, dat geïdentificeerd wordt met Duitschland, is diepe eerbied voor de Israëlietische leer, de Thora als draagster der evangeliën, maar er is niet het minste zielscontact met het levende Jodendom in te vinden. Ik had dit overigens niet verwacht. Vandaar dat Dr. Miskotte me eenigszins aan Bileam doet denken, die uittrok om Israël te vloeken en het zegende. Dr. Miskotte trok uit om het moderne paganisme te bestrijden, maar in extase voor het Germaansche bloed en de Edda streelt hij het bijna zoo dikwijls als hij het slaat. Aan den éénen kant, de Duitsche, behandelt hij volk en geest en ‘Dichtung’. Aan den anderen kant de leer zonder zijn volk, naar Christelijk-theologischen trant.

Ik kan geen contact met Dr. Miskotte vinden, ook al bestrijdt hij de nieuwe Duitsche mythologie. Wanneer ik al op blz. 27 van dit boek lees: ‘En men moet het heerlijke Duitsche volk liefgehad hebben als het hart en het geweten van Europa...’ denk ik: Wie dat schrijft is op verkeerd spoor. Men mag de Duitschers alle lauweren op de lokken drukken, die men wil, lauweren van geleerdheid, en muzikale, poëtische begaafdheid, de functie van Europa's geweten heeft het nooit bezeten, het gebrek aan volksgeweten brengt het zelfs altijd tot zijn ondragelijke wreedheid, waarin ‘Spitzbürgertum’ en jongelingsroes arm in arm gaan. Onduidelijk door diepzinnigheid en te ver gevoerde ‘distinguo's’ is dit werk herhaaldelijk, zoodat men het steeds weer moet neerleggen. Ik haal u een passus aan, waar ik nog wel eens over wil nadenken. Maar ik vraag me af: waarom kan dit niet duidelijker, desnoods analytischer gezegd worden? ‘In de mythe overheerscht steeds de ruimte, ook zelfs in die welke (gelijk de Germaansche) zoo sterk op het worden is ingesteld. In de Thora is het omgekeerd; de ontaarding der aarde wordt b.v. geweten aan een breuk met hetgeen van ouds den tijd bedoelde te vervullen.’

En nu: ‘Trouw is geen uitvallen uit een ruimtelijk samenstaan, maar een vergeten van hetgeen in den tijd is geschied.’ Is dit een definitie van ‘trouw’ in 't algemeen, of geldt dit voor de opvatting van de Thora? Bedoelt de auteur niet eerder ‘ontrouw’? Ik erken mijn onmacht dit te ‘duiden’. Het boek is hinderlijk modernistisch van woordvorm en opstelling, bij een gedachte die typisch traditioneel is. Zoo doen mij de nummers vóór aan de onder-hoofdstukjes pijn. Zij nemen de plaats in van de gebruikelijke regels wit en maken de tekst nog minder vloeiend en doen haar nog meer zonder eenige noodzaak op een spinozistisch betoog lijken.

Ik toonde dit boek aan een vriend van mij en vertelde hem iets van den inhoud. Hij zei: ‘Ik houd niet van dit soort boeken. Men verdooft eerst twee levende geheelen en dan vergelijkt men ze met elkaar.’ Er is iets waars in. Religieus-wijsgeerig gesproken heeft Dr. Miskotte gelijk, staan Edda en Thora tegenover elkaar en sluiten elkaar uit. Als religieus wegwijzer deed hij goed hierop te wijzen. Maar onwillekeurig behandelt hij toch ook het Israëlietische leven en of hij 't wil of niet 't Joodsche leven en dat van de oude Germanen en de Duitschers van nu in al hun uitingen. Dan wordt het procédé der opstelling in contrast weleens gewild. Joodsch levend denken kent Dr. Miskotte niet. Geen biddende Jood zou als hij beweren dat ‘olam’ niet wereld, universum beteekent. Voor ieder Joodsch gevoel overweegt in het oorspronkelijk misschien als tijdsbepaling gedachte woord, olaam (tijdelijk in: be-olam, in eeuwigheid) het gevoel van ruimte. Als de Oost-Jood zijn ‘ribonò-schel-olam’ tot God roept, denkt hij dat ruimtelijk. Met dergelijke opmerkingen gaat men zich te buiten aan het natuurlijk-heilige, d.w.z. aan den eenvoud der dingen. Men moet niet te veel psychologie en vooral geen cultuurpsychologie door middel van etymologie willen bedrijven[1]. De oer-stadia der behoeften van gevoel en verbeelding zijn veelal gelijk. Uit het Hebreeuwsch-Latijnsche parallelisme humus-homo: adama-adam b.v. durf ik toch niet te bepalen dat de Latijn hetzelfde dacht over ‘den mensch’ die uit de aarde is gekomen, als de Israëliet. Zoomin kan men door vergelijkingen tusschen de etymologie van het woord, wer-ald en b.v. ‘ha-olaam’ beweren dat Germaan en Israëliet hierbij aan iets verschillends dachten. De algemeene waarheid is dat alle volkeren die zich ontwikkelen, ieder op weer andere wijze, altijd van Edda naar Thora, van mythologie naar heilsgodsdienst gaan, en dat de mythologische behoefte bij alle volkeren blijft bestaan. Moge Dr. Miskotte mij een banale psychologie-be-

1) Toevallig heb ik een dergelijke opmerking bij Denis de Rougemont gelezen: ‘La mythologie comparée est la plus périlleuse des sciences, si l'on excepte l'etymologie dont elle procède souvent: l'une et l'autre sans cesse à la merci du calembour le plus tentant....
(L'amour et l'occident. bl. 53)

drijver vinden, ik acht dat deze mythologische behoefte evenzoozeer de differentiatie der Joodsche ‘engelen’ als die der Germaansche Goden heeft geschapen, en dat een Micha-eel, een Rafa-eel, een Uri-eel, in hun verschillende functies, die waken aan het hoofdeinde van het slapende Joodsche kind, de mythenlust der Israëlieten staande houden, zooals natuurlijk de bekeering der Germanen hun Thora-rijpheid bewees. Met de pure mythe kan geen cultuurvolk zich meer verzoenen, volkomen zonder mythe kan het ook niet leven. Religieus gesproken is op dit tijdstip Dr. Miskotte's principieele scheiding noodig, vitaal gezien voor de massa van ieder volk schadelijk. Zijn er dan geen verschillen tusschen de droomers van de Edda en de beleiders der Thora? Natuurlijk. De Duitschers (het moge nog bewezen worden of de Duitschers de ware moderne Edda-dragers zijn, en of het Germanendom niet eerder als een krans om de halfleege Germanenkom van Duitschland zelf gelegen is) zijn het meest aanvaardende, de Joden het minst aanvaardende volk der wereld, en de Joden hadden God en het geheim van zijn bovenmenschelijke al-moraal, hadden Thora noodig òm te aanvaarden. Het diepste onderscheid dat Dr. Miskotte tusschen Thora en Edda heeft kunnen treffen is dat van de zin-hebbende geschiedenis der Thora en van de fatale werveling der Germaansche mythologie: ‘De mythe negeert den mensch en zijn zedelijke roeping in het Al; zij disqualificeert den tijd en de toekomst, zij vernietigt de vrijheid. Zij heft de ernst van het leven op.’ En daartegenover Thora: ‘Gelijk het “worden” zinloos ons schijnen moet zonder “maat” en “midden”, zoo is het lot zinloos, wanneer het niet gezien kan worden vanuit de geschiedenis als heilsgeschiedenis.’ Temidden van de vergevoerde onderscheidingen, waarbij onafscheidelijk de woorden ‘dit moet zóó verstaan worden’ of ‘dit niet te verstaan als’ behooren, treffen me soms werkelijk diepe woorden van intuïtie en denken. Ik denk b.v. aan Dr. Miskotte's contrastteekening ‘dat in het heidendom uiteraard de voorgrond helderder is dan de achtergrond, bij Israël omgekeerd’. Wanneer we ons bijvoorbeeld het onbegrijpelijke leven van Hiob in gedachten roepen, dat pas klaar wordt in het licht van de harmonie Gods, begrijpen we deze uitspraak. Ten slotte is dit boek van liefde voor Germanendom en mythe een oprecht Christelijk boek, waarin Abraham de schoone Hagar toch de woestijn instuurt, opdat Izak zijn kind ten goede opgroeie.

Het is jammer dat het niet nog eens kon geschreven worden. Dr. Miskotte heeft vaak mooie woorden en sterke zinnen, maar verder gaat zijn woordkracht niet. Men verlangt naar stroomend proza, dat van zijn extases, zijn bezinning en zijn belijdenis zou spreken. Misschien is Dr. Miskotte niet gebonden aan die gewild synthetische

constructie, een mode die de ziel van zijn tekst geen eer aandoet. Iets meer Thora-stijl als van karavanen die door de woestijn trekken, van oase tot oase, zou beter gevoeld en begrepen worden.

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

De ontwikkeling van het Europeesche kunstbesef
Dr. G.J. Hoogewerff, Verbeelding en voorstelling
Wereldbibliotheek, Amsterdam; f 3.25 geb.

Is het mogelijk om in een boek van ruim driehonderd bladzijden op eenigszins bevredigende wijze een overzicht te geven van de ontwikkeling van het Europeesche kunstbesef? Ik zou vóór de lectuur van dit boek deze vraag zeker in ontkennenden zin hebben beantwoord, vooral als men er bij had gezegd, dat een dergelijke verhandeling niet alleen indringend, maar bovendien ook bevattelijk zou moeten zijn. Nu ik het boek van Dr. Hoogewerff heb gelezen, moet ik erkennen, dat het tòch mogelijk blijkt te zijn, aan al deze voorwaarden te voldoen: het resultaat is een zeer instructief geschrift. De leesbaarheid van dit boek is zeker niet uitsluitend te danken aan de eenvoudige en door citaten goed gedocumenteerde wijze waarop de stof wordt samengevat en gereproduceerd, maar ook aan de persoonlijke verhouding van den schrijver tegenover de aesthetische opvattingen die hij bespreekt. Daaruit blijkt dat de auteur, voorzoover het aesthetische leerstukken en kunstrichtingen uit het verleden betreft, wars is van alle verstarring en academisch conformisme. Ik zal niet beweren, dat deze onbevangenheid, wanneer hij het heden nadert, hem volkomen verlaat, maar het is duidelijk dat hij tegenover hedendaagsche stroomingen, zoowel in de theorie als in de practijk, eenigszins beducht en schichtig begint te worden. Ongetwijfeld is het ook hieraan te wijten, dat het laatste hoofdstuk ‘Hedendaagsch kunstbesef’, het minst bevredigend uitviel. Hier verlaat bovendien de schrijver de tot dusver gevolgde methode en baseert zich niet meer op de hedendaagsche geschriften over aesthetica, maar meer op een persoonlijke impressie van wat er, samengesteld en ten deele verward en onopgelost, in elk geval uiterst veelstemmig, aan artistieke prestaties en kunstzinnige denkbeelden in het heden leeft. Vruchtbaarder en hechter gefundeerd zouden deze slotbeschouwingen ongetwijfeld zijn geworden, indien de schrijver ook hier de geschriften der theoretici, na Croce, Lipps en Bierens de Haan, in het geding had gebracht en tot zijn uitgangspunt had gemaakt. Inmiddels is dit minder bevredigend slot niet van dien aard, dat het wezenlijk afbreuk doet aan de bovengenoemde verdiensten van dit geschrift.

H. MARSMAN

De grondslagen van een nieuwe maatschappelijke orde
Ed. van Cleeff, Sociaal-economische ordening
Van Loghum Slaterus' Uitg. Mij. N.V., Arnhem; f 4,90, f 5,90

Er is hier te lande vrij veel over het ordeningsvraagstuk geschreven, maar in de uitgebreide literatuur over dit onderwerp bevinden zich slechts weinig boeken, die het werk van den Heer van Cleeff in omvang, originaliteit en oordeelkundigheid nabij komen.

Het eerste gedeelte, 'Inductie', bevat beschouwingen over probleemstelling en methode en geeft antwoord op de vraag: 'Waarom herordening?' Vervolgens een bijzonder belangwekkende geschiedenis van de ordening en de ordeningsgedachte, waarbij o.a. het Marxisme, de denkbeelden van Rathenau, de Russische vijfjarenplannen, het Fascisme, Roosevelt's New Deal en enkele stromingen van het Duitse nationaal-socialisme ter sprake komen.

Het heeft geen zin deze historische inleiding in een korte boekbespreking samen te vatten. Wèl echter is een woord van lof op zijn plaats voor de methode, die de Heer van Cleeff volgde en voor zijn beheerste, rustige betoogtrant. Wij zien immers maar al te dikwijls, dat de Nederlandse wetenschappelijke literatuur ontsierd wordt door aanvallen op politieke tegenstanders, bij voorkeur in een toon, die ons uit een zekere soort vulgaire journalistiek bekend is. De beoefenaar der historische of sociale wetenschappen behoeft zijn principieel afwijzend standpunt t.o.v. bepaalde politieke of economische stelsels niet te verloochenen, mits hij er zich van bewust blijft, dat deze stelsels constructieve elementen kunnen bevatten n a a s t eventuele destructieve tendenties. Men moet bijvoorbeeld als tegenstander van het fascisme over de zelfbeheersing beschikken, met oprechte belangstelling de resultaten der corporatieve ordening in Italië te bestuderen. Wat dit betreft, beschouw ik Van Cleeff's bladzijden over het Fascisme (blz. 88-112) als een model van historische analyse en zakelijk-opbouwende critiek.

Wie op deze wijze te werk gaat, kan ook het waagstuk volbrengen, een vergelijkende studie te schrijven over de sociale krachten, die het streven naar ordening in Rusland, Duitsland, Italië, Engeland en Amerika beheersen. Juist de s o c i a l e aspecten van de verschillende nationale stromingen zijn zo interessant, omdat zij ons een ogenblik bevrijden van de obsessie van sommige p o l i t i e k e misdrijven. Men kan dit illustreren met een verwijzing naar de Franse revolutie. Hoeveel buitenlandse tijdgenoten van Robespierre hebben het inzicht gehad, dat zich in Frankrijk méér voltrok dan een snelle democratisering van de massa? Wie staarde zich niet blind op de guillotine, de maatregelen tegen adel en geestelijkheid, of ge-

raakte niet onder de indruk van het élan der revolutielegers? Eerst toen de kruitdamp was opgetrokken, werd het duidelijk wat in Frankrijk b l i j v e n d was veranderd: de sociale structuur, vooral de overgang van groot- naar klein grondbezit en de opheffing van alle privileges, die de maatschappelijke vrijheid in de weg stonden.

Zo kan men als achtergrond van vele nationaal-socialistische en fascistische experimenten het streven waarnemen, maatschappelijke crisisverschijnselen op de meest krachtdadige wijze te bestrijden. Dat menige dictatuur daarnaast door een opgeschroefd militairisme weer nieuwe chaotische elementen binnenhaalde, is één dier tragische wendingen, die in de geschiedenis zo dikwijls voorkomen. Het is geen gewaagde veronderstelling, dat bij de instelling van een nieuw politiek régime in Duitsland of Italië, zeer veel van de bestaande economische opbouw zal blijven bestaan. En het is waarschijnlijk, dat een aantal organisatorische beginselen, die in de dictatoriaal geregeerde landen het meest consequent werden toegepast, in gematigde vorm ook voor andere staten van waarde zullen blijken (vorming van beroepsgroepen, coördinatie van trusts, vakverenigingen en andere machtsformaties, die nu nog te veel tegen elkaar inwerken, versterking der publiekrechtelijke functie van de ondernemers, arbeidsplicht e.d.).

Van Cleeff bedoelde met zijn brede historische inleiding de verschillende ordeningssystemen in hun variaties te onderzoeken, doch tevens hun gemeenschappelijke wortel op te sporen. Het aldus gewonnen inzicht diende vervolgens als uitgangspunt voor het tweede gedeelte van zijn boek: ‘Deductie’. Ook deze beschouwingen over ‘geest en motieven’, ‘economische aspecten’, ‘structuur’ en ‘synthese’ zullen wij niet op de voet volgen. De schrijver meent, dat op de duur geen ordening kan slagen, wanneer zij niet berust op een ethisch en geestelijk element. Persoonlijk acht hij daarvoor de beginselen van het vrijzinnig Christendom het meest gewenst (met persoonlijkheid en cultuur als brandpunten in de ellips der constructieve pogingen).

Het is altijd enigszins onbillijk het resultaat van langdurige wetenschappelijke arbeid in détails te critiseren. De schrijver, die blijk gaf de omvangrijke literatuur over het ordeningsvraagstuk uitstekend te beheersen, had m.i. enkele hoofdstukken kunnen verbeteren door de probleemstelling van Tönnies (de tegenstelling Gemeinschaft - Gesellschaft) in zijn betoog op te nemen. Ook Tönnies Einführung in die Soziologie (1931) had hij met vrucht kunnen raadplegen. Bij de beschouwingen over het élite-principe en over de mogelijkheid, het volkskarakter te veranderen, miste ik de op dit punt stellig noodzakelijke verwijzing naar Karl Mannheim's Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus (Mannheim, blz. 59 e.v. en blz. 163 e.v.).

Een ernstiger bezwaar dan enkele lacunes in de geraadpleegde literatuur is, dunkt me, de geringe aandacht, die de schrijver voor het agrarisch vraagstuk toonde. In het algemeen dwingt ordening in de sociaal-culturele zin, welke Van Cleeff daaraan hecht, tot een proportionele opbouw van het maatschappelijk leven. Een land, dat terwille van de voordelen der industriële specialisatie zijn bevolking steeds meer in grote steden concentreert en het platteland verwaarloost, wordt zó gevoelig voor iedere conjunctuurschommeling en sociaal zó labiel, dat het onophoudelijk wordt bedreigd door chaotische tendenties, welke tot dusver noodlottig zijn gebleken voor iedere culturele ontplooiing, en de daarmee verbonden reconstructie van het maatschappelijk leven.

Wanneer wij het terrein der abstractie verlaten en bijvoorbeeld de phase van ontwikkeling, waarin Nederland nu verkeert, trachten te overzien, nemen wij allerlei spanningen waar, die vroeg of laat zullen moeten verdwijnen als men werkelijk van nationale ordening naar maatstaven van rechtvaardigheid wil spreken. Ik denk in de eerste plaats aan het feit, dat de hard werkende landarbeiders in de regel minder loon genieten dan de gesteunde werklozen in de steden (ook na aftrek van het verschil in kosten van levensonderhoud). Men staat voor de keus tussen vrije prijsvorming voor de beschutte industriebedrijven en voor de landbouw òf algemene prijs- en loonregulatie, maar dan zonder een meten met twee maten. In de praktijk weten de bestgeorganiseerde groepen (vakverenigingen, trusts en kartels) hun voorrechten bijna altijd te handhaven. Wie de gisting op het platteland kent, weet welke gevaren daarin schuilen voor een harmonisch verloop van het ordeningsproces, dat wij ook hier te lande ondergaan.

Gaarne zou ik ook nog even stilstaan bij de betekenis van een gezond platteland en het behoud van de nog aanwezige elementen van oude volkscultuur (nog steeds bestaat, helaas, de neiging ‘Nederland’ te identificeren met de krans van grote steden: Amsterdam - Haarlem - Den Haag - Rotterdam - Utrecht), doch daarmee zou ik vervallen in eigen beschouwingen, die niet in een boekbespreking thuishoren. Ik beveel de problemen, die hiermede verband houden, in de belangstelling aan van den Heer van Cleeff, die stellig nog wel meer waardevolle geschriften aan het ordeningsvraagstuk zal wijden.

P.J. BOUMAN

Verschil van wenschbevrediging en geluk
Gina Kaus, Der Teufel Nebenan
Allert de Lange, Amsterdam; f 2.90, f 3.90

Mahrholz noemt, in zijn ‘Deutsche Literatur der Gegenwart’, het

werk van deze schrijfster, naar aanleiding van haar in 1928 verschenen roman ‘Die Verliebten’, ‘psycho-analytisch’. Sindsdien heeft zij in haar verdere publicaties getoond, dat haar psychoanalyse zich vooral tot de vrouw bepaalt. Haar debuut, het toneelspel ‘Tony. Eine Schulmädchenkomödie’, had trouwens al in die richting gewezen.

Gina Kaus is Weense van geboorte en waar wij tot in de huidige Weense litteratuur sporen vinden van Freuds en Adlers invloed, kan het niet verbazen, die ook bij haar aan te treffen. Haar kracht als psychologe blijkt vooral uit haar biografie van Catharina de Grote, in 1935 eveneens bij Allert de Lange verschenen, die èn in lenigheid van stijl èn in kernachtigheid van formulering een vergelijking met het biografisch werk van een Stefan Zweig doorstaat.

Ook in haar jongste roman toont Gina Kaus de gave te bezitten, tot in het diepst van de vrouwenziel door te dringen. Melanie Simrock, de hoofdfiguur van dit boek, is geen zieke. Maar zij leeft toch in het grensgebied tussen neurose en pathologische afwijkingen. Zij heeft, naar haar oude familiedokter verklaart, ‘een duivel in haar lichaam’, die haar drijft tot daden, waartegen haar verstand zich verzetten zou, wanneer zij dit niet moedwillig uitgeschakeld had. Zij wordt verteerd door jaloezie, maar acht zichzelf gerechtigd tot elke vrijheid. Zij is zich er van bewust, het recht te hebben, haar wil ten koste van alles door te drijven, en heeft een vaag gevoel, dat zij werkelijk bezwijken zou, wanneer zij haar wil niet ten koste van alles zou kunnen doordrijven. Haar eigen zuster zegt van haar: ‘Sie hat kein Talent zum Glück, sie hat auch keine Sehnsucht danach. Sie ist ein dramatischer Charakter, und was sie braucht, ist nicht Glück, sondern Aufregung.’

En de familiedokter, Heinsheimer, merkt van haar op: ‘Vergessen Sie nicht, Melanie ist ein Mensch, der nicht weiß, was Glück heißt. Sie kennt nur die Befriedigung durchgesetzter Wünsche.’

Deze vrouw nu, jong, rijk, weduwe, overrompelt een jong student en forceert als 't ware een huwelik met hem. Albert Holzknecht is iemand van een tolerante natuur, een geestelijke gemakzucht, die alle strijd vermijdt en bij voorbaat toegeeft, om twist te voorkomen. Een man, als aangewezen om zich door een vrouw met zulk een heerschzucht als de hare te laten overrompelen en overmeesteren. Hij wordt zelfs op haar ‘verzoek’ fabrieksdirecteur, hoewel hij doctor in de filosofie is en zijn verlangen er naar uitgaat, zijn studiën in die richting voort te zetten.

Wanneer het dan toch, zoals ten slotte onvermijdelijk is, tot conflicten komt, weet zij hem telkens weer door haar histerische uitbarstingen tot onderdanigheid te dwingen. Zij deinst daarbij zelfs niet voor het voorliegen van zwangerschap terug.

‘Albert wußte auch genau, woran es lag. Er war, ebenso wie sein Vater, im Grunde genommen Zweifler. Sie hielten es immer für möglich, daß sie irren konnten.’ Maar Melanie twijfelt nooit. Aan zichzelve noch aan haar voorstellingen. Zo drijft zij haar man ten slotte als 't ware in de armen van een andere vrouw, een secretaresse, die hij op haar bevel ontslagen heeft, maar die hij gaat opzoeken (hij weet, dat deze gescheiden vrouw het zeer arm heeft) om het onrecht zo mogelijk te herstellen. Waarbij hij als in een flits ontdekt, wat zij in de ene week, welke zij bij hem gewerkt heeft, voor hem is gaan betekenen. En wat hij voor haar betekent.

‘Keiner konnte später sagen, wer die entscheidende Bewegung gemacht hatte. Die paar Sekunden zwischen Blick und Kuß blieben für ewig in das Rätsel verklärter Entzückung gehüllt.’

Albert weet deze liefde en zijn geheime samenkomsten met Anna voor Melanie te verbergen, maar deze vindt korte ontboezemingen, welke Anna iedere keer na Alberts bezoek pleegt op te schrijven en die zij hem dan later overhandigt, in zijn bureau (dat zij brutaalweg, als een vrouw zonder opvoeding, openbreekt). Wanneer zij dan een poging tot zelfmoord doet door het innemen van veronal (een der vele pogingen, waarover dr. H. Albert al heeft ingelicht, waarbij zij er echter steeds zorg voor draagt, niet meer te nemen dan zij juist nog verdragen kan), slaagt deze en zij sterft. In een vertrouwelijk gesprek tussen Albert en dr. Heinsheimer blijkt dan, dat Albert het glas met de opgeloste tabletten klaargezet had gevonden, maar onder de invloed van een vlak daarop uitbarstende zenuwkoorts de overige, zorgvuldig weggeborgen tabletten in het glas heeft geworpen. Dr. H. spreekt het ‘onschuldig’ over hem uit:

‘Es ist wahr, ich bin nur einer und bequemer wäre es, die Verantwortung mit elf andern zu teilen. Aber dafür habe ich eine doppelte Funktion in diesem Prozeß: ich bin auch der psychiatrische Sachverständige, der zweifellos bestellt werden würde, um die zwei wesentlichsten Fragen zu beantworten... Sie sind geständig, und in solchen Fällen sitzt der Richter aus dem Volke nicht über die Tat zu Gericht, sondern über die Person des Täters und über die Person des Opfers.’

En later: ‘Der Richter aus dem Volk, mit nichts beschwert und mit nichts versehen als mit seinem menschlichen Empfinden und seinem gesunden Menschenverstand, spricht Sie frei. Er hat alle Zeugen gehört. Das ausgebeutete und bis aufs Blut gepeinigte Dienstmädchen Frieda (er is gebleken, dat Melanie een vermogen van 3½ millioen bezat! R.P.S.). Den verknöcherten Anwalt, der Melanies Wuchergeschäfte besorgt hat. Sylvia, die ihre eigene Schwester für eine Büchse der Pandora hielt. Der Richter aus dem Volk kann zur Schuldfrage nur Ja oder Nein sagen. Er sagt Nein...’

Men moet bewondering gevoelen voor de wijze, waarop Gina Kaus in deze vrouwenziel (maar niet minder in die van den man) is doorgedrongen. Ik heb niet minder bewondering voor de wijze, waarop zij haar psychologisch inzicht verwerkt heeft. Het conflict is logisch opgebouwd en ontwikkelt zich even logisch. De structuur van het verhaal is voortreffelijk, nergens plaatst de schrijfster zich tussen de handelende personen en den lezer; gebeurtenis en dialoog bouwen gelijkelijk mede tot een bewonderenswaardig geheel.

In de rij der opmerkelijke werken van Gina Kaus neemt deze roman een even opmerkelijke plaats in.

REINIER P. STERKENBURG

Voor het buitenland!
Ernst Wiechert, Die Magd des Jürgen Doskocil; RM. 4.80
Friedrich Griese, Die Wagenburg; RM. 4.50
Joachim von der Golz, Der Steinbruch; RM. 5. -
E.G. Kolbenheyer, Das Lächeln der Penaten; RM. 6.50
Wilhelm Schäfer, Die unterbrochene Rheinfahrt; RM. 3. -
Hans Johst, Die Torheit einer Liebe; RM. 4.20

De uitgeverij Albert Langen - Georg Müller te München, die op letterkundig gebied voor het tegenwoordige Duitschland wel als toonaangevend mag worden beschouwd, heeft een zestal boeken - drie romans en drie vertellingen - doen herdrukken met de L a t i j n s c h e l e t t e r. Zij ging daarbij van de veronderstelling uit dat druk met het Duitsche lettertype een belemmering beteekent voor de verspreiding van deze literatuur buiten het Derde Rijk. Misschien vergemakkelijkt de keuze van het gewonere letterteeken inderdaad den verkoop, maar toch geloof ik dat de betrokken uitgeverij hier blijk geeft van een meer dan gewone en zeer optimistische naïveteit. Dat de belangstelling voor de schriften van onze Oosterburen er de laatste jaren niet grooter op geworden is (het zou dwaas zijn dit te ontkennen) berust op heel andere gronden. Gronden die een ieder kent. Dat druk met de Duitsche letter voor den gemiddelden buitenlander geen moeilijkheden van beteekenis oplevert, is herhaaldelijk en duidelijk gebleken. Men denke o.a. maar eens aan de verspreiding van Fallada's 'Kleiner Mann was nun?'. Dit omvangrijke werk uit het Gothische type gezet vond in het buitenland een afzet in tienduizenden van exemplaren.

Al lijkt ons des uitgevers standpunt dus niet heelemaal juist, toch verheugen wij er ons over dat als gevolg daarvan de aandacht van het publiek opnieuw gevestigd wordt op enkele oudere werken welke die aandacht volkomen waard zijn. Het hedendaagsche leven gaat immers zoo vlug, men vergeet zoo gauw!

Waar wij gaarne wat goeds willen zeggen van deze met recht her-

uitgegeven boeken, moet echter begonnen worden met direct en met nadruk een uitzondering te maken. Zulks voor het werkje van Hans Johst, want dat is werkelijk niet bewonderenswaardig. Het gegeven van dit liefdesgeschiedenisje is wel aardig van vinding, het zij hier gaarne erkend. Het zou bij een zorgvuldige en gevoelige behandeling tot iets bizonders hebben kunnen uitgroeien. Maar juist aan die behandeling mankeert alles. De schrijver pakt de zaak zoo ruw, zoo onhandig aan, dat hij alle mogelijkheden breekt. Aldus komen wij er ten slotte toe het boekje schouderschokkend opzij te leggen. Wij moeten onder het lezen telkens denken aan een dwarsen jongen die zoekende naar de jonge zwaluwen (welke hij uit het nest heeft gehaald met de bedoeling ze met groote teederheid op te voeden), plotseling bemerkt dat hij ze onder de plompe zolen van zijn stevels heeft doodgetrapt. Natuurlijk hebben wij in ons hart met hem te doen... maar wij blijven toch liever een beetje uit zijn buurt.

Onbesproken zal blijven het aardige en humoristische, het glanzende verhaal van Wilhelm Schäfer, 'Die Unterbrochene Rheinfahrt', omdat het zoo op zich zelf voor dezen auteur van formaat toch niet kenmerkend genoeg is. Het geeft maar enkele, zij het dan scherpe, geestelijke contouren van hem te zien. Het werd trouwens al meermalen herdrukt, zoodat een bespreking ervan alleen nog in een beschouwing van zijn geheele oeuvre op haar plaats lijkt.

Zoo blijven er ten slotte vier geschriften over welke wij hier in vogelvlucht zullen trachten te kenschetsen. Van die vier zijn er niet minder dan drie volkomen en volledig romantisch. Zij bewegen zich tot over en nabij de grens van de werkelijkheid. De twee best geslaagde zijn als het ware een weerspiegeling van een realiteit in de donkere oppervlakte van het onbestaanbare en hier en daar vloeien zij dan ook over het begrip tijd heen. Zij keeren zich naar het tijdelooze! Het meest bekoorlijke, zeker het rijpste, lijkt de roman van den geroutineerden verteller Wiechert. Hoe vloeiend en evenwichtig is die geschreven! Men herkent den vasten toon van den meester. Het leven bruist hier over de boorden heen. De werkelijkheid ontbloeit en toch vervalt het verhaal gelukkig nergens in die sfeer van sprookjesachtigheid welke bijv. aan sommige Scandinavische lectuur zoo'n onaangenaam tintje kan geven. De schrijver voelt precies waar de grens ligt. Overmatig fijn en overtuigend zijn de natuurbeschrijvingen waarin ook de menschen de hun toekomende plaats vinden als deeltjes, als fragmentjes, van die natuur. De zwaar belaste en gebogen veerman bijvoorbeeld wordt ons bijna beschreven gelijk men een oude en kromgegroeide berk zou kunnen afbeelden, zulks te midden van een groep kronkelend kreupelhout, of zich spiegelend in het rustige water. Het duistere water, waarover Doskocil als veerman onvermoeid heen en weer vaart, telkens als hij ge-

roepen wordt, lijkt als een menschenziel doordrenkt met gevoelens en gedachten en begeerten.

Doskocil was een eenzaam en verloren man, totdat onverwacht een jonge en beschroomde vrouw bescherming bij hem zocht en na een tijd van rustig maar niet onbewogen samenleven als een deel van zijn eenzaamheid wordt. Zoodanig dat zijn eenzaamzijn niet opgeheven doch vervolmaakt wordt. Er sluimert iets als teedere grootschheid onder en over de zinnen van dit boek.

Alleen op die plaatsen waar een vleugje van het moderne leven tot deze in afzondering en verborgenheid levende menschen doordringt, breekt voor het gehoor van den gevoeligen lezer wel eens een kort moment de klank. Een vinger heeft een ondeelbaar oogenblik te lang op de snaar gedrukt of die te vlug los gelaten. Ik denk hier o.a. aan enkele beschrijvingen van, of woorden over, den buitenlandschen priester - voorganger van een moderne secte - Mac Lean. Tenslotte zijn dit natuurlijk kleinigheden. Zij beteekenen niet meer dan wat grijze pluisjes op een met wijnrood en oudgoud doorwerkt gobelin. Ligt het werk van Wiechert als een spaarzaam begroeide vlakte naar alle zijden open, anders, geheel anders is dit met het verhaal van Griese (‘Die Wagenburg’). Hier vinden wij de romantiek eer gestyleerd. Begrensd en afgepaald, afgesloten van onze eigen realiteit. Men zou kunnen zeggen dat dit vertelsel tusschen accoladen geschreven werd. Deze afgeslotenheid bevordert de zuiverheid en strengheid van vorm. Het is dan ook sterk van compositie. Veel kleur bezit het daarentegen niet, het doet eerder denken aan een zwart-wit-teekening. Alle krachten trekken van den omtrek uit naar binnen toe samen. Er is iets van het kruien van een rivier in. Door dit alles wordt de hoofdpersoon eigenlijk hoofdpersoon in het kwadraat. In en door hem beleven wij de verschillende gebeurtenissen. Om hem heen is alles gegroepeerd. Een landschap zonder zijn gestalte, zijn paarden en zijn wagen lijkt ons ondenkbaar. Hij is, ofschoon op meestal heel bescheiden wijze, alomtegenwoordig. En toch blijft hij maar een hulpelooze boerenknaap. Want het is Karl Johann, de zeventienjarige boerenknecht uit het Mecklenburgsche, die, onder dwang door Napoleons troepen meegevoerd, met de wagen en de ongemakkelijke paarden van zijn baas ten oorlog trekt. Hij drijft met den stroom mee, aanvankelijk onwillig en later vol berusting, tot ver in het hart van Spanje. Eerst na jaren vol ellende keert hij met de hem toevertrouwde en thans versleten paarden in het vaderland terug. Er trekt een bijna trage, eentonige beweging door dit verhaal, die juist door haar grijsheid een klemtoon legt op het tragische, maar de tragiek niet ontvlammen laat. In ons komt de gewaarwording boven alsof dit alles in een heel anderen tijd al eens gebeurd is, onder den dwang van

een heel anderen veroveraar, onder een heel anderen hemel. En of het ook heden gebeuren zal en misschien later nog eens. Maar duidelijk, scherp in hard hout gesneden, zien wij: K a r l J o h a n n. Betreurenswaardig is alleen dat de schrijver wel eens wat te nadrukkelijk met de voorgevoelens van enkele bijfiguren, o.a. met die van het aardig geteekende moedertje van den held, op de proppen komt. Dan denkt men even aan een handigheidje. Ook is het lang niet altijd prettig dat de auteur ons wat al te overtuigend wijst op hoedanigheden van Karl Johann die hij als deugden ziet en die ons West-Europeanen wat verdacht voorkomen. Maar wie niet al te aandachtig is, leest daar wellicht gemakkelijk overheen.

Het derde boek, dat van Joachim von der Goltz (‘Der Steinbruch’) kan de vergelijking met de hierboven besproken werken moeilijk doorstaan. Maar het is een echt gezellig en gemakkelijk te volgen verhaal. Een boeiend landelijk vertelsel, toch nog geen ‘bloed en bodem’ gelukkig. Een enkele maal wordt er wel, zoo tusschen de gewone tekst in, een klein hakenkruisvlaggetje uitgestoken, maar dat blijkt dan van louter papier en één lucifer doet het in een oogwenk verdwijnen.

Wij leven dan tijdens de lectuur te midden van een boerenbevolking in een bergachtige streek van Zuid-Duitschland. De auteur beijvert zich om ons omgeving en landschap zoo grondig mogelijk te doen kennen en dat lukt hem ongemeen goed. Op een middag en avond, gezeten in een diepe fauteuil bij den haard, genieten wij argeloozen van een viertal vacanties in dit buurtschap doorgebracht. Van een zomervacantie, van een herfst-, winter- en lentevacantie. Wat een verrukkelijke ontspanning is het om zoo in de vrije natuur te leven onder eenvoudige menschen! Ik hoor al iemand met een ietwat verwaten lachje mompelen over: folklore en tourisme en natuur-dweperij. Maar ik vraag mij af of het geen groote verdienste is wanneer een schrijver ons een landstreek zoo voor oogen kan tooveren dat wij de cultuur en de interessante gevallen van zenuwpatiënten en jeugdcomplexen eens kunnen vergeten, die tegenwoordig zoo'n groote plaats in de letteren zijn gaan innemen.

Overigens blijft het natuurlijk niet bij natuurbeschrijving. Ook de menschen worden binnen den cirkel van onze belangstelling getrokken. Wij leeren ze kennen, in hoofdzaak gezien door de liefderijke oogen van Nanna, een onbedorven boerenmeisje, afkomstig uit een verder gelegen laagland. Zij is gehuwd met Valtin, een van de zoons op den kleinen, in het hoogland gelegen, hof. Het huwelijk blijkt na een gelukkigen aanvang op een minder gezonde basis te berusten. Er rust, o romantiek, een vlek op het leven van Valtin, en dat voelt de vrouw. Later komt de bekentenis los. De jongere broer heeft door een oneerlijken streek zijn goedgeloovigen en ouderen broeder, die

boven hem recht had op hoeve en land, dit recht afhandig gemaakt. Ten slotte voelt Valtin zich door Nanna gedwongen om zijn broeder alles te bekennen en hem aan te bieden het gedane te niet te doen. Dit aanbod wordt kort en krachtig afgewezen.

De broeder zondert zich nu nog meer af en trekt zich vrijwel geheel terug binnen de hem behoorende steengroeve in de nabijheid, welke hij met een paar bevriende werkkrachten exploiteert. In Nanna groeit een groot medelijden met den benadeelde, een gevoel dat later uitgroeit tot liefde. Valtin voelt dat er iets niet in orde is. Hij acht zich minderwaardig; hij wordt een dronkaard.

Ten slotte komt echter het verheugende einde van alle moeilijkheden. Er wordt een kind geboren. De bedrogen broeder vergeeft en trekt weg. Dan volgt een kalm geluk voor Valtin en Nanna, wanneer men deze ebbe zoo noemen mag.

Men ziet, de romantiek is hier wat te gemakkelijk. Maar de wijze van vertellen redt veel. Het verhaal is overtuigend en daardoor blijft het ver van alle theatereffect en kermisdrukte. Zoowel de hoofdpersonen als de bijpersonen krijgen behoorlijk ‘gestalte’ en er blijft een zekere afstand welke personen en gebeurtenissen tot normaal-wordens toe verkleint. Het schaarsche geluk heeft iets zangerigs, iets getemperds kenmerkt het. Het sterkere verdriet wordt langzaam doch zeker uitgevlakt door hetgeen volgt. Het leven zelf werkt genezend zooals dat ook in de werkelijkheid gaat. Alles wordt als met een breeden en berustenden doch niet tintelenden glimlach bedekt. Van geheel anderen aard is het werk van Kolbenheyer. Dat speelt in een nabijen tijd, die door geen anderen tijd te vervangen is. Het is ook niet zuiver romantisch. Eigenlijk zou men het realistisch kunnen noemen, maar dan realistisch met een ethisch-aesthetischen inslag. Dus toch nog eenigermate romantisch als men scherp toekijkt. Met wat goeden wil zou men het de romantiek van ‘den eertijds gezeten burger’ kunnen noemen. Wij leven hier binnen strak getrokken grenzen. Dat valt onder de lectuur direct op. Andere menschen dan zij die van goeden stand zijn, schijnen nauwelijks te bestaan. Het is intusschen vreemd dat de geschiedenis van deze familie al zoo ver naar het verleden schijnt te wijken. Zij leeft nauwelijks dichter bij ons dan de verschillende figuren uit Hildebrand's ‘Camera Obscura’. Maar daar blijft de vergelijking dan ook bij. De behandeling van de menschen is bij Kolbenheyer heel wat voorzichtiger en heel wat zachtaardiger. Hij staat ook op een ander plan. Hij kiest eigenlijk, zij het in het verborgene, partij. Ja, de schrijver - een man van gewicht in de Duitsche letterkunde, vooral sinds de laatste jaren - pakt zijn personen niet zonder handschoenen, zijden handschoenen, aan. Alles wat hen aangaat - hun beschaafde gevoelens, hun kleine vertwijfelingen, hun talenten en gaven - is hem even

heilig. Ook de toon van het verhaal is iets te slepend, neigend naar een te groote genegenheid. Zoo kan een vrouw, die op te ouden leeftijd moeder werd, over haar eenig kind spreken.

Toch is de verteltrant niet bepaald zoetig, de auteur kent de grens, en niet altijd zonder spanning. Er wordt ook werkelijk af en toe geworsteld. Door den oorlog en de daarop volgende inflatie van de toppen van den welstand verdreven, hebben zijn figuren het lang niet altijd even gemakkelijk. Maar wat bleef hun desondanks niet veel bespaard? Zelfs hun standsgevoel ging niet verloren. Veel van hun uitverkorenheid bleef ongeschonden. De groote moeilijkheden waren voor hen zelden of nooit: honger en koude en ontbering. Zij gingen gebukt onder: zorg, tijden van angst voor wat komen kon, een duurzamer gevoel van onzekerheid, onpleizierige zuinigheid en minder prettige werkzaamheden. Maar over het algemeen ging alles toch zijn gangetje.

Nu was de hoofdpersoon - en daardoor wordt zijn geval toch even een uitzondering - maar niet zoo'n gewoon mensch. Hij is niemand minder dan de talentvolle zoon van een belangrijk en eertijds vermogend orkestmeester en hij is gehuwd met de dochter van een vroeger welgesteld fabrikant. Een huis werd hem nagelaten, waarvan hij weliswaar slechts een gedeelte bewonen kan, de rest moest hij verhuren. Hij leeft nog te midden van mooie en antieke meubelen en andere kunstvoorwerpen, al werd er wel eens een van de hand gedaan en zijn relaties zijn niet zoo slecht! Het bestaan van hem en zijn zachtaardige vrouw en lieftallige dochtertjes is wel niet op zoo'n ruime en zekere leest geschoeid als de heer Kolbenheyer waarschijnlijk graag zou zien, maar heel slecht gaat het hun niet. De man moet wel eens werk doen dat hem niet te best past. Hij doet dat met dapperheid. En zijn vrouw moet wel eens duchtig aanpakken. Maar tenslotte blijkt dat zijn talent als componist niet gering is en zijn groeiend succes doet ons voor de toekomst veel goeds verwachten. De waarde van dezen roman - die met zorg, ijver en talentvolle vormgeving werd opgebouwd - wordt aldus wel een beetje aangetast door de te groote liefde van den schrijver voor zijn stands- en klassegenooten. Die liefde maakt hem bijziend voor het grootere leven. Een onderdompeling daarin zou voor zijn figuren heilzaam geweest zijn, heilzamer dan dit sluipen over grenspaden. Het boek zou dan tragisch en groot hebben kunnen zijn. Maar ondanks velerlei fijn-genuanceerde verdiensten blijft een gedurfde kijk op het menschenleven den schrijver vreemd en - het klinkt haast sarcastisch - dat is ook weer eenigermate v e r h e u g e n d . Anders hadden wij toch al dat kleine gedoe van gezinslieftalligheid, klassegehechtheid en het zich terecht vinden op gelijke basis in een kleinere ruimte, niet zoo zorgvuldig beschreven leeren kennen. En onze nazaten zouden

zich daarvan dan eerst recht geen voorstelling kunnen maken. Zoo schonk Kolbenheyer ons een niet zonder sierlijkheid en gedempt gevoel geschreven verhaal, waarin wij door een burger uit den beschaafden stand de milieus van deze beschaafde burgers uit een tijdperk van ons eigen leven, reeds tot geschiedenis geworden, vinden afgebeeld.

LAURENS VAN DER WAALS

Grensoverschrijdingen
Gaston Bachelard, Lautréamont
Librairie José Corti, Paris

Tijdens de vorige oorlog, in 1917, verschenen bij wijlen den ouden heer Van Dishoeck 'De zangen van Maldoror', een halve eeuw eerder geschreven door den 21-jarigen Isidore Ducasse en gepubliceerd onder de pseudoniem 'Comte de Lautréamont', in een wel zeer bijzonder goede vertaling van den heer J. Stärcke, die deze Nederlandse uitgave tevens voorzag van een sympathieke inleiding, waarin toen echter noodzakelijkerwijze een aantal fouten moest voorkomen en die thans waarschijnlijk ook in opzet geheel anders zou luiden. Het boek is inmiddels uitverkocht en, bij mijn weten, niet herdrukt. Isidore Ducasse, zoon van Franse ouders, die waren geëmigreerd naar Urugay, werd op 4 April 1846 te Montevideo geboren. Op veertienjarige leeftijd zond zijn vader hem naar Frankrijk om daar de middelbare school (études secondaires normales) te bezoeken. Eerst interne leerling van het lyceum te Tarbes, dan externe leerling van het lyceum te Pau, doet hij in 1865 zijn 'philosophie', waarna zijn sporen hoofdzakelijk zoek geraakt zijn, al kent men uit teruggevonden brieven enkele adressen, waar hij in Parijs heeft gewoond: 15, Rue Vivienne; Faubourg Montmartre, 32. Ook weet men, dat hij een piano heeft gehuurd, en de acte van zijn overlijden leert, dat deze 'homme de lettres' is gestorven op 24-jarige leeftijd, de 24ste November 1870, des morgens om 8 uur in zijn hotel aan de Rue du Faubourg-Montmartre, no. 7. De 'Comte de Lautréamont' zag zijn eerste zang in 1868 uitgegeven; alle zes zijn zij bij zijn leven niet verschenen, wel gedrukt, maar zijn Belgische uitgever deinsde op het laatste ogenblik terug voor de publicatie, uit vrees voor de openbare mening. In zijn sterfjaar publiceert Isidore Ducasse nog onder eigen naam zijn 'Poésies' of 'Préface à un livre futur', een verloochening en veroordeling van den 'Comte de Lautréamont' en tevens van alle 'gémissements poétiques de ce siècle'. Sinds Racine, schrijft hij nu, is de poëzie geen millimeter gevorderd. En zijn verwijten treffen de 'Grandes-Têtes-Molles', de femmelettes, Chateaubriand, le Mohican-Mélancolique; Sénancourt, l'Homme-en-Jupon; Jean-Jacques Rousseau, le Socialiste Grincheur; Anne Radcliffe, le Spectre-Toqué; Edgar Poë, le Mameluck-des-Rêves-d'Al-

cool; Mathurin, le Compère-des-Ténèbres; Georges Sand, l'Hermaphrodite-Circoncis; Théophile Gautier, l'Incomparable-Epicier; Leconte, le Captif-du-Diable; Goethe, le Suicidé-pour-Pleurer; Sainte-Beuve, le Suicidé-pour-Rire; Lamartine, la Cigogne-Larmoyante; Lermontoff, le Tigre-qui-Rugit; Victor-Hugo, le Funèbre-Echalas-Vert; Mickiewicz, l'Imitateur-de-Satan; Musset, le Gandin-Sans-Chemise-Intellectuelle; et Byron, l'Hippopotame-des-Jungles-Infernales'. Elders in deze plaquette noemt hij ook, in soortgelijk verband, Balzac, Flaubert, Baudelaire etc., zelfs Aeschylus, zulks in tegenstelling tot de wel aanvaarden: Euripides en Sophocles. Dit, over het oorspronkelijke werk en zijn schrijver, zij hier iets uitvoeriger opgenomen dan gebruikelijk is in een critiek op een critisch werk daarover, omdat deze feiten, strijdig met de inleiding van den heer J. Stärcke en met het artikel van Willem Kloos in zijn 'Veertien jaar literatuur-geschiedenis', hier te lande misschien nog iets minder bekend zijn dan de geciteerde 'Poésies' uit de tijd, toen Ducasse, nadat hij 'het kwaad (had) bezongen zoals Mickiewitz, Byron, Milton, Southey, A. de Musset, Baudelaire, etc.' dat hadden gedaan, in een brief, gedateerd 21 April 1870, schrijft: 'Je ne chante plus que l'espoir; mais, pour cela, il faut d'abord attaquer le doute de ce siècle (mélancolies, tristesses, douleurs, désespoirs, hennissements lugubres, méchancetés artificielles, orgueils puérils, malédictions cocasses, etc.)'.

De eerste weerklanken van 'De zangen van Maldoror' verneemt de literair-historicus in 1890 (een artikel van Léon Bloy in 'La Plume') en in 1891 (Rémy de Gourmont wijdt een passage aan hen in zijn 'Livre des Masques'). In deze tijd valt ook het even uitbundige als onjuiste artikel van Willem Kloos. Oorzaak van deze tamelijk gelijktijdige belangstelling moet zijn geweest de uitgave der 'Chants' in 1890 te Parijs bij L. Genonceaux. Daarna heeft het werk kennelijk gesluimerd, totdat het omstreeks 1920 opnieuw werd 'ontdekt' en, precies in dat jaar, herdrukken van het boek en van het boekje verschenen: 'Les Chants de Maldoror' bij de 'Editions de la Sirène' en de 'Poésies' bij 'Au Sans Pareil'. Sindsdien zijn de herdrukken allengs veelvuldiger geworden en heeft Lautréamont een nog steeds toenemende invloed op de wereld-literatuur verkregen.

Een enkel voorbeeld: in de voortreffelijke, van documenten en citaten uit critieken voorziene, door surrealisten geïllustreerde uitgave der 'Oeuvres Complètes' bij G.L.M., Parijs, 1938, vindt men uit een weinig bekend artikel van wijlen J. Slauerhoff, verschenen in een 'Numéro spécial' van de 'Disque Vert', de volgende passage:

> 'Ils (Lautréamont et Rimbaud) constituent la preuve la plus forte que, depuis un siècle, l'orientation de la littérature européenne ou plutôt de la vie intellectuelle au sens non scientifique mais essentiel,

> est dominée, non pas par des esprits de formation classique universelle et très conscients d'eux-mêmes (Voltaire, Goethe, etc.), mais par des individualités anormales, qu'aucun lien ne rattache à leur temps ni à leur pays, qui se manifestent en pleine autonomie et doivent généralement se maintenir contre une société hostile.
> Ces individualités varient de l'anormal simple à l'aliéné au sens général.
> Il est peut-être permis de dire que la suprématie des anormaux commence à Rousseau.
> ... Chez Lautréamont un sarcasme grandiose, dissonant, entraînant et décevant. Il traite des questions les plus futiles avec un sérieux que le philosophe le plus aride lui envierait.
> Les problèmes les plus graves sont pour lui des bulles de savon, qu'il laisse monter dans l'espace clair, où il les fait éclater ensuite tout à coup.
> Lautréamont n'est pas plus génial, mais bien plus puissamment conscient que Rimbaud.'

Het in één adem noemen van Lautréamont en Rimbaud is verre van toevallig: hun geboortedagen liggen slechts een achttal jaren uiteen. Wanneer Lautréamont zijn pen en zijn hoofd voorgoed neerlegt, schrijft Rimbaud in Charleville zijn eerste 'Illuminations'. Beider letterkundige creativiteit duurt niet langer dan drie, beider meesterwerken worden geschreven binnen zes à zeven opeenvolgende jaren, en beider 'carrière', van wereldbetekenis overigens, dateert feitelijk van lang na beider vroegtijdige dood, pas uit onze twintigste eeuw. Bovendien hebben beiden hun scheppingen spoedig en grondig verloochend, Rimbaud door te zwijgen en naar Abessinië te trekken, Lautréamont bij geschrifte. Tenslotte de hoofdzaak: beider letterkundige producten overschrijden verre de officiële grenzen der literatuur en zijn zowel daarbinnen als daarbuiten van revolutionnaire betekenis, verwante 'Umwertungen aller Werte'. Terwijl zich echter om en over het werk en (vooral!) om de persoon van Rimbaud een ganse 'Rimbaldiaanse' literatuur heeft gevormd, zijn de publicaties over Ducasse-Lautréamont verhoudingsgewijs uiterst schaars gebleven. Behalve het 'Numéro spécial' van de 'Disque Vert', een aantal artikelen en inleidingen bij herdrukken of vertalingen zagen over hem en zijn werk slechts een tweetal boeken het licht. Van de inleidingen is die van Philippe Soupault voor de meest courante uitgave, in 1927 bij 'Au Sans Pareil' verschenen, wel de uitvoerigste, maar dan ook grondig fout. Soupault heeft Isidore Ducasse namelijk verward met een anderen Ducasse, Felix 'triste personnage, traître', zo deelde Descaves in een polemiek mede, en pas gestorven in 1877...

In 1929 verscheen als no. 8 van de 'Collection critique' in 'Les Cahiers du Sud' een studie van Léon Pierre-Quint; 'Le Comte de

Lautréamont et Dieu', een boek met zekere verdiensten als pioniersarbeid, maar toch werkelijk àl te oppervlakkig en voorzichtig, getuige dit slot van zijn voorwoord:

> 'J'espère donc que le lecteur ne déduira pas de mon absence de réserves que mon admiration est restée aveugle. Au contraire, il dégagera de lui-même, après la lecture des notes critiques qui suivent, une juste conclusion: il ne pensera pas à élever l'oeuvre de Lautréamont au même rang que l'art d'un autre monde d'Arthur Rimbaud, ou à le comparer aux grands poètes de génie du XIXe siècle, qui ont montré la voie. Mais il n'hésitera pas à considérer les Chants de Maldoror et la Préface aux Poésies comme deux livres uniques dans la littérature, explosion suprême du romantisme de la révolte et du délire verbal, qui vient d'éclater aujourd'hui seulement, avec un demi-siècle de retard.'

Vrijmoediger en gedegener dan Pierre-Quint heeft Gaston Bachelard dezelfde stof aangepakt. In zijn nog geen twee jaar geleden verschenen 'La psychanalyse du feu' had deze, allesbehalve eenzijdig Freudiaans georiënteerde en alleszins in philosophie doorknede psycholoog, zich bezig gehouden met het altijd, maar door de aanwezigheid van het surréalisme bijzonder, actuele verband tussen poëzie en droom. Thans, in zijn boek over Lautréamont, geeft hij een doorwrocht essay, welks voortdurend zichtbare achtergrond weliswaar wordt gevormd door 'De Zangen van Maldoror', maar dat in probleemstelling en strekking veel verder reikt dan een monographie. In zijn 'Conclusion' opent deze geestverwant van Rolland de Renéville, maar dan één die minder specialistisch is ingesteld op dichtkunst, zelfs belangwekkende cultuur-historische perspectieven:

> 'Une telle l i g n e d e f o r c e nous paraît susceptible de faire la synthèse de deux belles oeuvres philosophiques, très différentes, qui viennent de renouveler la doctrine de l'imagination créatrice; I m a g i n a t i o n e t R é a l i s a t i o n, d'Armand Petitjean, et L e m y t h e e t l ' h o m m e, de Roger Caillois. Ces deux ouvrages apportent une lumière neuve sur le caractère biologique de l'imagination, et par conséquent sur la nécessité vitale de la poésie. Avec ses deux principes dialectiques de la coördination interne des formes et du chatoiement incoördonné des parures, la poésie est ainsi le facteur dominant de l'évolution.'

Hoe komt hij tot deze stelling? Zijn essay openend met een studie over agressie en nerveuze poëzie, poneert hij aanstonds deze andere, eerste stelling: dat het werk van Lautréamont heel zijn straalkracht ontleent aan het 'complex van het dierlijke leven'. Het werk van Lautréamont verschijnt ons als een 'phaenomenologie der agressie'. Het is 'agression pure', in dezelfde zin waarin men heeft gesproken van 'poésie pure'. Langs twee wegen licht Bachelard dit

uitgangspunt toe, twee stutten brengt hij aan om het te ondersteunen. Enerzijds hanteert hij op intelligente wijze statistische cijfers, ten aanzien van de frequentie der bij Lautréamont voorkomende dieren, hun handelingen en hun relatieve betekenis. Anderzijds trekt hij een lijn door de literatuurgeschiedenis, wèlke rol de kunstenaars het dier in hun werk hebben toebedeeld. Hij begint bij La Fontaine, waarin geen zuiver trekje van dierlijke physionomie te bespeuren valt, geen spoor van dierlijke psychologie, geen 'sens de l'animalisation'. In diens fabels spelen immers uitsluitend mensen als dieren verkleed.

Daartegenover Lautréamont, bij wien het dier niet uiterlijk verbeeld, maar innerlijk beleefd wordt, in zijn meest onmiddellijke functie, met name in zijn agressieve instincten. Lautréamonts held 'verteert niet, hij bijt'. En wanneer Bachelard het pleidooi aanvangt voor zijn these, dat de poëzie van Lautréamont is 'een poëzie der excitatie, der spierimpulsen, en dat zij vooral geen visuele kunst van vormen en kleuren is', merkt hij scherpzinnig op:

> 'Les formes animales y sont mal dessinées. En fait, elles ne sont pas r e p r o d u i t e s ; elles sont vraiment p r o d u i t e s . Elles sont induites par les actions. Une action crée sa forme, comme un bon ouvrier crée son outil. On se tromperait donc si l'on imaginait dans la vie d'Isidore Ducasse une période contemplative où il se serait amusé aux mille jeux des êtres vivants, et ce que nous dit un de ces condisciples sur son intérêt pour l'histoire naturelle, sur sa longue contemplation d'une cétoine endormie au coeur des roses, ne désigne vraiment pas l'axe du lautréamontisme. C'est par le dedans que l'animalité est saisie, dans son geste atroce, irrectifiable, issu d'une volonté pure. Ainsi, dès l'instant où l'on pourra créer une poésie de la violence pure, une poésie qui s'enchanterait des libertés totales de la volonté, on devra lire Lautréamont comme un précurseur. Cette violence pure n'est pas humaine; prendre des formes humaines serait la ralentir, la retarder, la raisonner. Mettre à la base de la violence une idée, une vengeance, une haine, serait perdre son ivresse immédiate, indiscutée, son cri.
> Alors le verbe perdrait cette valeur originelle qui donne aux Chants de Maldoror sa tonalité profonde, cette sûreté musicale, "cette réalisation artistique et littéraire presque impeccable", comme dit Edmond Jaloux.'

Via zijn onderzoek van Lautréamonts 'Bestiarium' en vergelijkingen met Kafka, Leconte de Lisle (Poèmes Barbares - hoeveel zachtaardiger!), Rémy de Gourmont, Paul Eluard etc., komt hij tot het behandelde vraagstuk in zijn meest algemene vorm: het menselijke geweldsinstinct en de complexen der cultuur. In dit hoofdstuk vestigt hij de aandacht op het 'bezwerende' element in het woord:

dat de werkelijk opstandige niet schrijft of dat hij tenminste ophoudt met schrijven, zodra hij metterdaad revolteert (Rimbaud). Lautréamont is, met dit te constateren, gezet op de plaats waar hij hoort: een drama der cultuur. Niet meer, niet minder. Hij is dàn ook een culturele factor: zijn bezwerend woord reikt verder dan dat zijner voorgangers; hij ontsloot de poorten der animale fantasie en maakte deze voor anderen bereikbaar.

En zo zijn wij aangeland bij de laatste, de het eerst geciteerde stelling van Bachelard, die aan Lautréamonts biographie en aan de bibliographie van zijn werk slechts vluchtige aandacht besteedt, niet meer dan om de hoofdzaken aan te geven en, waar nodig, recht te zetten. Merkwaardig overigens hoe Ducasse in zijn 'Poésies', na de verloochening van Maldoror, toch nog steeds van een vehemente agressiviteit is, getuige ons citaat. Al is d e z e agressiviteit ook 'menselijker'...

Tot slot een enkel woord over de 'verschrikkelijkheid' van 'De Zangen van Maldoror', alleszins verklaarbaar, zo men zich slechts een oogwenk wil indenken, wat dat betekent: animalisatie! Ogenschijnlijk iets als een infantiele regressie, een anti-culturele manifestatie, blijkt zij deze betekenis slechts te bezitten voor wie moeizaam een schijn van beschaafdheid ophoudt. Niet alleen voor den schrijver, maar ook voor den lezer heeft het woord, dat in het boek vlees is geworden, bezwerende waarde. Het stelt hem immers in staat, op papier af te rekenen met in hem voortlevende krachten, welke, bezworen, hoogstens nog gelijkwaardige tegenstanders zijn, in elk geval hun bovenmenselijk aureool hebben verloren. Of, om het anders te zeggen: onlangs, bekoord door een film, welke het leven in een aquarium weergaf met zijn half plantaardige, half dierlijke verschijnselen, merkte ik op: 'Precies Lautréamont!' Het geheimzinnige geweld kan een spirituele vertrouwelijkheid worden. Het is een levensvoorwaarde der cultuur haar grenzen steeds weer te overschrijden, agressief te zijn en 'schokkend'.

HALBO C. KOOL

Psychologie van het ongeloof
Prof. Dr. H.C. Rümke, Karakter en aanleg in verband met het ongeloof. No. 8 uit de serie geschriften psychologie van het ongeloof N.V. Boekhandel W. ten Have, Amsterdam; f 1.50

De tijd is voorbij, dat men zich de illusie maakte onbevooroordeelde wetenschap te kunnen bedrijven. Wij zijn gaan inzien, dat wij allen met een vooroordeel leven, van een vooroordeel uit denken. Wij kunnen niet uit onze eigen huid kruipen. In zekeren zin hebben wij allen zonder uitzondering een geloof. Ook in de godsdienstweten-

schap en godsdienstpsychologie is het ‘geloof’ vrijwel overwonnen, dat men slechts zònder geloof iets kan bijdragen tot deze takken van kennis. Natuurlijk kan men wel allerlei verschijnselen beschrijven zóó als men ze waarneemt en men kan trachten dit zoo objectief mogelijk te doen, door met de verschillende opvattingen die er op zeker gebied bestaan rekening te houden. Maar ieder ziet met zijn eigen oogen, verwerkt wat hij ziet met zijn eigen verstand en temperament, groepeert zijn stof naar dìe trekken, die hèm het belangrijkste en het kenmerkendste dunken. En daar is niets tegen wanneer men weet wat men doet. Integendeel, juist in de geesteswetenschappen en zeer speciaal in de godsdienstwetenschappen is het onmogelijk het wezen der verschijnselen te vatten wanneer men zelf, als onderzoeker en waarnemer, geheel ‘leeg’ is. Wie kan religieuse ervaringen beschrijven zonder van het een of andere standpunt uit te gaan? Iedere beschrijving, iedere groepeering bevat, niemand ontkomt daaraan, reeds de kiem van een verklaring in zich. William James zelfs, de schrijver van ‘the Varieties of Religious Experience’, en de philosoof van het pragmatisme en de ‘radicale ervaringsphilosophie’, schrijft al: ‘De godsdienstwetenschap kan nooit een equivalent zijn van levende religie; en wanneer wij nader ingaan op de dieper liggende moeilijkheden van een dergelijke wetenschap, dan zien wij dat er een punt komt, waar zij haar zuiver theoretische houding moet opgeven en òf haar knoopen ondoorgehakt moet laten òf ze door een levend geloof moet laten doorhakken.’

Het boekje van Prof. Rümke is welbewust vanuit een geloof geschreven, een wetenschappelijk geloof èn een religieus geloof. Maar het is daarbij geschreven met een zoo groote zelfcritiek en met een zoo open, ik zou bijna willen zeggen, wetenschappelijke erkenning van beperkingen, onzekerheid en onvolledigheid, en met zoo groote voorzichtigheid, dat het in alle opzichten een verrijking is om het te lezen en te bestudeeren, zeer zeker ook voor wie het met de uitgangspunten niet eens kan zijn of voor wie vol vragen is over de waarde, de waarheid, de bron, de mogelijkheid van religie; want hij zal hier weer werk vinden en zoo meer orde in deze problemen kunnen brengen. Wanneer ik dan ook enkele vragen opwerp, dan mogen deze niet als gebrek aan waardeering opgevat worden voor een studie, die ik uitermate belangrijk vind en die, naar ik hoop, ook in verdere kringen der godsdienstwetenschap en ontwikkelingspsychologie bekend zal worden.

Rümke's uitgangspunt, zijn werkhypothese, is de stelling: ‘Ongeloof is een ontwikkelingsstoornis.’ Deze stelling houdt tegelijk in, dat geloof iets is, dat tot een normale ontwikkeling en ontplooiing van de mensch behoort. In deze eene stelling is zeer veel gezegd, en

zij kan alleen geponeerd worden door een geloovig mensch. Allereerst houdt zij een directe weerlegging in van die richting in de godsdienstpsychologie, die godsdienst als een neurose beschouwt, als een ontwikkelingsstoornis, een regressie tot een infantiel stadium van ons psychisch leven. Wanneer men het religieus besef opvat als iets, dat behoort tot een volledige rijping der persoonlijkheid, dan is eigenlijk hiermee ook reeds gezegd, dat men het religieuse beschouwt als een specifiek iets, dat niet te herleiden is tot andere functies. Deze conclusie lijkt wel niet direct noodzakelijk, maar zij is het, naar mijn meening, wel. Immers, wanneer men godsdienst, 'geloof', niet slechts ziet als een verrijking maar als iets welks ontbreken op een groeistoornis der psyche duidt, dan houdt dit tegelijk in, dat men dit geloof als zinvol beschouwt en niet als een willekeurige karaktereigenschap, die er wel of niet kan zijn zooals bijvoorbeeld artisticiteit; en dat men geloof nog minder wenscht op te vatten als een vervorming of sublimatie van een functie, welke van nature op iets anders gericht zou zijn, iets anders zou 'bedoelen'. Daarom is het begrijpelijk, dat Rümke het godsdienstig besef 1e. als iets eigens, iets onherleidbaars ziet en 2e. de psychische functie, die de wortel van dit besef in zijn verschillende uitingsvormen uitmaakt, in de diepste lagen van het karakter zoekt, en dat hij met von Monakow van een 'religieus instinct' spreekt, of van een religieuse intuïtie, wanneer men onder intuïtie verstaat het equivalent in de geestelijke lagen van wat een instinct in de meer aan het biologische gebonden lagen der ziel is. (Een instinct kan men definieeren als een gepraeformeerde handelwijze, het 'beeld' van een handelwijze, dat 'past' op een uitwendige situatie, op een uitwendig 'beeld'. Ik meen, dat ik hier eenigszins vrij maar toch wel juist de bedoeling van Rümke interpreteer. Het lijkt mij van het grootste belang, dat men op dit punt nog eens duidelijk realiseert, hoe niet alleen een geloovig mensch mòet komen tot het aannemen van het bestaan van een religieus instinct (althans indien hij psycholoog is, misschien niet wanneer hij Barthiaansch theoloog is!), maar hoe ook omgekeerd het gebruiken van deze term onverbiddelijk voert tot het erkennen van de realiteit van die situatie of constellatie in de buitenwereld waarop dit instinct, deze instinctieve reactie, gericht is. Het zou althans een noviteit zijn wanneer men een op een irrealiteit gerichte act als een 'instinct' in de psychologie wenschte in te voeren. Hoewel hij het nergens zoo uitdrukkelijk zegt, is er dan ook aan Rümke's bedoeling in deze niet te twijfelen en ik insisteer hier alleen even omdat over dit punt dikwijls onvoorzichtig en inconsequent gedacht wordt.)

Wat zijn de verschijningsvormen van het religieus instinct? Rümke meent phaenomenologisch zeven treden te kunnen onderscheiden

in de ontwikkeling van het godsdienstig besef. Voor ieder van deze treden wordt nagegaan in hoeverre van een verankering in de aanleg kan worden gesproken en vooral, welke factoren, aangeborene of verworvene, remmend op de ontwikkeling kunnen werken. Ik geloof, dat men eigenlijk deze zeven stadia wel in twee groote groepen mag verdeelen, n.l. een groep waarin zijn ondergebracht de vormen van een algemeen religieus besef dat tot inhoud heeft de totaliteit van het zijnde, en een groep welke als hoofdkenmerk heeft het geloof in G o d als grond van deze totaliteit en van het eigen bestaan, waar dus deze oergrond als persoon, als 'Du' beleefd wordt, gestalte heeft gekregen. Ik wil hier niet bespreken de uitwerking der verschillende psychische gesteldheden en de remmingen die in ieder stadium kunnen optreden, maar wil me bepalen tot die punten waar voor mijn gevoel de grootste moeilijkheden liggen.

De eerste stadia dus zijn die van de groei en de ontwikkeling van het besef: ik ben z i n v o l ingeschakeld in het geheel van het zijnde. Het religieuse instinct, het innerlijke beeld van een totaliteit, van een laatste harmonie in de verscheidenheid en tegenstrijdigheid der verschijnselen, versmelt met een constellatie in de buitenwereld, reageert op de (dus inderdaad bestaande) totaliteit van het zijnde. Stelt men hier de vraag: maar bestaat dan werkelijk die totaliteit in de chaos van verschijnselen en gebeurtenissen? dan ervaart men in eigen gemoed één der eerste remmingen der religieuse ontwikkeling. Deze vraag is niet te beantwoorden. Wenscht men haar ontkennend te beantwoorden, dan is het niet mogelijk verder over godsdienst en godsdienstpsychologie te spreken, tenzij als over een groote illusie. Wat geeft aan deze beleving (het ingeschakeld-zijn) de hoedanigheid z i n v o l te zijn, zoo vraagt Rümke. Dit is het irrationeele moment, de eigenlijke kern van het religieuse beleven: het symbool. Het mag even lijken, dat hier ter verklaring een nieuwe onbekende wordt ingevoerd. Het wezen van deze onbekende bestaat echter uit een erkennen als psychologische werkelijkheid van de noodzaak en de macht van het ondefinieerbare; in de definitie van Jung (wiens ideeën trouwens in deze heele studie met veel originaliteit verwerkt zijn): een symbool is een vormsel, dat een nog niet gekende samenhang op de meest adequate wijze uitdrukt. Hier voert Rümke een eigen karakterologisch begrip in voor een eigenschap, die de religieuse ontwikkeling kan belemmeren: een in aanleg gegeven symboolblindheid (meestal samengaande met te sterke ontwikkeling der rationeel-intellectualistische functies). Positief zou men dus kunnen spreken van 'symbool-ziendheid'. Zoo is dus het beleven van den z i n van het ingeschakeld-zijn het beleven van een symbool, van iets dat wij niet anders kunnen beleven dan in een beeld met nog ongekende en verborgen mogelijkheden. Dat dit beeld van de totaliteit,

van de harmonie der tegenstellingen, één der werkzaamste beelden der menschheid is, werkzaam tot in de uiterste takken van wereldbeschouwing en wetenschap, ook van natuurwetenschap, kan niet betwijfeld worden.

Tot zoover is deze gedachtengang zeer vruchtbaar. Maar nu komen alle vragen tegelijk opzetten. Zij worden veroorzaakt door het invoeren van het begrip 'symbool', 'instinct' of 'intuïtie', (of, om even de terminologie van Jung te gebruiken, 'archetype', 'transcendente functie') eenerzijds, en anderzijds de overgang naar dat stadium van het religieuse besef waar het zich ontwikkelt tot godsgeloof, en tenslotte tot gods-dienst. De vraag waarom geloof in een persoonlijken God, de overgang tot de 'gestalte', als een gedifferentieerder en rijker structuur wordt opgevat en niet als een verenging, of eventueel als behoorend tot een aanleg, die behoefte heeft aan concretere beelden, kan men stellen maar niet beantwoorden. Zij behoort tot die laatste vragen, die slechts het eigen geloof kan beantwoorden. Rümke zelf is zich van deze moeilijkheid bewust en zegt: 'Het zijn niet alleen de in-God-geloovenden, die in gehoorzaamheid dienende hooge staten van psychisch leven kunnen bereiken. Of dan toch nog van een groeistoornis kan worden gesproken? Deze vraag moet ik onbeantwoord laten. Ik ben daarvan niet zeker.'

De theorie van Freud over het ontstaan van het godsbeeld is welbekend: vaderprojectie, infantiliteit. Dat bij vele menschen het geloof niets anders en niets echters is dan dit, beaamt Rümke ten volle. Hij meent echter bij invoeling duidelijk te kunnen onderscheiden tusschen zoo'n infantiel geloof en 'echt' geloof. En bovendien, zoo is zijn redeneering, het is wel heel eenzijdig om zonder meer het beeven van God als vader als infantiel af te doen. Een diepere kijk is hier mogelijk: dat wij onzen vleeschelijken vader kunnen liefhebben is ons slechts gegeven door dat God onze vader is; de menschelijke verhouding is een afspiegeling van de goddelijke, de 'herinnering' aan het oerbeeld. - Deze gedachte, die van Binswanger stamt, is zeker aantrekkelijk en opent nieuwe perspectieven. Maar waarom, vraag ik mij af, wordt hier onder de zoo velerlei religieuse gevoelens, beelden en belevingen der menschheid nu juist dit beeld alleen naar voren gehaald? Waarom is nu juist de kind - vader-verhouding, het kind - vader-archetype, hèt oerbeeld voor de verhouding van de mensch tot God? Waarom wordt eenige bladzijden verder de bruidsmystiek van sommige mystici zonder meer onderdrukte sexualiteit, quasi-godsdienstige adoratie genoemd? Waarom is dìt eeuwige, machtige beeld, de verhouding van man en vrouw nìet het oerbeeld, of niet óók een beeld van de relatie van god en mensch? En, indien men langs deze lijnen denkt, de andere beelden en motieven,

archetypen, instincten, intuïties, hoe men ze noemen wil, die in de ziel van de mensch werkzaam zijn, en die alle in alle religies der aarde tot religieuse belevingen hebben geleid, hoe vinden zij hun plaats, waar blijven zij? Sommige van deze beelden zijn ons bekend en worden ook in de Christelijke godsdienst als religieuse en objectieve werkelijkheden aanvaard: de stervende en weder opstaande heiland, de maagdelijke moeder. Andere beelden, bijvoorbeeld dat van het godenpaar in eeuwige omarming, is in de Christelijke godsdienst niet bekend, maar behoort tot de beelden waarop zich het religieuse instinct van vele Oostersche volkeren richt. Men kan, met Jung, al deze beelden aanvaarden als symbolen, als de meest adequate uitdrukking van psychische gesteldheden en richtingen van ontwikkeling, die werkelijk zijn omdat zij w e r k e n , namelijk richtend, helpend, integreerend werken. Het beleven, het 'zien' van deze beelden behoort dan ook in zekere zin, althans volgens Jung, tot een normaal en volledig ontwikkelings- of individuatie-proces. Maar het is mij volkomen onduidelijk hoe men van deze beelden één of twee er uit kan grijpen als éénige werkelijkheden waarop het religieuse instinct zich richt in een normaal ontwikkelingsproces. En tegelijk moet hier dan nog eens de vraag gesteld worden of dit 'gestaltengeloof', dit geloof in een persoonlijken God, wel inderdaad als een ontwikkelingsstadium van het meer algemeene religieuse besef 'zinvol-ingeschakeld-te-zijn' kan opgevat worden; of niet veeleer deze beelden, indien ze op de juiste manier verwerkt worden, ondergeschikt zijn aan de meer omvattende structuur, als het ware een toelichting, een illustratie van deze, welke sommige naturen door hun aanleg meer 'ligt' dan anders geaarden, die zonder beelden leven en denken. Inderdaad ziet men in de religies der aarde al deze mogelijkheden: van de woekerende beeldenrijkheid der Oostersche religies tot aan het beeldlooze monotheïsme van het Jodendom.

Ik ben er mij van bewust, dat ook deze vragen door het Christelijk geloof zonder meer afgewezen zouden kunnen worden. Als psycholoog echter moet men trachten de verschijnselen recht te laten wedervaren en, wanneer men ze in een zekere groepeering onderbrengt, naar een verklaring zoekt, moet die verklaring psychologisch sluitend zijn. 'Voor den psycholoog is het bij eerste benadering onverschillig of deze verschijnselen berusten op chemische veranderingen in het bloed of op Goddelijke genade.' De vragen, die ik getracht heb te stellen, tasten mijns inziens geen 'laatste vooroordeelen' aan, maar mogen en moeten, ook bij het accepteeren van het uitgangspunt van den schrijver, gesteld worden, daar zij binnen het psychologische terrein vallen.

A.M. Boon Hartsinck

Voortgaande
door Anthonie Donker

Het valt moeilijk op dit tijdstip de woorden te vinden, die zeggen wat er in ons omgaat. Maar als in alle omstandigheden hebben wij ook thans, en nog des te meer, onszelf er rekenschap van te geven, hoe het met ons gesteld is, waaraan wij toe zijn en wat ons te doen staat. De overstelpende gevoelens hebben wij meester te worden, de droefenis te beheerschen, de verliezen te doordenken. En op de gedachten, die op ons aanstormen, hebben wij orde te stellen en er datgene uit te verzamelen, wat wij kunnen gebruiken voor de toekomst. Wij dienen onszelf te toetsen aan datgene wat er met ons is geschied. Leven is niet anders dan zijn lot dienstbaar maken aan de verwezenlijking van zichzelf. Nog nooit is er zoo volstrekt en zoo gemeenschappelijk, aan ons allen tegelijk, door het lot de eisch gesteld, te bewijzen wie wij zijn. Zoolang het leven min of meer ongestoord zijn gewone loop had, kon men zich eraan onttrekken, zichzelf tot den grond te peilen. Nu niet meer. Nu het lot bijna niets in onze levensomstandigheden onveranderd laat, komt het aan den dag wat bij ieder de inzet van zijn leven en wat zijn weerstand tegenover het lot is. Men kan zich met zijn lot vereenzelvigen, dat is dan verslagenheid, of men kan zich met zijn lot meten en zijn persoonlijkheid aanwenden om dat lot te beheeren. Het is iets anders, zich bij zijn lot neer te leggen of dit lot te dragen. Op de draagkracht tegenover het lot komt het aan. Wij zijn vervuld van rouw om allen en alles dat verloren is gegaan. Wij gevoelen ons daarmede innig verbonden en daaraan diep verplicht. Wij kunnen aan de herdenking van dit alles geen dieperen zin geven dan door de gedachten op de toekomst te richten. Want het allermeest zijn onze gedachten vervuld van het behoud van datgene, waarvoor de zware offers werden gebracht. Wij hebben ons land, ons volk en hen die ons persoonlijk het naast staan, nog nooit zoo lief-

gehad als nu. Wij hebben ons hartsbezit en geesteseigendom nog nooit zoo sterk beseft als nu. Het Duitsche gezag heeft den moed geëerd van hen die vergeefs getracht hebben met de wapenen het lot, dat ons land is overkomen, af te wenden. Het sterk ontwikkeld volksbesef der Duitsche natie wettigt de verwachting, dat dit ook het Nederlandsch volksbesef in ons zal eeren en begrijpen dat wij met de kracht tot het dragen van ons lot den wil vereenigen tot behoud van ons zelfstandig volksbestaan. Het Nederlanderschap is een geestesgesteldheid en geestkracht, die zich in den loop der eeuwen heeft gevormd en zich de erkenning harer waarde en geestelijke en volksaardige oorspronkelijkheid heeft waard getoond. Het behoud van het kostbaar en dierbaar geestes- en zielsgoed der natie vervult ons gedachtenleven, want wij zijn ervan doordrongen hoe onschatbaar veel waardevols daarin in den loop der eeuwen zijn eigen, onvervangbaren vorm verkregen heeft. Wij hebben vaak genoeg aangedrongen op nationale zelfcritiek, om het zonder onrechtmatige trots of grootspraak te kunnen uitspreken, dat in dit kleine land naast de groote en rijke Duitsche cultuur en de vereeuwigde namen van haar dichters, wijsgeeren en componisten, in den loop der eeuwen een schat is opgezameld van wijsheid en schoonheid en zedelijke kracht, om welke wij niet alleen voor onszelve maar voor de wereld durven en moeten hopen, dat deze op haar eigen plaats en in haar eigen vorm zal blijven gehandhaafd. Dat deze bedoeling ten opzichte van ons land bestaat, mag verwacht en verondersteld worden na wat daarover officieel gesproken is. Begrip voor de waarde en het belang hiervan hebben wij ook vernomen in de aansporingen tot wederopvatting van het onderwijs in nationalen geest. Het Nederlandsche volk, dat eerbied heeft kunnen afdwingen in den strijd en in het leed, zal ook niet te kort schieten in draagkracht en waardigheid ten aanzien der militaire en economische omstandigheden, welke het gevolg der bezetting zijn. Het zal zich in die draagkracht gesterkt voelen door de wetenschap, dat van de nationale geestesgoederen, waarop wij fier zijn, de levensrechten betwist noch verkort worden. Het zal zich ook bewust moeten worden van het voordeel dezer beproeving, dat wij niet langer toeschouwers zijn, dat het met de ongeschokte rust onzer allang te weinig beweeg-

lijke maatschappij nu gedaan is en dat het kalme vaderland zich midden in het versnelde en verhevigde sociale gistingsproces bevindt. Hopen wij, dat wij in staat zullen blijken te bewaren en te behoeden wat er waardevols uit de Nederlandsche cultuur in den loop der eeuwen voortgekomen is, om daarop de nieuwe toekomst te bouwen.

De wilde vaart
Fragment
door Rinke Kanter

Het was nog Februari toen Maaike op een helderen winderigen ochtend op het bleekveldje voor haar woning, met een paar waschknijpers tusschen haar lippen, het slanke lijf gerekt en de armen hoog geheven om de fladderende linnenstukken te bemachtigen, haar droge wasch van de lijn haalde. Terwijl ze zich, met het witte goed over een arm geslagen, omdraaide en naar binnen wilde gaan, zag ze vlak achter zich den boer: Ze bleef staan en bracht van schrik een hand naar den mond.

- Boer, jóu hier?!

Hij stak de handen in de zakken en zei, grijnzend:

- Nou Maaike, kalm an, hoor: Ik biet niet!

Ze ging er niet op in, maar bleef hem, nog in dezelfde houding, verstomd aankijken.

- Ik wu graag een beetsje water van jou hèwe, - verklaarde hij nu zijn aanwezigheid, een hand tegen zijn maagstreek drukkend - want ó, ik hèw son durst!

Zwijgend legde ze het waschgoed op een omgekeerde teil en liep het gangetje in om hem te gerieven. Hij wist er den gemetselden halskubus van den regenbak en stapte daarom op zijn klompen rustig over den drempel. Ze kwam met een witaarden drinkkop uit het kamertje terug; hij ging vlak naast haar staan en zag belangstellend toe hoe ze zich over den bakhals boog en het leege putemmertje handig vallen liet, zoodat het in de duistere diepte dof in het water plofte. Maar ze palmde met rappe handbewegingen het touw reeds weer omhoog, heesch het volle slingerend emmertje aan het hengsel uit den hals, klapte het deksel op de hol weergalmende bakruimte dicht, zette het water voor hem op den steenen vloer en reikte hem den kop over.

- Alsjeblieft boer, nou ken jou drinke, - noodigde ze kortaf uit. Met de handen op de heupen keek zij nu op haar beurt toe, hoe hij hurkte, het kommetje vol schepte en slurpend leegdronk. Daarop liet hij het, met een zucht van welbehagen overeind rijzend, in het emmertje glijden: Het zonk borrelend naar den bodem.

- Verhip! - verontschuldigde hij zich - nou leit het helendal onderin.

- O, dat hindert niks. Ik krij' het wel weer.

Hij ging met zijn rug tegen één van de zwartgeverfde muren leunen, schoof zijn pet op het achterhoofd en informeerde, onderzoekend het gangetje doorkijkend:

- Bevalt het huuske wat?

Ze stond nog bij het emmertje en had de armen over elkaar geslagen; ze knikte slechts, met getuite lippen.

- Wat hèw ik hoord: - redeneerde hij door - met jim meiske gaat het maar best, hè?

- Meiske?! We hèwe geen meiske.

Hij stond zich, met diepe rimpels in het voorhoofd, verwoed in zijn lange haren te krabben en zei, haar weer aankijkend:

- Maar ik meende dochs dat jim een kien' hadden!

- Ja, ik hèw wel 'n kien', een jonge en het gaat best met 'm.

- P'rcies; - herstelde hij haastig, met even een wijsvinger in de hoogte - dan hèw ik dat van jim jonge hoord: hij mut besonder voorlijk weze naar se mij verteld hèwe.

- Dat sel dan wel; - zei ze vriendelijker - het is ook een lekker jongkje, hoor.

Hij leunde al niet meer tegen den muur.

- Ik hou so van kienders, hè; vooral as se nog so klein benne.

Hoe hiet jim jongkje?

- Jehannes: we hèwe 'm naar Wiebe sien heit 'noemd.

Hij kwam nu vlak naast haar.

- Soo, Jehannes. Is 'r wakker? - vroeg hij en knikte in de richting van de kamerdeur, die op een kier stond.

- Ik 'loof dat ik 'm al hoor, - vervolgde hij, met een hand aan het oor gespannen luisterend.

In het vertrek klonken werkelijk zoete brabbelgeluidjes van het kind, dat zeker was ontwaakt.

- Dan mut ik 'm eefkes sien, hoor, - vond hij, deed zijn klompen uit en stapte op zijn sokken langs haar heen het

kamertje binnen. Zij volgde met loome passen, overlegde nog een oogenblik of ze hem niet verzoeken zou heen te gaan. Maar ze liet het na, ze stond, met een hand op de leuning van een stoel, toe te kijken, terwijl hij zich over het wiegje boog, zijn pet afzette en zotte gezichten trok tegen het kind, dat kraaiend en met driftig handjeszwaaien reageerde. Het werd haar alsof ze droomde: Den Jaarsma-boer zoo vlak bij, zijn groote gestalte te zien buigen, weer naar zijn breede schouders te moeten kijken. Hij bracht haar iets mee van een bijna vergeten wereld: haar verlangen naar macht en praal. - De boer haalde nu zijn koperen tabaksdoos uit een broekzak en het kind stak begeerig de handjes naar het omhoog gehouden voorwerp uit. Plotseling lieten zijn vingers los: de doos viel met een doffe bons op den vloer. Zij bukte zich om voor hem op te rapen; hij zag het en had zijn geheele rechterarm al hoog om haar middel geslagen.

- P'sop Maaike, niet valle, - verontschuldigde hij zich nog, terwijl hij haar weer losliet en zij hem zwijgend zijn doos overgaf. Ze kleurde en streek wat verlegen een haarlok onder haar wit-kanten mutsje. Maar hij deed alsof hij niets merkte en vertelde, de doos in zijn zak stekend:

- De vrouw[1)] hèt 'e vorige week een miskraam 'had. Een paar nachten dèrvoor is se so 'skrokken van dat geskreeuw van die gekke Boele.

- Ja, Wiebe hèt het mij verteld.

- Maar we leve in goeie hoop dat we 'n volgend keer gelukkiger weze selle.

Ze sloeg de armen over elkaar en keek naar den vloer.

- Ja, dat is te hopen, antwoordde ze eindelijk.

- En hoe staat het met jou? informeerde hij, even grijnzend. Ze hield haar oogen neergeslagen en bewoog haar eene schuins geheven voet op de hak heen en weer.

- Met mij boer? - vroeg ze gewild-onnoozel.

- Jawis, is d'r ook al weer wat an 't handsje?

- Nou! - zei ze terughoudend en rukte zich los, want hij had haar beide bovenarmen reeds omvat, deed een pas achteruit en greep zijn polsen vast.

- Toe Jilles, niet doen! - drong ze bijna smeekend aan, hem weer loslatend, - toe, laat dat nou!

1) de boerin, zijn vrouw.

Hij stond haar een oogenblik onderzoekend aan te kijken en zei daarna geruststellend, met een hand aan de klep van zijn pet:

- Ik meende het so raar n't, hoor Maaike. Ik gaan al, hoor. Hij liep met groote passen naar de deur, maar op den drempel draaide hij zich nog eens om en zei, naar de wieg wijzend:

- Ik gaan vandaag naar stad; dan sel ik meteen wat fijns voor 'e kleine jonge koope.

- A boer, dat hoeft ommers niet.

- Nee, dat sèl gebeure! besliste hij. - En miskien sien ik dan ook nog wel wat voor jou. Wat mut het weze: goud of sulver?

Ze sloeg, blozend tot in haar hals, haar oogen neer, steunde met een bevende hand op de tafel en kon niet antwoorden. Hij ging de kamer uit; zij volgde hem en leunde, terwijl hij bij den regenbak de voeten in zijn klompen stak, tegen een post van de kamerdeur. Hij keek nog even naar haar om:

- Ik zel het jou mornvroeg onder melkerstied wel eefkes brenge.

Ze kon niet laten tegen hem te knikken, dat ze het begreep. Toen Wiebe[1)] om tien uur bij haar binnenkwam vond hij haar nog op de hurken voor het fornuis, bezig in het vuur onder de opstaande aardappels te porren. Hij vroeg haar maar niet waardoor ze zoo laat was, want hij zag haar met verstoord gezicht in het vertrekje heen en weer loopen, ruw vorken, lepels, pannen en potten hanteeren. Daarom ging hij stil op zijn plaats achter de ongedekte tafel zitten en wachtte geduldig af. Onder den maaltijd zat ze over haar bord gebogen tegenover hem, gaf nauwelijks antwoord als hij haar wat zei of vroeg en had, nog voor hij zijn Hemelschen Schepper voor de spijze dankte, het kind al aan haar borst. Hij ontdekte nu, op de klok kijkend, dat hij zich zou moeten haasten om tijdig op zijn werk te zijn, raapte vlug zijn pet van den vloer en zei, reeds bij de deur:

- Nou, goeie dan.

Zij stond juist bij de tafel achter een heeten wasem het vaatwerk af te wasschen en bromde een onverstaanbaren groet terug. Hij ging daarna zwijgend heen en liep even later, her-

1) haar man.

haaldelijk het hoofd schuddend, het binnenpad naar de state: Een onbegriepelijk wiefke had hij dochs!

Maar toen hij dien avond na den arbeid weer op den drempel stond was het vertrekje keurig opgeruimd: Zijn boterhammen lagen in gesmeerde stapels op het bord, zijn stoel stond klaar, zijn pijpje lag gestopt op de tafel en den tabakszak voor het grijpen op de vensterbank. Maaike zat op haar plaats aan kinderkleertjes te naaien; ze keek hem bij zijn binnenkomen, met de naald tusschen haar voorste tanden, vriendelijk aan en zei met een blik naar de klok:

- Jou eten staat ree[1)].

Terwijl hij na het eten, in behaaglijke stemming, zijn voeten op de stoel naast de zijne legde, schoof zij ze er weer af en kwam bij hem zitten. Zij breide, hij rookte; beiden zwegen ze, achter hen aan den wand klopte het gewichtig tik-tak van de klok en het vuur gromde in het fornuis. Tevreden zat hij toe te kijken hoe ze nu aan een paar sokken voor hem bezig was. Dit was Maaike zooals hij haar gaarne zag: Het leven had zich weer ten goede gekeerd. Nadat ze nog eens thee ingeschonken had en naast hem teruggekomen was noemde ze zijn naam. Hij keek haar aan.

- Wiebe, zei ze, - as jou nou es riek waren, wat kreeg ik dan van jou?
- Wat segge jou dèr?!
- Toe nou es, Wiebe! - drong ze aan.

Zijn walmend pijpje tusschen duim en wijsvinger houdend dacht hij na.

- Nou, dat ken 'k so direkst niet segge; - besloot hij eindelijk, van alles docht mij.

Ze legde een hand op zijn knie:

- Wel 'n gouden ooriezer?
- Jawis wel.
- Ook wel fijne gouden kettings?

Hij knikte.

- En wat musten jou dan hèwe, Wiebe?

Hij kon het niet dadelijk zeggen; zij wel:

- Een gouden herloozie, hè.
- Ja, dat waar so gek nog n't, - vond hij.
- En ik kreeg sachte sieden kleeren an en we reden elke dag

1) klaar.

met 'e tilbury naar stad of ergens anders heene, somde ze, voor zich uit starend, op.

Hij dronk juist zijn thee en keek haar over het dampend kopje een oogenblik verbaasd van terzij aan, maar zweeg.

- A, we benn' ook n't wies, verdorie! - vloekte ze na een korte stilte, wierp haar breiwerk op tafel, stond haastig op en liep het gangetje in: Hij hoorde haar de buitendeur grendelen en naar het achterhuisje loopen. Toen ze terug was zat ze op haar gewone plaats tegenover hem en breide met norsch gezicht zwijgend verder. - Ze dachten maar vroeg te gaan slapen. In het donker voor de bedstee had ze weer vriendelijke woorden voor hem en in bed vlijde ze zich tegen hem aan, streelde over den dikken wollen borstrok zijn rug en schouders, maar ze liet hem spoedig los en zei te willen slapen: Hij was zoo tenger!

Lang voor de dag klaarde was hij reeds opgestaan en zag zij uit de bedstee hoe hij onder geel lamplicht zijn boterhammen sneed en water en brandstof voor haar gereed zette. Voor hij vertrok boog hij zich nog over haar heen en vroeg, te zullen sluiten omdat ze misschien weer wilde slapen. Ze schudde haar hoofd en zei, dat ze toch op moest staan om het kind te verzorgen. Daarna blies hij de lamp uit en ging heen. Ze zag hem in het duister nog voor zich: Klein en smal in zijn verschoten kiel stond hij over de tafel gebogen om het licht uit te blazen. En dan was hij maar een arbeider; dat kon hij niet helpen en hij was ook goed voor haar, maar hij wilde zich naast haar niet eens een bestaan denken, waar zij zoo graag over peinzen mocht. Naast hem was de boer een kerel; groot en breed en díe bracht haar wat mee.

Ze had met zichzelf gevochten en domme dingen gezegd, waar ze zich over schamen moest. Het had niet geholpen en nu lag ze te wachten op wat verboden was. - Drie keer zat ze in bed op haar knieën overeind om op te staan en de deur toch te grendelen, maar ze deed het niet. Ze bleef liggen woelen tot ze in den schemer naderende voetstappen hoorde.

Op een killen ochtend in het voorjaar riep de Jaarsma-boer Wiebe bij zich en zei hem, dat hij in het vervolg niet meer in de stallen zou werken, maar met enkele losse arbeiders, die reeds in dienst genomen waren, op de landerijen van de state

mee moest helpen bij het ploegen, pooten, eggen en zaaien. - Het weer was den eersten tijd nog guur; in de volgende weken klaarde de hemel echter op en zag Wiebe de streek onder veel zonlicht groenend naar de verten strekken.

In den voorzomer kroop hij dagen lang met los werkvolk, onder wie veel jonge meisjes waren, over de aardappelvelden om er het onkruid te wieden. Van deze wiedsters, die bij den arbeid onderling vaak giechelend over haar belevenissen uit de Zondagnachten fluisterden, er soms ook luid en vrijmoedig van vertelden, waren er, met wie hij, zooals anderen deden, na het werk wel eens ergens had kunnen achterblijven, maar hij vond dat dit voor een getrouwden man niet meer hoorde. Toen hij eens, na het middagschaftuur, een gereedschap uit een schuur moest halen zag hij er in het halfduister den boer met één van haar in het hooi liggen; hij deed alsof hij niets gemerkt had en zocht vlug wat hij hebben moest, maar hij kon het dien namiddag slecht vergeten en hij kwam 's avonds haastig thuis. Bij den maaltijd vertelde hij Maaike wat hij gezien had en sprak er schande van. Zij ging er nauwelijks op in, en tuurde, met een broodkorst in de hand, door het venster naar den donkerenden avondhemel. In Juni zagen ze, behalve aan den kant waar ze over enkele weilanden het uitzicht op de hoeve behielden, hun woning allerzijds door voorspoedig groeiende gewassen omringd: de aardappelvelden bloeiden; de witte en paarse bloesems schommelden dagen lang, haar felle kleuren toonend in de heete zon, op ranke steeltjes in onafzienbare rijen onder den loomen Oostenwind tegen den trillenden einder. Daartusschen schoot het koren als vierkante verzamelingen pieken omhoog; de cichorei en bietenvelden lagen in groene blokken en het vlas golfde geel onder de blauwe luchten.

In den oogsttijd, toen de middagen door geen wolken of regen werden gekoeld, stond Wiebe tusschen de anderen, zweetend en in zijn onderbroek, de tarwe, de haver en de gerst te maaien; deze korenvelden lagen dicht bij de state en wanneer hij onder den arbeid tegen schafttijd rook uit het doorroete schoorsteentje van zijn woning zag stijgen, vermoedde hij Maaike bezig het turfvuur aan te leggen om er het maal op te koken. In die weken kon hij, 's avonds na het werk thuis zijn pijpje rookend, vergenoegd over de geranium-

plantjes op de vensterbank naar de verlaten landerijen kijken en zijn berekeningen maken alsof ze de zijne waren. Maar nog voor daar al het koren was gemaaid stuurde de boer hem naar een vergelegen veld, waar hij dagen lang bezig was het getrokken en in de zon gedroogde vlas voor het rotten bosgewijs in een er langs loopend kanaal te leggen. Hij was er alleen met een stank van verrotting, die vandaar over de streek woei; de visschen kwamen er dood en met de witte buiken naar boven, onder het watervlak drijven. Daar het te tijdroovend zou zijn in de schafturen naar huis te gaan bleef hij er over, zat ergens in de schaduw van een paar iepen of elzen op den walkant zijn dikke stukken roggebrood met spek te kauwen en dronk met gestrekt klokkenden hals uit een flesch de roodflonkerende thee, die, in het water gekoeld, toch bijna lauw geworden was. Op heldere dagen onderkende hij in de verte, nog slechts als een roode stip, het dak van zijn woning naast den romp van de hoeve tegen den horizont; in zijn verbeelding zag hij Maaike bedrijvig door het huisje heen en weer loopen, zich over het wiegje buigen en het hongerig huilend kind opnemen om het te voeden of op haar schoot te houden en er, zooals hij dat van haar kende, glimlachend en knikkend zoete woordjes tegen te fluisteren. Hij had het er overigens niet gemakkelijk, kon vaak eerst tegen den schemer naar huis en at later in het halfduister vertrekje zwijgend en loom het maal, dat Maaike voor hem warmgehouden had. De lengende nachten, als door het open venster soms het loeien van vee of het roepen van een vogel klonk, lag hij naast het geliefd vrouwenlijf in de bedstee en vergat zijn wrangen werkdag spoedig in een doffen slaap.

Midden September rooide hij, zoo nu en dan door Durk de Groot of Berend de Jong, twee losse arbeiders, geholpen, al bijna veertien dagen lang de aardappels op een eenzaam stuk land aan den anderen kant van het dorp. Ook dit veld lag te ver dan dat zij voor de maaltijden thuis konden komen; daarom strekten ze zich tegen schafttijd, met hun boterhammen en flesschen thee, op een droog leger aan de Zuidzijde van een hooischelf naast elkaar neer en aten, zich in de lauwe warmte van de herfstzon koesterend, rustig en onder tijdkortend gesprek het koude maal. - Op een avond, nadat

in het dorp de zes-uur-klok reeds lang was geluid, liepen Wiebe en Berend, beiden met hun gereedschappen op de schouders, in den eersten schemer den weg in de richting van de state. Zwijgend gingen ze naast elkaar voort. Ergens in de verte klonk het herhaaldelijk bassen van een hond, van een hoeve dichtbij gejoel van laat spelende kinderen terwijl ze hier en daar, als rosse gaten in de donkerende kim, de vuren van brandende hoopen aardappelloof zagen laaien. Toen boven het dorp, dat ze naderden, de scherpe sikkel van de nieuwe maan zichtbaar was, zei Wiebe plotseling, zich met een hand vergenoegd langs zijn stoppelige kaken wrijvend:

- Jonge, Berend, ik ben dochs blied dat ik haast weer thuus sit.
- O ja, Wiebe?
- Nou, dou niet?
- Ja, ik wèl.
- Nou, werrom dan 'n ander niet? - vroeg Wiebe verbaasd.
- Och, - zei Berend, zijn schouders ophalend, - su'ks weet elk sels het best. Het is maar krekt hoe men het thuus antreft. As men 'n wiefke hèt, die het so nauw n't neemt en ook wel es 'n ander op besite krij't, dan gong ik aven's liever in 'e herberge sitten.
- As ik sonnen-één had, - vervolgde hij met een gebalde vuist in de hoogte, dan donderde ik se d'r finaal uut. Dat wil 'k dei wel vertelle!
- Maar vent, wat bedoelst dou?! - schreeuwde Wiebe.
- Ik?
- Ja dou!

Ze bleven beiden staan; midden op den weg. In het halfduister keken ze elkaar strak-onderzoekend in de oogen; hun vingers klemden zich vaster om de stelen van de gereedschappen op hun schouders. Dat duurde maar even, dan raasde Wiebe:

- Maar verdorie, vent! Wat wilst dou van mij?!
- Ho ho es, mantsje, - kalmeerde Berend, stil 'n beetsje. Ik wil niks van dei, maar ik 'loof, dat me beter stilhoue kennen had.

Maar Wiebe greep hem met zijn vrije hand op de borst in den kiel.

- Nee, vertel op; - wrong hij schor uit zijn keel, - wat wee'st dou van Maaike?

Berend keek nu, zwijgend, naar den grond; eindelijk vroeg hij: - Hou'st dou mij voor 'n eerlijke vent, Wiebe?

Wiebe gaf niet dadelijk antwoord. Hij nam den zwaargebouwden arbeider, die in den schemer nog met gebogen hoofd voor hem stond, van onder tot boven op alsof hij vechten wilde. Hij wist: Berend vreesde niemand en ging zelfs voor geen boer opzij, als het moest.

- Nou, Wiebe?

- Jawis. - antwoordde hij moeilijk.

- Nou, dat is dan af'praat. - zei Berend, weer opkijkend. - Maar beloof me nou eerst, direkst geen gekke dingen te doen en mij in 'n rare pesisie te brengen, al ben 'k dan ook bang van niet-één.

- Dat is 'seid.

Berend nam greep en schop van zijn schouder, hield de stelen in beide handen als rekstokken voor zijn buik, spuwde een paar keer met gespitste lippen ver voor zich uit en begon:

- Ja sien es, Wiebe: ik docht altied, Wiebe hèt d'r wel weet van, maar ik merk nou dat su'ks niet het geval is. En derrom is het nou miskien wel goed d'r eefkes over te praten: Een tiedsje 'leden had ik al es 'hoord dat de boer wel es bij dien wiefke kwam, maar doe hèw ik d'r weinig acht op 'slagen, want ik docht, het benne praatsjes. Maar nou hèw ik verleden week, soàs dou ook wel wee'st een paar dagen op 'e plaats 'werkt en doe hèw ik het twee morgens 'sien dat 'r dien huuske binnengong en beide keeren is 'r d'r langer as 'n uur 'bleven. Nou wete we allegaar wel wie Jilles is: as die vief menuten bij 'n vrommeske sit sel 'r sien hannen seker niet in 'e buse[1] houe.

Wiebe trilde op zijn beenen.

- H... hest het n... niet eerder 'sien?!

- Nee, ik weet anders niks dan ik dei nou vertèld hèw. Eerst sag 'r eefkes door 't venster soàs 'r dat ook bij Meints-Jeltsje doet en ik docht bij mesèls, het is Wiebe wel goed.

- Welnee vent, - schreeuwde Wiebe, - su'ks is mij niet goed, vansèls!

- P'rcies; dat docht ik ook, - vond Berend, nog eens met

1) broekzak.

beslistheid op den weg spuwend. - En ik wil dei ook wel vertelle, dat 'r het bij mien wiefke niet hoefde te wagen. Dan su 'r niet veel meer na vertelle kenne! So sit het!

Wiebe zweeg; hij stond Berend met open mond aan te staren. Hij duizelde. Het bezit waar hij zoo trotsch op was deelde hij met een ander; de zekerheid van zijn intiem geluk lag kapot. Plotseling vatte hij Berend bij een mouw.

- Maar wat mùt ik nou?! - vroeg hij; zijn stem sloeg over.

- Kalm blieve, jong, - raadde Berend aan, - kalm blieve. Eerst maar es met Maaike prate en ik wil dei wel vertelle, ik su het d'r wel uutkrij'e al must ik se d'r voor op 't naken lich'm slaan!

Toen ze in somber zwijgen naast elkaar de dorpsstraat door kwamen was de avond reeds gevallen, de huizen hadden lichte vensters en op een donker pleintje plaagden enkele kinderen een kreupelen hond. Ergens sloeg Berend af, een nauw steegje in, ze zeiden beiden ‘'n avend’ en dan was Wiebe alleen. Moeilijk liep hij verder: De klompen aan zijn voeten wogen als lood. Zoo kwam hij het eenzaam binnenweggetje langs. Nog voor hij er erg in had stond hij al voor zijn woning; in het kamertje brandde licht en op het scheef neergelaten rolgordijn voor het venster bewoog binnen een schaduw heen en weer: Maaike! De tengere arbeider buiten stond er naar te kijken, langzaam nam hij de schop van zijn schouder, zijn harde eeltvingers omklemden de steel; met bevende handen hief hij het gereedschap omhoog en het leek alsof hij het blank begraven ijzer door die verlichte schijven wilde rinkelen. Maar zijn opgeheven armen verslapten reeds. Kalm blieve, had Berend gezegd. Wiebe stak de spade vlak voor zijn voeten diep in den grond.

Even later deed hij voor den drempel van de buitendeur rustig zijn klompen uit, liep het pikdonkere gangetje door en stootte de deur van het vertrekje open. Ze zat onder de lamp aan tafel met den rug naar hem toe en voerde het kind, dat ze op haar schoot hield, met een lepel pap. Terwijl hij de deur achter zich sloot draaide ze zich op haar stoel om en groette vriendelijk, naar hem opkijkend:

- Hé goeie. Vanavend laat, niet?

Hij gaf geen antwoord en zijn tred ging over de matten op den vloer zwaar langs haar heen. Loom liet hij zich op zijn

plaats bij het raam neerzakken en drukte, met de ellebogen op het tafelblad, beide vuisten tegen de slapen, want in zijn hoofd hamerde zijn moeilijk denken. Ze keek hem, terwijl ze het kind met een doek het mondje afveegde, verwonderd aan.

- Jouw eten staat klaar, - zei ze en wees met de lepel naar de gesmeerde boterhammen vóór hem op de tafel.

Automatisch stak hij een hand naar een sneetje uit; de stapel schemerde voor zijn oogen. Zoo bleef hij een oogenblik zitten, maar dan had hij het bordje reeds ruw van zich afgeschoven en schreeuwde, met een vuist op de tafel:

- Hou dou dien rommel maar, groot stuk dweil!

Zijn pet, die hij nog op had, rukte hij van zijn hoofd en kletste hij tegen het kammenet tegenover hem. Daarna rees hij overeind, trapte zijn stoel, die met de leuning op den vloer kletterde, nijdig achteruit en liep met groote passen op haar af. Ze sprong haastig op en stond hem, met het kind in haar armen, verschrikt aan te kijken. Hij kwam vlak voor haar, hief een gebalde vuist trillend omhoog en vloekte, met breedgetrokken mond, tusschen zijn tanden door:

- Bliksem! Vertel me nou maar es gauw wat er hier gebeurt as die Jilles bij dei komt!

Ze antwoordde niet, sloeg alleen een arm beschermend om het kind, dat luidkeels huilde.

- Nou?! Komt d'r nog wat van?!

Ze hoorde den dreigenden grom diep uit zijn keel. Zijn ongeschoren gezicht boog zich op den gerekt-gespierden hals naar het hare over en zij voelde zijn heeten adem langs haar wangen strijken. Ze keek hem aan: Hij las een spotlachje om haar mond en sloeg blindelings toe dat het bloed haar uit den neus spatte. Ze wankelde even; maar voor hij haar weer raken kon dook ze onder zijn zwaaiende armen door en vluchtte, met het kind tegen haar borst, het gangetje in. Vloekend stormde hij haar na, maar struikelde bij de open buitendeur over zijn klompen en viel languit op het klinkerpaadje. Toen hij met pijnlijke knieën weer opgekrabbeld was voelde hij zijn hartstocht om te kastijden gezakt. Wel liep hij het binnenweggetje op en luisterde, in de duisternis turend, scherp: haar vluchtende tred was niet meer te hooren. In de verte riep een vogel; uit het hok achter hem klonk het gedempte mekkeren van de geit. Voor de deur vond hij even

later haar klompen: ze was op sokken van hem weggeloopen. Binnen zocht hij zijn pet, die hij eindelijk als een verfrommeld vod in een hoek naast het kammenet ontdekte, zette ze op, ging weer naar buiten en liet achter zich de lamp branden en de deuren wijd open staan. Hij sloeg den weg in naar het dorp en dacht er over na waar hij haar zou kunnen treffen, want hij wilde haar zien en spreken. Haar ouders waren in het voorjaar naar een ander dorp verhuisd, misschien zat ze bij de zijne. - In een arbeiderskwartier stond hij korten tijd aan een licht venster van de ouderlijke woning te luisteren en hoorde Jorrit[1)] met zijn vader twisten. Jorrit redeneerde in lange overtuigende zinnen; de oude Johannes gromde kortaf iets terug. Dan sloeg er iemand - Jorrit zeker - op de tafel en mengde zich tusschen onduidelijk gerinkel van porcelein de klaaglijk sussende stem van zijn moeder. Wiebe begreep: een telkens terugkeerend geschil; Jorrit wilde met zijn ouders naar Amerika, waartegen de oude Johannes zich hardnekkig verzette. Híer was Maaike niet.

In het dorp sloeg de torenklok acht uur toen hij haastig thuis kwam: misschien was ze terug. Maar hij vond de deuren nog wijd open en in het kamertje stoomde de lamp. Terwijl hij, met de handen in de zakken, teleurgesteld stond te kijken, zag hij zijn boterhammen nog op de tafel staan. Hij voelde nu dat hij honger had, boog zich om zijn stoel weer op te zetten en begon te eten, maar hij was spoedig weer buiten en luisterde of hij haar niet terug hoorde komen: het bleef stil; een paar maal blafte de heemhond van de state. Even later zat hij weer binnen, staarde, met over elkaar geslagen armen op het tafelblad, achter het half leeg gegeten bordje somber voor zich uit en kreeg, zich alles goed indenkend, opnieuw lust haar te slaan om het haar voorgoed af te leeren. Eén keer vloekte hij luid en met gebalde vuist. - Maar met dat de uren verliepen en hij alleen bleef, begon hij zich angstig af te vragen of ze misschien een ongeluk had gekregen. Nu groeide allengs zijn haat voor den boer, want die zou de verleider zijn geweest:

Op een ochtend lag deze voor het huisje op de loer, Maaike kwam argeloos buiten, de kerel sprong plotseling op haar toe

1) zijn broer.

en sleurde haar met zich mee, terug het gangetje in. Toen hij, Wiebe, later thuis kwam durfde ze het niet te vertellen, bang voor broodgebrek in den winter; zoo moest het den eersten keer zijn gebeurd. Hij wilde het graag gelooven, want dan zou hij, als ze, behouden teruggekomen, berouw toonde en beterschap beloofde, kunnen vergeten om de zekerheid van het oude geluk te herkrijgen.

Nadat hij tegen middernacht langen tijd, naar alle zijden luisterend, op het binnenweggetje heen en weer geloopen had, ging hij ontmoedigd naar bed, maar bleef woelend waken. In het donker vertrek tikte de hangklok, die ook nadrukkelijk luid de uren sloeg: ze kwam niet! Oververmoeid door den langen werkdag en opwinding dommelde hij eindelijk in. Tegen den morgen schrok hij wakker en tastte, zich de realiteit herinnerend, dadelijk naast zich: Het bed was er onbeslapen. Moeilijk stond hij op en rolde het venstergordijn omhoog; achter de state gloeide de kim, de hemel was helder met hier en daar een zwakke late ster. Hij stond er echter niet lang naar te kijken, want hij moest zich kleeden om zich bij zijn vijand voor het appèl te melden.

Toen hij zich weinig later op het bleekveldje bij de pomp wilde wasschen, hoorde hij in het Noorden, ver achter de nevels, het grommen van de zee als een dreigend voorteeken van den nieuwen dag.

Monoloog van liefde, leven en dood
door Achilles Mussche

Was de wereld wel ooit zoo zwart en oud als op dezen verlaten avond? Men weet niet, wat daarboven aan den hemel gaande is. In lange donkere vlagen trekt sedert uren en uren een wind voortvluchtig voorbij. Als een sauve-qui-peut van alle droomen. Ook in zijn gieren en loeien breekt een klagen door, alsof daarboven menschen verloren gingen in snikken en vloeken, die niet uit elkaar te houden zijn... Maar beneden, op den beganen grond, loopt men net in een hollen weg van vreemde stilte. Zijn het duizend paarden, die scheerlings aanzoeven boven ons hoofd, altijd weer nagejaagd door duizend nieuwe paarden? Is het een zee, die in kolken van golven telkens weer neer dreigt te storten en telkens weer geeimzinnig teruggetrokken wordt? - hoe dan ook, verloren onder het tumult van een afgrondelijken hemel ligt de aarde ademloos, roerloos, als een onbewogen doode struik.

We leunen beiden over de borstwering van de brug en staren in de diepten. Het water is zwart en de hemel is zwart; er schijnt geen ander licht meer te zijn dan het triest troebele licht der lantarens, dat het donker nog donkerder maakt. Het heeft al eindeloos geregend, dagen en nachten lang, gemotregend en gestortregend, gesiepeld en geruischt en gekletterd in alle gamma's en alle tempo's. De beddingen zijn er te smal van geworden, onstuimig stijgt de rivier naar onze handen die over de leuning hangen óp en terzelfder tijd stroomt ze driftig-klotsend voort de duisternissen in, mee met het waaien daarboven. Alsof het leven niets anders meer is dan één beweging van stroomen en waaien, alsof er niets anders meer is dan water en wind.

Ik zie hem nog dieper gaan leunen over de brug en zijn hoofd schuin gebogen voorover houden, in één gespannen luisteren naar het water. Hij schijnt de golvende diepten wel te onder-

vragen, uitvorschend en toch zelf geobsedeerd, als hij bijna toonloos fluisteren gaat: ‘Is het niet inderdaad, of alles water is, gelijk Thales van Milete reeds leerde? Alles is water: zoo sprak het eerste woord van de Grieksche wijsheid - en achter dat eerste woord ruischen oeroude mythologieën. Uit de wereldrivier Okeanos verrezen telkens opnieuw de zon en alle sterren om er altijd weer in onder te gaan, en je herinnert je dat vers uit de Ilias, waar de dichter Okeanos den oorsprong der goden noemt. Een Indische hymne uit de Rigveda zingt er van, en alle Babylonische scheppingsverhalen en het eerste boek van den Bijbel vertellen er van, hoe de wereld in den beginne water was, het zoete water en het zoute water van de zee, de duistere wateren van den chaos, de oerwateren waarover de adem zweefde van God. Uit het water zijn alle dingen als eilanden naar boven gekomen, en in hun binnenste beginsel blijven ze malsch en week zoolang ze bewegen, zoolang ze leven; als de dingen verstarren en verstijven, vallen ze af als de droge blaren en de harde takken. Jeugd en lente zwellen van sappen, maar alles wat gaat sterven wordt eerst dor en stram. In bloed en velerlei vochten golft het leven door mensch en dier, in bloem en boom, en het zaad van het leven stroomt uit den man in de vrouw... want het leven is één stroomende beweging, seconde na seconde, eeuw aan eeuw. Verbeeld ik het mij - en weer buigt hij dieper voorover - maar het water daar beneden doet mij aan, dreigend en verleidelijk als het leven zelf. Even zwart en grondeloos, en hier en daar overglansd met de smalle schommelende lichtstrepen van de lantarens langsheen den oever. Zoo kon ik uren liggen staren in die wemelende wisseling van donker en klaarten. O aanbiddelijke diepten vol avontuur en dood! Zie je, zie je hoe dat water naar je toekomt, onheilspellend en bekoorlijk meteen, als een welvende vrouwenborst? Het klotst en het lokt met de stemmen van alle Sirenen: Hierheen! hierheen! vaar niet voorbij op uw donkere galei, luister naar 't lied dat wij zingen honingzoet... Zoo klinkt het water, zoo klinkt het leven als één onweerstaanbaar sirenenlied, en aan dien sirenenzang van het leven luisteren wij ons dood.’

Hij heeft zich wat laten meesleepen in een opwelling van gevoel, maar weer komt een lange windvlaag uit alle hoeken

tegelijk opgestoken en waait onze kleine menschelijke woorden plechtig ironisch uiteen. Met groote zware slagen zoeft hij aan en zoeft hij voorbij, altijd maar aan en altijd voorbij, zonder weg en zonder einde: niets dan een nameloos vluchten van vleugels in vlagen na vlagen, als een duistere klacht om de tallooze daken, waaronder de menschen nestelen - de menschen die altijd weer moeten hurken en hokken, de menschen die altijd weer den stroom van het leven willen tegenhouden. 'Hij komt er ons op zijn beurt aan herinneren, herneemt de stem aan mijn zijde, dat alles vloeit en dat alles beweging is. Panta rei, ja zeker, het oude panta rei van de Gneksche philosophie en het nieuwe panta rei van de moderne natuurwetenschap. Van alle leven is dat stroomend beginsel de ziel en de werkelijkheid. In een eenvoudig stuk ijzer langs de straat zweven de wolken electronen in schoone figuren over en weer, en ook de sterren die men vroeger voor vast aanzag verschuiven over het firmament tot 300 kilometer per seconde. Er zijn geen blijvende soliede dingen meer, er is niets anders meer dan een heelal van rhythmen: ademtochten en harteslagen. Ik kan je niet zeggen, mijn vriend, met wat voor een diepe persoonlijke genegenheid ik verliefd ben op die theorie van het uitdijend heelal, dat krimpt en zwelt door de duizenden eeuwen heen als het kloppend hart van een mensch; ik kan je niet zeggen, hoe zeer ik ontroerd word door de vele innige verwantschappen tusschen planten en mineralen in den moederschoot der aarde. In een kringloop van tallooze vormen stroomt het leven onophoudelijk uit en keert weer altijd in tot al-eenheid, de wondere al-eenheid van verdampende zeeën, zeilende zomerwolken, ruischende regenbuien in den herfst, harde blokken ijs en dooiende schotsen in het voorjaar. En ook in de nieuwere psychologie storten de starre scheidingen van vroeger ineen en het zieleleven wordt vloeiend van fluisterende geheimen. Alles is altijd anders, en in de verandering altijd zichzelf. Daarom is alles voorbijgaand, voorbijstroomend ten aanzien van het oogenblik, maar in dat dóórstroomen juist is alles blijvend tegenover de eeuwigheid. In het vloeiend beginsel zijn alle levensvormen één en wisselend, vergankelijk en eeuwig.

Ik kan de wereld niet anders zien dan als een eindeloozen

reidans. Ik luister naar het heelal als naar een fuga van alle sterren. Een altijd ander eindeloos spel met altijd hetzelfde thema, aangeheven en doorgegeven van instrument tot instrument, en nauwelijks heeft de eene stem gedaan, of een andere zingt het verder op moduleerende hoogten in één ononderbroken beweging van muziek. Alsof het heelal één groote grot was, vol van de duizend echo's van het ééne oer-motief, dat wij het leven heeten. Zoo hoor ik sterren en steenen, rotsen en vuur, water en bloemen opklinken in de fuga der sferen. Zoo stel ik me soms voor, dat achter alle kimmen de goden aan orgels zitten en improviseeren van hemel tot hemel...: de heele wereld één spel van variaties uit hun land. Wij hooren de goden, Apolloon en de muzen, ademen in elke ruisching en achter elke verstilling van onze muziek. Muziek komt van veel veel verder, hooger en dieper, dan de mensch. Het is niet anders te begrijpen, waarom ons hart in muziek altijd iets anders heeft ontdekt dan in alle andere kunsten - iets dat wezenlijker met den oorsprong van het leven samenhangt; iets dat directer, spontaan en ongerept, uit de eerste bronnen zelf komt opgerezen. Het is niet anders te begrijpen, hoe muziek zoo magisch ingrijpt in onze tochten op aarde, als de zoete maar onweerstaanbare stem van het noodlot zelf: de stem uit den mond en de lyra van Orpheus, die leeuwen en menschen bekoort aan zijn voet, de zang van sirenen en een Lorelei, het liedekijn van heer Halewijn, de fluit van den rattenvanger van Hameln... en hoeveel andere eeuwenoude wijsjes meer, waaraan wij telkens opnieuw moeten ervaren, dat muziek meer is dan de klanken die wij opvangen met ons oor, dat muziek op een of andere wijze te maken heeft met andere machten dan die van den mensch alleen. Er schuilt in muziek een daemonische drang, een bezwering en een betoovering, ook als ze teeder en suizend openligt. Zelfs door klare, glanzende, doorschijnende muziek klotsen donkere tegenstroomen, en op den bodem liggen de laatste geheimen van het leven als vreemde waterbloemen. Telkens wanneer ik luister naar muziek, is het mij altijd weer, of ik over zoo'n bruggetje lig te staren in een schemerend water, waarin wij al de geheimen van het leven voorgoed verloren hebben. En waaruit die geheimen ons roepen, ons toeroepen in lange fluisteringen, onbegrepen

schoon en onvergetelijk. Dit ingehouden roepen is het, dat ge hoort meegonzen onder de tonen van onze symphonieën, als speelde daar onder den grond nog een ander orkest con sordino mee; vandaar dat meeruischen van een onzichtbaar koor achter elke melodie. Nergens grijpt de adem van het leven ons machtiger aan dan in den diepen adem der muziek, die adem die door de koralen van Bach stroomt, groot en breed, en door de Zevende van Beethoven, souverein; die diepe adem die nooit en nergens stokt, tot in de stilten der pauzen niet.'

'Alsof het leven niets dan rhythme was,' hoor ik me zeggen.

'Alsof het leven niets dan rhythme was,' herhaalt hij bijna tezelfder tijd. Maar dan, na een tijd van ingetogen zwijgen:

'Of liever neen, niet bij wijze van vergelijking, niet als een schoon symbool; het leven i s inderdaad niets dan rhythme - en dat levensrhythme hooren wij donker en direct in de muziek, in het onbedwingbaar voortstuwen van de thematische beweging, in het eindeloos op en neer der klankengolven. Wij kunnen den stroom van muziek niet stuiten, evenmin als den stroom van het leven. Wat is water dat niet voorbijstroomt voor ander water? Wat is leven dat niet vergaat voor ander leven? Wat is muziek die niet uitklinkt voor andere muziek? Altijd vergankelijk en altijd weer vernieuwd op het oogenblik zelf: zoo, in hun strooming van worden en vergaan, onophoudelijk, zijn leven en muziek identiek. Ze zijn dat evenzeer in de spanning, waarmee ze tegenstellingen samenstemmen tot akkoorden, zóó dat bas en boventoon één onverbrekelijke eenheid zijn. Want beide, leven en muziek, zijn melodisch èn harmonisch ineen, en beide moduleeren in een eentonig en toch onuitputtelijk spel van licht naar schaduw, van majeur naar mineur, over en weer. In deze stroomende polariteit ligt het raadsel van het leven en het geheim van alle muziek. Want diep is alleen, wat polair is - en in die diepten van de muziek daal ik glimlachend en huiverend af... Kom, broeder, kom, we gaan thuis muziek maken, ik krijg heimwee naar de dingen zonder naam. Ik hoor ze al snikken en zingen uit het levende hout van een viool, ze roepen ons aan uit de fluiten van Johann Sebastiaan, smachtend en koel.'

We zijn, hartstochtelijke liefhebbers beiden van duisternis en

wind, ondertusschen in een uithoek van de stad beland. Nu we terugkeeren, is de wind om ons heen gevallen, en in de stilte ligt de nacht nog grooter en als betooverd. Zonder een enkele ster. Niets dan de duisternissen. En in die duisternissen alles vreemd en naamloos getransfigureerd, met lange zwarte slepen, met groote zwarte vleugels. Ineens, als uit het geheim van het donker zelf geademd, zweven twee gestalten vóór ons uit. Twee zachte melodieuze schaduwen, twee zwarte engelen in een onbegrijpelijken gloed, twee zwarte vlammen van engelen zweven vóór ons uit. Ze hebben hun vleugels om elkaar gelegd, de eene ruisching over de andere heen, en ze zijn dicht bijeen, op één zelfden wiekslag omstrengeld in deze vlucht, waaraan zij zelven niet meer weerstaan. Ze vliegen diep en ademloos, verloren in den nacht en toch blindelings zeker; ze vliegen in een roes en een noodlot. Er is geen twijfel aan, of de beide gestalten storten zich verrukt vooruit, en er is geen twijfel aan, of ze worden beiden weerloos meegezogen in een zelfde bedwelming, zonder weifelen, zonder omzien. Neen, zij weten van geen omzien, ook niet één enkelen keer. Het is alsof ze niets achter zich gelaten hebben, alsof zij heel het leven ontdekken in die omhelzing van hun twee schaduwen. Dan houden ze hun zweven even in; er is een schaduw die voorover buigt, er is een schaduw die zich uitstrekt naar omhoog... zoo hangen zij op hun vleugels, roerloos, verloren in elkaar, als bleef er maar één gestalte meer over.

'Zoo vinden man en vrouw elkaar,' fluistert de stem van mijn vriend op een toon van bewogen eerbied. 'De pool van den man, de pool van de vrouw naderen, raken, doordringen elkaar. Want de man is een andere wereld dan de vrouw, en in iedere cel van ons lichaam zijn wij man of vrouw, en een raadsel voor den ander. In een sluier van mysterie dwalen de vrouwen vóór ons uit en het helpt niet hen te ontkleeden, want in hun naaktheid stralen zij des te geheimzinniger, en het is juist het onbekende land van den anderen pool dat ons altijd weer lokt. Mij is een vrouw, ten slotte, waard wat zij aan raadselen in zich bergt. Wat wij liefhebben in de vrouw, het zijn zeker ook de duizend en één bekoringen van haar lichaam, de duizend en één bekoringen die altijd nieuw en anders zijn van zoete bedwelming. Is er iets schooner op

aarde dan het lichaam van een vrouw in het duister opengespreid als een vage witte bloem op een donker water drijvend? Dan grijpt als een wind de hartstocht ons aan en wij zijn wild en week en storten sidderend en vlammend neer over de vrouw... die altijd opnieuw teeder overweldigd wil worden. En wij bespelen haar lichaam zoo diep en verloren, dat alles verzinkt in den kolk van dezen roes; de driften van geslacht tot geslacht in ons achtergelaten wijzen ons blindelings den weg naar de meest verborgen genietingen; wij streelen en glijden over haar lichaam als over de toetsen van een piano in lange huiveringen, zóó dat de snik en de jubeling niet meer uit elkaar te houden zijn: o verrukking, waarvoor de goden op aarde zijn gekomen! Het lichaam is ons dierbaar, het lichaam is edel, en wij schamen ons niet over zijn wellust.

En toch, en toch. Zinnelijke liefde alleen is dorst zonder einde. Men wordt er moe van, doodelijk moe, maar nooit verzadigd, nooit bevredigd. De schoonheid van het lichaam is trouwens niet genoeg voor een vrouw, opdat wij haar zouden beminnen; wij kunnen haar begeeren, jawel, met al ons bloed, en werpen haar dan na den nacht van ons af, mee met de drift en den roes... en herkennen haar 's anderen daags niet meer. Waarom ontroeren de weelderige vrouwen van Rubens ons niet, waarom ontroeren de soepele dieren van Degas' ballerina's en zijn badende vrouwen ons niet? - waarom dan doordat zij niets anders hebben dan de donzige perzik van hun vleesch. Veel meer zelfs, en de mannen hebben het altijd geweten: een vrouw hoeft niet eens ‘mooi’ te zijn in den banalen zin van het woord, om er ons weerloos aan over te geven. De schoonste vrouwen zijn diegenen, die in hun gang, een blik, een gebaar van hun hand het meeste geheim omdragen. De schoonste vrouwen zijn diegenen, die een parfum van geheim nalaten, zóó doordringend nog na jaren, of men ze gisteren pas heeft ontmoet. Het zijn de vrouwen, die men niet bezit, al heeft men ze bekend: de afstand van man tot vrouw wordt niet op een nacht overbrugd. Het zijn de vrouwen, die ons lokken als water en die wij altijd opnieuw moeten peilen, niet om den bodem te bereiken, maar omdat zij ondoorgrondelijk zijn. De vrouwen, waarvan de liefde altijd weer onvoorzien en avontuurlijk blijft, en

waarvoor de mannen van eeuw tot eeuw al hun heldendaden en al hun laagheden moeten begaan.'

Ik vraag hem, of die opvattingen nog kunnen gelden voor onzen tijd, of de moderne man nog wel tijd voor zulke liefde heeft. Zijn wij niet bezig de liefde te verliezen? Is Van de Woestijne niet onze laatste liefde dichter geweest? Is de jeugd niet op weg om de liefde te gaan beoefenen als een vorm van sport? Maar hij moet deze tegenwerpingen reeds overwogen hebben en reageert onmiddellijk: 'Dat raakt het wezen van de liefde niet, dat alles karakteriseert alleen maar dezen tijd. Door de eeuwen heen is de uiting der liefde gedurig veranderd, door de eeuwen heen heeft de mensch op vele manieren liefgehad. In den grond gebruiken - en misbruiken - wij dat woord "liefde" als één reusachtigen verzamelnaam voor soms zeer uiteenloopende verhoudingen. Men heet inderdaad wel eens liefde, wat niets dan de werking van een klier is; hoe kan zoo iemand dan den geestelijken eros begrijpen? Wat zouden Dante en Casanova, wat zouden Novalis en Heine van elkander denken? De zoete liefdesidyllen uit de 18e eeuw vlammen tragisch op in den hartstocht van l a N o u v e l l e H é l o ï s e en de vertwijfeling van Werther. De manezieke romanticus zal wel zijn zuchtende liefde niet herkennen in het woeste natuurgeweld van dien Birmaanschen dichter Asmapoer, die neerschiet op zijn minnares als de stortvloed uit de bergen en de bliksem op den eik. Zoo spreken wij in al onze arme ruwe talen met één en hetzelfde nietszeggende woord over wie weet hoeveel verschillende gevoelens. Zoo gaan wij zelfs wel eens badineeren met de liefde als in een gezelschapsspelletje. En niettemin... Veel en nog meer kan onderste boven keeren, maar na alle revoluties bloeien de katjes aan de waterwilgen even zijig en zilveren grijs. En ook de liefde moge zich in vele vormen verhullen of ontblooten, één ding keert altijd weer, als het werkelijk liefde mag heeten, en het is dat een mensch een ander mensch ontmoet en aanschouwt, en ineens wordt alles anders, men wil na de wreedste beproeving van gisteren weer leven, en sterven als deze liefde voor de wereld onmogelijk is. Dat is het onvergankelijk mirakel van de liefde, dat jubelt en zucht in oude ridderromans en minneliedjes, en de kolommen van onze kranten vult met het somber verhaal van zijn drama's - goddank -

want waarheen zou het moeten gaan met den mensch, als hij ook in de liefde niet meer roekeloos kon zijn en zichzelf niet meer tellen? Ook onder de verliefden van vandaag en van morgen zullen er nog zijn, die verteren van jaloezie en zich dooden uit verdriet. En zoo, mijn vriend, in wisselende woorden fluisteren alle minnaars altijd dezelfde sublieme banaliteit: “Du bist min, ich bin din”. Eén eindeloos spel van variaties op steeds hetzelfde thema: “Du bist min, ich bin din”.

Want dit is de diepere zin van al onze liefde: zij is het heimwee van al onze eenzaamheid. Wat is de vriendschap van man tot man, wat is de liefde van man tot vrouw dan dezelfde drang naar een andere, de drang om niet meer zoo alleen verloren te zijn. Met z'n honderd duizenden loopen wij naast mekaar, allen alleen, allen alleen naast mekaar. Wat doen wij anders in de liefde, dan even, in de schaduw van elkander, ons verschuilen voor ons eenzaam lot? Ons verschuilen en elkander vervoeren. Aan den wijn van de liefde bedwelmen wij de pijn onzer eenzaamheid. De ongeneeslijke pijn onzer eenzaamheid. Hoe meer wij eenzaam zijn, hoe meer wij vertwijfeld verliefd zijn. De groote vereenzaamden zijn de groote verliefden. Zij zoeken immers niet zichzelf in de liefde - en er is niets, dat de vrouw zóó bij intuïtie feilloos weet, dan of de man alleen maar zijn eigen genot bij haar neemt. De groote minnaars smachten naar de andere, naar de zaligheid voor de andere; zij zelf echter moeten zich kunnen vergeten, in een omhelzing hun eenzaamheid doorbreken, uit zichzelf kunnen treden naar de vrouw als naar een wereld, in de liefde als in een eenheid. Zoo vervult de liefde haar laatsten zin, als het eenzame raadsel van een i k verzinkt in het even eenzame raadsel van een j i j . Dan is de liefdedaad niet alleen een organische functie, niet alleen een samenspraak van de lichamen, maar een magische samensmelting. Dan dringen wij aan de borst en in den schoot van de vrouw tot den bodem van het leven door, wij branden van een vreemd vuur en wij huiveren van een vreemde koude, wij liggen verzadigd als jonge dieren en verheerlijkt als jonge goden. Al is het maar voor een oogenblik, al is het telkens maar weer voor een oogenblik, het is een oogenblik eindeloos van eeuwigheid. Er is geen diepere kolk

dan de liefde. Geen dieper dronkenschap, dan in het beminde lichaam het geheim van het leven te voelen sidderen, te hooren zuchten onder u. Dit kreunen, het is de bedwelmde gelukstoon van het leven, en het is als het kreunen van een stervende. We sidderen van drift, en het is als het eerste beven van den dood. Die laatste wellust van de liefde ligt in een donker niemandsland tusschen leven en dood, aan den nachtelijken kant van het leven dien de menschen gewoon zijn den dood te heeten. Haar roode bloemen gaan open in het duister. Haar vreugden klagen als in stervenspijn. Want nergens raken leven en dood elkaar zoo innig als in de liefde.

Ja, dat zijn wel ontzaglijke woorden: liefde, leven en dood, waarmee wij zoo maar omgaan als met oude bekenden zonder iets er van af te weten. Oude vertrouwde wildvreemde bekenden. We zien mekaar in dezelfde weeën geboren worden, we zien elkaar de een op den ander verlieven, we zien elkander in een zelfden zucht sterven, het zijn alles samen alledaagsche realiteiten en het blijven grondelooze raadselen. Alle techniek, alle philosophie, alle religie ten spijt. Zeker, het is onze grootheid dat wij tobben over leven en dood, maar wij moeten ons niet inbeelden dat wij het ooit ontdekken - want ook leven en dood hebben hun grootheid, dat zij ondoorgrondelijk zijn. En als wij dan het avontuur van het leven met beide handen aanvaarden, waarom vreezen wij dan - als kleine kinderen de duisternis - het avontuur van den dood? Waarom zijn wij zoo zielig bang voor den dood? Waarom verweren wij ons zoo tot de laatste seconde tegen den dood met medicijnen en gebeden, met wetenschap en godsdienst? Als de dood een ontzetting zou zijn, hoe liggen de dooden dan op hun sterfbed met een zoo zacht en rustig gelaat? Vanwaar die teederheid en die kalmte, waarmee de dood ons als een adem beroert? Wij zien hem kleinmoedig en onrechtvaardig, doorheen ons troebel verlangen naar zelfbestendiging. In het afvallen van de blaren zien wij iederen herfst een teeken van ondergang en dood, alsof niet ieder voorjaar de takken weer doorbuigen van hun zoeten last. Want de blaren verdorren, de boom bloeit opnieuw. De menschen blijven achter, het leven gaat voort. Maar wij, wij zien ons leven te zeer als een individueel proces, te weinig als een onderdeel van een universeel bestaan. Wij droomen er maar

van ons eigen persoontje te verlengen en te laten duren. Wij kleven aan onszelf gelijk slakken vast. Maar wie kan zeggen, wat wij zouden aanvangen indien wij eeuwig moesten verder leven... en niet konden sterven. Zou het ons niet, wie weet hoe spoedig misschien al, te zwaar en te onzinnig zijn? Ik vraag me dikwijls af, of wij niet op den duur, smeekend en vloekend, in opstand zouden komen tegen onze beroerde onsterfelijkheid. Wij willen altijd, altijd maar blijven - en wij moeten leeren scheiden. Wij willen altijd maar samenhokken - en wij moeten leeren vertrekken. Wij moeten leeren sterven, om beter te kunnen leven. Immers, in het leven is meteen ook de dood gegeven en besloten. Iedere beweging telt ten minste twee tijden, ieder rhythme leeft van de tegenstelling tusschen een op en een neer, een heen en een weer. Zoo moeten wij in ons leven ook den dood aanvaarden, als het nieuwe onbekende in de bocht van den weg. Hier telt geen enkel woord dan de vraag van Confucius: “Als men nog niet het leven kent, hoe zou men den dood dan kennen?” Al de rest is angst en zelfbegoocheling. Wij deinzen achteruit voor het donker van den dood, wat weten wij van het leven? Is het leven soms geen vreemd avontuur, onbegrijpelijk, en toch maar al te reëel? Hoe zijn wij in dit leven verdwaald? welke hand heeft ons in dit smalle ravijn gestooten? welke blinde moira speelt met ons dit schoone droeve marionettenspel? - welke blinde moira, welke naamlooze god? Het water is zwart en diep. En de hemel is zwart en diep. Wij staan er tusschen, nietig verloren. En zoo leven wij tusschen twee afgronden, tusschen het onbekende van vóór de geboorte en het onbekende van na den dood, op deze smalle landtong, op dit verweerde vlondertje dat wij het groote leven heeten. Het leven waaraan wij lijden en waarvan wij houden. Maar dat wij niet kennen, evenmin als den dood. Is de dood de volstrekte vernietiging van wat vleesch en wat poovere knoken, of een eeuwig leven in een of ander landschap van Elyzeesche velden, of een uitdooving in het onbewuste van het nirvana? Niemand keert terug om het ons even toe te fluisteren. En dat is ook niet noodig. Het gaat immers niet om leven of dood, het gaat om ons zelf en onze betrekking tot de eeuwigheid. Want de eeuwigheid is iets anders dan de som van alle eeuwen. Zij is geen tijdsbegrip,

maar een extase. De eeuwigheid moet zijn in de uren van ons leven, in enkele schoone uren van ons leven. Daardoor wordt al het andere draaglijk. Wij moeten doordringen en indringen in de dingen, in de liefde, in God en de muziek van de schoonheid tot aan het punt, waar dat armzalige tegenstellingetje tusschen leven en dood vergeten is, leven en doodvergeten of hetzelfde geworden. Dan nemen wij deel aan de eeuwigheid. Dan nemen wij in het oogenblik deel aan de eeuwigheid... en van zoo enkele sublieme momenten is ons leven ten slotte gemaakt. Niet wat er na dit leven met ons gebeurt, is de groote vraag - daarop zal de dood op tijd en stond wel antwoord geven - maar of wij in dit leven zelf het oogenblik als een deel der eeuwigheid kunnen beleven. Zoo is er voor den mensch maar één wezenlijk levensprobleem: nu en dan het oogenblik als een roemer te vullen met eeuwigheid. Een oogenblik boordevol eeuwigheid, af en toe een oogenblik boordevol eeuwigheid: dat is het eenig geheim, mijn vriend; that is the question, en niet wat Hamlet meende. Vergeet het niet, vergeet het niet: de eeuwigheid is geen plaats- noch tijdsbepaling, maar een wijze van zijn, een staat van genot. Wacht niet op de eeuwigheid na den dood, maar leer ze realiseeren in enkele uren van dit leven. Want wij zijn weliswaar vergankelijk, maar tot het eeuwige zijn wij niettemin bekwaam... En ziezoo, daarmee ben je gelukkig van mijn oraties ontslagen, want ik meen den steen waarover ik daar struikel te herkennen als een oude vertrouwde van mij. Hij heeft mij al meer dan eens uit mijn bespiegelingen geholpen en wij moeten de steenen daarvoor soms dankbaar zijn.'

En inderdaad, hoe komt een mensch soms thuis, aan welke vreemde hand door het donker teruggebracht? Wij waren verloren in ons zelf, wij zagen niet om naar den weg en vonden hem vanzelf. Het is een oude stille buurt van uitgestorven huizen. Als hij het licht op zijn kamer aansteekt, is zijn venster de eenige klaarte in den nacht. Dan legt hij een plaat met een toccata en fuga van Bach op de gramofoon. Een machtige wind grijpt ons aan, tilt ons op en voert ons mee, hoog, eenzaam en majestueus.

Verzen
door Anthonie Donker

Verliezen

Eens hebt g'in tranen bij het ganzenbord,
Dien verren winteravond, 't eerst gefaald.
Daar werd de vrije vogel achterhaald,
Een kleine wiekslag pijnlijk ingekort.

Maar later, als het spel tot noodlot wordt,
Hoe hebt gij later het gelag betaald?
Nu worp op worp der dobbelsteenen faalt,
Nu uw verwachtingen zijn ingestort?

Verlaat gij even rijk aan hoop de put?
Gered rent gij vooruit naar nieuwe ramp
En eerder niet raakt gij hiervoor beschut,

Want alle vreugd is uitstel van verdriet,
Dan eens (niet eerder geeft de vijand kamp)
Een verren winterdag in doods verschiet.

Nutteloos verzet

God weet altijd wat hij bedoelt, wij nooit.
Die zoo gebrekkig onze zaken reeglen,
Het goddelijk geheim zoo slecht verzeeglen,
Wij in ons lotgeval verstrikt, verstrooid.

Hij, erop uit de lijn te wijzen, geeft zorgvuldig
Steeds weer een klein, in schijn toevallig teeken,
Door ons herkend soms en verschrikt ontweken,
Doch hij begint opnieuw, gestreng, geduldig.

God weet altijd wat hij bedoelt, wij nooit.
En toch zegt hij in alles tot ons: luister!
Wij echter wagen niet tot hem, in 't duister,

Den onherroeplijk roepende te gaan,
Bevreesd het sterrenbeeld daar te zien staan,
Ons lot: onze eigenschap, vaster dan ooit.

De duivel meent het goed

‘Maar wie te hoog doelt, wordt hier nooit gelukkig,
Het kan met minder ook en kalmer aan.’
‘“Laat mij met rust!”’ - ‘Waarom zoo stuursch en nukkig?’
En langzaam ga ik nu zijn stem verstaan.

O weelden van het lichaam nog zoo welig,
De wonden van het droeve hart zijn dieper.
De rijkste lust wordt wreed en overspelig.
Eénzelfde stem uit lust en wonden riep er.

‘Nietwaar, zoo komt er nooit iets van terecht?
Geloof mij, gooi 't met mij op een accoord.
Geef mij dien droom, dan is het pleit beslecht.’

Hij sluit het raam. ‘Wij zijn hier ongestoord.’
Ik zie hem aan. Ik hoor niet wat hij zegt.
‘“Laat mij eruit, ik heb haar stem gehoord!”’

Drie oude verzen
Door Halbo C. Kool

I

Eenzame, schuwe gezellin
op tochten zonder doel noch zin
door 't voorjaarslandschap,
wat dreef u tot mijn dromen in,
welk onverhoeds en blind begin
van een verwantschap?

Hoor, herfstwind ritselt in het loof,
in onze harten 't ongeloof
aan najaarsbloesem;
wij houden ons elkander doof
alsof geen einde ons bestoof:
proeft ge dien droesem?

II

Weer zie ik voor mijn ogen
helder haar brekend oog,
toen binnen kwam gevlogen
die later henenvloog.

Tweemalen stierf het leven;
verblind is het herleefd,
sidderend en met beven
zoals wie doodgaat, beeft.

Weer zie ik deze leden,
mijn lust, als nu mijn leed,
voorheen mijn heerlijkheden,
nu... ach, nog even heet.

Zinnen, begin te zingen
uit uw herinnering
dezer beminnelingen
in een verruimden kring.

Mij hebben zij gelaten
lijnen in het gelaat,
zinnen die niet vergaten
wat al in lust vergaat.

U hebben zij beschonken
doodziek met droomgeschenk;
die zo diep hebt gedronken,
vraagt niet, dat ik u drenk!

Een wereld ligt begraven
in dit wond-open graf;
geen gifdrank zal u laven,
de dood smaakt u nog laf.

Vlucht in herinneringen,
binnen hun engsten kring -
zelve gaan zij wel zingen
buiten hun werveling.

III

Zinnen, die mij bedrogen
langs het gezicht der ogen
als het gevoel der hand,
- lieflijk is mij uw logen,

liefelijk nog in 't land,
waar ge op dit hete zand
zonder van haar te smaken
dorstig naar háár verbrandt,

die gij niet aan zult raken
sedert zij heel uw waken,
heel uw alleenzijn is,
tot in den droom uw waken;

o, licht en duisternis,
o, stille fluisternis,
geen wiekslag kwam gevlogen
door lucht die kuiser is.

Verzen
Door Constant van Wessem

Herten

Het vlieden der herten,
Met tengere sprongen,
Het lijkt mij geen vluchten,
Maar spelen
Om water en bloemen
En arg'looze dingen.
Heel 't woud is doorrucht
Van het knappen der takken;
Ik waag mij naar voren:
Gevlucht zijt gij niet,
Geen wonder
Als in de bosschages
Uw spitse koppen
Verdoken slechts staan,
Verlokkend mijn komst
In nieuwsgierig uitzien.

Vlucht

Wat zijn uw angsten u geworden,
Dat ge moest vluchten als een hinde?
Het water, dat gij zocht te vinden,
Was zoo nabij -.

Ach, in een rits'lenden galop
Verstoven uwe sporen.
Diep in het woud verloren
Vond ik u niet meer.

Nu zijt gij weer alleen -.
Gij zaagt niet: dat in draken
Prinsessen wachten op ontwaken
Uit sluimering.

Het meisje van Schuhmacher

(Figuur uit ‘Dubbelnaakt’)

Het meisje is nog knaap.
Zoo kort, gespierd,
Een kleine Achilles,
Zit ze op de bank.

Een doek zwerft om haar schouder,
Een achtelooze hand
Verbergt nog geen geheim,
Een bloesem zonder zin.
Gespiegeld in
De helderheid
Van 't schouwend staalblauw oog
Is wedloop, spel en strijd
Geen kampplaats voor de sexen,
Slechts voeten, hand en wil.

Nov. '37

Plastiek en taalplastiek[1)]
door S. Vestdijk

Wanneer men Verwey's beeldend vermogen als de fijnste essentie van zijn dichterschap beschouwt en dit door analyses van zijn beste plastische gedichten wenscht toe te lichten, moet men wel weten waarover men spreekt. Het begrip ‘plastiek,’ en vooral de ‘plastiek’ in een gedicht, eischt nadere omschrijving. Het eigenaardige is, dat dit begrip van buiten af in de poëzie is ingevoerd, zooals trouwens ook de ‘klank’ en de ‘gedachte’. De poëzie wordt aldus tot een grensgebied, waar beeldende kunst, muziek en prozabetoog tezamenkomen; maar het is duidelijk, dat hier slechts van een overeenkomst sprake kan zijn, niet van een gelijkstelling; taalmuziek is slechts in weinige opzichten te vergelijken met ‘echte’ muziek, terwijl de plastiek in een vers, hoezeer naar aanschouwelijkheid en volledigheid strevend, nooit méér kan geven dan enkele suggestieve wenken naar datgene wat de schilder of de beeldhouwer onmiddellijk op het platte vlak of in de ruimte neerzet. De plastische dichter blijft gebonden aan de taalmaterie; hij bereikt zijn doel langs een omweg; wat hij geeft is nooit z u i v e r ‘plastisch,’ want steeds zijn er bijmengselen, waarvan het betoog - in de ruimste beteekenis genomen - de groote concurrent van beeld en zinnebeeld, ons uiteraard het meeste belang inboezemt.

Zoo is het lang niet ondenkbaar, dat een dichter via een wijsgeerige bespiegeling of een didactische vermaning - of althans den t o o n hiervan betrachtend in zijn beschrijving, zooals Verwey b.v. in R e m b r a n d t (uit H e t L e v e n s f e e s t), - een ongemeen scherp beeld van de buitenwereld weet te ontwerpen: het omgekeerde dus van een plastisch symbool, dat ons onweerstaanbaar tot denken en bespiegelen noopt. Tenslotte zijn de t e c h n i s c h e verschillen tusschen een volkomen betoogvrije descriptie - zooals men die bij Verwey

1) Fragment uit Albert Verwey en de Idee (A.A.M. Stols 1940).

herhaaldelijk aantreft - en een z.g. berijmd betoog vrij gering, vooral wanneer men ze vergelijkt met het verschil tusschen de werkzaamheid van den schilder en die van den dichter zonder meer. Onverschillig of men uitbeeldt of argumenteert, steeds d e e l t m e n i e t s m e e in een gedicht, en zelfs de concreetste 'beschrijving' is ondenkbaar zonder het 'schrijven' met behulp van dezelfde woorden, in dezelfde syntaxis, als ook de philosofische dichter gebruikt. Het behoeft ons daarom niet te verwonderen, dat ook in uitnemende gedichten, van Verwey en anderen, een z e k e r e mate van betoog, gemengd door de plastiek - of in andere gevallen door de lyriek - toegestaan is, waarbij dit betoog, zij het ook niet quantitatief, de hoofdzaak kan zijn, als drager van de gedachte, of slechts een hulpmiddel om de plastiek te ondersteunen. Alleen moet er dan ook werkelijk een innige vermenging optreden; en dit wordt alleen dan bereikt, wanneer het betoog zich aanpast aan de plastiek, zich purifiëert tot zulk een hoogen graad van eenvoud, pregnantie, oorspronkelijkheid en 'schoonheid' van stijl, dat wij ons de heterogene samenstelling van het mengsel niet meer bewustworden, tenzij dan als vluchtige pikanterie.

De gevolgtrekking is duidelijk: wij behooren in de poëzie twee soorten plastiek van elkaar te onderscheiden, n.l. het bij den lezer opgeroepen visueele beeld, het 'portret', het 'schilderen' of 'beeldhouwen' met woorden - en de plastische s c h r i j f t r a n t, de beeldende stijl, het beschrijven, of mededeelen, of betoogen met behulp van woorden, die in overdrachtelijken zin 'schilderachtig' of 'gebeeldhouwd' zijn te noemen - vgl. de 'gebeeldhouwde sonnetten' van Perk! - maar die geenszins altijd op een visueelen of anderen zintuiglijken indruk betrokken hoeven te zijn. Juist omdat we hier ter aanduiding dezelfde termen ('schilderachtig', etc.) gebruiken, accentueeren we ongewild de saamhoorigheid van deze twee elementen. Vooral de stijlplastiek is, wanneer men het begrip niet te eng neemt, een zeer belangrijke toetssteen voor iedere poëzie, en zeker veel belangrijker dan de 'klank'. Assonances en alliteraties aan te brengen kost betrekkelijk weinig moeite, het is kinderachtige chinoiserie zich hier i n h o o f d z a a k aan te wijden, al waardeeren wij ieder klankeffect, iedere rhythmische verfijning, die den poëtischen s t i j l

verrijkt, de poëtische zeggingskracht via het trommelvlies ondersteunt, terwijl ook de beteekenis als ‘discipline’, in den zin van een vermeerdering der beperkingen, die de dichter zich oplegt, niet hoog genoeg kan worden aangeslagen.

Een overgangsvorm tusschen de beide soorten plastiek - die trouwens altijd in elkaar overgaan, móeten overgaan - wordt geleverd door de poëtische m e t a f o o r. Dit is nu echt een geval, waarin de plastiek dienstbaar wordt gemaakt aan het betoog - en tevens een rechtstreeksch bewijs daarvoor, dat het betoog, mits juist gedoseerd en van tegenwichten voorzien, het vers niet behoeft te schaden. Metaforen ten behoeve van de abstracte gedachte - men kent ze ook ten behoeve van de plastische beschrijving, de Homerische metafoor is hiervan een beroemd voorbeeld - zijn schering en inslag, vooral bij onze Tachtigers, zonder dat dit hun poëzie in het minst suspect maakt, en ook bij Verwey is de figuur ‘zooals... zoo,’ die een Tachtiger sonnet vaak in een plastische octaaf en een meer bespiegelend sextet verdeelt, heel gebruikelijk. Wij aanvaarden deze verzen, waarin hij rustig philosofeeren kan, na de verplichte cijns aan de plastiek te hebben betaald, wel degelijk als hoogtepunten zijner beeldende poëzie, mits, natuurlijk, de metafoor zelve aan bepaalde eischen voldoet, het betoogelement de dienende plastiek, - die onder zuiver poëtisch gezichtspunt juist de hoofdzaak is! - niet overwoekert, en de stilistische eenheid niet onder de samenkoppeling lijdt. Tenslotte zijn wij geen barbaren; wij gùnnen Verwey zijn betoogtrant best, al gelooven wij dan ook, dat de ‘cerebrale’ poëzie van een Paul Valéry, waarin het betoogelement met de meest savante middelen ingekapseld is, een hooger stadium in de ontwikkeling der poëzie vertegenwoordigt. Bij dichters als Mallarmé, Valéry, of zelfs Rossetti, heeft het logische denken zich bijna geheel getransformeerd tot een zuiver poëtisch denkidioom, een symbolistische geheimtaal, terwijl bij Verwey vaak alleen maar sprake is van een poëtiseering van denkresultaten, die van te voren reeds langs een anderen weg verkregen waren. Dit hoeft niet voor Verwey zelf, ‘subjectief’, gegolden te hebben, maar zijn vers maakt dien indruk. Doch ook op deze wijze is de poëzie te dienen, en het heterogene, half betoogende, half beeldende vers, waarin de moeizame onderlinge aan-

passing haar sporen nagelaten heeft, bezit soms een spontaneïteit, een bezieling, die de symbolistische poëzie mist.

Verwey's stijl is een onderwerp op zichzelf. De ongelijkheid ervan, de hybridische elementen, waaruit deze stijl is opgebouwd, springen in het oog. Men kan niet zeggen, dat hier uit het Tachtiger idioom, de invloeden van de Duitsche klassieken, van George wellicht, en een belezenheid in onze oudere dichters, die tot het gebruik van allerlei archaïsmen en rhetorische wendingen[1)] moest voeren, zooiets als een synthese ontstaan is, hoewel onmiddellijk toegegeven moet worden, dat het resulteerende mengidioom toch wel degelijk typeerend is voor Verwey. Bovendien is deze stijl ook in zooverre ongelijk, dat Verwey er soms uitstekende dingen mee doet waar men die het minst verwacht, allerlei paradoxale dingen ook, waartoe ik wel in de eerste plaats reken het uiterst persoonlijke samengaan van den l a n g e n volzin, de breedgewelfde, vaak ingewikkeld gebouwde periode - vgl. het programma van D e B e w e g i n g - en de kernachtige stijlfiguur, die zoo k o r t mogelijk gehouden wordt. Deze combinatie stelt de hoogste eischen aan den kunstenaar, een nimmer aflatende aandacht is vereischt om ‘lang’ en ‘kort’ samen te vatten en toch niet te laten verwateren tot ‘middelmatig’. Bij Verwey vindt men dit ideaal nog al eens verwezenlijkt - in een gedicht als D e B e k o r i n g b.v., dat uit één volzin is gebouwd - maar op andere plaatsen weer vervalt hij óf in een vermoeiende gerektheid, waarbij zelfs de korte zinnen lang lijken, óf in het smeden van kunstmatig saamgedrongen sententies, die men vaak nog maar kan laten gelden als parodie op gnomische diepzinnigheid. Dan worden lidwoorden weggelaten, de volzin, in principe nog ‘lang’, wordt elliptisch in elkaar geschoven, bijstellingen worden tot één enkel woord herleid en van de komma's ontdaan. De bundel H e t z i c h t b a a r G e h e i m bevat tallooze voorbeelden van zulk een overgeconcentreerdheid, al is deze nergens zoo groot als in de twee slotregels van D e E e n z a m e (uit D a g e n e n D a d e n), waarop men zich, ook als verklaard voorstander van het ‘duistere vers,’ suf peinzen kan,

1) Van eigenlijke rhetoriek is bij Verwey overigens zelden sprake, en zeker minder dan bij de andere dichters van D e B e w e g i n g . In zoover is hij zichzelf als ‘Tachtiger’ trouw gebleven.

extra getergd nog door het besef, dat hier, ondanks alles, een niet te loochenen poëtisch effect is bereikt, verwant min of meer aan de Latinismen van Mallarmé[1].

> Want Mens die leefde en leed was eerst
> Wie Kunstenaar rees tot Meerdre als mens.

Bepaalde stijlschoonheden, waarin een geheele dichtregel verheven schijnt tot 'staande figuur,' zijn, behalve aan de 'kernachtigheid,' vaak te danken aan de herhaling van woorden of woordgroepen - in de zoo juist geciteerde regels het woord 'Mens', dat het vers een volledigen cirkelgang doet beschrijven - b.v. in den vorm van (soms allitereerende) substantiva of werkwoorden, veelal van één lettergreep ('leefde en leed'), zooals men die ook in staande uitdrukkingen als 'met man en macht,' 'in rep en roer,' of 'door weer en wind' aantreft; bij de dichters van De Beweging, trouwens ook bij Verwey zelf, ontaardt dit wel eens in manier: in Godenschemering (12 sonnetten) komt deze figuur niet minder dan 16 keer voor, in De Legenden van de ene Weg (12 verzen van 12 regels) zelfs 26 keer! Ongetwijfeld bezat Verwey een fijn ontwikkeld orgaan voor het interne leven van de taal, dat eigenaardige vermogen om het vers zelf te laten zoeken naar zegswijzen die in de traditioneele taalschat reeds aanwezig schijnen te zijn, en dat onder de jongere dichters Nijhoff in zulk een verbluffende mate bezit. Verwey kon sierlijk zijn en grandioos, mokerend en vleiend, hij kende de omwegen van het vers, de doolpaden, de rustpunten, en de plaatsen waar men om moet keeren; hij wist waar hij borend in het vers moest binnendringen, en waar hij het zijn vlucht moest laten nemen. Verwey als taalkunstenaar zou het schrijven van een afzonderlijk hoofdstuk rechtvaardigen; daar dit mij te ver van mijn eigenlijke onderwerp zou afbrengen, bepaal ik mij hier tot enkele citaten. Een voorbeeld van 'taalplastiek' door kernachtige samenvatting van een 'lange' volzin vindt men in Mijn Huis

1) Waarschijnlijk moet deze uitermate 'duistere' volzin zoo gelezen worden: 'Want eerst de Mensch, die leefde en leed, was voorbestemd om, als Kunstenaar en als mensch, tot Meerdere van andere te rijzen.' Het tweede 'mensch,' zonder hoofdletter, is een neutrale aanduiding, het eerste het onmiddellijke voorstadium van den kunstenaar.

17, 2-e strofe (uit De nieuwe Tuin). Het principe der herhaling is hier vervangen door de variatie der stijlfiguren: ‘een heel sieraad’ vindt zijn repliek in ‘één ster,’ de adjectiva ‘mindre’ en ‘duistre’ zijn door het lidwoord verbonden, ‘eigen’ en ‘echte’ daarentegen niet, hetgeen een wellicht onbedoelde symboliseering vormt van het los gerangschikte rondom een in zichzelf besloten kern. ‘Borstkuil,’ een echt keurwoord, ‘doet’ het hier vooral ná het geaccentueerde ‘één ster’, waardoor het in de schaduw blijft, maar ten opzichte van het neutrale ‘staat’ toch nog voldoende beklemtoond is, zoodat de geheele regel geleidelijk aan naar het slot toe daalt, glooiend, welvend, als de ‘borstkuil,’ die erin bezongen wordt. Deze 4-e regel is meesterlijk, de 2-e niet minder, al merkt men, dat daarop ‘gewerkt’ is.

> Zij zijn juwelen die een heel sieraad
> Rondom gerijd van mindre en duistre stenen
> Zoveel van d'eigen echten luister lenen
> Dat het als één ster in uw borstkuil staat.

Van de eerste twee strofen van Het Mensenhart (uit De Kristaltwijg) weet men niet wat meer te bewonderen: de nobele klank, of de prachtige dispositie der stijlfiguren, als daar zijn: de rhythmische verdeeling der drie volzinnen, waarmee het gedicht opent, met de ideale verhouding van 6 - 2 - 4 in het aantal maatvoeten - de bouw van de eerste volzin (de ‘hoe’ -constructie niet als uitroep, maar als half berustende constateering), met een climax over ‘hart’ en ‘aarde’ en een snellere anti-climax over ‘middelpunt’, met het toonlooze ‘nu’ als grensscheiding, alsof iemand, op het hoogtepunt van een gebeurtenis, den vinger op den mond legt (bovendien is dit ‘nu’ noodzakelijk als tegenwicht tegen de dreigende opeenhooping van substantiva); verder het herhalingsprincipe, telkens anders toegepast, en zich steeds verder over den volzin uitbreidend in ‘storme of luw',’ ‘zeil op elke zee,’ - met het bekoorlijke ‘spreiden’ als aanloop! - en ‘En gij zoekt mij en ik zoek u,’ dus een stijging van 2 - 3 - 4 maatvoeten, onderbroken door de zoo geheel anders gebouwde 6-e regel, misschien de meest geïnspireerde van het heele vers, dank zij de inversie ‘Van óns...’, die niet alleen een feillooze accentverdeeling waarborgt, na twee re-

gels, waarin het accent juist tegen het einde valt, maar ook een innige toon van half-ironische bescheidenheid in het gedicht brengt; dan nog de introductie van den verstitel in de 1-e regel van de 2-e strofe, waarvan de aandacht wordt afgeleid doordat de eerste helft van de volzin weer 'herhaalt' - en de laatste regel van deze strofe, stilistisch ongelooflijk knap door het gewaagde uiteenrukken van substantief ('schaduw' en adjectief ('zwart'): niet alleen dat dit prachtig 'klinkt' ook de plastiek wordt erdoor versterkt, in zoover men nu alléén het zwart van de schaduw z i e t, zonder te weten haast dat het van een schaduwwerpend lichaam afkomstig is. Verderop verliest het gedicht zich wat te veel in opsommingen, zonder dat het daarom in zijn geheel niet aanvaardbaar zou zijn.

Hoe is ons hart van de aarde nu
Het middelpunt: de schepen gaan:
Wij staren stil hun scheiden aan,
En, of het weder storme of luw',
Zij spreiden zeil op elke zee -
Van ons gaan de gedachten meê,
En gij zoekt mij en ik zoek u.

En gij zoekt mij, o mensenhart;
Of ge in den vreemd of nader leeft,
't Zij van mijn vloot een zeilen reeft
Voor 't zonnig hoofd waar ge andren mart,
Of in den mist een langs u glijdt,
Of heel haar vlucht ge aan 't strand verbeidt -
Haar schaduw op uw goudzand zwart, -

Gij kent mij niet, ik ken u niet,
Toch zoek ik u, toch zoekt gij mij;... etc.

D e D o d e (uit U i t d e l a g e L a n d e n b i j d e Z e e) zou ik in zijn geheel moeten citeeren om een denkbeeld te geven van de spanningen, die Verwey hier door middel van de simpelste wendingen weet te bereiken. De verhouding plastiek - betoog is precies goed in dit gedicht, waarvan toon en rhythme aan Rossetti's beroemde T h e C l o u d c o n f i n e s doen denken. Ik kan geen weerstand bieden aan de verleiding om de 3-e en 4-e strofe over te schrijven. Men lette op de herha-

ling van ‘schoons’, en van ‘schoner’ de tweede maal verborgen in een vrij lange volzin; op het keurwoord ‘vliegensvlug’; op de vier vragen, door het alleenstaande ‘Stilte’ in evenwicht gehouden; op de verstrakking van het rhythme in ‘réchtóp gáán’.

> Want een schoon beeld kwam in zijn licht,
> Anders dan hij en hem vreemd;
> Het verblindde een moment zijn gezicht:
> ‘Iets schoons - dat niet naar mij zweemt? -
> Iets schoners -?’ hij schuwde terug
> Voor wat schoner zou zijn dan hijzelf - -
> Toen sloot zich zijn wezen vliegensvlug,
> Sloot zich over hem als een gewelf.
>
> Trad hij er aarzelend uit?
> Staarde in den blekeren dag?
> Verdween daar een bloemzoete huid?
> Verklonk een goudgulle lach?
> Stilte - en hij wendt zich niet meer,
> Maar een angst doet hem rechtop gaan;
> In zijn eenzaamheid dort hij eer
> Hij zijn noodlot kan verstaan.....

Van Strijdbaar Dichterschap I 7 (uit dezelfde bundel) citeer ik de laatste regel, waarin dit zeer ‘dynamische’ portret, van den ouden keizer Karel V waarschijnlijk, nog eens puntig is samengevat:

> Ook den gezanten bleef hij bij in ijzer.

Uit De Terrassen van Meudon (uit Het blank Heelal) de twee slotregels, van een schier Rilkeaansche gratie:

> Want dode dingen zijn die langer leven
> Dan wij die werden, welken en vergaan.

Van Parijse Herfstdag 1 (uit Het Levensfeest) het slotterzet. De samenkoppeling ‘woelt’ en ‘overwont’ is een van die vondsten, die een ‘betoogende’ volzin onmiddellijk houding geven. ‘Laag en hoog’ is wellicht iets te eentonig herhaald in ‘perk en boog,’ te meer omdat het ongeveer hetzelfde beteekent: de tuinen en het kasteel van Versailles. De

laatste regel, ook weer met een herhaling, maar nu geheel anders, maakt alles echter goed; de twee voorafgaande herhalingen worden gedempt tot een preludium.

> Gij woelt, maar overwont niet: laag en hoog
> Richt over u die Dode; uit perk en boog
> Beheerst zijn IJdelheid uw ijdelheid.

Beluister de zeer geconcentreerde expressie in een regel uit Van het Levensfeest 5 (zelfde bundel):

> Nu is 't geschied: droom en ivoor zijn één.

Van het Levensfeest 6 is vooral merkwaardig door het ‘kou’ in de laatste regel, als zeer laat optredende repliek op ‘Gelooft gij dat ik koud ben? -’ waarmee het sonnet opent. Het sextet laat een zeer temperamentvollen Verwey zien; de vooruitgang sinds het meer naar een scheldsonnet zweemende Van het Leven 9 (uit Jeugdpoëzie) is onmiskenbaar. Let op ‘mijn roode haan’, een origineele variant.

> Ik ben gebonden, maar breek aldoor uit.
> Een kreet, een donder, dan een hel geluid.
> Ziedaar, mijn rode haan in al uw daken!
>
> Leem, steen en ijzer sluimren in vulkaan,
> Maar de afgrond smelt ze en vlammen-stroomge orkaan
> Drijft ze op ten hemel om uw kou te wraken.

Dan nog het 2-e terzet van Van het Levensfeest 9, waarvan de magistrale slotregel de aandacht trekt. Dat men hier bij ‘bestoven’ niet het eerst aan straatstof denkt, maar aan iets als diamantslijpsel, is een van de wonderen die alleen de poëzie vermag te bewerkstelligen.

> Is uw gedachte schoon en edelaardig,
> Belichaam haar; als elk haar ziet en hoort
> Heerst het gesternte op de bestoven straat.

En tenslotte het kleine meesterstukje - het laatste dat Verwey schreef, althans publiceerde - uit In de Koorts van het Kortstondige: Ostrenge en veelbeproefde Stem,

waaruit het ingewikkelde, toch ‘glanzende’ weefsel van de 2-e strofe gereleveerd verdient te worden:

De naaktheid van uw woord slaat met verbijstering
Wie weet dat liefst ge u zachtste klanken zocht.
Het moet wel zó zijn dat ge zwepen vlocht
Uit bloedige noodzaak om de inwendige teistring.

Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland
A. Der kinderen
door W. Arondéus

Wanneer, met de Tachtigers, een luid en rebelleerend Ik-en-Jij het deftig welbehagen der Hollandsche Gij-litteratuur overrompelt en in de stille vaderlandsche straten zijn barricades openbreekt, heeft zich reeds lang eenzelfde revolutie - maar stiller, meer bevangen en minder 'klassebewust' dan de jonge dichters het paradeeren lieten - in de schilderkunst voltrokken, is dáár het schilderen naar recepten, de brave vlijt in het Genre, reeds lang overwonnen of teruggezet tot een broodwinning der 'Pompiers'. Wat de jonge litteratuur nog moet volbrengen, heeft de avant-garde der schilderkunst dan reeds lang volbracht: zij heeft School gevormd.

Niet voor niets was Holland eenmaal een picturaal wereldrijk geweest, en had zich misschien, uit dit verloren erfland, ergens een mediamieke vruchtbaarheid bewaard, ergens een loot van den grooten bloei gered die, lang in het donker gehouden, opeens weer licht ving - hoe dan ook, de verre erfgenamen dezer vruchtbaarheid wisten, met het instinct der inheemschen, reeds de lente en hadden reeds het nieuwe gewas welig op den akker, als de Hollandsche litteratuur (geen kind van het land en geen erfgenaam van een wereldroem) nog traag op ingemaakte winterkost teert. Sinds de jonge Bilders, welhaast een kwarteeuw vóór het verschijnen van De Nieuwe Gids, zijn geestdriftige brieven schreef over de Barbizonkunst, brieven waarin - en soms al met een regelrechten Tachtigers-toon - nog de openbaring naklinkt die deze kunst voor de jonge schilders-van-toen geweest moet zijn: bloei van een picturale verbeelding die zoo heel anders het leven vieren liet in de schoonheid, zoo heel anders dan het in Holland nog links en rechts gepenseeld werd als een make-up

van historische marsepein voor een burgerdom met geld en beginselen - sinds deze brieven was het voluit doorgebroken. En toen de jonge dichters der nieuwe litteratuur in 1885 de eerste drukproeven voor het eerste nummer van hun Gids corrigeerden, stond het werk der Marissen reeds rijp in de schoven, bezat de Haagsche School reeds een dure handelsnaam (en in den roem is het geld soms een heel gevoelige waarde-meter) en waren wie er nog géén naam en nog géén handelswaarde bezaten, zooals Breitner en Vincent van Gogh (diens 'Aardappeleters' werd in 1885 geschilderd) reeds creatief groot op-vaart.

Dit verschil-in-tijd is méér dan een toeval; het is een verschil van geestelijke structuur: schilderkunst en litteratuur, sinds de Renaissance elk één omgrensde waarheid van het individueel creatieve, beroeren en beïnvloeden elk den ander waarschijnlijk veel minder, staan in hun solidariteit der vernieuwing veel losser naast elkaar dan cultuur-minnaars graag gelooven. Al was rondom Potgieter de geestelijke ontmoeting tusschen Vondel en Rembrandt nog een steeds geliefd motief - in waarheid heeft elk hunner niet veel van den ander geweten en waarschijnlijk ook niet willen weten; elke groote kunst blijft in haar taal voor zichzelve genoeg; veelzijdigheid van ambitie is ook dáár veelal méér een vervloeien dan een kracht, méér het cultuur-dilettantisme van een overgangstijd (waarin ieder begaafd en geen groot is) dan de - zeer zeldzame en zeer vereenzaamde - hoog conjunctuur der groote Renaissance-verschijningen.

De schilders waren in hun lente-roes al heel vroeg uitgevlogen, heel gretig naar wat er in de verte, over de grenzen van het kleine Holland, te veroveren scheen. En wat zij daar vonden sloeg groot aan en drong luid door. Maar hoe ver zij ook gingen, zij bleven, in aard en lust, de stem van hun afkomst, de vrije schilderkunst, steeds verbonden. Zij rebelleerden tegen de make-up en het marsepein, maar niet tegen d e p i c t u r a l e I d e e ; zij wilden het anders, heel anders, maar wilden het a l l e e n a l s s c h i l d e r s . En al werden hun schilderijen ook anders, heel anders, het bleven schilderijen, picturaal bedoeld en picturaal verantwoord, bleven een kunst van het schilderen om het schilderen - en op alle reizen door de nieuwe gewesten van realisme en impressionisme

stond het kompas steeds naar de groote en eigenlijk weer opnieuw ontdekte individualisten van hun geboorteland gericht: Rembrandt, van Goyen, Frans Hals; en bleven zij, bij alle individueele ongebondenheid, dáárin collectief verbonden: in het zichzelf vervullend picturale. Het schilderij o m -het-schilderij, getrouw naar Poussin's definitie 'het doel der schilderkunst is de genieting'. Deze genieting, en zoo vol en driftig als maar te schilderen was, dat bleef aller doel en waarheid. Een drift, een uitbundigheid van zuiver schildersgeloof, die aan de groote werken dezer jaren het warme, kleurverzadigde, het bloedrijke gaf dat, al is het voorbij en in dit voorbij ook een einde, toch een geluk, een natuurlijke volheid had die daarna, toen het schisma der 'ismen' kwam en het intellectualisme de schilderkunst vier-dimensionaal en het schilderij tot probleem maakte, niet vaak meer behaald werd.

Met de Tachtigers, met den opbloei van een nieuwe litteratuur, die er op eenmaal luid en lustig in het stille Holland doorbrak, begon het ook weer in de schilderkunst te rebelleeren tegen wat daar langzaam-aan - de lente voorbij en met het zomeren der jaren wellicht te zwaar van bereiken - weer traditie en verleden scheen geworden. Het woei over uit de litteratuur, daarin hoorden jonge schilders, die het anders wilden, den verzamelroep der rebellie. Doch alleen maar de verzamelroep; eigenlijk wilden zij het heel anders dan de dichters. Wat zij wilden was nog vaag en had nog geen vorm gevonden, maar dat zij het met de litteratuur verbonden voelden en dáárin zich verzamelden - deze voor het wezen der vrije schilderkunst niet natuurlijke saamhoorigheid belicht den aard der rebellie als een verschuiving van het picturale naar het litteraire. Dit, het litteraire, daarin vonden zij zichzelve; de bewijsvoering van het woord werd de onderbouw van hun schildersarbeid en de litteraire theorie werd de rechtvaardiging hunner werken.

Ook hun voorgangers, de picturalen, hadden al of niet erg bewuste, al of niet erg verantwoorde theorieën bezeten, doch dit waren eigenlijk meer wel-bewaarde gilde-meeningen dan lyrische beginsel-verklaringen geweest; vak-theorieën over penseel-voering en kleur, over licht en schaduw, vorm en expressie, maat en richting; schilderij-theorieën die niet moraal

en rechten der schilderij-kunst n a a r - b u i t e n bepaalden, maar n a a r - b i n n e n exponenten bleven der ‘genieting’. Doch met de nieuwe rebellen was het anders gesteld, die wilden van de genieting maar weinig weten, die schreven liever over de sociale verantwoordingen der kunst, over het dienen in het Wij door den kunstenaar; die vonden den rijkdom der Gouden Eeuw een veel te blinkenden parvenu-roem van het Ik en beriepen zich op een heel wat ouder en heel wat strenger adel: de Middeleeuwsche gemeenschaps-kunst - zij wilden, over-verzadigd van het Ik, weer terug tot het groote Wij. Want het over-bewuste individualisme, waaruit zij voortkwamen, had zich dit uiterste van bewustheid verworven in een langdurig en steeds zichzelf peilende begrenzing tegen het Wij, steeds tegen het Wij, telkens weer en telkens nader, en eindelijk zóó nader dat deze ultra-individualisten als het ware magnetisch geladen waren geworden door dit Wij, en eindelijk zóó zwaar geladen dat op eenmaal de stoppen doorsloegen en - met de kortsluiting van het Ik - de stroom hunner creatieve verbeelding zich nu langs heel andere spannings-velden ontladen moest.

Zij volgden daarin, helhoorig als zij waren door hun litteraire cultuur-nieuwsgierigheid, den grooten roep van hun tijd. Want de wereld was heel wat veranderd sinds de jonge Bilders over het geluk der schoonheid schreef. Er waren groote en machtige stroomingen over de aarde gegaan, heel wat grooter in hun geweld, heel wat machtiger in hun diepgang dan de kleine stormen in het binnenwater der vaderlandsche schilderkunst; heel wat breeder van historische bewogenheid en fataler van verstoring. Wat eeuwenlang door droomers en fantasten, necromanten en alchimisten, door al deze vervoerden der verbeelding gedroomd was als een Paradijs-der-materie, het perpetuum mobile, scheen nu, maar als een spotvorm van den grooten droom, werkelijkheid te zullen worden in het imperialisme der techniek, in het machine-geweld van een dynamisch Sesam-Sesam-open-u, waardoor het kleine menschenbestaan, losgebroken van het verleden, weerloos in een andere wereld verloren ging. Een wereld waar het geld een nieuwe macht en een nieuwen naam bezat: het kapitalisme, en de armoe een nieuwen nood: het industrieele proletariaat. Maar ook wat eeuwen-lang ver-

dwaald lag in de harten als een schemer van Utopia, als het Rousseausche geluksland van menschenrecht en broederschap, ook dat was door de breuk der droomen ten leste tot een naam en een waarheid geworden, waarin de nooit erkende bastaard van dit oud geluksverlangen zich eindelijk wettig legitimeeren kon: het marxisme!

Deze stroomingen schenen - en waren het in wezen ook - een grootsche doorbraak van het Wij. Maar anders, heel anders dan de Middeleeuwen het in den schemer der kathedralen aan droom en schoonheid bewaarden. Een Wij zonder stilte of geluk, dat bruut door de vroomheid der tradities brak, een Wij der materie en der techniek, dat den hemel verloren had en daarom wild naar de lusten der aarde joeg. Maar ook een Wij dat ergens, ergens den droom van een groote toekomst droeg en een nieuwe wereld bouwen wilde uit het dreunen der machines, uit het geloof aan de almacht der materie. Dat dit laat-negentiende eeuwsche materialisme daarin falen zou, falen moest; dat wie de materie zoekt door de materie zal vergaan; dat ergens, na alle lusten der aarde en alle weelden van bezit niets dan een naakt heimwee naar het wonder zou overblijven voor een cultuur van wereldangst - dat wist het niet en kon het ook niet weten. Want het was een blind Wij, bezeten door machten die het, eenmaal opgeroepen, niet meer terug-bezweren kon: de dwang van het eigen, gigantisch groeiend techniek-geweld. Maar in alle blindheid en dwaling wist het één ding groot en het onmogelijke daarin mogelijk: de toekomst... en de kunstenaars, al hoorden zij het stormen van die toekomst maar vaag en als een ver geruisch over hun kunstenaarschap; al zagen zij wat daar opkwam alleen maar zooals kunstenaars de dingen zien: meer als motieven der verbeelding dan als historische verschijningen - dat het a n d e r s geworden was op de wereld door den roep naar dit Wij, dat hadden zij verstaan. Vaag misschien, en verkeerd - zooals de verbeeldingsmensch steeds ‘verkeerd’ blijft in de al te ware werkelijkheid en dit, uit creatief zelfbehoud, ook blijven m o e t - maar toch, ergens scheen wat rondom groeide mee te luisteren als zij over gemeenschaps-kunst spraken, ergens had het Wij-der-aarde, dat de grenzen der natiën en het bouwsel der tradities overstroomde en breken wou, ook hun Wij-der-ver-

beelding losgerukt en op den grooten wereldstroom in vaart gebracht. Zooals eenmaal de picturalen tegen de make-up, sloegen thans in hun verweer van toekomst-bouwers de neo-monumentalen los tegen den dwang van het traditioneele en tegen de grenzen van het heden; wéér wilden de jongeren het anders, heel anders. Maar zij wilden het thans (dit was het nieuw-litteraire in hen) niet als schilders maar als sociale kunstverkondigers; en zij keerden zich thans (dit was het nieuw-revolutionnaire in hen) niet tegen een make-up b i n n e n het picturale; zij keerden zich nu, kettersch en radicaal, tegen de picturale Idee zelve, en verloochenden, mèt de nationale traditie, mèt de stem van hun afkomst, ook het schilderij als een waarheid der toekomst: weg met de vrije kunst, weg met de genieting, weg met het alleen-maar-Ik in de schoonheid!

Dit was vooreerst - hoe kon het anders - een leuze in het negatieve, een breken zonder bouwen. Want wat deze sloopers-in-de-leuze tot schilders gevormd had, hun beeldende educatie, hun artisten kom-af, was de kunst der picturalen geweest. Wat groot was in hun tijd was dáárin groot en stond er, door de welhaast sacrale tradities van een wereldroem, ook wijd en zijd als d e e e n i g e g r o o t h e i d. En daarvan los, wat dan? Wat bleef dan over? Want de Middeleeuwsche schilder- en glazenier-kunst waarnaar hun verlangen uitging, was nog (al wist, sinds Violet le Duc de bouwkunst het reeds anders - voor de picturalen bleef wat na de Grieken en vóór de Renaissance gemaakt was in de beeldende kunst, duister als neger-plastiek) een verkeerd gekend en in den schemer der kathedralen half verloren erfland der gemeenschapskunst, heel ver en heel vreemd, meer een attribuut voor historie-schilders, meer de bonte namaak der neo-Gothiek in de kerken van Cuypers dan een stem der gemeenschap. De taal die daar gefluisterd werd, zwaar van het wonder en donker van het mysterie, scheen vooreerst, in het weinige dat er te beluisteren viel, nog ‘onvertaalbaar’ voor een heden dat van het wonder alles, alles verloren had. Voor hen die weer terug wilden naar een groote, beeldend monumentale kunst, lag juist in dit ‘terug’ het gevaar der Middeleeuwen: er schemerde daar wel een waarheid maar geen toekomst, wel het eiland van verlangen maar geen schip om er mee heen te varen.

Natuurlijk waren er van dit verlangen naar een nieuwe monumentaliteit reeds voorloopers, verspreid en eenzaam aan den horizon, verschenen: steeds heeft het creatieve zulke vereenzaamden voortgebracht die, te vroeg of te laat, half verleden en half toekomst, met de verdwaalde stem van een anderen tijd spraken, en daardoor zonder echo in hun eigen heden bleven. Zwaluwen van den winter, uitgevlogen om een vergeefsche ontijdigheid: Desiderius Lenz in Duitschland, Puvis de Chavannes in Frankrijk, William Morris in Engeland - allen als het ware erfelijk belast door een te vroeg aangevangen herinneren en allen anders dan hun tijd hen wilde. De Beuroner kloosterling Lenz gelooft (alsof het wonder een formule is) door de Grieksche en Egyptische kunst heen, de nieuwe monumentale harmonie te zullen vinden in de harmonie van maat en getal. Dáárin zoekt hij de Steen der Wijzen - ze hebben allen, deze ontijdigen, iets van alchimisten der kunst - en schept daarmee in de Sint-Mauruskapel nabij Beuron, waar zijn theorieën (eerst natuurlijk litterair in een klein boekje verkondigd) in-vorm kwamen, een kloosterkunst die men de geometrische erfgename der Nazareners zou kunnen noemen. Ook Puvis de Chavannes wil weer terug tot den muur en de muur-symboliek, maar zoekt het meer van buiten-af in de voorstelling dan van binnen-uit in de verbeelding, en kan het ook nergens anders zoeken in een tijd waar niets te vinden is voor hem dan een verloren verlangen: wat hij als hoogste mogelijkheid behaalt blijft allegorische schilderij en wordt nooit monumentale muurschildering. Terwijl William Morris misschien het dichtst bij de nieuwe waarheid kwam in zijn verweer tegen de Renaissance (dáár lag voor allen het criterium) als verleden en tegen de machine als toekomst, doordien hij van meet-af-aan begon bij het ambacht, met den vagen droom van een Middeleeuwsch gilde-geluk voor een wereld-van-morgen, maar waardoor hij, rusteloos en veelzijdig, aesthetisch en sociaal, alleen maar de schepper werd van het litterair-ambachtelijke der latere gemeenschaps-aestheten, die nooit recht wisten wáár ze behoorden: bij de kunst of bij de nijverheid, en daarom voor hun twijfel troost zochten in een naam, en een nogal leelijken naam: kunstnijverheid.

Deze voorgangers, allen eenzaam aan den horizon, half

avond en half morgen, wilden bouwers zijn in den nieuwen dag - en bleven toch allen te kunstvaardig, te beschermd tegen de groote werkelijkheid. (Heeft het, voor den aard van hun kunstenaarschap, geen diepe beteekenis dat zoowel Puvis de Chavannes als William Morris kunstenaars-met-veel-geld waren, dat achter Lenz de veiligheid van het klooster stond, en geen hunner de noodzaak van het dagelijksch brood als een dwang der werkelijkheid in leven en arbeid ervaren heeft?) Bleven z i j dáárdoor teveel alchimisten-experiment om vleesch en bloed te worden, bleven zij dáárdoor teveel historische luxe-geestdrift om toekomst-zware bezetenheid te kunnen zijn? En al hadden zij - de l i t t e r a t o r Morris zelfs een grooten - invloed op de jonge Hollandsche toekomst-geloovigen in het monumentale, zij waren teveel horizon en eigenlijk ook te weinig solidair met de nieuwe verwachtingen, om groot op te kunnen bouwen.

Neen, de beeldende kunst, waar ook, in realisme of impressionisme, dichtbij en ver-af, de beeldende kunst was en bleef picturaal en wees geen weg naar het monumentale. Wat overbleef was de litteratuur. En daarmee stond het anders. Het laatste decennium der negentiende eeuw - alsof het zich den overgang naar een anderen tijd, naar een andere wereld panisch bewust werd - was een wonderlijk door-elkaar van tegenstellingen, althans voor het verkleurend retrospectieve onzer late aanschouwing. Terwijl het materialisme, in het wetenschappelijke en economische, de hoogste en uiterste consequenties, en daarmee zijn komende verstoring, roekeloos tegemoet gaat, gelooft het - en dit is zijn g e e s t e l i j k e macht - gelooft het eindelijk voor de poort van het Paradijs-der-materie te staan, eindelijk de overwinning van de stof door het weten te behalen en het allerlaatste levens-geheimenis in zijn atomen te kunnen splitsen. Het was een, om zoo te zeggen ideëel materialisme dat reeds vroeg het naturalisme der picturalen (want naturalisten waren het in Holland, breed genomen, eigenlijk allen; zelfs het dichterlijke, van alle werkelijkheid langzaam vervreemde schilderschap van Matthijs Maris bleef, in picturalen zin, steeds een vorm van ideëel naturalisme) het groote doel gewezen had: de aarde! Het is de aarde, de lust der volle, zware aarde-schoonheid, waaruit al hun werken ontstonden en waarnaar al hun begeerten gin-

gen. Niet voor niets bewonderden velen den uitbundig-aardschen Frans Hals heimelijk méér dan den visionnair Rembrandt - en in deze heimelijke voorkeur spraken zij de taal van hun tijd. Maar hun tijd ging snel, heel snel in het geweld der techniek: de tragiek van het laat materialisme dat in den dwang der concurrentie-records zijn eigen schaduw na moest jagen en nimmer halen kon - en dit 'nimmer' ook met een steeds klemmender angst bewust werd. Tot op eenmaal, als een wraak van de ziel, deze angst in een bijna vertwijfeld mysticisme omsloeg: 'het bankroet der wetenschap' zooals Brunetière het triomfeerend noemde. Door al de intellectueel overbewusten, door hun uitgehold atheïsme ging, als een laatste spel voor de nederlaag, de bedwelming van het bovenzinnelijke; doelloos beleden in een wildernis van occultisme dat zich in de kunst een kerk zocht: zooals Maeterlinck en Mallarmé in het Symbolisme, Remy de Gourmont en Huysmans in het Neo-katholicisme, Péladan en Schuré in de Magie - allen zoeken het ergens anders en vinden zich toch tezamen in één verweer: het verweer tegen den triomf der materie, tegen den dood der aarde. Terwijl het materialisme zich in zijn systemen tot een laatste almacht samensluit en in blind optimisme de deuren van zijn eigen kerker dichtslaat, breekt dwars er doorheen een cultuur-nihilisme los dat, half mode en half wanhoop, half aesthetisch en half tragisch, een wierook-zware fin-de-siècle kunst ontbloeien laat; zulk een kunst der agonie die, te moe van het verleden en te beursch voor de toekomst, zelden groot maar wel vaak schoon is. Een vergaan - en met alle duistere teekenen daarvan overschaduwd - maar een vergaan in schoonheid. Het plukte de bloemen van zijn eigen graf en bond ze tezamen tot ruikers uit het hiernamaals... natuurlijk, hetgeen de jonge, Hollandsche neo-monumentalen zochten lag dáár ver voorbij. Zij waren te levend voor graf-lyriek en te aardsch voor het 'Au-delà' (het modewoord der Symbolisten). Het materialisme, het ideëel materialisme, dat om de toekomst der aarde dwong en het groot wou bouwen in een nieuwe wereld, lag hen heel wat nader, zij waren tenslotte te Hollandsch van traditie om aan dit uitheemsche mysticisme te verbloeden[1]. Maar zij

1) Zooals de curieuze brieven van den jongen Thorn Prikker aantoonen; bijv. in wat hij vermeldt over het bezoek van Sâr Péladan aan Holland. De jonge schilder-symbolisten-in-beginsel doen wel mee maar loopen er blijkbaar niet in: '...Toorop, Holst en ik zijn lid van de Rose et Croix geworden. Wat zullen we er mooi uitzien met onze orde, je weet, de leden van de Rose et Croix dragen een soort amulet, dien krijgen we eerstdaags gestuurd...' En een paar brieven later: '...Je schrijft dat je denkt, ik er ingeloopen ben met den Sâr Péladan, maar geloof dát toch niet, ik heb hem dadelijk in de gaten gehad, den man die boeken schreef als "Comment on devient mage" en "Comment on devient artiste". Och jee, als hij dat allemaal zoo goed weet, waarom wordt hij dan zelf geen mage... De Sâr is een "opkammer" zooals je ziet, en hij slaat in al die dingen zichzelf niet over...'

waren ook te litterair ontwaakt, te aesthetisch van cultuur en te cosmopolitisch van Ik-gevoel om de vermoeide schoonheid van-over-de-grenzen niet groot te ondergaan. Het sprak immers, in zijn funèbre weemoed, van het onzichtbare achter de werkelijkheid, van het tweede ding achter de dingen, en verschoof de fraude der materie naar de waarheid der symbolen - en dat, juist dat, h e t s y m b o o l, sloeg zwaar aan in hun anti-picturale rebellie. Iets, een zwevend, ongeweten iets, drong daarin op: het vermoeden van een waarheid die het picturale nooit bezeten en het naturalisme nooit geweten hadden; die hadden alleen maar de aarde geweten en dit slechts als een nimmer eindigende variatie van kleur en licht, van perspectief en tonaliteit, van leven, van dynamisch leven in de genieting. Maar het symbool wees naar een andere wereld. En waar het symbolische begint (de vangst van het steeds wijkende in een voor allen kenbaar Wij-contour) wordt het perspectivische (de doorbraak van het steeds wijkende uit de tucht der contouren) overwonnen, wordt het dynamische statisch, wordt het Ik tot Wij. Bewust hebben de neo-monumentalen dit waarschijnlijk niet zóó geweten (dat weet eigenlijk eerst een later weten met de bezinning van het retrospectieve) zij voelden het toen wellicht méér als een vage melodie dan als een regelrechte waarheid; zij waren nog te verdeeld tegen zichzelve zooals hun tijd nog verdeeld tegen zichzelve was: een materialisme met weinig weerstand in de verleidingen van het ‘Au-delà’, een kunstenaarschap met weinig houvast in het heden - neen, zóó heel rechtuit en ten volle bewust hebben zij het vooreerst niet geweten, de diepgang van het symbool, maar juist daarom te grooter ondergaan.

Doch de symbolen der Symbolisten waren maar homoniemen van hetgeen de ware symboliek eens, in de groote monumentale culturen van het verleden, beduid had; waren in het spel der aestheten maar speel-fiches, waarmee men waarden won en verloor die niet echt, die slechts 'verbeeld' bestonden, trouvailles van een fictie, betaalbaar in het 'Au-delà'...maar waarvan niemand eten kon. Het waren op zijn best alchimisten-formules die in het gebruik wel veel romantische rook maar nooit goud maakten en ook nooit maken konden, omdat het goud, het echte goud der echte symboliek, een element is dat ergens een laatste ondeelbaarheid heeft: de gemeenschap. Dáár alleen, in de donkere aardlagen van het religieusche Wij, ontstaat het symbool als een kosmische geboorte der diepte, die op eenmaal voor allen opengaat, voor allen tot waarheid en vorm, tot glans en beeld, tot kleur en contour, en dan eindelijk, eindelijk tot monumentale kunst wordt. Want dit is steeds het wezen der monumentale kunst, haar eenige noodzaak en rechtvaardiging geweest: naamlooze belijdenis te zijn van de symbolen der gemeenschaps-religie.

Doch wáár was in de wereld van 1890 de groote gemeenschap te vinden, wáár het religieusche Wij, wáár de naamlooze belijders? Die het graag wilden zijn, of beter, meenden het te willen zijn, waren geen geloovigen uit de diepte van één geloofs-cultuur, maar individualisten uit de litteraire inteelt van vele culturen door-elkaar, opstandige aestheten uit een overgangs-tijd, anti-picturalen, anti-naturalisten, alles anti... waar bleef het pro? Zoodat het geestelijk beeld dezer neo-monumentalen dat toen ontstond, de stijl heeft van een huwelijksadvertentie: 'Kunstenaar, picturaal gescheiden, zoekt kennismaking met beschaafd symbool, om na wederzijdsch welbehagen een huwelijk van gemeenschapskunst te sluiten...' En niets bewijst beter het litterair-gestolde, het aesthetisch-individueele der neo-monumentale kunst die nu 'gemaakt' werd (in tegenstelling tot het organisch groeien der monumentale kunsten uit het verleden) dan dat er thans kunstenaars naar voren komen, die elk een geheel ander gemeenschaps-inzicht, een geheel anderen inhoud van symboliek zoeken en bedoelen, en toch allen onder dak te brengen zijn in hetzelfde neo-monumentale principe - niet als

uitspraak van één, en daarin ondeelbare symboliseering van één en ondeelbaar geloof, maar als schilders van éénzelfde, doch intellectueel zeer verscheiden, smaak-richting: het decoratieve; met als maatschappelijke ondergrond de opdracht, tot remplaçant van den kunstkooper.

Het was eigenlijk weer de genieting. Maar thans de genieting met een sociale snit en een decoratieve make-up, die in haar moraal van goed en kwaad de perspectief als den baarlijken Booze, en het contoureeren als de uitstorting van den Heiligen Geest beleed; een cultus waarin lijn en vlak tot de groote sacramenten verheven waren.

Twee kunstenaars zijn voor deze Hollandsche neo-monumentale cultus hier allereerst representatief: Der Kinderen als de principieele, strenge, ascetische grondlegger, Roland Holst als de blijde, sierlijke en gelukkige voltooier. En al waren er rondom hen anderen, stellig niet minder van talent en misschien grooter van kunstenaarschap, zooals Toorop of Thorn Prikker; in Der Kinderen en Roland Holst echter komen begin en eindpunt der neo-monumentale waarden en vergissingen zóó getuigend en formeel van diagnose naar voren dat zij, voller dan hun tijd- en richting-genooten (waarin het decoratieve meestal een meer zinnelijk dan strijdend, meer lyriesch dan concreet schilders-element bleef) als de eigenlijke kern-figuren dezer kunstrichting voor ons staan. In Der Kinderen het gaafst van ambachtelijke bewustwording en doelstelling, in Roland Holst het gelukkigst van maatschappelijk welslagen en strategisch bereiken. Groot, elementair groot, met die vreemde, visionnaire grootheid van een Vincent van Gogh of een Matthijs Maris, waren zij nooit; zij bleven te gecultiveerd en te veelzijdig, te theoretisch en te veilig om zich aan de duistere bezetenheid der droomers te verliezen - neen, groot niet, noch in hun werk, noch in hun leven, maar wel zeer markante, hun tijd begrenzende en door hun tijd begrensde figuren van een overgangs-gedachte. Kunstenaars met een cultureele overbewustheid van den vorm, doch zonder de donkere, profetische grootheid om dezen vorm dreunend van belijdenis te maken. Daartoe waren zij onmachtig, zij bleven de intellectueele aestheten uit een theoretische extaze. Historisch gezien was Der Kinderen - te stroef en te streng om naar-buiten vol te slagen -

de minst gelukte maar stellig de grootste, de sterkste, de eigenlijke vernieuwer, die tegen den stroom in keerde en het nieuwe doel wees; eerst door en na hem werd Roland Holst, met zijn charmeerende veelzijdigheid, de banierendrager die hij met zooveel kleur, zooveel levenskunst en sociale waakzaamheid geweest is.

De jeugd van Der Kinderen ligt midden in den tijd van het opkomend liberalisme dat zich in den strijd tusschen Thorbeckeanen en Putteanen om de politieke macht ook in veel bewust geworden was van zijn geestelijke taak. Er komt iets van ruimte in het nauwe Holland, en al is het maar de ruimte van het geld-liberalisme, toch, het vruchtbeginsel heeft zich gezet, hier en daar ontwaakt het. De Max-Havelaar verschijnt en maakt rumoer in het onder-onsje der vaderlandsche moraal, Busken Huet trekt over de grenzen en brengt iets van onstuimigheid in de al te gemakkelijke rust, de jonge Bilders volgt, de Marissen, Mauve, ook in de schilderkunst begint het te ontwaken. Doch van dit alles dringt nog weinig door in het ‘donkere Zuiden’, in 's Hertogenbosch, waar Antoon der Kinderen in 1859 geboren werd en opgroeide: het leven in een kleine stad met een groote kerk. Rondom deze kerk, zooals in alle kleine katholieke steden van het Zuiden uit dien tijd, verzamelt zich het geestelijke leven der burgers, verzamelt zich alles wat, voorbij het dagelijksch brood, naar het hoogere leven, naar kunst en schoonheid reikt - en de eerste, groote bewogenheid der kunst die de jonge Antoon zich blijft herinneren, is de lithurgische muziek met zijn warme, donkere echo uit het verleden, dit geluk van het Katholicisme, oud en groot, ver en wijd. En deze kinderherinnering bewaart zich in een groote liefde voor de muziek en wordt later het geestelijk fundament van een gave, nooit-verbroken vriendschap (zeldzaam tusschen kunstenaars die zoo moeilijk door een ander heen gelooven blijven): de vriendschap met Alphons Diepenbrock - in hun briefwisseling is een kunsthistorisch rijk materiaal te vinden van veel wat de overgangs-tijd, waarin beiden leefden, bewogen en gewild heeft.

Het is de welstand der kleine burgers waarin Der Kinderen opgroeit. Zijn vader, een goudsmid - edelsmid zou men hem

thans noemen - sterft als de kleine Antoon 8 jaar oud is. Op zulk een leeftijd blijft maar weinig een levende herinnering, het zijn meer de dingen dan de menschen die onthouden worden in kinderherinneringen - maar wellicht is het 'ambachtelijke' waartoe de latere schilder zoo uit zichzelve en tegen zijn tijd in terugkeeren zal, een onbewuste erfenis van de vaderlijke ambachts-kunst. Hoewel vooreerst van ambacht noch kunst veel te bemerken is in de opvoeding van den jongen Antoon, die een geheel andere toekomst bestemd schijnt; voor hulponderwijzer gaat studeeren en als kweekeling zijn best doet een goed onderwijzer te worden. Maar reeds in den kweekeling komt de litterator boven en in den litterator de kunstapostel: zijn litterair debuut in een kweekelingen-blaadje is een lang artikel over kunst, een soort protest tegen de leer-methode die teveel de politieke en te weinig de artistieke factoren als het motorisch element der Historie betracht - hij was, zonder het te weten, een volgeling van Burckhardt. Doch zulk een debuut wijst in een kweekeling naar andere wegen dan een hulponderwijzer gewoonlijk gaat, en die weg wordt dan ook weldra gevonden. Aangemoedigd door een zijner leeraren, Stracké, (wien Der Kinderen later met dankbaarheid gedenken zal in het boekje dat hij over zijn jeugd schreef) doet hij den grooten stap van de school naar het atelier, van de plak naar het palet, en met zóóveel vaart en vlijt dat hij een stipendium krijgt om in Amsterdam, op de Rijks-academie te kunnen studeeren. Nu gaat een grooter leven open, het academische.

Er zijn in de beeldende kunst vele kunstenaars, en daaronder de sterksten, ook zonder academie groot geworden; de creatieve bezetenheid van het geniale vormt zich uit een geheel ander weten, een geheel andere kennis dan waartoe het traditioneel academische reikt. Maar voor een kunstenaarschap dat eerst d o o r h e t w e t e n h e e n groot wordt, dat niet losslaat als een vlam maar zich langzaam verzamelt en voltooit, is academische kennis, is de tucht der traditie, zooals een academie deze bewaart en overdraagt, een levende waarde die lang en ver doorgaat. Bovenal voor de volgelingen van een leer, bovenal voor de naar een nieuwe traditie theoretisch gerichte neo-monumentalen. Voor hen was de tucht van het verleden de ware scholing naar de toekomst - elke didac-

tische kunst-verkondiging (en didactische verkondigers waren zij méér dan kunstenaars) heeft ergens als Pudels-kern een academisch bevruchte leerstelling die meer op leeren-en-weten dan op drift-en-bloed koerst. En dit leeren-en-weten is in het kunstenaarschap van Der Kinderen een zóó domineerend element, dat voor hem de academische jaren stellig van groote, vormende beteekenis zijn geweest.

De richting-gevende figuur daarin was de directeur der academie: Allebé, een door zijn tijd - waarschijnlijk omdat hij zich buiten den tijd-stroom van het impressionisme hield en niet mee-deed aan de toen actueele leuzen die naar het succes voerden - te weinig erkend kunstenaar. Maar juist dit afzijdige maakt hem tot een leeraar die de elementaire waarden van het metier, de vak-kernen van het schilderen, beter en gaver als docent naar voren brengt dan een al te veel door één richting vervoerd kunstenaar wellicht zou gedaan hebben. In hem vindt de jonge rapin wat voor de vorming van zijn lateren arbeid van groote waarde zal worden: een streng maar bezielend voorganger in het vakmanschap der schilderkunst. Een door geen leuzen of modes, geen picturale partijdigheid vertroebeld vakmanschap: de besten zijner leerlingen hebben het, al gingen zij later andere wegen, steeds met dankbaarheid erkend. Ook Der Kinderen, en dat terecht. Want het olieverfportret van den abt van Berne dat de vier-en-twintig-jarige academie-leerling in 1883 schildert, is van dit vakmanschap een bijna meesterlijk getuigenis, kant en klaar van vorm en structuur op alle moeilijkheden der opdracht veroverd - hoevele schilders kennen thans, zonder het rook-scherm der ‘ismen’ of het coterie-lawaai der leuzen, zóó klaar en primair h u n v a k ?

Waar de begeerte van zijn tijd heenging: het impressionisme, dáár bleef - deels door den invloed van Allebé - Der Kinderen eigenlijk en in wezen buiten; al deed hij weleens mee voor een poosje, de bewondering van zijn hart ging heel anders. In den aanvang waren het voor hem de Nazareners en de Duitsche Romantici. Zijn mede-leerling Jan Veth (die hem in deze jaren beschrijft als een rapin: ‘met iets van een onderwijzer en iets van een jongen priester’ en die daarmee een scherp beeld geeft van het wezenlijke in Der Kinderen's kunstenaarschap) vertelt hoe Der Kinderen de Doodendans-

prenten van Rethel op de academie meebracht en hartstochtelijk verdedigde; een bewondering die, nog dwalend, toch reeds heenreikt naar een heel andere ‘priesterlijke’ opvatting dan de l'art-pour-l'art leuzen die destijds de groote vaart kregen en tot de verzamel-roep der Tachtigers werden.

De man die deze nog dwalende jeugdbewondering den rechten weg wees, was Alberdingk Thijm - al ging het later, toen de weg gevonden was, anders dan de docent der kunstgeschiedenis, in zijn colleges op de academie, eigenlijk voor zijn leerling bedoeld had. Doch Thijm's katholieke geloofsgeestdrift voor de Gothiek, voor de archeologische schoonheid dezer laatste religieuze gemeenschapskunst, moest den katholiek Der Kinderen, in zijn onbewust verlangen naar het Wij, wel heel diep raken, dieper dan de andere leerlingen. Ging het voor de andere rapins waarschijnlijk niet veel verder dan een historische interesse, lag voor hen de toekomst meer in het Ik dan in het Wij; voor Der Kinderen, voor het ‘iets van een jongen priester’ dat in hem leefde, brak nu het zaai-koren in den akker open. Het brak open, het verre en toch zoo vertrouwde, het vreemde en toch zoo gekende, dat reeds in de lithurgische muziek der kinderherinneringen beloofd lag, dat van een groot verleden sprak, van een kunst die de kerk, van een schoonheid die het Wij diende - zóó wellicht, in het langzaam verzamelen van zijn geduldig kunstenaarschap, zóó wellicht is Thijm's invloed in Der Kinderen vruchtbaar geworden en heeft zijn academisch vakmanschap, dat eerst naar het picturale wees, weer teruggebracht waar het in wezen behoorde: in het ambachtelijk-religieuze.

(*Slot volgt*)

Critisch Bulletin

Bericht

Het tijdperk, dat ons land thans doormaakt, is moeilijk op elk gebied van het leven. Het is echter daarom van het grootste belang, dat wij datgene, waaraan wij bouwden, voortzetten en aan ons werk verdubbelde toewijding besteden. Op het waardevolle te wijzen in de litteratuur en de kunst van ons land is thans nog meer dan te voren het hoofdbestanddeel van de taak, die dit tijdschrift wil vervullen. Ook aan het leven van kunst en letteren buiten onze landsgrenzen willen wij naar mogelijkheid aandacht blijven besteden. Wij onttrekken ons niet aan de stormen des tijds als wij beseffen, ter versterking van ons innerlijk leven, onze richtsnoeren en inzichten, juist ook de stilte dubbel noodig te hebben, waarin de geest zich uit den tijd naar de eeuwigheid terugtrekt, of beter waarin hij uit den tijd het eeuwige put, dat op den bodem van elken tijd ligt. Wij hopen en verwachten, dat de lezers met ons hun volle aandacht zullen bewaren voor datgene, wat in zijn beste voortbrengselen van boventijdelijken aard is, de litteratuur, de kunst, sterker dan nood en strijd en sterkend in nood en strijd.

DE REDACTIE

De schatten der Nederlandsche poëzie
V.E. van Vriesland. Spiegel van de Nederlandsche poëzie door alle eeuwen

N.V. De Spieghel, Amsterdam; f 4.90 geb.

Ongeveer 650 bladzijden Nederlandsche poëzie bevat dit monumentale werk, van Heinric van Veldeke, uit de 12e eeuw

> Die minne bede ic ende mane,
> Di mich hevet verwonnen al,

de minneklacht van het hart, tot Greshoffs wanhoopskreet

> Wat eeuwen vestigden in bloed en zweet
> Is, als Gods adem waait, geen stroohalm waard.

Het is een boek om altijd opnieuw in te bladeren en te herlezen, de verzen waar men het meest van houdt in terug te zoeken, een bezit om zich steeds weer over te verheugen. Het is daarom te wenschen, dat zeer vele landgenooten zich in het bezit ervan stellen. Met groote kennis en liefde samengesteld, en met een feillooze en voorname

smaak, bevat het veel van het allerbeste dat in onze taal in den loop van acht eeuwen is geschreven.

Op deze plaats bezien wij de prachtige bloemlezing van Van Vriesland niet alleen als een schatkamer van poëzie, een overrijke bron van genot voor den lezer, wij trachten hier ook het geheel te zien en bij dezen overvloed van gedichten ons af te vragen, welke algemeene verschijnselen daarbij zijn waar te nemen. Een zoo breed overzicht van het geheel der Nederlandsche poëzie in den loop der eeuwen noodigt daartoe als vanzelf uit. Wat is dit nog meer dan een rijkdom aan verzen, deze door de tijden heengolvende openbaring van menschelijk denken en droomen, lijden en hopen, in de taal van deze landen gemanifesteerd: het verlangen, het geloof, de wijsheid en de wanhoop der menschen, welke bijzondere vormen heeft dat alles hier aangenomen en welke accenten overheerschen daarin? Met die vraag naar de karaktertrekken van het geheel houden wij ons, bij het overzien dezer anthologie, onwillekeurig bezig. Het geheel - met uitzondering dan van de nieuwere poëzie, welke na 1910 is verschenen. De bedoeling bestond, een tweede bloemlezing te laten volgen uit de poëzie der laatste dertig jaren.

Wij hebben meermalen en met trots vastgesteld, dat de Nederlandsche lyriek van hooge waarde en ongekenden rijkdom is, dat zij telkens perioden van buitengewonen bloei heeft gekend en vele hoogtepunten bevat en groote figuren telt, dat zij in haar grootsche pracht met de Nederlandsche schilderkunst tot het schoonste behoort, door den Nederlandschen geest voortgebracht, en dat zij op haar toppen een hoogte bereikt, welke die der beste Europeesche lyriek van Duitschland, Engeland en Frankrijk evenaart. Het is een merkwaardig verschijnsel, dat een klein grondgebied een naar evenredigheid zoo groot aantal dichters heeft voortgebracht. En niet minder merkwaardig is het feit, dat de laatste halve eeuw de Nederlandsche lyriek vrijwel onafgebroken heeft gebloeid. De gevoelsbeheersching, welke in den Nederlandschen aard ligt, zagen wij als een gunstige dispositie voor de lyrische uiting, en juist die soberheid in het uiten der gevoelens, welke de goede zijde is der zgn. ‘nuchterheid’ die trouwens maar betrekkelijk is, maakt het niet zoo verwonderlijk als men meenen zou, dat dit als nuchter bekend staande volk zulk een schat van poëzie heeft voortgebracht.

Die hoogtepunten onzer poëzie vindt men in deze bloemlezing duidelijk aangewezen. Daar zijn de middeleeuwsche lyriek en de geuzenpoëzie, culmineerend in het Wilhelmus. De groote figuren rijzen er, meestal, in hun volle lengte uit op. Sommige ervan komen zelfs beter tot hun recht dan gewoonlijk, dat geldt van Anna Bijns, deze Henriëtte Roland Holst der zestiende eeuw, en van Roemer Visscher die een lyricus van bijzondere qualiteit is geweest. Daar zijn voorts

de grandiose gestalten van Hadewijch, Vondel, Stalpaert van der Wiele, Jan Luyken, Gorter, Verwey, Kloos, Boutens, Leopold, Henriette Roland Holst, Van de Woestijne. Maar Breeroo, en Hooft? Niet alle grooten komen genoeg tot hun recht. Het valt op, dat aan deze beide groote dichters elk maar zeven bladzijden zijn toebedeeld, terwijl er 22 alleen voor Huygens zijn besteed, ook meer dan het dubbele dan voor Hooft of Breeroo aan Luyken is toegedacht, ruim evenveel aan Van Alphen en aan Rhijnvis Feith. Men verbaast zich over deze onevenredigheid, ook al kan men zich verheugen dat het volle licht valt op Luykens lucide mystieke poëzie. De verklaring hiervan lijkt mij te zoeken in het overigens gelukkige streven van den samensteller naar het waardevolle dat onbekend is gebleven, het bijzondere dat meer waardeering verdient dan het gewoonlijk ten deel gevallen is. Dat streven heeft echter hier en daar de verhoudingen in de bloemlezing verstoord. Van Vriesland heeft ook naar het onbekende gezocht, en naar het goede in het slecht bekend staande. Vandaar dat de achttiende en negentiende eeuw meer naar voren gekomen zijn dan gewoonlijk. Het nadeel, dat met het voordeel van dit streven gepaard gaat, blijkt eigenlijk eerst dan vooral, als men, gelijk wij hier doen, bijzondere aandacht geeft aan het geheel. Want het beeld van het geheel is zoodoende hier meer door het gemiddelde peil en karakter der Nederlandsche poëzie bepaald dan door de hooge vlucht, die zij soms heeft genomen. De karakterbepaling der Nederlandsche kunst in het algemeen is daarmee gediend, en tenslotte is dit boek zooals het heet een spiegel der Nederlandsche poëzie. Om het beeld der grootschheid onzer poëzie tot zijn volle recht te doen komen, had de bloemlezing echter kleiner moeten zijn, en meer afstand moeten bewaren tot het gemiddelde en gematigde, tot het middelmatige ook, waar ‘nog wel iets in zit’. De bloemlezing is meer dwarsdoorsnee dan hoogtemeting. De vroomheid is wel op de hoogtepunten onzer poëzie godsvervoering of tragisch schuldbesef, meestal echter is zij gedempt tot prediking, vermaning tot deugd en getuigenis van 's menschen nietigheid. Zij is meestal niet de blijdschap of wanhoop van den sterveling die zijn God aanschouwt of zich door dezen gebroken voelt, zij is gewoonlijk levensles, geen uit zichzelf gezongen belijdenis, maar een getuigenis tot anderen gericht. Zeldzaam is de ontzaglijke vreugde der godservaring, welke uit Hadewijchs jubeling klinkt:

> Alle dinghe
> Sijn mi te inghe;
> Ic ben so wijt.

Zeldzaam en tot middeleeuwsche liederen voornamelijk beperkt is ook de blijdschap over Jezus, de vreugde over de wachtende zalig-

heid in den dood. Het meerendeel onzer vrome poëzie zegt: hier beneden is het niet, maar niet: in de hemelen is het wel; zegt vol doodsdreiging het memento mori maar niet: verblijd U in Christus Uw God. Deemoed en christelijke berusting spreken er vooral uit en besef van de menschelijke zwakheid; wat Coornhert noemt 'des menschen sotte slechticheyt'. Op zichzelf behoeft dit nog niet de kracht der poëzie te verminderen, maar wel geschiedt dit toch veelal, als niet de bezieling der innerlijke ervaring maar de bedoeling der vermaning domineert. Slechts wanneer zich die vermaning tot boetpsalmen verdiept en intensiveert, als bij Anna Bijns en Revius, om twee uitersten, vurig Roomsch en vurig Hervormd, te noemen, komt het tot volle hartstochtelijke bezieling. Dezelfde gematigdheid, die zich met voorliefde in het didactische en moraliseerende uit, spreekt ook uit een deel der minnepoëzie, dan geen vurige ademtocht van verlangen en innigheid, maar een welberaden lofspraak van de deugden der geliefde, waarmede Van der Noot Olympia bezong en Hooft zijne geliefden vereerde. Nog een ander verschijnsel, dat men tot het gemiddelde der vaderlandsche poëzie kan rekenen, is het minutieuse realisme, dat zich openbaart in een groot aantal kleine, treffende tafreelen, die soms van een rauwe volkskracht zijn als in Breeroo's boerenkermis, en al bij den zestiendeeeuwer Lucas de Heere, van wien hier een Brêeroo waardige ruige aanzoek en zelfaanbeveling van een Boerken van buyten an een fraey steedsche dochter is opgenomen, maar bij welke in de meeste gevallen de moraliseerende toepassing der nageteekende kleine dagelijksche scènes niet achterwege blijft. Maar daartegenover, welke een machtige vlucht in de mystiek, het sidderend godsverlangen van Hadewych, wat een verscheurd schuldbesef bij Anna Bijns, wat een gespannen wil, godsvertrouwen en strijdvaardigheid in de Geuzenliederen, wat een vurige teederheid en verterend berouw bij Breeroo, wat een jubeling bij Stalpaert, wat een macht van overtuiging en verontwaardiging bij Vondel, welk een overstelpend geluksverlangen bij Gorter, welk een heilig vuur van moederlijke menschenliefde bij Henriette Roland Holst, welk een geestdrift die boven alle aardsche dampen en driften uitstijgt in het lied van Boutens. Naar de toppen der Nederlandsche poëzie voeren de opperste verrukkingen en louterste aandriften, waartoe de menschelijke ziel bij machte is en waaraan deze een grootheid dankt, die haar niet alleen tot de gelijke der beste Europeesche lyriek maakt maar door den geheel eigen toon tevens tot een bijzondere manifestatie dier menschelijke aandoeningen en vervoeringen in een bij uitstek Nederlandschen vorm. Wij willen ook niet vergeten, dat naast die steile stijgingen in de Nederlandsche lyriek, ook de evenwichtige geestesgesteldheid, welke het gemiddelde ervan kenmerkt, tot de edelste uitingen van den

vaderlandschen geest heeft kunnen leiden, in de harmonische en toch bewogen verbeelde levenswijsheid, die de poëzie van Coornhert, van Hooft, van Verwey onderscheidt. Van den laatste bijvoorbeeld

Bedenk hoe schoon wanneer wij zijn gestorven
De aarde zal zijn die dan naar ons niet vraagt.
Gij weet dat ze altijd eendre vreugden draagt
Als waar wijzelf ons aandeel van verworven.

Wij hebben vaak haar blijde gaaf bedorven
Door zorg die om den dag van morgen klaagt.
Door eigen ondank langer niet geplaagd
Zien wij door andren haar geluk beorven.

Hoe ligt zij nu zoo rein in 't laatste licht.
Alleen gelaten, nieuwen bloei verhopend.
Is dit de droom waarnaar ik mijn gezicht
Van kindsbeen hief en de oogen heb geopend

Aldoor, alsof ik hem op aarde vond?
o Droom van nieuwen aardsen morgenstond.

Ook bij zijn leerlingen vinden wij dien geest harmonisch verbeeld. Zoo het gedicht Knotwilg van Th. v. Ameide

Wie 's levens moker maar getroost laat beuken,
doch in zich 't beeld bewaart, dat eens hem blonk,
die voelt wel eindlijk in zijn ouden tronk
een vastheid groeien, die geen lot kan deuken.

Al staat hij krom en armelijk ontwricht
ergens alleen, ver van de blanke vlieten,
door iedre nieuwe lent gedreven schieten
lenige twijgjes naar het heilig licht.

Gansch uitgehold en meer dan half gekloofd,
verwint zijn taaie leven alle wonden:
zijn gulden bloesems geuren in het ronde,
een zilvren blarenkrans omstraalt zijn hoofd.

Door alle eeuwen vinden wij de uitingen van zulke levensberusting in onze poëzie terug, nog weer een hoogetpunt bereikend in het sterke, rustige gedicht van Van Eyck:

Wie zijn lijden eeuwge noodzaak heeft bevonden
Vraagt geen heul voor zijn gekneusde menschelijkheid.

Het is slechts één aspect onzer lyriek, die nog hooger vlucht neemt

in visioenen en vervoeringen van hoop en wanhoop, verlangen en geluk, om geliefde, menschheid of God bij de hartstochtelijksten, van Hadewych en Anna Bijns, tot Gorter en Boutens.

Een bijzonder voordeel dezer bloemlezing zijn de talrijke vondsten, van ongekende juweelen, nu onder de middeleeuwsche liederen, dan bij de zeventiendeeeuwsche religieuse dichters, dan onder de achttiendeeeuwers (zulk een verrassende figuur als de jong gestorven profetische Anthony van der Woordt). Wat een prachtig minnelied van Roemer Visscher

> Waer is schoon Lief den tijt voorleden
> Die ons dede hanteren solaes en vreucht?
> Als wij t' samen spraken met lieflijcke reden?
> Waer is schoon Lief den tijt voorleden
> Die u hart en 't mijn stelde in vreden?
> Maer scheyen van u maeckt ongenuecht.
> Waer is schoon Lief den tijt voorleden
> Die ons dede hanteren solaes en vreucht?
> Peynst'erom Lief als ghy niet slapen meucht.

Wat een diep sombere spiegeling van het menschdom in het onbekende gedicht van August Vermeylen Misanthropie (waarin Kloos' invloed te herkennen is)

> Menschen zijn leelijk, met hun lijf mismaakt
> Door 't zwoegen, 't droevig kleed en de eeuwge ziekten;
> Hun geest is laf, of zij voor 't leven schrikten,
> 't Ondoofbare, dat rond uw schijn-zijn waakt,
>
> Verkracht smartvleesch, dat nooit de banden braakt
> Waarin u wevers van den dood verstrikten
> Uit duistren nacht! Vleeschoogen die uw blik ten
> Hemel nooit hieft, en maar wat stoflijks raakt!
>
> Uw beendren zijn verkankerd door de zonde;
> 'k Zou, als 'k uw bleeke mom afscheuren konde,
> 'n Beestmuil zien grijnzen. Dood zijt gij; gesmoord,
>
> Dood is uw vlam. Rondtastend draait ge, als beesten
> Verplet ge elkaar, te zoeken naar één woord,
> Dat lang vergeten is uit menschengeesten.

Belangwekkend zou het zijn de kenmerken van den Nederlandschen geest, zoo onmiskenbaar aanwezig ook bij dichters van wie men dit niet dadelijk waarneemt, in deze gedichten uit den loop der eeuwen na te gaan, en met de geestesgesteldheid de atmosfeer, die bij elks afzonderlijke oorspronkelijkheid, toch bij velen gemeenschappelijk

is en ook aan het landschap verwant, die atmosfeer van stille helderheid en gespannen soberheid, dat diep parelgrijze dat het gedicht van Henr. Roland Holst over ons land bevat

> Holland gij hebt zwellende wolkenstoeten
> uit verre hemel-velden aangevlogen,
> gij hebt horizonnen, zacht òmgebogen
> van oost naar west zonder eenmaal te ontmoeten
>
> lijn die ze snijdt; en wijd-gespannen bogen
> van stranden en van zeeën om ze henen
> gaand tot waar zij met heemlen zich vereenen
> die uw schijn van oneindigheid verhoogen.
>
> De lijnen van uw landen van uw water
> wekken in ons onpeilbare gedachten
> verlengen zich tot eindeloos begeeren.
>
> Onze oogen proeve' iets groots en daarvan gaat er
> een trek van grootheid door ons geestestrachten
> en zijn wij thuis in grenzelooze sferen.

Diezelfde atmosfeer en wijsheid van het land vinden wij verinnerlijkt weer, ook waar van het landschap geen sprake meer is

> Ik denk, dat wij nu eerst lang moeten leeren
> ons van 't zelfzuchtig streven te ontdoen,
> dat wij nu lang, eindeloos lang, als zoen
> voor zijn monstergroei, 't beste moete' ontberen:
>
> geluk van eenwording met andre menschen;
> honger en hunkeringen moeten lijden
> naar liefde, vrij van zelfzuchtige wenschen.
> Dan pas kan komen het nieuwe getijde.
>
> Ik denk, dat wij lang eenzaam zullen zijn,
> ons zullen voelen ver van God, verlaten,
> zullen wankelen door verweesde straten,
> tastend, bij een bevend-flauwe lichtschijn.
>
> Ik denk dit, omdat ik dit alles draag
> in mij. Zoo heeft God mij geschapen:
> het leed der menschheid laat mij vaak niet slapen,
> haar schuld doorvlaagt mij als een bittre vlaag.

ANTHONIE DONKER

Volk van waterland
Evert Zandstra, De vlammende heide
H.P. Leopold n.v., 's Gravenhage; f 2.90, f 3.90

'Het is meer onze plicht over het goede dan over het kwade te spreken,' zegt Plato in zijn Timaeus, en begrijpelijkerwijze voelen wij vandaag deze plicht sterker dan ooit. De proporties van het leed en de onzekerheden van de dag hebben ook aan onze kleine wereld nieuwe afmetingen gegeven, en naarmate het universum waarin wij gedwongen zijn te leven zijwaarts beëngd wordt, zal het uitdijen in de hoogte en in de diepte, in die onveroverbare dimensies waarin zelfs een klein land 'groot' kan zijn.

Op gelijke wijze als met de wereld waarin wij leven, gaat het ook met de boeken. Trouwens, zij vormen een deel van deze wereld, zij zijn terzelfdertijd het 'hier' en het 'ginds', onze gebondenheid en onze ontsnapping. Ook zij hebben aan betekenis gewonnen wanneer zij goed zijn, en men kan ze niet meer lezen zonder overweldigd te worden door een stroom van gedachten en gevoelens die vroeger in de vervlakking van het alledagsleven zelden tot bewustzijn kwamen, maar thans door de nood der tijden dwingen tot algehele doordenking en doorleving... desnoods tot het bittere einde.

Dit einde behoeft intussen niet noodwendig bitter te zijn, want in dezelfde storm die zoveel omwierp, zijn ook tal van onvermoede krachten en kiemen blootgelegd, die reden geven te geloven aan een schonere toekomst, en hoopvol voort te gaan met het bouwen aan deze toekomst die elke nieuwe dag noodwendig dichterbij moet zijn dan in de tijd die al doorleden werd.

Men behoeft ook niet lang te zoeken naar de boeken waarin deze krachten van eigen volk en bodem worden aangeduid. Zij dringen zich aan ons op, nu de ogen gescherpt zijn, - 'die Herzen sind Augen geworden' - en ook de simpelste woorden aan betekenis gewonnen hebben door de tumultueuze semantiek waarom wij niet vroegen, maar waarvan wij wel degelijk gebruik zullen weten te maken. De bewustwording en versteviging van volksaard en karakter is in onze geschiedenis steeds gevolgd op tijdperken van rampspoed en beheersing. En wat geldt voor het leven der volkeren, geldt stellig nog meer voor dat der individuen, want het lot van den Grootsten Gemenen Deler is ook dat van de factoren, en zeker dat van den factor één. Het individu heeft een nieuwe functie gekregen in zijn vertegenwoordiging van het geheel, de persoonlijkheid in haar weerglans van het volk en het volkse, dat, hoe oneindig verscheiden ook in zijn afzonderlijke manifestaties, door de tot leven gewekte latente bindmiddelen uit gemeenzaamheid van oorsprong

en historie, levensomstandigheden en idealen, in de prikkeling van buitenaf van dag tot dag duidelijker zijn eigen karakter openbaart. Onwillekeurig sluit een regionale roman als ‘De vlammende heide’ van den friesen schrijver Evert Zandstra bij deze recente gedachtengang aan. De wereld der verbeelding, het domein van den romancier, heeft een wonderlijk aanpassingsvermogen; het breidt zich uit of krimpt samen in overeenstemming met de wereld die wij bewonen. Velen hebben zich vroeger benauwd gevoeld in de afmetingen van dit genre waarin onze letteren sinds jaren her sterk geweest zijn. Voor velen waren er geen grenzen in de richting der windstreken. Nu de slagbomen gevallen zijn, en de blik zich van de graven naar het hemelblauw opheft, van het beangstigend gezicht der vliegtuigen neergeslagen wordt naar het kostbare plekje grond waarop wij staan, - nu leren ook zij in de beperking van de beste streekromans de wijsheid van het ‘land der vaderen’ en de boven alle tijdsgevaren uitstijgende ongebrokenheid van den boer en nog schier ongedifferencieerden volksman ter harte nemen. In alle dingen ligt de wijsheid der schepping opgesloten, maar er zijn soms hardhandige lessen nodig om haar te leren ontdekken. Wij willen ze ter harte nemen, - elk op eigen wijze.

Evert Zandstra verstaat de kunst om in eenvoudige, onopgesmukte vertelling het friese landschap in zijn eeuwige onvervreemdbaarheid van den mens die het formeert en bebouwt, nu eens stemmig, dan weer stoer uit te beelden. Zo er al een mythe van bloed en bodem bestaat, is zij uitermate eenvoudig en klaar, gelijk alle ware mythen. Het land zonder den mens is een vorm zonder inhoud, een onbestaanbaarheid; want het land i s de mens die het bewoont, die het beleeft, en de mens groeit en vormt zich naar het land dat zijn perspectieven bepaalt, zijn zweet opslurpt, zijn verwachtingen begraaft tot er weer nieuwe hoop kiemt. En de mythe van den boer is die van den mens die de grenzen van zijn land zelf getrokken heeft binnen de enge tracering van enkele akkers, in de gemeenzaamheid van zijn geslacht en de dieren die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd en die zijn enige rijkdom uitmaken. De benauwenis welke den stedeling in zijn door de seizoenen geteisterde wereld zou aangrijpen, compenseert hij met godsvertrouwen en de productieve taaiheid die een bizondere vorm van vaderlandsliefde en gemeenschapszin is. Het is de verdienste van Zandstra dat hij dit zonder omhaal van woorden zeer duidelijk heeft doen uitkomen. Hij heeft niet naar het uitzonderlijke gezocht, zijn boeren zijn geen merkwaardige dégeneré's, maar typische boeren van dat typische land, die in eenzelvige hardnekkigheid maar één doel kennen: zichzelf te zijn - het hoogste doel dat een mens kan hebben - in hun geval dus: boer te zijn, te leven op het land dat hun erfdeel werd en waarop zij recht

hebben door eigen en voorvaderlijke arbeid. Er is geen overmacht die hun dit recht kan betwisten, en zelfs het noodlot dat hen voet voor voet achteruit doet wijken, heeft slechts vat op het schijnbaar bezit, maar niet op het innerlijk van zulke zelfbewuste karakters. Daarom is hun tragiek ook slechts schijnbaar, en hoewel de vier boeren uit de roman van Zandstra van hun erf moeten wijken, is door het onverbloemde relaas daarvan toch een lichtglimp te bemerken; zij zijn onaantastbaar in hun wezen. Alle grond waarop zij arbeiden wordt tenslotte hùn grond, - want z i j zijn het land en de natie; en draagt de grond hen niet langer, dan is daar nog het water, - twee van hen gaan varen. Zij blijven ongebroken in de economische chaos waarin hun ondergang niet meer te stuiten schijnt. En ook deze 'oplossing' is typisch voor dit land en zijn mensen. In hen leeft de geest voort der duizenden mannen en vrouwen, die in een wereld welke voor eeuwen al te klein scheen, land uit water wisten te winnen om daarna over de waterwegen rijkdom te zoeken voor hun land. Waterland heet hun wereld, en er is voor hen geen verscheidenheid van elementen.

De korte seizoenen over land en zee weerspiegelen zich in de lange seizoenen van het mensenleven. Simen de wees komt als heel klein kind van een schuit bij zijn drie volwassen ooms op het land. Een van hen heeft zelf het zeemanschap vaarwel gezegd om tot de grond terug te keren. Vrouwen worden angstvallig van de hoeve geweerd, en in deze mannengemeenschap bloeit de prille tederheid van het kind op, die zo zuiver en zonder sentimentaliteit door Zandstra beschreven werd. Die tederheid blijft ook in de boerse schooljaren en de puberteit van Simen behouden; zijn karakter groeit met de seizoenen van het leven, maar blijft zichzelf gelijk, met de onveranderlijkheid van een boom of een akker. De idylle ontbreekt niet, en evenmin de hardheid. Maar alles vlecht zich samen tot de harmonie van mannelijke eenvoud die Simen belichaamt, en waardoor zijn oom Douwe, de falende eigengereide, terecht mag aannemen dat hij 'een boer en een mens' van hem gemaakt heeft.

Verdrongen instincten, een ongelukkige liefde, jeugd die voor haar levensgeluk op alle denkbare wijzen opkomt, verschaalde wrok die knaagt aan wat nog groeien wil, - duidelijker dan bij de mannen vindt men dit algemeen-menselijke vertegenwoordigd in de vier vrouwenfiguren die tegenover de mannen in het boek staan. Slechts een enkeling, zoals de boze stiefzoon, is schematisch gebleven in zijn alleen-maar-slecht-zijn. Maar het is op het ogenblik niet nodig een feilloos boek te schrijven, om een boeiend en verstandig boek te brengen, zoals Evert Zandstra deed.

Ook hij zal stellig nog betere romans gaan schrijven, naarmate wij hier in ons waterland beter leren lezen en verstaan.

ALBERT HELMAN

Succes en overmoed
Jan Mens, De gouden reael
N.V. Uitg. Mij 'Kosmos', Amsterdam; f 3. -, f 3,75

Men kan gerust zeggen dat iedere auteur, die met zijn eerste werk zekere vermaardheid heeft gekregen, ten opzichte van zijn volgend werk zwaar gehandicapt is. Voor den criticus van goeden wil is het dus zaak bij de beoordeeling van een tweede boek zich hiervan terdege rekenschap te geven en alle vooringenomenheid ten opzichte van een 'bekroonden' auteur opzij te zetten.

Na Jan Mens' eerste boek 'Menschen zonder geld', dat het vorig jaar met de Kosmos' Eerstelingenprijs werd bekroond, verscheen thans van hem 'De Gouden Reael', de geschiedenis van een kleine kroeg op de Zandhoek op het Bickerseiland te Amsterdam. Het verhaal speelt in de eerste jaren van de 20ste eeuw en omvat het aloude thema van den plotseling ten tooneele verschijnenden grooten, sterken, knappen jongeman, die zoowel de frissche jonge dochter des huizes, als de niet meer jonge maar zeer levenslustige moeder bekoort. Het protest van de moeder luidt: hij steelt mijn kind. Het wederwoord der beide jonge menschen luidt: moeder is oud, het leven is aan ons, jonge menschen. Niet zonder leed en afstand van veel dierbaars geeft de moeder tenslotte haar rechten op levenslust en levensgeluk over aan haar kind. Eenzaam en teleurgesteld in haar reeds tot rijpheid gekomen liefde voor den jongen man blijft zij achter, terzijde gesteld door de na haar komende generatie. Dit treurspel, dat zich in duizenderlei variatie millioenen maal op de aarde herhaalt, gezien tegen een achtergrond van het Amsterdam in 1900, is het eigenlijke onderwerp van dezen roman.

Mens heeft zich in dit boek een dubbele opgave gesteld. In de eerste plaats wilde hij de tragiek voelbaar maken, die gelegen is in het plaats inruimen van de oudere generatie voor de jongere. In de tweede plaats wilde hij het Amsterdam van veertig jaar geleden voor den lezer doen leven. Het dunkt ons dat Mens in beide opgaven gefaald heeft en wel voornamelijk door de 'middelen' die hij koos. Want dat Mens' 'instelling' op zijn onderwerp zuiver is, dat hij alles in het werk stelt om waarheidsgetrouw een brok leven weer te geven, daarvan getuigt iedere bladzijde in dit boek. Mens is een auteur van goeden wil, over wiens fouten men zich niet kan opwinden. Het succes van zijn eersteling is hem niet naar het hoofd gestegen, integendeel, hij heeft zich in 'De Gouden Reael' beperkt tot een ongecompliceerd thema tegen een achtergrond waarvan hij, als Amsterdammer, het noodige kan weten. Dit alles maakt hem en zijn boeken sympathiek. Wij stellen dit nadrukkelijk vast, want onze meening dat 'De Gouden Reael' een brok laag-bij-de-grondsche bur-

germanspathetiek is, zooals wij nog maar zelden onder de oogen kregen, zou allicht misverstand kunnen wekken. Dit boek bulkt van de groote woorden. De vrouwen in dit boek zijn ‘wijven’, de menschen gaan niet weg, maar ‘donderen op’, de mannen hebben geen hoofden, maar ‘koppen’ met ‘boereharses’ er in. Dat is allemaal wel mooi ruig, maar het dunkt ons dat een auteur over andere middelen moet kunnen beschikken dan platte en vieze woorden om een haven-arbeidersmilieu weer te geven. De stijl van Mens in dit boek is een mengsel van het grove van Heyermans, het quasi slordige van Coolen en het geraffineerd objectiveerende van Walschap. Het Amsterdam van 1900 leeft in zooverre voor den lezer als er enkele ten deele reeds verouderde woorden uit dien tijd als verdwaalde schapen tusschen de moderne tekst staan. Van het kleurig Amsterdam uit dien tijd merkt men niets. Het moeder-dochter-jongeman-thema is op zulk een platgetreden wijze uitgewerkt volgens de methode der oppervlakte-psychologie, dat men na iedere bladzijde meer ontmoedigd is. De recensent dient de mogelijkheden van iederen auteur naar voren te brengen. Daarom zij hier nadrukkelijk gezegd dat er in Jan Mens zelfs groote mogelijkheden schuilen. Het blijkt o.m. uit de bekwame wijze waarop hij zijn (zij het dan ook verkeerde!) middelen hanteert. Het boek maakt ontegenzeggelijk een vlotten en gezellig-rommeligen indruk, de bouw van het verhaal is voortreffelijk, de afwisseling van licht en donker is met tact geschied. De oorzaak van Men's onjuiste keuze der middelen ligt o.i. in de persoon van Jan Mens zelf. Wij meenen dat hij in de eerste plaats aan zichzelf zal moeten werken. Smaakverfijning, zelfcritiek en gevoel voor proporties dient hij bij zichzelf aan te kweeken om te voorkomen dat nogmaals een onbesnaard boek als ‘De Gouden Reael’ van zijn hand verschijnt.

Hij kan er van overtuigd zijn, dat het vooral de sympathie en de waardeering voor Mens en zijn talent is, die ons bovenstaande woorden deden neerschrijven. Het is werkelijk niet met een superieur glimlachje dat wij hem een intiemen omgang raden met het werk van een Aart van der Leeuw of een Louis Couperus. Zijn talent kan er slechts het ruige, het ongevormde door verliezen. ‘Ganz befriedigt durch den Eindruck eines Kunstwerks sind wir nur dann, wenn es etwas hinterläßt, daß wir, bei allem nachdenken darüber, nicht bis zur Deutlichkeit eines Begriffs herabziehen können,’ aldus Schopenhauer. Dit ‘etwas’ misten wij tot dusver in het werk van Jan Mens.

B. ROEST CROLLIUS

Een zelfkanter uit de achttiende eeuw
G.G. Lichtenberg. Aphorismen, Briefe, Schriften, herausgegeben von Paul Requadt
Alfred Kröner Verlag, Stuttgart

Bestaat er wellicht een verhandeling, waarin de invloed uiteengezet wordt, die de protestantsche pastorie, vooral als ouderlijk huis, heeft uitgeoefend op de duitsche cultuur? Het is merkwaardig hoeveel superieure duitsche geesten de inwerking van dit milieu hebben ondergaan. Möricke, Hölderlin, Hegel, Nietzsche en Burckhardt, om slechts enkele namen te noemen, hebben dien invloed van het 'deutsche Pfarrhaus' aan den lijve ervaren, in positieven maar zeker niet minder in negatieven zin. Ook Georg Christoph Lichtenberg werd, in 1742 in de omgeving van Darmstadt, als jongste van achttien kinderen geboren uit een domineeshuwelijk. Toen hij 28 jaar oud was, werd hij in Göttingen tot hoogleeraar benoemd, en als men afziet van enkele kleine reizen binnen Duitschland en een herhaald verblijf in en bij Londen, waar hij de protectie en belangstelling van den engelschen koning ervoer, kan men zeggen dat hij in Göttingen zijn leven gesleten heeft.

Hoewel Lichtenberg een veelzijdig man was en in sommige opzichten zijn tijd vooruit, blijkt hij in zijn geschriften tegelijkertijd in hooge mate een kind van de tweede helft der achttiende eeuw, een tijd die in menig opzicht door tal van opvallende tegenstellingen werd beheerscht. Lichtenberg is een der eerste menschen geweest, die - naar het schijnt, want zij is helaas verloren gegaan - in den modernen zin van het woord een 'naakte autobiografie' te boek heeft gesteld. Hij was bovendien sterk doordrongen van de beteekenis van het onderbewuste voor het menschelijk leven, en hoewel zijn 'Traumdeutung' voor ons niet meer te aanvaarden valt, blijft het merkwaardige feit toch bestaan, dat zijn belangstelling zich in die richting bewoog. Hij was bovendien astronoom, gaf te Göttingen o.a. natuurkundige colleges waarbij hij als een der eersten tegelijkertijd proeven nam, verdiepte zich als psycholoog evenzeer in de expressie van het gezicht als in het menschelijk hart en schreef, in een uitstekenden stijl, spiritueel en gemoedelijk-satirisch, tal van brieven en korte en lange beschouwingen, die van een opmerkingsgave, een geest en een natuurlijke innemende frischheid getuigen, welke vooral bij een duitsch schrijver een zeldzaamheid zijn. Hem hoeft men niet, terwijl men hem leest, los te pellen uit een omhulsel waarin de roem, de legende en het systeem hun dragers zoo vaak verbergen en onschadelijk maken, men heeft onmiddellijk te maken met een beweeglijk, scherpzinnig en menschelijk genuanceerd man. Deze levensschuwe salamander, deze barokke satyricus, deze tegelijk weer-

bare en geïntroverteerde zelfkanter - want dat bleef hij, ook aan het engelsche hof en aan de Göttinger universiteit - is een exempel van de onvergankelijkheid der beminnelijke excentriciteit. Als hij zichzelf in zijn geschriften, waarvan de hier besproken bloemlezing een goede representatieve keuze geeft, niet reeds had vereeuwigd, zou men het betreuren, dat dit niet door Jean Paul is geschied, - voor wien hij een onovertroffen model zou hebben gevormd.

H. MARSMAN

Het Siberië der ballingen
V. Tornius, Land der Tränen, Schicksale aus Siberien
G. Wiese Verlag, Berlijn

'Onze eeuw is die van de brieven, memoiren, biografieën en schilderingen van toestanden. Dikwijls neemt men genoegen met het meest oppervlakkige, doordat men personen meent te leeren kennen, of zich zelfs verlustigt in gebabbel en lasterpraat.' Deze woorden, die van den Duitschen romanticus Tieck afkomstig zijn (voorrede bij de 3e druk van Novalis' Schriften, Berlijn 1837) hebben hun algemeene geldigheid voor onzen tijd en voor de gesteldheid van de Duitsche boekenmarkt niet verloren! 'Maar nergens is waarheid en verdichting,' zoo vervolgt Tieck, 'verdraaiïng, onwaarheid en leugen zoo met het werkelijke vermengd als op dit gebied.'

Daarom is het boek van V. Tornius bijzonder welkom, omdat het de waarheid dient en er naar streeft op eenvoudig voorname manier aan den Duitschen lezer Siberië, het onmetelijke land, nader te brengen. Siberië! De naam wekt een overvloed van voorstellingen op, die geheel verschillend van aard zijn: van majestueuze rivieren, die door oneinige bosschen stroomen, van armzalige hutten en groote uit den grond gestampte industriewerken, van angstwekkende jachtgebieden en vruchtbare velden, van concentratiekampen en 'doodehuizen', van gouddelvers en misdadigers, krijgsgevangenen en bannelingen, willekeur en martelaarschap. Tornius heeft in tegenstelling van Semjonow, wiens 'Verovering van Siberië' zeker tot het beste behoort wat over Siberië in de Duitsche taal is verschenen, Siberië van een zeker gezichtspunt uit hier willen schilderen: als 'land van tranen!' Hij heeft zich tot taak gesteld 'een verslag van feiten over menschen te geven, voor wie Siberië rampzalig of het noodlot in hun leven werd.' Deze taak wordt hier op een eenvoudig-objectieve manier vervuld. Tornius geeft geen verzinsels, hij houdt zich aan het historische gegeven en kiest uit de omvangrijke stof steeds wat voor de geschilderde persoon kenschetsend is zonder naar goedkoope effecten te grijpen. Zoo ontstaat een boeiend boek, dat bij den lezer medelijden en bewondering

moet wekken. Want het gaat hier bijna doorloopend over menschen, die door eigen schuld of door een tragische aaneenschakeling van gebeurtenissen in volkomen eenzaamheid en verlatenheid in de eindelooze ruimte en in eeuwig zwijgen hun leed trots en heldhaftig dragen tot het eind, zonder te morren of ooit te klagen. De overvloed van verschijningen, die hier opduiken, is verwarrend. Maar alle, die van den protopope Awakoem tot den ongelukkigen laatsten tsaar, zijn door hun leed 'verhoogd', door het martelaarschap 'geheiligd'. Zeker er komen in het boek echte misdadigers of oplichters voor, maar het gelukt aan den schrijver door een wijze keuze van het materiaal juist het leven van die personen te schilderen, die voor de geschiedenis van Rusland van de grootste beteekenis zijn geweest, en bij wie een heldhaftige tragiek niet ontbreekt. Of het nu de gevallen lieveling van Peter den Groote, de 'doorluchte' vorst Mensjikow is, die in het bevroren Beresow de laatste jaren van zijn avontuurlijk leven in geheele verlatenheid slijt, of de vertegenwoordiger van de feodale Russische aristocratie, die voor den '14en December' (1825) hun leven lang moeten boeten, of het Dostojewskij is of de latere Russische strijdeis voor de vrijheid, of het Duitsche soldaten in den wereldoorlog zijn, die smachten achter prikkeldraad of de offers van den gruwelijken burgeroorlog met den Russischen tsaar en zijn familie aan het hoofd, steeds en overal openbaart zich de bijzondere zielegrootheid van den mensch, die juist in nood en ongeluk, verlatenheid en ellende zich het sterkst openbaart.

De rijken, de trotschen, de geweldenaars, de onrechtvaardigen, de misdadigers, zij allen ondergaan hier hun straf. Maar daarnaast staan 'die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid', 'de reinen van harte', 'die vervolgd worden om der gerechtigheid wil', de eenvoudig lijdenden, hun levenslot is het, dat ons diep ontroert, omdat zij onze broeders zijn.

ALFRED HACKEL

De Zevenburger Zillich
Heinrich Zillich, Attilas Ende, der Baltische Graf, der Weizenstrauss
Verlag Albert Langen, Georg Müller, München

Reeds in 1923 publiceerde Heinrich Zillich een zoogenaamde kleine roman 'Attilas Ende'. Dit boek heeft hij thans, vele jaren later, doen uitgeven in een nieuwe bewerking. Helaas herinner ik me het eerste boekje niet meer voldoende om het met de heruitgave te kunnen vergelijken. In elk geval is deze laatstgenoemde het lezen volstrekt waard. In deze novelle toont Zillich zich weer de uitmuntende novellist, die zijn stof te beheerschen en zoodanig uit te beel-

den verstaat, dat de lezer met spanning de gebeurtenissen volgt die hij voor hem oproept. Het demonisch-wilde van den koning der Hunnen leeft in dit boek. Een belangrijk hoofdstuk uit de geschiedenis van de volksverhuizing herrijst voor onze oogen zonder dat de auteur terwille van coloriet, van tijd en milieu zijn toevlucht tot andere stijlmiddelen heeft behoeven te nemen, dan die waarvan hij ook in zijn in onze tijd spelend novellistisch oeuvre gebruik maakt. Het sympathieke van dit boek is dat Zillich bij de typeering van vriend en vijand een prijzenswaardige objectiviteit heeft betracht. Geen enkele figuur boezemt ons afschuw in. Er spreekt een zeker ontzag voor de grootschheid van den heidenschen Hunnenvorst en zijn volgelingen uit de woorden van den auteur, hij behandelt hem met de achting, ja zelfs met de warmte, die men voor een tegenstander heeft, wiens goede eigenschappen men ondanks alles moet waardeeren.

Het is trouwens een oud probleem - n.l. of het mogelijk is dat een schrijver een door hem zelf geschapen of herschapen persoon verafschuwen of haten kan - dat zich hier voordoet. Ik kan me wel voorstellen dat een auteur, teneinde de goede kwaliteiten van een figuur sterker uit te doen komen, er een contrasteerende figuur tegenoverstelt, die hem minder sympathiek is, die hem zelfs tegenstaat. Dat een schrijver echter in staat is, een hoofdfiguur uit te beelden die hij uit de grond van zijn hart minacht, kan ik me nauwelijks indenken. Er zal steeds iets zijn, dat hem boeit, dat hij kan begrijpen, waarmede hij zich verwant voelt. De kunstenaar die met heel zijn hart aan zijn werk verknocht is, moet ook het afzichtelijke product van zijn kunst lief krijgen, omdat hij ook dat een zweem van zijn eigen aard meegeeft tijdens het scheppingsproces. Geen acteur haat den schurk dien hij moet voorstellen. Ook in het karakter van den Zevenburgschen schrijver Zillich komen trekken voor die aan die van Attila en zijn mannen inhaerent zijn. Een zekere gehardheid en hardheid, een neiging voor het ruwe, het niets ontziende openbaart zich reeds in vroeger werk van Zillich, - al gaan deze eigenschappen ook meestal gepaard met een daarachter verborgen humaniteit.

Vol van verbeten hardheid en toch volstrekt menschelijk, ontroerend zelfs is bijv. ook weer de novelle ‘Der baltische Graf’. Ook dit weer een oorlogsverhaal, boeiend en meesleepend. Van taal is dit kleine verhaal wellicht nog beter dan het wat omvangrijkere boekje over Attila, waarin men zelfs kleine taal-slordigheden tegenkomt. Op pagina 51 bijv. schrijft Zillich ‘als wäre sie vom Atem eines Stromes gestreift worden, der sie nicht achtend vorüberfloss’ inplaats van ‘ihrer nicht achtend’. Ook de zin ‘Einige Längen voraus, dicht hinter ihm Onegesios, so führte dies Reiterpaar die Befehlshaber

durch die Länder' (pag. 33) is niet heelemaal verantwoord. Op pagina 54 spreekt Zillich van 'geöffnetem Haupthaar' inplaats van 'gelöstem', hetgeen mooier en juister geweest zou zijn.

In 'Der baltische Graf' sluit Zillich, wat zijn taal betreft, meer aan bij de betrekkelijk vele neoclassicistisch schrijvende Duitsche auteurs. Een nieuw streven naar evenwichtige vormen spreekt uit het oeuvre van deze auteurs, een grootere behoefte aan schoonheid, maar daarbij tevens aan een meer traditioneele stijl. Tevergeefs zal men bij deze schrijvers naar een werkelijk uitgesproken persoonlijke stijl, naar nieuwe vondsten, verrassende effecten uitzien. Hun werk is degelijk en harmonisch, het sluit aan bij groote voorbeelden en kan derhalve zeker zijn van een goede ontvangst bij het publiek, dat zich hier op een veilig terrein voelt. Het risico van een mislukking is zoodoende van begin af aan zooveel mogelijk uitgeschakeld. Dat een dergelijk procédé echter zijn gevaren heeft, demonstreert Zillichs roman 'Der Weizenstrauss'. Ook bij dit omvangrijke boek blijkt weer dat Zillichs uitbeeldingsvermogen niet groot en sterk genoeg is voor epiek van grooter afmetingen. Er zijn m.i. drie factoren, waaraan het toe te schrijven is dat Zillich met zijn meer lijvige romans schipbreuk lijdt. Ten eerste is het hem zoowel in 'Der Weizenstrauss' als ook in zijn vroegere roman 'Zwischen Grenzen und Zeiten' niet uitsluitend te doen om het scheppen van een kunstwerk, maar om zekere politieke toestanden in een bepaalde streek (in Zevenburgen) aan de kaak te stellen. Een tendens, die niet altijd tot een artistieke nederlaag behoeft te leiden, die echter reeds voor velen een struikelblok bleek te zijn. Men moet zijn taal- en stijlmiddelen tot in alle finessen beheerschen en zich door niets van hun consequente toepassing laten afbrengen, indien men met dergelijk polemisch werk wil slagen.

Vooral bij dergelijk omvangrijk werk heeft de boven reeds aangeduide neo-classicistische stijl zijn gevaren. Hij verwekt weliswaar de indruk van een zeer fijne gave en beheerschte kunst, maar openbaart tevens meedoogenloozer dan andere stijlsoorten de gebreken en tekortkomingen van den schrijver. Vooral verraadt hij onherroepelijk elke onoprechtheid, elke huichelarij, elke leegte en holheid. Schoonheid zonder ziel blijft dood en doodsch. Zij verveelt, zij doet ons koud en onbehaaglijk aan. Deze indrukken besluipen ons steeds opnieuw bij het lezen van 'Der Weizenstrauss'.

Het is waar, het is een aardige inval, al heeft een andere Duitsche auteur, Peter Rosegger, die veel vroeger ook al gehad in het kleine verhaal 'Der Säemann' (onlangs herdrukt in een bundeltje kleine verhalen van dezelfde naam bij L. Staackmann, Leipzig). Dit verhaal eindigt met de woorden: 'Das Grab des alten Christof wurde bald weit und breit bekannt; es wuchsen Halme auf ihm und Korn-

ähren daran. Die alte Brennessel-Gret führte ihre drei Kinder zum Hügel, pflückte jedem eine Ähre und sagte: “Nehmt und bauet sie an.” Zwei dieser Kinder besitzen heute weite Kornfelder, herausgewachsen aus den zwei Ähren; das dritte aber hat seine Ähre verworfen und zieht hab- und heimatlos durch die Länder.’

Zillich begint met te vertellen hoe de luitenant Dieter von Welch tijdens een gevecht bij Kronstadt sneuvelt en, op een oeverhelling neerstortende, enkele tarwearen omknelt, die men hem meegeeft in zijn graf. Uit deze tarwekorrels later op zijn graf nieuwe aren te laten opgroeien, waarvan een oude senator, wiens zoon in de oorlog vermist werd, ieder jaar een bosje aan de jonge weduwe van den luitenant zendt en enkele korrels telkens weer uitzaait op het graf, dat was een aardige vondst. Het had voldoende stof kunnen opleveren voor een klein, wat sentimenteel, maar in elk geval meesleepend verhaal. Zillich bouwde daar een heele roman uit op. Het resultaat kon niet bevredigend zijn, omdat den lezer de geschiedenis van de weduwe van den luitenant en van haar twee dochters absoluut niet meer boeien kan, nadat deze weduwe eerst twintig jaar na diens dood persoonlijk in het verhaal op komt dagen, terwijl achteraf op enkele bladzijden nog iets van haar leven met den gesneuvelden luitenant wordt verteld. Daarenboven maakte Zillich de fout het effect van zijn vondst te verzwakken, door er een tweede wonderlijke geschiedenis op te laten volgen, n.l. die van het portret van de weduwe von Welch, dat een kameraad van haar man eens stervende aan zijn vrienden als een soort zinnebeeld der evenals de man lijdende en gemartelde vrouw had gegeven en dat die zelfde man zich toeeigende, die haar later ontmoet en liefkrijgt - juist als zij tenslotte het graf van haar man is gaan opzoeken.

Dit tweede verhaal is veel minder geloofwaardig en overtuigend dan het eerstgenoemde. En het wordt er niet beter op, wanneer de auteur nog verder afzakt naar het gebied van een zoetige romantiek. De moeder en haar twee dochters laat hij bijna gelijktijdig den man harer gading vinden. Natuurlijk begint de drievoudige idylle eerst op het oogenblik, waarop de drie dames von Welch het graf met de tarwearen hebben bezocht. Men kan dus veronderstellen dat de doode luitenant daarbij de hand in het spel heeft gehad, hetgeen zeker zeer edelmoedig zou zijn. Deze limonadesiroop vermengt Zillich met wat politiek gekruid gekeuvel over een oude Duitsche apotheek die niet in niet-Duitsche handen mocht vallen. Een motief dat wij in een andere vorm reeds in ‘Zwischen Grenzen und Zeiten’ (om niet te spreken van andere Zevenburgsche auteurs!) tegengekomen zijn en dat misschien als symptomatisch verschijnsel interessant is.

Vooreerst zal Zillich beter doen zich te blijven bepalen tot het

schrijven van novellen en korte verhalen, inplaats van zich te wagen op het terrein van de groote roman.

FELIX AUGUSTIN

Wrange humor
Raymond Queneau, Un rude hiver, roman
Librairie Gallimard, Parijs

Het is mogelijk dit korte verhaal in weinige woorden te situeeren temidden van de huidige productie: perfect. Queneau, die al verscheiden boeken op zijn naam heeft, raakt ditmaal de roos: in dit koele, ironische, schampere relaas van een vergeefsche liefde is zijn intentie ten volle verwezenlijkt. In taal, toon, compositie, overal zijn steekproeven te nemen, het is 100 procent.

In 1916, tijdens den vorigen oorlog, toeft luitenant Lehameau met ziekteverlof in Le Havre, hij is 33 jaar, wees, weduwnaar en tolk voor de Engelsche basis.

Hij verdeelt zijn tijd tusschen deze bezigheden en bizarre relaties, met kinderen uit het volk zonder beteekenis verder, zijn broer den senator of liever diens vrouw, evenmin met gevolgen, en een Engelsche verpleegster, miss Weeds, die hij met een razende en vruchtelooze liefde bemint.

Het leven verschijnt hier door den verkleinenden kant van den kijker gezien; terwijl zich in een vage verte groote gebeurtenissen afspelen, wordt de voorgrond door dagelijksche waarheden ingenomen. Queneau onthult zich als een opmerker van wrangen humor, een schrijver van verkoelde vroolijkheid; hij heeft den zin voor het burleske, dat is van het leven. Voor zijn oog is de aarde met grotesken bevolkt. Deze Lehameau is een vrije geest, enfant terrible, wiens non-conformisme zich tot in de vrijgevochten spelling van zekere woorden en zinnen uitspreekt. Uit felle naast elkaar gezette toetsen bouwt hij zijn verhaal op, waarin niets gebeurt, waarin niets uiterlijks gebeuren kan, want het talent van Queneau is er een van suggestie, achterhoudend wat de geijkte waarden betreft zonder eenige gezochtheid. De pasmunt van het verkeer tusschen de menschen is voor hem waardeloos. De physiologie van de liefde in den zin van den directen hartstocht is hierin blootgelegd, de lichamelijke pijn, die Lehameau, hunkerende, ondergaat. In het aanstippen van deze ‘staten’ gaat Quenau onverbiddelijk in den trant van den pointillist te werk.

H. VAN LOON

In het picaresque genre
Frederic Prokosch, Night of the poor
London, Chatto & Windus

De schrijver van deze roman heeft zich naam verworven met ‘The

Asiatics', en vooral ook met 'The seven who fled', waarin de handeling zich eveneens in Azië afspeelt. Ditmaal heeft hij een ander continent, zijn geboorteland Amerika, als milieu of eigenlijk als zijn voornaamste thema gekozen. 'Night of the Poor' is een soort picaresque roman met een sterke aardrijkskundige en ethnografische inslag. Het beschrijft de maandenlange zwerftocht van een armen zeventienjarigen jongen, Tom, die van zijn oom's hoeve in Wisconsin, door Illinois, Indiana, Kentucky en Louisiana naar zijn ouderlijk huis in Texas trekt, en daarbij veel avonturen beleeft en kennis maakt met mensen van allerlei afkomst en ras. Ieder hoofdstuk is onderverdeeld in kortere stukjes, een reeks impressies en incidenten, losjes verbonden alleen door de tegenwoordigheid van Tom, die soms een actieve rol vervult, maar meestal toeschouwer blijft. De vele personen, voor het merendeel arme zwervers als Tom zelf, komen ons duidelijk voor ogen te staan, en er zijn verschillende kostelijke typen bij, overtuigend waargemaakt. Het milieu is voortreffelijk getekend, kleurig en suggestief; landschappen, steden, interieurs, onder steeds veranderende weersgesteldheid, in allerlei belichting, de auteur ziet het alles met het oog van den schilder en weet met de eenvoudigste middelen, met een merkwaardig vermogen voor het kiezen van het juiste detail, den lezer deelgenoot te maken van zijn visie. Er is iets poëtisch in dit realisme, er gloeit een warme liefde in voor de natuur en de mensen van het onmetelijke continent. Tom wordt zich langzaam aan bewust van zijn bewondering voor de grootsheid van zijn vaderland, dat hoe vol tegenstellingen en afwisseling het ook is, toch een eenheid vormt met overal iets typerends Amerikaans, en de ruwheid, de misère, die hij zo dikwijls aantreft, kunnen deze liefde niet verstoren. In zijn oog verkrijgt 'iedere staat een eigen schitterende pracht'. En het kan haast niet anders dan dat dit aan Tom toegeschreven sentiment door den auteur wordt gedeeld. Ondanks de tragische, soms zelfs afschuwelijke dingen waarvan wij met Tom getuige zijn, leven wij voortdurend in een fleurige, opwekkende stijlatmosfeer. De hoofdtoon van het boek is hoog en helder, een toon van energieke levensvreugde, en de reactie van den hoofdpersoon op het lelijke en slechte, dat hij, behalve veel goeds en moois, ervaart, is er niet zo zeer een van aanklacht of verzet als van gemakkelijke aanvaarding van wat nu eenmaal onvermijdelijk is, als de schaduw bij het licht.

Het boek heeft ook de nadelen van het genre waartoe het behoort, het uiteenvallen in afzonderlijke episoden, oppervlakkigheid vaak door het vluchtige der ontmoetingen. De auteur heeft wel getracht van het verhaal een organische eenheid te maken door middel van den hoofdpersoon, maar dit is hem niet goed gelukt. Hij heeft de geestelijke ontwikkelingsgang van den jongen willen geven, maar er

gaat zo weinig in zijn geest om, hij is niet interessant genoeg en in sommige gedeelten van het boek vergeten wij hem geheel. En de liefdesgeschiedenis, die klaarblijkelijk ook dienen moet om de constructieve eenheid te bevorderen, is van heel weinig betekenis. Het is eigenlijk niet het verhaal van een eerste liefde, maar alleen van een eerste lust. En als het meisje naar het uiterlijk niet zo goed en plastisch getekend was, zou zij niet meer zijn dan de vaagste schim. 'Night of the Poor' is geen groot of diep werk, niet sterk persoonlijk ook, maar wel een knap specimen van het picaresque genre, een boek dat een reeks schilderachtige taferelen en eigenaardige personen, de impressies van een zeer interessante verbeeldingsreis, in de herinnering achterlaat.

A.G.v.K.

Herdenken
Menno ter Braak

Ter Braak en ik waren in menig opzicht tegenstanders. Vijftien jaar lang hebben wij elkander zoo getrouw bestreden, dat het niet anders meer kon of wij rekenden op elkaar als goede vrienden. Dezelfde onderwerpen boeiden ons. Wij lazen vaak - zij het dan met verschillende waardeering - dezelfde auteurs. Regelmatig beoordeelden wij elkanders geschriften. In gesprekken maakten wij elkaar opmerkzaam op publicaties, waarvan de een wist, dat de ander er pleizier aan zou beleven. In al dien tijd hebben wij slechts één kortstondig conflict gehad, waarin persoonlijke gevoelens mede den toon bepaalden. Het waren voor een goed deel de persoonlijke gevoelens van anderen. Bij onze eerste ontmoeting hierna - de laatste, die ik met Ter Braak mocht hebben - bleek, dat ook dit meer persoonlijke conflict geen animositeit had opgewekt. Wij begrepen van elkander wat wij wilden en bedoelden: een misverstand over intenties had deze heldere vijandschap niet vertroebeld. Wij hebben veel kritiek op elkander uitgebracht, maar altijd elkanders karakter in zijn waarde gelaten. Ik geloof niet, dat er iemand meer over mij heeft geschreven dan Menno ter Braak en ik meen niet, dat er iemand meer over Ter Braak heeft geschreven dan ik, maar het kenmerkte deze debatten, dat ze fel konden zijn zonder - althans zijnerzijds - ooit kwetsend te worden. Dit kwam misschien, omdat wij 'op elkaar ingesteld' waren, gelijk men wel zegt, maar het vond zeker ook zijn oorzaak in de onverschilligheid voor het persoonlijke, die dezen aarts-individualist was meegegeven. Hij diende een zaak. Paradoxaal genoeg was dit de zaak der 'persoonlijkheid', doch hij zag en vereerde de persoonlijkheid als iets, dat ver boven al het persoonlijke uitgaat, hoe zonderling dit ook zal klinken. Zijn belangstelling

voor de persoonlijkheid was z i j n belangstelling voor de waarheid. Dit heb ik altijd in hem bewonderd, al kon ik deze subjectiveering van het ware niet als leerstelling aanvaarden, ja, al zag ik hier een groot gevaar in.

Zelfs de necrologie, die ik schrijf over Ter Braak, zou eerlijkheidshalve nog een polemiek tegen zijn opvattingen moeten worden, indien ik daar theoretisch op in zou gaan, maar het komt mij voor, dat het hier nu de tijd - zoo al het oogenblik - niet voor is. Van belang tot een juiste karakteristiek van wijlen Menno ter Braak lijkt mij alleen, dat zijn verhouding tot het persoonlijke, hetwelk hij verdedigde, dezelfde verhouding van eerbied en aanhankelijkheid was als die van den geloovige jegens de waarheid.

Herleest men zijn twee romans, dan ziet men duidelijk, hoe stellig en hoe weinig genuanceerd dit persoonlijkheidsidee voor hem was. Tot op zekere hoogte kan men de figuren van A n d r e a s L a a n en D o c t o r D u m a y waardeeren als zinnebeeldige 'zelfportretten', maar ze hebben in die functie lang niet de helderheid en de uitdrukkingskracht van het veel objectiever Ter Braak-portret, dat E. du Perron teekende in zijn 'Land van Herkomst' onder den naam van 'Wijdenes'. Dáár ziet men Menno ter Braak waarheidsgetrouw uitgebeeld, daar wordt ook de 'donkerder' kant van zijn natuur aangewezen, die Marsman niet zag, toen hij Ter Braak een 'ontragisch wezen' noemde.

Laan en Dumay mogen ervaringsbeelden van den schrijver zijn, karakterbeelden werden ze niet, maar ieder van de twee is het symbool van de 'persoonlijkheid' en dit was reeds, in nog sterker mate, de held van Ter Braak's dissertatie, keizer Otto de Derde.

Ter Braak verdiepte zich in de paradoxie van 'het persoonlijke' met de onaflaatbare studielust en altijd aangedreven wetensdrang van den middeleeuwschen alchimist, wien het minder te doen was om het bezit van goud dan om het beheerschen van de 'ars magna'. Zijn volle aandacht richtte hij op het laatste substraat van het persoonlijke, niet op deszelfs attributen. Zoo kon hij er toe komen, ook de persoonlijkheden, die hij het hoogst vereerde, schijnbaar-cynisch te ontluisteren. 'Alle eerlijkheid, alle moed van Nietzsche komen er tenslotte op neer, dat hij als ex-professor een pensioen had' - deze uitspraak, die Du Perron wel letterlijk van Ter Braak noteerde, moet men niet als een bloote aardigheid verstaan, noch als een poseurs-bevestiging, dat Ter Braak voldoende blasé was om ook van zijn eigen enthousiasme geen dupe te worden, maar ze ontraadselt werkelijk het laatste geheim van zijn wezen: de tragische angst, dat het substraat van de persoonlijkheid tóch niets anders zou zijn dan een van haar toevallige attributen.

'Iemand is zooals hij is krachtens factoren, die onderhevig zijn aan

het toeval', deze formule was voor Menno ter Braak tegelijkertijd onweerlegbaar en onverdraaglijk.

Hij zocht aan haar zekerheid te ontsnappen door een theorie te zoeken, die het laatste persoonlijkheids-substraat zou kunnen verklaren als een reactieverschijnsel. Vandaar de beteekenis, welke hij achtereenvolgens toekende aan de 'carnavals', - tegenstelling van de persoonlijkheid tot den burger, aan de puberteits-inspiratie in de aesthetiek, aan de ressentimentsleer, aan de theorie der simulant-compensatie, die hij vooral in zijn opstellen over historische persoonlijkheden (zie b.v. 'In gesprek met de vorigen') zoo hardnekkig toepaste.

Hij zocht voor het persoonlijke in ons een verklaring te vinden in dat gedeelte van onze geestelijke substantie, hetwelk door reageerende factoren, bewust of onbewust, wordt aangedreven 'neen' te zeggen op de bestaanscondities van ons alledaagsche 'ik'.

Hij ging daarbij zoover, dat hij het soms voorstelde alsof het 'persoonlijke' in ons dit waargenomen 'ik' noodgedwongen veracht en gedurig zoekt, zich ervan te verwijderen. In ieder mensch wordt afscheid genomen. Uit deze innerlijke reactie binnen onze geestelijke zelfstandigheid verklaarde Ter Braak het wordingsproces van alle geestelijke dingen.

Van dit standpunt moet men zijn psychisch negativisme beoordeelen. De christen was christen volgens hem, omdat hij iets anders n i e t wilde zijn, de dichter was dichter omdat hij iets anders n i e t wilde zijn. De christen wil geen heiden zijn, dus ontveinst hij zich een heiden te zijn en 'wordt' christen. Dit is geen staat van het zijn, maar een wordingsproces, en als zoodanig ontvankelijk voor ontbinding, maar ook voor verstarring. Het 'zijnde' christendom (het 'dogmatische') zag hij dan ook consequent als het 'niet-echte'; alleen het 'wordende' en vooral (veel meer) het 'agoniseerende' boeide hem.

Zoo bekeek hij ook het dichterschap. Het 'zijnde' kunstenaarschap bestreed hij als vakmans-handigheid, als specialisme, doch het 'wordende' dichterschap (de 'puberteit') en het 'agoniseerende' dichterschap (de 'decadentie' in Nietzsche) interesseerde hem hevig.

Wegens deze zienswijze, die ik niet deel, noemde ik hem een 'stroomaanbidder', zooals hij mij, wegens de tegenovergestelde zienswijze, een 'keisteen-vereerder' had genoemd. Hier immers lag en ligt het essentiëele verschil van ons beider levensopvatting, dat ik de natuurlijke tendenz naar syllogisme en dogma niet als een proces van verstarring maar als een verheldering, een gang naar het licht, waardeer en de discrepantie tusschen persoonlijkheid en 'ik' weliswaar erken, doch als een schadelijke splitsingsfactor, niet als

een vruchtbaar scheppingelement. Tegenover zijn relativistisch, mobiel psychologisme verdedigde ik een in wezen absolutistisch, stabiel ontologisme. Mijn ideale wereld is niet die in de beweging van het groeiende, doch in de rust van de aanbidding. Hiermee is zoomin gezegd, dat ik geen ontwikkeling waarneem, als dat Ter Braak geen klassiek evenwicht kon waardeeren, doch in de algemeene wereldbeschouwing stelde ik tegenover zijn 'panta rhei' mijn 'eis esti' of tegenover zijn twijfel mijn geloof.

Zietdaar wat ons scheidde. Wat ons echter vereenigde was, dat wij beiden een zaak dienden, die voor elk van ons een bovenpersoonlijke waarde had, dus uitging boven het privé-'belang'.

Voor hem was die zaak de zaak der 'persoonlijkheid' en hierin kon ik hem volgen, inzooverre dezelfde zaak voor mij die van het 'geweten' is. Samenvattend noemde hij haar de 'menschelijke waardigheid'.

Zijn strijd voor dit begrip maakt voldoende duidelijk, dat de verdediging van de persoonlijkheid bij hem iets objectiefs was.

Men heeft gezegd, dat hij leefde zonder schuldbesef. Letterlijk opgevat, dus als christelijk zondebesef met een uitzicht op boete, verlossing en zaligheid, kan dit wel waar zijn, al zou ik er niet voor willen instaan, dat hij aan dezen gedachtengang zoo vreemd was als men veelal meende. In wezen moralist, had hij een sterk ethisch levensbegrip. In ieder geval kende hij het onvoldaanheidsbesef, dat opgewekt wordt door de waarneming van het verschil tusschen de 'persoonlijkheid' en het 'ik'. Hij wilde zich daaruit redden door de zuivering der persoonlijkheid, d.i. door het 'ik' te dwingen, malgré lui, de verantwoordelijkheid voor de 'persoonlijkheid' ten volle te aanvaarden en te dragen.

Meer dan om eenige andere hoedanigheid, zal hij bij zijn vrienden in vereerde gedachtenis blijven om de integriteit, die hij hierbij aan den dag legde.

Een eerlijk tegenstander verliest men met meer gemis dan een vriendelijk meeprater, of een medestander, die wegens overeenkomst van inzicht vriendschap veinst. Men wist wat men had aan Ter Braak.

Zijn altijd waaksch intellect kon hem den indruk doen wekken, dat hij te veel 'doorzag' en dat hem alle natuurlijke argeloosheid, zelfs iedere bescheidenheid verre lag: zijn humor, dien hij ook op zichzelven toepaste, bewees de onjuistheid van dien indruk. In eenvoudige dingen was hij vaak beminnelijk-naïef. Hij hield meer van den man uit het volk, die ronduit zijn meening zei dan van den specialist, die haar in vaktermen verstak. Maar hij kende de duizend bekoringen van dezen specialist.

In gezelschap schitterde hij niet; hij verraste. Zijn geestigheid was

snedigheid en sneed raak als het moest. Op straat leek hij de gewoonste man van de wereld. Hij zou zich geschaamd hebben, viel hij door eenig kleedingstuk op. ‘Artistiek doen’ vond hij voor den kunstenaar even verachtelijk als ‘vroom doen’ voor den geloovige; mannen met baarden en pofbroeken beschouwde hij als de Tartuffe's van den tempel der Muzen en hij had er werkelijk plezier in, hen te betrappen op openbare onkunde.

Ik herinner mij een flauw gezelschapsspelletje aan een herbergtafel: wij pasten bekende oude dichtregels toe op nieuwe litteratoren. Op Menno ter Braak werd toegepast: ‘Mijn leeren is spelen, mijn spelen is leeren.’ Het teekent de eigenaardige, speelsche vroolijkheid, die hij in elk intellectueel debat behield.

ANTON VAN DUINKERKEN

E. du Perron (1899-1940)

Hij had nog niet veel gepubliceerd en wij hadden nog maar weinig van hem gehoord, toen hij voor het eerst met ons meedeed, n.l. aan onze letterkundige almanak ‘Erts’ voor het jaar 1929.

Het daarin opgenomen gedicht was zijn ‘Gebed bij de harde dood’ en het portret, dat wij daarbij van hem te zien kregen, was een tamelijk vage potloodschets van Pascal Pia. Hijzelf was iemand, die ‘ergens in België’ woonde, maar hij zou in dat jaar 1929 overkomen.

Zijn eerste briefje aan mij, gedagteekend uit Gistoux, bevat o.a. de zinsneden: ‘Mijn excuses als ik u voor niets in de Bodega heb laten zitten. Ik doe mijn best u zoo snel mogelijk te bereiken.’

Dat ‘zoo snel mogelijk’ was eigenlijk reeds kenschetsend voor de persoon van Du Perron. Hij was in Indië geboren, was met de zijnen in Europa gekomen, had in Parijs een soort dilettant-bohémien bestaan beproefd en woonde later bij zijn ouders op het buiten nabij Brussel. Ofschoon hij dus, wat men noemt, een ‘Indische jongen’ was en bovendien nog een met fransch bloed, wilde hij in de periode, waarin wij hem leerden kennen, opeens ‘zoo snel mogelijk’ Nederlander zijn, ofschoon hij zich ongetwijfeld in Frankrijk of België beter thuis voelde.

Hij bracht echter naar hier een erfenis mee van een on-hollandsche geest, de dwingelandij van het verwende heerezoontje en een lang opgespaarde drift en behoefte aan foeteren en uitvaren tegen onze goedmoedigheid, onze preekzucht en het sleepend tempo, waarin wij hier gewoon waren te leven, te werken en onze zaken (ook de litteraire) te beredderen.

Dit bracht hem - hier in Holland - in conflict met vrijwel ieder-

een, zoodra hij de tip van zijn nogal ronde Indische neus maar had vertoond en met zijn fonkelende oogen, parmantig stappend, de jaskraag altijd nonchalant in de hoogte, met iets ondefinieerbaar vechtlustigs en strijdvaardigs over zich en een sarrende spotlach om de mond, de lieden te woord ging staan, die voor zijn verschijning niet altijd waardeering over hadden.

Er was iets in onzen volksaard, evenwel, dat hem zeer aanstond en wat hem aanstond genoot hij ook inderdaad ten volle. Het denkbeeld eigenlijk h i e r thuis te hooren, bij dit in zijn oog verrukkelijk stijf-deftige, toch ook weer komisch-nuchtere en materieel zoo weldoorvoede Hollandsche leven, gaf hem buien van proestende pret. Maar daarnaast werd hij gauw woedend, omdat men zijn bliksemsnelle hoogst egocentrische kijkwijze op - vooral Fransche - litteratuur niet onmiddellijk tot in de fijnste nuancen volgen kon. Dan bedacht hij een reeks scheldnamen voor elk van de degelijke Nederlandsche litteratoren, vooral voor de iets ouderen dan hij, die hem, weinig vermaakt en hoofdzakelijk geërgerd, zaten aan te kijken, zonder trouwens zelf erg uit de plooi te geraken.

Zijn litteraire vechtmethode paste hij tot in het hopelooze eveneens toe op volkomen ongeletterde lieden, als portiers, kamerverhuursters en anderen met wie hij in zijn zwerfziek bestaan in aanraking kwam. Zoo vertelde hij eens met trots, dat hij een woordenrijk pensionhouder de mond had gesnoerd met een uiterst toepasselijk citaat uit noem maar welken franschen symbolist. Heilig was hij ervan overtuigd, dat inderdaad d i t argument het had ‘gedaan’.

Het was allerminst kwaadaardigheid, die hem de menschen - litteraire en andere - tegen zich in het harnas deed jagen, in wezen was hij de zachtste ziel, die er leefde, eerder neigend naar het sentimenteele, maar hij was nu eenmaal als een rijkeluiszoontje opgevoed, de gevolgen hiervan nooit of mogelijk slechts gedeeltelijk te boven gekomen, had zich in de litteratuur maar aan één maatstaf gewend, de zijne, en hij was hierin zoover gegaan, dat hij zich een eigen bibliotheek had geschapen, waarin hij van alle deelen, die deze bevatte, slechts datgene had behouden wat hem aanstond en de aldus gesnoeide deelen opnieuw doen inbinden. Ook liet hij eigen gedachten en gedichten drukken in den vorm, die hem behaagde, maar ook werk van anderen, b.v. een naar zijn smaak definitieve uitgave van Slauerhoff's ‘Archipel’.

Hij was een tiran, maar een goede tiran en heel zijn tirannie sproot voort uit een onbluschbaar brandende hartstocht voor de litteratuur, die hem aanstond, waaruit een persoonlijkheid sprak, die weerklank vond in de zijne, waarin weinig conventioneels, weinig fabriekmatigs of systematisch zich verried, waarin een sterk individualisme zich met kracht onthulde.

Een dergelijk man was ongeschikt voor een gemeenschap, die het individu offers vraagt; van massa-vraagstukken had hij niet het geringste begrip - zelfs ongeschikt voor hoffelijken omgang met een kring, die verscheidenheid bood en waar men elkaar, meenings- en niveauverschillen ten spijt, met zekere gemoedelijke ironie of met afgemeten vriendelijkheid bejegende. Hij ging zich in den korten tijd, dat hij een actieve rol speelde in het organiseerend letterkundige leven dermate te buiten aan persoonlijke en allerpersoonlijkste uitvallen, dat hij zich 'zoo snel mogelijk' de vijandschap van ongeveer iedereen, enkele 'begenadigden' uitgezonderd, op de hals haalde.

En toch deden zij, die hem uit hoofde van zijn bruuskheden haat gingen toedragen hem, zonder het te beseffen, groot onrecht. Want voor wie hem aanstond, kon er geen beter, onbaatzuchtiger vriend bestaan. Met evenveel geestdrift als hij het voor zich zelf deed, werkte hij voor anderen. Groote bergen arbeid heeft hij alleen reeds voor Slauerhoff verzet, wiens handschrift iedereen tot wanhoop bracht. In zijn prachtig regelmatig schrift bracht hij de talrijke gedichten en verhalen over uit het slecht geschreven werk van dezen vereerden vriend.

Ik zelf werd eenmaal verrast met toezending van alle verzen, die hij maar van mij machtig had weten te worden, keurig opgeplakt en samengevoegd tot een bundel met als commentaar: 'ik heb weer in je oude boekjes zitten lezen en heb er de pest over in gekregen dat al je jeugdliedjes zoo verspreid en toch zoo opgeborgen staan...' en met het aanbod er voor te zorgen, dat deze bundel 'zoo snel mogelijk' zou verschijnen, hetgeen als 'Spelevaart' geschiedde bij Stols. Ik stel er prijs op dit te vermelden omdat ik nog steeds de warmte voel van de hartelijke kameraadschap, waarmee deze uitgave (ten koste van niet minder dan elf brieven zijnerzijds en wat niet meer?) door hem werd geïnspireerd en tot stand gebracht.

In een van zijn latere brieven lezend, treft mij, dat hij over Slauerhoff, die toen ziek was, zegt: 'Hij schrijft mij soms een slap briefje. When shall we three meet again? - God knows! Maar toch: somewhere and some day, hoop ik, want ja, het was soms heel aardig, bijv. de avond van de tocht naar het Indisch restaurant! - zoo heerlijk om aan terùg te denken.'

Die avond! wat heb ik daar lang napret over gehad. Slau, Du Perron en ik zouden dien avond genogelijk passeeren. Wij haalden elkaar af, naar ik meen, in het Parkhotel in Amsterdam. Du Perron had het er op gezet 'Indisch' te gaan eten en wist een eethuis voor rijsttafel in de Marnixstraat. Slau, gaarne in de contramine, gaf slechts na veel aandrang zijn aarzelend fiat aan de z.i. vermoeiende onderneming. Wij togen naar de Marnixstraat maar vonden niet het ge-

zochte restaurant. Onmiddellijk kwam Slau weer met zijn noode prijsgegeven voorstel: eten in American hotel, terwijl Du Perron een gang naar het Indische restaurant op de Overtoom koppig en hittig bepleitte. Onder ontzagwekkende wrijvingen tusschen de twee elkaar bestokende kampioenen voor 'Indisch' en 'Europeesch', slenterden wij de Leidschekade af tot vlak bij American. Na heftige discussie gaf Slau zijn dwang op, indien wij per taxi zouden gaan. Hij wenschte geen voet meer te verzetten, letterlijk, zoodat de taxi op de eigenste plek moest worden geloodst. Het was zeker niet langer dan vijf minuten te voet door het Leidscheboschje, maar voor geen enkele concessie was de principieel onverzettelijke te vinden. En zoo eindigde het tenslotte met deze bevredigende oplossing, dat wij per wagen naar de Overtoom gingen en na het Indisch maal, met bier besproeid, te hebben genoten, de rest van den avond in American als Europeeërs doorbrachten. Mijn positie in het conflict was gemakkelijk: mij was het slechts te doen om een gelegenheid, waar men behoorlijk bier schonk: dit kon men zoowel aan de Overtoom als aan het Leidscheplein bekomen. De dubbele verwerkelijkingskans mijner persoonlijke idealen maakte mij tot een ruimdenkend arbiter in dien strijd.

In deze persoonlijke notities over de werken van den schrijver meer te zeggen dan een enkel ding, lijkt mij niet mogelijk. Laat mij slechts trachten de hoofdlijn aan te geven, die zijn beweeglijke geest is gegaan.

De volkomen egocentrische persoonlijkheid uitte zich aanvankelijk in verhalen en gedichten, die voor het meerendeel reconstructies waren van persoonlijke belevenissen; ook legden de gedichten veelvuldig zout op de slakken van persoonlijke afkeeren. ('Bij Gebrek aan Ernst', 'Poging tot Afstand', 'Nutteloos Verzet', 'Een Voorbereiding'), Zijn Cahiers van een Lezer, waarin hij over litteratuur zei wat hem voor de mond kwam, voor zijn eigen genoegen gedrukt, werden later: 'Voor Kleine Parochie', 'Vriend of Vijand', 'Tegenonderzoek'.

Maar over die jeugdperiode kwam de schrijver heen nadat hij in 'Het Land van Herkomst', zonder iets van wat hij als 'de waarheid' aanzag, te verbergen of te verbuigen, zijn geheele leven de revue had laten passeeren. Hij had hierin de liefde voor Indië hervonden, keerde Europa de rug toe en vond teleurgesteld een veranderd Indië terug.

Maar toen had de egocentrische ook een andere taak gevonden, vechten niet alleen voor zichzelf maar ook voor anderen en het was ditmaal Multatuli, over wien hij een boek schreef, documenten verzamelde, etc. Ook had de hernieuwde kennismaking met Indië hem er toe gebracht 'De Muze van Jan Companjie' samen te stellen,

‘een overzichtelijke verzameling van Ned.-O. Indiese belletrie uit de Companjiestijd 1600-1780’. Deze compilatie arbeid bracht hem op Onno Zwier van Haren; het persoonlijk drama van dezen Frieschen regent interesseerde hem en hij schreef daarover ‘Schandaal in Holland’, doch ontwierp meteen een serie dergelijke geschriften, die hij ‘De Onzekeren’ noemde en die hij natuurlijk zoo snel mogelijk bedoelde voort te zetten.

Inmiddels was hij naar Nederland teruggekeerd, waar hij zijn einde zou vinden. Midden uit zijn werk, dat altijd een boeiende lijn volgde, riep de dood door hartverlamming hem weg.

Maar voor het zoover was, is hij nog tot de erkenning gekomen, dat hij in de uitdrukking van zijn afschuw wel eens wat te ver was gegaan, ofschoon hij trouw bleef aan zijn afkeeren, even trouw als aan zijn voorliefden en vrienden. Uit zijn laatsten brief aan mij, korter dan een jaar geleden, bleek mij die trouw aan persoon en werken, die hem aanvankelijk hadden aangestaan, nog eens allerovertuigendst.

Daarom moeten ook zijn vrienden hem trouw blijven en het respect voor hem vragen ook van hen, die hij, willens en wetens, met een soms verkeerd begrepen, vaak te bruuske eerlijkheid tot zijn vijanden heeft gemaakt.

C.J. KELK

Dr. J.F. Otten

Een tragisch ongeval, want anders kunnen wij het niet noemen, een speling van het lot, blind toeval, waarbij een wanhopige vraag op de lippen besterft, maakte een einde aan het leven van een begaafd en veelzijdig auteur. Begaafd en veelzijdig, weinig zeggende termen, die al te dikwijls toegepast, veel van hun waarde verloren hebben en toch in dit geval zoo juist, omdat zij den man en zijn werk het beste weergeven. Begaafd, omdat Jo Otten zelfs in werk, dat wellicht nog niet geheel tot rijpheid gekomen was, blijk gaf van een ‘eigen schrift’, een persoonlijken stijl, een voor hem karakteristieken toon. Dit op zichzelf is heel wat: hij was reeds over het stadium ‘veelbelovend’ heen en op weg het beste te geven, dat hij met de beperkingen van een bepaald mensch, een vastomlijnd karakter, een gegeven persoonlijkheid, kon bereiken. Hij bevond zich, zooals dat zoo zinvol heet ‘in den bloei van zijn leven’, druk bezig, onaf nog, maar vol toewijding en geestdrift op weg naar een harmonische rijpwording. Juist in dit stadium had zijn veelzijdigheid, zijn eruditie op zoo verschillend gebied, hem door de in creatief opzicht zoo moeilijke jaren om en nabij de veertig heen kunnen helpen en hoezeer zijn loopbaan tot nu toe reeds vertrouwen gaf voor de toekomst, hijzelf in zijn intensen drang naar

kennis en vooral naar inzicht, stond ons borg voor een diepere ontwikkeling.

Jo Otten, de typische, één der typische vertegenwoordigers van onze, deze generatie, die twijfel aanvaardde met den moed van een wetende, die standpunten versmaadde met de kracht van een geloovige, niet omdat hij meende zich afzijdig te moeten houden van het menschelijk gebeuren, maar omdat hij dank zij zijn wetenschappelijke scholing steeds pool en tegenpool gelijke waarde toekende. Geen 'ivoren toren'-man, geen dogmatisch individualist (een vak als het zijne, de economie, kiest men niet als men geen sterk gemeenschapsgevoel heeft), doch open voor velerlei richtingen en stroomingen en aldus het eene accepteerend zonder het andere te verwerpen.

Nimmer liet hij zich door een spitsvondige opmerking of een al te agressieve uitlating uit het veld slaan en zorgvuldig zijn betoog opbouwend, als een schaker, die onopvallend zijn positie verbetert, wist hij steeds zijn in den besten zin van het woord 'neutraal' standpunt te handhaven.

R. BLIJSTRA

Dr. E. Boekman

Ofschoon hij zijn levenstaak op een gansch ander gebied had gevonden, was er in Boekman iets van een kunstenaarsnatuur, die in zijn levensopvatting en zijn belangstelling tot uiting kwam. Zijn kunstzinnige geest en wijsgeerige aanleg gaven hem die groote voorliefde in voor de scheppingen van schoonheid en wijsheid, die hem in staat stelde ook in zijn werk het ruimtegevoel en het betrekkelijkheidsbesef te bewaren, dat hem verder deed zien dan de oogenblikkelijke actualiteit en hare talrijke kwesties, welke hem om een oplossing vroegen. Die aanleg schonk hem de vrijheid van geest, waardoor hij ook ten opzichte van zichzelf afstand wist te bewaren en er in slagen kon de overwinning op zichzelve te behalen, waar de autodidact in den regel meer nog dan anderen voor heeft te kampen, die eener juiste zelfbeoordeeling. Het was deze aanleg, die hem in een druk leven vol beslommeringen ontvankelijk deed blijven voor de eeuwige waarde der kunst, en hem uit een zuivere persoonlijke behoefte en gevoel van verwantschap zich aangetrokken deed voelen tot kunstenaars en hun omgang deed zoeken. Veel heeft hij uit hoofde van zijn ambt, en meer dan dat nog uit kracht zijner beminnelijke en boeiende persoonlijkheid, voor hen persoonlijk gedaan. Hij was hun raadsman en hun vriend, hun belangen vonden, waar het hem mogelijk was, steun bij hem. Zijn wijsgeerig aesthetisch talent schiep ook de behoefte om zich stelselmatig te verdiepen in de

problemen van kunst en overheid en de theoretische practische vragen, daaraan verbonden, heeft hij in zijn proefschrift over Kunst en overheid uiteengezet, daarbij tevens de richtlijnen schetsend voor een vruchtbare relatie dier beide. Aan zijn dagelijksch practisch werk ter bevordering van de kunst in den lande heeft hij zoodoende een belangrijken theoretischen grondslag gegeven. De geschiedenis der verhouding van kunst en overheid hier te lande, door hem beschreven, de beginselen en gedachten daarover door hem ontvouwd, vormen een werk en een fundament van blijvende waarde. Het is niet alleen om dit boek, dat van zijn daadwerkelijke belangstelling voor de kunst een gedenkteeken blijft, waarom hij op deze plaats door ons wordt herdacht, hijzelf was in het leven der kunst van zijn land en van zijn stad, die hij liefhad als een zoon zijn vader, een bemiddelende, bindende en stimuleerende figuur, wiens belangstelling zoo krachtig van werking kon zijn, omdat zij voortkwam uit eigen sterken kunstzin, een zich gestadig louterende smaak en een natuurlijk stijlgevoel, dat hem, gesteund door de helderheid van zijn intellect, tot een voornamen geest deed uitgroeien. Een kunstenaarsnatuur in de schijnbare nonchalance van zijn zeer doordacht beleid en gesprek; midden in de bespreking van zakelijke belangen of zorgbarende overdenkingen kon zijn aandacht afdwalen, of zijn blik uitrusten op een schilderij in zijn werkkamer, met een verinnigde aandacht kon hij, opstaande en naar zijn boekenkast gaande, vertoeven bij een gravure uit een werk over kunst of een bibliophiele uitgave, een oudste druk, die hij in de hand nam met de genegenheid van den kenner en minnaar van het schoone. Het was uit deze aanleg en gezindheid, deze stille liefde voor de kunst, dat hij de kracht putte haar in het openbaar te bevorderen.

ANTHONIE DONKER

Doeke Zijlstra

Het gebeurt maar zelden, dat het heengaan van een uitgever tegelijkertijd een ernstig verlies voor de letteren betekent. In Doeke Zijlstra echter hebben tal van schrijvers, waaronder menigeen die door de aard van zijn werk niet tot de geliefde auteurs der massa behoort, een trouw en beproefd vriend te betreuren. Hij was immers een uitgever die op even persoonlijke als ongewone wijze vakmanschap en zakeninstinct aan intuïtie voor menselijke en artistieke waarden wist te paren. Geen dichter van enige betekenis deed ooit tevergeefs een beroep op zijn ondernemingslust of zijn vriendschappelijke hulpvaardigheid. Zijn hartelijke, veelzijdige en onkreukbare natuur stelde hem bovendien in staat voor tal van zeer uiteenlo-

pende schrijvers een beschermer te zijn, die voor geen kunstzinnig avontuur terugschrok, die nimmer zijn persoonlijkheid opdrong, nooit commerciële belangen liet overwegen, wanneer 'zijn' auteurs zich ook al op de zijpaden van een hachelijk experiment of in de voorhoede van een nieuwe richting begaven.

Hij beschouwde schrijver en uitgever als een maatschappelijke eenheid, die ideaal functionneerde door wederzijdse vriendschap en vertrouwen. En met friese koppigheid heeft hij in zo grote mate aan het gestelde ideaal beantwoord, dat op hem het verhaal van toepassing is, dat de chinese filosoof Dschuang Dsé eens vertelde van den zwaardvechter die beroemd werd, omdat hij met een geweldige sabelhouw een moedervlekje van de neus van zijn vriend verwijderde, zonder hem enig letsel toe te brengen. De keizer liet hem roepen en toonde hem het vlekje op de eigen neus. 'Doe hetzelfde met mij,' zo sprak hij, 'en ik zal u rijkelijk belonen.'

Maar de zwaardvechter schudde mismoedig het hoofd en antwoordde: 'Het spijt mij dat ik u deze dienst moet weigeren, o vorst. Maar de man op wiens gelaat ik mij dagelijks in deze kunst oefende, is onlangs gestorven.'

Nu zal menig goed boek langer dan tevoren op een uitgever moeten wachten, omdat Doeke Zijlstra nog slechts in onze herinnering tot de levenden behoort.

ALBERT HELMAN

[Deel 2]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
ARONDÉUS, W.	Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland	744
BINNENDIJK, D.A.M.	Jonge weduwe	1127
BIROEKOF, PAULA	Herinneringen aan Tolstoi	756
BOUTENS, Ds. P.C.	Het Tweede Boek van Homeros' Ilias	706
BUDDINGH, C.	Ballade van een eenzaam jonkman	1039
	Ballade voor een platoniese vrouw	1040
	Twee kamers	823
CAMPERT, JAN	Sonnetten	931, 1147
COSTER, DIRK	In memoriam Dr. J.F. Otten	809
	Proza van Voltaire: Candide	864, 977
DENDERMONDE, M.	Marsman's testament. De stem van verre	905
DONKER, ANTHONIE	De dichter	1128
	Jakob	930
	Nu toont eens wie gij zijt	693
	Sonnetten	699
EGGINK, CLARA	Verzen	702
ERMKE, F. VAN OLDENBURG	Arthur van Schendel of de kunst der verandering	737
EVENHUIS, EDDY	Verzen	1041
GESTEL, MARCEL VAN	Dronken Zeeman	841
GEYL, Dr. P.	Lotgevallen en karakter van de Nederlandse Natie	825, 961, 1046

HELMAN, ALBERT	Eenlingen	1097
HIEGENTLICH, Jacob	Provincie	1104
HOEK, LUC VAN	Verzen	1145
KELK, C.J.	De wolken	687
KLINKENBERG, G.A. VAN	Rusting	910
	Verzen	1125
LINDEN, JOH. VAN DER	Verzen	847, 1150
LODEWIJKS, JAN	Sonnetten	816

MAN, HERMAN DE	Geitemie zegt haren vent gendag	923
MOLENAAR, JOHAN DE	Voorjaar	824
MULDER, ANNE H.	En in dat huis daar woont een Heer	1031
MYRIVÍLIS, STRÁTIS	Het zakje	1129
NAEFF, TOP	Voerman, waarheen?	1012
PHILIPS, MARIANNE	De doolhof	911
PRINS, JAN	De dieren door de pest bezocht	697
ROLAND HOLST, A.	Uit zelfbehoud	684
ROMEIN, Dr. J.	Abraham Kuyper, de klokkenist der kleine luyden	936
ROMEIN-VERSCHOOR, Dr. A.	Vincent van Gogh	657
SZÉKELY-LULOFS, M.H.	Bortsa	1137
THOMPSON, FRANCIS	Uit: Een lofzang der aarde	1009
VRIES, THEUN DE	Kolonievolk	1013
WEYAND, J.	Wat weten schrijvers van muziek? E.T.A. Hoffmann als musicus	849, 1062, 1152

Critisch Bulletin

AUGUSTIN, FELIX	892
BARUCH, J.Z.	805
BEERLING, R.F.	1005
BLIJSTRA, R.	999, 1082, 1174
BOON HARTSINCK, A.M.	889
BOSMAN, ANTHONY	1091
BROUWER, J.	782
CHERNAR, A.	1088
DONKER, ANTHONIE	769, 788, 873, 874, 888, 985, 1002, 1092, 1180
EGGINK, CLARA	996, 1178

HACKEL, ALFRED	794
HELMAN, ALBERT	776, 993
KELK, C.J.	784, 883, 997, 1178
KOOL, HALBO C.	781, 898, 995, 1084
LEEUWEN, W.L.M.E. VAN	774
LICHTVELD, L.	1095, 1194
LOON, H. VAN	804
MOUT, A.	887, 902, 1095, 1187
PRAAG, SIEGFR. E. VAN	799
PREMSELA, MARTIN J.	788, 895
ROEST, CROLLIUS, B.	1191

ROMEIN, J. 1079
ROMEIN-VERSCHOOR, A. 1175
STUIVELING, G. 879
TIMMERMANS, G. 792
VETH, CORN 1169
VRIES, THEUN DE 797, 1185
W., E. 885, 1006
WESSEM, CONSTANT VAN 1192
WOUDE, JOH. VAN DER 1085, 1183
ZIJDERVELD, A. 1073

II Alfabetisch naar de titels

Abraham Kuyper, de klokkenist der kleine luyden door Dr. J. ROMEIN 936
Arthur van Schendel of de kunst der verandering door F. VAN OLDENBURG ERMKE 737
Ballade van een eenzaam jonkman door C. BUDDINGH 1039
Ballade voor een platoniese vrouw door C. BUDDINGH 1040
Bortsa door M.H. SZÉKELY-LULOFS 1137
De dichter door ANTHONIE DONKER 1128
De dieren door de pest bezocht door JAN PRINS 697
De doolhof door MARIANNE PHILIPS 911
Dronken zeeman door MARCEL VAN GESTEL 841
Eenlingen door ALBERT HELMAN 1097
En in dat huis daar woont een heer door ANNE H. MULDER 1031
Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland door W. ARONDÉUS 744

Geitemie zegt haren vent gendag door HERMAN DE MAN 923

Herinneringen aan Tolstoi door PAULA BIROEKOF 756

In memoriam Dr. J.F. Otten door DIRK COSTER 809

Jakob door ANTHONIE DONKER 930

Jonge weduwe door A.M. BINNENDIJK 1127

Kolonievolk door THEUN DE VRIES 1013

Lotgevallen en karakter der Nederlandse Natie door P. GEYL 825, 961, 1046

Marsman's testament door M. DENDERMONDE 905

Nu toont eens wie gij zijt door ANTHONIE DONKER 693

Provincie door JACOB HIEGENTLICH 1104

Proza van Voltaire: Candide door DIRK COSTER 864, 977

Rusting door G.A. VAN KLINKENBERG 910

Sonnetten door JAN CAMPERT	931, 1147
Sonnetten door ANTHONIE DONKER	699
Sonnetten door JAN LODEWIJKS	816
Het Tweede Boek van Homeros' Ilias door Dr. P.C. BOUTENS	706
Twee kamers door C. BUDDINGH	823
Ui:: Een lofzang der aarde door FRANCIS THOMPSON	1009
Uit zelfbehoud door A. ROLAND HOLST	684
Verzen door CLARA EGGINK	782
Verzen door EDDY EVENHUIS	1041
Verzen door LUC VAN HOEK	1145
Verzen door G.A. VAN KLINKENBERG	1125
Verzen door JOH. VAN DER LINDEN	847, 1150
Vincent van Gogh door Dr. A. ROMEIN-VERSCHOOR	657
Voerman, waarheen? door TOP NAEFF	1012
Voorjaar door JOHAN DE MOLENAAR	824
Wat weten schrijvers van muziek? E.T.A. Hoffmann door J. WEYAND	849, 1062, 1152
De wolken door C.J. KELK	687
Het zakje door STRÁTIS MYRIVÍLIS	1129

Critisch Bulletin

AAFJES, BERTUS. Het gevecht met de Muze door A. Mout	887
ALVERDES, PAUL. Dank und Dienst door F. Augustin	892
AMMERS-KÜLLER, JO VAN. Elzelina door Joh. v.d. Woude	1085
BAX, J. Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw door J. Romein	1079
Bibliotheek der Nederlandsche Letteren, De, door Anthonie Donker	985

BROLSMA, R. Groun en Minsken door Theun de Vries 1185

BROLSMA, R. Menschen tusschen wad en wouden door Joh. v.d. Woude 1183

BROUWER, Dr. J. Johanna de Waanzinnige door C. van Wessem 1192

BRUGGEN, CARRY VAN. Eva door E.W. 1006

CLAES, ERNST. Jeugd door C.J. Kelk 784

COORNHERT (1522-1590), DIRCK VOLCKERTSZ. door A. Zijderveld 1073

CORNETTE, Dr. A.H. Petrus Paulus Rubens door C. Veth 1169

CRAMER, HENDRIK. Visioen en geboorte door R. Blijstra 1082

DAUDET (1840-1940), ALPHONSE door Martin J. Premsela 895

DEKKER, MAURITS. Inc. Pius beveelt door R. Blijstra 999

DELBEKE, FR. Tussen twee werelden door Albert Helman 776

ELLSCHOT, W. De leeuwentemmer door R. Blijstra 1174

ERMKE, F. VAN OLDENBURG. Broeder Ambrosius door Albert Helman 993

EYK, HENR. VAN. De lotgevallen van Therese door E.W. 1006

FOELCKERSAM, DINA VON. Die Insel Golodai door Alfred Hackel 794

GEEST, K. VAN DER. Margreet door C.J. Kelk 997

GRESHOFF, J. Dichters van dezen tijd door Anthonie Donker 888

GRESHOFF, J. De beste gedichten van Speenhoff door A. Mout 1191

HARTOG, JAN DE. Holland's glorie door Clara Eggink 1178

HOEKSTRA, HAN G. Het ongerijmde leven door Anthonie Donker 788

HUIZINGA, L. Het Wilhelmus door Halbo C. Kool 1084

HUSSEM, W. De kustlijn door Anthonie Donker 788

In memoriam H. Marsman door Anthonie Donker 873

LENNEP, Mr. J. VAN en J. TER GOUW. De uithangteekens; Het boek der opschriften door Halbo C. Kool 898

LEEUWEN, W.L.M.E. VAN. Schilders en schrijvers door Anthonie Donker 769

LINTHORST HOMAN, Mr. J. Aanpakken; In vaderlandschen zin door Anthonie Donker 1002

MAN, HERMAN DE. Geiten door C.J. Kelk 1178

MAN, HERMAN DE. Heilig Pietje de Booy door Halbo C. Kool 781

MAN, HERMAN DE. Maria en haar timmerman door E.W. 1006

MARSMAN herdacht door Anthonie Donker 1092

MEERLOO, Dr. A.M. Homo militans door A.M. Boon Hartsinck 889

MEER, Dr. F. VAN DER. Geschiedenis eener kathedraal door L. Lichtveld 1095

OVERDIEP, Dr. G.S. Onze Renaissance in proza door Anthonie Donker 1179

Palet Serie door Corn. Veth 1169

PERRON, E. DU. De bewijzen uit het pak van Sjaalman door A. Romein-Verschoor 1175

POORTENAAR, JAN, Matthijs Maris door Corn. Veth 1169

POS, Dr. H.J. Filosofie der wetenschappen door R.F. Beerling 1005

PRAAG, SIEGFR. E. VAN. De hartstochtelijkheid der ziel door J. Brouwer 782

PRINS, JAN. Veertig fabels van La Fontaine door A. Mout 902

PROOST, Dr. K.F. Georg Brandes door G. Timmermans 792

REIJS, W.W. Nederland zoals het was - zoals het is door W.L.M.E. van Leeuwen 774

RITTER Jr., Dr. P.H. Wie zijn de drie mannen van de Nederlandsche Unie door Anthonie Donker 1002

ROCHELLE, DRIEU LA. Gilles door H. van Loon 804

ROUGEMONT, DENIS DE. L'amour de l'occident door Siegfr. E. van Praag 799

SAROYAN, W. Peace, it's wonderful door Anthony Bosman 1091

SCHEFFER, TH. VON. Die Legenden der Sterne im Umkreis der antiken Welt door A. Chernar 1088

SCHENDEL, ARTHUR VAN. Bij het uitpakken van de boeken door E.W. 885

SMIT, Dr. W.A.P. Dichters der Reformatie in de 16e eeuw door Anthonie Donker 874

JOS. SMITS VAN WAESBERGHE S.J., Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen II door L. Lichtveld 1194

STEINBECK, JOHN. The grapes of wrath door Theun de Vries 797

TERSTEEG, J. Lutetia; wandelingen door Parijs door A. Mout 1095

VERWEIJ, ALBERT. Frederik van Eeden door G. Stuiveling 879

VIRULY, A. Verrassende ontmoetingen door B. Roest Crollius 1191

VRIES, Dr. A.B. de, Johannes Vermeer door Corn. Veth 1169

VRIES, ANNE DE. Bartje zoekt het geluk door C.J. Kelk 883

WERUMEUS BUNING, J.W.F. Ik zie, ik zie wat gij niet ziet III door W.L.M.E. van Leeuwen 774

WERUMEUS BUNING, J.W.F. Nieuwe avonturen met een pollepel door Clara Eggink 996

WESSEM, C. VAN. Jacht op Bonaparte door Halbo C. Kool 995

YUTANG, Dr. LIN. Mijn land en mijn volk door J.Z. Baruch 805

ZIELENS, LODE. Op een namiddag in September door Martin J. Premsela 786

Vincent van Gogh
1853-1890
Door Annie Romein-Verschoor

Op 29 Juli 1940 zal het 50 jaar geleden zijn, dat Vincent van Gogh te Auvers sur Oise stierf. Niet zonder enige verbazing worden we er ons van bewust, dat deze ‘moderne’ meester al een halve eeuw geleden zijn korte en koortsachtige werkzaamheid beëindigd heeft en dat die werkzaamheid geheel binnen de grenzen van een voorafgaande eeuw viel. Toch, hoezeer ook zijn tijdgenoten hem miskend en voorbijgezien hebben en hoezeer ook een volgende generatie hem als verwant en eigen heeft opgeëist, wie nu over een afstand van vijftig jaar zijn werk overziet, weet: dit is onmiskenbaar de 19e eeuw. Wij denken daarbij noch uitsluitend aan den schilder van boeren en arbeiders, noch aan die van de pathetiek der armoede, noch aan den luminist, neo-impressionist of expressionist, zo men wil, en evenmin aan den evangelieprediker, die hij eens had willen zijn en die velen in zijn werk en zijn brieven hebben willen zien. Van Gogh is voor ons de uitgesproken Nederlandse vertegenwoordiger van een kunst, die daarin het merk der eeuw draagt, dat ze door alle stromingen van romantiek, realisme, naturalisme, expressionisme e.t.q. heen een onmiddellijke gebondenheid toont met de lijdende en strijdende mens, spiegeling van een maatschappij, die dat leed en die strijd niet langer louter als een natuurlijke of goddelijke instelling aanvaardt, maar zich er rechtstreeks aansprakelijk voor gaat voelen. Het was het onmiddellijk beroep op het menselijk gevoel in Géricault's pathetisch ‘Vlot van de Medusa’, dat de klassisisten van zijn tijd, beducht voor de hoogheid der kunst, in opschudding bracht, maar dat ook, in talloze platen-achter-glas vermenigvuldigd, de 19e-eeuwse mens in tot nu toe ongekende wijze deed deel hebben in het lot der mensheid en in de kunst, zoals het werk van schrijvers als Dickens of Hugo dat in de literatuur deden. Van dit onklassiek, onharmonisch, naakt-menselijk en meest wezenlijke aspect der 19e-eeuwse kunst in haar geheel, zien

wij in van Gogh's stuurse overgevoeligheid de meest Nederlandse vertegenwoordiger.

Over wie spreken we, wanneer we zeggen: de 19e eeuwer? Niet over honderdtallen millioenen Chinezen, Japanners, Indiërs, Australiërs, Negers of Indianen, maar over het hoekje aarde dat Europa heet en ook daar niet over de millioenen, die geleefd worden, maar over de duizenden die leven. In hen en in de honderden, die vóór hen denkend geleefd hadden, groeide dat maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel, voltrok zich de overgang van deemoedig zondebesef tegenover God, naar aardse rekenschap tegenover medemens en nageslacht. Afgezien van de velen die geheel buiten de gedachten der tijden leefden, ook de gemiddelde brave burger gaf op het beroep op zijn gevoel, dat hij gretig inzoog, geen ander antwoord dan een bleek filantropisch medelijden met de armen en een vrome berusting in een wereld, waarin God aan zovelen een minder lot had toegedacht dan aan hem. Werd die houding vrijwel noodzakelijk tot een vreedzaam en gevoelig farizeïsme in de grote steden en industriële centra, hij kon zich nog in een sfeer van naïeve oprechtheid handhaven in de pastorie van het Brabantse dorp Groot-Zundert, die in 1851 nieuwe bewoners kreeg in ds. Theodoor van Gogh en zijn jonge vrouw Anna Carbentus. Hun oudste zoon, Vincent Willem, geboren op 30 Maart 1853 en zijn vijf jongere broers en zusters groeiden op tussen stervende schipbreukelingen of zingende Luther's (achter glas) en misschien zelfs wel een Gretchen aan het spinnewiel sinds Ten Kate's vertaling Goethe's enigszins gewaagde geschiedenis ook voor de pastorie-huiskamer gesanctioneerd had. En dicht om die huiskamer heen lag het dorp met ‘de gemeente’, kleine Brabantse boertjes, kromgegroeid over hun schriele akkers en aan het weefgetouw in het donkere achterhuis, hun vroegoude vrouwen, hun armetierige vlas-pluizende kinderen, een bestaan minder bewogen, en toch niet minder menselijk aandoenlijk dan dat der lithografieën, maar dat zich aan ds. van Gogh voordeed als een voorwerp van zijn onvermoeide herderlijke zorg, niet als een probleem, waarvan hij rekenschap verschuldigd was. In het geloofsleven van zo een klein Protestants kuddeke midden in het Roomse land heerst een sterk

evangelisch saamhorigheidsgevoel, wat de argeloze beschaving van ds. van Gogh niet belette zijn oudste haastig van de dorpsschool te nemen en een gouvernante voor zijn kinderen te zoeken, toen Vincent niet immuun bleek tegen de ruwheid der boerenjongens.

Men kan, en niet ten onrechte, hier al een eerste symptoom zien van het verschil in levenshouding, dat de 8-jarige knaap op de duur van zijn ouderlijk huis zou vervreemden, maar men dient zich wel te hoeden voor de wat goedkope opvatting, die hem tot een van de aanvang af door zijn bekrompen 'burgerlijk' milieu niet begrepen en daardoor meer en meer in zichzelf gesloten 'fijne geest' maakt. Men heeft meer jongentjes haastig van de dorpsschool moeten nemen, die zonder strubbelingen tot steunpilaren van beurs en maatschappij werden. De voorstelling van den jongen Vincent als een in zichzelf gekeerde eenling vindt alleen steun in de eerst 20 jaar na zijn dood gepubliceerde herinneringen van zijn zuster Elisabeth, die meer een wat gewild-literaire dan betrouwbare indruk maken. Wie geneigd is tot een al te vlotte verklaring van karakters uit afkomst en jeugdmilieu, doet goed dit dames-achtige boekje eens naast Vincent's zware en stroeve brieven te leggen. Tegenover de voorstelling van de eenzame jeugd staat zijn levenslange verknochtheid aan zijn broer Theo, de plaatsen in zijn brieven, die van gelukkige kinderjaren en van een slechts langzaam tot piëteit geslonken verering voor zijn vader getuigen ende herinneringen van Theo, via zijn weduwe tot ons gekomen, die van een met grote toegevendheid behandeld moeilijk en eigenzinnig kind spreken. Waarin die niet nader omschreven moeilijkheid stak, laat zich ten naaste bij uit zijn latere levensloop afleiden. Er zijn belangwekkende studies geschreven over de psychologie van de roodharigen, maar wie naast Vincent de even rossige, 'gemakkelijke' Theo ziet, kan in zijn opvallend en weinig innemend uiterlijk toch niet meer dan het symbool van den getekende zien. Getekend was hij door zijn hartstochtelijke, zijn opdringerig expansieve liefde voor zijn medemensen, door dat erfdeel der martelaren, een starre consequentie-zucht, die hem voorbestemde voor de moeilijke weg: van de rustige evangelische vroomheid van zijn vader via al de demonische consequenties van de leer van een andere Onwrik-

bare: het christendom, naar het zwaar-gedragen aardse rekenschapsbesef van de moderne mens. Meer dan één psychiater, die zich in het ziektegeval van Gogh verdiepte, heeft de erfelijkheidsfactoren trachten aan te wijzen, waardoor hij gedoemd was tot een abnormaliteit, die zich aan de leek voordoet als een hardleersheid tegenover die kleine inschikkelijkheden en aanpassingen, die de normale mens 'bruikbaar' en het leven draaglijk voor hem maken. Hardleers ook in de tragisch-kinderlijke volharding, waarmee deze ingespannen waarnemer van lijn en kleur in iedere menselijke ervaring steeds weer het spiegelbeeld van zijn illusie bleef zien, tot het in scherven uiteenviel.

Zijn eerste verering gold zijn vader en zijn innerlijke onvrede, welke 'normale' of 'abnormale' oorsprong men daaraan ook zou kunnen naspeuren, had voor hem één oorzaak: dat hij zo ver beneden dit voorbeeld bleef. Deze goede, zachtzinnige mens, wiens bescheiden talent als prediker zijn loopbaan tot een paar kleine Brabantse dorpen bepaalde, wiens maatschappelijk rechtvaardigheidsgevoel volkomen bevredigd werd door de vereffening van de dood: (hij sprak het liefst op het kerkhof, omdat daar alle mensen gelijk waren), maar voor wien het toch ook daarbuiten zo eenvoudig was om een goed christen te zijn, bleef in de briefwisseling der broers lang het voorbeeld van een volmaakt mens. 'Gij zult wel dikwijls voelen, dat noch gij noch ik zijn wat we hopen te worden en wij nog ver van Pa en anderen af zijn' schreef de 22-jarige Vincent.

Zijn tweede verering - ook hier toont hij zich allerminst van de aanvang af de individualistische 'grote opstandige' - is hem thuis als het ware met de paplepel ingegeven en gold 'de zaak', die hij 'in jongenstijd als 't mooist, 't best, 't grootst van de wereld beschouwde'. 'De zaak', dat was de grote internationale kunsthandel Goupil & Co, waarvan zijn peetoom Vincent een der firmanten was. In het bescheiden levend kinderrijk dominé'sgezin was de rijke en gulle oom Vincent, die bij zijn buiten in Prinsenhage een schilderijen-galerij had laten aanbouwen, bijna een sprookjesfiguur. Het leek een lot uit de loterij, toen hij, zelf kinderloos, zijn 16-jarig petekind een plaats in 'de zaak' aanbood met vooruitzichten op een erf-opvolging, en Vincent, die in

zijn kinderjaren wel eens een aardige tekening had gemaakt, maar in wien oom's schilderijencollectie geen andere gevoelens dan een warme bewondering voor de kunst had gewekt, trok vol goede verwachting van huis en stapte argeloos het bedrijf binnen, waar de langzaam lerende geleidelijk de ogen open zouden gaan voor dat éne aspect der aardse rekenschap: de ongeremde berekening, Hij werkte bijna vier jaar tot wederzijdse tevredenheid in het Haagse filiaal van de firma en werd in Mei 1873 met een zeer gunstig getuigschrift overgeplaatst naar het filiaal te London.

Nog in de Haagse tijd (Augustus 1872) begint zijn briefwisseling met Theo, die in December van datzelfde jaar in het Brusselse filiaal van ‘de zaak’ geplaatst werd. Vincent's aandeel in die correspondentie, 652 brieven, waarvan hij de laatste stervend bij zich droeg, zijn in 1914 door de zorgen van Theo's weduwe uitgegeven en vormen met zijn werk de grote bron van onze kennis omtrent dit moeizaam leven. Uit die eerste Haagse en Londense brieven zien we Vincent als een ernstige, ja brave jongen, bezield van het vrome voorbeeld van ‘pa’ en wiens grote belangstelling en bewondering voor de kunst zich gewillig en zonder een zweem van artistieke eigengereidheid in dienst van het ‘vak’ stelt. Er is een sterke visuele inslag in de korte beschrijvingen van zijn omgeving, die hij hier en daar geeft, iets van de dominé'szoon in de vermaningen aan zijn jongere broer en - een volslagen gemis aan humor. Humor is als het jodium-zout van onze geest: giftig en toch onmisbaar voor een evenwichtig geestelijk organisme: wie er te veel van heeft, wordt daardoor beroofd van de gaven van bewondering, overgave, enthousiasme; wie er ook het kleinste sprankje van mist, komt alleen met een bot egoïsme of met de onnozelheid der kleinen van geest, ongehavend door dit leven. Vincent bezat geen van beide. Met humorloze ernst en plichtsgevoel paste hij zich aan bij de eisen, die ‘de zaak’ stelde. In Londen kocht hij een hoge hoed, zoals iedere city-ganger die droeg. Hij las veel, deed zijn best zoveel mogelijk kunst en kunst-reproducties te zien en maande Theo tot gelijke ontwikkelings- en bewonderingsijver. ‘V i n d m a a r m o o i zooveel je kunt,’ schreef hij, ‘de meesten v i n d e n n i e t g e n o e g m o o i.’ Men heeft er zich wel over verbaasd, dat Vincent zo critiekloos rijp en groen in zijn

bewondering omvatte. Maar voor de jonge kunsthandelsbediende lag het accent van de kunst niet in het streven naar vervolmaking der uitdrukkingsmiddelen, maar in het beroep op het gevoel van lezer en beschouwer. ‘Mooi vinden’, dat was zich openstellen voor dat beroep, of desnoods voor de schijn van zo'n beroep door retorica en sentimentaliteit gewekt, liever dan in een humoristisch besef van de afstand tussen goede bedoeling en verwezenlijking, die goede bedoeling te kort doen. Mooi vinden, dat was het eenvoudig evangeliewoord volgen, dat zijn vader predikte en ‘vind maar mooi, zoveel je kunt’ niets dan een andere uitdrukking voor wat hij een paar jaar later uit Amsterdam schreef: ‘Het is goed om zooveel lief te hebben als men kan’. Maar Vincent's liefde was niet de evangelische zachtmoedigheid, waarmee zijn vader de noden en zorgen van zijn boeren tegemoet trad, het was een manlijke, een actieve vurigheid van geest, die niet fijngevoelig naar sympathie speurde, maar zich dwingend met zijn hoge eisen aan het voorwerp van zijn liefde oplegde. Zó was zijn liefde voor Ursula Loyer, de dochter van zijn Londense gastvrouw, die het eerste jaar van zijn verblijf daar tot het gelukkigste van zijn leven maakte, totdat Ursula op zijn bekentenis lachend verklaarde al verloofd te zijn en ontoegankelijk bleek voor zijn eis die verbintenis dan te verbreken. Zó was zijn liefde voor ‘de zaak’, die hem wel niet zo plotseling ontgoochelde als de verbaasd lachende Ursula, maar waarvan hij toch geleidelijk moest gaan inzien, dat het een zaak was en niet een nobele dienaresse der kunst. Was het zijn liefde voor Ursula, die zijn expansiviteit prikkelde? In dat eerste jaar in Londen tekende hij veel en, door de zaak in contact gekomen met Thijs Maris, overwoog hij diens oordeel te vragen over wat hem tot nu toe niet meer dan tijdverdrijf scheen, maar zijn zelfbesef schoot tekort tegenover de grote man en hij zweeg.

Zijn teleurgestelde liefde dreef hem voorlopig een andere weg op; een vaag verlangen zijn versmaad hart aan iets groots te wijden, uitte zich in het afschrijven onder aan een brief aan Theo van een citaat van Renan, waarin o.a. deze woorden: ‘L'homme n'est pas ici bas seulement pour être heureux, il n'y est même pas pour être simplement honnête. Il y est pour réaliser de grandes choses pour la société, pour arriver à la

noblesse et dépasser la vulgarité où se traine l'existence de presque tous les individus'.

In Mei 1875 werd hij op verzoek van zijn ouders, die meenden dat Londen hem zo somber maakte, maar tegen zijn eigen wens, naar Parijs overgeplaatst. Het beleefd meepraten met de mondaine bezoekers echter, dat daar zijn taak werd, ging hem meer en meer tegenstaan, zijn vurigheid van geest keerde zich naar de godsdienst, al zijn vrije tijd besteedde hij aan bijbel-lezen tezamen met een Engelse vak- en kamergenoot. Met Kerstmis thuis, overlegde hij met zijn ouders om uit de zaak te gaan en in April 1876 kreeg hij zijn ontslag, voor er nog een besluit genomen is over zijn verdere toekomst.

Theo's raad schilder te worden, evenals die van zijn vader, die meende zijn eigenwilligheid te sparen door hem zelf een kunsthandeltje te laten opzetten, wees hij af. Hij wilde iets nuttigs zijn, iets voor de mensen doen, maar hoe? Nog altijd trok een vage weemoed hem naar Engeland. Hij probeerde het er als secondant op een paar goedkope kostscholen, als hulpprediker van een methodisten-dominé en zonk er weg in een vrome melancholie, in een 'droevig, maar altijd blijde' beleving van de pelgrimsreize naar de eeuwigheid. In het voorjaar in '77 trachtten zijn vader en oom Vincent hem aan deze sfeer te onttrekken door hem een postje in een boekhandel in Dordrecht te bezorgen. Hij vatte het goedwillig aan, maar als iets bijkomstigs: 'Jij denkt,' schreef een van zijn zusters in deze tijd aan Theo, 'dat hij iets meer is dan een gewoon mensch, maar me dunkt dat het vrij wat beter zou zijn als hij zich zelf hield voor een gewoon mensch.' Een paar maanden waren voldoende om te bewijzen, dat hij in ieder geval geen gewone boekhandelbediende was en zijn geduldige vader stapte met hulp van de ooms heen over de finantiële bezwaren tegen zijn brandend verlangen: de mensheid in de kerk te dienen. Hij zou predikant worden. Maar zijn eigen geduld bleek niet bestand tegen de treiterige vuurproef van de voorbereiding voor het staatsexamen. Hij was een volwassen man nu, die de brandende begeerte en de onuitputtelijke liefde in zich voelde om iets te dóén voor de mensen, de ongelukkigen te troosten, de gevallenen op te heffen; was dat alleen te bereiken door het eindeloos her-

kauwen in zijn moeizame geest van jaartallen en Latijnse declinaties? In overleg met zijn vader koos hij een kortere weg: een cursus in Brussel zou hem in 3 maanden kunnen opleiden tot evangelist in de Borinage, maar aan het eind van die termijn weigerde men hem een aanstelling, omdat hij ‘geen onderwerping kende’. Vincent trok nu op eigen gelegenheid naar de mijnstreek, ging er aan het werk en kreeg ten slotte in Januari 1879 toch zijn aanstelling. Nu hij zijn doel eindelijk bereikt zag, wierp hij er zich op met een hartstochtelijke overgave, die niet bij ieder doel past, of liever, die weldra aan het licht bracht, dat zijn idealen niet in het doel van zijn opdrachtgevers pasten. Evangelieprediking in de Borinage stelt andere eisen dan op de Brabantse hei, moet minder argeloos, minder consequent, in één woord minder evangelisch zijn, wil zij niet een ‘gevaar voor de bestaande orde’ worden. Voor Vincent, wiens toenemende kwaal juist een gemis aan remming op zijn consequenties was, kon het verblijf te midden van de naakte ellende van het mijnwerkersleven niet anders betekenen dan een verwerkelijking van zijn geloof in een deemoedige solidariteit met de ongelukkigen om hem heen: hij gaf tot zijn bed en zijn laatste niet strikt onmisbare kleren weg, leefde van droog brood en verwaarloosde opzettelijk zijn uiterlijk, om zich in niets van zijn omgeving te onderscheiden. Zulk een middeleeuwse deemoed strookte weinig met de leger-des-heils-idealen van het Comité te Brussel en aan het eind van het eerste halfjaar werd Vincent's aanstelling niet verlengd. Het machteloos aanzien van zoveel menselijke ellende en verwording, maar vooral het verzet van de heren van het Comité tegen zijn verlangen de ellende, die hij niet lenigen kon, te delen, brachten hem in een innerlijke crisis, waarin hij het geloof opgaf om de liefde te behouden en het anker der hoop dreigde te verspelen. In zijn brieven verdwijnen sindsdien de preekjes en bijbelteksten, hij mijdt de kerk, en de leer maakt bij hem plaats voor een ruime menselijke gezindheid.

Na zijn ontslag bleef Vincent nog meer dan een jaar in de Borinage, afgezien van enige zwerftochten door Zuid-België en Noord-Frankrijk, hongerig voorttobbend van het beetje geld, dat zijn vader en Theo hem toezonden, een schijnbaar doelloos en werkeloos bestaan, waarmee hij zijn familie tot

wanhoop bracht en de verhouding met thuis tot zijn machteloze droefheid steeds meer gespannen werd. Na een brief van October '79, waarin hij zich tegen de verwijten van ‘rentenieren’ en eigengereidheid, die Theo hem bij een bezoek gedaan had, verdedigde met die aangrijpende vergelijking van de ‘luie’ gekooide vogel, zweeg hij tot Juli '80 en begon toen een moeilijk bedankje voor gezonden geld, dat uitliep in een uitvoerige en aangrijpende zelfbekentenis, met de harde woorden: Het is een beetje met tegenzin dat ik je schrijf, na zolang gezwegen te hebben en dat om meer dan één reden. Tot op zekere hoogte ben je een vreemde voor me geworden.’ Blijkens deze en een paar volgende brieven - want het vertrouwen in Theo overleefde de schok - ervoer Vincent zelf deze zware crisis als een pijnlijke bevrijding en in vele opzichten was het dat ook. Al zijn voorafgaande pogingen en mislukkingen hadden onder de voogdij van het ouderlijk huis en de familie gestaan. Als het ware aan de hand van zijn vader was hij nog in de zomer van '78 naar Brussel gegaan. De nieuwe mislukking in de Borinage, die hem bovendien vervreemdde van het kerkelijk geloof, waarop zijn vaders pastorie gebouwd was, gaf hem de overtuiging dat er nu genoeg ‘gewikt en gewogen, overlegd en geraadschaft’ was door de familie en dat hij zich los moest maken van haar voogdij. Zijn taaie binding met het verleden enerzijds, zijn gebrek aan koel zelfbesef anderzijds dreven hem ook nu tot de meest radicale middelen. In de dagen van zijn vrome offerzucht te Londen had hij de consequentie niet kunnen weerstaan zijn gouden horloge en glacé handschoenen op een collecteschaal in de kerk te gooien. Nu leek er geen andere mogelijkheid om zich vrij te maken uit die braaf-burgerlijke sfeer van gematigde vroomheid en bescheiden vooruit-willen-komen dan die van een onderduiken in de grauwe massa: het is niet een symbool van evangelische nederigheid alleen, wanneer hij zijn gezicht met kolenstof besmeurt. In honger, kou en verwaarlozing, in doelloze zwerftochten onder een brandende zon of snijdende kou, lag de bittere voldoening dat dit leven hem voor altijd losmaakte van de welmenende toekomstplannen van de ooms. Dat hij niet geheel onbewust die weg ging, bewees een zin uit de al eerder genoemde brief van Juli 1880: ‘Maar kijk eens, armoede en misère zijn er niet

voor niets, en ook een diepe ontmoediging is er niet voor niets, en ook is het soms een goed middel om zich de noodzakelijke eenzaamheid te verschaffen om je eenigszins te kunnen verdiepen in het een of andere vraagstuk, dat je bezighoudt.' Heel zijn verder leven heeft hij van deze bescherming die boerekielen en afgedragen kleren hem boden, geen afstand meer kunnen doen.

Als een bevrijding ook van een drukkende schuldenlast ervoer hij het afwerpen van zijn extatisch zelfkwellend en zelfvernederend godsgeloof, dat tegenover de schreeuwende noodzaak van practische hulp voor zijn gevoel medeplichtig moest worden aan de zalvende machteloosheid der kerk en de halfheid van haar dienaren ten aanzien van het leed van armoede en verdrukking.

Maar de grootste bevrijding lag opgesloten in de woorden, die hij in een brief van September schreef: 'Ik kan je niet zeggen, ondanks al de nieuwe moeilijkheden, die zich dagelijks voordoen en zullen voordoen, ik kan je niet zeggen, hoe gelukkig ik me voel, dat ik het tekenen w e e r opgenomen heb. Al lang was ik daarover bezig, maar het leek me aldoor onmogelijk en boven mijn bereik. Maar nu, ook al voel ik mijn zwakte en pijnlijke afhankelijkheid in tal van dingen, heb ik mijn gemoedsrust teruggevonden en met de dag neemt mijn energie weer toe.'

Er blijft iets onverklaarbaars in het verschijnsel, dat een jonge man, opgegroeid te midden van schilderijen en in persoonlijk contact met kunstenaars, met een zo sterke drang tot emotionele ontlading en met een zo uitzonderlijk talent tot vormgeving aan die emotie, zeven en twintig jaar kan worden voor hij langs heel een calvarie van mislukkingen en teleurstellingen, dolend, aarzelend en wederstrevend tot het inzicht in zijn bestemming komt. Just Havelaar zocht een verklaring hierin, dat Vincent 'levend in een tijd die juist den grooten kunstenaar voor diepe problemen stelt, welke buiten de eigenlijke sfeer zijner kunst liggen, nog niet het centrale punt van zijn geestelijk leven gevonden had'. Afgezien nu nog hiervan of er werkelijk een dergelijke afstand tussen 'tijdsproblemen' en kunst zou bestaan, lijkt het mij bij weinig mensen zo zeker als bij van Gogh, dat 'het centrale punt van zijn geestelijk leven' van de aanvang af vast stond.

Terecht schreef hij: ‘Ik ben een soort gelovige in mijn ongeloof en al ben ik veranderd, ik ben dezelfde en wat mij kwelt is niet anders dan dit: Waar ben ik goed voor, kan ik niet op de een of andere wijze dienen en nuttig zijn?’ Het was datzelfde verlangen geweest wat hem uit de nutteloze, ‘tulpenhandel’ van ‘de zaak’ verdreven had en hem een ‘betrekking in verband met de kerk’ - d.w.z. in navolging van zijn als ideaal beschouwde vader - had doen zoeken. Men kan moeilijk aannemen, dat hij dat ‘nut’ niet in de kunst kon zien; van een ascetische tegenstelling tot de kunst was ook in zijn vroomste tijd geen sprake, men zou eerder kunnen zeggen, dat hij de kunst, gelijk alles wat indruk op hem maakte, a.h.w. meetrok in zijn ethisch-godsdienstige beschouwingen. Zie b.v. hoe zijn bewondering voor de landschapschilder Daubigny geheel berust op de gedachten in zijn werk uitgedrukt (brief van 3 Maart 1878) en hoe hij, sprekende over de wijze om een innerlijk en geestelijk levend mens te worden, daarbij steun zocht in de geschiedenis, ‘van de Bijbelsche geschiedenis tot de Omwenteling toe’, in de boeken van Dickens en Michelet en in het werk van Rembrandt, Breton, Millet en de Groux e.a.

Waarschijnlijker, maar daarmee nog niet bewezen, lijkt de veronderstelling, dat het minderheidsbesef, dat uit bijna al zijn woorden en daden sprak - al zijn daarmee de oorzaken ervan nog niet aangewezen - hem er bij herhaling van terughield zichzelf tot die de mensheid en het goede door hun bijzondere gaven dienende groten te rekenen en dat te minder omdat hij weinig geneigd was de sterren naar hun grootte te onderscheiden en vond ‘dat ook dat reeds iets betekent mediocre te zijn’.

De spanning tussen zijn machteloze offerzucht en de zee van ellende om hem heen, tussen zijn evangelisch radicalisme en het schipperen van zijn superieuren moet ten slotte de weerstand in hem overwonnen hebben en hij greep naar het enige middel, dat hem overbleef om zijn emotioneel verzet tegen dat alles, althans te uiten.

Maar volstreden was de strijd daarmee niet en de bevrijding kon niet blijvend zijn. Bedenkelijk in dat verband is al de bescheidenheid, ja men mag wel zeggen de deemoed, waarmee Vincent aan het werk toog, hoe sympathiek de lezer van zijn

brieven daardoor ook getroffen mag worden. Ziet men de angst, waarmee in onze tijd de jeugd er van afgehouden wordt zich aan de ervaring der ouderen te scholen uit vrees dat er een armetierig spruitje oorspronkelijkheid verloren zal gaan, dan doet de trouwhartige naarstigheid, waarmee Vincent door studie van handleidingen en het natekenen van reproducties zijn achterstand in vakbekwaamheid tracht in te halen, gezond en reëel aan. Maar er schuilt in die deemoed ook een krampachtig verweer, een verweer tegen de vereenzaming, die hij voortdurend als een bedreiging boven zich voelde, en die hem dreef tot een impulsief, onbesuisd en tyranniek streven naar gemeenschap met zijn medemensen, dat die medemensen alleen maar kon afschrikken.

Er is veel geschreven over de verhouding van genie en waanzin in het algemeen en bij van Gogh in het bijzonder en terwijl het inzicht der medici, die zich hiermee bezig hielden, zich laat samenvatten in de uitspraak van Vinchon: ‘de waanzin heeft nooit het genie voortgebracht’, zijn de vereerders van de mens en kunstenaar van Gogh vaak geneigd hier een oorzakelijk verband te zien. Hetzij wel dat zij in zijn paroxyomen van scheppingsdrift de onmiddellijke uitwerking der epilepsie zien, die immers niet voor niets van ouds de morbus sacer (de heilige ziekte) heette, hetzij dat zij de verduistering van zijn geest zien als een noodlotstragedie, als een bezwijken aan ondraaglijke spanningen tussen een al te hoog gerichte wil en zijn aardse verwezenlijking, tussen een rusteloos en hartstochtelijk streven naar het goede en menselijke in een wereld van zelfzucht en mechanisatie. Ook ontbreekt de voorstelling niet - hoe zou het anders hier te lande? - dat hij ‘mateloos tragisch is ondergegaan als een die God niet kent en verteerd wordt van zichzelven’, want er is, vooral voor hen, die zich die strijd zonder de minste aanvechting sparen, iets bijzonder verheffends in die worsteling met God van den ‘ongelovige’.

Tegenover de eerste ‘verklaring’ staan de duizenden gevallen van epileptici, wien alle genialiteit vreemd is, tegenover de tweede de medische opvatting, dat van Gogh aan een erfelijk bepaalde kwaal van epileptische aard zou hebben geleden, die pas in zijn laatste jaren acuut werd, maar waarvan de eerste aanwijzingen, zijn grote overgevoeligheid en gebrek

aan aanpassing zich al veel eerder voordoen. Hiermee is misschien iets weerlegd, maar nog niets gezegd. In hoeverre hield zijn overgevoeligheid hem eerst jarenlang van zijn bestemming af en stond daarna zijn ontwikkeling in de weg en in hoeverre maakte diezelfde overgevoeligheid hem toegankelijk voor de sociale nood van zijn tijd en gaf daarmee zijn werk die tegelijk wrange en naïeve menselijke toon, die er wellicht het meest eigene van is? In hoeverre was zijn vereenzaming - zie zijn conflicten zelfs met Theo - psychisch bepaald en in hoeverre was zijn dwarse onmaatschappelijkheid een overgevoelige, maar menselijke reactie op een verworden maatschappij? In hoeverre was zijn ongeremde wil, zijn geprikkeld verzet tegen alle steeds weer met deemoed gezochte leiding de oorzaak van veel nodeloos en moeizaam tobben en in hoeverre was het juist die doordravende wil, die hem een machtig en ontroerend levenswerk deed scheppen in die enkele jaren, die voor andere kunstenaars hun leertijd omspannen?

Allemaal vragen, die ook zonder hun moeilijk te benaderen antwoord ons kunnen doen gevoelen, dat genie en waanzin nog op andere wijze verbonden kunnen zijn dan op de enkelvoudig logische van oorzaak en gevolg en dat de groeikracht van het genie zowel uit de heldere beek als uit het giftig moeras zijn voedingssappen opzuigt.

De zekerheid omtrent zijn bestemming, die Vincent in de Borinage won, zou hem nooit meer verlaten, d.w.z. niet de zekerheid een zó of zó groot kunstenaar te zijn, maar die zekerheid: over de vermogens te beschikken om door ijverig ploeteren een nuttig mens te zijn. In de elf jaren, verlopen sinds hij zijn vaders pastorie verliet, maakte hij persoonlijk de ontwikkeling door, die zich in de Europese geest over een zoveel langer tijdperk had voltrokken. De 16-jarige Vincent was de wereld ingegaan met de overtuiging, dat de schaapjes van zijn vaders kudde en de zaak van de heren Goupil en Co gelijkelijk in Gods zorg deelden en dat de mens geen andere zorg had dan God te dienen. Maar hij had ervaren hoe de Goupils en hun vele compagnons die zorg zelf voor hun rekening namen en dat buiten het kerkhof van Zundert de armen zelfs in de dood nog niet gelijk waren aan de rijken. Omdat hij tot de smartelijk uitverkorenen behoorde, die het leed der

wereld als hun persoonlijke schuld dragen, had hij in een steeds nederiger dienst van God, zwoegend aan een taak tegen zijn aard en aanleg, naar een innerlijke verzoening gestreefd. Totdat in de duisternis der Borinage hem de ogen opengingen en hij tegenover de aardse berekening der Goupils niet langer het vertrouwen op de hemel, maar de aardse rekenschap der weldenkenden stelde. Niet naar een hem door de hemel opgelegd plan, d.w.z. naar het voorbeeld van zijn vader, zou hij voortaan de mensheid dienen, maar naar zijn eigen krachten en kunnen: hij greep naar de tekenstift om hem niet meer uit de hand te leggen. Zij werd zijn vorm van 'rekenschap'.

Als een voorlopige en daarom niet drukkende regeling aanvaardde hij Theo's finantiële steun. Binnenkort, als hij het vak de baas was, zou hij immers voor zichzelf kunnen zorgen. Na een paar maanden ploeteren in de enge ruimte, die het mijnwerkersgezin, waar hij inwoonde, hem kon afstaan, zocht hij in Brussel een betere werkgelegenheid en enig contact met andere schilders. Hij vond er inderdaad een van zijn weinige vrienden: Anton van Rappard, die een plaatsje op zijn atelier voor hem inruimde. Vijf jaar lang leefden de keurige jonkheer en de ruige Vincent met elkanders werk en zorgen mee (zie Vincent's B r i e v e n a a n R i d d e r v a n R a p p a r d), tot een van die misverstanden, waartoe zijn prikkelbaarheid zo licht leidde, daar een eind aan maakte.

In het voorjaar van '81 nam Vincent uit zuinigheidsoverwegingen zijn intrek in de pastorie te Etten, waarheen zijn ouders verhuisd waren. Hij vond er in het schrale Brabantse land en zijn zwoegende bewoners als het ware zijn natuurlijke modellen. Want evenals in zijn oordeel over kunst overwoog in zijn eigen actieve pogingen de thematiek en wel die zeer bepaalde thematiek, die van het beroep op het menselijk gevoel van de ontroering, die de mens in de mens wekt. Een schilderij van Israëls (een oude man met zijn hond bij een uitdovend vuur, is voor hem d e weemoed, in een paar oude paarden van Mauve ziet hij 'd e resignatie, maar de echte soort, niet die van de dominees'. Hij zelf zei hetzelfde met andere woorden, toen hij schreef: 'Ik ben gedecideerd geen landschapschilder; als ik landschappen maken zal, zal er altijd iets figuurachtigs in zijn.' Is er een betere karakteristiek

van zijn latere landschappen denkbaar? En nog directer spreekt zijn neiging tot menselijk-emotioneel vertolken van de natuur in opmerkingen als deze: ‘Het platgetrapte gras aan den kant van een weg heeft iets vermoeids en bestovens als de bevolking van een achterbuurt. Toen het laatst gesneeuwd had, zag ik een groepje savoye koolen die stonden te verkleumen, dat me herinnerde aan een groepje vrouwen, die ik 's morgens vroeg in een water- en vuur-kelder had zien staan, in hun dunne rokken en oude shawls.’

Die gelukkige zomer van hardwerkend vorderen in Etten werd afgebroken door een soortgelijke ervaring als met Ursula Loyer, maar hoeveel pijnlijker voor de gerijpte man dan voor de schuchtere jongen, hoeveel pijnlijker ook waar het hier een nichtje gold, - een jonge weduwe, wie een damesachtig verschrompelde intuïtie belet had de man te zien in de neef-zonder-vooruitzichten - zodat nu de hele familie, zijn ouders niet uitgezonderd, zich tegen hem keerden over zoveel gebrek aan tact en verantwoordelijkheidsgevoel bij iemand zonder ‘middelen van bestaan’. Vincent reageert met een dwars en dwingend optimisme: hij beschikt over genoeg liefde om dat koude hart te ontdooien, maar als de vol goede bedoeling samenspannende familie hem belet dat hart zelfs te benaderen, rechtvaardigt hij a.h.w. zijn nederlaag door een averechtse eerzucht, hij accentueert in zijn houding, leefwijze en kleding, ja, in zijn spraak, zijn handwerkerschap, dat een onoverkomenlijke afstand tussen hem en de familie, d.w.z. de geslaagde burgerij, schept. Het is half deze isolatie-neiging en half de hunkering naar wat menselijke aanhankelijkheid en warmte van dezen manlijken man, die hem in den Haag, waarheen hij uit Etten de wijk genomen had, in de armen drijven van de straatmadelief Sien, het model van de navrante tekening S o r r o w . Eng behuisd met Sien en haar beide kinderen, schraal terend op Theo's maandgeldje, dat noch op een gezin, noch op zijn gebrek aan finantiëel doorzicht berekend was, gekweld door de zedelijke verontwaardiging der familie en de kleine kuiperijen van Sien en haar moeder, tobde hij in den Haag twee vruchtbare leerjaren door. Aanvankelijk vond hij steun en leiding bij zijn neef Mauve, maar de ‘ontoonbaarheid’ van Vincent en zijn milieu bracht verwijdering, die tot een openlijke breuk werd,

toen de leerling de pleisterafgietsels, die de leraar hem schools als tekenmodel voorschreef, in de kolenbak gooide.

In een brief uit de zomer van '83 schreef Vincent: ‘Niet alleen ben ik betrekkelijk laat begonnen met teekenen, doch daar kon nog wel bijkomen dat ik betrekkelijk op zoo heel veel jaren leven niet mag rekenen’. En ‘bij wijze van raming of bestek maken van iets’ hierop voortgaande, kende hij zichzelf ‘een zeker aantal, neem tussen 6 en 10 jaren’ toe. Men kan hier een treffend voorbeeld van helderziendheid in zien, maar een verklaring van deze woorden zal men toch eerder moeten zoeken in het oude schuldgevoel: nu Vincent eenmaal tot het inzicht was gekomen, dat hij ‘een tekenaarsknuist’ had, kon de beoefening van zijn kunst hem weer niet anders zijn dan het middel om zijn ‘schuld’ af te doen. Dit stellen van een termijn doet meer aan als een zich aangorden en opdrijven tot een taak dan als het weemoedig besef van een naderend einde. Hij zwoegt en tobt op het vermeesteren der technieken, maakt tekeningen, aquarellen, schilderijen, litho's, meer als een man die een nooit voleinde verplichting afdoet dan als een die opgaat in zijn roeping. En die verplichting bindt hem onwrikbaar aan wat hij in zijn vaders pastorie ‘de armen’ had leren noemen, aan het volk. Zijn leefwijze, hoezeer ook bepaald door zijn armoede, is een opzettelijk opgaan in het volk, in zijn maatschappij-beschouwing stelt hij een zatte, emotioneel-verschrompelde burgerij tegenover een onmiddellijk levend volk, als oud en nieuw, als anti-revolutionnair en revolutionnair, als het doodlopende en het oneindige, als rechts en links van de barricade, en - voegt hij met de hardheid van den bezetene den armen Theo toe, - wij staan ieder aan een kant daarvan. Zijn werk ziet hij als een taak tegenover het volk, èn door er in vorm te geven aan die onmiddellijke door geen beschaafde schaamte geremde emotionaliteit van het volk, èn er naar te streven zijn werk voor het volk toegankelijk en bereikbaar te maken. Het eerste bepaalde voorlopig de toon van zijn werk: juist omdat hij zelf geen kind van het volk is, ziet hij alles tragischer, grauw op grauw, komt hij tot een somber palet, waarvan hij zelf het op-gelegde vaag blijkt te beseffen, waar hij schrijft: ‘Ik heb me er wel eens over verwonderd, dat ik niet meer colorist was, omdat mijn temperament dat bepaald zou doen verwach-

ten.' Het tweede bepaalde zijn voorkeur voor de reproductiekunst en met name voor de vooral Engelse houtgravures en litho's, die de illustratie en het tegenstuk vormden van het werk der grote 19e-eeuwse sociale-romanschrijvers. Zijn correspondentie met van Rappard gaat voor een groot deel over de 'Graphic'- en 'London News'-platen van Herkomer, Green, Swain e.a., die van Rappard en hij hartstochtelijk verzamelden en in wier werk en werkkring Vincent jarenlang zijn ideaal heeft gezien.

In September '83 trok Vincent naar de Drentse venen. Het lag in de lijn van zijn neiging iedere gedachte tot zijn uiterste consequentie te voeren dat hij zijn somber palet met het grauw-op-zwart van het armzalig leven der veenarbeiders ging verduisteren, maar zijn vertrek was toch ook een vlucht voor de consequenties van zijn trouw aan de zielige en reddeloze vampier, die Sien hem meer en meer bleek te zijn.

Vier maanden later vluchtte hij in een soort paniekstemming uit Drente weg en zocht nog weer eens een toevlucht in de oude pastorie te Nuenen, waar zijn vader nu stond. Alles was beter dan de Drentse eenzaamheid. Leeg en ontredderd had hij er zich gevoeld, nadat hij zelfs de armelijke namaak van een normaal mannenleven met vrouw en kinderen - 'in een atelier hoort een wieg en een kakstoeltje' - had moeten opgeven. De brievenstroom aan Theo zwelt aan in die vier maanden, hij klampt zich vast aan de enige mens, die hem na staat en zijn lange betogen, dat Theo de zaak naar den duivel moet zenden en met hem schilder worden, zijn niet anders dan symbolische pleidooien om hem uit het vijandige kamp naar zich toe te halen. Want meer dan ooit te voren gaat hij hier in Drente beseffen dat hij alleen staat tegenover - de anderen, dat ook het volk, dat hij met zijn brandende liefde èn zijn hunkerend verlangen naar veilige verborgenheid tegemoet trad, zich vervreemd van hem afwend: 'Eenzaamheid zeg ik en niet eens stilte, maar d i e eenzaamheid - welke een schilder treft, die in een onbegane streek door Jan en alleman wordt aangezien voor gek, moordenaar, vagebond, etc., etc.' Meende hij werkelijk dat de argwaan der turfspitters den schilder gold of had hij in hun ontstelde blik de waanzin gespiegeld gezien?

De ontvangst thuis vol duldende vriendelijkheid en ver-

gevensgezind uitzien naar zelfverwijt kon op Vincent geen andere indruk meer maken dan ‘angst om een grooten ruigen hond in huis te hebben. Hij zal met natte poten in de kamer komen - en dan hij is zo ruig. Hij zal iedereen in den weg lopen. En hij blaft zo hard. Het is een vuil beest - kortom.’ Vincent van zijn kant ‘toegevende, dat ik een soort hond ben, laat hen in hun waarde’ en zo met ups en downs verdragen zij elkaar tot ds. Van Gogh's plotselinge dood in Maart 1885.

Van de omvangrijke productie van deze twee Brabantse jaren, kennen wij slechts een deel: in hoofdzaak het werk, dat Vincent in ruil voor zijn maandgeld aan Theo toezond, altijd weer hopende eindelijk iets verkoopbaars te leveren. Al wat bij zijn vertrek in Nuenen achterbleef, kwam op den duur bij een opkoper terecht en raakte verstrooid. Wat er overbleef doet duidelijk de taak zien, die hij zich stelde of liever: wat de gestelde taak onder zijn handen werd. Zijn leven lang sterk gebonden aan zijn jeugdherinneringen en weinig bedacht op originaliteit wilde hij het Brabantse boerenleven uitbeelden naar het voor hem grootste voorbeeld: Millet. Maar al werkende moet hij ervaren hebben, dat alleen ‘het Brabant dat men gedroomd heeft’ en dat hij de eerste weken in Nuenen, ‘de werkelijkheid soms al heel dicht bij dacht’, beantwoordde aan het landelijk monumentalisme van den meester van Barbizon. Zijn overgevoeligheid voor het tragische erkende in deze knoestige boeren en kromgegroeide wevers, deze gezichten, die waren als de voorstudies in klei voor de eerste mens van een achteloos god, de tot slaven der dienstbaarheid geworden ‘kinderen der natuur’. Na twee jaar ploeteren in het open veld in weer en wind, neergehurkt in de donkere achterhuizen der wevers, in zijn ‘atelier’, eerst zijn moeders mangelkamer, toen de zolder van den Roomsen koster, had hij dit Brabant in al zijn armelijke knusheid en trouwhartige bestialiteit gevat: de Aardappeleters. Hij had deze mensen gevat en hij wist het: ‘Het zou wel kunnen blijken, dat het een echt boerenschilderij is. Ik weet dat het dat is.’ Maar wat had hij er mee bereikt? Zijn werk bleef onverkoopbaar en het Brabant, dat hij op zijn wijze had willen nader komen, dat hij niet alleen maar als pittoresk had willen genieten, maar dat

hij in zijn werk een stem had willen geven, week voor hem terug. De mensen wezen hem na als in Drente, de pastoor verbood zijn parochianen model voor hem te staan. Een korte liefdesgeschiedenis, nog schrijnender dan de vorige, had hem opnieuw bitter doen ervaren, hoezeer hij van zijn eigen milieu vervreemd was: een vrouw uit een notabele familie, type van de vroeg-verdorde 19e-eeuwse oude-jongejuffrouw, had een diepe genegenheid voor hem opgevat en de weinig verwende eenzame genoot van haar hartelijk meeleven, tot haar familie meende te moeten ingrijpen, wat haar in een zenuw-crisis bracht, die zelfs tot een zelfmoordpoging leidde. Met de dood van zijn vader, hoezeer ze ook van elkaar vervreemd waren, voelde hij een stuk van zijn jeugd verloren gaan. In diezelfde tijd brak de vriendschap met van Rappard af. Gekweld door de eenzaamheid en de vijandschap van zijn omgeving, ging zijn brandende begeerte naar gemeenschap met mensen andere wegen zoeken: hij haakte naar het verloren gaan in de massa van de grote stad en - waar de ‘gewone’ mensen hem altijd weer afstootten - naar het contact met zijn medezonderlingen en kunstbroeders. Hij nam zich voor gelijk met zijn moeder in het voorjaar van '86 Nuenen te verlaten, maar het plan eenmaal gemaakt, had hij geen rust meer: in November '85 vertrok hij plotseling naar Antwerpen.

Het contact met andere schilders gaf hem een schok: zijn werk leek hem stijf, ‘alsof ik 10 jaar cellulair had gezeten’. Uit het bonte leven der havenkwartieren waren de modellen voor het grijpen - voor wie over de paar franken beschikte om ze te betalen. Een werkkoorts grijpt hem aan. Hij verslindt modellen. Hij verslindt verf, linnen, penselen. In het museum verslindt hij het werk van Rubens. Er gaan noodkreten naar Theo, omdat er geen geld voor voedsel overblijft. En zodra er weer een brief met wat geld komt, gaat hij ‘op de modellenjacht’. Ten einde raad laat hij zich aan de academie inschrijven, waar hij gratis over modellen beschikt. 's Avonds werkt hij op de tekenklasse en daarna vindt hij nog weer model beschikbaar op een artistenclub tot diep in de nacht. Na drie maanden moet hij Theo schrijven, dat hij volkomen uitgeput is. Deze raadt hem voorlopig naar Brabant terug te keren, om dan in de zomer bij hem in Parijs te

komen, maar Vincent, die nooit kan wachten, wiens prikkelbare zelfstandigheid al in conflict is gekomen met de leraren van de academie en wiens gemeenschapsverlangen zich, teleurgesteld in de boeren, nu op de kunstbroeders richt, die hij door Theo te Parijs hoopt te ontmoeten, verlaat plotseling Antwerpen en een met krijt aan het station gekrabbeld briefje bericht Theo zijn aankomst te Parijs.

Alleen uit de brieven uit Antwerpen kan men opmaken, dat de tijd daar doorgebracht een crisis in van Gogh's werk betekende, dat werk zelf bleef ook hier onbeheerd achter en ging verloren. Hoe die crisis in Parijs tot een omslag voerde, weten we uit het werk, maar hier, waar hij met Theo samen was, missen we de betogende en getuigende begeleiding der brieven. Oppervlakkig gezien betekende die omslag, dat de schilder van de sombere gamma der A a r d a p p e l e t e r s zich plotseling gewonnen gaf aan de invloed der Parijse plein-air-schilders, zich zo dicht aansloot bij de impressionisten en neo-impressionisten, dat men hem, toen het werk uit zijn Franse tijd de aandacht ging trekken, met verloochening of onderschatting althans van zijn obscuur Hollands verleden, eenvoudig bij deze Franse scholen heeft ingedeeld. Uit de laat-Nuenense en uit de Antwerpense brieven ziet men echter, dat dit proces veel eerder inzet, uit zijn Zuid-Franse werk, hoe hij die invloeden zelfstandig, als de zelfstandige Hollander, die hij bleef, verwerkte. Er is dadelijk iets polemisch in zijn eerste opmerking over ‘een school, ik geloof van impressionisten, maar ik weet er niet veel van’, iets koppigs in de verdediging van zijn somber palet, met een beroep op Israëls, Delacroix, Rembrandt, tegen hun ‘helderheid’, die laat doorschemeren, dat die helderheid hem boeit, ja, zijn afgunst wekt. Eenmaal schrijft hij over een ‘terugkomen van zijn koper- en groene zeep-tonen’: ‘maar dat dit terugkomen ervan h o o p i k t w e e l e d i g zal wezen, namelijk dat ik er sommige hoop te schilderen in lichter gamma, meer vleesch en bloed, maar evenzeer zoek naar iets n o g m e e r groene zeep en koperachtigs’. Is het niet alsof hij zichzelf overtuigen wil, dat de keuze hem vrij staat, dat hij niet door zijn verleden, zijn ‘tien jaar cellulair’, zijn taak, zijn verantwoordelijkheidsgevoel, zijn schuld of hoe men het noemen wil, gebonden is aan het grauw-op-grauw? En is het niet

alsof hij met het wegvallen van de pastorie losraakt van de last van zijn verleden en de vrijheid durft grijpen om zich te gaan meten met hen, die in het licht leven?

Parijs. Een nieuw begin. Een wegduiken in de bonte menigte na de vereenzaming in het starende dorp. Een werveling van nieuwe indrukken: de stad, de mensen, de musea. En vooral: het moeizaam en vertraagde tweegesprek der brieven, dat aanzwol tot een veelstemmige, levende, sprankelende gedachtenwisseling met Theo en zijn vrienden, de jonge schilders. Hij gaf zich, wat duizelig en onwennig nog, gewonnen aan het licht. Hij schilderde bloemen, kleurige, stralende Seine-landschappen en nog eens bloemen, bloemen. 'Niet eigen,' dacht Theo, die hem zo vaak de bezwaren tegen zijn somber palet had overgebracht. In de 'entresol' van de zaak, waar 'ces messieurs' Theo, als hij het niet te bont maakte, lieten betijen met zijn beschermelingen - men kon immers nooit weten! - in de entresol luisterde hij naar de wilde debatten, kwam er tussen met zijn doordachte volzinnen van Hollands gescandeerd Frans, loodzwaar van ernst en zweeg onthutst wanneer de spot van een Gauguin, de ironie van een Toulouse Lautrec de zaak opeens in het gekke gooide. Want Theo mocht dan al naar Holland schrijven, dat Vincent zo veranderd was, 'veel opgewekter dan vroeger', hij hield zijn humorloze zwaarte, dwars en doordrijverig, waar hij op tegenstand stuitte, koppig-paradoxaal in zijn streven naar wat hij in de anderen voor alles bewonderde: het lichte, luchtige, vluchtige en - opnieuw vereenzamend in het groeiend besef dat hij daarvan was buitengesloten. Zijn teruggedrongen verantwoordelijkheidsgevoel, dat zich niet liet terugdringen, zijn onuitroeibare behoefte aan rekenschap had in zijn Nuenense vereenzaming al een neiging getoond van de inhoud van zijn werk naar de vorm te verschuiven. Met name had hij, voortbouwend op de kleurenwetten van Delacroix, zich rekenschap trachten te geven van de verhouding der complementaire kleuren. De wetenschappelijke kleurontleding van Seurat in zijn pointilleringstechniek leek de logische consequentie van die gedachte en hij sloot zich enthousiast bij de neo-impressionisten aan. Hij ploeterde en 'sjouwde' op de weerbarstige fijne techniek, hij verdedigde star en driftig het nieuwe inzicht, maar zo h i j al wilde, h e t

wilde niet. Van zijn eerste stap in Mauve's atelier af was het nu eenmaal zijn noodlot altijd weer deemoedig en vol kleinheidsbesef van de anderen te willen leren, te worstelen met hun voorbeeld en voorschrift, tot hij in verzet en opstand daartegen zichzelf - en de eenzaamheid vond. Ook tegen Parijs kon dat verzet niet uitblijven, de arme Theo, wrijfpaal van al zijn geprikkeldheid, teleurstelling, verontwaardiging, woede, leed er dagelijks onder en verdroeg met onuitputtelijk geduld zijn consequente onredelijkheid en volhardde in zijn moeilijke dubbelrol van Vincent's enigen waarachtigen medestander èn mede ter wille van Vincent den dienaar van zijn ergste vijanden 'ces messieurs', de 'tulpenhandelaars', die geen woord van waardering voor zijn werk over hadden. Parijs, dat hem vrienden en aanspraak, onderricht, een beetje succes en eindelijk enige bestaanszekerheid had moeten verschaffen - ook Parijs bleek een mislukking. Zijn schuw geworden gemeenschapshonger vluchtte in het verleden en in de illusie. Parijs werd weer de stad, de stenenwoestijn, het asfalt, de wereld van gedenatureerde boulevard-mensen, die hem deed snakken naar buitenlucht en groen, maar de eenheid met de in de aarde gewortelde mens, met den boer, zocht hij niet weer. Hij wilde niet alléén vluchten, maar voor zijn vrienden, de arme, niet-geslaagde impressionisten, de 'arme Parijse huurrijtuigpaarden' wilde hij een toevlucht scheppen in de zuivere lucht. Avond aan avond, tot diep in de nacht sleepte hij Theo mee in zijn roes van wijn en illusies. In een gemeenschap van kunstenaars zouden ze zich nauw aaneensluiten tegen de winzucht der tulpenhandelaars, simpel-weg botje-bij-botje doen en hun inkomsten delen, over de hoofden der Goupil's heen de gewone mensen bereiken en hen leren de schoonheid lief te hebben door hun niet tegen collectioneurs-prijzen, maar tegen een redelijk handwerkersloon iets werkelijk moois in huis te brengen. Ze zouden den boer op gaan met hun werk, met een woonwagen als ketellappers en kermisklanten, met twee wagens, met een trein van wagens op den duur en ze zouden de wereld veroveren...

Intussen ging hij voort met schilderen, zoeken en schilderen; in zijn laatste Parijse jaar zijn het vooral portretten, o.a. dat van p è r e T a n g u y , het doorgewinterde verfhandelaartje

tegen een achtergrond van de tere Japanse prenten, die hij zo bewonderde.

In Februari '88 werd Parijs hem te zwaar, weer vluchtte hij, maar niet naar Brabant of Drente terug, zoals hij vroeger wel had overwogen, maar naar de bloeiende tuin van Zuid-Frankrijk in de lente. Zijn richting werd als altijd meer bepaald door wat hij ontliep dan door wat hij zocht, maar op de achtergrond van zijn verlangen om van het asfalt weg te te komen, leefde toch de gedachte van de toevlucht voor de vrienden en zodra hij in Arles een eigen huisje had kunnen huren, dat hij helder geel liet verven, zag hij naar huisgenoten uit. Toen in het najaar de eerste zich aanmeldde, had Vincent, zoals telkens weer in een nieuwe omgeving, een periode van verhevigde activiteit achter de rug. Bevrijd van het drukkend voorbeeld van alles wat hij in Parijs zijn meerdere achtte - en dat was veel - had hij in een niet te stuiten stroom, een lavastroom van werk, zichzelf teruggevonden. Portretten, interieurs, stillevens, maar vooral landschappen van de uitbundige lentebloei en de verzengende zomer van het Zuiden, waarin de nieuw-veroverde kleur gebleven is en nog steeds aan rijkdom wint, waar de vorm en het zoeken naar de vorm niet meer domineert, waarin terugkeert, wat hijzelf in zijn Haagse beginjaren als het meest eigene in zichzelf erkend en het ‘figuurachtige’ genoemd had: het dramatische. Uit de deemoedige nadoener der Fransen komt opnieuw de Hollander boven, die Franse mensen en Franse landschappen schildert, zoals geen Fransman het zou kunnen. De Franse impressionisten voerden hun picturale stamboom op de grote Hollanders terug. Maar alleen de Hollander onder hun toonde zijn wezenlijke verwantschap met die grote traditie van een bezield en bewogen, een, ‘demonisch naturalisme’.

De eerste bezoeker van het gele huis vond een Vincent die zich voor de zoveelste maal door roofbouw had uitgeput en van zichzelf schreef: ‘Ik ben niet ziek, maar... ik ben weer eens vrijwel toe aan het geval van waanzin van Hugo van der Goes op het schilderij van Emile Wauters.’ En die eerste bezoeker was Paul Gauguin, een man van koude hartstocht, amoreel, scherp-ironisch en zeer zelfbewust, een man, waarin niet alleen Vincent verreweg zijn meerdere zag,

maar die zelf ook volkomen overtuigd was van zijn superioriteit tegenover den schutterigen Hollander. Vincent, zodra zijn werkroes even verslapte, lijdende onder een eenzaamheid, die geen andere gezelligheid kende dan die van het bordeel en van een praatje in de kroeg met zijn enigen vriend naast Theo, den postbode Rolin, keek vol verlangen naar Gauguin's komst uit, maar ook vol onderdrukte vrees: als hij nog een 200 fr. in materiaal had kunnen steken, schreef hij aan Theo, zou hij meer gedaan hebben voor Gauguin kwam, 'nu heb ik in ieder geval zo hard als ik kon doorgezet met dat waar ik aan bezig was, in het grote verlangen hem wat nieuws te kunnen laten zien en niet zijn invloed te ondergaan (want hij zal zeker invloed op mij hebben, hoop ik), voor hem ontwijfelbaar mijn eigen oorspronkelijkheid te kunnen aantonen.' Gauguin, die aan Theo schreef zijn broer 'een beetje overspannen' te hebben aangetroffen en hem wat hoopte te kalmeren, was daar zeker de man niet naar. Zijn ironische verachting voor alles wat Vincent's enthousiasme wekte, voor het bewogene, het pathetische, voor zijn deemoed, zijn worstelen met engelen en demonen maakten de eindeloze gesprekken, die schijnbaar altijd over theorie en praktijk van de schilderkunst liepen, tot een felle verholen strijd, die Vincent meer en meer opwond, te meer nog waar ze altijd uitliepen op een onverschillig gelijk geven van Gauguin: 'Brigadier, vous avez raison.'

Maar het is duidelijk, dat deze groeiende spanning het proces slechts verhaast, niet veroorzaakt kan hebben. Nog voor het jaar ten einde was, verloor hij zo kennelijk zijn zelfcontrôle tegenover Gauguin, dat deze het geraden vond naar een hotel te verhuizen. Dadelijk daarop beging hij in een aanval van zinsverbijstering de daad, die 'den raren schilder' tot 'den gek van Arles' maakte: vervolgd door de herinnering aan de een of andere plagerij waarschijnlijk, sneed hij zichzelf een oor af en bracht het aan een vrouw in een bordeel. Theo, telegrafisch gewaarschuwd, vond hem in een hevige zenuwcrisis in het ziekenhuis te Arles. Een paar weken later werd hij 'genezen' ontslagen, maar zijn ondergang was bezegeld en alle krachten, die hem naar de afgrond dreven, grepen in elkaar en versnelden hun tempo. De deemoed, waarmee hij er zich in geschikt had een gedeclasseerde, een arme sloeber,

een paria te zijn, ja, waarmee hij die vernedering zelfs gezocht had, deed hem ook gelaten het schandmerk van den armen gek aanvaarden, maar wat zijn steeds weer gegriefd en nooit verhard gemeenschapsverlangen niet verdroeg, dat was de wrede nieuwsgierigheid van het te hoop gelopen onverstand, het schervengericht van de in paniek geraakte brave burgers van Arles en hij vluchtte in zijn laatste gemeenschap: die van het krankzinnigengesticht te Saint-Remy, Ds Salles van Arles, die Vincent naar Saint Remy bracht, schreef getroffen aan Theo over het rustig aanvaarden van het onvermijdelijke, waarmee hij deze insluiting tegemoet ging, maar was deze insluiting bij de onredelijken niet een desperate poging de al te zware last der verantwoording uit te sluiten?

Hij bleef er een jaar, waarin de crises met tussenpozen van enkele maanden terugkeerden. Daar tussendoor werkte hij frenetiek als altijd in een als ‘atelier’ ingerichte lege kamer van het weinig bloeiend gesticht, in de sombere tuin, soms ook buiten vergezeld van Frabu, den bewaker, wiens trotse houding van ‘oude Spaanse edelman’ in een van zijn mooiste portretten werd vastgelegd. Soms, opgesloten, wierp hij zich op zijn laatste mogelijkheden: het uitzicht uit het venster en het zelf-portret. Zijn stemming rees en daalde, maar ook onder de meest hoopvolle beschouwingen over het voorbijgaand karakter van zijn ziekte, loert de angst en de wanhoop. Zijn gezichtskring krimpt in, reikt tenslotte niet veel verder meer dan zijn werk, een doel in zichzelf en een krampachtig volgehouden manifestatie van zijn beheersing der demonen. De felheid van de brandende kleuren-orgie van Arles dooft langzaam uit, zijn visioenen drijven hem terug naar het verleden, soms naar de zonnige herinneringen van Zundert, waar hij ‘iedere kamer, ieder pad, iedere plant in de tuin, de omstreken, de velden, de buren, het kerkhof, de kerk, de moestuin, tot de vogelnesten in de acacia's’ terug ziet, maar ook de godsdienstige tobberijen keren terug ‘verward en gruwelijk en zo als ik er in het Noorden nooit gehad heb’. Hij is bang voor godsdienstwaanzin en het is als een zelfkwellend toegeven aan de machten der duisternis, wanneer hij Theo vraagt hem de figuur-tekeningen uit zijn Nuenense tijd op te sturen, om de aardappeleters nog eens over te doen: ‘dat schilderij moet nu helemaal zwart zijn’.

In Mei 1890 werd hem ook de toevlucht van Saint Remy een gevangenis: hij werd er zich van bewust hoe zijn laatste restje zelfbesef verschrompelde in een omgeving, waar zijn werk als een getolereerde uiting van zijn waanzin werd aanvaard, in de gemeenschap der arme verdwaasden, die geen gemeenschap, maar een redeloze kudde zonder onderling contact was, en poogde zich daaraan te ontrukken. Theo, de onuitputtelijke, vond hem een toevlucht in Auvers sur Oise onder toezicht van den kunstzinnigen arts Gachet. Een kort respijt. Zijn aandacht verruimde zich niet weer, zoals vroeger in een nieuwe omgeving, maar verfriste zich als het ware in het contact met den belangstellenden dokter, met Theo's jong gezin, waarmee hij op de doorreis te Parijs had kennis gemaakt, met het golvende, blonde landschap, zoveel minder tragisch dan dat van het zuiden: ‘Ik voor mij,’ schreef hij in een laatste brief aan zijn moeder, ‘ben geheel geabsorbeerd in die onafzienbare vlakte met korenvelden tegen de heuvels.’ De weerkerende spanning tegen het midden van de zomer laat zich uit zijn voortjagende productie aflezen: zware onweersluchten dreigen boven de idylle van een vervallen boerderijtje, het koren begint wild te golven, zwarte stormvogels kolken er overheen - als een pijnlijk vertrokken glimlach het primitief-bonte beeld van het gemeentehuisje van Auvers in 14-Juli-tooi.

Dan met de demonen van de waanzin op de hielen een laatste vlucht: buiten in het veld jaagt hij zich een kogel in het lijf. Maar ook de dood wendt zich af, als hij hem met uitgestrekte handen tegemoet treedt. Nog twee dagen ligt hij op zijn bed, rookt zijn pijp en kijkt naar zijn schilderijen, die Theo telkens anders moet ophangen. ‘Ik wilde dat ik zo kon heengaan.’ In de vroege morgen van de 29e Juli 1890 werd hem deze éne wens althans vervuld.

De laatste brief, die Theo bij hem vond, bevatte behalve het stereotype bedankje voor gezonden geld deze woorden: ‘nog eens zeg ik je, dat ik je altijd zal beschouwen als iets anders dan een gewone Corot-koopman, dat je door mijn bemiddeling deel hebt aan het voortbrengen zelf van bepaalde doeken, die ook in de ondergang hun rust behouden’.

Theo kon zich niet losmaken van zijn ‘bemiddelaar’, zijn verslagen geest dwaalde hem na, zijn lichaam volgde willig.

Een half jaar later rustten de beide broers op het kerkhof van Auvers.

Een paar maanden voor Vincent's dood was in de Mercure de France het eerste waarderende woord over zijn werk verschenen van de hand van Aurier. Maar de algemene erkenning won slechts langzaam veld en het zou tot 1905 duren voor de rusteloze ijver van Theo's weduwe bereikte, dat een museum in zijn vaderland een tentoonstelling van zijn werk inrichtte, het eerste begin van wat een ware cultus van het werk en de persoon van den groten onbegrepene zou worden. Toch moet voor geen onbegrepene nadrukkelijker dan juist voor van Gogh de niets-zeggende 'verklaring' worden afgewezen, dat hij 'zijn tijd vooruit' zou zijn geweest. Over een halve eeuw afstand gezien, doet ons nu de schilderkunstige vernieuwing in zijn werk aan als tamelijk incidenteel en voor een groot deel beheerst door zijn minderwaardigheidsgevoel tegenover alles wat met aplomb een nieuwe theorie verkondigde. En ook de gedachtenwereld, die we èn uit zijn werk èn uit zijn brieven kennen, is niet die van een nieuwlichter. Integendeel, het treft ons telkens weer en het wekte de spot van zijn Parijse kameraden, dat hij bij al zijn afkeer van wat verstard en gemechaniseerd, verdord en verschrompeld was, bij zijn weinig gedifferentieerde overtuiging, dat hij 'aan de andere kant van de barrikade' tegenover de zatte bourgeoisie stond, toch zich nauw verwant voelde aan de geest van naar het scheen overleefde ouderen als Dickens, Hugo en Eliot en aan de grote romantische en landelijke Franse schilders.

In het, zij het nog beperkte, perspectief van een halve eeuw is voor ons die verwantschap begrijpelijker - en toegankelijker. In het 'altijd figuurachtige' van zijn schilderijen en tekeningen, in de hardnekkig-stamelende mensenliefde van zijn brieven spreekt onmiddellijker en ontroerender dan waar ook het inzicht, waarmee de 19e eeuw de mensheid verrijkte en waarvan wij nu dwars door de antithesen van partijen en richtingen heen de groei kunnen volgen, het zondebesef, dat christenen en ontkerstenden delen, de tragisch-optimistische wetenschap, dat wij zelf verantwoordelijk zijn voor het lot van dat vreselijk en meelijwekkend wezen, dat mens heet.

Uit zelfbehoud
door A. Roland Holst

1. De schoonheid en het mooie of leelijke

Menschen, die het zich, uit voorkeur voor alles wat zij als van het volk en dus als ‘echt’ beschouwen, hebben aangewend, plat te praten, zijn onechter dan menschen, die geaffecteerd praten en doen, en die trachten naar wat tenminste in een verlengde van hun aard ligt. En wat de estheet van vroeger, die modieus was in het mooie, maakte, was minder onecht dan veel wat er later, toen het leelijke in de mode kwam, geteekend werd en geschilderd door wie evenzeer estheten waren, al waren zij dan op hun hoofd gaan staan om het niet meer te lijken.

In het huis waar de schoonheid niet meer ongevraagd in en uit loopt, zal eerst het mooie in de mode komen, en later - door verveling of door een laffe nasmaak - het leelijke, en beide ontstaan uit een verkeerd heimwee naar haar, die niet mooi was en niet leelijk, maar onweerstaanbaar, en die alleen binnenkomt bij wie leeft in het heimwee naar de ontembare ziel en naar de heldere of duistere zielskrachten. Zij vervult dat heimwee, want zij maakt de ziel waarneembaar voor de twee zintuigen van het lichaam, die de ziel het meest eigen zijn en waardoor haar waarneembaarheid bestendigd kan worden - voor oog en oor.

2. Schoonheid, bedwelming en vervoering

Namaak is dikwijls niet alleen maar namaak, en de estheet van het mooie, en ook de estheet van het leelijke, is niet zelden, al is hij 't dan niet meer rechtstreeks, tevens nog wel een werkelijk kunstenaar.

Onlangs herlas ik Wilde's gedicht ‘The Sphinx’ in de uit-

gave door Ricketts verlucht, en werd door de eentonig bezwerende en oproepende stem van vele strophen zoo onweerstaanbaar als net ware weer terugbedwelmd binnen de kamer waar ik in mijn jeugd diezelfde bladzijden las tot ik hen - met mijn slecht geheugen - uit het hoofd kende, dat ik wel bevestigd moest worden in mijn herinnerde overtuiging, hier te maken te hebben met een gedicht, waarin de schoonheid herhaaldelijk ingrijpt en dan in levenden lijve aanwezig is.

De estheet van het mooie had, was hij maar levend en begaafd genoeg, tenminste dit voor op den estheet van het leelijke, dat zijn heimwee naar de schoonheid uit de eerste hand was, terwijl in den estheet van het leelijke datzelfde heimwee, geringeloord door zijn ergernis over het mooie, thans zich, naar zijn doel onderweg, af laat leiden, agressief wordt, en verzeild raakt in een laag van het bewustzijn, waar de ziel het aflegt tegen de zoogenaamde harde feiten en waar enkel nog het tweede- en derderangsche aan bod kan komen. In den estheet van het mooie was dat heimwee nog uitsluitend een zich bedwelmen aan de herinnering der schoonheid, en de bedwelmde zweeft - is hij maar levend genoeg - vanzelf over naar het domein van het bewustzijn, dat aan den slaap grenst en waar hij, omdat de tijd er geen rol meer speelt, ontmoetingen kan hebben met de vervoerden der schoonheid van weleer. Er zijn korte tijden - en Wilde was van zulk een tijd -, waarin het enkel nog de bedwelming gegeven is, een verleden vervoering weer van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten in een gebied waar ook de bedwelmde, het mooie te boven gekomen, als een volwaardige met de schoonheid om kan gaan.

De tijd, in het grensgebied waarvan wij zijn aangeland, is een andere, en een, waarin de bedwelming afneemt. Want nu is er een vervoering ophanden, maar die van de verschrikking is, omdat de schoonheid, ongeduldig en thans in wrekende gedaante, reeds vlak achter onze steden in een baaierd, die haar voor haast allen nog onzichtbaar doet zijn, met driftige schreden af en aan gaat, wachtend op het teeken van de vergelding der ziel.

3. De beschikbaarheid der estheten

Inzoover nu, evenzeer als dertig of vijftig jaren geleden, vrijwel elk kunstenaar, eerder dan iets mooi te vinden omdat hij ervan houdt, nog van iets houdt omdat hij het mooi vindt, zijn alle kunstenaars, of dichters, nog altijd min of meer estheten, ook al verbeelden zij zich het niet meer te zijn omdat zij het leelijke mooi zijn gaan vinden. Toch zijn er onder hen nog altijd niet weinigen, die - hoezeer dan ook estheet - tevens werkelijk kunstenaar zijn, en zij zijn dat sterker en werkelijker naarmate het in het instrument, in elk kunstenaar als eerste wezensfunctie voorhanden, van ouder makelij is en beter onderhouden. In den kunstenaar, die tegelijk een estheet van het leelijke is, dat hij dan bij voorkeur het ‘echte’ noemt, laat de makelij van het instrument niet zelden te wenschen, en het onderhoud verwaarloost hij, om der wille van het leelijke, veelal uit beginsel.

Daarom zal, ontketent zich eenmaal de ophanden vergelding der zielskrachten over de wereld, de komende schoonheid, ook in de gedaante der verschrikking, en zelfs als zij barbaarsch zou zijn, vanzelf eerder varen in den kunstenaar of dichter, die, voorzoover hij estheet is, estheet is van het mooie, want hij is, mits hij als wezen en persoonlijkheid maar sterk genoeg bleef, als beter instrument, beschikbaarder. Alle schijn ten spijt, behield hij het oude verband met haar - die, van geen tijd zijnde, haar tijd kiest - in toegewijder eenvoud dan hij, die karakter vereerend ten koste van wezen en persoonlijkheid, het echte zocht in het leelijke, en in een laag van het bewustzijn terecht kwam waar al sinds meer dan een eeuw de zielskrachten worden omgezet in energie.

Ook al is zulk een door wezen en persoonlijkheid meer beschikbare estheet voor haar maar een minnaar bij tijdelijk gebrek aan beter, hij zal, dat wetende, er zich niet minder onvoorwaardelijk beschikbaar om stellen, al moet hij de snaren van zijn instrument er aan wagen. Want haar omarming was van ouds het genot dat verteert, en ook als het vernielt is het genot, en waren de dichters niet altijd van hen, die - op welk plan dan ook - roekeloos en onverzaadbaar op het genieten uit zijn?

Maart 1940

De wolken
door C.J. Kelk

Er was misschien één mensch aan boord, die oog had voor hun spel, het spel der wolken, die zich rekten en wrongen als wilden zij de ruimte van de zee met hun soepele, veranderlijke lijven overspannen. Zij hadden, toen de boot afvoer uit de kalme witte haven, lusteloos aan de horizon gehangen als dieren op stok, die niet genegen waren hun kunsten te vertoonen. Maar zoodra de blauwe golven werden uiteengejaagd door de scherpe punt van de steven en bruisend, wit van woede, over elkaar heen uiteenstoven, lieten de wolken zich lui van hun plaats zakken en spreidden hun stompe, geluidlooze vlerken uit als gunden zij het vaartuig niet zijn eenzame gang over het spiegelend water.

Het duurde lang voordat uit de verwarde klontering van wattige spelonken elke rechtschapen zomerwolk zich afzonderlijk afteekende. De grootste klom het eerst uit het vlossige dekenbed, volbracht nog een vage trage omarming aan de achterblijvenden en maakte zich met duizend aarzelingen dralend op reis naar de ondoordringbaar blauwe verte. Toen de groote zich, zakkerig en het lijf vol scheuren, eindelijk had losgewenteld uit de lauwe omhelzing der genooten, bleek opeens ook een tweede bijna losgeweekt van het morsige leger. Hij tornde zijn randen tot rafels en begaf zich haveloos en ontredderd achter de eerste aan, moeizaam op weg.

Hun reis langs de gladde, blinkende hemel was niet voorspoedig. Door onzichtbaren tegenstand werden hun met zware overdaad getooide lijven hevig gehavend. Overal op hun doortocht lieten zij witte wollige pluizen en veeren achter, die bleven zeilen geruimen tijd op de bovenluchtsche wind om dan langzaam te krimpen, te verbleeken en te verijlen totdat er niets van hen restte dan een kleine, gewichtlooze, onwaarneembare ader.

Intusschen waren ook de achtergebleven kleinere wolken vermoeid uit elkander geklauterd en hadden een vloot gevormd, een lange rij weinig zeewaardige schepen, in een trein achter elkaar, als waren het slanke rookpluimen door een onwezenlijke schoorsteen triomfantelijk uitgeblazen. Zij dreven een poos op de vaart, die hun was meegegeven, maar weldra minderde die drift, bij de voorste het eerst, zoodat zij geleidelijk aan met veerende stooten op elkander botsten en veel van hun omvang verloren onder de schok van het dralend deraillement.

Langen tijd bleef de hemel helder geschuurd, leeg en van een stralend blauw, maar de uiteengereten wolken slopen als magere, loerende dieren steeds verder voorwaarts over het vlekkeloos blauwe tapijt, alsof ergens achter de tegenovergestelde, zuiver recht-lijnige horizon een prooi school, onzichtbaar maar zijn aanwezigheid geluidloos en reukloos verradend. Alles wat overbodig was aan de slanke lichamen der wolken scheurde er af en bleef kwijnend en verbleekend achter op de luchtzee; de vormen spitsten zich toe op een snelle behendige vaart, de koppen balden zich vooruit als gesteenten, hard en onverbiddelijk, gereed de koppen van vijanden in te rammen waar ze zich vertoonden; als spitse vinnen slierden sleevormige ribben onder de gezwollen lijven aan.

Zij voeren op een eigen, telkens zich vernieuwende vaart en werden door wisselingen en lichte wendingen onmerkbaar talrijker, zoodat hun leger angstaanjagender het hemelruim doortrok, strijdvaardig op een doel af, dat zich voorloopig nog schuil hield. Sinds lang verschafte de achterhoede geen versche troepen meer. Het scheen of de verraderlijke klaarte der lucht zelve ze opleverde door een heimelijk proces van condensatie.

Op de dekken heerschte de rust, die zon en middagwarmte in zuidelijke streken een deel doen zijn van de atmosfeer. De zon leek uit alle richtingen tegelijk te schijnen en woekerde onbekommerd met zijn licht, nog in het minst niet bedreigd door de wolkkolossus, die een wijde bocht van draaiende bewegingen om haar scheen te voltrekken.

Geen menschelijk oog volgde de wonderlijke gebeurtenissen daar hoog in een onbewoonde nauwelijks ademende ruimte.

Al wat er geschiedde, leek zinneloos en zonder doel. Maar de wolken lieten zich niet afleiden, voeren verder en vervolgden hun kleurrijk spel tegen het blauw glashard gesteente van den stralenden hemel. Zij marmerden onvervaard dit gladglansend vlak, dit licht en hoog gewelf met de matte aderen van hun overschotten, alsof zij netten weefden onder het gaan, die de zon, dit rosgloeiend gedierte, moesten vangen en meesleuren in hun trage vaart naar de tegenoverliggende oever.

Zij maakten dezelfde reis als de man, die eindelijk (omdat hij plotseling het licht minderen zag en de koesterende warmte voelde dooven) opkeek en tot zijn verrassing de blauwe lucht voor de helft bedekt zag met de grauwwitte lijven der wolken, aanhalig samengeklonterd, met enkele, soepel bewegende voorloopers als commandanten van de gevaarlijker vechters, de loggere gevaarten, die vastbesloten schenen heel het maagdelijk gebied der stralende blauwte te bezetten.

Maakten zij dezelfde reis? Zouden zij straks aankomen aan het vasteland en zich ontschepen van de onmetelijke oceaan van het licht om dekking te zoeken in een haven van menschen, machines en rookerige gebouwen, of zouden zij halverwege terugkeeren en hun plaats weer innemen aan de horizon der witte huizen, waar ze als dieren op stokken hadden liggen sluimeren totdat het scherpe fluitsignaal van de boot hen had gewekt en aangevuurd in treinen te vertrekken? Het waren toch wolken, die boven het eiland thuisbehoorden, het eiland van witte huizen en palmen; zij behoorden bij het heete dampige landschap van de blauwe kusten, zij zouden zich niet kunnen onderwerpen aan de discipline van het nuchtere en ontnuchterende vasteland, waarheen de man trok, nadat hij zijn genooten in de gouden mist van een zomeravond had zien wegglijden.

Peinzend staarde hij voor zich uit naar het wemelende water, dat gutsend afgleed van de boorden en dat langzaam van kleur veranderde. Er was niet veel meer over van de blauwe gloed, die tot lichtgroen aangetint, de boorden omspeeld had. De golven hadden zoo woedend gekookt onder de plompe scheepsromp, dat het blauw verkookt was tot een licht grijsgroen, een ziedend grachtwater met kleine witte koppen,

waarover als onoogelijke watervogels de meeuwen dobberden, die den heelen middag trotsch en hoog voor de boeg uit gevlogen hadden als ruiters te paard op hun fiere vlerken, kondigend met de trompet van hun rauwe keel de aantocht der boot van verre.

Steeds grijzer golfde de zee. De glinsterende regen, voor de boegpunt uit, geraakte tot een grauwe kabbeling van nauwelijks te onderscheiden tinten, misselijk makend, wiegend en dreunend, alsof er emmers vuil water van de plecht geworpen werden en weer opspatten. De vaart, zoo koninklijk hoog en dravend begonnen, scheen te verstarren tot een zinneloos gestamp. Doch opeens begon over de waterbewegingen een paarlemoeren glans te lichten, die opnieuw een verhevigde schoonheid aan het wiegelend watervlak meedeelde. De toeschouwer zag om, begeerig de bron dier straling te ontdekken en toen ontwaarde hij achter zich de verlaten horizon, waarvan het schip zich bij elke schroefdraai verwijderde, als een brandende vuurmassa. De zon had zich klein gemaakt en zich opgerold tot een roode bal, waarvan de gloed tot somber violet verdonkerde. Het hoofd opheffend, zag hij opeens de hemel vol bloedende bonken lillend wolkenvleesch. Het branden dier spelonken was niet volledig omdat de rookslierten, die men onwillekeurig met alles wat brandt verbindt, ontbraken. Het was een doodstil, glorieus branden, onbeweeglijk alsof de vurige wolken zich ten doel stelden gaten te zengen in het schoon effen tapijt van de nu weer duidelijk blauwe hemel, die als een laken zoo glad en glinsterend boven de nietig voortbewegende boot stond uitgebreid.

Ook namen de wolken af in omvang, onmerkbaar doofden hun vurige kolommen, zij schenen een rij te vormen van gloeiende rotsblokken, een verstrooid berglandschap los van de horizon en zonder onderling verband. Maar zij hadden nog kracht genoeg om de opeens weer lichter geworden zee-massa met een stralend schijnsel te overgieten, alsof er nimmer van een nacht meer sprake zou zijn en de helle dag zou duren tot in eeuwigheid.

Over de rotsen van verschietende kleuren, die de golven met slingerende regelmaat telkens weer opstapelden tegen de onverbiddelijk scherpe boeg, gleed de wisselende klaring van het paarlemoer kwistig gespreid, en ook in de verte, zoover

het oog reikte, wrong die wriemeling van wit-grijs-gouden tinten, blauw soms, eerder groen dan blauw, eerder rood dan zwart of zilver, effen en geschubd, lubbig en glad, over de golven, die nutteloos wemelden op de wijde niet bevaren strooken ter weerszij van het schip.

De man ervoer deze nuttelooze beweging als een verademing; in hem scheen voorgoed de neiging tot het nuttige gedood, die geheel zijn leven had beheerscht. Spottend spoten de golven, heel ver soms, hoog op en vingen met een gracieuze buiging de meeuwen, die nu weer krijschend opvlogen als had de kleurbeweging van het water in hen opnieuw de lust doen ontwaken deel te hebben aan de tocht van horizon tot horizon. En ook de man voelde de doelloosheid van zijn tocht als loutere beweging van het lichaam zonder andere reden dan die in de natuur alles bewegen doet wat niet sterven wil.

Maar de lucht met zijn schreeuwende flarden verduisterde, het rood werd goud, het goud bleekte snel en opeens lag een ernstige schemering in de stille kom tusschen de horizonten, ingebed in de ronde overzichtelijkheid van zee en hemel. Nog steeds was er niets te zien dan de kartelige beweging van het schuimende en plensende water onder de sprakelooze eenzaamheid van de hemelkoepel, waarin het licht afbleekte en waarin laag en vaag een dunne maansikkel verrezen was zonder dat één oog die had zien komen. Het ruischen van de golven in de schemering klonk onheilspellend en de drang werd groot ergens land te willen zien, en het schip, dat eentonig stampend zijn reis vervolgde, in de steek te laten.

Opeens gevoelde de man angst, dat hij nimmer zou aankomen en dat zijn reis zich voltrok in het luchtledige zonder begin (dat hij vergeten was) of einde. Hij boog zich in een dramatisch gebaar over de verschansing en trachtte zich te troosten door de waterruggen dichtbij te zien als steunpunten van de blik. De wolken, trouwens, schenen besloten de tocht in de oneindigheid niet te vervolgen en bleven laaghartig achter om weer terug te trekken naar hun punt van uitgang, het eiland, dat den man plotseling ongekend veilig toescheen. De wolken ruimden onhoorbaar de lucht en lieten het aan de boot over eenzaam door te stevenen in het spiege-

lend water met de heldere glansen, die een kille avond over de golven spreidt.

Eenzamer dan ooit dreunde het schip door de leegte, eenzamer omdat ook de hoogzeilende wolken het alleen lieten en zich niet langer diep in de wateren doopten als trage begeleiders vanwege het eiland, waarvan zij de grillige afschaduwingen schenen te vormen, over het water heen. Onaangekondigd in de grauwe mist, die zacht en huiverend opklom uit zee, stampte het in zijn lange slanke bleekheid voort, de schoorsteenen hoog opgericht als bang voor de regen, met zijn blanke dekken en slingerende sloepen, knarsend in de hengsels, met de groote ronde oogen van zijn patrijspoorten, waarvoor hier en daar reeds een geel binnenlicht verscheen. Uit de buik van het schip klonken rommelingen op als van een mensch, die te gulzig heeft gegeten. Hoe doodscher het de tocht vervolgde over de verstilde baren, hoe roekeloozer het vaartuig schommelde in de steeds vager en grijzer wordende leegte, des te levendiger werd het lang verborgen leven aan boord. Het schip, dat den geheelen dag een natuurverschijnsel was geweest tusschen zee en hemel, dat als een visch gezwommen had door het nat en als een vogel over de toppen der golven had geschoren, werd in de eerste avonddonkerte door den mensch teruggewonnen en vernederd tot een nuttig bouwwerk, een beveiligend kamertjeshuis, waar lampjes brandden boven tafeltjes en waar men zich behaaglijk kon schurken tegen de leuningen van koesterende stoeltjes. Het was of de stad den man naar zich toeriep, alsof een macht, sterker dan hij, hem de buik induwde van het schip. Hij weerstond dien drang nog geruimen tijd en zag, staande op het kille, verlaten dek, toe hoe de sterren een voor een zichtbaar werden en plotseling alle tegelijk, groen en fonkelend, werden uitgestrooid over het diep donkere metaal van den hemel. Het pinkelen en twinkelen hield hem als in toover gevangen. Hij voelde zijn zuchten duidelijk in de ijskoude atmosfeer opstijgen en te loor gaan in het ondenkbaar hooge en onbreekbaar stille van het nachtelijk gewelf.

(Fragment uit den roman ‘Reis door de Wolken’)

Nu toont eens wie gij zijt
door Anthonie Donker

Wat nu? is de vraag die thans iedereen zichzelf en anderen stelt, een vraag die bij het onduidelijk beeld van heden en toekomst voor velen een onzekere, voor sommigen een angstige klank heeft, maar die alom als dringend wordt beseft. Hevige schokken zijn door ons volk, door onze samenleving gevaren. Ontwakend uit de eerste verbijstering over de door de bezetting van ons land radicaal gewijzigde situatie waarin wij ons bevinden en onszelf hebben te hervinden, zien allen wien het welzijn van ons volk vurig en innig ter harte gaat, uit naar de constructieve krachten die zich uit den huidigen staat van zaken ontegenzeglijk en noodzakelijk zullen moeten ontwikkelen. Gegeven de geestkracht en goede wil die in ons volk leven, zullen deze zich ook vormen en ontwikkelen. In feite bezet gebied, is het vaderland in beginsel en in wezen intact gebleven. Het zij zichzelf en eigen wezen, als volk en als land bewust. Het zal in het door officieele verklaring gewettigd vertrouwen dat het de vrijheid daartoe gelaten wordt, dit besef in volle kracht hebben te ontplooien. Diepgaande veranderingen zijn intusschen zich in versneld tempo begonnen te voltrekken, practische nooden en problemen vergen dringende of geleidelijke oplossing, nieuwe en versnelde methodes moeten worden toegepast, achterstand in sociale en economische organisatie ingehaald, en een ieder zal moeten beseffen dat de eisch van een te herziene samenleving heeft te domineeren over de gehechtheid aan vertrouwde toestanden en behaaglijk gekoesterde gebruiken en instellingen. Wij moeten wat achter ons ligt historisch zien, feiten zijn niet te loochenen of te breken, het overige komt niet terug, in Europa niet, in Nederland niet. Maar zoo al verleden verleden is en dient te blijven, wij zullen niet mogen nalaten, in het besef van de dienst aan de toekomst van het Nederlandsche volk, ook de beste krachten die zich

in het verleden van dit volk hebben gevormd en het zijn eigen wezen en stijl hebben gegeven, aan te wenden en in het werk te stellen. In onze geschiedenis zijn de deugden en ondeugden van ons volk altijd nauw samengegaan, de laatste zijn meerendeels keerzijden van deugden, en ook in beheer en overheidszorg zijn, naast fouten en gebreken, die deugden door de tijden menigmaal tot uiting gekomen. Niet voor niets wordt Nederlandsch-Indië wel de best bestuurde kolonie ter wereld genoemd. Hoe uit de huidige moeite en nood zich alles tot redelijke vormen van herstel, reorganisatie en vernieuwing zal kunnen ontwikkelen, zijn vragen die ontzaglijke inspanning zullen opleggen aan de landgenooten, die daarbij de leiding hebben te geven, en offers en medewerking zullen vergen van het geheele volk. Beslissingen van vèrstrekkende beteekenis over politieke richtlijnen, bestuursmiddelen en methoden, en de technische organisatie der sociale en economische levensvormen zullen in de toekomst genomen, ten uitvoer gelegd en op de proef gesteld worden.

Wij zijn geen politici en kunnen ons hier niet begeven in de technische en practische bestuurs- en samenlevingsproblemen en de herzieningen welke voor een intensiever en doelmatiger functionneeren ervan noodzakelijk zullen zijn. Wel echter kunnen wij de overtuiging uitspreken, dat deze alleen in hollandsche vormen voor oplossing vatbaar zijn, in overeenstemming met de geestesgesteldheid, het karakter en de diep gewortelde levende beginselen van ons volk. De bezettings-autoriteiten hebben te kennen gegeven deze opvatting aangaande de wenschelijkheid en noodzakelijkheid van een zelfstandige behartiging, in nationalen geest, onzer practische en geestelijke belangen te deelen.

Regeeren is de in organisatievormen toegepaste wetenschap van het bestuur en beheer van een volk, menschelijk levend en soepel geworden door persoonlijk beleid, inzicht en karaktervastheid, en bezield door de grondbeginselen van verantwoordelijkheids- en gemeenschapsbesef. Welke vormen de organisatie van maatschappij en staat ook aannemen moge, zij die in die vormen een waarlijk vruchtbaar, tot geestelijk en stoffelijk welzijn van het volk voerend beleid willen uitoefenen, zullen zich altijd weer moeten bezinnen op de zedelijke normen en ideëele doeleinden, welke aan elk maatschap-

pelijk streven richting en rechtvaardiging hebben te geven. Daarom hebben wij ons, temidden eener overstelpende veelheid van practische problemen en nooden, altijd opnieuw de groote beginselen in herinnering te roepen, waardoor alle menschenwerk geleid en bezield moet zijn: de Onmisbaren, dat zijn het verantwoordelijkheidsbesef, de betrouwbaarheid, de levensliefde, de gemeenschapszin. Daarenboven zijn de eerbiediging van het geweten en het open gehoor voor de wederpartij in een land dat een klein gebied met rijke bestaansmogelijkheden omvat, vanouds zonder dwingende beletselen door de noodzaak van bestaansproblemen, mogelijk gebleken in bestuursvormen die, hoezeer zij ter vergrooting van intensiteit en tempo ook concentratie behoeven, in aanmerkelijke mate gedachtenwisseling en representatie van de geestesrichtingen der belangrijkste onderscheiden volksdeelen veroorloven. Een meer geconcentreerde samenwerking zal echter noodzakelijk zijn om op te wegen tegen de aan onze volksdeugden van onafhankelijkheidszin en vasthoudendheid gekoppelde nadeelen, welke in den loop onzer onzer eervolle geschiedenis optraden in de begeleidingsverschijnselen van traagheid en verdeeldheid.

De grootste noodzakelijkheid, voorafgaande aan alle andere dringende belangen in ons volksleven, is die van eensgezindheid. Het is het eerste noodige, het tweede, het derde tot en met het laatste, met behoud van hun eigen beginselkarakter dienen de partijen zich tot een geschakeerde eenheid aaneen te sluiten, waaraan alle niet essentieele belangen ondergeschikt hebben te blijven. Ons volk heeft, hoewel klein, een historische grootheid, waardoor het onder de volkeren zijn naam met eere, en als een goed volk een eerenaam draagt. Zijn ondernemingsgeest, zijn geloofstrouw, zijn onafhankelijkheidszin zijn er de sterkste eigenschappen van. De rijkdom van zijn bewustzijn, uit vele bronnen van levenservaring geput, blijkt uit den schat van levenswijsheid en schoonheid, welke in de vaderlandsche kunst bestaat, en in het bijzonder in onze taal door de eeuwen voortlevend woord is geworden. Het zwakke punt in ons volksleven is daarentegen vanouds de politieke en godsdienstige verdeeldheid geweest, dikwijls met elkaar samengaand, het aloude sectarisme. Die verdeeldheid is echter geen gespletenheid, geen volksversplin-

tering. Er is eer bij alle verschil van meening en geschil diepere innerlijke eenheid. Ons volk doet hierin denken aan een gezin, waarin veel gekibbeld wordt maar waarvan de leden daarom niet minder sterk aan elkaar gehecht zijn, het is een verdeeldheid die meer slechte gewoonte dan zwakte van geest is, inwendig is er een onmiskenbare saamhoorigheid, deze heeft thans naar buiten te blijken. De luxe van het geharrewar kunnen wij ons niet meer veroorloven, er is in huis door den tijd het een en ander versleten, en er heeft een storm gewoed die het huis gehavend heeft. Maar de fundamenten zijn goed, in Holland stáát een huis, al stond het af en toe overeind van loos geroes en geraas. Het oogenblik is aangebroken om de eensgezindheid te doen blijken, de omwenteling te versterken, de hechtheid te bewijzen, en de beste eigenschappen van het Nederlandsche volk eendrachtig en onder eendrachtige leiding in werking te stellen, in geïntensiveerden en versnelden socialen, economischen en cultureelen arbeid. Dat daarbij ook vooral jonge krachten aan het woord en aan het roer moeten komen, is een wensch, die in de lijn van deze geheele gedachtengang ligt, en waarvan de daadwerkelijke vervulling evenmin op zich kan en zal laten wachten. Nu toont eens wie gij zijt, - dat woord sprak eenmaal Breêroo tot een gilde van Haarlemmers; mogen thans alle Nederlanders dat woord als tot hen gericht beschouwen!

ANTHONIE DONKER

De dieren, door de pest bezocht
Naar La Fontaine
in het Nederlandsch weergegeven door Jan Prins

Een kwaal, die angst en schrik verspreidt,
voor de aarde, om haar verdorvenheid,
in zijn vertoorning door den hemel uitgevonden,
de pest, om haar nu maar te noemen bij haar naam,
in één dag tot verrijking van de hel bekwaam,
was op de dieren afgezonden.
Niet alle gingen dood, maar ziek was iedereen.
Van groot tot klein waren er geen,
die hun ellendig leven nog te redden zochten.
Geen spijs of drank meer, dien zij mochten.
Geen vos gevat, geen wolf geducht,
wien de argelooze prooi nog heugde.
De tortel zelf was op de vlucht:
geen liefde meer, dus ook geen vreugde.
De leeuw hield dierenraad en zeide: ‘Vrienden mijn,
de hemel laat, naar allen schijn,
dien ramp toe, om wat wij misdreven.
Dus moet, wie onzer schuldigst is,
ten offer vallen aan de hemelsche ergernis:
wellicht wordt allen de gezondheid, dan hergeven.
In zoo'n geval, naar de geschiedenis ons toont,
mag ook het leven niet verschoond.
Bedenkt u dus, zonder een misstap te vergeten,
hoe 't is gesteld met uw geweten.
Wat mij betreft, uit gulzigheid, mijn groote zonde,
heb ik al menig schaap verslonden,
dat mij geen kwaad berokkend had.
En in mijn vraatzucht ging ik soms een stapje verder:
'k at ook den herder...
Zoo noodig offer ik mij dus, maar 't lijkt mij, dat

het goed zou zijn, als elk, zooals ik, zich beschuldigt,
daar het wenschelijk is, zal het recht zijn gehuldigd,
dat sterft, wie zwaarst misdrijven dorst.'
'Sire, sprak toen de vos, ge zijt een te edel vorst.
Geloof me: laat die overdreven zorgen varen.
Hoe nu, schapen verscheuren, stom vee als zij waren,
zou zonde zijn? Wel neen! Deedt-gij hun niet veeleer
door ze op te schransen zeer veel eer?
En van den herder, mag men zeggen,
was 't onheil aan de schuld gelijk,
daar hij behoort tot hen, die aan het dierenrijk
een ingebeeld gezag opleggen.'
Zoo sprak de vos en had de vleiers op zijn hand.
Men bleek er gansch niet op gebrand,
zich met de zonden in te laten
van tijgers, beren of andere potentaten.
Van geen dier vechtersbazen, bulhonden incluis,
was in 't verleden ook maar iets, scheen het, niet pluis.
De ezel op zijn beurt zei: 'Het is mij bijgebleven,
dat ik eens in een kloosterwei,
door honger, schoone kans en 't malsche gras gedreven,
en door den duivel nog daarbij,
een stuk heb afgegraasd, gelijk mijn tong zoo breed.
Eerlijk gezegd, ik had geen recht tot wat ik deed.'

Bij dat woord riep een ieder over grauwtje schande.
Een wolf, ietwat belezen, maakte 't klaar als glas,
dat dit vervloekte beest de schuld van alles was,
zoo'n kale schurftkop, en bestemd tot offerande.
Zijn pekelzonde werd tot halsmisdaad verheven.
't Vreten van anders gras! Wie had dat ooit bedreven?
Alleen de dood kon doen vergeven,
wat hij misdeed! Helder betoogde men hem dit.

Al naar ge weerloos zijt, of anderen doet beven,
maakt de uitspraak van het hof uw daden zwart of wit.

Sonnetten
door Anthonie Donker

Seizoen

De zeewind vaart luid vragend door de boomen
En keert terug en weet niet wat hij zoekt.
Laat in den avond heb ik van mijn droomen
En mijn illusies het tekort geboekt.

De hotelier die 't slecht seizoen vervloekt
Kan ook vanavond tot geen slotsom komen.
De zee die nacht en dag het strand bezoekt
Blijft even onverschillig schuimend stroomen,

En wentelt glinstrend in den lichten nacht,
Nadert het witte zand, bespoelt het zacht
En keert terug van dit lichtzinnig streelen.

Des morgens regent het weer pijpestelen.
De wind gaat langs het leege strand op jacht,
En in dit zinloos spel moet alles deelen.

Strandvonder

Ik ga de wereld door als aan het strand,
En duizend golven werden mij de dingen
Die schuimend onvatbaar snel langs mij gingen,
En ik raak ieder ding slechts aan zijn rand.

Uren, en jaren loop ik langs den kant
Over dit brakke water uit te kijken
En zie de duizend dingen rijzen, wijken,
Doch enkle schelpen neem ik slechts ter hand.

Want waartoe zou mij van de duizend menschen
Eén meer zijn, als er van de duizend wenschen
Geen voor vervulling vatbaar is gebleken?

Een zwerver werd ik daarom, een strandvonder,
Een schelpenvisscher in den winter onder
Wolken die reegnend weer op golven breken.

Malpertuis

Diep in de diepe stilte van het bosch
Ligt haast onvindbaar het vereenzaamd huis.
Onhoorbaar zinkt de voetstap in het mos
En het windstille maakt een leeg gesuis.

Daar, om dat ongenaakbaar Malpertuis
Doolt op zijn zachte voetzolen de vos,
Des winters wit en in den zomer ros,
In elk seizoen in afzondring slechts thuis.

Wie er ooit aan den ingang heeft getoefd
Van deze eenzaamheid zoo diep teloor,
Ging weldra terug, ontsteld, en soms bedroefd.

En drongen harde stemmen te ver door,
Vergeefs want eer de naadring werd beproefd
Viel dichte sneeuw, wegwisschende elk spoor.

Verzen
door Clara Eggink

Aan den anderen kant

Er is veel goeds gewild
Er is veel kwaads begaan.
De daver is verstild,
Gebroken ligt de vaan.

Wij zijn zoo recht en koud,
Zoo ijl, zonder gewicht.
Niets is ons meer vertrouwd.
Dit is ons nieuw gezicht.

Doodenmarsch

Aan G.Z.

Ik waag mij haast niet in die straat
Waar gloeiend puin in 't donker staat.
De wind loeit om een bouwvaltop,
Een schelle vlam schiet suizend op
Belichtend, als in spotternij,
De resten van wat huisgerei.
Hier vond wie daaglijks nam en gaf
Een ruw en eindloos massagraf.
Het werk van hersens, hand en lust
Is even grondig uitgebluscht.

Ik wend mij naar den havenkant.
De schepen liggen leeggebrand,
Het water, d'eeuwenoude baan,
Voert bloed en roet naar d'oceaan.
Daar staat de dood nog op de brug
Een zwarte schaduw, recht van rug.
Och broeders, hij bleef ongedeerd
Terwijl uw schim hier langs marcheert.
Links, rechts...

Maar als die stad weer is herbouwd
Van staal en glas en steen en hout,
Die kleine wereld is hersteld,
Bolwerk van koopwaar, zee en geld.
Als er gewerkt weer wordt op de asch
Van wie voor kort nog werkend was -
Dan zullen nog bij nieuwe maan
Uw schimmen door de straten gaan.
Links, rechts...

Verzen
door Johan de Molenaar

Zoo werd...

Zoo werd het einde van zijn leven:
een oude stad, een smalle straat,
een koel, diep huis onder het zweven
van tonen als de toren slaat. -

Door het verleden teruggenomen
in een volstrekt onttrokken zijn
aan wensch en daad en gansch ontkomen
aan weemoed en aan vreugde's schijn.

Menschen slechts zien als de figuren
van een onhoorbaar schimmenspel,
dat tot het wereldeind' moet duren
in onontraadselbaar bestel.

's Namiddags langs de schemergrachten
op 't eender uur zijn wandeling;
en anders niet meer te verwachten
dan stilte, die àl meer omving...

En minder, bijna niets meer schrijven:
slechts wat zich afzet als kristal;
wat geen bezinnen kon verdrijven,
bij ochtendstond noch avondval.

Terugkeer tot de simple dingen,
waarbij een wintersch hart verwijlt
als het na spreken, zwijgen, zingen,
dit peilloos leven heeft gepeild.

Gedachten...

Gedachten, waarvan niemand ooit zal weten,
sterven hun dood in zijn verkommerd brein,
en stuk voor stuk brokkelt af zijn geweten.

Waarom moest hij zijn eigen bloed verraden,
verschoppen wie zoo weerloos zijn en klein?
Een vraag! Dood is het hart, verkrampt van daden.

En nòg de drang naar buitenaardsche dingen,
die slechts langs omwegen te naadren zijn.
Waarom? Omwille van dit valsche zingen?

Omwille waarvan maakt een mensch gedichten?
Is het verbond van melodie en pijn
zóó hecht, dat het zich nimmer laat ontwrichten?

Het tweede boek van Homeros' Ilias vertaald door P.C. Boutens

De anderen allen, de goden, de mannen op wagenen strijdbaar,
Sliepen den nacht door. Zeus geen kommervergetele slaap hield,
Maar in den geest voortdurend bedacht hij zich, hoe hij Achilleus
Eer mocht geven, en velen in 't kamp der Achaiers verderven.
't Volgende plan in den geest hem het meest uitnemende voorkwam:
Den misleidenden Droom Agamemnoon zenden, de' Atreide.
En opheffend zijn stem hij gevleugelde woorden hem toesprak:
‘Op, misleidende Droom, naar de schielijke schepen der Danaërs
Maak onder weg tot de tent u van Atreus' zoon Agamemnoon.
En nauwkeurig verwittig van alles hem, als ik u opdraag.
Dring bij hem aan te bewaapnen de Achaiers met welige haardracht
Aloverhaast; want nu neemt mooglijk hij in van de Troiers
De breedstratige stad; niet langer verdeeld op de' Olympos
De eeuwigen zijn van beraad; want Hera heeft met haar smeeken
Allen gebracht op haar hand, en beschikt is kommer den Troiers.’
Zoo hij sprak; op het hooren van dat woord maakte de Droom zich
Weg, en met spoed hij bereikte de schielijke schepen der Danaërs
Komend tot Atreus' zoon Agamemnoon; rustende trof hij
Hem in zijn tent; overstort hem de godlijk verkwikkende slaap hield.

Staan aan het hoofdeind bleef hij, van uiterlijk lijkend op Nestoor,
Neleus' zoon, dien eerde Agamemnoon meest onder de oudsten.
Dezen in wezen gelijkende, sprak hem de godlijke Droom toe:
‘Slaapt ge, o zoon van den kundgen bedwinger van paarden, van Atreus?
Niet past nachtlang slapen een man die 't hoogste beraad voert,
In wiens hoede zijn volkeren zijn en een menigte zorgen!
Luister naar mij nu snel; als bode van Zeus tot u kom ik,
Die, schoon ver, om u groote bezorgdheid heeft en erbarmen.
Hij maant aan u te rusten de Achaiers met welige haardracht
Aloverhaast; want nu neemt mooglijk gij in van de Troiers
De breedstratige stad; niet langer verdeeld op de' Olympos
De eeuwigen zijn van beraad; want Hera heeft met haar smeeken
Allen gebracht op haar hand, en beschikt is kommer den Troiers
Van Zeus. Gij onthoud in uw geest het, en dat u vergeten
Niet overvalt wanneer de gehonigde slaap van u aflaat!’
Na zulk woord ging heen hij, en liet hem daar aan 't bedenken
Van die dingen in 't hart, die nimmer zich zouden vervullen.
Priamos' stad toch dacht dien eigensten dag hij te nemen,
Dwaas! en hij wist niet wat aan beschikkingen Zeus overlegde;
Want nog zou in 't vervolg opleggen hij kwalen en zuchten
Troiers en Danaërs beiden in menigen hevigen slagkamp!
Wakker hij werd uit den slaap; omruischt hem de godlijke stem hield.
Zitten hij kwam overeind, trok aan zich het soepele lijfkleed,
Schoon en van maaklij nieuw, wierp om zich den ampelen mantel;
Onder zijn glanzende voeten hij bond zich de schoone sandalen,
Sloeg om over zijn schouders het zwaard met de zilveren knoppen.
Dan greep op hij den staf zijner vaderen, nimmer verganklijk.
Met hem trad hij door 't kamp van de bronsoverpantserde Achaiers.

Eoos dan de godin opging tot den ruimen Olympos
Zeus aanzeggen het licht en den andre' onsterflijken goden.
Doch hij gaf het bevel aan de helderbespraakte herauten
Samen te roepen ter zitting de Achaiers met welige haardracht.
Die volbrachten den roep; snel liepen de menschen tezamen.
Eerst hield raad hij met de oudsten, de hoogkloekmoedige leiders,
Opzij Nestoors schip, den van Pylos geboortigen koning.
Met de ontboodnen bijeen, ontwierp hij een listigberaamd plan:
‘Hoort naar mij, vrienden, een godlijke droom in den slaap mij bezocht heeft
Door de' onsterflijken nacht, en het meest van den edelen Nestoor
Had hij van wezen en grootte, en geleek hem naast in gestalte.
Aan 't hoofdeind van het bed bleef staan hij en sprak mij een woord toe:
“Slaapt ge, o zoon van een kundgen bedwinger van paarden, van Atreus?
Niet past nachtlang slapen een man die 't hoogste beraad voert,
In wiens hoede zijn volkeren zijn en een menigte zorgen!
Luister naar mij nu snel; als bode van Zeus tot u kom ik,
Die, schoon ver, om u groote bezorgdheid voelt en erbarmen.
Hij maant aan u te rusten de Achaiers met welige haardracht
Aloverhaast; want nu neemt mooglijk gij in van de Troiers
De breedstratige stad; niet langer verdeeld op de' Olympos
De eeuwigen zijn van beraad; want Hera heeft met haar smeeken
Allen gebracht op haar hand, en beschikt is kommer den Troiers
Van Zeus. Gij onthoud in den geest het.” Na deze zijn woorden
Weg hij vloog en verdween; mij liet de gehonigde slaap los...
Maar welaan, hoe lukt ons te rusten de zoons der Achaiers?...
Eerst stel ik op de proef hen met woorden, gelijk het gebruik is,
En spoor aan hen ter vlucht op de riemen bewapende schepen;

Doch gij, elk op uw post, houdt weêr met uw woorden hen tegen.’
Zoo hij sprak, en hij zette zich neêr; en voor de andren verhief zich
Nestoor die als koning gebood over 't zandige Pylos.
Hij, welmeenend bedacht, nam 't woord in hun midden en zeide:
‘Vrienden, van 't volk der Argeiers de krijgsaanvoerders en raden,
Als eenge andere Achaier ons dien droom medegedeeld had,
Zouden wij leugen hem achten, te meer afzijdig ons houden.
Maar nu zag hem de man die machtigst zich roemt van de Achaiers.
Dan welaan, laat zien ons te rusten de zoons der Achaiers!’
Zoo hij sprak, en meteen als eerste opbrak uit den raad hij;
De anderen rezen en volgden, den herder der volken gehoorzaam,
De stafvoerende koon'ngen; in haast toch naderde 't krijgsvolk.
Als opzetten de vluchten der dichtuitzwermende bijen,
Telkens opnieuw uit de spleten tevoorschijnkomend van 't rotshol -
Trossengewijze zij nemen haar vlucht naar de lentlijke bloemen;
Hier zij in menigte fladdren, en daar, en in menigte ginds ook -:
Zoo van de schepen en tenten vandaan hun talrijke volken
Voor langs het diep zeestrand ter vergadering kwamen geschreden
Drommengewijs. Het gerucht, Zeus' bode, als vuur door hun midden
Liep, aansporend tot gaan; zij trokken geleidlijk zich samen.
Eén onrust de vergaêrplaats werd; opsteende de bodem
Waar zich het volk neêrzette; 't rumoer steeg; negen herauten
Wilden met roepen hen krijgen in toom, of eindlijk zij lieten
Af van 't geschreeuw om te hooren de Zeus-ontstammende koon'ngen.
Noode het volk plaats nam, en 't gedruisch opgevend zich lieten

Houden in rust op hun plaats; dan opstond vorst Agamemnoon
Met in zijn handen den staf dien eens Hefaistos gewrocht had;
Hem aan den heerscher Kronioon Zeus Hefaistos vereerde;
Zeus ten geschenke hem gaf aan den dooder van Argos, den leidsman;
Vorst Hermeias schonk hem aan paardspanzweependen Pelops;
Pelops gaf op zijn beurt hem aan Atreus, herder der volken;
Atreus liet bij zijn dood hem aan lammerenrijken Thyestes;
Aan Agamemnoon liet hem Thyestes weêr om te dragen,
Om gansch Argos ermeê te beheerschen en vele eilanden.
Lenend op dien staf, voerde hij 't woord in den kring der Argeiers:
‘Hoort, o vrienden, mij, helden der Danaërs, knechten van Ares:
Machtige Zeus de Kroniede verstrikte me in zware verblinding,
Snoodaard, die indertijd mij beloofde en bevestigde dat ik
Weêr zou keeren naar huis na 't verwoesten van muurvast Ilios,
Maar nu snoode ontgoochling beraamde en beveelt mij terug naar
Argos te gaan onteerd, nu 'k veel manschappen verspild heb...
Zoo allicht zal Zeus almachtig het wezen gevallig,
Die van een menigte steden omlaag al haalde de tinnen,
En nog zal neêrhalen; aan hem toch 't hoogste geweld staat...
Want dit smaadheid is, die ook de aanstaanden vernemen,
Dat zoo roekloosweg zoo'n heir, zoo groot, van de Achaiers
Nietsuitrichtenden krijg blijft voeren en vechten met mannen
In aantal veel minder, en nog geen einde aan het licht komt!
Immers gesteld dat beide partijen, Achaiers en Troiers,
Aangaan wilden een eerlijk bestand om een telling te houden,
Om te besommen de Troiers in stad, die hebben een haardsteê,
En wij weêr ons in groepen van tien opstelden, de Achaiers,
En als schenker ons kozen per groep één man uit de Troiers,
Zouden er heel wat groepen van tien ontberen hun schenker.
Zooveel talrijker zijn, zeg ik, van de Achaiers de zonen

Dan al wat er aan Troiers in stad woont; doch aan verbondnen
Zijn er uit heel wat steden een macht, speerdrillende mannen
Die mij om 't zeerst dwarsboomen en niet toelaten mijn opzet
Om te verwoesten van Ilios de heerlijk bewoonbare vesting.
Jaren van machtigen Zeus zijn nu al negen verstreken;
Rot is al van de schepen het hout, en versleten het touwwerk;
En ons vrouwen en bloeden van kindren, verbeeld ik mij, zitten
Thuis in de hal ons te wachten, en toch blijft zonder verklaring
Onvolbracht ons 't werk waartoe wij naar hier ons begaven!
Doch, als ik ga zeggen, gehoorzamen laten wij allen!
Laat met de schepen ons vluchten naar 't dierbare land onzer vaadren!
Want niet meer innemen wij ooit 't breedstratige Troia!'
Zoo hij sprak, en hij bracht hun 't hart in de borst in beroering,
Allen bij 't volk, die niet toe hadden gehoord bij den krijgsraad.
In roer kwam de vergaadring gelijk wijd golven de waatren
Op de Ikarische zee, die Oostwind samen met Zuidwind
Opjaagt, nemend hun sprong uit de wolken van vader Kronioon.
Als Westwind op zijn gang diep koornveld zet in beweging
Met onstuimige vlagen, en meê het verknikt met zijn aren,
Zoo hun gansche vergaadring bewoog. Met getier zij zich stortten
Af op de schepen, en 't stof zich vanonder hun voeten verheffend
Bleef staan. Elk dreef de' ander de handen te slaan aan de schuiten
En ze te sleepen de godlijke zee in; rein zij de geulen
Legden; 't geroep van het volk in hun groote verlangen naar huis toe
Steeg tot den hemel; zij trokken de stutten vanonder de schepen.
Toen waar' boven het lot den Achaiers vervuld de terugkeer,
Wanneer Hera niet tot Athena gesproken het woord had:
'Aai ons, nimmer vermoeide, des aigisvoerenden Zeus kind,

Zoo dan zullen naar huis, naar het dierbare land hunner vaadren,
Nemen de vlucht de Argeiers den machtigen rug van de zee langs?
Gaan ze als roem voor de Troiers en Priamos laten de Argeische
Helena achter, ter wille van wie van de Achaieren velen
Ver van het dierbare land hunner vaderen sneefden in Troia?
Op dan, onder het volk van de bronsoverpanserde Achaiers
Met uw vriendlijke woorden een elk weêrhoud van de mannen!
Laat niet toe dat sleepen in zee zij hun schommlende schepen!'
    Haar gaf willig gehoor de godin heloogige Athena;
Neêr van de toppen zij streek van de' Olympos in groote gehaastheid;
Snel zij bereikte het kamp bij de schielijke schepen der Danaërs.
Dan vond stil zij Odysseus staan, den gelijke van Zeus in
Raadslag; hij ook 't zwart vaartuig met de goede verdekken
Niet aanraakte; verdriet hield hart en gemoed hem bevangen.
Dicht bij hem komend te staan tot hem sprak heloogige Athena:
'Zoon van Laërtes, aan Zeus ontstamd, veelvondige Odysseus,
Zoo dan zult gij naar huis, naar het dierbare land uwer vaadren,
Nemen de vlucht, in de schepen met veel roeidoften u stortend?
Gaat ge als roem voor de Troiers en Priamos laten de Argeische
Helena achter, ter wille van wie van de Achaieren velen
Ver van het dierbare land hunner vaderen sneefden in Troia?
Op, onder 't volk der Achaiers - er valt niet langer te dralen! -
Met uw vriendlijke woorden een elk weêrhoud van de mannen!
Laat niet toe dat sleepen in zee zij hun schommlende schepen!'
    Zoo zij; hij herkende de stem der godin onder 't spreken,

Zette in den loop zich, zijn mantel hij afwierp, dien in bewaring
Nam zijn heraut, de Ithakesiër Eurybates die hem gezelde.
Hij zelf Atreus' zoon Agamemnoon ging tegemoet en
Nam van hem over den staf zijner vaderen, nimmer verganklijk.
Met hem ging hij door 't kamp van de bronsoverpanserde Achaiers.
Bij al koning of man van beteekenis, dien hij er aantrof,
Stilstaand, zocht hij hem tegen te houden met vriendlijke woorden:
‘Niet past vrees u te stichten, bezeetne, als waart ge een gemeen man!
Zit zelf rustig, en doe neêrzitten de verdere manschap!
Nog niet zeker gij weet wat Atreus' zoon in den geest voert.
Nu hij de zoons der Achaiers op proef stelt, straks hij hen tuchtigt!
Hoorden wij allen het niet wat dingen hij zeî in den krijgsraad?
Dat niet toornig hij wordt en den zoons der Achaiers een kwaad doet!
Machtig de gramschap is van den Zeus-ontstammenden koning!
Zeus ontleent hij zijn eere, en hem liefheeft Zeus de berader.’
Doch wat man van het volk hij er zag, dien schreeuwend hij aantrof,
Gaf hij een slag met den schepter en riep met een woord hem tot de orde:
‘Neêrzit zonder te roeren, bezeetne, en naar anderer woord hoor,
Die uw beteren zijn! Gij, onkrijgshaftig en weerloos,
Zijt noch ooit in den oorlog in tel noch ooit in den krijgsraad!
Geen kans dat met ons allen Achaiers wij koningen hier zijn!
Tot niets deugt veelkoppig bewind; één zij de bewindsheer,
Eén vorst, wien het verleende de zoon van den listigen Kronos.’
Zoo macht oefenend ging hij door 't leger. En zij ter vergaadring
Stortten in vaart zich terug van de schepen vandaan en de tenten

Met een getier als golf van den veelwijsruischenden zeevloed
Raast tegen breed rotsstrand, en het diep weêrgalmt in de ronde.
Dan al de andren zich zetten, en hielden zich stil op hun plaatsen.
Nog alleen Thersites, van praats onmeetlijk, krakeelde.
Hij in zijn geest over veel onoorbare woorden beschikte
Om driestweg zonder eenig beraad op de koon'ngen te schimpen
Met al wat lachwekkend hem leek op de Argeiers te werken.
Als man was hij het leelijkst van die tegen Ilios togen;
Zeiskrom was hij van beenen, aan één voet mank, en zijn schouders
Hollig tezamengebocht aan den kant van zijn borst, en erboven
Spitstoeloopend de schedel, en dun wolhaar eruit opsproot.
't Meeste van al hij gehaat bij Achilleus was en Odysseus;
Die toch placht hij te smaden; en nu weêr eedle' Agamemnoon
Ging schel schreeuwend te lijf hij met woorden van hoon; uitermate
Tegen hem wrokten de Achaiers en voelden in 't hart zich geërgerd;
Doch hij luidkeels roepend met woorden verguisde Agamemnoon:
‘Atreus' zoon, wat hebt gij te klagen en komt gij tekort weêr?
Vol brons liggen uw tenten, een menigte vrouwen erbinnen
Zijn, zorgvuldig gekeurd, die u vóór allen de Achaiers
Brengen geschenk, zoovaak wij een stad in hebben genomen!
Schort het aan goud nog, dat van de paardenbedwingende Troiers
Iemand als losprijs u uit Ilios brengt voor den zoon dien
Ik of een andere Achaier gevankelijk meê uit den strijd bracht?
Of aan een nieuw jongvrouwtje met wie gij in lust u vereenigt,
Die gij apart voor u zelf vasthoudt?... Niet past het te brengen,
Als aanvoerder men is, kwaad over de zoons der Achaiers!
Slappe ellendlingen, wijven, en niet meer mannen Achaiers!
Keeren naar huis wij terug met de schepen, en laten we in Troia

Hier van zijn eeregeschenken bekomen hem, tot hij het inzicht
Wint of wij ook iets hem beduiden of niets met ons bijstand!
Nu zelfs deed hij een held, verweg zijn betere, Achilleus,
Oneer aan; wilkeurig hij roofde 't geschenk hem en houdt het!
Zeker Achilleus heeft geen gal in den geest, en een sul is 't!
Nu voor het laatst hadt, Atreus' zoon, gij ons anders beleedigd!'
Zoo Thersites hoonende sprak van den herder der volken,
Van Agamemnoon; fluks op hem toesprong godlijke Odysseus,
Keek op hem neêr gramstorig, en wees hem terecht met een hard woord:
'Lukraak zwetser Thersites, een schallende redenaar moogt gij
Zijn - houd in u, en geef niet af in uw eentje op de koon'ngen!
Want geen minnere stervling er is, geen tweede, beweer ik,
Bij die samen met Atreus' zoons tegen Ilios togen!
Dus neem liever bij 't spreken uw mond niet vol van de koon'ngen!
Geen smaad tegen hen rep, en de thuisvaart niet in uw zorg neem!...
Niet eens weten wij nog, hoe afloopt deze onderneming,
Of thuiskeeren de zoons der Achaiers in goed of in boos luk...
Nu gij op Atreus' zoon Agamemnoon, herder der volken,
Schimpt in uw lediggezit, omdat de Danaïsche helden
Hem heel veel toedeelen! En gij om te hoonen het woord voert!...
Maar ik u wat ga zeggen, en dat treedt vast in vervulling!
Als nog eens ik u tref als nu onzinnig tekeergaand,
Moog' niet langer het hoofd van Odysseus staan op zijn schouders,
Noch moog' verder den naam van Telemachos' vader ik dragen,
Als ik u niet vastgrijp, en de kleêren bemind u van 't lijf haal,
Mantel en lijfrok saam, die houden uw schaamte geborgen,
En al huilend u naakt opjaag naar de schielijke schepen,
Uit de vergadering geeslend u weg onder smaadlijke slagen!'
Zoo hij sprak, en hij gaf met den staf over rug hem en schouders

Slaag; krom bukte zich de ander; een zwellende traan ontviel hem.
Bloedig vanonder den goudenen staf op zijn rug zich verhief de
Striembuil; neêr hij zich zette beducht in zijn angst, en hij veegde,
Pijnen verdurend en weezloos kijkend, de tranen van de oogen.
De anderen, hoezeer smartlijk bedrukt, om hem hartelijk lachten.
Zoo sprak de één of een aêr met een oogopslag naar zijn buurman:
‘Zoo-waar, veel uitnemends bedreef al vroeger Odysseus,
Met zijn voortreflijken raad voorgaand, en den krijg toerustend!
Maar nu, verweg 't beste, bewerkte hij dit bij de Argeiers,
Dat hij van dien loslippgen verguizer de praatjes gestopt heeft!
Nooit meer brengt hem opnieuw 't hooghartig gemoed in verleiding
Om op de koon'ngen te schimpen met smaadtoevoegende woorden!’
Zoo bij 't gemeen zij spraken. De stedeverwoester Odysseus
Rees met den staf in de hand. Hem terzij heloogige Athena,
Van uitzicht een heraut, aan het volk last gaf om te zwijgen,
Dat tegelijk van de zoons der Achaiers de voorsten en versten
Konden zijn woorden vernemen en grondig begrijpen den raadslag.
Hij, welmeenend bedacht, nam 't woord in hun midden en zeide:
‘Atreus' zoon, nu willen u werkelijk, koning, de Achaiers
Tot den verachtlijkste stellen voor alle de sterflijke menschen!
En de belofte vervullen zij niet, die op zich zij namen
Toen nog togen naar hier zij uit paardveevoederend Argos:
Dat gij naar huis zoudt gaan na 't verwoesten van muurvast Ilios!
Want onmachtige kindren gelijk en verweduwde vrouwen,
Onder beklag weêrkeerig zij maken zich op tot de thuisreis!
't Is ook vast zwaar werk ontmoedigd te gaan op de thuisvaart!

Immers een man die één maand lang wegblijft van zijn huisvrouw,
Wordt op zijn veelriemsch schip balsturig, terwijl hem bedringen
Saam met de wintersche vlagen de zee onstuimig in opstand -
Maar in den tijdsloop is het voor ons al 't negende jaar dat
Hier aanhoudend wij blijven! Ik wraak dus niet in de Achaiers
Dat bij de stevens der schepen 't geduld zij verliezen... En nochtans
Schande is lang wegblijven en keeren met ledige handen!
Houdt uit, vrienden, en wacht voor een tijd nog, dat wij bekennen
Of ons de waarheid Kalchas, of niet, als ziener verkondde.
Immers ons staat dit klaar voor den geest, en gij allen getuigen
Zijt, zoovelen de raapsters des doods niet meê wegdroegen.
't Lijkt eergistren of gistren: in Aulis de Achaiische schepen
Zamelden, dragend verderf tegen Priamos aan en zijn Troiers;
Wij in een kring om de bron op de heilge altaren bedreven
Aan de onsterflijke goden de feillooze feesthekatomben
Onder den schoonen plataan waar welde het glanzende water.
Daar groot teeken verscheen ons: een draak op zijn rug bloedpurper,
Dien, zoo afschrikwekkend, de Olympiër zelf aan het licht zond,
Onder het altaar uit toeschietende schoof den plataan op.
Een nest broedlingen zat in den boom, nog hulplooze musschen,
Hoog bij den top van een tak, schuil onder de blâren gedoken,
Acht, en de moeder de negende was, die uit hen gebroed had.
Dezen verslond hij in 't nest onder meêlijwekkend gekwetter;
't Moedertje fladderde in 't rond, om haar dierbare kinderen jammrend;
Haar, luid krijtende, greep in een kronkeling vast bij een vlerk hij.
Doch nadat hij de kindren der musch en haar zelve verscheurd had,

Stelde hem duurzaam teeken de godheid die hem aan 't licht zond;
Immers tot steen hem verkeerde de zoon van den listigen Kronos.
Wij stil stonden verbaasd hoedanig een feit er geschied was,
Hoe saamvielen met de offers der goden de vreeslijke wondren...
Doch aanstonds nam Kalchas, zijn godspraak gevend, het woord op:
“Waarom staat doofstom gij, Achaiers met welige haardracht?
Voor ons dit groot teeken aan 't licht bracht Zeus de berader,
Laat als laat in vervulling, en nimmer verloren zijn roep gaat.
Zooals deze de jongen verslond van de musch en haar zelve,
Acht, en de moeder de negende was, die uit hen gebroed had,
Zoo gaan voeren den krijg wij ginds juist zooveel jaren,
Maar in het tiende de stad breedstratig wij zullen veroovren!”
Zoo hij sprak indertijd, nu wordt dat alles vervulling.
Welaan, blijft dus allen, Achaiers met stevige scheenplaat,
Hier, tot Priamos' machtige stad ons gevalt te veroovren!’
Zoo hij sprak; luid schreeuwden de Argeiers - de schepen in 't ronde
Schriklijken dreun weêrgalmden bij 't jubelgeroep der Achaiers -
Wijl ze instemming betuigden met 't woord van den godlijke' Odysseus.
Ook nam onder hen 't woord de Gerenische wagenaar Nestoor:
‘Aai, wel houdt gij vergaadring gelijk onnoozele knapen,
Die in hun hart niet malen om 't moeitebedrijf van den oorlog!
Waarop dan uitloopen voor ons de verdragen en eeden?
Smijten wij liever in 't vuur raadslagen en plannen der mannen
Met wijnplengen en handtoeslag waarop wij vertrouwden!
Reedloos immers met woorden wij twisten, en vinden wij kunnen
Geen afdoende beraad bij ons zoo langdurig verblijf hier!
Atreus' zoon, blijf gij als vroeger de Argeieren leiden
Met standvastig beleid in de heftige slagveldkampen!

Laat omkomen de twee, drie enklingen die bij de Achaiers
Afzijds houden beraad - niet zal hun gelukken de toeleg! -
Eerder naar Argos te gaan, vóór ook wij van Zeus met den aigis
Hebben bekend de belofte, of die soms leugen of niet was!
Immers ik zeg, instemming betuigde almachtge Kronioon
Dien dag toen de Argeiers op snel zeebouwende schepen
Staken van wal, aandragende dood en verderf voor de Troiers,
Brengend aan 't licht, met zijn bliksem van rechts, ingrijpende teeknen.
Daarom niemand laat haast maken te gaan op de thuisreis,
Vóórdat eerst hij zijn bijslaap hield met een vrouw van de Troiers
Als een verhaal voor zijn slooven en zuchten om Helena's wille!
Maar als één uitbundig begeert naar zijn woning te keeren,
Laat hem de hand aan zijn zwart schip slaan met de goede verdekken,
Dat hij voor de oogen der andren vervulle zijn dood en zijn noodlot!
Doch zelf, heere, uitnemend beraad u, en hoor naar een ander!
't Voorstel dat ik u doe, zal wis niet zijn te verwerpen.
Schift, Agamemnoon, 't volk in zijn stammen en volgens geslachten,
Dat het geslacht zijn geslacht bijsta, en de stammen hun stammen.
Wanneer dit gij bewerkt, en de Achaiers gehoorzamen, maakt gij
Uit mettertijd, wat leider, en wie van de manschappen laf zijn,
En wie dapper en kloek; op zichzelf toch zullen zij vechten.
Ook of godlijk bestel u verhindert de stad te veroovren
Of het gebrek bij de mannen aan moed en verstand van den oorlog.'
Tot hem, antwoord gevende, sprak hoogmachtge Agamemnoon:
'Grijsaard, weêr gij het wint in beraad van de zoons der Achaiers!

Mocht 'k over tien (Zeus vader, Athena en Phoibos Apolloon!)
Medeberaders beschikken van dien aard onder de Achaiers!
Dan zou weldra neigen ten val vorst Priamos' veste,
Onder de handen der onzen veroverd en lediggeplunderd!
Doch leed gaf mij Kronioon Zeus, hanteerder van de aigis,
Die mij in twisten verwikkelt en nietsuithalende veeten.
Ik en Achilleus toch een gevecht om een meisje begonnen
Met uitdagende woorden; en ik was 't eerste beleedigd.
Maar als straks wij in eendracht weêr ons beraden, bestaat er
Geen uitstel meer (niet zóóveel!) van 't verderf voor de Troiers!
Nu aan den maaltijd gaat, opdat we aanbinden den slagkamp!
Goed laat elkeen wetten zijn speer, goed stellen zijn schild in;
Goed elk schaffen hun voêr aan zijn span snelvoetige paarden;
Goed nakijken zijn wagen, en verder bedacht op den krijg zijn,
Dat voor den duur van den dag wij ons meten in 't hachlijke kampen!
Want geen enkele rustpoos zal invallen, in 't minst niet,
Dan als nadert de nacht en de kracht van de mannen uiteenhaalt.
Nat van het zweet zal kleven de band bij eenelk om zijn borst heen
Van 't manschuttende schild, en zijn hand mat zijn om de werpspeer;
Zweet laat elk mans paard, voorttrekkend den glimmenden wagen...
Van wien ik mocht zien dat ver van den strijd hij met opzet
Bij de gehorende schepen zich ophoudt, zal naderhand geen
Uitweg vinden om nog te ontkomen aan honden en vogels!'
Zoo hij sprak; luid raasden de Argeiers gelijk het de golfslag
Doet tegen hoog kustland, als Zuidwind naakt en hem opjaagt,
Op uitstekende klip die nimmer de beukers verzaken
Van al soorten van winden, vanwaar ze ook nemen hun oorsprong.
Op in beweging zij kwamen verstrooiend zich over de schepen.

Elk bij zijn tent vuur maakten ze en smook, en gebruikten den maaltijd.
Offers zij brachten aan de eeuwige goôn, elk weêr aan een ander,
Biddende dat hij den dood ontkwam en het zwoegen van Ares.
Doch de aanvoerder van 't heir Agamemnoon slachtte ten offer
Stier volvet, vijfjarig aan aloppermachten Kronioon.
Van de gezaamlijke Achaiers hij noodigde de eêlsten der oudsten,
Nestoor 't eerste van al, en Idomeneus, koning der Kreters.
Daarna beide Aianten, en Tydeus' zoon Diomedes.
Dan als zesden Odysseus, van Zeus den gelijken in raadslag.
Zonder genoodigd te zijn kwam strijdbare held Menelaos;
Immers hij wist in zijn hart van zijn broêr, hoe zeer hij zich moeide.
Rondom 't rund zij zich stelden, en grepen de korrels der gerst op.
Onder hen nam al biddend het woord hoogmachtge Agamemnoon:
‘Machtigste Zeus, eerrijk, wolkdonkre, den aither bewonend,
Laat niet eer neerdalen de zon en de duisternis rijzen,
Vóordat Priamos' rookzwart dak naar beneden ik haalde en
Met het verterende vuur zijn paleisportalen in brand stak,
En ik om Hektoors borst met het brons stukscheurde tot flarden
Zijn lijfrok! Ook mogen in 't rond om hem heen van zijn makkers
Velen voorover in 't stof met de tanden in de aarde zich bijten!’
Zoo hij sprak; nog niet hem de bede verhoorde Kronioon.
't Offer hij aannam, maar hij verlengde de haatlijke moeite.
Toen zij nu waren gereed met het bidden en strooien der wijgerst,
Trokken den dieren de koppen zij op, en hen keelden en stroopten;
Sneden de schenkels zij uit; die stopten zij weg in een vetlaag
Dubbelgevouwen, en schikten het rauw vleesch daarbovenop weêr.

Dat zij op kloofhout rein van zijn bladeren brandden ten offer,
En de geweiden zij hielden aan 't braadspit boven de vlammen.
Toen na 't verteren der schenkels zij hadden geproefd de geweiden,
Sneden zij 't oovrige aan stukken en prikten het vast aan de speten,
Roostten 't met zorg en verstand; dan trokken zij alles eraf weêr.
Doch nadat met het werk ze ophielden, gereed met den maaltijd,
Tastten zij toe, en in niets zijn gelijk deel 't hart hun tekortkwam.
Toen zij aan drank en aan spijs naar genoegen zich hadden verzadigd,
Hief tot hen woorden te spreken Gerenische wagenaar Nestoor:
‘Atreus' zoon overeerd, Agamemnoon, vorst van de mannen,
Laten wij nu niet lang meer praten of hier met ons treuzlen
Nog uitstellen het werk dat immers de god ons ter hand stelt.
Laat de herauten 't bevel afkondigen dat zich verzaamle
Elk bij zijn schip 't heirvolk van de bronsoverpanserde Achaiers!
Ons laat, zoo met ons allen, door 't ruim scheepskamp der Achaiers
Gaan, opdat wij te sneller verwekken den grimmigen slagkamp!’
Zoo hij sprak; naar hem hoorde der volkeren vorst Agamemnoon.
Aanstonds gaf hij bevel aan de helderbespraakte herauten
Samen ten oorlog te roepen de Achaiers met welige haardracht.
Die volbrachten den roep; snel kwamen de menschen tezamen.
Atreus' zoon en 't gevolg van aan Zeus ontstammende koon'ngen
Monsterden vliegens het volk; in den drom heloogige Athena
Voerend haar kostbare aigis, in eeuwigheid nimmer veroudrend,

Waarvan kwasten gedegen van goud afhangen, een honderd.
Alle gevlochten met kunst, en aan runderen honderd een elk waard -:
Daarmeê, glanzen verschietend, zij ijlde door 't heir der Achaiers
Tot optrekken hen sporend; in 't hart van een ieder zij wekte
Krachten om ononderbroken den krijg te bestaan en te vechten.
Hun werd aanstonds zoeter de krijg dan weder te keeren
Binnen de welvende schepen naar 't dierbare land hunner vaadren.
Als het vernietigend vuur woud onafmeetlijk in vlam zet
Over een bergs topkammen; de gloed weêrlicht in de verte:
Zoo onder hun oprukken van 't niet te berekenen brons de
Weêrglans alles verblindend door de' aither den hemel bereikte.
Zooals talrijke trekken van machtiggevleugelde vooglen,
Van kraanvogels en ganzen en zwanen met rijzige halzen,
Op Aziatische weide in het stroomengebied van Kaystros
Herwaarts derwaarts zwermen, hun lust aan hun vleugelen vierend,
Dan neêrstrijken met krijschend rumoer; luid davert de weigrond:
Zoo hun talrijke volken vanaf hunne schepen en tenten
Naar de Skamandrische vlakte zich voorwaarts stortten; de bodem
Onder de voeten van menschen en paarden vervarelijk dreunde.
Op zij zich stelden ten strijd op 't Skamandrische bloeiende weiland,
Duizenden, als in de lente ontspruiten de blâren en bloemen.
Zooals talrijke drommen van dichtaandringende vliegen
Die op de veeboerdrij van den herder in 't wilde vergonzen
Bij het getij van de lente als druipen van zuivel de vaten:
Zoo talrijk postvatten de Achaiers met welige haardracht
Tegen de Troiers in 't veld in 't verlangen hen doodlijk te schaden.
Zooals hoeders van geiten hun wijduitzwervende kudden
Makkelijk schiften uiteen, wanneer ze op de weide vermengd zijn,

Zoo rangschikten hen over en weêr de aanvoerders op orde,
Dat tot den strijd ze optrokken; in 't midden de machtge Agamemnoon,
Lijkend van oogen en hoofd Zeus die zich verlust in den bliksem,
Ares van heuprok eender, in breedte van borst aan Poseidoon.
Als in een kudde van rundren de stier verweg boven alle
Uitsteekt; immers hij wint het van al de verzamelde koeien:
Zoo dien dag Zeus Atreus' zoon uitstekend bestelde
Onder de velen en zelfs uitblinkende boven de helden.
Zegt, o moezen, me nu, die houdt uw verblijf op de' Olympos, -
Gij toch zijt godinnen, en weet aanwezend van alles,
Maar wij hooren 't gerucht alleen, niets weten wij werklijk -
Wie van de Danaërs waren de krijgsaanvoerders en heerschers.
Ik zou niet uitspreken hun menigte kunnen of noemen,
Zelfs al had 'k tien tongen en ook tien monden beschikbaar,
Met onbreekbare stem, en van brons binnenin mij mijn hart was,
Riepen de Olympische moezen, de dochters van Zeus met den aigis,
Niet in den geest voor mij op alwie tegen Ilios togen.
Ik op mijn beurt de aanvoerders vermeld en de schepen gezaamlijk.
Van de Boioten de leiders Peneleos en Leïtos waren
Samen met Arkesilaos en Klonios en Prothoënoor:
Van die woonden in Hyria, de rotsige streken van Aulis,
In Schoinoes en in Skolos en 't klovengeploegde Eteonos,
In Thespeia en Graia en 't rijbaanruim Mykalessos;
Dan die hoorden om Harma, Eilesion thuis en Erythrai,
Die als woonplaats Hyle en Eleoon hadden en Peteoon,
Die Okalea bezaten en Medeoons stevige vesting,
En Kopai en Eutresis en 't duivengezegende Thisbe:
Die Koroneia bevolkten en 't grazige land Haliartos,
Die in Plataia en die binnen Glisas hadden hun woonsteê,
Die Hypothebai hielden, de steviggebolwerkte vesting,
En het gewijde Onchestos, den stralenden hof van Poseidoon;
Dan die Arne, aan wingerden rijk, en Mideia bezaten,
En 't hoogheilige Nisa, en hoog in den Noord Anthedoon.

Schepen van hen uitliepen er vijftig, en jonge gezellen
Van de Boioten vertrokken op elk schip honderd en twintig.
Die in Orchomenos huisden, der Minyers stad, en Aspledoon,
Hen Askalafos voerde en Ialmenos, zonen van Ares,
Die in het huis van de' Azeide Aktoor diens eerzame dochter,
Binnengegaan in haar oppervertrek, ontving bij den stoeren
Ares; hij toch pleegde in 't geheim met Astyoche bijslaap.
Aan holruimige schepen van dezen zich stelden er dertig.
Schedios voerde 't bevel met Epistrofos over de Phokiërs,
Des grootmoedigen Ifitos' zoons, en van Naubolos kleinzoons:
Phokiërs die Kyparissa bezaten en 't rotsige Pythoon,
En 't hoogheilige Krisa en Panopeus hielden en Daulis,
Die onder Anemoreia en onder Hyampolis woonden,
Die langs den godlijken stroom van Kefisos hun woningen hadden,
En die hielden Lilaia in 't bronnengebied van Kefisos.
Meê met hen waren gekomen aan donkere schepen er veertig.
Die twee, druk in de weer, de geleedren der Phokiërs schaarden,
En in de buurt der Boioten en rechts van hen rustten ten strijde.
Leider der Lokriërs was rappe Aias, zoon van Oïleus,
(De kleine Aias, niet zoo groot als Telamoons zoon was,
Maar veel minner; een kort man was 't, en in linnen gepanserd,
Maar met de speer overtrof hij Hellenen gezaam en Achaiers):
Van die hoorden tehuis in Kallioros, Kynos en Opoes,
Die woon hadden in Bessa en Skarfe en 't lieflijk Augeiai,
En binnen Tarfe en Thronion en neven Boagrios' waatren.
Met hem veertig aan donkere schepen der Lokriërs kwamen,
Die thuis zijn aan de kust tegenover het heilig Euboia.
Die Euboia bezaten, de strijdlust blazende Abanten,
Chalkis, Eiretria hadden en 't wijnstokrijk Histiaion,
Vlak aan de zee Kerinthos, en 't steile geborchte van Dios,
Dan die hadden Karistos, en die thuis waren in Styra -:
Hen Chalkodoons zoon Elefenoor, scheutling van Ares,
De grootmoedige vorst der Abanten, geleidde op den heirtocht.

Met hem kwamen de Abanten, de rappen met weelderig nekhaar,
Als lansstrijders begeerig hun esschene lansen te vellen
En vijandigen mannen 't kuras om de borst te verscheuren.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
   Die van Athenai hielden het stevigbeveste geborchte,
Van grootmoedgen Erechtheus 't erf, dien eerder Athena,
Dochter van Zeus, grootbracht (graanleverende Aarde 'm gebaard had),
En in Athenai vestte, in haar eigen bevoorrechten tempel:
Daar door de wendende jaren de jonglingen onder de Atheners
Zoeken zijn gunst en genade met offers van stieren en rammen -:
Van hen weêr de aanvoerder Menestheus, Peteoons zoon, was,
Wien nog nimmer op aarde één sterfelijk wezen gelijkkwam
In 't opstellen der waagnen en mannen met schilden gewapend.
Nestoor enkel hem stond; want die was ouder in leeftijd.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er vijftig.
   Aias, Telamoons zoon, twaalf schepen uit Salamis meêbracht,
Stellend hen op waar stonden geschaard van de Atheners de schepen.
   Zij die Argos bezaten en Tiryns vol in zijn muren,
En Hermione hadden en Asine diep in zijn zeebocht,
En Eïones, Troizen, en 't wijnstokrijke Epidauros,
En wat zoons der Achaiers Aigina bezaten en Mases:
Weêr over dezen bevel krijgshaftige held Diomedes
En roemruchtigen Kapaneus' zoon vorst Sthenelos voerden;
Samen met hen als derde Euryalos, godegelijk man,
Toog, Mekisteus' zoon, en van Talaos was hij de kleinzoon.
Doch het bevel over allen tezaam had held Diomedes.
In hun gevolg meêkwamen aan donkere schepen er tachtig.
   Die van Mykenai hadden het krachtigbeveste geborchte,
En welvarend Korinthos en 't steviggegronde Kleonai,
Die in de lieflijke stad Araithyria, die in Orneiai
Woonden, en Sikyoon waar in het eerst was koning Adrastos,
Die in bezit Hyperesia hadden en steil Gonoëssa

En Pellene, en die in de buurten van Aigion huisden,
Gansch Aigialon vulden en Helike's ruime gewesten -:
Hen en hun honderd aan schepen gebood hoogmachtge Agamemnoon,
Atreus' zoon. Hem volgden de dapperste troepen in verweg
Grootst aantal; zelf ging aan het hoofd hij, gestoken in 't manhaft
Brons, vol trots, en hij viel in het oog onder alle de helden,
Omdat de eêlste hij was en gebood over verre de meesten.
Die woon hadden in 't hol en met kloven doorploegd Lakedaimoon,
Pharis en Sparta bezaten en 't duivengezegende Messa,
In Bryseiai thuis en de lieflijke stad Augeiai,
Die in Amyklai huisden en Helos, de sterkte aan den zeekant,
Dan die Laäs hielden, en die onder Oitylos woonden -:
Hen zijn broeder gebood, krijgshaftige held Menelaos;
Zestig aan schepen meteen; zij zich rustten van de andren gescheiden;
Hij zelf liep in hun midden, vertrouwend in eigen gemoedsdrift,
Sporend hen aan tot den strijd; want felst in zijn hart hij begeerde
Schaadloosstelling voor 't slooven en zuchten om Helena's wille.
Zij die Pylos bewoonden en 't lieflijk gelegen Arene,
Thrion, van stroom Alfeios de voorde, en de veste van Aipy,
En metterwoon Kyparissa bezaten en Amfigeneia,
Pteleos, Helos, en Dorion ook, waar eerder de moezen
Thamyris troffen, den Thraaiker, van Eurytos, vorst van Oichalia,
Uit Oichalia komend, en maakten een eind aan zijn zangkunst;
Immers hij blufte aanstellig op zege, al zouden de moezen,
Dochters van aigisvoerenden Zeus, zelf tegen hem zingen:
Zij in haar toorn, hem verminkt toestelden en namen hem af den
Godeverklankenden zang en hem deden vergeten het lierspel -:
Hen weêr voerde ten strijd de Gerenische wagenaar Nestoor.
Aan holruimige schepen voor hem zich er negentig stelden.

Die Arkadia bezaten aan 't steile gebergte Kyllene,
Om en bij Aipytos' graf, van nabij slagvaardige mannen;
Die in het schapengezegend Orchomenos woonden en Pheneos,
En thuis waren in Rhipe en Stratia en 't windige Enispe,
En die Tegea hielden en 't lieflijk gebied Mantineia,
En Stymfelos bezaten en 't land Parrasia bewoonden -:
Hen aanvoerde hun vorst Agapenoor, zoon van Ankaios;
Zestig aan schepen meteen; en aan boord had elk van de schepen
Vele Arkadische mannen, geoefende kundige krijgsluî;
Zelf toch schafte om te klieven de wijnmoerkleurige zee hun
Schepen met goede verdekken der volkeren vorst Agamemnoon,
Atreus' zoon, daar vreemd hun de zee en het schepenbedrijf was.
Die Boeprasion hielden bewoond en het goddelijke Elis,
Zooveel als Hyrmine en Myrsinos, de uiterste grensstad,
En de Olenische rots en Alesion land overvatten -:
Leiders van hen weêr waren er vier; tien schielijke schepen
Kwamen met elk hunner meê; hen bemanden een menigte Epeiers.
Eén helft Kteatos' zoon Amfimachos samen met Thalpios,
Eurytos' zoon, aanvoerde, van Aktoor beiden de kleinzoons.
Eén kwart voerde Amarynkeus' zoon aan, kloeke Dioros.
't Vierde gedeelte gebood Polyxeinos den goden gelijkend,
Koning Agasthenes' zoon; van Augeias was hij de kleinzoon.
Die van Doelichion weg en Echinai kwamen, de heilge
Eilanden, ginds van de zee tegenovergelegen aan Elis -:
Aan hun hoofd weêr Meges stond, evenwaardig aan Ares,
Meges dien zich gewan Zeus-dierbare wagenaar Phyleus
Die, met zijn vader in toorn, naar Doelichion eerder verhuisd was.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
Leiden Odysseus deed de eêlmoedige Kefalleniërs:
Hen die Ithaka hielden en Neriton bladerenruischend,
En Korkyleia bewoonden en Aigilips' rotsige buurten;
Dan die hadden hun thuis op Zakynthos en om-en-bij Samos,
En 't vastland en de kusten besloegen erover gelegen -:
Dezen Odysseus voerde, in zijn raadslag Zeus evenwaardig.

In zijn gevolg meêkwamen er twaalf roodwangige schepen.
Thoas had van de Aitolen de leiding, de zoon van Andraimoon:
Van die Olenos hadden ter woon en Pylene en Pleuroon,
En aan den zeekant Chalkis, en Kalydoons rotsige streken.
Want grootmoedigen Oineus' zoons niet langer bestonden;
Hij zelf was niet meer; dood was Meleagros de blonde;
Thoas in opdracht had het gezaamlijk bewind der Aitolen.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
Leiden de Kreters Idomeneus deed, roemrucht met de werpspeer:
Hen die Knosos bezaten en Gortys vol in zijn muren,
Lyktos bewoonden, Miletos, en 't krijtrotswitte Lykastos,
Die in de volkrijke steden van Phaistos en Rhytion huisden,
En wie verder bewoonden het honderdstedige Kreta -:
Leider van dezen Idomeneus was, roemrucht met de werpspeer,
Saam met Meriones die moordgod Enyalios nakwam.
In hun gevolg meêkwamen aan donkere schepen er tachtig.
Negen aan schepen uit Rhodos Tlepolemos, Herakles' groote,
Dappere zoon, in bevel meêbracht, slagvaardige Rhodiërs,
Van die Rhodos bewoonden in drie afdeelingen onder
Ialysos en Lindos en 't krijtrotswitte Kameiros.
Leider van hen Tlepolemos was, roemrucht met de werpspeer,
Dien eens Astyocheia geweldigen Herakles baarde;
Haar, van den stroom Selleëis weg, hij uit Efyra meênam,
Toen veel steden van helden aan Zeus ontstamd hij verwoest had.
Nauwelijks groeide Tlepolemos op in de schoongepaneelde
Zaal, of aanstonds doodde den dierbaren oom hij zijns vaders
Den reeds hooglijk bejaarden Likymnios, scheutsel van Ares.
Dadelijk schepen hij bouwde, en een hoop volks om zich vergârend,
Nam over zee hij de vlucht; want de andren zijn leven bedreigden,
Wat van geweldigen Herakles zoons er en kleinzoons waren.
Doch hij kwam al zwervend en moeiten verdurend naar Rhodos.

Daar zij in drieën naar stammen zich vestten, en werden geliefd door
Zeus die over de goden en menschen het hooge gezag voert.
Rijkdom onuitspreeklijk Kronioon over hen stortte.
   Nireus weêr meêbracht drie schommlende schepen uit Syme,
Nireus, zoon van Aglaia en Charopos, koning van Syme,
Nireus, schoonste der mannen bij die tegen Ilios togen,
Komend na Peleus' treflijken zoon, onder de oovrige Danaërs.
Maar zelf was hij een weekling, en niet veel volk met hem meêkwam.
   Die 't eiland van Nisyros en Krapathos hielden en Kasos,
Koos, Eurypylos' vesting, en de eilandengroep der Kalydnai,
Van hen weêr Pheidippos en Antifos hadden de leiding,
Van vorst Thessalos beiden de zoons, en van Herakles kleinzoons.
Aan holruimige schepen voor dezen zich stelden er dertig.
   Nu weêr, alwie Argos bewoonden in 't land der Pelasgen,
Die thuis hoorden in Alos, in Alope ook en in Trachis,
En die Phthia bezaten en Hellas befaamd om zijn vrouwen,
Die Myrmidonen, Hellenen, Achaiers zich plachten te noemen -:
Hen en hun schepen, een vijftig, Achilleus had onder leiding.
Maar niet waren bedacht op den leedboosaardigen krijg zij;
Niemand immers er was in den strijd hun geleedren te voeren;
Want neêrlag in het kamp snelvoetige godlijke Achilleus
Om 't schoonlokkige meisje te mokken, de dochter van Briseus,
Die hij vanuit Lyrnessos met veel krijgsmoeite behaald had,
Na Lyrnessos te hebben verheerd en de muren van Thebe -
Mynes sloeg hij er neêr en Epistrofos rad met de werpspeer,
Zoons van den vorst Euenos, en weêr van Selepios kleinzoons -:
Om haar lag hij in leed, maar snel zou weêr hij verrijzen.
   Van die Phylake hadden en Pyrasos vol in zijn bloemen,
Heiligen hof van Demeter, en Itoon, moeder van lammren,
Antroon vlak aan de kust, en het weidegelegerde Pteleos,
Had bij zijn leven vanzelf heldhaftige Protesilaos
't Opperbevel; nu hield hem de zwarte aarde in haar bedwang reeds.

Zijn vrouw rouwoverreten in Phylake achtergebleven
Was met zijn huis half af; hem sloeg Dardanische krijger
Toen hij van 't schip afsprong verweg vooraan van de Achaiers.
Toch was leiding ter hand, al misten zijn mannen hun leider.
In slagorde hen stelde Podarkes, scheutsel van Ares,
Phylakos' kleinzoon, zoon van den lammerenrijken Ifiklos;
Lijflijke broeder hij was van den edelen Protesilaos,
Jonger in jaren; zijn oudre meteen en zijn betere de aêr was,
Dappere Protesilaos de held; dus dierven de mannen
Geen aanvoerder; zij misten den doode om zijn moed en zijn adel.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
   Die Pherai in de buurt van het meer Boibeïs bewoonden,
Boibe en Glafyrai hielden en 't steviggeveste Iaoolkos,
Hun elf schepen Eumelos, de dierbare zoon van Admetos,
Voerde; hem had aan Admetos gebaard Alkestis, van vrouwen
Goddelijk, onder de dochters van Pelias edelst van uitzicht.
   Die Methone bewoonden en onder Thaumakia huisden,
En Meliboia bezaten en 't ruige gebied van Olizoon,
't Zevental schepen van hen Philoktetes bedreven in 't pijlschot
Voerde in bevel, en op elk schip was een bemanning van vijftig
Roeiers, geoefende schutters om kloek in den strijd zich te weren.
Doch hij, hevige smarten verdurende, lag op zijn eiland,
Op 't hoogheilige Lemnos; de zoons der Achaiers hem achter-
lieten, aan giftige wonde van doodlijke slang er versmachtend.
Daar lag neêr hij in pijn; toch weldra zouden herinnren
Zich Philoktetes den koning de Argeiers in 't kamp bij de schepen.
Toch was leiding ter hand, al misten zijn mannen hun leider.
Menoon schaarde ten strijd hen, de bastaardzoon van Oïleus,
Dien eens Rhene baarde aan den stedeverwoester Oïleus.
   Die op zijn rotsterrassen Ithome bezaten en Trikka,
En Oichalia, de veste van Eurytos, vorst van Oichalia,
Hen aanvoerde het tweemanschap, Asklepios' zonen,
Beiden voortreffelijk arts, Podaleirios nevens Machaoon.
Aan holruimige schepen voor dezen zich stelden er dertig.

Die Ormenios hielden bezet en de bron Hypereia,
Die Asterion hadden en Titanos' blinkende toppen,
Hen Eurypylos voerde, de schittrende zoon van Euaimoon.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
Die Argissa bezaten en die Gyrtone bewoonden,
Orthe hielden, Elone, en 't blanke geborchte Oloössoon,
Hen weêr leidde de held in den krijg standvast Polypoites,
Zoon van Peirithoös dien onsterflijke Zeus zich verwekt had
(Hem ontving bij Peirithoös de roemlijke Hippodameia
Dien dag toen hij bestrafte de harige woeste Kentauren,
En hen uit Pelion dreef en verdrong naar 't gebied der Aithiekers),
Niet alleen, met hem samen Leonteus, scheutsel van Ares,
Van hooghartgen Koronos de zoon, en van Kaineus kleinzoon.
In hun gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
Goeneus bracht vanuit Kyfos zijn twee-en-twintig aan schepen.
Hem Enianers gezelden en strijdstandvaste Peraibers
Die om het wintersch Dodona hun woningen hadden gevestigd,
En aan den lieflijken stroom Titaressos hun akkers bestelden,
Wiens schoonvlietende water zijn uitweg vindt ten Peneios;
Toch ondermengt hij zich niet met den zilververkolkten Peneios,
Maar vloeit over hem weg als olie doet van olijven;
Want afvloed is 't water van Styx, den geweldigen eedborg.
Bij de Magneten 't gezag had Prothoös, zoon van Tenthredoon,
Die in de buurt van Peneios en Pelion bladerenschuddend
Waren ter woon; hun gaf ijlvaardige Prothoös leiding.
In zijn gevolg meêkwamen aan donkere schepen er veertig.
Dit van de Danaërs waren de leiders en heerschapvoerders.
Nu wie verre 't voortreffelijkst was - zeg gij het mij, moeze -
Van wie trokken met Atreus' zoons, van de mannen en paarden!
Verweg waren van Pheres' zoon uitnemendst de rossen,
Die, als vogelen vlug op hun voeten, Eumelos bestierde,
Van haartint en van leeftijd één, snoer-eender van ruglijn;
Hen in Pereia kweekte de god van den zilveren boog op,

Beide van vrouwlijk geslacht, en den schrik aandragend van Ares.
Ver onder mannen vooraan weêr Aias, Telamoons zoon, stond,
Tijdens Achilleus' wrok; hij toch was heerlijkst van allen,
Als bij de paarden het span dat Peleus' treflijken zoon droeg.
Doch hij lag in het kamp zeewaardge gehorende schuiten
Vierend zijn wrok tegen Atreus' zoon Agamemnoon, der volkren
Herder; zijn mannen intusschen aan 't strand van de zee bij de branding
Waren den tijd aan 't verdrijven met slingren van schijf en van jachtspriet
En pijlschieten; de paarden, een elk bij het stel van zijn wagen,
Stonden hun lotos te knabblen en eppe van sompige gronden,
Werkloos; goed in de hoezen gepakt in de tenten der heeren
Stonden de bakken; zij misten hun leider, den lievling van Ares,
Liepen door 't kamp op-en-neder, en geen deel namen ze aan 't vechten.
't Heir trok op alsof één brand heel de aarde in beslag nam;
Onder hen steende de grond als onder den bliksemverblijden
Zeus die geeselt in toorn 't aardrijk in het rond om Tyfoëus
Waar in der Arimers gronden Tyfoëus, zegt men, gebed ligt:
Zoo luid onder de voeten van hen was de aarde aan het stenen
Bij 't voortgaan; zeer snel aanrukten zij over de vlakte.
Windsnelvoetige bode, begaf tot de Troiers zich Iris,
Brengend van Zeus met den aigis de kommerniswekkende boodschap.
Zij naar gebruik raadslag bij de poorten van Priamos hielden,
Allen bijeen ter vergaadring, de jongere mannen en de oudsten.
Voetrappe Iris tot stilstand kwam in de buurt en hen toesprak.
En in haar stemklank leek zij op Priamos' zoon, op Polites,
Die voor de Troiers op uitkijk zat, op zijn voeten vertrouwend,
Hoog op den top van den heuvel van Aisyetes den oude,
Op wacht als van de schepen de Achaiers zich maakten ten aanval.

Dezen gelijkend tot Priamos sprak snelvoetige Iris:
‘Grijsaard, altijd zijn onmeetlijke reednen u dierbaar
Als indertijd bij den vreê; nu krijg heerscht niet te vermijden.
Zeer vaak nam ik voorwaar aandeel aan gevechten van mannen,
Maar nog nooit zoo'n heir, zoo talrijk, zag ik voor oogen;
Want bovenmate gelijk aan de blaadren en korrels van 't zeezand,
Naderen over de vlakte ze om tegen de veste te strijden.
Hektoor, u bovenal 'k opdraag om te doen naar mijn voorstel.
Immers in Priamos' machtige stad zijn vele verbondnen
Met hun verscheidene spraken van menschen in verre verstrooidheid:
Elk man geve het teeken aan hen over wie hij bevel voert;
Neem gij van dezen de leiding, ten strijd opstellend de burgers!’
Zoo zij; 't woord der godin werd richtig begrepen door Hektoor.
Daadlijk hij sloot de vergaadring; zij gingen zich ijlings bewaapnen.
Poorten zich alle ontsloten; het krijgsvolk stroomde naar buiten,
Mannen te voet en op waagnen; gerucht veelvuldig verhief zich.
Voor aan de poorten der stad zich bevindt steilrijzige heuvel
Een heel eind in de vlakte, omganklijk in iedere richting.
Hij in den volksmond wordt onder menschen genaamd Batieia,
Maar bij de goden de terp van de strijdlustdartle Myrine.
Daar opstelden de Troiers apart zich, apart de verbondnen.
Over de Troiers gebood helmwuivende machtige Hektoor,
Priamos' zoon; onder hem aangordden zich verre de meeste en
Dapperste mannen ten strijd, in hun drift met de lansen te vechten.
Van de Dardaniërs weêr Achises' dappere zoon was
't Hoofd, Aineias dien bij Anchises hooge Afrodite
Baarde, godin met een stervling zich beddend in Ida's verstekken.
Met hem deelden 't bevel Argelochos saam met zijn broeder
Akamas, wel onderwezen in al kamp, zoons van Antenoor.

Die in Zeleia beneê aan de hellingen woonden van Ida,
Drinkend het donkere nat van Aisepos, vermogende mannen,
Troiers van stam, hen voerde Lykaoons schittrende zoon aan,
Pandaros die van Apolloon zelf ten geschenke zijn boog had.
Die Adrasteia bewoonden en 't volkslandschap van Apaisos,
En Pityeia bezaten en 't steile gebergte Tereia,
Hen aanvoerden Adrastos en Amfios linnengepanserd,
Beiden van Merops de zoons, uit Perkote, die boven allen
Kennis van waarzeggen had; ook had hij zijn zonen verboden
Ten mandelgenden oorlog te gaan; maar zij in hun moedwil
Luisterden niet; hen zetten de raapsters van donkeren dood aan.
Die in de buurt van Perkote, en die onder Praktios huisden,
En die Sestos bezaten, Abydos en 't godlijke Arisbe,
Hen weêr Hyrtakos' zoon voerde, Asios, leider van mannen -:
Asios, Hyrtakos' zoon, dien droegen zijn rossige groote
Merries heel uit Arisbe en weg van den stroom Selleëis.
Weêr Hippothoös stammen Pelasgen met flonkrende speren
Leidde, van die thuis hoorden in 't teelgronddiepe Larisa:
Met Hippothoös voerde Pylaios hen, scheutsel van Ares,
Van den Pelasgischen Lethos de twee zoons, Teutamos' kleinzoons.
Doch held Peiroös leidde met Akamas samen de Thraaiken,
Al die binnen zich sluit sterkstroomende Hellespontos.
Van 't lansvolk der Kikoniërs was Eufemos de leider,
Zoon van Troizenos; van Keas van Zeus' oir was hij de kleinzoon.
Doch de Paioniërs met bogen gekromd aanvoerde Pyraichmes
Ver uit Amydoon weg, van den breeduitstroomenden Axios,
De' Axios die alschoon over de aarde zijn wateren uitspreidt.
De Paflagoniërs voerde Pylaimenes' manruig hart aan,
Weg van de Eneten, vanwaar van de muilen het wilde geslacht stamt:
Die in 't gebied van Kytoros en Sesamos waren gevestigd,
En aan Parthenios' oevers hun heerlijke huizen bewoonden,
Kroomna bezaten, Aigialos ook, en het hooge Erytinoi.
Doch met Epistrofos Odios had in bevel d' Halizonen

Uit ver Alybe weg, waar de oorsprong ligt van het zilver.
Chromis de Mysiërs voerde met Ennomos, vogelenwichlaar;
Toch van zich weerde hij niet met zijn vooglen het donkere sterfuur,
Maar kwam onder de handen van Aiakos' voetrappen kleinzoon
Om in den stroom waar zooveel andere Troiers hij neêrsloeg.
Phorkys en godegelijke Askanios leidden de Phrygiërs
Ver uit Askania weg, vol drift tot den strijd in den veldslag.
Mesthles en Antifos weêr de Maioniërs hadden in leiding,
Zoons van Talaimenes, die Gygaia baarde, de meernymf.
Ook de Maioniërs zij voerden, geboortig van onder den Tmolos.
Nastes weêr aanvoerde de Kariërs ruw in hun tongval,
Die Miletos bezaten en 't loovergebergte der Phthiren,
En van Maiandros de stroomen en Mykale's rijzige toppen:
Dezen, met Nastes samen, Amfimachos had onder leiding,
Nomioons stralende kindren, Amfimachos samen met Nastes.
Hij trok goudsmuk dragend ten krijg, als was hij een meisje,
Dwaas! ook weerde zijn goud van hem af niet 't grimme verderven:
Omkwam onder de handen van Aiakos' voetrappen kleinzoon
Hij in den stroom, en zijn goud wegdroeg de vernuftige Achilleus.
Met Sarpedoon leidde de Lykiërs treflijke Glaukos
Uit ver Lykia weg, van den Xanthos den kolkoverdekten.

Arthur van Schendel of de kunst der verandering
door Fr. van Oldenburg Ermke

‘...en ik zat tot laat op een bank binnen de sluiers van een melodie.’

Een geheim, dat geheim blijkt, is reeds half verraden. En de kunst der verandering bestaat hierin, het geheim te verbergen onder honderd gedaanten, welke enkel hierin met elkander overeenkomen, dat onder allen hetzèlfde geheim schuilt. Variaties op een gegeven thema...

En eer men het thema herkend heeft, danst het weg in zijn eerste vermomming. En voor men nog die vermomming doorzien heeft, is reeds het thema onherkenbaar in een ànder vermomd.

Alle dingen zijn verborgen.

Men kent ze slechts door hen te hèrkennen.

I

Arthur van Schendel, de verteller, verbergt in sprookje na sprookje, in verhaal na verhaal, in roman na roman het geheim van zichzelf, het verlangen van zijn hart, een droom, een gedachte, een wensch, de vage contouren eener zekerheid.

Van Angiolino en Tamelone, van Kompaan, Maarten Rossaart, Jan de Brasser, Kasper Valk, Daniël Walewijn, Jacob Brouwer en de vele, vele anderen komt men meer te weten dan van hem, wien Arthur van Schendel het kleinste van al zijn geschriften wijdde, van den geheimzinnige, over wien hij schreef:

‘Zijn stem en zijn oogen waren zijn geheele aanwezigheid. Ieder der woorden die ik schreef had zijn geluid, zijn blik... Bij al wat ik deed luisterde ik naar hem, in ieder woord dat ik schreef sprak hij...’

Alles hoort men over allen. Weinig over hem, die schrijft over allen, over Arthur van Schendel zèlf.

II

In dichte rijen staan ze om hem heen. En 't is hij, die ze uitzendt en begrijpt en volgt.

In wezen zijn ze allen anders en hun daden, gedachten en droomen verschillend. Maar 't is hij, die hetzelfde blijft, want zichzelf: het geheim onder honderd gedaanten, het thema van honderderlei variatie, dat, wat veràndert en hij, die verandert, de spiegel die weerkaatst, de maat, waarnaar gemeten, het instrument, dat bespeeld wordt.

Het woordje ‘ik’ beteekent in zijn boeken meestal een ander en maar zelden Van Schendel.

Ja, soms spreekt Van Schendel over ‘hem’.

‘Anderen kennen hem ook, want ik hoor hem dikwijls in een boek of in een brief. Bij dezen spreekt hij duidelijk of hard, bij genen zacht of ver, maar niemand zegt iets dat ik kan verstaan of het is met zijn rhythme en zijn stem.’

III

‘Zijn rhythme en zijn stem...’

Men heeft het werk van Van Schendel eentonig genoemd. Maar vooronderstelt veranderen geen gelijk blijven? Moet, wat verandert, niet gelijk blijven aan zichzelf?

Alleen het andere is geheel anders, niet het veranderde.

Het heele oeuvre van Van Schendel is aan de kunst der verandering gewijd, maar ook boek voor boek, sprookje voor sprookje, verhaal voor verhaal.

Elk verhaal, elk sprookje, elk boek heeft zijn eigen thema, maar al die thema's zijn in hun eenvoud onderling verwant en al te zamen afgeleid van het ééne thema, dat neuriet achter ieder woord en zingt in iederen zin:

Zijn rhythme en zijn stem.

Eentonig?

Maar het is die ééne toon, ‘de eene grondtoon’, waarvan Matthijs Vermeulen schreef, dat hij blijft, zich niet laat determineeren met een jaartal van voor of na Christus, dat hij

onveranderlijk, onverwoestbaar in het leven komt, nooit vermindert en dat zijn ‘toover nooit zal eindigen’.

‘Men herkent dezen klank onmiddellijk en overal, omdat hij overal is en onmiddellijk.’

Het is de klank, de toon, het rhythme en de stem van alle waarlijk objectieve, waarlijk groote kunst.

Zooals Bach zichzelf wèg zong en weg cijferde in fuga na fuga, in cantate na cantate en iedere kleinste fraze is een fraze van Bach, - zoo ook schrijft Van Schendel zichzelf weg in boek na boek en leeft in ieder woord en in elk beeld ‘zijn geluid, zijn blik, de kreet van een vogel, het breken van een golf, de roep van een eenzame, de toon van een harp’.

IV

Tamalone.

Hij is een zwerver, een verliefde, een verdwaalde, een vervulde van een vreemden lust.

Hij zwerft steeds verder wegen voelt steeds scherper heimwee. Thuis lokte hem de verte. En in den vreemde lokt het ‘thuis’.

Een simpel thema, ‘een deuntje dat schriel welluidend klinkt in den teederen avond...’

Tamalone beleeft de vervoerendste avonturen, zwerft in zijn vale kloosterbroederspij temidden van de kleurigste woeligheid om toch te blijven, die hij is: de weggeloopen zoon van zijn moeder.

‘En het waren eindelijk herinneringen alleen, die het langste talmden en weemoedige gezichten wekten van verleden dingen, van vroeger leven en eentonig lot.’

De vrouw, die hij bemint, de vrouw op wie de zwerver verliefd wordt, is anders niet, niets meer, niets minder dan ‘een beeld van zijn eigen ontroering’.

Tamalone, de zwerver:

Is hij ergens thuis, dan gaat hij heen om het genot van terug te kunnen keeren en heimwee te voelen en ergens anders thuis te zijn.

Arthur van Schendel, de meest Hollandsche onzer schrijvers sinds Van Looy:

in Italië leeft hij, ver van Holland, - want Holland vanuit

de verte is een schoon visioen en het verlangen dieper van lust en schooner dan de bevrediging.

‘Hij had haar lief zoo zéér, dat haar wederliefde hem niet meer gelukkig zou maken...’

V

‘Het Fregatschip Johanna-Maria’, - in den naam reeds zingt het thema mee.

‘Van de buren, die stonden te kijken toen de kist werd weggedragen, hoorde hij dat zij Johanna heette en zoo noemde hij haar voortaan in zijn gedachten.’

Zij was het zusje van Jacob Brouwer, den Amsterdamschen jongen, die later op de ‘Johanna-Maria’ zou aanmonsteren. Haar vader mishandelde haar. Zij stierf.

En wat is die heele historie van den zeilmaker en zijn schip anders dan het verhaal van een jongen, die niet dulden zal, dat men mishandelt wat weerloos is?

Maar de jòngen werd màn...

Jacob Brouwer heeft het moeten aanzien, hoe zijn zusje leed. Zij is gestorven. Maar de ‘Johanna-Maria’ zeilt uit met Jacob Brouwer aan boord. En hij, die te jong was om het meisje te beschermen, beschermt het schip.

Als hij tegenover den man komt te staan, die eens het schip mishandelde, neemt hij wraak over méér dan enkel een grootzeil, dat vernield werd.

‘En hij zette hem tegen het hek, hij hief zijn rechterlaars op en gaf hem een trap, aan bakboord, naast het roer. Toen hij den man niet meer zag viel het hem op dat zijn voet grooter was dan die waar zijn vader mee trappen kon.’

Zooals de liefde van den zwerver, die verdwaalde, toen hij verliefd werd, is ook die van Jacob Brouwer voor zijn schip een verdwáálde liefde, een liefde, tè groot en tè vreemd dan dat zij zou kunnen worden bevredigd...

...hier op aarde bevredigd zou kunnen worden...

VI

Het kleine ‘Angiolino en de Lente’, het grootere ‘De Rijke Man’:

eenzelfde thema zingt in beide boeken.

Arm zijn is gelukkig zijn. En het geluk van den rijkdom schuilt in het eens-weer-arm-te-kunnen-zijn-als-eerst.

Als Kompaan, de rijke man, weer alles wat hij had naar links en rechts blijde heeft weggegeven en wandelt door zijn geliefde Amsterdam, dan wordt die stad een paradijs, waarin hij samen wandelt met een onzichtbare, wier stem soms zegt, zoo zacht, dat hij het alleen hoort: 'Ja, vader!' maar wier zwijgende aanwezigheid óók geluk geeft.

'Ik heb ook een dochter gehad, maar daar kan u niet van weten.'

En als de bedelaar Angiolino, door een ruime gift inééns rijk geworden, weer alles weggegeven heeft aan een vrouw, klagend en smeekend onder den muur van de gevangenis, waarin haar man voor schulden gevangen ligt, dan wordt zijn lentegeluk eerst volkomen.

'Een zondig mensch is nooit geheel zondig en een arme bezit soms meer dan hij noodig heeft, laat hij de heilige maar danken en lachen als de wind van de lente over hem waait.'

VII

'Jan Compagnie', 'De Waterman', 'Een Hollandsch Drama', 'De Grauwe Vogels', - één en hetzelfde Hollandsche drama in vier veranderingen, in vier variaties: het looden gewicht van voorbestemming en vooroordeel, zooals het op vier levens drukt met verpletterend gewicht.

De schaduw van Calvijn over de zielen...

...over de ziel van den jongen, die niet deugen zal, omdat ook zijn vader niet deugde,

...over de ziel van den lanspassaat, die naar den Oost is moeten gaan, omdat hij zich recht zocht met den vuist, - 'door hem was de nedergang begonnen, door de zorg over hem was zijn oom tot zijn geloof gekomen', -

...over de ziel van den tuinder, die werkt op Zondag,

...over de ziel van den 'waterman', die op de Merwede vaart en die reeds vroeg moest hooren, 'dat hij een goddelooze was die het merk droeg'...

En allen zoeken ze hun heul en hun heil langs vreemde wegen, eigen gebaand, buiten het rumoer der menigte, vereenzamend tot de volstrekte verlatenheid van den dood, de

uiterste verlatenheid der vergetelheid, de volkomene eenzaamheid van het leed.

De kunst der verandering.

Maarten Rossaart, ongehoorzaam en onhandelbaar, zwerft langs de rivier en is er getuige van, hoe een smokkelaar een douane doodt, diens lijk in den stroom werpt.

Langs het leven van Rossaart stroomt van nu af de rivier als een vijandige kracht.

Wat een jeugdervaring was, verandert in een voortaan heel zijn leven beheerschende stemming.

Als hij bij een overstrooming de bevolking helpt en redt en zich de meerdere van het water weet, dan beseft hij, ‘dat hij voor de rivier nooit meer bang hoefde te zijn’.

En als er een eind komt aan zijn leven, is het de rivier, die er een eind aan maakt.

De kunst der verandering...

In ‘De Grauwe Vogels’ leunt er een bijl tegen een boom. Maar de kleine jongen van Valk ziet wel den boom, waar de bliksem in sloeg, maar heeft geen aandacht voor den bijl. Een thema, 'n klein, argeloos, simpel motiefje.

En als tegen het einde de bijl wreed doel treft, herinnert men zich vaag en met een lichte huivering:

‘Wat was dat ook weer... in het begin... met dien bijl...?’

De kunst der verandering...

Een thema is variabel, als een wolk, een ònweerswolk.

‘Twee dunne wolkjes’ worden ‘een wolk, die stil hing, maar aanzwol en zwart werd’ ...En er zijn wolken ‘als een paddestoel gevormd’, anderen, die een aambeeld gelijken...

En in ‘De Wereld een Dansfeest’ is het thema een danspas, door tallooze voetenparen verschillend gedanst, één verhaal, door tallooze monden voortverteld.

Een geheim, dat geheim blijkt, is reeds half verraden.

Er was eens een verlegen jongen, een dòmme jongen, die verliefd werd. En hij schreef brieven aan haar, aan zijn vrienden. Hij prees de schoonheid van de natuur, de avontuurlijkheid van het leven, schreef over bloemen en vogels, over

boomen en kruiden... Maar over haar en over zijn liefde zweeg hij...

Er was eens een schrijver, die heimwee had naar het land van het geluk. En hij schreef boeken, verhalen, sprookjes, waarin hij vertelde van zijn land en de menschen van zijn land... Maar hij begreep, dat het land zelf onbereikbaar was...

'Anders en Eender' is de titel van één van Van Schendel's laatste boeken.

Het kon de titel zijn van àl zijn werk...

Figuren en problemen der monumentale schilderkunst in Holland
A. Der Kinderen
door W. Arondéus
(Slot)

Zijn katholiek-historische aanleg, zoo van den buitenkant bekeken de aanleg van een echten, toekomstigen kerk- en statie-schilder, bracht Der Kinderen nog als academieleerling, de eerste groote opdracht: de Processie-schildering van het Heilig Hart van Mirakel. Het was een opdracht waarvan de beeldende inhoud en het geestelijk doel heel gelukkig aansloten bij de creatieve verlangens van den jongen schilder; een taak die alles vruchtbaar maakte wat in hem bewaard lag: de Kerk, de Middeleeuwen, de verbeeldingen van het wonder des geloofs - en werd een arbeid waaraan hij van jaar op jaar zelve groeide en, steeds veranderend, rijpte, zooals een kunstenaar steeds groeit en rijpt aan een taak die met den diepte-stroom van zijn verlangen een innerlijk voltooien tegemoet vloeit.

Hij begint de opdracht getrouw naar wat zijn tijd en zijn opdrachtgevers van een kerkschilder verlangen: het geschiedkundige schilderij. Een arbeid die aanvangt met veel historische detail-studies van kleedij en stoffage, met veel portretteekeningen van geestelijken en notabelen; die allen verkleed als personages der Processie, mee-geconterfeit zullen worden en er, naar ijdelheid en welbehagen, ridders, priesters en burgers zullen zijn - kortom, een met veel talent en vlijt gearrangeerd ‘mooi’ schilderij, dat in den aanvang nog geheel gericht bleef naar het traditioneel ‘natuurlijke’ der gebeurtenis in de voorstelling. Want zóó wenschen en verwachten allen het.

Dat het heel anders worden zou, heel anders worden m o e s t , dat met den jongen, vromen schilder een onverzoenlijk revo-

lutionnair en traditie-schender (uit naam van een andere traditie) de Kerk binnendrong, wist niemand, en misschien wel het minst van allen de revolutionnair. Want dit is het geheim der roeping, dat het zichzelve in zijn geweld niet kent, niet weet waarheen de dwang van het creatieve, het uit de rots geslagen water, eenmaal stroomende, voeren zal: niet weet hoever, hoe vruchtbaar en hoe verstorend. Het scheurt de rots zijner oorsprong en voert zijn verwekker voort - en zoo ging het ook toen. Na portefeuilles vol schetsen en portretstudies (van deze reeds 70) gemaakt te hebben, gaat Der Kinderen, misschien als laatste training voor den grooten slag, op reis, naar Italië en Frankrijk, ziet eindelijk in hun volle kracht de meesters van zijn verlangen, Giotto en Puvis de Chavannes, en dan, teruggekeerd, komt de doorbraak: het schilderij met de portretten en de allemans-verwachtingen verdwijnt, en op de zolder van het Sint-Jozef-Gezellenhuis, waar het groote doek staat opgespannen, groeit iets dat nieuw en vreemd in Holland is: de eerste neo-monumentale schildering. De groote stoot is gegeven.

Deze eerste schildering draagt nog - hoe kon het anders? - overal de kneuzingen van haar moeilijke geboorte. Het werkstuk, picturaal begonnen en monumentaal voltooid, is nog in alles tweeslachtig. Bedoeld als muurschildering is het een schildering op doek gebleven, bedoeld als fresco zijn de fresco-kleuren nagebootst in olieverf; het wil een vlak zijn en is nog perspectivisch, het wil een Wij zijn en is nog maar alleen een in zichzelf veranderd Ik. En als laatste geboortenood, en welhaast symbolisch: het wil dienen en wordt niet aanvaard. Want pastoor Klönne, als uitspraak van het katholieke Wij, weigert de op doek geschilderde muurschildering, die geen gloedvol schilderij is maar een nagemaakte fresco, voor zijn Begijnen-hof-kerk te aanvaarden; weigert heel ‘wereldlijk’ per deurwaarders-exploit; Der Kinderen antwoordt met een gerechtelijke vordering, en wat uit de diepte van een nieuw inzicht, uit veel geloof en overgave, veel arbeid en toewijding, zoo langzaam en waarachtig groot werd, wordt het middelpunt van een kil rechtsgeding, met al de juridische listen en spitsvondigheden die daarbij behooren, en dat voorgoed een tragische breuk zal beduiden tusschen Kerk en kunstenaar: Der Kinderen heeft na dien geen kerkelijke opdrachten meer

gekregen. De Kerk, en terecht, kon voor den kunstenaar niet wijken, doch dat de ‘dienende’ kunstenaar, ter wille van de ‘genieting’ niet wijken wou voor de Kerk, is symbolisch voor heel den Ik-geaardheid der neo-monumentale kunst. Symbolisch ook deze onmiddellijke onmacht van de eerste dienende schildering om gemeenschapskunst te zijn, deze directe breuk tusschen theorie en werkelijkheid, waardoor, wat een verkondiging moest worden voor geloovigen een museum-stuk werd voor ‘genieters’ (het kreeg, na de weigering, een plaats in het Stedelijk Museum te Amsterdam), om eerst na veertig jaar - en om een leven te laat - eindelijk in 1929, eenige jaren na den dood van den maker, uit kunstzinnige piëteit de plaats te krijgen in de Begijnenhof-kerk, waarvoor het eens geschilderd was...

Het kernpunt waarin de neo-monumentale schilder zich van den picturalen kunstenaar onderscheidt, ligt psychologisch in h e t w e z e n d e r o p d r a c h t. Het schilderij, een ding van het Ik, staat vrij; en al is dit Ik in dieperen zin een wijd van het Wij omsloten menschen-bestaan dat door het leven-zelve hoorig blijft aan de wereld rondom, het is een ruimte-hoorigheid waarin het Ik toch steeds zijn eigen paarden mennen kan. De picturale kunstenaar, als medium, is er een medium met blanco volmacht: eenmaal de deur van zijn atelier gesloten, blijft hij met zijn werk alleen; en wat dan ontstaat is niemand iets schuldig of verplicht. Doch de monumentale kunstenaar is in zijn arbeid nooit alleen, naast hem staat, onzichtbaar, de dwang van de opdracht en de eisch van den opdrachtgever. Het wordt er in zijn atelier om zoo te zeggen een inspiratie met buiten-echtelijke verhoudingen: zonder opdracht geen kunst en zonder opdrachtgever geen kunstenaar. En dit eischt van den laatste psychologisch een heel anderen werkelijkheids-zin dan van een droomer achter dichte deuren, eischt een geheel andere, z a k e l i j k e bewustheid en waakzaamheid tusschen en om de menschen midden-in de wereld. Connecties, geld en sociale plooibaarheid worden tot strategische factoren die de kans-van-opdrachten een heel eind gaan bepalen, zoodra de artistieke coterie, de partij of de kerk, de plaats innemen van het dakloos geworden gemeenschaps-Wij. Ook voor den vrijen schilder kunnen con-

necties en sociale plooibaarheid belangrijke factoren zijn van een actueelen roem, maar dat gaat alléén de carrière aan en behoeft het werk niet te raken (dat het er tenslotte toch door geraakt wordt behoort een andere dimensie aan); in de monumentale kunst echter raken zij het scheppen-zelve, de bevruchting, de levens-kern van het werk, d a t d a a r z o n d e r n i e t z o u w o r d e n. Het in de kunst zich steeds herhalend koersverschil tusschen succes en waarde krijgt hier een andere maat, een andere ethiek; het wordt, door de opdracht, tot officieele basis van het creatieve. En daarmee treed een in-vorm-zijn van den kunstenaar naar voren dat niet uit droom en levensvlucht maar uit training-in-het-collectieve zijn inspiratie opdiept. De dwang der opdracht brengt, als een testproef, slechts de sociaal best-getrainden over de barrières... en terecht. Want wat wil een levende monumentale kunst anders zijn dan de stem van het heden, de volle aanvaarding van dit, d i t, ons heden? Geen kunst achter dichte deuren van de droomers zonder doel, geen mythologie in nachtjurken en nagemaakte symboliek uit de vrijmetselarij der veilige aestheten, maar beeld en getuigenis van de werkelijkheid, de harde werkelijkheid die o n s leven, o n s geloof, o n z e n tijd als zwarte molshoopen opwerpt boven de aarde, de schreeuw van het Ik naar verlossing in het Wij. Wie daarin alleen maar versierend wil zijn, om het welbehagen zijn eigen kunstenaarschap uit te leven, blijft of steken in de kunstnijverheid en wordt creatief een opgekleurde theorie zonder beeldende taak, of wordt, als het dieper gaat, tot een conflict tusschen droom en werkelijkheid, zooals in de vrije kunst zoo vaak tot een vlucht werd uit de wereld. Maar wat dan voor den vrijen kunstenaar armoe, eenzaamheid en miskenning beteekenen kan (iets dat in zijn werken uiteindelijk als winst terugkeert), wordt voor den monumentaal willende tot onvruchtbaarheid en levensbreuk. Omdat het eigenlijke, het psychologische levensverschil tusschen hun beider roeping dit is: de vrije schilder mag groot zijn buiten de wereld, de monumentale a l l e e n m a a r e r i n.

Is dit de reden waarom de moderne opdracht-kunst, waarom alles wat daarin zoo luid naar voren komt, toch, bij alle veelheid en volheid der kansen, een element van natuurlijkbloeien schijnt te missen, van beeldende drift, zooals de

groote schilders der vrije kunst w e l steeds geweten hebben en soms zoo grootsch bereikten? Is dit de reden waarom de neo-monumentale groep nergens een werkelijk groote figuur, in de grootheid van een van Gogh of Matthijs Maris, heeft voortgebracht? En wellicht ook vooreerst niet voortbrengen kan? Omdat er in een wereld als de onze, waar het succes van het buitensporige, waar de veel te snelle en veel te uitbundige waardeering van het actueele, van het 'vandaag' in de kunst (deze moderne angst om niet-modern te zijn, die de neurose is van een intellectueel pauperdom) allen beheerscht - omdat in zulk een wereld alleen maar door de vlucht in de stilte het creatieve te redden is? Omdat er voor een w a r e gemeenschapskunst de gemeenschap nog lang niet waar genoeg is, en er, voor een waarachtig kunstenaarschap alleen maar het buiten-de-wereld of het conflikt overblijft? De groote eenzaamheid; zooals ook de groote kunstenaars van het verleden, eenmaal gegrepen door hun eigen waarheid, op een vreemde wijze eenzaam werden in de ballingschap van het creatieve? 'Eenzaam als de beul', zooals Rafael van Michel Angelo zeide?

Ook voor Der Kinderen zal dit conflikt tot een levensbreuk worden waarin hij onvruchtbaar achterblijft. Te eenzelvig religieus om zwaar van katholieke werkelijkheid, te veel individualist om dienend, te weinig om vrij en vruchtbaar te zijn, krijgt hij geen kansen, of beter: weet zich niet naar zijn kansen te voegen - en is daardoor wellicht te veel de theoreticus-in-het-atelier gebleven om voor onzen tijd nog veel meer dan historische waarde te hebben. Het lot der naamlooze pioniers is ook voor een deel het zijne: zij vergaan in wat na hen komt.

Want kansen - en dit wordt vaak veel te eenzijdig anders verteld - kansen heeft de jonge Der Kinderen, vergeleken met de mogelijkheden (de veel te versplinterde veelheid) van onzen tijd, volop gehad. Nog tijdens het werken aan de Processie-schildering heeft hij een nieuwe, groote opdracht gekregen: het beschilderen van één wand in de Publieke Halle van het Raadhuis te 's Hertogenbosch: de Bossche-schilderingen. Deze Bossche-schilderingen zijn, als geheel, een opdracht-in-tweeën: eerst voor één wand en toen deze gereed en aanvaard, zelfs 'dankbaar aanvaard' was door het Stads-

bestuur, weer een opdracht voor een tweeden wand. En dit in-tweeën der opdracht heeft ook, als de ringen van een boom, zijn groei-teekens in het werk achtergelaten. De eerste wand behoort, van techniek en schilderschap, maar vooral van beeld-schrift, een ander jaargetijde aan dan de tweede wand. Er ligt daartusschen een ontwikkeling die in wezen een doorgang is geweest van het negentiende-eeuwsche picturale naar het Gothisch sacrale, van toon naar contour, van diepte-lyriek naar lijn-epiek: de lijn wordt hier tot sacrament, tot handelsmerk van het decoratieve.

De eerste wand - met de ‘Stichting van de stad 's Hertogenbosch’ tot historisch motief, en weer een arbeid met vele archeologische voorstudies - sluit nog geheel aan bij de Processie-schildering: een olieverf-tableau op doek, dat zich zijn statische figuratie erg picturaal herinnert. Al wil het heel wat anders zijn dan een historisch schilderij, het kan in zijn fresco-kleuren toch de olieverf-afkomst niet goed vergeten en speelt, verloofd maar niet gehuwd, tusschen twee verlangens, tusschen vrijheid en gebondenheid, de bruiloft tegemoet. Het staat reeds ver van wat historie- en kerkschilders uit zulk een opdracht maken, maar toch niet ver genoeg om, zonder picturale erfzonde, een beginselvaste belijdenis van het nieuwe geloof, dat contour-en-vlak tot een rots van Petrus heeft, te kunnen zijn. Doch de jaren dat Der Kinderen, vanaf 1890 aan de eerste Bossche schildering werkt, in die jaren werkt ook de tijd aan hem - en wanneer de vervolg-opdracht loskomt (in 1894) en het tweede wanddoek (thans in temperaverf, en met zijn voorstelling: ‘de Bouw van de Kathedraal’ minder historisch doch meer symbolisch van beeldend accent dan de eerste wand) eindelijk in 1896 voltooid is, blijken er, in één ruimte, twee werken binnengebracht die eigenlijk niet bij elkaar behooren, of zoo men wil, bij elkaar behooren als het Oude Testament bij het Nieuwe: als profetie en vervulling.

Want met den tweeden wand is nu het principe voluit vervuld, de contour-epiek heeft het voorgoed gewonnen van de picturale lyriek, de Gothiek van de Renaissance. De theorie is eindelijk dáár waar zij wezen wilde: het vangen der ruimte in een vlak en het temmen der beweging in een omtrek.

Deze Bossche-schilderingen zijn, in het beeld van hun tijd,

een groote daad. En hoevele bezwaren ook ons later inzicht (tenslotte evenzeer door subjectieve theorieën begrensd) er tegen gereed heeft, toch is er tot heden in de neo-monumentale kunst van Holland geen tweede daad van zulk een dóórdringende beteekenis zichtbaar. Een daad waardoor allen die later in deze richting scheppen zullen (en nog later daaruit weer los zullen groeien), in beginsel vrij gemaakt werden: het schiep voor Holland het bevrijdend precedent, de onderbouw van het nieuwe huis. En al lijkt het voor hen, die thans onder de vlag op het dak zitten, misschien een vergeefsche arbeid in de diepte, al lijkt het voor ons, voor onze wereld, in zijn toekomst niet vruchtbaar en in zijn bouwtaak onvoltooid; vergeefs was het niet, het bracht den omkeer.

Want de Bossche schilderingen werden tot een verzamel-roep der bekeering voor allen die, vaag en dwalend, anders wilden. Voor den jongen Roland Holst, volgeling van Breitner, is het een stem op den weg naar Damascus en - zooals het meerendeel der neo-monumentalen waarvoor de litteratuur het Sesam-Sesam-open-u der beginselen bleef - ook hij belijdt zijn bekeering allereerst litterair met een geestdriftig artikel in De Nieuwe Gids van 1892, dat meteen de banier der beginsel-verklaringen ontrollen laat: '...Want belangrijker nog dan de muurschildering zelve, hoe voldragen en tot een mooie kunst verwerkt deze ook zij, is het feit dat Der Kinderen voor het eerst in Holland in onzen tijd, een stuk schilderkunst heeft gegeven, dat niet is voortgekomen uit den dadelijken invloed van de realiteit op den artiest, maar waar alleen de realiteit is genomen, om het abstracte begrip dat achter die werkelijkheid is, te verbeelden... Der Kinderen is de eerste in ons land die vermocht in schilderkunst een heerlijk bewijs te geven van de fijnheid dier ritselende gevoelens... Hors des religions il n'y a pas de grand art'.

Maar ook die verder af stonden, de picturalen, hebben waardeering. En zelfs een practische waardeering. Na de voltooiing van den eersten wand zenden een groep bekende kunstenaars, waaronder Jozef Israels, Mesdag en Jacob Maris, een verzoekschrift aan het Stadsbestuur van den Bosch, waarin zij er op aandringen dat Der Kinderen ook de opdracht voor den tweeden wand verleend zal worden.

Maar vooral onder de Tachtigers is de erkenning groot. In

een ander Nieuwe Gids-artikel schrijft de Graaf met een regelrechten Nieuwe-Gids-stijl: '...Het verschijnen van dit werk, is, wat men noemt een evenement, een van de groote en goede daden van den Tijd, die heeft gevonden in ons het woelen van de verlangens, het sterker worden van de behoeften, opkomende van alle kanten, en die nu, ons rijp bevonden hebbende om te ontvangen, geschonken heeft... Der Kinderen met zijn nieuwe kunst en zijn nieuw woord Gemeenschapskunst...'

Zóó, op deze manier, rondom rijp bevonden en hebbende ontvangen, is de jonge litteratuur dus pro, hoewel Jan Veth, scherpzinnig opmerker die hij is, de roos treft met zijn voorzichtige vraag of een monumentale kunst, zooals Der Kinderen wilde '...niet alleen denkbaar is bij een levende traditie van een heel menschengeslacht...' en of het p e r s o o n l i j k - m o n u m e n t a l e niet eigenlijk met zichzelve in tegenspraak is. Hij trof er de roos, dit p e r s o o n l i j k - m o n u m e n t a l e zal steeds in alle Wij-theorieën het niet te verbloemen mankement blijven voor het Ik der neo-monumentalen.

Gedurende zijn arbeid aan de Bossche schilderingen voltooide Der Kinderen nog twee andere werken: zijn eerste glas-in-lood-raam, bestemd voor een nieuw Universiteitsgebouw in Utrecht, en de lithografische boekversieringen van een groote en kostbare Vondeluitgave: de Gijsbrecht van Amstel-uitgave met decorontwerpen van Berlage en muziek van Zweers. En in deze werken, en misschien méér dan in zijn Bossche schilderingen, is hij pionier, gaat hij nieuwe wegen die openen op de toekomst, en maakt hij, voor de kunstenaars na hem, hun taak in het ambacht vrij.

Tusschen kunst en ambacht had de Renaissance, uit cultureel besef, een soort standsgevoel gesteld - zoo ongeveer als het ook langen tijd tusschen geneeskunde en chirurgie bestond. Snijden en aderlaten, het handwerk in het vleesch, deed geen aesculaap die zijn stand en doctoren-bul hooghield, dat bleef voor het mindere deel, voor het ambacht van den chirurgijn te doen. Ook het beeldend kunstbesef der Renaissance bezat zijn doctoren-bul in de suprematie van het schilderij; alles wat daarbuiten ging, alles wat kunst-in-het-ambacht was, zooals gobelin of glas-in-lood-raam, werd door het standsgevoel van den Renaissance-kunstenaar verdeeld

van taak: hij ontwierp het tableau, de picturale diagnose, en wat hem het mindere deel scheen, het ambachtelijke, bleef om uit te voeren over voor gilde-meester en gezel, wever of glasbrander. De Middeleeuwsche eenheid tusschen ding en ontwerper, taak en werk, was verloren; het nagebootste schilderij ontstond in alles wat met schilderij-kunst niets te maken had, en daarmee de fraude-in-het-materiaal - zooals ook de Bossche schilderingen (muurschilderingen op doek met fresco-kleuren in olieverf) eigenlijk nog fraude waren.

Doch in zijn arbeid aan het Utrechtsche raam stelt Der Kinderen, en voor de eerste maal in Holland, de strenge eenheid tusschen werkstuk en ontwerper weer in. Hij reist naar Engeland om er het goede glas uit te zoeken, beschildert elk stuk zelve op den lichtbak in de fabriek, leeft en denkt er in het handwerk naar de tucht van het materiaal, naar de plichten van het ambacht - en wat eindelijk gereed kwam was er voor de eerste maal weer een glas-in-lood-raam dat g e k e n d s t o n d i n z i j n e i g e n a a r d: een oud beginsel in een nieuwe taak. Al was William Morris in Engeland voorgegaan en al stond de Hollandsche ambachts-vernieuwing zeer onder zijn invloed, voor Holland - tegen den wil van zijn tijd en tegen de tradities van zijn verleden - was het Der Kinderen die hier pioniers-arbeid schiep, het bevrijdend precedent. En ook dit was een sterke, groote daad. Het is thans, na een halve eeuw en met de pretenties van o n z e subjectiviteit, heel gemakkelijk om steenen te gooien naar wat veel te allegorisch bedacht en uitgeteld is in deze theorieën-kunst, want uitgetelde theorie vindt men er meer dan voor ons nog goed te verdragen is - maar alweer: hoewel voorbij en in dit voorbij ook een einde, het was niet vergeefs.

Zoo ook de boekversieringen voor de Vondel-uitgave. Ook deze zijn in hun waarden misschien ten achtergebleven, zijn in hun vlakke lijst-ornamentiek dood voor een generatie die losvloog naar andere verten, maar de al te vlugge en luide miskenning van onzen tijd is niet recht en niet billijk. Er blijft ons, als winst en erkenning, in deze arbeid nog steeds het grondig vakmanschap te waardeeren waarmee de versieringen gecomponeerd en op steen geteekend zijn; de vondsten (later door anderen zóó vaak herhaald dat zij te gewoon werden om te verwonderen) van een nieuwe en levende

litho-techniek, in alles verschillend van wat er toen door de vak-lithografen ‘mooi’ gemaakt werd; en vooral het nieuwbouwende inzicht h o e een boek te versieren, waardoor deze Gijsbrecht van Amstel-uitgave lang maatgevend werd voor alles wat daarna kwam en waarvan de invloed, zooals in Roland Holst, heel ver en heel diep gegaan is. Dit: de ambachtelijke bezinning waarmee Der Kinderen elk werkstuk naderde in ascetische zuiverheid; de creatieve moed waarmee hij tegen den stroom in keerde om van meet-af aan, eenzaam en sterk zijn taak te volbrengen, dit geeft hem, als figuur van de daad, een relief, dat grooter is dan zijn werken bewaren konden: tragiek van alle overgangskunstenaars.

Dit relief blijft, voor de neo-monumentale kunst in Holland, Der Kinderen's waarde. Zijn latere werken, de muurschildering in de trappenhal van het levensverzekeringgebouw op het Damrak; zijn glas-in-lood-raam voor de Amsterdamsche Koopmansbeurs van Berlage bevestigen deze waarde zonder ze te verdiepen. Zijn beginselen worden er misschien gaver, schooner in beleden (vooral in de muurschildering die eerst nu recht en werkelijk, van techniek en aard, m u u r -schildering is) maar vernieuwden niet het eenzijdig kunstenaarschap, dat een kunstenaarschap op de Sinaï bleef: het zag een gedroomd Kanaän maar mocht er niet binnenkomen. Misschien zou een reeks Kerk-opdrachten - want aan de Kerk behoorde zijn diepste scheppings-verlangen - veel dat in hem teruggehouden werd, tot een grooter kunst, een voller belijdenis gebracht hebben dan wat er voor ons overbleef - doch er kwamen geen Kerk-opdrachten. Het hiaat der overgangs-kunst tusschen niet-meer-vrij en nog-niet-gebonden werd voor Der Kinderen het steeds zich herhalend conflict tusschen opdrachtgever en kunstenaar. Zooals met de Processie-schildering, gebeurde het telkens; en daarop breken ten leste alle kansen. Met Cuypers, met Berlage, met Verwey: waar de taak van het dienen begint, is de gemeenschaps-kunstenaar te veel individualist om zich naar anderen te richten, is zijn arbeid slechts een al te persoonlijk voorschot op een gemeenschapskunst die nog komen moet. Te zwaar beleend met sociale verwachtingen die de kunstenaar niet op kan brengen, mag hij niet stijgen naar waar de anderen, de picturalen, in h u n eenzaamheid groot worden, en blijft machteloos: zijn

taak kreeg b i n n e n de wereld geen ruimte en b u i t e n de wereld geen vaart. Dáárvoor was de drift te bekneld door de theorie, daarvoor was de mensch te beschermd door zijn aesthetischen aard. Te beschermd voor de diepgang der Ik-tragiek, te beschermd door zichzelve, te gecultiveerd om los te breken uit wat voor den kunstenaar het g e v a a r d e r v e i l i g h e i d is. Dat gevaar was er te veel om Der Kinderen, en was er ook te veel om de anderen, die zijn richting gingen en zijn gecultiveerde aesthetiek volgden.

En de tijd, waarin de neo-monumentale theorieën houvast kregen in de kunst van Holland, accentueerde dit gevaar der veiligheid. Want in deze bloei-jaren van het materialisme, met de ontwikkeling der techniek (waaruit Bellamy zulk een naïeve toekomst droomde), met de hoogconjunctuur van den wereldhandel, met de vooruitgangs-philosofie in het nieuwe denken, in kunst en wetenschap, in pacifisme en socialisme, scheen het immers of de menschheid, of de aarde nu eindelijk en waarachtig een soort über-mensch welvaart-voor-allen tegemoet ging. Het kende de groote wereldangst voor den ondergang niet meer en nog niet; op een passaat van optimisme voer de vloot der verwachtingen naar een horizon van luxe-idealen. Voor den kunstenaar bleef alleen tot correctief op dit onbeproefd optimisme, en dus tot eenige diepgang in zijn werk, het individueel donkere, het persoonlijk tragische van armoe en misère over, van de Ik-tragiek midden tusschen het lichtvaardige Wij. En juist dit bestond er voor de groep der neo-monumentalen zoo weinig (wat geen toeval is geweest; het behoort geheel de sociaal-aesthetische geaardheid dezer richting aan om een kunst-van-welvarenden te zijn). Zij bleven, precies weer zooals vóór hen Puvis de Chavannes en William Morris, door afkomst en omstandigheden, in hun vorming en voltooiingen, te beschermd tegen alle censuur der brood-werkelijkheid, en door het tijd-optimisme te licht van drift en te verdund van bloed om vol, om diep, om bitter revolutionair te zijn. Zij wisten niets van honger en gebrek, niets van den grooten angst, zij konden gemakkelijk veelzijdig en enthousiast, gemakkelijk kunstenaars en aestheten zijn, want ze kochten het alleen met theorieën en talent, en niet met bloed en leven. In geen hunner, in Roland Holst noch in Der Kinderen vindt men, zooals in het menschen-

bestaan van Matthijs Maris, Vincent van Gogh, Gauguin, Monticelli en honderd anderen, de ‘centjes’ als een duister mineur achter hun leven, de verbittering en opstandigheid van den mensch-in-armoe, de bezetenheid der roekeloos onveiligen, de groote waan en de groote droom uit verweer tegen een al te grauwe werkelijkheid. Niets van deze diepte en niets van deze drift, dáárvoor hadden zij het te goed op de beste der werelden, en zorgden er in het algemeen heel waakzaam voor dit goede ook te behouden: het is niet naar den aard der aestheten hun bezit als een schuld te ondergaan, en nog minder hun litterair gemeenschaps-gevoel in het eigen offer te boeten... tenzij dit offer met wierook en welslagen als een winst-in-schoonheid weerom komt. En al blijft Der Kinderen daarin veel meer asceet dan de joyeuse Roland Holst - ook hem maakt het gevaar der veiligheid te bedachtzaam in zijn kunst.

Deze bedachtzaamheid doet hem wijken. Wanneer een nieuwe, groote opdracht: het maken van muurschilderingen in de Amsterdamsche Koopmansbeurs, als zoovele andere kansen ook weer strandt (naar het heet maakte de slechte acoustiek der zaal het noodig de wanden te bekleeden inplaats van te beschilderen; in waarheid lag de oorzaak dieper, lag in het conflict tusschen Verwey en Berlage eenerzijds en den niet-dienenden kunstenaar Der Kinderen anderzijds), trekt de ontmoedigde zich uit de creatieve wereld, waarin zijn taak lag, terug naar de begrensder, veiliger wereld van het didactische, en wordt in 1906 directeur der Rijks-academie te Amsterdam. Daar gaat de tijd hem voorbij. Want als na twintig jaar een nieuwe opdracht: het glas-in-lood-raam voor de Bazel's groote schepping, het gebouw der Nederlandsche Handelmaatschappij, nog eenmaal tot creatieve daden in de wereld opwekt, is de monumentale Idee, waarvan hij de pionier was, reeds lang door anderen overgenomen, is reeds lang anders en breeder uitgebouwd. De eigenlijke opvolger, de voltooier dezer Idee, een gelukkiger dan Der Kinderen, een die lichter en blijder in de wereld stond dan hij, en wie daarom de wereld ook lichter tegemoet kwam, was Roland Holst. In hem voltooit zich de kunst van Der Kinderen.

Herinneringen aan Tolstoi door Paula Biroekof[1)]

Het meest belangrijke verschijnsel in die dagen was de belangstelling voor het leven van het volk, met welk woord men de massa der boeren aanduidde. Deze belangstelling vond weerklank in mijn hart, bracht mij nader tot de geest des tijds en tot de jeugd en trok mij in het domein der litteratuur 't allermeest aan. Men brak de staf over een samenleving, die leeft op kosten van het volk, zonder iets van zijn bestaan af te weten, laat staan het te verlichten. De massa der boeren beschouwde men als de maatschappelijke stand, door de geschiedenis voorbestemd om heel onze sociale orde te vernieuwen en te herbouwen, - moesten wij daarom niet trachten de boeren nader te komen, hun leven te bestuderen, te onderzoeken wat zij denken en wat hun ideaal is omtrent de beste maatschappelijke verhoudingen?

En zoals de zon soms plotseling een donkere weg verlicht, zo kwam de gedachte bij mij op, mij met het boerenleven vertrouwd te maken op de plaats waar Tolstoï leefde. Van Tolstoï had ik dezelfde voorstelling als van de boeren. Ik kende hem als den onderwijzer van de kinderen der boeren, die voor hen en voor hun vaders en moeders zoveel boeiende verhalen geschreven, die met hen de intiemste gesprekken gevoerd had, zoals op die wandeling op de late avond, waarvan Tolstoï vertelt, toen ‘wij naar het schijnt alles hadden overdacht wat men zeggen kan over het nut en de schoonheid van kunst en moraal’, de man, wiens verhalen zo mooi waren, dat zelfs Oustinia, onze gedienstige, die gewoonlijk insliep onder het voorlezen, tot onze verwondering wakker bleef als zij er naar luisterde. Tolstoï kende het volk en had het lief, was hij niet de geestelijke zoon van datzelfde volk? Het feit dat hij de Kerk met haar hiërarchie en haar dogma's had verworpen, en in de plaats daarvan moedig het wezenlijke had gesteld

1) Paula Biroekof is de weduwe van Tolstoi's secretaris en biograaf, uit wier memoires wij enkele fragmenten zullen publiceren. Red.

van de christelijke leer, dat een onrechtvaardige maatschappelijke orde, die mede door de Kerk werd in stand gehouden, veroordeelt, omringde zijn gestalte met een betoverend aureool.

Mij kwam weer het gelaat voor de geest van mijn vriendin Ljoeba, vol droefheid en afkeuring, zoals zij op het perron had gestaan bij mijn vertrek. Zij kon zich niet verzoenen met mijn besluit. Zij vond, dat ik de weg van de Vooruitgang verliet, de weg der Beschaving, het intellectuele milieu van mijn vrienden, dat ik iets heel kostbaars verried terwille van een hersenschim, datgene verried waaraan ik - zo meende zij - in staat was grote diensten te bewijzen. Maar de locomotief had gefloten, de wielen hadden zich in beweging gezet en... vaarwel Ljoeba, vaarwel Beschaving! Wat mijn broer en zuster betreft, die ik in Moskou achterliet, daaraan was 't beter maar niet te denken. Waar ga ik heen? Naar wie? Naar de boeren - dat is best, naar hem, Tolstoï dat is benauwend en... dwaas: ook zonder Tolstoï had ik tot het volk kunnen gaan, dacht ik, uitkijkend naar de dorpen en de op het veld werkende boeren, die aan mijn venster voorbij schoten. Daar zijn wij Toela al voorbij en ik stap uit op het stationnetje Koslovka Laseca. Een dicht bos aan beide kanten. Ik geef mijn zware koffer in bewaring, die een hele bibliotheek bevatte: Poesjkin en Lermontof en Nekrassof en Grigorowitsch en alle mogelijke bundels en bloemlezingen. Een jongen, op wien toevallig mijn blik valt, vraag ik de weg naar Jasnaja Poljana, nog altijd niet helemaal zeker van zijn werkelijk bestaan. - ‘Ga je naar de graaf? Kijk, dat is zijn rijtuig, het komt zeker gasten afhalen.’

Mijn hart begint hevig te kloppen bij deze mededeling, ik loop om de paarden heen, steek de weg over, spring over een slootje, en daar loop ik door het bos, met het uitzicht op een brede weg, vol kuilen en doorgroefd van karresporen.

De levenskracht van het oude bos, vol van bedwelmende geuren, het spel van licht en schaduw en rode bessen met, onverwachts, een prachtige boleet, sterk en glanzend, verlokken mij dieper het woud in te gaan, zonder echter de grote weg uit 't oog te verliezen. Ik zag hem geleidelijk breder worden en in de verte vertoonden zich reeds grauwe lage isba's[1]. De

1) Boerenhut.

weg begon te dalen en aan mijn rechterhand verhieven zich twee witte ronde torens, de ingang vormend van een lange berkenlaan, die langs een grote vijver naar de plaats voerde, waar - men kon het nog niet zien - het huis moest staan waar hij woont. Op de vlonder, die halverwege onder water stond, waren de baba's[1)] in hun geruite, zelfgeweven, grove wollen rokken bezig, om de beurt het natte linnen op het wasblok te slaan. Ik zorgde er voor dat zij mij niet zagen. Daar was de straat van het dorp, waar zij - de boeren, 'het volk' - woonden. Alle isba's zijn grauw en laag en hebben een rieten dak. De beide eerste, even grijs van ouderdom, maar met een houten dak, de kleine stoep voorzien van een hek, de vensters van doorzichtige gordijnen en potten fuchsia's en geraniums - dat zijn de isba's van de bedienden van het huis. In een daarvan woonde de familie van Tolstoï's huisknecht Ilja Vassiljewitsch. Vlug liep ik die huisjes voorbij en volgde de grote weg met de wagensporen. Van de stoepen en van achter de vensters volgden mij nieuwsgierige ogen. Van alle kanten kwamen kinderen aanlopen, en ondanks het geroep der moeders volgden ze mij. Ik moest denken aan de fabel van Krylof: 'Door de straat leidde men een olifant...'

Op een der stoepen zie ik een bejaarde baba staan, het grove linnen kleed over de geruite wollen rok, die, met de hand boven haar ogen, gretig naar mij kijkt. Ik nader haar. 'Kunt u mij ook zeggen, waar ik hier voor enige tijd een onderdak kan vinden?' - 'Maar wie ben je?' - 'Ik kom hier eenvoudig een tijdje in uw dorp wonen.' - 'Is 't voor lang? En wat voer je uit?' - Met een knipoogje naar haar buurvrouw en zonder mijn antwoord af te wachten alsof ik er niet meer ben, zegt zij: 'Zij is zeker om de graafgekomen, het vorige jaar woonde er zo een bij Paraskovia... Aniska, breng haar naar Makarof.' Aniska borg haar vlaskleurige haren onder een zakdoek en ging, blijkbaar in haar schik met deze opdracht, met mij naar Makarof.

Wij sloegen rechtsaf een straatje in, vanwaar, midden uit een diepe verbreding, een vast getreden voetpad naar omlaag en vervolgens naar boven ging. Dit voetpad leidde naar de 'hof' van het herenhuis. Duidelijk zag men een

1) Boerin.

langwerpig stenen gebouw met een mezazine[1)] van onbestemde kleur, dat men koestal ‘veehuis’ noemde. Vlak bij de deur van de laatste isba stond een stevige baba, jong noch oud, met gebruind gelaat en bruine strijdlustige ogen. ‘Zeker, zeker,’ zeide ze, met zo'n bereidvaardigheid alsof ik op dat ogenblik het enige was dat haar ontbrak, en met een snelle onderzoekende blik ging zij voort: ‘Je kunt slapen in de andere helft van de stal, die is zindelijk en je hebt 't er rustig. Lisaweta Vladimirovna heeft de graaf ook naar mij toegestuurd, zodat ze bij mij haar intrek nam, zij leek op een non, zo nu en dan ging zij naar de graaf, maar meestal ging zij het bos in, je zou zeggen dat zij met 't een of ander verdriet rondliep...’

‘Dan ga ik mijn koffer halen.’

‘Sereuga!’ Met een machtig dreigende stem riep zij een jongen van een jaar of zestien, aldus verradend welk een hevige woorden-canonade er juist tussen hen had plaats gevonden. ‘Ga met haar mee!’ Sereuga wierp haar een blik toe als een bliksemflits, die betekende: o, als zij maar niet gekomen was, dan zou je nog wat moois van me te horen hebben gekregen!...

En nu ben ik bij hen. Paraskovia, die ik Parascha noemde, was vroeger de min van twee van Tolstoï's kinderen geweest en haar man was, tot mijn grote vreugde, een der beste en meest geliefde leerlingen van Tolstoï uit de tijd van zijn paedagogische werkzaamheid. Wat spijt 't mij, dat ik er niet aan gedacht heb een foto van hem te maken! Zij was een vastberaden, driftige vrouw, die dikwijls haar woelig en snel tot toorn geneigd hart tot kalmte bracht door daverende volksvloeken, zoals: ‘Krijg de pralique (verlamming)!’ ‘Krijg de lickomanka (koorts)!’... en dadelijk daarna kon zij lachen, zowel om zich zelf als om wie haar toorn had opgewekt. Wat Ignate betreft - nog levendig staat hij mij voor de geest - hij was de kalmte zelf, stevig gebouwd, met een rustig groot voorhoofd, intelligente grijze ogen, nadenkend, bedachtzaam in 't spreken, en hij boezemde mij grote achting in. Zij hadden vijf kinderen: de oudste, Sereuga, met het uitgesproken temperament van zijn moeder, Antone, die zowel uiterlijk als innerlijk op zijn vader leek, Fedka, de

1) Kleine verdieping bovenop de andere.

derde, een jongetje van zeven, mager en gedwee (‘die vecht niet’) en twee meisjes: Anoetka, negen jaar, met levendige zwarte kijkers en de kleine tweejarige Mascha, een bekoorlijk boerinnetje met keurig gekamde haren in de vorm van een muts boven ogen, grijs als die van haar vader, een hemdje van grof linnen en een geplooide sarafaan, net als haar moeder, met de gedragingen van een bedrijvige volwassene.

Zo was ik dan geïnstalleerd in de isba van de familie Makarof. Vurig verlangde ik de boeren nader te leren kennen. Maar tegelijkertijd voelde ik mij in zekere zin niet op mijn gemak, besefte ik iets kunstmatigs in mijn positie. Zoals een blad, dat, losgeraakt van een boom, op de tak van een andere is terecht gekomen en zich daar wil vastzetten, wat 't ook kost en hoe dwaas 't ook is. En het scheen mij toe, dat iedereen die dwaasheid zag en niet begreep waar 't goed voor was. Maar toen men de grote aandrang van dat blad opmerkte, begon men er medelijden mee te krijgen en het te helpen een deel van hun gezelschap te worden. Om vertrouwd te raken met het boerenleven moet men er deel aan hebben, peinsde ik, men moet dezelfde belangen hebben als zij, altans voorzover ik in staat ben ze te delen, en het beste middel om dit doel te bereiken, scheen mij toe, was samen met hen te arbeiden. De herfst naderde. Alle jeugdige boerinnetjes gingen naar de heerlijkheid om de grond om de jonge appelbomen los te woelen. Het feit, dat men naar de heerlijkheid moest gaan, ‘naar de hof van den heer’, en werken ten voordele van den eigenaar van een terrein, bracht mij in verwarring. De boerenmeisjes gingen erheen om hun opschik te verdienen, maar ik... waar was 't goed voor?... Maar even goed als 't voor haar prettig was te werken in de open lucht, in een onmetelijke boomgaard, was 't ook voor mij ongetwijfeld aantrekkelijk, aantrekkelijk ook om deel uit te maken van hun ploeg.

‘Maar je moet niet bang zijn!’ zeiden ze, toen ze mij zagen aarzelen.

Het verlangen in hun gezelschap te verkeren, hetzelfde werk te doen, het aantrekkelijke vooruitzicht van een onbekende ervaring, behaalden de overhand op mijn weifeling en, tot grote vreugde van mijn kameraden, liep ik met hen mee. Ik

had reeds een rode, in huis geweven rok met zwarte ruiten, en een blauwe sarafaan met kleine bloemetjes, die wij aan beide zijden oplichtten, wat ik bijzonder gratieus vond. Mijn vriendinnen hadden mijn blauwe zakdoek onder mijn kin vastgeknoopt en na mij van 't hoofd tot de voeten te hebben geïnspecteerd waren zij volkomen voldaan. En zelf voelde ik me als op een feestdag. Onze tevredenheid steeg ten top, toen de opzichter, die blauwe briefjes uitdeelde welke men na het einde van de arbeid bij hem moest inleveren, er ook mij een gaf. De herfstlucht van Jasnaja Poljana, verzadigd van zon, vol van de geur en de adem van aarde en gras, vervulde iedereen van een groot geluk, even groot als de oneindige uitgestrektheid, die ons omringde, ons, jonge meisjes, die als bonte bloemen verspreid waren in de brede lanen van de bongerd.

‘Zachtjes aan, anders ben je te gauw moe,’ zei het meisje naast me in de rij.

‘Alkoelka, vooruit, beginnen!’

‘O gij, mijn tuin, mijn groene tuin...’, zette Akoelka in.

‘Waarom gaat uw bloei zo snel voorbij, reeds laat ge uw bloemen vallen,’ zong de gehele ploeg.

Zij zongen van het geluk, dat voorbij gaat en hun stemmen waren doordrongen van een zo diep gevoel, dat ik geen weerstand bieden kon aan het verlangen mee te zingen. Maar bij de meest gevoelige en ontroerende plaats raakte ik in de war en ik moest wel zwijgen tot ik hen weer kon opvangen.

‘Van heler harte heb ik met jullie meegezongen,’ zeide ik op de terugweg, ‘maar ongelukkigerwijze raak ik dikwijls de wijs kwijt en vergis ik me op alle mogelijke manieren.’ Dit onvermogen om goed te zingen heeft mij veel verdriet gedaan gedurende mijn verblijf te Jasnaja Poljana, waar men 't niet kon begrijpen dat men hun liederen niet zingen kon, liederen die in de oren der boeren weerklinken zolang zij zich herinneren kunnen. - Zij wisten niet, dat ik sedert mijn kindsheid geen andere liederen had gehoord dan die van de huiselijke godsdienstoefeningen in Jarislavl, waarbij wij allen door elkaar schreeuwden en ieder, zoals 't hem lustte, een ware hutspot van allerlei melodieën improviseerde. - Rustig en vredig keerden wij tegen zonsondergang naar huis terug en

zeker was er niemand meer tevreden en gelukkig dan ik. Toch verliet mij het gevoel niet van het kunstmatige van mijn positie. Ik werkte met onverdroten ijver en hield heel mijn aandacht gevestigd op de los gestoken aardkluiten, die ik zorgvuldig stuk maakte, niet alleen om niet bij de anderen achter te komen, niet omdat ik geen lust gevoelde, eens op te houden en mij één te voelen met de onmetelijke groene ruimte die mij omringde, niet omdat ik niet verlangde mij op te richten zo nu en dan om diep adem te halen of omdat ik geen belangstelling had voor wat er om mij heen gebeurde, maar omdat ik bang was, als ik om mij heen keek, plotseling Tolstoï te ontmoeten: was 't niet heel goed mogelijk dat hij door de tuin kwam...? Die vrees scheen onzinnig: wist ik dan niet, dat Tolstoï op Jasnaja Poljana woonde en was ik niet juist daarom hier gekomen? De mogelijkheid hem tegen te komen was dus iets vanzelfsprekends en ik had er mij over moeten verheugen. Maar toen de Tolstoï van mijn verbeelding concrete vormen begon aan te nemen, voelde ik plotseling, dat hij, die in mijn verbeelding bestond, niet alleen begon te veranderen, maar eenvoudig verdween en vervangen werd door een ander, een onbekende. Ik had nog niet de gelegenheid gehad hem te ontmoeten, maar dat proces van verandering was reeds begonnen zich te voltrekken. Ik kende al in 't algemeen zijn omgeving, ik had gewerkt in zijn appelboomgaard, die hij eens zelf had geplant, ik had zijn park gezien, waaruit somtijds de klanken der muziek tot mij doordrongen, en door het gebladerte had ik de gestalten van anderen dan dorpsbewoners gezien, ik had ook het huis aanschouwd waar hij woonde. En ik had ook de lage, grauwe isba's gezien, bijna alle met riet bedekt, die aan weerszijden van een brede weg stonden, vol kuilen en karresporen. Alles getuigde van een schreeuwende ellende, een ontbreken van de meest elementaire hygiënische eisen. Maar hoe groot de tegenstelling ook was tussen het leven van een enkele grafelijke familie, meester van alle omliggende gronden, en het bestaan van tachtig boerenfamilies, uitgeput door harde arbeid en het noodzakelijkste missend, toch werd ik nog meer getroffen door de verhoudingen die sedert eeuwen tussen beide werelden bestonden.

Op het eerste gezicht scheen het dat het begrip der wettig-

heid niet in deze betrekkingen was doorgedrongen; de boeren noemden Tolstoï met een bijzonder genoegen ‘Excellentie’ en voor hen was hij vóór alles de ‘graaf’, die een uitzonderlijke macht bezat om veel voor hen te doen, als hij wilde. Inderdaad kwam hij hun altijd te hulp bij zulke rampen als bijvoorbeeld brand. En zij waren hem dankbaar, maar toch bleef er steeds een vaag gevoel, dat hij meer had kunnen doen. Dit gevoel en de positie van eigenaar, die in zijn eentje een hoeveelheid land bezit, groter dan al hun grond tezamen genomen, en daarbij de mogelijkheid te leven zonder te werken, dit alles versperde de weg tot een gelijkheid der beide partijen. Deze staat van zaken wekte intussen geen verontwaardiging bij de bevolking, alsof zij hem volkomen natuurlijk vonden.

Sinds onheuglijke tijden is het volk zonder onderbreking en geleidelijk in deze situatie geraakt, zodat men er geheel aan gewend is en niet klaagt. ‘En daarom beschouwen ook wij deze toestand als natuurlijk en als volkomen in orde’, schreef Tolstoï in die tijd. Weliswaar veroordeelt Tolstoï met deze woorden zichzelf, daar hij zichzelf ook rekent tot de ‘wij’, die deze toestand als natuurlijk beschouwen. Maar als men door zijn eigen ogen kijkt, als men met alle vijf zinnen deze werkelijkheid diep ondergaat, dit contrast tussen armoede en rijkdom, en bovenal als men weet, dat deze werkelijkheid is verbonden met de persoon van Tolstoï, van wien, volgens mijn vroegere oppervlakkige mening, slechts het schone en volmaakte moest uitgaan, dan erkent men onwillekeurig, dat er een korreltje waarheid schuilt in dat rangschikken van zichzelf onder degenen, die zozeer gewend zijn aan deze staat van zaken, dat zij geen alarm slaan. Er bestond geen gevoel van gelijkheid zoals men tussen vrienden vindt. Men vond dit ook niet bij zijn leerlingen van vroeger, nu gebaarde moejiks, bij wie hij weleer met een godsdienstige verrukking de ‘scheppende machten’ had wakker geroepen.

Niets was er overgebleven van de liefdevolle eerbiedige blik waarmee hij Semka en Fedka als kinderen had aangezien, nu zij volwassen waren geworden en hun leven hard was en zo verschillend van het zijne.

Aldus waren mijn eerste indrukken, die deze zeldzame won-

derdoener van zijn onbereikbare hoogte in mijn geest wekte (volgens de uitdrukking van zijn vriend en biograaf Paul Biroekof).

In die tijd beoordeelde ik hem naar de uiterlijke feiten. Ik wist toen niet, welke machtige innerlijke arbeid zich verwerkelijkte in dien mens en met welk een titanische kracht hij worstelde om zich los te maken uit de pijnlijke positie, die aan zo felle kritiek bloot stond. Maar zelf veroordeelde hij zich nog veel strenger. Vele van zijn aanklagers tenminste rechtvaardigden zijn ‘bevoorrechte’ omstandigheden van hun standpunt, door op zijn letterkundige verdiensten te wijzen, terwijl hij zelf daarin geen verontschuldiging zag. ‘Het is treurig en vernederend werkeloos te blijven, het is walgelijk mij er mee te troosten, dat ik mijzelf ontzie om op de een of andere inspiratie te wachten. Dat alles is laag-bij-de-grond en minderwaardig’, schreef hij nog in 1898 aan zijn vriend Strachof. ‘Wanneer ik medelijden met mijzelf begin te krijgen, zeg ik tot mij zelf: is 't mogelijk dat ik zal moeten sterven, zonder tenminste één jaar geleefd te hebben buiten dit onzinnige en immorele huis, waar ik mij van uur tot uur moet kwellen? is 't mogelijk dat ik althans niet één jaar menselijk en zuiver zal hebben geleefd, d.w.z. in het dorp en niet op het herenhuis, in de isba, temidden van de werkers, samen met hen arbeidend naar de mate van mijn krachten, mij voedend en kledend als zij?’

In die tijd wist ik dit niet. Hij ging door de straat van het dorp, zo dichtbij en toch zo vreemd, vervuld van het verlangen als een broeder één te zijn met de bewoners van die grauwe isba's. En tegelijkertijd boezemde zijn aanblik mij eerbied in en bracht mij zozeer in verwarring, dat ik, uit vrees hem te ontmoeten, hem uit de weg ging. Ik zei tot mij zelf: hij kan niet anders dan denken: ‘Dat jongemeisje zal wel goede redenen hebben om hier te komen, misschien zoekt zij de opheldering, de oplossing van belangrijke vraagstukken, zoals dat andere meisje, van wie de boeren mij verteld hebben.’ En ik... wat zou ik dan tegen hem moeten zeggen...?

Op zekere morgen in de vroegte, toen ik wat later dan anders was opgestaan en mijn lange, zware haren kamde, hoorde ik een stem vlak bij onze isba... ik wist van wie die was - en

op 't zelfde ogenblik vloog ik, de kam in de hand, de binnenplaats op naar de kalverstal. Ja, ik hoorde de stem van Tolstoï, die zich onuitwisbaar in mijn geheugen heeft gegrift... hij sprak over mij.

'Maar waar is zij toch gebleven? Excellentie, ik mag niet meer ademhalen, wanneer zij net nog niet hier was, Excellentie... Nikolajevna!' riep Parascha, 'graaf Leo Tolstoï is hier, Zijn Excellentie komt je bezoeken!'

Ik weet niet meer hoe lang ik bij de kalveren ben gebleven, mijn hart even onrustig in mij als een vogel in zijn kooi. Maar toen ik eindelijk, na mijn haar te hebben opgemaakt, naar buiten kwam, was hij weg.

Al meer en meer raakte ik aan 't leven in Jasnaja Poljana gewend. En wanneer ik een enkele maal in aanraking kwam met het leven van het herenhuis, dan kwam ik er om dezelfde redenen als de andere dorpsbewoners. Ik ging voort met te werken in de appelboomgaard, omdat de anderen er heen gingen, maar het voornaamste gemeenschappelijke werk was het hooien in de weiden, waar Leo Nikolajewitsch soms kwam en nog vaker, tot groot genoegen van de meisjes en baba's, Maria Lvovna. Het was moeilijk te zeggen of zij mooi was of niet, maar zij was in ieder geval bekoorlijk met haar sarafaan, op bevallige wijze aan beide kanten opgeschort boven de rok van rode grove wol met van onderen een brede zwarte zoom. Zonder het te laten merken deelde ik de algemeene bewondering van haar gratie, haar ernstige manier van werken, haar volhardende pogingen om de handigste, de beste arbeidsters te evenaren. In haar ogen, die op die van Tolstoï leken, was een merkwaardige diepte, men zou bijna zeggen een ruimtelijke diepte, en 't was niet zonder reden, dat haar vader, toen hij eens een karakteristiek van zijn kinderen aan zijn vrienden gaf, van haar, toen twee jaar oud, zeide: 'Een zwak, ziekelijk kind. Een lijfje blank als melk, lichtblonde krullen, vreemde grote blauwe ogen, vreemd door hun diepe en ernstige uitdrukking. Heel intelligent en in 't geheel niet mooi. Haar leven zal een raadsel zijn, zij zal veel moeten lijden, zij zal moeten zoeken zonder te vinden, maar zij zal eeuwig zoeken en steeds het meest onbereikbare.'

Tolstoï heeft tot zijn dood toe deze mening over Maria

Lvovna gehandhaafd, ondanks de romantische neigingen van zijn dochter.

‘Met deze karakteristiek van Tolstoï ben ik het behalve op één punt eens,’ schrijft Paul Biroekof in zijn boek, dat in het Duits verschenen is onder de titel ‘Vater und Tochter’. ‘Hij zegt: zij was in 't geheel niet mooi. Zeker, een schoonheid was zij niet, maar haar gelaat scheen mij soms verlicht door een verheven geestelijke schoonheid.’

Tatiana Lvovna en haar broers verschenen ook soms in de wei, een hele troep! Zij waren allemaal aardig, de een meer, de ander minder, maar bij haar vergeleken waren zij erg gewoon; want zij had iets heel bijzonders, men zou kunnen zeggen, dat zij betoverde door haar blik, waarin worsteling, verovering en onverschrokken besluitvaardigheid lagen opgesloten.

Ook de genoegens brachten ons samen. Met Pinksteren gingen alle boerinnetjes guirlandes van berketakken vlechten om ze dan te laten drijven op de rivier Voronka; wij gingen - wat mijn pleizier wel wat bedierf - naar het herenhuis en daar zongen wij met jeugdig lentevuur de liederen die bij dit feest behoren. De graaf en de gravin en hun gasten stonden op het balcon en sloegen ons met levendige belangstelling gade, terwijl zij zich met elkaar onderhielden. Daarna kregen wij, in een kring gezeten, koek en noten.

Maar 't allerprettigste die zomer was de nacht in het bos. In zachte Julinachten vol sterren vond ik 't heerlijk in de volle hooiwagen te slapen, die naast onze isba stond. Anoetka volgde mijn voorbeeld, soms ook andere meisjes. Die nachten onder de besterde hemel, wanneer het gehele dorp sliep en men geen gerucht vernam behalve enkele zeldzame geluiden van de beesten in de hof en de kreet van een uil in het bos, die uren van nachtelijke stilte hebben ons nog meer met elkaar verbonden en wij waren er zo verrukt van, dat de gedachte bij ons opkwam eens een nacht in het bos door te brengen. Dit plan deelde ik mede aan Maria Lvovna. Zij was er even geestdriftig voor als wij en sloot zich met twee nichtjes bij ons aan. Wij kozen een plek niet ver van het huis, waar de bomen wat meer uit elkaar stonden en ons ruimte gaven om er met ons stroo een kamp in te richten. Wij wisten toen niet, dat deze plek wereldberoemd zou wor-

den, want daar zou Tolstoï eens begraven worden. Wij hebben die nacht zoveel pleizier gehad, wij hadden 't zo goed en vrolijk zamen, dat wij zelfs nog niet allemaal sliepen toen het eerste daglicht aan de horizon verscheen en de frisse morgenwind ons noopte ons kamp op te breken. Tolstoï heeft wel eens gezegd, dat hij veel sympathie had voor onze onderneming.

Iedere Zondag was 't groot feest. Heel het jonge volk van het dorp - de meisjes en baba's in hun beste sarafanes, de jongens met mooi geplakte haren - verzamelde zich op het kruispunt van de weg en deed de lucht tot middernacht weerklinken van de tonen der harmonica's, van zang en dans en vrolijkheid. Tolstoï's kinderen namen er ook aan deel, en Maria Lvovna trad tot de algemeene vreugde de kring binnen en danste met de een of andere jonge boer de russische dans.

'Zij danst op ònze manier en niet als in het theater,' zei een baba tegen me, die eens op de kermis te Toela een danseres op de planken had gezien.

In de herfst vroegen de boeren mij de 'pritoegui' te helpen draaien, een soort koorden van stro. Nadat de graanoogst binnen was, hielden sommige boeren zich bezig met het vernieuwen of herstellen van hun rieten daken. Om het stro vast te laten liggen, draaide men er lange koorden van, die pritoegui werden genoemd. Onder dat werk heb ik voor de eerste maal een der eerste aanhangers van Tolstoï ontmoet: Isaac Borossowitsch Feinemann. Lang en goed gebouwd, sympathiek en ernstig, gekleed in een verkleurde rose boerenkiel met een gordel, leidde hij het werk. Men behandelde hem als een familielid en tevens als een ervaren werkman. Het was duidelijk dat iedereen het pleizierig vond met hem te doen te hebben; het was prettig, interessant, vermakelijk en leerzaam. Hij woonde - nauwkeuriger gezegd: hij bracht de nacht door - in het voorhuis van een zijner boerenvrienden, op een harde bank, hij at alleen waar hij gewerkt had en als men hem uitnodigde. 'Wij houden een oog op hem,' zei Parascha tegen me, 'als wij weten dat hij op een bepaalde dag niet heeft gewerkt of men hem niet te eten heeft gevraagd; dan roep ik hem, zodra ik hem in de verte zie aankomen: Isaac Borossowitsch, goede vriend Isaac Borossowitsch! - hij vind 't prettig als ik hem zo noem, en zelf

doet hij 't ook - kom eens hier om me een hand te geven! en dan nodigen wij hem aan onze tafel.'

Wat mij als iets buitengewoons bij hem opviel en mij bovenal voor hem innam, was het feit, dat hij, als hij geen ander papier had, eigenhandig door Tolstoï geschreven briefjes aan de boeren gaf, die hem om papier vroegen om te roken. Maria Lvovna en ik hadden daar grote waardering voor.

(Wordt vervolgd)

Critisch Bulletin

Nederlandsche en Vlaamsche schilders en schrijvers
Schilders en schrijvers, W.L.M.E. van Leeuwen met medewerking van Marnix Gysen
W. de Haan, Utrecht; f 5.90 geb.

Deze bloemlezing is een boek van geheel anderen aard dan de Spiegel der Ned. poëzie van Van Vriesland, hier in het vorige nummer besproken. Het is een verheugend teeken, dat er plaats is voor twee zulke omvangrijke werken van verwante bedoeling naast elkaar. Van Vriesland's werk is geheel aan de poëzie gewijd en zoekt het vooral in de diepte, om het essentieele der Nederlandsche dichtkunst en der dichters op zichzelf, de grootste schoonheid en het meest karakteristieke te doen uitkomen. Elken dichter tot in de ziel van zijn werk te naderen en daarbij het dikwijls ongekende bij voorkeur als karakteristiek te bezigen, was het streven dat door den samensteller met groote nauwgezetheid en liefde werd betracht. Van Leeuwen is op weer andere wijze te werk gegaan en heeft eveneens een rijken overvloed van schoonheid, in den loop der eeuwen in onze taal voortgebracht, samengelezen. Hij heeft het meer in het breede overzicht, in het uitzicht, de vogelvlucht gezocht. Zijn werk is meer een panorama geworden dan een spiegel. Het karakter ervan is meer van populairen aard. Dit breede, weidsche beeld van de schatten der vaderlandsche kunst kon vooral bereikt worden door de dubbele doelstelling: tegelijk met de litteratuur heeft hij de schilderkunst met een rijke keuze van reproducties, deels in kleurendruk, in zijn werk vertegenwoordigd, en hij heeft ernaar gestreefd het verband tusschen beide in verschillende tijdperken te doen zien. Verder heeft hij zich niet tot de poëzie bepaald, maar ook het proza in de bloemlezing betrokken. Het is dus een veelomvattend werk geworden en door die veelzijdigheid leent het zich weer op een andere wijze dan de poëziebloemlezing tot een beschouwing der vaderlandsche kunst, niet in de eerste plaats naar de diepte maar vooral in het algemeen, en kan men door dit panorama een indruk krijgen van het algemeene karakter, de vaderlandsche kenmerken ervan, waaraan men ons volk herkent.

Het is daarom vooral een werk dat ontspanning kan geven, een boek waarin de liefhebber van onze letteren en schilderkunst met animo

lezen en bladeren zal en veel zal weervinden, dat hem al vertrouwd en lief was, en waarin de belangstellende die nader bekend wil worden met de kunst van zijn land een prettige en levendige handleiding vinden kan. Wie het ook ter hand neemt, een ieder zal erdoor geboeid worden en onder den indruk komen van den overgrooten rijkdom, welken ons volk in een kunst van eeuwenlange traditie, bij telkens optredende hernieuwing, heeft voortgebracht. Wie dieper in deze stof wil doordringen, zal de behoefte gevoelen niet bij dit werk te blijven stilstaan, hij zal onder de gekozen gedichten en prozafragmenten (het aantal opgenomen verhalen is niet groot) nogal veel aantreffen dat hij kende en dat in vele bloemlezingen voorkomt, hij zal ook vinden dat de toelichtende beschouwingen wat schematisch en schoolsch zijn gebleven en levendiger geschreven konden zijn (‘de’ romantiek, ‘het’ rationalisme en verdere richtingen en scholen treft men er wat te zeer als gegeven grootheden in aan instêe als letterkundige en cultuurhistorische onderscheidingen), maar de plaatsruimte drong ook tot verkort samenvatten; het is niet altijd gemakkelijk het verband, dat de schrijver tusschen litteratuur en schilderkunst wil aantoonen, te volgen, maar hier school vooral een technische moeilijkheid, in de plaatsing der reproducties gelegen. Niettemin zal de critische beschouwer toch ook weer onder den indruk komen van de pracht dier eeuwen omvattende kunstschatten en hij zal zich opnieuw verdiepen in het aloudbekende. Onnauwkeurigheden waren overigens hier en daar te vermijden geweest, drukfouten ook (waarbij soms een versregel een voet teveel krijgt, een fout welke o.a. tooneelspelers zoovaak begaan), en de schrijver wachte zich voor onhollandsche uitdrukkingen als het sinds eenige jaren veldwinnende ‘volksch’.

Over het geheel is niet het meest tragische, visionnaire, hartstochtelijke, sombere of vervoerde in dit boek naar voren gebracht, maar vooral heldere schoonheid en harmonie. Dat maakt het boek, zooal niet kenmerkend voor de meest gespannen en vurige uitingen in onze kunst, bij uitstek karakteristiek voor het goede gemiddelde daarvan, dat klaar, evenwichtig en bezonnen is. Het maakt het boek ‘bright’, en voor den lezer, terwijl het toch veel diepe schoonheid bevat, als geheel nooit ‘zwaar’, prettig toegankelijk. Dat min of meer onproblematische, dat eraan eigen is, heeft eenerzijds wel iets van de diepgang, de afgronden van zielestrijd en steilten van vervoering waar onze kunst zich toe verdiept of verheft, aan de aandacht onttrokken, maar tegelijkertijd heeft het den samensteller, wiens eigen neiging natuurlijk te herkennen valt, ook doen voorbijgaan aan veel van het moraliseerende, waar vooral onze letteren mee bezwaard zijn, en, dat overigens zeer opvallende ken-

merk onzer gemiddelde kunstuitingen achterafstellend, vooral de aandacht doen vallen op de onbevooroordeelde levenslust die de zeventiende-eeuwsche letterkunde in niet veel minder mate dan de schilderkunst openbaart, het helder realisme waarmee het leven gezien, genoten en geëerd werd. Het geeft aan dit boek dat opene, dat tot in druk en bladspiegel gesuggereerd wordt, en waardoor het zulk een kraakhelder vaderlandsch werk geworden is. Hollandsche en Vlaamsche levenslust gaan er samen, en de levensernst van het noordelijke, de levensliefde van het zuidelijke deel van den stam vindt men er tegelijkertijd onderscheiden. Verdiept men zich aandachtig in het boek, dan valt vooral op met hoeveel zorg en liefde de samensteller bij de gedichten en verhalen verwante prenten heeft gezocht, en zoo hij daarin niet steeds even goed geslaagd is, dikwijls heeft hij een gelukkige combinatie gevonden en ziet men de schilderkunst en letteren van één tijdperk daarin ongezocht naast elkaar gaan, elkander aanvullend en verklarend. En telkens weer wordt men bij zulk een overeenkomst vooral getroffen door het onmiskenbaar en onvervangbaar eigene, waarin de volksziel haar karakteristiek toont, en wij, tot ver in het verleden, onszelf, land en volk herkennen.

De platen versterken den indruk, die door de teksten wordt opgewekt, in belangrijke mate. Naast elkaar gelezen en gezien roepen zij samen soms opeens het duidelijk beeld van een tijd op, dat men met de teksten afzonderlijk nog slechts gedeeltelijk voor den geest had. Een der sterkste indrukken is daarbij, dat onze letteren en kunst, die in de zeventiende eeuw zulk een hooge vlucht nemen en tot zulk een verfijnde cultuur worden opgevoerd, in de middeleeuwen en in de zestiende eeuw van een onovertroffen eenvoud en natuurlijkheid zijn geweest, waarvan de bekoring, als men die eenmaal ten volle heeft ondergaan, zoo groot wordt - zoo gaat het mij althans - dat zelfs de rijke pracht en weelde van den nieuweren tijd het niet winnen kunnen van de onweerstaanbare werking dier open, onmiddellijk sprekende schoonheid. Die schoonheid der middeleeuwsche primitieve schilder- en beeldhouwkunst en daarnaast van de liederen en balladen, de mystieke hymnen en minnezangen, soms samenvallend als in Hadewychs lofzang:

> Der minnen plegen es ongehoord,
> Als hij wel kent die 's hevet bekoord.
> Want hij in midden den troost testoort,
> Hij ne kan geduren:
> Dien minne geraakt,
> Hij gesmaakt
> Vele ongemoeder uren -

Bij wijlen lief, bij wijlen leed,
Bij wijlen verre, bij wijlen gereed;

Bij wijlen genederd, bij wijlen gehooged
Bij wijlen verborgen, bijwijlen vertoged,

Bij wijlen licht, bij wijlen zwaar,
Bij wijlen donker, bij wijlen klaar,
In vrijen troost, in bedwongene vaar,
In nemen ende in geven
Moeten die zinnen,
Die dolen in minne
Altoos hier leven.

Dezelfde eenvoud en directheid spreken nog uit de zestiende-eeuwsche martelaars- en geuzenliederen, de strijdliederen van reformatie en contrareformatie, en dit blijft bewaard tot bij Breeroo, den laatsten eenvoudigen minnezanger, naast wien Hooft zijn liederen van gracieus bedwongen hartstocht aanheft.

's Nachts rusten meest de dieren,
Ook menschen goed en kwaad,
En mijn Lief goedertieren
Is in een stille staat:
Maar ik moet eenzaam zwieren
En kruisen hier de straat.

Op de hoogtepunten hunner kunst slagen weinig later Hooft en Vondel erin, ook Huygens in Scheepspraet, de verfijningen der Renaissance met eenzelfde innigheid en eenvoud te doen samengaan waardoor enkele van Vondel's reien en Hooft's liederen tot die zeldzame vereeniging van kunst en natuur stijgen, welke weer eeuwen later opnieuw door Gorter, Boutens, Leopold en Van de Woestijne bereikt wordt.

Daarnaast treft, van Coornhert tot Verwey, de wijsgeerige bezonnenheid van den Hollander, die telkens opnieuw de diepste accenten van wijsheid en levensberusting onafhankelijk van tegenspoeden en omstandigheden te vinden weet, de gesublimeerde opperste vorm a.h.w. van wat men de Hollandsche nuchterheid heeft genoemd. Coornhert schreef in zijn Zedekonst van de Gelijkmoedigheid:

‘Dit (klagen, treuren ende janken) doet de gelijkmoedige mensche niet. Die maakt door zijn konste, dat zulke tegenheid hem vordert ter deugden. Door wat middel? Door een recht verstand. Hij weet dat het meerder reden is, dat hij, schepsel, den Schepper dan dat de Schepper het schepsel zoude volgen; ende dat de Heere over zijn eigen dan dat de knecht over zijns Heeren goederen heerschappe.

Zoo dienet hem ook alles ten besten. Dit 's Wijsheids konst, die leert met het bijken ook zoete honing zuigen uit den stekelijken ende onsmakelijken distele.'

Het is dezelfde geest van sterke berusting, waardoor het volkslied tot in het 'zwaar tempeest' de Heer van hierboven die alle ding regeert in de beproeving loven blijft. De geest ook der reisbeschrijvingen van Bontekoe en Gerrit de Veer, en later van Van Schendel's Fregatschip. Die toon van schier middeleeuwschen eenvoud en van fier vertrouwen kan men beluisteren nog eeuwen later bij Verwey en Henriette Roland Holst. En tegelijkertijd, weer van een geheel anderen kant - het zijn verschillende teekenende kenmerken van den diepsten volksgeest en volksaard onzer kunst en letteren, welke door een werk als dit naar voren springen - herkennen wij het innigst eigene in de wijde, open landschappen, die de schilders van twee eeuwen of van een halve eeuw her hebben geschilderd, waarvan men de helderheid ook in Vondels paradijsverzen terugvindt, en die telkens weerkeert, bij Poot, bij Staring, bij Bastiaanse:

October

Wat is dat alles buiten stil
Onder die parelgrijze lucht;
Uit ieder wezen schijnt de wil,
Uit ieder ding de kracht gevlucht.

Het uitgeweende winterloof
Valt in het vlakke water traag,
De boom, als zonk zijn vreugd-geloof,
Bukt over 't water naar omlaag.

De koeien loeien langzaam aan
Bij 't stappen over 't drassig land;
Zij blijven loom en droomrig staan,
Dom-starend, aan den waterkant.

Een late najaarsvogel strijkt
Het water met zijn vale vlerk,
Totdat hij rijst en zwenkend wijkt
In 't kleurloos grauwe regenzwerk.

Naast de Hollandsche landschappen de Vlaamsche, en in de Vlaamsche verhalen, tot bij de verfijndste dichters en schrijvers, een Vermeylen, een Van de Woestijne, den Reinaert-, den Uilenspiegelen den Breughelgeest. Het doet er weinig toe of men hier en daar nog wenschen in de gedane keuze onvervuld vindt, want den rijkdom, de innigheid en de helderheid van al dit tot in eeuwenver

verleden als verwant en eigen herkent, hervindt men, al lezend en kijkend, met stijgende vreugde en ontroering. Terwijl men op een tocht door landschappen en tijden steeds weer bij zich zelve thuiskomt.

ANTHONIE DONKER

Bezinning op het eigene
W.W. Reys, Nederland, zoals het was - zoals het is
Bosch en Keuning, Baarn; f 4.90 geb.
J.W.F. Werumeus Buning, Ik zie, ik zie, wat gij niet ziet III
Querido, Amsterdam; f 3.75, f 4.90

Is het t o e v a l l i g te noemen, dat eenigen tijd vóór de oorlog over ons land kwam, zooveel verscheen, dat het eigen land, de eigen kunst en de eigen arbeid nadrukkelijk op de voorgrond stelde? Dat, naast de drie deelen van Buning en het hierboven genoemde boek van Reys over de wording van ons land en onze groote bedrijven, een werk verscheen als 'Ons dagelijks brood', waarin de vele vormen van den arbeid beschreven worden? Dat nieuwe werken verschenen of werden opgezet over onze schilderkunst, onze litteratuur, onze vaderlandsche geschiedenis? Dat een honderd-deelige serieuitgave van onze groote letterkunde werd ondernomen?

Natuurlijk is dit n i e t toevallig. De geweldige spanningen der laatste jaren, de enorme economische veranderingen, de vele nieuwe ideeën over massa en individu, over natie en volk, over internationalisme en nationalisme, over stad en land, over cultuur en civilisatie dwongen ieder, èn als individu èn als deel van zijn volk, tot b e z i n n i n g, tot bezinning dus allereerst op het eigene. En van deze poging tot bezinning zijn al de genoemde nieuwe uitgaven (meer of minder bewuste) uitingen.

Een uiterst nauwkeurig gebruik van het w o o r d is, wanneer men op dit oogenblik over dit verschijnsel wil schrijven, meer dan ooit noodzakelijk. Vele der juist in dit verband te gebruiken woorden zijn eenerzijds zwaar 'geladen', anderzijds hol en totaal versleten. Wie thans zich er af maakt met de mededeeling, dat uit het verschijnen van dit soort boeken blijkt, dat 'wij onszelf willen blijven' - zegt niets; immers, hij zal eerst moeten definieeren wat dat 'onszelf' inhoudt. Wie, over Bunings prachtige boeken schrijvend, op de voorgrond schuift zijn liefde voor het 'volksche' en den eigen 'bodem', gebruikt termen, welke voor den een heilig, voor den ander afschuwwekkend zijn. En wie zijn werk door en door 'nationaal' noemt, gebruikt een term, die, hoe vreemd het moge klinken, juist thans zoo weinig zegt, omdat het woord (eens al thuis geraakt in de banale gelegenheidsspeech) thans volkomen 'onschuldig' is gewor-

den en met evenveel voorliefde plotseling door iedere richting (al waren zij eens elkaars heftigste vijanden) wordt gebruikt.

En toch moet, wie schrijft, uit deze gevoelige woordvoorraad kiezen. Bunings beschrijvingen van zwerftochten door ons land zijn om hun speelsche en smakelijke stijl en hun verrassende compositie al vaak geprezen, en deze drie deelen (1937, 1938, 1939) vormen tezamen dan ook inderdaad een prachtig prozawerk. Wel loopt hij gevaar van stijl tot manier te vervallen, maar wellicht lijkt dat alleen zoo, wanneer men te veel van deze hoofdstukken achter elkaar leest. En echter, juist n u komt de Nederlander er toe, deze boeken weer ter hand te nemen. Want nu krijgt dit werk een nieuwe waarde. En hier naderen we dan weer diezelfde genoemde booze termen! Want dit werk i s door en door 'nationaal', want zwerft Buning niet bij voorkeur langs oude ruïnes, kerken en boerenhuizen, overblijfsels van schansen en forten, waarin dan de vaderlandsche geschiedenis voor hem herleeft, tijden van kracht en trots, waaraan hij dan soms de eigen tijd spiegelt? En dit werk i s doordrenkt van de liefde voor de 'eigen bodem', die innige warme liefde, die de muurbloem op de ruïne en de bloeiende boonenveldjes naast de boerderijtjes, de rijke zwier onzer rivieren en de geur onzer eilanden gelijkelijk omvat; en ook dan brengt Buning den lezer tot de overpeinzing, of de 'nieuwe tijd' met de veelgeprezen techniek en 'verhooging van het levenspeil', waarbij ieder in staat was 'goedkoop, veilig en vlug' Europa (en zoo men wenschte nog veel grooter stuk van de wereld) te bereizen niet totaal verloren deed gaan de diepe aandacht voor het eigene. - Maar wanneer men dit zoo neerschrijft, weet men gevaar te loopen verkeerd begrepen te worden: het gaat er niet om n u plotseling te gaan verkondigen, dat het eigen land zooveel mooier is, en de eigen historie zooveel belangrijker dan natuur en geschiedenis van anderen; het gaat er zeker niet om 'van de nood een deugd te maken' en aan te sporen tot het reizen in eigen land, nu het buitenland gesloten is; tot het steken van de loftrompet van wandelen en fietsen boven de - thans tijdelijk onbruikbare - auto (die toch óók immers het oog heeft geopend voor de groote lijnen van het landschap); het gaat er zeker niet om, de in de grond materialistisch-egoïstische leuzen te verkondigen van 'Koopt Nederlandsch Fabrikaat' en 'Breng uw vacantie in eigen land door' (leuzen, zelfs tot examenonderwerpen geworden). Maar het gaat wèl om de langzame, ernstige en heldere bezinning op de waarde van het eigene, naast het behoud en de erkenning van het beste uit den vreemde. En het is niet wonderlijk, wanneer men dan plotseling bemerkt, dat Potgieter's naam ons te binnen schiet. Ook hij was een nationale romanticus, gelijk Buning.

Ook het boek van Reys, smakelijk en frisch geschreven (het heeft

natuurlijk geen enkele litteraire pretentie), verrassend geïllustreerd met K.L.M.-luchtfoto's, vertelt van het eigen land; van zijn wording, van de strijd tegen het water, van het strand en de duinen, de polders en de groei der twee groote steden, van de menschen en de fabrieken, de veenkoloniën en de mijnen. Eigenlijk is het niets anders dan een volmaakte 'repetitie' van onze aardrijkskundelessen op de lagere school en op de H.B.S. En het is verrijkend en verhelderend, want hoe veel levender en zinvoller wordt dit alles nu voor ons, dan toen wij het moesten 'leeren'! Inderdaad leest men het werk door als een roman - en daarna bezint men zich wederom op dit alles. Op de arbeid, de ernst en de kracht 'onzer voorouders' en óók van de werkers van thans. Op alles wat ijver en vernuft in voortdurende samenwerking te voorschijn brachten uit deze lage landen bij de zee.

En door de lectuur van al deze werken groeit in den lezer, meer dan hij wellicht onmiddellijk beseft, langzaam maar gestadig de drang naar het zich bezinnen op de vragen: waarin slaagden wij en waarin schoten wij te kort? En meer is voorloopig niet noodig, niet mogelijk en niet gewenscht zelfs. Want alle goede dingen groeien langzaam.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN

Tussen belijdenis en beschrijving
Frans Delbeke: Tusschen twee werelden
Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam; f 3.75, f 4.90

Evenals de min of meer novellistische of dagboekachtige 'bekeringsgeschiedenis' door het regelmatig en kenmerkend terugkeren van bepaalde eigenaardigheden tot een apart genre gegroeid is, waarin het - literair gesproken - nauwelijks verschil maakt of het een protestants, katholiek dan wel piëtistisch georiënteerd bekeringsproces geldt, evenzo hebben wat men zou kunnen noemen de geschiedenissen der anti-bekering gewoonlijk vele eigenaardigheden met elkaar gemeen, die niet alleen aanleiding geven ze in een eigen groep onder te brengen, maar bovendien opvallend grote overeenkomst tonen met de kenmerken van de echte bekeringsgeschiedenissen. Dat kan ook moeilijk anders. De anti-bekering, een soort van vrijwordingsproces, vlucht van het kerkelijk-dogmatische naar het dan veelal verinnigde of bewustere algemeen-religieuze, is tenslotte óók een bekeringsproces, de peripetische overgang van de ene ideologische levensperiode in de andere, de dramatische afwikkeling van een schier onbemerkt begonnen uitwijking uit de oude gevoels- en gedachten-wereld, om tenslotte te belanden in een nieuwe, waartegenover men vroeger geheel en al afwijzend stond, maar die thans als opperste verovering gelukzalig wordt aanvaard.

Ziedaar stof voor geweldige roman-dramatiek, gesneden koek voor dengene die een roman weet te schrijven, en thema bij uitstek voor wie in de psychologische roman meer zoekt dan enkel analyse en anatomie van het menselijke gemoed. Dostojefski gaf in zijn 'Raskolnikow', in 'De Idioot' en gedeeltelijk ook in 'De Gebroeders Karamazow' feitelijk romans waarvan de kern een bekeringsgeschiedenis was; maar zij verschillen zo hemelsbreed van de veelal autobiografische boeken die men meer speciaal 'bekeringsgeschiedenissen' noemt, dat het wel niemand zal invallen Dostojefski's romans ter stichting of ontstichting te lezen, gelijk meestal wel met de positieve of negatieve bekeringsgeschiedenissen in engere zin geschiedt.

De bekeerling, en ik bedoel hiermee zowel die naar het dogma toe als die er van weg, slaat uiteraard zijn eigen veranderingsproces buitengewoon hoog aan, des te hoger immers, naarmate het veranderingsproces dieper heeft ingegrepen, met grotere tegenstand en conflicten gepaard ging, en de afgelegde weg een langere was. Op die weg komt het voor den bekeerling aan. Het kunnen in onze ogen twee vlak naast elkander liggende stadia zijn, die de bekeerling echter pas na hevig ronddolen heeft bereikt (ik denk hier bijvoorbeeld aan de beroemde bekeringsgeschiedenis van Johannes Joergensen), en dan is het voor den toeschouwer van dit proces, den lezer van de bekeringsgeschiedenis, geheel en al de kwestie, of dit ronddolen aannemelijk gemaakt en met voldoende spanning verteld wordt, om het bekeringsgeval tot een novellistisch belangrijk thema op te heffen. De meeste bekeringsgeschiedenissen, met name die welke niet door echte romanschrijvers werden te boek gesteld, falen hopeloos hierin. De bekeerling, ook die van het dogma af, die begrijpelijkerwijze zijn conversie bevestigd wil zien door haar uitwerking op anderen, door het eigen omvormingsproces voort te zetten in de ziel van anderen, tracht aan zijn verhaal zoveel mogelijk klem en gewicht bij te zetten. Uit de behoefte om zijn waarheid te dienen door waarheidsgetrouw te zijn, ziet hij meestal af van de middelen en kunstgrepen van den romancier... wanneer niet toevallig bij hem de natuur sterker is dan de leer, en het bekeringsexemoel onwillekeurig op de achtergrond gedrongen wordt door het kunstgewrocht. Gelijk zo vaak bij Dostojefski. Wie niet van dit hout gesneden is, en alleen de bekeerde r o m a n c i e r is dat tenslotte, zal zich met de b e l i j d e n i s tevreden stellen waar alleen de b e s c h r i j v i n g in staat is te overtuigen en novellistisch te bevredigen. Kan men geheel het genre met de nodige onvolledigheid definiëren als 'Geschiedenis der individuele vervanging van religieuze ideeën en gevoelens', dan valt voor den gewonen bekeerling en zijn mede-gelovigen het accent op de 'vervanging', voor den romancier en zijn lezers echter

op de ‘geschiedenis’; het geschieden, maar niet zozeer wat er geschiedt en beleden wordt is voor laatstgenoemde van belang en vergt beschrijving. Minder dan de twee eindpunten van de weg die afgelegd wordt, interesseert de wijze van afleggen, van afscheidnemen en verwelkomen, van aarzelen en weer manmoedig voortschrijden, van heimweevol terugblikken naar verloren rijken en hoopvol tegemoet snellen van nieuwe paradijzen. Op de brug die geslagen wordt, niet op haar beide steunpunten of op de verbonden oevers komt het aan voor den aestheet. En hij is de levenslang verstokte, die zich in géén geval tot aanvaarding van het onschone laat bekeren.

In onze naar het heet nogal onvrome tijd doen de boeken die ik daarstraks anti-bekeringsgeschiedenissen noemde, meer opgeld dan die welke parafrases zijn van de uitspraak, dat er meer vreugde bij den Vader zal zijn om één teruggekeerde verdoolde, dan om tien volhardende rechtvaardigen. Voor deze braven is dit altijd moeilijk te slikken geweest, en hiermee varen zij in hetzelfde schuitje als de verstokten, die naar hun aard sympathieker staan tegenover verstoktheid, desnoods in de deugd, dan tegenover de eigenaardige loonskwestie welke voor den knecht-ter-elfder-ure opgeworpen is, en waarvan iedere bekeringsgeschiedenis een beetje profiteert. Uit het oogpunt van den verstokte, laten wij zeggen in het ‘boze’, heeft dus de anti-bekeringsgeschiedenis geen enkele voorsprong op die van vrome conversie. Maar bij een statistisch gemakkelijk nawijsbare achteruitgang der godsdienstige genootschappen is het begrijpelijk, dat er ook meer antibekeringsgeschiedenissen ontstaan, dat zij een fellere controvers opwerpen en een bredere belangstelling wekken.

Een der jongste staaltjes, en een heel goed, heeft Gerard Walschap ons geleverd met zijn ‘Sybille’, een roman waarvan hij in de laatste bladzijden moedwillig de uiterste bruggeboog weer heeft opgeblazen, om het geheel zwevende en onbeslist te houden. Latere publicaties van Walschap wekken het vermoeden, dat hij dit slot thans beslister... negatief ten opzichte van het oude geloof zou schrijven. Maar aan de roman zelve zou dit niets af of toe doen, omdat bij een zo rasecht schrijver als Walschap is, het volle gewicht alweer gelegd is in de geschiedenis en niet in het daarmee samenhangende betoog of in zijn belijdenis van twijfel en ongeloof in de Kerk.

Het is geen toeval dat dit boek vermeld wordt bij de bespreking van het haast driemaal zo omvangrijke verhaal ‘Tusschen twee werelden’ van Frans Delbeke. Thema, milieu en enkele eigenaardigheden van taal in beide, komen met elkander overeen. Doch er is tevens een hemelsbreed verschil. Terwijl ‘Sybille’, zonder vol-

maakt te wezen, een knappe roman is, bevat ‘Tusschen twee werelden’ alle narigheden van de stereotiepe bekeringsgeschiedenis, en is het een kennelijk werkstuk van helemaal-geen-schrijver, die het op zichzelf belangrijk gegeven weliswaar beleefd, maar het essentiële ervan onverwoord gelaten heeft. Wat hij gaf, is voor negen tiende een zeer uitvoerige, conventioneel geformuleerde en daarom weinig boeiende belijdenis, terwijl het tiende partje beschrijving, waaraan hij niet ontkomen kon, volslagen oninteressant is. Rest alleen het wel degelijk gewichtige gegeven, zoals dat nog tussen de regels door, in het verzwegene, het niet tot uitdrukking gekomene onherkenbaar is.

De schrijver, die zijn gemoed in deze autobiografische vorm heeft willen ontlasten, welke zo dicht bij het dagboek-achteraf staat, begreep niet, dat in elke verhaalvorm alleen de beschrijving, maar nooit de lyriek en de belijdenis overtuigen kan. Overtuigen door suggestie. Roep uit: ‘O, welk een heerlijke sprong over de daken! en alle voorbijgangers lopen schouderophalend voorbij. Maar vertel nauwkeurig wat ge ziet: hoe het meisje plotseling een verende sprong nam, licht met de voetspits zich afzettend tegen de trottoirband, vervolgens in een sierlijke boog suizelend, en met het rokje grillig om de slanke benen wapperend, als een lelie openging over de dakrand, om dan in het onbekende daarachter ruggelings neer te zinken, - en ge veroorzaakt in iedere willekeurige straat een volksoploop, nog voordat ge uitgesproken zijt. Elke lyriek vergt verbeelding, voordat zij door anderen opgevat kan worden zoals bedoeld werd. Bij den echten romanschrijver is het lyrische element voor het allergrootste deel verzwegen, - het was er vóór hij aan de woorden toekwam, en bij den lezer is het er pas na het verhaal, als een nadrukkelijk bedoeld, maar even nadrukkelijk a c h t e r a f resultaat. Delbeke is kennelijk geen schrijver, ook geen lyrisch schrijver, maar iemand die vlijtig zijn gemoedsaandoeningen opschrijft, en daarbij zinnen baart als deze: ‘Als plichtsgetrouwe zoon der katholieke moederkerk is het behoud der maagdelijke zuiverheid wel jouw, maar daarom nog niet Molly's ideaal’ (p. 118). Wanneer hij zijn held laat zeggen: ‘Neen, de plichtbewuste katholiek heeft zijns gelijke niet in mensonterende barbaarsheid’ (p. 185), dan laadt hij de morele verplichting op zich, daarvoor deugdelijke bewijzen aan te voeren, want het is een even zware als ongangbare beschuldiging. Uiterst gebrekkig echter trachtte Delbeke deze bewering waar te maken, en het feit dat zijn held niet uit de verf kwam, is allerminst een reden om diens geval algemeen geldigheid toe te kennen.

Ook zijn ideologische uiteenzettingen laten alles te wensen over. De ondermijners van het oude geloof dienen zich hier aan als lieden

die ternauwernood meer dan een nonchalante wijsheid in pacht hebben. De musicus Grekov, door deze bladzijden heen slampamperend, vertelt: ‘Ik predik, amice, vruchtbaar pessimisme als enig-logische levenshouding, en die is Gode welgevallig, want zij impliceert de erkenning van en de onderwerping aan het Mysterie.’ En met zulke gezellige orakeltaal moeten we het dan maar doen. De held komt tenslotte tot de erkenning: ‘dat al het wetenschappelijk weten ter wereld den ingang tot het Mysterie slechts drapeert’, maar het proces dat hij doormaakt interesseert in dat stadium dan al veel minder, dan wanneer hij bezig is als onervaren jongeman de onwaarde van bepaalde dogmatische wetten te erkennen aan de onmogelijkheid om een paar biologische wetten te negéren. De algemeen-geldigheid hiervan zal iedereen geredelijk toegeven, al moet Delbeke van de goodwill van vele andere schrijvers uit het Zuiden, en vooral van die van Walschap, profiteren om aan zijn geval gewicht bij te zetten doordat het speelt ‘in het katholiekste hoekje ter wereld: Vlaanderen.’ Want hijzelf toont de juistheid van deze bewering niet aan.

Het ‘verhaaltje’ van ‘Tusschen twee werelden’ is verder doodgewoon. Een jongen opgevoed volgens de strenge zedewetten van de Kerk, links en verbijsterd daardoor, ontmoet een meisje dat dank zij haar afkomst allang hiermee heeft afgerekend. Het feit dat zijn lichaam zich niet bepaald gedraagt volgens de indicaties van zijn geweten, en dat hij geen bovennatuurlijke hulp in zijn organen bespeurt, brengt hem aan het twijfelen aan de redelijkheid van zijn morele dogma's. De practijk doet de rest. Maar zijn ongeloof daarna beperkt zich dan ook tot wat hij het biologische substraat van zijn wezen beschouwt. Hij trouwt met het meisje van zijn keuze, maar dan sterft hun kind, en tegenover het geheim van den Dood deinst hij terug in de schaduwen die hij verliet om zich te zonnen aan zijn zeer aardse lief. Hoe hij zich daarna definitief tot een aanbiddend agnosticisme bekeert, zou heel interessant kunnen zijn; maar dit wordt vluchtig en eveneens conventioneel afgedaan. Alle personen uit het verhaal bleven slechts schema's van persoonlijkheden. Het vergt ook stellig een ervaren schrijverschap om een dergelijk gegeven aan te kunnen.

Delbeke's ontboezemingen zijn... slechts ontboezemingen, en als zodanig stellig minder ‘gevaarlijk’ dan Walschap's nuchtere, harde en zonder animositeit beschreven feiten, waaraan echter én de verbeeldingskracht van een geboren kunstenaar, én het coördinerend vermogen van een ervaren vakman ten grondslag ligt. De gelovige, die aan de averechtse bekeringsgeschiedenis van Delbeke's held begint, blijft erin steken, omdat geen visioen hem verleidt en alle ‘Bekoringen van Sint Antonius’ aan dit boek vreemd zijn, -

terwijl hij zijn medestanders onbevredigd laat, omdat hij het wezenlijkste niet tot uitdrukking wist te brengen.

ALBERT HELMAN

Sancta simplicitas
Herman de Man, Heilig Pietje de Booy
Em. Querido, Amsterdam; f 3.75, f 4.90

In een kort dicht heeft wijlen J.H. Leopold de mensen eens in twee groepen verdeeld: intelligente mensen zonder vroomheid en vrome mensen zonder intellect. ‘Heilig Pietje de Booy’ is een zo zuiver exempel van deze laatste groep als men in het leven van allen dag wel nimmer zal aantreffen. Verraadde zijn biograaf Herman de Man niet, dat ‘de gebeurtenissen, vermeld in deze vertelling... slechts waar geschied (zijn) in mijn verbeelding’, men had kunnen denken, met een hagiographie van doen te hebben en de levensgeschiedenis van dezen ‘heilige’ zou in haar primitieve eenvoud zeker niet misstaan in de stichtelijke beeldengalerij van een katholieke propagandareeks.

Maar... ‘Heilig Pietje de Booy’ is een roman en behoort derhalve te worden beoordeeld naar de maatstaven der letterkunde. Nu is sinds ‘Het Wassende Water’ en ‘Rijshout en Rozen’ de naam Herman de Man zoiets als een standaardmerk geworden. Nog voor het boek wordt opengeslagen, rekent men er op, dat een vlot verteller aan het woord komt, die de grepen van het vak kent en die weet te boeien, maar tevens herinnert men zich dat zijn vlucht niet hoog, zijn gang niet diep is. Hij verhaalt met kennis van zaken, doch meer op grond van vlotte waarneming dan van doorleefd medevoelen, meer als getuige van de gebeurtenissen dan als deelhebber aan het gebeuren. Zijn schrijfwijze vertoont meer overeenkomst met aquarellen dan met beeldhouwen.

Zijn rechtschapen achterlijkheid is voor Pietje zo'n goed pleitbezorger, zelfs in grootse aangelegenheden, dat ook wereldse zegen hem tenslotte ten deel is gevallen, wanneer hij aan het einde van zijn leven met recht mag verwachten, dat ‘Mijnheer in den hemel’ - zoals hij God noemt - hem in het hiernamaals met vaderlijke vreugde zal ontvangen.

Pietje, die in zijn schooljaren het klokkijken zelfs niet kon leren, brengt het in de samenleving toch van stekeltrekker tot tuinman die getrouwd is met een knappe vrouw en een kind heeft, waarvan hij weliswaar niet de natuurlijke, maar alleen de wettelijke vader is, doch al dit geluk aanvaardt hij met beide handen zonder na te wegen en daarbij helpt zijn voorbeeldige hart hem nog, de moeilijkheden van het leven te overwinnen, totdat ook het huwelijk met een

onzedelijk en onrooms vrouwspersoon een keer ten goede neemt en de oude pastoor in zijn laatste dagen dit pijnlijke vraagstuk nog bevredigend ziet opgelost. Dit alles dank zij Pietjes vroomheid en intellectueel onvermogen, want beide gaan, ook voor den schrijver van deze roman, althans in dit verhaal trouw, tot het einde toe, hand in hand.

Het landelijke gegeven weerspiegelt zich ook in de stijl, waarin het beschreven werd. Woorden en zinswendingen, aan dialect ontleend, doorspekken de substantie der officiële Nederlandse schrijftaal, welke toch de grondslag van deze stijl vormt. Deze methode doet denken aan gelardeerde levers. Het is één der oplossingen, welke de ervaring met streekromans aan de hand heeft gedaan. Bevredigend kan men haar niet noemen, maar zij biedt althans het voordeel van algemene verstaanbaarheid, terwijl zij tevens couleur locale verleent.

H.C. KOOL

De uitgangen des levens
Siegfried E. van Praag, De hartstochtelijkheid der ziel
Van Loghum Slaterus, Arnhem; f 2.50, 3.25

Het ligt voor de hand, dat een romanschrijver en essayist, die zich met gepassioneerde figuren en levensverschijnselen heeft beziggehouden, behoefte gevoelt op een dag zijn psychologische verkenningen in kaart te brengen. Zijn, door geschiedkundige en letterkundige studies geleide, fantasieën en waarnemingen zijn langzamerhand tot een soort van stelsel uitgegroeid, een stelsel dat in hoofdzaak is bepaald door eigen karakter, natuurlijke zienswijze en levenshouding.

Deze ordening van lectuur, observaties en eigen scheppende verbeeldingskracht is vooral voor den schrijver zelf van belang, want zij kan hem nopen tot het maken van vergelijkingen, en hem, met weder gewekt critisch besef, het bewustzijn van zijn beperkte visie en ervaring geven. Deze vergelijking van eigen uitkomsten met die van anderen zou hem er dan toe moeten brengen andere levensomstandigheden te zoeken, geheel andere lectuur in handen te nemen, en eigen gevoels- en gedachtenleven te onderwerpen aan geheel nieuwe indrukken, ten einde in andere reacties en ervaringen een nieuw persoonlijk bestaan te vinden, kortom nieuwe gebieden in zichzelf en in de buitenliggende wereld te ontdekken.

Van Praag beperkt zich evenwel tot het vastleggen van zichzelf in zijn ervaringen en zijn lectuur.

In feite is daarmee veel gewonnen, omdat een man als Van Praag, die zijn beteekenis als essayist, criticus en romanschrijver voldoende heeft bewezen, het recht heeft zichzelf te aanvaarden, en hiermee,

met deze gedeeltelijke ontdekking van zichzelf en de aanvaarding daarvan, te volstaan. Als verschijnsel betreur ik het echter, omdat ik de voortdurende levensvernieuwing noodig acht voor onze eigen levensverrijking en cultureele schepping.

Het boek dat Van Praag als resultaat van eigen ervaring en studie heeft geschreven, is een deels willekeurige, deels onbewuste beperking van het menschelijke leven. Hij noemt zijn boek 'De hartstochtelijkheid der ziel', en registreert, zonder het begrip 'ziel' - dat in dezen van wezenlijk belang is - te determineeren, de verschijnselen van de hartstochten, welker herkomst en essentieele geaardheid hij niet probeert te bepalen.

Treedt men echter niet in essentieele critiek, en neemt men het boek ter hand zooals de schrijver zelf wenscht dat het gelezen wordt, namelijk als een beschrijving van phenomenen welke hij in groepen heeft willen onderbrengen, dan heeft dit boek zijn bijzondere verdienste als bijdrage tot de practische menschenkennis in het algemeen, en als een document van de bijzondere geaardheid van den schrijver.

Hoeveel verdienste men ook aan deze lezenswaardige geographie van het hartstochtelijke leven mag toekennen, als bijdrage tot de psychologie van de passie kan ze niet hoog worden gewaardeerd, omdat m.i. het uitgangspunt en de normen niet juist zijn.

Van Praag volgt, aanschouwt, waardeert de passioneele uitingen redelijk. Hij ziet naar reden en doel, object en richting. Van Praag wil de passies begrijpen, verstaan, in het redelijk bestek opnemen. Zooals hij zich in zijn essays en romans als een verstandelijk man heeft doen kennen, als een man die wel bijzonder ontvankelijk is voor de uitingen en de gevoelens van de hartstochten, maar toch beredeneerend en rationalistisch waardeerend blijft, zoo zien wij hem nu ook hier de hartstochten meten, wegen, rangschikken als zakelijke, rationeel beoordeelbare, verschijnselen.

De gronddefinitie van Van Praag, namelijk dat 'de hartstochtelijkheid der ziel de werkende of latente bestaansliefde der menschen in haar neiging zich te verbijzonderlijken' is, is m.i. volkomen onjuist. Het tegendeel dezer bewering zal dichter bij de waarheid zijn. Zoomin de neiging tot 'verbijzonderlijken' als de bestaansliefde zijn evidente feiten in het psychische leven.

Van Praag heeft in zijn beschrijving en onderverdeeling van het hartstochtelijke leven een soort van 'Logica der passie' ontworpen. De passie behoort echter niet tot het gebied van de Logos, maar tot de wereld 'kata daimona', een levensorde waar rede en verstand weinig vermogen, en de criteria ervan geen toepassing kunnen vinden.

Van Praag, die dieper in de Hebreeuwsche taal en gevoels- en gedachtenleven doorgedrongen is dan ik, zal weten dat de klassieke Hebreeuwsche schrijvers uit de oudheid en de middeleeuwen beseft hebben, dat de 'uitgangen des levens' voortspruiten uit gebieden welke weinig gemeen hebben met de sfeer van het verstand. Zij hebben intuitief gevoeld wat de moderne psychologie heeft ontdekt, namelijk dat onze handelingen, gedachten, voorstellingen, gevoelens in hun verstandelijke 'vertaling', een gebrekkige, of zelfs bedriegelijke, uiting zijn van den dieperen inhoud van wat ons werkelijk beweegt. En dat wij worden bewogen door 'bestaansliefde' of 'de neiging tot verbijzonderlijking' kan men toch bezwaarlijk aannemen, als men den gang van de menschheid, nu en tevoren, gadeslaat.

Van Praag beweegt zich in de typische achttiende en negentiende eeuwsche rationalistische opvatting van het leven en de menschen, ondanks de tijd waarin hij leeft, welke hem had kunnen leeren, dat de mensch in zijn diepste wezen blijft verlangen naar opneming in het geheel, naar depersonalisatie, naar zelfverlies en zelfvernietiging.

Al deze gerubriceerde passies welke Van Praag van uit het logische, constructieve beginsel beziet en beoordeelt, zijn - willen wij ons door het leven en de geschiedenis laten leeren - het stuntelig gebarenspel van het diep in ons werkende verlangen naar het Geheel - of het Vacuum - waarin wij ons zelf willen verliezen.

J. BROUWER

De jeugd van een schrijver
Ernest Claes, Jeugd
Wereldbibliotheek, Amsterdam; f 2. -, f 2.90

Wat de jeugd voor elken mensch beteekend heeft, openbaart zich in zijn leven met tergende zekerheid. Voor de meesten zelfs is deze levensperiode het eenige gevoelige veld tot het opnemen van emoties; de weerbaarheid, die het latere bestaan vereischt, leert hen tegen volgende zich harden. Het gevoelsleven is er dus veelal op aangewezen te teren op de opbrengst van dit afgesloten levensperk. Was het boos en rauw, dan behoudt de ziel hiervan de litteekens levenslang; was het al te zacht en streelend, dan blijft het leven verder ziekelijk kwetsbaar. In een kenteringstijd, waarin de jeugd geleid werd noch gehard, maar veeleer verward en geknauwd, bleven naderhand maar al te vaak de wonden bloeden, de complexen schrijnen. De wrange vruchten hiervan plukken wij in de litteratuur, waar de openbaringen nog directer en meer nawijsbaar

blijken dan uit de levensmanifestaties van den niet getuigenden mensch.

Oppervlakkig gezien was de jeugd, die Ernest Claes beleefde en in dit boek beschreef, arm aan groot gebeuren, aan opbouwenden steun, aan aanraking met wat wij beschaving plegen te noemen. Maar het was de jeugd van een kind, dat in het volle leven gestooten werd, omdat de omstandigheden het gedoogden en omdat de ouders eenvoudige, door en door levende menschen waren met krachtige, positieve eigenschappen, waarin toch het geheele gamma menschelijke gesteldheden vertegenwoordigd was, van de uiterste teederheid tot de primitiefste ruwheid. En bovenal omdat die ouders volkomen in overeenstemming waren met het land waarin en het volk waaronder zij leefden. Dat Ernest Claes een schrijver werd, is, als men deze jeugd leest, niet verwonderlijk. Het kind was een levend opneem-apparaat van stemmingen, indrukken, emoties, zooals bijna alle kinderen, maar tevens bezield met den drang der weergave. Hij leert de vertelkunst uit de mond van oer-vertellers, de mannen om de vlammende haard, die in de ouderlijke woning tusschen twee verscheiden streken onderdak komen zoeken, hij leert haar ook van den vader, die wat ziekelijk is en vaak op een binnenhuis-leven aangewezen. Zelf oefent hij die kunst uit van het stadium af, dat hij praten kan. Het vertellen houdt voor hem nog steeds geen enkel verband met de wereld van het boek, wel met die van spoken en wonderen, van heiligen, van stroopers en dagdieven. Hij krijgt het avontuurlijke, maar tegelijk het typeerende uit de eerste hand, het eene zoo uit de mond van wie het doorleefden, het andere met het oog waargenomen van een helder, opmerkzaam kind, dat ook zijn buien kent van zelfinkeer en primitieve mystiek. Dit waarnemen en weergeven is nog niet bedorven door wat anderen vóór hem hebben geboekstaafd: het is alles uit de natuur, uit de nieuw ontdekte wereld, uit het wezen der dingen opgeweld. Als dan eindelijk de groote openbaring komt, voor Claes is het Hendrik Conscience, dan staat terstond vast welke toekomst de knaap zich kiest: hij gaat als gezel naar een drukkerij. En het is tenslotte, als bij Van Looy, de vereeniging van primitieve vertel- en schetskunst met technische scholing, die van den jongen uit den Vlaamschen kleinboerenstand niet een drukker maar een schepper van boeken maakt.

Alleen reeds om deze ontwikkelingsschets zou het boek ‘Jeugd’ belangwekkend genoeg zijn. Maar er staan hier, in allen eenvoud verteld, verhalen in over het leven van een kind, die bijna symbolisch het groeien van de ziel vertolken. Claes is zulk een gewoongezond kind, maar tevens zoo scherp gewet en gevoelig, dat wat hij van zijn jeugd vertelt voor het groeiproces van velen zal gelden.

Hier ziet men het menschenkind, dat met open armen het leven tegemoetstormt, de geestdrift voor het nieuwe (en alles is nieuw!), dit heerlijk, helaas zoo ras verwelkend jeugdvermogen, hier hoort men van de eerste, schuchtere verliefdheid van een knaap, zijn prille minnepijn, humoristisch, lachwekkend, ontroerend. Hier ziet men de geest even hongerig als de maag: het evenwicht tusschen het stoffelijke en het 'hoogere' beklijft.

Claes heeft al veel uit die arme-en-rijke jeugd geput voor zijn romans en vertellingen, maar nog niet eerder heeft hij zoo onbevangen de glorie van deze kindsheid over zijn lezers uitgestort, waardoor hij zich onvergetelijk heeft gemaakt

C.J. KELK

Vrouwelijke bondgenooten
Lode Zielens, Op een namiddag in september
Amsterdam, N.V. Uitg. Mij. 'Elsevier'; f 2.90

Niet om den briefvorm is Zielens' jongste roman iets nieuws te noemen in zijn oeuvre, maar wel omdat hier noch van proletarische (Moeder, waarom leven wij?), noch van kleinburgerlijke (Gele Roos etc.) kunst meer sprake is. Voor 't eerst vertolkt de schrijver de nooden van een geheel andere kaste: van de welgestelde bourgeoisie. En dat Zielens ook voor het lijden van deze menschen-categorie gevoelig is, bewijst, dat zijn meeleven met het strijden en lijden van het proletariaat geen gevolg was van een partij-opzet, en het feit verhoogt achteraf van vroeger werk de algemeene menschelijkheidswaarde.

Want Zielens is in het leven stilaan meer en meer in aanraking gekomen met wat men de betere standen noemt: humaan kunstenaar als hij is, heeft hij kunnen treden in de moeilijkheden, voortvloeiend uit iets anders dan het primaire, voortvloeiend uit instinct geworden, belemmerende conventies. De hoofdpersoon, Herman Flénu-Aspin, de ingenieur, mag een koel, in de eerste plaats plichtmatig man zijn - is zijn ellende, veroorzaakt door de waarde die hij hecht aan burgerlijk plichtsbesef en traditietrouw, vooroordeelen als ge wilt, er minder schrijnend om? En ondanks de hartstochtelijke aanklacht van Marie, zijn vrouw, wordt Herman voor den lezer nooit een voorwerp van hoon of afkeer (wat van een partijschrijver te verwachten ware geweest). Ziet trouwens hoe Marie haar man wel zien m o e t : de gevoelige vrouw is omstreeks veertig, en onbewust leeft in haar, bij het aanschouwen van de verwezenlijkte, romantische liefde van haar dochter, het geloof op aan zulk een verzuimde mogelijkheid voor haar, Marie, zelve. En dit geloof maakt misschien den afstand tusschen haar en haar man grooter dan de realiteit bewijst, dat hij is. Immers, op het punt

een nieuw leven te beginnen, ontbreekt haar daartoe de moed, niet de durf om met de nieuwe jeugd mee te strijden voor een betere wereld (in welk verlangen zij haar individueele liefdesbehoefte heeft gesublimeerd) als wel de moed, den man alleen te laten met zijn versleten levenslust, zijn gebroken veerkracht, zijn vermoeidheid.

De essentieele inhoud is deze: een vrouw wordt zich bij het zien van en het medevoelen met het hevig liefdesbeleven - dat groote geluk gevolgd door de verscheurendste smart - van haar dochter, de mislukking van haar eigen, vlakke, gelaten huwelijk bewust. Jeanne verloor haar minnaar door de dreiging van den oorlog in September 1938; het meisje, bang voor ‘de schande’, schrijft haar moeder: of zij ‘weer thuis mag komen’, en nu reageert de moeder als moeder en als vrouw, d.i.: als de medelijdende, maar ook als de potentiëele, teleurgestelde minnares. En voor haar speelt plots de fatsoensconventie geen rol meer. Maar haar man, een beroemd ingenieur, reageert als vader en als intellectueel: d.i.: als verantwoordelijk gezinshoofd en als sociaal-voldaan werker, in wiens bestaan de sexueele factor een incidenteele is gebleven. Zielens nu doet in de eerste plaats uitkomen, dat dit verschillend reageeren eensklaps fel de natuurlijke antithese vrouw - man b e l i c h t en secundair de bewust geworden tegenstelling tusschen de echtgenooten verscherpt tot op de uiterste grens van het onherroepelijke. In dit individueele, thans niet meer sociale conflict staan slechts twee menschen tegenover elkaar. Marie en Herman zijn de antagonisten. Want ondanks het verschil in leeftijd en rijpheid tusschen beide briefschrijfsters (en gansch deze hartstochtelijke correspondentie differentieert zich als een alterneerende tweezang tusschen de laag-volle altstem en de prille sopraan) bevinden zich de beide vrouwen in hetzelfde kamp. Moge, als steeds bij Zielens, de verhouding moeder - kind zéér innig zijn, inniger eenerzijds hier waar het kind troost, steun, erkenning van het goed recht behoeft, de moeder spreekt hier minder dan de geslachtsgenoote. Is, als steeds bij Zielens, het kind hier de schoonheidbrengende zuiverheid, - in dit conflict treedt Marie altijd meer als vrouw dan als moeder op, en uit dit conflict wordt ons duidelijk, dat Marie dit altijd is geweest. Dit, voor Zielens' boeken nieuwe element wettigt overigens ook toon en inhoud van deze brieven. Want voor het eerst ook is het kind, van object, subject geworden. Het heeft zich, des levens bewust, ontvoogd: vandaar dan ook weer de groeiende incompatibiliteit tusschen Jeanne en haar vader, van wien elke welwillendheid de vervreemding verergert.

Eigen cultureele verworvenheden heeft Zielens in dit nieuwe boek verwerkt (b.v. zijn muziekkennis, poëtische en litterair-historische

ontdekkingen). Op zeker oogenblik laat hij b.v. een zijner heldinnen oen schier zinnelijk aanvoelen van het w o o r d (‘teederheid’, of ‘blijdschap’) tot uiting brengen, een aanvoelen dat hijzelf kennelijk heeft verworven dank zij een gestadige verfijning, welke hem veroorlooft, ook in het objectief-psychologische, zich rekenschap te geven van iets betrekkelijk-primitiefs.

Ten slotte geeft dit boek den strijd tusschen den ‘bourgeois’ en... de anderen. Maar ditmaal zijn de ‘anderen’ niet de proletariërs. Integendeel, als bij Ibsen, bij den Heyermans van ‘De Opgaande Zon’ en ‘Eva Bonheur’, zijn de ‘anderen’ een soort superieure wezens, de ‘levens-ernstigen’, die verder zien en verder voelen dan de sociale waarde van zwangerschap, meerderjarigheid, vaderlijke macht, en voor wie achter dit alles een h u m a n e w e r k e l i j k h e i d bestaat.

MARTIN J. PREMSELA

Nieuwe Nederlandsche dichtbundels

D e k u s t l i j n van W. H u s s e m, uitgegeven door Boucher in Den Haag (een lust voor de oogen zijn formaat, bladspiegel, letter en blauwe band) is een bescheiden, gelukkig debuut. Een eenvoudig talent spreekt er uit, dat voorzichtig beproeft wat het bereiken kan en zich daardoor voor groote vergissingen weet te wachten, tot groote verrassingen het echter niet brengt. Maar in zijn geheel is deze kleine eerste bundel toch iets bijzonders. Een vondst is de titel, in de kustlijn teekent zich de vorm van het land der ziel scherp en duidelijk af, waar het aan de eeuwigheid en oneindigheid grenst, het is de onregelmatige lijn waarin een menschenleven zijn breuk op de eeuwigheid teekent. Hussem maakt in deze verzen gebruik van de gewone romantische symbolen, die vanouds voor de uitdrukking der gevoelens van vergankelijkheid, geluksonmacht en weemoed daarover hebben gegolden, zijn poëzie is een variant van het oude romantische geluksverlangen, dat vooral bij de dichters die kort voor den vorigen oorlog optraden heeft gesproken. Hij drukt dit verlangen vaak nog in zwakke bewoordingen uit, te vaag en mat om een sterke beeldende uitwerking te kunnen hebben, soms ook in herhalingen vervallend (‘en dan te zwijgen, niets te zeggen’, waarbij men geneigd is te zeggen: nog sterker), hij laat zich soms ringelooren door het rijm. Zoo zou men van een zwakke naklank van Bloem kunnen spreken, als niet dit romantische verlangen enkele malen een eigen vorm had aangenomen, waarin het versterkt wordt door de eigen werkelijkheid van het persoonlijke en bijzondere wedervaren. Dat is het geval waar het geheele geluksverlangen en de droefenis om verloren jeugd worden samengetrokken in herdenking der moeder. Het is ook het geval, waar hij die

algemeene droefgeestigheid van het romantische, die niet geheel en al met het diepst van zijn wezen verbonden lijkt, laat varen en meer met de oogen dan met het sentiment te rade gaand, een wakkere kijker wordt - en dit lijkt hij mij eer te zijn dan een droomer -. De verzen waarin hij de oogen den kost heeft gegeven en die datzelfde klare hebben dat we in zijn schilderijen bewonderen, de sterke kleur, zijn van dien kijker afkomstig die de vogels heeft gevolgd en de schelpen gezocht; de twee verzen van dien naam lijken mij tot zijn beste te behooren en de romantische symbolen krijgen daarin een geheel eigen vorm.

Vogels

De vogels van de zwarte lijst:
De spreeuw als schadelijk gedierte,
De sperwer en de havik wier te
Roofzuchtige aard den dood vereischt,

Een zwerver als de bonte kraai,
Een jager als de vlaamsche gaai,
De buizerd en de torenvalk,
De mantelmeeuw, de kleine alk,

De reiger en de schollevaar,
Zij worden altijd, jaar aan jaar,
Vervolgd omdat zij anders zijn
Dan zij die leven in de lijn

Van fitis en van nachtegaal,
Die spreken in de zachtere taal
Van de vervoering en 't verlangen
Als 't voorjaar eenmaal aan gaat vangen.

De vertalingen van sonnetten van Louise Labé zijn verdienstelijk, al zijn niet alle - haast onoverkomelijke - moeilijkheden er in overwonnen.

H a n G. H o e k s t r a, wiens eersteling al een oorspronkelijk talent aankondigde, ontwikkelt zich langzamerhand tot een dichter van belang. De bundel H e t o n g e r i j m d e l e v e n (J.M. Meulenhoff, A'dam), hoewel nog niet van het formaat van bundels als Archipel of Paradise regained of Tuin van Eros, gaat toch een eind uit boven het gemiddelde peil der talrijke bundels, welke de laatste jaren van jongeren verschijnen.

Zijn kracht bestaat in de ongewone, origineele verbeelding waarmee hij gewone, bijna alledaagsche motieven bespeelt. Ondanks den invloed van Nijhoff, welke duidelijk te herkennen valt, is er een onmiskenbare eigen visie en toon, die op den duur sterker lijken te worden, al ondervindt hij de tegenwerking van een wat gemakkelijke versificatie, die soms te vlug voor hem doen wil, wat alleen de verbeelding zelf kan. Beweeglijke fantasie en een schrijnend scherpe ironie stellen hem in staat om de 'gevallen' die dikwijls de aanleiding zijner verzen zijn, tot beelden te verheffen, waarvan relief en belichting de aandacht boeien en de beteekenis van het 'geval' verdiepen. Ook nog in een ander opzicht is er in zijn verzen een tendenz naar vergrooting en verdieping van visie: er zijn enkele grootere gedichten, waarin hij getracht heeft, in een overigens nog niet geheel dwingende verbeelding, een geheel tijds- en levensbeeld uit een brok stadsbeeld (Cleanshaven) en een enkele voorbijgangersfiguur af te leiden (De man met de roos). Enkele verzen laten zelfs het uitgangspunt in de werkelijkheid geheel los en roepen een visioen van de verschrikkingen des tijds op. Het gedicht 'Het brandt', overigens niet het sterkste van deze, laten wij volgen, omdat het voor ons thans nog zooveel beklemmender reëel is geworden dan toen het geschreven werd.

Het brandt

Het brandt.
Hiernaast, in 't volgend land.
De kim verft rood.
De rook trekt al over,
behoedzaam.
Schoof er een scherm voor de zon?

Het brandt hiernaast;
alom vlucht,
alom haast.
Overal schroeilucht.

Sluit het raam
waar een kamer nog kluis is.
Hoor, de kleinste stem in huis
noemt mijn naam.

De drang tot veralgemeening der visie samen met de gave tot een korte en scherpe, diagnose scheppende formuleering en een het zwaarwichtige angstvallig vermijdende ironie, waarin zich een

schuwe gevoeligheid zoekt te verschuilen, vormen een combinatie van gunstige verbeeldingsfactoren, waarvan hij zijn werk in stijgende mate voordeel weet te doen trekken. Daarbij komt de veelzijdigheid zijner motieven, waarbij de erotische, meer overpeinzing der verhouding van man en vrouw en der raadselen hiervan dan minnelyriek, overwegend zijn. Een meditatieve verbazing over 's werelds bestel en 's levens loop is een der voornaamste kenmerken zijner poëzie.

Op een avond

Gij zijt er op een avond, want een vrouw
liet u ontglippen aan haar moede schoot,
die onder pijnen opende en sloot -
bitter of blij over wat komen zou.

Gij zijt er en der avonden getal
vermeerdert, en ge leeft tusschen wat leeft,
bij mensch en dier, bij al wat adem heeft -
bitter of blij over wat komen zal.

Ge zijt er, en het leven leert zijn leer,
ge stoot er overal op goed en slecht,
op dingen waar men tot het eind voor vecht.
En op een avond zijt gij er niet meer.

Een ‘leekedichtje’ min of meer, zooals er altijd in onze taal geschreven zijn en ook nu weer in een moderner vorm, maar kenmerkend niettemin. Zoo ook het korte:

Het park en zij

Haar hand buigt een elzetak,
en ze loopt door het park, zoo licht.
Over de schaarsche oasen
groeit de aarde langzaam dicht.

Het kind van haar kleine kind
zal weer minder aan bloemen verwant zijn,
dichter de aardkorst met steenfiguren beplant zijn.

De titel, als woordspeling een aardige vondst, is niet zoo diep van zin maar geeft den geest dezer poëzie toch wel aan: het ongerijmde leven.

ANTHONIE DONKER

Herzien. Herdenken.
DR. K.F. Proost, Georg Brandes, Inleiding tot zijn leven en werk. Van Loghum Slaterus N.V.; f 2.90, f 3.90

Georg Brandes is gestorven tussen de twee grote oorlogen van onze eeuw in. Dat is nu pas dertien jaar geleden. Toch begint K.F. Proost de inleiding tot zijn monografie van den groten literatuuronderzoeker uit de tweede helft van de vorige eeuw met de volgende woorden: ‘Men kan zich afvragen, of het in deze tijd nog zin heeft, de aandacht op Georg Brandes te vestigen. Is hij niet verouderd, of met een tikje hooghartigheid, is hij niet geantiqueerd?’

Natuurlijk stelt Proost deze vraag alleen maar, om er ontkennend op te antwoorden. Anders zou hij immers geen boek van 208 bladzijden over den man en zijn werk hebben geschreven. Maar de vraag is toch meer dan een stijlformule. De drie woorden ‘in deze tijd’ verlenen er een bijzondere betekenis aan.

Terecht schrijft Proost: ‘Hij (Brandes) heeft dan toch maar al die ontdekkingen gedaan: Ibsen, Nietzsche, Dostojewsky, Max Klinger, Lassalle.’ Maar dat is het hem immers juist: de schrijvers uit de tweede helft van de vorige eeuw brengen ons niet meer in vervoering en inspireren ons niet langer. Wat betekent Ibsen nog voor ons, van wien ik weet niet meer wie eens gezegd heeft, dat hij de poorten tot een nieuwe tijd met zijn drama's heeft geramd? Achter deze geramde poorten ligt nu deze, onze tijd. Ik geloof, dat men er zich destijds andere voorstellingen van heeft gemaakt. In Nederland wordt Ibsen nog gespeeld - in Duitsland wordt hij wéér gespeeld. Een bepaald publiek heeft hier en ginds weer behagen geschept in zijn gestalten, die inmiddels immers romantisch-sentimenteel geworden zijn. De situaties, waarin zij geraken, zijn situaties van gisteren. Wij kunnen ons niet meer voorstellen, dat er in het begin van onze eeuw nog hevig getwist werd over Ibsens problemen. De Nora's en Hedda Gablers kunnen wij ons niet meer voorstellen zonder wespentaille en tournure, karakteristieke tekenen van een misvormde wereld - al komen zij dan tegenwoordig ook nog voor in moderne costuums...

Strindberg, op zichzelf een veel groter dichter dan Ibsen, wordt helemaal niet meer gespeeld. De eeuwige haat tussen de sexen, voortkomend uit mannelijke en vrouwelijke hysterie, door een goddeloos individualitische tijd, die geen andere bovenpersoonlijke binding meer kende dan die tussen man en vrouw, naar voren gebracht - werd in zijn werk zo geaccentueerd, dat men het kunstelement er in niet meer of pas in de tweede plaats zag. Freud heeft,

wat Strindberg en zijn tijd zo zeer bezwaarde, in een wetenschappelijk systeem geordend. En zelfs deze freudiaanse wetenschap overschatten wij niet meer.

Dostojewsky en Tolstoi zijn dierbare reliquieën geworden, die wij goed bewaren en met zorg behandelen.

En iets dergelijks is het geval met de meeste andere grote schrijvers uit de tweede helft van de vorige eeuw. Men spreekt over hen. Men schrijft artikelen over hen ter gelegenheid van hun honderdste geboorte- en vijftigste sterfdag. En toch raken zij hoe langer hoe meer uit de tijd.

Als de koning valt, valt ook het purper, zegt een oud spreekwoord. Dat geldt ook voor de litteratuur. Brandes loopt gevaar uit de tijd te raken mèt de schrijvers, over wie hij schreef, om zichzelf en zijn lezers een beeld te geven van zijn eigen tijd. Ons gevoel van afstand tot de tijd, waarvan hij de geestelijke doorsnee gaf, is zo groot, omdat wij er nog zo dicht bij staan. Wij springen er liever overheen om de schrijvers te herontdekken, die door de tweede helft van de negentiende eeuw in de ban zijn gedaan. De oorzaak daarvan is, dat wij ontevreden zijn over 'onze tijd'. Wij zoeken oude boeken, omdat wij nog geen nieuwe mensen vinden. Wij hebben het onbehaaglijke gevoel, dat er grotere dichters zijn geweest dan die er tegenwoordig leven, en wij weten, dat wij eigenlijk weer behoefte hebben aan een Boileau, een Lessing of zelfs een Madame de Stael of een August Wilhelm Schlegel.

Terwijl ik bezig was de zoekgeraakte draad der historie terug te vinden, maakte ik de fout mij door mijn gevoel en niet door mijn critisch verstand te laten leiden. En toch had ik langs de omweg over de geschiedenis een ontmoeting met Brandes, die mij onvergetelijk zal blijven.

De vorige zomer was ik te gast op een landhuis in het Gooi. Op een goede avond ontdekte ik in de grote bibliotheek drie delen van Brandes, die de Duitse titel 'Hauptströmungen in der Literatur des 19. Jahrhunderts' droegen. Ik bladerde er in en vond in het eerste deel een verhandeling over 'Die romantische Schule'. Het werd een lange avond, rijk aan genot en inzicht.

Welk een vakman is daar aan het werk! Welk een stilist voert daar de pen! In elk hoofdstuk voelt men het vertrouwd-zijn met de volks- en kunstpoëzie van alle landen, het weten van wat er in het wetenschappelijke en maatschappelijke leven gebeurt, kortom van alle stromingen, die samen de grote culturele stroom van een tijd vormen. Alles wat door oog en oor tot den schrijver doordringt, wordt door het critische verstand geordend, zonder ooit koude, levensvreemde abstractie te worden. Steeds is bij hem critiek een vorm van kunst.

Nu is Proost's monografie van Brandes verschenen. Men bewondert in de eerste plaats de moed van den auteur, om te schrijven over een man, die op het ogenblik niet in het brandpunt van de belangstelling staat. Want er behoort moed toe te schrijven over mensen, die op de lawaaiige litteraire markt van de dag niet of maar heel laag genoteerd staan, en meningen te verkondigen, die sensationeel noch aanstootgevend zijn.

Daardoor leest men het boek met gespannen belangstelling. Proost heeft de noodzakelijke afstand gevonden tot Brandes en zijn tijd, en hij slaagt er in, alles, wat eens actueel aan hem was, over het hoofd te zien en zelfs dat, wat hij 'tekortkomingen' noemt, objectief te bekijken. Nergens heeft zijn boek iets van de penetrante geur van wat men t e g e n w o o r d i g journalistiek pleegt te noemen. Met grote kennis van zaken beeldt hij Brandes uit, als den wel in zijn tijd levenden, maar zijn eeuw overzienden litteratuuronderzoeker, voor wien de critiek scheppend werk is en die daarom in staat is de grote traditie van de Europese critiek in de tweede helft van de vorige eeuw voort te zetten.

G. TIMMERMANS

Russische mémoire-roman
Dina von Foelckersam, Die Insel Golodai
Frundsberg Verlag, Berlijn

Tweeërlei dingen behooren tot het dichterlijke scheppen: doorvoelen en uitbeelden. De dichter moet binnen het zinnelijk waarneembare blijven, maar tegelijk zich boven het werkelijke verheffen. Het scheppende proces bestaat in het algemeen daarin, dat de empirische stof tot poëtische gestalte verheven of verdicht wordt, dat wil zeggen, dat bepaalde indrukken, die de dichter heeft ontvangen, tot een nieuwen, om zoo te zeggen objectieven bestaansvorm worden verheven en in staat zijn een eigen existentie te leiden.

Want, om met Dostojewskij te spreken, 'het wezen van de dingen is voor de menschen ontoegankelijk en hij vat de natuur op, zooals zij zich in zijn idee weerspiegelt, nadat zij door zijn gevoelens is heengegaan.' Er zijn goede romans, die op het gebied van het gevoel blijven steken, zonder een idee te weerspiegelen, zonder het zelfs tot een idee te brengen. Zulke romans zijn meestal afkomstig van vrouwen, die iets beleefd hebben, wat haar persoonlijk levenslot heeft bepaald, die daarna deze ervaringsstof met meer of minder goeden smaak of takt in een romanvorm 'objectiveeren'. Ingeval het doorleefde diep en schokkend is geweest, ontstaat er een werk, dat in staat is, den lezer te pakken en te boeien.

Tot deze soort van romans behoort dit boek van de jonge schrijfster

von Foelckersam. De stof, die hier literair wordt verwerkt, het onderwerp, dat hier wordt behandeld, de vorm, waarin de massa stof zich aanbiedt aan den lezer, dit alles wekt van het begin af medegevoel en belangstelling. Het onderwerp is Sint Petersburg, de stof het leven van leden van den eertijds heerschenden maatschappelijken kring in de eenmaal glansrijke residentie van den Tsaar gedurende de eerste jaren van de revolutie. Ieder mensch, die deze jaren te Petersburg heeft doorgebracht, weet uit eigen zielservaring van de atmosfeer van wanhoop, van het laatste bereid zijn, van huivering en angst, die als een zware donkere wolk over de verlaten, eenzame stad zich uitbreidde en alle menschen drukte. Het gevoel van geen uitweg meer te weten en van het onvermijdelijke, de ervaring van den dood en het doodsgevaar vormden de hoofdelementen van het leven, dat zich op den achtergrond van deze majestueuze stad ontrolde. Het was de tijd van duisternis en koude, van hongersnood en epidemieën. De menschen, die door de eenzame, besneeuwde straten van Petersburg wankelden, konden alles verwachten, en hadden tegelijk niets te verwachten, zij tastten in het duister van het revolutionnaire gebeuren en voedden zich met de broodkruimels van hun voormaligen welstand, zij vluchtten hetzij naar het zuiden van Rusland of zij zochten vergetelheid in wijn of in liefde. Los van alle vroegere verbintenissen, geplaatst in een tijd, waarin het onbarmhartige noodlot alleen scheen te heerschen, beleefden de vertegenwoordigers van de eenmaal maat en toon aangevende kringen van de Petersburgsche maatschappij, ‘koude en verschrikking van de laatste dagen’ (Blok).

Deze ‘apocalyptische’ tijd is reeds dikwijls door een reeks uitstekende schrijvers geschilders. Wij denken aan de romans en novellen van Pilnjak en Olga Forsj, Wsewolod Iwanow en Samjatin, van Aldanow en German, aan de Essays van Meresjkowskij en Rosanow, aan de herinneringen van tallooze aristocraten, intellectueelen, staatslieden, militaire personen, politici en kunstenaars, die aan den dood ontsnapt, in de emigratie het ‘majestueuze streven’ van hun Petersburg hebben geschilderd. Die Insel Golodai van Dina Foelckersam tracht in romanvorm dit thema te beheerschen.

‘De lucht was vochtig en warm. Jelena bleef op de brug staan. Dezelfde sloepen en motorbooten, die zij het vorige jaar hier had gezien, lagen nog altijd naast de pijlers van de brug, een beetje meer vervallen en verroest. Het water klotste tegen de granietblokken van de kademuur.’

In dezen bondigen, preciezen stijl is de roman geschreven. De beknopte stijl is hier middel van uitdrukking, hij schijnt het verheven, gesloten, in zichzelf gekeerde wezen van Petersburg en zijn menschen te weerspiegelen. Deze stijl eigent zich slecht voor zieleschil-

dering, voor psychologische verdieping en staving van het gebeuren, dat zich hier ontrolt en dat de dwalingen en verwarringen van Jelena tot onderwerp heeft.

Jelena belichaamt in dezen roman het 'ewig Weibliche' in zijn aristocratisch Russische stempeling. Zij, de aristocrate, moet zich aanpassen aan de nieuwe verhoudingen, want de bolsjewistische evolutie houdt nergens halt, en dwingt allen in den dienst. Jelena wordt verpleegster in een rood militair hospitaal op het eiland Golodai, dat daarna in een gevangenisziekenhuis van de Tsjeka wordt veranderd. Hier ontmoet zij Kolowrat, een gewezen cavalerie-officier van de Garde, dien zij al vroeger heeft leeren kennen, als gevangene. Terwijl zij wordt verteerd tusschen plicht en smeulenden hartstocht voor den fieren officier, krijgt Jelena typhus. Wanneer zij weer geneest, is Kolowrat verdwenen (hij maakt deel uit van de roode Generale Staf). Haar leven lijkt zinloos. Nu leert zij Rubzoff kennen, eveneens een gewezen cavalerie-officier van de Garde, die, gewikkeld in een tegenrevolutionnaire samenzwering, een dubbel leven leidt. Jelena wordt zijn geliefde. Nu ervaart zij het phantastische van die dagen en nachten, zij ziet deemoed en offervaardigheid, verraad en gemeenheid, waaraan tenslotte Rubzoff ten offer valt.

Jelena staat weer alleen in de ontgode, leege wereld, prijsgegeven aan de vijandige machten. Een dagelijksch levenslot van dien duisteren, ontredderden tijd. De verschillende personen, die hier Jelena's lijdensweg kruisen: vroegere dames van de Petersburgsche kringen, samenzweerders, spionnen, kerkhofbewaarders, gewezen officieren van de Garde en aristocraten, hen allen heeft de storm van de revolutie aangegrepen en door elkaar gegooid. Wij hooren, wat zij uitvoeren en doen, maar niet wat zij voelen en denken. Zij wandelen ons voorbij als schaduwen van hen zelf, gesloten, stom, raadselachtig, glimlachend... zonder ons diep medegevoel op te wekken. Het is alsof de schrijfster momentopnamen van bepaalde ontmoetingen maakt om ze daarna aan elkaar te rijen. Er ontstaat een spannende film met veel handeling en beweging, geheimzinnige ontmoetingen en arrestaties - maar het geheel blijft in het empirische steken zonder zich tot een poëtischen vorm te verheffen. Op die manier laat ons een uitbeelding van het worstelen en streven van Petersburgsche aristocraten tijdens de eerste jaren van de revolutie koud. De schrijfster heeft het geheimzinnige gebeuren van dien tijd wel weten vast te houden, maar niet tot een hoogere dichterlijke eenheid kunnen doordringen. Die Insel Golodai behoort tot de soort van goede ontspanningslectuur, maar niet tot de categorie van de literatuur.

ALFRED HACKEL

De druiven der gramschap zwellen
John Steinbeck, the grapes of wrath
William Heinemann Ltd., Londen, Toronto
John Steinbeck, de druiven der gramschap
Van Holkema en Warendorf N.V., A'dam; f 4.90 geb.

Het Amerikaans roman-realisme, dat met Dreiser, Lewis, Anderson, Dos Passos het grote ideaal der 19e-eeuwers - aesthetisch meesterschap naast een revolutionnerende werkelijkheidszin - ontwikkelde, blijft niet stilstaan op deze weg, maar legt ook in de boeken der jongeren, in een Hemingway, een Halper, een Faulkner en thans in John Steinbeck getuigenis af van een doorgaande lijn, een traditie, verworteld in het aardse, duizendvormige leven, geïnspireerd op een werkelijkheid, die met haar problematiek en adembenemende veelzijdigheid oneindig boeiender is dan alle metaphysische vlucht, alle ontwortelde pathologie en gemaniëreerdheid. In deze literatuur bevestigt zich het leven als kunst, als beeld, als monumentale herschepping; en het spreekt haast vanzelf, dat met dit sterk sociaal bewustzijn, afgezien van alle partijstandpunten, afgezien van alle gepolitiseer, een zodanige drijvende factor is ontdekt - omdat hier mens en wereld weer tot hun samenhang worden herleid en in hun wisselwerking hervonden - dat deze eeuw, de 20ste, internationaal veel meer dan als de ‘moderne’ belooft te blijven voortleven als de ‘maatschappelijke’. Nog nooit heeft het bestaan van sociale ongerechtigheid in de hoofden der stervelingen zo'n machtig bewustzijn gewekt, ‘dat het er nu om gaat’; en met uitzondering van de grote Russische literatuur in de 19e eeuw, is er nog nooit een schrijvende generatie geweest, waarin dit bewustzijn zo dringend vorm aannam en schoonheid werd, zij het ook, dat die niet meer schrijdt op goetheaanse kothurnen of shelleyaanse jubels aanheft, maar veeleer een masker van gestrengheid, van dikwijls verscheurde en aardse schoonheid draagt.

John Steinbeck's ‘Grapes of wrath’ is zulk een boek van aardse en zwarte schoonheid. Dat wij het schoon noemen, geschiedt met de vooropstelling, duidelijk uit te laten komen, dat men hier niet met een soort reportage te doen heeft, maar met een werkelijk kunstwerk, een literaire schepping, die niets meer met tendenz heeft te maken of op een sensationele inhoud drijft, maar die boven elk goedkoop effectbejag tot rust is gekomen in het evenwicht van een artistieke daad. Des te nadrukkelijker wordt de waarheid van deze roman, des te aangrijpender de betekenis van deze daad. Want in ‘The grapes of wrath’ wordt een nieuw hoofdstuk van de Amerikaanse schande onthuld, dat zijn rechtstreekse aanleiding vindt in

de ‘maatschappelijkheid’ van onze eeuw - of in haar tegendeel -: de ondergang van duizenden en duizenden boerengezinnen in de Middle West, die, na een paar jaar van misoogst en zandstormen, en met lijf en ziel aan de banktrusten verkocht, hun exodus aanvangen naar het land van belofte, naar Californië, om dan te bemerken, dat dit land van belofte ook weer in handen is van een trust, en wel de Associated Farmers (!), die het de toestromende bezitloze boertjes onmogelijk maakt, om ooit weer een voet aan de grond te krijgen en daarmee permanente hongerkolonies schept, die trots New Deal en trots Roosevelt's bezweringen op het democratische handvest, onder het aanroepen nog wel van Gods naam, onverbiddelijk op de menselijke mesthoop worden gesmeten, die steeds achter de nette villaparken der welvaart pleegt te verrijzen. -

Steinbeck vervolgt dit proces van ontwaarding en ontmenselijking op de voet in de lotgevallen van de familie Joad, een van de talloze gezinnen, die, als zovele in Oklohama, Texas en Arkansas, nadat ze hun hele hebben en houden hebben moeten verkopen (en voor een handjevol dollars!) in hun versleten bolderauto hun illusie achterna reizen, het westen tegemoet. Generaties van hen hebben op de oude grond gewoond, hun leven was verweven met het landschap, met hun gereedschap en hun dieren. Het zijn eenvoudige, alledaagse mensen, die nauwelijks bevatten, welk geraffineerde plutocratie hen tot haar slachtoffers maakt. - ‘Wat willen jullie van ons? We kunnen niet zoveel van onze oogst afstaan,’ zo antwoorden zij de crediteuren - ‘we zijn half verhongerd. De kinderen vragen aldoor om brood. We lopen in lompen en vodden. Als het met de buren niet net zo was, zouden we ons schamen, om ons buiten te vertonen.’ - Van hun land verdreven door de afgevaardigden van de banken, smijten ze het hoognodige in een voorwereldlijke Ford en hobbelen weg. De reis is beestachtig en vergt meer dan een mens kan doorstaan. Oude mensen sterven op deze karavaan van ellende. De kinderen zijn meer dood dan levend. De jonge Rose, die zwanger is en geen droppel melk of sinaasappelsap kan krijgen, overleeft slechts als door een wonder deze verschrikking. Wanneer zij in Californië aanlanden, begint een nieuwe fase van bitterheid. Aangelokt door bedrieglijke voorspiegelingen omtrent werkgelegenheid, nu eens ‘enkele mijlen verder noordwaarts’, dan weer ‘een eindje naar het zuiden’, zwerven zij met talloze anderen in troosteloze kampementen op en af. Als ze werk krijgen, is het niet de moeite waard; soms ontdekken ze, dat ze zonder het te weten, als stakingsbrekers gebruikt worden. De grondbezitters wakkeren de haat der blanke boertjes tegen negers, Chinezen en Filippino's aan, om deze allen door onderlinge nijd en concurrentie van het grote probleem: hoe kunnen wij aan de slag komen?

af te houden. In het regeringskamp lijkt het aanvankelijk iets beter, maar alras zijn lijfstraffen en vervloekingen van de zijde der bewakers aan de orde van de dag.

Dit relaas van ellende en verpaupering is van een zodanig gehalte, dat onze optimistische idealisten zich hebben afgevraagd, of Steinbeck niet een weinig overdreef. Maar wie de rapporten over deze feiten leest, wie kennis neemt van de bevindingen van ooggetuigen, weet, dat Steinbeck zelfs nog sober is gebleven in veel van wat hij meedeelt. Hier voltrekt zich een ondergang... maar wellicht ook een begin. Want deze sociale ontreddering geschiedt niet zonder bewustzijnsverschuivingen bij de lijders zelf. Om een korte passage van het boek aan te halen: 'De mensen komen met netten naar de rivier, om er naar aardappelen te vissen en de politie houdt hen tegen; ze komen in krakende auto'tjes om de uitgeschifte sinaasappelen weg te halen, maar men heeft er petroleum over gespoten. En ze staan daar en zien, hoe de aardappelen hun voorbij drijven, ze horen, hoe de gillende varkens in greppels gedood worden en met ongebluste kalk bestreken; ze zien, hoe bergen sinaasappelen liggen te rotten tot een vuile massa, en in de ogen van het volk is de ondergang: en in de ogen der hongerenden is een groeiende gramschap. In de ziel van het volk zwellen de druiven der gramschap zwaar, ze zwellen, rijp voor de oogst.'

THEUN DE VRIES

N.B. Naar Steinbeck's roman is ook een film vervaardigd, die in Amerika groot opzien heeft gebaard.

De Eros van het Westen
Denis de Rougemont, L'amour et l'occident
Librairie Plon, Paris

'Ik heb dit boek (uw boek) met groote belangstelling gelezen' is een vergaan, een bijna doodend zinnetje. Ik zou het tot nieuw leven willen oproepen. Met een belangstelling die zelfs niet week wanneer ik het had weggelegd, met een belangstelling, die nu eens wilde aanvallen en verwerpen en dan weer met dit boek mee op maat liep, heb ik het gelezen. Het is oorspronkelijk, het is een bewijs dat er nog menschen zijn in wie universeele kennis en een allen weerstand overwinnende kracht tot denken samengaan. Het boek is een logische zegerit. Omdat ik het krachtens den mij aangeboren aard verwerpen moet, is mijn bewondering er voor van een zekere waarde.

Denis de Rougemont heeft het aangedurfd de ontwikkeling van de liefde, de beteekenis der liefde en het denken over de liefde in de Westersche samenleving te bestudeeren en te concentreeren. Zijn werk is een historisch, godsdienstig-wijsgeerig en psychologisch essay,

dat misschien op zichzelf blijvende waarde, in ieder geval schakelwaarde zal hebben. In zeven deelen of boeken ontwikkelt hij zijn thema. Het is noodzakelijk ze te noemen: De mythe van Tristan; de godsdienstige oorsprong van de mythe; hartstocht en mystiek; de mythe in de letterkunde; de liefde en de oorlog; de mythe contra het huwelijk; de handelende liefde of over de trouw. De gedachtengang van dit werk is menschelijk gesproken volkomen oorspronkelijk. Het doet misschien juist weldadig aan, dat die gedachtengang zich van een bestaande methode bedient (zeer verwant aan de kronkelende riviermethode van Siegmund Freud) en dat het boek zijn energieën put uit twee groote gebieden: de psycho-analyse en ascetisch-religieuze levensopvatting. Denis de Rougemont is niet de eenige orthodoxe schrijver die met volle teugen de psycho-analytische lucht heeft ingeademd en met volkomen ondankbaarheid, zelfs met een zekere minachting spreekt over het land dat hem gevoed heeft: ‘Sur quoi le psychologue matérialiste (cela va de Voltaire à Freud) conclus avec une bizarre assurance, et sur la foi du seul langage, (het gaat over de erotische taal der mystici) que tout cela relève d'une déviation sexuelle. Et l'on sait que les conclusions des savants du dix-neuvième siècle sont devenues nos préjugés courants.’ Denis de Rougemont is een Protestantsche Fransche schrijver. Het is heel merkbaar aan zijn oordeelen over de Fransche cultuur, waarmee hij minder in harmonie is dan zelfs zeer strijdbare, orthodoxe katholieke auteurs. Hij is een groot kenner van Duitsch en van de Duitsche letterkunde. Hij heeft zelfs veel van de Duitsche studiemethode geleerd. Maar zijn taal is door den grooten invloed, die het Duitsche denken en dichten op hem heeft uitgeoefend, niet beïnvloed. Zijn taalgevoel is Fransch gebleven.

We zullen nu Denis de Rougemont's betoog volgen. De oorsprong van de liefde en liefdes verafgoding die het Westen beheerscht, leidt hij af uit de troubadourspoëzie van de 12de eeuw. En hij geeft de Keltische Tristanroman als het letterkundig monument der liefdespassie-dienst, welke tot nu toe, met hoogte- en laagteperioden en in allerlei transformaties onze cultuur gaat beheerschen. We moeten dus uitgaan van de ‘hoofsche liefde’ der troubadours. Welnu, dat is waarschijnlijk een aanneembaar, maar geen nieuw standpunt. Maar wel nieuw is het verband tusschen oorzaak en gevolg dat de Rougemont legt. We meenen dat de mystieke liefde, de religieuze verbintenis tusschen den mensch en God, zoowel psychologisch als letterkundig gegroeid is uit de kennis der menschen van hun aardsche driften en hun aardsche liefde.

Tegen de gevestigde meening van historici en philologen (b.v. Jeanroy) in, tracht de Rougemont nu aan te wijzen, dat de troubadourspoëzie een vermomde uitdrukkingswijze is van de ‘ketterij’

der Katharen, der Albigenzen, en dat hunne poëzie zich niet tot aardsche vrouwen richt, niet over aardsche hartstocht loopt, maar gericht is op de unio mystica, op de verbinding met het goddelijke. En deze Katharenleer stamt weer volgens hem en anderen uit het oosten, is een uitlooper van het Manichaeïsme, een Christendom dat de incarnatie van Christus loochende. Deze oersekte en de Katharenleer stonden vijandelijk tegenover het aardsche leven, tegenover het huwelijk en geloofden dat de groote zaligheid, de saamsmelting, pas in den dood verkregen wordt. De groote opdracht van den mensch zou dus volgens Manichaeeërs, Katharen en ten slotte volgens de troubadours hartstocht voor het pure, het hemelsche zijn met als eenig middel van verwerkelijking: den dood! In de Tristanlegende versnelt het Kelthische sensualisme zich met deze uit religieuze sferen voortgekomen hoofsche liefdesopvattingen. Niet meer de vereeniging met het Goddelijke, maar met de minnares wordt voorgestaan, maar ook deze ideale vereeniging kan slechts in den dood plaats vinden. De pure hartstocht wordt teniet gedaan door het huwelijk en beschadigd door het lichamelijk bezit van de vrouw. Hierin loopen het Katharendom en de hoofsche liefde parallel. De hartstocht zoekt dus zijn eigen hinderpalen, tracht zijn eigen bevrediging tegen te gaan, en als men zijn banen verder onderzoekt blijkt het dat niet de liefde voor de eeuwige Isolde haar doel is, maar de hinderpaal zelve en ten slotte de hinderpaal der hindernissen: de dood. De Rougemont gaat dus nog verder dan Freud. Hij stelt niet de doodsdrift naast de libido, maar lost het streven naar liefde op in den dood, beschouwt de mythos van den verheffenden hartstocht als een vermomming van den wensch om te sterven, en die eeuwige saamsmelting hierdoor te verwezenlijken.

Het anti-amoureuze, het tegen-vleeschelijke dat in onze beschaving strijdt tegen het aardsche is volgens de Rougemont dus niet van Christelijken maar juist van ketterschen, manicheeïschen en nog verder zoekend van oosterschen en neo-platonischen oorsprong: ‘Et c'est Eros, l'amour passion, l'amour paiën, qui a répandu dans notre monde occidental le poison de l'ascèse idéaliste, tout ce qui un Nietzsche injustement reproche au christianisme.’

De schrijver komt nu over het mysticisme te spreken en vindt de paradox dat de meest christelijke mystici (Ruysbroeck; St. Jean de la Croix; de heilige Theresa), die volgens hem een huwelijk in dualiteit tusschen den hoogen God en den kleinen mensch nastreven, de amoureuze passietaal gebruiken. Dat komt omdat juist die ongelijkheid, die dualiteit, als hinderpaal werkt en het tragische moment dat inhaerent moet zijn aan de liefdespassie in de gehoorzaam-christelijke mystiek betrekt. De mystici die onder den invloed der Oostersche unio staan, die dus na den dood aan een werkelijke samensmelting

van ziel en godheid gelooven, voelen dit tragische, dualistische dus niet, en juist zij (b.v. dikwijls Meester Eckhardt) bedienen zich niet van de aardsche liefdes-terminologie. Deze liefdestaal is overigens niet van het profane naar het religieuze gegaan, maar juist uit de religieuze sfeer in profane denkwijze en letterkunde betrokken (b.v. ik aanbid die vrouw.) In het hoofdstuk over de letterkunde vervolgt de Rougemont de transformaties van de dood-liefde-hindernis-hartstocht van Tristan en Isolde. Hij behandelt den Roman van de Roos, waar de tragiek al wordt opgeheven (de Roos kan geplukt worden) Dante, Petrarca, die reeds een ware aardsche vrouw en niet een liefdessymbool zoekt (Mais présente ou absente - ici encore - la femme ne sera jamais que l ' o c c a s i o n d'une torture qu'il préfère à tout), het boertige realisme (gauloiserie), Racine, Corneille, Don Juan, de Sade, tot hij bij de Wagner-Tristan aankomt, Wagner die de mythe begrijpt, doorziet, weet dat de hartstocht om hindernis en dood gaat: 'Initiation, passion, accomplissement mortel... exposent la signification du mythe.' Sindsdien wordt de hartstochtsmythe gevulgariseerd in de driehoekstooneelstukken en in de roman, en het doodsverlangen dat zijn kern is, trekt zich vooral terug in de... oorlogsroes. In het hoofdstuk over oorlog en liefde vervolgt de Rougemont dat inderdaad aantoonbare parallelisme van de tournooien af tot de totalitaire staat: c'est la Nation (ou le Parti) qui a des passions. C'est elle (ou lui) qui assume désormais la dialectique de l'obstacle exaltant, de l'ascèse et de la course inconsciente à la mort héroïque, divinisante.'

Ten slotte wordt de strijd tusschen de liefdesmythe en het huwelijk beschreven, die al bij de Katharen en de troubadours bestond, in Tristan opduikt en vervolgd wordt in al onze romans die op overspel - dus op het huwelijk als obstakel - berusten. De Rougemont wil tusschen de groote hartstochtsmythe en het huwelijk geen partij kiezen, zoo zegt hij maar doet het toch. Als gelovige ziet hij het eenige praktische heil in het 'vitale' christelijke huwelijk, dat niet gelukkig behoeft te zijn als men elkaar maar trouw blijft. De trouw is de groote opdracht geworden 'l'amour fidèle dans le mariage chrétien témoigne que la volonté de Dieu, même quand elle ruine notre bonheur, est salutaire.' Want hij stelt niet als laatste doel den dood, dringt den mensch niet den weg van het onmenschelijke op, zij is 'het einde van de angst, het aanvaarden van het beperkte wezen, dat bemind wordt omdat het mij oproept om het te scheppen, en omdat het te zamen met mij zich den dag toewendt (hartstocht is liefde voor den nacht, voor den ondergang volgens den auteur) teneinde ons verbond te verkondigen.' Zoo is het ten slotte de 'agapè' de christelijke liefde, die de Eros, welke op eigen vernietiging uit is, moet redden. - 'Car Agapè ne sait pas détruire et ne veut pas même détruire ce qui détruit.'

‘Ik wil niet den dood van den zondaar, maar zijn leven.’

Het zou te ver voeren een gesloten kritiek op dit grootsche essay te geven. De kritiek zou historisch, philosophisch, psychologisch, ja zelfs taal-historisch moeten zijn. Het laatste woord over doods- en levenspassie is niet gezegd. Ik neem een secondaire doodspassie in al wat leeft en overwegend in enkelen, aan. Maar het leven wordt gekenschetst door hartstocht voor het leven die effen is in plant en dier en zich in den mensch moet verbijzonderlijken. (Zie mijn: ‘De hartstochtelijkheid der ziel’.) Doodspassie komt veelal uit levenspassie, uit libido (in den verbreeden zin die Jung aan het begrip gaf) voort, als wanhoop tegenover de d o o d s a n g s t die juist de creatuur beheerscht. Het is het zich uit wanhoop in den oceaan storten van den bedreigde, die hartstochtelijk leven wil en zich van alle kanten in het nauw gedreven voelt. Het doodselement dat in den liefdes-hartstocht te vinden is, is ten slotte ook nog vitaal, het redden van wat er van een liefde tusschen man en vrouw te redden valt. - En een liefdeshartstocht, een ‘tijdelijke’ hartstocht brengt men inderdaad slechts in veiligheid in den dood. Daarmee valt de these van de Rougemont dat de dood het doel is van Tristan en Isolde en hunne volgelingen. Ook aanvaard ik de eenheid tusschen de liefdespassie en de unio mystica niet. De eerste zoekt den dood als plaats van bestendiging, en als de sensatie der geestelijke ejaculatie, de tweede als de grens van het beloofde land, als toegangspoort.

Dit boek behandelt maar twee aspecten van den hartstocht, n.l. de liefde en de drift der agressie, en hun osmose. De hartstochtelijkheid der ziel en hare splitsingen en de oer-onderscheidingen die in de liefdeshartstocht te maken zijn, gaan de Rougemont voorbij. Hij ziet het ‘amabam-amare’ - de liefde voor de liefde - als den eenigen vorm, waarvan zelfs de arotomanie, de zinnelijke liefde, afleidingen of perversies zijn. Ik geloof echter dat zonder eenige liefdesmythe of liefdesliteratuur deze vormen van hartstocht zich in de menschheid ontwikkeld zouden hebben, Don Juan is geen ‘Tristan à rebours’ dan in het spel des geestes. Dit boek is (en wil het ook zijn) een g e e s t e s c o n s t r u c t i e , dat het eerstelingsrecht van den geest tegenover de natuur stelt. H e t l e i d t n a t u u r v a n c u l t u u r a f . Als kant der ontwikkeling bestrijd ik het niet. Van Tristan af tot op dezen dag heeft de mythe en het weten en het bedroomen der letteren, het leven van elite en der groote menschheid, tot hun wenschen en liefde beïnvloed. Maar men moet het niet omdraaien. Het aangeboren en zich ontwikkelende zieleleven der menschheid schiep ook zijn eigen behoeften en droomen en, als een Julie de Lespinasse b.v., haar liefdesleven in contrast met de letterkunde van haar dagen en beïnvloed door de Westersche traditie van den adel der passie, zoo is het toch in de eerste plaats de biologische ontwikkeling van het zieleleven van

den homo occidentalis, en de individualiteit van een persoonlijk temperament dat haar liefde bepaalde. De Rougemont en zijn neo-orthodoxe (niet religieuze) makkers mogen smalen op het negentiende-eeuwsche materialisme, ze zouden er goed aan doen in een niet even groot anti-naturalisme en zaligprijzing van het verbod te vervallen. Wij moeten voor deze neo-orthodoxie op onze hoede zijn. Zij leert minachten, van af de Katholiek Claudel, die Darwin, Renan, enz. in zijn 'Sophie' tot liederlijke monsters maakt, tot Denis de Rougemont. Van wederzijdsche minachting is onze wereld ziek. Denis de Rougemont verwerpt en minacht en verkleint zonder einde, van Racisme tot Stendhal en Proust en den roman en ¾ der belletrie, plaatst zich als Justitia zelve op de weegschaal en veroordeelt de ééne, verheerlijkt de andere van zijn voorgangers, richt een tijdgeest met eenzijdigheid, beheerscht de 2 schalen. Zij zijn gehoorzaam aan Het Woord, maar begrijpen zij dat De Eéne het vele geschapen heeft, en dat juist in niet-richtende aanvaarding en universeele sympathie de grootste gehoorzaamheid schuilt! Ik moet dit boek bewonderen en bestrijden!

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

De doolhof der spiegelzalen
Drieu la Rochelle, Gilles, Roman
N.R.F., Gallimard, Parijs

Drieu beoefent de 'vlegelachtigheid' in het openbaar als een sport en geestelijke hygiëne. Deze som der ervaringen en bevindingen van een man tusschen 1917 en '37 is een voorbeeld van onverstoorbaar exhibitionisme en onbeschaamde zelfdenigratie.

Aan het front gewond, heeft hij zich bij de burgermaatschappij aan te passen. Dan begint een reeks koud genoten avonturen, de meer uit vrees voor zelfbedrog beschreven, met klinischen wellust geanalyseerde roes van vrouwen en alcohol, bij welke stendhaliaansche, roekeloos bedoelde onverschilligheid zich als een pikant tusschenspel zijn betrekkingen met voorhoededichters, dadaïsten en hoe ze meer heeten mogen, voegen. Deze heer vertoont gelijkenis met den beruchten Costals uit de laatste boeken van Montherlant en opnieuw kan wie het lust zich in zulke particularistische spitsvondigheden te verdiepen, zich afvragen tot welke hoogte Gilles met den jongen Drieu vereenzelvigd mag worden. Gilles zoekt in min zijn haat te koelen en in een cynisch pavaneerenden hoogmoed, die ten deele echt, voor een groot deel voorgewend is, met de graagte van zelfverminking te zwichten voor de verleiding om met vrouwen wreed te zijn.

Deze opvolging van episoden maakt het verhaal tot een lappendeken, nu eens een zich laten gaan in breede gevoelsontleding, dan weer het rappe noteeren van feiten met aldoor den lust in mystificatie voor zich zelf en anderen. Het werd een klacht en aanklacht, een kreet van afgrijzen, een ten deele politiek pamflet, het tafereel van een gekwelden gemoedsstaat, die zich zelf verteert, een schermen in de leegte, dat zich tracht te kristalliseeren met aan het einde bij wijze van een fortuïete daad gedurende den burgeroorlog in Spanje het schieten op de 'rooden' - Drieu heeft al lang een soort fascisme op eigen hand geconstrueerd: - offer of bevrijdende daad? Gilles hoopt daarmee den uitweg uit zijn egoistische verwarringen gevonden te hebben.

H. VAN LOON

Lezerstribune
Dr. Lin Yutang, Mijn land en mijn volk; met een voorwoord van Pearl S. Buck
Zuid Hollandsche Uitg. Mij., Den Haag; f 3.75, f 4.90

China is voor niet-Chinezen één groot vraagstuk. Men kan boeken lezen over China, vertalingen van Chinese wijsgeren, toch blijft het geweldige Rijk van het Midden voor ons een mysterie. Er blijkt echter bij velen grote belangstelling voor China te bestaan, de boeken van Pearl Buck die door het grote publiek graag gelezen worden, getuigen er van. Pearl Buck leerde ons iets van het Chinese leven kennen, de zware en moeilijke strijd om het bestaan van den Chinesen boer, en enkele andere problemen waarvoor het Chinese volk zich gesteld ziet. Uit haar boeken bleek iets van het onverzettelijke, onschokbare en realistische van het Chinese karakter, we leerden begrijpen, dat het Chinese volk over groot uithoudingsvermogen en innerlijke kracht beschikt, om weerstand te kunnen bieden aan de vele krachten, die reeds eeuwen het bestaan van China bedreigen.

In de romans over China werden slechts enkele facetten van het probleem China belicht, het boek, geschreven door Dr. Lin Yutang, dat oorspronkelijk in het Engels verscheen, en nu ook in het Nederlands vertaald werd, gaat dieper op verschillende vraagstukken van Chinees leven, van Chinese cultuur en van China's verleden in, dan het in een roman mogelijk is. Pearl S. Buck die een voorwoord schreef bij dit boek, noemt het het meest complete en belangrijkste boek over China, anderen noemden dit boek een dwaaltuin en geen gids voor het probleem China. Gelijk zo vaak, geldt ook hier: ni cet excès d'honneur, ni cette indignité, al willen we wel op de voorgrond stellen, dat de honneur voor dit boek groter is volgens ons dan de indignité.

De schrijver van dit boek is een Chinees, die als Christen werd groot-

gebracht, thans zich zelf als heiden beschouwt. Hij is redacteur van verschillende tijdschriften over China, in de Engelse en Chinese taal. Hij is een kenner van de Europese, maar tegelijk ook van de Chinese cultuur, en is daarom in staat, deze beide culturen, waaraan een geheel verschillende geestesgesteldheid ten grondslag ligt, met elkaar te vergelijken. De schrijver is van mening, dat velen van zijn landgenoten aanstoot zullen nemen aan zijn boek, omdat er voor China en de Chinezen ook minder vleiende dingen in voorkomen. 'Deze grote patriotten,' aldus Dr. Lin Yutang, 'gaan mij echter niets aan, want hun God is niet de mijne en hun patriotisme is niet mijn patriotisme... Ik ben in staat te bekennen, omdat ik, in tegenstelling met deze patriotten, mij niet voor mijn vaderland schaam. En ik kan mijn zorgen blootleggen, omdat ik de hoop niet heb verloren. China is groter dan zijn kleine patriotten en behoeft niet door hen te worden schoongewassen. Het zal, evenals het altijd deed, zich weer oprichten.'

In het eerste gedeelte van dit boek geeft de schrijver een beschouwing over het Chinese volk, dat een eenheid is, ontstaan uit vele onderdelen, die het in de loop der tijden volkomen aan zich geassimileerd heeft. Vervolgens beschrijft Dr. Lin Yutang het Chinese karakter. Verschillende trekken van dit Chinese karakter worden uitvoerig behandeld, als geduld, rijpheid, onverschilligheid, tevredenheid en conservatisme. De Chinees weet, meer dan de Westerling, geduld te oefenen, te lijden als het moet, en te vergeten, als de vrede het eist, of als het voor zijn gemoedsrust, waarop hij zeer gesteld is, beter is. De Chinees aanvaardt het leven zoals het is, met zijn aangename zijden, maar ook met zijn schaduwzijden. Hij zal trachten van de aangename dingen in het leven te genieten, zonder daarbij direct een levensgenieter te worden, maar ook zal hij proberen de onaangename dingen van het leven te vermijden en te omzeilen. De Westerling bestrijdt de onaangename kanten van het leven, piekert er over, ook als hij in staat is, weer van aangename dingen te genieten. De Chinees neemt de dingen, aangename en onaangename, zoals ze zijn, is een levensrealist, tornt niet op tegen de wisselvalligheden van het leven, maar tracht ze te vermijden of ze met geduld te dragen.

De levensidealen van den Chinees komen sterk in de leer van Confucius tot uiting. Volgens den schrijver kent men in China geen werkelijke godsdienst, omdat men zich in de eerste plaats wil concentreren op het aardse geluk en niet op speculatieve beschouwingen omtrent een hiernamaals. Deze leer van Confucius is volgens Dr. Lin Yutang, zuiver humanistisch, de mensch is het middelpunt van deze leer, en niet een godheid. Het doel van het menselijk streven, het doel van alle kennis, moet zijn het bevorderen van het menselijk

geluk op aarde, want met de metaphysische problemen van het leven na de dood hield Confucius zich niet bezig, en houden de meeste Chinezen zich volgens den schrijver evenmin bezig. Toen Confucius gevraagd werd naar het probleem van het leven na de dood, antwoordde hij: 'Ik ken het leven niet - hoe zou ik dan iets afweten van de dood?' Men kan dit een makkelijke levenshouding t.o.v. belangrijke problemen noemen, men kan deze levenshouding ook, zoals de Chinezen doen, realistisch noemen.

Het doel van het leven, volgens Chinese opvatting, is het genieten op eenvoudige wijze van dit leven, in een harmoniërende, maatschappelijke verstandhouding. Het genieten moet redelijk zijn, d.w.z. het moet uitersten vermijden, de Chinees tracht in zijn leven de juiste middenweg te bewandelen. Deze Leer van het Juiste Midden maakt den mens wantrouwend en sceptisch tegenover personen en stelsels, die beweren hem gelukkiger te maken. Hij begrijpt immers, dat het geluk door den mens zelf geschapen kan worden door de wijze, waarop hij tegenover het leven staat.

De leer van het harmonische leven, dat de juiste maat weet te houden, is niet alleen door Chinese wijsgeren gepredikt. Ook de Grieken kenden een dergelijk ideaal, terwijl ook de middeleeuwse Joodse philosoof Maimonides steeds een leven predikt, dat het midden tussen de uitersten van genieting en ascetisme weet te houden. De Leer van het 'Juiste Midden' werd door de Chinezen zo belangrijk geacht, dat zij hun vaderland de naam van het 'Rijk van het Midden' hebben gegeven. Deze naam is dus niet alleen de aanduiding voor een geographisch begrip, maar ook een uiting van een levensgesteldheid, en voor een houding t.o.v. het leven, die er naar streeft, het juiste midden te behouden, het normale en essentiële van het menselijk leven te genieten.

In het tweede deel van zijn boek behandelt de schrijver de sociale problemen van China, waaronder het probleem van de vrouw en haar positie in de maatschappij een belangrijke plaats inneemt. Tot de grote gebreken van het maatschappelijk leven in China beschouwt de schrijver het ontbreken van een sterke gemeenschapszin, en het veelvuldig voorkomen van nepotisme, bevoorrechting en corruptie, waardoor elke bloei van het Chinese economische, sociale of politieke leven belemmerd wordt.

In dit boek raakt de schrijver vele problemen aan, van philosophische en sociale aard. Hij geeft de antwoorden op deze problemen, zoals Chinese wijsgeren deze beantwoord hebben. Telkens schildert hij de tegenstelling tussen het Westerse, Europese en Oosterse, Chinese denken. Terwijl de Chinees synthetisch de wereld beschouwt, en daardoor niet in details afdaalt, bijzonderheden verwaarloost, bekijkt de Europeaan de wereld op andere wijze, analytisch, af-

dalend tot in details en specialistisch, waardoor het geheel, als samenvatting der onderdelen, al te vaak uit het oog verloren wordt. De wijze, waarop in dit boek de verschillende problemen van Europese en Chinese cultuur behandeld worden door iemand, kenner van beide culturen, wortelend in het oude China, maar tegelijk beseffend de waarde voor den mens en het mensenleven van de prestaties van het moderne Westen, brengt ons tot nadenken over de betekenis van onze cultuur, haar fouten en tekortkomingen.

Een tekortkoming in dit boek lijkt ons wel het ontbreken van een oplossing voor de verschillende Chinese problemen, die de schrijver ons doet kennen. In het laatste hoofdstuk, 'De Uitweg' geeft de schrijver immers geen echte uitweg aan, al willen we direct op de voorgrond stellen, dat het moeilijker is een oplossing voor de Chinese problemen aan te geven dan het stellen van deze problemen zelf, hetgeen voor de Chinese problemen toch al niet gemakkelijk genoemd mag worden. De oplossing, die de schrijver in het hoofdstuk 'De Uitweg' aangeeft, is daarom niet bevredigend, vermoedelijk voor hemzelf ook niet. In genoemd hoofdstuk schetst Dr. Lin Yutang de toekomst van China, in een visioen ziet hij de Gerechtigheid naderen, een Grote Scherprechter zal opruiming houden over alle ongerechtigheden. Vooral de nachtmerrie van de bevoorrechting der ambtenaren en de corruptie, die onder hen heerst, zullen door dezen 'Redder van China' van het Chinese volk gewenteld worden.

Wel zegt de schrijver in deze symbolische schildering van de toekomst van China, dat de Chinees, wiens geest ingesteld is op de familie, moet veranderd worden in een Chinees met een op de maatschappij ingestelde geest. Hoe deze verandering zal moeten geschieden, geeft Dr. Lin Yutang niet aan. Een constructieve oplossing voor de noden van het Chinese volk, voor zijn moeilijkheden, geeft de schrijver niet, hij geeft slechts een diagnose, geen therapie. Al blijft dus een oplossing voor de in dit boek aangeraakte problemen grotendeels achterwege, en wordt slechts de diagnose der problemen gesteld, toch is dit boek belangrijk om te lezen en te herlezen, omdat het ons een wereld, verschillend van de onze, met mensen en problemen, anders dan wij ze kennen, leert zien en voor onze Westerse begrippen duidelijk maakt.

J.Z. BARUCH

In memoriam Dr. J.F. Otten
door Dirk Coster

> Neen, dan is het maar beter middenin het leven het bed met het graf te verwisselen.
> J.F. OTTEN. BED EN WERELD

De schrijver J.F. Otten, gestorven den eersten ochtend van den oorlog, was zeer zeker een schrijver van ondergangsstemming en twijfel. Hij behoort dus tot de groep van litteratoren, die van ongeveer 1930-1940 de toon aangaven in onze litteratuur, onder de leiding van E. du Perron, die hun ongeloof aan en wantrouwen in het leven niet zonder uitdagendheid étaleerden. De negativisten of nihilisten kan men hen samenvattend noemen, die na de korte intermezzo's van een vitalisme dat hoofdzakelijk theoretisch was, en een humanisme dat geen weerklank vond - zich zeer breed maakten. Eigenlijk is elke benaming betrekkelijk, want ook het geslacht van 1910, het meest kenmerkend in Jacques Bloem belichaamd, verdient deze naam. Men zou dan ook ter nadere onderscheiding van een romantisch en een zakelijk nihilisme kunnen spreken. Dat van 1910 doet zich voor als een smartelijk en bescheiden ‘neen’ tegen het leven als waarde, en de vitaliteit die alle kunst desniettemin aandrijft, uitte zich voornamelijk in de vormschoonheid waarmede het uitgesproken werd, en de rijke en verzadigde kleur der verschijnselen die dit n e e n omkransten als een weemoedige contra-dictie. Het nihilisme van 1930 daarentegen was vormschraal als een stalen stoel, zeer realistisch gericht, en opmerkelijk eet- en vechtlustig. Waartusschen zich dan, chronologisch genomen, de humanistische illusie van een zuiverder heropleving der menschheid schoof, en de even groote illusie van een vitalisme dat zichzelf genoeg zou zijn - kortstondig zelfbedrog van ziel en lichaam. Of om het in data en namen

uit te drukken: Bloem (1910) Mussche, van Schagen (1920) Marsman (1924) Du Perron (1930). Deze ontwikkeling drukt zich voornamelijk uit in de Nederlandsche poëzie. Het proza in Nederland ging andere wegen.

Het Nederlandsche proza bereikte een zeer menschelijke, zeer eenvoudige grootheid in Theun de Vries, Anton Coolen en anderen, in de zoogenaamde regionale roman. Deze bemoeide zich in zekeren zin niet met een laatste ja of neen; het beeldde menschen af en landschappen, - met een dieptonig innige toewijding die onze litteratuur, meer dan ooit vroeger het geval was, in de nabijheid brengt der 17de-eeuwsche schilderkunst. Van de prozaschrijvers die deze intellectualistische bovenstrooming onzer litteratuur met de dichters mede in proza vertolkten, is Otten een der weinigen (twee anderen zouden nog te noemen zijn). Hij is echter, hoe onmiskenbaar uit deze stemmingen van 1930 voortgekomen, toch altijd een eenigszins afzonderlijke figuur gebleven. Hij heeft in zijn korte, door den oorlog noodlottig afgebroken leven nog gelegenheid gehad, met tenminste één klein meesterwerk (Bed en Wereld) zijn 'handteekening te zetten in het gulden boek onzer cultuur'[1]. Hij was een nihilist, hij wist niet welke zin het leven had en of het überhaupt zin had - wat zijn gretige geest overigens niet belette naar velerlei verschijnselen uit te gaan, getuige zijn boek over het Fascisme, dat het eerste was dat in onze taal verscheen. Maar hij paste toch ook weer niet precies in de officieel geworden groep van het Nederlandsche nihilisme die door Du Perron met zulk een geniale strafheid werd georganiseerd. De slogans, de geijkte meeningen, die in de laatste jaren onze litteratuur meer en meer begonnen te overheerschen, vonden in hem geen geestdriftige voortzegger. Zijn aard was anders. Men benadert hem het dichtst, wanneer men in zijn wezen een mixtuur dier beide nihilismen ziet, dat van 1930 en 1910. Het werd zeer zeker in den aanvang bepaald door 1930, door de filmische, automobilaire en sportieve cultuur van 1930, maar hij onderging dit alles op de wijze van 1910. - Deze snelheid en felheid van het leven konden in hem het Romantische verlangen niet vermalen. Hij onderkende het in zichzelf als onuitroeibaar. Hij onderging de verkilde heftigheid van dit

1) Mondeling woord van A. van Duinkerken.

leven met schrik en treurnis en een stil terugverlangen naar de menschelijke waarden die daarin verloren gingen (en hem werd daarbij de marteling niet bespaard, dat ook hijzelf niet gansch geloofde aan deze menschelijke waarden). En dit nobel betreuren vond zijn weerslag in de noblesse van zijn proza, in de breede, harmonische, krachtige deining van zijn taal. Terwijl de nihilist van 1930 zelf een deel van deze verkilde heftigheid in zich opgenomen heeft[1)], bleef Otten de diepbewogen mensch in wien dit schouwspel de angstige vraag naar de lippen dreef 'waartoe'.

Men neme zijn 'Bed en Wereld'. Het is van omvang een klein boek. Doch het zal blijven als veel reeds vergeten is, want geen werk in onze litteratuur geeft een zoo compleet beeld van onzen eigen tijd, van de verwilderde snelheid die naar ondergang of catastrophe scheen te jagen. Maar hoe is het gebouwd? Het is gemakkelijk te zeggen. Het is een film-journaal, het ordeloos en verward neerschieten van duizend beelden, alleen het projectiedoek is een menschenziel en deze menschenziel bezwijkt bijna onder de pijniging van dien verschrikkelijken, redeloozen overvloed. Een film-journaal en al wat dat wekt in den mensch die het ondergaat zonder zijn oogen te kunnen sluiten: angst, medelijden, gretigheid en vragen, vragen vooral - waarvan de voor-laatste die naar het *waarom* is en de laatste de kreet om de vergetelheid, de donkere slaap of de dood. Want er is toch geen antwoord. Er zijn passages in dit boek, die van een brandende heftigheid zijn, - en die toch de schoonheid van klassiek proza behouden, zóó die dooltocht door de Parijsche bordeelen om een slaapmiddel. Of deze bladzijde, waarin het vragende karakter van dit klein geschrift zich met een hamerende hartstochtelijkheid uitdrukt:

'Maar, mijn God, wat een energie wordt er zoo nutteloos verspild; waar moet dat alles toe leiden? Millioenen, milliarden spermatozoïden zwerven nu rond in de vrouwelijke geslachtsorganen, op zoek naar de eicel, waarmee een enkele, bevoorrechte spermatozo zich zal versmelten. Op duizenden en millioenen bedden wordt nu gewerkt aan de bevruchting en dat is het vreeselijke wat zoo benauwt: iedere versmelting van eicel en spermatozo opent de mogelijkheid dat weer een

1) Ik heb dit wel eens genoemd: de ons-kan-niks-verdommen stijl.

nieuw menschelijk individu in de maatschappelijke arena zal treden. Al die bevruchtingen zullen weer leiden tot een herhaling der menschelijke domheid, tot een herhaling van levensverrichtingen, die altijd dezelfde zijn. De wereld moge nog zoo in beroering zijn, de beschaving mag wankelen en het economisch raderwerk uit zijn voegen worden gerukt, steeds en altijd weer zullen de menschen elkaar niet kunnen verdragen. Zij zullen samen willen zijn omdat alleenzijn hun onmogelijk is, zij zullen elkander haten, bedriegen, vervloeken en bespuwen. In de huurkazernes zullen zij worden samengeperst, zóó dicht dat het eene lichaam walgt van het andere. Anderen zullen wonen in groote ruime huizen, maar wanneer menschen elkaar niet kunnen verdragen is het grootste huis niet groot genoeg. De aanblik van de menschheid is weinig verkwikkelijk: mijn God, heeft daartoe al dat sperma gediend, hebben daarvoor zooveel mannen en vrouwen eeden, trouw en wat niet al gezworen? De menschen vreten elkander op, in hun huizen, op de kantoren, in de straten, waar velen als stukken decoratieve ellende zijn gestrand. Hoeveel wetten en verordeningen zijn niet noodig om het laffe, begeerige menschelijke dier eenigermate in bedwang te houden? Want in millioenen schedels en in millioenen oogen tiert de hebzucht, het alleen denken aan zichzelf en aan zijn eigen kinderen. Steeds weer herhalen zich de intriges, verraadt de een den ander, durft men niet uitkomen voor zijn gedachten, steeds weer verschuilt de mensch zich achter formules en abstracties om zijn eigen, kleine gedachten te bemantelen. Gejaag naar baantjes, jarenlang vurig hopen dat een ander zal dood gaan om plaats te maken, altijd weer dat graven van onderaardsche gangen om een evenmensch ten val te brengen. Altijd dat liegen, altijd dat leedvermaak, altijd weer dat draven naar waardelooze dingen, altijd dat voorbijzien van hoofdzaken... Mijn God, waartoe heeft al dat sperma moeten dienen? Om de gevangenissen te bevolken, om menschen gek te maken in nauwe, ongezonde cellen, om geslachtsziekten voort te planten, om de hospitalen te vullen, om de nachtasylen te bevolken. Automatisch wordt de domheid gereproduceerd, want steeds zullen er zijn die gelooven in woorden, in illusies, in de ficties waarmede de menschheid leeft. De heele wereld is één phrase, is een complex van dui-

zend phrasen zonder welke niemand schijnt te kunnen leven. De geborneerdheid van het menschelijk brein is eindeloos; altijd weer dezelfde leugens, altijd ook weer dezelfde illusies. Waartoe heeft al dat sperma gediend? Om een gekkenhuis te helpen aan menschelijk materiaal, om de rust uit de wereld te bannen, om kinderen op te voeden voor het gifgas, voor de radio die over heel de aardbol loeit, voor het geld dat de een van den ander zal moeten stelen, voor de duizenden machines waaraan wij onderworpen zijn. Maar al die kinderen dan, die vele, blauwe, schuldelooze oogen, die lieve monden en zachte handen? Die oogen zijn lief, die handjes zacht, maar niet alle kinderen zijn zóó en die wel zoo zijn zullen verharden of ondergaan in een maatschappij, waarin het hart tot ondergaan gedoemd is. Wat is er te beginnen met al die harten van papier mâché en celluloid, van klei en van was? Er is niets mee te beginnen; men kan ze werpen op de vuilnisbelt.

O God, heeft daartoe al dat sperma moeten dienen; om dien weerstand te scheppen, die muur waartegen de besten zijn te pletter geloopen! Beseffen zij dan niet, die millioenen wezens, dat dit leven maar één keer kan worden geleefd, dat er hierna niets meer bestaat, dat daarom ieder uur, iedere minuut kostbaar is? Bij Ibis, bij Osiris, ze begrijpen het niet, ze hokken in bedompte kerken, ze ruilen gebeden en geldgeschenken tegen de vervulling van hun wenschen. Ze doen bedevaarten voor hun ziel en zaligheid, ze beschouwen zichzelf als bezitters van de alleenzaligmakende waarheid en zien neer op anderen, die een andere waarheid hebben. Ren toch niet zoo door de wereld, gek, klop toch niet aan al die deuren, wat zoek je, wat wil je?

Ik zoek harten, ik wil handen reiken over de wegen heen, over de grenzen, over de oceanen, ik wil een bond vormen, een bond van harten die elkander begrijpen, een liga van harten tegen het Groote Niets. Dat dient tot niets, dat dient tot niets; Eleonora Duse, Heinrich Heine, Multatuli, Sévérine... zij alleen zijn gestrand.'

Zoo treft telkens weer bij Otten de eigenaardige mixtuur van twee psychologische data, 1910 en 1930. Want de neiging om rondzoekend in en zich verzadigend aan het leven, zich

te fixeeren op de verschijnselen die in deze tijdelijkheid een belofte of illusie van eeuwigheid geven konden, heeft hij met zijn Romantische[1)] voorgangers gemeen. Maar de wijze waarop hij zich daarop fixeert, wijkt toch weer van de hunne af. De Nederlandsche Romantici namen daarbij peinzend afstand. Zij wezen het enkel aan: kind, vrouw, avondlandschap, zee, al wat het teeken van een verloren onschuld of schoonheid aan zich had. Otten is realistischer. Hij werpt zich op zulk een verschijnsel, tracht het tot zijn laatste sensatie uit te zuigen, of tot in zijn verborgenste drijfveeren te ontleden, ten einde zekerheid te winnen in de onzekerheid, teneinde antwoord te vinden op de vraag: is er iets te vinden dat het leven de moeite waard maakt, is ergens in de sombere wildbewogen stof een glinstering van oneindigheid verborgen? Kind en vrouw zijn hem vooral zulke symbolische verschijnselen, belofte of illusie. Kind als onschuld en stille bloei, als kleine oase in de donderende koude onzer automobilaire beschaving, - de vrouw als bundel van alle verrukkingen dezer aarde. Geen schrijver der laatste decennia heeft als hij het vrouwenlichaam zoo verrukt aandachtig en met zulk een eenvoudige schaamteloosheid beschreven en bezongen, alleen Jan Engelman kan hem hier terzijde treden. Zelfs als het alleen maar lust belooft, ziet hij het als de bloem der bloemen en met een onwillekeurig opwellende haast vrome dank. Bezielt de liefde het, dan brengt het de ziel naar de grenzen waar een nieuwe zalige levenswijze schijnt aan te heffen,... aan welks belofte hij dan toch weer twijfelt: ‘Neen, neen, ontneem mij niet dien laatsten steun, laat ik Marcel Proust maar niet gelooven, laat ik maar denken dat er toch een liefde bestaat, groot, absoluut, reikend over alle grenzen. Ontneem mij mijn eenige illusie niet.’

Deze drang om door de zinnen heen een uitweg naar de oneindigheid te vinden, brengt Otten op andere oogenblikken dichtbij het gevaar der morbiditeit en de kunstmatige gevoelsherhaling der sentimentaliteit. Meer te vragen aan een aardsch verschijnsel dan binnen de dimensies van tijd en ruimte mogelijk is, leidt tot een leege duizeling en een ziek

1) De wezenlijke bijdrage tot de Europeesche Romantiek door Nederland is zeer zeker de dichtschool van 1910.

trachten. Hij begreep dit zelf wel. Hij wist dit gevaar te objectiveeren. Hij heeft in een prachtige schets over Baudelaire, die meer van dezen dichter bevat dan een dozijn critieken, Baudelaire's wanhopig trachten beschreven, om uit een grauwe huiverige Parijsche huurkamer zijn ziel door hasisch in een paradijs van zwevende verrukking en barnende kleuren over te voeren, en zijn zieke zware wakkerworden daarna. - Maar dit neemt niet weg dat in zijn latere romans en zijn novellen deze morbiditeit en sentimentaliteit een enkele maal naar voren traden. Zijn geest wilde altijd de grenzen over, zijn Ik wilde zichzelf ontvluchten, overschrijden; soms kwam hij terecht in een bedriegelijke droomwereld van geforceerde verteedering en geforceerde verschrikkingen. De felle levensdrift-ondanks-ontkenning had Otten met zijn directe tijdgenooten gemeen. Dit levensdriftige nihilisme komt de eer toe, de juiste en preciese uitdrukking van dezen voorbijen tijd te zijn: levensdrift rond een leegte, levensdrift door het bewustzijn dier leegte juist nog aangedreven. Fel en hongerig zette het zich aan de tafel des levens, liefst met een paar verslagen vijanden als voetschabel, - want aangezien niets de moeite waard is, kan men er ten minste voor zorgen dat aan alle instincten ruim voldaan worde. Ottens levensdrift en negativisme onderscheidden zich van die der anderen, doordat zij zonder behagen aan dit negativisme was. Dat zij zonder boosaardigheid en bijgedachte was. Een onbevangen gretig eten, een kinderlijk dringend vragen om meer, om de laatste sensatie die de ziel voluit bevredigen kon. Een ernstige nood om de laatste dingen.

Sonnetten[1)]
door Jan Lodewijks

[Sonnet 1]

De trein hield stil op 't ongedekt perron:
Ik zag u staan en wuifde met mijn handen,
Witte verschijning in de felle zon.
Ik stapte van de trede in 't gele zand en

Wij spraken saam terwijl onz'oogen brandden,
Glimlachend, haastig nog bedenkend on-
Belangrijkheden van de verre landen
Die 'k ging bereizen, - tot de trein begon

Langzaam te rijden. In uw hand toen hief
Gij haastig nog een laatst geschenk tevoorschijn:
'Reis wel, mijn vriend. Lees éénmaal dezen brief.'

Ik wuifde versten groet, en lijn voor lijn

Heb 'k toen in stilte uwen brief gelezen:
Een afscheid dat voor 't leven scheen te wezen.

1) Uit een sonnettensnoer 'Stella Maris'.

[Sonnet 2]

Een grijze nevel zakt'als een gordijn
Langs hemels gevel. - Ik zag in een drein
De hooge seindraadpalen langs mij sjeezen.
Opschrikkend van den ratelenden trein

Bij d'overweg liepe'er een teef met keezen,
Wagg'lende ganzen en een vet zwart zwijn.
De trein naar morgen ging maar door met racen:
Voor 't leven zou dit afscheid mij dan wezen?...

Wezenloos rees ik voort in mijn coupé,
Mechanisch teld'ik met de dreuning mee:
Twee één twee één scheen 't leven even één.

Eén beeld slechts bleef uit d'uren die vergleên:
Een ezeltje dat eenzaam en gedwee,
Tevreê naar 't scheen, rond draaid'een molensteen.

[Sonnet 3]

Op 't grauwe erf draait blind den molensteen
De ezel; knarsend breekt het gele graan,
En naakte knaapjes, niet met hem begaan,
Prikken met doornenstok hem 't achterbeen,

Zoodra hij treuzelt in zijn cirkelbaan.
Als schemer valt, wordt d'ezel moegetreên
Gestald in 't schamel afdak, waar hij peen
En zemels kauwend blijft gelaten staan,

Tot hij des morgens weer hervat zijn ronde
Of hij die 's avonds soms voltooien konde,
Gestadig hoefgestap stonde na stonde.

Luid balkt hij in zijn blinde eenzaamheid,
En stekel in zijn verzenen ten spijt,
Stokstijf, heft hij zijn staart omhoog en schijt.

[Sonnet 4]

Maar wordt het graan dan niet door hem gemaald?
Hoe monotoon van trivialiteit,
Is niet het menschenleven zoo bepaald,
Dat 't dient wat blijft? Waartoe de korte tijd

Van dit bestaan naar eeuwigheid getaald?
‘Een roos bloeit schoonst waar 'n doode Caesar leit’,
‘Drink diep den beker vóór de wijn verschaalt,’
Zoo luidt uit d'oudheid menig cynisch pleit.

Nooit heb ik bij de lachers mij geschaard:
In donk're dwaling heb 'k aan u ontwaard
't Levensgeheim des cirkels die een kegel

Tot basis strekt, welks hoogste top den regel
Ontrecht van stofs bepaaldheid door zijn zwaart':
De kegelopgang maakt het leven waard.

[Sonnet 5]

Als d'oude steenen van Gothieke bogen
Gevederd stegen tot zij samen vlogen
Als luchte koepel in opwaartsche vaart,
Zwevend in 't niets, looch'nend hun zwaren aard,

Zoo bouwd' uw leven hoog opgaande togen
Door 't wieken van uw liefde's groot vermogen,
Welks vleugels nooit door zelfzucht zijn bezwaard:
Uw werk ving aan bij 't voetstuk vast in d'aard.

Waar 't onraad riep repte uw rappe daad,
Raadloozen naamt g'in uwer liefde's woon,
Loon vondt gij in 't verlies van eigenbaat.

Laat eerst verstond ik hoe de stem ontvloôn,
- Schoon vaak het hart balstuur'ge maten slaat, -
Kaatst d'echo weer van diepsten bodemtoon.

[Sonnet 6]

Violen zacht en broze harpentoon
En donk're cello nu vange'aan te zingen
Cantabile andante. Klateringen
Van klankenzilver gieten als een kroon

Van harmonieën om uw hoofd, dat schoon
Stralende is van lichtglans die de dingen
In d'avondklaart'uit open hemel vingen,
Wanneer de zon omhuifd zit op haar troon.

Madonna, meest gezegende der vrouwen,
'k Zag uw gelaat in sluieren zich vouwen
En langzaam, langzaam in nachts schaduw zinken.

Maar 't eeuwig licht in uw aureool bleef blinken,
Een harmonie bleef boven u naklinken:
De cello weent, doch niet in troostloos rouwen.

[Sonnet 7]

In 't klein vertrek bij vallend avondgrauwen,
Omvattend 't brood van bruin gebakken meel,
Hief vreemde gast voor d'Emmaüsgetrouwen
Andere hand omhoog, zeeg'nend hun deel

Na 't Pascha, wen hun ooge' opeens aanschouwen
Naden gegroefd door nagels en de veel'
En smartlijk om den mond geplooide vouwen
Stil tot hen spreken van 't vervloekt tafreel.

Verwezen den verreez'nen uit doods rauwe
Ellende ziend', zitten met stomme keel
Rondom den disch, wier vreugd' straks bant het rouwen.

Meester, heb dank voor wat door uw penseel
Eeuwig geopenbaard werd in uw blauwe
Rijmende kleurschakeeringen met geel.

Twee kamers
door C. Buddingh

Hier is de kamer, met het kalme vuur,
de luie stoelen, en de kanapee,
de schuifdeur, met het bruin gordijn ervoor,
de vensterbank, beladen met cactee'n.

En ginds is net zo'n kamer, ongeveer
zo groot als deze, met gelijke meubels.
Een zeer gering verschil dus, maar ik hoor
hoe hij mij aanroept en zacht met mij keuvelt.

Nu zit ik hier, in deze kuise kamer.
Schijnbaar 'n gering verschil, en toch, hoe kan 'k
verlangen somtijds naar het eerbiedwaardig
gelaat der heren op het vaal behang.

En naar zijn ouderwetse, beige geur
die soms ook uit jouw vlotte kleren wasemt.
O, om er weer te zitten, zonder meer,
in die atmosfeer die jouw gedachten ademt.

Er stil te zitten, zo maar, en te voelen
hoe rust van jou over mijn onrust welft.
Dat wij ook aan twee kusten moesten spoelen!
Aan elke kust een zinneloze helft.

Voorjaar
door Johan de Molenaar

Een jonge eik staat in mijn tuin,
een dunne stam met schrale twijgen.
Toch loopen er al knoppen uit.
Als ik dit zie dan moet ik zwijgen

en denken hoe ook dit begin
weer moeilijk is, doch niet te stuiten.
Een vogel - weet hij meer dan ik? -
wiegt op den top en gaat aan 't fluiten.

En 'k wou, dat ik dit klein gedicht
afstemmen kon op zulk een zingen,
want laat niet door éénzelfden wil
zich vogel, boom en mensch doordringen?

O, lentewind door boomenkruin,
voer mee mijn woord en wat de merel
gezongen heeft, - dat 't één gefluit
worde aan het doove oor der wereld.

Lotgevallen en karakter van de Nederlandse natie
door Dr. P. Geyl
I

De Nederlandse staat gelijk wij die kennen, is niet zomaar kant en klaar te voorschijn gesprongen. Hij is het resultaat van eeuwen en eeuwen historische werking op een grondstof van volkswezen. Menselijkerwijze gesproken - volgens zijn eigen aard, zonder de voor ons onberekenbare invloeden van factoren van buiten, van oorlogen en invasies, van de historie met andere woorden - had zich dat ook in heel andere politieke vormen kunnen voegen. Niettemin heeft dat volkswezen zijn blijvende trekken die, alle historische lotswisseling ten spijt, de samenleving in deze landen beheersen. Onze Nederlandse gemeenschap, staat en samenleving, is met de geschiedenis meegegroeid, soms met onverwachte wendingen, maar over 't geheel mag men zeggen harmonisch genoeg. In ieder geval kan men niet begrijpen wat wij zijn, als men geen notie heeft van hoe wij zo geworden zijn.

Men leerde vroeger op school van de Batavieren, die op een bepaald ogenblik de Rijn waren komen afzakken; en dat waren wij! In werkelijkheid heeft er eeuwen achtereen, voor en na Christus, beweging van trekkende volken over ons gebied bestaan. Op de zandgronden vestigde zich het eerst menselijk leven; aan de benedenloop van de gedurig buiten hun oevers tredende rivieren, tussen moerassen en meren, konden armzalige nederzetters aanvankelijk alleen van visvangst en jacht bestaan. De Germanen waren niet de oudste bewoners. De Keltische of zelfs voor-Keltische bevolkingen die zij hier en daar aantroffen, verdreven zij soms of onder-

wierpen zij en vermengden er zich mee. In 't begin van onze jaartelling kwamen toen uit het Zuiden de Romeinen, de beheersers van heel de toenmalige beschaafde wereld, maar benoorden de rivierengrens zetten die zich niet blijvend. Omstreeks de vierde eeuw na Christus bezweek die grens zelf voor de aandrang van nieuwe Germaanse stammen uit het Oosten. Als na wat men dan meer in 't bizonder de 'volksverhuizing' noemt alles tot rust komt, zitten de Friezen nog steeds waar ze zich al lang gevestigd hadden, in het Noorden niet alleen, maar langs het hele Westelijk kustgebied tot in Vlaanderen toe. De nieuw binnengekomenen zijn de Franken die van de Gelderse IJsel af Zuidwaarts over de grote rivieren tot diep in het tegenwoordige België toe het land in bezit hebben en in de westelijke kuststreek het aan de Friezen betwisten. Achter de Franken aan zijn de Saksen komen opzetten, die oostelijk van de IJsel een gesloten blok vormen. Die drie Germaanse stammen, elk met zijn eigen (onderling natuurlijk nauw verwante) taal en recht, zouden de materie voor de Nederlandse natie leveren. Voorlopig waren de bevolkingen in onze streken nog delen van volksgehelen die zich ver naar het Oosten en Zuiden uitstrekten.

Naar het Zuiden toch waren de Franken niet alleen onze tegenwoordige rijksgrens (waarvan toen niemand droomde) voorbijgetrokken en hadden het land gekoloniseerd zover ongeveer als nog onze taal gesproken wordt; maar ook daar voorbij hadden zich hun vermetelste aanvoerders met krijgsbenden gewaagd, niet als nederzetters nu in een tevoren geteisterd en bijna ontvolkt land, maar als veroveraars van een oud-beschaafde maatschappij, en op de puinhopen van het Romeinse Rijk in Gallië hadden zij een koninkrijk gesticht - Frankrijk. Die heersers waren niet enkel vreemdelingen, 'barbaren', maar heidenen. Het duurde niet lang of zij werden onder invloed van de bevolking die zij overheersten opgenomen in de stroom van de Latijns-Christelijke beschaving, die zich in Gallië al een diepe bedding gegraven had. Dat wil niet zeggen dat die Frankische heersers en hun volgelingen opeens met een sprong een ontwikkeling van eeuwen konden inhalen. Veeleer stortte de beschaving van het veroverde land onder hun ruwe vuist terug; maar de gedachte, de illusie, de toekomst bleef aan haar. En de nieuw-bekeerde

Frankenkoningen stelden zich in haar dienst: met de macht van hun zwaard brachten zij het Christendom noordwaarts en oostwaarts; het Christendom en hun eigen, nu op een land van oude Romeinse traditie berustende macht.

In onze streken won de Christenprediking eerst de Frankische nederzetters, het volk immers van den nu Christen geworden Koning. Onder de Saksen en Friezen, die het Christendom als een aanslag op hun zelfstandigheid dubbel schuwden, konden zich aanvankelijk slechts Angelsaksische predikers wagen, zoals Willibrord; en toch waren ook die voorboden van de inlijving bij het grote Frankische rijk.

Onder Karel den Grote strekte zich dat uit van de Pyreneeën tot aan de Oostzee, van de Noordzee tot over de Alpen; in Italië tot voorbij Rome en aan de overkant van de Adriatische zee tot aan de Midden-Donau. Lang heeft dat herleefde West-Romeinse Rijk niet bestaan; een Karel de Grote kon het met de macht van zijn persoonlijkheid beheersen, onder zijn opvolgers viel het in brokken uiteen. Maar die kortstondige formatie heeft blijvende wereldhistorische betekenis gehad. De tegenstelling tussen barbaars en Romeins, tussen heidens-Germaans en Christelijk-Frans en Italiaans was opgeheven. De grondslag was gelegd voor de Europese beschavingseenheid, die evenwel in het staatkundige niets dan verbrokkeling bleef vertonen.

Onze landen namen vooreerst geen zelfstandig deel aan de politieke ontwikkeling; zij ondergingen ze, uitlopers als ze waren van grote stamgebieden met hun middelpunten elders. Bij de verdelingen van het rijk van Karel den Grote kwamen zij tot het losse Duitse Rijk te behoren; het Zuidwestelijk deel van ons taalgebied (evenzo Germaans als de rest), de tegenwoordige Belgische provincies Vlaanderen, tot het weinig minder losse Franse. Op den duur bleken voor het organisatievermogen van de toenmalige wereld zelfs die rijken te groot: zij slaagden er niet in onze afgelegen streken binnen hun verband te houden. De enige echte macht werd er uitgeoefend door de plaatselijke graven en hertogen, ook bisschoppen, die oorspronkelijk als ambtenaren van den Koning of Keizer optraden maar weldra zelfstandige vorsten werden. Deze ontwikkeling greep overal plaats: de feodale ontbinding van de grote rijken begon. Bij ons kreeg men zo het Sticht

Utrecht (het wereldlijk gebied van den bisschop, wiens geestelijk gezag zich over bijna heel Nederland benoorden de grote rivieren uitstrekte), het graafschap (later hertogdom) Gelderland, het graafschap Holland, het hertogdom Brabant, het graafschap Vlaanderen; alle dus leenplichtig aan den Duitsen Keizer, behalve het laatste, dat het aan den Fransen Koning was.

Die opperheerschappij betekende niet veel. De vorstjes besteedden hun meeste kracht om hun eigen ongezeggelijke adellijke leenmannen baas te blijven of te worden, en om onder elkaar te kibbelen of te vechten. De gedurige veten en oorlogjes verhinderden niet dat onze streken mee opgevoerd werden in de opbloei van welvaart en cultuur, die zich na de verschrikkingen van de Noormannentochten in heel Europa vertoonde. Men had zich verenigd, en werkte volgens vaste en nauwkeurige regels samen, om het water aan banden te leggen. De kloosters, oases van vrede, haarden van studie, middelpunten van landontginning, het ridderwezen, dat op het ruwe krijgsmansbedrijf een ideëel stempel zette en van de adel iets meer dan louter landheren of bendehoofden maakte, dat waren Europese verschijnselen die ook hier werkten. Maar wat onze achterlijke streken, waar het wereldgebeuren tot nog toe enkel maar overheengevaren was, een eigen actief wezen hielp geven dat hen in staat stelde zich te onderscheiden, zich te doen gelden, - dat was iets heel anders, dat was hun ongemeen gunstige ligging om aan de nieuwe handelsbeweging in Europa deel te nemen. Europa, dat was nu niet meer enkel het vanouds beschaafde Zuiden: zolang dat het geval was, lagen onze moerassen in een vergeten uithoek; dat was nu ook Duitsland, de Oostzeelanden, Engeland, en zo lagen de Nederlanden nu in het midden, en wel aan de prachtigste riviermonden. De opkomst van bedrijf voor uitvoer en van handel, en van steden waar zich die activiteiten concentreerden, was ook een algemeen Europees verschijnsel van de middeleeuwen, maar dit ontplooide zich in onze streken op een ongekend krachtige en zelfstandige wijze. De Nederlanden werden een stedenland zoals er weinige waren. De IJselsteden dreven handel in verband met de Hanze, de coöperatie van Duitse steden die de Oostzeehandel zochten te beheersen; de Hollandse en Zeeuwse steden, bouwers,

reders en schippers van een snel aangegroeide koopvaardijvloot, vochten er voor als het nodig was. De grootste en rijkste bloei ontstond buiten ons tegenwoordig staatsgebied, in Vlaanderen. Brugge en Gent ontwikkelden een textielnijverheid zoals de wereld nergens anders kende; Brugge werd daarenboven (ofschoon zonder eigen scheepvaart) de grote haven en beurs voor de uitwisseling van goederen tussen Zuid- en Noord-Europa. Toen het Zwin meer en meer verzandde, ging later die rol op Antwerpen over. Naast die wereldstad-verschijningen - Brugge en Gent zetten daar in de 14de en 15de eeuw nog een groots-dramatisch karakter aan bij door hevige sociale en nationale bewegingen, gilden-beroeringen, strijd tegen den Fransen Koning en zijn ridderleger - behielden de noordelijke verhoudingen nog iets kleins. Maar de betekenis van de Hollandse en Zeeuwse steden groeide gestadig, zij telden tegenover de feodale adel in hun graafschappen àl zwaarder, en hun ontwikkeling rustte mee op de fenomenale bloei van de Vlaamse en Brabantse steden, die van hun scheepvaart gebruik maakten.

Met die economische en maatschappelijke ontwikkeling waren al vroeg eigen cultuur-uitingen gepaard gegaan. Omstreeks het jaar 1200 werd de Nederlandse taal het voertuig voor letterkundige werken die tot ons gekomen zijn. Dit was de taal van de Franken. In het Noorden van ons tegenwoordig land (ook in Noord-Holland) heerste het Fries; beoosten de IJsel het Saksisch, dat zich over de tegenwoordige Nederlands-Duitse grens heen tot een eindweegs in Duitsland uitstrekte. Het Frankische gebied, het eigenlijke Nederlandse taalgebied, omvatte Zuid-Holland, Utrecht, West-Gelderland, Zeeland, Brabant (ons tegenwoordig Noord-Brabant, maar bovendien de tegenwoordige Belgische provincies Antwerpen en Brabant met Brussel inbegrepen) en Vlaanderen (zuidwaarts tot en met Duinkerken). In de eerste eeuwen van haar bestaan had de jonge Nederlandse letterkunde haar voornaamste bronnen in het Zuiden, in Vlaanderen en Brabant. 't Waren verhalen (van ridderavonturen of heiligen, ofwel satyrisch zoals het befaamde Van den Vos Reinaarde) en onderrichtende werken (moraliserend, historisch, populair-wetenschappelijk: Jacob van Maerlant was hier de grote figuur) alles op rijm: het proza treedt altijd pas in een

later stadium op. Godsdienstige ontboezemingen of bespiegelingen vormden mee stof voor schrijvers (hier komt in de veertiende eeuw het proza van den Brabander Ruusbroec); op dit gebied had spoedig een inniger geestelijk contact plaats met Oostelijke Nederlanders, die voor hun schrijftaal dikwijls de invloed van de in het Zuiden gevormde Nederlandse letterkunde ondergingen. Wat de waarde van die 'Middel-Nederlandse' letterkunde betreft ('M i d d e l n ederlands' slaat op de periode van de taalontwikkeling tussen het niet op schrift bewaarde Oudnederlands en het Nieuwnederlands sedert de zestiende eeuw in): er was zeer veel navolging in. De jonge Nederlandse cultuur had haar verbindingen met de Duitse, maar zij stond in 't bizonder open voor invloeden uit het nog zoveel hoger ontwikkelde Frankrijk. Veel van die werken zijn vertalingen naar het Latijn en naar het Frans, waarvan de betekenis vooral is, dat zij Europese denkbeelden onder de Nederlandse lezers verbreidden en de schrijvers leerden hun eigen taal geschikt te maken voor de behandeling van alle denkbare onderwerpen. Maar er was toch ook veel oorspronkelijks bij en genoeg om het oordeel te wettigen dat hier een fris en eigen geluid zich in het Europese koor deed horen. Het sterkst was in die letterkunde, het kon niet anders in dat stedenland, het burgerlijk element; in de ridderpoëzie overheerste de Franse invloed, maar de scherpe spotgeest van de R e i n a e r t , den ernstig naar waarheid zoekenden, ijverig van zijn geleerdheid meedelenden dichter Maerlant, de worstelaars met God ook, als Ruusbroec, dat zijn alles vroege voorbeelden van wat later ook in de Nederlandse letterkunde van het Noorden typische verschijningsvormen zouden zijn. Ondertussen zocht de zucht tot interpretatie en verheerlijking van het leven en van God ook in de bouwkunst en de beeldende kunsten een uitweg. Van de middeleeuwse kerken in Noord-Nederland is de half vernietigde dom van Utrecht met haar prachtige toren de indrukwekkendste; nergens ook zijn zoveel voorbeelden van de godsdienstige beeldhouwkunst van het tijdvak te bewonderen als in de oude bisschopstad. In de schilderkunst, die pas in de vijftiende eeuw recht gaat ontbloeien, en aanvankelijk vooral in het Zuiden, heeft de Nederlandse geest meer vindingrijkheid, meer durf en waarachtige oorspronkelijkheid kunnen openbaren. Naast

Jan van Eyck, Rogier van der Weyden, Hans Memlinc, Hugo van der Goes, Dirk Bouts, die in Vlaanderen of Brabant werkten - de laatste was trouwens een Hollander - toonde Geertgen tot St. Jans te Haarlem de gelijkgerechtigdheid van de noordelijke aanleg op dit gebied. Alleen al met die verbazende ontplooiing van de schilderkunst, niet anders te denken dan in een welvarend land met zin voor schoonheid niet alleen maar geestelijke verdieping, heeft ons volk zich mee vooraan in de Europese cultuurbeweging geplaatst. Het bleef niet bij de generaties die ik noemde: na hen kwamen de grote Brabanders Jeroen Bosch en Pieter Breugel, Jan van Scorel en Moor van Dashorst te Utrecht, - ik noem er weinigen uit velen. De ijver voor de schilderkunst, het bestaan van ateliers in tal van steden, was op zichzelf een trek van onze beschaving; maar al zat ook die cultuuruiting aan alle kant naar het Zuiden en naar het Oosten aan andere Europese richtingen en vormen vast, de eigenheid van de Nederlandse verrichting, haar soms tere en tot het innerlijk gerichte, soms speelse of zelfs hartstochtelijk felle afbeelding van het geziene, haar stille verdieptheid in kleur en atmosfeer, haar vermogen om het landschap in relatie tot de mens, en zelf bezield, te zien; - duidelijker dan iets anders staaft voor het oog van den modernen nazaat die eigenheid de Nederlandse cultuur van de middeleeuwen als iets waarachtigs, en tegelijk vertrouwds.

Dat opgewekte maatschappelijk en geestelijk leven had in heel het taalgebied onmiskenbaar een zekere vormeneenheid, en een bewustzijn ook van onderlinge samenhang; - eerst in de Frankische streek, dat wil zeggen het tegenwoordige Vlaams België benevens Noord-Brabant, Zeeland, Utrecht en Holland tot aan het IJ; de Saksische streek werd vooral door de band van het Utrechtse bisdom er wat bij getrokken; Friesland raakte bovendien onder Holland's politieke invloed. - En nu werd in de 15de en 16de eeuw een politieke eenheid, een samenhang op staatsgrondslag opgebouwd - maar merkwaardig genoeg, en vol betekenis voor de toekomst, dat gebeurde door een kracht van buiten.

Dat tijdvak werd in heel Europa beheerst door een reactie tegen de feodale verbrokkeling. Er maakte zich overal een neiging tot het vormen of versterken van grotere staats-

gehelen voelbaar; en veelal geschiedde dat bewust of onbewust op nationale grondslag. Maar in de Nederlanden wist niemand recht hoe. De afzonderlijke vorsten voelden zich meest wel, evenals blijkens haar cultuurleven de bevolking, los van Duitsland aan de ene en Frankrijk aan de andere kant. Maar niet één was machtig genoeg om de andere te overvleugelen en een Nederlandse opperheerschappij te stichten. Zo nam dan een Frans geslacht de kans waar: één voor één bemachtigden de hertogen van Boergondië de Nederlandse gewesten, en de Nederlandse staat, die in de schoot der geschiedenis opgesloten scheen te liggen, kwam inderdaad ter wereld, maar met een aanhang van Frans-sprekende gewesten en met te Brussel een Frans-sprekend hof. Een situatie die nog wonderlijker werd, toen door huwelijk de bezittingen (waarvan toen het hertogdom Boergondië zelf al afgevallen was) overgingen aan de Oostenrijkse Habsburgs, die bovendien Spanje verwierven, zodat ten laatste het Nederlandse gewestencomplex, onder Karel V, maar vooral onder Philips II, als een wingewest van Spanje was geworden.

Het is niettemin de grote taak van de Boergondisch-Habsburgse vorsten in onze geschiedenis geweest dat zij de staatseenheid hebben voorbereid. Hoe stevig zij de grondslag hebben gelegd, blijkt als men op de Oostgrens van de tegenwoordige staat let. - De Zuidgrens is een heel ander geval: zij is een blijvend getuigenis van de katastrophe van de scheuring in tweeën, waartoe het verloop van de opstand de eenheidsstaat gebracht heeft: hierover zal weldra uitvoeriger gehandeld worden. - In het Oosten is de grens nog altijd die van de bezittingen die Karel V aan Philips II naliet. De belangrijkste daad door den groten Keizer in onze geschiedenis verricht is misschien dat hij het Saksische Oosten - ook het Frankische Utrecht en Friesland, maar in die beide was de annexatie al van langer hand voorbereid; ik bedoel dus Gelderland, Overijsel, Drente en Groningen - na harde strijd met den laatsten Geldersen Hertog aan de Boergondische staat toevoegde. Een eeuw lang waren Holland en Zeeland samen met Vlaanderen en Brabant al aan het centraliserend gezag onderworpen geweest; geen volle generatie vóór de vuurproef van de opstand kwamen de Noord-Ooste-

lijke gewesten mee daaronder. Door regelingen met het Duitse Rijk en van de erfopvolging bevestigde Karel V meteen de saamhorigheid van zijn gewesten. En zo hecht werd aanstonds de band dat in de opstand wel de tegenstelling van unie op de grondslag van protestantse vrijheid of van katholieke koningstrouw zich voordeed, maar dat de gedachte aan het oude op zichzelf staan, of aan aansluiting bij Oostelijker gewesten, niet opkwam.

Een staat in de volle zin van het woord vormde intussen dat samenstel van landen waarover de Habsburgers regeerden, tot het laatst toe niet. Het was op zijn best een statenbond. De vorst was graaf van Holland, hertog van Gelderland, enzovoorts, getreden in de plaats van de middeleeuwse afzonderlijke vorsten, maar in bestuur en rechtspraak duurde die afzonderlijkheid voort. Wel werden tegelijkertijd centrale organen ingericht, die hun macht zoetjesaan over het geheel uitbreidden en zo die afzonderlijkheid ondermijnden. En door die administratie, aan hun hof, in hun leger voedden de Boergondische heersers zekere klassen van de bevolking op tot een besef van loyaliteit niet meer aan stad of gewest maar aan de nieuwe grote Nederlandse eenheid.

Om te beginnen zekere klassen: vatbaar voor die nieuwe conceptie waren voornamelijk de hoge edelen; leden van de Orde van het Gulden Vlies, Stadhouders van gewesten, eigenaars van landgoederen in meer dan één gewest. En de juristen die in de nieuwe bestuursraden gebruikt werden. Maar heel die ontwikkeling stuitte ook op veel tegenstand, zoals de overeenkomstige ontwikkeling overal in Europa. Leiders van die tegenstand waren de standen die onder de middeleeuwse ordening de naaste zorg voor orde en welzijn ter hand hadden genomen, de landadel (scherp verschillend van de bijna vorstelijke hoge adel der ‘magnaten’) en de stedelijke bestuurders, de vroedschappen; al werden die niet door de burgerij gekozen - zij vormden een groep van de rijksten, die zichzelf aanvulde - zij beschouwden zich toch, en werden door de burgerij beschouwd, als haar vertegenwoordigers. Samen (met nog in sommige gevallen de geestelijkheid, dat wil zeggen de abten en kanunniken als grootgrondbezitters) vormden die twee standen in elk gewest de ‘Staten’, die tegenover den vorst als graaf of hertog de onderdanen

vertegenwoordigden en die, omdat hij van hen afhankelijk was voor zijn financiën, een duchtig woord meespraken.

Het taai verzet van die Staten tegen alle maatregelen bedoeld om de Nederlandse eenheidsstaat op te bouwen schijnt aan ons moderne beschouwers op het eerste gezicht iets reactionnairs; het schijnt het verzet van een oude, overleefde wereld, omdat wij immers zo duidelijk zien dat de chaos van verbrokkeling overwonnen worden moest; en bovendien, de 'privileges', welke die adel en stadsburgerijen in vroeger jaren van de vorsten afgedwongen hadden, en waarmee zij nu de voortgang van de nieuwe, centrale en egalitaire bureaucratie zochten tegen te houden, sleepten niet alleen hopeloos omslachtig bestuur mee, maar verzekerden ook standsongelijkheid. Toch verdient de andere kant van deze tegenstelling onze aandacht niet minder. Dat de overwinning van de absolute monarchie gevaren in zich sloot, dat in de grote machtstaten die in deze tijd opkwamen, de zelfstandigheid van de burgers geknot werd op een manier die zich op den duur wreken moest, dat leert de geschiedenis van de meeste Europese landen. In weinige heeft die zelfstandigheid zoveel weerstandsvermogen aan den dag gelegd als bij ons, en daarin weerden zich en ontwikkelden zich neigingen die onze beschaving waarde hebben helpen geven. Stoere gevoelens van eigenwaarde, vast staan op zijn rechten tegenover wat men als machtsmisbruik ziet, dat zijn treffende kenmerken van de Nederlandse samenleving. Men ziet die als het ware natuurlijk met het karakter van stedenland, dat onze streken zo vroeg gekregen hebben, opgroeien. Maar dan, aan de ingang van de nieuwe tijd, is het in onze geschiedenis een beslissend moment geweest dat die privilegezucht, die vrijheidszin, niet stukje bij brokje door de machtige Habsburgse heersers is weggewerkt kunnen worden, maar dat de tegenstelling tot een crisis heeft geleid, tot een opstand, waarin het absolutistisch en centralistisch gezag in het Noorden de nederlaag leed. De overwinning van de tegenovergestelde krachten gaf het aanzijn aan de Noord-Nederlandse Republiek.

Die grootse opstand tegen Spanje, een van de beroemdste vrijheidsstrijden in de wereldgeschiedenis, ontleende niet enkel aan verzet tegen centralisering en bureaucratisering,

niet enkel aan zelfstandigheidszin, zijn kracht: daarbij voegde zich de factor van het Calvinisme. De Hervorming had in de eerste generatie bij ons voornamelijk Lutherse en Doopsgezinde vormen aangenomen, maar omstreeks het midden van de zestiende eeuw was de leer van Calvijn het land binnengedrongen, en zowel door haar geest als door de organisatie die onder haar aanhangers gebruikelijk was, kwam zij tegenover de wrede vervolging, die tot wanhoop en verbittering prikkelde, een veel minder lijdelijke houding aan te nemen. De grote meerderheid van de bevolking bleef aan de oude godsdienst trouw, maar zag niettemin de Inquisitie en de brandstapels met afkeer aan. Dat was het werk van de vreemde heersers, van Karel V, vooral van Philips II, van top tot teen een Spanjaard. 't Is waar dat de theologen van Leuven de regeringspolitiek steunden, maar daarom kan men het Nederlands Katholicisme voor de gruwel van de geloofsvervolgingen nog niet verantwoordelijk stellen. Zeker zo typisch voor het Nederlands Katholicisme kan men Erasmus noemen, aan hoeveel bestrijding die ook steeds had blootgestaan. Erasmus, die reeds een dertigtal jaren dood was toen de opstand uitbrak, maar wiens invloed onder de ontwikkelden krachtig nawerkte, was de eerste Hollander met een wereldnaam geworden; dat dankte hij mee aan een omstandigheid die hem helaas van ons verder afstelt: hij schreef slechts in de internationale taal der toenmalige intellectuelen, het Latijn. Hij was op zijn manier ook een ‘hervormer’ geweest. Redelijkheid en mensenliefde waren de krachten, waarop hij zijn hoop stelde om de wantoestanden in kerk en samenleving te verbeteren: de revolutionnaire poging van de Lutherse Reformatie had hij afgewezen, terugschrikkend voor de verwoesting die uit die ontketening van hartstocht moest voorkomen, maar zijn eigen streven, intellectualistisch en voornaam, met spot als het scherpste wapen, had weinig practische uitwerking gehad. De spankracht van het Katholicisme bleef door sleur en misbruik verslapt, en nu werd dat door de verbinding met die onmenselijke en on-Nederlandse politiek nog verergerd.

Als onder Philips II de oppositie tegen heel het Boergondisch-Habsburgs regeersysteem goed op gang raakt, werken aanvankelijk verschillende groepen en verschillende richtin-

gen samen. De hoge adel, voor het eenheidsstreven het eerst gewonnen, was afgestoten door de feitelijke onderschikking aan Spanje; in het Verbond der Edelen, dat de lagere adel omvatte, liet zich de Katholieke meerderheid door enkele heimelijke Protestantsgezinden leiden. Maar vragen om afschaffing van de bloedplakkaten was één; de Beeldenstorm (1566) was iets heel anders. Die driftige uitbarsting, die zeker door de Calvinistische leiders niet gewild was, maar die zij toch niet van harte veroordelen konden, bracht tussen Katholiek en Calvinist een scheiding die de nationale beweging een ogenblik verlamde. Philips kon zijn gezag niet alleen herstellen, door den hertog van Alva en zijn Spaanse troepen meende hij zelfs het nu voorgoed op onwrikbare grondslagen te kunnen vestigen. De privileges moesten nu opgeruimd, door de invoering van een vaste belasting (de Tiende Penning) de Koning onafhankelijk van de Staten gemaakt worden. In de revolutionnaire beweging die zich tegen die verzwaarde druk ruim baan maakte, kreeg juist de kleine, felle groep van de Calvinisten, met de voor Alva uit het land geweken Geuzen als stoottroep, een leidend aandeel buiten alle verhouding tot zijn omvang.

Dat was niet de eigenlijke wens van den groten leider, die in 1572, na ballingschap en mislukte invasies, aan het hoofd van de twee door de Geuzen bezette provincies Holland en Zeeland kwam te staan en die van daar uit, na vier jaar van heroïsche weerstand aan de overmacht, in 1576, toen het geheel van de Nederlanden tot opstand was gekomen, naar Brussel werd geroepen om de Staten-Generaal met zijn raad terzijde te staan. Het streven van Willem van Oranje was om de Nederlanden zonder onderscheid van geloof, Katholiek en Protestant tezamen, op de grondslag van de oude vrijheden tegen den verdrukker met zijn Spaanse soldaten te scharen. Een tijdlang kon dat gaan. In weerwil van het grote aanzien van den Prins, in weerwil van zijn onvermoeide pogingen, overredende, schikkende, plooiende, waarschuwende, ging het weldra scheef, liep het eindelijk spaak. De drift der tijden liet het niet toe. Dat het welzijn van staat en maatschappij één kerkelijke organisatie vereiste, stond bij de Protestanten nauwelijks minder vast dan bij Philips II zelf. Wel verhieven de Calvinisten het tot een beginsel dat niemand om den ge-

love in zijn geweten mocht worden onderzocht: maar die eerbied voor gewetensvrijheid in de binnenkamer ging samen met de aanspraak op uitsluitende erkenning van hun eigen kerk, met de eis dat de openbare godsdienstoefening van de andere kerken onderdrukt zou worden. In Holland en Zeeland was zo al dadelijk de nieuwe gereformeerde kerk de alleen-heersende geworden. De Calvinisten voelden zich geroepen om de nieuwe staat van zaken tot God's eer, en dat wilde zeggen ten dienste van hun kerk, in te richten. De Katholieken wantrouwden zij als mogelijke heulers met den Koning van Spanje. En diezelfde ambities en diezelfde vrezen bezielden de Calvinisten in de andere gewesten, toen de opstand zich in 1576 daarover uitbreidde. Vooral in Vlaanderen maakten zij zich weldra van de leiding meester, tot ergernis en ontsteltenis van de Katholieken in de aangrenzende Waalse gewesten niet alleen, maar ook in de Oostelijke en Noord-Oostelijke Nederlanden. Tevergeefs predikte Willem van Oranje eendracht in het aangezicht van de inmiddels begonnen Spaanse poging tot herovering. Maar terwijl hij zijn uiterste best deed om de felheid van de Calvinisten in te tomen, dwongen toch de intrigues van de katholieke adelspartij en haar neigingen tot een accoord met den Koning hem meer en meer op de Calvinisten te steunen: zij waren de enigen die van geen compromis wilden weten. Zo moest Oranje hen hun stempel op de Unie van Utrecht laten zetten. De anti-katholieke strekking van dat ‘nader’ verbond binnen de ‘generale’ unie was niet wat hij gewild had; 't was zijn broer Jan van Nassau die er met Hollandse hulp de katholieke Geldersen vrijwel toe had gedwongen. En Oranje kon niet anders dan berusten in een ontwikkeling, die aanstonds de katholieke Waalse gewesten en weldra het katholieke Groningen van de nationale zaak vervreemdde en hun heil in een verzoening met den Koning zoeken liet. In wat aan de opstand restte, en dat was bijna heel het Nederlandse taalgebied, Vlaanderen en Brabant nog inbegrepen, had zich de Calvinistische minderheid van de uitsluitende leiding meester gemaakt. In die toestand, met een brede katholieke bevolking, weliswaar geenszins Spaansgezind, maar node zich schikkend in de greep van de Geuzen en in het verlies van kerkelijke bezittingen en vrije godsdienst-

oefening, moesten de Nederlanden in de jaren tachtig de geduchte aanval van Philips' nieuwen veldheer Parma afwachten.

Voor Spanje was de herovering van de Nederlanden de uiterste krachtsinspanning waard. 't Ging er niet om, de ketterij in die éne, kleine landstreek uit te roeien. Spanje's positie als grote Europese mogendheid hing af van het bezit van deze landen: hun verwonderlijke rijkdom was één van de bronnen geweest (Amerika de andere) waaruit de Spaanse wereldpolitiek zich voedde; maar meer nog dan dat, hun ligging verschafte aan hun heersers een post om zich in Noord- en West-Europa te doen gelden. Om diezelfde reden mengden de omringende landen zich in de strijd. Van hen telde het verbrokkelde en zelf door de godsdienstige tegenstelling verdeelde Duitsland het minste mee. Ook Frankrijk trouwens werd telkens door binnenlandse beroeringen bezocht en volgde een onzekere koers; maar Katholiek of Hugenoot, de Fransman moest een machtige Spaanse bezetting van de Nederlanden als een bedreiging voelen, en hoe deerlijk ook in 1572 door de Batholomeus-nacht in zijn verwachtingen bedrogen, Willem van Oranje bleef ook later zijn hoop bouwen op hulp van 's Konings broer Anjou: de argwaan van de Vlaamse Calvinisten tegen dien Katholieken vorst schiep dan echter weer onoverkomelijke moeilijkheden. Engeland werd onder Elisabeth krachtig de Protestantse richting in gevoerd; maar vergeleken met Spanje was Engeland nog een zwak land en Elisabeth was zich daar diep van bewust. Wat haar nog het meest deed ingrijpen, was vrees dat anders Frankrijk met alle invloed in de Nederlanden zou gaan strijken. De mogendheden, met andere woorden, gingen weifelend te werk en waren vóór alles op hun eigen voordeel bedacht.

Zo kon Parma, niet alleen voortreffelijk veldheer maar voortreffelijk mensenkenner en onderhandelaar tevens, het tegendeel van Alva, jarenlang de ene stad na de andere tot overgave dwingen of pressen. Toen Willem van Oranje in 1584 vermoord werd, zag het er met de toekomst van de Nederlanden, die in 1581 Philips die fiere vervallenverklaring in het gelaat geslingerd hadden, somber uit. In 1585 veroverde Parma de stad die door haar rijkdom en activiteit als het hart

van de Nederlanden beschouwd werd, Antwerpen. Parma was toen overal tot aan de rivierengrens opgeschoven, die dwars door de Nederlanden een strategische hindernis vormde: de opstand stond nog slechts overeind achter Schelde, Maas en Waal, IJsel, Friese moerassen: het Zuiden en ook het Oosten waren verloren. Het leek waarschijnlijk dat Parma nu de rivierengrens forceren zou en de opstand neerslaan in zijn bolwerk Holland, waar hij achter ontzaglijk sterke, natuurlijke waterverdediging in open zee-verbinding met heel protestants Europa zat. Maar nu kwam de omkeer.

In 1588 werd de Spaanse wereldmacht in het hart getroffen door de ondergang van de Onoverwinlijke Vloot, waarmee Philips aan zijn vijanden hun Engelse steunpunt had willen ontnemen. Het bereikbare verwaarlozen in het najagen van telkens andere grootse dromen was een fout waartoe de oude Koning, hard werkend in zijn doods en afgelegen Escuriaal, telkens verviel, ofschoon in die wisseling toch koppig aan al zijn plannen vasthoudend. Nu dwong hij Parma om zijn leger in plaats van noordwaarts zuidwaarts te voeren: Hendrik IV, de Hugenoot, moest belet worden om metterdaad Koning van Frankrijk te worden, Philips rekende op die troon zelfs voor zijn dochter. 't Gevolg was nieuwe mislukking en verlammende geldnood, terwijl ondertussen de nog in opstand verkerende Nederlandse gewesten hun kans schoon zagen om tot het offensief over te gaan, veel van Parma's veroveringen van de laatste jaren ongedaan te maken en hun bond op kleine, maar vaste territoriale grondslag voor de toekomst te verzekeren.

Die bond van rebelse gewesten, men kan nu gaan zeggen, die republiek, had een groot politiek leider gevonden in den ‘Advocaat’ (later zou dat heten: Raadpensionaris) van de Staten van Holland, Oldenbarnevelt. Holland, het onaantastbare, was de ziel van de jonge staat. Nu Vlaanderen en Brabant, aan de verkeerde kant van de rivieren gelegen, terugveroverd waren, hebben niet alleen de Protestanten een goed heenkomen moeten zoeken - en de meesten waren het protestantse element in het Noorden komen versterken - ook de handel en rijkdom van Antwerpen en de andere Zuidelijke steden hadden zich daarheen, en meest naar Holland, verplaatst. Temidden van de oorlog bloeide Holland op.

Heel de bond dreef op zijn bijdragen tot de oorlog. Tegelijk bleek de zoon van Willem van Oranje, in 1585 Stadhouder van het gewest gemaakt, jong als hij was, een krijgsoverste van ongewone bekwaamheid en oorspronkelijkheid. De snelle tochten en belegeringen waarmee hij in de jaren negentig ‘de tuin (omheining) der Nederlanden sloot’, vormen misschien het schitterendste hoofdstuk in heel onze krijgsgeschiedenis.

Maar men merke eens op hoe nauwkeurig de veroveringen van Maurits door de geografische gesteldheid van het land bepaald worden. De grote rivieren die hèm voor de verplaatsingen van zijn legertje dienst deden, vormden een slagboom voor den vijand. Het Noordoosten en Oosten, achter die rivierengrens en ver van de Spaanse basis in het Zuiden gelegen, kon hij veroveren; maar toen hij die streek van Spanjaarden gezuiverd had, zei men dat ‘de tuin gesloten’ was: Vlaanderen en Brabant, die toch op zoveel wijzen langer en inniger met Holland verbonden waren geweest dan de Saksische streek, kon men niet bevrijden. 't Werd wel beproefd. Later zou Frederik Hendrik met grote inspanning enkele brokken aan de staat toevoegen. Het Oosten was niet begeriger geweest om bevrijd te worden dan het Zuiden; het Protestantisme was er niet sterker, integendeel. Het verschil, dat de vorm van de vrije Nederlandse staat bepaald heeft, als gevolg waarvan Overijsel en Groningen deel van onze staat uitmaken en op den duur protestants geworden zijn, terwijl Vlaanderen en Brabant grotendeels buiten onze staat en katholiek gebleven zijn, - het verschil is alleen in de ligging en haar strategische betekenis te zoeken.

(Wordt vervolgd)

Utrecht, April 1940

Dronken zeeman[1)]
door Marcel van Gestel

Ik ben als de dwalende en zoekende lens van een filmcamera. Nieuwe beelden van de stad, die de nacht in gaat. Wat is het voor weer? Motregen, sijpelende motregen. Welke dag is het vandaag? Zaterdag. Zaterdagavond. Het is druk op straat en de winkelramen zijn tegen tien uur nog licht. De stad heeft het aanzien van een verregend feest.

Het is feest in de stad, het feest van Zaterdagavond, het feest van inkopen doen voor de Zondag en 'n bioskoopje maken, van kroeg-gezelligheid en afspraakjes bij tramhuisje en kiosk, van naar de soos gaan en lekker lang opblijven; het feest van nog wat mee naar huis nemen voor een avondboterham, van 'n dansje bij Kras en 'n soupertje in ‘De Kroon’. Maar het feest is verregend. Je huivert terug in de kraag van je jas en de motregen prikt in je gezicht. De lichten glimmen in het asfalt, als lampschijnsel in een blikken koektrommel. Het verstarde vuurwerk van de lichtreclames gloeit tegen de zwarte hemel, maar niemand kijkt er meer naar. Het feest is verregend; iedereen haast zich, om ergens binnen te zijn, ergens, waar het knus en warm is. De trams grommen langs de rails. Autolichten glijden aan uit de verte. Gauw 'n tram of 'n taxi! Het feest van de straat is verregend. Wat zullen we doen vaavond, waar zullen we vanavond heengaan?

Ik zoek langs de straat. Waar zijn we hier? Het Damrak. Ook ‘De Bijenkorf’, het statige wonderpaleis voor de koopzieke burger, het ‘paradijs der dames’, is nog open. Rode lichtbuizen langs de gevellijnen. Wat kun je daar al niet kopen, al wat je maar verlangen kunt. Kijk maar door de vensterglazen naar het feestelijk uitgestalde: speelgoed, lingeries, hoeden, confectie, meubels, geweven kussens en kleden, parfumerieën, bonbons in luxe-verpakking, boeken, gramo-

1) Uit de Demon van Amsterdam, een onuitgegeven roman.

foonplaten, wollen en zijden stoffen, schoenen en pantoffels, sieraden. De lunchroom op de derde verdieping zit vol. Aardig zitje, met gezicht op Dam en Rokin.

Aan de overkant de café's, de sigarenwinkels. Trams, taxi's - het parkeerterrein voor het sombere, vierkante, getorende blok, het beursgebouw. Auto's, touring-cars, om straks de provincialen naar huis te brengen, wekken beelden van rechte wegen, langs rechte vaarten door donker polderland.

Achter de beurs, het donkere water met de deinende weerschijn van duizend lichten. Aanlegplaatsen voor de binnenvaart, rooie en groene lichten van de boten en hun weerkaatsing. Aan de overkant, de oude, gedrongen huizen van de Warmoesstraat, vlak aan het vettig-zwarte water, dat zwaar ligt als olie. In de verte vaag en onmetelijk, nog zwarter dan de zwarte lucht, het Centraalstation.

Ik zoek langs de straat. 'n Kerel zwaait langs het trottoir, 'n kerel met 'n zeemanspet. Hij zwiept lichtjes, alsof hij in de wind staat, wankelt in nauw gehandhaafd evenwicht, zwikt even door, dreigt om te zeulen, maar houdt nog juist bijtijds zijn verticale positie en wiebelt zachtjes na, als een speelgoed-duikelaar. Zo nu en dan neemt hij een schuivert, alsof hij plotseling een zeker doel voor ogen heeft, maar stopt weer even plotseling, alsof hij onderweg het doel vergat. Een zenuwachtige juffrouw vlucht voor hem, twee opgeschoten jongens lachen zich krom. Hij geeft geen sjoege, hij loopt maar, zonder te weten, dàt hij loopt, zonder wil en zonder doel en mummelt wat.

- Alles zakt onder m'n voeten weg, 'n hooge golf; zwaai ik nou de lucht in; dan kommen de huizen weer naar boven, alsof ze tegen je facie anslaan. De straat wordt weggetrokken, als 'n loper, die ze oprollen. Hoe ken ik nou op zo'n manier op de been blijven.

D'r is iets niet in orde met de wereld. De wereld het slagzij. Dan wil ze naar beneden en dan weer naar boven. Ze is vies uit de koers. Storm op zee, hou je vast of je glijdt tegen de reling. ‘De storm en de zee en de winden, zijn de stuurman z'n beste vrinden.’ Telkens denk je bij je eigen, sta ik nou op me stelten of niet! Ik ben d'r eentje van de losse vaart. Ahooi! Sjanghai, Yoshiwara, Cristobal, Frisko, Singapore, zwaai

maar af, maats, laat je 'n borrel anmeten; de marconist is jarig; vanavond op de Reeperbaan; smeer de bouten, dan gaat-ie lekker! Hou toch op met dat zwaaien met de wereld, 'n mens mot toch kennen vooruitkommen in ze leven. Hè, bootsman, 'n pietsie bakboord, of ik vaar je in de flank.

Opzij, opzij! Ik mot 'r tussendoor, d'r dwars tussendoor op volle stoom; ik mot dwars, dan hier dwars en dan daar dwars, dwars, dwars door de wereld. -

- M'n gage is naar de bliksem - ik hou van schoon schip - goed belegd in meiden en jenever. Opzij, opzij, ik mot 'r dwars door! Dat geduvel voor me patrijspoort van al die landhaaien. Ahooi! 'n Slepie! Help, help, ik verzuip, man over boord! Ze willen dwars over me heen met die tram. Achteruit! Achteruit! Jullie krijgen me niet, ik ga d'r dwars door. Daar gilt 'r eentje, mot die mijn hebben! Niks hoor, ik hou me koers. Toeter toch niet zo in me oren, verdommelingen, as je nou denkt dat ik voor die rammelkasten opzij ga! Hola, die scheerde langs, maar je drijft nog, ouwe jongen. We halen 't net voor de storm. -

- Lol zullen we hebben; de meiden bennen krols; daar kommen de jongens van de 'Enkhuizen'. Je vreet je eigen op van binnen op die verrotte schuit en bij mijn hebben de flikkers geen kans, ik mot tieten voelen.

Help, help, help! Ach, lieve jesis, daar leg ik in 't water. Water! Water! Ik verzuip, ik wil niet verzuipen! Help! Help! Jesis, ik verzuip!

Water, water, stinkend water, in me bek, in me ogen; koud is dat water, nat is dat water. Naar boven, 'k mot naar boven, 'k Ken toch zwemmen, verrot nog an toe. Hou je positieve bij mekaar, dronken zwabber. -

- Me kop boven water! Nou boven water blijven. Nou naar die schuit. De wallekant is hoog - hoog - hoog, daar ken je met geen mogelijkheid tegens op. Hé, meester, gooi op de tros. Staan jullie daar niet te klieren daar an de wal, steek jullie poten ook es uit! Nou naar die schuit. Sodemieters wat bennen me poten stijf en 'k heb de kramp in me vlerken. Zwemmen, maar 'k heb de klem in me gewrichten. Zwemmen, as je zo warm uit de jenever in dat kouwe, stinkende grachtwater lazert. Help me dan toch, sodemieterstralen, ze laten me verzuipen as 'n kat!

- Jesis, daar gaan ik weer, ik verzuip - ik verzuip - jesis, wat is dàt nou, wat wor 'k nou wee en belazerd in me kanis, daar gaan ik - daar gaan ik - de diepte in... de... diepte... in...

- Zoo, moedertje, daar was-ie; geef me'n es 'n pakkert ouwetje, dat valt mee, hè, dat zoonlief vanavond al is binnengelopen. Wat zien ik, hè-je gebakken bot, die zal smaken met 'n boterham en 'n kop leut. 't Is allejesis koud en nat vandaag, 'k ben koud en nat tot in me knoken. -

- Daar zit ik nou in me dooie eentje; is me dat 'n thuiskomst? Hier het ze nou jarenlang gewoond, dat arme, ouwe mens. Arm, klein moedertje, nou leg je in je graf en ik was d'r niet eens, om je je ogen toe te drukken. D'r zit ik nou in me eentje, bij 't fornuis, waar ze d'r leven lang het bij gestaan.

- Donders niesse, mag ik je es in je tieten knijpen. Nog 'n dansje, die harmonika geeft je de kriebel in je poten. Daar gaat-ie dan. 'Die mädel von Mompelnas, die haben so nog al was.' En nou gaan we d'r immes tussen uit, met ze beien, lekker bij je kruipen; dat is je ware voor 'n eenzame jongen. -

- Nat en koud ben 'k tot in me knoken. Vannacht heb 'k wacht. Vier uren in de kou. En dat water, als maar dat water, zover je kijken ken als maar water en lucht. Je wordt 'r belazerd van. Wat heb je nou in die grote wereld, wie ken 't nou wat verdommen, as je krepeert; je zwalkt over de wereld en d'r bennen mensen, overal bennen d'r mensen, overal bennen ze, maar ze hebben maling an zoo'n kale luis van 'n zeeman. En de meiden - bah - de meiden, na 't opdokken ken je afzwaaien. Ik heb d'r wat gehad, in de Oost en in de West, blanke, zwart en geel. Ik ging d'r maaroverheen, maar wat hou je d'r op over? 'n Dwarse kop en 'n lege portemenee. Je ken kreperen, maat; d'r zal geen mens om je grienen.

Ik zweef, ik zweef, d'r is niks meer en 't is zo donker. Ach, lieve God, laat 't nou dag worden - licht - licht - licht...

- Zwart, alles is zwart. Ik ben weg, ver weg, ik ben dagen, jaren, eeuwigheden ver weg van de wereld. Een lange, lange vaart door het zwart, eeuwigheden lang. Wanneer lopen we binnen - daar, in die verre haven - eeuwigheden ver aan de overkant? -

- Stemmen, ik hoor stemmen, stemmen, heel ver boven mij. 'k Voel, dat ik koud ben en nat, koud en nat tot in m'n knoken.

- 't Schemert voor m'n ogen; hoofden boven mij. Het beeld van de hoofden boven mij wordt scherp en scherper; nou hoor ik praten, duidelijk praten... Ze bewegen m'n armen... Ik vang 'n paar woorden op: ‘Nou, dat was op 't kantje af!’

Ze hebben me d'r uit gehaald - ze hebben me d'r uitgehaald!

Waar leg ik nou - op de straat. - Allejesis, wat ben ik koud en wat gane ze nou met me laveren. Ze zwaaien met me armen. Ja, nou ben ik weer nuchter, belazerd nuchter. Wat doe-je in de kou as je nuchter ben, dan ken-je voelen, wat voor 'n scheithuis je ben. Wat kleppen ze toch. ‘Zoo'n smerige zuiplap!’ Wie het dat gezeid? Wacht maar liefie, as 'k weer op me stelten sta, dan zal ik je wat an de weet brengen, waar je zes weken over na kan peizen in 't gasthuis!

Wat is dàt nou! Mot ik nou grienen! Grienen, grienen mot ik. Daar leg ik nou as 'n verzopen kreng op de keien en ik mot grienen, als maar grienen, grote kerel, dat ik ben, grienen as 'n meid! Maar 'k voel me ook zo belazerd van binnen. Mot'k nou weer in me dooie eentje die rotwereld in.

Ik ben de lens van de filmcamera; ik ben gericht op een groep menschen aan de wallekant van het Damrak-water. Ze staan om een dronken zeeman, die net uit de gracht is opgehaald. Hij ligt op de steenen, armzalig en druipend, als 'n nat pak vodden.

Van alle kanten stromen nieuwsgierigen aan, nieuwsgierigen naar deze schamele sensatie: een dronken vent, die in het water zeulde en nou is opgehaald. Ze hollen naderbij - wat is daar toch te doen bij de wallekant? ‘Zo'n dronken taddik!’

Ze helpen hem weer op de been; hij bibbert zielig, als 'n verregende kat. Het modderwater druipt uit zijn kleren. Hij zoekt z'n pet! Daar heb je 'm, an de punt van de dreghaak. ‘Hier, vader, je gassie!’ ‘Kijk 'm is grienen, jenevertranen!’ ‘Stel je niet an, meester, je gaat ook liever naar de kroeg as naar de kerk!’

Hij sukkelt verder. Hij sukkelt maar verder. Twee meiden gieren. ‘Wat voor jou, Jet, met die ken je elke morgen de vloer andweilen.’ ‘Ja, en dan te drogen hangen bij 't fornuis.’

Hij sukkelt maar verder. De motregen druilt. Hij is nuchter, z'n centen bennen op en hij voelt zich belazerd van binnen. Voor zijn part kennen ze'n 'm weer in de gracht lazeren, maar hij sukkelt maar verder.

Verzen
door Joh. van der Linde

Danmark

Waar de heuvelen hellen
In vlijende val
Tot het diepliggend dal
Waar de wateren wellen,

En de ruggen in 't rond
Zich bukkende buigen
Tot de grazige grond

Waar in tallooze veelte
De weidebloem bloeit
Door het water omvloeid
Op het drassigst gedeelte,

Daar gaat een mensch met warme zinnen
Den hemeltuin der aarde binnen.

Noorsch fjell

Waar het witte wolgras
Wuift over het ondiepe water,

Waar de berken zijn behangen
Met de doodssluier van zwart baardmos,

Waar boomen te sterven hangen
Over het bodemlooze moeras,

Waar hooge doode stammen
Oprijzen als schrikgestalten in het bosch,

Waar de rotsen zijn bekleed
Met het witgrijs rendiermos,

Waar de groote meren
Springende visschen bevatten,

Waar menschen de eenzaamheid bewonen
Met een schaamle hut,

Waar God de aarde zegende
In de wildheid van haar eigen natuur,

Waar oerkrachten wederopstaan
Om zich aan zichzelf te meten,

Waar naakte ongereptheid
Zich paart aan grootschen wil.

Wat weten schrijvers van de muziek? E.T.A. Hoffmann als musicus

door Jozef Weyand

In zekere Haagsche muzikale kringen werd vroeger wel eens gelachen over een horlogemaker-dilettant pianist: men noemde hem den besten pianist onder de horlogemakers, en den besten horlogemaker onder de pianisten.

Sprekende over Hoffmann, zou men hem (maar niet gekscherend, God beware me!) den besten musicus onder de rechtsgeleerden kunnen noemen, evenzoo onder de schrijvers, teekenaars.

Veelzijdigen brengen altijd iets betooverends met zich mede, een microscopische afspiegeling van een gansche wereld waar in zij leven. En stel u voor zoo'n specimen in dat tijdperk van de Romantische School, kunsttijdperk van gevoelsen zenuwoverspanning, waarvan de meeste en grootste vertegenwoordigers den leeftijd van veertig jaar niet vermochten te bereiken, menschen, geladen met de hoogspanning dier alles uit zijn eeuwenoude voegen lichtende gebeurtenissen en denkbeelden!

Indien men een boekverkooper eens zou vragen: hoe staat het met het debiet van Hoffmanns werken, de man zou nauwelijks verstaan over wien ge het hebt, en eindelijk op de hoogte gebracht, dat ge niet meent Hoffmann von Fallersleben, niet Hoffmann von Hoffmannsthal, zou hij u medelijdend-laatdunkend aanzien als een hopeloos achterlijk type, 'n beetje obscuur zelfs, hij zou u vervolgens verzekeren, dat de Hoffmann, dien gij bedoelt, niet meer gelezen wordt, uit! Het zal wel waar zijn; uitgezonderd hen, die de letteren studeeren, kent niemand den grooten Königsbergschen schrijver dan uit Offenbach's opera Les Contes d'Hoffmann. Zeer schaarsch zullen de hoorders zijn van dit onsterfelijk meesterwerk, bij wie de begeerte opkomt iets naders van het libretto en zijn oorsprong te vernemen.

Maar toch leest ge hem allen zonder het zelf te weten, gij verslinders van Poe, Wells, Conan Doyle, zelfs van Dosto-

jewsky[1)], ja, van alles wat eenigszins aan den bizarren kant ligt. Hij is met enkele zijner tijdgenooten, weliswaar ook met enkele thans geheel vergeten voorgangers in Engeland, een der grootste vertegenwoordigers geweest van een school, die de heele wereldliteratuur beïnvloedde. Maar de geest dier genialen ligt in onze nieuwere literatuur verborgen, als het zout ligt verborgen in het voedsel, om het voor bederf te bewaren. Heel de Europeesche romantische literatuur bouwt voort op enkele groote romanauteurs uit het begin der vorige eeuw[2)]. Wat Hoffmann van de muziek wist?... Zeer veel. Zóóveel, dat hij met Schumann, Berlioz en Wagner, die na hem kwamen, onder de voornaamste figuren uit de geschiedenis der nieuwere muziekkritiek moet gerekend worden. Geen boek over muziekgeschiedenis mag als grondig en compleet gelden als Hoffmann daarin niet met eere wordt vermeld.

In zijn geboortestad, Königsberg, leefde de laatste helft van de 18e eeuw een sterke muzikale traditie.

Frederik de Groote had tijdens den Zevenjarigen oorlog veel Oostenrijksche krijgsgevangenen ondergebracht in Oostpruisen, en onder de hoogere rangen van het Oostenrijksche leger waren vele goede musici met schoone instrumenten. Vorst Lobkowsky bracht er de oude Italiaansche werken van Pergolese, Feo en Durante voor het eerst tot uitvoering.

Een getrouwe schildering van Hoffmanns opleiding, den muziekcultus van Königsberg, is te vinden in zijn fameuzen dubbelroman Kater Murr. ‘Am Tage Johannis Chrysostomi, das heisst am 24 Januar des Jahres eintausend siebenhundert und etliche dazu (1774) wurde einer geboren, der hatte Gesicht, Hände und Füße. Der Vater aß eben Erbsensuppe und goß sich vor Freuden ein ganze Löffel voll über den Bart, worüber die Wöchnerin unerachtet sie es nicht gesehen, dermaßen lachte, daß vor Erschütterung dem Lautenisten, der dem Säugling seinen neuesten Murki vorspielte, alle Saiten sprangen und er bei der atlasnen Nachthaube seiner großmutter schwor: ‘was Musik betreffe, wurde der Kleine Hans Hase ein elender Stümper bleiben ewiglich und immer dar.’

1) Dostojewsky, De Dubbelganger.
2) Welk een nuttig werk doet in dit opzicht Prof. Frantzen met zijn radiolezingen over oude schrijvers!

Darauf wischte sich aber der Vater das Kinn rein und sprach pathetisch: ‘Johannes soll er zwar heißen, freilich kein Hase sein.’ ‘Deze luitspeler’, laat hij zijn ander ik, Johannes Kreisler, aan diens vriend, Meister Abraham, vertellen ‘was de leeraar van mijn tante, de jongste zuster van mijn moeder’. Zij moet een zeer schoone vrouw geweest zijn. Sophie was haar naam, maar men noemde haar bij verkorting Füschen (hier zouden we Fietje zeggen.) Verder vertelt hij dat ‘gesetzte’ mannen, die rekenen en schrijven konden en nog wel meer dan dat, tranen stortten, als zij slechts dachten aan het luitspel van zijn tante zaliger. Zij was een virtuose op dit instrument en men moet zich hier voorstellen welk een diepen indruk het spel en de zang van deze lieve verschijning op het ziekelijk-gevoelig vroegrijpe kindergemoed (toen nog beneden de vijf jaren) heeft gemaakt.

Op een dag echter klaagde hij zeer omdat hij tante Füschen in vele dagen niet gezien had; hij wilde naar haar toe. Het kindermeisje nam hem op den arm en bracht hem naar de slaapkamer van zijn jonge tante; zij lag te bed, doch een oude man, die bij haar waakte, sprong op en gooide verschrikt kindermeid met jongen Ernst Theodoor de deur uit. De ziekte, waaraan zij leed, scheen niet ongevaarlijk te wezen voor hen die haar naderden.

Volgens zijn eigen getuigenis heeft de dood van dit beminnelijk wezen zich als met een starre kille sneeuwvlakte van treurnis over zijn ganschen kindertijd gelegd. Men heeft hem later verteld, dat hij, na de doode stil beschouwd te hebben, langzaam de bedgordijnen losliet en zwijgend enkele oogenblikken staan bleef. Weken achtereen bleef hij in stille rouw, sprak niet, schreide niet, en hij moet in een toestand verkeerd hebben, die ontroering wekte van die hem aanzagen. Men vreesde zelfs voor psychisch nadeelige gevolgen (die zekerlijk niet zijn uitgebleven). De fantastische bizarre Kreisler meende haar later weêrgezien te hebben tijdens het bezoek van een mis in 't Clarissen klooster; hij ontdekte haar achter het gordijn, dat het nonnenkoor van de overige kerkbezoekers afscheidde; zij speelde de ‘trompette marine’, een thans in vergetelheid geraakt strijkinstrument[1)], en zij sloeg

1) La trompette marine was een houten strijkinstrument; driehoekig van vorm en eensnarig; werd bespeeld ongeveer als de violoncelle.

daarbij de oogen ten hemel. De toegewijde liefde voor deze dichterlijke verschijning, haar tragisch verscheiden, haar ongewone begaafdheid, kunnen machtiger factoren samenwerken om een extatische muziekliefde te wekken in een kind van nog geen vijf jaren, de jaren, die beslissen voor de vorming van geest en gemoed?...

Genoemde Meister Abraham was, evenals Kreisler, verbonden aan het hof van Irenaeus, den vorst van een denkbeeldig staatje. Kreisler is er zooveel als hofmusicus; Meister Abraham, een geniaal, vindingrijk man, orgelbouwer, muziekinstrumentmaker, duivelskunstenaar, vervult er een rol als maître des plaisirs, en heeft tot taak met Kapellmeister Kreisler het verstarde dwaas-ceremonieele hofleven met zijn spoken van bedienden, oude verschrompelde hofdames, wat op te vroolijken.

Meister Abraham, blijkt later uit den roman, was voor jaren Kreislers leermeester. Het prototype van dezen was een in Oost-Pruisen bekend musicus, Podbielsky.

In het jaar 1750 werd Königsberg bezet door de Russen en zij brachten er een golf van geestdrift in het versufte muziekleven. Bizonderlijk het huis van een graaf Keyserling was daarvan een centrum. Hier behaalde de (thans geheel vergeten) componist Reichardt[1)] zijn eerste triomfen, aan den vleugel begeleid door den musicus Podbielsky, den vader van hem, die Hoffmanns leeraar was. Deze nu figureert in 'Kater Murr' als Meister Abraham Liskow.

Ofschoon geen groot muziekcentrum, heerschte toch in Königsberg een zoodanige muzikale traditie, dat de knaap Hoffmann er geducht zijn voordeel mee deed. Hij leerde er, en dit tamelijk volmaakt, contrapunt, klavier, viool, harp en zang. Vooral met de laatste kunst heeft hij als leeraar vaak in zijn onderhoud moeten voorzien; hij was een slagvaardig tenor.

Hoffmanns moeder werd reeds tijdens de eerste kinderjaren van Ernst door haar man verlaten; zij was een ziekelijk, overspannen wezen, lijdend aan gedurig voorkomende hysterische aanvallen. Het gezin bewoonde een gedeelte van een groot huis, een soort huurkazerne voor fatsoenlijke lie-

1) Reichardt geb. te Königsberg 1751, gest. 1814. Hoofdwerk La Passion de Metastasio.

den, en het merkwaardige was, dat in dat huis terzelver tijd woonde de moeder van Zacharias Werner, den lateren dichter van Das Kreuz am Ostsee. Zij was, evenals de moeder van Hoffmann, een zenuwlijdster, die tijdens hare hysterische aanvallen uren lang lag te gillen, dat het in het gansche huis te hooren was. Hoffmanns en Werners moeder wisselden daarin elkander af, als in een luguber beurtgezang.

Het waandenkbeeld van Werners moeder was, dat haar zoon de nieuwe messias zou wezen, Hoffmanns moeder hield het er integendeel voor, dat haar zoon door den duivel bezeten was, en zond menig schietgebedje op, om dezen uit te bannen. Twee prachtige tegenhangers dus in één huis. Voeg daar nu aan toe de komische persoon, in de verschijning van Hoffmanns oom, die na de vlucht van diens vader de rol van opvoeder had op zich genomen, de 'O weh Onkel' (nl. naar aanleiding van zijn voornamen Ottfried Wenzel). Deze 'O weh Onkel' speelde, of liever sloeg, met een barbaarsche virtuositeit het spinet en verweet zijn pupil voortdurend gebrek aan rhythmus. Er waren echter tallooze ooms en tantes in Hoffmanns familie, allen rechtsgeleerden, en al die familieleden bespeelden een instrument, sommige zelfs geheel in vergetelheid geraakte, en daarop verklankten ze eveneens ook langvergeten muziek o.a. van Stamitz, Wagenseil en meer van dien aard. Ziedaar een vluchtige schets van deze familie in de stad, waar toen Kant het hoogleeraarschap bekleedde, in den tijd van den Geestenziener Swedenborg, den tijd, dat reeds in de verten het onweer van de Fransche Revolutie begon te rommelen; tevens dien van Beethovens jeugd.

Zijn muzikale opleiding werd echter, hoe ernstig ook opgevat, beschouwd als een bijkomstigheid. Klavierspel, orgelspel, harmonieleer, contrapunt, teekenen, schilderen, goed; maar de loopbaan, die men voor hem had bestemd, was die van rechtsgeleerde. Hoe kon het anders in een familie van lieden, die allen meer of minder hun bestaan vonden in deze faculteit, de geschiktste om in geval van groote talenten op te klimmen naar de hoogste posities.

Een zeer vaak voorkomende, karakteristieke misstap van jongemenschen op den levensweg, op den weg naar het ideaal, is de volgende. Te ongelegener tijd vat een jongeman, nauwelijks de knapenjaren voorbij, een denkbeeld op van

dit of dat te willen worden. En nu is het van het grootste gewicht voor het verdere leven, voor zijn levensgeluk, voor de harmonie van zijn bestaan, of dit idee wel of niet in het diepste van de ziel werd geboren, of m.a.w. dit iets overeenkomt met zijn aangeboren natuur dan wel een bedrieglijk beeld van iets, dat men meent te moeten najagen om gelukkig te kunnen zijn. Op den fatalen leeftijd van om en bij de dertien gelooven we soms tot iets geroepen, ja uitverkoren te zijn, terwijl dit geloof berust op de zucht onze ijdelheid te willen voldoen, iets begeerenswaardig, waarin we meenen te zullen schitteren in de toekomst. Dubbel gezegende in wien natuur, talent, instinct voor het weten, wat men daartoe te doen en te laten heeft, samenvallen; die niet door een drogbeeld, of droggevoel bezocht werd. Geen gelukkiger individuën dan zij, die op deze jaren reeds het ideaal koesterden dat met hun natuur en aanleg overeenkwam. Wee hem, die op een onzalig uur gedwongen wordt de oogen te openen om de nuchtere hatelijke waarheid te zien. Een woord, een gebaar, een afgeluisterd gesprek, een afbeelding, een verhaal kan het bewerken, dat ge u bij het leger der ontspoorden, ontgoochelden gaat voegen.

Dit geschiedde voor Ernst Theodor Wilhelm door het luisteren naar de gesprekken, die men in zijn familie voerde over een jongeren broer van zijn oom, die, hij vertelt het in zijn Kater Murr, reeds vroeg het muzikale nest had verlaten, en in de residentie in de onmiddellijke nabijheid van een vorst tot groote maatschappelijke hoogte steeg als Legationsrat. Dit personage was het glanspunt van de familie, hooger kon men in de gegeven omstandigheden niet stijgen. De discoursen van de familieleden onderling liepen rond dit schitterend persoontje als de planeten rond de zon; de Legationsrat heeft dit, de Legationsrat heeft dat gezegd.

Zoodoende werd de immer intense aandacht van den jongen Ernst naar een enkel punt getrokken, en dit in de jaren waarin de onzeker rondtastende ziel zoo ontvankelijk is voor de lokstem der eerzucht.

De beeltenis van den Legationsrat hing in de pronkkamer en geen schooner wensch koesterde Hoffmann dan evenzoo gepruikt, gefriseerd, gekleed rond te loopen als de Oheim op dat portret. Deze wensch stemde niet weinig overeen met

dien van den O weh Onkel, en dat de Kunst misschien zijn eigenlijke roeping kon wezen, kwam helaas niet, of misschien heel vaag, bij hem op; vooral niet wijl er in den familiekring daarover nooit anders gesproken werd dan van de aangename dingen, die dienen tot de vervroolijking van het leven. Hij schreed dan ook snel voort op den loopbaan van de jurisprudentie, hoe zou het anders, hij met zijn gevoelig brein, dat in staat was alles in zich op te nemen, om er mee te schitteren.

Het is zeer opmerkelijk voor Hoffmann, dat hij zijn ander ik, Kapellmeister Kreisler, zijn rechtsloopbaan ‘de scheeve richting’ laat noemen. Niemand had hem er opmerkzaam op gemaakt, en hij had zoo'n haast gehad in die richting voort te gaan, dat hij niet eenmaal de gelegenheid had waargenomen eens om te zien, de scheeve richting op te merken, die zijn leven nam. De Kunst echter is niet tevreden met op halve kracht te drijven; zij wreekte zich ook op den armen jongen Hoffmann. Toen hij zich eenmaal uit de ban van een fataal denkbeeld had losgerukt, was het wel wat laat om te herbeginnen; ‘zu spät trat die Befreiung ein!’ roept Kreisler wanhopig uit, en hoewel al wat de halfwaanzinnige Kapellmeister zegt, ietwat bokkesprongachtig, potsierlijk halfmeenens geuit wordt, heb ik een dikke potloodstreep onder dat ‘zu spät!’ getrokken; ik voel wel, dat achter dit harlekijn-achtige maskeradegedoe een grijnslach ligt om eigen smart en mislukking, welke hij op die manier dacht weg te ‘spatzen’, een hansworst, die zijn eigen ongelukkige liefde parodiëert.

Dezen trek vinden we in Hoffmanns gansche opus terug. Zijn zielepijn lijden we mee in zijn poëzie, in zijn caricatuur, bizarrerie, sprookje, artikel; in zijn muziek echter treedt nooit zijn persoonlijkheid te voorschijn.

Bij een Schumann zien wij het anders gebeuren, we zien hem op den verkeerden weg, maar door zijn vader gedwongen; de candidaat in de Rechten blijft echter zijn muze trouw, en zij hem, hij ziet derhalve zijn trouw met de zegepraal beloond, hij wordt de groote componist; doch ook hij moest zijn tekort gedane kunst met een bitter zoenoffer betalen, hij is nooit de groote klavierheld kunnen worden, dien hij zich gedroomd had; zijn vrouw, de begenadigde Clara Schumann,

moest zijn werk verdedigen (en hoe machtig schoon heeft zij voor hem gestreden!)

Mij dunkt, het berouw, de moreele kater, het schoone ideaal verzaakt te hebben, is vaak in Hoffmanns helden terug te vinden; het treedt in velerlei vormen op. En ik denk daarbij onmiddellijk aan Anselmus uit het heerlijk sprookje 'Der Goldene Topf', den jongeling, die om zijn reinheid van ziel, zijn vrij zijn van Weltklugheit, uitverkoren wordt 'die grüne Schlange' te aanschouwen, de lieflijke fee, namelijk, uit het ondergegane rijk Atlantis. Hij bemint haar, het goddelijk droombeeld van den dichter. Maar helaas, toch laat hij zich van den ingeslagen weg naar het ideaal afvoeren door de behagelijk gezellige, goed in haar vleesch zittende, naar den stand van Frau Geheimrat smachtende fräulein Veronica, weshalve hij door Archivarius Lindhorst, salamander uit het verzonken rijk Atlantis, in een flesch gevangen wordt gezet. Of men het moet betreuren; of hijzelf, Hoffmann, gegronde reden had te betreuren, dat hij te lang de muziekstudie, en wel in de jaren, die er op aan komen, heeft verwaarloosd?... Wie zal het beamen, wie tegenspreken? Is alles niet onafwendbaar, wat den levensweg kruist? Is juist datgene wat ons schijnt de nederlaag te brengen soms niet hetzelfde wat ons te zekerder naar onze hoogere bestemming leidt? Zoo, zeker, zal het met Hoffmann het geval zijn geweest.

Wat zouden we sterker gemist hebben in de wereld der kunst; den componist Hoffmann of den dichter Hoffmann? Om mij tot zijn twee voornaamste gaven te bepalen, de muziek of de dichtkunst, welke der beide moest opgeofferd worden?

Of het kon zijn dat bij een ernstige diepe muziekstudie Hoffmann de groote toondichter zou zijn geworden, een symphonische, een opera-, of een kerkcomponist, die in een adem genoemd had mogen worden met een Haydn, een Rossini, Weber, een Hasse? is thans, nu zijn tijd op zulk een afstand ligt, geen vraag meer. Zelfs Lörtzing[1)], die dezelfde stof tot muziekdrama verklankt heeft (Undine) heeft hij niet vermocht naar de kroon te steken.

Een machtig scheppend muziekgenie breekt zich altijd baan, zelfs, wonderlijk feit, zonder omvangrijken muzikalen leergang. De voorbeelden in de muziekgeschiedenis zijn daar om

1) Lörtzing, componist van Undine, Czar und Zimmermann.

het te bewijzen; Rossini, Moussorgsky. Wat in die gevallen in het licht komt, moge ernstige tekortkomingen vertoonen, maar het is iets, iets, dat zich manifesteert door den hevigen gloed waarin het ontstaan is, en zich altijd kenmerkt door sterke oorspronkelijkheid. Het is niet alles gelouterd goud, maar het is goud.

Laten we er ons in verheugen, dat Hoffmann door zijn rechtsloopbaan en tevens door zijn veelzijdigheid, in de spheren kwam, waar assessors, archivariï en ander soort beambten uit de burgerlijke wereld hem omdwarreld hebben, want ook hen heeft hij belicht met den straal van zijn origineel dichtersgenie, en ze voor ons laten rondwandelen en handelen in zijn tooverachtige vertellingen en sprookjes. Hij voelde de behoefte die grauwe alledagswereld te herscheppen, zoodanig wonderlijk en betooverend, tot hij er wederom in leven en ademen kon. Aan die behoefte hebben ze hoogstwaarschijnlijk hun aanzijn te danken.

Toen hij, na in Glogau zijn studie voortgezet te hebben, in Posen zijn carrière reeds als assessor bedierf met zijn scherphatelijke caricaturen, kon het lijken alsof hij wederom de mislukte man zou worden; maar al hetgeen daarop volgde moest bijdragen tot zijn louteringsproces. Daar, in Posen ook, ontmoette hij de vrouw, (een Poolsche) die hem, den extravagant, den drinker, doordraaier, nachtvlinder voor den ondergang behoedde, hem bond aan het tot ernstigen arbeid noodzakelijk, huiselijke leven. Zij was het, door wier vrouwelijke opoffering en zorg het hem mogelijk gemaakt werd den vreeselijken tijd van zijn overplaatsing in het naargeestig nest Plozk door te komen zonder tot uitersten te geraken.

Te Warschau, in 1804 onder Pruisische overheersching, waar hij, na de trieste periode te Plozk, overgeplaatst werd, als Gerichtsrat, vangt een waarlijk fantastisch leven aan. Hij neemt zijn intrek in enkele der vele vertrekken van een paleis in de Fretastraße, een derde étage. Hij is tot over zijn hoofd weggedoken in paperassen van het gerechtshof. Warschau, hoewel onder Pruisisch protectoraat, had niets van een Duitsche, zelfs niet van een Europeesche stad. Straten van enorme breedte, paleizen in de schoonste Italiaansche stijlen, verheffen zich naast houten hutten, die op invallen staan, rijkdom

en armoede, aziatische luxe naast verregaande onzindelijkheid en verwaarloozing; een volk, dat nooit stationair, immer als een doortrekkende maskerade zich vertoont. Contrasten als in de sprookjes van Duizend en een Nacht. Joodsche kooplieden, prevelende monniken, zwermen van de schoonste vrouwen in mantels van de geschakeerdste kleuren; oude en eerwaardige Poolsche heerschappen met lange snorren, gekleed in wonderlijke zijden kaftans met sabelbont, bewonderenswaardig gewiekste jongelieden, naar de laatste Parijsche mode gekleed, Turken, Grieken, Russen en Italianen en Franschen. Voeg daarbij de allertoegeeflijkste politie, die men zich denken kan, en die nergens en nimmer het pleizier der bevolking verhindert; een nationaal theater, een uitmuntende Fransche troep, een Italiaansche opera, een Duitschen schouwburg, danshuizen op de allerorigineelste wijze ingericht. Pelgrimspleisterplaatsen in de nabijheid der stad. Zijn boezemvriend, Hitzig, de dichter, bewoont in het belendende huis dezelfde etage; als zij hun vensters openen, kunnen zij met elkander spreken, en gedurende heele nachten fantaseert Hoffmann op die wijze voor Hitzig aan het klavier. Welk een rijke mijn van materiaal tot picturale caricaturen en belangwekkende tafreelen voor den artist Hoffmann! Maar de man van genie, van hevig geladen werkkracht, zit gekluisterd aan zijn schrijftafel, waarop de acten steeds maar onrustbarend zich opstapelen. ‘Ik had me’, zoo schrijft hij aan zijn vriend Hippel, ‘voorgesteld hier te dichten, te componeeren. Ik wilde de muzen oproepen in de geurige boschjes van Laziensky of in de breede lanen van den Saksischen Tuin, en ziedaar de reus Gargantua begraven en bewegingloos onder dikke bundels acten, als evenzoovele rotsblokken daar neergeworpen door den donderenden Jupiter, en Der Renegat (een zangspel) zucht onder het gewicht van drie moordenaars, die, op het punt naar het bagno te vertrekken, zich wreken door dezen laatsten moord. Warschau is een zeer levendige stad, zeer rumoerig; bovenal in de Fretastraße, waar ik woon. Gisteren, Mariahemelvaartsdag, liet ik mijn acten even rusten en zette me voor het clavecimbel, ik trachtte een sonate te componeeren, om me te verstrooien. Helaas, ik bevond me weldra in de positie van den razenden musicus van Hogarth. Juist onder mijn vensters verhief zich

een gekrakeel van meelkooplieden, twee vrachtrijders en een schipper; de partijen pleitten zeer energiek voor een fruitkoopman, die zijn zaak in een kelder houdt, niet ver vandaar. Om het geval nog erger te maken, begonnen plots de klokken van de Dominicanerkerk, tegenover mij, te luiden, dicht bij het Dominicanerkerkhof sloegen vrome catechisanten een paar oude bekkens, de honden van de buren blaffen en huilen en daar trekt juist de ruitertroep van Loembach voorbij met gestoken trompetten en Turksche trom; een troep varkens komt uit de Neustraße en loopt juist in den weg; welk een geschreeuw, welk een geknor, welk een helsche worstelstrijd!... Ik werp mijn pen neder, trek mijn schoenen aan en ga er van tusschen.'

Volgt een heerlijke wandeling in de nabijheid van de stad. De zoogenaamde rumoerige tijden van heden waren toen den denkers en kunstenaars niet geheel onbekend, naar men ziet. De muziekplaag van de radio's, natuurlijk, men kende haar niet, maar een zanggebler, een gefiedel, een getoeter op de waldhoorn, een gesmacht op de fluit golfde u tegen uit kerken, muziekinstituten en burgerhuizen. (Lees over de muziekplaag in Bachs tijd vooral de muzikale gedenkschriften van Burney, en Un voyage musical au pays du passé, van Romain Rolland). Neem o.a. kennis van Hoffmanns kwellingen, uit zijn 'Der Musikfeind'. De veelgeplaagde, rust en stilte zoekende Kapellmeister Kreisler, genoodzaakt op muzikale thé's valsch zingende jonge dames (leerlingen van hem) te accompagneeren, domme kletspraatjes over de muziek mee aan te hooren en er op te antwoorden. Bleek en moe thuisgekomen, o schrik, wacht hem wederom krijschend maagdengezang, dat door de open vensters der buren de gansche straat doorgalmt, het gemauw van een hoorn en valschgestemde violen. De muziek der stilte, onontbeerlijk om zich in eigen geest te verdiepen, de stem zijner muze te beluisteren, ze was, is en blijft duur voor den armen musicus, dichter, schilder, teekenaar, rechtsgeleerde, tooneelspeler, tooneelmachinist, kapellmeister Hoffmann, een chimère. Den eersten de besten bemiddelden pruldilettant wordt ze geschonken zonder dat hij er iets mede weet aan te vangen. Verloren, voor immer, de kostbare jeugdjaren, die Hoffmann voor zijn kunst onbenut had laten voorbijgaan.

Het was dan meestal diep in den nacht, en na den afslovenden arbeid voor het gerechtshof, dat voor hem eindelijk de heerlijke ure aanbrak om voor zich zelf te kunnen werken. Hij zette zich aan het clavecimbel, componeerde meest tot aan het dagbegin. En hij speelde het klaar niettegenstaande zijn nachtelijke muzikale escapades, een minimum van rust en slaap, zijn rechtsfunctie met zulk een stipte nauwgezetheid uit te oefenen, dat zijn acten om haar keurigen, strengen stijl de bewondering opwekten van zijn veeleischendste superieuren; hier niets van die dichterlijke vrijheden, of afdwalingen van een dichterlijk gemoed, iets wat men zoo licht vergeeft aan kunstbegaafden, gedwongen in een maatschappelijke loopbaan het levensonderhoud te vinden. De man leek twee stel hersens te bezitten, om ze beurtelings naar eigen verkiezing te kunnen uitschakelen. Aan de eene zijde het vermogen van objectief oordeelen in geschriften van een zakelijkheid om den nuchtersten zakelijkheidsfanaticus jaloersch te maken, aan de andere zijde een fantasme dat kon buitelen, zweven, uitbarsten, razen en lyrisch zingen; het bevatte het demonische, het spookachtige, soms hemelsche reinheid, tooverachtige, ook scherpsnijdende, ja wreede ironie, sarcasme, dat brave lieden, hem lezend, een kruisje liet slaan. Hij is hard soms, zelden christelijk innig. Heine[1)] zegt van hem, (doch dit blijft voor zijn rekening) ‘Hoffmann war als Dichter viel bedeutender als Novalis... Die große Ähnlichkeit zwischen beiden Dichtern besteht wohl darin, daß ihre Poesie eigentlich eine Krankheit war. In dieser Hinsicht hat man geäußert, daß die Beurteilung ihrer Schriften nicht das Geschäft des Kritikers, sondern des Artzes sei... Wenn Hoffmann seine Toten beschwört und sie aus den Gräbern hervorsteigen und ihn umtanzen: dann zittert er selber vor Entsetzen, und tanzt selbst in ihrer Mitte, und schneidet dabei die tollsten Affengrimassen. Wenn aber Arnim seine Toten beschwört, so ist es als ob ein General Heerschau halte, und er sitzt so ruhig auf seinen hohen Geisterschimmel, und läßt die entsetzlichen Scharen vor sich vorbei defilieren, und sie sehen ängstlich nach ihm hinauf und scheinen sich vor ihm zu fürchten. Er nickt ihnen aber freundlich zu’.

Niettegenstaande al hetgeen hem hier zijn volkomen ont-

1) Heinrich Heine, Die Romantische Schule.

plooiing in het rijk der tonen belemmerde, was toch Warschau voor hem een betrekkelijk gelukkige tijd. De geestdriftige amateur, die hij tot nog toe was, wist een groot aantal mede-amateurs te interesseeren voor een maatschappij tot het geven van concerten, daarmee verbonden tevens een zangschool. Men verstrekte hem daartoe de noodige gelden en drie orkestconcerten hadden plaats onder zijn leiding in het Oginskipaleis, dit alles met grooten bijval.

Deze onderneming slaagde zoo goed, dat men kon overgaan tot aankoop van het Minzkpaleis, dat, wijl het door een brand geleden had, werd gerestaureerd. Hij zelf ontwierp voor de schilders de decors en schilderde in eigen persoon de fresco's voor de verschillende lokalen. Zoodra hij met zijn werk voor het Regentschap gedaan had, begeeft hij zich naar het Minzkpaleis, stijgt op de ladder, en omgeven van zijn verfpotten, daarbij een flesch tokayer, gaat hij koortsachtig aan den arbeid. Een dezer zalen moest dienen als bibliotheek, een andere had hij in Egyptischen stijl gedecoreerd. In dit kabinet had hij te midden van groteske godheden van Egypte, caricaturen geplaatst van verschillende leden van het genootschap, gesierd met drakenvleugels en slangenstaarten. Doch al deze werkzaamheden deden hem geenszins zijn ambt verwaarloozen. Meermalen gebeurde het, dat cliënten, die met elkander een contract wenschten af te sluiten, hem opzochten in het Minzkpaleis, en ze stonden verbaasd als ze hem van zijn ladder zagen stijgen, zijn handen wasschen, om hen vervolgens naar zijn cabinet te geleiden, waar hij voor hen in den kortst mogelijken tijd gerechtelijke protocollen opstelde, welke handelden over de ingewikkeldste zaken.

Den derden Augustus 1806, geboortedag van den Koning van Pruisen, had de inwijding van de nieuwe localiteit plaats. In de prachtige zaal dirigeerde Hoffmann zijn orkest, en het publiek bewonderde de kalmte, de nauwgezetheid, waarmee hij zich kweet van zijn taak.

Niettegenstaande zijn gewone beweeglijkheid, die, gelijk tijdgenooten beweerden, iets weg had van die eens duivelschen kobolds, bleef hij meester over zichzelf en het orkest. Bovenal in de werken van Mozart, zijn uitverkoren meester, ontplooide hij zijn talenten. Het moet voor hen die hem van nabij kenden een genot geweest zijn hem aan het ontleden te hoo-

ren van werken als ‘Die Zauberflöte’ en ‘Don Juan’. Ja, de beginselen en de traditie, die hij vastlegde tot het opvoeren van de laatste opera, hebben nog hun nawerking gehad tot in onzen tijd; Gustav Mahler dirigeerde te Weenen de ‘Don Juan’ volgens de principes van Beethovens tijdgenoot E.T.A. Hoffmann.

Een gelukkige idyllische tijd kan echter voor een artiest van het soort Hoffmann niet lang duren.

Het nieuws van den noodlottigen afloop van den slag bij Jena drong ook door tot Warschau. Hoffmann echter en zijn troep, die zich in hun muzikaal feu sacré weinig van de politiek aantrokken, kwam het niet in de gedachte, dat het zwaard van den Corsicaan ook hem kon treffen. De theaters en concertzalen vulden zich iederen avond met bezoekers. De Polen verheugden zich op hun komende bevrijding van het Pruisische juk, de Duitschers bezochten de theaters in de hoop er wat nieuws omtrent den politieken toestand te vernemen. Weldra deed het Russische leger zijn intocht in Warschau. De straten overstroomd met kozakken, Tartaren, Baschkiren, met cavalerie en artillerie. Een betooverend schouwspel voor een romanticus. Als een sluwe kobold gleed het ietwat gedrochtelijke manneke tusschen de menigte door, was overal en nergens en hij observeerde voor hem geheel nieuwe militaire tafreelen.

Een ongelooflijke wanorde kwam over de bevolking bij den intocht van het Fransche leger. Daarbij, al de functionarissen van het oude regime verloren hun plaats. Hoffmann in de grootste verlegenheid. Weliswaar werd een fonds voor de ambtenaren gedeeld, maar de middelen konden niet lang uitreiken. Hij zag zich echter ontlast van zijn vreeselijke gerechtspapieren, hij had geen gerechtszittingen meer bij te wonen, en kon zoo veel hij lust had flaneeren door Warschau's straten. Iedere morgen vond hem met zijn vrienden in het koffiehuis, vandaar gingen ze de troepenrevue zien, die Napoleon elken dag langs zich liet voorbijtrekken.

Het Minzkpaleis echter werd gedeeltelijk bezet door generaal Daru. Toen evenwel de orde wat hersteld was, vonden er weer als vroeger concerten plaats. Paër, de kapelmeester van Napoleon, werkte mee aan die muziekuitvoeringen, tot

ergernis van Hoffmann, die een beslisten afkeer had van dezen componist en zijn composities[1].

Dit leventje echter van musiceeren, en erover praten met vrienden in 't café, lag den nieuwbakken kapelmeester wel. Niets liever wenschte hij dan op dezen weg voort te gaan, en naam te maken. Maar de tegenwind bleef niet uit. Ten eerste was hij door geldnood gedwongen zijn mooie appartementen te verlaten, die hij in de Krakaustraße gehuurd had, en met zijn vrouw en kind in trek te nemen in eenige kamers van het door militairen bezette Minzkpaleis; maar daarenboven werd hij gevaarlijk ziek. Wegens zenuwkoortsen moest er dag en nacht bij hem door vrienden worden gewaakt, en hij werd onverdraaglijk prikkelbaar jegens hen die 'm verpleegden. Hij verweet zijn oppassers ongeschiktheid en verwarde ze met muziekinstrumenten. ‘Vandaag,’ riep hij uit, ‘heeft de fluit me weer gruwelijk geërgerd,’ en hij bedoelde daarmee een zijner vrienden, die een zeer zacht en kwijnend stemgeluid had. Een anderen keer zeide hij gedurende een ganschen namiddag gekweld en gemarteld te zijn door de fagot, daarmee doelende op zekeren M... die een krachtige basstem bezat.

‘Ik ben zeer verheugd u te zien,’ zei hij op een nacht tot zijn boezemvriend, toen zijn toestand zeer kritiek was, ‘de anderen begrijpen mij niet; reeds sinds lang heb ik u willen doen kennen de schoonheden van Die Zauberflöte. Terwijl ik dezen namiddag alleen was, heb ik de geheele opera gehoord. Daarna zette hij zich voor zijn vriend aan het ontleden van de opera, deel na deel, met een levendigheid en een welsprekendheid, die den ander verbaasde[2].

Zijn krachtig gestel echter won het in dezen gevaarlijken aanval. Maar aangezien er zich weinig bestaanskansen hier in Warschau meer aanboden, besloot hij, naar Berlijn te vertrekken, in de hoop daar opnieuw vlot te geraken in de toen zoo uiterst ontzenuwenden, verwarden, en vooral onzekeren tijd. Drie jaren had hij te Warschau doorgebracht.

(Wordt vervolgd)

1) Ferdinand Paër, geb. te Parma 1771, gest. te Parijs 1839. Componeerde van zijn 14e jaar af opera's. Beschermeling van Napoleon; directeur der Italiaansche opera en de Grand Opéra te Parijs.
2) Zie zijn Tagebuch.

Proza van Voltaire
vertaald door Dirk Coster
Candide, of het optimisme[1)]
Uit het Duitsch door den Heer Dr. Ralph
In het Fransch overgeschreven door den Heer de Voltaire
Thans in het Nederlandsch overgebracht door den Heer Coster

Hoofdstuk XIII
Hoe Candide moest scheiden van de schoone Cunégonde en het oude vrouwtje

Toen de schoone Cunégonde de levensgeschiedenis van het oude vrouwtje had gehoord, bewees zij haar alle beleefdheden die men aan een persoon van haar stand en verdienste verschuldigd is: ook nam zij haar voorstel aan; zij vroeg alle opvarenden, de eene na den andere, om haar hun lotgevallen te vertellen. En zij zoowel als Candide moesten toegeven dat de oude vrouw gelijk had. 't Is wel jammer, zeide Candide, dat de wijze Pangloss, tegen alle gebruiken in, bij een auto-da-fé is opgehangen, hij zou ons bewonderenswaardige dingen hebben kunnen zeggen over het lichamelijke en geestelijke kwaad dat zee en aarde overdekt, en ik zou nu wel zoo-

1) De vertaling der vorige hoofdstukken is eveneens in ‘De Stem’ verschenen.
Voor wie den inhoud van Voltaire's onsterfelijke kleine roman niet kent, diene het volgende: Candide groeit op in het kasteel Thonder-ten-Tronck. Hij heeft als leermeester de groote philosoof Pangloss die hem leert ‘dat alles ten beste geschikt is in deze beste der werelden.’ Hij wordt verliefd op zijn pleegzusje Cunégonde, en daarom door den baron haar vader met twintig schoppen onder zijn achterste van het kasteel gejaagd. Hij wordt door de Bulgaren als soldaat geronseld, vlucht midden uit een veldslag tusschen de Bulgaren en Abaren weg, komt in Amsterdam terecht, vindt Pangloss terug, wordt door een goeden Doopsgezinden koopman opgenomen. Op een koopmansreis naar Portugal vergaat hun schip in de haven van Lissabon, tijdens de aardbeving. Zij komen berooid aan land, Pangloss wordt wegens vrijmoedige meeningen door de Inquisitie gegrepen en verbrand, Candide alleen maar gegeeseld. De schoone Cunégonde, wier kasteel door de Bulgaren verbrand is en die door de soldaten als prijs werd meegevoerd, woont als vriendin van den groot-inquisiteur het auto-da-fé der ongelukkigen bij. Zij laat den bewusteloozen Candide naar haar woning brengen, waar hij door haar en een oude vrouw verpleegd wordt. De inquisiteur treedt binnen, wil Candide dooden, doch wordt in het gevecht zelf door Candide doorstoken. Candide en Cunégonde vluchten samen, huren een schip voor Zuid-Amerika. - Intermezzo: de oude vrouw vertelt haar levensgeschiedenis. Dan komen zij in Buenos-Ayres aan enz. In dezen kleinen roman, waarin alle ellende en boosheid van de menschheid lachend verteld wordt, heeft men ook het proto-type te zien van Dostojevsky's ‘de Idioot’. Jarenlang had Dostojevsky een papier boven zijn schrijftafel hangen met de woorden: ‘de Russische Candide schrijven’. Men nam altijd aan dat Dostojevsky dit plan niet heeft uitgevoerd. Doch het lijkt mij vrijwel duidelijk, dat het wel is uitgevoerd. ‘De Idioot’ is de Russische herneming van het Candide-motief: de argelooze mensch temidden van de gemeenheid en ellende dezer wereld. En moge de Fransche Candide schraal worden naast de diepte, de breedheid en rijkdom van deze Russische herhaling, één ding heeft Voltaire op Dostojevsky voor: de rustige aanvaarding en de wijze heldere vroolijkheid, en de katharsis ons door deze glimlach genadig geschonken.

de vertaler

veel kracht in me voelen, om hem in alle eerbiedigheid een kleine tegenwerping te maken.

Terwijl iedereen zoo bezig was, om zijn levensgeschiedenis te vertellen, vorderde het schip gestadig over de wateren; men kwam in Buenos-Aires aan. Cunégonde, kapitein Candide en het oudje maakten hun opwachting bij den gouverneur Don Fernando d'Hara, y Figueora, y Mascarenes, y Lampourdus, y Souza. Deze man was trotsch gelijk het den drager van zooveel namen betaamt; hij sprak de menschen met de edelste verachting aan, hij droeg de neus zoo hoog, hij verhief zijn stem zoo onverbiddelijk, sloeg een zoo gewichtige toon aan, hield er een zoo verheven gang op na, dat allen die hem groetten hem graag geslagen zouden hebben. Hij had een woedende liefde voor de vrouwen, - iets schooners dan Cunégonde leek hem op dit gebied niet bestaanbaar. Het eerste wat hij vroeg was, of zij soms de vrouw was van den kapitein. De toon waarop hij dit vroeg maakte Candide ongerust; hij durfde niet zeggen dat zij zijn vrouw was, aangezien zij het in werkelijkheid niet was; hij durfde niet zeggen dat zij zijn zuster was, aangezien zij dat heelemaal niet was, en hoewel deze leugen vroeger bij de Ouden zeer in zwang was en ook de modernen van groot nut had kunnen zijn, was zijn ziel te zuiver om de waarheid niet te verraden. Mejuffrouw Cunégonde, zoo zeide hij, zal me de eer aandoen met mij te trouwen, en wij smeeken Uwe Doorluchtigheid ons huwelijk te willen doen voltrekken.

Don Fernando d'Ibara, y Figeuora, y Mascarenes, y Lam-

pourdos, y Souza, glimlachte grimmig terwijl hij zijn snorren opstreek en gaf kapitein Candide bevel naar zijn compagnie te gaan en deze de revue te passeeren. Candide gehoorzaamde, de gouverneur bleef met Cunégonde alleen. Hij openbaarde haar zijn hartstocht, verzekerde haar dat hij haar morgen huwen zou voor het Altaar der Moederkerk of anderszins, al naar het hare bekoorlijkheid behaagde. Cunégonde vroeg hem een kwartier om tot zichzelf in te keeren, de oude vrouw te raadplegen en te besluiten.

Het oudje sprak tot Cunégonde als volgt: Mejuffrouw, U hebt twee en zeventig kwartieren en geen cent; het hangt van Uzelf af om de vrouw van den grootsten Heer van Zuidelijk Amerika te worden die een zeer fraaie snor heeft; is het nu Uw zaak, om U te laten voorstaan op een boven alle beproeving verheven trouw? U bent door de Bulgaren verkracht; een Jood en een inquisiteur hebben Uw gunsten genoten: het geeft ons zekere rechten. Ik moet eerlijk zeggen dat ik in Uw plaats geen enkel gewetensbezwaar zou hebben om Mijnheer de Gouverneur te trouwen en meteen het fortuin van Mijnheer de kapitein te verzekeren. Terwijl de oude vrouw zoo sprak met alle bezonnenheid die ervaring en leeftijd den mensch verleenen, zag men een klein schip de haven binnenzeilen; het had een Alcade en zijn dienaren aan boord, en ziehier wat er gebeurd was.

Terecht had de oude vrouw vermoed, dat het een minderbroeder was, die in de stad Badajoz het geld en de juweelen van Cunégonde gestolen had, toen zij overhaast met Candide vluchtte. Deze monnik wilde enkele dezer edele steenen aan een juwelier verkoopen; de koopman herkende ze als het voormalig eigendom van den Grootinquisiteur. Voor hij gehangen werd, bekende de minderbroeder dat hij ze van anderen gestolen had: hij wees de desbetreffende personen aan, en den weg dien zij genomen hadden. De vlucht van Cunégonde en Candide was reeds bekend geraakt; men vervolgde hen tot Cadix, men zond hen zonder verwijl een schip achterna. Het schip was reeds binnen de haven van Buenos Ayres, het gerucht verspreidde zich dat er een alcade aan wal zou stappen, en dat men de moordenaars van Monseigneur de Grootinquisiteur zocht. Het slimme oudje zag oogenblikkelijk wat in dit geval gedaan moest worden: U kunt niet

vluchten, zeide ze tot Cunégonde, en U hebt ook niets te vreezen; niet gij hebt Monseigneur gedood; en bovendien zal de gouverneur die U liefheeft, niet dulden dat men U leed doet: blijf! Zij rept zich dadelijk naar Candide: ‘Vlucht,’ zegt ze, ‘of u bent binnen het uur verbrand.’ Er was geen oogenblik te verliezen; maar hoe te scheiden van Cunégonde? en waarheen te gaan?

Hoofdstuk XIV
Hoe Candide en Cacambo ontvangen werden bij de Jezuïten van Paraguay

Candide had uit Cadix een knecht medegebracht, gelijk men er velen vindt aan de kusten van Spanje en in de koloniën: hij was een kwart-Spanjaard, geboren uit een halfbloed in de Tucuman. Hij was koorknaap geweest, sacristijn, matroos, monnik, briefdrager, soldaat, lakei; hij heette Cacambo, en hield veel van zijn meester, omdat zijn meester een zeer goed mensch was. Hij zadelde in de grootste haast de beide Andalousische paarden: Vooruit meester, laten we doen wat het oudje ons zegt; laten we gaan, en rennen zonder omzien. Candide vergoot veel tranen: ‘O mijn lieve Cunégonde! moet ik U nu verlaten, juist nu Mijnheer de Gouverneur onze bruiloft wil maken? Cunégonde, met wie ik van zoo ver gekomen ben, wat zal er van U worden?’ - Er zal van worden wat zij ervan maken kan, zei Cacambo, de vrouwen zitten nooit met zichzelf verlegen; God voorziet daarin; laten we er vliegensvlug vandoor gaan.

- Waar breng je me heen? welke kant gaan we uit, wat moeten we zonder Cunégonde beginnen? zeide Candide. - Bij de H. Jacob van Compostella! zeide Cacambo, U zoudt immers oorlogvoeren tegen de Jezuïten; laten wij nu oorlog voeren vóór de Jezuïten: ik ken vrij goed de weg, ik breng U in hun rijk; zij zullen blij zijn wanneer zij een kapitein krijgen die de Bulgaarsche exercities kent; U zult prachtig fortuin maken: en wanneer men in de eene wereld niet aan zijn trek kan komen, dan lukt het allicht in de andere; het is een groot genoegen weer eens nieuwe dingen te zien en te doen. ‘Je bent dus al eens in Paraguay geweest,’ zeide Candide. ‘Wel ja zeker,’ zei Cacambo, ‘ik ben keukenjongen geweest in het college van de H. Wederopstanding, en ik ken

het rijk van los padres als de straten van Cadix. Het is een bewonderenswaardig geval, dat rijk. Het is nu al drie honderd uren in doorsnee groot, en verdeeld in dertig provinciën. Los Padres hebben er alles, en het volk niets; dat is een meesterstuk van redelijkheid en rechtvaardigheid. Wat mij betreft, ik heb nooit zoo iets goddelijks meegemaakt als los padres, hier doen ze den koning van Spanje en Portugal den oorlog aan, en in Europa nemen ze deze koningen den biecht af, hier slaan ze de Spanjaarden dood, die ze in Madrid naar den hemel zenden; dat verrukt me; vooruit op weg: U wordt nog de gelukkigste van alle menschen. Wat zullen los padres blij zijn, wanneer zij hooren dat er een kapitein komt die de Bulgaarsche exercities kent.'

Zoodra zij bij de eerste verschansing aangekomen waren, zeide Cacambo tot de voorste wachtpost, dat er een kapitein was, die Monseigneur de Commandant te spreken vroeg. Men ging de groote garde waarschuwen, een paragueesche officier snelde weg, en bracht de tijding aan de voeten van den Commandant. Candide en Cacambo werden eerst ontwapend; men nam hun beide Andalousische paarden in beslag. De beide vreemdelingen moesten door twee rijen soldaten geleid tot waar aan het einde de commandant stond met de driehoekige steek op het hoofd, opgeschorte pij, de degen aan zijn zij, de espeton in de hand; hij gaf een teeken, dadelijk werden de nieuwgekomenen door vier en twintig soldaten ingesloten. Een sergeant zei hun te wachten, en dat de commandant niet met hen spreken mocht, aangezien de eerbiedwaardige vader-provinciaal aan geen enkele Spanjaard toestond anders dan in zijn eigen tegenwoordigheid den mond te openen, en langer dan drie uur in het land te blijven. 'En waar is de eerwaardige Vader provinciaal dan?' vroeg Cacambo. 'Nadat hij de mis gedaan heeft, is hij naar de parade gegaan,' antwoordde de sergeant, 'en het zal nog wel drie uur duren voordat gij zijn sporen kunt kussen. - Maar, zeide Cacambo, mijnheer de kapitein, die net als ik vergaat van den honger, is heelemaal geen Spanjaard, hij is een Duitscher. Kunnen we, terwijl we op zijn Eerwaardigheid wachten, niet ontbijten?'

De sergeant ging dit gesprek dadelijk melden aan den commandant. 'God zij geloofd,' zeide deze Heer, 'daar hij een

Duitscher is kan ik met hem spreken, breng hem in mijn loofhut.' Dadelijk geleidde men Candide in een omwingerde kamer, voorzien van groen-en-gouden zuilen, en kooien waarin papegaaien, kolibries, winterkoninkjes en allerhand zeldzame vogels waren. Een uitnemend ontbijt werd in gouden schotels opgediend, en op het oogenblik dat de Paraguanen in het open veld in de brandende zon uit houten nappen hun maïs aten, trad de Eerwaarde vader het prieel binnen.

Hij was een zeer schoone jonge man, met een gevuld en tamelijk blank gezicht, blozende koonen, gewelfde wenkbrauwen, het oog levendig; hij had rozige ooren, kersenroode lippen en een trotsche houding, maar van een trots die nòch Spaansch, nòch Jezuïtisch aandeed. Men gaf Candide en Cacambo de wapens terug die men hun ontnomen had, benevens de beide Andalousische paarden; Cacambo gaf ze haver te eten in de nabijheid van het prieel, en hield ze gestadig in het oog uit vrees voor verrassingen.

Candide begon met de zoom van de pij van den Commandant te kussen, vervolgens gingen zij aan tafel. 'Dus gij zijt Duitschers,' zei hun de Jezuïet in deze taal. - 'Jawel, eerwaarde Vader,' zeide Candide. Terwijl zij deze woorden uitspraken, staarden zij elkander met uiterste verbazing aan en een ontroering waarvan zij steeds minder meester bleven. 'En uit welk Duitsch land komt U dan?' vroeg de Jezuïet. 'Uit de ellendige provincie Westfalen,' zei Candide, 'ik ben geboren in het kasteel Thunder-ten-tronck.' 'O hemel, hoe is het mogelijk,' riep de Commandant. - 'Wat een wonder!' riep Candide. - 'Zijt gij het werkelijk,' zei de commandant. - 'Het is niet mogelijk,' riep Candide. Zij zegen beiden achterover in hun zetels, sprongen weer op, omprangden elkaar, stortten beken van tranen. 'Wat, bent u het, eerwaarde vader, U de broeder van de schoone Cunégonde, U die vermoord door de Bulgaren was! U de zoon van Mijnheer de Baron, en nu Jezuïet in Paraguay! Ik moet bekennen dat deze wereld een vreemd ding is. O, Pangloss! Pangloss! Als je niet gehangen was, wat zou je dan blij zijn?'

De commandant zond de negerslaven en de Paraguaanen weg, die te drinken schonken in bekers van rotskristal. Hij dankte duizend malen God en Sint Ignatius, hij drukte Candide aan zijn borst, hun gezichten baadden in tranen. 'En gij

zult nog meer verwonderd, nog heviger verteederd, nog meer buiten uzelf zijn, wanneer ik U zeg dat mejuffrouw Cunégonde, Uw zuster, wier buik gij opengereten gelooft, gezond en wel is.' - 'Waar?' - 'In Uw nabijheid, bij Mijnheer de Gouverneur van Buenos Ayres, en ik kwam er voor den oorlog. Elk woord dat zij uitspraken gedurende dit lang gesprek stapelde wonder op wonder; hun gansche ziel lag op hun tong, was aandachtig in hun ooren en schitterde in hun oogen. Daar zij Duitschers waren, tafelden zij, in afwachting van de doorluchtiger Vader Provinciaal, langen tijd, en de Commandant sprak aldus tot zijn waarde Candide:

Hoofdstuk XV
Hoe Candide de broeder van zijn lieve Cunégonde doodde

Mijn heele leven zal me de vreeselijke dag voor oogen blijven, waarop ik mijn vader en moeder zag vermoorden en mijn zuster verkrachten. Toen de Bulgaren weg waren, was deze aanbiddelijke zuster niet meer terug te vinden, en mijn moeder, mijn vader en ik, benevens twee dienstboden en drie doodgestoken kleine jongens werden op een kar geladen om begraven te worden in een kapel van de Jezuïten, twee uur van het kasteel mijner vaderen verwijderd. Een Jezuïet besprenkelde ons met wijwater, het was verschrikkelijk zout; enkele druppels drongen in mijn oogen, en de Vader bemerkte dat mijn ooglid zich een oogenblik bewoog, hij legde zijn hand op mijn hart en voelde het nog flauw popelen; ik werd verpleegd, en drie weken daarna was het of er niets gebeurd was. De eerwaardige vader Croust, de overste van het huis, vatte de teederste vriendschap voor mij op: hij gaf mij het novicenkleed te dragen, eenigen tijd daarna werd ik naar Rome gezonden. De vader-generaal had een lichting jonge Duitsche jezuïten noodig. De bestuurders van Paraguay namen zoo weinig mogelijk Spaansche jezuïten aan; zij hadden liever vreemdelingen, over wie ze zich meer meester voelden. Ik werd door den Eerwaarde vader-generaal waardig bevonden om in dezen wijngaard te gaan werken; wij vertrokken, een Pool, een Tyroler en ik. Bij mijn aankomst werd ik vereerd met een onder-diaconaat en een luitenantsplaats: op het oogenblik ben ik kolonel en priester. Wij zullen de troepen van

den koning van Spanje een warme ontvangst bereiden; ik verzeker U dat ze verslagen zullen worden en in de ban gedaan. De Voorzienigheid zendt U hier om ons bij te staan. Maar is het werkelijk waar, dat mijn zuster Cunégonde hier in de nabijheid is, bij den Gouverneur van Buenos Ayres?'

Candide bezwoer hem met eeden dat niets meer waar was dan dat. En hun tranen vloeiden weer. De baron kon niet ophouden Candide te omhelzen; hij noemde hem zijn broeder, zijn redder. 'Oh,' zeide hij, 'beste Candide, misschien kunnen wij samen als overwinnaars de stad binnentrekken, en mijn zuster Cunégonde terugnemen.' 'Dat wensch ik boven alle dingen,' zeide Candide, 'want ik rekende er op met haar te trouwen, en ik hoop het nog.' 'Rekel die je bent,' antwoordde de baron, 'jij zou de onbeschaamdheid willen hebben met mijn zuster te trouwen die 72 kwartieren heeft! U durft heel veel, met zulke dolle plannen bij mij aan te komen. Candide die bij deze woorden verstijfd zat, antwoordde hem: 'Eerwaarde vader, alle kwartieren van de wereld doen hier niets ter zake; ik heb Uw zuster uit de armen van een Jood en een inquisiteur gehaald; zij is me tamelijk veel verschuldigd, zij wil trouwen met me; meester Pangloss heeft me altijd verzekerd dat alle menschen gelijk zijn en vast en zeker zal ik haar trouwen.' - 'Dat zullen we dan nog eens zien, schoft,' zeide de Jezuïet Baron van Thonder-ten-tronck. En gaf hem op hetzelfde oogenblik met het plat van zijn degen een harde slag in het gezicht. Dadelijk trekt Candide de zijne, en steekt hem tot aan het gevest in den buik van den Baron-jezuïet, - maar toen hij haar rookend eruit terugtrok, begon hij hevig te schreien. Helaas, o God, zeide hij, daar heb ik nu mijn vroegere meester vermoord, mijn vriend, mijn schoonbroeder: ik ben de beste mensch ter wereld, en ik heb nu al drie menschen gedood, en twee van de drie waren nog wel priesters.

Cacambo, die bij den ingang van het prieel op schildwacht stond, kwam snel toeloopen. 'Er blijft ons niets anders meer over,' zeide zijn meester hem, 'dan ons leven zoo duur mogelijk te verkoopen; men zal ongetwijfeld dadelijk het prieel binnenkomen, - met de wapens in de hand moeten we sterven.' Cacambo, die nog wel andere dingen had meegemaakt, verloor het hoofd niet: hij nam de jezuïten-pij die de

Baron droeg, deed hem Candide aan, zette hem de vierkante muts van den doode op, en deed hem te paard stijgen; dit alles was in een oogenblik volbracht.

'In galop, meester. Iedereen zal u voor een Jezuïet verslijten die orders gaat geven, en we zijn de grenzen al over voor men ons narijden kan.' Deze woorden sprekend vloog hij al weg, aldoor schreeuwend in het Spaansch: 'op zij, op zij voor den eerwaardigen Vader Kolonel.'

(Wordt vervolgd)

Critisch Bulletin

In memoriam H. Marsman

Is het toeval dat de oorlog juist onder zijn generatie zooveel slachtoffers heeft gevergd? Men zou het kunnen denken, verscheidene der zware verliezen zouden als een noodlottig toeval voorgesteld kunnen worden. Ook de dood van Marsman, in mijn oogen het zwaarst verlies, kan dat lijken. Maar ik geloof niet dat het toeval is. De jongeren van de generatie waarvan hij de voorganger is geweest, waren rusteloozer, nerveuzer, onzekerder dan de dichters en schrijvers die zich al vóór den wereldoorlog zichzelf, hun levensdoel en droom bewust waren geworden. Zij voerden hun levensstrijd niet op zichzelven, in de sterke eenzaamheid der groote droomers, zij waren ook vol van den tijd, vol van den strijd van de buitenwereld en vol van den strijd om de innerlijke wereld tot een bolwerk daartegenover te versterken. Kwetsbaarder waren zij daardoor, mobieler, meer dupe van de gebeurtenissen, meer er in betrokken, meer partij. Sneller en heftiger waren hun reacties, en het zou mij niet verwonderen, als de daaruit voortkomende snellere verplaatsbaarheid hen ook feitelijk meer blootgesteld deed zijn dan anderen. Men kan tegenwerpen, dat een bom overal kan vallen, een schip ook door gevaarlijke zônes kan heenkomen, en wie of het ongeluk treft betrekkelijk toeval blijft, maar toch is het of ieder het leven krijgt dat bij hem behoort, krijgt of maakt of veroorzaakt, hoe men het noemen wil, en zoo ook ieder zijn eigen dood. Heeft Marsman het toch voorvoeld, dat hij haast had en er goed aan deed zijn werk te verzamelen? Heeft hij beseft dat hij met ‘Tempel en Kruis’ een testament schreef? Was het protest tegen een voorgevoel, van het tegendeel, toen hij schreef dat het roer nog zes maal om kon? Het kan zijn, dat dit leven voorbestemd was om onvoltooid te blijven, dat het vroeg moest eindigen om den vollen indruk te vestigen van een vurigen stormloop, den sterksten indruk die van al wat hij schreef en deed overblijft. Moest hij niet, om zijn werk, die heftige strijdkreet voor een groot leven, dat wild gebed om waarachtige grootheid, met zijn leven te bezegelen en het voorgoed in het licht te stellen waarin het hoort, het lot van een jongen Alexander ondergaan en niet het leven van een wijzen grijsaard voleinden? Heeft zijn dood de tweespraak van den grijsaard en den jongeling niet zegevierend afgebroken? Als een meteoor verschenen, als een meteoor vergaan, heeft zijn leven zoo niet het eind gevonden dat overeenstemde met het begin? Klinkend in de ruimte te vergaan, was het niet wat hij altijd heeft gezocht, toen hem elke

ruimte te eng, alles in dit bestaan te klein, te angstvallig, te laf was? De gedachte aan den Vliegenden Hollander heeft hem nooit rust gelaten. Grooter te leven dan hij zag dat in het leven gebruikelijk is, in een grootere ruimte dan het leven gewoonlijk toestaat, dat was Marsmans leuze, zijn doel, zijn wil, dat was hijzelf. En het snelle vuurspoor dat hij met zijn leven geschreven heeft, laat het plotseling als een bliksemlicht weer in het duister zijn verdwenen, in zijn werk blijft dat spoor voor altijd terug te vinden, en wij zien hem de steile treden van die hoekige bliksemtrap, die smalle en gevaarlijke noodladder opstormen, over de wateren, door de duisternis, tegen den hemel op. Als Ichnaton, de rank die pijlsnel uitgroeiend een vlam werd, een slank, snijdend vuur, dat het duister spleet, zoo stierf ook hij, 'de smalle knaap onder de Pharaonen'.

Maar wij hebben, als wij den zin van dit vroege heengaan meenen te moeten begrijpen en het hem tot hoogste eer rekenen, dat zulk een vroege dood zijn onvergankelijkheid bevestigt, geen vrede met dit einde. Omdat wij hem missen. Omdat er een diep gapend gat in de Nederlandsche litteratuur geslagen is. En omdat hij nog allerminst zijn laatste woord aan het spreken was, maar tot luisteren dwong naar nieuwe vondsten van dezelfde hartstochtelijke ziel. Omdat zijn werk is afgeknot. Omdat wij den dichter missen, en den vriend, wiens felste verzet ook vriendschap was en die eerder op de bres stond dan eenig ander, als hij zag wat voor een ander te doen stond.

De verliezen van de laatste maanden zijn zoo talrijk, de slagen verdringen en verdooven elkander, de ziel wordt den tijd zelfs niet gelaten aan het gemis, het verdriet toe te komen. Daarom kunnen wij voor het oogenblik alleen uit het smartelijk besef van dit einde schrijven, nog zonder dat het is verwerkt. Daarom is het nu niet het oogenblik voor een bezonnen karakteristiek. Wij schrijven uit het gedrang van tal van herinneringen, waaronder de sterkste zijn, die van de stuwkracht van Marsman, in de jaren van eigen ontwakend dichterschap ondergaan. Zoo gedenken hem allen, die in hun jeugd zijn vlammenzweep hebben gevoeld.

ANTHONIE DONKER

Poëzie der hervorming in Nederland
Dr. W.A.P. Smit, Dichters der Reformatie in de zestiende eeuw. Een overzicht met bloemlezing
J.B. Wolters, Groningen; f 4.90 geb.

De grootste aandacht valt altijd op de bloeiperiode onzer letterkunde in de zeventiende eeuw. De uitdrukking 'de gouden eeuw' wijst uit, hoe zeer men er van overtuigd is, dat dat tijdperk door geen ander wordt overtroffen. Sinds langen tijd echter heeft mij

niettemin geen periode sterker kunnen boeien dan het eerste kwartaal van de zeventiende eeuw, wanneer die bloei nog maar in opkomst is, en de tweede helft van de zestiende eeuw, die nog geheel en al wordingstijd der nationale cultuur is. Alles is dan nog in gisting, in voorbereiding, een volk is in wording, het vindt zijn geloof en het wordt zichzelf met en door dat geloof, een cultuur gaat zich kristalliseeren, een natie komt tot stand, de taal nog stroef en stug gaat zich ontplooien tot al leniger vormen en al fijner en gevoeliger uitloopers van een gemeenschappelijk gehanteerd en persoonlijk doorleefd uitdrukkings- en uitbeeldingsmiddel. Aan deze zoo uiterst boeiende wordingsperiode is naar verhouding bijna altijd te weinig aandacht besteed. En ook ten aanzien van later tijd, als de litteratuur in deze landen tot volle bloei is gekomen en de weidsche pracht van uitheemschen stijl met al het aan de Renaissance ontleende schoon hier in eigen vormen heeft weten te verwerken, blijft de aandacht te klein voor de nog aan geestelijke volkskunst grenzende religieuze poëzie, die zich uit de zestiende eeuw in de zeventiende nog voortzet bij dichters, wien de weelde en verfijning der Renaissance grootendeels vreemd bleven maar die de soberheid en onversierde, onmiddellijke echtheid hadden behouden der vrome kunst uit den wordingstijd der natie, welke weer op den eenvoud der middeleeuwsche kunst terugging.

Op de poëzie van dien wordingstijd, die zooveel vroom dichtwerk heeft voortgebracht, valt door het boek van Dr. Smit nieuw licht, ja, veel er van wordt voor het eerst in het licht geplaatst. Hij beschrijft haar, het ontstaan en het karakter er van, en voegt in het tweede gedeelte, de bloemlezing, een zeer gelukkige keuze er uit aan die karakteristiek toe. Naast het boek van Van Duinkerken van enkele jaren geleden, dat aan de dichters der Contra-Reformatie recht deed wedervaren, bezitten wij thans dit werk over de dichters der Reformatie, dat voor het eerst een samenvattend overzicht geeft van de geestelijke poëzie van het tijdperk der Hervorming. Tot nu toe waren alleen aan onderdeelen van die stof wetenschappelijke studies gewijd, de psalmberijmingen, de schriftuurlijke liedekens, de geuzenliederen. Hier wordt echter een eerste en grondige poging gedaan om de geheele religieuze sfeer van dat tijdperk door middel der dichterlijke productie te teekenen.

De vrijheidsstrijd, waaruit de Nederlandsche natie is geboren, voor welke in potentie de geestelijke en politieke elementen reeds langer aanwezig waren, was, wat er ook verder in meesprak, bovenal een strijd voor geloofsvrijheid. Maar al tijdens dien strijd openbaarden zich twee richtingen, twee belangen, die in dien vrijheidsstrijd slechts tegenover den gemeenschappelijken tegenstander samengingen. De eene streed voor de v r i j h e i d van het geloof, dus boven-

al voor een beginsel, de ander voor de vrijheid van het g e l o o f, dus voor een godsdienstige belijdenis, desnoods met uitsluiting der vrijheid voor een ander geloof dat niet als het ware werd beschouwd. In den harden, inwendigen strijd tijdens het Bestand bereikte deze tegenstelling haar hoogtepunt, aangewakkerd nog door en vermengd met politieke belangen. Later is deze tegenstelling gebleven en men kan onder wisselende vormen en met allerlei verschuivingen de beide richtingen in onze geschiedenis volgen, maar hoewel zij tegenovergesteld en principieel onderscheiden zijn, vormen zij toch merkwaardigerwijze elkanders aanvulling; de 'rekkelijken' en de 'preciezen' zooals ze eenmaal heetten, zijn hier altijd weer terug te vinden geweest, de streng geloovige en de liberale en tolerante richting bestaan hier naast elkander als hoofdbestanddeelen der vaderlandsche cultuur. Van verschuivingen kan men spreken, inzooverre de vrijzinnige religieuze richting oorspronkelijk, in de zestiende eeuw, verder van het humanisme afgestaan heeft in haar tendenz naar een onleerstellig herstel der oorspronkelijke christengemeente, dan het calvinisme, maar later haar verwantschap met de humanistische gedachtenwereld van verdraagzaamheid en vrijzinnigheid heeft herkend en daardoor de humanistische traditie in den lande bevestigd en voortgezet heeft naast de streng dogmatische. Interessant is nu, dat deze beide voornaamste bestanddeelen der Nederlandsche cultuur, ook reeds vóór de wording dier cultuur met haar dubbele geleding en nog vóór den vrijheidsstrijd, in aanleg bestonden, en dus nog ouder en dieper geworteld zijn dan men denken zou; zij zijn niet slechts met en door die cultuur tot ontwikkeling gebracht maar die cultuur is er zelfs uit voortgekomen, die beide strekkingen zijn er de geestelijke ouders van, en de aldus ontstane cultuur draagt die eigenschappen dan ook in haar diepste wezen mee.

Smit spreekt in zijn eerste hoofdstuk, De geboorte van het Protestantisme in ons land, over het nationale karakter der Hervorming hier te lande, welke haar eigen weg is gegaan, onafhankelijk van Rome maar ook van Luther, wiens invloed suggestief en stimuleerend maar niet bepalend is geweest voor de godsdienstige ideeënwereld, die zich hier allengs vormde. De Hervorming droeg hier aanvankelijk vooral een individualistisch karakter, dat zich uitte in afkeerigheid van een nieuwe, nauw omschreven leer, en een gezuiverde christelijke praktijk zocht te bevorderen door leekenprediking, in den geest der inheemsche moderne devotie, waarbij de volle nadruk viel op de navolging Christi. De conventikels, kleine besloten bijeenkomsten, 'waren inhaerent aan de Nederlandsche Hervorming. Overal werden dergelijke bijeenkomsten gehouden, waar uit de Bijbel gelezen werd en eenvoudige leken, vaak handwerkslieden

of schippers, daarop hun uitleg gaven.' Wij zien daar reeds de vrije, individualistisch-reformatorische richting optreden, met haar onleerstellige strekking om de vrome levenspractijk te beoefenen, welke zich later tot de vrijzinnige traditie zal ontwikkelen, en daarnaast, pas later, ten deele als reactie op de ontaarding dier vrijheids-tendenz bij de Wederdoopers, de dogmatische richting opkomen, welke vasten vorm gaat vinden in het Calvinisme. De godsdienstige voorgeschiedenis van de vorming onzer cultuur vertoont aldus reeds hetzelfde beeld als de latere geschiedenis der geheele vaderlandsche cultuur. De vurige devotie, de heftige strijd voor het geloof en ook de excessen onder de Wederdoopers zijn voorts aanwijzingen van de inwendige hartstochtelijkheid van het volk, dat in sommige opzichten stellig in vergelijking tot andere volkeren nuchter kan heeten zonder dat die karakteristiek voor alle deelen van de bevolking opgaat en zonder dat dit een door sterke secondaire eigenschappen ondersteunde onbuigbare overtuigingstrouw en beginselvastheid uitsluit.

Uitvoerig laat Smit zien, hoe de vrijere, vooral Doopersche richting zich kon uiten in de schriftuurlijke liedekens, welke persoonlijke belijdenissen en vrije bewerkingen en uitbreidingen van bijbelpassages bevatten, terwijl het Calvinisme zich vooral tot de psalmberijming heeft toegelegd, met een nauwkeurige handhaving van het Bijbelwoord. Maar die laatste voorwaarde heeft ook de ontwikkeling van een calvinistische liedertraditie gestuit. Voor de gemeente kon alleen het woord der Schrift dienen, vandaar dat het Calvinisme geen belijdenispoëzie van persoonlijk karakter kon toelaten. Het ontbreken van een calvinistische gezangentraditie vindt daarin zijn verklaring. Slechts kon later een calvinistische individualistische poëzie als van Revius ontstaan, waar echter de gemeente buitenstond en die dan ook niet populair kon worden. Wel in de half en driekwart wereldsche Geuzenliederen kon zich de calvinistische vroomheid uiten, maar de directe religieuze poëtische creatie was aan de calvinistische wereld niet toegestaan. Smit komt aldus ook tot de verklaring van de geringe populariteit van Revius tegenover de groote van Camphuyzen, de twee voornaamste dichterlijke vertegenwoordigers der beide richtingen in het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Men zou allicht verwachten, dat Camphuyzen, de vervolgde, de voorstander van de in het Bestand onderdrukte en verslagen richting niet zulk een opgang zou hebben gemaakt, maar zijn liederen kwamen uit het rechtstreeksche contact met het geloofsleven der eenvoudige vromen voort en bestendigden een traditie, terwijl Revius, streng calvinist, als dichter voor het gemeenteleven principieel zonder werking moest blijven en dus alleen een litteraire individualistische poëzie over bijbelsche gegevens kon scheppen, welke hem voor eigen

verantwoording vrijstond, maar dan ook geïsoleerd bleef binnen de litteraire cultuur, waarvan de op zichzelf staande calvinistische dichters ook de renaissancistische strekkingen konden aanvaarden, die de enkel op het vrome gemeenschapsleven en de eenvoudige belijdenis gerichte vrije richting van Doopersche herkomst geheel onberoerd lieten.

Behalve de algemeene karakteristiek van het geloofsleven in den tijd der Hervorming en van de verschillende typen daarvan, waarmee Smit aan de hand van de religieuze poëzie zulk een boeiende cultuurhistorische studie heeft gegeven, is zijn boek voor den litteratuur-historicus nog van speciaal belang, doordat hij tal van litterair-historische kwesties aanroert, en voor dien tijd van nog onduidelijke godsdienstige differentieering problematische figuren, waarvan men niet zeker is of ze bij de Roomschen of bij de Reformatorischen gerekend moeten worden, nader beschouwt. Interessant is ook wat hij over Marnix schrijft, wiens later toenemende poëtisch en godsdienstig dogmatisme zijn psalmberijming in nadere omwerkingen op den duur heeft doen verstarren, waarmee een argument vervalt tegen zijn auteurschap van het Wilhelmus (er blijven er echter belangrijker over), dat in een ouder en soepeler stadium van zijn dichterschap ontstaan desnoods aanmerkelijk van zijn later werk verschillen kan. Zeer merkwaardig is wat hij over Van Mander schrijft, als apologie van diens tweeslachtige renaissancistisch-christelijke poëzie en over Van der Noots mogelijke pogingen tot verbetering van Datheens psalmen. Of de karakteristiek van Datheen juist is, die alle creativiteit zou missen maar door zijn vurig openstaan voor het Bijbelwoord tot een soort van secondair poëtische bezieling kon stijgen, lijkt mij nog niet geheel zeker, daarvoor spreekt mij uit Datheens psalmen een vaak zoo sterke directheid, dat die ook van een zuivere, natuurlijke dichterlijkheid afkomstig zou kunnen zijn. De bloemlezing is een prachtige bekroning van deze studie. Bijzonder mooie verzen heeft Smit weten te kiezen, o.a. van Coornhert en van Hans de Ries. Vaak onbekende schoonheid is daarmee recht gedaan. Van Marnix is o.a. opgenomen de prachtige berijmde voorrede op de Schriftuurlijke lofzangen, van Coornhert het lied op Christus tusschen de beide moordenaars.

Van kruisdraging

't Kruis moet gedragen zijn,
In droefheid of in pijn,
Onlijdzaam of geduldig.
Twee vind m'er om misdaad:
't Een goed en 't ander kwaad;
Maar 't derde is gants onschuldig.

De slinker moorder boos
Lijdt als een goddeloos,
Zonder berouw van zonden.
Het kwaad bemint zijn hert:
Hij haat des kruises smert
En lastert Christi wonden.

De rechter schaker goed
Bekent met ware ootmoed,
Dat hij zijn straf is waardig.
Die lijdt hij met geduld
En prijst Christi onschuld:
Die maakt hem fluks rechtvaardig.

Maar die onschuldig lijdt
En in zijn kruis verblijdt,
Sterft willig al zijn lusten.
Het kruis Christi lijdzaam
Draagt hij in zijn lichaam:
Geen kruis mag hem ontrusten.

Van Jan van Hout is er het Opschrift boven een der poorten van het Leidsche stadhuis.

Indien Gods goedheid u brengt voort
Geluk en spoed: niet trots 't gemoed
  Maar neêr wilt dragen.
En zendt Hij - ziet! - weerom aan boord
Angstig verdriet: weest daarom niet
  Te zeer verslagen:
Uw heil zulks hil en toebehoort! (hil = hield)
Dankt God, zwijgt stil: zo was Zijn wil,
  Begeer, behagen.

ANTHONIE DONKER

De grenzen der zekerheid
Albert Verwey, Frederik van Eeden
N.V. Uitg. v.h. C.A. Mees, Santpoort; f 3.25, f 4.25

Bij meer dan één gelegenheid heeft de levende Verwey geoordeeld over de levende Van Eeden, soms fel, soms beheerst, maar in wezen steeds negatief. In negatieve waardering immers doet de kalme zakelijkheid van zijn kritiek op de Kleine Johannes II en III toch eigenlijk niet onder voor de hartstochtelijke strijdbaarheid van zijn aanval op de Johannes Viator. Negatief, bij alle welwillende erkenning

van grote détailkwaliteiten, negatief ten aanzien van het centrale, het bindende: de gestalte van Frederik van Eeden zoals die nu eenmaal wàs, is het oordeel gebleven, ook nu er in dit posthume boek een gestorven Verwey spreekt over een gestorven Van Eeden.

Met uitvoerige documentatie uit Dagboek en brieven - waaronder enige totnutoe onbekende aan Verwey zelf - heeft deze het leven en werken van zijn tijdgenoot en tijdelijk familielid bestudeerd, en de gewonnen inzichten betoogsgewijs vastgelegd in een werk, dat, hoewel ontstaan als academisch college, toch het best kan worden gekenmerkt als een omvangrijk litterair-psychologisch essay.

Van Eedens proza en poëzie, zijn toneelstukken en critische studies, zijn sociale arbeid en zijn religieus-wijsgerige voorstellingen komen alle ter sprake; bij herhaling geeft Verwey een beknopt maar helder overzicht van enig geschrift, bij herhaling ook wordt iets geciteerd. Maar nimmer verschijnen deze veelvuldige en veelzijdige werkzaamheden in samenhang met de tijd waarin zij ontstonden; hun betekenis in de gang van onze beschaving blijft onbepaald, hun uitzonderlijke plaats en hun merkwaardige invloed in het Nederland van omstreeks de eeuwwisseling blijft verzwegen. Zelfs ontbreekt iedere beschouwing, hoe Van Eeden zich verhield tot de personen en principes der Nieuwe-Gids-beweging; waarom hij meedeed en als voornaamste popularisator van onbetwistbare betekenis werd voor de overwinning der moderne ideeën; waarom hij zich later ervan afkeerde en tenslotte er tegenover kwam te staan.

Verwey heeft, zijn gewoonte getrouw, gezocht naar het blijvende in alle wisselingen, naar de Idee van al dit werken en wenden. Dit blijvende leek hem het karakter van den schrijver, wiens veranderlijkheid het enig constante, wiens onzekerheid het enig zekere was. Van dit oogpunt uit is alles bezien: de betrekking tussen auteur en geschriften werd dus de uitsluitende bedoeling van zijn onderzoek, het uitsluitende thema tevens van zijn betoog. Van Eeden wordt beschouwd als de van nature weifelmoedige, voor wien alle scheppende arbeid voornamelijk dienen moest om deze onvastheid te overwinnen, voor wien bovendien alle succes en erkenning het uiterlijke middel was om dit innerlijke tekort zo al niet te vullen, dan toch te bedekken. Hoewel Verwey dit niet als zijn stelling voorop plaatst, maar het uit zijn materiaal laat voortvloeien als conclusie - het heeft als visie hem voor de geest gestaan eer hij zijn studie ondernam; het heeft hem gedrongen de gegevens te schiften en te ordenen, en vooral die gedeelten in de aandacht van zichzelf en anderen te bevestigen, die zijn overtuiging konden bewijzen.

Onmiskenbaar biedt deze methode belangrijke voordelen. Zij is in staat een aantal werken van verschillende geaardheid, strekking, vorm en waarde samen te grijpen, en hun verscheidenheid in ver-

schijning toch te tonen als een wezenlijke eenheid. Even verrassend als overtuigend werd aldus de slotbeschouwing over Ellen, De Broeders, en Lioba, waar Verwey opmerkt: ‘Overal deze verbintenis van liefdeleed en doodsverlangen, - voorgesteld als schoon. We raken hier klaarblijkelijk de morbide plek in Van Eedens wezen: de onontkoombare tegenstrijdigheid, de kwaal, die hij wilde buiten zich stellen en vereeuwigen.’

In groter bestek gezien waarborgt deze werkwijze eveneens het verband van het boek, zodat dit op den lezer indruk maakt door de evenredige rangschikking der delen en de gelijkgerichtheid van de afzonderlijke opmerkingen. Ook dàt is moeilijk te ontkennen: Verwey's werk over Van Eeden is niet slechts leesbaar, de meest leesbare van alle bestaande Van Eeden-studies, maar het is bepaald boeiend; en dit niet door de schone of geestige schrijf-stijl, maar door de vastberaden denk-stijl van den schrijver. Het is Verwey op zijn best: beheerst, sober en wijs; en niettemin is het in zijn schijnbare objectiviteit boordevol van subjectivismen.

Ik heb hierbij niet in de eerste plaats het oog op enkele schamperheden, die, zij het zelden, aan de betoogtrant soms iets van de gelijkmatigheid ontnemen, maar natuurlijk de graad van waarheid niet kunnen schaden: al is het onaardig en overbodig om van de Dagboeken te zeggen, dat Van Eeden daarin zijn ‘tobberijen neerpende’, het is nog niet onjuist, en zeker raakt het niet de principiële betekenis van deze uitgave. Wèl komt die in het geding, zodra ons, na de lezing, duidelijk wordt, dat de afstand tussen Verwey en Van Eeden te groot is om die door woord en begrip te kunnen overbruggen. Het is de kracht van Verwey, dat hij ons van zijn opvattingen overtuigd houdt zolang zijn betoog duurt; het is de kracht van Van Eeden, dat onmiddellijk na de laatste bladzij, de gegevens voor een contra-betoog zich opdoen, even rijk, even klemmend, doch méér het wezen rakend van deze ‘onzekere’.

Want door het blijvende te zoeken en te belichten in het wisselende, het gelijke in het verscheidene, het ene in het vele, doet men noodwendig onrecht aan wat van dit vele, verscheidene en wisselende het kenmerk is. Het wezen van de onzekerheid bestaat nu eenmaal hierin, dat er géén zekerheid is, het wezen van het veranderlijke, dat de vastheid ontbreekt. Het is een zinrijke verbeelding, den binder Verwey waardig, om Van Eedens leven te zien in ongebroken duur: een voortgaande uiting van één gespleten leefkracht; maar het is in al zijn zinrijkheid toch niet minder een verbeelding. De verscheurdheid van wil en inzicht, de tragische worsteling om menselijke goedheid en tegelijk de ijdele zelfverheerlijking, dit alles en zo eindeloos veel meer verliest zijn formaat, zijn dimensies, als men het meet met de éne maat, die Verwey erkent en hanteert.

Van àndere gezichtspunten uit wil Van Eedens denken en doen worden beschouwd: de twijfel moet als twijfel zijn beleefd, het zoeken als zoeken doorgrond, de vernieuwing als vernieuwing verstaan, indien men mag menen Frederik van Eeden, en allen die hem naar karakter verwant zijn, wezenlijk te hebben benaderd. Het siert Verwey, dat hij temidden van zijn critische opmerkingen plaats inruimt voor de indrukwekkende getuigenissen van Buber en Gutkind uit het Liber Amicorum; maar men behoeft ze slechts te lezen, om onmiddellijk en voorgoed te zien, hoe deze het plan van Verwey's boek doorbreken: twee loodrechte zuilen, opwaarts rijzende uit een overigens aangenaam bewandelbare vlakte; twee helder-lichte ramen, glanzende in een vaste, matgekleurde wand. ‘Men mag Van Eeden zulke getuigenissen niet onthouden,’ meent Verwey; maar hij kan er niet méér mee doen dan ze vermelden; in wezen weet hij er geen raad mee: hun intrinsieke betekenis ontgaat hem, omdat de tegenstellingen tussen Van Eeden en hemzelf de diepste gronden van hun leven raken, en hij de grenzen van zijn eigen zekerheid niet kan doorbreken.

Die tegenstellingen laten zich niet in één term vastleggen: was Verwey uitsluitend litterator, Van Eeden was bovendien denker en hervormer; was de eerste wijsgerig, de tweede was ethisch-religieus van aanleg; was de een evenwichtig, de andere was weifelmoedig. Klassiek tegenover romantisch, burgerlijk tegen anti-burgerlijk, beschouwelijk tegenover handelend, tevreden tegenover verontrust, zeker tegenover onzeker, Hollands tegenover Europees - de reeks kan gemakkelijk worden uitgebreid, maar in volledige omvang en diepte is dit contrast zeker niet te formuleren. Heeft Van Eeden, ook naar Verwey's mening, steeds iets profetisch' gehad, Verwey zelf had altijd iets professoraals. De beschouwing van Verwey over Van Eeden is de confrontatie van den profeet met den professor. Het is misschien onvermijdelijk, dat van professoraal standpunt beschouwd de profeet iets gaat gelijken op een heilsoldaat - niet minder waarschijnlijk lijkt het, dat onder de ogen van een profeet de professor het type vertoont van een schoolmeester. Verwey, zou ik willen zeggen, is door eigen geaardheid zó zeer gedwongen om rust en zekerheid als normaal en gezond te beschouwen, dat hij de voortdurende onrust en twijfel niet anders dan een ziektebeeld kan achten. In zijn handen is Van Eedens levensverhaal dus het verslag geworden van een pathologisch kunstenaarschap. Eén blik evenwel op Multatuli of Vincent van Gogh toont onverbiddelijk, hoe begrensd de betekenis van zulk een typering blijft. Ook bij Van Eeden is het noodzakelijk dit inzicht te relativeren door aanvulling met beschouwingen van totaal àndere aard.

G. STUIVELING

Succes of schrijversgeluk?
Anne de Vries, Bartje zoekt het geluk
G.F. Callenbach N.V., Nijkerk; f 2.15, f 2.90

Uit de lotgevallen van den roman blijkt wel voldoende hoezeer dit serieuze genre litteratuur, van afkomst wel niet zoo oud maar even eerbiedwaardig als het gedicht, door schrijver en uitgever al te moedwillig is ten offer gebracht aan een neven-functie: vermaak te bieden - tot ontspanning te dienen van een lezerspubliek, dat in een boek vooral niet iets meer of hoogers verlangt te ontmoeten dan wat de eigen geest, op zeespiegel-peil, bezig houdt.

Ik behoor, meen ik, onder de min of meer ernstige Nederlandsche letterbeoefenaars, tot degenen, die altoos het allerlankmoedigst zich gedragen ten aanzien van de categorie ontspanning en vermaak. Ik heb er nimmer iets op tegen gehad door mijn lectuur vermaakt en aangenaam onderhouden te worden, ik heb dit element steeds aan het tegoed van den betroffen schrijver toegevoegd en het tegendeel, misschien wel eens al te abrupt, in zijn nadeel uitgelegd.

Er zijn evenwel grenzen.

De bedoeling te vermaken behoeft volstrekt nog niet tot een overschrijding van voegzame grenzen te leiden. Duizenden voorbeelden zijn aan te halen van tot vermaak bestemde lectuur, waaraan het onwillekeurig genie van den schrijver de feestelijke glans schonk van een onvergankelijke kunst.

Zelfs het raffinement, dat door moderne schrijvers in de verhaalbouw wordt nagejaagd en dat somtijds dreigt al te zeer in technische trucage te ontaarden, ben ik gaarne bereid als factor van litterair experiment een beteekenis toe te kennen, die boven het beoogde en bereikte resultaat uitgaat, omdat het een natuurlijke schakel vormt in de ontwikkeling naar alle zijden.

Maar rondweg onuitstaanbaar acht ik de boeken, die den lezer in den dommel willen houden van zijn middelmatigheid, die hem geen figuren, geen gevoelens, geen gedachten, geen beelden willen toonen, die ook maar in de verste verte te maken hebben met wat men vlucht, verbeelding, verheffing pleegt te noemen en wat in werkelijkheid slechts in de lijn ligt van het zich normaal ontplooiende, het groeiende, het levensproces, waaraan mensch en dier en ook de kunst onderhevig is.

Zulk een boek, dat neerhaalt, althans de nederigheid, de platvloerschheid huldigt, is dit tweede Bartje.

Dit boek is een fabrikaat en nog wel een slecht. De schrijver had met zijn eerste ‘Bartje’ succes gehad, ik laat in het midden verdiend of onverdiend. Laat ons, om zelfs den schijn van vooringenomenheid

te vermijden, zeggen: dat hij met ‘Bartje’ volkomen terecht een storm van geestdrift had geoogst.

Welnu dit ‘Bartje zoekt het geluk’ moet een zelfstandig letterkundig kunstwerk verbeelden. In de eerste plaats is die opzet mislukt, omdat de schrijver, ondanks zijn gave van het vertellen, niet in staat is gebleken dit tweede boek onwillekeurig uit het eerste te doen voortvloeien. Hij heeft, om het tweede op het eerste te doen passen, allerlei de eenheid storende verbindingszinnen en hulpbruggetjes noodig gehad, in bewoordingen, die geheel buiten zijn trant vallen. Schaar en lijmpot zien wij naast het boek op tafel.

En overigens, welk een platte geest beheerscht dit verhaal, als wij het heel even als een eenheid beschouwen! Bartje (men kent hem nu wel) zit op de leuning van een oud houten bruggetje over de Hunze, dat het land van zijn verleden met dat van zijn toekomst verbindt. Ziedaar (ongeveer) de eerste zinsnede, als het scherm opgaat. Welk een gekunsteld tafereeltje, geknipt voor een slechte operette. Het huis van Albert Bartels en Geesse Vlot, zijn vader en zijn tweede moeder, heeft hij verlaten. Hij gaat nu als boerenknecht naar Hunzeloo. En dan krijgt men de afgezaagde historie van het boerenknechtje Bartje, dat bij een boer en vrouw dient, die elkaar niet verstaan. Onnoodig te zeggen, dat hij den boer, die een goede vent blijkt, tot steun is. De helden van zulke platvloersche boeken kunnen zich alleen handhaven als zij zich in hun platvloerschheid verheffen één millimeter boven de middelmaat, dat is prettig laag en toch zoo, dat de middelmatige lezer nog even de hals rekken mag, een aangename lichaamsinspanning, als men liever lui is dan moe.

Natuurlijk krijgen wij ook ons deel van Bartje's zich ontwikkelende manbaarheid; hij ziet een meisje (Harmke), - dat hij later trouwen zal - vergeet het voor een ander (Greet), dat zijn zinnen verkwikt - hoe armelijk evenwel wordt dit gistingsproces in onze tamme geschiedenis aangeduid -, maar voor wie hij toch (hè gelukkig!) te braaf is. Een rustpooze met rouw gevuld. Vervolgens geraakt hij bijna tusschen de pooten van het gouden kalf: de ietwat manzieke dochter (Triene) van zijn nieuwen boer tracht hem in haar netten te vangen, maar voor haar is hij, ofschoon het geld hem verleidelijk in de oogen blinkt, toch te goed. En welgetroost zoekt Bartje, zorgzaam vadertje van zussen en broertjes, zoodra het kan, het eerste meisje weer op, dat steeds ‘met een ernstig gezichtje’ op hem is blijven wachten. Met haar gaat hij, de strever naar vooruitgang, naar hooger op, vol moed de armoede in van een landarbeidershuisje met kruiwagen en geit.

Nu moet men niet denken, dat dit allemaal maar zóó gaat. Ieder menschenkind heeft zijn beschermengel. Bartje vindt de zijne in den

voortvarenden maar tegelijk oprecht vromen, overigens idealen en voorbeeldigen boer Arend-Jan.

Ik moet er niet aan denken wat ons nog te wachten staat, als Anne de Vries ook met dit boek weer succes heeft. De uitgever zal hem iets glinsterends voor de oogen zwaaien, doch het is te hopen, dat de schrijver het zich niet doen laat, de rijke Triene laat loopen voor het arme Harmke, de geit niet spaart voor den kruiwagen - maar haar slacht. En naar een eervoller arbeidsveld de wijk neemt.

C.J. KELK

De ware boekenvriend
Arthur van Schendel, Bij het uitpakken van de boeken
Uitgeverij 'In den toren', Naarden, z.j.; f 1.50

'Erken dat gij welgesteld en voldaan zijt, een heer in de stad.' Met deze woorden eindigt Arthur van Schendel zijn ietwat spectatoriale beschouwing over de boeken die hij bezig is uit te pakken, een van die rustig voortkabbelende, beschouwelijke stukken, zooals hij die alleen kan schrijven. De slotzin geeft zeer juist aan, hoe hij zich tegenover boeken verhoudt en in welke gesteltenis hij daarover schrijft. Hij ziet ze in hun troostrijke rijkdom, in de weelde die zij opleveren als een geestelijk bezit dat niet enkel toevalligerwijze ook materieel verzinnebeeld wordt. Hij ziet ze als vrienden die voortdurend aanwezig zijn, al maken zij zich lang niet altijd bemerkbaar; hij deelt ze in, in uitverkorenen, trouwen en onverschilligen, die blijven hangen zonder dat men goed weet waarom. Elke boekenvriend kent dezelfde sensaties, zal op soortgelijke wijze over zijn verzameling, al is zij nog zoo bescheiden, willen spreken.

Maar het is teekenend voor de natuur van Van Schendel, dat hij het uitsluitend over dit soort boeken heeft, en zwijgt over die welke bij menig ander een aparte, even dierbare plaats op de boekenplank innemen. Of zijn er soms geen dierbare vijanden, hooggeachte tegenstanders, die men tot geen prijs in zijn leven zou willen missen, omdat men zonder hun tegenstand zelf een geheel andere zou zijn geworden? Ook zij geven een geheel eigen, onmisbare troost: die van het herdenken van alle stille strijd die men gestreden heeft, de heftigste juist omdat het een tournooi was binnen de vier muren van het studeervertrek. Men eerbiedigt en bewaart hun herinnering.

En dan de vrienden die, om het met de Chineezen te zeggen, 'hun gezicht verloren'. Zijn ze soms minder dierbaar geworden omdat zij zich, na hun trotsche, overrompelende binnenkomst, tenslotte bloot gaven en vertoonden in al hun hulpeloosheid, met al hun

fouten en gebreken? Moest hun daarom de deur gewezen worden, wegwijzers als zij werden van den eigen afgelegden weg en van eigen voortschrijdende wijsheid? Gun ze hun plaatsje, deze rustig en bescheiden geworden monumenten van de betrekkelijkheid van alle waarheid en alle schittering.

Maar zoo verscheiden als de menschen zijn, zoo verschillend van aard zijn hun boekerijen. Die van Van Schendel is, naar zijn eigen beschrijving, ongetwijfeld een toonbeeld van gelijkmoedigheid, van superieure schoonheidszin en van een liefelijk terugzinnen op het verleden. Maar wij kennen er ook, die dramatisch zijn als een verstarde stormgolf, wild als een winderig herfstbosch. Sommige hebben iets van de seizoenen in zich, en het moet zulk een verzameling zijn, welke eens een dichter, die vaak voor komiek doorgaat, de verzuchting deed slaken: ‘Ik wou dat in de herfst ook de bladeren uit de boeken vielen.’ Hij zal daarmee vast niet alle boeken bedoeld hebben, en er ook wel een paar op na houden, waarvan hij wenscht, dat ze hem door alle levensseizoenen heen blijven vergezellen.

Boekerijen hebben nog meer wonderlijke eigenschappen, die Van Schendel niet van de zijne vermeldt. Is het u nooit overkomen, dat gij u plotseling bezitter van een boek ontdekt, waarvan ge u bij geen mogelijkheid meer kunt herinneren hoe het in uw kast belandde? Het eenige wat gij weet, is dat gij beslist niet de eigenaar er van zijt. Het bezwaart u een beetje, maar gij zit er mee opgescheept omdat geen van de vrienden bij wien gij navraagt, u rondweg durft antwoorden: ‘O ja, dat is van mij!’ Hier hebt ge dus een echten indringer bij den kop. Lees of herlees hem eens, en gij zult zien dat er iets raars mee aan de hand is. Zulk een boek heeft beslist een heel eigen reden om juist bij u te blijven kleven en levenslang onderdak te zoeken. Het is daarmee wellicht als met het blaadje dat Augustinus zijn bekeering bracht; een soort van boodschap uit de chaos, een roep van wie weet welke mysterieuze verten. Zijn het geen langgestorven schrijvers die u zoo'n boek tersluiks, met onzichtbare handen tusschen de andere, veel nutteloozer boeken schuiven? Dat zal wel nooit verklaard worden.

Dan zijn er nog die boeken... Maar neen, het is een onhebbelijke gewoonte van sommige recensenten, om ook het onschuldigste, beminnelijkste geschrift met een eigen pendant te willen beantwoorden. Wij willen ons hieraan niet schuldig maken, en dus volstaan met te zeggen, dat Arthur van Schendel het lieve onderwerp nog lang niet heeft uitgeput, al schreef hij daarover een heel prettig boekje, dat aardig werd uitgegeven met letters door Jan Poortenaar geteekend. Ook hierom zal dit opstel over de boekenplank zich bij menigeen wel zijn plaatsje daarop verwerven.

E.W.

Nederlandsche poëzie
Bertus Aafjes, Het gevecht met de muze
Helikon No. 2; f 1.90 geb.

Helikon is dit jaar in bijzondere mate representatief voor onze jongste dichtkunst. Ná de belangwekkende gedichten van Lehmann, doet de redactie Aafjes' werk, dat reeds bij de publicatie in tijdschriften met groote ingenomenheid begroet werd, verschijnen. Men heeft Aafjes terecht een ‘echt’ dichter genoemd, één, die, zooals Boutens zegt, ‘zingt, omdat hij zingen moet’, en wiens poëzie eerder dan naar de ideeën des dichters (Verwey) of naar zijne persoonlijkheid (Slauerhoff), naar zichzelve verwijst.

In deze gedichten klinkt een helder, onbevangen, nog jongensachtig, geluid, dat nooit schel of schor wordt.

Een e c h t dichter zeiden wij, iemand, die het dichterlijke woord, dat de zin van het geschrevene verhevigt en verduidelijkt, vinden kan. Eene poëzie vol van oorspronkelijke, sprekende en picturale beelden: Zeven raven zijn ‘een uitgedund conclave’. Een schot in een herfstelijk woud ‘verschuift de stilte’.

Aafjes is als persoonlijkheid nog ongevormd.

Romantisch-erotisch verlangen, eenzaamheid en zelfverwijt lijken voorloopig de voornaamste componenten zijner poëzie.

Verwonderlijk is zijn veelzijdigheid. Romantische klankrijke verzen over saters en nymphen gaan hem even goed af als de poésie parlante in ‘de vrome wensch’, dat aan Han Hoekstra doet denken. Vanzelf komt de wensch op, dat dit prachtige talent (hadden wij na Engelman één dichter, die zoo echt en onbevangen zingen kon?) behoed mag worden voor veelschrijverij. De vrees daarvoor is niet ongewettigd, nu reeds in deze bundel verzen staan, die niet boven het incidenteele ‘geval’ uitkomen en niet dien vorm vinden, waarin zij ook den lezer, die buiten de inspiratie van den dichter staat, kunnen treffen. Zulke verzen halen in hunne bekoorlijkheid altijd wel de qualificatie ‘aardig’, maar Aafjes kan een hoogere prijs bedingen.

Besluiten wij met het prachtige oorlogsgedicht ‘De Laatste Brief’, waardig pendant van Rimbauds ‘Dormeur du Val’, in herinnering te brengen en citeeren wij tenslotte in zijn geheel ‘Landelijke Herfst’, met de grandioze parallel tusschen de gestorven natuur en den gedooden vogel, dat wij het beste van den bundel achten:

‘Hoe krachteloos doleeren
de blâren door de perken;
de wind geeuwt door de kieren
van de gebarsten zerken;

de zwaluwloze hemel
staat als een leeg gehunker
over het grijs moeras;
alleen de oevers schuimen,
een nymph oogt door de pluimen:
d'uitspanning is verlaten
en doodstil het terras;
een kind sprokkelt er takken
met halfverkleumde handen
en dunt het siergewas.

Een schot verschuift de stilte
- geluid zet om in kilte -
over het lage land.
De hond klemt in zijn tanden
de dode goudfasant.'

A. MOUT

Dichters van dezen tijd
13e druk, bezorgd door J. Greshoff
P.N. v. Kampen & Zoon, A'dam; f 1.40, f 1.60, f 1.95

Het smalle boekje, 'Dichters van dezen Tijd', is bijna mijn eerste aanraking met de poëzie geweest. Kort na de ontdekking der poëzie, in Gezelle, kwam mij deze bloemlezing in handen. Weinig later Gorters 'Mei', en dan Gossaerts 'Experimenten'. Ik wist toen niets af van de merkwaardige geschiedenis welke met dit boekje verbonden is: hoe de samensteller, Mr. van Hall, destijds als Gidsredacteur de nieuwe poëzie van de Nieuwe Gids had afgekeurd en geparodieerd, en later de waarde er van was gaan inzien en toen deze bloemlezing had samengesteld. Tien drukken werden er van door hem bezorgd, daarna twee door Prof. Prinsen, eindelijk deze jongste door Greshoff. Het is een bloemlezing met historische waarde. En het was van begin af aan een mooie keuze. Toen ik haar leerde kennen, waren mij alleen de Tachtigers een beetje bekend, Boutens' naam trof ik er voor het eerst aan, ik maakte er uit op dat hij een der 'jongeren' was van na Tachtig. Zoo is mij dit boekje van oudsher dierbaar gebleven, de verzen die ik daar leerde kennen, hebben voor het gevoel nog een zekere 'overwaarde' door de sfeer der kennismaking. Er is voor mij aan dat boekje een herinneringsgeur gebleven. Het is dan ook niet voor den criticus maar voor den jongen, die in dat boekje de poëzie ontdekte, ietwat moeilijk aan den nieuwen inhoud te wennen. Maar de poëzie is in de jaren niet stil blijven staan. Alleen kijkt men nu met iets als verbazing naar de nieuwe namen, die alweer in een min of meer historisch kader zijn gekomen door de opneming in dezen bundel van nog altijd representatief

karakter. Tegelijkertijd maakt echter de herinneringswaarde ook de waardeering gemakkelijker. Greshoff heeft trouwens zijn taak goed vervuld. Hij heeft over het geheel wel de voornaamste figuren gekozen, en hij is een uitnemend kenner onzer poëzie. Hij zou Greshoff niet zijn, als er niet ook een klein element van willekeur in zijn keuze was, enkele onbekenden met kennelijke voorliefde naar voren gebracht, en onder de jongsten een keuze die ook wel op enkele anderen had kunnen vallen. Maar tenslotte leest men in deze herdruk weer met haast dezelfde vreugde als eertijds, en ieder die de poëzie nog zal gaan ontdekken, kan geen beteren weg inslaan dan die door dit boekje voert. Van sommige dichters heeft Greshoff met gelukkige hand weinig bekende gedichten gekozen. Zoo van Maurice Gilliams dit gedicht, dat op eigen wijze Marnix Gijsen voortzet, over wintergezicht en doodsbesef.

Tristitia ante

Op de besneeuwde hei:
de hoeve en de houtmijt zwart
en de duistre spar, sterk en geëtst
onder een ster, bewaaid en strak.

In het stalen maangeplas
ken ik de planten zonderling,
de stompe bijl en de gebroken pot
door het doorzichtig-helle ijs.

Eéns knaagt de kou tot op het been
en mijn eenzaamheid zoekt het schot
dat plots de horizon tot de eeuwigheid rekt
op mijn rampzalige zwerftocht.

Tot wanneer ik het bosch intreed
en de haas gemarteld vind,
onbewust en stijf
in zijn bloed op de sneeuw.

Er is niets dan hevig wit
in mij, en ik raak dat licht niet kwijt;
en er is niets zoo smal en nauw
als het eigen lijf.

ANTHONIE DONKER

Drift en cultuur
Dr. A.M. Meerloo, Homo militans
De psychologie van oorlog, ziekte en vrede in de mens.
N.V. Servire, Den Haag, 1940; f 4.90 geb.

Het heeft een zekere bekoring om na groote gebeurtenissen in de wereld nog eens na te lezen wat er vóór gezegd en geschreven werd.

Zoo hebben zeker veel menschen de laatste tijd gebladerd in de couranten van de dagen vlak voor 10 Mei. Bij het herlezen van allerlei berichten, commentaren, redevoeringen en proclamaties flitst weer even de herinnering aan die andere tijd op, even leven we weer in die atmosfeer en weten we weer hóé we toen lazen en meenden te begrijpen wat we lazen.

Heel wonderlijk is het eigenlijk nu dit boek te lezen. Het werd geschreven tijdens de mobilisatie, gedeeltelijk tijdens en na de Novemberdagen van verleden jaar; maar vóórdat de oorlog ons eigen land binnenviel. En in dat boek wordt beschreven de strijdvaardige mensch, de psychologie van de mensch in de oorlog binnenin en buiten hem. Sindsdien is er oorlog geweest, en is er nog oorlog, al is onze eigen verhouding er toe in deze paar maanden al vele keeren veranderd. Maar door die vele veranderingen hebben we onze eigen reacties en die van anderen bij zulke gebeurtenissen leeren kennen. Het was een vraag, die veel menschen zich in de loop van het vorige jaar wel stelden: hoe zal ik zijn als er oorlog komt? Het zou daardoor kunnen lijken of we nu eigenlijk beter ‘geschoold’ zijn om een boek, dat de psychologie van oorlog behandelt, te begrijpen. Bladzij na bladzij kunnen we het beschrevene toetsen aan onze eigen ervaringen; want bijna een overdaad van reacties, kronkels, krampen en bokkesprongen, die de mensch vertoont tijdens de oorlog om en in hem, wordt hier opgesomd. En toch valt deze toetsing ons nu misschien moeilijker dan anders. De oorlog is zeker niet spoorloos aan ons voorbijgegaan, de suggestieve macht van wat er gebeurd is, is te groot dan dat wij objectief tegenover onze eigen ervaringen en reacties zouden kunnen staan. Het is zelfs de vraag of we nog objectief w i l l e n denken over wat er in en buiten ons gebeurt. ‘Objectiviteit geldt als misdaad. Misschien is dit wel het ergste van de oorlog! Niet de doden, niet de haat, niet de angst, niet het economisch verlies, maar die schier ongeneeslijke deuk in het denken.’ (blz. 205). De deuk in het denken... Meerloo's boek is één worsteling om zichzelf en anderen vrij te maken van zulke deuken. Dat is wat dit boek zoo boeiend en menschelijk maakt, èn soms stroef en moeilijk om te lezen, dat het inderdaad worstelend geschreven is door iemand, die aan den lijve ondervond, en aan de ziel, wat de homo militans is. Een studeerkamerboek is dit niet. Misschien maakt het daardoor hier en daar een wat rommelige indruk, misschien is het overladen, niet strak genoeg. Tenslotte doet dat er allemaal niet toe. Wanneer men tot besluit de moeite neemt de eerste hoofstukken nog eens na te lezen, groepeert zich het materiaal vanzelf weer, en wordt men dankbaar voor het schijnbaar chaotische, dat toch eigenlijk dit boek waardevol maakt. Het binnen- en buitenleven ìs chaotisch, en het is al te makkelijk om zich van een

nijpend probleem af te maken met een keurig geordende indeeling, een enkel goed daarin passend voorbeeld. Meerloo wenscht zich van geen enkel probleem af te maken, hij wil oproepen tot onderzoek. En dat doet hij.

Bij het lezen vielen mij telkens weer de woorden in van 'The Prophet' (Kahlil Gibran):

'And what is it but fragments of your own self you would discard that you may become free?

If it is an unjust law you would abolish, that law was written with your own hand upon your own forehead...

And if it is a despot you would dethrone, see first that his throne erected within you is destroyed...

And if it is a fear you would dispel, the seat of that fear is in your heart and not in the hand of the feared...'

Een van de laatste zinnen van 'Homo militans' is: 'men overwint geen agressie in de wereld zonder de eigen agressie overwonnen te hebben'. En in dit boek wordt duidelijk gemaakt, dat het inderdaad is 'alsof er in de maatschappij een vergrote projectie ten tonele wordt gevoerd van 's mensen innerlijke conflicten' (blz. 19). Er worden den mensch leuzen, symbolen, gebeurtenissen te over geboden waarin zijn instincten en primitieve reactievormen afgereageerd kunnen worden en die als het ware plaatsvervangend werk doen. Aan alle kanten wordt de mensch er toe overgehaald of er toe gedwongen om processierups te blijven, gevangene in de keten van reflexen.

Al die mogelijkheden worden besproken, het vluchten en aanvallen, alle pogingen tot zelfverdediging van het menschelijk wezen. Het boek brengt terecht een eeresaluut aan Sigmund Freud. Het is ook voor een groot deel gebaseerd op diens inzichten over de psychische dynamiek. Achtereenvolgens worden behandeld de psychische letsels, het psychisch verweer in het algemeen, waarbij wordt onderscheiden tusschen primitieve reacties, neurotische reacties en 'cultuurlijke' reacties. Binnen deze groepen vindt men actieve en passieve zelfverdediging. En al deze verdedigingsmiddelen bedienen zich van de verschillende mechanismen: regressie, conversie; projectie en introjectie; verdringing en sublimeering. Het is verleidelijk om veel te citeeren. Op iedere bladzij zijn verrassende opmerkingen en perspectieven te vinden, of beelden en formuleeringen, die de diepste kern van een mensch of een situatie typeeren met een enkel woord, een onverwachte wending. Op blz. 173, het bevrijdende gebaar: 'De cultuur verbiedt het gebaren, laat de driften intomen. In de sigaar wordt de driftige beweging gedeeltelijk afgereageerd, vooral met behulp van nijdige sigarenaanstekers.' Of, blz. 18, de rationalistische mensch 'door te eenzijdige bezinning losgeraakt

van zijn animale en voedende driften... een verstarde vluchteling voor de pijnen des levens.'

Meerloo heeft van dichtbij gezien wat een mensch allemaal doet om zich te verdedigen in zijn nood, hoe boosaardig er op zijn drifteninstrumentarium gespeeld wordt; hoe hij vlucht, of zich dood houdt, of wild om zich heen slaat - zonder van zijn v r i j h e i d gebruik te maken. Want deze psychologie van oorlog, ziekte en vrede in den mensch is een psychologie van de vrijheid van den mensch. Wel wordt getoond hoe de mensch wortelt in de 'Schicht' van driften en instincten, maar men hoeft niet te vreezen 'niets-anders-dan-psychologie' voorgezet te krijgen. Dit boek is een getuigenis van het rotsvaste geloof in de vrijheid van de menschelijke geest om zelf de vorm te kiezen der sublimatie van de driften en instincten. Hij kan dàt kiezen wat cultuur schept, en worstelen tegen wat cultuur vernietigt. 'En dat is onze enige maatstaf.' 'Het vrije ik kan zijn doelstellingen veranderen.' Het is niet gebonden aan het door het instinct voorgeteekende patroon. Gebonden aan zijn biologische mogelijkheden blijft de mensch wel, maar hij kan buiten de keten der reflexen treden en 'cultuurlijk' handelen. 'Het is een aanlokkelijk iets om onze eenzijdige kijk door te trekken en aan te tonen hoe vele geestesgoederen bastions kunnen zijn, waarin het menselijk brein zich nestelen kan, als de nood hem hoog gestegen is... (maar) hier wordt niet getornd aan het ideële en normatieve van kunst en religie... Integendeel. Hier wordt aangetoond, dat de norm, de beklijfde cultuur, het enige is, dat blijft van alle menselijke worstelingen. Al wat drift is, is sterfelijk, de geestelijke expressie en overwinning van die drift beklijft tot cultuur.' (blz. 131).

A.M. BOON HARTSINCK

Alverdes' getuigenissen
Paul Alverdes, Dank und Dienst
Verlag Albert Langen-Georg Müller, München

Dit boek bevat de redevoeringen en opstellen, die Paul Alverdes bij verschillende gelegenheden heeft gehouden en geschreven. De opstellen zijn vroeger in tijdschriften verschenen, gedurende de laatste jaren in 'Das Innere Reich', dat Alverdes aanvankelijk tezamen met zijn vriend Karl Benno von Mechow redigeerde en waarvan hij thans alleen de leiding heeft.

Het boek is, met het oog op het werktempo van Alverdes, tamelijk omvangrijk. Het getuigt van een kunstenaar, die de drang voelt tegenover zichzelf en anderen telkens weer rekenschap af te leggen van zijn innerlijke ontwikkeling, zijn overtuigingen en opvattingen. Er schuilt een zeker gevaar in het uitgeven van dergelijk werk uit

verschillende perioden en ontwikkelingsstadia. Onwillekeurig gaat de lezer ze met elkaar vergelijken en als hij dan tegenstrijdigheden tegenkomt, is hij maar al te zeer geneigd, den auteur onvastheid van karakter te verwijten of zelfs leugenachtigheid en huichelachtigheid, of hem te beschouwen als iemand, die de huik naar de wind hangt. Waarmede hij lang niet altijd gelijk behoeft te hebben, want een bewering kan onder bepaalde omstandigheden juist en onder andere omstandigheden onjuist zijn. Een auteur heeft bovendien even goed het recht zijn opvattingen te wijzigen als ieder ander, somtijds moet men het zelfs eerlijk en moedig noemen, dat hij de durf heeft een dwaling of verandering van meening ruiterlijk te erkennen. Zoo herinner ik me een causerie van Gerard Walschap, waarin deze zich uitdrukkelijk het recht voorbehield in de toekomst een andere opvatting te mogen verkondigen. Ook een schrijver is nu eenmaal ingeschakeld in het proces van groeien en veranderen dat wij leven noemen.

Wij als lezers en beoordeelaars van een dergelijk boek dienen derhalve uiterst voorzichtig te zijn ten opzichte van eventueele tegenstrijdigheden. Aan de andere kant echter kunnen we met tamelijke zekerheid constateeren of de betreffende auteur steeds te goeder trouw is geweest, of hij altijd eerlijk en oprecht voor zijn overtuiging is uitgekomen. Voor een dergelijke bepaling is het nauwelijks noodzakelijk, de verschillende redevoeringen en opstellen aan elkaar te toetsen. De eerlijkheid van den auteur valt gemakkelijk uit zijn stijl te herkennen.

Onderzoekt men Alverdes' ‘Dank und Dienst’ van dit standpunt uit, dan komt men weldra tot de overtuiging, dat men te maken heeft met een absoluut eerlijke en eerlijk zoekende persoonlijkheid. Een indruk, die men uit zijn geheele literaire oeuvre krijgt. Men komt in dit boek in contact met een schrijver, die met groote ijver en consciëntieus tot het innerlijk wezen der dingen tracht door te dringen. Terwijl hij uit zijn novellen en impressies iedere probleemstelling, iedere cerebrale uiteenzetting weert, poogt hij in zijn opstellen en voordrachten tot klaarheid te komen over zichzelf, d.w.z. over de bron, over de bakermat van zijn literaire schepping, en over die schepping zoowel wat de vorm als het geestelijke gehalte ervan betreft.

Als ik er de nadruk op leg, dat Alverdes alle beschouwing uit zijn verhalend proza weert, dan bedoel ik daar geenszins mede, dat hij een aestheet is. Wij komen in ‘Dank und Dienst’ enkele regels tegen, die ons dat uitdrukkelijk - uit de mond van den auteur - bevestigen: ‘Es ist uns nicht mehr gegeben und nicht mehr erlaubt, an eine Welt der Formen und des ästhetischen Wohlgefallens um seiner selbst willen zu glauben und es besonders wichtig zu nehmen,

und ginge ein lebendiges Reich darüber in Scherben.' (Pag. 8/9.) Alverdes behoort tot die generatie van Duitsche schrijvers, die als het ware van de schoolbank op het slagveld was gekomen. De verschrikkingen van de oorlog hebben toen de liefde voor de schoonheid van de natuur en van het geheele leven wel is waar niet kunnen vertroebelen of uitdooven, wel echter hadden zij ten gevolge, dat de wrange werkelijkheid een ruime plaats ging innemen in zijn voorstellingsvermogen. Het afzichtelijke en droevige smolt samen met het schoone en verkwikkende. Er ontstond een proza, dat de realiteit weergaf - maar op een hooger plan. Een soort magisch, van schoonheid doordrenkt realisme. Het verlangen naar harmonie was sterker gebleken dan de vlagen van vernietiging en verwoesting, die op den jongen Alverdes waren ingestormd.

Aan deze tweestrijd hebben we de prachtige vertelkunst van Paul Alverdes te danken. Hoe zuiver hij de realiteit in zich opneemt, hoe die werkelijkheid op zich zelf al bij hem tot een fascineerend stuk epiek wordt, toont ons zijn novelle 'Die Pfeiferstube', in de vorm zooals zij in het 'Buch des Dankes für Hans Carossa' (Insel-Verlag, Leipzig, 1928) werd gepubliceerd. Later heeft hij aan Carossa geschreven (Das Inselschiff, December 1938), dat deze novelle feitelijk slechts uit losse notities was samengesteld. Hij heeft haar later 'uitgewerkt' en afzonderlijk doen verschijnen (Rütten & Loening Verlag, Potsdam). Maar ondanks dat maakt zij in haar oorspronkelijke vorm reeds een onuitwischbare indruk op den lezer. Men voelt, dat de auteur menschen en omstandigheden heeft geobserveerd, niet met zijn brein, maar met hetgeen wij zijn artistieke conceptie zouden kunnen noemen. Dat distantiëert Alverdes tevens van de schrijvers der nieuwe zakelijkheid. Hij is niet zakelijk zonder meer, niet realist zonder meer en vooral geen intellectualist. Hij heeft daar geen aanleg voor, maar hij heeft bovendien ingezien, welk gevaar in het intellectualisme schuilt. 'Jene großen Deutschen, deren Namen ich ja nicht nennen muß, sind zwar geistige Menschen gewesen, aber niemals sind sie sogenannte Intellektuelle gewesen. Und noch niemals haben ja die Nichts-als-Intellektuellen wirkliches Leben geschaffen, sondern sie haben es immer nur kurz und klein gedacht, nicht nur ihr eigenes, sondern auch das anderer Leute, und das ist der tiefe Grund für das elementare Mißtrauen gegen diese Art von Intellekt in unserer Zeit; es spricht nichts Geringeres daraus, als die Sorge um die bedrohte Einheit des Lebens, ohne die der Mensch nun einmal nicht sein kann.' (Pag. 19/20.)

In 'Dank und Dienst' leert men niet slechts den schrijver Alverdes kennen, zooals hij denkt en voelt, maar men komt tevens vele waardevolle gedachten en vingerwijzingen tegen, die op de geheele Duitsche letterkunde en op de letterkunde in het algemeen betrekking

hebben. Alverdes schroomt niet de bronnen te noemen, die hem gevoed hebben, zijn groote leermeesters te herdenken, en zijn dank te betuigen voor al hetgeen hij heeft mogen ontvangen door de arbeid van andere schrijvers.

FELIX AUGUSTIN

Herzien, herdenken
Alphonse Daudet 1840-1940

Honderd jaar geleden werd Alphonse Daudet, die boeiende persoonlijkheid, te Nîmes geboren. Tienmaal hebben wij gelezen van zijn kinderjaren: de gelukkige in zijn vaderstad, de rampzalige in Lyon waar hij op het gymnasium 'le petit Chose' wordt; van zijn jeugd: zestien jaar oud is hij repetitor aan de kostschool te Alais, een jaar later trekt hij te Parijs bij zijn broer Ernest in en wijdt zich met doodelijken ernst aan de speelsche Muze. Tienmaal hebben wij zijn Dickens-achtig lach-en-traan-relaas 'le Petit Chose' gelezen, en er bovenal uit onthouden, wat die brave Abbé Germane den wanhopigen Daniel voorspelde: 'Tu seras un enfant toute ta vie'. Daudet is geheel zijn leven een onbevangene gebleven, vervuld van adolescente verwondering over het Kwaad - wat nogal iets wil zeggen voor een naturalist! Maar daarover straks.

Wat op zijn komst in de hoofdstad volgt, het verschijnen van 'Les Amoureuses' in 1858, zijn collaboratie aan den 'Figaro', zijn benoeming tot secretaris van den Hertog van Morny in 1860 - wij vinden het in zijn kroniekbundel 'Trente Ans de Paris' (1888). Onder zijn bekendste boeken, die nog steeds met min of meer vasten trouw gelezen worden, ook in ons land, noemen wij de zonnige 'Lettres de mon Moulin' (1866) met hun onweerstaanbare, jonge bekoring, verschenen in het jaar waarin hij contact kreeg met Frédéric Mistral; 'Le Petit Chose' voornoemd, waarvan de eerste helft autobiografisch is; 'Tartarin de Tarascon' en 'L'Arlésienne' (1872), 'Contes du Lundi', gebundeld in 1873; 'Fromont Jeune et Risler Aîné' (1874), de eerste groote roman waarin hij uitgroeit boven het authentiek-beleefde; 'Jack' (1876) en 'Le Nabab' (1877), 'Les Rois en Exil' (1879), 'Numa Roumestan' (1881), 'Sapho' (1884), 'Tartarin sur les Alpes' (1885), 'La Belle Nivernaise' (1886) en 'Port-Tarascon' (1890). Maar velen ook kennen 'Robert Helmont' (1874), 'L'Evangéliste' (1883), 'L'Immortel' (1888), 'Rose et Ninette' (1892), 'La Petite Paroisse' ('95) en zijn tooneelstuk 'L'Obstacle' ('90). Sinds jaren lijdend aan een verschrikkelijke, pijnlijke kwaal die hij moedig droeg en waartegen hij streed met alle energie die de sterke liefde voor zijn kunst hem schonk, stierf hij, jong nog, in 1897. Zijn dappere en geliefde vrouw en medewerkster, Julie Allard, heeft hem drie en veertig jaar

overleefd: eenige weken geleden is zij te Parijs op 93-jarigen leeftijd gestorven.

Minder dan ‘Le Petit Chose’ is Daudet's tweede, zuiverder en completer autobiografisch geschrift: ‘La Doulou’ bekend. ‘La Doulou’ is het naakte document van zijn lichaamslijden, geschreven als een poging tot bevrijding, een uitbanning van de pijn, gelijk voor andere schrijvers poëzie het lijden der liefde exorciseert. Pas in 1931 verscheen ‘La Doulou’, dank zij de goede zorgen van auteurs laatsten secretaris, André Ebner.

In zijn, aan zijn vader gewijd boek vertelt Léon Daudet ons dat Alphonse zich altijd sterk aangetrokken heeft gevoeld tot de ‘beroemde zieken’ onder de letterkundigen uit vroeger tijden en in het bizonder tot Pascal, Heine en Rousseau. Ik meen dat er nog niet gewezen is op de overeenkomstigheid die vaak tusschen Daudet en Jean-Jacques valt waar te nemen. Wie een m.i. origineel onderwerp voor een scriptie zoekt, neme zulk gegeven eens in overweging. In Deel I van de ‘Confessions’ treft men passages aan die Rousseau's invloed op Daudet - dien romanticus in het arena der naturalisten! - wellicht kunnen verraden. Deze romanticus had overigens met Heine een zekere sentimenteele humor gemeen. Anderzijds was Daudet een, voor zijn tijd ongemeen-sterk symbolenvoeler. Denk eens o.m. aan ‘L'Homme à la cervelle d'or’ of ‘La Chèvre de M. Seguin’, of aan die eerste bladzijde uit ‘Sapho’, (waar Jean zijn geliefde de trap opdraagt) - dan ziet gij terstond Daudet als een natuurlijk, soms wat naïef hanteerder van het zinnebeeld. En is trouwens zijn heele Tartarin-figuur niet bedoeld als een synthese van auteurs geboortestreek, een levend symbool, ten slotte?

De Tartarins (I en II, want III is geforceerd) belichamen Daudet's van weemoed vrije vis comica. Want ja, ook die bezat hij. Die maakte hem verwant, den Meridionaal, met den Parijzenaar Molière (als deze satiriseert hij, met maatschappelijke bedoelingen!) - maar ook met Chaplin, den internationale. Met Chaplin, b.v. wanneer hij het clowneske een - steeds bescheiden - plaatsje in zijn vroolijke verhalen inruimt. Treffend voorbeeld: het tafereeltje waar Tartarin in de Alpen onbewust in levensgevaar heeft verkeerd, gelijk de zwerver uit ‘Gold Rush’ onkundig is geweest van zijn hachelijke situatie, wanneer een niet al te hongerige beer hem op het sneeuwpad volgt.

Behalve symbolist avant la lettre en humorist was Daudet ook een goed mensch. Zijn ideaal, zoo zei hij, was, na volbrachte levenstaak, ‘marchand de bonheur’ te worden: ‘Ik zou me dan vestigen als koopman in Geluk: mijn winst zou in mijn succes gelegen zijn...’ Diep heeft hij meegevoeld met de ongelukkigen, de onterfden, met wie hongerden naar teederheid, met die teleurgestelden ook welke,

oppervlakkig beschouwd, schuld hadden aan eigen ellende, aan hen die hun ontgoochelingen te wijten hadden aan hun luiheid, hun verwaandheid, hun egoïsme. De zuiverste documentatie voor den realist die hij meende te zijn, achtte hij de eigen ervaring. ‘Ik kan over honger schrijven en armoede,’ zei hij, ‘over desillusies en lichaamslijden, omdat ik die zelf lang en diep heb doorleefd.’

Deze zoogenaamde naturalist was nooit ruw of grof. Een zekere ‘pudeur’ belette hem, het tragische al te rechtstreeks te beschrijven. Zoo ontstond die specifieke humor waar zijn boeken hun persoonlijkheid aan ontleenen - diezelfde humor waarmee pastoor Germane vriendelijk spotte met den jeugdigen zelfmoordenaar Eyssette; de humor waarmee de dokter van het hotel Pilois (ander voorbeeld uit hetzelfde boek) zijn heele aandacht wijdt aan het moeizaam dichtknoopen van een nauwe handschoen, wanneer hij Daniel het noodlottig nieuws van Jacques' hopeloozen toestand niet durft mee te deelen. Juist door de middellijkheid van zijn gevoels-uitingen was Daudet alles behalve naturalist. Het eenige dat hem aan Zola verwant maakt is, grappig genoeg, het feit dat op hèm toepasselijk is de definitie van den (naturalistischen) kunstenaar door Zola gegeven, en welke definitie nu juist den uitvinder Zola kenmerkte als den subjectieven schrijver die hij wàs maar niet wilde zijn: Daudet heeft waarlijk de menschelijke natuur gezien ‘à travers un tempérament’.

Hij kende de betrekkelijkheid van de r e a l i t e i t s w a a r d e van het woord. Waartoe, zoo zei hij, waartoe dienen woorden wanneer het er om gaat, iets waarlijk-doorvoelds, in physieke pijn, in hartstocht, weer te geven? En zoo uitte hij zich dichterlijk-onrechtstreeks, in overdrachtelijke termen, in allusies, in zinnebeeld, in humor, en ook in wat ik ‘weerspiegelingen’ zou willen noemen, in een soort expressionnistische weergave van, op gelaat en houding van menschen afgelezen of weerkaatste ziele-ervaringen. Ook wel leidde deze poëet met realistische aanspraken de ontroering van den lezer plots af naar een teekenachtig detail: naar de kat die het, in vertwijfeling tot een bal gemaakt doodstelegram, spelend achternaholt; naar de huurbordjes die ijzig klappertanden in den wind van die intreurige, nog bijna onbewoonde, maar nette armenbuurt van Parijs. Hij kiest partij voor de heldhaftigen, ook als deze aan een misplaatste fierheid ten onder gaan: denk aan de ongelukkige Madame Ebsen, de moeder uit het navrante boek ‘L'Evangéliste’, of aan Maître Cornille, den zwijgenden molenaar uit ‘Lettres de mon Moulin’, aan den half-verlamden patriot, Generaal Jouve, uit ‘Contes du Lundi’, aan den, in ons aller schoolherinneringen voortlevenden meester Hamel, den Elzasser dorpsonderwijzer.

Maar ook is Daudet galant, en verliefd op zijn snoezige meisjesfiguren: Rose en Ninette uit den gelijknamigen roman, en die heele

rij dochters - vijf of zes in getal - van den braven heer Joyeuse, met haar onuitgeslapen, toch frissche snoetjes; en dan die ‘Zwarte Oogen’ die tweemaal in zijn jong leven het hart van Daniel Eyssette in vlam zetten; en dan die gebrekkige Sidonie, de dochter van den ouden Delobelle - met welk een welbehagen heeft hij ze allen uitgebeeld in haar bekoorlijkste houdingen!

Onder onze tijdgenooten zijn er te noemen, die Daudet's invloed onmiskenbaar hebben ondergaan. Zonder Delobelle was Troyat's ‘Grandeur Nature’ wellicht niet geschreven. Zonder ‘Fromont Jeune et Risler Aîné’ lijkt Georges Imann's ‘Le Coeur et les Chiffres’ onbestaanbaar. Zonder ‘Jack’ hadde Chérau's ‘Champi Tortu’ nooit het levenslicht aanschouwd. En men weet wat Chérau's satire-roman ‘L'Enfant du Pays’ te danken heeft aan die gecamoufleerde biografie van Gambetta die Daudet ‘Numa Roumestan’ noemde. Neem een jong, conservatief schrijver als Robert Brasillach: hij bouwt, blijkens zijn ‘Marchand d'Oiseaux’, op Daudet's nalatenschap voort, en zijn ‘Enfant de la Nuit’ is verwant met France's ‘Sylvestre Bonnard’, het minst Franceske en het meest Daudetiaansche van zijn boeken! Was achteraf beschouwd, Daudet niet ook Jacques Chardonne's wegbereider? Ja: die vrijwel onbekende Daudet, die de ‘Revue de Paris’ een ‘zedenroman’ had beloofd, getiteld ‘Quinze Ans de Mariage’ - een boek dat nooit is verschenen en zelfs niet is geschreven, maar waarvan Daudet zelf strekking en opzet heeft bekend gemaakt in deze woorden: ‘De gewone omstandigheden van het dagelijksch leven, de eenvoudigste en de meest vóórkomende worden het meest door ons, romanschrijvers, verwaarloosd. Op enkele uitzonderingen na, b.v. Rousseau (alweer Rousseau...!) hebben de groote schrijvers het minst oog gehad voor wat ik “de pasmunt van het bestaan” zou willen noemen en dat juist het mooiste gegeven zou leveren voor een roman...’

MARTIN J. PREMSELA

De uithangtekens van Van Lennep
Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw, De uithangteekens
Deel I: in het algemeen;
Deel II: in het bijzonder;
Deel III: in verband met Geschiedenis en Volksleven.
Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw, Het boek der opschriften
Alle vier verschenen bij A.W. Sijthoff te Leiden in de Vijftig-cents-editie

Na de platen- en de kinderboeken, wanneer atlas en schoolgrammatica nog trouwe metgezellen zijn, komt plotseling het ‘echte’

boek in het ontluikende mensenleven, meestal te vroeg, zoals het vertaalde romannetje, dat achteloze handen uit de leesbibliotheek haalden en naar mijn ziekbed droegen, toen ik voor het eerst gevraagd had naar den ‘Graaf de Monte Christo’. Maar iets later komt dan toch al het ‘echte’ boek voor het eerst op Zijn tijd. In mijn geval was het een postzegel-catalogus, waarin ik het ‘neuzen’ leerde - want het echte boek is geen best-seller, welke men na lezing voorgoed opbergt in de boekenkast, maar zo'n oude, trouwe vriend, dien men misschien van haver tot gort kent, misschien ook niet, doch aan wien men steeds treffende herinneringen bewaart en wiens verhalen men telkens weer als nieuw geniet.

Zo'n vriend kan een postzegelcatalogus zijn, of een atlas, ook een roman, maar vaker is het een dichtbundel, of Erasmus' ‘Lof der Zotheid’, of de Bijbel - of ‘De Uithangtekens’ van Van Lennep en Ter Gouw, drie handige deeltjes uit de vijftig cents-editie van Sijthoff te Leiden, met ter completering het gelijkvormige ‘Boek der opschriften’. Met hun vieren bieden zij ruim duizend bladzijden wetenswaardigheden, afbeeldingen en rijmen, waarin zich de ganse Nederlandse geschiedenis en beschaving weerspiegelen. Het is een kostbaar naslawerk zonder register, een uitnemend geschiedenisboek zonder chronologie, een boeiende verzameling versjes schier zonder dichternamen.

De postzegelcatalogus, die de vriend mijner jongelingsjaren was, totdat hij het lang en breed had begeven, is uit mijn leven verdwenen, maar sindsdien heb ik nieuwe vrienden gemaakt. Men herkent hen meestal op het eerste gezicht en al vallen op het tweede of derde sommigen ook wel eens tegen, een mens ruikt toch, waar en uit wie hij zijn vrienden zal kiezen. Zo is het mij ook met ‘De uithangtekens’ gegaan. Ik ontmoette hen eens en nog eens, maar - zo dacht ik - een nadere kennismaking zou mij meer tijd kosten dan ik vrij zou hebben. Inmiddels zwierven mijn ogen keer op keer, eerst nieuwsgierig, vervolgens belangstellend en tenslotte met warmte, hun kant uit. Ik mocht al in een boog om hen heen lopen, de afstand, welke ons scheidde, werd steeds korter en tegenwoordig liggen zij mij na aan het hart. Eén der deeltjes vergezelt mij regelmatig en, nu ik erover nadenk, treft het mij, hoe ik sommige stukken, welke ik toch reeds haast uit het hoofd ken, telkens herlees, terwijl ik andere na een enkele, vluchtige lezing voortaan als vanzelf oversla.

Hiermee wil niet gezegd zijn, dat deze handzame handboekjes ongelijkmatig van kwaliteit of deels opwindend, deels vervelend zouden zijn. Zelfs komt deze (her)leeswijze geenszins geheel voort uit mijn belangstelling voor bepaalde onderwerpen - integendeel, dit slechts zeer ten dele. Hoe meeslepend een kunstwerk moge zijn,

plotseling eist één zijner onderdelen de volledige belangstelling op van den meegesleepte, die met een ruk blijft stilstaan - als botste hij in zijn vaart tegen een onvoorziene muur. Even onbewust komt ook onder het lezen een dergelijke schok gewoonlijk aan. Hij wordt pas bewust, wanneer de duizelige gedachten haar pijn uitleven in duizenderlei sprongen, heen en weer, links en rechts, maar waarbij gij niet vooruit komt. Als een muur, hindert de zin, de passage uw verder lezen en gij kunt het boek in de hand houden of het terzijde leggen - uw aandacht blijft bedrijvig om de oorzaak van deze botsing.

Dit verschijnsel kent men zo goed bij de lezing van voze en middelmatige schrifturen als bij het genieten van meesterwerken. De begeleidende omstandigheden zijn in deze twee gevallen uiteraard grondig verscheiden. Verwekt bij de eerste groep het ogenblik van bezieling, dat iedere schrijver kent, op de vlakke landweg der alledaagsheid, zo'n schok, de grote meester met zijn meer gelijkmatige en hoge peil treft gemeenlijk ook meer ‘toevallig’ daar, waar het eigene gevoelsleven van den lezer woorden herkent als de ter plaatse noodzakelijke, hoewel hij ter anderer plaatse over de noodzaak der gekozen woorden is heengegleden, alleen omdat zij zijn eigen bewogenheden niet onmiddellijk hebben beroerd. Zijn dus bij het gros der kunstwerken de schokkende plaatsen in het algemeen bepaald door enkele verhevenheden, bij hun bloem zijn die moeilijker te berekenen. Zij zouden zelfs uiterst wisselvallig zijn, zo de menselijke levens, van de Elysese velden bezien, elkander niet geleken als even zovele droppels water, welke toch onderling ook zeer verscheiden zijn.

Deze onverhoedse ontroeringen zijn de toppen van het leesgenot en dus het doelwit van den ‘beteren’ lezer, die niet meer zwelgt in de hoeveelheid der woorden, de bekoring van het verhaal heeft overwonnen en door de welluidendheid der taal heen de toonhoogte van de menselijke stem beluistert. Het woordteken betovert hem niet meer, hij tracht het te ontraadselen. Het teken, het beeld zijn hem uitgangspunt voor eigen gedachtegangen in plaats van het tegendeel: dat eigen denken wordt bepaald, en beperkt, door de voor-geschreven letterformule.

Wie zich laat meeslepen door een boek, zal daarbij alleen winst voor zichzelf boeken, indien de schrijver zijn geest weet te verheffen en dus moet deze, ter vervulling van de hier gestelde voorwaarde, een hoger geestelijk peil hebben bereikt dan zijn lezer. Boeken echter, welke niet meeslepend, maar evenmin vervelend zijn, zien hun stimulerende krachten opwellen uit andere bronnen dan het eigen geestelijke peil. Hun bezieling reikt verder dan de individualiteit van den schrijver. En nu beland ik weer bij mijn oude, stukgelezen

postzegel-catalogus: zo'n boek kan uiterst onpersoonlijk zijn, droog en dor van objectiviteit, en toch een felle prikkel voor het gedachtenleven, voor het verbeeldingsleven zelfs.

Zonder enige twijfel bevordert het talent de opbrengst van het bewerkte terrein, zoals zon en regen de vruchtbaarheid van het land, maar niet minder van belang dan gunstig weder is de grondgesteldheid voor een goede oogst. Mr. J. van Lennep en zijn rechterhand, de heer J. ter Gouw, beschikten tezamen over een rijk talent en gedegen kennis, toen zij de akkers van uithangtekens en opschriften gingen bewerken. Aan het einde van hun arbeid zagen zij zich gezegend met een rijke oogst. Hun bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse volksleven betekent een verlevendiging van de vaderlandse geschiedenis, maakt haar 'tableaux vivants' tot indrukwekkende achtergrond van een dagelijks gebeuren, welke de weg wijst van het ene 'historisch gebeuren' naar het andere. Wie de dode letter uit zijn eeuwige sluimer wil zien ontwaken, bezit in deze vier deeltjes een ruimer schat dan in een bibliotheek getuigenissen van tijdgenoten.

Dit is aan tweeërlei oorzaak te danken. Eerstens toch wel aan de bewerkte stof zelve: van een overdadige rijkdom, van bonte schakering en van bondige vorm, bood zij, met haar welvoorziene prentenkabinet, een ganse 'comédie humaine' te geef aan. Maar de bewerking van dit kostbare materiaal geschiedde op een wijze, dat het niet naar archieven verhuisde, maar een ereplaats verdiende tussen de het meest ter hand genomen boeken.

Zeker, de heren Van Lennep en Ter Gouw hebben een wetenschappelijke indeling gekozen - zij moesten die ook wel kiezen ten einde enige overzichtelijkheid te bereiken. Zij hebben de uithangtekens eerst 'in het algemeen', vervolgens 'in het bijzonder' en ten slotte 'in verband met geschiedenis en volksleven' behandeld. Ook het eendelige boek der Opschriften gaat uit van een drieledige verdeling en wel van:

1. Herinneringen van gebeurtenissen, hetzij min of meer gewichtige, dikwijls zulke, die nergens elders geboekt staan, en daarom kunnen zulke Opschriften voor de plaatselijke historie van gewicht zijn.
2. Aankondigingen van beroep of bedrijf, handel of nering.
3. Uitdrukkingen van gevoelens, zowel van religieuze als van wijsgerige aard; populaire levenswijsheid en wereldbeschouwing; luim, spotternijen of dwaasheden.

De stof zelve echter spot met dergelijke indelingen, want 'alles is niet de som van alle dingen afzonderlijk'. Uit zoveel draden is deze stof ineengeweven, dat elk begin verwijst naar elk uiteinde, dat evengoed als uitgangspunt zou kunnen dienen. Rubricering is in zulke omstandigheden even onmisbaar als onmogelijk. De samen-

stellers dezer vier deeltjes hebben zich toch zo behendig gekweten van hun taak, om deze kluwen te ontwarren, als de verwarring het toeliet. Zij hebben moeten snijden en knippen, maar beide oordeelkundig gedaan, zoals zij met verstand en smaak terzijde hebben geschoven wat geheel of desnoods kon worden gemist.

De verduidelijkende commentaar is sober en afdoende, met vaardige pen geschreven, terwijl zij de zwierige geest van den schrijver van 'Klaasje Zevenster' verraadt. Eigen kwinkslagen en voorliefde voor humoristische noten kruiden de aankleve en de toebreiding van deze van nature reeds prikkelende spijs. Zo werden alle vier deeltjes onderhoudende en leerzame leesstof, waaraan ieder zijn plezier beleven kan, terwijl hij er lering uit trekt.

Maar deze waardering maakt voor mij niet de wezenlijke voldoening uit, welke het boek als trouwe vriend mij kan schenken. Over zijn beste en krachtigste invloed, zijn schokkende werking heb ik hier geschreven alvorens tot een 'klassieke' bespreking van het werk over te gaan. De voorbeeldige keuze der samenstellers en hun eigen, even voorbeeldige en als achteloos uitgestrooide eruditie verlenen hun arbeid een dubbele waarde: men kan hem raadplegen als een postzegel-catalogus en dan is hij, weet men eenmaal de weg, niet minder duidelijk. Men kan hem ook bekijken als een rijke verzameling merkwaardige prenten, ingelijst door bekwame handen en dan is hij een ongemeen genot voor den fijnproever.

Maar welke van deze beide methoden de lezer volge, hij heeft de zekerheid, zo hij zich overgeeft en zelfs, dunkt mij, tegenstribbelend, op menige plaats die schok te krijgen, welke hij zo dikwijls tevergeefs heeft weggejaagd. Er bruist hier te veel leven in nog schier elementaire vorm, juist in die naieve vormen, welke aan de vormeloosheid van het onmiddellijke leven grenzen, om een rustig fijnproever, een behoedzame verzamelaar te blijven. Zij beiden worden al lezende eensklaps weer kinderlijk ontroerde mensenharten, wanneer hun ogen de Nederlandse geschiedenis betrappen, waar zij bloedwarm en koppig in primitieve, spontane formuleringen uit het verleden opstaat als persoonlijk en gemeenschappelijk lot: versteningen, waarin het leven nog sprongbereid schijnt te zijn.

HALBO C. KOOL

Jan Prins, Veertig fabels van La Fontaine
Boucher-Lectura 1940

Van de beroemde 'Fables' van Jean de la Fontaine, den epicuristischen vriend van Molière, Racine en Boilleau, heeft Jan Prins er veertig in kloek, goed klinkend Nederlandsch weergegeven, met de piëteit, die tegenover dit origineel paste.

Wij doen hieronder Le rat de ville et le rat des champs met Prins' vertaling volgen, om te doen zien, hoe de vertaler zich strikt aan den tekst gehouden heeft en er tevens in geslaagd is er een alleszins behoorlijk Nederlandsch vers van te maken.

Le rat de ville et le rat des champs:

Autrefois le Rat de ville
Invita le Rat des champs,
D'une façon fort civile,
A des reliefs d'ortolans.

Sur un tapis de Turquie
Le couvert se trouva mis.
Je laisse à penser la vie
Que firent ces deux amis.

Le régal fut fort honnête:
Rien ne manquait au festin;
Mais quelqu'un troubla la fête
Pendant qu'ils étaient en train.

A la porte de la salle
Ils entendirent du bruit:
Le Rat de ville détale;
Son camarade le suit.

Le bruit cesse, on se retire:
Rats en campagne aussitôt;
Et le citadin de dire:
Achevons tout notre rôt.

- C'est assez, dit le rustique;
Demain vous viendrez chez moi.
Ce n'est pas que je me pique
De tous vos festins de roi;

Mais rien ne vient m'interrompre:
Je mange tout à loisir.
Adieu donc. Fi du plaisir
Que la crainte peut corrompre.

Vertaling:

De Stadsrat en de Veldrat:

Eenmaal, op zeer hoofsche wijze,
zocht een stads- een veldrat aan,
zich bij hem te komen spijzen
met wat kliekjes ortolaan.

Op een tapijt uit Turkije
was het gastmaal aangerecht:
zij vermaakten zich niet slecht,
kan men denken, met hun beien.

Het onthaal was naar behooren,
niets ontbrak in schaal of glas,
maar één kwam de vreugde storen,
terwijl men gezeten was.

Buiten, had het hun geschenen,
was er een verdacht geluid...
en de stadsrat neemt de beenen,
en zijn vriend knijpt met hem uit.

't Wordt weer stil. Men wacht nog even,
en de gastheer, tot zijn maat,
zegt: ‘Laat ik U nog wat geven,
als ge wilt, van dit gebraad.’

Maar die heeft genoeg. ‘Kom morgen,
zegt hij, liever eens bij mij.
Wel kan ik niet, zooals Gij,
voor een koningsmaaltijd zorgen,

Maar bij mij tenminste zwerven
geen geluiden rond als hier.
Wel bedankt voor een pleizier,
dat de vrees mij kan bederven.’

A. MOUT

Marsman's testament
De stem van verre (een lyrische cyclus)
door Max Dendermonde

Vlak langs het grachtenwater hielden meeuwen
de wind onder hun vleugelslag geborgen.
De wolken in de wilde zomermorgen
dreven uiteen over de vogelschreeuwen
en 't water rimpelde zijn lichte zorgen.

Geheel gedachtenloos over de brug
greep mij het spel van donkerte en licht
en onbewust voer reeds dit vreemd gedicht
met aarzelende wiekslag door de lucht;
de meeuwen wentelden om mijn gezicht.

Hoe namen zij die stem van verre mee,
in welke verband stond ik met deze kreten?
Reeds welden woorden helder naar het weten
en sterker waaiden zinnen aan van zee,
herkenningsroep om nimmer te vergeten:

gij, jonge dichter, waak en luister,
wij meeuwen zullen u van één verhalen,
die vallende in zijn salto mortale
zijn duurste waarden aan ons heeft gefluisterd,
om die voor u en andren te vertalen.

Ga nu naar huis en neem een blad papier,
zijn ademtocht breekt dan het eindlijk zwijgen,
een vleugelslag zal door uw regels hijgen...
Ik ging en daarna groeiden strofen hier,
als schemermeeuwen die van wrakhout stijgen:

Nu kan mijn flakkerende vlam
nooit meer van open hartstocht beven:
het carillon van Amsterdam
zal zonder mij de avond weven.
Wel ligt mijn adem vleugellam,
maar in de nagloed van mijn leven
zal hij, tot wien ik eenmaal kwam,
mijn regels warme bedding geven.

En zo plant ik mij eeuwig voort;
mijn stem wordt echo zonder einde,
en wie het bruisen heeft gehoord,
dat al mijn zinnen wit omlijnde,
grijpt vloedgetij van ziel en woord,
waarop mijn schip tot gister deinde...

* * *

Gij, jonge dichter, hoor mij aan,
ik wil mijn hartslag overdragen
en in u blijven voortbestaan:
uw dichten zal mijn kiemen dragen.
Mijn gloed zal in uw regels staan
en uit u zal mijn adem dagen;
mijn wet, het leven, rijst voortaan
over uw wezen en uw dagen.

Reeds merkt gij als een donker beven
de zin in alles openbreken.
Aanvaard mijn wet, het wilde leven,
aanvaard mijn mes en snijd het teken
van strijd en branding in uw wegen
en grijp uw oorsprong in de zege.

* * *

Elk die het leven grijpt en mint
weet op zijn pad het avontuur
en stort zijn ziel in zon en wind
om hoog te branden in het vuur,
dat om elk vers zijn vlammen windt.
Maar hij, die voorttast langs de muur
en zich aan vaste regels bindt,
is dood vanaf zijn eerste uur.

Men moet het ritme wel aanvaarden
en dansen op de zilvren fluiten:
al wie het leven diepten baarde,
wie ver in zich een lied voelt stuiten,
en wie afdeed met oude waarden,
die hoeft slechts een contract te sluiten.

* * *

Naakt uit de moederlijke wanden
zijt gij het avontuur begonnen.
De vruchten hingen naar uw handen:
gij hebt u traag bezit gewonnen.
En alles groeide, uwe zonden
naast het geluk om lentelanden
en sterker hebt gij u verbonden
met woord en ziel, die in u branden.

En nu sluit gij dit stil contract:
eens, als ik zonder brood zal zijn
en als mijn kleed langs naaktheid zakt,
blijft mij de diepste ironie:
nog blijf ik prins in hermelijn,
het vacht van ziel en poëzie!

* * *

Breed door het leven vlecht de dood
zijn stem, die alles waarde geeft.
Ondeelbaar met uw hart, dat beeft,
ligt eeuwigheid in u ontbloot.
In dit begrijpen wordt gij groot:
de dood, die in uw daden leeft,
hebt gij reeds duizend maal beleefd
in al, wat u twee kansen bood.

Zo hebt gij deze stem aanvaard
als tegenwicht voor uwe lusten
en dit contract, door u bewaard,
voert u verzekerd naar zijn kusten.
Eens, als gij op de banken vaart,
zult gij vertrouwd in hem bersuten.

* * *

Ik geef u dit als testament
naast wat ik schreef in eendre woorden.
De laatste adem, die ik zend,
maakt u met zijn en dood bekend
vanuit mijn onaantastbre oorden.

Nu schenk ik u wat mij bekoorde
en reik het u als testament.
Spring, zo ik deed, op slappe koorden
en neem mijn hart binnen uw boorden,
omdat mijn bloed is doodgerend.

Hier is mijn mes, steek kern en woorden
uit alles wat van 't leven hoorde:
gij vindt ze in mijn testament!

* * *

Met deze laatste zinnen zweeg zijn stem
en stil, doodstil stond alles in de kamer.
Nu bleef mij slechts het woord van hem,
en in mijn - jongen dichter die ik ben -
begon het bloed te kloppen als een hamer...

Vanuit mijn raam zag ik de wolken schuiven
en torens vingen zonlicht uit de lucht.
Het witte spel der rusteloze duiven
bleef zonder zin rondom de transen wuiven
en in mij viel het wiekende gerucht:

Ben ik ook duif, die aarzelt om de transen,
vindt ook mijn wiekslag nimmer vaste grond?
Het bloed bleef plagend door mijn borstkas dansen
en bood mij slechts uit al de kansen
zijn testament, dat in mijn handen stond.

Ik greep zijn verre roep, die zoo afzijdig
van mij in heldere begrippen rees,
maar zijn contracten bleven mij nog strijdig.
Toen riep mijn eigen bloed mijn vingers tijdig
tot daad, die deze kleine strofe wees:

Dat ik het zo van verre moest vernemen,
dat slechts het leven grond en hartstocht is.
De waarden, *die ik in mijn diepten wist*,
zal ik tot boden voor mijn voeten nemen...

Zo brak zijn testament mijn duisternis!

Rusting
door Gerard van Klinkenberg

Neem al wat ik bezit,
mijn huis, mijn boeken, groote, kleine dingen
waaraan mijn hart hangt, mijn herinneringen,
maar laat mij dit,
dit harde, koele pantser van vertrouwen,
niet in een Koning, die om gunst doet smeken
met nederig en berouwvol handenvouwen,
maar in de macht, die mij wellicht zal breken
ook als ik alles doe wat zij verlangt:
dat ik mij blindelings zal werpen in den strijd
tegen verraad, ontbinding, ondergang.

(Bij den dood van H.M.)

De doolhof[1)]
door Marianne Philips

In Châlons voegde ik mij voorgoed bij Jerôme voor een laatste dagreis. Maar hoewel hij hemel en aarde bewoog opdat ik mijn vos zou stallen en in de karos mijn entree op Auzun maken, hij bracht het niet verder dan dat ik, naast het portier rijdend, hem nu en dan een blik gunde op mijn blijkbaar kostbare persoon. De muffe lucht van het vehikel waarin de beide mannen dagenlang gehuisd hadden, maakte mij bijna onpasselijk toen ik het hoofd naar binnen stak.

Wel kleedde ik mij in een beter pak, en ook beloofde ik mijn gouverneur, dat ik mij bij mijn voogd slechts zou vertoonen in het blauwfluweelen costuum, dat hij mij te Parijs met spoed had laten maken. Ik had mij nooit tegen zijn wenschen verzet als ik ze onschuldig achtte, hetgeen mij beter in staat stelde om alle andere te negeeren. Toen en later heb ik ondervonden, dat men op deze wijze met het grootste aantal menschen vrede houdt. Wij geleken werkelijk een vrij eendrachtig gezelschap toen een lakei van Auzun ons tegemoet kwam aan den ingang van het dorp. Hij bracht mij bericht dat mijn voogd mij voor het souper wenschte te ontvangen en dat ik in het jachthuis logeeren zou.

Dit was een vooruitgang, bemerkte ik. De laatste maal had ik met mijn leeraar in den bediendenvleugel geslapen.

In den namiddag stond ik voor mijn voogd. Hij reikte mij zijn tabaksdoos, maar ik was nog niet ver genoeg verwijderd van mijn kinderjaren om den scherpen snuifprikkel te waardeeren. Wel zag ik in het moment dat de doos mij werd voorgehouden de schittering van brillanten om een vrouwen-miniatuur en toen mijn voogd, op mijn weigering, de doos weer in zijn zak had gestoken, speet het mij onvermoed hevig, dat ik het profiel van de vrouw niet had kunnen onderkennen. Maar bij de verschillende ontmoetingen met mijn voogd

1) Fragment uit den roman ‘De Doolhof’, welke dit najaar verschijnt bij de N.V. Uitgevers Mij. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

waren er voortdurend oogenblikken geweest, dat iets mij onverwacht hinderde. Ik stond dus als steeds afwachtend, maar op mijn qui-vive voor hem.

Hij wees met zijn hand naar den fauteuil tegenover hem. Het was de eerste maal dat hij mij toestond om mij in zijn tegenwoordigheid en terwijl hij mij toesprak, neer te zetten. Ik weifelde een kort oogenblik, maar toen zijn kleine, gelige hand een tweede, geïrriteerde beweging naar den stoel maakte, sloeg ik de panden van mijn nieuwen staatsierok op en liet mij neer. Natuurlijk had ik mij voorbereid om in de aanwezigheid van mijn voogd te treden. Zooals ik mijn simpele ruiterdracht had vervangen door het deftig costuum, zoo ook had ik mijn altijd waakzame belangstelling opzijgezet voor een effen, afwachtende ledigheid van geest, waarin eerst het wezen van mijn voogd de geëigende reactie zou wekken. Nog voel ik en zie ik het fijngrijze waas, dat op mijn gang van het jachthuis naar het weidsche kasteel over het landschap werd getogen. De boomen droegen, al ruischende, hun binnenste stilte tot in hun volle kruinen, in de rimpels van de beek zonken de zonnestralen uiteen tot een gulden nevel. Mijn voeten vonden een trager maatgang en toen ik de granieten treden van het bordes besteeg, ervoeren zij zelfstandig den stuggen weerstand van den steen. Eerst toen de zwijgzame lakei mij tot zijn meester in de ronde torenkamer had geleid, werd mij in mijn ledig wezen een nieuwe kern geboren, een middelpunt van harde zelfbevestiging.

Terwijl ik mij tegenover hem zette in den zetel, die voor gelijkberechtigden aan de ongestookte haardplaat stond geschoven, trok mijn wil zich terug in een centrale sterkte en sloot er zich binnen. Van daaruit zag ik mijzelf zitten als een robot, die hoofsch glimlachend en met de vingertoppen een kanten zakdoek ontvouwend, de conversatiehouding aannam Mijn voogd, aan de overzijde, nam met ietwat ironische oogen waar hoe ik mij voegde op de plaats en in de rol van volwassen edelman, die hij mij had toegewezen. Zijn spitse kin rustte op zijn handen, die hij om den gouden knop van een rotting hield geslagen, zijn pupillen trachtten de mijne te vangen, maar ik gleed zijn blik voorbij. Terwijl ik naar zijn gezondheid informeerde, zag ik met tegenzin, dat de zenuwtrekking om zijn wenkbrauwen zich steeds vaker herhaalde.

Ik voelde mij verder van hem verwijderd dan ooit, doch die afstand bood tegelijk beschutting.

Minutenlang zat hij zoo met zijn kin op de handen, mij aanstarend zonder te spreken, totdat eindelijk de naklank van mijn conventioneel beleefde vraag al spottender galm aannam in mijn gespannen gehoor. Langzaamaan, als bij al onze vorige ontmoetingen, steeg een verwarrende vloed van gevoelens in mij omhoog. Afkeer en aantrekking, angst en strijdzucht, naijver en medelijden in een enkele stuivende golf van emotie, dreigden mij weg te spoelen uit mijn zekerheid. Maar anders dan vorige malen, voelde ik mijzelf standhouden. Tenslotte waagde ik het zelfs om mijn pupillen te vestigen in de zijne als gelijke tot gelijke.

Het gestolde lachje om zijn mond smolt en liet hem zonder glimlach. Scherp drong zijn blik verder tot diep in wat mijzelf onkenbaar was. Maar nog steeds hield ik stand. Ik voelde mij sterk in het fort van mijn jong, gestaald lichaam, dat slechts om futiele redenen was omkleed met den zachtfluweelen galarok, ik was mij mijn waarde bewust en zou mij niet laten intimideeren door een oud man met een knipperend ooglid. Toen hij zijn kin van zijn knokkels lichtte, wist ik dat ik had gewonnen, maar ik was uitgeput als na een hardnekkige jacht achter den vos. Zoo zaten wij tegenover elkander, doch de naklank van mijn beleefd informeerende stem was verstoven. ‘Je bent dus volwassen, Jean,’ zei hij eindelijk. ‘Zichtbaar volwassen tenminste. Voor de rest ben ik niet responsabel. Mijn voogdij eindigt met je twintigsten verjaardag.’

Ik zeide dat mij dit bekend was en dat ik hem dankte voor de mij betoonde belangstelling. Het woord ‘zorgen’ wilde mij niet van de lippen. Hij hoorde de afwezigheid van elke dankbaarheid en glimlachte ironisch.

‘Ik ben negenenzestig en wij zullen elkaar dus waarschijnlijk in dit leven niet meer ontmoeten, tenminste indien je zooals ik verwacht, den wapenrok van Zijne Majesteit aanvaardt, die voor je klaarhangt.’

Mijn hart sloeg of het barsten ging. Wat ik nauwelijks had durven hopen, werd werkelijkheid. Vrij en gevaarlijk leven als officier in de glorierijke legers des Konings, vreemde landen doortrekken, mijn bestaan dagelijks heroverend met de punt van mijn degen, welk een vooruitzicht! Ik had kunnen

juichen en dansen van geluk. Maar ik bleef ingetogen zitten binnen de gesneden leuningen van mijn fauteuil, sloeg met mijn zakdoek naar een mug en boog.

‘Je kunt je melden bij den staf van den duc d'Angers in Nancy. Voor je uitrusting wordt gezorgd. Is er nog iets dat je zoudt willen vragen?’

Wat was het dat mij deed opzien en den weerloos hongerigen blik deed betrappen van een oud man? Het moet den even gebarsten klank van zijn stem zijn geweest, een korte seconde slechts. Ik voelde mij getroffen. ‘Zie’, dacht ik, ‘zijn tijd is voorbij, de mijne moet komen en hij weet het. Daarom ziet hij mij aldus aan.’ Ware ik ouder geweest, zoodat ik de toonschaal der nauwlijks waarneembare uitingen van een beheerscht edelman beter verstond, dan had ik begrepen welk een orkaan van emotie moest woeden achter zijn alweer geloken oogleden. Nu begreep ik alleen, dat het oogenblik mij het stellen van mijn dringendste vragen toestond. Ik schraapte mijn keel en zeide:

‘Ik weet van mijn afkomst niet anders, dat dat mijn moeder, al is zij niet bij zinnen, een vrouw van stand moet zijn, want zelfs in haar afwezigen staat zijn haar taal en manieren onburgerlijk. Ik weet ook dat, waarschijnlijk door uw mildheid, noch zij noch ik gebrek hebben aan wat den adelstand past. Verder weet ik niets. Mijn leeraren en mijn goede Suzanne noemen mij Sieur Jean, dat doet ook het landvolk. Onder welken naam moet ik mij melden bij den duc d'Angers?’ Een enkele lange minuut liet hij mij wachten. Zijn lippen openden en sloten zich, toen sprak hij:

‘Meld je onder je eigen naam: Sieur Jean. Als je wat waard bent, zullen je meerderen of je soldaten je den naam geven die je toekomt. De hertog weet wie je bent. Zelf moet je het leeren weten.’

‘Mag ik niet den naam van mijn vader weten?’

Mijn voogd stond moeilijk op, ik stond reeds recht toen hij nog leunend op zijn stok zijn rug ontkromde en weer voelde ik een onverklaarbaar medelijden met zijn hulpeloosheid. ‘Zelfs ik weet niet den naam van je vader, hoe kan ik hem dan noemen. Maar ik beloof je dat je eenmaal je afkomst zult kennen.’ Hij trok zijn adem diep op door gespalkte neusgaten en alsof hij zich opnieuw gevuld had met een dosis levenswil,

zei hij glimlachend: ‘Je zult alleen nog even geduld moeten oefenen. Tot na mijn dood.’

Hij had zijn spottenden toon hervonden. Ik durfde niet verder vragen en zooals de beleefdheid gebood, verweerde ik mij met de opmerking dat ik dan gaarne geruimen tijd op de beantwoording van mijn vraag zou wachten. Met eenzelfden correct voorkomenden glimlach verzekerde hij mij, dat het mij stellig genoegen zou doen als ik in dien tijd mijzelf leerde kennen. Toen sloeg hij mij voor om eer wij ons aan ons souper zouden zetten, een kleine wandeling door he! park te maken. Die eer had hij mij nog nooit bewezen. Ik verwonderde mij en gelijke verwondering stond op het gelaat van Jerôme, die ons de glasdeur naar het terras ontsloot. Ik hoorde nog de gefluisterde aanmaning om een zekere rose Bourgogne te prepareeren, toen daalde hij af naar den tuin, leunend op zijn stok. Daar ik hem niet tot haast wilde dwingen door mijn ongewild snelleren voetstap, bleef ik een schrede achter en hij, mijn houding aanvaardend, causeerde langs zijn schouder over allerhand lichte onderwerpen. Het was de eerste maal in mijn leven, dat ik hoorde hoe een grand seigneur de lichte kunst der conversatie beoefende en ik luisterde geboeid. Ditmaal was hij de meerdere in ons voortdurend tweegevecht. Hoe lomp en onhandig wist ik mij in mijn spaarzame antwoorden, hoe gaarne had ik zijn geestige invallen met eenzelfde lichtheid teruggekaatst. Maar mijn hersens werkten voelbaar langzaam en dus liep ik zwijgend aan achter den gebogen rug van mijn voogd, duidelijk te lang en te dom voor zijn gezelschap.

Het park was verrukkelijk schoon. Een groot tuinarchitect had den voortreffelijken smaak gehad om de lange helling van het kasteel tot de rivier te herscheppen in een zevental terrassen, waarover het bronwater langs even zooveel cascades van vijver tot vijver danste. Smalle loofgangen en prieelen toonden op het onverwachtst de sierlijke rondingen van witmarmeren nimfen en de zwier van forsche stroomgoden vloeide mee met het heldere nat waarin zij trillend weerkaatsten. De glanzige waterbaan der Saône aan den voet van den heuvel, versmolt naar beide zijden in een zilveren nevel, waarin vaag gepenseelde lijnen van populiergroepen aan de grenzen der werkelijkheid hingen.

Tot aan den voet van het laatste terras daalden wij omlaag. Gaandeweg liet de graaf zijn converseerenden toon varen, hij uitte nog slechts een enkel woord of wees met zijn rotting naar een der exotische planten die hij met voorliefde in Auzun liet aankweeken. Eindelijk, toen het snelle rivierwater aan onze voeten voorbijgleed, zweeg hij geheel en bleef stil op zijn stok leunen. Ik meende dat hij wellicht te moe was om voort te gaan en vroeg of ik zijn draagstoel zou laten komen, maar hoofdschuddend weigerde hij.

'Ik wil u iets laten zien eer wij teruggaan,' zei hij, 'de ruïnes van ons oude stamkasteel. Toen ik het goed erfde, gebruikten de boeren den steen om er hun wijnkelders en schuren van te bouwen, alleen de zwaarste wallen en de onderaardsche gangen en gewelven bestonden nog. Later heb ik dat alles gemoderniseerd en er naar het voorbeeld van Zijne Majesteit op mijn wijze een doolhof aangelegd. De doolhof in Versailles is zeer luxueus maar de mijne dunkt mij origineeler.'

Hij tastte in zijn zak naar een sleutel en ging mij voor. Achter hem liep ik over den drassigen bodem tusschen aaneengesloten wanden van varens en coniferen in groen afgedempten schemer. Naar alle zijden boog en slingerde de groene gang zich om zichzelf, maar de graaf was verzekerd van zijn richting. Toen ikzelf reeds lang ieder richtingsgevoel had verloren, hield hij stil voor een zware ijzeren kelderdeur, die zoo volkomen overwoekerd was door moerasplanten, dat ik hem zeker zou zijn voorbijgegaan. Met moeite wrikte hij de deur los, greep naar een flambouw die in den muur was bevestigd en liet mij vuur slaan en de teer ontsteken. Toen droeg hij de toorts vooruit door een warnet van gemetselde gangen, klaarblijkelijk oude vluchtgangen. Terwijl ik hem volgde, trachtte ik herkenningspunten te vinden, die mij zoo noodig den terugweg zouden kunnen wijzen, maar behalve de flambouwen die van afstand tot afstand langs den muur hingen, vond het oog nergens iets anders dan den smallen koker van grijzen steen. Eindelijk hield hij stil voor een tweede smeedijzeren deur. Hier stond een console met een vijfarmigen kandelaar. Hij liet mij de kaarsen ontsteken, doofde de flambouw, en trad voor mij uit naar binnen, de kandelaar hoog boven zich houdend. Een korten tel duizelde het mij. Ik stond in een vertrek dat niet anders was dan een enkele spiegelende ruimte. Wanden

en zoldering weken terug naar een eindeloos perspectief en het duurde even eer ik mij rekenschap gaf, dat zij aaneengesloten waren bedekt met spiegels. Achter mij hoorde ik gedruisch en toen ik omzag, was ook de ingang verdwenen, de graaf had de deur gesloten. Ook haar binnenzijde bleek een spiegel, ik kon haar omtrek niet terugvinden.

'Nu?' vroeg hij. 'Is dit niet een aardige vondst? En weet je waar je nu staat? In de oude gevangenkelders van het kasteel. Onder deze vloer stroomt de rivier. Maar middeleeuwsche martelkelders zijn uit den tijd, nietwaar? Ik heb hier al avondfeesten gegeven, zie, de kaarsstompen staan nog op de lustres.'

Ik keek omhoog en zag de doorzichtige kristallen lustres. Maar tegelijk zag ik iets dat mij ieder antwoord reeds in de keel worgde.

Van alle zijden, uit alle hoeken keek ikzelf mij in het gelaat. Rij achter rij van jonge mannen, allen in hetzelfde blauwe costuum, met denzelfden, wat sulligen lach, denzelfden boersch gezonden tint. Ik maakte een verschrikte beweging, zij verhonderdvoudigden die tot in het caricaturale. Met open mond bleef ik staan, ergerlijk gehoond door honderd andere open monden.

'Aardig nietwaar?' herhaalde mijn voogd. Hij zei het en gansche rijen uitgedroogde, spitse mannetjes wendden hun hoofd spottend in mijn richting.

'Niet bepaald aardig,' zei ik ontstemd.

'Maar zeer leerzaam,' zei mijn voogd. 'Alles is een kwestie van smaak. Sommige menschen vinden het buitengewoon aangenaam om zich vaak te zien, ze genieten ervan. Persoonlijk vind ik de ondervinding uiterst interessant. Men ziet zich in zijn ware proporties. Maar ik moet toegeven, dat er lieden zijn die dit niet verdragen. Op een van mijn avondfeesten moets een prins van den bloede worden weggebracht omdat hij zijn vuist stuksloeg in den spiegel. Daarna kon ik niet anders dan het feest beëindigen en mijn doolhof sluiten. Maar ge zult moeten toegeven dat hij origineel is. En nu hebt ge nog lang niet alles gezien. Wach een oogenblik maar verroer u niet.' Hij doofde de kandelaar en ik stond in het zwarte duister. De overgang was plotseling en mijn oog behield nog even den indruk van het gelaat waarin ik zoojuist had gekeken. En

plotseling verwonderde ik mij. Zoolang ik met hem in deze onderwereld vertoefde, had de graaf nog niet den zenuwtrek vertoond, zonder welke ik hem anders niet kende.

Even later hoorde ik scharnieren knarsen. Een koude luchtstroom woei langs mijn wang en ik hoorde geruisch van water. Toen sloeg hij vuur en ik zag zijn twee roodverlichte handen doende met een lantaarn.

'Kom nu maar dichterbij,' zei hij.

Hij stond naast een opgeslagen luik dat tot dan onzichtbaar opgenomen was geweest in de teekening van den ingelegden parketvloer. Mijn voog liet den lantaarn neer aan een koord tot diep in het gat. In de zaal bleef slechts een weerschijn. 'Nu gaan we den waren doolhof in,' zei hij. 'Je bent niet bang, hè?'

'Waarom zou ik bang zijn?' vroeg ik.

'De meeste menschen zijn bang om iets te ontmoeten dat zij niet kennen of te gaan waar zij den weg niet weten. Angst is niet anders dan de wetenschap dat ze het onbekende zullen betreden.'

'Dan zal ik nog moeten leeren wat angst is,' zei ik glimlachend. 'Het onbekende trekt mij eerder aan.'

'Ga dan voor,' zei hij.

Ik keek om mij heen hoe ik de spiegelzaal zou verlaten, doch de wanden stonden in ondoordringbare gladde vlakken om mij heen. De graaf verschoof een der glasrozetten, die de vele hoeken tusschen spiegel en spiegel bevestigde en een deur sprong los.

'Er zijn vier deuren in deze zaal,' zei hij. 'Maar er zijn 887 rozetten. Men moet lang zoeken als men de enkele wil vinden die werken.'

Ik stapte over den drempel en stond in een gang die op moderne wijze was bekleed met bloemen en vruchten van stucwerk. Hoe het geschiedde, weet ik niet, doch het gele licht van de lantaarn, blijkbaar weerspiegeld uit een centraal punt, verlichtte de zolderingen, zoodat het gansche web van gangen dat ik nu volgde schemerig was verlicht. De vochtige lucht had groene schimmels gekweekt op muren en vloeren en de atmosfeer, hoewel koel, was hinderlijk duf.

'Jammer genoeg kan ik mijn werk niet intact houden,' zei mijn voogd. 'De vocht bederft alles. Zie eens.'

Zijn hand wees naar een inspringenden hoek, waarheen het licht blijkbaar scherper werd gericht. Ik keek en bleef geschokt stilstaan.

Op gesneden zetels, rondom een tafel met fluweel bedekt, zat een groep geraamten gespannen te kaarten. Iedere houding was als levend, zelfs scheen het of de doodskoppen nog uitdrukking vertoonden, maar dat moest gezichtsbedrog zijn. 'Zie nu eens hoe dit alles beschimmelt en vergaat!' zei mijn voogd ontevreden. Hij greep naar een satijnen stoelkussen en hield een flard omhoog. 'Het eenige dat ik nooit behoef te vervangen, zijn mijn spelende vrienden. We vonden ze bij dozijnen hier in de oubliettes, sedert eeuwen geconserveerd. Ik heb met hen verschillende van deze tableaux-vivants gemaakt, - als men het zoo noemen mag. Ginds om den hoek heb ik een andere attractie.'

Ik voelde mijn tong verzegeld. Zwijgend ging ik verder, nu achter hem aan. Onder een vergane kanten bedhemel speelden twee geraamten een zichtbaar opwindend minnespel. Zelfs het skeletje van een kleinen schoothond dat een pantoffeltje bewaakte, was niet vergeten.

'Het was moeilijk om een vrouwenskelet te vinden,' converseerde mijn voogd. 'Tenslotte heeft Jerôme mij een bezorgd, waarschijnlijk heeft hij een dorpsdoodgraver omgekocht. Het is een bruikbare schelm. Wel, zullen we nog verdergaan of aan ons souper beginnen?'

Ik had het gansche souper vergeten, mijn keel echter was zoo droog of ik stikken zou. Maar ik gunde den graaf niet het genoegen om mij klein te krijgen. Hij was inderdaad formidabeler tegenstander dan ik ooit had geschat. Zooals hij nu, geheel opgaand in zijn onguur spel, levendig en zonder een enkele wimpertrilling, tegenover mij stond, meester en schepper van al de ongodzalige kunstwerken die hij mij toonde, werkte hij zoo verbijsterend, dat ik rilde bij de gedachte welk een macht hij op zijn wijze binnen de muren van Versailles moest oefenen. Maar voor mij gold die macht niet. Ik voelde mij innerlijk nog geplant in een laag gezonde kracht.

'Als Uwe Edelheid niet te moe is, wil ik met pleizier alles zien wat Zij toonen wil,' antwoorde ik vormelijk.

Hij bleef staan en tastte naar zijn tabaksdoos, woog precieus zijn prise af tusschen duim en wijsvinger en snoof langdurig.

Weer zocht mijn oog het geëmailleerde vrouwenportret, maar zijn hand bedekte de schildering. Wie was toch de vrouw die hij aldus steeds bij zich droeg?

Zijn magere hand duwde de doos diep in zijn rokzak. 'Wij zullen soupeeren,' besliste hij en aanvaardde zonder iets te zeggen den terugtocht. Bij de deur die naar den groenen buitenhof leidde, zoog mijn borst zich hoorbaar vol adem, hoewel ook tusschen de donkere conifeerhagen de lucht nog naar vocht en rotting rook. Mijn voogd bleef staan en eer hij de deur achter zich sloot, zei hij:

'Het is hoogst onwaarschijnlijk dat ikzelf hier nog eens tegenover u de honneurs zal waarnemen, want de Koning bereidt, naar ik weet, een veldtocht voor die jaren kan duren. Maar ik ben zeker, dat ge Auzun niet voor het laatst hebt gezien en ik wil u een raad geven. Mijd niet uit vooroordeel mijn onschuldig labyrinth, het kan u nog veel leeren, dat ge thans weigert te aanvaarden. En Jerôme kent den weg. Ik heb alles samen met hem ingericht, er is niets dat hij niet weet.' Hij legde een klemmenden nadruk op zijn laatste woorden, toen trok hij de deur knarsend achter zich dicht. Ik vroeg hem niets. Zijn genepen lippen toonden overduidelijk, dat hij mij niets meer had te zeggen.

Wij hadden gesoupeerd. Ik zat tegenover hem en tusschen ons beiden lag de tafel in schoone wanorde onder den schijn der veelarmige kandelaars. Op het glanzend brocaat hieven de zilveren wijnkannen, de bonte vruchtenpyramiden en de half ontbeende zwijnskop op zijn gedreven en verguld plateau, zich overrijk boven het eetgerei van blauw porselein waarin goud en purper het wapen der Auzuns stond geëmailleerd. Een zeldzame Bourgogne, alleen voor den kasteelkelder gebouwd, fonkelde in mijn glas als een reusachtige vloeibare robijn. Rondom weken de wijde wanden, van beschot tot balkenzolder met goudleer bespannen, terug naar een diepbronzen schaduw, waaruit van afstand tot afstand uit weggedonkerde familieportretten een enkele hand, een blazoen, de schittering van een zwaard, door den lichtkring der kaarsen brak. Nimmer had ik dergelijke grootheid aanschouwd en ik voelde ondanks mijzelf een zekere bewondering voor den man, die dit alles als dagelijkschen achtergrond tot zijn leven kon stellen.

Hier, in zijn eetzaal, geleek hij ook weinig meer op een boosaardigen toovenaar die met menschenbeenderen speelt. Zijn discours en vernuft vertoonden opnieuw de levendigheid die mij tijdens onze wandeling door het park zoozeer hadden gecharmeerd. Thans, bij den wijn, waren het vooral zijn volmaakt geacteerde anecdotes over Versailles, die mij geamuseerd en gespannen deden toehooren. Hoe Madame X. bij een banket haar kouseband meende te verliezen en toen zij zich verstolen bukte, bevond dat een zeer hooggeplaatst personage onder tafel op zijn knieën de attracties der dames vergeleek. Hoe Monsieur Y. voorzitter van het hoogste rechterlijke college, den aartsbisschop van Parijs had verzocht om een schriftelijke garantie, dat zijn zonden hem in het hiernamaals inderdaad vergeven zouden zijn als hij bouwkapitaal voor een nieuwe parochiekerk fourneerde en hoe Mademoiselle Z. zich op den dag dat zij haar pensionaat verliet, reeds had laten schaken door een goeden vriend, de helft jonger dan de bruidegom die Zijne Majesteit haar had toegewezen. Ik luisterde, geboeid als door een luchtig muzikaal divertissement. Maar terwijl ik glimlachend toehoorde, bleef mij innerlijk een stom protest bewust en plotseling, terwijl mijn voogd vooroverleunde om mij nog eens bij te schenken, vroeg ik tot mijn eigen verwondering:

‘En hoe is het verhaal van Madame d'Ivry?’

Mijn voogd zat plotseling rechtop en bekeek mij door zijn lorgnon.

‘Wat weet jij van Madame d'Ivry?’ vroeg hij.

‘Niets dan wat mij onderweg werd verteld,’ verklaarde ik naar waarheid. ‘De menschen vertellen zooveel,’ zei hij.

‘Is zij werkelijk melaatsch?’ vroeg ik op den man af.

Mijn voogd haalde zijn schouders op. ‘Ik weet niet alles wat in Versailles gebeurt,’ zei hij ontwijkend. ‘Men heeft natuurlijk praatjes verteld. Men beweert dat een gewaardeerde vriendin van Zijne Majesteit haar liever niet meer aan het Hof zag omdat zij teveel de Allerhoogste aandacht trok. Maar men moet in Versailles niet naar alle woorden luisteren. Men moet er ook niet spreken maar doen. Er zijn daar maar weinigen die metterdaad invloed oefenen.’ Ik zweeg. Stellig wist hij meer dan hij thans uitsprak. Volgens mijn gouverneur was hij zelfs raadsman van de gewaardeerde

vriendin des Konings. Ik waagde nog eenmaal een poging.

‘Heeft haar echtgenoot haar daarginds geïsoleerd?’ vroeg ik.

‘Het is geschied op bevel van iemand dien men niet tegenspreekt. Haar echtgenoot had niets kunnen verhinderen, ook al had hij geleefd. Maar hij was kort tevoren in een duel gedood.’

‘Dat zijn droevige en duistere dingen,’ zei ik peinzend. Ik ben blij dat ik mij in Nancy moet melden en niet in Versailles.’

‘In Versailles kan alleen een heilige of een demon zonder ergernis leven,’ glimlachte mijn voogd. Of een verstandig mensch als ik die niets van het leven verwacht dan den dood. Op mijn wijze amuseer ik mij zelfs nu en dan met de dwaasheid der dingen.’

‘Als ik comte d'Auzun was,’ begon ik heet, maar beet toen mijzelf op de tong. Hoe viel het mij in om dezen man te willen kapittelen? De graaf was opgestaan en zijn handen op tafel steunend, boog hij zich naar mij over. ‘Ga voort,’ zei hij. Ik verwonderde mij over zijn oogen, zij waren niet oud op dit oogenblik, er was een vlam in ontstoken.

‘Wat zou je doen als je Comte d'Auzun was?’ drong hij aan. Ik moest wel antwoorden. Ook ik stond op en vervolgde:

‘Dan zou ik de graaf van Auzun willen zijn,’ zei ik, rondwijzend naar de voorname wandpaneelen, en mij niet wenschen te amuseeren met de dwaasheid van hovelingen. Ik zou dankbaar zijn voor iederen dag dat ik hier onder mijn eigen dak op mijn eigen grond mocht wonen.’

Ik ergerde mij, het klonk als een lesje. Maar de graaf glimlachte en keek mij voor het eerst recht en vol in de oogen.

‘Vrijgraaf in eigen recht, hè? Vierhonderd jaar geleden zijn de Auzuns zoo begonnen. “Dieu seul est Maistre.” Enfin, wie weet. Misschien komt er inderdaad weer een tijd dat men kan leven zonder de gunst des Konings.’

Hij bleef staan, het souper was beëindigd. Ik boog mij over zijn hand en dankte hem voor zijn ontvangst. Zijn hand hield de mijne een oogenblik langer dan ik verwachtte en toen ik achterwaarts week naar de deur, volgden zijn oogen mij met denzelfden schuwen, hongerigen blik, die mij dien middag had getroffen. Maar reeds eer ik den drempel bereikte, had hij zich afgewend en toonde hij mij zijn smal gelaat nog slechts van terzijde, wit en scherpgesneden als een camee.

Geitemie zegt haren vent gendag[1)]
Door Herman de Man

Heel langzaam komt de welstand weerom in 't gezin der armen, als dat door ziekte is bezocht geworden. En nog te meer, als het de vader en geldverdiener eigens was, die op zijn rug kwam te liggen en als een kwaaie duit uit het verkeer werd genomen. Een boer kan z'n daggelder toch maar betalen, naarmate hij dagen heeft gewerkt. En Geitemie's vent had heelder maanden 't zeer in zijn pezen gehad. God zij gedankt, de bijen hebben hun werk goed gedaan, het flerecijn is teruggedrongen. De onschuldige beestjes hebben het kwaad meegenomen in het vuur, ze hebben een gezin gered van den ondergang.

Geitemie heeft de seizoenen zien komen en gaan, de jaren evenzeer. Jonge dartele geitjes werden ernstiger, later bedaagd, dan hield ze maar weer ter vervanging een nieuw kalfje aan, liefst uit eigen stal. En toen er vele jaren voorbij waren gegaan, was haar gezin de gevolgen van vaders ziekte algeheel te boven gekomen, ja het leek of er weer wat welstand wenkte. Opnieuw heeft ze haar oude sik zien sterven, de jonge sik gaf haar twee bokjes. Maar toen was ze geldelijk toch ruim zoo ver, dat ze in Willeskop een mirakels mooi geitje erbij koopen kon; daar ging mettertijd wel weer een beste melkgeefster uit wassen. En 't is niet kwaad, dat er eens nieuw bloed bij wordt genomen. Ze had er goede hoop op. Want bij Geitemie sterft zelden een jong geitje, goed gezegd is haar dat nog maar één keer overkomen. 't Menschdom mag dan zeggen dat geiten teer zijn en koeien sterk, maar dat is niet waar. Een geit die goeien oppas heeft, hoeft niet te sterven, weet ze uit de ervaring. En die krijgt ook de tering niet, gelijk menige koei. En die tering van koeien gaat over op de kinderen, heeft in ‘Het Nieuws’ gestaan. Ba, al

1) Fragment uit een te verschijnen roman ‘Geiten’.

het volk moest toch grauwen van koeien; hoeveel helderder van binnen is dan de geit.

Het jonkie uit Willeskop, in haar properen stal gekomen, groeide lievelustig op, werd op den gestelden tijd ritsig, wist rukkende aan het touw den bok te vinden toen Geitemie de ware teekens der rijpheid had waargenomen en ze dus met haar aanwinst op stap ging, en nu zat ze al af te tellen; nog maar enkele weken. Omstreeks dienzelfden tijd telde ze zèlf ook af en ze dacht... het kon wel eens gelijk beuren. Maar 't heeft niet samen mogen gaan; daags nadat het eerste Aagje dat ze later weer afgeven moest in de stuipen, haar stemmetje het eerst liet hooren bij Geitemie - en zoo'n kind der menschen mekkert bijna eender als een geitje - had de nieuwkoop ook wat bij zich spartelen. Eén maar, zoo gaat het meestal den eersten keer. Fortuinlijk en wel, was het een geitje: haar arme moeigetobde kop stond trouwens niet naar bokken in deze dagen.

En toen Geitemie weer opstond, was haar eerste gang naar de nieuwe aanwinst. Helaas, met één oog zag ze 't al. Heel de wereld mag zeggen, daar is een rechtgeschapen geitekalf geboren, zij wist beter. Er zat geen achterlijf van beteekenis aan, daar kon nooit een zware uilder tegen groeien. Weg er mee! Een derde geit had ze graag erbij willen hebben, maar dan géén half werk. 's Anderendaags al ruilde ze het witte blaatding zonder uitkomst voor twee knotten sajet bij een langskomenden manufacturier, die óók wel eens aan een eigen melkstal wou. En toen ze weer heelegaar goed loopen kon, trok ze tusschen twee zoogbeurten in heelegaar naar den Oudewaterschen Damweg; daar wist ze bij den watermolenaar een pronkstuk van een zwartbont geitje te koop. Ze kon het ruim uit de hand betalen, want er vloeide nu ook van anderen kant nieuw geld in haar kast; haar oudste jongen was maatje geworden bij den wagenmaker van Montfoort. Ja, ze mag nu op welstand gaan hopen. Want jaar op jaar komt er nu een ander opgegroeid keind als werkgast in de rij. Ze eten rechtevoort als wolven, dàt is waar, maar 't meeste voedsel komt toch uit den akker. Het brood bakken ze zelf en het vleesch komt uit de kuip. Maar het is net, of de natuur verbiedt, dat daggelders ooit tot overvloed komen. Toen ze het vele jaren geleden zoowaar tot een eigen koei

gebracht hadden - ba, ze moet er niet meer aan denken - kwam daar als waarschuwend teeken (dat zulk doen veel te weelderig was voor hun slag) het flerecijn in vader zijn lijf. De koei werd de stal af geblazen. En nu ze zoowaar weer wat guldentjes heeft gestapeld in de linnenkast, nu er twee melkgevende geiten op stal staan en de zwartbonte nieuwkoop als de hoop der toekomst daarneven, nu drie van haar eigen grootgeworden grut al thuis komt met geld, komen er weer nieuwe ongemakken. Ze weet het alweer met benauwende zekerheid, zelfs Aagje, het nakomstertje zal niet de laatste zijn. En toen ze halverwege was in haar nu vreugdelooze verwachting, stierf hartje-winter haar schaapje van een kind. Komt er dan nooit een eind aan de tegenheden van een daggeldershuis? Ach, natuurlijk, want ze heeft nu toch een nieuw Aagje bekomen. En van dàt Aagje is haar zoo iets wonderlijks voorzegd, Geitemie veert ervan op, gaat weer hopen op geluk in de toekomst. Wacht even, vrouw der armen, niet te schielijk met je vreugdeverwachtingen. Nog voor haar geruild kindje ter been was, viel ze zelf ziek: het keeren der jaren. Mag dan de duit van den daggelder nooit of nooit een stuiver worden? Gelukkig, ze raakte in die maanden zóó van haar positieven af, dat ze 't slinken van het kleine kapitaal in de linnenkast niet heeft waargenomen. En eindelijk, toen ze gansch vermagerd, gansch veranderd, want met uitgebluscht vrouwenlijf opstond uit de bedsteê, ervoer ze zoodanig veel geluk van het beeldmooie kindje, dat haar in ruil voor 't andere Aagje was overgezonden, dat ze aan geld nog niet eens dacht. Wat is geld, in betrekking tot zùlke groote blijdschap?

En weer moest het gezin herbeginnen wat geld bijeen te zamelen. Och en och, wat stonden er veel boodschappen te kraaien in Montfoort, die zoomaar gehaald waren op de lat, toen moeder lag te vechten tegen de vruchtbaarheid in haar, die maar niet afsterven wou. 't Is een groot geluk, dat er in wijden omtrek een groot vertrouwen bestaat tot Geitemie en haar vent, want zoo al die menschen vandaag eens om hun geld kwamen, dan waren de drie geiten nog niet borg genoeg. Maar omdat het menschdom in Montfoort geduld had, tot dien leelijken beer van een molenaar toe, kwam haar gezin ook weer uit dàt zwarte gat naar boven gekropen.

Twee jaren na dato, haar laatste kindje, haar lijfelijk juweeltje liep en dartelde allang, was ze de geldelijke gevolgen van haar ziekbed gansch en al te boven. En de notaris van Montfoort, die een echte kenner is van aanleidingen tot welstand en armoei in allerhand soorten gezinnen, profeteerde: als er nou bij Geitemie thuis niks meer gebeurt dat zwaar in de papieren loopt, komt ze boven Jan. Hij kwam ertoe dat te zeggen, omdat de dochter uit dat gezin als bellenmeisje door zijn woning draafde. En hij wist tevens op een haar na, wie er voor dat gezin alreeds aan 't geldverdienen toe waren. En dat overwegende, verwachtte hij binnenkort Geitemie toch óók eindelijk eens met een rokzak vol zilvergeld bij hem. Ja, waarom die arme verschopte Geitemie niet? Ze heeft nu lang genoeg uitzichtloos geploeterd, daar in 't dooie achterafsche Blokland.

Maar die notaris verstond beter de kunst van dure papieren schrijven dan van profeteeren. Want toen naar zijn becijfering Geitemie zoowat moest afkomen met haar zak vol geld, brak bij den boer waar haar oud ventje werkte, de houtere pal van den hooibergwind. En dat was genoeg. Als de wieken van een molen sloegen die windspaken rond; ach. wat is zelfs een oud taaigebakken werkventje breekbaar als 't er op aankomt. Dit geweld was hem te erg geweest. Ze droegen hem op een teenen horde, die ze hem onder 't mismaakte lijf schoven naar de wagenschuur en gingen de weduwvrouw Geitemie waarschuwen.

Die kwam en keek er naar, ze zei niets, maar je zou gezworen hebben, dat ze er nog meer van vermagerde. Of leek dat maar zoo, omdat de menschen de zware Geitemie nog kenden, van voordat ze zoo ziek was geweest, toen haar boom raakte uitgebloeid?

Een volwassen lijkkist met verzilverd draagbeslag er aan - en minder hoefde toch niet voor zoo een oppassend huisvader - kost meer dan een geit waard is zelfs in volle melkgift. En van zulk een beaarding had Geitemie nog geen ervaring; tot nogtoe waren er uit haar woning alleen maar kindjes weggebracht naar den kuil in Montfoort. Verschrikkelijke dagen; niet alleen dat haar ventje door dat mokergeweld van haar afgescheurd was voorgoed, tevens omdat ze heelderdag wel klaar kon staan met te betalen. En alles van

den rouw is comptant, dat is een oude wet. Want de wereld weet het wel dat op weduwvrouwen niet valt te bouwen. Omtrent alles wat Geitemie had gestuiverd, ging teloor in die dagen. Toch wilde ze, dat alles geschiedde naar den eisch; zoo liet ze vier stopflesschen brandewijn uitdrinken door dragers en klagers tezamen en smeerde ze den dag van de begrafenis met trillende handen honderd en tachentig krentekadetten. Toen alles op was en uitgedronken, lieten de geburen Geitemie alleen met haar kinderen. Toen hebben al die kinderen verwacht (alleen het nakomertje niet, want dat was daar nog te onnoozel voor) dat moeder wel zou gaan huilen. Maar ze trok haar zwartgeverfde serge zondagsrok over haar hoofd heen uit en haar werkkleer weer aan. Een schort van donker fatsoen bond moeder voor, óók al maaksel van de laatste dagen. Toen ze klaar was, ging ze zitten, haar voeten op een stoof, haar handen gevouwen over de geslonken buik. En moeder zei niks en ze huilde niet. Ze zàt daar alleen maar. En je kon zien, dat ze 't harde oogenblik nog niet bevatten kon, maar naar achteren peinsde.

Ja, Geitemie overdacht het afscheid dat ze had genomen van haar oud ventje, aleer de gewisse timmerman kwam, om de zesde plank dicht te schroeven. Ze heeft het batisten doekje, dat afkomstig was uit de linnenkast van zijn boer, niet van 't doode gelaat af durven halen. Want de vrouw van zijn broodheer had haar nog zòò gewaarschuwd, haar mans wezen was ijselijk stuk geslagen door de spaken van dien hooibergwind. Maar ze kon wèl tegen hem praten. En toen heeft ze gezegd: ‘Ik kom ook nog bij je goeie ouwe vent, wacht maar. En vergeten zal ik je onderhand niet. Zóóveel jaren heb je me in eere gehanteerd, altijd beleefd, nooit gram of rauw en verdragen àl m'n kuren. Je bent niet mooi geweest maar bar geduldig, dàt wel. En rechtschapen was je ook. Naar ander vrouwvolk heb je nooit omgezien, àl je dartelheid was heel je leven lang voor mij. Dat is eerlijk van jou geweest; dankie. Daarvandaan is het, dat ik je ook heb gerespecteerd. Daarom is je dartelheid me nooit te veel geweest, denk dat nou achteraf maar niet. We hebben een heel stompje jong bij elkaar gefokt, dàt is waar. En van eigens zijn ze heel niet gekommen, maar ik ben er nou toch best tevreê mee en met de laatste 't allerzeerst. Dankie, dankie

voor alles. Alleenig, dat je ooit een koei onder de geiten hebt gejaagd, dàt had je niet maggen doen. Maar hurt, dat is nou ook voorbij, àlles is voorbij.' -

Dat gezegd hebbende lei ze haar handen op de oogen, ze asemde zwaar en ging aan z'n hoofdeind zitten. Macht om te bidden had ze niet. Als ze nu haar handen maar stijf op heur oogen bleef drukken, zag ze de toekomst niet. Hoefde ze niet in die leegte te kijken, een leegte zonder licht er in. Een leegte die haar ook nog algeheel bevangen hield, toen de begrafenis heel en al voorbij was. Wat moest ze toch gaan beginnen? -

'Ja, moeder,' vroeg haar de oudste der meiden, 'zeg toch eens wat, je zit daar maar en kijkt voor je eigen heen, we willen het vernemen uit je mond? Blijf je hier wonen?'

Geitemie kon haar parool niet vinden, verward en bekant beschaamd keek ze voor zich. En omdat de kinderen ook zònder woorden omtrent wel verstaan konden wat er in moeder nu omging, zei de wagenmaker, dat ze zich voor haar eigen volk niet te schamen had. Hij begreep best, dat er geen bonk geld voorhanden was. Maar ze konden allemaal werken en ze zouden ook werken.

Waarop Geitemie zegde: 'Dat staat jullie braaf. Maar een jonkman op zijn jaren gekomen, trouwt met een meidegie; een meidje trouwt met een man. En 't eigen is het naaste, 't eigene huishouden gaat dan voor. Maar laat ik geen zorg hebben op voorhans, als jullie allegaar getrouwd zullen zijn, dan ben ik wel hemelen. Doe maar.'

Wat vonden de kinderen het raar en onvast van moeder, dat ze over de bepaling van haar geldelijke toekomst eigenlijk heelegaar niets hooren wou. En ze begrepen dat wel; vader had altijd voor de centen zorg gedragen. Maar geld voor leeftocht komt toch niet uit de lucht gevallen. En ze bleven aanhouden, moeder moèst nu even luisteren.

'Ja, zegt het me maar, kinderen, ik luister toch.'

En ze zeiden haar, dat ze tezamen nog niet genoeg inbrengen konden voor haar. Haar oogen dwaalden weer af, bij 't aanhooren van al de geldsommen, die werden opgeteld tot er een tekort overbleef.

'Dan neem ik van nou af,' zei ze, op de plechtige manier waarmee een steenrijk mensch over al zijn kapitalen beschikt:

‘dan neem ik Aagje bij mij in de bedsteê. Want die bedsteê is nou toch zoo breed.’

Toen gaven ze 't cijferen met moeder maar op. En ze overlegden wijders zonder haar, gingen zitten rekenen op een hoekje van de krant, neen 't wier magerpot bij moeder, hoè ze 't ook bekeken. Toen is de oudste van haar meiden naar vader zijn boer gegaan en die was barmhartig, want hij betaalde ineens een heel verreljaar daggeldersloon uit, met z'n kaken op elkaar. ‘Hij heit me van vóór z'n trouwdag af gediend,’ zei de boer ter verontschuldiging voor zùlk een uitgaaf ineens waar geen goeie reden voor aanwezig was. Geitemie, die ervan kwam te vernemen, werd door dusdanige goedheid zóó aangegrepen, dat ze wee water van dankbaarheid in haar keel voelde wellen. Er zijn toch nog wel goeie menschen op de wereld. O zoo. En ze douwde haar bootje dan maar van den wal af, ze moèst wel verder.

Juist in die dagen stond er een advertentie in ‘Het Nieuws’, dat er thuiswerksters werden gevraagd door 't Woerdensche legermagazijn voor legertenten en Geitemie liep cordaat voor haar doen naar Woerden, om zich aan te bieden. Ze vernam daar, dat ze aanbeveling moest toonen van den burgemeester, waarin verklaard werd dat ze eerlijk om zou gaan met 's Rijks tentenlinnen en wijders dat ze een ontaard duur trapnaaimachien zelf aanschaffen moest. Dat laatste was geen geringe zaak, maar Geitemie nam 't aan. En toen ze een goed jaar het wieltje had laten snorren, 't onwillig-zware tentenlinnen geknipt en geplooid, begon ze er gewin aan te besommen. Want de machine was aanbetaald.

Toen ook keek de weduwvrouw Geitemie de wereld weer wat klaarder in; ze heeft twee handen aan haar lijf. Wel kwamen er zeerdoende rauwe kenen in die handen van het stugge tentenlinnen. Maar dat achtte ze niet al te zeer.

Jakob
Door Anthonie Donker

Wat geeft het of ik gebukt sta,
Wat geeft het of ik verdrukt ga,
De hand vergeefs naar het geluk sla,
Als ik maar sterren en zee zie,
En verder trek met hem mee die
Vlam is en genius. Wee wie
Vreest voor die eenzaamheid maar
Onbreekbaar wie zonneklaar
Ziet in het duister en daar
Worstelt alleen met den engel.

Verzen
door Jan Campert
Vijf sonnetten

I

Geboren worden, sterven en daartusschen
het hachlijk spel van liefde en tegenspoed;
vergeefsche droomen die in slaap u sussen,
maar die gij wakker wordend dubbel boet.

O altijd weer de blijkbaar niet te blusschen
en rechte vlam, die levens schroeien doet,
zelfs de geringsten onder hunne kussen
vergeten laat 't gemis aan geld en goed.

Want hiervan schijnt wel niemand vrijgesteld,
prinsen noch paupers, deernen noch vorstinnen.
Scharlaken sagen hebben ons verteld
van hun bezeten en fataal beminnen.

Ik heb de bladen van een bloem geteld:
ja... nee... ja... Gaat het opnieuw beginnen?

II

Laat dit zoo zijn: dat het tumult der dwazen
- in schrift en looze leuzen vastgelegd -
uitslaat in daden en rampzalig razen,
dat steden, dorpen tot den grond toe slecht

en wonden kerft, waarvan zij niet genazen,
want elk gevecht bergt reeds een nieuw gevecht,
dat velen met een glimlach van verbazen
bezwijken doet en aan dood's voeten legt.

Laat dat zoo zijn... Ik heb mij afgekeerd,
ook mij kan hier de dood wel achterhalen,
terwijl de avondzon in gloed verteert
en over 't vroon de lage dampen dralen.
Hoor, in het kreupelhout klinkt onverveerd
d'onsterfelijke slag der nachtegalen.

III

Steden der wereld, menigten, al wat ik zag:
lentlijk Parijs, een avond langs de Seine-boorden
of het droefgeestig roepen dat ik dikwijls hoorde
langs d'Amsterdamsche grachten op een regendag -

het spoelt als water weg, het breekt als spinnerag.
Niets kan er zijn wat 't hart ooit heftiger bekoorde
in mijn herinnering dan de zoo ongestoorde
en warme rust in een klein dorp op dezen dag.

Hier in dit onverganklijk land een wilde tuin,
waar duindoorn en de hooge vlieren wassen,
uitzicht op glooiend vroon en op 't begroeide duin
en wat daar tiert aan landlijke gewassen,
en daarin ademend naast mij zoo rank en bruin
de lieflijkste die sluimert in de grassen.

IV

Zoo straks de dood door deze deur mocht treden,
neerdalen langs de trap of kloppen aan het raam,
mij wenken zou en daarna noemen zou mijn naam
en zei: Volg mij, uw leven is verleden -

hij zou geen lang en moeizaam overreden
van noode hebben voordat ik het drukkend haam
van een vrijwel mislukt bestaan, besmeurd met blaam,
afleggen wou en heen zou gaan in vrede.

Maar op den drempel van de deur gekomen,
terwijl de kille wind een slip van zijn gewaad
opwaaien doet en strijkt langs mijn gelaat
zou nog een laatste aarz'len mij doorstroomen,
niet om 't verlies van veel vergeefsche droomen,
maar om het lachen van een kind op straat.

V

AAN J.C.B.

Een hand die moeizaam schrijft, een hart dat niet versaagt,
maar keer op keer den nekslag wist te ontvluchten,
waarmee het lot hem dreigde - Wat te duchten
voorwaar heeft deze dan? Wat dat hem nog belaagt?

Dat een gemis soms schrijnt of barre nood hem plaagt?
Hij ziet van uit zijn raam de dunne vluchten
van vogels tegen 't doek der avondluchten
en weet dat hij toch weer wel alles had gewaagd.

Een hart dat niet versaagt, een hand die moeizaam schrijft
het vers waarin het laatste is uitgeschreven,
de som van een neerslachtig, hunk'rend leven,
dat langzaam als een schip naar veil'ge haven drijft.
Hij sluit het raam en sluit de oogen even
om wat zoo ras vervloot, maar het gedicht dat blijft.

Abraham Kuyper
De klokkenist der kleine luyden
door J. Romein

‘Ik wist hoe de kuiper zijn vaten kuipt. De kunst is de losse duigen naar één kant te doen buigen. Hij verkrijgt dat door ze in een kring te plaatsen en dan van binnen een vuurtje aan te leggen. De hitte moet het hout naar binnen trekken, en als zoo de duigen alle naar binnen zijn gebogen, is het gemakkelijk ze binnen den hoepel te brengen en zoo tot één vat te vereenigen.’

Het vuur was de geest van Abraham Kuyper, de duigen waren de orthodoxe kleine luyden, het vat werd de anti-revolutionnaire partij. Het treffende beeld is van den man zelf. Behalve als niet te overtreffen karakteristiek van zijn betekenis als ‘erflater van onze beschaving’, moge het tevens dienen als staal van zijn zelden geëvenaard literair vermogen, zo indringend, dat het overal symbolen - dat is het onderling verband der dingen - speurde, waar anderen slechts dingen afzonderlijk zagen.

Maar even tekenend als het beeld zelf, en als het ‘zien’ waarvan het getuigt, waren tijd en plaats waarop hij het uitte. In wezen de rijpe vrucht van een aanhoudend en ingespannen nadenken over zichzelf en zijn functie in het nationale leven, gaf hij het, onbewust misschien, de schijn van een losse inval door dit zinnebeeld uit te spreken tijdens een feestmaaltijd ter ere van zijn zeventigste verjaardag. Dit moet, zij het ongewild, het geniale ervan en daarmee de indruk van dat geniale op de toehoorders in hoge mate versterkt hebben. Voor het critisch inzicht daarentegen openbaart deze zelfde omstandigheid iets van het ‘theatrale’ en dus ‘onechte’ in dezen man, dat zijn bewonderaars niet opmerkten, zijn medestanders hem vergaven, maar dat zijn tegenstanders velen, en velen hunner zijn vijanden maakte.

Van dit ‘stijlbesef’ telt zijn leven meer voorbeelden. Aan een zeer bekend wil ik hier herinneren. Terwijl Troelstra zei ‘zich in de machtsverhoudingen vergist te hebben’, bekende

Kuyper, in een veel onschuldiger situatie, ‘het boetekleed ontsiert den man niet’: het eerste werkte, ondanks zijn eenvoud, lachwekkend, het tweede imponeerde, ondanks de ‘opmaak’. Door dit stijlbesef (dat uit het in-symbolen-zien voortkwam) - werd ieder kwestietje waarin hij betrokken was, tot een brochure; de titel van elk dezer brochures tot een vondst en iedere brochure zelf tot een magistrale - of toch als zodanig bedoelde - aanklacht. Zijn beeldspraak, vooral in die kleinere polemische geschriften, is even onuitputtelijk als meesterlijk. Gelezen telkens bij het verschijnen moet de indruk van de volgende die van de vorige versterkt hebben. Maar wanneer men ze achter elkaar leest, werkt zij niet alleen vermoeiend, maar geforceerd. Het eeuwige ‘heilige erf’ en al die ‘tempels’ en ‘tentes’, al die stomme e's en andere archaïsmen, heel die tale Kanaäns, hoe voortreffelijk ook gehanteerd, lijkt dan zozeer klatergoud, dat men gevaar loopt het echte goud er in te miskennen. De stijl werkt als hypertrofie en beïnvloedt ook de inhoud. Elke misvatting werd laster, elke laster snood verraad tegenover de edelaardigheid zelf.

Maar tegelijkertijd kon hij uiteraard niet afzien van de nu eenmaal in de kerkelijke en politieke strijd gebruikelijke en nooit te versmaden meer ordinaire middelen waar die van overreding faalden, want zijn woord had wel toverkracht, maar slechts voor zijn aanhangers. Is het dan wonder, dat zijn vijanden bij het horen van zijn naam aan een heel andere betekenis van het werkwoord ‘kuipen’ herinnerd werden? Dit kuipen vooronderstelt huichelen; men moet immers, wil men zijn doel langs die weg bereiken, zaken en personen en vooral ook zichzelf anders voorstellen, dan men weet, dat ze zijn. Evenwel de erkenning, dat Kuyper bij meer dan één kruispunt op zijn moeilijke en gevaarlijke levensweg ook dit kuipen niet versmaad heeft, houdt voor den psychograaf, die slechts begrijpen wil, geen beoordeling, laat staan een veroordeling in. Over hypocrisie heeft de ons te vroeg ontvallen E. du Perron in zijn laatste geschrift naar aanleiding van Multatuli behartenswaardige dingen gezegd. Is men oneerlijk, heeft hij zich afgevraagd, wanneer men poseert voor iemand, die men niet of toch slechts ten dele is? En zijn antwoord luidde: de behoefte zichzelf in veredelde

vorm te zien, zich de man in die vorm te geloven, is iets anders dan oneerlijkheid of hypokrisie. Zonder die behoefte zou een zodanige dubbelnatuur ook niet het karakter tonen, dat haar pleegt te kenmerken. Het poseren voor het ideaal-ik, verheft tegelijk het werkelijke-ik, zodat beide op de beslissende momenten van het leven zelfs kunnen samenvallen. Dit geldt ook voor Kuyper, bij wien de afstand tussen den 'man Gods', als hoedanig hij zichzelf wilde zien en den mens, die hij in werkelijkheid was, in wezen even groot was als tussen Douwes Dekker en Max Havelaar. Het is bij beiden de grootheid van het ik-ideaal, die de schijn van huichelarij verwekt heeft. Ja de overeenkomst gaat, hoe vreemd het op het eerste gezicht ook moge schijnen, nog verder en dieper. Is niet beider ik-ideaal het Christus-willen-zijn? Met dit verschil dan weer, dat het bij Multatuli de lijdende Zoon des Mensen, bij Kuyper de triomferende Zoon Gods is, die hij 'verbeeldt'.

Wat zich den psycholoog voordoet als de 'projectie' van het 'ik' op het ik-ideaal, zag er voor den drager uit als een strijd van den 'minister' voor de soevereine rechten van Christus-Koning. En omgekeerd: wat Kuyper en strijdersnaturen als hij de misschien onder pijn aanvaarde noodzaak van de strijd leek: onvoorwaardelijkheid van zijn eisen, hardheid jegens tegenstanders en nog meer jegens halve meelopers, rusteloosheid zolang de overwinning niet volkomen was; in één woord wat hem noodrecht leek: zij zijn voor den psycholoog de aanwijzingen van het imperialistisch en massaal streven dezer zeldzame machtspersoonlijkheden. In de omgangstaal duidt men dit hele complex van verschijnselen met het teken: overtuiging aan, dat men, zó opgevat, wel dient te onderscheiden van mening, begrip of inzicht. Kuyper en de weinigen, die zijn als hij, hèbben geen overtuiging: de overtuiging heeft hèn. Kuyper was een bezetene 'ziende op het gebod, blind voor de uitkomst'.

De overtuiging verengt het bewustzijn, omdat zij dit op één punt, nl. op de inhoud der overtuiging, concentreert. Zij verwijdt het tegelijk, doordat zij al het andere van uit dit éne punt bezien, aan haar wet al het andere onderwerpen wil. Toen Kuyper in 1872 op de conferentie van Zeist ter herdenking van de stichting der Hervormde Kerk 300 jaar tevoren,

van het beginsel uitging: ‘wat bijeenhoort moet zich verenigen, wat niet bijeenhoort, moet uit elkaar gaan’ beleed hij slechts de klassieke formule van alle ‘overtuiging’, die de wereld kneden wil, zoals zij het eigen bewustzijn kneedt: tegelijk verengend en verwijdend. Verengend door de aanhang te zuiveren en saam te ballen tot een Gideonsbende, waardoor alleen voldoende strijd-energie kan worden opgewekt en tegelijk verwijdend door die Gideonsbende de taak op te leggen om de hele wereld te veroveren in het teken der overtuiging. De overtuiging - welke ook haar inhoud zij - heeft steeds iets demonisch. Er school meer waars dan hij dacht in de opmerking van een der leden op die conferentie te Zeist, die, toen Kuyper zijn zuiveringseis stelde, interrumpeerde: ‘dat is des duivels’! Honderdmaal is deze methode geslaagd en honderdmaal ook heeft zij tegelijk gefaald. Het is inderdaad het enige middel, om de strijd te beginnen; het is nooit het middel om de gedroomde overwinning te behalen. Immers naarmate de ‘overtuiging’ veld wint, verdunt zij en het einde is noodwendig anders dan de leider het zich in den beginne had voorgesteld. Het is de kwadratuur van de cirkel in de politiek. Maar de psychologie van de strijdersnatuur - en een strijder wàs Kuyper vóór alles: zijn beeldspraak wemelt van militaire vergelijkingen - stoort zich nu eenmaal niet aan het wiskunstig bewijs ener onmogelijkheid. En terecht. Men zegt wel, dat de politiek de kunst van het mogelijke is, maar dat geldt slechts voor de kleine; de grote is veeleer de kunst van het onmogelijke. Wie een grote politieke figuur - en dat was ook Kuyper - begrijpen wil, moet van het ‘onbegrijpelijke’ uitgaan: hiervan, dat hij, met al zijn ‘berekening’ in wezen toch juist het onmogelijke wil. En dat ook weer terecht: want alleen wie het onmogelijke wil, bereikt het mogelijke en wie alleen het mogelijke wil, bereikt niets.

Het onmogelijke, dat Kuyper wilde en dat hem de weg wees naar het bereiken van het mogelijke, was wat alle kerkelijk-politieke hervormers heeft voorgezweefd: de theocratie. Het was het ideaal zowel van de grote Pausen als van de grote reformatoren, zowel van een Gregorius VII, Innocentius III, Bonifatius VIII als van een Calvijn, een John Knox, een Cromwell. In de vorm waarin Kuyper het stelde en stellen

moest krachtens zijn historisch milieu, was het een wederopneming van dat van Calvijn: de absolute soevereiniteit Gods, de Bijbel Gods Woord (niet Gods Woord in de Bijbel, zoals de concessie der ook-orthodoxen aan het modernisme wilde) en derhalve ook de Bijbel als absolute autoriteit en met volstrekte geldigheid. Maar dit - krachtens het imperialisme, aan elke overtuiging inherent - niet alleen soteriologisch, niet alleen als individuele heilsleer opgevat, maar evenzeer sociologisch gericht, bestemd om èn Kerk en Staat èn Wetenschap en Kunst, ja de hele maatschappij te doordringen.

Het mogelijke, dat hij, door deze overtuiging gestuwd, wist te bereiken, was weliswaar niet de verwerkelijking van dit ideaal, maar nochtans zó veel, dat het anderen, ook onder zijn volgelingen, nog onmogelijk genoeg scheen, want al hebben wij hierboven tussen het 'onmogelijke' van het ideaal en het 'mogelijke' van het bereikbare ook scherp onderscheiden, we dienen ons niettemin tegelijkertijd de verschuifbaarheid van de grenzen tussen het mogelijke en het onmogelijke even scherp bewust te blijven. Wat voor 'gewone mensen' onmogelijk zou geweest zijn, was voor een man als Kuyper juist krachtens zijn 'onmogelijke' overtuiging, wèl mogelijk.

Drieërlei moed heeft de man van overtuiging: moed om tot de kern door te dringen, moed om te beginnen en moed om te volharden. Kuyper had ze alle drie. Alle drie hebben zij zijn kracht bevleugeld. En die kracht heeft hij stelselmatig op het ene doel gericht. Daardoor en daardoor alleen is het mogelijk geweest, dat de geschiedenis hem kent als de man, die nog vóór zijn vijftigste levensjaar verstreken was, een dagblad opgericht, een partij gesticht, een Universiteit geschapen en een Kerk gebouwd had; als de man wiens kracht daarna, ondanks het doorstaan van twee zenuwcrisissen, nog zó ongebroken was, dat toen pas zijn nationaal-politieke loopbaan als partijleider en kamerlid begon, die op zijn 64ste tot zijn 68ste nog Eerste Minister kon zijn en die daarenboven nog een tweehonderdtal geschriften heeft nagelaten, waaronder één - 'Ons Program' - van 1300 en een ander - 'Anti-revolutionaire Staatkunde' - van zelfs 1400 bladzijden; als de man, die behalve als theoloog en politicus ook nog als journalist geschitterd heeft, waarvan men zich gemakkelijk

kan overtuigen door de lectuur zelfs van enkele van de, naar schatting, 20.000 artikelen in de 'Heraut' en 'De Standaard, die uit zijn altijd schrijvensrede pen gevloeid zijn.

Even massaal als de man zelf, is de weerklank die zijn arbeid zowel bij vóór- als tegenstanders vond. De literatuur o v e r Kuyper is even onoverzichtelijk als die van hem. Zelfs de ijverige nasporingen van Dr. J.C. Rullmann, zijn vereerder en biograaf, neergelegd in zijn twee-delige Kuyper-bibliographie, hebben niet tot een afdoend resultaat geleid en evenmin compleet is de 'lijst van geschriften betreffende leven en arbeid van Dr. A. Kuyper', samengesteld door Grosheide naar aanleiding van de Kuyper-tentoonstelling in 1937.

Die weerklank alleen al bewijst, zo er nog een bewijs nodig was, dat Kuyper meer dan genoeg gedaan heeft, om een plaats in de rij der erflaters van onze beschaving te verdienen. Want zij bewijst, dat hij er, inderdaad, het onmogelijke willend, in geslaagd is, het mogelijke te bereiken. D.w.z. het opnemen van het tot dusver afzijdig gebleven en nog meer achteraf gehouden calvinistische volksdeel in de natie. Colijn, wien, ietwat toevallig, Kuypers profetenmantel later op de schouders is gevallen, heeft dìt toch zeer juist gezegd: alles bij Kuyper was 'slechts middel ter bereiking van één centraal doel: het tot samenhangend wetenschappelijk, religieus en politiek bewustzijn brengen van een verscholen en als achterlijk verachte groep van het Nederlandsche Volk'.

Verwondering is het beginsel der wijsheid, of minder klassiek gezegd: vraagstelling is het begin van inzicht. Vragen wij ons af, hòe dit mogelijk was, dan blijkt dat het antwoord niet bevredigend uitvalt, wanneer we uitsluitend rekening houden, met de ongetwijfeld geniale eigenschappen van den man onder wiens leiding zich dit proces voltrok. Immers dan blijkt ter eenre dit: dat hij niet de eerste en ook niet de eerste man van formaat was, die gepoogd heeft de calvinisten tot de cultuur en de cultuur tot de calvinisten te brengen. Maar al die voorafgaande pogingen hadden gefaald. Hoe nauw ook de oorsprong van de Republiek der Verenigde Nederlanden met het calvinisme verbonden was geweest, overwégen doen in haar cultuur factoren van humanistische aard en wel zózeer,

dat iemand, die cultuur op zichzelf bestuderend en onkundig van de rest onzer geschiedenis, waarschijnlijk niet eens op de gedachte zou komen, dat die cultuur gebloeid heeft in een staat, die zijn ontstaan en bestaan aan het calvinisme dankte. Vandaar, dat er in de reeks der zeventiendeeuwse erflaters aan een Gomaer, een Bogerman, een Trigland, een Voet of welke der Dordtse vaderen ook, geen plaats mocht worden ingeruimd. In de achttiende eeuw kent het calvinisme ten onzent zelfs geen figuren van meer dan gewoon formaat meer met uitzondering van Bilderdijk, die dan ook de grote Eenzame was en niet anders wilde zijn. Bilderdijk slaagde evenmin als zijn leerlingen Da Costa en De Clercq en zelfs een Groen van Prinsterer (1801-1876) kon alleen enkele fundamenten leggen, waarop Kuyper kon voortbouwen.

Ter andere blijkt dit: dat een man van ongetwijfeld kleiner formaat dan Kuyper, dat Schaepman er wèl in kon slagen voor het katholieke volksdeel te doen hetgeen Kuyper voor het calvinistische gedaan heeft. Maar ook Schaepmans succes geeft op zichzelf nog geen voldoende verklaring voor dat van Kuyper. Schaepman, wij zagen het, werd vooral geschraagd door het internationale verband, waarin hij werkte en Kuyper miste dat. Zo blijft, wanneer het dan niet uitsluitend de macht van zijn genie geweest kan zijn, voor de verklaring van Kuypers slagen niets anders over dan dit: dat sedert Groen de kentering der tijden gekomen was. Het protest van Da Costa tegen de ‘Geest der Eeuw’ was zonder echo verstomd. Dat van Groen had de vijand nauwelijks geschaad. Maar in Kuypers tijd vond zijn protest tegen de ‘Eenvormigheid, de Vloek van het moderne Leven’ gehoor. De liberale aera met zijn atomisering en individualisering, waarvan Thorbecke, zoals wij zagen, de markante verpersoonlijking was geweest, was omstreeks '70 over zijn hoogtepunt heen. De nieuwe tijd, welks diepste tendenzen van organisering en massaliteit pas een halve eeuw later onweerstaanbaar duidelijk zouden blijken, kondigden zich vagelijk aan. Maar zó vaag, dat er de scherpte van blik van een Kuyper nodig was, om het te beseffen. Kuyper, die achterom zag naar Calvijn en niets anders wilde dan dat, een vooruitziende geest? In het licht van de latere geschiedenis moeten we, zij het met voorbehoud, zeggen: ja, hoe paradoxaal het ook

klinkt. Want het is, wel geproefd, toch nieuwe wijn, die hij in deze oude zakken doet. En wel beschouwd is dit ook zo paradoxaal niet als het klinkt. Immers w e r k e l i j k e reactie in de zin van w e r k e l i j k e terugkeer tot het oude is onbestaanbaar, omdat het streven ernaar altijd maar een gedeelte van het geheel betreft. In een nieuwe omgeving wordt het schijnbaar-oude, ook ongewild, tot iets nieuws.

Maar juist omdat dit naar de toekomst gekeerde zo centraal in Kuyper is, zijn de bewijzen ervoor moeilijk te geven. Het blijft niettemin waar wat prof. Eerdmans reeds in 1909 schreef: 'Bij liberalen geldt Dr. Kuyper veelzins als den man der reactie, die terug wil naar een overwonnen standpunt. Men kan zulk een oordeel alleen vellen, wanneer men over Dr. K. spreekt zonder te lezen wat hij schrijft'. Nieuw is Kuyper zowel in zijn z i j n als in zijn d e n k e n . In zijn zijn, want hij werd de eerste volksman ten onzent, toen hij op het einde van de jaren-'60 zijn kerkelijke strijd begon - Domela Nieuwenhuis, in 1846, dus negen jaar later geboren, trad pas tien jaar later op het groot toneel. Kuyper werd de eerste 'leider' in de tegelijk zeer oude en zeer moderne, in de charismatische betekenis van dat woord, de 'leider', waarvan zijn oude mede- en latere tegenstander De Savornin Lohman terecht kon zeggen: 'zijn volgelingen houden hem voor een profeet, zij vereeren hem en laten hem niet los, a l d o e t h i j n o g z o g e k'. Kuyper was profeet, ja. Maar hij kende daarom ook het woord van Paulus, die zeide, dat de geest des profeten aan den profeet onderworpen moet blijven. Ook dit zakelijk-berekenende, kenmerk van dit modern-mystieke leiderschap, was nieuw. Hij had dìt zelfs in veel hoger mate dan Domela. Hij had het zelfs al als negenjarig kind, wanneer althans de overlevering niet liegt. Hij zou n.l. te Middelburg, waar zijn vader destijds predikant was, op een daar gemeerd schip een poging hebben gedaan om de matrozen het vloeken af te leren. Hij nam daartoe uit zijn vaders kamer een tractaatje, dat hij hun voorlas - maar tegelijk een kist sigaren, die hij onder zijn aandachtig gehoor verdeelde.

Nieuw is ook zijn denken. En dat hij zichzelf allerminst op zijn oorspronkelijkheid liet voorstaan is daarmee slechts schijnbaar in tegenspraak. Hij heeft wel gezegd 'wat ik op

theologisch, kerkrechtelijk en staatkundig gebied betoog, is niets dan zuivere copie leveren van wat Calvijn en zijn school beoogde'. Maar dat is op zijn best dezelfde beminnelijk-eenvoudige vergissing, die er Lenin toe bracht om te zeggen, dat hij niets anders deed dan Marx interpreteren. Doch evenals deze daarmee Marx wilde toepassen op de verhoudingen van z i j n tijd, en hem daarmee veranderde, zo veranderde Kuyper ook Calvijn, toen hij zei, dat hij de sinds het midden der 18e eeuw slapende gereformeerde theologie 'weer wakker wilde schudden en in rapport brengen met het menschelijk bewustzijn, gelijk het zich aan het einde der 19e eeuw ontwikkeld heeft'. Wat Kuyper op theologisch gebied veranderde, heeft o.a. de zoëven genoemde Eerdmans in zijn brochure 'De theologie van Dr. A. Kuyper' zo helder als de moeilijke stof het toeliet, uiteengezet. 'De Theologie van Dr. Kuyper', zo lezen wij daar, 'wil het Gereformeerde Volk een eind verder brengen. Zij wil het halen uit zijn afgetrokkenheid in het volle licht des levens. Daarover kan men zich slechts verheugen. De tijd zal wel komen dat ook dit Gereformeerde Volk, dat door een leider geleid werd, aan den golfslag zal merken, dat zijn scheepje in andere wateren vaart'. Het ventiel waardoor Kuyper die verse lucht in zijn volk pompte, heet bij hem de Gemeene Gratie. Alleen de naam is daaraan vreemd. In een boek, dat die titel draagt, heeft hij dit begrip zeer klaar uiteengezet. Het komt hierop neer, dat de Gemeene Gratie - in tegenstelling tot de particuliere genade voor de uitverkorenen-alléén - voor alle mensen geldt: zij is a.h.w. de sordine op de paradijsvloek, die gemaakt heeft, dat na de zondeval niet de hele aarde in één chaos van afzichtelijkheid verzonken is. 'De vloek is allerwegen merkbaar, maar is in zijn werking gestuit' en het is dank zij die bewarende werking van de Gemeene Gratie, dat ons verstand niet geheel verduisterd is en deze wereld ons nog zoveel schoons vertonen kan. Hiermee is weliswaar Kuypers kritiek tegenover de wereld, de wetenschap en de kunst zijner dagen niet het zwijgen opgelegd, maar zij zijn er in beginsel toch mee aanvaard. Zijn imperialistische geest dreef hem tot die aanvaarding. Dit zijn leerstuk was de vorm waarin hij zich die aanvaarding, mogelijk maakte, schijnbaar zonder verloochening van zijn beginsel 'dat God alles en alle

mens niets te achten is'. Door dit leerstuk kon hij het leven van zijn tijd meeleven en zelfs, waar hij wilde, bevorderen, ook tegen de meningen der broeders in. De Gemeene Gratie was de olie op de golven van strijd in zijn kring tegen de vaccinatie en het verzekeringswezen. Wij spotten niet, doch delen feiten mee. Uitvoerige uiteenzettingen omtrent deze gewichtige levensvragen zijn uit zijn pen gevloeid, waarin beide instelgen met een beroep op de Gemeene Gratie verdedigd worden. Maar de werking dezer geniale greep was met deze pleidooien lang niet uitgeput. Het Nederlandse in dit leerstuk (Nederlands omdat zij het starre, dat het oorspronkelijk calvinisme aankleefde, verzachtte tot nu mogelijke verdraagzaamheid) opende harten en oren in Nederlandse kringen, die anders voor hem gesloten zouden zijn gebleven. Door het leerstuk der Gemeene Gratie, maar ook daardoor alleen, werd de basis van zijn stelsel breed genoeg om het calvinisme uit te bouwen van eenzijdig kerkelijk dogma tot een alzijdige levens- en wereldbeschouwing, hetgeen hij o.a. gedaan heeft in de beroemde zes in 1898 in Amerika gehouden Stonelezingen. Door de Gemeene Gratie maakte hij niet alleen zijn eigen groep aannemelijker voor het 'denkend deel der natie' zoals de in het culturele leven toen nog leidende liberale kringen zichzelf bij uitsluiting achtten), maar stootte hij tevens de wereld van wetenschap en kunst voor zijn geloofsgenoten open. Dat zij er aanvankelijk slechts bedremmeld en oogknipperend binnengingen, was onvermijdelijk. Niet alle Kuyperianen konden nu eenmaal Kuypers zijn.

Nieuw was ook zijn sociale denken. Men is geneigd hem in deze al te zeer te beoordelen naar zijn ministerschap, en dan nog naar zijn stakingswetten van 1903. Maar we hebben ook bij Thorbecke gezien, hoe diep de kloof tussen denken en daad kan gapen, al blijft het daarom niet minder waar, integendeel, dat die kloof er ook bij Kuyper was. Aan de echtheid van zijn democratische gezindheid, die hij o.a. tegenover Troelstra beleed - 'ik ben altijd democraat geweest en als Christen-democraat hoop ik te sterven' - behoeft men daarom nog niet te twijfelen. En zelfs al wil men dit, dan blijft nog, dat hij gezien heeft, dat de sociale kwestie op het einde der 19e eeuw d e levenskwestie geworden was. Hij heeft het gezien, want anders had hij het niet kunnen zeggen. Hij

heeft haar in zijn ‘Maranatha’, de inleidingsrede op de deputaten-vergadering der Anti-Revolutionnaire Partij van 1891 de ‘beweegoorzaak van onzen vormdriftigen tijd’ genoemd. ‘De oligarchie der financieel en intellectueel bevoorrechte klasse heeft uit. De massa is in gisting geraakt. Het sociaal belang is op den voorgrond getreden. En met dreigende taal en nog dreigender gebaren vraagt het gedrukte volk den liberalisten rekenschap af, waarom, indien dan het volk soeverein is, dat soevereine volk in zijn massale afmetingen nog langer door deze oligarchie moet worden vertreden’. Kan het korter, krachtiger, juister? Aan het ‘vertreden dier oligarchie’ heeft hij rechtstreeks niet meegedaan, het zij grif toegegeven. Had hij dat wel gedaan, dan zou de Kroon hem toen en ook twintig jaar later nog niet tot Minister van Binnenlandse Zaken hebben benoemd. Maar vraagt men of niet mede door Kuypers arbeid de massa van het Nederlandse volk los gekomen is van de trage berusting, waarin het in zijn tijd voortvegeteerde, vraagt men of hij niet mede het weer heeft leren leven, dan moet het antwoord luiden: ja. Want het was waar, dat op de eerste vergadering der Vrije Universiteitsvereniging friese boerenkappen, marker broeken en markense vissersvrouwen te zien waren. Het was waar, wat Kuyper zelf zeide, al klinkt het, als altijd, iets gezwollen ‘dat de minst geachten uit het “niet denkend deel der natie”, van den ploeg en van den meeltrog kwamen loopen om de penningen saâm te brengen voor een te stichten Universiteit’. Want het was waar, dat Allard Pierson, zijn tegenstander toch, naar aanleiding van de stichting dier Universiteit heeft opgemerkt ‘dat dit opkomen voor een stichting juist uit de lagere standen der maatschappij moed gaf voor de toekomst van ons volk en vaderland’.

Veelal nieuw ook is in verband met zijn sociale denkbeelden zijn politieke vizie, het woord is niet te sterk. In zijn Odeonrede van 1869 ‘Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven’, stelde hij tegenover de e e n v o r m i g h e i d , die hij om zich heen zag groeien en die hij d e vrucht van de Franse Revolutie achtte, de e e n h e i d , die hij als het einddoel volgens de Openbaring beschouwde. De eerste zag hij als een roekeloos nivelleren en wegschaving van alle verscheidenheid, als een eenheid des doods, terwijl de tweede de levende

eenheid zou brengen door inwendige kracht groeiend juist uit de verscheidenheid der volkeren en geslachten. En hij vond, ook hier weer, het treffende beeld. Er was gelijkheid tussen beiden, ja, maar als bij het echte en valse muntstuk, slechts in schijn. Toch wil het ons voorkomen, dat hij in de praktijk vals en echt niet altijd heeft onderscheiden. Daarvan getuigt zijn levenslange bewondering voor het Duitse wezen, waarin hem blijkbaar het moderne eenheidsstreven trok, meer vrucht toch - naar zijn eigen onderscheiding - van de Revolutie dan van de Openbaring. Zozeer zelfs, dat volgens Mr. de Leeuw deze gezindheid hem tijdens zijn ministerschap tot een pro-Duitse politiek op eigen houtje verleid heeft, en deze de oorzaak zou geweest zijn, dat zijn politieke rol sindsdien was uitgespeeld. Doch hoe dit zij, zeker is dat zijn eigen kracht hem meer dan wie van zijn tijdgenoten ook, gevoelig gemaakt heeft voor die van het herrijzend Duitsland. En wie zou nu nog durven beweren, dat hij daarin mis gezien heeft?

Maar zijn politiek instinct peilde nog veel dieper in de toekomst, hetgeen tegenwoordig niet moeilijk meer is aan te tonen. Behoeft men daartoe meer te doen dan op één titel van een paragraaf uit 'Ons Program' te wijzen? Die titel luidt Corporatieve Staten en één zin daaruit: 'Goede Staten-Generaal zouden dus gekozen behooren te worden door de Staten-provinciaal; deze door de Gemeenteraden en die Gemeenteraden door de gemeentelijke c o r p o r a t i ë n ; bijaldien de natie weer naar behooren in o r g a n i s c h verband haar zin en neiging zou kunnen openbaren'. En hij stelde die corporatieve Staat elders uitdrukkelijk tegenover de atomistische Staat, die uit de Franse Revolutie was voortgekomen. En dat is niet in 1938, maar in 1878 geschreven! Laat deze voorkeur een terugkeer hebben willen zijn, het was dan toch een terugkeer, naar uit de latere historie is gebleken, die tegelijk naar voren wees.

En nieuw, merkwaardig nieuw zelfs, was destijds zijn kijk op de wetenschap. En zij kon het, evenals bij zijn politieke vizie alleen zijn van uit het 'ouderwetse' zijner overtuiging. Kuyper onderscheidt ergens tussen 'momenten' en 'relaties' (tussen zaken en hun verbindingen). 'Het moment wordt zintuigelijk waargenomen, de relatie door het denken. Beide hangen zeer nauw samen, ja zoo overweldigend wordt

bij de eenvoudigste tegenstelling dezer beide (kracht en stof) de indruk der relatie, dat men geneigd zou zijn de realiteit van de stof te loochenen en enkel de relatie voor werkelijk bestaand aan te zien'. En even oorspronkelijk voor zijn tijd als zijn protest tegen de materialisering der wetenschap, is dat tegen het toepassen der exacte methoden op de geesteswetenschappen. 'Te dien einde moet weerstand worden geboden aan de neiging om de geestelijke wetenschappen aan de methode der natuurkundige te onderwerpen en de betekenis van het onderzoekend en denkend subject tegenover het te onderzoeken en in te denken object tot haar recht komen'. Ja, hij ging nog verder. Hij erkende het subjectieve element in alle wetenschap. Het is waar: hij had dit nodig ter rechtvaardiging van de stichting der Vrije Universiteit, die alleen bestaansrecht had wanneer niet alleen calvinistische theologen, juristen of historici, maar ook calvinistische fyzici of medici anders tegenover hun objecten stonden dan de 'gewone' geleerden. Maar het is even waar, dat hij voor die subjectiviteit een meesterlijk pleidooi leverde. En het is ook even waar - hetgeen van nog meer belang is - dat Kuypers opvatting dichter bij de tegenwoordige staat, dan die van den gemiddelden geleerde uit zijn tijd. Wie in de 19e eeuw zó schreef, heeft misschien voor zijn eigen bewustzijn achteromgekeken, maar in werkelijkheid zag hij vóóruit de 20ste in.

Dat iemand, die intuïtief zó ver zag, niet ook tegelijk nog oog had voor de consekwenties van dit nieuwe inzicht, dat hij tegelijk in het 19e eeuwse wetenschappelijke optimisme bleef hangen, zodat hij schrijven kan 'dat zich toch nu reeds gissen laat hoe heel het gebouw (der wetenschap) eens voltooid zal worden', dat dient men hem, dunkt ons, evenzeer te vergeven als zijn talloze fouten en vergissingen in détails, die zelfs zijn vrienden uit vrees om niet voor vol te worden aangezien in hem betutteld hebben, maar waarvoor deze geest nu eenmaal geen oog had. Van uit een vliegtuig kan men wel de geleding van het landschap, maar geen graspollen of kikkerdril zien. Overdreef dus Eerdmans wel zo héél erg, toen hij tot besluit van de genoemde brochure schreef: 'Dr. Kuyper is een man van den "vooruitgang", die door zijn optreden niet minder bevorderd wordt, dan door de meest radicale theorieën van de uiterste linkerzijde'?

Laten we het bekennen. Het avontuur van dezen geest heeft ons verleid tot een onbezonnenheid, die, wij weten het, niet des geschiedschrijvers is. In plaats van stap voor stap de fazen van zijn leven na te gaan en de groei zijner denkbeelden in samenhang daarmee te demonstreren, hebben we als het ware met één pennestreek dit karakter willen tekenen, dat van bewonderende spotterszijde de naam van 'Abraham den Geweldige', gekregen heeft. Wij troosten ons met de gedachte, dat wij althans van Kuypers schim dáárover geen verwijt hebben te vrezen. In zijn bewogen leven is fataler onbezonnenheid geweest. Het verzuimde laat zich bovendien nog inhalen. Maar het is ook nodig dit te doen, want terwijl de voorgaande bladzijden de indruk moeten wekken, dat Kuyper, als Athene uit het hoofd van Zeus, in volle wapenrusting uit zijn eigen hoofd geboren is, is in werkelijkheid bij hem het verband tussen zijn ervaring en zijn 'erfenis' even innig als bij welken anderen 'erflater' ook.

Ds. Jan Frederik Kuyper, stond te Maassluis, toen op Zondag 29 October 1837 zijn oudste zoon geboren werd, die hij naar zijn vader: Abraham noemde. Wanneer we meer van de wetten der individuele erflijkheid wisten, zouden we misschien met groter zekerheid Abrahams aanleg aan het kosmopolitisch karakter van zijn afkomst kunnen toeschrijven. Zijn grootmoeder van vaderszijde toch draagt de Slavische naam Bodirin, die van moederszijde was uit het Luikse, terwijl Henriette Huber, zijn moeder, van Duits-Zwitserse origine was. Maar wat met deze gegevens aan te vangen? Zij zijn immers dezelfde voor Kuypers zusters, die zich door niets onderscheiden hebben. Hoe dit zij, Abraham zelf was wèl en al vroeg een bijzonder ventje. Zijn grote hoofd wekte verbazing en zelfs ongerustheid. Aan zijn prille bekeringsijver te Middelburg, waarheen het gezin in '41 verhuisde, herinnerden wij reeds. Zijn weifeling, wat later, tussen zeeman of dominee worden is intussen misschien minder vreemd dan het de velen toeschijnt, die vergeten zijn dat elk beroep voor het kind een avontuur lijkt. De beslissing viel ook normaal op het ambt van den vader, toen deze in '49 een beroep naar Leiden aannam. Ook zijn gymnasiale en universitaire loopbaan biedt geen andere bijzonderheid, dan gretige krantenlectuur tegen vaders verbod in en dit natuurlijk, dat de

jonge Kuyper knap was en al zijn examens met de hoogste of bijna-hoogste lof aflegde. Velen echter hebben dat gedaan en doen het nog zonder zich in het latere leven door iets te onderscheiden. Ook zijn richting vertoonde nog niets eigens. Zijn vreugde over Thorbecke's val in '53 was erfenis van thuis; het modernisme, waarmee hij van thuis losraakte, leerde de ‘vir doctissimus’ Scholten hem aan de Universiteit, waar hij in '55 ingeschreven werd. Hij applaudiseerde mee op het college waar Rauwenhoff de verrijzenis van Christus loochende.

Toch ligt in die Leidse jaren de eerste ervaring van spanning, onbedriegelijk kenmerk van de grote geest, of het moest dan zijn, dat men die polariteit al aanwezig acht in het tractaatje en de sigaren: immers een door den jongen zelf gelegd contact tussen twee objectief gescheiden ‘werelden’. Ook prof. Scholten nl. was een groot man. Ook hier dus contact tussen overigens gescheiden ‘werelden’: tussen het modernisme en de leer der Dordtse vaderen. Scholten legde het in zijn hoofdwerk ‘De leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld’ (1848-'62). Hij interpreteerde hierin die leer op zijn moderne wijze, maar Kuyper leerde er niettemin de Dordtse teksten grondiger door kennen dan wanneer hij ze opgetekend zou hebben uit de mond van een middelmatig orthodox interpreteet.

In de beantwoording van de Groningse prijsvraag waarin een ‘oordeelkundige vergelijking van de gevoelens van Calvijn en a Lasco over de Kerk’ gevraagd werd, waartoe, in '60, prof. Matthijs de Vries den veelbelovenden student aanzette, is intussen eerder sprake van voorkeur voor den Poolsen dan voor den Geneefsen hervormer. De ‘vinger Gods’, die Kuyper later ontwaarde in het toeval, dat de vader van De Vries een aantal van de zeer zeldzame werkjes van a Lasco bezat zonder het zelf nog te weten, wees hier nog tamelijk onbestemd. Aan het tweede ‘wonder’ uit die jaren, waarop Kuyper in zijn C o n f i d e n t i e en zijn biografen na hem zeer de nadruk gelegd hebben, is althans iets wonderlijks. In zoverre dan, dat het vreemd is, dat een middelmatig boek als de ‘Heir of Redclyffe’ van Miss Yonge, waarin het ware geloof de gewone triomfen over verderf en ondergang viert, zó'n indruk op Kuyper maakte, dat hij het begin van zijn

‘bekering’ daarnaar dateert. Het boek gaf hem het ‘heimwee naar een Kerk, die als een moeder van de jeugd af onze schreden leidt’. Maar zo heel wonderlijk is dat ook al weer niet, wanneer men bedenkt, dat hij overspannen was, toen hij het las, en die overspanning de doorbraak was van een reeds aanwezige crisis in zijn geloofsleven. In deze crisis openbaarde zich een verzet tegen de Leidse geest van ± 1860 dat op zichzelf begrijpelijk genoeg was. Het modernisme, hoezeer het zijn verstand aantrok, kon een gemoed als dat van Kuyper bezwaarlijk bevredigen. Het kende de zonde immers niet en een gretige d u s zondige natuur als de zijne, zocht een werkzamer tegengif dan de moderne ethiek met de menselijke goedheid als grondslag.

Na de eerste crisis viel op 20 September 1862 zijn promotie tot doctor in de godgeleerdheid op zijn prijsvraag-antwoord. Hij was toen al verloofd en het jaar daarop volgde zijn huwelijk met Johanna Hendrika Schaay, in de ogen van zijn gereformeerde biografen toen nog maar een werelds en ongelovig ding. Met haar samen betrok hij in '63 de pastorie te Beesd, zijn eerste standplaats.

Hier in de Betuwse afzondering woonden gemeenteleden, die zo niet de letter dan toch de geest van Calvijn de eeuwen door hadden bewaard. De ‘doorbekeerde en beproefde ziel’, die in het onaanzienlijk lichaam van Pietje Baltus huisde bijv. weigerde hem bij zijn eerste bezoek de hand ten afscheid. En toen hij aandrong - het verzet tegen hem, den gevierden man-en-herder, prikkelde hem tot verwonderde belangstelling - kreeg de mens er een, niet de leraar. Uit de belangstelling groeide zich-inleven in deze geest, uit dit zich-inleven gelijkgezindheid. Haar ‘steile afhankelijkheid’ werd de zijne. Zijn machtsinstinct voelde hier een kracht, groter dan die van alle heren der synode bij elkaar. Maar Beesd was toch maar Beesd, zelfs al hadden alle gemeentenaren er Pietje Baltus geheten. Het Betuws Macedonië was te klein voor dezen Alexander. De tijd, die hij er nog doorbracht, besteedde hij aan de uitgaaf van de complete werken van zijn ouden vriend a Lasco, die hij in '65 voltooide. Toen, twee jaar later door toedoen van Beets, die het nieuwe licht uit de Betuwe ontdekt had, een beroep naar Utrecht kwam, nam hij aan. Een protest van Pietje legde hij terzijde, maar haar

portret nam hij mee. Het stond zijn verder leven op de schoorsteenmantel van zijn studeerkamer en het hangt thans, vergroot, in het Abraham Kuyperhuis in den Haag. Een ereplaats heeft deze vrouw stellig ook in zijn hart bekleed. En terecht: zij was voor hem in de eerste plaats het symbool zijner bekering; tegelijk is zij het symbool van de aanraking tussen dezen intellectueel en het volk, voor welks bevrijding hij, op zijn wijs, de strijd zou aanbinden. Een strijd, die dit afgewende volk der natie toe zou wenden en die tegelijk hem de gelegenheid bieden zou, zijn volle gaven te ontplooien. Had hij ze zelf al gevoeld, of had de profetie van het schoolhoofd ze hem geopenbaard? 'Hij is in de wieg gelegd om Minister van Binnenlandsche Zaken te worden' moet deze van den jongen dominee gezegd hebben.

Het ministerschap zou nog een derde van een eeuw op zich laten wachten, maar zijn nieuwe gemeente hoorde toch reeds bij zijn intree den strijder in haar nieuwen predikant. 'Of we tot kerkherstel of tot stichting eener nieuwe kerk ons moeten opmaken, tot bouwen zijn we in elk geval geroepen' is er een citaat uit. En met deze woorden waren zijn daden in overeenstemming. Toen hij het volgend jaar daartoe overging, door de kerkeraad voor te stellen de tabellen der Synode met betrekking tot de visitatie oningevuld terug te zenden 'omdat er tussen hem en de tegenwoordige waardigheidsbekleeders der Synode geen gemeenschap des geloofs en der belijdenis bestond' en hij dit besluit in zijn K e r k v i s i t a t i e t e U t r e c h t in 1868 verdedigd had, vielen de meeste Utrechtse óók-orthodoxen, zowel die uit kerkelijke als uit academische kringen, voorzichtig, den toch zo hooggeschatten broeder Kuyper af. Mannen als Doedes en Van Oosterzee hadden tegen de Koninklijke Kerkreglementen van 1816, waartegen de strijd feitelijk ging, al waren die in de loop der tijden wel verzacht, dezelfde bezwaren, maar zij bepaalden zich tot de verdediging hunner orthodoxe inzichten en vreesden, apologetisch-irenisch als zij waren, de aanval. Terwijl de strijd nog nauwelijks begonnen was, leerde Kuyper de vereenzaming kennen, die bij elke grote strijd voor den leider althans tijdelijk onafwendbaar is. De leidende orthodoxen begonnen in hem den radicaal en demagoog te vermoeden, katholieken schuwden hem als heftig antipapist, voor de mo-

dernen was het mooie jonge eendje van weleer tot een lelijke zwaan geworden, terwijl de liberalen als bij instinct bevroedden, dat in hem de vijand, zowel van hun wereldbeschouwing als van hun heerschappij was opgestaan. Alleen Groen van Prinsterer, de politicus, die reeds de toekomstige leider der anti-revolutionnairen in hem zag, hield zijn zijde. De vereenzaming leerde hem, dat het zonder steun van onderop niet zou gaan, nu die van boven gefaald had. Voor het werven van aanhang onder het volk was Utrecht evenwel de plaats niet. Kuyper stond echter minder alleen dan hij dacht. In Amsterdam had men op hem gewacht. Een van de verzachtingen op 1816 was de instelling van kiescolleges voor kerkeraad en leraren. In de hoofdstad had dit novum tot een gereformeerde kerkeraad geleid en de eerste predikant, die het nieuwe kiescollege in 1870 koos werd - Abraham Kuyper. In zijn intree daar hetzelfde geluid van 1867, maar met de megafoon. ‘We moeten verbouwen of verhuizen. De valsche band van het ongereformeerde kerkbestuur zal eindelijk springen, zoo wij de leus maar moedig opnemen, die in de autonomie, d.w.z. het zelfbeheer en zelfbestuur der gemeente ligt’. Hier bereikte Kuyper de volksklasse waarvan de grote meerderheid destijds nog kerkelijk was. En hij pakte ze. De latere strijd der sociaal-democratie tegen den minister Kuyper heeft dat feit verduisterd. Maar zijn mensen kwamen om vier uur al, wanneer om zes uur de dienst begon en vóór negenen waren zij niet weer thuis.

Onder die impuls verdubbelde Kuypers arbeidskracht. Bij zijn kerkelijke kwam zijn politieke werkzaamheid. 1 April 1872 - met opzet op de herdenkingsdag van 1572 - verscheen het eerste nummer van ‘De Standaard’ met hem als hoofdredacteur. De strijd werd fel. ‘De tijd kan komen’, had hij in '71 gezegd, ‘dat niet slechts glimlach of spotprent U vervolgen, maar dat Uw bloed en Uw dood wordt geeischt’. Het woord is slechts de afspiegeling, van waartoe zijn eigen overtuiging hem onder omstandigheden zou hebben kunnen leiden en tekent derhalve meer den spreker dan zijn vijanden. De liberale Staat en Kerk, waartegen Kuyper streed, zouden nooit verder gaan dan de u i t s p r a a k van Van de Kappeyne ‘dat dan de minderheid maar onderdrukt moest worden’.

Januari 1874 werd hij, onontkoombare konsekwentie van zijn streven, door het district Gouda met 1504 stemmen tegen 1252 op zijn liberalen tegencandidaat tot lid van de Tweede Kamer gekozen. De bezwaren van zijn vromen vriend H.J. Dibbets van de 'Vrienden der Waarheid', die niet helemaal ten onrechte in die verkiezing iets van een verzoeking voelde, werden met dezelfde zachte drang op zij geschoven als eens die van juffrouw Baltus. Kuyper aanvaardde zijn zetel. Hij stond in het toen nog deftige milieu niet veel anders dan Domela veertien jaar later: alleen en onwennig en hij bereikte er evenmin iets in deze periode, die trouwens maar kort duurde.

Een tweede, veel ernstiger zenuwoverspanning dan die van '60 overviel hem in het begin van '76. Hij nam zijn ontslag als kamerlid: hij kon geen briefkaart meer schrijven en geen twee bladzijden achter elkaar meer lezen. Wat was de oorzaak? Hij had, zeker, te veel van zijn krachten gevergd, maar de gevallen van een zenuwcrisis die uitsluitend dááraan moet worden toegeschreven, zijn uiterst zeldzaam. Veeleer kondigt zich in de overmatige arbeid de crisis reeds aan. Een dergelijke crisis bij mannen van omstreeks 40 jaar is bovendien een veel voorkomend verschijnsel. En al zal later, misschien, pas het volle licht over deze periode van zijn leven opgaan, de veronderstelling, dat de teleurstelling als de eenzame opvolger van den eenzamen Groen in het Parlement ondervonden, er het hare toe bijgedragen heeft, is wel niet te gewaagd.

Hij zocht genezing in gebed en avontuur. Voor een geest als de zijne, gewend aan spanningen, lagen die werelden zover niet uiteen. Hij maakte bergtochten in Zwitserland - en liet zich klein-burgerlijk trots op zijn sportiviteit en bereisdheid fotograferen in kostuum tegen een achtergrond van namaakrotsen. Hij wandelde langs Frankrijks goddelijke zuidkust en deed daar de liefde op, die hem na de tweede en definitieve politieke mislukking in 1905 tot een reis O m d e O u d e W e r e l d z e e bewegen en tegelijk tot het boek met die titel (een van zijn beste) inspireren zou.

In Mei van het volgend jaar keerde hij terug. Groen was inmiddels op zijn vooruitgeschoven post gestorven. In November '77 trad het jong-liberale ministerie Kappeyne op. Het

had een nieuwe schoolwet op zijn program, die enerzijds door de hogere eisen, aan het gehele lager-onderwijs gesteld, en door het niet-verlenen van subsidie aan het bijzonder onderwijs anderzijds, de schoolstrijd opnieuw acuut maakte.

Die nieuwe strijd voltooide Kuypers herstel: nerveuze spanningen wijken voor reële. Kuypers politieke instinct zag hier bovendien de kans schoon voor de vorming van het leger, dat den leider nog ontbrak. De petitionnementsbeweging van katholieken en 'gereformeerden' tegen de 'scherpe resolutie', zoals Kuyper met een herinnering aan 1618 de nieuwe L.O.-wet noemde, werd weliswaar een mislukking wat de uitslag betrof - de Koning tekende het ontwerp wèl - maar wat de omvang betreft slaagde zij boven verwachting. In haar vond Kuyper de grondslag voor een organisatie en als een goed veldheer buitte hij de overwinning volledig uit. Uit de petitionnementsbeweging groeide in '79 de Unie 'School met den Bijbel' en de anti-revolutionnaire kiesverenigingen overkoepelde hij door een Centraal Comité. In 'Ons Program' gaf hij zijn partij een breder theoretische grondslag dan welke andere der toenmalige groeperingen óók, bezat. Het tweede 'avontuur', gewaagder nog dan het eerste was de stichting der Vrije Universiteit, die in 1880 haar beslag kreeg. Te gewaagder, omdat de aanvankelijke opzet ener algemene 'christelijke' instelling voor Hoger Onderwijs, versmald moest worden tot één op eng-gereformeerde grondslag. Het verwijt, dat eerzucht hem dreef en hij zichzelf met de toga en baret wilde sieren, die de rijksuniversiteiten hem onthielden, was misschien niet geheel ongegrond. Al moet men zijn repliek beämen, dat iemand van zijn capaciteiten, indien hij tot verzaking van zijn beginselen bereid geweest was, zich licht een plaats onder de vele middelmatigheden op een der bestaande vaderlandse katheders dier dagen zou hebben kunnen veroveren. Moeilijker te weerleggen althans was in die tijd van gewaande objectieve wetenschap het verwijt, dat propaganda en niet kennis het doel van zijn stichting was. Voor de tegenstanders was het de 'nachtschool' in optima forma. Van Kuypers vizie uit gezien, trof echter ook dit verwijt geen doel. De nieuwe H.O.-wet van '76 had de faculteiten der godgeleerdheid in faculteiten voor godsdienstwetenschap omgezet; kerkelijke hoogleraren vulden sinds-

dien het gemis aan vakopleiding aan, maar die waren uit de Groninger richting gekozen en zo was er inderdaad voor de gereformeerde richting aan de rijksuniversiteiten toen geen plaats.

De opening der Vrije Universiteit, bescheiden wel, en ‘met den Universiteitsnaam zelve tot blozens toe verlegen’, maar toch met de ‘stijl’, die haar stichter en eersten rector kenmerkte, had plaats op 20 October 1880. Kuypers inwijdingsrede S o u v e r e i n i t e i t i n e i g e n k r i n g was een meesterstuk; die dag het hoogtepunt van zijn leven. Hij had niet helemaal ongelijk, toen hij zei: ‘want ik overdrijf niet, het is tegen al wat groot heet, het is tegen een wereld van geleerden, het is tegen heel een eeuw, een eeuw van zoo ontzaglijke bekooring’ (hier weer de spanning) ‘ingaan en oproeien, wat we met de stichting dezer school bestaan’. Ruim een vijfde eeuw doceerde Kuyper er Hebreeuws, homiletiek, aesthetiek, Nederlandse letterkunde, linguïstiek en, vooral, dogmatiek. De spanwijdte van zijn geest en de povere bezetting der katheders dwong gelijkelijk tot die op zichzelf zeker niet onbedenkelijke veelzijdigheid.

De professorale arbeid nam hem de eerste jaren wel in beslag, maar maakte toch geen kamergeleerde van hem. Het ‘avontuur’ bleef zijn leven beheersen. En het grootste kwam in '86: de lang verwachte breuk met de Hervormde Kerk. De orthodoxe Kerkeraad van Amsterdam hield zich afzijdig bij het aannemen van lidmaten door moderne predikanten en weigerde dezen ook het nodige getuigschrift. Toen deswege schorsing van de aanstichters tot deze ongehoorzaamheid volgde, forceerden de rebellen op instigatie en met medewerking van Kuyper met licht geweld (de beruchte paneelzagerij) de toegang tot de consistorie-kamer van de Nieuwe Kerk, die door de tegenstanders ‘bezet’ en verzegeld was. Het ging immers niet alleen om zelfbestuur, maar ook om zelfbeheer en de kerkelijke goederen zouden hem behoren, die zich het langst op dit ‘slagveld’ zou handhaven. Na een jaar moesten de Kuyperianen krachtens rechtelijke uitspraak het veld ruimen: een nederlaag, die tegelijk de overwinning betekende, want sindsdien bestonden de gereformeerde kerken, waarvan er 50 jaar later en inmiddels verenigd met de Afgescheidenen van '34, ruim 750 waren

met ruim 800 predikanten en bijna 650.000 lidmaten. De ‘paneelzagerij’ maakte in de rustige sfeer van het 19e eeuwse Nederland een wel wat overdreven indruk. Het ‘Handelsblad’ meende zelfs dat ex-dominee Kuyper onze maatschappij met oneindig groter gevaren bedreigde dan de andere ex-dominee Domela Nieuwenhuis, die in datzelfde jaar wegens majesteitsschennis terecht stond.

Kort op de kerkelijke volgde de politieke zegepraal. De grondwetsherziening van '87 kreeg haar beslag en de verkiezingen van het volgend jaar bezorgden door de uitbreiding van het stemrecht, maar niet minder door Kuypers organisatie-talent - geen district was hem tè onzeker en geen samenwerking tè ongewoon - een zetelwinst aan de anti's, waarvan zelfs de leider wel niet gedroomd had. De fractie verdriedubbelde van 9 op 27 en Mackay formeerde het eerste christelijke coalitie-kabinet.

Maar dèze overwinning was te voorbarig om reëel te zijn. Het kabinet-Mackay, al deed het iets ter verzachting van de schoolstrijd, viel tegen. Reeds in '91 werd het vervangen door een liberaal ministerie, het eerste van drie opeenvolgende van dezelfde kleur, die tezamen tien jaar lang regeerden: de laatste glorierijke aera der liberale heerschappij ten onzent. De anti-revolutionnaire partij daarentegen beleefde in hetzelfde decennium moeilijke dagen. Kuyper leidde in 1891 het Eerste Christelijk Sociaal Congres, waar hij in veler oren zulke vervaarlijk-radicale taal liet horen, dat een scheiding van de partij in een rechter- en linkervleugel niet onmogelijk meer moest lijken. Dezelfde sociale kwestie bracht drie jaar later in de vorm van de strijd om uitbreiding van het kiesrecht metterdaad de scheiding en waarlijk niet alleen in de anti-revolutionnaire partij. De politieke verwarring in 1894 tart elke beschrijving. De ‘mannen van hooge komaf’, en de ‘millionairs’ mochten wat Kuyper betreft, in de belétage der partij blijven wonen, maar de huisorde stelde hìj vast. De genoemden gaven de voorkeur aan verhuizing. Maar het was niet alleen de dubbele naam van De Savornin Lohman, die hem uit Kuypers huis verdreef en hem tot leider der latere Christelijk-Historische partij maakte: het was ook zijn afkeer van het calvinisme, hem als echt zoon van het Reveil aangeboren; het was tenslotte ook zijn oprechtheid, die hem af-

kerig maakte van de methoden, bij massa-agitatie nu eenmaal onvermijdelijk en door Kuyper dan ook nooit versmaad.

De tegenslagen verdubbelden intussen slechts Kuypers strijdlust en de verkiezingen in 1901 brachten de uiteindelijke triomf, die tegelijk zijn ondergang zou zijn. Kuyper werd kabinetsformateur en eerste minister. De droom was werkelijkheid geworden.

Het bleek echter al spoedig, dat het gemakkelijker was, de liberale regeermethoden in krant en meeting te kritiseren dan ze te imiteren. De heerservaring, die de Nederlandse bourgeoisie zich in drie eeuwen had eigen gemaakt, konden Kuyper en de zijnen niet in drie jaar overnemen. Vele beschouwingen van die zijde over de vier jaar, dat het ministerie aanbleef, pleiten verzachtende omstandigheden, waarmee de mislukking impliciet is toegegeven. De povere resultaten worden toegeschreven aan de tegenwerkende omstandigheden, die het ministerie van wetgevende arbeid zouden hebben afgehouden: de Transvaalse kwestie en vooral de spoorwegstaking van 1903. Zelfs de ziekte van de Koningin in die tijd wordt er bij te pas gebracht.

Het is waar: hoger dan in 1903 was de vloedgolf van de sociale strijd in Nederland toen nog niet gegaan. Kuyper op grond van de ‘worgwetten’ veroordelen is onbillijk. Immers: niet alleen een liberaal, maar ook een katholiek en zelfs een sociaaldemocratisch minister zou, o ja zeker, anders gesproken, maar wel nauwelijks anders gehandeld hebben. Dat heeft de latere geschiedenis van de sociaaldemocratie in buitenlandse regeringen toch wel voldoende bewezen. Maar er blijft niettemin een niet te dempen kloof tussen deze wetten en de verwachtingen bij zijn ambtsaanvaarding op Kuyper juist als sociaal politicus gesteld. De brochure van Domela Nieuwenhuis ‘De revolutionaire Dr. A. Kuyper contra den reaktionairen minister Kuyper’ was waarlijk meer dan demagogie van die kant.

Positieve wetgeving van het ministerie was er geen andere dan een onbelangrijke hervorming van de positie van den premier zelf in de raad van ministers, de instelling van bijzondere leerstoelen aan de Universiteiten, de omzetting van de polytechnische school in Delft in een Technische Hoge School, het stichten van enkele rijksbeurzen, en, vooral, het

binnenhalen van de oogst in '80 gezaaid: de effectus civilis en het promotierecht voor Kuypers eigen universiteit. Maar zelfs dit succes kon Kuyper niet boeken dan door een fors ingrijpen in de gang van zaken, dat vloekte met de gladder methoden hier te lande gebruikelijk. Toen de Eerste Kamer, nog liberaal, zijn H.O.-wet verwierp, adviseerde hij de Kroon tot haar ontbinding.

Het is dit vooral wat bij de verkiezingen van 1905 de coalitie de nederlaag bezorgde. Het was zijn ietwat duistere bemoeiing met buitenlandse zaken, - zijn Duitse reizen tijdens zijn ministerschap - die hem in 1908, toen de coalitie na het zwakke liberale ministerie de Meester opnieuw de meerderheid gehaald had, bij de leidende kringen onmogelijk gemaakt heeft, meer dan de befaamde 'lintjeskwestie', welke bewust is aangegrepen om hem te discrediteren in de ogen van het publiek.

Hoe het zij, zijn rol op het grote staatstoneel was sinds 1905 uitgespeeld. Als een machine zonder drijfriem bleef de ijzeren tijd-beheersing, die hem zijn titanenarbeid mogelijk gemaakt had, doordraaien. Zijn oudste dochter heeft er bij zijn 80ste verjaardag van verteld. Ochtendwandeling, gewijd aan de overdenking van wat straks tot één uur geschreven zou worden, koffiemaaltijd, rust, besprekingen en correspondentie. Half vijf de middagwandeling. Middagmaal. 's Avonds correctie. Alles op de klok, tot zelfs de avondthee. Kwam het tweede kopje vier minuten vóór de daarvoor vastgestelde tijd dan ging het onverbiddelijk weer terug tot over vier minuten. Dat regelmaat het resultaat van de arbeid verdubbelt, was bekend. Maar voorbeelden van een zó strenge dagindeling zijn toch zeldzaam. En zo bleef die rhythmische gewoonte, ook toen zij haar zin verloren had. We weten het van zijn uitgever J.H. Kok uit Kampen. Toen deze in het voorjaar van 1915 den 77-jarigen grijsaard bezocht om hem zijn plan voor de A n t i r e v o l u t i o n a i r e S t a a t k u n d e voor te leggen, nam Kuyper potlood en papier en becijferde: Maandags zóveel, Dinsdags zóveel uur, zóveel per week, het hele werk zóveel bladzijden, per uur zóveel bladzijden - dus zonder verhindering December '16 klaar. En Januari '17 werd inderdaad de laatste aflevering aan de intekenaren rondgezonden. Men heeft van het wonder van zijn werkkracht gerept.

Het was als altijd ‘slechts’ regelmaat èn de op het doel gerichte wil, die dit ‘wonder’ bewerkten.

Dan, de breuk van 1905 is niet meer genezen. Hij was toen 68 jaar. De 15 jaar die hem nog restten zijn jaren van een eerst langzame, na 1915 van een snelle aftakeling geweest. Wapen na wapen heeft hij, de weleer onvermoeide strijder moeten strekken. In 1908 viel zijn ontslag als hoogleraar, in '12 trok hij zich uit de Tweede Kamer terug, waarvan hij sinds 1894 weer lid was geweest, eerst voor Sliedrecht en sinds 1908 voor Ommen. In 1918 hield hij zijn laatste deputatenrede ‘Wat nu?’ In 1919 schreef hij zijn laatste artikel voor ‘De Standaard’. Maart '20 nam hij ontslag als voorzitter van het Centraal Comité der anti-revolutionnaire partij, in September van dat jaar als lid der Eerste Kamer, waartoe hij in '13 gekozen was. Het laatste ontslag was dicht voor het einde: 8 November van dat jaar 1920 is hij gestorven, de 12de op Oud Eik en Duinen begraven.

Uiterlijke eer is hem juist na zijn heengaan in 1905 niet onthouden: in 1908 al het ere-doctoraat van Princeton-University, in 1907 dat van Delft, in '09 dat van Leuven. In '08 was hij Minister van Staat geworden. Of dit gedeeltelijk bedoeld geweest is als zalf op de wonde moeten wij in het midden laten; gewerkt als zodanig zal het maar betrekkelijk hebben. Hij was toch te zeer een groot man om in deze eerbewijzen, hoezeer hij ze op prijs stelde, volledige vergoeding te vinden voor wat hij diezelfde jaren stuk voor stuk verloor. Zijn laatste echte voldoening is misschien de demonstratie voor zijn huis - Kanaalstraat 5, nu Dr. Kuyperstraat - der tegen de zogenaamde revolutie naar Den Haag ontboden Friese troepen geweest op die 18de November 1918. Zij zongen hem het Friese volkslied, het Wilhelmus en uit de 89ste psalm de woorden toe: ‘Hoe zalig is het volk, dat naar uw klanken hoort’. Toen moet hij één ogenblik, en misschien niet zonder een zweem van besef, dat de 19e eeuw toch de 17e niet was, in deze soldaten ‘Ironsides’ en in zichzelf den Cromwell hervonden hebben, die hij altijd wel had willen zijn en, in zekere zin, ook geweest was[1)].

1) Dit artikel is een der tien portretten uit het eerstdaags te verschijnen vierde en laatste deel van de ‘Erflaters van onze Beschaving’ door Jan en Annie Romein.

Lotgevallen en karakter van de Nederlandse natie
door Dr. P. Geyl
II

Die Noord-Nederlandse staat bleef zich een aantal jaren zonder schokken in dezelfde richting ontwikkelen. In de Staten-Generaal stonden alle zeven gewesten in naam als gelijken naast elkaar, maar de leiding berustte inderdaad bij het handeldrijvende Holland, welks vloten de wereldzeeën overkruisten en reeds een koloniale toekomst begonnen te ontsluiten. Met het gelijksoortige Zeeland zette Holland op heel de Republiek het stempel van een burgerstaat. Oldenbarnevelt bleef de machtige minister, Maurits de veldheer. Burgerstaat wil niet zeggen dat de brede burgerij stem in het kapittel had. De stedelijke aristocratieën hielden de macht in eigen handen; ook de gereformeerde kerk, die zij in de strijd tegen Spanje gebruikt en daarom staatskerk gemaakt hadden, waren zij niet van zins op het politiek terrein te laten heersen. In 1609 werd met Spanje een ‘Bestand’ voor twaalf jaar gesloten, waarbij de opvolger van Philips II de nieuwe staat feitelijk erkende. Oldenbarnevelt beschouwde dit als een groot succes; Maurits en de ijverige Calvinisten hadden ertegen gewaarschuwd. Terwijl de oorlog rustte, beleefde de Republiek nu een ernstige crisis. Godsdienstgeschillen binnen de nieuwe kerk, die heel de kwestie van de macht van de staat over haar aan de orde brachten; wrijving tussen Holland en de andere gewesten; vrees van den veldheer dat Holland zijn theorie van provinciale soevereiniteit en zijn financieel overwicht gebruiken zou om Holland's eigen deel van het leger aan hem te onttrekken; - dat alles speelde een rol. Maurits overwon. Oldenbarnevelt moest in 1619 op twee en zeventigjarige leeftijd het schavot beklimmen. Maar Maurits gebruikte de dictatoriale macht die hij een ogenblik bezat, alleen om de personen te veranderen, niet om de staat onder zijn eigen soevereine macht te brengen en op nieuwe grondslag in te richten. De Republiek bleef een bond van zeven vrij naast elkaar staande gewesten, onder welke het één keer

aangepakte en vernederde Holland zijn natuurlijk overwicht weldra hernam; de nieuwe Hollandse regenten van de overwinnende Contra-Remonstrantse partij bleven in hun steden en in hun provincie de uitsluitende machthebbers, die alleen met de traditionele, maar slecht omschreven bevoegdheden van den vorstelijken Stadhouder-Kapitein-Generaal rekening houden moesten.

Onder Frederik Hendrik werden in de hernieuwde oorlog nog schitterender successen behaald. 't Was deze Stadhouder die het grootste deel van wat nog heden bezuiden de rivieren tot ons grondgebied behoort, veroverde. In die streken had de juist in de laatste generatie door Spaans Brussel krachtig ter hand genomen Contra-Reformatie nu doorgewerkt, zodat zij, anders dan het veertig jaar vroeger veroverde Noord-Oosten, na de verovering aan alle pogingen tot protestantisering weerstand boden; maar zo werden zij dan ook niet in de Unie opgenomen, maar bleven van Den Haag uit bestuurd 'Generaliteitsland'.

Er was aanvankelijk tussen Frederik Hendrik en de Staten van Holland harmonische samenwerking geweest. Op den duur echter bereidden 's Prinsen al te duidelijk streven naar oppermacht, en zijn intieme verbindingen met de Engelse Stuarts en met Frankrijk ter bevordering van dat doel, een nieuwe crisis voor. Eerst wisten de Staten van Holland ter Staten-Generaal hun vredespolitiek nog te doen zegevieren: te Munster erkende in 1648 Spanje eindelijk 's lands onafhankelijkheid zonder enige reserve. In 1650 breekt dan die nieuwe crisis uit als de jonge Willem II, begerig om de oorlogspolitiek te hervatten, de Hollandse Staten door een staatsgreep poogt te breken. Zijn aanslag op Amsterdam mislukt, toch is de Hollandse burgeraristocratie van schrik bevangen. Door zijn plotseling sterven aan de pokken valt haar dan toch onverwacht de volstrekte macht in haar eigen provincie, de overheersende invloed in de Unie toe. Een grote figuur beheerst weldra het nu aangevangen 'eerste stadhouderloze' tijdperk: die van den Raadpensionaris van Holland, Johan de Witt.

Die Nederlandse burgerstaat maakte in de zeventiende eeuw een zeer ongewone verschijning. Als men Europa in zijn geheel beschouwt, was het de tijd van het zegevierend absolu-

tisme. Koningen, omringd van een schitterende hofadel, beheersen het wereldtoneel. De burgerlijkheid en de eenvoud van de Nederlandse regerende stand wekten verbazing; spotlust. Maar in weerwil daarvan, in weerwil ook van de bezwaren van het zevenvoudig federalisme, in weerwil van het kleine grondgebied, vertoonde de jonge Republiek een indrukwekkende machtsontplooiing.

De eigenlijke drijfkracht daarbij was de ongemene economische bloei van Holland, het kapitaalvermogen dat handel en scheepvaart opleverden. Holland werd oneindig kapitaalkrachtiger dan andere landen die intrinsiek misschien veel rijker waren, maar die achter bleven bij dat uitzonderlijk opschieten van bepaalde activiteiten. De vrachtvaart van Europa was voor het overgrote deel in handen van de Hollandse en Zeeuwse schippers geraakt. In onze eigen economie stond de koloniale vaart, die zo grote politieke betekenis had, in belang daarbij nog achter. De uitwisseling van de voortbrengselen van Noord- en Zuid-Europa ging over Amsterdam, waar een ontwikkeling van handelstechniek en credietwezen plaats vond, die de stad meer en meer tot een Europees centrum maakten.

In het midden van de zeventiende eeuw verrees het stadhuis, dat nog een indruk geeft van het zelfgevoel waarvan de stad toen bezield was. De stad - niet enkel de regenten: door de burgerzaal werd het niet hun paleis alleen, maar dat van heel de gemeenschap. Amsterdam trekt in de zeventiende eeuw onwillekeurig de aandacht, maar de bloei was geenszins tot Amsterdam beperkt, en zelfs niet tot de steden: het platteland deelde in de welvaart. Alle vreemdelingen waren verwonderd over de keurigheid, het wel onderhoudene van dorpen zowel als steden. En met intense bedrijvigheid ging een opgewekt geestelijk leven gepaard. De Universiteiten, gesticht in de eerste plaats om de nieuwe kerk van predikanten te voorzien, kregen Europese vermaardheid. Erbuiten stonden trouwens nog de oorspronkelijkste denkers en onderzoekers, zoals Hugo de Groot, die met zijn groot werk over ‘Het recht van oorlog en vrede’ een grondslag voor de studie van het volkenrecht gelegd heeft; Spinoza, de Joodse wijsgeer, in zijn eigen tijd weinig begrepen, later als een van de grootste denkers over de centrale problemen van God, natuur en

mens erkend; Christiaan Huygens, de wis- en werktuigkundige; Antonie van Leeuwenhoek, de onvermoeide speurder en geduldige beschrijver van de kleinste levende wezens. Een letterkunde bloeide zoals Noord-Nederland nog niet gekend had. Bij de eerste oefeningen om een bruikbare schrijftaal te ontwikkelen, op het eind van de zestiende eeuw, hadden niet alleen Zuid-Nederlandse voorbeelden gediend, maar Zuid-Nederlandse inwijkelingen (Van Mander, Marnix) een werkzaam aandeel genomen. Iets treffends in de grote tijd die volgde, is het sterk meevoelen van de dichters met het volksleven, in zijn kleurige dagelijkse verschijning, zoals bij Breero, maar vooral ook in zijn hogere geestelijke en openbare aspecten, zoals, bij elk op zijn eigen manier, bij Cats, Huygens, Hooft en Vondel. Toch komt ons die tijd gemakkelijker nader in zijn schilderkunst. Ook daar een verbazende verscheidenheid van toon en temperament, van den geestigen mensenkenner Steen over den stillen en diepen schoonheidzoeker Vermeer tot Rembrandt, den hartstochtelijke, den tedere, den machtige. En wat tal van andere daarnaast, die ik alleen niet noem omdat ik verlegen zit met de overvloed. Onze zeventiende-eeuwse schilderkunst, weinig academisch, noch monumentaal, noch gestyleerd, zou men burgerlijk kunnen noemen (als de maatschappij die haar voortbracht) zo ze niet bovenal menselijk was. Ze behoort, niet minder dan de hoofdzakelijk Zuid-Nederlandse ‘primitieve’ kunst, tot de grote Europese uitingen op dit gebied. Ook zij ontving krachtige prikkels van de Vlaamse ballingen: heel het cultuurleven verrijkten die.

Maar bij dat alles - en daarop moet hier de nadruk vallen - kwam een machtig aandeel dat de Nederlandse staat aan de Europese politiek nam. Zijn opkomst zelf, en de hardnekkigheid van zijn tachtigjarige strijd, had meer dan iets anders bijgedragen tot het verval van Spanje's wereldmacht. Een beslissend woord sprak de Republiek in de verhoudingen van het gebied waar Holland's handel en kapitaal meer dan ergens in Europa heersten, in de Oostzee; eerst Zweden tegen Denemarken, dan Denemarken tegen Zweden steunend bewaarde zij daar het evenwicht dat haar belangen paste. Maar de grote taak, de grote beproeving tevens werd het weerstaan van de nieuwe macht van Frankrijk, waarvoor de neergang van het Spaanse rijk de baan vrij maakte.

Onder Willem den Zwijger, dan onder Maurits, vooral onder Frederik Hendrik, was samengaan met Frankrijk een vaste trek van onze politiek geweest: Spanje was toen nog het gevaar. De Hollandse regenten hadden het eerst ingezien dat wij bezig waren Frankrijk zelf te machtig te maken en hadden daarom, tegen Frederik Hendrik en Willem II in, de vrede met Spanje doorgezet. Toch baseerde hun eigen bewindsman, De Witt, opnieuw zijn politiek op een verbond met Frankrijk: een andere dreiging noopte daar nu toe: die van Engeland. Engeland was achter bij Holland in zijn ontwikkeling als handelsmogendheid en koloniale mogendheid. Met onstuimige kracht drong het nu om zijn plaats. Zee-oorlogen zoals de drie die Engeland en Nederland tussen 1652 en 1674 onderling voerden, had de wereld nog niet gezien. Het leger werd voor ons volk heel de twee eeuwen van de Republiek door nooit iets eigens; 't was een huurleger, ten dele uit vreemde troepen samengesteld, als er geen Prins van Oranje was, zocht men een buitenlands grote om het opperbevel te voeren. Maar op de vloot - evenals in de dienst van de Oost-Indische Compagnie - groeiden de prachtigste leidersfiguren uit de eigen volksklasse op: zo Tromp, die in de eerste Engelse oorlog, en De Ruyter, de Zeeuw, die in de derde sneuvelde. Geen nobeler voorbeeld van den eenvoudigen, plicht betrachtenden Christen-krijgsman dan De Ruyter, op wiens geestkracht en beleid 's lands lot zo goed als op die van den meer dan veertig jaar jongeren Willem III in de nood van 1672 kwam te berusten.

Het overweldigend gevaar dat in dat jaar over ons losbrak lag in het samen tegen ons complotteren van Engeland en Frankrijk. Terwijl de Engels-Franse vloten onze kusten bedreigden, trok een machtig Frans leger onder aanvoering van den trotsen Koning Lodewijk XIV in eigen persoon langs de Rijn tegen onze grenzen op. De val van de verwaarloosde oostelijke vestingen, het opgeven van de IJsel door het zwakke legertje aan het hoofd waarvan de Staten schoorvoetend Prins Willem III geplaatst hadden - dat alles verwekte in Holland een onbeschrijflijke paniek: De Witt kreeg de schuld. Maar De Witt was ook de schepper van die voortreffelijke vloot waarmee De Ruyter een landing belette. Amsterdam werkte kloekmoedig voor standhouden. De verheffing van

Willem III herstelde het moreel van de burgerbevolking - al brak die weken naderhand nog uit in die schandelijke hysterische moordwoede, die aan De Witt en zijn broer het leven kostte. Ondertussen bleek opnieuw de verbazende sterkte van Holland's geografische ligging; de waterlinie stuitte de Fransen. Tijd gewonnen was veel gewonnen. Het leger kon versterkt worden, maar vooral, bondgenoten werden geworven. Half Europa werd tegen den aanvaller op de been gebracht: na een poos trok Engeland, door De Ruyter's weerstand ontmoedigd, zich uit de oorlog terug en de Fransen ontruimden ons grondgebied.

Was ons land in 1672 bezweken, Lodewijk XIV zou de tyran van Europa hebben kunnen worden. Nu werd de kleine Republiek die hij veracht had, het uitgangspunt van een hardnekkige Europese weerstand, die op den duur de ondergang van zijn machtsdroom bewerken zou. Willem III, man van onverzettelijke wilskracht, begreep wat eigenlijk iedereen begreep, maar voor hem was het en bleef het de alles overheersende gedachte, dat het afweren van de inval niet genoeg was geweest. Zelfs toen Lodewijk naderhand bereid bleek om ons met beloften van eerbiediging van onze neutraliteit te paaien, wilde de Stadhouder nòg alles er op zetten om de Spaanse Nederlanden (België) uit zijn greep te redden: daarmee was immers het bestaan van onze eigen onafhankelijkheid zelf gemoeid. De zwakheid van onze positie, tegenover Lodewijk's imperialisme lag in Engeland of liever in de Fransgezindheid van Engeland's Koningen, Karel II, dan Jacobus II, de eerste heimelijk, de laatste openlijk katholiek. De tocht van Willem III in 1688 om Jacobus (zijn schoonvader en oom!) te onttronen was geen waagstuk van persoonlijke eerzucht: het doel ervan was, Engeland van Fransgezinde leiding te bevrijden en het in de anti-Franse coalitie, waar het thuis hoorde, binnen te voeren. Daarom werd de onderneming ook door de Staten-Generaal gesteund - anders zou zij voor Willem III onuitvoerbaar geweest zijn: met een hem door de Staten ter beschikking gestelde vloot en troepen stak hij over. Een van de verst dragende besluiten, dit, die de Staten-Generaal ooit genomen hebben, en een dat moed vereiste, want men moest vrezen dat men in Engeland wellicht lang beziggehouden worden zou en ondertussen aan

de slagen van Lodewijk XIV bloot zou staan. Wat tot die moed bezielde, was dat het bestaan van de eigen staat op het spel stond, en van al de ideële waarden die de heersende openbare mening daaraan verbond: het behoud van het Protestantisme en van de burgervrijheid. De Hollandse regenten waren bevreesd dat de oorlog het karakter van een godsdienstoorlog aannemen zou. Ten onrechte: de overmacht van Lodewijk had den Katholieken Keizer en den Paus zelf in het andere kamp gebracht, maar voor dat geslacht van Nederlanders (voorzover zij zich uitten: de Katholieken waren 'stillen in den lande' geworden) was toch 'de Grote Koning' niet enkel de onverzadelijke veroveraar, maar de Katholieke vorst die zijn eigen Protestanten het leven onmogelijk maakte (in 1685 was het Edict van Nantes herroepen en een stroom van Hugenootse vluchtelingen wekte schrik en verontwaardiging), de despoot onder wie slaafse gehoorzaamheid als de enige onderdanendeugd werd aangezien. In Engeland voelde men de tegenstelling net zo. De 'Glorious Revolution' die door de Nederlandse tussenkomst mogelijk gemaakt werd, vaagde het willekeurig bewind van Jacobus II meteen weg en eerst nu werd onder Willem III het parlementair regiem waarlijk gevestigd. Tegelijk begint dan een nieuwe coalitie-oorlog tegen Frankrijk, die na een onderbreking van een paar jaar in 1702 hervat wordt (Willem III sterft op ongeveer datzelfde ogenblik) om in 1713 tot de vrede van Utrecht te leiden. Lodewijk XIV moet zich aan het eind van zijn leven gelukkig prijzen dat hij de veroveringen van het eerste gedeelte van zijn regering behouden mag; maar binnen die grenzen wordt Frankrijk nu opgesloten. De vrije volken van het Westen hebben de grote worsteling gewonnen.

Dit is nogmaals een wereldhistorische beslissing geweest, waartoe ons volk machtig bijgedragen heeft. De laatste waarin het zo actief doorslaggevend opgetreden is. Want meteen begint nu een machtsverschuiving in ons nadeel. Terwijl de Republiek zich uitputte in de landoorlog om de Zuidelijke Nederlanden uit handen van Frankrijk te houden, trok Engeland eindelijk het volle voordeel van zijn eiland-zijn en legde de grondslagen voor de wereldmacht en het koloniale rijk, die later de onze overvleugelen zouden.

De crisis in die tegenstelling toch kwam pas, toen de achttiende eeuw al een heel eind verstreken was. Men kan zich voorstellen, dat wij daar met vrij wat meer succes het hoofd aan geboden zouden hebben dan inderdaad geschiedde. Maar 't waren niet enkel de omstandigheden die zich vergeleken bij de zeventiende eeuw voor ons ongunstig aan het ontwikkelen waren: de geestkracht vertoonde na de geweldige inspanning van toen tekenen van verslapping. Er bestond een verbazende rijkdom, maar de expansiedrift van voorheen was zoek; tevelen waren tevreden met rente-trekken: op sommige plaatsen hoopte zich een werkeloos proletariaat op. De regentenheerschappij toonde zich daarbij op haar zwakst. Ik spreek niet van de corruptie, maar van de onmacht om in 's lands vergaderingen de belangen van het geheel in het oog te vatten: elk dacht aan die van zijn eigen gewest, of groep, of stad, en daarvoor stijf op zijn stuk staan verbeeldde men zich stoere republikeinse onafhankelijkheid te zijn: de ontaarding van inderdaad waardevolle, oude nationale trekken. Onmacht om in het veelhoofdige regiem nog ooit tot beslissingen te komen ging hiermee onvermijdelijk samen.

Oranje werd hersteld in 1747, net als in 1672 bij een (overigens heel wat minder gevaarlijke) Franse inval. Maar Willem IV was geen Willem III; hij stierf jong, en zijn zoon Willem V, die pas in 1766 meerderjarig werd (achttien jaar) was nog onbeduidender persoonlijkheid, nog minder in staat dan zijn vader om de regentenregering baas te worden en de misstanden te zuiveren; veeleer kan men de wijze waarop hij zijn eigen stadhouderlijke macht uitoefende, als één schreeuwende misstand beschrijven. Onder hem komt dan in de botsing met Engeland - vierde Engelse oorlog, uitgebroken 31 Dec. 1780 - het bewijs van de achteruitgang. Zoutman's treffen bij Doggersbank liet zien dat onze zeelui nog vechten konden, maar zij kregen meest geen kans: de vloot was zo zwak dat men haar niet buitengaats dorst wagen: 't figuur was jammerlijk.

Maar nu steekt er dan ook een ware storm van oppositie op. De ‘Patriotten’-beweging, die zich eerst tegen Willem V richt, tot voldoening van veel regenten, maar die op den duur het karakter van een democratische burger-beweging

tegen het regentendom zelf aanneemt, - die Patriotten-beweging was in haar oorsprong een uiting van woede over 's lands machteloosheid en vernedering, een drang naar hervorming. Als zodanig was zij een blijk van gezondheid. De slaperige tijd is voorbij. Er wordt weer gestreefd en gestreden. Maar in de practijk had de beweging iets hulpeloos, en wat het ergst was, beide partijen, de Prinsgezinden en de Patriotten, die allengs in een soort burgeroorlog tegenover elkaar kwamen te staan, hadden verbindingen met het buitenland, haalden het buitenland in onze twisten.

De constitutie, die zoveel machten in een onzeker evenwicht naast elkaar liet staan, leende zich tot dat misbruik. Vanouds zat Oranje vast aan Engeland, nu door Willem V's huwelijk ook aan Pruisen; daartegenover de Hollandse regentenpartij, wier tradities op de Patriotten overgingen, aan Frankrijk. Daarover was bij tijd en wijle al vaak heel wat te doen geweest. Nu leidde het tot de treurigste gevolgen. Eerst was het met behulp van een Pruisisch leger dat in 1787 Willem V's vervallen gezag hersteld werd om vervolgens in een verbond met Pruisen en Engeland, innerlijk vermolmd als het was, geschoord en aan de Republiek opgelegd te worden. Dan komt in 1795 de wraak van de Patriotten. De Franse Revolutie is uitgebroken; Pruisen en Engeland kunnen de stadhouderlijke Republiek niet langer tegen de onstuimige legers van de nieuwe Franse Republiek beschermen. In 1787 uitgeweken Patriotten begeleidden Pichegru's leger als hij in Januari 1795 onze bevroren rivieren oversteekt: de Patriotten in den lande verwelkomen hem juichend, terwijl Willem V naar Engeland vlucht.

De Bataafsche Republiek die na deze ‘bevrijding’ ingericht wordt, is in werkelijkheid een vazalstaat van Frankrijk. De ‘Franse tijd’ is in onze geschiedenis niet louter smaad en ellende geweest: de overleefde federale staatsinstellingen werden opgeruimd, ook ongelijkheden tussen standen, gezindten, landstreken: het platteland werd voor het eerst normaal vertegenwoordigd, de Katholieken en Protestantse dissenters kregen hun volle godsdienstige en burgerrechten, Noord-Brabant werd uit zijn positie van Generaliteitsland verlost; veel bekwame mannen, goede Nederlanders, kregen onder de opeenvolgende regiems de gelegenheid om de

hand aan het werk te slaan en die en andere zo dringend nodige hervormingen in te voeren. Maar de inmenging van de Fransen in onze zaken was een druk op het politieke leven, en een eigen buitenlandse staatkunde kon ons land in 't geheel niet meer volgen: willoos moest het zich door Frankrijk's eindeloze oorlog met Engeland laten meeslepen. Het gevolg daarvan was dat op den duur alle koloniën verloren gingen; alle handel was gestremd; op onrustbarende wijze nam het pauperisme toe. De rijkdommen en de welvaart door generaties opgebouwd werden in nog geen twintig jaar afgebroken. In 1810 had Napoleon intussen aan de vazalstaat-verhouding een einde gemaakt en ons land eenvoudig ingelijfd. Afgestompt door de geweldige gebeurtenissen en snelle wisselingen die men beleefd had, gebroken door de economische ondergang, met ontzag bevangen, zoals tezelfdertijd Duitsers, Italianen, Zwitsers, voor de bovenmenselijk schijnende figuur van den Keizer, lieten de Nederlanders die ramp zonder verzet over zich heen gaan. Wel hoopten velen op uitkomst, als eenmaal Napoleon's ster mocht tanen.

In November 1813 was het ogenblik daar en een groepje mannen, van wie Gijsbert Karel van Hogendorp door geest en karakter de leider was, tastte toe. De onafhankelijkheid werd hersteld, vóor de legers der tegen Napoleon verbonden mogendheden ter plaatse waren om over ons te beschikken: de oude traditie van onafhankelijk volksbestaan hielp alle kwestie terzijde stellen: Nederland was weer zijn eigen meester, en Europa erkende het. Onschatbare dienst werd daarbij bewezen door Oranje. Willem V was in ballingschap gestorven. Zijn zoon, krachtige, doelbewuste persoonlijkheid, werd uitgenodigd om zich aan het hoofd van de herboren staat te stellen, niet als Stadhouder Willem VI - de hervormingen van de tussenliggende periode hadden de oude Republiek met haar wonderlijke en op den duur zo onbruikbaar gebleken staatsinstellingen voorgoed opgeruimd -, maar als soeverein: onder de naam van Willem I werd hij zonder terughouding verwelkomd als de man die ons de nieuwe tijd zou binnenleiden. De afschuwwekkende herinnering aan de oude verdeeldheid hielp om Oranje als symbool van de nationale eenheid te doen aanvaarden. Willem I was trouwens meer dan dat: hij was de feitelijke leider van 's lands

regering. De vermoeidheid na wat men doorgestaan had, verklaart dat er niet anders verlangd werd: men liet het over aan den Koning.

Het Koninkrijk begon trouwens onder gelukkige auspiciën. De handel vond de zeewegen weer open. De koloniën werden door Engeland gedeeltelijk teruggegeven. Engeland wenste ons sterk te zien opdat we beter dan in de vorige eeuw tegen Frankrijk - het land vanwaar toen voor Europa het gevaar scheen te komen - stand zouden kunnen houden. Met dat doel had het bevorderd, wat Willem I zelf vurig wenste, maar wat de openbare mening overigens vrij onverschillig liet: de toevoeging aan de nieuwe staat van de Zuidelijke Nederlanden (België), wier bevrijding van Frankrijk door de mogendheden bewerkt was en waarover zij dus beschikken konden. (Oostenrijk, dat in de achttiende eeuw in België geheerst had, wilde het afgelegen land niet terug hebben.)

Hier opende zich voor ons volk een grote mogelijkheid, een grote taak. Koning Willem en enkele van zijn medewerkers hebben dat gezien en hebben aangepakt. De natie is er blind voor gebleven. Dat kwam voor een deel voort uit diezelfde vermoeidheid: 't was in heel het geestelijk leven een doodsheid. Maar in het bijzonder werd de onverschilligheid tegenover het grote nationale probleem in het Zuiden veroorzaakt, doordat de leidende maatschappelijke en intellectuele kringen nog steeds, in weerwil van de emancipatie der Katholieken, een protestantse opvatting van onze geschiedenis en van onze nationaliteit huldigden, waaraan nu wel alle spankracht ontbrak, maar die daarom slechts te steiler uitsluitend geworden was. De Nederlandse taal en beschaving, die in Vlaanderen hun eerste en actiefste haard gehad hadden, waren daar in de eeuwen van afscheiding van de Noordelijke broeders en van vreemdenoverheersing (Spaans, Oostenrijks, Frans) treurig vervallen. De taak zoals Willem I die zag, was in Vlaanderen, in het historisch Nederlands-sprekende deel van België, de verfransing in onderwijs, bestuur en openbaar leven terug te dringen, er het Nederlands, de eigen volkstaal, in ere te herstellen, en zodoende een nationaal eenheidsbewustzijn op Nederlandse grondslag te vestigen dat Vlaanderen en Brabant met de Noordelijke provincies omvatten zou. De hervormingen die in ‘de Hollandse tijd’ in Vlaanderen

ingevoerd zijn (en waarvoor de verfransingsmaatregelen van de voorafgegane ‘Franse tijd’ ongedaan gemaakt werden), hebben krachtig bijgedragen om de toekomst van het Nederlands daar te redden. Maar een waarachtige toenadering tussen de twee bevolkingen geschiedde niet, en toen in 1830 onder Waalse en Fransgezinde leiding de Belgische opstand uitbrak, stiet het Noorden de Vlamingen eer van zich af dan dat het getracht zou hebben ze aan die Franse voogdij te betwisten.

De geestdrift die in 1831 door het Noord-Nederlandse volk voer en die het tot de geslaagde Tiendaagse Veldtocht bezielde, bedoelde geenszins de Vlamingen bij het Koninkrijk te behouden: tussen Walen en Vlamingen maakte men in het Noorden geen onderscheid, men wilde ze beiden ‘een les toedienen’ en beter scheidingsvoorwaarden bedingen. Het België dat op die wijze ontstond, werd inderdaad op Franse leest geschoeid. De maatregelen van Willem I tot herstel van de Nederlandse taal werden aanstonds afgeschaft; na veel strijd heeft de Vlaamse beweging ze opnieuw ingevoerd weten te krijgen, maar niet dan nadat Brussel onder het verfransende Belgische regiem grotendeels voor de Nederlandse cultuur verloren was gegaan.

De scheiding kreeg pas in 1839 definitief haar beslag, en dat onder pressie van de te Londen vergaderde grote mogendheden. Het Noord-Nederlandse Koninkrijk behoorde nu zonder tegenspraak tot de kleine mogendheden. Van de Europese functie die het Vereenigde Koninkrijk te vervullen had gekregen - weerstand aan hernieuwde uitbredingspogingen van Frankrijk - kon geen sprake meer zijn. 't Was in territoriale omvang dezelfde staat - in Limburg zelfs iets groter - als de Republiek, die in de zeventiende eeuw zo'n aanzienlijke machtspositie had ingenomen. Maar zoiets was nu niet meer mogelijk. Dat lag niet alleen aan het verlies van rijkdom en handel (ofschoon inderdaad het herstel na 1813 langzaam en nog ver van volledig was). 't Was vooral dat de andere Europese mogendheden nu meer tot op hun volle kracht ontwikkeld waren, zowel economisch als militair gesproken. Zelfs toen in de tweede helft, en vooral in het laatste kwart van de negentiende eeuw, onze welvaart weer snel toenam en Nederland opnieuw een van de rijkste landen van de

wereld werd, zelfs toen was het toch het verschil in kapitaalkracht of in liquiditeit van kapitaalvermogen zo treffend niet meer als een paar eeuwen tevoren. De doorslag werd nu gegeven door het bevolkingstal. Dat is in ons land sedert de dagen der Republiek, toen het niet ver boven de 2 miljoen hangende bleef, fenomenaal toegenomen: bijna verviervoudigd, naar verhouding meer dan in één ander West-Europees land. Maar nu oorlogen niet meer met huurlingenlegers gevoerd worden en overal de jongelingschap door dienstplicht onder de wapenen gebracht wordt, kan ook een land van acht miljoen inwoners in de wereldpolitiek niet meer meedoen. Een politiek van buiten de grote Europese conflicten blijven werd de natuurlijke, de enige mogelijke voor ons land. Een kleine-mogendheidpolitiek dus in de internationale samenleving, maar daarom toonden zich de cultuurtradities niet minder levenskrachtig. De grote, vruchtbare tijd van de zeventiende eeuw was door een lange periode van verminderde spankracht gevolgd. Er kwam geen breuk, geen onderbreking: er werd gestadig door, in verband met Europese stromingen en in Nederlandse geest, aan het geestelijk erfdeel verder gewerkt. Maar wat gepresteerd werd, kreeg zelden belang ook buiten onze grenzen. Gedurende de vereniging met België bleek wel hoe weinig werfkracht er van onze cultuur uitging, vooral omdat onze mensen zelf tevree waren zich binnen hun eigen vertrouwde kring op te sluiten. Maar dat was dan ook een laagtepunt. Spoedig daarna, en vooral na omstreeks 1870, kwam er weer beweging. Moet men dit uit de economische opbloei verklaren? Die werd voor een deel door de bloei van het Duitse achterland bewerkt, maar de Nederlandse ondernemingsgeest ontwaakte om er zelf krachtig leiding bij te geven. De Nederlandse koopvaader, handelsman, ingenieur verspreidden zich over de wereld. Amsterdam rees uit zijn verdoving op, Rotterdam werd een van de twee of drie grootste havens van het vasteland. En nu gaven ook de schilderkunst en de letterkunde tekenen van nieuw en fris leven. De Haagse school, met de gebroeders Maris, maakte maar beheerste bewogenheid in de landschappen van Jacob, diepe tederheid in de dromen van Thijs, werd door een krachtige bloei gevolgd. Van Gogh, die in Frankrijk zijn grootheid pas recht ontplooide, werd een wereldnaam.

De Nederlandse opinie stond soms onwennig tegenover die verschijnselen; dat bleek ook uit de ontvangst van de groep jongeren die met het tijdschrift 'De Nieuwe Gids' de 'beweging van tachtig' inzetten. Zelf voelden kunstenaars en dichters de behoefte om oude overleefde vormen met geweld neer te slaan. Maar van de zo gewonnen vrijheid maakten zij gebruik voor positieve arbeid van betekenis, en na hen kwamen al weer figuren, soms van stille allure (ik noem Henriette Roland Holst, Boutens), die niets anders deden. Dat bewees toch dat het strijdgerucht een uiting van gezondheid was geweest, evenals dat in de politiek, waar tezelfdertijd, zoals wij zien zullen, nieuwe bevolkingsgroepen, van heel verscheiden gezindheid, om hun plaats kwamen vragen. Merkwaardig is vooral geweest hoe in de bouwkunst, die generaties lang van alle oorspronkelijkheid verstoken was geweest (en treurig waren de verwoestingen welke die louter op nuttigheid bedachte negentiende eeuw bij ons gelijk elders in de schoonste steden aangericht had), - hoe in de bouwkunst onder voorgang van Berlage een nieuwe tijd zich baan brak, die vervolgens in Europa veel invloed oefende. De wetenschappen beleefden ondertussen aan onze universiteiten een ongekende bloei. Het aantal Nobel-prijzen dat onze beoefenaars van de natuurwetenschappen ten deel viel, overtrof naar verhouding dat van alle andere volken. Op ander gebied demonstreert misschien niets zozeer de vitaliteit van de Nederlandse beschaving als de toewijding en degelijkheid waarmee de problemen van het overzeese rijk bestudeerd werden. Het bestuur over Indië werd in de wereld een van onze beste brieven van aanbeveling.

Die grote Europese conflicten, waar ik zoëven op doelde, waren intussen begonnen zich in andere verhoudingen af te spelen. Spanje, Frankrijk, Engeland, dat waren de machtige staten geweest, tussen welke ons volk zijn weg had moeten vinden: de nabuurschap van het Duitse Rijk, verbrokkeld en beroofd van samenhang als het was, had politiek maar weinig geteld. In het midden van de achttiende eeuw was op eenmaal Pruisen onder Frederik den Groten een militaire macht van betekenis geworden, en dat had dadelijk tengevolge gehad dat onze Oostgrens, waaroverheen tot dan toe de invloed van de aanzienlijke Republiek in de na verwante

Saksische streken van Oost-Friesland, Lingen, Kleef, had uitgestraald, een onoverkomelijke slagboom werd. Maar eerst nu, een eeuw later, in het derde kwart van de negentiende eeuw, deed zich de macht van Pruisen zo gevoelen, dat het niet enkel meer een grote mogendheid *heette*, maar de eigenlijke tegenspeler van Frankrijk werd, wiens rivaliteit tot dan toe hoofdzakelijk met Oostenrijk geweest was. Het scheelde weinig of wij waren door 's Konings bezit van Luxemburg al dadelijk in die nieuwe tegenstelling betrokken geraakt. Dat liep echter met een sisser af en bij de regeling werd tegelijk (1867) de band die Limburg met de Duitse Bond van 1815 verbonden had, ontknoopt, een aanleiding minder om mee in die plotseling zo dynamisch wordende Duitse ontwikkeling meegesleept te worden. Ondertussen wekten bij ons de inlijving van Hannover in 1866, de stichting van het Duitse Rijk in 1871, schrik en bezorgdheid. Economisch zou, zoals ik al aanstipte, de bloei van dat Duitse achterland voor onze handel en voor onze land- en tuinbouw grote gevolgen hebben. Maar politiek gesproken werd het opkomen van een zo machtige buurstaat als een bedreiging gevoeld. Frankrijk darentegen kon na 1871 aan noordwaartse expansie niet meer denken: voor België, waarop Napoleon III nog vaak het oog had geslagen, was dat een opluchting. Het Vlaamse element begon zich daar eerst nu meer te doen gelden.

Er waren al meer alarmen geweest, maar eindelijk scheen in 1914 met het uitbarsten van de wereldoorlog het bestaan van alle kleine staten op het spel te komen. De bliksem die in België insloeg, intussen, liet ons ongedeerd. Daarna was vier jaar lang onze positie tussen de Engelse blokkade en de Duitse duikbootoorlog ongemakkelijk, soms hachelijk. Een onaangename verrassing bracht het eind van de oorlog, toen België de steun van de bondgenoten die het hersteld hadden gebruikte om een herziening van de verdragen van 1839 door te zetten en daarbij zelfs Nederlands territoor verlangde. Man kan in die ongelukkige poging een laatste stuiptrekking zien van de noordwaartse drang van het Franse element, dat België nog beheerste en dat door een militair verdrag, nu de onzijdigheid van 1839 terzij gezet was, nauwe verbinding met Frankrijk onderhield; de Vlaamse leiders en pers deden aan de annexatie-campagne niet mee. De territoriale eisen

werden van onze kant met beslistheid afgewezen, en de verwerping in 1927 door de Eerste Kamer, onder hartstochtelijke publieke belangstelling, van Van Karnebeek's ontwerpverdrag met België kan beschouwd worden als een nawerking van het wantrouwen door het Belgisch optreden in 1919 gewekt. De verbetering in de betrekkingen met België is mogelijk geworden, toen door de toenemende Vlaamse invloed de twee bevolkingen van het land meer in evenwicht kwamen; hFt losmaken van de verbinding met Frankrijk is daarvan een teeken geweest; op zichzelf is voor de toekomst van onze beschaving de herleving van een actieve Nederlandse cultuur in Vlaanderen een feit van onschatbare betekenis.

Een historisch overzicht als ik hier heb gegeven, blijkt waardeloos, als men het slechts als een relaas van doode feiten heeft kunnen lezen. De zin ervan moet wezen, dat ons verleden niet afgesloten is, dat wij, onder hoe verschillende omstandigheden ook, de voortzetters zijn van een levende traditie. De eigenheid die wij in onze geschiedenis vinden, is in het heden nog tot scheppen bekwaam. Ik heb in deze twee artikelen voornamelijk over het staatsleven gesproken, voornamelijk zelfs ten opzichte van het omringende buitenland; zijn belang heeft dat niet zozeer in zichzelf, als wel omdat het een kader verstrekt waarbinnen zich het volksleven - welvaartstreven, godsdienst, geestelijke werkzaamheden in de wijdste zin - afspeelt. Wat de culturele verrichtingen betreft, die heb ik getracht, hoe vluchtig ook, aan te duiden. De merkwaardige maatschappelijke opbouw die de jongste generatie verricht heeft, die met wat ik vermeld heb, de durende vruchtbaarheid van de Nederlandse geest zo treffend staaft, had ik, zo ik volledig had willen zijn, uitvoeriger moeten bespreken. Maar ik wil in een volgend artikel slechts één andere trek van ons maatschappelijk staatkundig leven eerst nog wat dieper ophalen, en dan tot aan onze tegenwoordige tijd vervolgen. Het is er één, die, zo duidelijk als misschien geen andere, bij de gratie van onze onafhankelijkheid bestaat en aan de andere kant zelf alles wat waarde heeft in ons leven als gemeenschap bezielt: de deelneming van de burgers aan de openbare zaak, hun vat op hun rechten en vrijheden.

Utrecht, April 1940

(Slot volgt)

Proza van Voltaire
Vertaald door Dirk Coster
Candide, of het optimisme
Uit het Duitsch door den Heer Dr. Ralph
In het Fransch overgeschreven door den Heer de Voltaire
Thans in het Nederlandsch overgebracht door den Heer Coster

Hoofdstuk XVI
Wat de beide reizigers met twee meisjens en twee apen overkwam, en met de wilden die men de grootooren noemt

Candide en zijn knecht waren alreeds de grenzen over, en nog had niemand in het kamp den dood van den Duitschen Jezuïet bemerkt. De handige Cacambo had de voorzorg genomen, zijn valies inderhaast met brood, chocolade, ham, vruchten, en een paar maten wijn te vullen; zoo drongen zij op hun andalousische paarden een onbekend land binnen, waar geen enkele weg in te ontdekken was. Ten slotte stonden zij voor een schoone weide die door vele beken doorsneden werd; onze twee reizigers lieten er hun dieren grazen, Cacambo stelt zijn meester voor om wat te eten, en geeft zelf het voorbeeld. ‘Hoe wil je dat ik ham zal eten,’ zei Candide, ‘als ik de zoon van Mijnheer de Baron gedood heb, en ik veroordeeld ben de schoone Cunégonde nooit in mijn leven meer terug te zien. Waartoe dient het mijn ellendig leven nog te verlengen, als ik het ver van haar voort moet sleepen in wanhoop en berouw? en wat zal de krant van Trévoux ervan zeggen?’ Dit zeggende at hij gestadig door. De zon ging dalen; de twee verdwaalden hoorden enkele kleine kreetjes die wel door vrouwen schenen uitgestooten; zij wisten niet of het kreten van smart of vreugde waren, maar zij stonden schielijk op met de onrust en schrik die in een vreemd land ons bevangt bij al wat onverwacht is: die dit geluid maakten, waren twee spiernaakte jonge meisjes die lichtvoetig langs de rand der weide snelden, terwijl twee apen hen achtervolgden en hen telkens in de billetjes beten. Candide werd door medelijden aangegrepen; hij had bij de Bulgaren leeren schieten, hij kon een noot uit een boomkruin wegschieten zonder een blaadje

te krenken; hij neemt zijn dubbelloopsch Spaansch geweer, trekt af en doodt de beide apen. ‘God zij gedankt, beste Cacambo, ik heb deze beide arme schepselen uit een groot gevaar bevrijd; en als ik een zonde gedaan heb door een inquisiteur en een Jezuïet te dooden, dan heb ik die nu goedgemaakt door het leven van twee meisjes te redden: het zijn misschien juffrouwen van staat en dit avontuur kan ons in dit land van zeer groot voordeel zijn.’

Hij wilde nog doorspreken, maar zijn tong werd als vastgenageld, toen hij zag hoe teeder die twee jonge meisjes de beide apen omhelsden, hoe zij smolten in tranen op hun lichamen, en de lucht vervulden met hun smartelijke kreten. ‘Zooveel goedheid des harten zou ik nooit verwacht hebben,’ zei hij na een pooze zwijgens tot Cacambo, dewelke hem antwoordde: ‘U hebt daar een fraai stukje uitgehaald, Meester, U hebt de beide minnaars van die juffrouwen doodgeschoten.’ - ‘Hun minnaars, is 't mogelijk? Je houdt me voor de gek Cacambo, hoe moet ik je gelooven?’ - ‘Beste meester,’ wederzeide Cacambo, ‘U bent altijd maar over alles verwonderd: waarom vindt U het zoo vreemd dat er een land is, waar de apen de gunsten der dames genieten? het zijn tenslotte voor één kwart menschen, zooals ik een kwart-Spanjaard ben.’ ‘Helaas,’ hernam Candide, ‘ik herinner me meester Pangloss te hebben hooren zeggen, dat vroeger zulke dingen waren voorgekomen en dat uit deze vermengingen dan egypans, faunen of saters voortkwamen, dat verscheidene vooraanstaande persoonlijkheden uit de Oudheid het met eigen oogen aanschouwd hadden, maar ik meende dat dat fabels waren.’ - ‘U moet dan nu wel overtuigd zijn,’ zeide Cacambo, ‘dat het de waarheid is, en U ziet waar men toe komt als men geen opvoeding genoten heeft: ondertusschen vrees ik, dat deze dames ons een kwade pijp te rooken zullen geven.’

Deze degelijke overwegingen noopten Candide om de weide te verlaten en zich in een bosch terug te trekken. Hij avondmaalde met Cacambo, en beiden, nadat zij den inquisiteur van Portugal, den gouverneur van Buenos Ayres en den Baron vervloekt hadden, strekten zich uit op het mos en sliepen in. Bij hun ontwaken voelden zij, dat zij geen lid meer bewegen konden: de reden ervan was, dat de Grootooren, de inwoners

van het land, bij wie de beide dames zich waren gaan beklagen, hen gedurende den nacht met boomschorsbanden gekneveld hadden; zij waren omringd door een vijftigtal poedelnaakte Grootooren gewapend met bogen, knotsen en steenen bijlen; enkelen kookten water in een groote ketel, anderen maakten braadspitten gereed, en allen schreeuwden: ‘We hebben een jezuïet, we hebben een jezuïet, wij zullen smullen en ook nog gewroken zijn; er is vandaag jezuïten-bout, jezuïten-bout.’ ‘Ik heb 't U wel gezegd, beste meester,’ riep Cacambo bedroefd uit, ‘dat die twee meisjes ons een loer zouden draaien.’ Candide, de ketel en het braadspit ziende, riep uit: ‘We worden vast en zeker gebraden of gekookt. Oh, wat zou meester Pangloss zeggen als hij eens zag hoe het met de zuivere natuur gesteld is? Alles is goed, het zij zoo: maar ik moet bekennen dat het wel wreed is, mejuffrouw Cunégonde te hebben verloren en door de Grootooren aan het spit te worden gestoken.’ Cacambo verloor nooit het hoofd. ‘Wanhoop nooit,’ zei hij tot den vertwijfelden Candide, ‘ik versta het jargon van deze volken een beetje, ik ga met hen spreken.’ ‘Vergeet niet,’ zei Candide, ‘hen voor te houden wat een afschuwelijke onmenschelijkheid het is, om menschen te braden, en hoe weinig Christelijk.’ - ‘Mijne Heeren,’ zei Cacambo, ‘U rekent er klaarblijkelijk op vandaag een Jezuïet op te eten; dat is zeer juist gedaan, niets is juister dan zijn vijanden op deze manier te behandelen: het natuurrecht inderdaad leert ons onze evennaaste te dooden, en zoo doet men op de gansche aarde: als wij voor ons geen gebruik maken van ons recht om hem op te eten, komt dit alleen omdat wij elders wat beters vinden, maar u hebt niet dezelfde hulpbronnen als wij. En zekerlijk is het verstandiger, zijn vijanden op te eten dan de vrucht onzer overwinning aan de kraaien en de raven over te laten. - Maar, mijne heeren, gij zult toch uw vrienden niet willen opeten; u meent dat u een Jezuïet aan het spit gaat steken, en het is uw verdediger, ge staat op het punt den vijand van uw vijanden te gaan braden. Wat mij betreft: ik ben in uw land geboren, mijnheer die ge hier ziet is mijn meester, en ver van een Jezuïet te zijn, heeft hij integendeel een jezuïet doodgeslagen; hij draagt zijn overschot en dat is de reden van uw vergissing; neem zijn pij, als ge wilt weten of ik de waarheid zeg, ga ermee naar de eerste

verschansing in het koninkrijk van l o s p a d r e s, vraag of mijn meester geen Jezuïeten-officier gedood heeft; dat vraagt maar weinig tijd, en als u ontdekt dat ik gelogen heb, kunt u ons nog altijd opeten. Maar als ik de waarheid zei, dan kent gij de grondbeginselen van het gemeene recht, de zeden en de wetten al te goed om ons niet dadelijk genade te schenken.' De Grootooren vonden dit een redelijk betoog; zij vaardigden twee notabelen af om zich zoo spoedig mogelijk van de waarheid op de hoogte te stellen; de beide afgevaardigden volbrachten hun opdracht gelijk mannen van geest betaamt; zij brachten weldra goede tijding mee; de Grootooren bonden hun gevangenen los, bewezen hun allerhande beleefdheden, boden hun meisjes aan benevens vele ververschingen, en begeleidden hen tot aan de grenzen van hun staten, terwijl zij blijde jubelden: 'hij geen Jezuïet niet, hij geen Jezuïet niet.' Candide kon niet ophouden, de oorzaak van zijn bevrijding te bewonderen: 'Welk een volk!' zeide hij, 'en welk een menschen, welke zeden. Had ik het geluk niet gehad, den broeder van Mejuffrouw Cunégonde een degenstoot dwars door het lijf te geven, dan zou ik nu zonder genade opgegeten zijn. Maar alles bijeengenomen is de zuivere natuur goed, want inplaats van mij op te eten hebben deze lieden mij duizend vriendelijkheden bewezen, zoodra zij wisten dat ik geen Jezuïet was.'

Hoofdstuk XVII
Aankomst van Candide en zijn knecht in het land Eldorado, en wat zij daar zagen

Toen zij aan de grenzen kwamen van het land der Grootooren:

'U ziet,' zei Cacambo tot Candide, 'dat dit halfrond niet meer waard is dan het andere; geloof me, laten we langs de kortste weg maar naar Europa terugkeeren.' 'Hoe moeten we er komen?' zei Candide, 'en waar zouden we heen moeten? Kom ik in mijn land, dan slachten de Bulgaren en Abaren daar alles af; keer ik terug naar Portugal, ik word er verbrand; blijven wij in dit land dan loopen we kans, ieder oogenblik aan het spit gestoken te worden. Maar hoe zou ik ertoe kunnen besluiten een werelddeel te verlaten waar juf-

frouw Cunégonde verblijft?' - Laten we naar Cayenne gaan, wij kunnen er Franschen vinden, daar die over de geheele wereld rondzwerven; en misschien zal God erbarmen met ons hebben.

Het was geen gemakkelijk ding, in Cayenne te komen; zij wisten wel ongeveer in welke richting te gaan, maar bergen, stroomen, afgronden, roovers, wilden waren verschrikkelijke beletselen overal: hun paarden stierven van vermoeienis, hun levensmiddelen raakten op; een maand lang moesten zij zich voeden met niets dan wilde vruchten, tot zij zich eindelijk voor een riviertje bevonden dat omzoomd van cocospalmen was; met deze vruchten rekten zij hun leven en hun hoop. Cacambo, die steeds even goede raad te geven wist als de oude vrouw, zeide tot Candide: 'Wij kunnen niet meer, wij hebben genoeg geloopen, - hier op den oever ligt een leege boot, laten we erin gaan zitten en hem volladen met cocosnoten, en ons dan overlaten aan den stroom, - een rivier voert iemand altijd naar een of andere bewoonde streek: en zoo wij er geen aangename dingen vinden, het zijn dan tenminste toch nieuwe dingen.' - 'Wij gaan,' zeide Candide, 'en vertrouwen ons aan de Voorzienigheid toe.'

Zoo dreven zij ettelijke uren tusschen oevers, die nu bebloemd, dan weer dor en steenig waren, nu eens vlak, dan weer steil: de rivier werd steeds breeder, en verloor zich eindelijk in een gewelf onder zoo ontzaglijke rotsen, dat hun kammen reikten tot het uitspansel. De beide reizigers hadden de stoutmoedigheid, zich over te geven aan de golven die in dit gewelf verdwenen, - de stroom, die daar door de rotsen te zamen gedrukt werd, sleurde hen met een verschrikkelijke snelheid en gedonder voort: eerst na vierentwintig uren herzagen zij het daglicht; maar hun boot sloeg tegen de klippen te brijzel: zij moesten zich een uur lang van rots tot rots sleepen; eindelijk stonden zij voor een ontzaggelijk wijde vlakte door onbestijgbaar hooge bergen omzoomd: de velden waren bebouwd zoowel voor de behoeften als voor het genoegen, het nuttige was overal aangenaam om aan te zien: de wegen waren bedekt of liever gesierd door gaande voertuigen van een schitterende stof en vorm en waarop mannen en vrouwen zaten, die verwonderlijk van schoonheid waren, terwijl groote roode schapen ze voorttrokken met een snelheid, die

de snelheid van de schoonste Andalusische paarden of die van Tetuan en Mequinez overtroffen. ‘Dit is toch zeker,’ zei Candide, ‘een land, dat meer waard is dan Westfalen.’ In het eerste dorp, waar hij aan kwam, besloot hij met Cacambo te blijven. Enkele dorpskinderen, gekleed in gescheurd goudbrokaat, waren bezig bij den ingang van het vlek palet te spelen; onze beide menschen uit een andere wereld bleven er met genoegen naar staan kijken: als paletten hadden zij tamelijk groote, ronde schijven, geel, rood, groen, waarvan een verbazingwekkende schittering uitging: de reizigers voelden zich gedrongen er enkele van op te rapen; het was goud! het waren emeralden, het waren robijnen waarvan de kleinste het grootste sieraad van den troon des Grootmogols geweest zou zijn! ‘Zonder twijfel,’ zei Cacambo, zijn de kinderen, die hier palet spelen, de zoontjes van den koning van het land.’ Op dit oogenblik verscheen de schoolmeester van het dorp, om ze terug te brengen in de school. ‘Dat is zeker,’ zeide Candide, ‘de gouverneur der koninklijke familie.’ De kleine bengels staakten dadelijk hun spel en lieten hun paletten en wat verder voor hun vermaken gediend had, achteloos op den grond liggen. Candide raapte ze zorgvuldig op, snelde den gouverneur achterna en bood ze hem nederig aan, terwijl hij hem door teekens te verstaan gaf, dat hunne koninklijke hoogheden hun goud en gesteenten hadden vergeten: de dorpsschoolmeester glimlachte, liet alles weer op den grond vallen, staarde een oogenblik Candide met zeer veel verbazing in het gezicht en vervolgde zijn weg.

De reizigers verzuimden niet het goud, de robijnen en de emeralden ijlings opnieuw bijeen te rapen. ‘Waar zijn wij toch,’ riep Candide uit, ‘en hoe welopgevoed moeten de koningskinderen van dit land wel zijn, aangezien men hun leert, het goud en de kostbare gesteenten te verachten.’ Cacambo was even verbaasd als Candide. Zoo naderden zij het eerste huis van het dorp; het was gebouwd gelijk in Europa een paleis; een menigte van menschen verdrong zich voor de poort en in de vertrekken waren er nog meerderen, een aangename muziek deed zich hooren, een verrukkelijke geur van gebraad hing om. Cacambo naderde de poort en hoorde dat men Peruviaansch sprak. Dat was zijn moedertaal, want iedereen weet dat Cacambo in Tucuman geboren was, in een

dorp, waar uitsluitend deze taal wordt gesproken. ‘Ik zal wel voor tolk spelen,’ zei hij tot Candide, ‘wij kunnen hier binnengaan; het is een herberg.’ Dadelijk kwamen twee jongens en meisjes van het logement op hen toe, die in goud laken gekleed waren en wier haar met schoone linten saamgebonden was. Zij noodigden hen uit, zich aan de gemeenschappelijken disch te zetten: men diende hun vier borden papegaaiensoep op, een gebraden gier, die tweehonderd pond woog, twee gestoofde apen, die voortreffelijk van smaak waren, uitgezochte sauzen, heerlijk banket, alles in schalen van een soort rotskristal; de dienende jongens en meisjes van de herberg schonken er verscheiden likeuren bij, die uit suikerriet getrokken waren.

De gasten waren voor het meerendeel kooplieden en koetsiers, die allen uitermate hoffelijk waren en met de meest schroomvallige bescheidenheid aan Cacambo enkele vragen stelden, terwijl zij de zijne zeer bevredigend en duidelijk beantwoordden.

Toen de maaltijd geëindigd was, meenden Cacambo zoowel als Candide hun deel zeer ruim te betalen, door op de tafel van den gastheer twee dier groote schijven gouds te werpen, die zij opgeraapt hadden; waard en waardin echter barstten in lachen uit en moesten zich langen tijd de buik vasthouden van overgroote vroolijkheid; toen zij eindelijk op adem waren zei de waard: ‘heeren, wij zien natuurlijk wel dat u vreemdelingen zijt; wij zijn niet gewend, die te zien; vergeef ons, dat wij lachten, toen u ons als betaling de keitjes van onze wegen aanbood: u hebt ongetwijfeld geen geld van ons land bij u, maar om hier te middagmalen, is dat ook niet noodig, alle logementen die voor het gemak van den handel zijn opgericht worden door het landsbestuur betaald: u hebt hier schamel gegeten, omdat u hier maar in een arm dorpje bent, maar overal elders zult u ontvangen worden gelijk gij dat verdient.’ Cacambo verklaarde Candide alle woorden van den waard en Candide hoorde ze aan met dezelfde bewondering en grenzelooze verbluftheid waarmee zijn vriend Cacambo ze hem overbracht.

‘Wat is dit voor een land,’ zeiden zij tot elkaar, ‘dat volkomen onbekend is aan de gansche overige wereld en wiens heele natuur zoo volstrekt verschillend is van de onze? Dit is

nu waarschijnlijk het land, waar alles om bestwil geschiedt; en het is absoluut noodzakelijk, dat er iets van dezen aard bestaat: want, wat meester Pangloss ook mocht zeggen, ik heb toch dikwijls opgemerkt, dat in Westfalen alles zeer slecht ging.'

(wordt vervolgd)

Critisch Bulletin

De bibliotheek der Nederlandsche letteren
Portretten van Nederlanders, door Cd. Busken Huet, uitgave verzorgd door dr. W.H. Staverman
Joost van den Vondel. Toneelspelen, eerste bundel, verzorgd door dr. H.W.E. Moller
P. Limburg Brouwer. Het leesgezelschap van Diepenbeek, verzorgd door dr. Jan de Vries
Gorter. Mei, uitgave verzorgd door dr. P.N.V. Eyck
Ridderverhalen uit de Middeleeuwen I, Frankische romans, verzorgd door dr. J.A.N. Knuttel
Bibliotheek der Ned. Letteren, Elsevier, A'dam; f 2.75 bij int.

Wat ons het eerst en het meest vervult, is een gevoel van bewondering en schier dankbaarheid, wanneer wij de vijf deelen voor ons zien staan, waarmee de serie van honderd die de Bibliotheek der Nederlandsche letteren zal bevatten dit jaar is voortgezet en waarvan er drie verschenen zijn nadat wij in den oorlog werden betrokken. Met de sterke en sobere banden, en heldere blad en letter zien zij eruit alsof zij in tijden van voorspoed waren uitgekomen. Zij getuigen van den geestelijken rijkdom, die het verleden aan het heden overreikt, en dat wij dien goed willen hoeden en beheeren, daarvan is de uiterst verzorgde uitgave dezer monumentale reeks een teeken en getuigenis. Daarom is het in een tijd van grooten nood geen weelde maar een daad, dat deze werken verschijnen, en tot in het uiterlijk de kenmerken van geestkracht en betrouwbaarheid vertoonen. Daarom is het ook noodzakelijk deze uitgave te steunen om de voortzetting ervan, die de overwinning van niet geringe moeilijkheden eischt, te waarborgen. Daarom kan hier de wensch en verwachting worden uitgesproken en verantwoord, dat de reeks in dezen tijd nog beter zal floreeren, dan onder gewone omstandigheden. Deze werken zijn bakens in den tijd, die den koers wijzen, door ons volk op de geestesstroomingen der Europeesche cultuur bevaren, waarlangs het zijn weg heeft gevonden en waarvan het niet ver kan afwijken zonder zichzelf geweld aan te doen en te verloochenen.

In het geheel zijn er nu negen deelen verschenen, uit de middeleeuwen geestelijke epiek en frankische ridderromans, uit de zes-

tiende eeuw Coornherts bewerking der Odyssee, uit de zeventiende eeuw drie drama's uit Vondels opbloei in de kracht van zijn leven, uit de negentiende Drosts evangelische en Limburg Brouwer Sr's theologische roman, en voorts een keuze uit Huets karakteristieken van dichters en schrijvers, van het begin van den nieuwen tijd op het eind der vorige eeuw werk van twee Vlamingen en Gorters Mei. Eenerzijds dus enkele klassieke meesterwerken, anderzijds weinig, soms te weinig bekende werken, hier nu naar voren gebracht. Het laatst verscheen het door Dr. Staverman verzorgde deel met werk van Busken Huet, dat met recht den titel draagt van Portretten van Nederlanders (op de band staat: Vijf portretten van Nederlanders). Het zijn de breede studie over Erasmus, uit Het land van Rembrandt, de levendige schets van Hooft, het befaamde stuk over, en naar Huets trant beurtelings tegen en voor, Jacob Cats, de gevoelige karakteristiek van De Genestet en de prachtige persoonlijke herinneringen aan Potgieter. Dr. Staverman schreef een uitstekende inleiding, een waardeering waarin Huet goed tot zijn recht komt, des te welkomer omdat de appreciatie van Huet wel eens geleden heeft onder Te Winkels breed tegen hem uitgemeten bezwaren en een zeker eerherstel nog altijd niet geheel overbodig was. De vraag, door Dr. Staverman terloops ter sprake gebracht, waarom de Tachtigers worden beschouwd als de apostelen van Shelly en Keats hier te lande, terwijl toch Potgieter en Huet hen reeds bewonderden, lijkt mij hiermede te beantwoorden, dat de Tachtigers hen pas ten volle poëtisch begrepen hebben en dat zij voor hen toch nog veel meer beteekenden dan voor de laatsten.

Zoo iets in staat is om Huet in zijn verborgen eigenschappen, van warmte en schroom te leeren kennen, dan zijn het de Herinneringen aan Potgieter, waardoor wij twee menschen leeren kennen en liefhebben, den schrijver en den beschrevene. Het is een der sterkste getuigenissen van de liefde die vriendschap heet. En de groote bescheidenheid en vereering, de liefdevolle zorg waarmede Huet deze herinneringen heeft opgeteekend en er zijn uiterste best op heeft gedaan om daarin den vriend en meester niet geheel onwaardig te blijven, doen Huet in zijn ware, of meest ware gedaante, in de diepte van zijn gemoedsleven kennen, dat hij anders niet onthulde of achter schijn van scherpte en hooghartigheid verborg. Een geestesomgang van twee sterke en voor alle belangwekkende verschijnselen van het leven der menschen, voor leven en kunst ontvankelijke persoonlijkheden is erin beschreven, voornaam van stijl, vol van de verfijnde genieting waartoe alleen een geschoolde levensliefde in staat stelt, en door geen schokkende of verwarrende gebeurtenissen belemmerd om tot volle ontplooiing te geraken. Die ongestoorde rust, waarin wij Potgieter en Huet het leven zelf tot een kunstwerk

zien herscheppen, heeft niets gemeen met gemakkelijke zelfvoldaanheid en een genotzuchtig rentenierschap van den geest, wij zouden hen daarom niet benijden, maar voor hen waren de levensvoorwaarden vervuld en bestond de levensruimte, waardoor de levensstrijd boven het materieele en elementaire plan uit zich niet tot de middelen beperkt ziet maar, ten volle op het geestelijk doel gericht, een essentieele strijd onder de gunstigste omstandigheden worden kan voor de vervulling der beste mogelijkheden en voor een volle ontplooiing en zelfverwezenlijking. Zij hebben er niet minder om gestreden, hartstochtelijk volhouder als Potgieter en fel aanvaller als Huet was, beiden daarin vurige minnaars van hun land, hoe diep bewust de een ook was van de geslonken grootheid en hoe scherp geprikkeld ook de ander door de kleinheid ervan, maar beiden daarvan uitgaande dat het goede hout er was, waaruit gesneden worden moest. Het is een schoone strijd geworden en het samengaan van deze beide sterke en vurige opvoeders van ons volk, toch zoo verschillend van temperament en inzicht, is een grootsch schouwspel, dat op den afstand van drie kwart eeuw gezien, ontdaan van alle bijkomstigheid, van groote kracht en werking is gebleven en dat roept om zijn weerga en evenbeeld in de twintigste eeuw, misschien in gewijzigde vormen maar op een niet ongelijkwaardig plan en met eenzelfde alomvattend doel ten behoeve van het vaderland en het rijk van den geest, te zien in de verhouding van Verwey en Van Eyck. Maar roepend, opnieuw, om zulk een kracht, en zulk een vriendschap en zulk een zuivere, menschelijke en vaderlandsche doelstelling. Dringender nog, nu wij de besten tientallen jaren te vroeg zagen vallen en Roland Holst al Marsman, den jongere herdenken moest in dat schrijnend opschrift: ook Marsman. Men heeft Huet om zijn felle critiek op ons volk en op vele zijner schrijvers gebrek aan vaderlandsliefde verweten. Ten onrechte. Zelf schreef hij voor in het eerste deel der Litt. Fant. en Kritieken: ‘Een te vurige liefde voor de eer der nationale letteren is de enige zedelijke fout, welke aan deze opstellen kleeft, en aan wie de schuld, dat niet al onze letterkundigen in de gloed van die hartstocht bestaan kunnen?’ Bijna tien jaren later komt hij op die woorden, die allerminst in een opwelling geschreven blijken te zijn, nog eens terug als hij zegt dat in de vaderlandsliefde, den grooten hartstocht van Potgieters leven, de onbewuste overeenstemming van gevoelens was gelegen, waarin Potgieters genegenheid voor hem wortelde.

Vast en diep geworteld was die vriendschap, en zoo Huet de lange duur ervan, verschil van inzicht en afstand van werelddeelen ten spijt, toeschrijft aan Potgieters trouw, de zijne is niet minder geweest. Met een in den strijdlustigen Huet des te treffender innigheid schrijft hij: ‘Vijftien jaren lang is Potgieter een der zonnestralen

van mijn leven geweest, en ik wensch dat men dit aan mijn spreken over hem bemerken moge.' De honderd bladzijden zijner herdenking zijn een onafgebroken getuigenis, boeiend en bewogen, van een jarenlange wapenbroederschap in den geest, de beste die bestaan kan.

Een uit het Duitsch vertaald fragment, door Potgieter vrij opgevat en naar zich toegedicht als het ware, onthult wat vriendschap voor Potgieter wilde zeggen, als hij spreekt van

> de heugenis
> eens rijkdoms, dien zoo blijde ik heb bezeten;
> Och waar 't mij, als al 't ov'rige vergeten!
> Maar gistren nog woog ik ten laatsten maal
> Mijn schat, en 't zwaarst viel Vriendschap in de schaal.
> Wat toch op aard dat haalt bij haar? Er mengen
> In de offers die we aan schone vrouwen brengen
> Zich wilde tochten, en alleen de tijd
> Geeft onzen echt de loutring die hem wijdt.
>
> Maar, beurde aldus bij 's werelds uchtendkrieken
> Vast iedre soort van liefde reeds de wieken,
> Aan allen kleefde iets stoflijks: hier belang,
> Daar hartstocht, beurtlings slaaf van drift of dwang.
> Toen bleek de godheid met ons lot bewogen,
> En Vriendschap werd! Zij door geen zin bedrogen,
> Zij, vreemd aan band, daalde af - zij, vrije keus -
> In de eindigheid oneindigheid haar leus, -
> Een bovenaardse weelde reeds op aarde,
> Des hemels weerschijn! - Waar haar 't oog ontwaarde,
> Daar zag 't een heiligdom. Rampzalig hij
> Die zich aan haar vergrijpt!

Als men deze studies na elkaar leest, valt een eigenschap van Huet op, waar men anders niet zoo licht erg in heeft, dat is zijn hechten aan hoffelijkheid, en daarmee bedoelt hij allerminst strijkages, vleierij of vormelijkheid, maar een verkeer dat anderen in hun wenschen zoekt te voorkomen, genegenheid door kleine blijken daarvan te bevestigen, zich in anderen te verplaatsen en hun gedachten- en gevoelswereld te eerbiedigen, kortom het opfleuren van elkanders leven door het jaagtempo van belangen en eischen te onderbreken met de kleine en charmante pauses, die in onze taal, al is ons volk daarin niet sterk maar immers bij alle stroefheid en onbeholpenheid in de gevoelsuiting juist van een toch weer innemende goedgezindheid, zoo gelukkig voorkomendheid en wellevend-

heid heeten. Huet, die naar een verouderd gebruik zelfs niet op voet van tutoyeeren met den ouderen vriend was, roemt diens vindingrijkheid in de vriendschap, en hoe beminnelijke voorbeelden verhaalt hij daarvan! En hoe beklaagt hij het dan reeds begonnen verval van deze door de ziel geïnspireerde levenskunst.

Tot de beminnelijkste passages uit Huets persoonlijke herinneringen behooren de bij gelegenheidsgedichten van Potgieter ter toelichting meegedeelde intieme souvenirs. Daar is Huet een meester in het vaderlandsche minutieuse realisme, den lateren Van Deyssel waardig. Wie moeite heeft voor den plechtigen en deftigen Potgieter meer dan een koele belangstelling te hebben, hij leze of herleze deze herinneringen van Huet, die meer nog dan Verweys diepgaande studie door hun levendig persoonlijk accent daartoe geschikt zijn. Ik beken, dat sinds vele jaren mijn waardeering voor Potgieter den inslag van persoonlijke genegenheid dankt aan dat kostelijk en bevallig gelegenheidsgedicht, door hem met St. Nicolaas geschreven bij de koets met den schimmel voor Huets zoontje Gideon, waarin het traditioneele Sinterklaasrijm uitzonderlijk tot een klein wonder van speelsche poëzie bij een stuk kinderspeelgoed werd. En onvergetelijk dat ranke rijtuigje, zooals zich Potgieter het verbeeldde in zorgelooze lilliputterpracht zich onaantastbaar bewegend temidden van het in den grijzen Londenschen mist jagend verkeer.

Potgieter heeft wat hij in Huet en diens omgeving vond meermalen in zijn werk geuit, maar nooit zoo veelzeggend als in die regels uit Op Sorghvliet

> Er heerste hier, bij de' eerbied voor 't verleden,
> Waar Holland nog der wereld oog door boeit,
> Een geestdrift ter ontwikkeling van het heden,
> Die maar te vaak slechts onder de asse gloeit.
> O heugenis van dichterlijke dromen!

De critiek op Cats, die van grooten invloed is geweest op de minachting, welke vrij algemeen voor dien bezadigden en zelfvoldanen vertegenwoordiger der middelmatigheid en vrome gemakzucht bestaat, kan licht tot misverstand leiden en heeft dat ook gedaan. De tegenstrijdigheid tusschen aanval en waardeering die elkaar afwisselen, is grootendeels slechts schijnbaar en een typisch voorbeeld van Huets neiging om wat hij te scherp gezegd maar toch niet te verzwijgen achtte, met een hoffelijk gebaar, dat ook wel wat hoogmoedig neerbuigend en quasi toegeeflijk was, weer te verzachten, maar trouwens zijn de scherpst vonnissende woorden uit dat stuk slechts veronderstellenderwijs als oordeel gegeven en dan ook tusschen aanhalingsteekens geplaatst. En overigens was het niet alleen

neerbuigende tegemoetkomendheid, waardoor Huet in datzelfde stuk toch ook nog waardeerende woorden voor Cats over heeft, maar besef van de qualiteiten die hem, hoe verstoken ook van alle heilig vuur, voor het overige eigen waren. ‘De fijnheid zijner waarnemingen moge niet evenredig zijn aan haar massa, die massa is monumentaal; en men kan naar waarheid van hem getuigen dat hij een eerbiedwekkende hoeveelheid menschelijk leven in zijn voorraadschuren bijeenverzameld en aan de nakomelingschap vermaakt heeft.’

Wij willen hier geen discussie openen over de vraag, of er een andere keuze met meer recht gedaan had kunnen worden uit Huets litteraire karakteristieken. Ook al zijn deze stukken niet alle in den vollen zin des woords portretten, al is dat van Hooft meer een schets en dat van De Genestet een grafrede, - maar een blijk tevens van Huets hem te vaak ontzegde piëteit -, het lijkt mij een moeilijk uitvoerbare taak uit Huets critische geschriften een keuze te doen, die beter dan deze hemzelf en in de portretten den geest en de tradities van zijn volk kan teekenen.

Huet moge geen dichter geweest zijn en meer dan eens blijk hebben gegeven bij de beoordeeling van poëzie op onzekere paden te geraken, dat hij niettemin een dichterlijke geest was, bewijst de voorname fantasie in zijn Persoonlijke herinneringen, het prachtige slot met name, en dat hij de hooge functie van den dichter in de samenleving besefte, bevestigen zijn woorden: ‘Dichters, wanneer zij iets beteekenen, beteekenen veel. Hun fluistert de genius der menschheid het wachtwoord der toekomst in; zij spannen den boog in hun eenvoudigheid, en treffen den tijdgeest tusschen de voegen van het harnas; zij spreken de gedachten uit van vele harten.’

Wij kunnen hier niet over alle genoemde deelen even uitvoerig zijn. Met bijzondere ingenomenheid begroeten wij intusschen de uitgave van Gorters Mei in deze serie, in de eerste plaats omdat deze als klassiek bezit van de eerste orde in onze letterkunde hier niet gemist kan worden, maar ook om de belangrijke inleiding van Prof. Van Eyck, welke tot een afzonderlijke beschouwing en discussie uitnoodigt, die echter niet op deze plaats kan worden ondernomen. De beide deelen middeleeuwsche ridderpoëzie en drama's van Vondel zijn niet zoo tenvolle in deze serie overtuigende uitgaven. Het is natuurlijk moeilijk een evenredige verdeeling te vinden van de uitgaven die om hun uitnemend klassiek karakter in de serie moeten worden opgenomen en die welke vooral in aanmerking komen om meer onder de aandacht te worden gebracht dan er gewoonlijk aan besteed wordt. Ik zou de wensch willen uitspreken, vooral de laatste categorie in deze serie ruim te vertegenwoordigen, zonder overigens de keuze van klassieke meesterwerken natuurlijk tezeer te beperken.

Het spreekt vanzelf dat ook een keuze uit Vondels drama's wordt gepubliceerd, maar men deed m.i. beter daaruit minder bekende te kiezen dan zoo beroemde als de Gijsbrecht van Aemstel, in de plaats waarvan wij hier naast Palamedes en Maagden gaarne bijv. het Pascha opgenomen hadden gezien. De inteekenaars op deze serie zullen toch voor het meerendeel reeds in andere uitgaven zulke meesterwerken in hun bezit hebben, en na de vele en voortreffelijke Vondeluitgaven van de laatste jaren, zou dan ook een keuze uit minder bekend werk van Vondel aan te bevelen zijn, terwijl de waarde van zulk een uitgave in deze serie dan, als met de Mei het geval is, door een inleiding van bijzondere hoedanigheden verhoogd diende te worden. Dat is hier echter niet het geval. De inleiding op dit deel, evenals die op den bundel middeleeuwsche ridderverhalen is zwak, althans van een groot peilverschil met die op andere deelen; zij leveren geen nieuwe bijdrage tot het inzicht in deze stof, wat men er toch gaarne van wil verwachten. De inleiding bij den bundel tooneelspelen van Vondel lijdt bovendien aan het bezwaar, dat zoo dikwijls de katholieke Vondelstudie in ons land aankleeft, nl. dat eener haast onbeperkte verheerlijking. Schrijvende in den toon van De Heer is groot en Vondel Zijn profeet verdiept men het inzicht in het werk niet, en zonder te miskennen, hoeveel er van Roomsche zijde tot de kennis van Vondel met name door wetenschappelijk onderzoek is bijgedragen, moet op deze schaduwzijde ervan weleens worden gewezen. Of men Vondel al in steeds hooger toonaarden prijst, daar wordt niemand iets wijzer van. Deze inleiding is bijzonder dithyrambisch, in dezen trant: ‘Vondels tooneelkunst behoort tot het hoogst bereikte in onze Nederlandse Letteren, en waar zijn treurspel is gestegen tot de hoogste hoogten van zijn kunnen zoals in zijn onvergelijkelike Lucifer, ook tot het allerbeste in de taalkunst van heel de wereld.’ Liever bij een volgenden bundel een doordringende en evocatieve inleiding van Brom dan deze nietszeggende lofzangen.

Het is natuurlijk niet geheel te vermijden, dat sommige dezer uitgaven, vooral uit de middeleeuwsche letterkunde, ten deele bloemlezingen worden, maar het blijft toch een afwijking van den opzet, die men zooveel mogelijk dient te beperken. Bij het eerste deel, dat in deze serie verscheen, Middeleeuwsche geestelijke epiek, merkten wij dit op, het geldt nog meer van dezen bundel ridderverhalen. Wij vinden daarin verscheidene brokstukken van fragmenten. Te waardeeren is echter, dat enkele weinig bekende stukken uit de middelnederlandsche ridderepiek hier tot hun recht komen, met name de fragmenten over den Trojaanschen oorlog van Segher dien Gotgaf en de roman van Heinric en Margriete van Limborch van Hein van Aken, dien Albert Verwey destijds voor zijn studenten in

hedendaagsch Nederlandsch heeft naverteld (na zijn dood uitgegeven door zijn dochter Mevr. Dr. M. Mees-Verwey, bij Mees, Santpoort). Wij laten hier uit het Prieel van Trojen een passage volgen over den wapenstilstand:

> In 't derde jaar dat men ze bezat (= belegerde)
> Waas 't XL dage t'enen stonden
> Vrede, die ze in Meye begonden:
> Doe stonden bloemen in 't schone dal
> Ende men hoorde die vogele al
> Zingen blijde ende vrolike;
> Die woude waren loves rike,
> Elke naturelike vrucht
> Temperde onder die goede lucht.
> Die van Grieken waren vro
> Des vreden, ende die van binnen toe -
> Ik wane, dies nieman en droefde,
> Die daar hadde zo groten moed,
> Dat die vrede zo lange stoed.

Het boek draagt ten onrechte den ondertitel Frankische romans; het grootste deel van wat erin staat, rekent men naar de gebruikelijke indeeling tot de klassieke en oostersche romans.

Een zeer gelukkige keus is de herdruk van het in 1847 posthuum uitgekomen verhaal van Petrus van Limburg Brouwer, Het leesgezelschap van Diepenbeek, door Prof. De Vries met een aardige en instructieve toelichting ingeleid. De geleerde klassicus heeft dit geestige boekje tot zijn verpoozing geschreven. Het is de geschiedenis van een domineesberoep naar een Geldersch dorp, en het is tegelijkertijd een amusant verhaal en een interessant cultuur-historisch document. Want het behandelt in een geestig beschreven ‘geval’ de opkomst van de vrijere Groninger richting in de theologie tegenover de rechtzinnige kerk en vooral haar kleine vasthoudende dienaren, in de kerkeraden. Het is zoo levendig en natuurlijk geschreven als men in de negentiende eeuw maar weinig aantreft, vrij van het litteraire styleeren waarin Potgieter voorging, en vol ondeugende spot, die den schrijver tot een geheel aparte figuur maakt, een soort van vroegen Willem Paap. Er komen kostelijk persifleerende scènes in voor. Het is in zijn strijd tegen kleengeestigheid en geestdrijverij meer dan de beschrijving van een bepaalde episode uit onze aan kerkelijke geschillen zoo rijke geschiedenis, het krijgt een meer dan tijdelijke beteekenis door de wijze waarop de schrijver de kleinheid en onverdraagzaamheid doorziet en hekelt. De inleider merkt er dan ook over op: ‘Het liefdeloos verketteren van andere

meningen behoort nu eenmaal tot het wezen van het bekrompen verstand, dat zich vastklampt aan wat de traditie voorschrijft. Op alle gebieden van geestelijken strijd, waarin de massa betrokken wordt, in politiek zowel als in godsdienst, ontmoet men steeds weder diezelfde onverdraagzaamheid: hoe kleiner het verstand, hoe onverzettelijker de overtuiging en hoe hardvochtiger het oordeel. De uitgave van dit bijzonder aardige boek is een soort van eerherstel. Het is te hopen dat deze serie nog herhaaldelijk tot zulk een 'daad van eenvoudige rechtvaardigheid' aanleiding zal geven.

ANTHONIE DONKER

De gulden legende vandaag
Fr. V. Oldenburg Ermke, Broeder Ambrosius
Het Spectrum, Utrecht, z.j.; f 1.90 geb.

Het is merkwaardig, hoe al zulke middeleeuwse prozaboeken als de Legenda Aurea van Jacobus de Voragine, het Bijenboek van Thomas van Cantimpré of de Physiologus, boeken die bij hun ontstaan zelf reeds een lange geschiedenis achter de rug hadden en vaak hun oorsprong uit duistere aziatische bronnen, hun nauwkeurige equivalenten bij oeroude Chinezen bezaten, hardnekkig in allerlei omvormingen zijn blijven voortleven tot op de huidige dag. Iedere tijd heeft de verhalen daaruit opnieuw verteld en ze beschrijvend, hun zin op eigendunkelijke wijze geïnterpreteerd. Dit is juist hun diepste waarde: dat ze voor velerlei zin vatbaar zijn en de oude beelden haast elke nieuwe visie verdragen.

Niet altijd is bij de omwerkingen de afkomst duidelijk herkenbaar; soms bleef alleen de geest en slechts weinig van de gestalte behouden. Maar meestal is de gang van zaken juist omgekeerd, en krijgen de vertrouwde figuren en gebeurtenissen maar een dunne laag modern vernis, genoeg om ze ook de geest te ontnemen van vrome overgaaf en wijsheid, die uit dergelijke middeleeuwse folianten ons tegenwaait. Alleen de schrijver wiens wereldbeschouwing nauw verwant bleef aan die der monniken van een verdroomde en godzalige gothiek - en zulken treft men onder de katholieke schrijvers van heden eerder aan dan elders, al blijven ze ook hier zeldzaam genoeg - alleen degeen die op deze wijze ietwat 'buiten onze tijd' staat, zal in zijn omgewerkt relaas iets van de kaarsenschijn, de oude wierookgeur, het ruisen van de gouden paramenten onbewust bewaren. Het heeft een eigenaardige bekoring voor wie de zintuigen daartoe bezit, maar het is een element dat geen nadere critiek verdraagt. Men aanvaardt het vreugdevol, - of men verwerpt het. In 'Broeder Ambrosius' werd stof en geest van zulke lieflijke legenden in zekere mate vastgehouden. Niet geheel toevallig, omdat de

kern van dit vrij simpel opgezet en smukloos neergeschreven verhaal bewust ontleend is aan de oude legende van den monnik, die peinzend over de eeuwigheid, duizend jaren lang luisterde naar het fluiten van een vogeltje, een thema van onkennelijke ouderdom, dat - gelijk men weet - Marie de France al evenzeer bekoord heeft als Albert Verwey.

De heer van Oldenburg Ermke laat dezen monnik in een romantisch-vertakt gebeuren ontwaken in onze eigen tijd, met een nauwgezet realisme dat de middeleeuwers, die waarlijk niet keken op duizend jaar, omdat zij meer besef van de eeuwigheid hadden dan wij, te eenen male vreemd was. De tijdeloosheid waarvan Caesarius van Heisterbach zijn monnik een besef wilde geven, is hier begrijpelijkerwijs teloor gegaan in het anecdotische van den oud-indisch-man, die aan een soort mystieke persoonsverdubbeling of geheugenstoornis lijdend, zich met den monnik uit de tiende eeuw identificeert, vreemd in de hedendaagse wereld staat, een schuchtere poging doet om er zijn oud-christelijke opvattingen in te doen gelden, en die... tenslotte in de politiek verzeild raakt. De ontknoping komt pas als zijn 'ware' zelf, dat van den oud-indischen militair, terugkeert in dien mislukten idealist en er van zijn schijngestalte slechts overblijft: het standbeeld in een slotpark. 'Er stond een hekje om hem heen, waaraan een bordje hing met het opschrift: Monnik met boek, Plastiek uit de Tiende Eeuw, Materiaal onbekend.'

Hoe aardig de vondst ook is, een dergelijke compositie en summiere bewerking van zulk een veelomvattend gegeven had hachelijk kunnen zijn, ware het niet, dat de schrijver met een haast kinderlijke eenvoud van geest (ondanks de zwaarwichtigheid hier en daar) schot en beelding aan zijn vertelling had weten te geven. Hij is een goed verbeelder, en dat is vóór alles iemand, die vlot en suggestief werkt en ook het onwaarschijnlijke waar, het onverantwoordelijke aanvaardbaar weet te maken. Het is hier bovenal om de vertelling begonnen, die geen grote pretenties heeft, maar de betrekkelijkheid der dingen, de onaardsheid van alle vroomheid belijdt. Ze is ook niet gespeend van een schuchtere humor, - gesmoord kinderlachen in een kathedraal, en had bij scherpere doorwerking, in handen van een subtielere geest, - maar waar blijft dan de vroomheid? - een klein meesterwerkje kunnen worden. Dat is thans niet het geval, al heeft 'Broeder Ambrosius' zijn verdienste als een lief en een goed leesbaar boekske.

ALBERT HELMAN

Van Wessem, zie Chasalle
Constant van Wessem. Jacht op Bonaparte
A.W. Bruna en Zoon's Uitg. Mij. N.V., Utrecht; f 3.90, f 4.90

'Een Talleyrand-roman' noemde Constant van Wessem in de ondertitel deze vierde biographie, welke van zijn hand verscheen. Daarnaast vermeldt zijn bibliographie, vóór in het boek afgedrukt, nog een zestal romans. Hij kent dus het klappen van de zweep en er staan bovendien in dit lijstje titels - ik denk vooral aan 'De Vuistslag' - welke aangename herinneringen oproepen aan rustige uren, doorgebracht met boeiende, goed geschreven lectuur.

Toch vraagt de criticus zich met enige weemoedigheid af, waarom Van Wessem zijn publicaties onder het pseudoniem Chasalle hier vergat of achterwege liet. Het is een feit, dat de litteraire Siamese tweeling Kelk-Chasalle haar fantaisistisch verleden wel terdege moet hebben afgezworen, alvorens de beide romanschrijvers C.J. Kelk en Constant van Wessem te kunnen worden. Maar dit feit neemt niet weg, dat bijvoorbeeld 'De clowns en de fantasten' van den heer Chasalle meer tot herlezen noden dan de romans van Constant van Wessem.

Niet zonder wijsneuzige, paedagogische opmerkingen werden deze herinneringen opgehaald ter gelegenheid van het verschijnen van Van Wessems tiende 'roman-boek', omdat dit de indruk wekt, dat zijn kwaliteit heeft geleden onder de drang van het tempo dezer productie - voor een fantaisist een doodzonde, nietwaar?

Ziehier een citaat: 'Hem bleef zichzelf genoeg. Hij speelde slechts mee als zijn eigen figurant, terwijl hij een ieder de voorstelling liet, dat hij de hoofdrol ambiëerde. 'Elders komt een diplomaat, met een verzameling van al zijn waardigheid naar binnen'. Het meest tekenend voor mijn bezwaren is wellicht nog de volgende noot, geplaatst waar de auteur Napoleon laat spreken over de Venus van Milo: 'De goedgunstige lezer vergeve dit anachronisme, overigens zo wel geplaatst. Van het bestaan van het beroemde beeld had Napoleon namelijk eerst op zijn sterfbed kunnen vernemen. De schrijver... die wel wat veel vraagt van de 'goedgunstigheid' van den lezer, hoewel de rijkdom van zijn stof hem waarempel toch geenszins noopte, zijn toevlucht te zoeken bij dergelijke 'vondsten'. De rijkdom van de stof... de Franse revolutie, de figuur van Napoleon, het leven van Talleyrand, wat kan een auteur nog meer verlangen? Hoeveel auteurs bleken aan een fragment van deze stof niet ruimschoots genoeg te hebben? Hoe zou men een onleesbaar boek kunnen schrijven op dit thema?

'Jacht op Bonaparte' is dan ook in het geheel geen 'vervelend'

boek. Integendeel, men leest het, geboeid en gespannen. Het is in deze dagen, welke tegelijkertijd zoveel overeenkomst vertonen en in zo menig opzicht in tegenstelling zijn met de Napoleontische tijd, bovendien in hoge mate 'actueel'. Maar de schrijver is beneden de maat van zijn stof gebleven. Hoeveel daar beneden, doet weinig terzake. Waar het om gaat, is dat de lezer niet een indruk krijgt, alsof de schrijver getracht heeft, zich met zijn stof te meten. Dat is beslissend om het plaatsje, in de boekenkast vrijgemaakt voor de nieuwe roman van Van Wessem, vrij te houden en om, in afwachting van wat komen kan, nog eens Chasalle te herlezen.

HALBO C. KOOL

Tusschen twee schotels
J.W.F. Werumeus Buning, Nieuwe avonturen met een pollepel
H.J.W. Becht, Amsterdam, z.j.; f 2.50 geb.

Ik moet zeggen, dat ik zelden met zooveel plezier een boek ter bespreking heb ontvangen, als deze culinaire avonturen van een dichter. Ten eerste is het een aanwinst voor mijn keuken en disch, ten tweede is het amusante lectuur en ten derde - maar dat is eigenlijk ten eerste - doet het een mensch altijd genoegen, een medemensch te ontdekken, die er dezelfde liefhebberijen op na houdt. Want zoowel Werumeus Buning als ik schijnen op deze wereld geplaatst te zijn om verzen te schrijven en eten te koken. Om de waarheid echter getrouw te blijven moet ik er hier onmiddellijk bij zeggen, dat er tusschen de prestaties van Buning en mij op deze beide terreinen aardig wat verschil bestaat. Maar ja, er moet nu eenmaal groot en klein op de wereld zijn, en daarom schaam ik mij niet bij deze mijn hulde te brengen aan iemand die op mijn eigen gebied, mijn meester is. Bovendien houdt mijn erkenning van Buning's meesterschap nog geen beate bewondering in en ik ben zelfs wel eens zoo vrij met hem van meening te verschillen, niet zoo zeer op het gebied der poëzie, als wel op dat der kookkunst en dat is toch waar wij het hier over moeten hebben.

Nu is het niet zoo eenvoudig om over een boek over het koken te schrijven, tenminste niet voor een boek, zooals deze 'Avonturen', dat behalve zijn culinaire waarde, ook nog een andere heeft en wel die, van een aangenaam leesbaar werkje te zijn vol citaten en verwijzingen naar de klassieke literatuur der kookkunst. Het klinkt wellicht vreemd voor hen, die dat genoegen nooit ontdekt hebben, maar het lezen in een kookboek is een heel plezierig iets. Liefhebbers van het bereiden van uitgelezen spijzen verdiepen zich ook gaarne in de

theorie en lezen even geboeid recepten, als de sensatiezoeker zijn detective-stories. En het is op deze eigenschap der kookkunstminnenden, waarop Buning in zijn kookboek evenzeer heeft gespeculeerd als op hun hunkerend gehemelte. Hij geeft recepten, zeker, maar hij praat ook over die recepten en langs die recepten en achter die recepten aan met vele kostelijke 'terzijdes' en 'tusschen twee haakjes'. Zijn 'Avonturen' zijn dan ook boeken voor ingewijden, er uit leeren koken kan men stellig niet. Maar is men echter de grond beginselen der kookkunst machtig en beschikt men over eenig talent en ambitie, dan zijn deze boeken een bron van wetenschap, aangenaam voorgedragen met de fantasie en menschenkennis eens dichters.

Ik heb wel eens hooren mompelen, dat de recepten van Buning niet practisch uitvoerbaar zijn. Dit nu kan ik met de grootste stelligheid en aan de hand van eigen ervaring tegenspreken. Ik wil niet zeggen, dat ik alles uit deze kookboeken geprobeerd heb, maar veel er van is toch met succes uit mijn keuken op mijn tafel gekomen. Bovendien heb ik vele van zijn recepten geverifieerd in Fransche en andere uitheemsche kookboeken en wat hij zegt is gewoonlijk waar. Natuurlijk ben ik van tijd tot tijd wel eens een andere meening toegedaan en verbeeld ik mij wel eens met minder omslag een even goed resultaat te bereiken, maar dat zegt niets tegen deze recepten en het kan best aan mij liggen. Ik houd nu eenmaal wel van een goed gemengde slasaus en ik vind mijn Lièvre à la Royale met belangrijk minder onkosten een allerplezierigste schotel. En trouwens, hoe wil men op papier over deze zaken spreken? Hier zou de practijk alleen uitkomst kunnen brengen met een keuken, een tafel en een jury. En neen, daar waag ik mij toch niet aan, want ik zei het u al. Ik erken Buning's meesterschap.

C. EGGINK

Het on-echte kind
K. van der Geest, Margreet
H.P. Leopold's Uitg.-Mij. N.V., Den Haag; f 2.90, f 3.90

In de drie boeken, die aan 'Margreet' voorafgaan, heeft Van der Geest zijn figuren telkens ondergeschikt gemaakt aan de natuur of aan de topografische bizonderheden van hun woonoord, de zee of een eiland. De menschen in zijn 'Eiland in de Branding', 'Thuiskomst', 'Wrakhout' waren veeleer speelbal hunner omstandigheden dan beheerschers van het hun toegemeten levensgebied. Zijn psychologie beperkte zich tot het algemeene, zij daalde nimmer in het bizondere af. Zijn verhalen behelsden de lotgevallen van wilkeurigen, het waren zeelieden of strandvonders, sterk van de wereld afgesloten eilandbewoners, eenzamen, schipbreukelingen van het

lot, dat verwoed was en groot, een razende zee, een smorend isolement. De zielen dezer menschen namen de kleur aan van hun winderige, zanderige, zilte omgeving.

Niet geheel is hij in 'Margreet' van dezen grondtoon afgeweken, maar wel ten deele. Wanneer hij zijn verhaal inzet met Margreet - 'Margreet van den dominee, zooals men haar noemde,' dan blijft gansch het verdere verhaal doordrenkt van de eenzaamheid, welke hij deze Margreet meegaf. Maar het is niet meer de algemeene eenzaamheid van strand, wind en zee, het is die eener bizondere psychische gesteldheid, die van het 'onechte' kind. Margreet is het kind van den dominee, bij wien haar moeder, een arme weduwe, korten tijd huishoudster was. Natuurlijk moet zij vóór de bevalling de pastorie uit en de dominee koopt voor haar een oud, verwaarloosd huis in een stille stad. Daarin groeit Margreet op in de verlatenheid, want de moeder heeft alleen het 'echte' kind, uit haar huwelijk, lief. Als deze halfzuster sterft, is Margreet eerst recht afgesneden van het verwarmende eener moederlijke liefde. Het kind heeft dat vacuum om zich heen van geen gewenscht kind te zijn, eerder een verwenscht. Als daarop ook haar moeder sterft, blijft Margreet alleen in het huis achter en men vreest reeds haar hier oud te zullen zien worden, na ongewenscht te zijn geboren en ongewenscht te hebben gevegeteerd.

Het knappe van het boek is m.i., dat met één ruk het aspect van Margreet's bestaan verandert. Wat niemand had verwacht, geschiedt: zij trouwt Zij krijgt een man, Jan Jacob, die tot het langzame, beschouwelijke type behoort. Hij is door ouders opgevoed, die nooit veel hebben uitgevoerd, die elk werk, dat zij deden, gaarne en veelvuldig onderbraken om eens naar de lucht te zien of naar een schuit op de rivier, naar een grazende koe, een zonsondergang, een bloem. Deze Jan Jacob is een vischventer, hij heeft die zelfde hoedanigheden geërfd. Hij is goed en rechtschapen, langzaam en beschouwelijk. Margreet trekt met dezen man naar zijn visschersdorp, zij krijgt er haar kinderen, zij geeft de natuurlijke reactie te zien op zijn droomerigheid, zij wordt een verwoed ijveraarster voor vooruitgang, voor welstand. Zij overwerkt zich, zij is de ziel van de negotie, winkelierster, later leidster van een tamelijk samengesteld bedrijf. Maar in wezen blijft zij dezelfde, haar eenzaamheid gaat onder al die beslommeringen niet te loor, die blijft haar bij als het meest wezenlijk haar ingeschapene.

Ten slotte kan Van der Geest het niet ontgaan ook in dit boek de overweldigende verschijning van de zee als regelende macht in te voeren en aan het einde drijft hij de psychische verwikkelingen van Margreet op de spits, vrijwel zonder ze te noemen. Zijn bijna wezenlooze verteltrant krijgt op het laatst felheid en vaart. Het is of er een

nieuw element in hem wordt geboren, dat hij plotseling met sterke trekken benut.

Ik acht dit 'Margreet' weder een stijging in de lijn zijner ontwikkeling, die met 'Wrakhout' even scheen te haperen. Zijn werkwijze verschilt niet zooveel van die in vorige boeken, het verhaal vertelt zich, zonder kantige afscheidingen, zelf voort in een murmelenden stroom zonder veel verheffingen of dalingen, zooals wij dat, in een dieperen, kleurverscheidener toonaard, van Van Schendel kennen. Maar ditmaal schijnt er iets van de verhaalvaardigheid te zijn bij gemengd als waarin Coolen een meester is. Het ligt niet in een versnelling van tempo maar veeleer in een talrijker en vooral duidelijker herkenbare groepeering van bijfiguren. Van der Geest laat zijn menschen niet meer zoo eenzaam in het niets, hij brengt ze intenser in aanraking met hun medemenschen en ontwikkelt misschien op die wijze zijn figuren wat verder door dan tot nu toe het geval was. Die Jan Jacob b.v. heeft een grootere en eigener vitaliteit dan welke figuur ook in vorige boeken, hij bezit een typisch landelijke traditie, die van den landbouwer van oudsher, ook al waren zijn ouders dan reeds van hun gronden vervreemd; het is niet toevallig, dat zijn oom, vaders broer, nog zulk een hardnekkige, schraperige oude boer is. Deze Jan Jacob herinnert met enkele, soms lachwekkende, trekken aan den onvergankelijken 'Jongen Jochem' uit Reuter's groote landhistorie. Jan Jacob, die in zekeren zin het volle, menschelijke vertegenwoordigt, vormt een uitgelezen contrast met de schraalheid van Margreet's uitzonderlijkheid, haar eenzaamheid, die haar figuur en met haar het heele boek blijft overwazen.

C.J. KELK

Instrumentenfetichisme
Maurits Dekker, inc. Pius beveelt
Bruna en Zoon, Utrecht; f 3.25, f 3.95

In 'Inc Pius beveelt' (een op het eerste gezicht vreemde doch in den loop van het verhaal bevredigend verklaarde titel) zet Dekker een 'lijn' van zijn talent door, die der psycho-pathologische belangstelling zoo men wil, welke in tegenstelling met zijn politiek-polemische en historische werken de m.i. zuiverste en beste (in den zin van goed, beter, best) weerspiegeling is van zijn literaire persoonlijkheid. Een ietwat lugubere romantiek, iets wat buiten de 'gewone' psyche van den mensch ligt, zelfs aangenomen dat die gewone psyche zeer ongewoon kan zijn, en die als een protuberans der phantasie is te beschouwen paart zich op gelukkige wijze aan een psychologisch gefundeerd gegeven. Immers, hoe onwaarschijnlijk het ook moge klinken, dit geval van 'instrumenten-

fetichisme', waarbij men willicht het woord fetichisme minder in den sexueel-pathologischen zin dan wel in den ethnologischen zin dient op te vatten, is niet, zooals men wellicht zou veronderstellen een bedenksel, of zoo het al een bedenksel is (d.w.z. niet geparafraseerd naar een bepaald geval, hetgeen de opzet en uitwerking niet doet vermoeden) geenszins onbestaanbaar, want nog in den herfst van 1939 is een soortgelijke (doch geenszins identieke) 'misdaad' te Rotterdam behandeld. Het verslag in de N.R.C. van 5 September 1939 luidde als volgt:

'De 52-jarige chef-monteur van het gemeentelijke lichtbedrijf te Gouda, A.K., gedetineerd, heeft terecht gestaan als verdacht van diefstal van een groot aantal lampen, stopcontacten, verfkwasten, gereedschappen, bussen olie en benzine ten nadeele van het bedrijf, waar hij werkzaam was.

Over verdachte, in wiens woning de ontvreemde voorwerpen zijn aangetroffen, is een psychiatrisch rapport uitgebracht door Dr. W.N. Donkersloot. De psychiater komt tot de conclusie, dat verdachte gehandeld heeft onder een dwangneurose en derhalve niet aansprakelijk gesteld kan worden voor zijn daden, De dwangneurose is ontstaan tengevolge van moeilijkheden, die verdachte in zijn huwelijksleven heeft ondervonden. Naar getuige's meening heeft men hier te doen met een geval van fetichisme.

De directeur van het gemeentelijke lichtbedrijf, de heer J.B. van Hoorn zeide, dat verdachte, over wiens werk men steeds tevreden is geweest en die het volledige vertrouwen genoot, een eigen magazijntje van gereedschappen en electrische onderdeelen had ten einde in spoedgevallen geheel zelfstandig te kunnen optreden. De waarde van hetgeen ontvreemd is bedraagt ongeveer *f* 300, -.

Verdachte blijft bij zijn reeds in het voorloopige onderzoek afgelegde verklaring, dat hij de weggenomen voorwerpen slechts heeft willen bewaren. Het is nooit in hem opgekomen er iets van te verkoopen of er van te gebruiken. Hij had alles op den zolder verstopt en het was zijn eenige bezigheid, als hij thuis was, de gereedschappen op te poetsen en zich in hun blinkend aanzien te verlustigen. Dat was mijn eenige liefhebberij, zegt verdachte, er aan toe voegend, dat hij geen gemakkelijk leven had.

De vertegenwoordiger van het O.M. meent, dat dit een duistere zaak is, omdat niet gebleken is, welke motieven verdachte voor zijn daden had. Als reactie op een ongelukkig huwelijksleven zijn die daden vreemd. Spr. onderwerpt zich echter aan het oordeel van den psychiater en eischt ontslag van rechtsvervolging.

Mr. M. Hes uit Amsterdam, wiens pleidooi steunt op het psychiatrische rapport van dr. Donkersloot komt eveneens tot de conclusie, dat verdachte zal moeten worden ontslagen van rechtsvervolging. Pleiter

verzoekt de rechtbank verdachte onmiddellijk in vrijheid te stellen. Na raadkamer heeft de rechtbank dit verzoek ingewilligd.'

Hiermee is tevens als het ware een synopsis gegeven van Dekker's laatste boek, zij het dan ook, dat diens hoofdfiguur pas door sluiting van de zaak tot 'stelen' komt om nog iets van de instrumenten, waarmee hij jaren lang gearbeid heeft, te redden, terwijl ook in Dekker's roman de 'schuldige' niet voor het gerecht gedaagd wordt, doch zelfmoord pleegt.

Het is noch in het algemeen noch in dit bijzondere geval bepaald noodig bij een schrijver aan te toonen, dat zijn verhaal 'waar gebeurd' is: er zijn tallooze goede romans, waarbij men de theoretische mogelijkheid zelfs niet kan bewijzen of navoelen, doch een mensch is een mensch en een psycho-pathologisch geval een psycho-pathologisch geval en een combinatie van deze elementen moet (naar mijn gevoel althans) hetzij op feiten berusten, hetzij 'visionnair' juist zijn, om duidelijk te zijn: ik heb er geen bezwaar tegen indien men een overigens als mensch beschreven wezen, dat echter 27 teenen aan elken voet bezit, naar de maan laat springen, doch een overigens volledig als mensch voorgestelde figuur kan dat niet, zèlfs niet in de literatuur, want de wijziging (27 teenen) is niet voldoende om ons de 'mogelijkheid' tot het naar de maan springen te suggereeren. Er zijn ten slotte grenzen... misschien nog niet eens zoozeer op lichamelijk, dan wel op psychisch gebied. Deze grenzen zijn vaag, want het feit, dat een schrijver iets heel geks bedenkt, duidt wellicht reeds op bestaanbaarheid, doch is het er niet, dan kunnen wij ons troosten, dat hij zooiets ook niet bedenkt...

Het 'vreemde' verhaal van Dekker wint m.i., doordat het niet zinloos is, (het zou dan natuurlijk nog eenige mooischrijversche waarde kunnen hebben) geen wonderlijke vrucht is van een al te zeer uit het lood geslagen, zij het ook brillant beeldenden geest, maar een 'greep uit het dagelijksch leven'. Want, en dit moet de schrijver m.i. beseft hebben: indien men zoo onbekommerd doorborduurt met welhaast alle middelen der moderne schrijfkunst, die zoo wij weten lang niet conservatief zijn, dan moet als tegenwicht het beschrevene wortelen in vasten bodem, wil men het boek niet als desnoods superieur amusement, als l'art pour l'art van de zinnen of den geest beschouwen, wil men het kunnen vergelijken met Dostojewsky of Maupassant in plaats van met Maldoror of Joyce. En deze laatste, min of meer losweg neergeschreven namen verleenen dit boek van Dekker tevens zijn plaats, de waarde, die het toekomt. Want na lezing van elk boek kan men er verschillende namen bijhalen: iets van dezen of genen heeft elk literair werk, hoe persoonlijk het ook in wezen is (er zijn grenzen...) doch bij 'Inc. Pius beveelt' denkt men aan goede, aan groote namen.

R. BLIJSTRA

Om de unie: het streven naar eendracht
mr. J. Linthorst Homan, Aanpakken!
Dezelfde, in vaderlandschen zin
H.D. Tjeenk Willink & Zn. N.V. Haarlem; f 0.40; f 0.60
Dr. P.H. Ritter jr., Wie zijn de drie mannen van de Nederlandsche unie?

Hollandia drukkerij N.V. Baarn

Op de brochures van Mr. Linthorst Homan is met de oprichting der Nederlandsche Unie en den grooten aanhang door deze in korten tijd verworven, reeds een geheele reeks van gebeurtenissen gevolgd, waardoor men ze niet meer alleen als geschriften beoordeelen kan maar moet zien in het kader van de geschiedenis van ons land in de afgeloopen maanden sinds wij in den oorlog werden betrokken. Inzoover de Nederlandsche Unie inmiddels voorwerp is geworden van practische politiek, van politieke discussie en actie, kunnen wij er op deze plaats niet op ingaan, maar men kan en dient deze brochures los daarvan te beoordeelen en doet daar goed aan. Want om de geschriften van Mr. Linthorst Homan en de stichting van het driemanschap recht te doen wedervaren, moet men ze beoordeelen naar hun uitgangspunt: de g e z i n d h e i d , de overtuiging waarvan ze zijn uitgegaan. Dit gebeurt veel te weinig en kan niet genoeg gebeuren. Deze gezindheid is een oprecht Nederlandsche geest, bewust van de waarde der tradities en beginselen welke diep in ons volk leven en het dat groote aanzien in de wereld hebben doen verwerven, dat het van oudsher geniet, en bewust van de noodzakelijkheid van vernieuwing der tegenwoordige maatschappij, die hier, gegeven de internationale malaise van de laatste tien jaren en daargelaten het voor of tegen van het heerschende maatschappelijke stelsel, naar verhouding wel niet slechter functioneerde en in verscheidene opzichten ook wel degelijk beter dan elders, maar die nu door den loop der gebeurtenissen het proces der diepgaande structuurveranderingen in de samenleving in een plotseling verhevigd en versneld tempo ondergaat. Dat de tempoverandering van productie, handel en verkeer in verhouding tot vroeger en de nood der werklooze massa's tezamen dringend een ingrijpende reorganisatie van de maatschappij en haar bestuur eischen, waarbij deze verouderde methoden van beheer dient op te geven, beseffen de leiders dezer beweging, zooals elk sociaal denkend en door verantwoordelijkheidsbesef bezield mensch het met hen beseft, maar wat door andere om radicale hervormingen roepende bewegingen door kortaangebonden voortvarendheid en simplistische voorstellingen wordt miskend en overboord geworpen, dat beseffen zij tevens, wat zeker voor een klein land als het onze bij

uitstek geldt: radicale hervormingen in organisatie en bestuur der maatschappij, de instelling van nauwer bindende regels voor de productie en de verdeeling van de producten en de met dit proces gepaard gaande baten en lasten, dienen wel een scherpere discipline en contrôle op te leggen aan het individu, maar kunnen nooit zonder onherstelbare schade toe te brengen aan de cultuur door een opgedrongen eenheid van denken de persoonlijkheid onteigenen en den geest in voorgeschreven banen leiden, en kunnen evenmin ooit zonder schade de beginselen negeeren, die in den loop der tijden door het volk als geestelijke standaarden zijn verworven en geëerbiedigd. De geloofsvrijheid, de gewetensvrijheid, de verdraagzaamheid zijn de grondslagen, waarop de mensch zich als geestelijke persoonlijkheid pas ten volle verwerkelijken kan en de cultuur werpt dan pas haar rijkste vruchten af.

Doordrongen van de noodzakelijkheid van maatschappelijke herziening maar ook van de waarde der diep in ons volk levende godsdienstige en moreele beginselen en tradities, streeft de Nederlandsche Unie ernaar het heden en het verleden, waarin de wortels van dat heden liggen, te verstaan en doet zij op het volk een beroep tot nauwer samenwerking, tot een eendracht welke geen kunstmatige eenheid is. Deze gezindheid stelle men voorop bij de beoordeeling dezer beweging, ongeacht welk meeningsverschil er ook zij over de door haar gevolgde practijk. Want dit is de geest die den schrijver dezer geschriften en de stichters der beweging bezielt. Daaruit spreken integriteit van bedoeling en sociaal idealisme, in vaderlandschen geest begrepen.

Zonder te treden in de beoordeeling der richtlijnen en methoden welke men in de practijk wil volgen en toepassen en die reeds tot het terrein der politiek behooren dat buiten onze competentie valt, leggen wij hier den nadruk op den geest, die zich hier in geschrift en daad met overtuiging aangekondigd heeft: het streven tot nauwer samenwerking van allen die in zuiveren Nederlandschen geest de Nederlandsche gemeenschap willen dienen, versterken en vernieuwen, tot een eendrachtige en effectief georganiseerde samenwerking willen komen van onderscheiden volksdeelen om een Nederlandsche samenleving te bevorderen van zuiver vaderlandsch karakter, in dien geest waaraan ons volk, alle fouten meegerekend, meer goeds dan kwaads te danken heeft en waarmee het in de wereld eer heeft ingelegd, in den geest die beantwoordt aan den aard, de tradities, de historie, het wezen van ons volk, welke men alleen tot eigen schade zou kunnen trachten plotseling om te buigen. Elke beweging die deze feiten, geestesgesteldheid en organische wordingsgeschiedenis miskennen zou, zal zich daardoor slechts verder van het volk en daarmede van haar doel verwijderd zien raken.

Aan de oorspronkelijke bedoeling van een vereeniging van alle, ten aanzien der noodzakelijkheid van samenwerking in vaderlandschen geest gelijkgezinde volksgroepen in den lande beantwoordt de Unie echter slechts ten deele, en het is van groot belang, wat daarover in de tweede brochure van Mr. Linthorst Homan wordt medegedeeld: 'Nu heeft de critiek het doen voorkomen, alsof de eerste plannen voor de Nederlandsche Unie aan inwendige zwakte zouden zijn bezweken. Dat is onjuist. Zij waren inderdaad minder vèrgaand, dan ik persoonlijk noodig acht, doch zij strandden daarop niet; zij strandden op de onmogelijkheid, in bezettingstijd over bepaalde vragen te schrijven.' Men heeft het dus wel met elkaar eens kunnen worden, men was op den eenig goeden weg, er was geen geharrewar, maar dan moet men, daar de eerste plannen voor de Nederlandsche Unie niet door onderlinge meeningsverschillen onuitgevoerd zijn gebleven, ook op de gevonden basis, die er ondanks misschien sterke schakeeringen van opinie nog moet zijn, verder eens kunnen worden binnen de grenzen die het huidig gezag voorschrijft. De mogelijkheid van uitdrukking bestaat voor den geest die de meesten in den lande bezielt en er moet een gemeenschappelijke grondslag te vinden zijn waarop de in beginsel gebleken eensgezindheid haar beslag kan krijgen en die het uitgangspunt kan vormen voor een samenwerking van allen in den lande, die, welke beginselen zij ook zijn toegedaan, bijeenbehoren in den wil om het Nederlandsche volk te dienen, het te helpen zichzelf te blijven waarin het dit reeds is, zichzelf te worden, waarin het dat nog worden moet. Nog is het tijd, de gegevens zijn aanwezig, de wil ertoe is gebleken. Dus onuitvoerbaar is het niet. Noodzakelijk en dringend des te meer! De mannen die elkaar daarover hebben weten te vinden en die tezamen de overgroote meerderheid van ons volk vertegenwoordigen, moeten elkaar opnieuw bereiken en gemeenschappelijk het uitvoerbare tot stand brengen. De tallooze practische problemen die dan aan de orde komen, zullen op dien grondslag mettertijd de vormen vinden waarin zij aangevat kunnen en moeten worden, en daarbij zal moeten blijken dat wij geen tradities verloochenen maar straks ook geen radicale vernieuwingen schuwen, om tot ingrijpende hervorming der maatschappij en aaneenhechting der gemeenschap te komen. Om alles, maar bovenal tot voorbeeld en opvoeding van de jeugd is het dringend noodzakelijk dat wij inderdaad weer het volk blijken te zijn, waarvoor men ons terecht heeft gehouden.

Als we niet ook ons gevoel voor humor erbij bewaren, is het schouwspel der ferme jongens, stoere knapen, der jongelingen op de straathoeken die over hun krantje heen woedend langs elkaar heen kijken, en zelf amper weten, welke klok zij luiden, toch maar

bedroevend en beschamend, want, uniform of burgerpakje, het zijn toch allen jongemenschen, die voor wat anders geschikt zijn dan tegen de natuur der jeugd in stokstijf met woorden te prijk te staan en die, hoe hard ze elkaars leuzen ook bestrijden, allen daarin overeenstemmen dat ze behoefte hebben aan een taak. Ik vind deze droeve phalanx der jeugd bovenal schrijnend. Moge er hun een taak gegeven worden en beginselen!

De groote volksgroepen in ons land die zoo fundamenteele beginselen der Nederlandsche samenleving en geschiedenis gemeen hebben, moeten het eens kunnen worden om tot een effectieve samenwerking in ons volksleven en onze volkshuishouding te komen. En anders moet de A.N.W.B. de leiding maar nemen! Want fietsen doen we allemaal. Dat is een vast aanknoopingspunt.

Dr. P.H. Ritter is er, vlug als altijd, bij geweest om op de hem eigen vlotte wijze voor een nadere kennismaking met het driemanschap van de Unie te zorgen. In eenigszins opportunistischen, aan de omstandigheden en gangbare termen aangepasten stijl geeft hij een duidelijk en verdienstelijk beeld van het leven en werk dezer drie mannen, waaruit hun idealisme en werkkracht des te duidelijker naar voren komen en waarmede, zooals de schrijver hoopt, inderdaad een nuttig werk kan zijn verricht.

ANTHONIE DONKER

Theorie der wetenschappen
dr. H.J. Pos, Filosofie der wetenschappen
Van Loghum Slaterus' N.V., Arnhem; f 2. -, f 2.90

'De rechtstreekse zoekers van nuttig effect zijn eer aan het eind van hun vermogen dan zij, die schijnbaar hun kracht verspillen aan een zaak zonder nut: de belangeloze overgave aan waarden blijkt het ferment der samenleving te zijn... De wetenschap is lachwekkend, als ze hoogmoedig is; ze is verachtelijk, als ze zichzelf niet acht; van zich zelf bewust is ze een onvervangbaar bestanddeel van het hogere leven. Een beschaving, die haar vrijheid schendt, geeft haar prijs. Ze heeft daarmee het vonnis geveld over haar eigen levensbeginsel'.

Deze woorden, waarmee prof. Pos zijn beschouwingen eindigt, klinken in dezen tijd meer nog dan vroeger als een belijdenis en er is zelfs eenigen moed voor noodig. Het 'wetenschappelijke tijdperk', dat staat en valt met het beginsel van de objectiviteit der menschelijke kennis, is misschien ten einde, maar dat sluit niet in, dat het door een principe van hooger gehalte overwonnen zou zijn. De onafhankelijkheid der wetenschap van allerlei levensmachten is op zichzelf wellicht geen wetenschap, maar geloof of - om een gangbaar woord te gebruiken -: ideologie. Het is dan in elk geval

een verheven en een vervoerende ideologie, de levende wortel van het heele na-middeleeuwsche bewustzijn. Op dezen wortel stoelt het denken van prof. Pos, die in zijn hier gebundelde Leidsche academielezingen de wetenschap als een in zichzelf besloten en niet als een van het leven afgeleide of afleidbare grootheid analyseert. Een boekje van rond honderd bladzijden kan, bij een zoo omvangrijke stof, niet meer dan een inleiding geven; de schrijver verklaart in zijn voorwoord dan ook, dat zijn overdenkingen als uitgangspunt tot volledigere en diepere onderzoekingen moeten worden beschouwd. Het is te hopen, dat de Amsterdamsche hoogleeraar de in deze woorden besloten belofte mettertijd nakomt; door kennis en wijdheid van blik is hij ertoe voorbeschikt. Er ligt in deze vijf inleidende voordrachten veel opgesloten, dat nadere uitwerking en verdieping eischt, zooals het probleem van de objectiviteit van het emotioneele oordeel in de wetenschappen der cultuur. Dat de 'standplaatsgebondenheid' van het historische oordeel aanvaard, maar de verabsoluteering van bijzondere bindingen veroordeeld wordt is een waardevol gezichtspunt en de schr. nadert in menig opzicht het historisch perspectivisme, zooals dat door schr. dezes enkele jaren geleden eens in aanzet ontwikkeld is. Zooals gezegd, 'wetenschap als dienstbaarheid' heeft in deze beschouwingen geen plaats; prof. Pos is een besliste anti-pragmatist en hij neigt tot een scherpe antithese van natuurlijk en wetenschappelijk bewustzijn. Maar zijn conclusies zijn zeker niet altijd stringent; als voorbeeld zij gewezen op de afleiding van zijn these inzake de prioriteit der zuivere wetenschap t.o.v. de toegepaste uit het feit, dat de wetenschap, die tot middel wordt gemaakt, gaat slijten.

Prof. Pos weet zijn gedachten in een eenvoudigen, helderen vorm te gieten. De gevallen, waarin hij in stilistische kronkels verward raakt (voorbeeld: de met de woorden 'Zo ziet men de experimentele wetenschap...' enz. aanvangende zin op bl. 65) zijn sporadisch; frequent daarentegen is de foutieve wending 'niet zoozeer... dan wel'.

R.F. BEERLING

Herzien. Herdenken
Noot over Salamanders
Herman de Man, Maria en haar Timmerman
Henriette van Eyk, De lotgevallen van Therese
Carry van Bruggen, Eva
Uitg. Querido N.V., Amsterdam; f 1.25, f 1.50

Wie als jongen weleens uitging om salamanders te vangen, moest zich vaak genoeg alleen met de onvermijdelijke donderkopjes tevreden stellen. Wat niet zo erg is, wanneer je maar jong genoeg

bent. Maar om als oude noodzakelijk zo te moeten zingen als je als jonge gepiept hebt, is minder plezierig, want ietwat monotoon. Toch is het ook nu nog met de goed bedoelde, goed opgezette en goed begonnen Salamander-reeks, die zich vol trots noemt: een 'reeks van de beste oorspronkelijke en vertaalde romans', welke bovendien in aardige vorm en voor geringere prijs dan gebruikelijk aan de man gebracht worden,... lang niet altijd dat, wat men zich onder zulk een reeks van 'beste romans' zou mogen voorstellen. Het is te begrijpen dat de toevallige behoefte aan herdrukken, het toevallig voorhanden zijn van sommige boeken in een bepaald uitgeversfonds, de samenstelling van een dergelijke reeks bepaalt. Maar het is jammer, dat de aesthetische en literaire mogelijkheden van zulk een uiteraard op meer dan gewone populariteit berekende serie, onvermijdelijk aan dusdanige bijkomstigheden schijnen te moeten worden opgeofferd. Boekenmarkt en uitgeverij vertonen op ons beperkt taalgebied nu eenmaal de gebreken van de zeer kleine uurwerken: ze zitten buitengewoon kunstig en precies in elkaar, maar ze verdragen niet veel stootjes en zijn niet berekend op kunstige capriolen. Zelfs niet op de kleine economische capriolen, die het belang der kunst eventueel zou vergen. Toch moge met alle respect nogmaals eraan herinnerd worden, dat de vraag of de literatuur er voor de uitgevers is, dan wel of de uitgeverij er voor de literatuur moet zijn, tenslotte van onze kant slechts op één wijze beantwoord kan worden.

Het is wel te begrijpen dat 'beste romans' van uitgeversstandpunt die zijn, welke het best verkocht worden. Bij dit oordeel hebben de handelaars het leeuwendeel der boekenlezers op hun hand. Maar het blijft intussen waar, dat bijaldien het betere de vijand van het goede is, wij ook in plaats van het 'beste' van bovengenoemde soort, het 'betere' in de literaire orde van dingen zouden wensen. En uiteraard is dit betere niet datgene wat zomaar aanstonds en gemakkelijk zich een populariteit verwerft, al behoeft het heelemaal niet beperkt te blijven tot datgene wat slechts toegankelijkheid en aantrekkingskracht bezit voor een kleine schaar van uitgelezen kunstgenieters. Wij zijn er integendeel van overtuigd, dat ook veel 'grote kunst' op doelmatige wijze gepopulariseerd zou kunnen worden, en dat juist zulk een boeken-collectie als de Salamander-reeks in hoge mate opvoedend zou kunnen werken voor de literaire smaak van het niet geheel en al afgestompte deel van het publiek, dat - blijkens het succes van deze en dergelijke reeksen - toch ook niet uitsluitend in het allerslechtste behagen schept.

Maar, wanneer wij met de geldende literair-aesthetische normen in de hand, de reeds uitgebreide lijst van boeken nagaan, die bereids in deze serie zijn verschenen (het zijn er nu al een kleine zestig),

dan valt het op, hoe weinig van deze romans, en vooral van de nederlandse, die dan toch geen van alle succesloos geweest zijn, werkelijk tot het genre der literair-volwaardige, superieure boeken behoren, die men vóór alles het liefst in de handen van alle landgenoten en vreemdelingen zou wenschen. Als in de reeks A.M. de Jong met zes, den Doolaard met vier, Nine van der Schaaf met twee boeken vertegenwoordigd zijn, dan kunnen wij niet anders dan daarin de uitdrukking van een economische toevalligheid zien, en allerminst een literair verantwoorde samenstelling.

Ook het drietal deeltjes waarmee de Salamander-reeks thans uitgebreid werd, vormen een heel heterogeen trio, waarin Carry van Bruggen's ‘Eva’ de beide andere boeken ver achter zich laat, ondanks een zekere verouderdheid die nu al, reeds na betrekkelijk korte tijd, daarin te bespeuren valt. Het blijft een doorwrocht, ernstig en vrij afgerond werk van een schrijfster, die steeds veel te vertellen had en een hogere opvatting van haar taak in zich droeg, dan de meeste romanschrijfsters en -schrijvers in ons land, die allang tevreden zijn wanneer zij een goed leesbaar verhaal zonder verdere complicaties weten te geven.

‘Maria en haar timmerman’ is een van de sterk katholiserende boeken van Herman de Man, die juist door hun overbeklemtoning minder indruk maken, dan sommige van zijn gezellig voortvertellende maar scherp-uitbeeldende boerenromans. Hier zoekt hij zijn kracht in het anecdotische, wat het altijd wel even doet, maar waarvan weinig beklijft, wanneer de anecdote terwille van zichzelf en niet enkel ter illustratie van een belangrijker uiteenzetting wordt gegeven. En dat is hier helaas het geval. Zelfs in het kader van Herman de Man's al omvangrijk oeuvre is dit boek lang niet een van de ‘beste romans’.

Wat Henriëtte van Eyk's ‘Lotgevallen van Thérèse’ betreft, dit boek, dat vroeger onder de titel ‘Intieme revue’ verschenen is, pretendeert niets anders dan amusant te zijn, slaagt hierin ook, maar... valt daarmee ruimschoots buiten het oorspronkelijke kader van de Salamander-reeks, zelfs van veruit de meeste boeken die daarin verschenen zijn.

Moet het een vrome wens blijven, nog eens een reeks te zien verschijnen, die werkelijk aan alle redelijke eisen beantwoordt, en niet slechts aan de hand van het commerciële toeval wordt voortgezet? Het is niet te hopen, want inderdaad kunnen wij ons geen beter middel indenken om ‘de beste oorspronkelijke en vertaalde romans’ onder een zo groot mogelijk publiek te brengen, dan juist in een dergelijk fleurig, aantrekkelijk en niet al te kostbaar uniform herdrukken te publiceren van boeken die volop het herdrukken waard zijn.

E.W.

Uit: Een lofzang der aarde
Door Francis Thompson (1859-1907)
Vertaald door Jan Lodewijks

In een luttel stof, in een luttel stof,
Aarde, eischt gij ons op, die al ons leven
Van u slechts vinde' Egypte's dienstbaarheid.
Gij die dit lijf, rampen geteisterd rijk,
Van oud-voorvaderlijke schimmen slaaf maakt;
't Wordt overheerscht door nagelaten passies,
Gekweld door spokige usurpatie, doofgezeurd
Door nog heerschzuchtige doode'; een spokenhuurhuis,
Bevolkt uit knekelhuisverval en berries.
Gij gaaft het leven ons niet half zoo willig
Als gij uw gaaf terugneemt; gij die voortbrengt
Sluipende schriklijkheid van leenige luipaard,
Den leeuw gemaand in krullenmachtigheid,
De slang, en al 't schoon sterk ravijngedierte,
Gijzelf het schoonst en machtigste ravijndier;
Uw groote eters gij, de grootste, eet.
Gij hebt verslonden mastodon en mammouth,
En menig drijvende oever van slagtanden,
De schubbige geesels van uw pekeloer,
En torenhoog-kammige plesiosaur.
Gij vult uw muil met naties, zwellegt langzaam
Aeonen koningspurper; logge burchten
Zijn aas voor u, die in nieuwtijdsche zon
Uitbraakselt hun versplinterend gebeent.
Een grauw van Pharaos en Arsaciden
Huizen kil in u; gij hebt neergezogen,
Hoevelen, Ninevehs en Hecatompyloi,
En doode steden welker schimgedrochten
Doemen voor 't stomme burgerdom van Dis: -
Zijt gij niet zat?

Verwijl toch, maagre Aard, want gij zult drinken,
Tot 't walge uw stompe keel,
Den drank die 't beste mest u; hoort gij niet
Van 's werelds messen scheeden klettren? Beid slechts!
Veel afval van ranzige wereld gewordt u,
En 's menschen overtollig wolkje zijgt straks
In een luttel bloed.

In een luttel vreê, in een luttel vrêe,
Geeft gij ons afslag van uw strakke oogmerk
Van opgedrongen Zijn; berouwend, boet gij
Te veel, met 't niets. Westrenden Phoebus' paard
Kapt in het blinkend stof als toen hij schokte
Het Oost bij 't rijzen. O hoe kan 'k herkennen
In dezen neergang d'ochtend toen wij stoeiden
Tusschen des levens jonge welpenklauwen,
Eer zij verscheuren leerden? Wij toen stonden
Als goden, onbewust van 't over ons
Gewezen levensvonnis, dat bezwaarschrift
Tot doodstraf wijzigd'. Wat is hij die pleit
Voor Vrijen Staat? Tellus, zeg hem te bukken,
Hier waar het laag *hic jacet* antwoord geeft;
Zoo laag, o Mensch, is vrijheids heerdomein,
Tellus' eerwaardst, meest vrij gemeenebest,
Model van diepe burgerzin; daar niemand
Staat op zijn voorrang, noch flikflooit eerzuchtig
's Worms onpartijdigheid, wiens gunsten kussen
In vrije gulheid allen; daar is elk vrij
Te zijn juist wat hij zijn moet, die hier najoeg
Zoozeer wat hij niet zijn kon; daar doen allen
Hun waarde recht, behoed voor ijdle vragen.
Gelijke aarde vat hen bij de hand, -
Afleggend haar livrei, doen zij den worm
Die hen lakeit, hun hoorige rok toeglijden,
En 't vuile daaglijksch werkpak uitgedaan,
Trekken zij aan hun staat; Doods harde vuistslag
Alleen voltrekt vrijlatings plechtigheid;
Zoo 't hemelsche statuut, en willen het
d'Uraansche tafelen van oersche Grondwet.
In een luttel vrêe, in een luttel vrêe,

Als wilde beesten, broeders door één dorst,
Trekt één verscholen donker meer ons samen;
In een luttel vrêe, in een luttel vrêe,
Zuivren wij ons van alle last van oneer,
In 't reinigende zand van 't dorstig graf.
De vurige praal, hijgende heldenfeiten,
Al 't glinsterend vertoon van 's werelds schijn,
Die 't oog doen steken, zien wij zonder knippren
Door Doods berookte glas; Dood, die filtreert
Den troeblen wijn des levens; aards bloed zuivert
Van menschen-oververzadiging; Dood, die
Menschdoms verstopte afvoergoten doorspoelt;
Zelf niets, koning van niets, geen kroon op 't voorhoofd,
Wiens hand houdt kronen; speelnoot zwart der sterken;
Duistere maan die vloed en weervloed trekt
Van mensch in hoogtij; schedelbewonende adder
Die koningen steekt de verzen; ware Jeugdbron,
Waar sterfloos wordt wie duikt; baspijp van 't zijnde,
Wiens neusgat slaat met roest schromp'lende sterren,
En dikmaakt 't lustig aadmen van de zon;
Pontificale Dood, die brugt de kloof
Tot steil driespitsig God; één sterfgeboorte,
Die makelaar is van onze onsterflijkheid.
Met dezen schriklijken lijflijken broeder,
Gevreesd verwant, - Tellus, zie kome' uw zoon,
Gezoogd in streng régime; als sterflijk moeder,
Afwennend mijn gespeenden mond, maakt bitter
G'uw borst, te kinderrijk. Als sterflijk zoon nu
Ik dien gij zoogdet, Moeder, ik ten laatste
Word uw kostgever. Hier ontdoe 'k de kluisters
Hier pluk ik los de lijfswa die m'omsluit,
En breek het levensgraf; hier schud ik af
De klis der wereld; mensch-gemeenschap schuw ik,
En tot d'antieke orde van de dooden,
Treed 'k toe met tonglooz' eed; mijn cel gemetst
Hier in uw schoot; mijn luttel leed geëindigd
In een luttel vrêe.

Voerman, waarheen?
Door Top Naeff

De late schemering valt koel en zacht
Over verhitte stad, het moordend ronken,
Dat weder aanraast tegen middernacht,
Laat even af; de zon is weggezonken,
Een wreede maan nog niet op volle kracht.

Maar ook die bleeke stilte is verdacht,
Waarin gesmoord de schreeuw van maat'loos lijden...
Daar komt een eenzaam voerman met zijn vracht
- Beklemmend schimmenspel - den hoek om rijden.
Hij houdt de logge paarden in en wacht.

Het is een houten wagen, lang en smal,
De grauwe huif gesloten, als versteven,
Daarop een ruw rood kruis, dat bij den val
Der duisternis lijkt met rauw bloed geschreven.
Hoor... ergens in de verte nog een knal.

Dan weer mijn voetstap, sneller voortgejaagd.
De voerman buigt zich: ‘hu peerd!’ uit den wagen,
Die zijn geheim onzeker verder draagt...
.....
Ik wist het al - o, Mensch aan 't kruis geslagen -
Toen mij de weg naar 't kerkhof werd gevraagd.

Kolonievolk
Door Theun de Vries

...Om te begrijpen, hoe alles in de kolonie zijn bestek gekregen had, moest men wel oeroud zijn; ouder b.v. dan Sijffart met-de-linten of Wobbe Kachel, de armhuismannetjes, die samen toch om en de bij de tweehonderd jaar waren en wier memorie achterwaarts reikte tot aan de tijd, dat de jonge mijnheer Ruyghaver door tennaastenbij driehonderd veenarbeiders naar het familiegraf op De Leek werd vergezeld. Natuurlijk was de jonge mijnheer ook al diep in de zestig, toen hij stierf, maar ze noemden hem altijd den jonge, omdat zijn vader, Sebald Ruyghaver, de eerste was, die in de polder met het afgraven van de turf was begonnen; maar hem, dien ouwe, had niemand gekend, behalve onze vaders en grootvaders - lang geleden, zei Sijffart met een terugwuivende handbeweging. En Wobbe Kachel, die alleen scherp van geheugen was, als het gebeurtenissen vóór de 70-er jaren betrof, voegde er aan toe: nog voordat ze de vrijheidsbomen plantten. - Ja, dat moet heel lang geleden zijn, zeiden ze allemaal en ze wachtten op het verhaal van die begrafenis naar De Leek, dat de twee oudgedienden zouden doen; want van die vrijheidsbomen wist geen levende ziel iets af; het klonk, alsof de schoolmeester aan 't woord was, wanneer hij uit geschiedenisboekjes voorlas.

De geboorte van de kolonie ging ver terug, verder dan Sijffart met-de-linten en Wobbe Kachel konden weten: tot aan de sterke jaren van den ouden mijnheer Ruyghaver. Die moet nog verder weg zijn gekomen dan Groningen, waar de jonge later woonde; in elk geval was hij het, die de Wildhoek kocht, bunders en bunders woest veenland, waarover gordels van eikenhakhout kropen, hier en daar wat sparren en lijsterbesbomen uitrezen en planten en beesten maar woekerden en tierden, naar het zo viel. Dat was in 1780 of daaromtrent, toen ze een hoofddiep begonnen te graven, tussen de Bonte-

schouw en de Kibbelaan. Oudjes wilden hebben, dat de vaartgravers in het najaar, toen het diep half klaar was, nog een wolf in de Wildhoek gevangen hadden; wat daarvan aan was, moeten zij, die beter met de oude dingen op de hoogte zijn, maar uitmaken; in elk geval zat het er vol hertebokken, hazen en vogels, en het volk at geregeld wildbraad, alsof het hoge heren waren, die van niet anders dan reerug, patrijs en hazenpeper praten. De ouwe mijnheer Ruyghaver moet die weelde met leedwezen gezien hebben, toen hij eens kwam kijken, hoe het werk opschoot, en verbood de slatters streng, om aan zijn wild te komen; want het land was nu ten slotte van hem, en wat er op groeide, gewas of dier, was ook van hem. Hij kwam die herfst met een stuk of wat andere grote hanzen jagen, maar veel was er niet meer te halen, want wat de gravers niet hadden opgegeten - voor en na het verbod - dat was diep de wildernissen ingetrokken, verder dan de oude Drentse weg, waar de postkoetsen rijden, misschien wel tot aan de zwarte bossen bij Bakkeveen, en zodoende legden de jagers alleen wat kleingoed neer.

In Bonteschouw woonde toen een woest volkje, dat boenders en bezems bond en stoelenmattend door de streek trok. Ze werkten ook wel in de braakhokken, maar ze zwierven het liefst. Waar ze woonden, kon men alleen zien aan de rook, die er uit de heidekoppen opsteeg, want hun huizen waren niet te onderscheiden van de bultige aarde. Die hadden de Wildhoek steeds gebruikt, om er te stropen en om er het rijs voor de bezems te snijden, en toen er mannen met bijlen kwamen, en later kerels met schoppen en kruiwagens, die eerst alle hakhout en struiken uitroeiden, en daarna een vaart in het veen slatten, was de hel los. De Bonteschouwster heidebinders staken de keten in brand, waar de gravers in huisden, ze vernielden soms het rondliggende gereedschap of smeten bij nacht de uitgediepte stukken weer vol. Dat duurde wel een maand lang, en de opzichters liepen met het jachtroer onder de arm, en als er maar iets in de struiken ritselde, schoten ze als gekken, want ‘dat heidevolk is vogelvrij’, had de grietman van Smallingerland gezegd. Maar eindelijk moest er een compagnie voetvolk uit Leeuwarden ontboden worden, die hadden twee dagen werk, om er te komen, maar ze namen ook nog wat bereden schutters mee, die in Bergum

gestationeerd geweest waren, en toen was het gauw afgelopen met de schenderijen. Het werd een klopjacht zonder weerga, en na een kleine week was het hele stropers- en mattersvolk gegrepen, en de oude mijnheer Ruyghaver kwam uit Groningen over en bekeek de troep in lompen en vodden, die tussen de blanke geweren stond, alsof hij een generaal was, die inspectie hield. Toen zei hij, dat het beter was voor de Bonteschouwsters, om met hem in vrede te leven, want hij was nu eenkeer heer en meester van de Wildhoek, en als er nog eens verzet kwam, zou hij volmachten aan Gedeputeerden vragen om alles neer te schieten, wat hem in de weg wou lopen. - Hij zei dat als een echte mijnheer, met een glimlachje, maar hard als staal, en hij rekte zich in zijn donkerblauwe jas met koperen knopen, en hij had een zachtgrijze driekantige steek op het hoofd, en iedereen zag wel, dat er niet viel te spotten met wat hij zei, en toen hij midden in zijn toespraak was, riep de wachtmeester van de ruiters, die aan de flank van de troep stond, met rollende ogen: 'Verstaan jullie dat, voor de weerga?' maar hij zweeg snel, toen de oude mijnheer Ruyghaver afkeurend naar hem keek, en sommige arbeiders lachten. De oude mijnheer sprak nog verder tegen de Bonteschouwsters en vroeg hen, of ze niet liever turf voor hem wilden graven. Dan hoefden ze niet langer als mollen onder de grond te wonen, en ze zouden goed geld verdienen ook, zei hij, en hij hield een zilveren rijder omhoog, die in het licht vonkte en straalde, dat het een lieve lust was. Dat deed de deur dicht voor de Bonteschouwsters. Natuurlijk waren er een paar dwarskoppen bij, die de wijk namen, maar de rest had goed naar het geld gekeken en ook de knuppels van de soldaten gevoeld, zodat ze wisten, wat ze moesten kiezen. Met dat volk is de oude mijnheer Sebald Ruyghaver toen begonnen om de Wildhoek te vervenen. Het hoofddiep was in het voorjaar, nadat de eerste schop in de grond was gestoken, al klaar, en de schuiten kwamen uit de Jonkersvaart opzetten, om de turven weg te halen. Langs het hele Wildhoeksterdiep bouwde men kleine huisjes, met één stookplaats en één deur, en de dakgoot boven de regenton was niet hoger dan een flink manspersoon, maar voor het volk van de Bonteschouw waren het paleizen, en ze woonden er met tien en dertien man royaler in dan de stadhouder op Het Loo. -

Van die oude huisjes staan er nu niet veel meer; ze zijn in elkaar gezakt, verkalkt en uitgehold door de zon, die in barre zomers op het ontboomd gebied blakerde en de meedogenloze winters, die de grondvesten van de armelijke bouwsels ondermijnden met hun vorst en dooi. Maar hier en daar leunen er nog een paar tegen elkaar aan, met zwarte gevelijzers naast het vuil doorrookte schoorsteenfront, grote kromme cijfers, van wier ouderdom men verbaasd staat. En daar is nog een ander oud huisje, dat staat verder weg, en dat heeft zijn naam te danken aan den Baptistendominé, die hier af en toe op huisbezoek kwam. In dat huisje woonden twee vrijgezellen broers, de Meijers. En Sijffart met-de-linten en Wobbe Kachel weten allebei nog, dat er in die dagen een ferm stuk bos achter het huisje van de Meijers lag; dat kon men trouwens wel aan de naam horen, die die Baptistendominé er aan gaf, want hij noemde dat huisje steeds ‘de meijerij van den bos’, en telkens, als hij dat woord bezigde, schoot hij in de lach, tot hij rood zag, en ook de schoolmeester had er om gelachen, maar de Wildhoeksters en Kibbelaansters en de heidehippers van de Bonteschouw lachten alleen maar dom, want zij begrepen de aardigheid niet. -

Het vervenen was onder den ouden mijnheer Ruyghaver niet zo hard van stapel gelopen als men gedacht had, want de nieuwe turfstekers moesten het bedrijf nog leren, en het kostte den ouden Sebald heel wat andere blinkende rijders, om van de schrobbermakers en stoelwinders behoorlijke arbeiders te maken, die zitvast werden. Er stak te veel avonturij in de knapen, voortdurend waren er een paar, die het niet uithielden en weer op schobberdebonk trokken met hun matjes en biezen rollen op de rug. - In de tijd van de vrijheidsbomen, waarover Wobbe Kachel sprak, schoot het werk zo traag op, dat er haast geen winst uit te halen viel, en mijnheer Ruyghaver moest polderjongens uit Holland laten komen, die al langer hadden geturfd en gestoken, om met zulke duur-betaalde krachten, die alleen maar wittebrood wilden eten, de Friezen en Drenten goed op gang te helpen. Maar in die paar jaren leerden ze dan ook bliksems aanpakken, en de ene wijk na de andere boorde na 1800 vanuit het hoofddiep de veenlagen in, en de schuiten zwenkten met hun harde, zwarte last onder de hooghouten en tussen de draai-

bruggetjes door, dat het een lust was. - Alles ging te water, een stuk weg was er nauwelijks te vinden, het land lag grauw en stoffig onder de hitte en het kil misbaar van de seizoenen, en men groef de wijken steeds langer en drong het hakhout, de lijsterbessen, de vlieren, de berken en de heideplekken steeds verder terug; alleen langs het hoofddiep liep een hobbelig stukje bestrate weg, dat na ieder najaar en elke winter verzakt en gevaarlijk naast het water hing; daaraan groeide de Midbuurt, waar nu nog de meeste huizen staan, laag, naakt en verveloos. Naarmate de aarde er grauwer en wijder en vlakker werd en al het lieflijke, bloeiende en ongetemde weggeschoren door spaden en steekijzers, week de hemel hoger terug, werden de mensen in de Wildhoek talrijker en gemengder. Er ontstond een nieuw volk, teelt van de Bonteschouwsters met al wat van nabij op de vervening afkwam, om geld te verdienen, uit De Wilp, Siegerswoude en Nuis, een slag van Drenten, Groningers en Friezen, die zich weer verbonden met al wat van veraf was blijven hangen, hetzij uit Holland of Overijssel, tot er een mensensoort huisde, die machtig kon werken en waaraan door soldatenvolk of zelfs door bereden schutters geen eer meer zou vallen te behalen; want als het ooit weer zo ver mocht komen, dat er een klopjacht of een benden-oorlog moest gehouden worden, dan zouden dit keer de veenslatters het met hun zwaar gereedschap, hun spaden en hakkelijzers zeker gewonnen hebben. In die dagen en nog jaren daarna keken de koddebeiers ook maar liefst een andere kant uit, als ze ergens onraad vermoedden, en bij bruiloften en dodenmalen waren de mannen van de wet nergens te vinden.

Eén pad liep er, door een nog onaangetast stuk hei, en daarlangs bracht men de lijken van hen, die in de kolonie stierven, naar het kerkhofje, dat de veenarbeiders zelf hadden aangelegd, aan de uiterste rand van de Wildhoek, waar de bezitting van mijnheer Ruyghaver ophield. Dat kerkhofje ligt nu nog tussen de eenzame ontginningen, want toen daar voor een jaar of twintig door boeren een zanderij werd gestoken, rolden de blankgeschuurde schedels en doodsbeenderen kriskras voor de schoppen. En pluis is het daar niet, beweert Sijffart met-de-linten; hoe of wat, dat kan hij niet zo precies zeggen; maar Wobbe Kachel weet, dat er op die

plek wel eens wilde lantaarns gezien zijn. ‘Wilde lantaarns - wat zijn dat nou weer, Wobbe?’ De jeugd moest niet zoveel vragen, meent Wobbe; dat zijn van die danslichtjes, spooklichtjes, zoals je ze hier en daar waar kunt nemen, en draai je dan maar meteen gauw om ook, want dan is 't er onguur. - Ja, daar lacht het volkje van tegenwoordig om, voegt hij er kwaad aan toe, maar ze lachen uit angst, waar ze vroeger liever over zwegen. - Op dat heidepad, waar nooit een schop of hakijzer in het veen gestoken was, begonnen dikwijls al na de begrafenis de twisten; er ging altijd brandewijn mee, en zodra de dode onder de aarde lag, nam men een hartversterking, en op de terugweg nam men nog een hartversterking, en wanneer de dominé dan verdween (àls er een dominé bij was) gebeurde het nogal eens, dat de messen los schoten, voor iemand er erg in had, en vaak kon men er dan een tweeden dode bij begraven. En al gauw noemde men dat pad het Moordpad, want zo vaak er volk op liep, stroomde er haast ook bloed. Nu wonen er al lang vredige mensen, tuinders en een ijmker, en van de hei is niet veel meer over dan wat eilandjes, hier en daar over het smal bezit van een kleinen veenboer verstrooid; maar de naam Moordpad bestaat nog. -

Dat kerkhofje was natuurlijk alleen voor het werkvolk, en de enkele gezeten boeren en notabelen, die er later kwamen, lieten zich op een goed christelijk kerkhof in een van de omliggende dorpen ter aarde bestellen, waar ze een graf gekocht hadden. De Ruyghavers moeten een familiegraf op De Leek hebben gehad, want als Sijffart en Wobbe over den jongen mijnheer en diens uitvaart beginnen, dan kan iedereen dat uit hun woorden opmaken; maar hoe lang de heren dat gehad hebben, en of de oude Sebald het pas gekocht heeft, nadat de Wildhoek van hem geworden was, weet geen mens. Dat staat wel in de kerkarchieven beschreven, opperde de schoolmeester een keer; maar wat moet het snuffelen in oud papier, dat de muizen niet eens meer lusten? vragen de Wildhoeksters zich af; en misschien hebben zij gelijk. -

Die begrafenis van den jongen mijnheer was een geweldige gebeurtenis in de dagen, toen Sijffart met-de-linten werkelijk nog met linten en band langs de deuren ventte, en Wobbe Kachel als jonge kerel zijn bijnaam kreeg, omdat hij zulk

pikzwart haar had en een gezichtskleur als koffiedik, zodat hij vreemd afstak tegen de licht- en donkerblonde kerels en vrouwen van de kolonie. - Die jonge mijnheer kwam raar aan zijn einde; men vertelde: in het bed van de Paardevlieg, een jonge weduwe, die zo groot als een manskerel was en er met haar oorijzer op uitzag als een freule. Het was dan ook niet haaks met dat oorijzer; want de arbeidersvrouwen droegen op zijn best een smal zilveren, en zij kreeg, met al haar schijnbare armoe, al heel spoedig, nadat men den jongen mijnheer bij haar voor 't eerst naar binnen had zien stappen, een breed zilveren, en na zijn dood bleek het, dat ze zelfs een smalgouden bezat. Dat stak de Wildhoeksters diep, en niemand vergat ooit, om het de weduwe onder de neus te wrijven, zelfs niet, toen ze al veel ouder was. Ook dat is een verhaal van Sijffart, dat de jeugd van de Wildhoek graag honderd keer horen wil. Het gebeurde, dat de Paardevlieg eens op de Midbuurt liep en Douwe Steek tegenkwam, die met een wagen vol winkelwaren den boer op ging. ‘Morgen, Douwe,’ zei de Paardevlieg, zo beminnelijk en sarrend als het haar afging, en dat ging het; ‘heb je ook steekjes in je wagen?’ Douwe, die de hoon op zijn vader, welke steeds met een oude steek van den grietman op gelopen had, niet kon verdragen, antwoordde giftig: ‘Nee, om de donder niet; maar wel paardevliegen met oorijzertjes op.’ - Het antwoord gaf een gejuich bij de jongens, die het hadden aangehoord en weken lang was Douwe de held van de dag.

Dat was later, zoals gezegd, toen de Paardevlieg al niet meer zo recht van lijf en leden was als in de dagen, toen de jonge mijnheer Ruyghaver haar opzocht. 't Was wonderlijk, dat hij in 't laatst van zijn leven altijd naar de Paardevlieg ging, en er wel hele middagen bleef; hij zei altijd: ‘Als ik hier in de Wildhoek kom, kan ik Lolkje niet voorbijlopen; ze zet de beste koffie van de hele streek.’ Maar dat had de jonge mijnheer al van zoveel vrouwen gezegd, en iedereen wist, dat hij sinds zijn jonge jaren verzot was op de poldermeiden, en dat er heel wat van hem in de kraam waren gekomen, zodat er minstens twintig kinderen van hem rondliepen, wier onwettige geboorten alle door gekochte vaders werden verheimelijkt. Maar wie had kunnen denken, dat hij, al zo grijs als een houtduif, nog verslingerd zou raken op de Paardevlieg, wier

vader hij had kunnen zijn; die moet hem heel wat geld hebben afgetroggeld, zei men, maar ja, hij heeft er ook pleizier van gehad, en ze heeft 'm een zalig uiteinde bezorgd. Het was een opschudding van je welste, toen Lolkje de Paardevlieg met de schort voor de ogen bij den dorpsveldwachter kwam aanhollen, om hem naar den dokter in Marum te sturen; mijnheer Ruyghaver, die des morgens bij haar was gekomen om zijn bakje koffie, was niet lekker geworden, snotterde ze, en nu had hij zulke rare krampen, en met de grootste moeite had ze den ouden heer in de bedstee gehesen, en er moest beslist een dokter bij, want ze vreesde het ergste. De veldwachter stuurde zijn zoon dadelijk naar een van de boeren, die een best paard had, en die sprong op de draver en vloog dwars over de veenderij, de greppels en het heideveld, om bijstand te halen. Maar toen ze met den dokter terugkwamen - laat op de middag - was de jonge mijnheer al vredig en wel ter ziele, en de Paardevlieg zat op een stoel voor de hoge bedstee te snikken en was tot in merg en been ontdaan. - De dokter zei, dat het een hartverlamming geweest was, en dat er van die vreemde krampen, waarover de Paardevlieg gesproken had, niet veel aan kon zijn, en nam haar heel scherp en vreemd op over zijn lichtbeslagen brilleglazen heen; maar het volk zei: Ze heeft 'm doodgekieteld, en verheugde er zich op, dat de begrafenis vanuit de Wildhoek plaats zou vinden, waar de jonge mijnheer meer dan dertig jaar aaneen de mannen voor zich had laten baggeren en de meisjes verleid. -

Dat was in 't begin van de Novembermaand geweest; 't was stil, droog weer met onverhoedse rukjes uit het oosten; maar terwijl de jonge mijnheer nog boven de aarde stond en Ate de timmerman bezig was, een kist te maken van het beste hout, dat hij had, sloeg het weer radicaal om tot een jagende vrieskou; en toen de morgen van de begrafenis kwam, lag er een voet dik sneeuw, en hier en daar, waar de ijzige storm houvast had aan een huis, een muurtje of een paar planken, stouwden witte dammen op, waar men wel tot de middel in weg kon zakken. - En door die moorddadige wind en ongebaande wereld moest men met den doden mijnheer Ruyghaver naar De Leek, het lijk op een boerenwagen, en de arbeiders, die mee wilden - en ze wilden bijna allemaal -

er voetje voor voetje achteraan, eerst langs het Wildhoeksterdiep en zo naar de Jonkersvaart. Onder de arbeiders en Wildhoeksters, die met de staatsie mee trokken, waren ook Sijffart met-de-linten en Wobbe Kachel, en de man, die op de boerenwagen zat, welke de fraaigetimmerde en beklonken kist droeg, was Wigle Noordewind.

In gewone omstandigheden was het maar een paar uur lopen naar De Leek; er bestonden geen treinen en weinig wagens, en wie zich verplaatsen wou, deed dat te voet. Nu goed. Maar op die verschrikkelijke Novembermorgen, toen men met het lijk van den jongen mijnheer naar het familiegraf trok, was het anders gesteld. - Koud, dat het was, zulke winters heb je later nooit meer gehad, zegt Sijffart; en het duurde dan ook niet lang, of Wigle Noordewind op de bok van de wagen was blauw en paars en had geen handen meer, om de leidsels vast te houden; en toen ze in de omtrek van Heineburen kwamen, waar een fikse herberg stond, had Wigle gezegd: Wat jullie doen of niet doen, ken mij niet verdommen; maar ik moet een dikkop. - En hij sprong van de bok. De achterste mannen in de kolossale sleep van mensen, die achter de kist kwamen, keken raar op, toen alles zo ineens stokte; maar zodra ze hoorden, dat de voerman een borrel nam, drongen ze allemaal als wildemannen de herberg binnen, en toen Wigle Noordewind al weer achter de twee merrie's zat en de eerste vijftig man opkrasten, achter de wagen aan, langs de stijfbevroren vaart, waren de laatste nog niet eens aan de beurt bij de toonbank. Maar na een minuut of twintig hadden ze allemaal de warmende drank in hun ingewand, en zo schuifelde dat verder in de richting van Oost-Indië, langs het kaalste en rechtste stuk vaart, dat er denkbaar was. De wereld lag wit, zover een mens kon zien, en alleen de roeken en bonte kraaien tuimelden en krasten over de verlatenheden, die zich tussen de buurtjes uitstrekten, welke aan het water lagen en die in alles het weerbeeld van de Wildhoek waren. De tjalken zaten vast in het ijs, en hier en daar hakte een schippersvrouw een bijt, maar verder was er ook geen sterveling te zien. Wigle Noordewind zat als een blok op de bok; hij had de zwarte doek, die er over de kist lag, driemaal om zich heen geslagen en alleen zijn neus en beste zijden pet staken er boven uit. - De arbeiders konden nog een beetje

warm worden, omdat ze liepen, maar 't was armoe en ellende en alleen het vooruitzicht op een vet lijkmaal dreef hen verder. -

Toen de tweede herberg aan het water zichtbaar werd, bij de Vliegstaartbrug, die later is ingezakt, sprak het vanzelf, dat Wigle een tweede dikkop eiste, maar hij was zo stijf geworden, dat ze hem van de bok moesten dragen. Het was maar een kleine herberg, doch daarnaast stond een geweldige doorreed, en het werkvolk in de achterste rijen, die het dit keer vertikten om weer buiten te moeten staan wachten, tot de vooroplopenden hun beurt hadden gehad, sleepten de tilbury en de krompanelen sjees, die er waren gestald, het erf op en drongen allemaal in de schuur bijeen. Wigle was bij de kachel al gauw ontdooid en toen hij een borrel had gehad, rilde hij zo, dat ze er haastig een tweede overheen schonken, en toen Wigle er twee had gehad, vonden de anderen, dat het nu hun beurt was, en het volk in de doorreed maakte zo'n duivels kabaal, dat de kastelein er als de wind met een paar kruiken jenever heen trok. De eerste borrel, bij Heineburen, hadden ze zelf betaald, maar nu kwam er geen pong meer uit de zak, en Wigle Noordewind, die zijn courage al aardig terugkreeg, sloeg met de vuist op het smalle toonbankje en betuigde bij hoog en laag, dat de familie van mijnheer het wel betalen zou; en de herbergier, die doodsbang was, dat ze zijn hele huis af zouden breken, of op zijn minst de tapkast in gruizels slaan, sleepte alle drank, die hij in de kelder had liggen, aan, en ze dronken het uit glazen, kopjes en uit de kruiken zelf, die van mond naar mond gingen. En intussen lag mijnheer buiten in zijn kist op de wagen, en het sneeuwde ook al weer dunnetjes en scherp, zodat een medelijdende kerel eensklaps uitriep: ‘Mijnheer zal het wel koud hebben, daarbuiten! As we 'm eens binnen haalden!’ De woorden waren nog niet gezegd, of ze renden al, om de kist van de wagen te sjorren, en twee van de smoordronken kerels, die het gevaarte vasthielden, lachten zo, dat ze de hengsels los lieten en daar plofte de prachtige doodkist van Ate op de harde sneeuw, zodat er een paar moeren af sprongen. Maar de andere twee hielden vast en zeulden, terwijl de rest er om heen danste en zong, den jongen mijnheer in zijn houten kluisje de tapkamer binnen. - En omdat ze niet konden

zien, of de jonge mijnheer het al dan niet aangenaam vond, dat hij in de kachelwarmte kwam, schroefden ze de bovenkant van de kist met stuntelige dronkenmansvingers los, en zetten de kist half overeind tegen een stoel, om het gezicht van den dode te zien. Tegen die tijd was de herbergier met zijn vrouw naar de keuken gevlucht, die hij afgrendelde, en zo weet niemand precies meer, wat er daarna gebeurd is, zelfs Sijffart en Wobbe niet, want het volk was door en door beschonken, en de herbergier heeft er nooit iets van durven navertellen ook; Sijffart herinnert zich alleen vaag, dat Wigle Noordewind den jongen mijnheer een borrel voorhield, maar dat de dode de drank niet wou hebben, en dat Wigle toen een rode kop van kwaadheid kreeg. ‘De koffie van de Paardevlieg, hè, loeder?’ moet hij geschreeuwd hebben, ‘die smaakte je beter, - maar as een eerlijke werkman jou een romer cats aanbiedt, dan is dat mijnheer niet fijn genoeg!’ - En Wobbe Kachel herinnert zich ook nog, dat de kist met een smak van de stoel neerplofte en open sprong, en dat ze den jongen mijnheer op een stoel naast de kachel hadden neergezet, en er was haast geen arbeider geweest, of hij had den heer van de Wildhoek een of ander hartgrondig verwijt in het gezicht te slingeren; die was onrechtmatig bekort in zijn weekloon, die had een dochter gehad, waarvan de jonge mijnheer niet af kon blijven, een derde woonde nog steeds in het lekkende huisje, dat de jonge mijnheer tien jaar geleden al beloofd had, te zullen laten herstellen, en nu lekte het nog erger; en zo ging dat maar door. Een leven als een oordeel, ken je denken, zei Sijffart met-de-linten; en wat ze daarna met de roezige kop hebben uitgehaald, dat weet ook geen levend wezen meer te beschrijven, en de dooien zwijgen er over. Maar ze wilden wel eens beweren, dat het lijk van den jongen mijnheer helemaal niet op De Leek was aangeland, dat de arbeiders een bijt in het ijs hadden gehakt, en dat ze daar den jongen mijnheer in geduwd hadden, en dat ze stro en koolrapen in de kist hadden gestoken, en die aan alle kanten weer dichtgespijkerd. En waar is het, dat daar omtrent Oost-Indië in het volgend voorjaar een lijk in het hoofddiep gevonden is, maar het was al niet meer te herkennen, en wie zal zeggen, of het niet een verongelukte schaatsenrijder geweest is, of iemand, die nog in het najaar, bij donker, van het

glibberige pad naast het kanaal is geraakt en te water gevallen? - In elk geval kwamen de turfgravers laat in de middag op De Leek aan; de stijve wind en de kou hadden hun koppen ontnuchterd, ze zeiden geen kik meer en ze keken maar vol angst naar die kist; maar de nabestaanden van den jongen mijnheer, die wel drie uur in de pastorie bij het kerkhof hadden zitten wachten, hadden gelukkig geen zin gehad, om den dode nog eens te zien, en zo hadden ze de kist gauw in het graf laten zakken, en de dominé had mooi gesproken - ‘misschien wel voor de koolrapen en het stro,’ zei Wobbe Kachel - en na afloop hadden ze broodjes met worst en ham gekregen en sigaren en warme koffie, en de man een kwartje voor de moeite, en dat hadden ze toen op de terugweg maar weer te Heineburen, dat halfweg lag, verdronken. -

Later is er nog een onderzoek geweest, wat er eigenlijk gebeurd was tijdens het lange oponthoud, dat de arbeiders in Oost-Indië gehad hadden, maar de herbergier hield zijn mond, en dat hadden de veenders zo gewaardeerd, dat ze hem bij stukjes en beetjes het geld voor de verdronken jenever terug hadden betaald (bijna honderd gulden aan drank), die Wigle Noordewind, de voerman, er elke Zaterdag trouw bezorgde...

Die winter na de uitvaart van den jongen mijnheer had het volk geleefd zoals altijd: van de spaarduitjes; maar toen het voorjaar kwam en alles al jeuk in de handen voelde, om weer de turf op te gaan, kwam de eerste grote klap, die de veenderij in De Wildhoek kreeg. De erven van mijnheer Ruyghaver raakten met elkaar aan 't procederen. Wanneer en waarover dat begonnen was, daarvan heeft niemand ooit het fijne te weten kunnen komen, maar in de lente was het zo, dat geen baggeraar in de Wildhoek wist, voor wie hij werkte, want er kwam geen opzichtersbaas meer met loon, en de ene neef van mijnheer woonde in Groningen, en een andere in Zwolle, en twee nichten helemaal in Utrecht, en dan had hij nog een halfbroer ook, die van zijn centen wilde plukken. - 't Was maar goed, dat hij niet getrouwd was geweest, zei men in de veenderij; - dan was het nog ingewikkelder geworden. Nu was het ook wel duidelijk geweest, waarom de

nabestaanden den jongen mijnheer niet meer hadden willen zien, voor hij de zwarte modder inging; zij hielden meer van wat hij had gehad dan wat hij was geweest.

Daar zaten nu de arbeiders en hun vrouwen en kinderen. Wigle Noordewind, wiens voermansbedrijf zo goed als stilstond, was wel drie keer met de wagen naar Haren geweest, waar die Groninger neef van mijnheer Ruyghaver woonde; maar het hielp allemaal niet. - Kanjers van spiegelruiten, en blauwe borden an de muur zo groot as een wastobbe, zei Wigle tegen het volk, die bij enen en bij troepjes kwamen navragen, hoe hij het er af had gebracht; - maar verder... ho maar! Ik zou jullie wel willen helpen, zei mijnheer, maar we hebben een klein meningsverschil over de regeling van de erfenis (en Wigle bauwde met grimmige haat de hoog-Hollandse spraak van den mijnheer na) en dat moet eerst uit de wereld worden geholpen. - Maar de arbeiders krijgen geen cent loon, mijnheer! had Wigle gezegd. Ja, heel treurig, zei de mijnheer, maar daarvoor ben ik toch niet verantwoordelijk? Kan mijnheer de advocaten dan niet wat achter de vodden zitten, dat ze een beetje haast maken met 't proces? had Wigle gevraagd. De mijnheer had gelachen en gezegd: Mijn beste man, zo eenvoudig is 't niet... En daar had Wigle weer op het matje gestaan, en zo was dat een keer of drie gelopen; ja, de laatste keer had de mijnheer Wigle niet eens meer ontvangen. Nou ken ik nog wel naar Zwolle of naar Utrecht gaan, had de verbolgen Wigle tegen de bedrukte arbeiders gezegd, - maar wat helpt me dat? Ze hebben ons met mekaar in de verdommenis geholpen, deze Ruyghavers en hun erfgenamen. -

Het veen lag er onbenut, de zetvelden met de eerste turfhopen strekten zich grauw en mistroostig onder de vroege voorjaarshemel; maar er kwamen geen lonen meer, de spaardozen waren leeg, het volk kreeg honger. Een gedeelte er van, jonge kerels, trokken naar de Groninger veenkolonies, een ander deel besteedde zich dagreizen in 't rond bij de boeren, om een grijpstuiver in 't landwerk te verdienen; maar de rest bleef en leed gore armoede. De bakkers gaven geen crediet meer en kregen zelf ook geen crediet bij de mulders; 't was verschrikkelijker dan de muizenplaag, de galziekte onder de schapen en de cholera, die ze in vroeger jaren hadden door-

staan, en toen eindelijk in 't najaar de neef uit Zwolle de Wildhoek alleen in handen kreeg, waren er al heel wat oudjes en kinderen gekrepeerd aan allerlei vreemde ziekten, waarnaar de dokters op 't end maar niet eens meer kwamen kijken, omdat er toch geen redmiddel voor was.

Zulke jaren ruïneerden de Wildhoek en dunden het volk uit; want ze kregen wel wat voorschotten van dien nieuwen veenheer, maar het gebrek had hen lelijk geknauwd; wie elders goed werk gevonden had, bleef weg en liet mettertijd zijn hele familie overkomen; en een magere rest van niet al te best werkvolk schoot over, en baggerde verder. Mettertijd liep het wel weer wat op met de bevolking, en er kwam ook wat meer bedrijf; maar het vlotte toch traag en men zat jaren aaneen met een slag jonge mensen, die eigenlijk nooit goed meer gedijen wilden en daarom ook nooit zoveel werk leerden verzetten als de vorige geslachten. -

Tegen de 70-er jaren kwamen er weer nieuwe veranderingen: waar de grond was uitgebaggerd en ongebruikt bleef liggen, begonnen de eigenaars (tegen die tijd had de neef van mijnheer Ruyghaver ook al weer de kraaienmars geblazen en niemand heeft daarna meer secuur geweten, wie baas was van de Wildhoek, want het wemelde er later van rentmeesters, zaakwaarnemers en zulk goedje) met het ontginnen en aanmaken van de ontveende gronden. Volgens 't reglement moest er voor die aanmaak een veenlaag van minstens een halve meter blijven zitten, maar op vele plaatsen was er niets meer van te zien, behalve wat onbruikbaar stobbenveen, waar de halfverrotte boomstammen van bossen, ouder dan Methusalem, nog in de aarde staken. Toch waren er boeren voor te vinden, om het in dat kale, naakte land te wagen met een bedrijf. En onder die boeren, die allemaal van buitenaf kwamen, was Broor Hoogwolda de eerste. Wobbe Kachel weet nog precies, wanneer die Broor Hoogwolda in de Wildhoek kwam; la's kijken, zegt hij dan, dat was in het jaar, dat koning Willem III hier op inspexie door de heidevenen koerste... Ze waren toen net begonnen met land-aanmaken, en de koning, die van Drachten door de Compagnie kwam, zat in een open rijtuig, met kerels te paard er om heen, en hij had net zo'n baard als Sytze Potjes tegenwoordig, alleen die van Sytze is smeriger, van 't pruimen. Nou, de arbeiders, die

daar aan 't binnenslechten waren, - want er zat een put van belang in dat land, en als men veengrond ontgint, moet men altijd beginnen alles flink egaal te maken - stonden als een erewacht langs de zandweg opgesteld, waar die open koets over heen hoste, en ze presenteerden de schoppen, die waren opgepoetst, dat ze blonken als spiegels; en de koning, die een tikje naar brandewijn rook, maar van een fijner soort dan ze hier schenken, had geweldig pleizier in ons, want ik was er ook bij, zegt Wobbe. Toen hij bij ons bleef staan, riepen we allemaal: Hoera voor de Sire! en de koning lachte, tot de tranen hem over de wangen rolden en hij wou opstaan in het rijtuig, maar hij kon niet en plofte weer neer, en hij lachte aan één stuk door, en een van de heren moest toen van zijn paard en ons allemaal een gulden geven met het portret van den koning er op. -

In die dagen kwam dan Broor Hoogwolda in de Wildhoek; hij was ergens uit het Oldambt vandaan, en had zo'n hooghartige Groningse grootsigheid over zich, zegt Wobbe, en dat is er steeds in die familie blijven steken. Maar een uitgeslapen knaap was het, want hij accordeerde met den eigenaar van 't land, dat hij de eerste vier huurjaren voor niets zou hebben; die kostten toch alleen maar geld, zei hij; en het eerste jaar wou hij ook nog gratis mest over het nieuwe land. En hij kréég het, met al zijn brutaliteit. Nu, dat was een best begin voor een jongen boer, die geen rooie duit bezit, althans niet vergeleken bij dat, wat ze tegenwoordig achter de hand moeten hebben, om een spul op te zetten. En een duivekaters inzichtige kerel was Broor ook; hij liet een hoop modder en nat zand over de veenlaag brengen, en ploegde alles fiks door mekaar, en hij kocht een paar tjalken met stadsvuil en liet dat er nog eens extra doorheen kruien, en het eerste najaar, dat heel lang zacht bleef, bracht hem een mooie tarwe-oogst op. Toen plantte hij in het voorjaar klaver op dat land en ploegde die er in de zomer onder, en in het tweede jaar pootte hij aardappelen, en toen was de grond al zo hecht, dat hij er met een beetje mest nog eens een schep aardappelen uit haalde, en er zat zelfs nog zoveel kracht in, dat hij er het derde jaar bij 't mudvol erwten en bonen uit trok; en dat, welverstaan, alles, zonder dat hij een stuiver pacht hoefde neer te tellen. - Nou, dat lokte anderen ook; en al gauw

waren er aan alle wijken boerenplaatsen, en ze lieten hier en daar het veen gewoon liggen en begonnen meteen met 't verzanden en doormesten van de grond, en in die tijd werden er tientallen turfgravers landarbeider, en daarbij was ik ook, zegt Wobbe. - Het hele land veranderde er van; vroeger zag men alleen zwarte en smerige vlakten, die in het najaar wel eens half blank stonden, als de wijken en het hoofddiep het water zo gauw niet konden verwerken; en er was geen boom meer in de omtrek, maar langzamerhand werd er weer wat heestergoed geplant, en om de nieuwe boerderijen kwamen linden en iepen, die snel groeien; en als de boekweit en de rogge bloeiden, was het een lustoord, beaamt Sijffart met-de-linten, die van het boerenbedrijf verder geen weet heeft, omdat hij in die benarde hongerjaren met garen en band was gaan venten en daarmee volgehouden heeft tot aan zijn negenenzeventigste, toen de deur van het armhuis voor hem openging. - Ja, dat turfbaggeren gebeurde ten slotte alleen nog maar langs de achterafwijken, want alles werd bouwland, behalve waar leem in de bodem zat; daar hoefde men het niet te proberen, dat was alleen goed voor weidegrond. Maar je zag in die dagen toch meer paarden dan koeien in de Wildhoek, vertelt Wobbe; - hier en daar wat Drentse langstaarten, maar dat is dan ook alle vee, dat hier ooit tierde in die voordagen van Broor Hoogwolda en anderen. - Het enige, waarmee ze de grootste last hadden, dat was de bemesting, want in de Groninger venen vochten ze ook om het stadsvuil, en ze haalden het daar zelfs uit Embden vandaan. Maar gelukkig waren er een paar Wildhoeksters wien - God mag weten van welken voorouder - schippersbloed in de aderen zat, en die besloten, om Smallingerland en Achtkarspelen in te varen en overal het vuil op te kopen. En toen er de herberg kwam bij het Knillesverlaat, die nu de Dubbele Bocht heet, hielden ze daar elk voor- en najaar een strontbeurs, waarvan de datum door den dominé van de kansel bekend werd gemaakt, en de nieuwe boeren kwamen op de lucht van de mestschuiten af als een ouderling op de jenever. Ja, er werd hittiger gehandeld om die broodnodige vuilnis dan op de paardenmarkt te Norg, waar de beesten voor het werk en voor de pronk vandaan plachten te worden gehaald. Dat waren wonderbaarlijke, fleurige jaren; er was

weer geld in de laatjes, er kwamen nieuwe huizen aan de Midbuurt, tot er niets meer bij kon en ze zelfs een achterweg moesten aanleggen, die met een boog om de oude kolonie heen liep, en ook aan de wijken werd druk gebouwd. Er was geen arbeiderswijf - laat staan een boerin - die meer de oude vijfschacht en het bontgestreepte goed wilde dragen; de fijndoekspoepen hadden ook de Wildhoek ontdekt, en liepen er met hun pakken en marsen de drempels plat, en de meisjes en vrouwen gingen des Zondags in zijde gekleed, zodat 't in de stad niet beter kon... Maar die strontbeurs is na '80 verdwenen; toen kwam de kunstmest, eerst de guano, en daarna al die andere soorten met de namen, waarover men de tong breekt, en 't heeft het land niet eens zoveel geschaad als men eerst wel dacht. -

Maar er kwam méer; er kwamen nieuwe hongerjaren, en alleen de eerste boeren, zoals Broor Hoogwolda, die de aap al binnen begonnen te krijgen, konden zich staande houden in die storm, die tot de 90-er jaren duurde. Doch de arbeidersmensen verging het haast zo slecht als vlak na de dood van den jongen mijnheer Ruyghaver, wiens steen op het kerkhof in De Leek al aardig groen begon uit te slaan. En hoewel de helft van de bevolking wegtrok - naar Amerika en Canada, met pak en zak en kind en kraai - bleef er voor de rest toch maar een matig beetje over, om er de honger mee te stillen. Er kwam steeds meer los werkvolk, dat op alle manieren aan de kost moest zien te komen; sommigen trokken des zomers naar de hooiing in de Friese Wouden en zelfs óver de spoorlijnen, naar de greidstreek, waar de dikke boeren wonen. Anderen baggerden in de zuidvenen van Drente, of verhuurden zich in de ontginningen; maar de laatste liepen niet hard meer van stapel; bijna niemand dorst er meer geld in te steken. De dominé's kregen het hard te verantwoorden, want het volk werd oproerig en het was waarachtig, of de Bonteschouwster geest van honderd jaren her nog eens opstond. Er konden geen tien, twintig man bij elkaar aan 't werk zijn, of na een tijdje staakten ze en eisten opslag, en in de dagen, dat in de Zuidoosthoek honderden veenarbeiders het werk er bij neergooiden en iedereen met de naam van Domela op de lippen liep, woelde het ook in de Wildhoek nu en dan angstwekkend; en de drie veldwachters, die

daar voor de orde moesten zorgen, kregen scherpe patronen, maar ze dorsten hun huizen bijna niet uit te komen, want er gingen geruchten, dat men op Friese Palen een veldwachter gejonast had, tot hij flauw was gevallen, en daarom kozen de orde-bewaarders de wijste weg en tartten de hongerige mannen en vrouwen van de heipolder niet. - Later betijde alles weer; de dominé's, die de kerken leeg zagen worden, zamelden geregeld geld in en vochten daarmee tegen de grauwe nood, maar het hielp hun niet veel, wat het kerkbezoek betrof; want alleen de boeren bleven in God geloven. Zij moesten ten slotte regen en zon op hun bedrijf hebben en voelden er niet voor, om met de onberekenbare machten te spelen...

(Fragment uit een in 't najaar verschijnende roman ‘Wilde Lantaarns’.)

En in dat huis daar woont een heer[1)]
door Anne H. Mulder

Ze hadden dezelfde droom, die daar door de vensters der kloosters naar buiten keken, als die burchtbewoners, maar ze hadden een andere horizon. Ze zagen maar een klein stukje van de aarde en een machtig groot stuk van de hemel. Dat maakte gelukkig, dat deed pijn van heimwee en een enkele maal verontrustte het.

'Pater noster qui es in coelis'. En de abt, die zich uit het venster van z'n cel gebogen had, vouwde de handen in de frissche morgenwind. 'Pater noster qui es in coelis', dat was het ontwaken in de cel er naast, 'Pater noster qui es in coelis', een raam daarboven en een raam links en een raam rechts, waar monniken de dag begroetten. En op het eind van de vleugel een venster, dat hartstochtelijker en wijder dan de andere is opengegooid. Een jong gelaat, dat zich verder dan de andere naar buiten heeft gebogen, twee oogen die een gestalte in een blauw lentekleedje meenen te zien in de verte, daar waar de hemel aan de aarde raakt, een folterende herinnering, een gemist geluk, 'Pater noster qui es in coelis', als een zucht!

'Sanctificetur nomen tuum'. Uw naam worde geheiligd! Daarom gebruikten de Dominicanen in de eeredienst gouden kelken en wierookvaten en kostbare misgewaden. Daarom zongen de Benedictijnen bij dag en bij nacht hun getijden. 'Sanctificetur nomen tuum', dat klonk op hoogtijdagen nog éénmaal zoo luid. Dan strooide een broeder-Dominicaan groene takjes en bladeren op de grond voor het altaar en hij strooide ze ook in het priesterkoor. Als er geen groen was, dan nam hij riet of biezen, precies zooals een goed ridder deed. 'Sanctificetur nomen tuum, Adveniat regnum tuum' en alle handen bouwden aan de komst van dat Koninkrijk mee.

1) Fragment van een, dit najaar verschijnend werk 'In Holland staat een huis'.

Elk zou het op zijn wijze voorbereiden. Benedictus was begonnen, die had z'n beroemde orderegel geschreven, waarvan wordt beweerd, dat die voor vele eeuwen de geestelijke grondwet van de westelijke wereld is geweest. Dat was het Romeinsche wetgevend genie, dat van regel tot regel de cardinale en bijkomstige punten had geordend, z'n wetten en eischen, z'n twee en zeventig deugden had gedecreteerd. Toen dat werk was gedaan waren in de loop der eeuwen de anderen gekomen, stichters van nieuwe orden, verontwaardigden en verontrusten, die van uit de verwording en verslapping om hen heen wilden terugkeeren tot de oorspronkelijke zuiverheid en strakheid van Benedictus' regel of die zelf een nieuwe regel hadden opgesteld. D.w.z. dat Bernard van Clairvaux was gekomen en Franciscus van Assisi en Geert Groote. D.w.z. dat over de geheele wereld Benedictijnen hun kloosters hadden gekregen en Cluniacensers, Karthuizers en Praemonstratensers, Franciscanen en Cisterciënsers. Ook bij ons. En dat in al die kloosters duizenden handen zich dagelijks vouwden: 'Adveniat regnum tuum'.

Elk had voor zichzelf bepaald hoe hij daaraan arbeiden zou. De abt in een verstervend leven en een rechtvaardig bestuur, de monniken allen tezamen in zingen en bidden en zich kastijden. Op het moment dat een mensch in Londen een ander mensch verried, ging er ergens in een klooster in Noord- of Oost-Europa wel een gebed op, om genade over deze ontstellend kleine wereld. Op het moment dat er een dolk flitste in de straten van Turijn of Parijs, suisde het boetekoord neer op de rug van een kloosterling in Friesland of Bourgondië. En zoo veel Godslasteringen en verwenschingen konden in die tijden niet gesproken worden door al de verlorenen en verguisden en ontgoochelden in de wereld, of dwingender en luider steeg van klooster tot klooster de schoone, Latijnsche kerkzang op.

'Adveniat regnum tuum'. Daaraan moest ook in de dagelijksche bezigheden worden gewerkt. De een zette het koninkrijk Gods op zijn weefgetouw, de ander plantte het in de aarde en proefde het na zoo veel maanden uit de wijn. En de Conventspastoor schonk het den broeders in een vergevend gebaar en een kruisje. Geen arbeid was te gering. Waarom glimlachend de wenkbrauwen ophalen over den Jongleur de

Notre Dame, den kloosterling die alleen maar de Fransche en de Spaansche sprong en de reuzenbuikzwaai kon maken, die alleen maar wat kon goochelen met z'n rozenkrans en op z'n handen staan? Hij beging hoogstens de dichterlijkste aller vergissingen, om de wereld op haar kop te zien. Er waren even zonderlinge bezigheden. Daar was de monnik die alleen maar moest zorgen voor warme voeten en die 's winters pannen met gloeiende kolen tusschen de kerkbanken schoof. Om niet te spreken van den broeder-Dominicaan, die 's zomers waaiers in de kerk moest neerleggen, om de vliegen weg te slaan. Ook dit is niet zonder zin, want een mensch moet tenslotte op z'n voeten door de wereld en hij moet zich vele booze dingen van het lijf houden. Aan de poort van het klooster stond de aalmoezenier. En zoo hij er al niets aan kon doen, aan de armen, die daar buiten op zijn gaven wachtten lag het zeker niet, dat voor hen het Koninkrijk Gods begon (en wat erger is, waarschijnlijk ook eindigde) bij turf en roggebrood.

Voor zoover de monniken het werk niet deden, werd het door de Conversen gedaan, mannen die ook in het klooster woonden en die ook 't conventshabijt droegen, maar ze droegen het een tikje anders, en ze droegen ook het haar een tikje anders en hun plichten waren lichter en hun hart eveneens. Zij dorschten het graan en zij veegden de kerk, zij hoedden het vee en zij bakten het brood, zij waren voorzanger en sacristijn, keldermeester en portier, slotenmaker en klokkensteller, leidekker en glazenier en nog heel veel meer. En dan waren er de vele externen, die toch ook nog bij het klooster behoorden, de pastoors der verschillende Heerlijkheden, vooral de pastoor van het dorp der abdij, die tevens biechtvader was van het Convent en die er op Paschen met de overige heeren ypocros kwam drinken. En dan naast de binnenschoolmeester nog de schoolmeester van het dorp, de eenige die de illusie kon hebben van z'n leerlingen werkelijk engelen te hebben gemaakt, zij het dan ook engelen voor de mysteriespelen in de abdijkerk of voor een ommegang. Dan waren er de Baljuws en de Schouten, de onderrentmeesters en de Rentmeester-Generaal. Het was de gewoonte, dat die beambten jaarrenten kregen en hoogtijgelden en jaarlijks eenige ellenlaken voor tabberd of hozen. Dat was dus alles

- van hetzelfde laken een pak! Ze leefden al zóó ver buiten het klooster en ze hadden zóó veel te rekenen, dat ze het Koninkrijk Gods wel haast vergeten hadden.

'Fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra'. Uw wil geschiede, gelijk in den hemel alzoo ook op aarde. Er is een opvallende wisselwerking tusschen de hemel en de aarde in die dagen. Het ridderideaal is Christelijk, is religieus. Vechtend en schimmenjagend trekt de ridder langs de afgronden der mystiek. Maar omgekeerd is de mystiek in die tijden onweerlegbaar ridderlijk. Ge behoeft er maar een bladzijde uit de geschriften van Hadewijch op na te slaan.

Ook het kloosterwezen was ridderlijk, er zijn zelfs militaire orden geweest, monniken die wapenen droegen, de Johanniter-orde en de orde van de Tempeliers in Jeruzalem.

Het kloosterleven beteekende strijd; strijd voor God, strijd voor de Kerk, strijd tegen de wereld. Dat was zoo ongeveer ook waar de ridders voor streden. En zóózeer raakten deze werelden elkaar, dat kroniekschrijvers en copiisten en alles wat in die kloosters omging met pen en papier, ridder van de penne werd genoemd.

Er zijn ook ridders van de droevige figuur geweest. Neen, dat waren niet zij, die de nederlaag leden in dien strijd tegen 'de wereld', want dat zijn altijd de meest menschelijken geweest. Het waren niet de deserteurs bij de kruisvaart, maar integendeel de dienstbroeders. Zij die rondgingen in de kloosters en aan de deuren luisterden, de 'circatores' of 'rondgangers', de verklikkers, die ieder onvertogen woord, ieder vergrijp, iedere kleine, opstandige daad opteekenden en uitbrachten in het kapittel. Het waren zij, die rondgingen in de wereld, en aan de harten luisterden, de inquisiteurs, die iedere twijfel, iedere nieuwe, kettersche idee, ieder critisch denken en iedere waarachtig schoone droom aanbrachten, alsof het een misdaad was. Wij kunnen deze ketterjagerij, die ontstellend consequent was, en regelrecht naar de brandstapel voerde, alleen nog maar zoo verstaan en vergeven, dat deze ridders van de droevige figuur inderdaad iets hadden zoo niet van de tragiek van Don Quichotte, diens tragische inbeelding, dan toch van z'n eenzijdige, maniakale bezetenheid. En dat ze in iedere nieuwe idee een aanranding zagen van het oude, het eenig ware geloof, in iedere natuurlijke,

eerlijke windmolen een boosaardige reus. Waarbij ze vergaten, dat elke nieuw gewekte storm de molens harder aan 't draaien brengt, terwijl men bovendien de kans loopt, zelf een stevige tik van de molen te krijgen. Het waren speciaal de Dominicanen, aan wie sedert 1231 door Paus Gregorius IX de inquisitie opgedragen was. Hun orde werd immers gesticht met het doel, het van alle kanten bedreigde Roomsch-Katholicisme te verdedigen in felle predicaties tegen de ketters, tegen Albigenzen en Waldenzen vooral. Er waren geen beter inquisiteurs denkbaar, want er zaten vernuftige studie-koppen onder hen, spitsvondige geesten. Er zijn zelfs Dominicanen hoogleeraar in de theologie te Parijs geweest, wat zoo in het midden van de dertiende eeuw een ware benoemingsstrijd, met alle pikanterieën daarvan, tusschen hen en andere professoren, wereldlijke geestelijken, heeft ontketend. De inquisitie bleef hun terrein bij uitstek, in de zestiende eeuw zijn z i j de geloofsrechters geweest.

Ridders. Ze hebben ook inderdaad, zooals dat ridders betaamt, een wellevenskunst gehad. Ze hebben geleerd hoe men elkander had aan te spreken en dat de jongere broeder den oudere om z'n zegen vraagt. Dit was bijv. bij de Benedictijnen voorschrift en in de oudere ‘constitutiones’ van de Dominicanen komt een heel hoofdstuk over de passende houding, het knielen, het zitten, het staan voor. Ze hebben geleerd dat men de uiterste hoffelijkheid moest betrachten bij de ontvangst van gasten, men valt hun te voet of groet met een hoofdbuiging en kus. Maar ze waren dan ook, wat gasten betreft, heel wat gewend, - graven en zelfs koningen met gevolg. Wanneer er reizende broeders kwamen van verre dan moest de prior hun schoenen geven en reisgeld en kleeren, vóór zij er om hadden kúnnen vragen. En ook ten opzichte van de armen waren er zeer wellevende dingen bepaald. Zoo werden ze in de Paaschtijd genood in de abdij van Cluny, d.w.z. dat op Witte Donderdag, als alle broeders nieuwe schoenen hadden gekregen, de armen werden binnen gehaald voor de plechtige voetwassching, die in uiterste deemoed door de broeders zelf werd verricht, waarna de oude schoenen onder hen werden uitgedeeld. De groteske en navrante tegenspraak tusschen die plechtige christelijke daad en de oude schoenen werd niet opgemerkt, De christelijke,

en in 't algemeen de sociale deernis, heeft zich nog al eens aan die oude - schoenenromantiek schuldig gemaakt.

Cluny - dan kan men er wel zeker van zijn, dat het ook elders zoo was, want de kloosterlijke wellevenskunst en in 't algemeen het kloosterwezen en het denken van den kloosterling was internationaal. Hoeveel monniken werden er niet van het eene klooster naar het andere, van het eene land naar het andere overgeplaatst. Ze hadden te gehoorzamen en te gaan. Een middeleeuwsche wellevenskunst beweegt zich op elk terrein, die bemoeit zich met ethiek en met vuile handen. Er was, ook wat de lichaamsreinheid betreft, veel bepaald, veel althans volgens middeleeuwsche opvatting. Zoo moest bij de Dominicanen de waschgelegenheid in het klooster geregeld van water voorzien en schoon gehouden. De handdoeken moesten dikwijls gewasschen worden en op gezette tijden door schoone vervangen. Ook hun kleeren moesten de broeders zelf wasschen. Overigens was er in veel kloosters deze ‘stekelige’ bepaling, dat de monniken maar eens in de drie weken geschoren mochten worden.

De kloosterling was een geestelijk ridder, een goed soldaat, hij ging gekleed te bed, want elk uur van de nacht kon hij worden opgeroepen. Zoo afmattend waren de nachtelijke kerkdiensten, dat het vaak moeite kostte de monniken bij de getijden wakker te houden. Er was trouwens, in sommige kloosters, veel voor noodig om z'n bed uit te komen. Reeds Bernard van Clairvaux doet verwijten over dekens met bont gevoerd of van veelkleurige stoffen bijeengenaaid. Wie zoo'n deken over z'n gezicht had getrokken, die zag zelfs van de hemel niets meer. ‘Fiat voluntas tua’, gelijk in de hemel, alzoo ook op aarde, alzoo ook over de hoofden van deze zalig-slapende monniken heen.

‘Panem nostrum quotidianum da nobis hodie’. Geef ons heden ons dagelijksch brood. Dat wilde zeggen, dat elke dag duizenden monniken aanschoven aan tafel om hun brood, vaak niet meer dan zemelenbrood, te eten. Er waren kloosters, waar maar éénmaal per dag werd gegeten en éénmaal per dag water gedronken. Elke orde had z'n eigen regel, zoo was er voor alle Cesterciënser-abdijen een zelfde maat brood, wijn en groenten vastgesteld. Benedictus vond, dat wijn drinken een goed monnik niet paste, maar zooveel wereldwijs-

heid hadden z'n volgelingen, dat ze hiervan niet te overtuigen waren. Daarom stelde Benedictus hen op rantsoen.

'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie'. In Cluny wilde dat zeggen, dat maaltijden van vier of vijf schotels werden opgedragen en wijn van goede naam en goede geur. Trek hiervan 't een en ander af, wat op rekening van de verontwaardiging en overdrijving van hun bestrijder Bernard van Clairvaux moet worden geschreven, en ge houdt nog een rijke, kostelijke maaltijd over. Zoo moet het, alle hervormingen en bestrijding ten spijt, ook in latere eeuwen telkens zijn geweest.

'Panem nostrum quotidianum da nobis hodie'. Bij dat gebed lagen honderden handen gevouwen op het witte tafellaken, dat aan één kant van de tafel afhing, dat de broeders het over hun knieën konden leggen en als servet gebruiken. Het moet wel gauw vuil zijn geweest, want naast bleeke handen, met vingers die moe waren van het rozenkransbidden, lagen stevige werkknuisten, vluchtig gewasschen, handen die nog bijna aarde afgaven of inkt of druivensap. Ze zaten allen, die broeders, aan één kant van de lange tafel, aan de andere kant liet het tafellaken nog een smalle strook van het blank-geschuurde hout onbedekt. Daar kon dan allerlei gerei staan voor de wijn, voor het water, voor het zout, daar konden de kandelaars staan, daar legde de eene monnik de schillen en klokhuizen van de appelen, de ander de stronken van de groenten neer. En aan het einde van de maaltijd werden al die handen nogmaals gevouwen: 'Et dimitte nobis debita nostra'. En vergeef ons onze zonden. Er waren véél zonden te vergeven. Er waren er onder die monniken, die een koningskroon hadden afgezet voor ze het klooster binnengingen. Men kan een heel koninkrijk buitenlaten, een onbezorgde jeugd of een zeer geliefde vrouw, maar de herinnering gaat mee. Zij waren de meest fanatieken, maar ook de meest getempteerden. De herinnering zit in de kleerkast en heeft naast de grove pij er een van kostbaarder stof gehangen. De herinnering zit tusschen een monnik en z'n overbuurman en fluistert dat toch niet ieder in hetzelfde millieu geboren is. De herinnering fluistert steeds luider, tenslotte praat ze hardop en de afstand tusschen de twee monniken is nu zeer groot geworden. De herinnering groepeert weer in dezelfde

kliekjes van vroeger, de herinnering deelt de mooie baantjes uit. Er zijn monniken, die bij het rijker worden van het klooster wereldlijk geestelijke worden, kanunnik, en inkomsten genieten. De herinnering vergiftigt het sobere brood, de herinnering schendt de rust van het eenzaam zijn, de herinnering... 'Et dimitte nobis debita nostra, Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris', gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren. Maar 'wij' kunnen niet goed vergeven, want 'wij' zijn maar menschen. Ook in de kloosters wordt gehaat, getwist, gevochten. 'Sicut et nos...': Neen, een vergiffenis grooter dan de onze, en ánders. Want het menschelijk vernuft heeft zeer ónmenschelijke, zeer onevenredige, zeer ontstellende vergeldingen uitgedacht. Dat het stokslagen regende in de kloosters en dat er wel eens een monnik voor drie dagen van tafel verwijderd werd... ach, er hebben er meer pijn en honger geleden om een herinnering of om een toekomstdroom. Maar de kastijdingen waren zwaar, men heeft sommige abten nadrukkelijk moeten verbieden een monnik te verminken of de oogen uit te steken. Het is waar, dat was ten tijde van Karel de Groote, toen waren de zeden nog ruw en ook in dien tijd en eeuwen later zijn er ruimdenkende, menschlievende abten en prachtkerels van monniken geweest. Maar ook in dien tijd en later en nóg later heeft men elkaar om een afwijkende idée, om de vrijheid, verketterd en verminkt. 'Et ne nos inducas in tentationem'. 'En leid ons niet in verzoeking'. De verzoeking was overal, men had die in 't eigen hart mee naar binnen genomen. En hoor nu, waartoe die had geleid: warme pelzen en kostbare stoffen, bonte mutsen en wollen hemden, en op tafel honigwijn en koek, peper en gember en salie. Daartegen slingert Bernard van Clairvaux z'n felle philippica. Weg met gouden en zilveren kruisen, ze zullen van hout zijn, zooals 't kruis van Christus was. Weg met bezit en met tienden, weg met alle praal. 'Wat moet dat in de kruisgangen, voor de oogen der biddende en peinzende broeders; wat moet dat met deze belachelijke gedrochtelijkheden, met deze walgelijke praal en deze pralende walgelijkheid?' Wat moet dat in dien tijd en wat moet dat later. Er zijn altijd weer zuivere stemmen opgegaan. 'Et ne nos inducas in tentationem, Sed libera nos a malo'.

Amen.

Ballade van een eenzaam jonkman
door C. Buddingh

Wie daags slechts met zichzelf gesproken,
En met zichzelf gewandeld heeft;
Slechts dekbladgeuren heeft geroken,
En 't eigen stroeve haar gestreeld;
Slechts met het eigen spiegelbeeld
Wat heeft gelachen en geflirt,
Voelt zich als d' avondelf aanzweeft
Vereenzaamd en voorgoed verbeurd.

Hij heeft de grijze heks ontweken,
En schaakgezet met boek of pen,
Zichzelf bij andren afgekeken,
En trots geschreven dat het spel
Slechts zuiver blijft in d' eigen cel;
Maar als de wind haar dodo neurt
Voelt hij zich uitgesloten en
Vereenzaamd en voorgoed verbeurd.

En vraagt slechts om zich uit te breiden
Voorbij de eigen opperhuid,
Zich in een ander te bestrijden,
En in een andre schaduw schuil
Te gaan; en dan desnoods met buil
En ezelsoor weer doorgeleurd;
Maar o, één keer die kerker uit:
Vereenzaamd en voorgoed verbeurd.

Prinses, ontsluit vannacht Uw deur
Voor wie hier om zijn grenzen treurt;
Bij 't eerste kraaien van de haan
Zal hij weer zachtjes henen gaan,
Vereenzaamd en voorgoed verbeurd.

Ballade voor een platoniese vrouw

Kabouters etsen in Uw slaap
Een wereld van bezonken tinten:
Gij wandelt met de slanke knaap
Die slechts Uw glanzend voorhoofd mint en
's Nachts zich op Uw woord bezint
En niet op Uw gekooide mond.
Maar nooit nog bloeid' een roos in grint,
O blanke lading zonder lont.

De zoetste serenade breekt
Op 't pantser van Uw koude ogen;
Geen smekeling heeft ooit de beek
Van 't zacht ivoor bezeilen mogen:
Hij strandde op Uw wenkbrauwboog
Nog eer hij d'eerste golven schond.
Maar eens ligt elke bedding droog,
O blanke lading zonder lont.

En mannen zijn een trouwloos ras,
En blijven slechts in streken hangen
Waar hen de bloedkoralen pas
Verleend wordt die hen toegang en
Verblijf verschaft voorbij de spang
En 't rode zegel van de mond.
Geen enkel woord bekoort zo lang,
O blanke lading zonder lont.

Prinses, verleg de wegen van
Uw voorkeur en verkleumd verlangen,
Onthef Uw leden van de ban
Die woekert uit verdorven grond:
Te lang reeds hield G' Uzelf gevangen,
O blanke lading zonder lont.

Verzen
door Eddy Evenhuis

Portret in baljapon

Zij stond nog stijf van taf en zijde,
toen krakend het skelet begaf;
er vielen beenderen terzijde,
die men geveegd heeft in een graf.
Nu danst zij in de zaal des levens
pavanes met een bleeken dood
en het gewaad is heel gebleven:
door rouge en door lippenrood,
blanketsel en gesteven strikken,
blijft zij volwaardig opgesmukt.
De vinger, die erin wou prikken,
heeft slechts het harde glas gedrukt.

De laatste tocht

Wie zoo het leven heeft bevaren
op koers en zicht van eigen stem,
brengt eerst de schroeven tot bedaren
voorbij het licht van Bethlehem.

Er is een zeekaart van dit bekken
in oude taal en bruinen band,
waar woorden weer symbolen dekken
voor geul en klip en rotsig strand.

Wie zich laat stuwen door de winden
in 't spaarzaam tuig, van ree tot ree,
zal eens des ochtends voor zich vinden
de ankerplaats Gethsémané.

Het kruis verheft zich op de bergen,
dit havenlicht wordt nooit gebluscht.
Waarom het schip hier nog te bergen?
Stuur het te pletter op de kust.

Hoe ook de golven mogen bruisen,
de Heer zal naast den zeeman staan.
Van wrakhout slaat men elders kruisen,
maar hier spoelt geen als doode aan.

Sterven

De dagen schenen weg te vluchten
en onaanvaardbaar werd hun wezen.
Zoo is hij boven tijd gerezen
als vogelzwerm in regenluchten.

Beneden trekt een ploeg zijn voren:
een zuster schikt de klamme deken.
Nu gaan zijn oogen langzaam breken,
de zwerm stijgt hooger dan te voren...

Rhapsody in blue

Een wereld, die uit steenen bouwt,
mist melodie voor blauw en goud,
toch wist hij één daartoe verkoren.
Haar borsten waren stil vertrouwd
en ook het kind, uit haar geboren.
Hij wist, zij zou hem toebehooren
in schemering van blauw en goud.
En vriend na vrouw heeft hij verloren,
zijn huis verviel en hij werd oud.

Chasse au coeur

Spoort liefde op om na te jagen,
gebogen op een dampend paard;
het zal U door moerassen dragen,
die eeuwen in den nevel lagen,
maar met Uw komst zijn opgeklaard.

Rijdt liefde na, niet om het dooden,
al legt Ge pijlen op Uw boog;
het silhouet is snel gevloden,
het wild heeft zoo geen kans geboden,
het eischt Uw hand en niet Uw oog.

Jaagt liefde na, maar Gij zult keeren,
nog vóór de spies getroffen heeft;
de vrees haar rankheid te bezeeren
zal sterker worden dan 't begeeren
naar vleesch, dat zich gewonnen geeft.

Keert van den buit en laat U leiden,
legt toom en wapentuig terzij;
dan voert een pad naar open weiden
en droomend zult Ge hier verbeiden
de hinde met het broos gewei.

Lotgevallen en karakter van de Nederlandse natie
door Dr. P. Geyl
III

Ik heb hiervóór de Nederlandse vrijheid zoals die in vroeger eeuwen reeds bestond, geroemd; ik heb een tegenstelling gemaakt tussen ons maatschappelijk en staatkundig leven en de tendenties die de absolutistische vorsten van de zestiende, zeventiende, achttiende eeuw vertegenwoordigden. Toch is er in mijn relaas ook sprake geweest van de onderdrukking van godsdienstige groepen (de Katholieken, de Remonstranten), van regentenheerschappij, van staatsgrepen door Oranjeprinsen. Men moet bizondere feiten of trekken van het verleden in hun eigen wijder verband beschouwen om ze op hun juiste waarde te schatten: dat is de historische methode, en alleen zo komt men tot waarachtig begrip. Zo gezien dan, zijn die onvolkomenheden niet meer dan wat men in vroeger eeuwen onvermijdelijk verwachten moet, en tasten zij de uitdrukking en de betekenis van het beeld in zijn geheel niet aan. Onomstotelijk rijst de conclusie voor ons op, dat de eerbied voor de rechten van den burger en voor geestelijke vrijheid, die een kenmerk is van onze huidige Nederlandse samenleving, diep in onze geschiedenis wortelt.

Het kan geen kwaad om eerst nog eens met nadruk de aandacht te vestigen op wat in toestanden en verhoudingen van vroeger tijden met die voorstelling in strijd schijnt. Dan is er ten eerste de behandeling van de Katholieken in het hele tijdvak van de Republiek der Verenigde Nederlanden (van het begin der onafhankelijkheid in 1572 af tot 1795 toe). De katholieke eredienst was verboden. Katholieken waren van alle aandeel in de regering uitgesloten. Nu moet men ten

eerste bedenken dat overal in Europa nog bijna onbestreden de opvatting heerste, dat een staat niet dan met één erkende godsdienst, met één staatskerk, bestaan kon. Bizondere overwegingen, afgeleid uit onze bizondere omstandigheden, kwamen daarbij: de opstand tegen Philips werd ingegeven door de ergernis over het vertrappen van de privileges en in zover waren de Katholieken evenzeer tegen hem als de Protestanten, maar de godsdienst speelde toch zo'n rol, Parma vooral kon zich met zoveel schijn van recht als de beschermer van de katholieke kerk voordoen, dat de Katholieken voor de zaak van de opstand als onbetrouwbaar werden aangezien en de onderdrukking van hun kerk op die grond gerechtvaardigd. Dat bleef een vrees: dat de Katholieken geneigd waren om met katholieke vorsten in het buitenland te heulen, tot 1648 toe met Spanje, daarna met Frankrijk. De opmerking ligt voor de hand dat men zich hier in een vicieuze cirkel bevond: die neiging werd juist bevorderd door een behandeling waaronder de Katholieken moeilijk voelen konden dat de staat hun staat was. Inderdaad waren zij tweederangs burgers; als het ergens duidelijk bleek, dan was het in de Generaliteitslanden, waar een handjevol ingedrongen Protestanten de baas speelden.

Maar behalve dat het misverstand uit de tijdsomstandigheden verklaard kan worden, het moet niet vergeten worden, dat de rebellen aanstonds principieel verkondigd hadden dat het geweten vrij zou zijn. In de Unie van Utrecht, bij de opstelling waarvan in 1579 de Calvinisten de toon aangaven, werd uitdrukkelijk bepaald ‘dat een ieder particulier in zijn religie vrij zal mogen blijven, ende dat men niemand ter cause van de religie zal mogen achterhalen ofte onderzoeken (door die laatste zinsnede werd dus alle ‘Inquisitie’ in omgekeerde zin verboden). Dit was niet meer dan wat in 't algemeen Nederlandse zede op dit punt mocht heten; ik merkte in het eerste hoofdstuk al op, dat de geloofsvervolgingen niet Katholiek maar Spaans geweest waren; toch was het geen kleine zaak dat dit uitdrukkelijk vastgesteld werd in een stuk dat min of meer als grondwet in de Republiek gezag bleef hebben. Niet aan alle voorschriften van de Unie van Utrecht overigens werd de hand gehouden; maar aan schending van deze belofte is zelfs nooit gedacht. De Katholiek

behoefde aan de overheid geen rekenschap te geven van zijn overtuiging.

Het verbod van zijn kerkelijke organisatie en openbare eredienst bleef van kracht, maar er werd spoedig, en in toenemende mate, de hand mee gelicht. De noodorganisatie onder pauselijke vicarissen moest zolang de oorlog met Spanje duurde, in het geheim werken; uit iedere stad die veroverd werd, verdreef men meteen de priesters en nam de kerken voor de hervormde dienst in beslag. Maar spoedig kwam toch, vooral in het verder van het oorlogsterrein verwijderde Holland, een stelsel van 'oogluiking' in zwang, waardoor de mis in stilte opgedragen kon worden. Een stelsel dat met onaangename misbruiken gepaard ging zeker, want de schouten en baljuws (de gerechtsambtenaren in stad en platteland) lieten zich voor die oogluiking betalen. Maar een stelsel waaronder 'paapse stoutigheden' toch wel zo welig tierden, dat de synoden der staatskerk er aanhoudend de bitterste klachten over lieten horen. Na 1618 vonden die een ogenblik meer gehoor; spoedig hernam de oude milde trant zijn heerschappij (althans, nogmaals, in Holland; ook in Utrecht). Op den duur, in de achttiende eeuw, werden ook de misbruiken der oogluiking aangetast; geestelijken konden nu rustig leven, huizen (zonder uiterlijke tekenen van hun bestemming) voor de eredienst ingericht worden, tegen een geregelde betaling aan de staat. Behalve dat zij dus voor hun godsdienst om zo te zeggen schatplichtig gehouden werden, bleven de Katholieken uitgesloten van de regering, in sommige plaatsen zelfs uit gilden en alle mogelijke kleine ambten: dat was dus een economische achterstelling. Maar als men bijvoorbeeld met Engeland vergelijkt, waar de Katholieken van de universiteiten uitgesloten waren (bij ons konden zij geen hoogleraar worden, maar studeerden wel; beroepen als die van advocaat en geneesheer stonden voor hen open), ziet men dat het nog erger kon. De positie van de Generaliteitslanden laat zich vergelijken met die van Ierland; en ook dan treft, al was het stelsel er een van onderdrukking, dat de toepassing in de praktijk zachter was.

Ons land, en vooral Holland, had in de zeventiende eeuw dan ook algemeen de reputatie van een land te zijn, waar aan belijders van alle godsdiensten, Katholieken en protes-

tantse dissenters, ook Joden, een ongekende vrijheid werd toegestaan. In de handelssteden, in 't bizonder te Amsterdam, verdedigde men dat beleid tegenover theologische aanvallen veelal met een beroep op het handelsbelang. Dat dit meetelde, is onloochenbaar; maar er was voor de practische verdraagzaamheid van onze samenleving wel degelijk een geestelijke ondergrond. Die menselijkheid zat diep in de zeden en zij was sedert Erasmus op alle manieren beredeneerd en tot stelsel verheven (het treffendst in de dagen van de opstand zelf door Coornhert).

De zachtmoedige of rationalistische verdraagzaamheid was overigens niet de enige waarborg van de vrijheid. Niet ten onrechte beweerden de Calvinisten dat de verdraagzaamheidstheorie in handen van een overheid die zich het oppertoezicht over de kerk aanmatigde, tot geestdwang kon omslaan. De beslistheid waarmee de Calvinisten hun eigen gewetens- en kerkelijke vrijheid verdedigden, ook al verstonden zij daar in de praktijk een stelsel onder, dat de vrijheid van andersdenkenden in het gedrang bracht, werkte als een slagboom tegen overheidsalmacht op geestelijk terrein. Bij die bittere strijd tussen Contra-Remonstrantse predikanten en ‘libertijnse’ regenten (libertijns wil zeggen, die de vrijheid van allen met dwingend staatsgezag wilden beschermen), de éne partij opkomend voor de onafhankelijkheid van de kerk, de andere bevreesd voor de heerszucht van die kerk, voer ten slotte, al vielen er scherven bij, de vrijheid van heel de Nederlandse samenleving wel.

Wat in de tweede plaats - en ik naderde daar in mijn laatste opmerkingen al toe - aan de voorstelling van onze oude Republiek als een oord van vrijheid en burgerrechten tekort doet, is het feit dat onder haar, twee eeuwen lang, alle politieke macht in handen lag van de regenten; dat wil zeggen van de ‘heren’ in de stad, van de adel op het platteland (voor zover het platteland, zoals in Holland en Zeeland, niet ook onder de steden en hun heren hoorde): samen bezetten stadsheren en adel de Statenvergaderingen van de provincies, de soevereine regeringen met andere woorden; uit die provinciale Statenvergaderingen waren dan de Staten-Generaal samengesteld, het lichaam dat buitenlandse politiek en defensie van de Unie, maar in opdracht van de zeven pro-

vincies, beleed. De gewone burgers kwamen nergens bij te pas. De edelen regeerden als zodanig, of aangewezen door hun standgenoten; maar ook de regenten werden niet door de burgers verkozen. Zij zaten in de stadsbesturen, de vroedschappen, voor hun leven; en vacatures werden door zo'n vroedschap zelf aangevuld. Co-optatie noemde men dat, en het gevolg van dat stelsel was dat de keus op den duur tot een kleine kring van regentenfamilies beperkt werd. De burgers hadden het toekijken. Het stelsel dat in de Republiek heerste, was een aristocratie, of zelfs een oligarchie (een regering van weinigen); iets heel anders dan een democratie!

En toch! Men moet opmerken dat die regentenheerschappij lange tijd zonder verzet gedragen werd, ja dat zij groot aanzien en moreel gezag genoot - en inderdaad werd vooral het stedelijk bestuur door buitenlandse waarnemers doorgaans hogelijk geroemd. Maar dat er practisch goed geregeerd werd, is niet het enige, en misschien zelfs niet het voornaamste. Er was ook het volgende: de gedachte was levend, en in hun goede tijd ook bij de regenten zelf, dat de regenten niet krachtens geboorterecht het gezag verkregen, dat het ook niet hun particulier bezit was waarmee ze doen konden wat ze wilden; maar dat zij, ofschoon niet door de burgerij verkozen, toch die burgerij vertegenwoordigden en gehouden waren haar belang, het algemeen belang, te behartigen. Zulke gedachten zijn niet iets onwezenlijks. Het is al een zeer oppervlakkige beschouwing die er niets dan schijnheiligheid en zelfbedrog in zien wil. Zeker, in de practische toepassing schiet de menselijke onvolkomenheid vaak jammerlijk te kort, maar niettemin behoren ideale beginselstellingen als deze toch wel degelijk tot de realiteiten van de geschiedenis. Bij de afzwering van Philips in 1581, bij de verklaring zelf van onze onafhankelijkheid dus, was deze gedachte met indrukwekkende kracht uitgesproken.

'De onderzaten', zo luidt het in de 'acte van verlatinge', 'zijn niet van God geschapen tot behoef van den vorst' - en in de plaats van 'vorst' kan men natuurlijk in het algemeen 'regeerders' stellen - 'om hem in alles wat hij beveelt, het zij goddelijk of ongoddelijk, recht of onrecht, onderdanig te wezen en als slaven te dienen; maar de vorst (is geschapen) omderwille van de onderzaten, zonder de-

welke hij geen vorst is, om hen met recht en redene te regeren en voor te staan en lief te hebben als een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen...'

Hier wordt meer gezegd dan wat ik hierboven aangaf: niet alleen dat de regeerders gehouden zijn het algemeen belang te behartigen; er worden aan het gezag ook zedelijke grenzen gesteld.

De overheid kan niet alles bevelen wat haar in de zin komt: zij mag niet tegen God, zij mag niet tegen de rechtvaardigheid handelen. En inderdaad leefde ook die gedachte in de Nederlandse gemeenschap en stijfde de moed van de burgerij om, als het moest, zich tegen verdrukking of onrecht van de kant der overheid schrap te zetten.

Kiesrecht had die burgerij niet; in de zeventiende eeuw dacht daar nog nauwelijks iemand aan - dat werd in de loop van de achttiende wel anders -; maar in ieder geval moet men zich haar niet als volslagen machteloos voorstellen. Bij haar rustte de taak om in de steden de orde te bewaren: dat geschiedde door de schutterijen, of burgerwacht. De regenten zorgden wel dat zij zoveel mogelijk de leiding van die organisaties in handen hielden, maar zij moesten toch met de stemming van de burgerij, zoals die zich in de burgerwacht kon laten gelden, terdege rekening houden. Op tal van manieren namen burgers bovendien rechtstreeks aan de openbare zaak deel. Als officieren van de burgerwacht, als directeuren van de verschillende colleges die met het toezicht op bepaalde takken van handel of bedrijf belast waren; in de polderbesturen, in de dorpsschepenbanken, en niet te vergeten in de kerkeraden. Weliswaar drongen zich de regenten overal in om een wakend oog te houden; niettemin rustte heel die samenleving mee op tal van min of meer zelfstandige organisaties, die als scholen van zelfbestuur gelden konden. De regentenstand trouwens was zelf talrijk: naar verhouding althans in de kleine steden, en onder de achttien 'stemmende' steden van de provincie Holland, om bij die te blijven, waren er natuurlijk vrijwat kleine en zeer kleine. Scherp begrensd was die stand ook nooit, breed verwantschapt en verzwagerd strekte zich zijn invloedssfeer wijd onder de welgestelde burgerij uit. Door de regenten en hun onmiddellijke aanhang alleen al was er een veel talrijker actieve

deelneming aan de publieke zaak dan in verreweg de meeste andere landen van het toenmalig Europa; en dat niet enkel op het plaatselijk terrein: de Staten-Generaal rustten op de provinciale Statenvergaderingen, die op de stedelijke vroedschappen: zo werden de grote beslissingen van oorlog of vrede in laatste instantie daar genomen, een inrichting die zeker haar grote bezwaren had, maar die toch ook de belangstelling voor de algemene zaak in wijde kring levendig opwekte. Dat blijkt ook uit het openbaar commentaar dat haar begeleidde, het vrijst als het in de vorm van pamfletten ging, want de pers stond onder veel scherper toezicht. Principieel toch bestond er geen recht voor de ambteloze burger om zijn licht op staatszaken te laten schijnen; practisch echter was er geen land waar hij er meer op gesteld was en een ruimer gebruik er van maakte.

Van belang is het ten slotte nog op te merken dat niemand in ons land tegenover gerecht of belastinggaarder voorrechten aan zijn stand ontlenen kon. Dat lijkt ons gewoon, maar was het allerminst in een Europa, waar in tal van landen de adel slechts voor afzonderlijke rechtbanken verscheen en vrijgesteld was van belasting voor zijn grondbezit.

Zo is het dan geen wonder dat de Nederlandse burger er zich van bewust was in een vrij land te leven en trots gevoelde op de rechten die hij bezat. Met afschuw en medelijden zag hij op de despotisch geregeerde landen, waar de ingezetene niet als hij meester was in zijn eigen woning.

Ondertussen was zeker de toestand waarin hij leefde, ver van volmaakt. Oligarchie leidt onvermijdelijk tot misbruiken, en dat erger naarmate zij langer bestaat. Zo ging het ook bij ons. Maar dat werd dan ook niet gedwee ondergaan, dat lokte kritiek uit, dat leidde herhaaldelijk tot volksbewegingen. Tot grondige hervorming kwam men echter zo gemakkelijk niet. Daar wist de burgerij toch lange tijd practisch geen raad voor - en van de bredere volksmenigte (de smalle gemeente, zoals het in de taal van die dagen heette, of minder vriendelijk: het gepeupel, of het grauw) spreek ik dan nog niet eens. Lange tijd verwachtte men de beteugeling van de regenten enkel van de Prinsen van Oranje. Dit is dan mee hun rol in de geschiedenis van de Republiek geweest - naast wat zij deden als legeraanvoerders, en leiders, mèt de Staten-

Generaal, van de buitenlandse staatkunde -; beschermers van ‘de gemeente’ tegenover de regenten. Althans, zo zag de gemeente het zelf, haast instinctmatig. Bij de omwenteling van 1672 en van 1747, toen telkens onder directe volksdruk de regenten genoodzaakt werden om een Prins van Oranje grote macht in de staat op te dragen, was het niet enkel het gevaar van buiten dat de mensen bewoog, zij koesterden ook verwachtingen van herstel van grieven in de binnenlandse verhoudingen. Ten volle beantwoord werden die verwachtingen niet, en vooral na 1747 - het jaar daarop geschiedden in Friesland, in Groningen, in Amsterdam burgerbewegingen met duidelijker omlijnde democratische doelstelling dan ooit tevoren - was de teleurstelling bitter. Zo kwam het dat ten slotte een generatie later in de Patriottenbeweging de burgerij ('t waren de gegoede en ontwikkelde burgers, niet ‘het volk’) haar aanval op het alleenrecht der regenten zonder Oranje deed, ja in haar eerste opzet was de beweging zelfs uitsluitend tegen Oranje gericht, en toen zij eindelijk, na aanvankelijk falen, zegevierde - helaas naar wij al zagen met Franse hulp - vielen Oranje en de regentenheerschappij tezamen.

Men moet toch de invloed van de Franse Revolutie bij de inrichting van de nieuwe staat na de ondergang van de oude oligarchische en federatieve Republiek in 1795 niet overdrijven. Uit eigen ontwikkeling was de Nederlandse samenleving voor die ingrijpende hervormingen rijp geworden, die toen ook zonder al te grote schokken en zonder bloedvergieten werden doorgevoerd. De oude ongelijkheden werden meteen afgeschaft: zonder moeite kreeg de ‘emancipatie’ der Katholieken en der protestantse dissenters haar beslag, daar had de Patriottenbeweging de geesten al op voorbereid; zelfs de Joden kregen hun volle burgerrechten. En daartoe behoorde nu ook het kiesrecht: de oligarchische regeermethode werd gebroken. De Generaliteitslanden deelden in dit alles: op voet van gelijkheid konden zij eindelijk aan het staatsleven deelnemen; en ook het platteland, dat zodoende aan de heerschappij van adel of steden onttrokken werd. Ook gebeurde heel deze verandering niet meer stuksgewijs binnen de afzonderlijke provincies: de provinciale soevereiniteit viel met al de andere overleefde tradities, en een van de grote

taken voor die generatie was de opbouw, eindelijk, van die eenheidsstaat, die door de Boergondisch-Habsburgse vorsten indertijd al voorbereid was: de opstand had die ontwikkeling onderbroken, maar in de zeden, in het saamhorigheidsbesef had zij zich toch voltrokken; de practische verwezenlijking, de uitrusting met de nodige wettelijke voorziening bleken niettemin een lastige karwei. Een nationaal belastingstelsel, dat er nooit geweest was, moest bijvoorbeeld ingericht worden; een nationale regeling van het onderwijs, want ook dat was stedelijk of provinciaal geweest, en meest aan de kerk overgelaten. De onderwijsregeling die tot stand kwam, was overigens een hervorming waarmee de 'Bataven' de meeste andere Europese volken vóór waren. (Het beginsel, volstrekte onderwerping aan de staat, zoals tevoren aan de staatskerk, zou later scherp verzet oproepen.)

De nieuwe groepen van de bevolking die in 1795 aan het bestuur geroepen werden, kleine burgers, Katholieken, protestantse dissenters, wisten zich niet dadelijk te handhaven. Zonder dat de nieuwe beginselen werden ingetrokken of geloochend, hernamen na een jaar of wat de heren en Nederlands Hervormden practisch weer grotendeels de leiding. Niettemin werden juist toen nog verscheiden van de uit de omwenteling voortvloeiende veranderingen doorgevoerd, en dat veelal door 'nieuwe mannen'.

Als na het schokkend tussenspel van de Napoleontische inlijving in 1813 Oranje terugkeert en het Koninkrijk begint, is er van de opgewekte democratische geest die in 1795 naar buiten gebroken was, in ieder geval weinig meer te bekennen. De doorgestane rampen en veranderingen hadden vóór alles een afkeer van partijstrijd ingeboezemd, men had aan de herwonnen onafhankelijkheid en vrede genoeg, kortom, zoals ik het hiervoor al uitdrukte, de natie was vermoeid en wilde niets liever dan het alles aan den Koning overlaten. Willem I was een modern man. Herstel van het oude (terzelfdertijd in Spanje, in Italiaanse en Duitse staatjes, voor veel der van de revolutionnaire onderbreking terugkerende vorsten de hoogste wijsheid!) was allerminst wat hij wenste. De eenheidsstaat (waar België in opgenomen werd) werd gehandhaafd, met heel de nieuwe toestel van administratie; de gelijkstelling van de godsdiensten evenzeer. Een grondwet werd ingevoerd

(kenteken toentertijd van een vooruitstrevend land); in de commissie die ze ontwierp zat een Katholiek, al was het maar één; de secretaris was een Jood. Met dat al was de nieuwe vorst een geboren autocraat, vol toewijding en bekwaamheid, en zoveel te minder geneigd om aan de Kamer meer zeggenschap te laten dan strikt noodzakelijk zou blijken. En die Kamer werd volgens een zeer beperkt kiesrecht gekozen, niet eens rechtstreeks, maar door de provinciale Statenvergaderingen, in welke zelf een echt herenregiem heerste. In de grond is het een ambtenarenstaat, een deftige ambtenarenstaat, dat koninkrijk. Het bestuur, onder nauwlettende persoonlijke leiding van den vorst, houdt alles zo vast mogelijk in de hand. Het schijnt wel of de eigenlijke, de door Willem aanvaarde en bevestigde uitkomst van de omwentelingsperiode de eenheid van de staat en tegelijk de macht, de dikwijls drukkende macht, van de staatsmachine is. Onderwijs en de kerkgenootschappen, 't werd alles strikt aan de band gehouden.

De zin voor kritiek en contrôle ontwaakt pas weer, als Koning Willem's regering uitgelopen is op de afscheiding van België en de daarmee samenhangende afmattende en kostbare mobilisatie-periode van 1830 tot '39. In 1848 triomfeert die nieuwe geest vrij plotseling. Dat is het Europees revolutie-jaar. Koning Willem II wijkt voor de storm, die overigens binnen onze grenzen nog maar de kracht van een briesje had, en met zijn instemming wordt de grondwet op een geheel nieuwe leest geschoeid en bij ons de parlementaire monarchie ingeluid. Het eerste gevolg was dat ons land evenals het parlementaire Engeland, of als België, waar dat regiem in 1830 dadelijk gevestigd was, voor ernstige beroering of omkeer, zoals die in Frankrijk en Italië, in Oostenrijk en de Duitse landen zich vertoonden, gespaard bleef.

De grote man van '48 is Thorbecke. De geest waarin hij de grondwet omwerkte, heeft hijzelf in het stuk waarmee hij zijn ontwerp aan Koning Willem II aanbood, aldus gekenschetst: ‘Onze instellingen eisen boven alles een oneindig grotere medewerking der burgerij dan tot dusver. De grondwet sloot volkskracht buiten; zij moet die nu in alle aderen des staats trachten op te nemen... De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, zoveel zij kon laten slapen.

Om hartstocht te mijden brak zij de ziel. De burgerij had tot hiertoe het besef dat zij mederegeerde, niet. Zonder dit besef evenwel rust de staat niet op nationale kracht, en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden ten dage geen staat bewaard.'

Om volkskracht in alle aderen van de staat binnen te voeren bracht Thorbecke ter uitvoering van de beginselen der nieuwe grondwet wetten op gemeente- en provinciaal bestuur, die zoveel mogelijk zelfstandigheid opwekten en tot zelfbestuur opleidden. Feitelijk sloot hij daarbij aan bij een oude traditie, die in de tussenliggende 'vermoeide' periode verwaarloosd was. Ook van de kerken trekt de staat zijn drukkende hand af. 't Is een gevolg van de grondwet van 1848 geweest, dat in 1853 de Paus de Rooms-Katholieke hiërarchie in ons land heeft kunnen herstellen (de uitbarsting daartegen van orthodox-protestantse zijde, de zogenaamde April-beweging, bleef machteloos om de gedane zaak te keren). Zelfs werd in beginsel het onderwijs vrij gelaten, waarop zoals vroeger de kerk sedert de omwenteling van 1795 de staat uitsluitend recht had doen gelden; hier echter bleef de pretentie om alleen de 'neutrale' school, als voor allen geschikt, met staatsgeld te bekostigen een grief van grote bevolkingsgroepen.

Trouwens, dat parlementair bewind dat in 1848 ingewijd werd, was eigenlijk nog maar een klasse-regiem. Thorbecke mocht van 'volkskracht' spreken, inderdaad was wat hij op gang bracht het bewind van de gegoede burgerij. De Kamer werd nu door rechtstreekse verkiezingen samengesteld, maar het kiesrecht aan een zo hoge eis van belastingplichtigheid (census) verbonden, dat de grote meerderheid van de bevolking er van uitgesloten bleef. Dat verklaart waarom die grief ten aanzien van het onderwijs zo lang veronachtzaamd kon worden: de orthodox-protestantse en katholieke middenstanders, boeren en handwerkers, die ze het diepst gevoelden, hadden geen kiesrecht. Die schoolgrief stond nummer één op het programma van de partij, wier taak het werd de orthodox-protestantse bevolkingsgroep politiek te organiseren, de anti-revolutionnaire of christelijk-historische partij. Haar grote woordvoerder was in het midden der eeuw Groen van Prinsterer, onvermoeid in zijn verzet tegen een ontwikkeling

die, naar hij meende, van de abstracte beginselen der Franse Revolutie afgeleid was (vandaar anti-revolutionnair) en die de historische groei en het daarmee verbonden (protestants-) christelijk karakter der natie miskende (vandaar Christelijk-historisch). Niemand drukte het scherper uit dan hij, dat het parlementair bewind inderdaad slechts op de liberale bourgeoisie rustte: aan die parlementaire oligarchie verweet hij haar tekort aan aandacht voor de bezwaren der uitgeslotenen, en uit naam van 'het volk achter de kiezers' sprekende, kon hij nog van den Koning (evenals vroeger de Stadhouders tegen de regenten waren opgetreden) bescherming verwachten. Door petitionnementen, die door duizenden getekend werden, werd een enkele maal de stem van dat volk ten gehore gebracht. Maar 't was pas Groen's jongere geestverwant Kuyper, die door een krachtiger partij-organisatie een stuk volkskracht dat onder het regiem van 1848 ongebruikt bleef liggen, wezenlijk mobiel maakte. 'Soevereiniteit in eigen kring', de leus - en wat een kern-Nederlandse leus! - waaronder hij in 1880 de Vrije Universiteit inwijdde, werd inderdaad opnieuw in ons openbaar leven een beginsel; waaraan de gevaren van versnippering niet vreemd zijn, maar dat toch veel waardevols en karakteristieks voor de overspoeling van de geregimenteerde en gemechaniseerde moderne tijd kan redden.

De Katholieken hadden tot nog toe met de Liberalen samengewerkt, en inderdaad hadden zij aan hen hun ontvoogding (1795) en het herstel van de hiërarchie (1853) te danken. Maar in het derde kwart van de eeuw werd, ten dele door de gebeurtenissen in Italië (de bedreiging van de Kerkelijke Staat door de vorming van de Italiaanse eenheid), het besef levendiger van de ideologische tegenstelling tussen Liberaal en Katholiek. De Katholieken hadden daarenboven de onderwijsgrief met de Anti-Revolutionnairen gemeen; in 1868 werd die door de bisschoppen in een Mandement scherp geformuleerd. Dat was de grondslag waarop nu door Kuyper en den katholieken leider Schaepman een samenwerking tot stand gebracht werd. Door die 'coalitie' kwam de liberale alleenheerschappij spoedig ten einde en nieuwe volksdelen werden zo tot feitelijke politieke macht gebracht. Dat proces werd verhaast, en tegelijk bevestigd, door een kiesrechtuit-

breiding: de uitsluitende macht van de liberale bourgeoisie werd zodoende gebroken.

Maar achter die nieuwe volksdelen aan kwam nog een groep opzetten, de arbeiders die tegen het einde van de negentiende eeuw voor een groot deel onder invloed van de nieuw opgekomen socialistische beweging georganiseerd en tot politiek bewustzijn gewekt waren. De industriële ontwikkeling van ons land was betrekkelijk laat en zwak. Dit had ten gevolge dat de arbeidersbeweging te onzent zich aanvankelijk geheel met in het buitenland, vooral in Duitsland, ontstane theorieën behielp - straffe en doctrinaire theorieën, zoals te begrijpen valt in Duitsland, waar bij het ontbreken van een krachtige zelfbestuurstraditie de practische politieke zin niet sterk ontwikkeld kon zijn.

De wereldoorlog hielp de Socialisten zich meer van de Nederlandse traditie, waaraan zij vanzelfsprekend aan alle kanten vastzaten, bewust worden: dadelijk bij het uitbreken verklaarde hun leider, Troelstra, in de Kamer, in weerwil van alle vroegere anti-militaristische en anti-nationalistische uitingen, dat in omstandigheden als men nu beleefde ‘de nationale gedachte nationale verschillen overheerste’.

Eén ontroering verenigde inderdaad op dat ogenblik de vertegenwoordigers van het volk, en zolang die beproeving duurde, was het besef van saamhorigheid sterker. Dit vergemakkelijkte het tot stand komen in 1917 van het grote compromis tussen de partijen, waarbij de eindeloze onderwijskwestie (op het hoofdgebied van het lager onderwijs) opgelost werd - in de enig mogelijke zin, namelijk door erkenning in de financiële practijk zowel als in beginsel van de gelijkheid van openbaar en bizonder onderwijs - en tevens de kiesrechtkwestie - ook hier was geen ander rustpunt denkbaar dan het algemeen maken van het kiesrecht; het werd dan weldra ook tot de vrouwen uitgebreid, een eis waar nog zo lang niet in ernst aan gedacht was.

De invoering van het algemeen kiesrecht verhoogde natuurlijk de kracht van geen partij zozeer als die van de S.D.A.P. Moest zij die kracht steeds in de zin van haar doctrines louter voor kritiek, en voor een ‘revolutie’ waar de ontwikkeling der dingen klaarblijkelijk zo in 't geheel niet naar toe ging, blijven gebruiken? Een optreden als dat van Troelstra in

Augustus 1914 deed beter verwachten. Maar in November 1918, toen in Duitsland de revolutie losbarstte, vergiste diezelfde Troelstra zich zozeer in de tekenen, dat hij de revolutie ook bij ons onafwendbaar achtte en het zich tot plicht rekende daarbij de leiding te nemen. Het was de vergissing van een temperament: de andere kopstukken der partij stonden er of aarzelend of beslist afwijzend tegenover. Het discrediet dat het incident met zich sleepte, heeft de inschakeling van de S.D.A.P. in het normale stelsel der partijen vertraagd, maar de weerstanden - waaronder de innerlijke van de reeds gevormde theoretische traditie niet de minste waren - zijn overwonnen; en ten slotte heeft de S.D.A.P. zich van haar doctrinaire ballast weten te bevrijden, heeft haar houding tegenover koningschap en defensie herzien en is regeringspartij geworden.

Wat is nu de zin van de feiten als hier geschetst? Ik heb - om daar eerst nog even de aandacht op te vestigen - de gang van zaken vooral van de partijpolitieke kant bekeken; men moet zich bewust blijven dat dit slechts het uiterlijk teken is van diepgaande wijzigingen in de maatschappelijke structuur van de bourgeoisie-staat, zoals die in het midden van de vorige eeuw bestond. De onderwijsregeling, die in haar gevolgen heel onze samenleving doortrekt, heeft de opneming van de christelijke partijen in de effectieve politiek bezegeld en hen met de liberale staat verzoend. Tevens is de ongebreidelde economische vrijheid, waarvan de zwaksten het slachtoffer waren, in de jongste halve eeuw geleidelijk aan getemperd door een sociale wetgeving, waarover in een ander hoofdstuk nader gehandeld wordt, maar waarvan hier dit dient opgemerkt: bij het veranderen van de denkbeelden hebben aan de opbouw van die wetgeving ten slotte alle partijen samengewerkt, ook de Liberalen, en ook de Socialisten in hun oppositie-periode; zij, minstens zozeer als de anderen, beschouwen die nu als een kostbaar pand dat zij in de bestaande Nederlandse verhoudingen bezitten.

Wat dan is de zin van dit overzicht? Dat de Nederlandse staatsinrichting geen bedenksel, geen maaksel is, geen toevallige staat van zaken die met iedere windvlaag anders draaien kan; maar een geleidelijk en organisch gegroeid stelsel, dat over al de kracht van diepe wortels beschikt. Wij

hebben nog maar kort algemeen kiesrecht; wij hebben nog geen eeuw lang een regering verantwoordelijk aan het parlement. Die hervorming werd verkregen door een liberale burgerklasse, die zich van de klachten van orthodox-protestantse middenstanders en Katholieken weinig aantrok; en de arbeiders k l a a g d e n nog niet eens. Ga verder terug en ge vindt een op zichzelf rustende stand van regenten, ietwat in evenwicht gehouden door Prinsen van Oranje, wier macht groot ofschoon slecht omschreven was; ge vindt de Katholieken en protestantse dissenters van alles uitgesloten.

Maar ga zo ver terug als ge wilt, en ge zult de opvatting aantreffen dat de burger zo goed is als de regent, ge zult zien dat hij, op onregelmatige manier als het moest, zijn inzichten tot gelding wist te brengen. Ge zult als een natuurlijke zaak voorgesteld vinden dat de regeerders voor het welzijn van de ingezetenen ingesteld zijn en dat de macht van de staat beperking vindt in onvervreemdbare rechten van enkelingen en van groepen, en in de zedewet. Ge zult ook altijd (zelfs welbeschouwd in die tijd van inzinking na 1813) ijverige belangstelling voor de openbare zaak vinden, talrijke uit de bevolking zelf opgekomen groeperingen ter behartiging van bepaalde beginselen of belangen. Kortom, heel de Nederlandse geschiedenis is doortrokken van een geest - een geest van gemeenschapszin bij erkenning van verscheidenheid, een geest van redelijk overleg - die de opeenvolgende uitbreidingen van het actieve staatsburgerschap om zo te zeggen in zich sloot. Als de tijd er rijp voor was, naarmate de economische en maatschappelijke ontwikkeling voortschreed, konden zij gebeuren zonder schok, zonder gewelddadige omkeer (zelfs 1795 was dat nauwelijks). In geen land is de democratische staatsregeling natuurlijker product van eigen bodem of meer met heel het volkswezen saamgegroeid. Niets is verder van mij dan de conclusie te willen trekken dat wij een eindpunt van volmaaktheid bereikt hebben en dat de vormen waarin onze ontwikkeling voor het ogenblik uitdrukking vindt, nu tot in alle eeuwigheid verstarren moeten! De klacht wordt veel gehoord, en ze mist zeker niet alle grond, dat de erkenning en organisatie van verscheidenheid (zo kenmerkend voor onze verhoudingen) die gemeenschapszin die er, volgens de door mij zoeven gebruikte formulering, steeds

mee gepaard zou moeten gaan, soms integendeel ondermijnt en verbrokkelt. Ik sprak zelf hiervóór al van de gevaren van versnippering die het zo vruchtbare programma van ‘soevereiniteit in eigen kring’ aankleven, en in mijn behandeling van de toestanden in de achttiende eeuw wees ik erop, hoe de waardevolste tendenties van het nationale leven ontaarden kunnen en in gebreken omslaan. Inslapen op onze schone tradities kan nooit veilig zijn; werken en waakzaam zijn moet altijd de leus blijven. Het bizondere euvel waarop ik doelde, van versnippering, van zich opsluiten elk binnen zijn kring in plaats van door die kring de gemeenschap te dienen, zal in de omstandigheden waarin wij nu verkeren vermoedelijk wel, evenals in de vorige oorlog, genezing vinden. Ook dat zal overigens niet gaan zonder dat wij onszelf de kwaal bewust worden en actief meewerken.

Dit blijft dan in ieder geval als een gunstige omstandigheid, waarvoor wij onze geschiedenis en de samenleving die aan haar ontsproten is, dank moeten weten: in geen land bestaat beter waarborg dat nieuwe veranderingen die de nooit stilstaande ontwikkeling eisen mocht, rustig uit de eigen wortel zullen kunnen ontspruiten. Handhaving van onze onafhankelijkheid betekent handhaving van de mogelijkheid van verder bouwen.

Utrecht, April 1940.

Enige werken bij hoofdstuk I, II, III

I. Gosses en N. Japikse, Staatkundige geschiedenis van Nederland; een zakelijk en betrouwbaar handboek.
P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse Stam, Wereldbibliotheek; drie delen verschenen, lopende tot 1751. (Geïllustreerd.)
P.L. Muller, Onze gouden eeuw; drie delen; (geïllustreerd) geeft een voortreffelijk overzicht van staatsinrichting, maatschappelijk en geestelijk leven, handel en koloniën, enz.
L.G.J. Verberne, Geschiedenis van Nederland, onder redactie van H. Brugmans, deel VII en VIII (geïllustreerd), behandelt de negentiende eeuw met meer frisheid en onafhankelijkheid dan enig ander samenvattend werk.

Wat weten schrijvers van de muziek? E.T.A. Hoffmann als musicus

door Jozef Weyand
(Vervolg)

In de hoofdstad, waar Hoffmann in 1807 heentrok, scheen hem niets te mogen gelukken. Zijn kind was onlangs te Posen, waar wegens omstandigheden ook zijn vrouw verblijf hield, gestorven, zijzelf doodziek, aan den rand van het graf. Al wat zijn vrienden voor hem ondernamen om hem uit de geldelijke ellende te helpen, zijn teekeningen, zijn composities (opera's b.v.) zijn aanbiedingen portretten te teekenen, liepen op niets uit. Pogingen hem in betrekking met Iffland, den machtigen man van het theater, te brengen, faalden eveneens. Men stal hem zijn laatste spaarpenningen, en door verdriet en ontmoediging verknaagd, dreigde zijn bestaan ten onder te gaan; de vreeselijkste tijd van zijn leven. Maar zie, er daagt redding op. In 1808 werd Hoffmann Kapellmeister van de Opera te Bamberg. De materie was hem, zooals uit het voorafgaande blijkt, niet vreemd. Hij mocht zich voorloopig nog geen geroutineerd operadirigent noemen, maar we zullen zien hoe hij zich er doorheen slaat.

De opgaande zon; hij is nog in de beste jaren, vervuld van een hevigen geestdrift, een onverwoestbaar optimisme. Het honorarium zal niet te groot wezen, maar het zal hem en zijn jonge vrouw, die intusschen van haar zware ziekte is hersteld, voorloopig uit de ellende helpen. Hij zal vlot raken en dat in een wereld, die zijn element is, de muziekwereld. Kort voor zijn vertrek naar deze Beiersche stad schreef hij in den onmogelijk snellen tijd van ruim een maand (23 Jan. - 27 Febr. 1808) een opera voor den beschermheer van het Bambergsche theater, den Hertog von Soden; dit slechts om een proefje te geven van zijn talent, en van het gemak waar-

mee hij schiep; het was ‘Der Trank der Unsterblichkeit.’ Men heeft na zijn dood het handschrift onder zijn papieren teruggevonden, het bevindt zich thans in de Berlijnsche Staatsbibliotheek.

Natuurlijk moest hij, hoe zou het anders bij den mensch Hoffmann passen, de zaken, waarvan hij zooveel verwachtte, in de grootste wanorde vinden. De eene ontgoocheling volgt de andere. Een heer Heinrich Cuno, aan wien de Hertog von Soden zijn kunstinstelling had overgelaten, had zijn zaak dusdanig slecht beheerd, dat ze een failliet nabij was. Hoffmann kwam, na zijn laatste geldmiddelen voor deze lange reis (van Oostpruisen naar Beieren) geofferd te hebben, voor een zoo goed als verloren onderneming te staan. Hij schrijft aan zijn vriend: ‘Mijn intrede te Bamberg werd van menige hoogst onaangename gebeurtenis vergezeld; het onaangenaamste was echter, dat ik de verhoudingen in het Theater gansch anders vond dan ik had mogen verwachten. Soden had niet alleen de regie, doch ook de gansche onderneming aan een zekeren Heinrich Cuno overgelaten, en zich in Würzburg teruggetrokken. Deze Heinrich Cuno is een onwetende ingebeelde windbuil, die bij de organisatie van het theater zoo overijld is te werk gegaan, dat op het oogenblik het uiteenvallen van de zaak nabij is, omdat het publiek niet meer de afschuwelijke wanorde, die hier op de planken plaats heeft, kan aanzien. Dit heeft tengevolge gehad dat ik na twee maanden mijn muziek-directeurschap geheel heb opgegeven, en me heb bepaald de enkele voorkomende gelegenheidsstukken, marschen b.v. en koren in de tooneelstukken en dergl. te componeeren, waarvoor ik maandelijks 30 fl. zou ontvangen, echter niet ontvangen heb, wijl de theaterkas bij de grenzelooze wanorde des Directeurs voortdurend in de erbarmelijkste omstandigheden verkeert.’

Intusschen blijkt uit andere gegevens, o.a. uit een korte levensbeschrijving van Hoffmann door Erwin Kroll, dat dit neerleggen van den dirigeerstaf niet vrijwillig geschied is. Tegen den zin van Cuno studeerde de nieuwe dirigent met de zangers hun partijen in aan het klavier, in plaats van, zooals men gewoon was, met de viool. ‘De potsierlijke onrustwekkende verschijning daarbij van dezen Noordduitscher, die musicus zijn wilde, doch eigenlijk toch preußi-

scher Regierungsrat was, wekte bij het publiek nog meer bevreemding. Men schudde het hoofd over zijn grotesk gebarenspel, zijn levendige bewegingen, zijn vurige tempo's, en men wist door te zetten, dat hij na dit mislukte debuut aftrad.' (Er war durchgefallen, also). De ziel van den tegenstand schijnt de eerste concertmeester, de violist Dittmayer, geweest te zijn, die zich 'misschien niet ten onrechte, teruggezet voelde.' Hierna volgt de periode, waarover Hoffmann schrijft aan zijn vriend Hitzig, n.l. de tijd van theater-muziek componeeren, balletten, marschen enz., dezelfde, waarin hij kennis maakt met den General Commisar van het theater, Freiherr von Stengel, een uiterst humaan, en in de kunst zeer ervaren en ontwikkeld man. Tot zijn verbazing ontdekt Hoffmann bij zijn eerste bezoek ten huize van dezen beschermheer, met een volleerd musicus te doen te hebben. Dit was een kans, hij liet zich niet onbetuigd, deed zijn gaven en kennis in al haar facetten schitteren, en het gevolg was, dat de voorloopig mislukte Kapellmeister door bemiddeling van dezen hoogstaanden amateurmusicus, weldra flink in zijn lessen zat, en bij de eerste families van de stad zijn intrede maakte als zangonderwijzer. Dit bewaarde hem voorloopig voor den hongerdood. 'Recht verheugend' schrijft hij aan Hitzig, 'hier in zuidelijk Duitschland zooveel gevoel voor het ware schoon aan te treffen. Overal waar ik kom is Tieck een gevierde naam, ook onze vriend Werner heeft zijn publiek. In het grafelijk huis Rothenhan, waar ik vijf! hertoginnen onderricht geef in de zang, heb ik (met zonderlinge gevoelens, kunt ge begrijpen) Attila[1)] gezien, en toen ik van mijn verhouding met Werner gewaagde, moest ik vertellen, wat ik wist van zijn leven en den gang zijner ontwikkeling. Den volgenden dag rolde ik een crayon-portret van hem uit en zeide: 'zoo ziet hij er uit. Het werd direct in beslag genomen en thans copieert Gabrielle het, een recht liefelijk zestienjarig meisje.

Zoo leeft hij van den eenen dag in den anderen, speelt tooneelmachinist, regisseur, acteur, componeert Bühnenmusik, alles om het lieve brood.

Het lijkt wel, dat overal waar hij komt, in Bamberg, later in Dresden, in Leipzig, juist het feestmaal is afgeloopen; er

1) Van Zacharias Werner.

ligt alleen nog wat van het dessert, wat verflenste bloemen, in de flesschen nog wat overgeschoten wijn; de feeststemming is verslapt, tijd van opbreken... Je hebt zoo van die menschen. Kan dat aan het sterrenbeeld liggen, waarin hij is geboren; 24 Januari 1774?... Zoekt het uit, astrologen!... Ik ken meer van die Aquariusmenschen, die het zoo getroffen hebben en nog treffen.

Maar aan datzelfde Bamberg en eenige omstandigheden aldaar, dankt de wereldliteratuur eenige onsterfelijke vertellingen. Het was in deze Beiersche stad met haar prachtigen dom, vol gotisch beeldhouwwerk, dat zijn letterkundige loopbaan (hij was nu 33 jaar) een aanvang nam, n.l. met muziekkritieken en muziekvertellingen voor Die Musikalische Zeitung. Een zekere Rochlitz, die het blad, (waarvan later R. Schumann redacteur zal worden) redigeerde, zond hem, op zijn sollicitatiebrief en zijn requiem in den trant van Mozart, de Mis van Beethoven, toen juist verschenen, ter recensie; hij verzocht hem tevens een geschiedenis te willen schrijven van een waanzinnig musicus, die in zijn heldere oogenblikken schoone en ware dingen zegt. En zoo werd in het brein van Hoffmann de Kapellmeister Johannes Kreisler geboren, naar aanleiding waarvan later Schumann zijn cyclus voor piano, Kreisleriana schreef. Tegelijkertijd concipieerde hij het opstel: Beethovens Instrumentalmusik, een onderwerp, dat, vooral om de oorspronkelijke manier, iets nieuws en actueels mocht heeten in dien tijd. Hij was een der eersten, die Beethovens ware grootte ten volle besefte. Met vreugde ontving hij een brief van Beethoven, waarin deze zich zeer gevleid toonde met Hoffmanns hoogst bevoegde kritiek:

Weenen, 23 Mei 1820

Ik profiteer van de reis van M.N.... om mij in betrekking te brengen met den begaafden schepper van Undine. Gij hebt de goedheid gehad over een zwak geestesvoortbrengsel van mij te schrijven: M.N.... heeft mij in zijn album eenige voor mij zeer vleiende regelen getoond van Uw hand. Ik kan dus veronderstellen, dat gij eenige belangstelling hebt voor mijn persoon. Sta mij toe u te zeggen, dat ik zeer gevoelig

ben daarvoor, en dat ik door den lof van een man, begaafd met zulke eminente kwaliteiten, mij oneindig gevleid gevoel.

Ik wensch U, enz.

Beethoven

Deze brief echter is, gelijk men ziet, gedateerd 1820. Het heeft dus lang geduurd alvorens Beethoven deze kritiek van zijn Mis onder de oogen kreeg. Of hebben andere instanties B. bewogen, zoo lang nog na Hoffmanns geschrift, deze welwillende woorden te schrijven?...

Het is niet mijn bedoeling al wat Hoffmann te Bamberg als veelzijdige deed en ervoer op den voet te volgen, daartoe zou men een lijvig boekdeel moeten volschrijven. Slechts wilde ik aantoonen hoe hij al componeerend, dirigeerend, lesgevend, begeleidend, redigeerend en teekenend, zoetjesaan gedrongen werd naar dat wat zijn fort was, de literatuur. Maar zoover is het nog niet, immer verwacht hij nog zijn groote kans als componist, n.l. de opera, mis of symphonie te schrijven, die hem tot de grooten onder de grooten der toonkunst zal doen erkennen.

De tijd, waarin hij zich een verfehlter Musiker zal moeten noemen ligt nog verre. Hij concipieert het een na het ander, maar alvorens zijn droomen prijs te geven, ziet hij zich reeds in geheel Duitschland bekend als auteur van alleroorspronkelijkste verhalen en muziekopstellen. We zijn met hem in het hartje der Romantische Schule.

Te Bamberg, waar hij het grootste deel van zijn vrijen tijd met bevriende kunstenaars doorbracht in het Hotel die Rose, een hotel dat, door een eigenaardige bouwconstructie, een geheel uitmaakte met het Bambergsche Theater, geniet hij het voorrecht kennis te maken met Weber. Aan de stamtafel van dit etablissement was de levendige geestige Hoffmann de ziel van den artistenkring; met Holbein, den nieuwen directeur van het theater (na Cuno) en andere artisten werd tot diep in den nacht Litteratur geredet. Het was ook in dien tijd, dat hij te Bayreuth vriendschap sloot met Jean Paul, die de voorrede schreef voor Hoffmanns Fantasiestücke in Callots Manier.

Het einde van zijn Bambergschen tijd luidde voor hem gewichtige dagen in, het waren de laatste voor het historische

jaar 1813. Hij komt door bemiddeling van zijn vriend Hitzig in relatie met den alom gevierden dichter de la Motte Fouqué. Hoffmann zocht een tekst voor een opera, en op Hitzigs verzoek ondernam Fouqué het persoonlijk zijn novelle Undine te dramatiseeren tot tekst voor een opera. Dit zou de Duitsche romantische opera bij uitnemendheid moeten worden. In Hoffmanns verhandeling Der Dichter und der Componist (waarop later nog teruggekomen zal worden) kan men lezen welke eischen Hoffmann stelde aan een operatekstdichter. Genoeg; Hoffmann heeft van Fouqué de belofte gekregen Undine als tekst voor een door H. te schrijven opera te zullen ontvangen, en hij loopt met zijn kleine vlugge koboldachtige gestalte bij al zijn vrienden aan om den brief met de toezegging te laten zien. Gedurende geheel het verloop van zijn hieropvolgend verblijf te Dresden en te Leipzig, kunnen we in zijn dagboek en brieven lezen hoe het met den arbeid vordert, hoe hij zich met al zijn toewijding gezet had aan de verwezenlijking van zijn droom, Duitschland de nationale romantische opera te brengen. We lezen b.v. '17 Juni 1814. De groote scene, acte II van Undine voltooid. 19-30 Juni. Met geluk aan Undine gewerkt.'

De andere gewichtige omstandigheid was de aanbieding van het kapelmeesterschap te Dresden. '27 Februari 1813. Ontvangen een brief uit Leipzig, waarin Seconda mij de plaats aanbiedt van Chef d'orchestre van het theater te Dresden.' Op 31 April begeeft hij zich naar Dresden; maar eerst moeten wij nog iets vertellen omtrent een schrijnende herinnering, welke hij uit Bamberg medenam, aan de ongelukkige liefde voor een jong meisje, een persoontje van aanzienlijke familie, Julia Marc; zonder welke wij eenige van de mooiste bladzijden uit zijn 'Kater Murr', en ook uit zijn vertelling 'Nachricht von den neuesten Schicksalen des Hundes Berganza' zouden moeten derven.

De groote passie van den vijfendertigjarigen zangleeraar (Kreisler) Hoffmann voor de betooverend schoone leerlinge, de vijftienjarige Julia Marc, die uit mercantilische overwegingen van haar moeder (in Kater Murr, Frau Benzon) aan een rijken jongen lichtmis, harer onwaardig, verkwanseld werd. Voor Hoffmann (hoewel getrouwd met een trouwe, voorbeeldige gade), een van de wanhopigste perioden uit zijn

leven. Demonisch cynisch heeft hij in ‘Der Hund Berganza’ wraak genomen op zijn vijandin en tevens op zijn mededinger. Men leze toch dit document van een gewonde kunstenaarsziel.

Later, veel later heeft hij in zijn lot berust en zichzelf bespot met een zuur lachje. Hij hield genoeg zelfbeheersching en zelfcritiek over om het tragicomische van zijn rol in te zien, ‘de rol van Celadon’. Hij zag zich akelig objectief met zijn leeftijd, zijn onbevallige uiterlijk aan de voeten van een jeugdige schoone liggen, die haar leven nog moest beginnen. Maar uit verschillende regels uit zijn dagboek kan men lezen hoe pijnlijk hij de hartewond door zijn dagen meedroeg. ‘Ik kon mij niet houden van het lachen,’ zoo zegt hij, ‘zoo ongeveer als de figuren van Shakespeare, die dansen om hun eigen geopende graven.’... ‘Goddelijke ironie,’ roept hij uit, ‘uitmuntend middel om den waanzin te verbergen of te genezen, kom mij te hulp! Heden is het tijd om te gaan werken in litteris... Ik heb dezen avond groote moeite mij te exalteeren door wijn of door punch, het is opmerkelijk dat K...[1)] en de muziek mij voortdurend door het brein wentelen.’ Verneem hoe Hoffmanns dagboek van de Dresdener periode aanvangt. Ik laat dit even voor zichzelf spreken om een denkbeeld te geven in welke omstandigheden deze geniale veelzijdige zijn plaats van opera-dirigent moest bereiken.

22 April 1813, in Mönchberg de passen door den commandant der voorposten laten viseeren en zoo gelukkig door de voorposten naar Hof gekomen.

23 April. Een uur voor Plauen de eerste Pruisische voorposten - op weg naar Reichenbach in het bosch geheel onverwacht een piket kozakken, in Reichenbach overnacht in de infaamste stemming; twee Pulks Kalmukken - Pruisische huzaren.

24. Zwickau, 2 batt. kanonnen - Langwitz Pruisische groene huzaren - in Wiese temidden van kozakken overnacht. Aufgeheiterte Stimmung.

25. Freiberg - Herzogswalder, onaangename angstige stemming - in Dresden aangekomen, Seconda (de directeur van het theater) niet getroffen; geldverlegenheid...’

1) In zijn dagboek duidt Hoffmann haar meestal aan met Ktsch. Men kan niet weten wie ooit zoo'n dagboek in handen krijgt.

En daarmee beginnen opnieuw de zorgen. In Dresden, im Linkschen Bade, een etablissement, waarover Hoffmann veel gewaagt in zijn dagboek, ontmoet hij zijn vriend Hippel[1)], den staatsraad, die zich hier bevond in het gevolg van den Staatskanselier Hardenberg.

De politieke toestand en andere bezwaren schijnen het voor genoemden Seconda niet wenschelijk in Dresden zijn onderneming te drijven. Deze zendt hem naar Leipzig. Op aanraden echter van Hardenberg verblijft hij, wijl de reis door de oorlogstroebelen zeer riskant is, nog eenige dagen te Dresden. Gedurende deze paar dagen schreef hij het begin van zijn novelle Der Magnetiseur, en hield hij zich bezig met een recensie van een symfonie van J.W. Wilms (van denzelfden J.W. Wilms, die later naar Nederland geroepen werd, om hier het muziekleven te reorganiseeren, den componist van het Wien Neêrlands Bloed, op den tekst van Tollens). Op de reis naar Leipzig sloeg de postkoets om, een medereizigster kwam daardoor om het leven, Hoffmanns echtgenoote kreeg ernstige verwondingen, hetgeen het echtpaar noodzaakte eenige dagen te Meissen, op de route van Dresden, te verblijven. Ook hier, te Leipzig, waren de toestanden lang niet rooskleurig. Voor de poorten van de stad werd verwoed gevochten, het theater stond meestal ledig, bij het halen van het doek hoorde men la générale in de straten. De directeur verloor het hoofd bij dezen stand van zaken, verklaarde dat hij genoeg had van de onderneming, en dat ieder kon gaan of blijven naar hij verkoos. De troep, door de edelmoedigheid van enkele inwoners bijgestaan, speelde gedurende veertien dagen voor eigen rekening en sloeg zich er zoo goed mogelijk door, toen, tot groote verrassing van de artisten, Seconda verlof kreeg het Hoftheater te Dresden te bespelen. Den 24sten Juni begaf de troep zich op weg naar de Saksische hoofdstad, waar toen Napoleon met een deel van zijn leger verbleef. In dit theater vonden zij prachtige décors en costumes tot hun beschikking en zij gaven er uitstekende voorstellingen o.a. van Don Juan, Der Wasserträger (van Cherubini), Entführung aus dem Serail, Iphigenia auf Tauris, en Joseph (van Méhul). Het was daar, in dat Napo-

1) Theod. Gottlieb von Hippel, bekend dichter in dien tijd.

leonstijdperk, een mondaine beweging, de Italiaansche troep trad op in dit schoone theater, 's keizers tooneelspeler Talma en La George spelen er voor genoodigden; Phèdre wordt er zoowel gespeeld als de Barbier de Séville.

Een merkwaardig trekje uit het dagboek is dat waar hij memoreert: ‘Napoleon zag ik Le Barbier de Séville (de comedie) bijwonen, hij lachte voortdurend van gansche harte bij de geestige zetten.’ En dat in 1813 na de ontzettende débacle van Moskou, in 't vooruitzicht van een beslissenden, hoogstwaarschijnlijk voor hem noodlottigen volkerenveldslag, zijn ondergang; wat een geestkracht, een humeur!...

Verder schrijft hij nog: ‘wij leven in uitstekende verhouding met de Italiaansche zangers; Sandrini en Beneli hebben in la Scelta dello Sposo een duo van mijn maaksel gezongen.’ Dat ging toen gemakkelijk, zulk een duo, lied of aria werd er zoo maar even tusschengeschoven in de tafreelen zonder dat iemand daar aanstoot aan nam. Vermeldenswaard voor Hoffmann is ook: ‘Een merkwaardige omstandigheid is dat ik den dirigeerstaf (la battuta) gezwaaid heb in de opera Sargine, op denzelfden zetel, waar Paër zat bij de eerste opvoering van zijn stuk.’

Volgens zijn eigen uitlatingen is hij thans in zijn element; hij trekt zich weinig aan van het ontzaglijk brok wereldgeschiedenis, dat zich in zijn onmiddellijke nabijheid gaat afspelen. De musicus voelt zich als een visch in 't water en wordt overal met de grootste hartelijkheid ontvangen; de musici van het orkest, waarin mannen zitten als de vioolvirtuozen Campagnoli en Mattaï, betuigen hem beleefdheden die gaan tot deferenties, welke hem als 't ware in verwarring brengen. Een goed teeken volgens mijn inzicht, zij zagen in hem den waren, den genialen toonkunstenaar. Zijn baanbrekende muziekartikelen in de Algem. Leipziger Musikzeitung, hadden niet nagelaten hun uitwerking te doen.

Betreffend bovengenoemde opvoering van Paër's opera Sargine, eenige regels uit zijn dagboek:

‘1 Juli 1813 Donderdag te 8 uur v.m. repetitie van Sargine tamelijk goed uitgevallen. Namiddags thuis - Compositie van Undine aangevangen. 's Avonds im Linkischen Bade[1]. 2 Juli Vrijdag 7 uur voormiddag, repetitie van Sargine.

1) Een drukbezocht koffiehuis.

Daarna in de kerk prachtige mis aangehoord. Namiddags gewerkt aan De Magnetiseur. 's Avonds goedgelukte voorstelling van Sargine.' (Daarna natuurlijk tot aan den morgenschemer aan de stamtafel. J.W.).

Kunst vraagt rust, inzichzelfverzonkenheid, stilte. Wat zoudt ge denken van 't volgende: 26 Aug. 1813, 's ochtends reeds te 7½ ure zag hij van uit de zoldervensters van het belendende huis, dat de Russen in colonne oprukten. Te 11 ure kwam keizer Napoleon met een deel van zijn garde en hij zag hem lang bij de Elbebrug staan, omgeven door zijn maarschalken, aan wie hij bevelen uitdeelde. Tusschen 4 en 5 ure grepen de Russen en Oostenrijkers de stad aan; hij zag vanuit zijn zolder de vreeselijke kanonnen losbarsten, slag op slag. Juist toen hij naar huis wilde gaan suisde een granaat boven zijn hoofd door de lucht en viel op tien schreden afstand van hem neer tusschen eenige kruitwagens, een tweede sloeg in het dak van een tegenoverliggend huis. Alle inwoners er van verzamelden zich op de trap der 2e étage, alle oogenblikken hoorde men granaten springen. De kanonnade duurde voort tot het duister was, en nu zagen ze aan den vuurhemel, dat alles in vlammen stond. De Russen hadden zich waarschijnlijk teruggetrokken, men zag een veldslag tegemoet. Een bladzijde verder heet het: '29 Augustus 1813. Het krijgsgewoel heeft zich verwijderd. De Keizer is te Dresden gebleven.

Voormiddags was ik bij Hopfgarten op het slagveld; afschuwelijke aanblik. Lijken met verpletterde hoofden en lichamen. Een Rus, niet zwaar gewond, rookte zijn pijpje op den grond liggend - wij gaven hem brandewijn en brood en hij was heel tevreden.'...

'Voormiddags tamelijk rustig - angstig heen en weer vliegen - op de straat... doorschoten B.... slagveld gezien - ontzettende aanblik.'

'30 Aug. Maandag... den Keizer ontmoet met een vreeswekkenden tirannenblik: "Voyons", brulde hij met een leeuwenstem den adjudant toe - met levensgevaar de brug gepasseerd. Artillerie en cavallerie trok de Zwarte Poort uit, de Russen moeten bij Großenhain staan.'

'31 Aug. Dinsdag, repetitie v.m. over 't algemeen niets nieuws.' Mij dunkt...

Deze fel bewogen dagen hebben hem o.a. geïnspireerd tot Vision auf dem Schlachtfelde zu Dresden en omstreeks deze maanden, n.l. December 1813, voltooide hij het onsterflijk sprookje ‘Der Goldene Topf.’

Een jaar hierna is eindelijk zijn Undine, op den tekst van de la Motte Fouqué, voltooid. Tenminste, we lezen in zijn dagboek: ‘5 Aug. Vrijdag 1814. De compositie van Undine voltooid. 8-10 Aug. Die Schlacht bei Leipzig op bestelling van Baumgartner gecomponeerd onder den naam van Arnold Vollweiler.’ (Dit soort stukken was toen zeer in de mode. Ook Beethoven bezondigde zich er aan nl. Wellingtons Sieg, oder die Schlacht bei Vittoria. Te onzent Wilms, De Slag bij Waterloo).

(Wordt vervolgd)

Critisch Bulletin

Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590)

Deze Amsterdamse poorterszoon zou, bij gunstiger gelegenheid, zijn huldiging hebben gehad op 29 October te Gouda, waar hij overleden is en het bekende grafdicht van zijn vriend Spieghel hem eert als onvermoeid strijder voor de ware deugd. De geschiedenis kent hem voornamelijk als voorvechter van godsdienstvrijheid en verdraagzaamheid en als schrijver van de W e l l e v e n s k u n s t, de eerste ethica in de volkstaal, waarmee hij de naam heeft verworven van 'schepper van het Nederlandse proza'.

Coornhert was een veelzijdig begaafd man. Carel van Mander getuigt van hem, dat zijn 'geest, verstand en handen bekwaam en veerdig waren te begrijpen en uit te voeren alles wat den mensen mogelijk mag wezen te verstaan of doen'. Zo was hij een bekwaam plaatsnijder, die vele 'aardige, zinrijke beduidselen' voor Maerten Heemskerck bedacht, nl. allegorieën, vooral aan de bijbel ontleend. Ook zijn levensbeschrijver verklaart, dat hij van alle eerlijke, loflijke ende geoorloofde konsten' verstand heeft gehad. Hij roemt o.a. zijn muzikaliteit en sportiviteit. Ondanks deze lof - die ook bedoeld is voor zijn dichterlijke werk - hebben onze literatuurhistorici nooit hoog weggelopen met zijn liederen en zinnespelen. Enkele der 'liedekens' hebben van een paar hunner een welwillende hoofdknik 'genoten', maar zijn dramatisch werk hebben ze zo taai gevonden, zo ethisch redenerend, dat niemand van hen ze met ernstige aandacht heeft gelezen; zelfs niet A b r a h a m s U y t g a n c k, naar Coornherts eigen mededeling 'de eerste vrucht (z)yns onledigheids int Rijmen', dus geschreven vóór 1550, en waarvan zij eenstemmig hebben verklaard, dat het ± 1570 door C. is gedicht tot troost in zijn ballingschap! - Ten Brink heeft oor gehad voor C's 'opmerkelijk letterkundig talent' en zijn verbluffende rijmtechniek - waarin hij m.i. door geen 16e-eeuws rederijker overtroffen wordt - Kalff evenwel spreekt over de verzen van D e D o l i n g e v a n U l y s s e - die onze hedendaagse kenners verrassend fris en welluidend klonken - als 'rederijkersgerijmel'; zijn zinnespelen vond hij 'kinderlijk van opzet, arm aan handeling, verwikkeling, vol allegorie'. Dit was 't oordeel der critici van een halve eeuw geleden, die nog in de ban zaten van de Renaissance-idealen. Het referein was volgens Kalff 'een gebrekkig instrument'. Desondanks wist hij in Anna Bijns' refereinen de bezieldheid, de hartstocht te waarderen. Maar voor de ethische hartstocht van Coornhert had hij - vermoed ik - geen orgaan, evenmin als Prinsen. Deze had wel oor voor het bevallig welluidende in enkele minnedichtjes; de 'over-

heersend ethische toon e c h t e r ’ smaakte hem niet. De welluidendheid van een vers wordt evenwel voornamelijk bepaald door 't inwendige oor, door onze persoonlijkheid. Voor Coornherts G e e s t e l y k e z i n o p t e M u z i e k e:

> Als al de menigvuldige gedachten
> Met alle smensen begeerlyke krachten
> 't Verstand gehoorzamen gelyke,
> En reden dan de mate daar slaat
> Met een voorzichtigen rijpen raad,
> Waar vintmen lieflyker Muzieke?
>
> Als Heren, Vorsten, Landen ende steden
> Eendrachtelyk leven in goede vreden,
> En d'arme hem neret vanden Ryke,
> Als d' overheid goede wetten geeft,
> De gemeinte dan in gehoorzaamheid leeft,
> Waar vintmen lieflyker Muzieke?

is Prinsen doof geweest.

Het allegorische in de rederijkerskunst van C. heeft onze geleerden wrevelig gemaakt en ze belet, door te dringen in het plastisch-ontledende denken der 16e-eeuwers. De concrete abstracties met hun realistische trekken, in de zinnespelen, maakten hen ongeduldig. Ze veroordeelden zulke intellectuele kunst o.a. wegens ‘gebrek aan hartstocht’. Kalff heeft in Coornhert alleen hartstocht ontdekt vóór diens huwelijk, toen hij ‘in Venus' dienst lag’; maar het ‘zachte huwelijksgeluk’ heeft hem tot ‘een kalm en bezadigd Hollander’ gemaakt! Alsof hartstocht enkel met geslachtelijke zinnelijkheid gepaard gaat! Stel u voor een jonge man, vroeg rijp en verliefd, die op zijn 16e jaar, gegrepen door angst voor zijn ziel, een ijverig bijbellezer wordt, op zijn 19e trouwt met de vrouw zijner keuze tegen de wil zijner ouders, die hem deswege onterven, op zijn 22e worstelt met de denkbeelden van Luther, Menno, Calvijn en de Roomse kerk over de erfzondigheid, ten slotte in ‘groter bekommernisse (z) ijnder zielen den Vader des lichts om verstand ende wijsheid’ bidt, dat zou een man zonder hartstocht zijn geweest! Wie houdt zonder het felle vuur ener zelf gewonnen overtuiging zijn leven lang - d.w.z. veertig jaren - tegen de hele theologische wereld in woord en geschrift zijn levenswaarheid staande?

Hadden zij ernstig gezocht naar toegang tot C's geestelijke woning, dan zouden zij in zijn liederen en zinnespelen de belijdenis van den ‘wedergeborene’ hebben moeten vernemen. Ik zeg niet, dat zij dan een g r o o t dichter hadden ontdekt, maar stellig iemand van het formaat van Marnix, iemand, die herinnert aan Jan Luyken, aan de devoten, soms aan Bredero, een dichter, die ‘nooit onder enig

kamers secte stond', zuiver Nederlands schreef, zich nooit bezondigde aan uitheemse pronk, die de inhoud stelde boven de vorm, en

'die veel meer was gezind
Tot vrucht dan tot bloeisel, niet dan verruw en wind,
Daar mede men nu meest onledig ziet wezen
Die ooit boven slechte (=eenvoudige) deugd, schoon woorden prezen Dees leren geen deugd, maar dragen woorden te koop,
En vrijen de Maarten (=dienstbode), niet haar Vrouw Peneloop.'

Hij achtte zich zelf niet een dichter van betekenis, maar hij had wel een zuiver denkbeeld van de kunst:

> 'Dat heet men lustig en konstig retoryken,
> Alsmen woorden stelt die den dingen gelyken -:
> Dat ist kleed na des Persoons waard sierlyk of slecht;
> Dan bekleedt men anders een Heer, anders een Knecht,
> En dan schijnt het woord die dingen te vertogen,
> Recht of mens geschieden zage voor den ogen.'

Zijn zinnespelen zouden 'kinderlijk van opzet' zijn volgens Kalff. Als hij meer aandacht had geschonken aan A b r a h a m s U y t g a n c k , dan zou hem de symmetrische bouw hebben bekoord van de eerste vier bedrijven, van de liederen, die, als reien in een klassiek drama, deze bedrijven besluiten; ook van de vrome toon van enkele ervan. Dan zou hij in die comedie de uitbeelding van C's eigen bekering hebben ontdekt, in dezelfde vrije verzen, die D e D o l i n g h e zo leesbaar maken; en begrepen hebben, dat ieder religieus-aesthetisch gemoed van die tijd daarin verheffing heeft moeten ervaren. Joh. Bolte, die er zich over verbaasde dat dit stuk zestig jaar na 't verschijnen in het Duits is vertaald, heeft hoogstwaarschijnlijk even vluchtig gelezen als onze deskundigen.

De C o m e d i e v a n I s r a ë l is met zoveel begrip van 't klassieke drama gebouwd, dat de peripetie in 't midden van het derde bedrijf plaats heeft. Het tweede deel, de bekering van Israël, is de hervormde pendant te noemen van de Roomse moraliteit E l c k e r l y c . Ze zijn vol redenering, klaagde Kalff. Zijn de drama's van Vondel dat niet? Maar ook C. weet zo'n redenering af en toe heel goed te plaatsen. Ter illustratie volgen hier een paar fragmenten uit het spel v a n d e k e t t e r s e w e r e l d dat niet in de W e r k e n van 1630 is opgenomen en vermoedelijk door geen onzer geleerden gelezen. In bouw is 't een typisch rederijkersstuk. L o g e n opent het spel met een monoloog in een toon, de Lof der Zotheid waardig. Met tal van bijbelplaatsen bewijst de Logen, hoe hoog hij in de hemel en op de aarde aangeschreven staat en van hoe edele afkomst hij is. Zijn apostel, 't G e l d , zendt hij naar de aarde om A l d e w e r e l d te be-

keren. B e d r o g met zijn broer V a l s h e i d, en H o g e S t a a t met zijn dochter V e e l B e h o e v e n staan 't G e l d daarin bij. Z e l d z a a m, een arm, eenvoudig gelovig man, en A l d e w e r e l d, die graag met G e l d op goede voet staat, vertegenwoordigen het mensdom. Zij zijn de woordvoerders van 't publiek, dat de hagepreek van 't G e l d aanhoort. Die preek gaat over in een r e f e r e i n, dat besloten wordt met een P r i n c e.

I, 3. Zeldzaam tot Al de wereld.

Wat mag er te doen zijn, buurman, zal men preken?

A. DE W.
Dat jaagt mij hier. Ik heb er af horen spreken
Subtiele treken, en wonderlijke dingen.
Dees predikant werdt schier bij een God geleken,
Zo treffelijke reden weet hij bij te bringen.
Ik en kan mijn nieuwsgierigheid nauw bedwingen.
Die zal mij doen dringen om een goede stede.

Z.
Mij verlangt ook zeer, dies spoed ik mij geringe (= snel).

A. DE W.
Elk schikt zich neer; hij staat al om preken rede.

GELD.
Zaligheid, weelde, rust, gezondheid en vrede,
Een lang leven mede, wens ik u op aarden.
Amen! dat moet zo zijn! U geschie na mijn bede.
Ziende, vrunden, datter vele secten openbaarden,
Die u tot verwerring jammerlyk bezwaarden,
Kwam ik hier met vaarden (= haast), om u te behoeden
En waarschuwen, eer zij u tot hen vergaarden.
De mens, zeggen zij, behoeft tweerelei goeden:
Tot lijf en ziel. Des geest have, zij vermoeden,
Zal men na spoeden, en des lichaams verlaten.
Merkt doch, hoe dees verdoolde mensen verwoeden.
Zondig zijnde, zoeken zij deugden boven maten.
Waar't nu, dat zy d'uiterlijke goeden haten,
Niet dronken noch aten, moesten zij niet sterven?
Wat mag dan 't benaarstigen der deugden baten,
Die men door nootdrufts gebrek eeuwig moet derven!
Maar laatse nog rijk zijn van huizen en erven,
Wie ziet men verwerven de deugd die zy dromen?
Zy leren: elk hert moet ten hemelwaart zwerven,
Den vijand minnen, en 't begeren betomen.
Wie wordt dit? Wie is dit? Wie mag hier toe komen?
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -
- - - - - - - - - - - - - - - - - - -

Prince

Der Prinsen personen worden van elk geëerd.
Die handen smeert, mag veel vrunden gelijk sommen.

't Is den gever al open: hij krijgt zijn begeert.
Daar gifte verkeert, moet het recht door praktijk (bedrog) krommen.
't Gebed met aalmis is rein, al zou 't uit slijk kommen.
Aalmis verlost van der dood, en reinigt van zonden,
Dus zijn der zielen verlossing des mans rijkdommen.
't Gebet des Gelds wordt verhoord tot allen stonden.
Wat zoekt men doch, dat door 't Geld niet werdt gevonden?
Krijgt elk zijn volle lust niet door den gulden schijf?
Dus heb ik betoond, en mag 't met recht verkonden:
Dat de ronde God zaligt aan ziel ende aan lijf.
Vliedt dan secten, volgt zuiver leer man en wijf!
Want die staat zo stijf op schriftuur als op reden.
Maar wat nood is 't dat ik lang in dees tema blijf?
Wat wil ik bewijzen dat het dag is heden?
Dat ik hier sta? Dat gijlui zit daar beneden?
Want elkerlyks zeden nog klaarder betonen,
Dat het geld lijf en ziel verlustigt met vreden.
Wildi vyanden krenken? 't Geld kan ze honen.
Wildi vrunden helpen? Eert ze met gouden kronen.
Zoekt ge welvaart voor uw zonen? doet mijn gebod:
Dient het Geld, dat kan weeldig na wense lonen.
Haakt elks arbeid, konst, en lering niet na 't gulden lot?
Wie droomt, wie denkt, wie hoopt, wie zoekt ander genot
Dan den ronden God? den ronden God van 't aardrijk rond?
Maar vrunden, opdat uwer niemand en bespot,
Zo doet als de verstandigen in ons verbond:
Mint het geld metter herten, scheldt 'et metten mond.
Bedekt uwen grond! Laat die geen ander kennen.
Want al dient en mint elk den pennink t'alder stond,
Nog wil altijd de Duvel den nikker schennen.
Zij schelden 't geld meest, die daar 't gierigst na rennen;
Spreken meest van God! Daar wilt uw mond toe wennen!
Slacht de ydel tonnen; die geven den hoogsten klank!
Van God, ziel, hemel en hel zij altijd uw zank.
Maar ruimt met stank, als 't geld kost! Dan toont uw treken.
Veinst u godvruchtig, neemt dikwijls ter kerken gank!
Hoort dagelijks (als goede kersten) mis en preken;
Maar zonderling (= in 't bijzonder) wilt veel van conscientie spreken.
Ook met troostelijk smeken (= vleien) in 't licht aalmis delen.
Zo krijgdi 't geloof (vertrouwen). Wat mag u dan ontbreken?
Dan moogdi liegen, bedriegen, roven en stelen.
Dit zij uw werk, dàt uw woord, om dit te helen.
Zo krijgdi geld en juwelen buiten blamen.
Dat zal u van nood vrijen, en na wens met spelen

Van d'een wellust tot den anderen verzamen.
Dit gon u 't aardse geluk, mijn moeder, Amen! -

Was de dichter van zo'n satire een man zonder hartstocht? Heeft Anna Bijns er fellere gecomponeerd? En men stelle zich nu de 16e-eeuwse wereld voor, toen in de welvarende Nederlanden het geld het algemene ruilmiddel werd en de zucht naar rijkdommen de Westeuropese kooplui dreef naar Amerika en Indië, om de actualiteit van zo'n striemend gedicht te peilen.

Ik waag het, den lezer een paar strofen voor te leggen van het gedicht, dat Kalff bij uitstek langdradig en vervelend vond, van het P r o t e s t t e g e n d e n s l a a p, en wel de laatste vier coupletten, waarin hij zeer plastisch de lang-slapers tekent. Tot de slaap zegt de dichter:

Doetse slapen, gapen, sluimen, snorken en kwijlen,
Diens verdrietige leven maakt lange wijlen;
Zend dezen uw Bode Mankop laat en vro na,
Begraaft die in uw pluimige fluwijnen,
Kerkertse binnen uw duistere gordijnen,
Uitsluitsters van de goud-blinkende Aurora.
Bant uit heur woningen de blaffende honden,
De gekroonde vogels die den dag verkonden,
En de vluchtige vlooien, der slapers verdriet;
Ziet dat gy smids en kuipers, die vroeg werken,
De klinkende klokken, de zingende klerken,
Ook ruisende winden, het zwijgen gebiedt.
Zo moogdi uw dienaars en willige slaven,
Die levendig als dode leggen begraven,
In uw stomme, stille, blinde dromerijen
Zo veel van heur tijd en leven ontstelen,
Alst zy gaarne ontberen, en u willig delen,
Om te ontgaan heur wroegende fantasyen.
Maar neemt in my niet boven uw recht met liste,
Want ik lang genoeg, buiten oft in de kiste,
Vergeten zal leggen uit svolks memoriën;
Totdat mij inde verrijzenis der doden
Het leven met zijn levende geest zal noden
In 't genadige gebruik van zijnder gloriën.

Van Eeden heeft de gedachte uitgesproken, dat wij tevreden mogen zijn als er onder de v e l e verzen van een dichter e n k e l e werkelijk schone zijn. Ik meen, dat een dichter, die verzen heeft geschreven als de aangehaalde, hoger waardering toekomt dan hem tot nu toe ten deel is gevallen.

A. ZIJDERVELD

De legende van prins Maurits
J. Bax, Prins Maurits in de volksmeening der 16e en 17e eeuw
Diss. V.U., H.J. Paris, A'dam; *f* 4.90

De Duitse socialistische geschiedschrijver Franz Mehring is - voor zover mij bekend - de eerste geweest, die heeft ingezien, dat het niet alleen van belang was, iemands leven, maar ook, als ik mij zo uitdrukken mag, diens lotgevallen na zijn dood of anders gezegd: de geschiedenis van zijn roem te bestuderen. Zijn 'Lessing-Legende' is van 1893 en nu dus al bijna een halve eeuw oud. Drie jaar later volgde een Italiaans literatuurhistoricus, Domenico Comparetti - al of niet opzettelijk - zijn voorbeeld met een boek over Vergilius in de Middeleeuwen. Maar eigenlijk schóól maakte pas Zielinski met zijn 'Cicero im Wandel der Jahrhunderte', waarvan de eerste druk, in 1908 door een tweede gevolgd, van 1897 dateert. Julian Hirsch met zijn 'Die Genesis des Ruhmes' (1914) trachtte het nieuwe genre een theoretisch fundament te geven.

Ook in ons land is het beoefend: in mijn dissertatie deed ik voor Dostojewski wat Zielinski voor Cicero, Comparetti voor Vergilius en Mehring voor Lessing gedaan had. Dr. Presser verraste enkele jaren geleden de conferentie van historische studenten te Woudschoten op een soortgelijke schets van de Napoleon-legende, terwijl prof. Brom hetzelfde deed ten aanzien van Rembrandt.

Men kan intussen de spiegel ook kleiner nemen en de opvattingen over een bepaalde figuur slechts op een bepaald gebied of in een beperkte tijd nagaan. Zo ontstonden hier te lande proefschriften - als dat over 'Dante in de Nederlandsche Letterkunde', over 'Byron en het Byronianisme in Nederland', over 'Nederland en Shakespeare'. We kennen verder Goethe, Schiller en Heine in Holland, alsmede Petrarca en Shelley, Fénelon en Molière en deze opsomming maakt geen aanspraak op volledigheid. Dr. van Alphen wendde het schema een beetje door te schrijven over de publieke opinie in Engeland over Willem III. Dr. van Malsen liet, omgekeerd, een buitenlandse figuur zich in een Nederlandse spiegel weerkaatsen: Lodewijk XIV in de Hollandse pamfletten.

Dr. J. Bax is nu nog een stap verder gegaan. Hij heeft een Nederlandse figuur zich in de Nederlandse openbare mening laten weerspiegelen. Hij heeft nagegaan hoe Prins Maurits gewaardeerd is in wat hij de volksmening der 16e en 17e eeuw genoemd heeft en is daarop onlangs aan de Vrije Universiteit gepromoveerd. Helemaal zonder voorbeeld was hij daarbij trouwens niet. Prof. Molkenboers intreerede uit '33 ging over de Vondelwaardering in Nederland. Het grote Gedenkboek over Prins Willem uit datzelfde jaar bevat een artikel van wijlen prof. Theissen 'De Prins van Oranje in de Nederlandsche geschiedschrijving'.

De jonge doctor heeft zijn taak echter ruimer opgevat dan de oude professor. Had deze aan een 40 blz. genoeg, gene heeft bijna het tienvoud daarvan nodig gehad. Had Theissen voldoende aan de geschiedschrijvers, Bax betrok ook de dichters en pamflettisten in zijn onderzoek. Ging anderzijds Theissen tot en met de toen laatste schrijvers over Prins Willem, Bax koos zijn eindpunt in 1702, en gaf het oordeel over Maurits in de geschiedschrijving der 19e en 20ste eeuw bij wijze van hors d'oeuvre in het eerste hoofdstuk. Een gelukkige gedachte: aan enkele eetlust-opwekkende voorspijzen bestaat wel behoefte bij een zó copieuze en, eerlijk gezegd, nu niet bepaald licht-verteerbare hoofdschotel. Dr. Bax is een Hollandse en geen Chinese kok.

Ik zal den niet-vakkundigen lezer niet vermoeien met een opsomming noch van de talrijke dichters noch van de talrijker pamflettisten en evenmin met die van de geschiedschrijvers, welke dr. Bax in zijn o p u s p r i m u m en tegelijk m a g n u m besproken of toch genoemd heeft. Zijn nieuwsgierigheid zal, neem ik aan, wel bevredigd en misschien zelfs meer dan dat: oververzadigd, zijn, wanneer ik ruwweg voor hem tel: 60 dichters, 260 pamflet- en 40 geschied- en memoire-schrijvers, zijnde 360 auteurs in het geheel, ongerekend nog de 19e- en 20ste-eeuwers van het 'voorgerecht'.

Onnodig te zeggen, dat men niet dan waardering kan hebben voor de arbeid aan dit werk besteed. Het is waarlijk geen kleinigheid, deze massa materiaal te verzamelen, te analyseren, te ordenen en zó te ordenen, dat het de lezers mogelijk is er de weg in te vinden. Terecht heeft hij bij de grootste massa - die der pamflettisten - de chronologische volgorde, die hij in het algemeen voor de dichters en geschiedschrijvers gekozen heeft, doorbroken, door hier achtereenvolgens de uitlatingen bijeen te zetten over 'Maurits als Veldheer', 'Maurits en de Staatkunde', 'Maurits in betrekking tot kerk en godsdienst' en 'De persoon van den Prins'. Door een samenvatting achter elk der groepen van besproken auteurs heeft hij tenslotte een overzicht over zijn resultaat zeer vergemakkelijkt.

Wanneer ik hier dan ook tot slot van deze bespreking mijn bezwaren tegen dit boek wil formuleren, dan is het niet, omdat mijn waardering niet oprecht zou zijn, maar om zowel den heer Bax zelf als andere jonge historici te wijzen op de gevaren, aan dit genre van geschiedschrijving verbonden, waaraan ik meen, dat de schrijver niet geheel ontkomen is. Sterker: gevaren, wier bestaan mij juist door de lectuur van zijn boek bewust geworden is.

De 'roemgeschiedenis' leent zich bij uitstek voor een dissertatie. De promovendus kan al zijn ijver luchten en bij elken nieuwen auteur, dien hij onder handen neemt, wordt zijn register eerbiedwekkender. Aan de andere kant is het eigenlijk niet moeilijk. Het genre

eenmaal gegeven, liggen de onderwerpen voor het opscheppen. Op Maurits in de volksmening kan Oldenbarnevelt geredelijk volgen. Hetzelfde onderwerp met betrekking tot Johan de Witt en Willem III is niet minder belangwekkend en zo kan men doorgaan. Doch hier doemen tevens al een reeks gevaren op. Wetenschap zonder ijver is onbestaanbaar, maar daarmee is ijver nog geen wetenschap. Wie alles wat hij gevonden heeft, achter elkaar rijgt zonder keur of geur, krijgt wel een dik boek, maar verzaakt het eerste beginsel der wetenschap d.i. preciese probleemstelling en de schifting van zijn materiaal op grond daarvan. En de precieze probleemstelling eist in het onderhavige geval, dat men zich allereerst afvraagt: leent de gekozen figuur zich voor een dergelijke behandeling? Gaat men de voorwaarden na, waarop die vraag een bevestigend antwoord verdient, dan moet de eerste daarvan luiden, dat de persoon van den uitverkorene innerlijk rijk genoeg is om b u i t e n p o l i t i e k e t e g e n s t e l l i n g e n om tot verschil van opvatting te kunnen leiden. Hij moet, wat ik elders genoemd heb, poly-interpretabel, op meer dan één wijze uitlegbaar, zijn. Voldoet Maurits bijv. daaraan? Het wil mij voorkomen van niet. We kennen zijn karakter niet goed, maar dat het betrekkelijk eenvoudig en betrekkelijk weinig genuanceerd is, staat toch wel vast. Het resultaat, waartoe dr. Bax gekomen is, schijnt mij dit te bevestigen. Het blijkt, dat degeen die in politiek-religieus opzicht aan zijn zijde staan ‘pro’ zijn, terwijl degenen die om welke reden dan ook in het andere kamp behoren ‘anti’ stemmen: hetgeen a priori te verwachten was.

Het tweede gevaar, waaraan dr. Bax m.i. evenmin ontkomen is als aan een tekort aan overleg bij het bepalen van zijn onderwerp, is dat hij zich te weinig bezonnen heeft op de aard van het genre. Faalde hij dus enigermate in zijn uitgangspunt, hij deed het tevens en juist daardoor, ook in zijn doel. Immers wat moet het doel van een dergelijke studie zijn, afgezien van het behalen van de doctorsgraad? Men moet laten zien, hoe de opvatting van de behandelde figuur onder wisselende sociaal-politieke omstandigheden wisselt. Die wisseling moet men constateren en, als het kan, begrijpen. Maar men moet niet trachten op deze wijze zelf een beeld van de persoon in kwestie te construeren. Dat laatste is zaak en uitsluitend zaak der biografie. Zonder nu te willen zeggen, dat dr. Bax het eerste geheel verwaarloosd heeft, moeten wij toch wel zeggen, dat hij zich niet of te zelden de vraag gesteld heeft: w a a r o m dacht die-en-die zó en niet anders over Maurits en waarom m o e s t hij er zó en niet anders over denken. Aan de andere kant bespeuren wij telkens zijn neiging om uit zijn materiaal een eigen Maurits-beeld op te bouwen, zelfs zózeer, dat zijn werk een duidelijke strekking tot rechtvaardiging of eerherstel dier figuur vertoont. De ‘anti’-uitlatingen worden o,

stellig niet verzwegen, maar altijd als ‘onbewezen’ gewraakt, terwijl hij tegenover de uitlatingen ‘pro’, die precies even bewijskrachtig of on-bewijskrachtig zijn, met een kennelijk milder en dus minder ‘bewijs’ al gauw tevreden is. Het duidelijkst komt dit aan het licht bij de kwestie of Maurits zich nu al of niet voor de theologische geschilpunten van zijn tijd en in het bijzonder dan voor de predestinatie geïnteresseerd heeft en of hij ermee op de hoogte was, maar bij de vraag naar zijn zedelijke levenswandel is dezelfde fout in nauwelijks mindere mate aanwezig.

Ik wil op deze kwestie hier echter niet nader ingaan. In de eerste plaats uit practische overwegingen niet, omdat zij zich zonder de betreffende uitlatingen van tijdgenoten te citeren en te analyseren niet bespreken laat, maar in de tweede plaats niet uit de theoretische overweging, dat deze discussie het eigenlijke onderwerp niet raakt en ik, met haar te bespreken, in dezelfde fout vervallen zou, die ik dr. Bax verwijt. Zij zijn op haar plaats in een nog te schrijven moderne biografie van Maurits, niet hier waar het om de geschiedenis van zijn roem gaat. Men moet er zich wel bewust van zijn, dat het bij de ‘legende’ van een persoon niet om de ‘werkelijkheid’ gaat, of beter: om een andere werkelijkheid dan die van de persoon zelf. Bij de ‘legende’ komt het juist op het a p r i o r i en juist niet op de resultaten der biografische studie aan.

Mijn opzet bij deze aankondiging was, naast de voor de hand liggende: nl. de aandacht op dr. Bax' werk te vestigen, slechts dit: mijzelf en daarmee de lezers van dit tijdschrift rekenschap te geven van de gevaren, waaraan de beoefenaren dezer aantrekkelijke tak van de historische wetenschap bloot staan, opdat zij haar kunnen vermijden. Doen zij dat, dan ligt echter ook nog een wijd en vruchtbaar arbeidsveld voor hen open. Het blijft de verdienste van dr. Bax, voor het eerst hier te lande het genre met een Nederlandse figuur in een Nederlandse spiegel in een breed-opgezette en geheel uitgewerkte studie geïntroduceerd te hebben.

J. ROMEIN

Een Nederlandsch surrealist
Hendrik Cramer, Vizioen en geboorte
Ursa Minor Dl. 9, A.A.M. Stols, Rijswijk; *f* 2.90 geb.

In het laatste verhaal van dezen bundel, die uit een schets ‘Vizioen en geboorte’, enkele korte verhalen, een aantal verhalen uit Haïti en de novelle ‘Baan rondom een teeken’ bestaat, in ‘Baan rondom een teeken’ dus, komt de beschrijving voor van een surréalistische teekening, die een soldaat van het Fransche legioen op den muur van officiersprivaat maakt.

‘Vizioen en geboorte’ begint als volgt: ‘Plompe bladeren bedekten den hemel. Het dal lag, als een handpalm, in den chaos. En

de lijnen in die hand wezen naar een bouwvalligen toren uit den tijd van mijn jeugd. Ik zag, hoe een grijsaard hem beklom en op den top een riet plantte. Hij droeg den nacht, als mantel en den dag, als hemd. Het sneeuwde in zijn oogen, als in een poolzee. De ruïne verminderde tot een enkelen steen onder het monument zijner verschijning. Zijn linkerhand rustte op een everzwijn. Het riet, dat hij geplant had ruischte. En plotseling flikkerde de chaos. In een weergalooze stilte boog hij zich voorover, om mij toe te spreken. Zijn welbekende stem had het geloof van een wiegend gras.'

Men kan werk als dit in twee stadia benaderen: door zich eerst te verlustigen in het spel der beelden en woorden zonder verder op de beteekenis te letten en door daarna na te gaan of het conglomeraat van opgeroepen beelden en phantasmagorieën nog iets 'zegt'. Wat het eerste stadium betreft, kan men bij Cramer tevreden zijn: hij doorstaat deze proef als geen Nederlandsch schrijver. Weinig proza in onze taal vloeit zoo gemakkelijk, is zoo vrij van krampachtigheid als dit spel met allervreemdste beelden, die op den rand van visionnaire aanstellerij door den kunstenaar steeds weer op hun juiste proportie gehouden worden, daar hij intuïtief voelt wat hij met de taal kan doen en wat niet. De 'techniek' der beelden vindt haar basis in een verdoorgevoerd animisme, dat weliswaar deel uitmaakt van de 'normale' associatie der surrealistische verbeeldingskracht, doch in dit werk, vooral het eerste deel, zoo sterk tot uiting komt, dat men eerst in het laatste verhaal, 'Baan rondom een teeken' de typisch surrealistische karaktertrekken aantreft. Doch, zooals gezegd, het gaat zonder horten of stooten, zonder gezochte dikdoenerij, het procédé draagt geen vaandel meer, maar is een natuurlijke uitingsmogelijkheid geworden. Behalve Bordewijk, die echter lang niet zoo ver op dit glibberige pad is doorgegaan en hoogstens hier en daar 'tegen het surrealisme aanligt' doch in veel ruimere mate gebruik makend van den 'zelfkant' der romantiek, de beelden vormt als illustratie van zijn verhaal (die er natuurlijk ondanks dat een geheel mee vormen), ze dus 'dienstbaar' maakt, is geen schrijver er zoo goed in geslaagd als Cramer, dit 'beeld om het beeld'-proza de waarde van een overtuigenden kunstvorm (in onze taal althans) te verleenen.

Gaan wij nu echter door op de 'beteekenis', de zeggingskracht liever gezegd, van dit werk, dan stuiten wij meteen op de eigenaardige beperking, die deze vorm van schrijven met zich meebrengt. Immers, van 'Vizioen en Geboorte' over de korte verhalen en de Verhalen uit Haïti voortgaande naar 'Baan rondom een teeken' wordt de beteekenis van het verhaal, de 'gang van zaken' duidelijker, doch het visionnaire verdwijnt. Intusschen is dit visionnaire in het eerste verhaal zeer persoonlijk, zoo persoonlijk, dat men den

schrijver in zijn apocalyptische phantasieën nauwelijks kan volgen. De korte verhalen zijn reeds gemakkelijker te begrijpen en hebben soms groote dramatische kracht, soms zijn ze poëtisch van stemming, een enkelen keer echter te cryptisch voor den normalen lezer om meer te kunnen apprecieeren dan de schoone taal. De verhalen uit Haïti zijn, vergeleken met de andere, hoogst normaal, prachtig verteld en dus het gemakkelijkst te verwerken, zij het ook, dat zij de merkwaardige sfeer van de eerstgenoemde missen. 'Baan rondom een teeken' is een goed, doch verder 'gewoon' surrealistisch verhaal, waarin Cramer zich als de eerste behoorlijk schrijvende Nederlandsche auteur van dit genre aankondigt (want ook Belcampo heeft het in zijn verhalen eerder in den zelfkant der romantiek gezocht, als nazaat van Villiers de l'Isle-Adam en E.T.A. Hoffmann). Het merkwaardige echter is, dat dit laatste verhaal toch het minst bevredigt: het heeft te veel buitenlandsche voorgangers gehad (als sfeer, wel te verstaan, als mentaliteit ook) en het feit, dat enkele stukken zeer frappant zijn (doch soms anecdotisch, bv. het gesprek met den schedel, dat toch ook wel weer grappig is) neemt niet weg, dat hier het procédé te zeer procédé is gebleven en een zweem van krampachtigheid den vlotten loop van het proza (niet van het verhaal als zoodanig) stoort.

Doch hoe dit ook zij, in dit boekje van 80 bladzijden, dat wel waard was te worden uitgegeven, zit ondanks enkele zwakke plekken, waar de schrijver over den schreef gaat of zich vergenoegt met surrealistische gemeenplaatsen, zooveel bezetenheid, zooveel 'drang', doch tevens zooveel beheersching, dat we Hendrik Cramer reeds nu kunnen begroeten als een meester in dit, in vele opzichten zijn eigen, genre.

R. BLIJSTRA

Wilhelmus in het klein
Leonhard Huizinga, Het Wilhelmus
P.N. van Kampen & Zoon N.V., Amsterdam; *f* 1.25 geb.

De boeken van Leonhard Huizinga hebben zich telkens weer gekenmerkt door een journalistieke inslag en een studentikoze humor, welke succes bij het publiek moesten verzekeren. Hij schreef intelligent en amusant, maar toch zó, dat zijn werk zelfs in deze categorie nooit voor vol werd meegeteld. Ondanks zijn kwaliteiten, of wellicht juist door die kwaliteiten, zou men hem eerder willen vergelijken met bijvoorbeeld Hans Martin dan met welken 'heusen' romanschrijver ook. Leonhard Huizinga was dus te beschouwen als een dilettant, een liefhebber, niet als een minnaar, een bezetene.

Van dit slag auteurs komt in menig geval de grote verrassing, waarop niemand verdacht was, wanneer de omstandigheden hun karakteristieke oppervlakkigheid onverhoeds de baas worden.

Wie nu dit jongste boekje - ‘Het Wilhelmus’ - met de opdracht: ‘Voor mijn Vader, dit verhaal over mijn Vaderland’, met zijn toch wel serieuze en eigenlijk luchtige ‘Proloog’ en met zijn nog geen zestig bedrukte pagina's, begint te lezen, die aarzelt misschien aanvankelijk met zijn oordeel. Hij herkent een aanzet, welke de inleiding zou kunnen zijn van een ontmoeting, die lange tijd diepe indruk zal nalaten. Hij herkent een toon, welke geëigend is om de ontmoeting weer spoedig te doen vergeten. Maar dat kan opzet zijn. Achter zo'n neusklank kan méér schuil gaan dan een ordinaire verkoudheid of kwajongensachtige aanstellerij.

En men herleest het boekje nog eens, om dan vast te stellen, dat er inderdaad meer achter schuil gaat, maar toch niet genoeg - net niet genoeg? - om het tot een kostbaar bezit te maken.

In grote angst - maar precies weer niet in doodsangst - zingt een mens het Wilhelmus, om zichzelf te redden. En de omstandigheden maken dit ogenblik tot een ontroerend moment, tot een vaderlandslievende demonstratie, in een goede en gezonde zin van deze woorden, ten overstaan van de elementen en van de bemanning van een onwelkome duikboot.

Dat is het thema, welks romantiek, nog extra-gekruid met een stevige scheut exotiek - zelfs het Vreemdelingenlegioen komt er aan te pas! - het boekje terugwijst als te licht bevonden, gewogen naar de eisen, welke men in deze tijd aan de behandeling van een dergelijke stof heeft te stellen.

Waarmee niet wil zijn gezegd, dat het boekje niet alleraardigst is, en fris, onderhoudend en puntig. Maar zo goed als waardering houden deze epitheta ook critiek in.

HALBO C. KOOL

Courtisane in binnenhuisformaat
Jo van Ammers-Küller, Elzelina
J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 3.90, f 4.90

‘De Geschiedenis van een Hollandsche vrouw in de jaren 1776-1845’ luidt de ondertitel van dezen omvangrijken, semi-historischen avonturenroman. In haar voorwoord deelt de schrijfster mee: ‘Een biographie van deze zeldzame vrouw te schrijven - zooals ik mij eerst had voorgenomen - bleek een onmogelijkheid; slechts voor zoover het haar jeugd en laatste levensjaren betreft beschikte ik over betrouwbare bronnen, over het middelste deel van haar leven ontbraken alle gegevens.’... ‘Juist omdat ik gestreefd heb naar een zoo groot mogelijke historische en psychologische nauwkeurigheid wijkt mijn portret van Elzelina wel zeer af van Ida Saint Elme's zelfportret, zooals zij dat in haar gedenkschriften aan het op sensatie beluste publiek toont.’

De Elzelina-roman behoeft dus niet als historie te worden beschouwd;

wij hebben te doen met een romantische bewerking van een aantal gegevens, die betrekking hebben op een vrouw, die zich o.a. Ida Saint Elme noemde.

Mevrouw Van Ammers heeft, voor het schrijven van haar romans die in den Napoleontischen tijd spelen, zich een uitgebreide studie moeten getroosten en het was derhalve te verwachten, dat zij allerlei materiaal nog eens in een anderen roman zou verwerken.

De geschiedenis van Elzelina is, ook zooals mevrouw Van Ammers deze beschrijft, inderdaad interessant genoeg en biedt stof genoeg voor een omvangrijken roman en het is een aanlokkelijke taak, Elzelina gestalte te geven en haar persoonlijkheid te analyseeren; de stof leent zich voor legio vondsten en een geschakeerd relaas.

Mevrouw Van Ammers bezit een schrijfgrage pen - het vergt altijd doorzettingsvermogen 450 pagina's te vullen - en veel ervaring met haar publiek en zij beschikt bovendien over een talent dat, voor zoover ik beoordeelen kan, haar niet bijzonder plaagt.

Zij ontwerpt haar romanconceptie met een wonderlijk gemak en het kan haar niet veel moeite kosten de stof glad en harmonisch te ordenen. Met welk een vaardigheid zij schrijft, blijkt uit kleinigheden die, op navolgende pagina's, tegenspraak inhouden - zonder dat dit overigens stoort - en uit het gemak waarmee zij dialogen opbouwt - bijvoorbeeld als die tusschen Elzelina en de Groothertogin van Toscane, of tusschen haar en Napoleon - en Moreau - en Ney. Het is mevrouw Van Ammers eveneens mogelijk noodzakelijke psychologische gevolgtrekkingen charmant te verzwijgen of op den achtergrond te schuiven en problemen op te werpen welke niet of nauwelijks worden uitgewerkt. Het is niet te verwonderen, dat een werk als dit door den gemeenen lezer als rijk aan inhoud wordt betiteld.

Waarschijnlijk was Ida Saint Elme niet de vrouw, die zijzelf in haar mémoires afschilderde en het is niet van belang of zij zoo is geweest als mevrouw Van Ammers haar uitteekende. Wel echter, of déze Elzelina aannemelijk is, of zij ons boeit of, bijvoorbeeld, verveelt. Ik vermoed, dat zij vele lezers boeien zal. Haar avonturen zijn legio, - haar liefde is groot en haar smart hevig en zij eindigt haar leven in ellende; kortom, zij wordt gestraft.

Het Nederlandsche publiek, dat een gedegen smaak heeft en weet wat het lezen wil en wat het mooi of leelijk vindt, al wordt het wel eens wat in de war gebracht door de critiek, die somtijds zoo moeilijk is, blijft de waardebepalingen van den huiselijken kring tot den dood toe trouw en koestert derhalve de gezonde opvatting, dat een werkstuk als zoodanig beter is naarmate het meer gelezen wordt. Het zal in Elzelina een nieuwe, onvergetelijke figuur ontmoeten in de galerij der Groote Gestalten uit Onze Letterkunde. Ik betreur

het - en ik vlei mij, dat de schrijfster deze meening zal deelen - dat men, anderhalf jaar aan de schrijftafel gezeten, steeds vergezeld moet zijn van wat wijlen E. du Perron noemde, het Fussoen. Wij zijn in den grond vriendelijke menschen en het Fussoen verhindert ons vrienden of kennissen te kwetsen, door bijvoorbeeld de verhouding te prefereeren boven de wettelijke verbintenis, of te veronderstellen dat er aan een mensch, dien je met alle geweld aardig wilt vinden, ook onplezierige kanten zijn.

Het boek - en de roman - vervult o.a. de belangrijke taak den lezer af te leiden van zijn dagelijksche beslommernissen, hem amusement te verschaffen en hem op ongevaarlijke wijze in een wereld te verplaatsen, die hij gaarne de zijne zou noemen. Dit te bereiken verstaat mevrouw Van Ammers tot in de perfectie; derhalve is haar werk, sociaal gesproken, van beteekenis.

Het onderwerp is overigens om van te likkebaarden. Inderdaad! welk een gegeven! Helaas, het werd gefussoeneerd. Geen meedoogenloos portret van een levenskrachtige, durvende vrouw, die zich verkoopt en versjachert, die verraad pleegt: een doodgewone lichtekooi, zonder esprit, spilziek, maar mooi en temperamentvol, zonder scrupules: een avonturierster pur sang. Men zou den braven lezer kunnen choqueeren! Elzelina werd een gefatsoeneerde lichtekooi, met de braafste tegenspelers: zelfs Ney! - in een woedenden tijd - en het geheel werd goedaardig bedolven onder sluiers; zoo werd Elzelina wat braaf, wat bekend en ondanks haar ruiterkunsten wat stoffig.

Men kan respect hebben voor mevrouw Van Ammers' schrijfvaardigheid en dit wordt gerechtvaardigd in de hoofdstukken die in Holland spelen en dat, waarin zij het ontstaan van Elzelina's gedenkschriften beschrijft. Het talent van de schrijfster leent zich nog altijd voor den Hollandschen binnenhuisroman; de kruistochten van Napoleon's legers door Europa benadert zij slechts in superlatieven. Een Ney - een Napoleon - Fouché - Talleyrand en zelfs Elzelina zijn onbereikbaar voor haar en derhalve - uitgezonderd voor het groote publiek, dat niet meer wil weten dan mevrouw Van Ammers beschrijft en het ook niet op een andere wijze wil hooren - ledepoppen, zonder een sprankje grootheid of genialiteit. En Ney bijvoorbeeld wàs geniaal en wàs een verrader. Hoe wil men een heroïschen tijd beschrijven als men het heroïsme slechts van hooren zeggen kent? - althans van het leven van den veldheer en avonturier. De Napoleontische episode is een fascineerende tijd en het is verklaarbaar dat een schrijver zich vastbijt in een tijdperk dat hem fascineert. Waaruit niet noodwendig volgen moet dat het den schrijver de beste kansen voor zijn mogelijkheden biedt.

Ik houd het bij een binnenhuisroman van mevrouw Van Ammers,

en dan met wat meer aandacht en wat minder ‘fatsoen’ geschreven. Want ook al neem ik gaarne aan, dat de schrijfster in Elzelina de grootst mogelijke psychologische nauwkeurigheid heeft aangewend - deze gaat natuurlijk niet verder dan in haar vermogen ligt en dat is voor dit onderwerp jammer genoeg niet ver genoeg.

JOHAN VAN DER WOUDE

De helden van het firmament
Thassilo von Scheffer: Die Legenden der Sterne, im Umkreis der antiken Welt
Rowohlt, Stuttgart-Berlin

Juist in onze eeuw, die zo menige ‘nova’ ontdekte - plotseling tot geweldige schittering opgloeiende en weer even plotseling uitdovende sterren - hebben de mensen die men astrale eigenschappen toedicht, een zelfde karakter gekregen. De ‘sterren’ van deze tijd zijn maar al te menselijk en ephemeer; een paar jaar lang schitteren zij, meer door populariteit dan door genie, meer door fantastische inkomsten dan door het scheppen van blijvende cultuurwaarden; om dan onmiddellijk in volslagen vergetelheid terug te zinken, zonder leegte, zonder storing of gemis na te laten. Toch noemt men hen ‘sterren’, - filmsterren, toneelsterren, sportkampioenen. En het is wel tekenend, hoezeer een huidig geslacht daarbij het wezen van de sterren, de eeuwige, onaantastbare, de godenlichten, miskent.

In late middeleeuwen en nog later, in hulpeloos-cerebrale eeuwen, is onze visie al te aards geworden. Gelijk wij het contact met de oneindigheid verloren, de innerlijke magie die wij ‘mystiek’ noemen, verloren ging, evenzo verwarde zich de oude visie op het firmament, miskenden wij de sterren, raakten wij ongevoelig voor de zin en schoonheid van die zeldzame werelden, die in eeuwige lichtglans schijnbaar onverschillig hun geheimzinnige baan volgen... terwijl de mensheid toch van oudsher geloven kon, dat zij het leven op aarde tot in alle onderdelen beïnvloedden. Wat daarvan juist zij, blijve hier geheel buiten beschouwing. Het is echter zeker, dat er naast het immer verloren gegane astrologische sterrengeloof nog een ander sterrengeloof bestaan heeft, mystiek, zinnebeeldig, ten nauwste samenhangend met het onverwoestbaar onsterfelijkheidsgeloof van vele volkeren en tijdperken. Het raakte op de achtergrond, maar de namen der sterren getuigen nog altijd daarvan; en zo de naam leeft, leeft dan ook niet het ding?

In de Antieke Wereld, de bakermat van onze cultuur rondom de Middellandse Zee, werd aangenomen (vanwaar dit geloof kwam, is nog niet duidelijk uitgevorst), dat bevoorrechte mensen, ja zelfs zij die enkel maar door deugdzame levenswandel uitblonken, na hun dood tot de sterren gingen, of zelf in een ster van de onafzienbare

hemelgebieden veranderden. De onmiskenbare poëzie van deze opvatting is stellig al een meer dan voldoende motivering daarvan. En wat als mogelijkheid voor een ieder weggelegd scheen, lag begrijpelijkerwijze bij voorkeur in het wezen van de heroën en de grote voorgangers der volkeren opgesloten; hun bestaan eindigde niet met hun aardedagen, hun dood kon niet de trieste vergankelijkheid van het al-te-aardse zijn. Maar ook waren zij ons te zeer gelijk, ontleenden zij hun heldendom juist aan een te grote gelijkheid met den mens, om de onsterfelijkheid der goden, hun onstoffelijke wezenheid deelachtig te worden. Aan de eeuwige wetten gehoorzaamt ook Zeus, en de voornaamste van deze wetten is: dat goden geen mensen, mensen evenmin goden worden. Eerst in de tijd der Ptolemaeën raakte men van dit diepe inzicht het spoor bijster, werden koningen vergoddelijkt, en bereidde men zo de weg voor een opvatting die een ganse wereld en twee milenniën zou kunnen beheersen: dat ook een god mens kan worden, god en mens zijn in één.

De opvattingen der Grieken, om ons tot hen te beperken, waren in dit opzicht veel reëler, veel rationeler, ondanks alle symboliek. Goden vermomden zich als mensen, om hen te verschalken in vroom bedrog. Maar zij bleven goden, en onderworpen aan goddelijke maat en wet. Ook de mensen trachtten de goden te verschalken, maar steeds werd het heiligschennend bedrog ontdekt en gestraft, tenzij men een anderen god daarmee in de kaart speelde en door hem geholpen werd. Dan werd het een nuchtere zaak tussen goden; een ijselijke tragedie voor de aardbewoners. En soms, met een vaag-opkomend gevoel voor recht en onrecht, in medelijden of verwantschap met de mensheid, in liefde ook (want het toornen der goden wordt slechts overtroffen door hun verliefdheid op het nymphen- en mensen-geslacht), compenseerde een god dan de onvermijdelijke dood van zijn beschermeling, door hem een halve onsterfelijkheid, een aan de aarde gebonden onsterfelijkheid te verlenen. Inderdaad een subtiele onderscheiding, die helaas in alle latere theologie en metafysiek verloren ging, hetgeen tot zoveel merkwaardig misverstand aanleiding gaf. Zo werden, om deze onsterfelijkheid in het sterrenbestaan uit te drukken, de sagen van allerlei helden aan de hemellichamen verbonden, en vaker nog aan de gemakkelijker herkenbare sterrengroepen, die van oudsher de mensen tot merktekens van tijd en seizoen hebben gediend, en die op deze wijze sterre beelden werden en namen ontvingen.

Over de namen, het beeldachtige van de sterren, over de legenden die daaraan ten grondslag liggen, handelt het leerrijke boek van Thassilo von Scheffer, die daarin een en ander niet zozeer van de cultuurhistorische of philosophische, maar nagenoeg uitsluitend van de literaire kant heeft bezien. Een eenzijdigheid die ons de winst

van veel aesthetisch genot heeft bezorgd, maar die enigermate teleurstelt. Want wie Von Scheffer's boeiend werk 'Die Kultur der Griechen' kent, weet, dat hij in staat is tot een bredere behandeling van zijn stof dan alleen uit literair-mythologisch standpunt. Voor dit laatste is hij overigens bizonder gekwalificeerd, wanneer men in aanmerking neemt, dat hij een verdienstelijke vertaling leverde van geheel de 'Dionysiaka' van Nonnos van Panopolis, een gedicht dat in omvang de som van Ilias en Odyssee nog overtreft! Van zijn Nonnos-vertaling profiteert hij telkens in dit nieuwe boek; steeds als de gelegenheid zich voordoet, laat hij de Griekse dichters die sterren of sterrenmythen behandelden, zelf aan het woord, in eigen of anderer vertaling: Homerus en Hesiodus, de Homerische Hymnen en Pindarus. Terwijl hij ter aanvulling ook gaarne citeert uit de Metamorphosen en de Fasti van Ovidius en... uit Scheffer's eigen ontwerp, want van een reconstructie kan niet eens sprake zijn, van het verloren gegane epos de 'Kypriën'. Het te berde brengen van dit laatste doet natuurlijk wel een beetje vreemd aan, maar het is ten dele nog vergeeflijk, omdat het eigen werk van Von Scheffer resultaat is van een zeer grote kennis van de Griekse cultuur- en denkwereld. Hachelijk blijft het intussen toch altijd, de eerste en de laatste Homeride zo klakkeloos naast elkander te plaatsen. Cet âge est sans pitié...

Eigenaardig is het ook, dat terwijl hij meerdere malen Apollonios Rhodos aanhaalt, Aratos' 'Phainomena' geheel vergeten worden, ofschoon dit werk als het ware de commentaar in dicht bij de sterrenkaart van Eudoxos is. Maar deze opmerking raakt meer de détails dan de opzet. Verwerkelijkt is een mooie, goed samengevatte anthologie van de voornaamste op sterren betrekking hebbende mythen der Grieken. Een zeer nuttige aanvulling van de vele boeken die heden ten dage verschijnen over het heelal, en die hun poëzie meer aan natuurwetenschappelijke en wiskundige beschouwingen ontlenen dan aan de cultuurgeschiedenis en de literatuur. Als de astronoom van vandaag het heeft over de O-mikron Ceti, en u vertelt, dat deze ster zo groot is, dat haar inwendige 30 millioen zonnen zou kunnen bevatten, en dat deze 'variabele' de ene keer 500 maal zoveel licht geeft als de andere, wordt dan deze wetenschap, hoe exact ook, niet interessanter, wanneer wij tevens weten, welke vis eigenlijk bedoeld wordt, hoe deze daar verzeild raakte, en door welke wonderverhalen men sinds mensenheugenis de 'synthetische schouwing' van al die raadselachtige sterrengebieden verzinnebeeld en overgeleverd heeft? Dichterlijker wordt het stellig.

Dit boek zij dan alle sterrenvrienden aanbevolen, al handelt het ook uitsluitend over literatuur.

A. CHERNAR

Een volksverteller temidden van wolkenkrabbers
William Saroyan, Peace, it's wonderful!
Faber & Faber, Londen; 8s. 3d.

Deze jonge Amerikaans-Armenische schrijver heeft nu een zevental boeken met short stories geschreven, die eigenlijk allemaal volgens hetzelfde recept zijn, en toch, hij boeit mij onuitsprekelijk. Zijn werk heeft nu niet bepaald enige letterkundige waarde, en misschien is juist deze afwezigheid van een op kunst toegespitst schrijven de directe oorzaak van het vitale, het ongemeen fascinerende van zijn stories. Elk van hen bezit een primitieve directheid, die den lezer onmiddellijk boeit. Met enkele woorden weet Saroyan een sfeer op te roepen, waarin de lezer onverbiddelijk gevangen zit, zodat hij - indien het hem evenals mij vergaat - de 27 verhalen achter elkaar uitleest. En hoe verschillend de inhoud telkens ook is, al zijn stories, al zijn boeken hebben dezelfde enigszins nonchalante verhaaltrant. Want Saroyan is in de eerste plaats een verteller van kleine gebeurtenissen, van typische voorvallen in het Amerikaanse leven, waaromheen hij een eigen, zeer simplistische en dikwijls ironische filosofie bouwt. Daarom is hij zo direct betrokken in wat hij neerschrijft. Altijd voelen we achter de uitgebeelde figuur de ietwat romantische en soms zelfs sentimentele Saroyan, die er gode zij dank niet voor schroomt om af en toe eens heerlijk gevoelig te zijn, hoewel over het algemeen een zekere ironie overheerst. Deze ironie is dan niet stekelig, doch veeleer van een goedig karakter, hetgeen voorkomt uit zijn sympathie met de mensheid.

Ik geloof dat zijn verhalen het best te vergelijken zijn met de oude volksvertellingen, doch dan overgebracht in het moderne leven. En niet zozeer met de Arabische verhalen van ‘Duizend en Een Nacht’, waarin de wereldconceptie van den Arabier als enigszins vide, en begrensd tot een overgenomen en gegeneraliseerd ideaal tot uiting komt - als gevolg van het feit, dat deze slechts een kosmos kent: d e kosmos - doch met de Barbarijsche. De Berber beschouwt de wereld als een microkosmos in de macrokosmos van het heelal. Daarom is zijn conceptie constructief, nadrukkelijk, vol individuele expressie en kosmische mythologie.

Ditzelfde vinden we in zekere mate ook bij Saroyan, ja zelfs de structuur van zijn verhalen is met de folkloristische vertellingen verwant. Een intrigue ontbreekt meestal, evenals een diepere karakter-aanduiding, voorzover niet van importantie voor de directe handelingen van den persoon in het verhaal. Ook het nonchalant vertellende en de eenvoud, doen als zodanig aan. Misschien is dit laatste niet onberekend, ondanks de speelsheid. Een lijn van ontwikkeling

tot een meer bewuste constructie van ‘mooiere’ zinnen is n.l. in zijn boeken merkbaar. En hoe Saroyan naar betere uitdrukkingsmiddelen zoekt, blijkt wel heel duidelijk uit een fragment, dat hij in het internationale avant-garde tijdschrift ‘Transition’ publiceerde. Juist omdat dit werk zo flagrant in tegenstelling is met zijn meer bekende verhalen, citeer ik hier enkele regels: ‘I am a stranger in town. Ainsi tambien en la tierra, they will upon the turning earth. Unser taegliches Brod gieb uns heute, bread, for we hunger and are weary. En vergeef ons onze schulden, forgive, sicut et nos remittus debitoribus nostris, zione, on the steps of the Baptist Church, universal smile, mas libranos de mal, from evil torn.....’ (Transition nr. 27.)

Het is wel typisch, dat een schrijver wiens werk gekarakteriseerd wordt door een grote taaleenvoud en simplistische zeggingswijze, zich aan dergelijke Joyciaanse experimenten overgeeft. Bovendien hebben sommige van zijn stories een zekere mythische, om niet te zeggen surrealistische inslag, die volkomen in overeenstemming is met het werk der overige Transitionisten. Daarom acht ik het vermoeden gerechtvaardigd, dat hij in de toekomst ander werk zal geven, ik zeg niet beter, want daarvoor vind ik zijn verhaalkunst, zoals deze zich ook weer in bovenstaand boek uit, te buitengewoon.

ANTHONY BOSMAN

Herzien, herdenken
marsman herdacht
In memoriam H. Marsman, Herdenkingsuitgave van criterium
J.M. Meulenhoff, Amsterdam; *f* 2.90 geb.

Door de dichters, jonger dan de generatie van Marsman, en hun tijdschrift Criterium, is het eeresaluut aan Marsman georganiseerd. Dat hij voor hen criterium, maatstaf, standaard blijkt te zijn, waarnaar zij zich richten, waarmee in elk geval zij rekening hebben te houden en waarvan de kracht en intensiteit, over verschillen van bedoeling heen, de stimuleerende werking van een dringend voorbeeld houdt, Marsman kon geen beter hulde ontvangen hebben, want altijd heeft hij tot jongeren willen spreken en jongeren willen aanvuren. Dezen zelf konden geen vaster standaard in ons land erkend hebben, want, als maar weinigen ooit voor een mensch meer nog dan een ontmoeting een standaard kunnen worden, dan onder die weinigen bij uitstek Marsman, die altijd aanvuurde wáár hij kwam, door de kracht en beweeglijkheid van zijn persoonlijkheid, van het oogenblik af dat hij onder de vlag van het steile, weerbarstige, wegstuivende haar de kamer binnentrad tot hij heenging en er de sterke, verontrustende naglans van zijn onstuimigheid en geestdrift, de nawerking van zijn strijd en zijn strijdvragen en vlagen

achterliet, en evenzoo, nogmaals van het oogenblik af dat hij zijn vuren lach in onze parelgrijze literatuur liet opvlammen tot het oogenblik dat hij strijdend, uitziend naar de groote cultuuridealen, wier fascinatie hem om beurten niet losliet, onderging in de ruimte, die alleen groot genoeg was voor den weidschen levenswil van zijn geest, den oceaan. Ruimte scheppen in zijn leven, was Marsmans functie, hij deed het met heftige, maar sterke gebaren, en de wijde vlakken die zij bestreken, raakten erdoor gevuld, de engten waarin hij zich opgesloten zag, zocht hij open te houwen, hetzij die Holland heetten of de dood, tot hij weer de uitzichten zag, die hij begeerde en waarbij hij alleen leven kon. Hij stond in de ruimte, hij kwam in zijn eerste verzen als uit den kosmos op ons toestappen, in de ruimte is hij gevallen, nadat hij de engten en schaduwen van kleinheid en vrees, die hem belaagden omdat hij groot was (kleinen vreezen de engte niet, maar zoeken altijd de schuilhoeken en nestelingen), in een haast onafgebroken en afmattend gevecht had bestreden en weggevaagd. Geen schaduwen waren hem vertrouwd dan de smalle, teedere die een hand vouwt om een geliefd gelaat, en geen kleine ruimten, dan de intimiteit die enkel de wereld rondom afsluit om één ontzaglijke diepte binnen eigen bereik tot den grond te peilen. Liefde, leven, denken, levensdoel, levensruimte voor idealen, geestelijke vormen waarin hij een cultuur, verticaal opgericht op het platte vlak der alledaagsche werkelijkheid, aanschouwen en belijden wilde, het waren de machtige impulsen van zijn strijdbaar bestaan. De natuurlijke ruimte, waaruit hij als een vurige zoon der aarde, een vlammende boodschapper voortkwam, de geestelijke ruimte, waarvan hij de groote en diamantharde vlakken in zijn laatste werk met nerveuze, verlangende handen aftastte en waartegen de echo van zijn stem sterk, en ondanks die groote ruimte waarin zij zich verstaanbaar zocht te maken, te zacht noch te klein klonk, de natuurlijke ruimte wederom waarin hij, temidden van water en hemel, terugkeerde tot zijn oorsprong, het zijn de drie ontzaglijke domeinen waar zich zijn geest, in een tenger, snel lichaam, het eigen levensdrama heeft gedicht. Het is daarom geen onvoltooid leven, maar wij hadden gehoopt dat het nog andere ruimtescheppende phasen doorschrijden zou voor het een hem waardig einde vond.

Het is om dat ruimtescheppende, dat hij zoo bevrijdend en fascineerend op anderen, op jongere tijdgenooten werkte. Dat dit boek ter herdenking van hem, die hetzelf met een schellen, dwarsen lach, toch half uitdagend verheugd dat hij dan toch geestdrift gewekt en weerklank gevonden had, weggestooten zou hebben, een document van belang is geworden, een getuigenis, het komt door die eenstemmige geestdrift die er uit spreekt en die daarmee oordeel en karakteristiek van Marsman bevat. Bij allen die hem in zijn jongen eersten

tijd hebben gekend, spreekt de onuitwischbare herinnering aan zijn sterke drijfkracht, zijn opwindend aanvurende geestdrift. Hij liet niet los, hij liet geen vriend gaan of die moest gaan méér dan hij gekomen was, meer willend, meer van zichzelf eischend, meer van zins zichzelf te worden en uit te beelden. Marsmans leiderschap, voorzoover dat ooit heeft bestaan, was niet organiseerend in de zin van groepvormend en richting gevend maar het was aanvuren, wakker stooten, doen opveeren, er is geen ander woord voor dan ik al eens gebruikte, het was zijn vlammenzweep. Organiseeren kon hij overigens ook, in den zin dat hij er slag van had, er in slaagde, uitgaven te suggereeren, te helpen tot stand brengen. Op menige bladzijde wordt hier verhaald, hoe een bundel door zijn toedoen uitgegeven, maar ook met hulp van zijn hand samengesteld werd. Marsman is ook een laat en uniek voorbeeld geweest van de reeds lang langzaam uitstervende litteraire vriendschap, een vriendschap die bijna alleen op bergtochten naar den Helicon gesloten en in ontmoetingen op de hooge plateaux, zoo dicht mogelijk bij den top, bevestigd worden en behouden blijven kon. Het is jammer dat verscheidenen hier het te druk over hun eigen inspanningen op die tochten hebben, men kan er dan uit lezen hoe moeilijke zweetdroppels zij hebben gestort of soms hoe ingenomen zij met hun eigen alpinisme zijn, maar in menig ander geval ziet men door het eerlijk relaas den gids of den tochtgenoot naast hen beter dan henzelf, gelijk de bedoeling is want het gaat toch om hem, om zijn beeld. Vriendschappen met Marsman, dat is bijna altijd ook een relaas van wrijving, strijd, brouilles, waarbij zijn eerlijke vijandschap altijd opnieuw als een betere vriendschap uit den brand verrees.

Naast het verslag der vriendschappen en hun stijging en inzinkingen, de vele treffende herinneringen, zijn er de soms zeer diep in zijn werk, zijn aard en bedoeling doordringende karakteristieken, vooral die van Binnendijk en Engelman, Van Vriesland en Paap. En enkele gedichten, waaronder die van Achterberg, die hem niet heeft gekend, met dit eerste, dat de vrees om hem uitspreekt, de zorg om zijn behoud.

Mei 1940

Red Marsman, die in Frankrijk woont, o God.
Geef hem een tempel om naar toe te vluchten.
Een kruis om het te kussen, als het moet.
Gij kent de kogels en parachutisten,
die springen in zijn lot.
Wie eens met uw soldaten heeft gevochten,
is voor een andre overmacht te groot.
Schrijf zijn gedichten tegen Uwe luchten
en leg Uw vingers voor dit domme lood.

Uit alles wat hier van Marsman wordt gezegd spreekt zijn onvoorwaardelijke wil zichzelf tot eeuwigheid uit te beelden, zijn overgave daarvoor, de ontzegging die hij er als een goed soldaat voor over had. Want alles heeft Marsman over gehad voor 'het geluk van dertig woorden, stuk voor stuk gezuiverd van den tijd'. Die uitdaging klinkt uit het metaalharde en vibreerend gevoelige gelaat dat, op het portret achter de werktafel in zijn hooge retraite, waar hij in Zuid-Frankrijk zijn eigen zangberg bewoonde, ons onverbiddelijk aanziet. Het zegt niet: weest volmaakt, maar weest volstrekt, memento creare.

ANTHONIE DONKER

Periscoop

J. Tersteeg, Lutetia; wandelingen door Parijs
N.V. Leidsche Uitgevers-Maatschappij; *f* 2.40 ing., *f* 2.90 geb.

In dit bijzonder smaakvol uitgegeven boekje, verlucht met reproducties van werk van E. Houbolt en A. Hendriks, vertelt een fijn man op charmante wijze van wat hem na aan het hart ligt: Parijs en zijn historie, zóó, dat het een verkwikking is om het in deze bewogen dagen te lezen. Tersteeg is een man van smaak en dus staat zijn werk ver boven die beschrijvingen van Parijs, waarin altijd maar weer gezeurd wordt over het kunstenaarscentrum, dat Montmartre eens was, of die, welke als verplicht nummer een opsomming bevatten van restaurants, waar je-zoo-lekker-kunt-eten, waarover de Parijs bezoekende Hollanders nu eenmaal nooit uitgepraat raken.

Tersteeg voert ons verder dan de Folies Bergère en de karakterlooze Champs-Elysées. Hij brengt ons in het Parc Monceau en de bij ons zoo weinig bekende Buttes-Chaumont.

Men moet van Parijs houden om zulk een boekje te waardeeren en behooren tot de groote familie, die schitterende oogen krijgt bij het hooren van Parijsche straatnamen, zooals de bannelingen in Pépé le Moko, die elkaar alleen maar toeroepen: 'Barbès, la Rue Fontaine' en die met weemoed uitzien naar het oogenblik, waarop zij de geur van de métro-stations weer in de neus krijgen.

Maar wij kennen ook iemand, die, gevraagd naar haar indrukken van een huwelijksreis naar Parijs, alleen maar te kennen gaf, het koud te hebben gehad. Dezulken moeten het boekje maar niet lezen.

A. MOUT

Dr. F. van der Meer, Geschiedenis eener kathedraal
Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, z.j.; *f* 3.90

In een boeiende stijl welke vooral uitmunt door kernachtige beschrijving, heeft dr. F. van der Meer getracht een 'onpersoonlijke' schets te leveren van de levensgeschiedenis van een Franse kathedraal. Hij heeft er één als typische vertegenwoordigster van de soort gekozen en daarbij opzettelijk verzwegen welke kathedraal in het

bizonder in deze monografie ter sprake is gekomen; niettemin zal het den nieuwsgierigen kunstkenner niet moeilijk vallen te ontdekken, welke stad het toneel is van de lotgevallen die hier als in vogelvlucht worden meegemaakt, van de omgeving van het gallo-romeinse basiliekje af tot aan die van het voltooide gothische monument van middeleeuwse godsvrucht, dat daarna ook in tijden van verval en revolutie, van verlichting en moderne bezinning, zijn rol is blijven spelen als eigenaardig centrum van religieus volksleven. Het is ongetwijfeld een trouvaille, om op deze wijze kunst- en cultuurgeschiedenis aan elkaar te verbinden, en de schrijver, die zijn stof volkomen beheerst, is ook dermate door de schoonheid van zijn onderwerp aangegrepen, dat men maar zelden een bladzijde in dit lezenswaardige boek tegenkomt, die niet bezield is en verrast.

Niettemin heeft deze werkwijze een ernstig nadeel. Omwille van de gang van het proza en de beknoptheid neemt hier het adjectief of de eenvoudige bijstelling de plaats in van zakelijke mededelingen en het opsommen van concrete gegevens. Zodat men feitelijk al goed op de hoogte moet zijn van de dingen waarover gehandeld wordt, wil men ten volle genieten van de knappe samenvatting die hier wordt gegeven. Het is een merkwaardig staaltje van de wijze waarop men intellectueel en aesthetisch genot kan bieden ten koste van de didactiek; en toch, van een doeltreffende 'geschiedenis ener kathedraal' mag men ook met recht dit laatste verwachten. Klaarblijkelijk is ook om dezelfde reden een belangrijk onderdeel van die geschiedenis achterwege gebleven, - het meest technische, dat van de bouw zelve. Node mist men echter de weergave van de werkwijze der oude bouwmeesters, van de organisatie der voorbereiding en uitvoering, van het ambachtelijke dat in staat was de geestelijke idealen te verstoffelijken, van het in elkander grijpen der gilden in die grote, voor allen zichtbare en tastbare allegorie, welke de kathedraal op de grenslijn van het feodaal-bezonnen en het burgerlijk-actieve tijdperk werd. Temeer omdat ook dit 'fysiologische' deel van de levensgeschiedenis der grote Franse kathedralen in dr. Van der Meer stellig een kundig beschrijver had kunnen vinden. De beknoptheid is hier een fout van zijn kwaliteiten geworden, maar een fout die gelukkig gemakkelijk te herstellen valt door een herdruk of een volgend boek.

Dit waarmee hij ons thans verraste, is in zijn keurige verzorging (door den meester-drukker C. Nypels) en zijn fraaie illustratie, bovenal een opwekking om met belangstelling uit te zien naar wat deze kunsthistoricus ons nog te bieden heeft.

L.L.

Eenlingen[1)]
door Albert Helman

Vindemiatrix (ε Virg.)

Een fijne grijze dauw drijft op de velden, waar 't groen zich langzaam bruint en buigt, wijl berstenszwaar de trossen bollen en zomer is voleind tot herfst. Het zonlicht slurpt de nevelrafels en vlijt zich op de heuvelflank; de schaduw heeft al kleur van wijn. Veel bouwers blikken op, veel boeren bukken zich naar hun oogst, de hand der plukkers woelt door verritselende bladeren, terwijl een verre merel kweelt.

Dan komt zij, de uitgelezen, de rijpe Plukster, die zelf nog ongeplukt, de zonnescheut verwacht, waarvan het voorgevoel haar diepste vezels lang al heeft doen tintelen, en een geheim verlangen gloed geeft aan haar nacht. Maar vroeg is zij ontwaakt, betast de brede lenden, de gladde buik en weegt de volle borst. Een maagd nog, maar dit is de laatste lente; de oogst is rijp, wie zal de plukker zijn?

Zo gaat zij, dronken van de dag en van een huiverend vermoeden, de groene velden door, de wijde wijnberg langs; haar ogen donkere druiven, wijnpaars op de wangen, omschaduwd door de brede strohoed in het licht, waarin zij als een zonnebloem zich wendt en naar de anderen blikt. Van ver, achter de laatste heuveltoppen, hoort zij het haastloos schrijden van den man die komt; een stâge stap, als 't treden van de wijnpers, die haar klein kreunen doet, de trossen van haar borst zacht deinen en de rode mond zich openen voor een vochte tong. De wrange smaak des zomers is verdwenen, het herfstsap is zoet, benevelt en geeft kracht. Zij zou wel willen wachten, maar reeds waait een gouden blad haar tegen; winter komt weldra: daar ploegt een boer aan de andere zij zijn voren voor 't laatste koren van dit jaar. Haar stap gaat zwaar en zwaarder; de akker geurt naar zaad.

1) Uit: Kleine Kosmologie, binnenkort te verschijnen.

Indien een man niet komt, Vindemiatrix, moet een god u plukken. Geen oord waar wingerdoogst op 't veld verrot. Wat toch geschiedt met al de rijpe vrouwen, die manloos gaan in dit ontkrachte land?

Leid, mijn gelukster, enkele tot mij...

Proxima (α Centauri C)

Naaste nabuur, en toch zo ontzaglijk ver; zo ver als goden van de mensen zijn. Ach, er is niet één gemeenzaamheid van u met ons, tenzij een flauwe zilverstraal, een heel dun sprankje licht dat op zijn weg van jaren, door de wereldleegte komt getrippeld, gelijk een kleine, glimmend-witte vis, die eindeloze zeeën snel en schichtig dóór zwemt, om een boodschap van het poolstrand naar de wieren van een tropenkust te brengen en hier kuit te schieten. Wij zien het wezenloos, verstomd en klein, - wij willen werelden aanschouwen en erkennen slechts wat wordt geboren nabij de navel, binnen het bereik der armen, slechts wat plomp genoeg is om verrast te worden door een oogopslag.

Wat weten wij van u, ofschoon gij toch de dichtstbijzijnde heet? Maar 't allernaaste is altijd ook wat zijn geheim het langst bewaart. Wij menen tot de laatste einders door te dringen, en zien niet wat zich afspeelt met de chrysallides die wij dragen in de holle hand. De vlinders zijn gevlucht voordat wij opzien van het mediteren der mysteriën; alleen een ijle bloemengeur herinnert ons er aan, dat weer een lente wegvlood onderwijl onze gedachten nog in verre winterlanden toefden. Het eigenste blijft ook, helaas, het onbekendst, gaat reddeloos verloren in onwetendheid, terwijl de tijd niet wacht.

Het sterrenzand loopt door het uurglas van de wereld, - dat is het enige wat wij beseffen; maar elke korrel is een groot geheim, - een vreemd en ondoordringbaar dof kristal. Gij, Proxima, zijt ons niet nader dan vele andere die ook slechts stippen zijn. Of zijn de vlekken duister en is er slechts één groot licht, dat tot zoveel fragmentjes wordt gebroken door ónze onwetendheid?

De naaste nabuur zwijgt. Ik wacht vergeefs een teken dat van de hemel komt. Maar bons dan niet zo luid, o hart, ik

kan niet horen; ik kan niet zien, iets nats verblindt mijn oog...

Mira (o Ceti)

Het Wonder van de Walvis lijkt een oog, dat door de eeuwen licht en dooft, dat opengaat en dicht, en in het wijd, voorwereldlijke hoofd een kleine blik gunt op de ongestadigheid die leven heet. Veranderlijk als ieder ding dat van de eeuwigheid vervreemdde (en waardoor eeuwigheid het eerst recht goed omving), gaat aan en uit dit havenlicht van verre wentelingen. Daarachter ligt de wereldzee, die stoorloos uitstroomt in het niet; maar hier, aan deze zijde is besloten het gebied der volle rede, waarin al de lichten dansen, keren, gaan en komen, als droegen vele barken lampions en andere visserslampen, of sloegen golven blinkend schuim van plankton tegen pieren.

Zó ver gaat ons domein; doch van de diepe nacht, die nog veel verder, voorbij de kromming van het grenzenloze ruim moet zijn, de oceaan waaruit de Walvis kwam gezwommen, kan zelfs het stoutst verbeelden niets verhalen. Daarover knippert nu het Walvis-oog verwonderd; saamgeknepen en verblind zoals een oog dat teveel wonderen zag en nu van-binnen met een zwartpurperen vliezendek zich overtrekt, opdat het over al de schamelheden van een schampere wereld zich niet behoeft te schamen.

Mira, schemerende vijver van Palmyra, door een wind omgeven, die als 't ruisen van de vederige dadelkruinen schuine waterrimpels trekt en ondoorgrondelijk blauwe hemelen weerspiegelt; Mira, die boven de steppenrand van 't firmament mirages dansen doet, waarin de gloeiingen van 't witte melkweglicht vervloeien; Mira, orakel van de wisselvalligheid, twee-ene, schaduw en verdubbeling van glans, - herhaal van eeuw tot eeuw het wonder van de weifelingen, die tot vaste wet geworden zijn, - opdat wij ons verbazen, de verwatenen van deze tijd, en wel beseffen wat mirakels zijn!

Van Maanen's Ster

Zoals bij mensen de gestalte van een bedelaar een edele ziel,

een grote geest herbergen kan; zoals onder de vale rimpelhuid van een gerijpte vrucht de zoetste smaak, het fijnste vlees de tong bekoort; zoals een jonge vrouw zeer stil en ingetogen, in haar bescheiden kleed verhuld haars weegs gaat, en geen weet, welk een hartstochtelijke minnares en welk een schone bajadère zij kan zijn, - zo is Van Maanen's Ster de kleinste die men thans nog kent, en toch, welk een bizonder licht!

Wellicht nog kleiner dan de aarde, maar talloos vele malen dichter saamgespannen dan de zon, gloeit zij met een verblinde hitte, met een hardnekkige innigheid die onbegrijpelijk is. Een witte dwerg, maar van enorme, in zichzelf gebreidelde, gebalde kracht. Een vuist van wereldenergie, tezaamgekrompen door laatste felle wil tot onverwrikbaar zijn. Zo schijnt de ouderdom van vele sterren, die in hun aanvang ontzagwekkend groot - als Betelgeuze, die millioenen zonnen kan bevatten - zichzelf uitstralen met de kracht der jeugd; tot zij verarmd, beperkt, maar van het overtollige ontdaan, zich concentreren op hun kern, en een gans eigen, gans gestaald karakter krijgen. Massief geworden vuur, witgloeiend, onvoorstelbaar zwaar, maar weinig lichtend, bijna niet opvallend... tenzij voor wie niet naar de oppervlakte en de straling ziet, maar naar de pit, - zo is Van Maanen's Ster, die ons kleintjes en verholen toont, wat deze Aarde óók had kunnen zijn, indien ze niet van ouds een tranendal geweest was, maar een grote, wilde ster!

Velox Barnardii (Ophiuchi)

De snelle, de felle, die alle gezellen ver achter zich laat; de rappe, de knappe, die zich niet laat snappen, wanneer het om snelheden gaat. Wat drijft hem, wat stijft hem in eeuwige vlucht? Wien zoekt hij? Wie roept hem? Wie voert hem terug?

Vliegende Velox, die vliedt en toch niet uit de kijker kunt lopen...

Een wiel dat zich wentelt om stralende spaken, een schielijke vogel, een pijl die verschiet; maar nergens een doelwit, een nest noch een wagen bezit, en geen Schutter, geen Voerman, geen Arend nabij heeft.

Vliegende Velox, die vliedt en toch niet uit de kijker kunt lopen...

Niemand bevroedt, die niet mat met het kleinste fragment van seconden, hoe vreeslijk uw vaart is; niemand die niet heeft geleerd nauw te achten op 't kleine, hoe doelloos ge u haast. Eeuwig gevangen in peilloze ruimten, en toch, zo gemakkelijk genaast.

Vliegende Velox, die vliedt en toch niet uit de kijker kunt lopen...

Leer van de lenzen, hoe gauw onze wensen de daad achterhalen; leer van het brandglas, dat met welke snelheid ge ook gaat, kleine mensen uw richting bepalen. Wijl onze geest door veel grotere ruimten oneindig snel zweeft, en de ontraadseling van zinloze raadsels der Rede benevelend feest wordt. Maar wellicht toch niet gans vergeefs?

Vliegende Velox, die vliedt en toch niet aan de wacht kunt ontlopen...

Mogen we hopen dat ooit onze ziel nog gezwinder uitvliegt in de schoot van de goddelijke nacht, - en niet keert, nooit terugkeert?

Bellatrix (γ Orionis)

Aanschouwt de Amazone tussen woelige Arabieren, de fiere koningin Penthesileia tussen Betelgeuze, Rigel en Aldebaran. Aanschouwt de jonkvrouw met haar schild en speer, de helmbospluim die over gouden haren valt. Aanschouwt de kampster, die Achilles zelfs trotseert!

De weergekeerde Pallas, in haar ogen het vuur van duizend legerplaatsen, om haar heen het krijgsrumoer van schuifelende vrouwenlegioenen, dof gegons van bijenzwermen om de koningin. En toch, zijzelf zeer stil, en aan haar mond een prille glimlach van maar half begrijpen, melancholie van een verloren moederschap.

Te wit is deze hand om vijanden te vellen, te week voor tweekamp deze borst, te zeer gewelfd die heup om weg te snellen. Maar dit is al verblinding; in de strijd valt hard de speerworp, treft de zwaardstoot telkens weer genadeloos, en wordt het stil gelaat van vreemde gloed bezield bij 't zien van mannenbloed, wanneer een krijger knielt en stervend neervalt als een vrouw van wie haar minnaar vliedt.

Dan wordt een gans geslacht gewroken: het roekeloos gevrij, de valse eed, de bloedvlek en het vlies, de barensnood en 't zogen, al wat aanzijn gaf aan mannenmoed en logen en hun hooghartigheid. Wat geur van kemenade's in de strijd met ongelijke wapens, bij zulke ontzinde spijt van moegewachte maagden...

Straks, als de slag geveld is en Achilles treurt om haar verspilde moed en haar besloten schoot, en dood het leven recht, dan keren de Amazones als lammeren naar huis na dit gevecht, en treuren zwijgend, star, om een verloren toekomst: Penthesileia liet geen zonen na!

Propus (η Gemin.)

Een gehucht, diep in Arcadië. Ik ben er vaak geweest op zulke snelle reizen, als die ik nu, veel vlugger dan het licht, tussen de sterren onderneem, lichteeuwen ver en luchtig gelijk een weggewipt atoom. Ik kwam er vaak des middags, als de zon op blanke rozenhagen scheen, en in de witte huizen 't zachte greinen van de maalsteen melancholisch zich vermengde met het morrelen van de waterput, bewogen door een blinde ezel die zo langzaam gaat en zo gelaten als het leven dezer half-gestorven dorpen.

Ver, waar het veld begint achter de laatste huizen, aan de heuvelvoet van het gebergte, klinkt een koeklok, en een krekel sjirpt nabij, verborgen in de mirte-boom, die van een muur af hangt. In blauwig-violette schaduw staan wat geiten, dicht aaneengedrukt en zwijgend. Een kleine wolk vaart snel voorbij, zich ijverig weidend in azuur-en-gouden klaver, dan zich vaag verspreidend tot wat rafels, als die uit de huizen komen, waar het maal gekookt wordt.

Niemand is op straat. Zacht krijt een kind en is weer stil. Een stilte die naar hooi geurt en naar ooft en versgemalen graan. Hoe sluipend gaan de uren hier, hoe licht, - en ik, gelijk een schim, dwaal langs de huizen, in de tuinen waar scharlaken bloesem van granaat bewegeloos hangt, waar bijen zoemen om het lila van lupinen.

En heel ver, neen, nabij meen ik, moet nu de jonge Dionysos staan, die toeziet met zijn donkere knapenogen, het hoofd omkranst, een riet vlak bij zijn mond, dat onbespeeld blijft in de middagstilte. Zo schouwen wij elkander aan, en wagen

niet te spreken, - tot ik eindelijk mijn ogen neersla, naar zijn blote voeten kijk, en dan weer als een schaduw wegglijd langs de wand van huis en gaarden...

Wijl een onzegbaar leed mijn hals gegrepen heeft en toegesnoerd houdt, - om de zoete vrede die ik wilde en niet begreep, de zilverige stilte van dit droomverloren dorp, waarin mijn hart opeens te luid sloeg, veel te luid.

Granaatster van Herschel (μ Cephei)

De witte hals en boezem van een donkere vrouw, dat is het stromend licht dat aan de zwarte nacht beweegt en ademt, en waar van ver 't begerig oog langs spiedt, als om geen duimbreed van haar weke warmte te missen. Totdat opeens de blik gevangen wordt door 't enige versiersel dat zij in de halskuil draagt, waarachter 't diepe leven klopt: een heldere granaat! Doorlicht met gouden lampen, die laag en zelf onzichtbaar, in de afgrond staan, breekt kristallijn, rood-stromend licht langs binnenwaartse vlakken, en tintelt met de kleur van kersen, appelen, oude wijn, oranjeachtig rood, welhaast karmijn, de randen langs en spreidt een schijnsel, dat de blos op het verborgen aangezicht verhogen moet.

Tenzij, - het geeft een huivering - hier dichtbij, waar hartaders zich vertakken naar de strot, het fijn stilet van een verbitterd minaar één seconde slechts werd ingeplant en dan snel weggerukt en voortgeslingerd langs de hemel, in de navrante nacht. Terwijl de hals niet meer slaakt dan een zucht, en uit de wonde slechts die éne drup te voorschijn zwelt: het bollend bloed dat aanstonds stolt in een zo koele wereld, en versteend van doodsschrik hangen blijft als een juweel. Oud, aangeslagen door de schijn van wat verdwenen is en al verdwijnt, - en toch zo klaar; niet meer doorzichtig en toch zo limpide als alleen wat leeft kan zijn. Gelijk het sieraad van granaat dat onze moeders droegen, en dat wij alleen in troosteloos verlangen, met herdenkens pijn bewonderen in de bedelend gekromde hand, - maar dat geen vrouw meer dragen kan, wijl minnaressen nimmer zijn als zij.

De schone wonde van de nacht, die zich weer zuigend sluit en wordt verzegeld met een edelsteen (zoals de rode steen der wijzen wordt geboren uit het leed dat ons het lot heeft toegeslagen) - en in het duister alle kracht begraaft onder granaathard glanzen.

Provincie
door Jacob Hiegentlich †

‘Vraag me niets,’ placht de inspecteur tegen z'n vrouw te zeggen. De dreiging in z'n toon nam door de jaren zeker niet af en had ten gevolge dat ze den blik niet meer vragend naar hem ophief. Hij was 'n gestreng heer, door de gansche straat bewonderd, maar meest van alle dames aanbad hem z'n vrouw. Deemoedig van aard, was ze 's Zondags toch trotsch als ze met hem de kerk verliet, maar gelukkig was ze niet. Ze hield haar hand volgens voorschrift losjes op zijn arm, welke denzelfden eleganten boog vertoonde als op werkdagen, maar waar nu haar arm lag, hing door de week de zilveren haak van zijn stok. Frans drentelde met het machtig kerkboek achter moeders ruischende lange rok of sprong voor hun voeten al naar zijn stemming was, maar een vroolijk Fransje viel op den dag des Heeren niet in vaders smaak. ‘Gedraag je,’ knorde hij, en tegen moeder die in 't voorbijgaan gaarne 'n woordje zei tot al die oude vrijsters, welke hun kwijnende of luide hulde den voorbijschrijdenden ‘knappen kerel’ welhaast aan de voeten leien en zenuwachtig fluisterden, riepen of gilden (maar er waren ook die met neergeslagen oogen zwijgzaam ingetogen knikten), tegen mevrouw, zeide mijnheer de inspecteur: ‘Ik heb je toch al zoo vaak gewaarschuwd: niet praten als je met mij wandelt.’ Hij bewoog zijn zilveren stok ter slinke hand bij alle hysterische begroetingen in de richting van zijn glanzenden hoogen hoed, dien hij alleen voor adel en magistratuur afzwierde. Hun straat was nogal wonderlijk. Behalve meneer Bahlman en het gezin Bartholomaeus, leefden er enkel ongehuwde vrouwen; het ongetrouwd blijven was hier geen uitzondering, maar norm. Op elke winkel stond Gezusters zus of zoo, want al deze dames voorzagen door kleine handel in hun bestaan. Bij alle dames was de kleine Frans in aanzien, door allen gecajoleerd en verwend, behalve door de Gezusters Knipping die de naam hadden valsch te zijn. Ze woonden

midden in de straat, verkochten parapluies en tegen Carnaval mombakkesen. Voor de parapluies kwam geen sterveling, maar tegen Februari verdrong zich de stad voor de prachtigste rare snuiten. De jeugd evenwel vreesde de dames die zelden uit het donker van hun boutiek in het licht kwamen, er was geen twijfel aan dat de zusters heksen konden! Later nog schrok Frans als hij haar linnen aanschijn plots tusschen de parapluies zag opdoemen. Bij de dames Monten die zeer godvruchtig waren, kreeg hij fraaie heiligeprentjes en ‘zwartjes’ die ze bij de winkelwaar cadeau gaven. Op een ebbenhouten tafel in de ‘goede kamer’ stonden machtig groote boeken op standaarden. Frans, in de meening dat het familiealbums waren, wilde ze inkijken, maar juffrouw Monten schrok en schoot voor de eerste keer uit haar slof. Ze zeide dat het niet van goede manieren getuigde iets ongevraagd aan te raken. Het waren de boeken die haar broer, prof. Monten, geschreven had, een hoogleeraar in de chemie. Hoewel deze werken onbegrijpelijk waren en de broer der pieuze dames een geducht anticlerikaal en zelfs atheïst was geworden, namen zijn boeken de eereplaats in. De dames Monten waren niet de eenigen die zich met Frans zijn opvoeding bemoeiden. Daar was de grijze juffrouw Cuypers die hem leerde met twee woorden spreken, de pet niet op één oor te zetten, daar kreeg je scheeve ooren van, en veel nuttige zaken meer; ze was altijd aan 't moederen, zij 't ook op licht onsaamhangende manier en haar zuster knikte en zuchtte. Ze handelden in wollen goederen. Bij de dames van Susteren ontving hij behalve veel snoep, gekleurde liebig-prentjes die feesten uit verre landen verbeeldden, alles was daar met bloemen versierd, op booten waarop muziek gemaakt werd, dansten bekranste prinsen en princessen. Als het regende in de Luifelstraat, was het goed naar die bonte feesten te kijken.

Met andere jongens ging Frans weinig om, naar zijn vaders meening was er niemand van hun stand, met niemand mocht hij verkeeren dan met den zoon van rechter Maessen en die toonde weinig belangstelling. Zoo zocht Frans 't maar bij de oude vrijsters. En bij meneer Bahlman! Ieder heeft zoo iemand waar hij tegenop ziet. Zijn groote Vriend was al oud en liep niet makkelijk. Frans

was maar steeds bezorgd dat de oude man eens op die smalle, gladde donkere trapjes zou uitglijden. Wat zou dat een vreeselijk verdriet zijn! Als men Frans gevraagd had, van wie hou je nou 't meest en hij zou niet te beschaamd zijn geweest, dan zou zijn antwoord wezen: van mama en meneer Bahlman. Maar waarom? dat is moeilijk aan te geven. Was misschien Bahlmans kamer gezellig met zijn schemerdonker dat je zelfs belette de schilderijen te bekijken? Zoo oud was hij, zoo oud. Hij liep heelemaal voorover en zijn gezicht was vol fijne kreukeltjes, maar Frans wilde later ook zoo voorover gaan loopen. Hij was liever de zoon van Bahlman geweest dan van papa. Maar Bahlmans zoon had hij nooit gezien. De oude meneer had hem er zoo langzamerhand veel van verteld: die was dokter geweest, een geweldig knappe man natuurlijk, maar zelf ziek geworden, en voorts gestorven. En dit zeggend, huilde de oude vader. Wat hield meneer Bahlman van zijn zoon. Frans kon zich niet best voorstellen dat zijn vader om hem huilen zou. ‘Maar ik wor' ook dokter,’ zei hij 'n keer en de oude Bahlman glimlachte zoet en streelde hem 't hoofd. Hij vertelde van de reizen van zijn zoon; die was nu letterlijk overal geweest om negers en chineezen beter te maken. Geloof maar vast: zooals meneer Bahlman vertelde, kon 't geen onderwijzer ter wereld. Soms zei Bahlman dingen en die begrijpt men pas later. Toen de goede man dood was. Ze wandelden bij mooi weer samen, hoewel vader er bezwaar tegen had, maar die was er niet altijd om toezicht te houden. Voetje voor voetje ging het langs de Maas, de Rattetoren en meneer zei zacht steunend: ‘De boomen... de duiven... het gras..., kijk de wind over het water, mooi allemaal,’ en toen vond Frans er weinig aan, maar later werd hij bewogen omdat de oude man hem het Limburgsche landschap had laten zien dat golfde op en neer met zijn zonglanzend groen, maar ook met zijn regengrijs en de eindelooze fijne boomenreeksen. En ook dit herinnerde hij zich van den ouden man: ‘Als je maar van de mooie dingen houdt...’ De zoon, de dokter, had wel geen dikke boeken geschreven als Prof. Monten, maar wel stukjes in dunne engelsche tijdschriften. Die dunne blaadjes waren echter even bizonder als de dikke boeken bij Monten en geheimzinniger dan de ingebonden katholieke illustratie thuis.

Maar zeer geheimzinnig was het doen en laten van Melle Stéfanie Banquart. Zij was de jongste vrouw van de heele straat en hield met twee zusters een deftige sigarenzaak, waar hij soms voor vader lange Regalia's haalde. Het heele huis, maar Melle Stéfanie vooral, geurde naar havanaparfum. Hij rook 't heel erg toen ze hem eens tegen zich aandrukte en hem 'n kus gaf. Waarom deed ze dat? Ze had tranen in de oogen. Ze rookte ook sigaretten. Frans had 't zelf gezien, maar het niemand overgebriefd, ze lag op 'n sofa te rooken in een zeer duister vertrek waar 'n wierooklucht hing, ze was heel donker en had 'n beetje dons op haar bovenlip. Tegenover haar was 'n portret met breede witte rand in 'n dofbruine lijst van 'n meneer met net zoo'n opgestreken snor als papa. Zeker haar vader of haar broer, dacht Frans eerst. Pas veel later durfde hij er naar vragen en kreeg toen hetzelfde gevoel als toen hij de boeken van prof. Monten had aangeraakt, van onbescheiden te zijn, want Melle Stéfanie begon te snikken en misschien was 't wel die keer dat ze hem op zoo vreemde wijze tegen zich aandrukte en hij het havanaparfum op haar boezem zoo scherp gewaar werd. Hij vroeg moeder er naar, die juist zeer neerslachtig was en vaag zeide: Juffrouw Stéfanie heeft 'n ongelukkige liefde gehad. Dat leek zooiets als 'n ernstige ziekte, waarover men liever niet spreekt. Maar het gebeurde kort na het overrijden van het hondje Fifi van juffrouw Jaeger, dat de heele buurt in opschudding bracht en waar niet alleen die arme juffrouw Jaeger, die toen nog bleeker werd dan ze al was, maar Frans en de meeste der dames om schreiden (er waren toen nog niet veel auto's en het donderend ding op hooge wielen was de schrikwekkende voorbode van treurige dingen die komen moeten), - het was kort nadien dat Melle Stéfanie de merkwaardige woorden tot den jongen sprak: ‘Als je werkelijk de liefde ontmoet, dan moet je je door niets laten weerhouden, je niet laten bepraten door je familie of wat ook. Zet door, Frans, tegen de wil van de heele troep, o ik had zoo gelukkig kunnen zijn met Ernest! als ik maar niet naar m'n zusters had geluisterd...’ En daar ze begon te snikken, trok Frans zich terug. Dien avond zei vader met de krant: ‘Nu zullen we wel niet lang meer neutraal blijven, de overwinnende legers trekken Limburg binnen.’ Men hoorde duidelijk

schieten als men het raam openzette. Moeder huilde om de voorspelling die haar man met Napoleonsallure deed. En Frans gevoelde dat hij nu niet langer 'n kleine jongen was, dat hij met de grootmenschelijke ernst had kennisgemaakt, liefhebben en doodschieten!

Kort daarop stierf meneer Bahlman. Alle kwezels van de straat marcheerden twee aan twee als afgodsbeelden stijf met gitten behangen naar de kathedraal. Vader had geen tijd, moest ergens 'n nieuwe zusterschool openen, maar Fransje, hoe naar hij 't ook vond, stapte achter 'n neef van den overledene aan, met 'n zakdoek in z'n hand. Maar de zakdoek bleef droog. Pas veel later toen er vuurwerk was voor de koningin, dacht hij weer aan Bahlman, die altijd zoo gul gegeven had als de kinderen bij hem kwamen voor ‘versiering’ en illuminatie. Maar de indrukken waren hevig, en toch vluchtig, er gebeurde te veel, aeroplanen manoeuvreerden boven de stad, de heele Luifelstraat werd donker door 'n luchtballon, van alle kanten kwamen gevluchte soldaten. In huis werd 't er niet gezelliger op. Hun woning was de eenige die nog 'n zeventiende-eeuwsche luifel droeg en 'n uithangbord met 'n korenwan, vader had dat heele zaakje wel willen hebben, maar het mocht niet van de raad, hoe hoog heer vader ook was. Vader nam het die lummels, die kaffers geducht kwalijk, al ging hij in 't café beleefd met burgemeester en wethouders om, die hem allemaal persoonlijk bezwoeren dat ze die rotte luifel niet zoo gewichtig vonden, maar ja, wat wilde men, het was force majeure.

Frans dorst niet langs 't café, maar een keer móest hij er langs. Achter de heesters in bakken, zaten de heeren en een van hen riep: ‘Kijk, inspecteur, je zoon.’ En hij hoorde rillend zijn vader brommen: ‘Laat hem maar gauw doorloopen.’ ‘Om den dooien dood niet, hé, Sjang, haal den jongeheer Bartholomeus eens binnen.’ Even daarna hoorde hij 't gehijg van den dikken waard achter zich. Vuurrood en onhandig schuifelde hij binnen tusschen de triomfantelijk-lachende heeren, vader keek spits, maar 't was er zoo'n gezellig lawaai en geschreeuw, en toch gevoelde hij iets van de wijding die hij had, toen hij voor 't eerst in de kerk kwam, alleen vroolijker. Alle heeren waren kolossaal dik en opgewonden, ze barstten voortdurend in lachen uit en de

meneer die hem binnen had laten roepen, gaf hem 'n glaasje bier met suiker, hoe vader zich ook verzette. Het was heerlijk. Spoedig was vader hem vergeten en wat Frans nu zag, verbaasde hem onzegbaar. Papa was hier heel anders dan thuis, hij schreeuwde en lachte net als de anderen, zijn gelaat vertoonde dezelfde prettige geestdrift en Frans was er stil van, gaf hakkelend antwoord toen iemand hem vroeg hoe 't hem beviel op het gym. Hij zat toen in de tweede klas. Toen eindelijk allen heengingen, stapte hij naast vader en was toch 'n beetje fier op dien voornamen man die een hand los hield in de zak, waaraan de rotting bengelde, die stuursch keek naar wie voor hem de hoed afrukte en die zich zelfs niet de moeite getroostte 'n gebaar te maken.

Het was al weer heel laat voor 't middageten, vader kwam nooit op tijd hoewel hij beweerde 'n man van de klok te zijn en van ieder stiptheid eischte. Zoo was er wel 's iets niet in orde, iets te hard, verkookt of aangebrand en dan viel vader uit. ‘Zeker weer te veel met de meid gekletst.’ Eens toen hij nog rooder dan gewoonlijk en ietwat boos uit de sociëteit was gekomen op 'n Vrijdagavond, toen de gestoofde karper niet en forme was, zei hij: ‘Je bent en blijft 'n boeretrien.’

Moeder kleurde en zei niets, ze was 'n boerevrouw, maar vader, ondanks z'n hoogmoedige verachting, bleek eens 'n boerenschoolmeestertje te zijn geweest, die zich met behulp van zijn ellebogen had opgewerkt tot inspecteur van 't lager onderwijs. Maar van boeren moest hij niets hebben. Toen Frans eens over Prof. Monten sprak, zei hij: ‘Ach wat, 'n gewone boerehark, die wat harder heeft geblokt als ik, ik zou met zoo'n perfester niet willen ruilen.’ Vaders conversatie was eer norsch dan aanmoedigend. Zoo was het niet te verwonderen dat moeder graag met de buurvrouwen sprak, die tegen haar opzagen omdat ze de eenige gehuwde was en de echtgenoote van zoo'n schoon en vooraanstaand heer. Maar gelukkig was ze allerminst, ze kreeg altijd standjes. Ze moest meer op Frans letten, hem niet zoo op straat laten zwalken: ‘Hij moet later priester worden, denk 's aan; onze heerzoon!’

Toen hij dit woord voor 't eerst had geuit, had ze hem verbaasd en ontsteld aangekeken: ‘Hoe zoo? dat kunnen we

later toch nog wel zien, waarom juist geestelijke, waarom niets anders aanzienlijks?'

'Zwijg,' zei hij, 'ik weet wat ik doe.' En haar gezicht ziende, zei hij nog: 'Vraag me niets meer.' Discussie gesloten. Zoo ging dat.

Op het Bisschoppelijk College wisten ze het. Hij werd met 'n beetje eerbied behandeld, kreeg nooit straf om de dubbele reden, zijn vader was inspecteur en hij zou geestelijke worden. Toen hij in de vierde zat, fluisterde men, dat hij zoo weinig met de wereld op had, dat hij vast besloten was in 'n Trappistenklooster te gaan. Gesprekken van klasgenooten verstomden als hij naderde, dat was een schaduw, die zijn toekomstige staat vooruit wierp. Soms was 't wel streelend te droomen van den grooten dag dat hij zijn eerste plechtige mis zou opdragen, de heele straat zou dan versierd zijn met guirlandes, overal hing de vlag uit. Maar doorgaans kwam 't hem geschikter voor 'n gewone jongen te zijn. Hij was ietwat nerveus door de eigenaardige stemming thuis, moeder had 't tegenwoordig met de zenuwen te kwaad, zij die vroeger altijd ja en amen had gezegd, liet nu haar stem verwijtend en schreiend gaan, soms uren lang, ze gilde wel midden in de nacht, haar haren zaten altijd verward en ze holde met open jak door 't huis tot groote wanhoop van den inspecteur, die opmerkte dat ze wel 'n wijf van de Tempeliers-straat leek. Blijf daar maar rustig bij. Er deden zich ook scènes voor. Eens was Frans er in den vroegen ochtend getuige van dat mama vader beschuldigde den jongen op te offeren aan zijn eigen ambitie. Frans moest 'n stoel in de hemel afbidden voor z'n vader, omdat die anders in de hel kwam vanwege de gemeene streken die hij had uitgevoerd. Geprikkeld stampte de inspecteur op de grond en riep beurtelings: 'Zwijg, denk aan de buren' en ''t Is voor z'n eigen bestwil'. Midden in de kerkgeschiedenis begon Frans te huilen. De leeraar die 'n zacht man was, nam hem mee in de gang en vroeg hem waarom. Er was geen reden, snikte Frans en bleef maar wild doorschokken.

Op school was hij niet meer dan middelmatig, maar daar hij naar Rolduc zou gaan, bleef men clement. Echter het eindexamen wordt niet alleen door de heeren geestelijken afge-

nomen, de minister stuurt controleurs van diverse pluimage. Frans had er geen bezwaar tegen te zakken om tenminste nog een jaar te kunnen nadenken of hij naar Rolduc ‘filosofie’ zou gaan studeeren of niet. Op 'n vrije middag tusschen de examina wilden 'n paar jongens om 'n verzetje te hebben naar Maeseyck over de grens. Men had Frans niet gevraagd omdat hij er niet bij hoorde, men wilde dansen met de Belskes, maar hij vernam er van, greep z'n fiets en wachtte z'n klasgenooten op bij de brug. Die waren onthutst, maar hij legde hun hakkelend uit dat hij hun plezier niet bederven kwam, maar dat hij ook 's naar de meisjes wilde, al kon hij niet dansen. Hij reed achteraan met Edouard van Schoonhoven. Zijn vader Désiré was 'n kameraad van papa uit 't café, Désiré noemde hem vroeger amicaal Bartho, maar sinds diens voorspoedige bevordering zei hij gelijk de anderen ook Meneer de Inspecteur, alleen de burgemeester zei: Specteur, tout court. Edouard haalde allerlei moppen op die Frans z'n vader had ten beste gegeven, soms zelfs ietwat schaamtelooze en Frans verdedigde beschroomd zijn vader, zeggend dat hij toch goed katholiek was. Dat bestreed Edouard absoluut niet, maar repliceerde met 'n nieuwe grap. Insp. Bartholomeus had aan de bittertafel als volgt gesproken: ‘Ja in de vasten kwam mijn vrouw op me af en zei: Robert als ge u nu ook 's wat ontzei voor 'n goei intentie, als ge nu 's wat minder naar café gingt en niet meer rookte. Nou, ze hield zoo aan en als volgzaam echtgenoot beloofde ik 't, maar ik stelde de conditie dat we gedurende de vasten dan ook apart zouden slapen. Haar gezicht betrok, maar dat was dan goed, evenwel ze werd avond aan avond stiller en stiller en ze zei tegen me: ge moest toch maar weer 'n potje bier gaan drinken, maar ik: Niks daarvan, als ik 'n goei intentie heb, wil ik ze volvoeren ook. Maar op 'n goei nacht lig ik lekker op één oor en daar hoor ik d'r kloppen. Wat is d'r, ma? En zij verlegen: Robert, Robert 't is half vasten, ge kunt weer rooken.’ Tableau, zei Edouard droogkomiek, maar Frans liet den inhoud niet goed tot zich doordringen, het was niet mogelijk verband te vinden tusschen de vrouw uit de anecdote en de geestesgestoorde die door hun huis dwaalde. Hij sloot z'n ooren hermetisch af, ademde de reuk van den zomer in, hij dacht even aan Bahlman en vond de

wereld mooi. De ander ving nu over 't examen aan, hoe hij dacht 't gemaakt te hebben, maar een die voor reed, riep driftig: ‘Allez, daar zouen we vandaag niet over ouekleppen, niewaar?’ Ze kregen 't over de vrouwen en een hing de ouwe cynicus uit: als hij in Gladbach 'n aardig kind zag, schoot hij haar altijd aan en zei: ‘Fräulein, ich liebe Sie, wieviel kost' das?’ Er werd ook vurig gesproken over een José of Joske die hier in 'n bakkerswinkel moest wonen.

Daar het nog te vroeg was om naar de meiden te gaan, stapten ze bij 'n groote lunchroom af om koffie met gebak te gebruiken. Hier was Joske de dochter des huizes, ze was niet direct mooi, maar Frans die geladen was met 'n intens verlangen naar 't gewone menschelijke, werd verliefd, zoodra hij haar zag. Toen 't meisje een blauwe kop voor hem neerzette, greep hij haar hand en zei: ‘José, weet ge wel dat ge 'n schoon maske zijt?’ Misschien wilde Frans na het cynisch propos der anderen wel heel even imponeeren. In elk geval, José lachte, haar kleine roofdiertandjes glinsterden in het halfdonker. De jongens waren verbaasd en bewonderden Frans. Hij ging 's avonds niet met hen mee. Hij was in de smaak gevallen van het luchtige, gemakkelijke kind, maar in 't donker van 't park werd hij bijna angstig om wat komen ging, alles was zoo vlug gegaan. Ze leerde den onbedrevene kussen, het was iets ondenkbaars en leek verbazend op ‘gelukkigzijn’. En heel alleen fietste hij 's nachts naar Holland vol verwarde gedachten aan José, de woorden van Bahlman, aan zijn zoon den dokter, aan het ongeluk van Melle Banquart, alles fladderde rusteloos door zijn warme hoofd heen en weer.

De ouders hadden ongerust inmiddels de politie opgebeld, die was spoedig op de hoogte van de escapade der knapen. Bij zijn terugkomst viel hij zijn moeder om de hals, alles was weer goed. Vader was wit, maar over zijn dunne lippen kwam geen woord. Frans had 'n klein krijgsplan ontworpen dat hij pas ten uitvoer brengen kon, wanneer hij den uitslag van z'n examen wist. Waarschijnlijk hadden de gecomitteerden tot elken prijs het odium partijdig te zijn, willen ontgaan: hij slaagde, de jongeman zou immers toch maar den geestelijken staat bekleeden. Zijn ouders waren voor een moment gelukkig.

's Middags fietste hij weer naar Joske.

Eenige dagen later zei hij koel aan tafel: ‘Ik heb mijn besluit genomen, ik ga naar Utrecht medicijnen studeeren.’ Z'n vader wierp het servet neer, bulderde. Moeder gilde daar tegen in dat haar jongen groot gelijk had. Eerst leek moeder 'n zwak bondgenoot, maar 't denkbeeld dat haar zoon later trouwen zou en kinderen krijgen, had zulk 'n gunstige uitwerking dat ze zienderoogen opknapte, op vrij steekhoudende wijze Frans' standpunt verdedigde, scherpe aanvallen deed op haar hardnekkigen man, die haar ongelukkig had gemaakt, zei ze kalm. De inspecteur kwam in de verdediging, maar hij moest er veel alcohol voor laten aanrukken. Op 'n avond keerde hij verhit en danig sentimenteel thuis, hij schreeuwde met z'n gezicht vlak bij Frans die zijn drankadem hinderlijk rook: ‘Maar denk dan toch aan je vader, aan wie je alles te danken hebt, die je laat studeeren. Je moét m'n heerzoon worden, ik heb 't plechtig beloofd!’; het was onzegbaar theatraal, zijn vader was juist een held uit de troep van Piet Vink, die hij op de kermis had gezien, zeker niet overtuigender. Wat was dat schrikkelijke wat zijn vader gedaan had en waarvoor hij het zoenoffer wezen moest? Maar ten slotte interesseerde hem dat minder, evenmin als het dokterworden, alleen José was van belang!

Elke dag fietste hij dronken van begeerte naar Joske en keerde 's avonds stiller terug.

Moeder en hij wonnen het pleit, vader was er zeer van onder den indruk, maar herstelde zich langzaam weer. Hij werd weer bazig en hoonend, om jong te blijven liet hij zijn verkleurende snor afscheren.

Frans ging naar Utrecht. Het viel niet mee voor iemand die als jongetje altoos snel en huiverend was doorgeloopen als ergens 'n zieke in den hospitaalwagen werd gedragen, schouwspel waar heel de stad met open mond naar bleef kijken. Maar met dezelfde onverzettelijkheid waarmee zijn vader inspecteur, Monten hoogleeraar was geworden, studeerde hij. Tevens echter vroeg hij zich al spoedig af: Waartoe dit alles? Wat dr. Bahlman gedaan zou hebben, kwam hem legendarisch voor, er viel niet veel te genezen.

Zonder dat Joske hem onverschillig werd, kreeg zijn ver-

langen naar haar 'n andere aard, bij wijlen scheen het of alles verveelde op den duur, het geloof, de vleeschelijke liefde. Zijn periodiek optredende impasse bestreed hij als 'n echt student met 'n stevige borrel, maar als hij bij toeval de wee-makende rook- en dranklucht, die hem bij zijn vader afgestooten had, uit eigen keel gewaar werd ('n weerzinwekkende maar toch niet volkomen onaangename sensatie), hield hij op, verliet de kroeg. Hij bezat toen nog die wilskracht die gezonde boeren kenmerkt. Maar de tijd moest komen dat hij schouderophalend den plicht deed waaraan hij twijfelde, dat hij stereotiep zou mompelen: Allemaal niks.

Moeder had zich zeer verheugd toen hij van 'n meisje sprak en op 'n Kerstdag stelde hij José aan zijn ouders voor. De verschijning viel tegen, meer echter nog haar afkomst, 'n bakkersdochter, al was ze dan welgesteld! als ge franken in guldens omrekent, wat blijft er dan met permissie; 'n maatschappelijke vooruitgang kan men 'n dergelijk huwelijk niet noemen. Hij zag 't in, maar ja, beloofd is beloofd. Inmiddels kreeg hij te strijden tegen het eenheidsfront van vader en moeder. Het beetje dat nog aan romantiek restte, werd verbrijzeld onder de pourparlers over den bruidsschat.

Op de bruiloft verbaasden zich de vrouwen dat hij terwille van dit meisje geen priester had willen worden! ze had glinsterende diepliggende oogjes, 'n kleine rose neus. Maar Frans z'n vrienden ondergingen voortaan de bijna ondefinieerbare aantrekkelijkheid van haar figuur, van haar opgewekte manieren. Elk man werd in 't voorbijgaan verliefd op de weeke lijn van de kin van dit onschoone vrouwtje.

Frans werd 'n gewaardeerd geneesheer. Doordat hij niet onbemiddeld was, kon hij iets doen voor z'n patiënten. Intusschen was er veel veranderd. De Inspecteur had ontslag genomen en met moeder 'n villa buiten betrokken. Frans had 'n goede praktijk overgenomen, maar bewoonde het oude huis met de korenwan. De Luifelstraat was gemoderniseerd, vele oude dames waren gestorven, anderen waren het Louisahuis binnengetrokken en zaten bij zonnig weer in de tuin te mummelen. Alleen de jongste Banquart behield nog haar welbeklante sigarenbedrijf, dat zich ook aan de nieuwe tijd had aangepast en nu Viribus Audax heette, maar zij zelf was ouderwets gebleven, droeg 'n onwaarschijnlijk hoog

toque en ging in zwarte kant van voor den oorlog, zij vegeteerde verder in haar fantasietjes hoe 't wel geweest had kúnnen zijn.

Dr. Bartholomeus geloofde nergens meer in, niet meer in de ‘mooie dingen’ van Bahlman en ook niet in de trouw van zijn vrouw. Waar de teleurstelling reeds voor het huwelijk had plaats gehad, kreeg hij nu echter gelegenheid José op 'n andere manier te gaan zien, te waardeeren. In den grond was alles wel de moeite niet, maar de verschijning van zijn vrouw, haar vlug bewegen door het oude huis, had iets betooverends voor hem. In weerwil van zijn moeders hoop, kwamen er geen kinderen. En wat bizar leek, gegeven haar lichtzinnige onbezorgde natuur, José had in het begin 'n wanhopig verlangen gehad naar 'n zoontje, 'n dochter. Hij dacht maar liever niet aan de smeekende woorden die ze hem eens tijdens de tot het verleden behoorende bedgemeenschap had toegefluisterd: ‘Geef me 'n kindje...!’ Het had hem ontnuchterd. De verantwoordelijkheid was te zwaar, ze kon er aan sterven, 't kind kon ongelukkig worden. Hij werd zeer zorgelijk, bijna hypochondrisch.

De realiteit stootte hem. Voor José was ternauwernood plaats in die realiteit. Hij zag haar door het huis trippen bijna als door 'n mooie nevel. Ze maakte hem verlegen en toch was zij de laatste band met het leven. Als hij zwaar gedronken had, ontmoette hij José soms in den droom zooals zij uit den donkeren winkel uit Maeseyk in het licht verscheen met een blauwe koffiekop in de hand, ze wandelden door wonderlijke dreven en zaten naast elkaar op 'n vlondertje met hun bloote voeten in het beekje. Ze zagen over de Maas de met bloemguirlandes versierde liebigbooten glijden...

Met teederen spot loerde dokter Bartholomeus naar zijn vrouw die op de rand van het bed zat te betoogen met een ernst die hem bijna verbaasde. Gemeenlijk schonk hij geen aandacht aan wat de ‘vrouwtjes’ voor particuliers zeiden, maar nu Joske haar luchtigheid aflegde, was hij wel genoopt te doen of hij luisterde, hij zag hoe de heftigheid haar jukbeenderen rood aanzette en knikte telkens, als ze driftig uitvoer: ‘Luister je wel?’

Ze was zooeven resoluut zijn slaapkamer komen binnen-

stappen: ‘Ik moet je spreken.’ Als geamuseerd, maar ietwat verontrust, had hij haar 'n plaats op 't ijzeren ledikant aangeboden. Ze begon ermee dat er zoo veel over hen gefluisterd werd in deze aartsdomme stad. Zeker over hun ‘huwelijk in kameraadschap’, het interesseerde hem niet, bromde hij. Nee, over jou, je practijk. Hij ging rechtop zitten.

Nu ja, hij was niet bemind bij zijn collega's die hem voor 'n hoogvlieger hielden omdat hij in z'n uren van energie wel 's 'n stukje in 'n medisch blad publiceerde, gelijk dr. Bahlman gedaan had, heel kort, want hij was niet lang van stof. 'n Tijd geleden, nadat hij flink ziek was geweest, had hij geschreven over de opiumalkaloïden en hun toepassing bij de therapie. Bij patiënten, maar ook bij zich zelf, had hij bepaalde belangrijke werkingen van deze vergiften bestudeerd. Maar z'n laconieke stukjes hadden 'n hevig verzet uitgelokt bij de vakgenooten. Zooveel was duidelijk uit Joskes verhaal dat er hier geruchten gingen dat hij te sterk verdoovende middelen onder de recepten doordeed. Zoo was 't alleen te verklaren dat zijn patiënten zoo aan hem hingen, met hem dweepten, aan hem verslaafden. Hij lachte, zei plagerig:

‘En wat ze van jou niet allemaal... róddelen. Ik hoor, een van onze vrienden gaat van z'n vrouw af, om míjn Joske... En wat die receptenpraatjes betreft, moeten ze apotheker maar vragen...’ Ze glimlachte, maar met natte oogen. Nu moest hij beter luisteren.

Hij moest er mee ophouden, nu was 't nog tijd. Maar 't was al 'n paar maal gebeurd dat hij onder het polsvoelen ‘weg’ was gegaan om na 'n heele poos met 'n schok te ontwaken. Pijnlijk dat ze er over begon, het was waar, dat was van de morfine. Hij had zich, toen de drank hem weinig meer zei, eerst uit belangstelling, dan uit verveelde wellust overgegeven aan de narcotica waarvan zijn beroep hem een ongelimiteerd gebruik toestond. Juist voor zij zoo vastberaden zijn kamer kwam binnenstappen, had hij 'n spuitje willen nemen. Dit godvergeten gat op Zondag ook!

Elk gezicht, elke steen ergerde hem. Vroeger had hij nog wel 's 'n slippertje gemaakt met Mr. Sevriens, ze gingen dan zich ‘de haren laten knippen’ in Luik of Brussel. Maar bij 'n vrouw beland moest Frans fantaseeren, dat het José was,

hetgeen niet ging. Allemaal niks. Sinds Sevriens kantonrechter was geworden, werd die gereserveerder. Nergens was de standenhiërarchie zoo rigoureus als hier. Hij had om José getracht vasten voet te krijgen in de ‘society’, niet in de alderhoogste, godnee, dat was trouwens 'n mythologisch instituut waarvan de stad eens per jaar de elysische zin bevroedde, als eenige hooggeboren jongedochters in de ‘wereld’ werden gevoerd, en op 'n bal aan eenige hooggeboren pretendenten werden voorgesteld. Dit strategisch spel volgde de burgerij slechts uit de verte, bij de poort van het hotel Du Casque, men noemde elkaar met religieuzen huiver de namen der graven, baronnen en onaardsch volmaakte freuletjes. Maar door zijn practijk en Sevriens had Frans 't zoo ver gebracht, dat de douairière Tobieski hem op 'n avond gevraagd had, zonder z'n vrouw echter (te wier behoeve hij al deze démarches had aangevangen). Hij vond 'n gezelschap kwebbelende oude vrouwen die zeer hooghartig deden, mevrouw Tobieski was familiaar-luidruchtig tegen den dokter van haar personeel, voerde hem voor 'n schilderij waarvoor 'n zware tapisserie hing, die ze opzij schoof met de woorden: ‘Jij bent 'n man van ontwikkeling, mijn Rubens laat ik aan niemand zien, die geen kunstgevoel heeft.’ Ze had 'n basstem en grijnsde bijna geil. Onbewogen bekeek Frans het leelijk vet en rimpelend naakt, dat waarschijnlijk niets met Rubens van doen had en zeide: ‘Mooi, heel mooi, maar m'n vrouw die heeft er meer kijk op, die zal er bepaald van genieten.’ Met 'n ruk schoof de oude dame het tapijt er voor. Er was geen sprake van dat Joske geïnviteerd werd. Wat had ze trouwens aan die oude feeksen. Hij loerde naar haar. In den droom was ze hem dichterbij dan nu, nu hij haar als 'n pratende juffrouw op 'n stomme film zag. Had misschien z'n moeder net zoo zitten soebatten voor doovemansooren dat de inspecteur zich ergens van onthouden moest? Wat was dat toch geweest? Waar heeft ze 't nu over?

‘Doe 't voor mij, Frans, als je nog iets om me geeft...’

‘Lijk ik op m'n vader?’ vroeg hij opeens. Ze keek bevreemd. ‘Hoe kom je d'r bij?’ kwam haar stem dan als uit de verte. Hoe zou dat gemeend zijn, bedacht hij wantrouwend. Ze houdt niet van den Inspecteur. En van mij dan? Of ben

ik zoo vervallen en zwakhoofdig, een oude man met vader vergeleken? De vrouw op het bed begon opeens te snikken en riep dramatisch: ‘Dat verdomde, verdómde vergif...’ Hij waggelde overeind, wilde haar streelen, maar maakte z'n gebaar niet af: ‘Kom nu, Joske, je maakt ons allebei overstuur... 't is goed.’ Ze richtte zich op, nee mooi was ze niet met dat doorvlamde gezicht.

‘Beloof je 't niet meer te doen...’ Hij wilde anders zijn tegenover zijn vrouw dan de inspecteur was geweest, waarom zou hij 't haar niet beloven? ‘Ik beloof 't je, kind. Ga nu slapen,’ zei hij. Ze ging. Hij transpireerde ondanks de koele avond, de rotprovincie was schuld. Het was te laat. Of was 't nog niet te laat. Ze had 't toch niet over kinderen gehad? Hij was nu toch moe, moest 't 's probeeren, 't te laten. Hij dronk 'n slok water. Hij had toch altijd energie gehad, anders was hij nooit dokter geworden... Ze houdt van mij, da's vast en dat is toch ook wat waard.

Bartholomeus, arts en verloskundige, fietst langs den landweg. Hij voelt zich tamelijk fit, zijn hoofd is helder en hij kijkt belangstellend rond, zelfs 'n oude barak voor schapen, waarop staat half uitgewischt Luxe dancing, ontsnapt niet aan zijn attentie en hij denkt aan zijn vrouw die graag danst en, hij die 't niet kan. Al 'n paar dagen heeft hij zich met succes onthouden van de verleiding. De omtrek bezocht hij vroeger per auto, maar sinds hij een maal achter 't stuur in slaap is gevallen, gaat hij op de fiets. Vroeg of laat moet de ‘verleiding’ zijn practijk schaden. Heeft 't misschien al gedaan. Hij wordt belasterd. Door z'n collega's. Ook in geschrifte. Natuurlijk niet met name genoemd. Ze moeten het aanzien der doktoren hooghouden. Maar er circuleert zoo'n blaadje Sobriëtas, tegen 't drankmisbruik. 'n Jaloersch doktertje-kwezelaar ging er tekeer tegen kwakzalvers. Er stond ook iets van de achteruitgang der geboorte, hemeltergend, om wraakschreiend of iets van dien aard. De priesters bedreigen de gezinnen waar geen kinderen komen, al zijn ze arm als Job. Bij mij hebben ze 't hart niet. Wat hád u, kapelaan, daar is 't gat van de deur. De verloskundige huivert, altijd bang, nerveus, bezweet als ergens 'n bevalling dreigt. Sobriëtas, behalve in kinderen verwekken.

Er stond ook in dat 't hoog tijd werd dat er contrôle kwam

op de recepten, dat sommige medici genotmiddelen voorschreven op verlangen van hun patiënt. Sloeg op mij. De káffers. En ook in de z.g. wetenschappelijke pers had men geijverd tegen zijn artikel toen: ‘onverantwoordelijke aanprijzing van verdoovingsmiddelen’.

Er klinkt verward roepen als met keelstemmen van dronken kerels. Schapen. In de verte komen ze aan, in 'n geweldige stofwolk, geen wonder dat Don Quichotte dat voor krijgstroepen aanzag. En avant met gevelde lans, ze spraken weer van oorlog die op komst zou zijn. En dan maar schijnheilig oogen verwringen. En kindertjes produceer en. Merci.

Don Quichotte, mooi boek, tegenwoordig waren doktersboeken in de mode, groote nonsens, alle dames-kennissen maar kletsen over Citadel en weet ik 't, succombeeren en potjeslatijn, is de fontanel nog niet dicht, die dokters doen maar wonderbaarlijke genezingen, pah! dat geklets van die kennissen, dat verdraai ik, op Joskes avonden kom ik niet meer, daar zijn de schapen, jasses, wat 'n stof, bèh, bèh, net kerels, dronken cavalleria rusticana. Schapen die dokters, er sterven d'r meer aan hun dokter dan aan hun ziekte. ‘De geleerde schrijver’ (ik huisdoktertje) ‘moedigt het gebruik ervan roekeloos aan, men mag den dood zelfs van ongeneeslijke zieken geenszins verhaasten.’ Waar de vorsten der wetenschap met de mond vol tanden stonden, wist 'n injectiespuitje 't antwoord. Maar hij zou amende honorable maken, 'n stuk schrijven dát absoluut niet bedoeld te hebben, o hemel nee. Zijn Geloof in Kerk en Leven lieten zelfs het opkomen van dergelijke dwalingen niet toe... Was beter zoo, Joske heeft gelijk. Zooals ze gelijk heeft me te weerhouden van m'n gevaarlijke privé genoegens. Ik bevind er me best bij. Afgeloopen.

Hij reed de schemerige dorpsstraat in, groette den pastoor die joviaal en slim de oogjes kneep. Misschien had hij ook beter pastoor kunnen worden van 'n welvarend dorp, hij was erotisch zoo'n geweldenaar nooit geweest, maar ja, men kan de woorden van de consecratie niet uitspreken als men zelf niet meer gelooft. Jámmer dat hij niet meer geloofde, was toch 'n heele steun in 't leven. Ook voor z'n ouden heer 'n steun geweest, wat die toch op z'n kerfstok had. Z'n vrouw gek gepest? Joske ook 'n steun, schreef de rekeningen uit,

hield de administratie. Frans, heb je alles bij je, je stethoscoop? Flink wijf, ging niks van af, zonder haar de boel in 't honderd. Of niet soms, je moest haar d'r gang maar laten gaan. Hij gunde haar wat. Voor haar ook alles zoo'n lolletje niet. D'r werd anders geducht over kwaad gesproken. Hij had haar niets te verwijten, maar voelde wrevel tegen allemaal die lui in haar omgeving. Niet jaloers, maar... le Cocu magnifique - ook niet zoo aantrekkelijk. Die vrouw, die haar man, van de reis terug, op de kop voelde of die al horens had. Moi cocu misérable! Fluistercampagne laatste tijd, minder patiënten, en heelemaal geen bevallingen, gelukkig. Nooit handig geweest, de Inspecteur had flair, stompen, opzij! stompen, hoera, ik ben er! de specialist à la mode uit die doktersromannetjes, alleen rijke cliënten. Zeker, mevrouwtje, lichte gal-ontsteking en 'n beetje latijn; laat maar zitten, komt wel in orde, gepeperde declaratie volgt. Nee de liefde waarvan de apostel spreekt, al was hij goed en zelfs zacht voor de menschen, had hij niet, hij was afkeerig van alles wat lichaam was, hij vond allen buiten Joske vee, dom, wreed, schijnheilig, serviel omhoog, harteloos omlaag, hij woonde in de doortrapte stad der kleine lasteraars. Geen wonder dat je d'r af en toe 's uit wilde. De vlucht in 'n glas jenever... Boven dit kroegje moest hij wezen, de laatste patiënt. Een arm oud wijfje, dat klinkt zeker sentimenteel, maar 't zijn juist oude arme vrouwtjes die den dokter 't meest van noode hebben.

Schokschouderend ging hij de trap op en hoorde boven 'n zeer nare stem die veel gvd's hooren liet en over betalen en korte metten raasde. Minder loom dan gewoonlijk zette Frans z'n tocht voort. Tegenover het bed dreigde 'n bleeke kerel met bleeke haren. ‘O meneer de dokter,’ zei die met duizend buigingen. Even voelde Frans hevige neiging nu de heroïsche daad van z'n leven te doen, deze vent zou ook wel 's hebben gelasterd over José, hij moest hem van de donkere trap naar beneden gooien zoodat hij z'n nek brak en dan roepen: ‘Wat valt daar?’ Maar hij had de kracht niet, hij prevelde: ‘Laat u ons even alleen.’ Hij was opeens te lusteloos om het rechte te verstaan van de inlichtingen die de vrouw hem schreiend verstrekte, er kwam veel in voor van personeele belasting, van inspecteurs (het woord trof

hem onaangenaam), van meenen vrijgesteld te zijn, van verzuimd hebben ontheffing te vragen, van verhuren en niet verhuren, hij kon de rampzalige bezitster van 't huurkrot niet aanzien, richtte zijn blik op het schemerende spiegeltje boven het onsmakelijk waschtafeltje, herinnerde zich met ironie haar telkens te hebben gewaarschuwd voor sterke opwinding. Opeens herkende hij in den spiegel zijn vader. Den Inspecteur, zooals die was tegenwoordig, clean shaven. Er was schrik, walging. De vrouw snikte door. Ik ben de Inspecteur, die rotvent. Hij had 't altijd wel vermoed, hij trad nader, met afschuw, maar geboeid, hij was sprekend zijn vader geworden. Hij zocht de bevende, slappe mond van z'n moeder, poogde hem te imiteeren, het lukte niet, het was de hatelijk-misprijzende, dunne loodrechte spleetmond van z'n vader. Hij draaide zich schielijk om, murmelde wat tegen de vrouw, zou haar morgen komen onderzoeken als ze kalmer was.

Hij was vergenoegd weer buiten te zijn, het was allengs avond geworden. Hij joeg den inspecteur snel fietsend op de vlucht. Hij naderde het stadspark, waar ondanks de kou zich minnenden bewogen, hij grinnikte als hij ze weer in de minst makkelijke houdingen op de banken zag liggen en was niet vergeten hoe hij en Joske zich op deze houten pijnbanken hadden laten glijden alsof het comfortabele fauteuils waren, hij mijmerde over de liefde en wat men zich daarbij voorstelt.

Was allemaal niks. Weg zijn, dood zijn! Hij vermeide zich in het denkbeeld van zijn begrafenis. Heel de stad er achter aan. Schreiende patiënten, 't was toch zoo'n goede mensch, zoo braaf en hartelijk voor de mindere man. Eieren, wijn! Eieren, wijn! En godvruchtig als geen tweede. Al ging hij niet geregeld naar de mis. Drukke praktijk, nietwaar, en zieken bezoeken is Gode welgevallig. De burgemeester spreekt aan 't graf, nee hij speecht in de stoet achterste voren gaande. En de wethouders en de bevriende vijanden, de doktoren met grafkransen om, klappen in de handjes, blij, blij, blij, geef dat dooie doktertje van dij, dij, dij. Een gaf hem laatst de hand of hij 'n patiënt was die z'n rekening niet had betaald, honorarium zeien ze tegenwoordig. Maar wie begraven ze nou feitelijk? Vragen: zeg wie begraven

jullie eigenlijk: junior of senior. Iemand geeft hem 'n stomp: Schaam je je niet achter je eigen begrafenis aan te fietsen. Nou maar as de bliksem opzij gaan, jé, wat 'n volk. Zeg vriend, wie wordt nou eigenlijk begraven, Bartholomeus jr., of sr., ze hebben 't maar de heele tijd over z'n godsvrucht. ‘Maar da's één pot nat, een- en ondeelbare eenheid, de vader en de zoon en de zoon en de vader, de vader en de zoon en de zoon en de...’

‘He vriend, stop 's effe,’ hoorde hij opeens 'n barsche stem. 't Was stikdonker in de laan, hij was in gedachten doorgefietst. ‘En gauw 'n beetje,’ vernam hij weer en verwachtte aanstonds: Je geld of je leven. Moedeloos en grappig bedacht hij: ‘In uwe handen o Heer!’ Men hield zijn fiets vast, dan zag hij 'n helm. ‘Waarom brandt je licht niet, we zullen je 's op de bon gooien.’

‘Pardon meneer,’ zei hij verstrooid, bedeesd bijna, ‘ik was in gedachten, totaal vergeten...’ ‘Zeur niet, meneer,’ viel de ander heftig uit, ‘die kletskoek kennen we, je licht brandt niet en daarmee uit.’ ‘Zeg 's effe,’ zei de dokter met 'n ruk uit zijn indolentie schietend, ‘wie denk je dat je voor hebt, wil je om den donder wel 's wat beleefder zijn.’ En terwijl deze woorden uit z'n mond kwamen, hoorde hij opeens 'n ander dan zich zelf, zijn vader bulderen. De agent belichtte hem: ‘O excuus dokter Bartholomeus, neem me niet kwalijk, ik wist niet..., wacht ik zal even uw dynamo aanzetten.’ Hij liet den man geworden, haalde de schouders op. Reed dan verder. Zoo waren ze allemaal: plebs. En de vrienden van José: plebs. Enfin als ze zich maar amuseerde, dat goede kind, dat alles deed om uit zijn huis de schim van den Inspecteur te verdrijven.

Dat dit een vreemde avond was, moest nog eens blijken toen bij de brug opeens van achter 'n boom 'n meisje te voorschijn sprong en net tegen zijn stuur aankwam, hoewel hij zeer langzaam reed. Hij wierp z'n fiets neer, nam 't kindje, dat schreide, op, onderzocht haar in 't tolhuis, 't was ternauwernood geschramd. Maar omdat z'n vader 't vast niét gedaan zou hebben, kocht hij haar 'n stuk chocola uit den automaat voor den schrik. Hij had z'n fiets gelaten waar hij neergeworpen was, vaag zich bewust dat hij iets vergeten had mee te nemen en liep langzaam stadwaarts met den

onzekeren, gebogen gang die hij tegenwoordig had; hij wist niet precies meer wat er gebeurd was, alleen een onaangename smaak in den mond vergewiste hem van veel verfoeilijks. Miserabel dit alles, maar straks gaf hij zich 'n piqure en gleed de zalige landschappen binnen waar niets was als de oneindige horizonnen, mooier en vrediger dan die van den ouden Bahlman. Het vooruitzicht deed hem iets sneller loopen, hij hijgde. Kon hij maar voorgoed weg uit dit lijf dat hij haatte.

Hij kwam in de Luifelstraat, vroeger had je hier 'n paar gaslantarens gehad, meer schaduw dan licht. De moderne verlichting deed opeens voelen hoe ver ‘vroeger’ achter hem lag. Het was of hij voor 't eerst in het scherp electrisch licht gewaar werd hoe grondig alles gewijzigd was. Waar Bahlman gewoond had, was 'n radiozaak. Voor 't huis der dames Monten stond vroeger 'n vriendelijke, oude pomp, er was nu 'n autoaffaire. In de gevel was 'n inscriptie: hier werd Prof. Dr. Antonius Hubertus Josephus Monten geboren, een sieraad voor onze stad en ons land, hij overleed in den Heer anno zooveel. Frans knikte goedkeurend: de godloochenaar was op 't alleruiterste in onze moeder, de kerk, weergekeerd. Hij draalde op den drempel van Viribus Audax, dan trad hij de sigarenwinkel binnen, het felle licht deed pijn aan zijn oogen. Hier had hij gehoord hoe men de stem van zijn hart moest volgen, zich niet laten dwarsboomen door eer en familie, hier woonde de vrouw die nog leefde in de illusie van haar ongelukkige liefde, die een potsierlijke foto aanbad van 'n soort struikroover met keizerssnor. Hij hoorde de lijdende stem van Stéfanie, ze tutoyeerde hem nog: ‘Och Frans, wat had je graag, no. 189 zooals gewoonlijk?’ ‘Zooals gewoonlijk,’ zei hij. Hij keek haar vluchtig aan, wat was ze wit, kijk, ze heeft niet alleen ‘dons’ op de bovenlip, maar 'n complete baard, maar ze ruikt naar havana net als toen ze me kuste. Zou ze nog rooken tegenover haar ongelukkige liefde? zou ik haar raden eens mijn paradijzen te bezoeken, haar 'n morfinespuitje geven?

‘Stéfanie, wat zie je bleek, kind, je moest er 's 'n gewoonte van maken elke avond in de winter 'n flinke lepel levertraan te nemen, dat is zonneschijn, daar krijg je weer rooie lippen van als vroeger.’ ‘Jakkes nee,’ zei ze, ‘nooit van m'n

leven hoor.’ Hij schokschouderde en, al bij de deur: ‘Enfin, 't is goed gemeend, moet 't zelf weten, je ziet er niet te best uit.’ De ander, in haar behaagzucht gekrenkt, riep nog 'n beetje spinnig dat hij vanavond ook niet z'n ‘jour’ had. Hij hoorde 't niet meer. Nu nog de straat over, dan was hij onder de luifel met de Korenwan, hij opende de deur, hoorde in de gang de luide, ietwat braniënde stem waaraan de beroepsofficier is te kennen. José heeft bezoek, zei hij zachtzinnig tot zich zelf, straks 'n piqure, tenminste als er niets tusschen komt.

Verzen
door G.A. v. Klinkenberg

Kerstliedje

voor Heleen

Weer, aan het eind der tijden,
ligt in zijn armen stal,
het kindje in de kribbe,
het hart van het heelal.

De kerken zijn vergruizeld,
de steden zijn verbrand;
geen beeld, geen teeken bleef ons
meer van het oude land.

De heerschers al verloren
hun glans en hoogen staat,
geen juichen is te hooren
daar waar de kribbe staat.

Daar zijn alleen van menschen
de stemmen zacht en stil,
die vragen naar zijn wenschen,
naar wat het kindje wil.

En dit wil enkel vrede
voor allen, goed en boos.
O kind, o eeuwig teeken
van liefde mateloos.

Bij een sterfbed

In memoriam matris

Toen 't snelle ademen had opgehouden
en 't in de kamer stil geworden was,
doodstil - en wij de magere handen vouwden
op 't klamme laken, toen besefte ik pas
hoezeer wij altijd bij elkaar behoorden
en dat het voor de nooit gesproken woorden
van liefde nu te laat geworden was.

Woorden van troost en hoop die duizend malen
opwelden in mij, 's nachts, als 'k aan haar dacht,
maar die ik aan haar bed niet kon herhalen,
uitstelde tot een latere ziekenwacht.

Alle bloemen, waaronder ik haar kist
bedolf, konden het niet verbergen wat ik wist:
mijn beste tijd is nutteloos verdaan.

Geef mij de kracht om éénmaal in mijn leven
mij aan een groote liefde weg te geven,
God, laat mij niet in dorheid ondergaan!

Jonge weduwe
door D.A.M. Binnendijk

In de kamer, in den diepen spiegel
Kaatst uit de duistre wijk der blinde hoeken
Weer zijn gelaat, omglanst met uit zichzelf ontstaan,
Nergens ontsproten licht, en somtijds zelfs
Spreekt hij, terwijl zijn mond ge loten blijft,
Opnieuw met vaste stem de woorden, die hij sprak
Toen in zijn oogen reeds het leven brak
In 't uiterst uur, toen hij zijn hart uitbiechtte.

Al valt de nacht telkens vertroostender
Over haar leden en haar afgematte
Van steeds gedenken leeggeschreide oogen,
Toch komt ook elken nacht 't verlangen naar zijn lichaam
Terug en dringender het smeeken van zijn stem
En elken ochtend weer het uitzien naar den dood,
Dat hij haar nemen zal en haar vereenen
Met wie haar had genomen tot zijn leven
En haar had liefgehad tot in zijn dood.

O hel der dagen en der eenzaamheden,
O smartelijker troost der droomgezichten,
Bevrijdt haar uit de klem van het verleden,
Haar, die een jachtbuit van den dood wil zijn,
Opdat zij vluchten kan in zijn bereik
En hem ontmoet, als hij het schot gaat richten.

De dichter
door Anthonie Donker

Er is teveel geschied, o God,
Maar toch zal ik niet zinken.
Ik zal met het vijandig lot
Het bittere gelag beklinken,
Het gif met dieper teugen tot
Het tooverdrank wordt, drinken.
En, als ik dan zal zinken,
Zal ik nog klinken in dit lied,
Dat wie het hoort de vrees verbiedt.
En wie dat lied durft drinken,
Uit hem zal het weer klinken.

Het zakje
door Strátis Myrivílis
Uit het Nieuw-Grieksch door M. Blijstra-van der Meulen

Het was in den winter van 1917. Wij kwamen met verlof van Strumóna. Gewonden, zieken en herstellenden, of eenvoudig vermoeiden, afgemat door het lijden in de loopgraaf. Een heele trein vol infanteristen. Wij waren, ongeveer met ons veertigen, geperst in een goederentrein, die sterk naar verrot hooi en paardenurine rook. Buitenop stond: Paarden 8. Mannen 36. De gelukkigsten hadden zich op banken uit ongeschaafde planken geïnstalleerd, die rondom in de wagon waren aangebracht. De anderen lagen op den grond, gewikkeld in dekens en in vesten van lamshuid. Toen de deur achter ons gesloten was, was het zoo donker, dat wij elkaar niet meer konden zien. Later wenden de oogen aan het weinige licht, dat door het hooge raampje viel. In het begin spraken wij een tijdje met elkaar. Maar al gauw trokken de zielen zich terug in de ontoegankelijkheid van de gebroken lichamen, als bevoren slangen in diepe holen. Daar, verstijfd van kou, gewiegd door het monotone geraas, dat de wielen maakten, gaven wij ons over aan de zoete verdooving van den terugkeer. Wij genoten daar heimelijk van als van een langzame bedwelming, die het hoofd zwaar doet wegen op den arm. Zoo zwegen allen en wij hoorden slechts het lawaai van den trein en de vreugde, die in onze borsten zong.

Toen wij van Saloniki wegreden, begon zoo'n woeste regen, dat men haar als een woedenden zweepslag op den wagon hoorde, temidden van het geraas van den trein. Het bovenraampje werd grijzer en het licht nog minder. Binnen was de lucht bedorven en vet van den rook, maar aangenaam warm in de ijzige vochtigheid.

Behalve de kou, die allen onbeweeglijk opgerold hield, heerschte de vrees, de plaats te verliezen, die men zich veroverd had. Ik zat op de bank, in een hoekje. Zoo had ik aan twee kanten steun. Toch leed ik, door een oude wond aan

mijn been, dat ik eigenlijk uitgestrekt moest houden. Aan mijn voeten zat een infanterist. Van het begin af, dat hij binnen kwam, interesseerde ik mij voor hem. Allen hier binnen waren jonge jongens. Maar hij was al een man op leeftijd. Groot en beenig, met een langen hals en een klein rond hoofd. Een merkwaardig type, met een springenden adamsappel. Wat hem nog opvallender maakte, was zijn gezicht. Een gezicht zonder vleesch, met dunne lippen en een baardje van slechts enkele haren, zooals ze opkomen uit de tanige karkassen van doode monniken in de catacomben van Rome. Deze man sprak geen woord. Hij leunde tegen een witte zak, zooals zeelui ze voor hun kleeren gebruiken. Eerst dacht ik nog, dat het zijn kleeren waren. Maar toen hij er op leunde, hoorde ik zachtjes rammelen, met het droge geluid, dat koekjes maken. Er heerschte toen groote hongersnood in Griekenland door de blokkade der onderzeeërs en men kon vele dagen geen brood krijgen. Het kwam zoo ver, dat men het zaad uit het bijeengeveegde stroo maalde, en dat men brood maakte uit fijngehakte erwten. Ik dacht, dat onze vriend een kantine tegengekomen was, of een opslagplaats van het Militair Beheer, en dat hij de biscuits voor huis wilde sparen. En ik verlangde erg om er een op te knabbelen, iederen keer, dat ik ze zoo verleidelijk dicht bij mij hoorde rammelen. Ook een kleine vrijwilliger, Aïwaliootákis, lette erop, hij kon zijn oogen niet van het zakje afhouden. Een oogenblik zelfs, toen wij het smakelijk geluid weer hoorden, stootte de kleine mij met zijn elleboog aan. Hij knipoogde en zei:

'Lekkere koekjes.'

Al dien tijd dacht ik, dat de papieren van dezen man vast niet in orde waren. Iederen keer, dat de trein in een station stopte, waar een bureau was, werd de deur van den wagon ontgrendeld. Door de nauwe opening kwam regen en wind, terwijl de rook en de stof naar buiten trok. Met de kou kwam ook de een of andere onderofficier van het bureau naar binnen en onderzocht onze verlofpassen. Op die tijden kroop de oude infanterist onder de bank, zette zijn zakje voor zich en rolde zich in het duister als een kluwentje op. Wij anderen plaatsten dan, zonder eenig overleg, onze bagage en onze voeten vóór hem, en als de onderofficier verdween, schoven wij opzij en hij kwam weer te voorschijn. Dat alles gebeurde

heel natuurlijk en spontaan. Wij beschouwden het niet als een weldaad en hij bedankte ons niet. Hij kwam alleen weer onder de bank vandaan, oneindig lang, slechts hals en beenen, en ik verwonderde mij erover, hoe hij zijn lang en slecht gebouwde lijf in zoo'n nauw hoekje kon wringen. Hij zette het zakje weer tusschen zijn beenen, leunde er met de handen op en de koekjes sloegen zacht tegen elkaar. Den heelen weg opende hij het zakje niet eenmaal om er een op te eten. Zijn oogen waren hol en klein, en als je dacht, dat hij sliep, opende hij ze langzaam, en keek voor zich uit, tusschen zijn handen, op een manier, alsof hij met open oogen sliep; alsof hij geen blik had, zooals de doode oogen van standbeelden. Om 5 uur 's middags kwamen wij in Larissa aan. Daar geschiedde het onderzoek met lantarens, door een leelijken, brommerigen adjudant. Het regende nog altijd, en alles was zoo besmeurd met modder, dat mij sinds dien dag de indruk bijgebleven is, alsof in Larissa modderwater valt inplaats van regen. Men zei ons, dat wij hier moesten uitstappen om er den nacht over te blijven, om met den trein van den volgenden morgen 5 uur naar Athene te gaan. Wie kon, mocht naar een huis of een hotel gaan. De anderen moesten het zich maar gemakkelijk maken op het station of in een school... In een klein troepje verlieten wij de wagon, om naar een klein volkshotelletje te gaan, dat een artillerist, die aan pleuritis leed, wist. De leelijke infanterist kroop tusschen ons en boog zijn knieën om zich beter te verbergen.

Het hotel, waar wij gebracht werden, was in werkelijkheid slechts een herberg, en toen het met infanteristen vol raakte, was het eenvoudig een kazerne. Men bracht mij in een groote zaal, stampvol met bedden en matrassen, zoomaar op den vloer gelegd. Er hing een zware geur van te lang gedragen kleeren en menschenzweet. Toch was ik erg gelukkig, toen ik na veel gezanik een bed veroveren kon, een werkelijk bed, waar ik maanden naar verlangd had. Ik vouwde mijn deken dubbel, schoof haar tusschen de matras en het dek, en kroop er met wellust in. Voor de herrie over de bedden gedaan was, sliep ik. Ik had het gevoel, alsof ik in een zoete, warme rust onderdook, in een ijl niet-bestaan, ver van de doorweekte loopgraaf, ver van de kwelling van den opmarsch en ver van den volgepropten wagon.

Deze gelukzaligheid duurde niet lang.

Een hand schoof tusschen het beddegoed, pakte mij bij den schouder en schudde mij hard en boos heen en weer. Midden in het paradijs van de vergetelheid, hoorde ik plotseling: 'Hé!... Mijnheer!... Infanterist! Hé!' Mijn lichaam weigerde te ontwaken en die leelijke stem te beantwoorden, die zoo duidelijk onheil voorspelde. Toen ik overeind zat, zag ik boven mij een dikken man, met zwarte, zware wenkbrauwen en een groote snor, die twistte met den waard. Deze vroeg hem excuus en trok eenvoudig de dekens van mij af, zoodat ik op moest staan, om het bed terug te geven. Uit de stem en de uniform van den snorrebaard begreep ik, dat hij spoorwegbeambte was. Zijn dienst eischte, dat hij drie maal per week den nacht in Larissa overbleef. Voor die drie nachten had hij het bed gehuurd, datzelfde bed, waar ik nu in lag, en hij betaalde altijd een maand vooruit. Toen ik deed, alsof ik kwaad werd, begonnen ze over het bureau te spreken en dat kalmeerde mij. Iedere infanterist weet, dat in dergelijke omstandigheden het bureau slechts nieuwe moeilijkheden kan brengen. Nog zooveel te meer, als het een infanterist van het front betreft, dien de nietsdoeners achter het front steeds zoeken te vernederen. Als ik met den spoorwegbeambte zelf begon, zou ik pas leelijk in de knoei raken. Hij was een reus en ik een zwakke jongen met een pijnlijk been. Ik nam mijn bezit in mijn handen en wachtte rillend en vloekend tot de waard een vuile matras voor mij neergelegd zou hebben, buiten de zaal, dicht bij de trap, op den tocht en te midden van de modder der laarzen. Om mij heen snurkte en blies alles, uitgeput door vermoeienis en lijden.

Ik voelde mij eenzaam. Eenzaam en oneindig ongelukkig. Van het andere eind van de zaal kwam een stem:

'Collega.'

'Bedoel je mij?'

'Ja jou. Kom eens hier, als je wilt...'

Hij lag te bed, maar toen hij begon te spreken, had hij zijn hoofd opgelicht en het kostte mij geen moeite hem bij het ellendige licht van de lamp aan de zoldering te herkennen. Aan zijn hals, aan zijn klein rond hoofd. Hij was het. De leelijke, oude infanterist. Ondanks mijn verlangen om te gaan liggen, aarzelde ik vrij lang, zonder goed te weten waarom.

Ik voelde een kouden weerzin om naast hem te gaan liggen. De oude zei rustig:

'De matras is breed...'

Eindelijk besloot ik er toe.

Ik liep langs de slapenden, draaiende door de slingerende gangen, die de bedden en de matrassen overlieten. Hij trok zich op het uiterste puntje terug, en ik hoorde het zakje met koekjes weer tusschen zijn voeten rammelen, onder de dekens. Ben je bang, dacht ik, dat ze het leeg maken?

Met mijn kleeren aan, wikkelde ik mij in mijn deken. Ik deed alleen mijn laarzen uit en plaatste ze in een hoek. Daarbij beroerde ik, zonder het te willen, de koekjes van buiten, en ik verlangde als een klein kind, om er hier in bed een te knabbelen. Ik zei:

'Mijn laarzen zijn nieuw. Zouden ze in mijn slaap niet gestolen worden?'

Ik zei dat, speciaal voor hem, want ik dacht, dat hij een heele kantine geleegd had en met zich meesleepte.

De oude antwoordde niet, alleen vroeg hij, toen ik ging liggen:

'Lig je goed?'

Voor ik insliep raakte ik met mijn voet aan de koekjes, die tusschen ons in lagen en ik voelde de verleidelijke onregelmatige vorm van de biscuits. Ik nam mij voor er hem den volgenden morgen een te vragen, wat er ook gebeurde. Desnoods zou ik betalen. Wij sliepen 10 uur aan een stuk; toen wij in den anderen trein stapten, was het nog nacht. De oude kwam weer vlak bij mij zitten. Het was een doorgaande wagon en dezen keer vond ik geen plaats op de bank. Wij gingen op den grond zitten, hij nog altijd met het zakje tusschen zijn voeten, klaar om onder de bank te duiken, zoodra hij zou merken, dat men de zakboekjes wilde onderzoeken.

Wij spraken een beetje. Hij heette Jiannakópoulos en hij kwam van Aijio. Men moest hem de woorden met de tang uit den mond trekken, maar ik begreep, dat hij eenig vertrouwen in mij stelde. Het leek, alsof ik dat verdiende, met wat ik iederen keer deed, als hij zich verbergen moest. Bovendien, na de nachtelijke gastvrijheid, bekeek ik hem met minder weerzin. Zijn gezicht, vermoeid en zwak, droeg de uitdrukking van ondoordringbare apathie. Zelden zag ik een gezicht zoo zonder uitdrukking. Alleen de spaarzame haren

op zijn leerachtige kin, die herinnerden aan de baarden der monniken, ordelijk op een rij in de catacomben van Rome, bezorgden mij nog steeds kippevel. Het zakje rammelde iederen keer, dat hij er op leunde, en elken keer, dat hij zich verplaatste om zich te verbergen. Hij hield het steeds vlak bij zich.

In Lamia stopte de trein vrij lang. Jiannakópoulos verschanste zich weer onder de bank en wij hoopten onze bagage voor hem op. Toen het gevaar voorbij was, stapte ik met verscheidene anderen uit, om onze stijve leden te ontplooien. Met mij stapte ook de kleine vrijwilliger uit, die doorloopend zoo naar het zakje gekeken had.

Hij was bleek en zijn kinderlijke oogen vlogen heen en weer. Hij leek geheel in de war. Geschrokken. Hij kwam vlak bij mij, stootte mij met den elleboog aan, dat ik op moest passen en beduidde mij, dat wij ons wat apart moesten houden. Toen wij alleen waren, zei hij haastig, met verschrikte stem:

'Het zijn botten jongen, botten...'

'Wat?'

'Het zakje... Het witte zakje met de koekjes... Botten van het kerkhof... Beenderen van lijken...'

Ik voelde een huivering door mij heen trekken tot in de toppen van mijn vingers, tot in mijn knieën en mijn voeten, overal waar ik het zakje aangeraakt had. De kleine legde mij alles uit. Met een scheermesje had hij een gaatje gemaakt in het zakje om een koekje te pakken, net als ik, door snoeplust geplaagd. Door dit gaatje stak hij twee vingers en trok begeerig een stukje naar buiten. Toen pas zag hij wat het was: een botje... Een zak vol menschenbeenderen. Die had ik willen knabbelen... Daar had ik een heelen nacht naast gelegen!

De jongen was nog steeds erg in de war. Hij zei telkens weer:

'Wat doen we nu? Wat doen we nu?'

Ik verzocht hem er met niemand over te spreken.

Toen de trein weer vertrok, schoof ik vlak naast Jiannokópoulos, die het verschrikkelijke zakje nog steeds tusschen zijn voeten hield.

'Deze keer heb je je gemakkelijk gered,' zei ik, om een gesprek te beginnen.

'Ja,' antwoordde hij, maar zijn gezicht toonde geen vreugde.

Aïwaliootákis volgde ons gesprek met wijdopengesperde oogen.

Vol afschuw leunde ik met mijn hand op het zakje, zoodat de inhoud rammelde, terwijl ik geforceerd glimlachte.

‘Koekjes, hè,’ zei ik knipoogend.

Jiannakópoulos keek mij een oogenblik aan, aarzelde en zei: ‘Koekjes.’

‘Heb je ze goedkoop gekregen?’ vroeg ik en maakte met mijn vingers het bekende infanteristengebaar van gappen.

Hij keek mij aan met zijn stomme oogen en schudde zijn hoofd. Het kon ja en neen beteekenen.

‘Luister eens,’ zei ik. ‘Kun je mij niet wat verkoopen, collega. Ik verlang er naar als een klein kind, weet je...’

Hij keek door het venster naar buiten in de droeve lucht en zei:

‘Ze zijn niet te koop.’

Wij spraken nu zoo zachtjes, dat niemand ons kon verstaan. Ik weet zelf niet, wat ik verwachtte. Ik wachtte vrij lang, geen van ons beiden sprak. Hij keek steeds naar buiten, naar boven. Ik weet, dat hij noch den bewolkten hemel, noch de lijnen der bergen zag, die, alsof zij vloeibaar waren, in het vierkant van het raam golfden.

Plotseling zei hij uit zich zelf:

‘Het zijn geen koekjes.’

Hij sloeg zijn oogen neer naar het zakje en zei weer:

‘Het zijn geen koekjes.’

Even later keek hij mij aan, en zei, terwijl zijn heele gezicht vertrok:

‘Jou zal ik het vertellen. Je bent een goed mensch en ik wil niet, dat je kwaad van mij denkt. Dit zijn de beenderen van mijn broer. Wij waren samen in den oorlog van '12 en '13. Vijfde divisie, 106e regiment, 1e compagnie. Hij heette Pétro. Hij werd naast mij gedood bij Lachaná. Een kogel tusschen de wenkbrauwen. Ik groef zelf met mijn schep zijn graf, dicht bij een gemakkelijk te herkennen steen, en begroef hem. Toen ik terug kwam, vond ik ons oudje buiten zinnen. Wij waren met z'n tweeën, hij was de jongste. Zij was gek op hem. Een vader hadden wij niet. Van dat oogenblik af was zij in de war. Vanwege Pétro. Zij dacht, dat ik, de oudste, hem haar afgenomen had.

“Hij ging met jou weg, mijn lieveling, hoe kon je hem achterlaten?” En zij wilde, dat ik hem terug zou brengen. “Ik zal hem je brengen, moeder,” zei ik, “maar doe niet zoo.” “Breng hem terug, mijn zoon, dan zal mijn ziel weer rustig worden.” Vier jaren lang was dit onze dagelijksche ellende. Verleden jaar nam God haar tot zich. Zij stierf, maar tot het uur van haar dood hield zij aan: “Zul je hem terug brengen, mijn zoon, onzen Pétro, jij de oudste, die hem van mij wegnam?” “Ik zal hem je brengen, moeder.” “Zul je hem brengen, mijn zoon, dan zal mijn lichaam rusten naast zijn beenderen, die de wijn en het kruis gemist hebben.” “Ik zal hem je brengen, moeder.” “Ik zal niet tot rust komen, mijn zoon, als je mij Pétro niet brengt.”

Toen de opstand begon, ging ik naar Saloníki en liet mij inlijven, ofschoon ik voor den koning was. Zoodra ik de kans zag, liep ik weg en ging naar het graf. Ik waschte de beenderen met wijn en ik zal ze mijn moeder brengen, dat zij tot rust kan komen.’

Hij bekruiste zich en zweeg.

Binnen in mijn hart trilde iets, alsof een berkeblaadje ritselde in de stilte. Ik zag zijn hand, uitgespreid op het zakje. Een donkere hand, afgewerkt en met leelijk vel, en aderen gezwollen als touwen. En ik voelde plotseling behoefte die hand te nemen en te streden... Maar ik durfde niet.

Op het station van Thywa werd Jiannokópoulos ontdekt. Zij trokken hem onder de bank uit en gaven hem over aan een patrouille. Ik zag hem temidden van de goed gekleede recruten met opgestoken bajonet. Zijn lange hals met het kleine ronde hoofd stak boven hun kepi's uit. Hij droeg het witte zakje onder zijn arm, en verdween in den kouden motregen. Tegen de ramen en de deuren van onzen wagon gedrukt, zagen wij hem wegbrengen.

Even later gaf de stationschef het signaal en de trein zette zich fluitend in beweging, terwijl hij bevroren stoom uitspuwde. Uit den schoorsteen kwam een wolk rook, als een dichte kudde zwarte schapen met dikke uitstaande vacht, die elkaar in de vochtige lucht verdrongen.

Later verzonk alles, de boomen, de dorpen, de huizen en de menschen, in de zwarte vuilheid van den rook, die voorbijtrok en alles wegveegde.

Bortsa
door M.H. Székely-Lulofs

Met Bortsa staat het zóó: vóórdat ze die paperassen bijeen had om naar Amerika te emigreeren, was ze nog nooit voorbij de poesta en nog nooit in de hoofdstad Boedapest geweest. Ze was uit haar moezjieken-dorp Ajak, - in den verst oostelijken uithoek van Hongarije - maar éénmaal in de naastbijzijnde provinciestad geweest en dat was om een zwarten hoofddoek te koopen voor de begrafenis van haar man, een arme boerenarbeider. En dat was ook maar een echt oost-europeesch stadje geweest met veel huifkarren, losloopende koeien en joodsche textielwinkeltjes. De weg er heen liep, eindeloos lang en recht, langs onmetelijke korenvlakten. Hij was afgezet met accacia's, 's zomers rul van een dikke, grijswitte laag stof, 's winters dik onder de hard bevroren sneeuw en in de herfst en lente zwart van kniediepe modder.

Wie en wat er over dien weg ging? Wel... maïs- en graantransporten, lange stoeten ossenkarren, die onzegbaar traag voortkropen van het eene einde van de wereld naar het andere einde van de wereld. En soms een nobel voertuig, bespannen met een tweespan raspaarden, op den bok een p a r a d e k oetsier, getrest als een huzaar en achterin een p a r a d e -meneer, een landheer uit de buurt, die naar een anderen landheer uit de buurt reed om diens wijn te keuren en diens zigeuners te hooren fiedelen. Verder liep er wel eens een mensch over dien weg. Een oude boerenvrouw soms, gebogen als een heks en op bloote voeten, met een smerig, krulharig varken aan een touw. En ook wel eens een jonge kerel, die ergens werk zocht. En soms een moezjiek met zijn vrouw, een bundeltje aan een stok over den schouder; maar dié gingen dezen weg voor het laatst, naar Amerika, en zij gingen hem zwijgend, want het was wel niet veel, wat zij achterlieten, het was maar een leemen hut, waarvan het

rieten dak ook al verzakte, maar het was toch hun eigen hut, ze waren er geboren of gehuwd en een moeder of vader of kind was er wel gestorven en zooiets laat je zoo gemakkelijk niet achter, ook al walg je er van en al stuift het zomersche stof tot onderin je longen en al zuigt het wintersche slijk je voetstappen kniediep omlaag... het is nu eenmaal een deel van dat, waarbij je bent geboren en getogen en dat alles achterlaten doet een mensch niet gauw. Het is de uiterste armoe, de grauwste ellende, de bitterste wanhoop, die daartoe dwingt: een lange winter zonder licht, wanneer je met zonsondergang op stok gaat en als een dier in zijn hok ligt te wachten op de lente; een lange winter met rook in huis en nauwelijks spek in huis en de kleine venstertjes dichtgepleisterd met leem tegen den winterstorm; een woonhok, waar gekookt wordt en geslapen, geliefkoosd en gebaard en gewacht op een beteren dag, die soms aanbreekt als de accacia's honingzoet te bloeien hangen in de lentezon, maar die soms ook op zich laat wachten, wanneer een zomer voorbij gaat zonder werk. Toch duurt het lang, voordat een mensch zooveel van zichzelf verlaat voor een toekomst, die een vage fabel is, waarin zelfs de klanken zoo onuitspreekbaar zijn, dat ze geen beeld te reiken vermogen aan het angstig vragend hart. De ziel is traag, zij rust in de eeuwigheid en kan slecht wennen aan het ongedurig doen der wereld, ze vreest het gaan en trekken. Liever lijdt ze, in stilte, roerloos, en sust het opstandig hart. Daarom duurt het zoo lang, aleer een mensch zijn bundeltje pakt, een stok zoekt en op weg gaat. En als er dan toch tientallen en honderdtallen zoo wegtrekken uit zoo'n dorp... dan moet de ellende wel hoog gestegen zijn!

Het dorp van Bortsa ligt langs het laatste eindje weg, dat doodloopt op de dijk. Achter de dijk stroomt de rivier en de rivier is de landsgrens en achter de landsgrens is een wereld, die in het dorp niemand kennen wil, want ginder wordt een vijandige taal gesproken. Bij Bortsa's dorp houdt een wereld op. Het is er heel stil, zoo stil als aan een eindpunt, waar maar weinig meer gebeurt en maar weinigen meer wezen moeten. De weg is verwaarloosd, alles is verwaarloosd. In twee rijen tegenover elkaar staan wat leemen woningen, ze keeren hun smallen, blinden kant naar den weg, want daar

stuift het meeste stof. De wanden zijn grauw, de rieten daken zwart en de meesten hebben middenin een deuk, alsof er een last was, die zij niet meer torsen kunnen. Rondom elke hut een kaal erfje, langs elk erfje een wankele palissade met een poortje en langs de palissaden een breede sloot met modder en slijmig water. Voor de poortjes staan ganzen in troepjes te suffen en zacht te gakkeren; havelooze kinderen spelen in stof en vuil en als er op een zomerdag, in een nevel van zandig gruis een boerenkar voorbij rolt, dan rammelen de kettingen aan de gehoornde koppen van de witte trekossen en in de assen jankt en knerst het. En als de voerman zijn lange zweep door de lucht haalt, knalt het als een revolverschot, maar daarvan schrikt niemand meer, de schamele kinderen niet, de domme ganzen niet en ook de trage ossen niet.

Het is moeilijk te verklaren, waarom hier alles verwaarloosd is. ‘Geld is er nooit geweest!’ wordt er gezegd. Geld heeft niemand ooit gehad, de heer van het dorp niet en het volk van het dorp niet. De heer had zijn bezitting, zijn velden, zijn stallen, zijn vee, een landhuis in een park achter een steenen muur. En met een term uit het verleden noemt het volk dat huis: ‘Het Kasteel’. Het is een witgepleisterd landhuis en de heer woont er en de heer bezit de velden in den omtrek tot aan de velden van een anderen heer in den omtrek en als de oogst goed is, dan wordt er veel wijn gedronken op het ‘Kasteel’, een paar zigeuners fiedelen er hun smachtend lied en wilde csárdás in den zomerschen sterrennacht en er worden ganzen geslacht en varkens geslacht en taartdeeg gekneed en er zijn gasten bij dozijnen en er wordt veel gegeten, gedronken, gelachen en gedanst. Maar geld is er niet, want de heer is nu eenmaal geen Jood, hij bezit grond en graan, maar een woekeraar is hij niet, hij is een edelman! En zijn de oogsten slecht, dan wordt er ook gedronken en ook dan worden de zigeuners ontboden, want de zorgen moeten verdreven met muziek en zang, zooals ook het geluk moet geëerd met muziek en zang. Daarover is iedereen het eens, alle heeren en al het volk, want zóó is het geweest al tien eeuwen lang. Maar geld om wegen te leggen, om de rivier bevaarbaar te maken, om de leemen krotten te vervangen... och, nee... dát is er nooit geweest. En het is gegaan,

zooals het ging: wie het er bij kon uithouden, die bleef en wie het er niet bij kon uithouden, die verhuisde.

Het is er met de tijden niet beter op geworden. De wereldoorlog brak uit, gevolgd door een nasleep van mizeries: een inval uit het buurland en toen een revolutie. De heer van Bortsa's dorp verliet zijn ‘Kasteel’ en trok naar de stad en het dorp bleef alleen. Een dorp zonder heer is als een kind zonder ouderlijke macht. Het dorpsvolk was verweesd. Het had, in een vlaag van onbegrepen razernij, het ‘Kasteel’ in brand gestoken en nu stond er enkel nog een halve poort, zwart geblakerd, en een stuk stal. De velden waren verpacht, maar die ze gepacht had wilde niet wonen in dat wegkwijnend grensgehucht. Daardoor werden de velden slecht bebouwd en waar eens het landhuis stond, lag nu een verwilderende tuin. Het is in dat dorp toen heelemaal stil geworden als in een huis, waar kinderen onverzorgd zijn achtergebleven, angstig uitziend of er geen Groot-Mensch zal komen om zich hun lot weer aan te trekken. Maar er kwam geen Groot-Mensch. De heer zat in het parlement en in de wereld stonden de dingen scheever dan ooit. Uit het dorp trokken er meer en meer weg, met een bundeltje, een paar paprika's, een reep spek, het laatste zelfgebakken brood en de zegewenschen van de achterblijvenden. Het stof warrelde op aan hun voeten en de ganzen keken hen na met hun domme oogjes en gakkerden voor het laatst en de kinderen volgden hen tot aan den dorpsingang en hier en daar was er een mensch, die een traan wegwischte met de hand. En dan was er alleen nog die lange, lange weg, die eindigt bij Amerika aan de overzijde van de poesta en den oceaan. En zoo is toen dat dorp geslonken tot zeven of acht gezinnen, die vergeten leven aan het einde van dien weg en van dat land.

Bortsa heeft er lang gewoond. Ze was toen de weduwe van een armen daglooner. Ze woonde er in het stuk stal, dat van het ‘Kasteel’ is overgebleven na de revolutie en den brand. Ze woonde er met haar broeder, die weduwnaar is en drie kinderen heeft, en ook een stijven arm uit den wereldoorlog. Voor dien stijven arm betaalt de hongaarsche Staat hem zeventien pengö in de maand. Zeventien pengö is veel geld in een dorp, waar nooit geld was. Maar voor vijf menschen

is het toch te weinig, wanneer er geen arbeid is. Brood en uien kun je er van koopen.

De vader van Bortsa was parade-koetsier op het ‘Kasteel’. Hij heeft den heer gereden in het nobele rijtuig met twee edele paarden en op den bok gezeten, getrest als een huzaar. Bortsa en haar broer hebben met de kinderen van het Huis gespeeld in den parktuin. Nu leven ze nog in dat stuk stal en zijn er de laatste poovere resten van een feodale glorie. Wie vóór den wereldoorlog jong geweest is, draagt een bepaald verleden met zich mee. Dit verleden leefde lang ongeschonden in Bortsa: de wereld van de standen, van macht en onderdanigheid, van heer en knecht. Daarom is Bortsa zoo lang blijven wonen in dat stuk stal, in dat wegterend dorp aan de grens.

Het is een kleine kamer, waar zij leefden met hun vijven. De vloer is van leem, de wanden wit gekalkt. Het is er zoo proper als trotsche armoede soms kan zijn. Aan een balk hangt een petroleumlamp, maar olie is er nooit. Voor de raampjes is donker papier geplakt, want in den zomer groeien de vliegen tot duizendtallen aan. Zon komt er niet in dat kamertje, het ruikt er naar leem en vocht, de kinderen hoesten veel en zijn gelig in het gezicht. In een hoek staat een wit gekalkt, gemetseld gevaarte, rond van vorm. Dat is de broodoven en tegelijk de kachel. Een ronde zitbank loopt er langs en wie daar zit, zit met zijn rug aan de warmte van vergloeiende asch. En wie daar slaapt, heeft een koninklijke slaapplaats! Er staat verder een tafel, er staan wat stoelen en er staat een brits met kussens en matrassen opgetast, die 's nachts over de vloer worden verdeeld. Aan den witten wand hangen roze en blauwe prenten van Heiligen, een Maria, een Christus. In een rood glazen bakje leeft een kleine vlam. Er hangt een beeltenis van den ouden Keizer Frans Jozef met zijn witte bakkebaarden. En er hangt een familieportret van een naar Amerika geëmigreerden zwager met vrouw en kinderen, die op dat portret al westersche burgers zijn geworden in de Nieuwe Wereld.

Maar de vrouw van dien zwager is gestorven en de zwager schreef aan Bortsa of zij niet overkwam om zijn huisvrouw te zijn, want zonder goulasch kon hij het toch niet harden. Dit heeft Bortsa lang en breed besproken met haar broer.

Hoe staat het met haar? Ze is veertig, weduwe, gehavend door arbeid en kommer! Wat nut kan zij hier thuis nog zijn? En een mensch minder is een mensch minder, dat weet iedereen. Bortsa zal dus maar gaan. Dat gebieden verstand en plicht.

Gaan... Vreemd woord in het leven van Bortsa, die nog nooit 'gegaan' is. Die uit een duizendjarig lijfeigen- en knechtschap behoord heeft aan deze eene plek gronds en van de wereld geen andere verschijning kent dan modder, stof en ganzen. Déze Bortsa wil naar Amerika, déze Bortsa, die pas éénmaal langs de accacia's en de korenvlakten tot aan die kleine provinciestad geweest is, maar die nu over de tafel heengebogen, een wonderlijk adres zonder verwondering spelt: 'Detrovit. Miszigén'... Detroit, Michigan... U.S.A.

Op een dag wordt er aangebeld aan onze woning in de hoofdstad en als we opendoen, staat Bortsa voor de deur, in haar rokkenvracht, in haar hooge Kozakkenlaarzen, haar bonte boerenjak en een hoofddoek, die het gezicht inlijst, dat wel kerven vertoont en rimpels, maar ook de onloochenbare stille waardigheid van den moezjiek.

We laten haar binnen, ze kust ons de hand. Ze komt hulp vragen voor het verkrijgen van de noodige emigratiepapieren. 'Want ik ga naar Amerika!' zegt Bortsa. En in haar wezen ligt het moedige fatalisme van menschen, die tot nog toe altijd gebukt hebben voor het lot.

'Amerika', zegt Bortsa, die vandaag voor het eerst asphalt ziet en voor het eerst electrisch licht en voor het eerst een huis met een verdieping, een tram, een winkel... 'Amerika', zegt Bortsa en onder den hoofddoek uit glimlachen berustende oogen, die nog nooit van avontuur hebben gedroomd... En ik moet er aan denken, hoe Bortsa met haar wiegende rokken en haar Kozakkenlaarzen de loopplank af zal gaan in de haven van New-York en de sky-scrapers rijzen torenhoog in den achtergrond. Kun je haar zóó maar van het dorp Ajak achter de poesta naar New-York laten gaan?

'Bortsa, we zullen je helpen. En we zullen je ook Boedapest laten zien dat je vast went aan de groote stad!'

We nemen Bortsa mee in onzen auto. Met haar hoofddoek en haar rokken zit ze vóórin. Ze is bang voor den auto, maar

ze toont het niet. Ze is verwonderd door de hooge huizen, de basilieken, de Donau-bruggen, tramtrajecten, taxi's en rumoer, maar ze toont het niet. Zoo waardig en bedaard als een Oosterling ondergaat ze alles, ook het meest overrompelende.

'En nu zul je de burcht van Keizer Frans Jozef zien, Bortsa!' Ze knikt alleen.

Plechtig, maar uiterlijk onbewogen gaat ze de poort onderdoor naar het machtige burchtplein. Plechtig, maar onbewogen betreedt zij corridors en zalen, twintig, veertig, zestig zalen. Ze zegt niets, ze kijkt. Alleen haar lippen beven af en toe en ergens vandaan heeft zij een zakdoek, die zij nu geperst houdt in haar hand. Veertig, zestig, tachtig zalen. De danszaal voor de hofbals: kristallen kaarsenkronen, zijden behang, fluweelen stoelen, spiegels als een wand zoo groot, omvat in zilver, het glanzend lichtbruin mozaïek van het parket. Aan het zaaleinde de dubbele troon. Hier is voor den ouden Keizer de Weener wals, de menuet, de quadrille gedanst. Hier hebben hemelsblauwe attila's geflonkerd van gouden tressen en medailles en vrouwen pronkten met parelen en edelsteen. Hier hebben sleepen geruischt, sporen gerinkeld... Een verre droom, die éénmaal werkelijkheid was, maar nu verbleekt. Nu zwijgt de muziek en enkel schimmen zijn er nog en midden in de immense zaal staat Bortsa. Doodstil en bleek staat Bortsa in des Keizers balzaal en de hand heeft ze op haar hart gedrukt en in haar hand heeft ze de zakdoek geperst.

'Heb je het je niet zóó voorgesteld, Bortsa?'

Langzaam komen haar oogen tot ons, langzaam schudt ze het hoofd. 'Nee, ik heb gedacht, dat het één groote kamer zou zijn met véél bedden, met overal in het rond bedden!' Bedden - een bed. Grootste weelde voor den ten doode toe vermoeiden mensch, die achttien uren van den dag gebogen over den akker stond. Of die op de smalle bank rondom den broodoven een vorstelijke slaapplaats vond.

Zestig, tachtig, honderd zalen. Verlaten en verstorven met hun nutteloozen pronk uit een voorbijen tijd... Een diepe zucht stijgt uit Bortsa op, ze rekt zich en heft haar hoofd. En ze zegt, plotseling: 'Toen ik wist, dat ik naar Amerika moest gaan, toen heb ik gedacht: straks, als ik mijn dorp

voorgoed verlaat, dan zal m'n hart doormidden breken in m'n lijf. En m'n oogen zullen blind van tranen zijn. Dat heb ik gedacht. Maar ik heb het niet geweten!' Ze maakt een gebaar in het rond. 'Want dit... dit is toch niét zooals het zijn moet! Dit hier en ginds wij... in die stal...' Haar stem is hard. 'Ik heb gedacht, dat ik zou sterven aan het weggaan. Maar nu weet ik het. Nee, ik zal niet sterven en m'n oogen zullen niet blind zijn van tranen en m'n hart zal niet doormidden breken. Want nu weet ik het!' En nu grijpt ze op haar borst haar jak bijéén. 'D i t ... déze dracht, nu weet ik het, beteekent vernedering, lafheid, domheid! Nee! Ik zal geen traan vergieten bij het weggaan. Ik zal gaan met opgeheven hoofd, met geluk, met trots, want ik ga de menschelijkheid tegemoet! De vrijheid, de rechtvaardigheid, de menschelijke waardigheid...'

Zóó is Bortsa uit de balzaal van den Keizer naar de Nieuwe Wereld geëmigreerd...

Verzen
door Luc van Hoek

'k Heb zeker veel te lang
op al te schone wegen
den zeer gereden zang
gezocht, en snellen zegen,

Hoe ben ik toch zo fel
de sterren nagereden
en juichend, maar te snel,
in 't ruisend licht getreden,

En was een toren hoog
ik wou den beiaard spelen
o! klankvollen proloog,
fonklende klinkjuwelen,

Zie, aller feesten feest,
vrijage in het koren:
terwijl gij bloemen leest
schal ik op enen horen;

In het bronsgroen foreest
streel ik uw hals en haren
en kan mijn speelsen geest,
handen noch mond bedaren;

dan varen op den stroom
van 't koel' en klare water,
'k besnoei geenénen droom...
die wijzigheid komt later.

Ja, ik heb àl te lang
op àl te zoete wegen
den zeer gereden zang
gezocht, en snellen zegen.

Speelt gij op gulden luit
veelmondige accoorden
dan zingt mijn dunne fluit
de ranken onverstoorde
candide melodij

de dag gaat snel voorbij...

Sonnetten
door Jan Campert

[Sonnet 1]

In dezen nacht kan ik den slaap niet vinden,
al is de wereld en haar euvelmoed vèr af
van deze stilte, als een lang gesloten graf,
die mij hier in haar windselen wil binden.

Ik sloot zooeven deuren nog en blinden
en dacht voldaan toen mij het koele bed omgaf
- ver op een erf klonk van een hond het waaksch geblaf:
geen sterv'ling ongenood zal mij hier vinden.

Hoe is het dan dat, onverhoeds bevangen
door 't zelf-gekozen lot en het barbaarsch gelag
van de ontzinden daarginds, ik toch niet voorzag
te moeten strijden tegen het verlangen
te kennen wat hen drijft naar d' ondergang en
dat ik deswege waak tot aan den nieuwen dag.

[Sonnet 2]

Een banneling te zijn, een vogelvrij verklaarde,
ontkomen eindlijk aan 't bestel van paal en perk,
niet te achterhalen door de dwang van staat of kerk,
geen vrouw, geen kind, geen duit noch welk bezit van waarde;

bevrijd van alles wat men gierig eens vergaarde,
niet meer schatplichtig aan het dagelijksche werk,
maar een geteekende met 't onmiskenbaar merk
der losgeslagenen op deze kleine aarde.

Vliedt, vogel van het hart, wiek van het licht gazon
het duister tegemoet, verlaat de smalle dreven,
het veilig park, de rozenhaag, de steenen bron,
waar elken morgen trouw de regelmaat begon -
een vlucht'ling thans, die wijkt onder 't vergeefsche streven
van de averechtsche zoeklichten der avondzon.

[Sonnet 3]

Hoorde ik vannacht mijn moeder tot mij spreken?
Ik was een kind en sloeg nauw acht op haar vermaan
toen ik, tot aan het eind van 't palenhoofd gegaan,
de golven daar verraderlijk zag breken.

O kind pas op! Ik ben teruggeweken
en heb haar hand gezocht - De jaren zijn verdaan,
weer ben ik voor een wielend water komen staan.
waar sterkeren dan ik voor zijn bezweken.

Verloren sta ik aan het water van den tijd;
ik zie zijn schuim, zijn bandelooze stroomen
met wrakhout, kreng en losgewoelde boomen
en de verdronken rest van menschelijke vlijt
Indien ik niet met spa en brein hier tegen strijd
had ik vannacht dan Moeder's stem vernomen?

Verzen
door Joh. van der Linden

Noorsche dennen

Door de windwilde nacht
Trok een processie levenloozen
O p , naar de blauwe bergen -

Zij kwamen aan het witte water.
Hier hieven zij hunne handen
Ten hemel -: aldus was hen geleerd.

Zoo staan zij zonder bewegen.
Een troep spookgestalten,
Opdoemend uit het donker -

Drakendanser

De dans van waanzin is begonnen,
De dans met 't open scherpe mes
In snelle bochten onbezonnen,
De scherpe snee schiet schitterzonnen
Naar 't donker bloed, nog ongeronnen,
Waarmede ik den bloeddorst lesch.

En juichend klinken heesche kelen
Bij 't schittervonken van de snee,
En rap en rapper gaat het streelen
Langs huid en haar en lichaamsdeelen
Die 't blanke lemmet nauw' verhelen
En alle harten dansen mee.

Dáár spuit het bloed uit donkre gronden,
Een kreungebrul stijgt dreunend op,
De messteek heeft het hart gevonden,
De draak ligt in het bloed der wonde,
Heft uit den poel zijn stervenskop.

De bloeddans vindt zijn slaghard einde,
Ik houd in 't hijgend midden stil, -
Doorbreek de kring die mij omheinde,
Ontvlucht dan spoorslags den bloedontreinde
Krachtdaad die zich wreken wil.

Wat weten schrijvers van de muziek? E.T.A. Hoffmann als musicus

door Jozef Weyand
(Slot)

‘11-16. Dies tristes.’ De dies tristes in zijn dagboek zijn moeilijk te tellen. ‘Krank, ellendige stemming, onverdraaglijk lui en verveeld,’ zijn er schering en inslag, onverklaarbaar deswege waar het klein gedrochtelijk manneke den tijd vandaan tooverde om te werken aan zijn Stabat Mater's, missen, opera's, kwartetten, sonaten, Bühenmusik; daarnaast literaire arbeid, sprookjes, romans, muziekartikelen. Vooral een wonderlijke massa kerkmuziek trekt de aandacht. Wat hij daar toch mee voorheeft?... Naar zijn opgaven te oordeelen moeten daarvan koffers vol zijn geschreven. Dan opera's repeteeren, 's avonds uitvoeren, en 's nachts in het café... Het blijkt uit zijn geschriften dat de kwestie der kerkmuziek hem zeer na aan het hart ligt. Zijn opstel Über alte und neue Kirchenmusik is befaamd geworden en de invloed ervan op zijn tijd was groot. Na erin betoogd te hebben, dat het schaarsche aantal ware kerkmuziekstukken te wijten is aan de verwaarloozing van het contrapunt, en dat het den toondichters van zijn tijd er om te doen was de kerkbezoekers te verblinden met valschen pronk en schittering, die eer in een opera thuis hoort dan in de kerk, gaat hij tegen Frankrijk te keer, dat zoo langen tijd op ongelooflijke wijze de verblinde wereld in Kunst en Wetenschap tot voorbeeld gold. Met de blinde na-aperij hunner werken, die zij met kecker Frechheit als eeuwige voorbeelden stelden, kwam tevens het akelig mooidoen in de Wetenschap, dat gespeel, diese Verrenktheit en Verruchtheit, in welke de opiumroes als begeestering gold - in de Kunst. Verder betoogt hij: ‘geen kunst komt zoo zuiver uit de vergeestelijking van den mensch op, geen gebruikt zoo louter geestelijke middelen, als de muziek.’

‘Het voorvoelen van het hoogste en heiligste, de geestelijke macht, die de levensvonken in de gansche natuur ontsteekt, spreekt zich hoorbaar uit in den toon; zoo werd muziek, gezang, de uitdrukking van de hoogste volheid des bestaans - lof van den Schepper.’

‘Naar haar innerlijk wezen is de muziek, gelijk werd gezegd, religieuse cultus, en haar oorsprong bestaat alleen in den godsdienst, en haar oorsprong is slechts in de Kerk te vinden. Immer rijker en machtiger in het leven tredend, strooide zij haar onuitputtelijke schatten uit over de menschen, en ook het profane mocht zich dan als in kinderlijken lust met den glans sieren, waarmede ze nu het leven zelf in al zijn kleine en geringe aardsche betrekkingen doorstraalde; echter, zelfs dit profane verscheen in een pronk alsof het daarmee wilde aantoonen, dat het smachtte naar een hooger goddelijk rijk, en zich wilde scharen onder zijn openbaringen. Juist door dit eigen-aardige wezen, kon de muziek niet het eigendom zijn der antieke wereld, waar alles op zinnelijke belichaming was ingesteld, doch moest het moderne tijdperk toebehooren. De beide elkander tegengestelde polen van het antieke en het moderne, of die des heiden - en des Christendoms, zijn in de Kunst de plastiek en de muziek. Het Christendom vernietigde gene en schiep deze, gelijk de haar zoo naastliggende schilderkunst. In de schilderkunst kenden de ouden perspectief noch coloriet, in de muziek noch melodie (in de hoogere beteekenis als uitdrukking der innerlijke aandoeningen, zonder te letten op woorden en hun rhythmische verhoudingen) noch harmonie. Het is echter niet dit gebrek, dat de nogal lagere trap, waarop de muziek toen stond, kenmerkt, doch in een onvruchtbaren bodem wortelend, kon zij zich niet ontplooien, kon de kunst der kunsten in het christendom opgaan met bloesem en vruchten in weelderigen overvloed. - Beide kunsten, de muziek en de schilderkunst, handhaafden in de antieke wereld slechts schijnbaar haar plaats; zij werden door de macht van de plastiek verdrukt, of veeleer, in de geweldige massa's der pastiek kon zij geen gestalte erlangen; beide kunsten waren niet in het minst wat wij schilderkunst en muziek noemen, zooals de plastiek door de iedere belichaming tegenstrevende tendentie der christelijke moderne wereld, tegelijk tot het geestelijk vervluchtigd,

uit het lichamelijke leven ontweek. Echter zelfs de eerste ruwe kiem der muziek, waarin het heilige, alleen door de Christelijke wereld oplosbare geheimenis lag opgesloten, kon reeds de antieke wereld slechts naar zijn eigen-aardige bestemming dienen, d.w.z. tot godsdienstigen cultus, want niets anders dan deze waren de drama's welke voorstellingen van het lijden en de vreugden eens gods inhielden. De declamatiën werden door instrumenten ondersteund, en dit bewijst, dat voor hen de muziek zuiver rhythmisch was, wanneer zich niet elders bewijzen liet, dat, gelijk reeds aangehaald werd, melodie en harmonie de beide hoeksteenen, van onze muziek, den antieken onbekend bleven. Kan het daarom zijn, dat Ambrosius[1)] en later Gregorius[2)] oude hymnen aan de christelijke hymnen ten grondslag legden, en dat wij de sporen van dit slechts rhythmisch gezang nog in de zoogenaamde canto fermo, in de Antiphonen aantreffen, dan beteekent dit toch niet anders, dan dat zij de kiem, die tot hen gekomen was, benut hebben, en het blijft zeker, dat dieper waarnemen dezer antieke muziek slechts voor den vorschenden oudheidkenner belangstelling kan wekken. Voor den practischen componist kwam de muziek pas tot heerlijke diepte, toen in Italië het Christendom in zijn hoogste glorie straalde en de groote meesters in de inwijding der goddelijke bezieling het heiligste mysterie der religie in heerlijke nimmer vernomen tonen verkondigde.

Merkwaardig is het, dat spoedig nadat Guido van Arezzo grondiger in de geheimenissen der toonkunst doorgedrongen was, deze den onwetenden een doel van wiskunstige berekeningen werd, en zoo haar eigenaardig wezen, dat zich nauwelijks was gaan ontwikkelen, miskend werd. De wonderbare geluiden der geestentaal waren gewekt en weerklonken over de aarde; reeds was het gelukt ze vast te leggen, de hieroglyphe van den toon in zijn melodische en harmonische aaneenschakeling gevonden, (de noten) echter nu golden ineens de teekens voor de beteekenis zelf, de meesters verdiepten zich

1) Ambrosius. Heilige en Kerkvader, 340-397. Bisschop van Milaan. Legde den grondslag voor de christelijke kerkmuziek. Aan hem werd het aloude Te Deum Laudamus toegeschreven.
2) Paus Gregorius, geb. omstreeks 540, gest. 604. Hij verbeterde het kerkgezang, en breidde het liturgisch element van den godsdienst uit.

in harmonische kunstenmakerijen, en ze hadden op deze wijze de muziek tot speculatieve wetenschap misvormd, waardoor zij ophield muziek te zijn. (Nu, in 1940, gaat het daar weer snel op aan, wat de profane muziek betreft, J.W.). Als eindelijk deze kunst der kunstenmakerij ten top was gestegen, doordat wat zich als muziek opdrong, ontwijd werd, kon het nog slechts een korte strijd zijn, die met de glorierijke zegepraal der eeuwige waarheid over het onware eindigde. Verzoend met de Kunst werd nl. Paus Marcellus II, die eerst het plan had alle muziek uit de kerken te bannen, zoo echter den eeredienst van den heerlijken glans te berooven, toen de groote meester Palestrina de wonderen van de toonkunst haar eigen-aardig wezen ontsloot, en voor immer werd nu de muziek de eigenlijkste cultus der katholieke kerk, en zoo was toenmaals de diepste kennis van het innerlijk wezen der toonkunst in het vrome gemoed der meesters opgebloeid, en in waarachtige geestdrift stroomden uit hun binnenste hun onsterfelijke onnavolgbare gezangen. De zesstemmige mis, die Palestrina in dien tijd (1555) componeerde om den vertoornden paus ware muziek te doen hooren vooral is (Missa Papae Marcelli) bekend gebleven.'

Uiterst boeiend zou het zijn hier Hoffmann nog een wijle te laten voortgaan, echter moge het blijven bij de mededeeling dat hij u over Palestrina binnenleidt in het tijdperk van Bach en verder de ontwikkeling der kerkmuziek tot aan zijn eigen tijd, die er niet te best afkomt.

Hoffmann te Berlijn in 1815 is een andere Hoffmann geworden. Tijd, ervaring, tegenslag, ellende en verdriet hebben de scherpte van zijn ironische natuur afgeslepen, hem zachter gemaakt, hij was minder obscuur, diabolisch, en werd mededeelzaam en gematigd. Het was hierdoor, dat hij weldra de genegenheid won van de kinderen zijns vriends Hitzig, voor wie hij de sprookjes De Notenkraker, De Muizenkoning en Het Vreemde Kind schiep. Hij was thans weer ambtenaar van het Kriminal Hof, en zette zich met alle energie aan de rechtsstudie. Om zijn nauwgezetheid trok hij de aandacht van zijn superieuren.

Dezelfde pen, die de bizarre spook- en rooververhalen schreef die deden rillen, redigeerde rapporten die meesterstukjes van accuratesse en klaarheid mogen genoemd worden. Voor-

loopig is hij nu als gerechtsambtenaar erkend en, veelgelezen schrijver en musicus, voor geldelijke zorgen gevrijwaard; zijn leven wordt kalmer; hij wordt genoodigd tot in de hoogste kringen van Berlijn, ('t geen hem weldra verveelde) en bracht zijn avonden en nachten, vaak zelfs tot aan zonsopgang met zijn oude vrienden Hitzig, Fouqué, Chamisso en Contessa in zijn geliefde stamkroeg door. Wijndrinkend, pijpen rookend, voerden ze de meest fantastische en diepzinnige disputen. Vele nieuwsgierigen, die zijn verhalen kenden, bezochten dit café, alleen om den befaamden dichter-musicus van oog tot oog te aanschouwen.

Zijn voortdurend geldgebrek was voorheen de eenige rem geweest voor de uitviering van zijn hartstochten, maar tegelijk een niet geringe stimulans voor zijn literairen en muzikalen arbeid. En zoo ging het nu met den door en door vermoeiden, immer geëxalteerden kunstenaar langzaam maar zeker bergafwaarts, doch thans om en bij de veertig lijkt hij nog een man van robuste gezondheid.

Het was in deze periode, dat zijn levenswensch, de opvoering van zijn opera Undine, in het Berlijnsche theater zou worden vervuld, Januari 1816. Het werk werd voor het voetlicht gebracht, met grooten bijval, naar het heet. De opvoering bracht hem, naar Loeve Veimar, zijn Franschen biograaf en vertaler vertelt, groote beroemdheid, verscheiden voorstellingen hadden nog plaats. Evenwel komt het mij voor, dat het succes toch niet doorslaand is geweest, het werk heeft nooit, als eenige jaren later Webers Freischütz, een tocht rond de wereld gemaakt, het wordt niet als deze, thans nog gespeeld. Men zou het om wille der curiositeit nog eens kunnen wagen. Er wordt beweerd, dat enkele aria's eruit populair zijn geweest, en de hoofdrol, die van Kühleborn, moet een meesterstuk zijn, evenals de koren. Volgens Weber was Undine een der best doordachte opera's, een der fijnzinnigste der moderne tijden.

Hoffmanns inkomsten stijgen nu verbazend, hij is eindelijk de gevierde man, die weelderig kan leven. Jammer genoeg ontbrak hem nu de kracht van een jeugdig gestel. Soirées, concerten, bals rooven hem kostbare nachten, de ongeregelde levenswijs brengt hem uit het evenwicht; aangevuurd door de herinnering aan de ontberingen, die hij had geleden, stort

het levendig temperament zich met het hoofd voorover in de schadelijkste zinnelijke genietingen, weldra zal hij de jammerlijke gevolgen ervan moeten gaan gevoelen.

De brand van het Berlijnsche theater, welke in deze periode viel, was ook de oorzaak, dat de voorstellingen van Undine moesten worden opgeschort; alle décors ervan en costuums gingen mee in de vlammen op. En na den wederopbouw kwam de groote beurt aan Weber met zijn eerste opvoering van Der Freischütz, en dit werd, wat Hoffmann met zijn Undine beoogd had, de oorsprong van de groote Duitsche, romantische opera, die Undine (trieste ervaring voor Hoffmann) smadelijk deed vergeten. Pijnlijke samenloop der dingen, voor den criticus der Algemeine Leipziger Musikzeitung, de recensie voor deze groote gebeurtenis op Duitsch muziekgebied te moeten schrijven. Maar hij vat zijn taak op met stoïcijnschen moed en eerlijkheid: 'Wat de muziek betreft, moeten wij reeds bij voorbaat de meening uitspreken, dat sinds Mozart niets belangrijkers voor de Duitsche opera geschreven is dan Beethovens Fidelio en deze Freischütz. Weber heeft, zoo schijnt het, de in tallooze lieder- en instrumentaal-composities verstrooide stralen van zijn verbazingwekkende genie, forsch in één brandpunt verzameld, want met al zijn beroemde eigendommelijkheden vinden we hier den interessanten geest terug. Nieuwheid in vorm en uitdrukking, Kraft und Keckheit, ja, overmoed in de harmonieën, zeldzame rijkdom der fantaisie, onovertroffen luimigheid, bewonderenswaardige diepte in de bedoelingen, en al deze eigenschappen met het stempel der oorspronkelijkheid; zoodanig zijn de elementen waaruit Weber dit zijn nieuwste werk geschapen heeft.'

'Meer in bizonderheden tredend, vinden we een overvloed van melodieën, die zich zingbaar ontwikkelen, een meesterlijke kennis der instrumentale effecten, die tot ernstige studie noodt, en een juiste bekendheid met de theatrale kracht der muziek, die Weber vaak met de kleinste motieven een verrassenden invloed op het hart der toehoorders doet erlangen, gelijk men zich uit zijn eenvoudigste liederen wel herinnert. Waar anderen angstig worstelen en streven, daar schijnt Weber met zijn muze vertrouwelijk te schertsen, en toch weet hij haar immer haar beste gaven afhandig te maken,

want hij is haar lieveling.' Verder zegt hij, dat dit werk het coloriet van den bodem heeft, uit welke het is ontsproten... De ouverture (in C) is, wat zij wel altijd zijn zal, de Proloog der Opera, in den zin der Ouden... En hier vernemen wij iets, dat hoewel oud, den lezers nieuw zal wezen, gelijk het ook voor mij is geweest: '...tegen het einde verheft zij zich (de ouverture, J.W.) vol vreugde, gelijk de gansche opera, want het goede principe overwint, in een - Spontinisch motief. Deze slotsatz der ouverture, die later ook die der opera wordt, herinnert zoo duidelijk aan spontinische rhythmen, dat het onbegrijpelijk is, hoe den componist deze reminiscentie ontgaan kon. Volgt een ontleding van het gansche werk, tafreel na tafreel, bedrijf na bedrijf. Ergens heet het: 'echter de booze geest heeft ook uit Neckerei La Vestale (van Spontini, J.W.) mee ingevlochten'... Voortdurend schijnt Hoffmann Spontini's (wiens Olympia hij voor het Berlijnsche Theater in 't Duitsch vertaalde) invloed en meer dan dat, te bespieden. 't Is met Weber als met Shakespeare, zij dien hij iets ontstal zijn nagenoeg vergeten, het door het genie zijn hoogste waarde krijgende blijft voortleven. Wie onzer heeft ooit Spontinische reminiscences in den Freischütz ontdekt?... Het was echter den vrienden niet onbekend, dat Hoffmann der Freischütz niet erkende als het gewrocht, dat de richting zou aangeven waarin de Duitsche romantische opera kon voortgaan, Webers genie ten spijt. Deze beperking echter waartoe Hoffmann zich gedwongen voelde, had bij Weber een duurzame ontstemming teweeggebracht.

Voelde Weber maar al te zeer, dat Hoffmann gelijk had met deze beperking?... Het nageslacht heeft Hoffmanns oordeel bevestigd. Als school voor de Duitsche opera was der Freischütz zonder beteekenis. Het werk staat in zijn soort alleen als een individueel geheel, als iets eenigs, dat slechts voortleeft door zijn geniale vondsten en het groot meesterschap van den schepper. Elke uitvoering ervan staat of valt ook met de al dan niet schitterende bezetting der hoofdrollen, koor, orkest, en last not least, met de visionaire leiding.

Bijna geen sprookje of roman van dezen Noordduitschen geestenbezweerder, waarin geen sprake is van muziek, van

die Gewalt der Töne. Hoe zou zijn mond niet overloopen van dat, waarvan zijn hart zoo vol was. Ziedaar ‘Ritter Gluck’, waarin hij stelling nemende tegenover het verflauwende muziekleven te Berlijn, zichzelf temidden eener gruwelijk fili-strueuze omgeving van uitgaande Berlijners het hooge genoegen verschaft van een ontmoeting met de eerbiedwaardige schim van Gluck. Een heer van ruim in de vijftig. Nimmer nog aanschouwde hij een hoofd, een gestalte, die diepere indruk op hem maakten dan deze. Het geheel speelt zich af in de Berliner Tiergarten; op een afstand klinkt ‘het cacophonisch gedruisch van het vermaledijde orkest’ en de oude heer laat zich niet vleiend uit over de prestatie. Er ontstaat een discours over de kunst der tonen en het blijkt dat de onbekende een diepzinnig oordeel heeft. De oude vraagt hem of hij musicus is en de ander antwoordt hem, dat hij ‘nebenbei’ muziekonderricht genoten heeft, en men hem geleerd had, dat het een fout is, als de bas met de bovenstemmen in octaven voortbeweegt. Dit naar aanleiding van de vele octaven, die uit het slechte orkest werden vernomen. Dit deed den vreemde een zucht slaken: ‘wieder so eine Octavenjäger!’ roept hij uit.

De oude heer staat op, gaat tot het orkest, spreekt met den kapelmeester en kort daarop weerklinkt de aanvang der ouverture Iphigenia in Aulis, zoo goed en zoo kwaad als wat magere strijkertjes en een fluit het kunnen bolwerken. De oude zet zich achter zijn flesch Bourgogne tot luisteren. Hij is in de bovennatuurlijke wereld der muziek.

Wijl het wat frisch wordt, verzoekt de vreemde hem te vergezellen, noodigt hem op zijn kamer, en daar speelt hij hem allerlei uit werken van Gluck voor, zoo volmaakt dat de ander verbluft staat. Wie zijt gij eigenlijk? vraagt hij den vreemdeling. Deze verwijdert zich, neemt de kandelaber mee en in het duister wacht H. op zijn terugkomst. Na eenigen tijd gaat de deur open en statig deftig en gepruikt, in de dracht Louis XV, staat daar voor hem een koninklijke verschijning; hij draagt in zijn hand de kandelaar, zilveren sporen aan de laarzen, statiedegen opzij, en met een verheven uitdrukking op het gezicht, zegt hij plechtig: ‘Ik ben Ridder Gluck’...

‘Don Juan’ is een herinnering aan zijn Bambergschen tijd,

waar het theater constructief verbonden was met het Gasthaus Die Rose, en waar een deur der vreemdelingenvertrekken toegang gaf tot een loge in het theater. Een reiziger wordt 's ochtends op zijn kamer gewekt door een luiden uitroep: ‘das Theater fängt an!’ Hij hoort het stemmen van orkestinstrumenten en een hobo geeft de a aan. Na aan het koord boven zijn bed gescheld te hebben, verneemt hij van den kellner, dat zijn kamerdeur toegang geeft tot een theaterloge. Hier speelt zich nu gedurende de dagen van 's vreemdelings verblijf te B. een fantastische ontroerende geschiedenis af, met een Italiaansche zangeres, die op wonderlijk volmaakte wijze de rol van Donna Anna in Mozarts Don Juan vervulde. Een spookgeschiedenis, een van diepe symbolen, 'n waar voortbrengsel van de Romantische School.

Zijn twee muziekgestalten, zonderlingen op het waanzinnige af, zijn Kapellmeister Kreisler en der Rat Krespel. De eerste, gelijk reeds gezegd is, treedt op in Kater Murr, in Kreisleriana, zooals o.a. Kreislers musikalische Leiden; en Über der hoher Wert der Musik, Ombra Adorata (Jülchen Marc, J.W.) en andere. Grillig bizar, echt romantisch in den trant van c.a. 1800, is de verschijning van Rat Krespel, die zijn dochter, hem door een befaamde Italiaansche zangeres geschonken, opvoedt, haar goddelijke stem ontdekt, doch gelijk daarmee haar aanleg voor longtering, die haar alle gezang verbiedt. De angstige zorg van den zonderlingen Rat om de bewonderaars van haar stem uit het huis te houden (soms zeer hardhandig), zijn falen op een noodlottigen nacht, het barsten van een kostbaren Stradivarius gelijk met het sterven van de jonge zangeres, vormen den inhoud van dit vreemd verhaal, dat in de Fransche vertaling door P. Christian is verlucht door Gavarni.

In Das Majorat ligt een jeugdherinnering vereeuwigd, uit den tijd dat hij als jong studentje in de rechten zijn ouden oom vergezelde naar het landgoed Runsitten aan de Oostzee. (Hetzelfde dat ook Wagner vermeldt in Mein Leben). Hierin wordt ongewoon boeiend geschilderd hoe door de goddelijke kunst der tonen zoo gemakkelijk de band, ook de verbodene, gelegd wordt tusschen een hij en een zij, hoe verschillend van stand ook. Er wordt in dat sombere gevloekte kasteel gezongen en gespeeld en de schoone zeer jonge burcht-

vrouwe schenkt haar gunsten aan het jong assistentje als belooning voor de uren van vergetelheid die hij haar met zijn zang en klavierspel had geschonken.

Hoffmann was de mensch, die zich, als zoo vele groote dichterlijke naturen, vreemdeling voelde op aarde. Hij ziet in alle uitingen van den menschengeest, althans in de middelen daartoe, iets onvolmaakts. Hij hongert naar het volmaakt schoone in menschen, natuur, in de weêrgave van muziek, in de schilderkunst, hij weet in de natuur een mysterieuze muziek, die we haar met onze gebrekkige instrumenten maar ten deele kunnen ontweldigen[1]. Een heimwee kwelt hem, een verlangen deze muziek te vernemen, en in haar metaphysische diepte te verstaan. Wij voelen in hem een kind, dat de horizont tegemoet wil. In zijn merkwaardig verhaal 'die Automate', openbaart zich die zucht tot het indringen in de eeuwige natuur in haar bovenaardsche taal. In een gesprek tusschen twee vrienden over velerlei nieuwe instrumenten, die toen werden uitgevonden, Harmonica[2], Harmonichord en andere evenzoo in onbruik geraakte, laat hij een der beide zeggen: 'Het doel van al die uitvindingen is het ontdekken van den volmaakten toon; ik houd den muzikalen toon voor volkomener naar gelang hij meer aan de geheimzinnige geluiden der natuur verwant is, die nog niet geheel van de aarde zijn geweken. In genen oertijd van het menschelijk geslacht, toen dit in de eerste heilige harmonie met de natuur leefde, vervuld van het goddelijk instinct der profetie en dichtkunst, toen de geest der menschen niet de natuur, maar deze den geest des menschen omvatte, en de Moeder het wonderbare wezen, dat zij gebaard had, nog uit de diepte van haar bestaan voedde, toen omvatte zij den mensch als in Wehen eener eeuwige begeestering met heilige muziek en wondervolle geluiden; de geheimenissen verkondend van haar eeuwig drijven. Een nagalm uit de mysterieuze diepten dezes oertijds is de heerlijke sage van de Spherenmuziek, welke mij reeds als knaap, toen ik "Scipio's Droom" voor het eerst las, met eerbiedige aandacht vervulde, zoodat ik vaak in stille maannachten luisterde of het suizen van den wind geen wonderbare tonen zou doen opklinken.'

1) Zie Gambara, par H. de Balzac.
2) Niet te verwarren met de ons welbekende 'trekpiano'.

Maar nu iets over zijn eigen composities; hoe komt het dat we daarvan heden niets meer hooren?... Indien we zijn literair werk gelezen hebben, gegriezeld, gesidderd om de figuren van zijn heksen, kobolden, roovers, waanzinnigen, verwachten we dan niet de droom- en schrikbeelden, opgerezen uit zijn bizar, ja demonisch binnenste, des te suggestiever te zullen zien ronddansen, opwarrellen, voorbijgieren door middel zijner muziek, die hij toch evenzeer beheerschte als het vermogen zijn fantasie uit te drukken in zijn mondtaal?... Of... wanneer we de theorieën die hij opstelt van wat muziek wel of niet moet zijn, de eischen die hij stelt aan kerkmuziek, opera- en operettelibretto's en dergelijks meer, verwachten we dan niet een geheel nieuw tijdperk in de toonkunst te zullen zien aanbreken, een hernieuwde instrumentatie (zooals bij Berlioz b.v.), een verlegging der grenzen van het rijk der tonen?

Niets van dit alles. Evenals in zijn gerechtsacten, hield de geestenbezweerder, die den gruwelijken Coppelius, den door Satan bezeten broeder Medardus schiep, zich streng aan de oude, uit Italië overgebrachte vormen. Aan Bellini, Spontini, Donizetti, ja soms aan den jongen Verdi, doen zijn muzikale gewrochten denken. Neem b.v. voor u zijn duetten voor tenor en sopraan, op Italiaanschen tekst, waarvan nog sprake is in Kater Murr, zij bekoren u zekerlijk om de sierlijke lijnen der melodie, ge wordt getroffen door een Italiaansche vurigheid, een waarachtige passie; en toch ontbreekt er datgene aan, waardoor men den auteur onder de groote toondichters zou kunnen rangschikken, zelfs als epigoon, dat is oorspronkelijkheid, nieuwheid van middelen, uitdrukking, of vorm.

De onsterfelijke figuren der toonkunst, men herkent ze vanaf de eerste maten aan hun gang (Bach, Mozart, Beethoven); Hoffmann zou men gemakkelijk met anderen kunnen verwarren. Wat was zijn bedoeling met dit zich vasthouden aan de strenge lijnen? Hij wilde, zoo heeft hij zich uitgelaten, zijn leven afgezonderd houden van zijn muziek; die moest opzichzelf staan als ongerepte schoonheid, onbezoedeld van stoffelijken strijd en begeerten des levens. ‘Als harmlose melodie durch den Weltenraum zu schweben’, dat was zijn heimwee. Een zachtaardig musicusgemoed, dat zich in lyrismen vermeit en door het spel der vormen werd aange-

trokken. Op andere plaatsen vertoont zijn door Mozart en het Duitsche zangspel beïnvloede tonentaal een voor een overgangstijd als 1800 karakteristieke overlading van stijleigenaardigheden, zooals reeds gezegd werd, Italiaansche invloeden, en daarnaast die der Fransche opera-comique, en van Gluck en zijn school; evenzeer te gelegener tijd, voor de Romantiek gewichtige, archaïseerende trekken, ook meer en meer stijgende invloed van Beethoven.

Betreffend Meister Floh, Kater Murr en Prinzessin Brambilla merkt Edwin Kroll op[1]: 'Nur ein Musiker konnte diese Werke schreiben, die nach sprache und Form musikalischen Gesetzen zu gehorchen scheinen; aber es hätte der musikalischen Schöpferkraft der ganzen kommenden Generation und zudem einer ganz unhoffmannischen Konzentration auf diese eine Kunst und der Überbrückung des ihm stets auseinanderklaffenden Gegensatzes zwischen kontrapunctischem und lyrischkantablem Musikgefühl bedurft, um ihnen gleichwertige Musikschöpfungen an die Seite zu stellen.'

Dat hij desniettegenstaande invloed heeft uitgeoefend op tijdgenooten en op die na hem kwamen, valt niet te betwijfelen; zijn plaats in de geschiedenis der toonkunst heeft hij zeker. Onmiddellijk en onder den verschen indruk van Undine's première begon Weber zijn Freischütz te schrijven, en in de Alg. Leipziger Musikzeitung roemt hij den auteur zeer hoog. Het gebruikmaken van Hoffmann van tegenstellingen, Leitmotive en Melodrama's o.a. is op Weber niet zonder invloed gebleven, doch eerst met Euryanthe sloeg hij den weg in die naar Hoffmanns operaideaal voerde, de ware Duitsche romantische opera, het ideaal dat met Richard Wagner in vervulling zou gaan. Hoffmann zou het Beloofde Land niet binnengaan. Wagner is ook gedurende zijn jeugdjaren in de ban geweest van dezen romantischen sprookjesverteller en zijn dolle fantasieën. In Mein Leben vertelt hij dat hij door de gesprekken die hij mede aanhoorde over deze fantasticus, aansporingen kreeg, die door de jaren tot excentrische opwinding stegen. Het denkbeeld Tannhäuser te concipieeren dankte hij aan zijn lecture van Der Kampf der Sänger auf Wartburg, van Hoffmann. Toen eenmaal zijn belangstelling was gewekt voor deze stof, zette hij zich tot vorschen in de Duit-

1) E.T.H. Hoffmann, Erwin Kroll. Breitkopff und Härtel.

sche sagenschat; ‘So ging mir hier plötzlich in den einfachen, auf das bekannte alte Lied vom “Tannhäuser” begründeten Darstellung dieser Sage auf. Zwar kannte ich alle zu ihr gehörige Elemente bereits durch Tieck's Erzählung in seinem Phantasus; doch hatte mich diese Fassung des Gegenstandes mehr auf das phantastische, früher durch Hoffmann in mir begründete Gebiet zurückgeführt, und keineswegs hätte ich dieser völlständig ausgebildeten Erzählung den Stoff zu einer dramatischen Arbeit zu entnehmen mich verleitet fühlen können. Was allerdings dem Volksbuch sogleich nach dieser Seite hin ein großes Übergewicht bei mir gab, war, daß Tanhäuser hier, wenn auch nur durch sehr flüchtige Bezeichnung, mit dem “Sängerkrieg auf Wartburg” in Verbindung gesetzt war.

Auch diese kannte ich bereits durch eine Hoffmannische Erzählung in dessen “Serapionsbrüder”; nur fühlte ich, daß der alte Stoff hier sehr entstellt dem Dichter aufgegangen war, und suchte nun mir näheren Aufschluß über die ächte gestalt dieser anziehenden Sage zu verschaffen.

Da brachte mir Lehrs ein Jahresheft der Königsberger deutscher Gesellschaft, in welchen Lukas “der Wartburgkrieg” kritisch näher behandelte, namentlich auch der Text davon in der Ursprache gab. Trotzdem ich von dieser ächten Fassung für meine Absicht materiell so gut wie gar nichts benutzen könnte, zeigte sie mir doch das deutsche Mittelalter in einer Prägnanten Farbe, von welcher ich bis dahin keine Ahnung erhalten hatte. In demselben Hefte fand ich nun aber auch, und zwar als Fortsetzung des Wartburggedichtes, ein kritisches Referat über das Gedicht vom “Lohengrin” und zwar mit ausführlicher Mittheilung des Hauptinhalts dieses breitschweifigen Epos’[1)].

Die Meistersinger evenzoo, dankt zijn ontstaan niet voor een gering deel aan Hoffmanns ‘Meister Martin’, den zelfgenoegzamen meesterkuiper van Neurenberg.

Wat Hoffmann in zijn Der Dichter und Der Komponist van den operatekstdichter eischt, het is te veel om het hier uitvoerig te releveeren; mij dunkt, enkele regelen gelicht uit de samenspraak tusschen Ferdinand den dichter en Ludwig den componist kunnen daarvan eenig denkbeeld geven: F e r d i -

1) Richard Wagner, Mein Leben, pag. 255.

n a n d . ‘Du selbst bringst mich auf eine Schwierigkeit, die ihr dem Operndichter entgegenstellt. - Ich meine die unglaubliche Kürze, welche ihr uns vorschreibt. Alle Mühe, diese oder jene Situation, den Ausbruch dieser oder jener Leidenschaft recht in bedeutenden Worten aufzufassen und darzustellen, ist vergebens, denn alles muß in ein paar Versen abgetan sein, die sich noch dazu rücksichtlos nach eurem Gefallen drehen und wenden lassen sollen.

L u d w i g : Ich möchte sagen, der Operndichter müsse, dem Decorationsmaler gleich, das ganze Gemälde nach richtiger Zeichnung in starken, kräftigen Zügen hinwerfen, und es ist die Musik, die nun das Ganze so in richtiges Licht und gehörige Perspectieve stellt, daß alles lebendig hervortritt und sich einzelne, willkürlich scheinende Pinselstriche zu kühn herausschreitenden Gestalten vereinen’... Verder zegt Ludwig nog ‘Beinah ohne ein Wort zu verstehn, muß der Zuschauer sich aus dem, was er geschehen sieht, ein Begriff von der Handlung machen können. Kein dramatisches Gedicht hat diese Deutlichkeit so im höchsten Grade nötig als die Oper, da, ohnedem daß man bei dem deutlichsten Gesange die Worte doch immer schwerer versteht als sonst, auch die Musik gar leicht den Zuhörer in andere Regionen entführt und nur durch das beständige Hinlenken auf den Punkt, in dem sich der dramatische Effect konzentrieren soll, gezügelt werden kann. Was nun die Worte betrifft, so sind sie dem Komponisten am liebsten, wenn sie kräftig und bündig die Leidenschaft, die Situation, welche dargestellt werden soll, aussprechen; es bedarf keines besondern Schmuckes und ganz vorzüglich keiner Bilder’.

De beeldrijke taal van den beroemden tekstdichter Metastasio[1)] acht Hoffmann niet de geëigenste voor opera-compositie's: Come una torterella etc., come spuma in tempesta etc. verleidt de componisten maar al te vaak in hun begeleidingen het kirren van het duifje, het bruisen van de zee weer te geven. Wat deze beginselen aangaat, vinden we in Hoffmann dus geen voorlooper van Wagner, die windgeruisch, vuurgeknetter, ja, het beeld van een zwaard verklankt in tonen, motieven; noch van Richard Strauss, die de edelgesteenten waarvan sprake is in Salome, uit de orkestruimte laat opglanzen en fonkelen.

1) Metastasio. Beroemd Italiaansch librettodichter, 1698-1782.

Het einde van Hoffmanns leven is zeer smartelijk geweest. Maanden heeft het vermoeide lichaam, de afgemartelde geest, op den genadeslag liggen wachten. Hij stierf aan dezelfde kwaal, die Heine in het graf deed dalen, n.l. ruggemergstering; een lijden van vijf maanden, dat zich aankondigde door een verlamming der handen en voeten. Maar gedurende zijn hevigste pijnen behield hij nog steeds de vaste overtuiging te zullen herstellen. Hij bleef opgewekt tot aan zijn laatste levensdagen. Zijn energie was gebleven, en toen zijn handen hem den dienst weigerden, zette hij zich tot dicteeren van zijn laatste werk o.a. ‘Meister Wacht’ en de helaas onvoltooid gebleven vertelling Der Feind.

Ieder in zijn omgeving wist dien 25 Juni het einde nabij, doch hij zelf verzekerde, dat hij zich zeer wel bevond; hij wilde zijn vertelling afmaken. Enkele oogenblikken slechts, een gerochel, hij wendde zijn gelaat naar den wand en een der grootste origineelste artisten had afscheid genomen van een wereld, die hem zooveel ontgoocheling en bitterheid bereid, maar tevens de zelfverzekerdheid van den roem had geschonken. Hij was eerst zes en veertig jaar, 'n tamelijk hooge leeftijd voor een vertegenwoordiger van de Romantische School; maar hoe dan ook, hij had geleefd.

Zijn graf bevindt zich te Berlijn. Op de eenvoudige graftombe leest men het volgende opschrift:

> Ernst, Theodor, Wilhelm Hoffmann, geb. zu Königsberg, 25 Januaru 1776,
> gest. zu Berlijn 25 Juni 1822.
> Kammergerichtsrat.
> Unterschieden:
> als Magistrat,
> als Dichter,
> als Componist,
> als Maler.
> Von seinen Freunden.

* * *

Ten slotte nog iets over de opera van Offenbach. De fantastische Opera Les Contes d'Hoffmann in drie bedrijven,

met een voor- en een naspel, heeft Offenbach geschreven in 1881 op den tekst van Michel Carré en Jules Barbier. Dertig jaren daarvoor reeds werd dit werk van genoemde tekstdichters als fantastisch drama opgevoerd. Offenbach had begrepen, dat dit tooneelspel zich uitmuntend zou leenen als gegeven voor een opera. Het spookachtige maskeradeachtige, vermengd met het groteske en parodie lag hem bizonder goed. Zijn leven lang reeds had hij als operetten-componist succes gehad, nu wilde hij het probeeren met de ernstige opera. De grondslag van dit muziekgewrocht wordt gevormd door verschillende verhalen. De geschiedenis met de pop (die ook Leo Delibes als stof voor zijn Coppelia heeft gediend) is genomen uit Der Sandmann; voorkomend in 'Nachtstücken in Callots Manier'. Het Giuliettabedrijf uit 'Abenteuern der Sylvesternacht', het Antoniabedrijf uit 'Rat Krespel'. Hiernaast verschijnen echter nog andere figuren uit Hoffmanns vertellingen, o.a. 'Pittichinaccio' uit de novelle 'Signor Formica', en 'Klein Zaches' uit het sprookje van dien naam.

Dit alles danst en dolt gedurende drie uren aan onze verwonderde oogen voorbij. Hoe bizar en grotesk Hoffmann ook mocht wezen, de bewerkers van de motieven hebben er nog een schepje opgedaan, en den wervelstorm van dolle handelingen bereikt in het Anatoniabedrijf zijn climax.

Het voorspel begint in Luthers Keller te Neurenberg; maar hier schijnt een misverstand van Offenbach plaats te hebben gehad, naar aanleiding daarvan, dat Hoffmann sprak van de stamkroeg van Lutter, een studentenkroeg. De Stadtrat Lindorf verschijnt in de kroeg. Hij weet dat de dichter Hoffmann een brief van zijn geliefde, Stella, zal ontvangen, hijzelf, verliefd op deze schoone, onderschept dezen brief. Zijn boos plan is om Hoffmann te observeeren tot hij stomdronken is, vervolgens Stella in dit lokaal binnen te voeren om haar den dichter in zijn betreurenswaardigen toestand te toonen, en haar tot inkeer te brengen. Hoffmann treedt, met zijn vriend Niklaus de kroeg binnen. Zijn gezicht staat somber, hij is geheel uit zijn humeur en tevergeefs trachten de studenten hem op te vroolijken. Maar plotseling staat hij op, hij zal wat zingen en stemt de groteske ballade van 'Klein Zaches' aan. Wanneer hij echter de laatste strophe

zingt: ‘Dann erst das Gesicht und diese Züge...’ dwalen zijn gedachten als vanzelf af naar haar, aan wie hij immer denken moet. De spot van de studenten brengt hem tot de naargeestige werkelijkheid terug, hij eindigt zijn lied met een vlammenden blik. Met wanhoop in het hart zet hij zich tot een wilde drinkpartij. Thans ziet hij Lindorf, en hun blikken drukken den haat en den afkeer uit, dien zij voor elkaar voelen. Was Lindorf niet de oorzaak van zijn ongeluk, in het spel, de liefde, en den drank?

Hij denkt weer aan haar, zijn Stella, die voor hem drie vrouwen in eene vereenigt: de kunstenares, de pop, en de courtisane. Hij zal vertellen van haar, neen, van deze drie vrouwen. Omwolkt door tabaksrook, en de geur van warme punch, ontrukt aan de wereld der werkelijkheid, begint nu de dichter de geschiedenis van zijn liefdesavonturen met drie verschillende vrouwen (nl. de figuren uit zijn vertellingen, hierboven genoemd).

Het plan van den Stadtrat Lindorf is maar al te wel gelukt; in het naspel zien we Hoffmann bewusteloos op den vloer liggen. Lindhorst met Stella komen binnen. Zij ziet hem, verafschuwt hem en snelt met den Stadtrat de ‘Kneife’ uit. De studenten wekken Hoffmann uit zijn verdooving, vertellen hem wat er is voorgevallen, en deze vliegt in vertwijfeling de deur uit, hen na; 't scherm valt.

Jacques Offenbach heeft niet het geluk gesmaakt de laatste hand aan zijn werk te kunnen leggen; hij heeft zijn werk niet mogen orchestreeren; juist toen hij hiermee een begin wilde maken, werd hij door den dood verrrast. Het was Guirand, die daarmee werd belast, van hem zijn ook de recitativen. Daar de première plaats had met een uitgezochte bezetting, (in de Opéra Comique, 10 Februari 1881), had zij een éclatant succes, en maakte zoo haar reis om de wereld, zij maakte Offenbachs naam onsterfelijk.

Toevoegsel: Hoffmanns derde voornaam luidde Wilhelm; doch deze werd uit zijn vereering van Mozart door hem veranderd in Amadeus.

Critisch Bulletin

Boeken over schilders

Het is alweer eenige maanden geleden, dat een boekhandelaar mij vertelde, hoe er veel vraag is naar boeken over beeldende kunst. Hoe dit nu komt, weet ik niet. Velen zullen al dadelijk een antwoord klaar hebben, ik weet alweer niet, of dit het juiste is.

Waar is het intusschen, dat er in het laatste jaar, ook in ons land, vele monografieën over schilders zijn gepubliceerd. Daar is vooreerst de bij den uitgever H.J.W. Becht te Amsterdam verschenen Palet Serie, waarvan reeds eenige deeltjes uit zijn, dan de Bibliotheek der Nederlandsche Kunst, onder redactie van Prof. Martin en Prof. Vermeylen, waarvan ik nog slechts een deel, dat over den Delftschen Vermeer, door dr. A.B. de Vries, heb gezien.

Van de schilders, die op het oogenblik, gezien deze uitgaven en de keuze, daarin gemaakt, de meeste belangstelling trekken, zijn Johannes Vermeer en Matthijs Maris de voornaamsten. Over den tweede zijn nu in korten tijd drie boeken verschenen: dat van W. Arondeus, hier door mij besproken, dat van dr. H.E. van Gelder, in de Palet Serie, en dat van Jan Poortenaar, bij de uitgeverij 'In den Toren' te Naarden.

De monografieën in de Palet Serie zijn meestal geschreven door kunst-historici. Men kan daarop niets tegen hebben. Kunst-historici zijn bijna zonder uitzondering hun loopbaan begonnen met groote belangstelling en liefde voor de kunst. Zij hadden anders dit vak niet gekozen. Ook voor den meest onbevooroordeelde echter is het weleens interessant, iemand, die geheel buiten de wereld der kunsthistorische studie staat, zulk een taak te zien ondernemen, en zeker, wanneer zoo iemand schilder is. Dit maakte het met veel temperament - en dientengevolge ook subjectiviteit - geschreven boek van Arondeus zoozeer het lezen waard. De veelzijdige Jan Poortenaar is vooral bekend als grafisch kunstenaar, hij is echter ook schilder en schrijver over zeer uiteenliggende onderwerpen.

Zijn beschouwing over Matthijs Maris is minder subjectief dan die van Arondeus, die de persoonlijkheid van dien schilder naar zich toe haalt, bijzonder sterke voorkeuren heeft wat diens werk betreft, een deel daarvan zoo goed als negeert, en den vollen nadruk legt op dat deel, dat in Engeland ontstaan is. Eigenlijk is het de dichter in den schilder, die Arondeus vooral interesseerde, de droom dien hij najoeg. Poortenaar voelt in hoofdzaak hetzelfde - hoe kan men anders? - 'Matthijs Maris is nooit een man van de daad geweest'. 'De schuchtere vervoerdheid, het zelf bevangen staan voor ontluikende gevoelens, nauwelijks bewust geworden emotie, welke in de

bruidjes die hij zoo gaarne schilderde het sterkst wordt uitgezegd, zij is de bedeesdheid van Maris' eigen hart.' Ook Poortenaar spreekt van 'een aan de werkelijkheid ontheven schildering'. Als Arondeus ziet hij blijkbaar, al legt hij daarop minder nadruk, de tragiek van het laatste werk van den meester. Dat, waarvan hij niet kon scheiden, waarop hij altijd weer terugkwam, en dat steeds vager, verder af en raadselachtiger werd. 'Het niet bereiken van het ideaal, dat moet hem bij al zijn verbluffende kundigheid zwaar gedrukt hebben.' Maar in dit boekje zijn mensch en kunst veel positiever beschreven. De schrijver kan zijn beschouwing en zijn stijl daardoor niet altijd op het vereischte peil handhaven, dunkt me. 'Geen wonder, dat de man, die zocht te schilderen wat niet wordt uitgesproken, zich in zijn schuchterheid opsloot, en niets zoozeer vreesde als 'visite, "kennis maken", "bezoek" en zoo meer, dat in de "gewone" samenleving zoo wellevend is.' Het wonder is inderdaad nauwelijks groot genoeg om er melding van te maken, het doet zich voor bij tal van kunstenaars en geleerden.

De verdienste van dit geschrift is echter vooral, dat het op eenvoudige wijze (door banaliteiten als de bovenstaande eenigszins geschaad) vertelt van de levenswijze des meesters, met karakteristieke bijzonderheden over zijn atelier en de omgeving die hij schiep om daarin te kunnen werken, over zijn techniek als schilder en als etser. Deze bijzonderheden van technischen aard zijn niet zóó speciaal vakkundig om den leek te ontmoedigen, doch zakelijk en overtuigend genoeg om hem een inzicht te geven in het verband, dat bestaat tusschen streven en middelen. Een andere, niet minder groote verdienste is de waardeering, die de schrijver toont voor schilderijen uit elke periode van Matthijs Maris' leven, ook die, welke hij zelf later verwierp, of die Arondeus voorbijging, die, welke men nog genrestukken, landschappen of stadsgezichten kan noemen. Hij toont die waardeering o.a. door het verrukkelijke 'Waschdag' als frontespiece te doen reproduceeren.

Het deeltje, over dezen zelfden meester voor de Palet Serie door dr. H.E. van Gelder geschreven, is, naar ik verneem, een van de populairste geworden in die reeks. Het heeft dan ook den toon, die bij een dergelijk werk het sympathiekst aandoet, goed getroffen. De kennis van de feiten die mensch en werk kenmerken, is bij dezen schrijver in hooge mate aanwezig, hij weet ze niet slechts mee te deelen, maar te vertellen. Zijn relaas omtrent leven en ontwikkelingsgang van den dichterlijken schilder is geen bladzijde kunstgeschiedenis, het is een verhaal. Een warme liefde voor deze kunst ontbreekt ook aan de anderen niet, maar ze is hier het eenvoudigst geuit, de schrijver zelf blijft meer op den achtergrond. Weldadig doet ook aan de afwezigheid van het classificeeren en etiquetteeren,

dat zoo vele kunstbeschouwingen en in het bijzonder karakteristieken van kunstenaars ontsiert. Dit is een geestdrift, die zichzelf niet geluk meent te mogen wenschen met definities en kwalificaties, niet moeizaam en vermoeiend tracht zich rekenschap te geven, doch een rustige overtuiging rustig uitspreekt.

Ongeveer in denzelfden tijd, waarin het boek van dr. A.B. de Vries en dat van dr. F. van Thienen (het laatste in de Palet Serie) verschenen zijn, kwam in München uit: Eduard Plietzsch, Vermeer van Delft. Deze schrijver staat zeer critisch tegenover den grooten Delftschen schilder, wien hij het genie ontzegt. ‘Als inderdaad intuïtief erkennen, demonie en de gave van het visionnaire zien, kenteekenen van het genie zijn, dan mag men Johannes Vermeer beslist geen genie noemen.’ Ja, als... maar daar geloof ik niets van! De intuïtie, juist, maar niet alleen door een volmaakte techniek, die te leeren is, kan men de kleur en de sfeer in een schilderij tot zulk een hoogte van zuiverheid en sublieme rust opvoeren, de eigen, intuïtieve visie, ja het visionnaire zien, zijn daarvoor onontbeerlijk! De lyriek in Vermeer is er niet minder machtig en overtuigend om, heeft niet minder adem van eeuwigheid, als hij oogenschijnlijk en oppervlakkig gezien een realist is.

Tot zulk een negatie als die van Plietzsch - die eigenlijk den fijnen en gemoedelijken Pieter de Hoogh boven den Delftschen grootmeester stelt - komen noch De Vries, noch Van Thienen. Zij begeven zich niet in zulke algemeenheden, die tot een gevaarlijke en allicht ‘von oben herab’ schijnende begrenzing van de waarde kunnen voeren.

Beide werken, met warmte en talent geschreven, dragen het stempel van den kunsthistoricus. Toch is er een verschil. Dr. De Vries bespreekt vele werken der Delftsche tijdgenooten van Vermeer, en reproduceert deze. Hij wijdt ook veel aandacht aan den invloed van den meester op zijn tijdgenooten, schilders van genre en interieur, en illustreert zijn bevindingen met vele en welgekozen reproducties naar Metzu, Terborgh, Ochterveld en anderen. Ter inleiding tot het vroege werk geeft hij een korte beschouwing van den invloed, die Caravaggio en zijn school op de Utrechtenaars, zooals Ter Brugghen en Honthorst, en over hen heen op Vermeer hebben gehad, en die nog sterk spreekt in de groote figuurstukken (‘Christus in het huis van Martha en Maria’ en ‘Diana en haar gezellinnen’). Hij wijst ten slotte op de verslapping in Vermeer's latere werken, en reproduceert er enkele, waarvan de ‘allegorie op het Nieuwe Testament’ wel het minst aantrekkelijke is. Wat de karakteristiek van deze kunst betreft - en dit is toch wel een voornaam ding - heb ik slechts op deze voortreffelijke zinsnede te wijzen: ‘De herhaling van zijn motieven en het terugkeeren van steeds weer

dezelfde details duiden niet op een zekere armoede van geest, maar op een innerlijke relatie van den kunstenaar tot zijn onderwerpen, die voor hem symbolische beteekenis krijgen.'

In de beschouwing van dr. Van Thienen heeft mij vooral een weldoende originaliteit getroffen. De detailcritiek, waarin deze schrijver zich gaarne laat gaan, is vol van een eigen opmerkzaamheid, aparte en boeiend onder woorden gebrachte ontdekkingen. Deze ontdekkingen betreffen niet alleen de techniek, doch ook de bijzonderheden van een bijwerk, dat geen bijwerk meer is, maar onafscheidelijk deel van het harmonische geheel.

De wakkere observatie van dr. Van Thienen, die zoowel de groote kenmerken van de conceptie als de bijzakelijke bijzonderheden bestrijkt, leidt hier en daar tot nog andere ontdekkingen dan die van aesthetischen aard. Deze auteur is een gedegen kenner van het kostuum, en zijn opmerkingen over de kleeding der figuren dienen meer dan eens, om het tijdstip van ontstaan der schilderijen vast te stellen, hetgeen natuurlijk belangrijk is voor het nagaan der ontwikkeling des meesters.

Er is een punt, dat in de geschriften over Vermeer m.i. te zelden wordt belicht, en dat ik ter overweging zou willen geven aan hen, die zijn werk tegenover dat van De Hoogh bijvoorbeeld 'kunstmatig en gecultiveerd' noemen, er een openstaande, warme menschelijkheid aan zouden willen ontzeggen. Niet alleen een schilderij als het pas ontdekte 'De Emmausgangers' geeft hierop een afdoend antwoord. Er is, in de wedergave van de vrouwen op vele schilderijen van den meester, een zoo prachtige schroom, een zoo teeder voelen en eerbiedigen van de vrouwelijkheid of meisjesachtigheid in den blik, in de rust van het gelaat, in de sereniteit en de argeloosheid van figuren als 'het blauwe vrouwtje', 'het meisje op het schildersatelier', 'het meisjeskopje met den blauwen doek' (in het Mauritshuis), 'de paarlenweegster', 'het briefschrijfstertje' (Pierpont Morgan), het kind op de 'zangles', dat het mij voorkomt, alsof het mysterie van het vrouwelijke dezen grooten colorist en schilder van het licht niet minder, ofschoon anders, heeft gefascineerd, dan een Leonardo, toen hij zijn Mona Lisa schilderde.

Men kan zich nauwelijks een monografie van dezen aard denken, die niet tevens een zoo volledig mogelijke biografie was, hoewel er een tijd geweest is, dat men in zulke geschriften vaak vergeefs naar data en bijzonderheden zocht. In een geval als dat van Thijs Maris biedt de levensbeschrijving een boeiende lectuur op zichzelf: was dit leven al niet veel bewogen en avontuurlijk, het was dat van iemand, dien men een zonderling noemt. Bij figuren als Vermeer en George Hendrik Breitner is niet zoo veel te vertellen. Te opmerkelijker is het, dat dr. A. van Schendel zijn studie over den

laatstgenoemden schrijver begint met een karakterschets. Hij besluit deze overigens reeds op de tweede bladzijde met de waarschuwing (zoo zou men het kunnen noemen) dat deze levensgeschiedenis niets buitensporigs bevat. De eerste en belangrijkste levensbijzonderheid komt dan echter spoedig: het hartstochtelijk teekenen van den schooljongen, teekenen van illustraties bij Indianenverhalen, Walter Scott en Dickens. Het is misschien jammer, dat niet een paar van deze knappe en zeer romantische teekeningen en krabbels in het boek (deel der Palet Serie) gereproduceerd zijn, als begin van de overigens voortreffelijke reeks platen, ze zijn vooral curieus wegens het vertellende en romantische dezer vroegste uitingen van den schilder, die altijd bewonderaar van Charles Rochussen is gebleven.

Het boekje van dr. Van Schendel is gemakkelijk en aangenaam geschreven, en geeft wat het beloofde: de belangrijke feiten die op het kunstenaarschap van den meester betrekking hebben. Hij doet bijvoorbeeld uitkomen, dat Breitner met zijn eenvoudig klinkende uitlating: 'Ik zal de menschen schilderen op straat en in de huizen' een programma aankondigde dat in dien tijd nieuw en revolutionnair was. Een heldere en objectieve karakteristiek van de 'tachtigers' met wie Breitner tegelijk optrok tegen de conventie van dien tijd, volgt, en gaat vooraf aan de beschrijving van het werk in zijn verschillende fazen, een beschrijving die vol van begrip voor den mensch, zijn streven en zijn aandoeningen is. Zij heeft de groote verdienste van eerbied te wekken voor de geestkracht die dezen grooten schilder in staat heeft gesteld, zich telkens te herzien, te vernieuwen, de gevaren te herkennen, die zijn onstuimigheid bood, zijn geniale spontaneïteit te bedwingen en in zijn grootste periode het klassieke te bereiken. De schrijver besluit met den schilder van Amsterdam te eeren, wiens naam synoniem is met een zeker Amsterdam uit een nabij verleden. 'Het is het voorrecht van de groote enkelingen zóó in hun werk een suggestief beeld achter te laten dat aan geen ander dan aan hen alleen toebehoort.' Behalve vele der mooiste schilderijen zijn terecht enkele teekeningen gereproduceerd, waarvan de schoonheid misschien nog niet algemeen genoeg erkend is. De Sikkel te Antwerpen en Martinus Nijhoff te Den Haag hebben in dit jaar een werk uitgegeven van Prof. dr. A.H. Cornette over Petrus Paulus Rubens. De schrijver van dit boek begint met in zijn inleiding het werk van Rubens te schetsen als resultante van vele krachten, en dit noopt hem tot een overzicht van de eeuw, waarin de schilder geboren werd. Hij geeft aan, wat Rubens van anderen geleerd heeft, en in hoeverre hij ze corrigeerde, en komt tot het besluit dat het voor negen tienden door de kleur is, dat Rubens aan de Vlamingen het evangelie heeft gebracht. De kleur, die hem door Venetië was geopenbaard, door Giorgione, vooral door Titiaan.

Het zou mij moeilijk vallen, dit werk op den voet te volgen. Ik wil het slechts even aankondigen, als een zakelijke, diepgaande en hier en daar critische studie, van de hand van een kenner, dien men zelfs een specialist mag noemen op het gebied der kunst van Rubens, zijn tijdgenooten en volgers. Het is een uitvoeriger werk, - meer standaardwerk inderdaad - dan een der andere, en ruim geïllustreerd.

CORNELIS VETH

Elsschot, auteur en mensch
Willem Elsschot, De leeuwentemmer
N.V.P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam, z.j.; f 1.90, f 2.75

Indien wij geen rekening houden met Elsschot's neiging om bepaalde figuren opnieuw op te laten treden en bepaalde omstandigheden te laten continueeren in verschillende van zijn romans, indien wij dus de figuur Laarmans, in dit boek niet met name genoemd, doch klaarblijkelijk degene die het verhaal vertelt, zijn dochter Adèle, zijn schoonzoon Bennek, niet in verband brengen met hetgeen in andere werken van hen wordt verteld, dan is dit verhaal eenvoudig een novelle, waarin de verhouding van een grootvader tot zijn kleinzoon beschreven wordt.

Het verhaal ‘De Leeuwentemmer’ bevat dus een hoogst eenvoudig motief; een zoo eenvoudig, ja bijna afgezaagd gegeven, moet al op heel bijzondere, ‘Elsschottiaansche’ wijze behandeld worden, wil de lezer zich niet teleurgesteld voelen en het merkwaardige is, dat men na lezing inderdaad eenigszins teleurgesteld is. Is dat nu alles? Is dit Elsschot? vraagt men zich onwillekeurig af. De Elsschot van ‘Lijmen’, ja zelfs van de ‘mindere’ boeken ‘Pensioen’ en ‘Het Been’? De harde-zachte (vooral niet half-zachte), de cynischmenschlievende?

Dit gevoel van teleurstelling is echter wellicht te verklaren, doordat Elsschot ‘in zijn eigen motief gekropen’ is, meer nog dan in zijn andere boeken, die hoe sterk auto-biographisch dikwijls, nochtans een zeker objectief gegeven, een objectief verhaal of geobjectiveerd verhaal bevatten. Terwijl hij vroeger als medespeler zich toch van de andere rollen distantieerde en ze ‘zag’ optreden, speelt hij nu het spel mee als één der hoofdpersonen, het auto-biographisch element wordt sterker (de briefvorm verhoogt dezen indruk nog) en wij zijn overgestapt van de fictie, van het gephantaseerde in den kring van het beleefde, het ondervondene.

Deze overgang bevalt ons aanvankelijk niet, want de mensch Elsschot en zelfs diens verhouding tot zijn kleinzoon boezemt ons minder belang in dan de schrijver Elsschot en diens verhouding tot een gefingeerden kleinzoon. Het is onrechtvaardig en zelfs onredelijk

deze onderscheiding te maken, doch het blijft niettemin juist, dat een schrijver slechts een beperkte dosis eigen ervaring, d.w.z. onbewerkte eigen ervaring in zijn werk mag aanwenden (de hoeveelheid bewerkte ervaring mag oneindig, d.w.z. net zoo groot als de lengte van het boek zijn) en dat hij als mensch niet meer naar voren mag komen dan hem als auteur veroorloofd is. Wij kunnen Elsschot dus verwijten, dat hij zijn stof niet verwerkt heeft, ja zelfs, dat hij zijn stof niet heeft willen verwerken, een verwijt, dat, zuiver als kwestie van smaak, te sterker treft, omdat het al te natuurlijke motief deze verwerking juist zoo noodig heeft. In elk ander geval (bij wijze van spreken) had de schrijver in zijn motief mogen kruipen, doch juist niet in dit, aangezien de verhouding grootvader-kleinzoon geen andere mogelijkheden biedt dan de 'normale' en elke geringe afwijking als een geforceerde zienswijze beschouwd wordt. De behandeling, de Elsschottiaansche, verkrijgt zoodoende iets hybridisch: de eigen kijk krijgt ondanks, wellicht eerder nog ten gevolge van den auto-biographischen grondtoon iets gewilds, hetgeen afbreuk doet aan de uitwerking van den schrijver zoowel als aan de opvatting van den mensch. En toch, bij nader inzien, kan men niet zeggen, dat Elsschot in dit verhaal, dat geen verhaal is, zichzelf verloochent of zelfs maar aanmerkelijk 'slechter' is dan in zijn andere boeken. Vele observaties, vele definities zijn kostelijk, détails bijzonder goed geslaagd, personen levend, het gevoel voldoende ingehouden, zoodat het niet ontaardt in sentimentaliteit, de ironie menschelijk genoeg, zoodat ze niet misanthropisch wordt.

Typisch Elsschot, ook nu weer in zijn eigen taal, zijn verrassende beelden, zijn sympathieke levenshouding, waarbij de charme van den mensch de tekortkomingen van den schrijver doet vergeten (hoewel de schrijver zijn menschzijn niet tot dit doel zou mogen misbruiken).

En dus blijft dan ten slotte het ten aanzien van Elsschot voor mij merkwaardig raadsel bestaan: dat men begint allerlei aanmerkingen op zijn laatste werk te maken, een paar dagen later teederder gestemd raakt en ten slotte alles bij elkaar zonder uitzondering prijst, omdat men niets geheel kan verwerpen.

R. BLIJSTRA

Du Perrons laatste woord over Multatuli
De bewijzen uit het pak van Sjaalman. Nieuwe dokumenten betreffende de Havelaarzaak en Lebak. Uitg. door E. du Perron
A.A.M. Stols - Rijswijk Z.-H.; f 2.90, f 3.90

Men mag aannemen, dat niet alleen de plotselinge dood, die zelden een zo levend mensenleven afsneed, maar ook Du Perron zelf dit

boek als laatste in zijn Multatuli-reeks bedoelde. In die reeks: ‘De Man van Lebak’, ‘Multatuli, tweede pleidooi’ en de bijkomstigheid: ‘Multatuli en de Luizen’, had Du Perron zich opgeworpen als kampioen voor ‘den man van Lebak’, d.w.z. niet voor de literaire reputatie van den allang klassiek geworden Multatuli, maar voor de goede naam van den ambtenaar, die opkwam voor het ‘recht van den Javaan’ en tegen het onrecht, dat hemzelf daarom werd aangedaan. Dekker's dood ligt ruim een halve eeuw achter ons. Na al wat er in die jaren over zijn optreden gehoord en gelasterd, gejuicht en gejubeld was, leek nu wel de tijd gekomen en de afstand gewonnen voor een objectieve waardebepaling, voor een afrekening èn met zijn belagers èn met zijn aanbidders. Binnen enkele jaren tijds is dat inderdaad beproefd door twee schrijvers, die elkaar in eruditie en stijlkwaliteiten weinig toegaven: Saks en Du Perron, en die beiden het hun bereikbare materiaal met toewijding en scherpzinnigheid bestudeerd hebben en toch - met welk uiteenlopend resultaat! Hoe nauw blijkt het oordeel over een levend mens als Douwes Dekker ook na vijftig jaar nog bepaald door het temperament van den beoordelaar: enerzijds de dialectische nuchterheid van den flegmaticus Saks, anderzijds het critisch enthousiasme van den cholericus Du Perron, wien men nooit meer onrecht heeft gedaan dan toen men hem een nihilist en een cynicus noemde. De objectiviteit van Saks wortelde in de gedachte, dat het zoveel jaren na het drama van Lebak mogelijk moest zijn de feiten zonder vooroordeel te overzien, die van Du Perron in het verlangen Dekker èn tegenover zijn onnozele aanbidders èn tegenover zijn giftige verguizers te rechtvaardigen. Het werk van Saks kreeg daardoor het karakter van een - onvoltooide - beschouwelijke biografie, de reeks van Du Perron meer en meer - zie zijn tweede titel - van een pleidooi. Hij gaf zichzelf daarmee al de voor-, maar ook de nadelen van zijn temperament. De nadelen, om daarmee te beginnen, van een al te nadrukkelijk defensief, ook daar waar de aanvallers zijn goede wapens niet waard waren: het querulantisme moet men zijn onoverwinlijkheid gunnen. De voordelen schuilden vooral daarin, dat het temperament van Du Perron even strijdvaardig als geduldig was, dat in hem de hartstocht en de bekwaamheid van den polemist samengingen met die van den archivaris.

Dit laatste boek uit de reeks is naar het uiterlijk louter archiefwerk: een uitgave van de dokumenten uit het ‘pak van Sjaalman’, Dekker's dossier over de Lebakzaak, die van belang zijn voor de reconstructie van het conflict, begeleid door het voortgezet ‘pleidooi’ van den uitgever, pleidooi èn voor de zuiverheid van Dekker's bedoelingen en voor de juistheid van zijn voorstelling van zaken in de Max Havelaar. Wie dit boek kort na de 14e Mei in handen kreeg, beving allereerst

- zo ging het mij tenminste - de verscherpte bewustwording van wat Nederland verloren heeft in een tijd, waarin het mannen van de begaafdheid, de vitaliteit en het karakter van Du Perron zo moeilijk kan missen. Dan bij het lezen het ijle gevoel van: raakt dit ons nog, is dit niet overleefd, het onrecht dat meer dan tachtig jaar geleden aan de andere kant van de aarde een zekeren assistent-resident aangedaan is, moet ik om dit boek naar waarde te schatten me met den schrijver verdiepen in echtheid, zin en betekenis van al deze acten, notities, brieven, kattebelletjes? Het is alles zo ver en onwezenlijk geworden en zo verschoven in zijn proporties.

Maar bij het verder lezen wint de toon van dit boek het van ons mistroostig ongeduld, de toon, die ons suggereert: dit alles is overdacht en geschreven voor de grote catastrofe, maar daarna zou het er niet anders uitgezien hebben. De vasthoudendheid, waarmee hier onrecht onrecht genoemd is, onverschillig hoeveel water er daarna al naar de zee gelopen is, de spontane strijdlust die dat onrecht wekte in den man, die het uit vergeelde papieren voor zich opriep - weinig dingen hebben mij in deze tijd van 'Umwertung aller Werte', van beginselloos dansen om het gouden kalf der vernieuwing zo sterk het besef gegeven van wat er rotsvast en onwrikbaar in ons volk leeft.

In òns volk. Want laten we tegenover de nagedachtenis van Du Perron niet dezelfde fout begaan, die zo vaak tegenover dien anderen 'Franse' Hollander begaan is: tegenover Huet. Du Perron was, als Huet, een Hollander ondanks zichzelf, ondanks de harde noten, die de een zowel als de ander den Hollander graag te kraken gaf. Deze 'Indische jongen' van naar men zegt Franse herkomst, die als geen ander ons de atmosfeer van het Indische leven van binnenuit heeft doen kennen, was Hollander en werd het als het ware met den dag meer naarmate hij zich met zijn natuurlijke speurzin en historisch besef in onze cultuurgeschiedenis verdiepte. Niet dat hem dat zachtzinniger maakte tegenover Jan Lubbes, die hij voor een van de ellendigste burgermannetjes van Europa hield, integendeel, maar meer en meer zocht en vond hij zijn bondgenoten tegenover de Lubbessen in Holland zelf en in Holland's verleden.

Men vindt in dit boek van Du Perron alle kwaliteiten terug, die in vroeger werk van hem bewondering, instemming en ergernis hebben gewekt, zijn stijl, zijn karakter, zijn geest, zijn strijdlust, maar wat ons erin ontroerd en met weemoed vervult, dat is die koppige vasthoudendheid aan enkele menselijkheidswaarden, aan de gedachte dat recht recht en krom krom is, die hem tot bondgenoot en kampioen van andere even hartstochtelijk levende en 'recalcitrante' Hollanders maakte.

A. ROMEIN-VERSCHOOR

Menschen en hun beesten
Herman de Man, geiten
Ned. Keurboekerij N.V., Amsterdam; f 3.50, f 4.50

Herman de Man zette een cyclus op, die men in het veetelend, dierrijk Nederland eigenlijk al eerder had kunnen verwachten: Menschen en hun Beesten. Hij is begonnen met de Geiten. Als men de zaak op de keper beschouwt, had hij dit eerste boek net zoo goed Geiten en Bokken kunnen noemen, want al is de hoofdpersoon dan ook Geitemie, de dramatische rol van den bok in den roman is minstens even belangrijk als die van de Geit.

Deze Geitemie is een arm dagloonersmenschje, dat met haren vent en een hok vol kinderen van het leven niet al te veel kreeg. Maar zij wist er altijd de moed in te houden, overwegend, dat wie een geit op stal houdt, zich vooralsnog nergens over hoeft te beklagen. Als ze weduwe wordt, troost zij zich met haar eene troetelkind, het laat geboren Aagje, dat zij opdirkt en uitdost met al de verwoedheid eener vrouw, die immer te kort kwam, het kwaad humeur trotseerend der oudere jongens en meisjes en de booze tongen der buren. Aagje krijgt ook een bokkewagen en dit is uiteindelijk oorzaak van het verlies harer onschuld. Aagje was nu eenmaal over het paard (letterlijk over den bok) getild, de oude moeder had de gevolgen niet langer in haar macht. Aagje verdwijnt heel vroeg uit haar gezicht, om een ‘rijken jongen’ te volgen naar het onbestemde. Tenslotte vinden moeder en dochter elkaar terug, als Agatha in een deftig huis zit in Den Haag en Geitemie er voor Mama moet spelen. Het gaat in het verhaal allengs ongeloofwaardiger toe. Het is al zeldzaam genoeg, dat de arme Geitemie tot tweemaal toe uit de loterij trekt, maar wanneer zij naderhand als Mama een geit gaat houden in een stadstuintje van de Princessegracht, geven wij het op iets aannemelijks te willen zoeken in dit speelsche verdichtsel.

Tegen al wat men er op aanmerken mag, staat toch altijd de bekoorlijkheid van De Man's vondsten, zijn sierlijk afgewerkte details, zijn vindingrijkheid, zijn humor. Hij weet iets van de natuur der geit in zijn hoofdfiguur te leggen en een nauw verband te scheppen tusschen zijn ‘menschen en hun beesten’ en daar was het hem ditmaal blijkbaar uitsluitend om te doen.

C.J. KELK

Hollandsche scheepvaart
Jan de Hartog, Holland's glorie
N.V. Uitgeversmaatschappij ‘Elsevier’, Amsterdam; f 3.50, f 4.50

Ziezoo, daar hebben wij dan eindelijk de Hollandsche zeeroman. Het boek over het zeemansleven. Ik weet het wel, er zijn al meer

romans over de scheepvaart verschenen den laatsten tijd. Daar is De Geus geweest en Van der Geest en nog enkelen, die ik mij op slag niet herinner. Zij hadden veel verdienstelijks, maar het was toch nog niet wat het wezen moest. In deze boeken was de entourage, het schip en de zee, meer toeval dan noodzakelijkheid. De ontwikkeling der karakters in die werken had zich evengoed aan wal kunnen voltrekken en wat hen vooral ontbrak, dat was ruimte, het groote gebaar. De Hartog's moderne voorgangers vertelden van de kibbelarijtjes op de stookplaat, van avonturen in de havens, van meer of minder slecht eten en meer of minder vriendelijke officieren. Maar daarmee is het hen nog niet gelukt het essentiëele van het leven der zeelieden op papier duidelijk te maken, zooals Speenhof dat in een enkel vers kon doen en Slauerhoff van een geheel ander standpunt uit, eveneens.

De Hartog's boek echter staat en valt met zijn onderwerp, de zeesleepvaart. En het staat, dat verzeker ik u. Deze schrijver heeft het oog gevestigd gehouden op de groote lijn en heeft die nergens bedolven onder de persoonlijke wederwaardigheden van zijn individuën. En toch wordt ons een groote reeks van menschen voorgeleid. Bemanningen, vrouwen, reeders, zij duiken heel reëel en levend uit deze groote roman op, maar hoe raak ook, zij zijn en blijven wat zij wezen moeten, onderdeelen van het groote geheel, de sleepvaart. Deze schrijver verliest zich niet in kleinigheden en zijn boek Holland's Glorie is inderdaad een bijdrage geworden tot de glorie van Holland, op zee en op papier.

Wanneer men Jan de Hartog gaat vergelijken met buitenlandsche zeeschrijvers, dan denkt men bijvoorbeeld aan Richard Hughes met zijn ‘In Hazard’. De Hartog is minder geserreerd als Hughes, hij is uitvoeriger, minder toegespitst, maar hij heeft het voordeel minder met technische termen te werken, zoodat zijn werk voor den leek volkomen te volgen is, terwijl hij toch een volkomen ter zake kundige indruk maakt. De tweede schrijver waar wij in dit verband aan denken is Joseph Conrad. Ongetwijfeld is Conrad in zijn beste momenten, ‘The Nigger of the Narcissus’, ‘The Shadowline’, grooter, maar de Hartog is nuchterder dan deze wel zeer romantische en soms een erg gewrongen Engelsch schrijvende Pool. Bezwaren tegen dit boek? Och, er zijn er misschien wel. De stijl en de toon der brieven is wat onnatuurlijk, van tijd tot tijd stuiten wij op wat te veel brani, maar wat geeft dat naast zooveel goeds?

Een aardig onderdeel, waar even de aandacht op gevestigd moet worden, dat zijn de runnersrijmpjes, die als motto voor ieder hoofdstuk staan. Sedert de zeilvaart voor het grootste deel ter ziele is, waren de liedjes bij het werk, de z.g. ‘shanties’, alleen nog maar in verzamelingen van volkspoëzie te vinden. De Hartog laat ons

hier echter zien dat er tegenwoordig nog steeds van dergelijke rijmen bestaan en ontstaan. Dat is een aardig iets en dat hij ze met zijn roman mee heeft laten drukken is een goed ding.

CLARA EGGINK

De Nederlandsche Renaissance
Onze Renaissance in proza. Bloemlezing uit geschriften van de 16e en 17e eeuw, door prof. dr. G.S. Overdiep (encyclopaedie in monografieën) Amsterdam, Wereldbibliotheek; f 2.25, f 3.-

Wie zich in deze met veel zorg en inzicht gekozen prozafragmenten uit den tijd der vorming en opbloei van de Nederlandsche natie verdiept, vindt daarin voortdurend uitingen, die de uitdrukking zijn van de geestesgesteldheid van ons volk, zooals die zich in zijn geschiedenis gevormd heeft en in zijn geschriften overgeleverd is. Een zelfherkenning van aard en denkwijze, ons vertrouwd en verwant, in gedachten die door de eeuwen heen tot ons spreken en door ons als geestelijk eigendom beschouwd, voortleven in onze tradities en beginselen, rechten en overtuigingen, levenshouding en -vormen, een geestelijk leven van sterk en onmiskenbaar eigen stempel en karakter, voortlevend en bewaard niet bij de sterkst bewusten alleen maar ook terug te vinden en van kracht bij hen die meer onbewust aan het geestelijk volkseigendom deel hebben.

In een korte en kloeke inleiding wijst Prof. Overdiep op het nationale karakter der Renaissance in ons land. De samensteller vat het begrip hier in zijn ruimsten zin op, en daar de geestesgesteldheid, die zich hier door eigen lot en strijd uit de Europeesche geestesstrekkingen naar eigen aard en karakter vormde, de fundamenten heeft gelegd ook voor het geheele godsdienstige en staatkundige leven en de cultuur in al hare vormen doordrong, kan men hem niet anders dan gelijk geven, dat hij het verschijnsel zoo universeel opvat. Wij dienen het immers alles met elkaar in verband te zien, de kerkhervorming, de vrijheidsstrijd, de staatsvorming, de door het Humanisme geïnspireerde en in den volksaard weerklank vindende beginselen, welke den grondslag der samenleving hier te lande zijn geworden, de kristallisatie van de taal en de opbloei der kunst.

Uit vele dezer stukken, geschreven tijdens den geestelijken en materieelen opbouw der natie, spreekt een fier zelfbewustzijn, door een klare zelfkennis die niet blind is voor eigen gebreken en eigenaardigheden in evenwicht gehouden. Hoort die karakteristiek van den Nederlander in de Tweespraeck der Nederduytsche letterkonst, uit het historische jaar 1584. Roemer vraagt zich af, of de Hollander wel de fijne puntjes der rede- en stijlkunde in zijn ongeslepen taal

zal kunnen leeren, maar Gedeon antwoordt met deze karakteristiek: ‘Waaran zoudt gebreken? om datse “botte Hollanders” worden genoemt? daar ze toch in hun kloek bedrijf geen ander volkeren en wijken?

R. Bylo! dats hooggeblazen!

G. Ist min als waarheid? vindmen ook eenig land dat zo ryk is van wel bezeilde en toegeruste schepen, van getrouwe schippers en rapse bootsluy? Vindmen ook volk die van hun land, zo ten aldervorderlijksten konnen het not trecken, als onze Hollanders doen? zo datter niet een voet lands ongebout blijft. Ist hoog? men bezaid het met de nutbaarste vruchten. Ist laag? men waeyd het, hetselfde met molens ende sluyzen van 't water ontledigende. Ist zandig, doch niet zeer bergig? men haalter tzand af, voertet voor ballast uyt den lande, tland komt te nut. Ist ook duynigt? t' Werd met knynen in menigte bezet. Ist zeer klaiich? men bakter steen af. Ist dor of venig? men verdelft het, of haalter de turf onder uyt; vant verloren voorland wintmen ried om de huizen te decken. Op onvruchtbare waarden vischtmen 't nietige wier, om mettet zelve (dat uyter zee komt) het land (dat de zee met gewelt ontnomen is) tegen d'anslaande golven der zee te wapenen: ende alzo het klein landeken den inwoonders niet al voeden mag, zwerft een groot deel der zelver met houten huyzen in zee, om den haring te verlacken, hen ende al hun naburen tot voedsel. De menichte van haar wel behoude steden op kleinen plaatse, haar redelyke landrechten, ende het overgroot getal van volk, dat hier after de dyken weeldelyk leeft, betonen haar goede en wel geschikte burgerlyke regeering zo, dat men niet t'onrecht zeid, het waren geen narren die Holland bedykt hebben. Met koopmanschap ende Ambachten wykenze niemand, tsy Oost, West, Zuyen en Noorden, op zo veel verscheyden landen en havenen, ende met zo menigerley waren handelende, datse in t'selve alle landen an de zee gelegen, in de veelheyd teboven gaan, alzo zy ook in verscheyden handwerken uytmunten: het vlas, de henp, ende wol, word hen uyt ander landen toegevoerd, om verwrocht ende dikwils ter zelver plaatzen weergevoert te worden: hun lakens na Spanien, ende 't lynwaat na Oosten: Komende ande krygshandeling, die hen van naturen vreemd is, heeft de Spanjaard verzocht (= beproefd) watse in zulx ter nood vermogen; waarom zou men zulk een volk niet ook konen leren wèlspreken ende Redenkavelen?’ Ook de Korte Beschrijving der Nederlanden uit de tweede helft van de 16e eeuw bevat merkwaardige typeeringen van het volkskarakter: ‘De Nederlanders zijn van nature koel en getempert in al het gene, dat zy ter hand slaen, gebruyken voorzigtelyk de fortune, zoo wanneer zy haer opoffert (zich aanbiedt, de fortuin nl.) en nae den loop vande weireld, zonder dat zy hun, 't zy in voorspoed ofte

tegenspoet zeer ontzetten ofte veranderen. Van Hooveirdigheyd en nydigheyd laten zij hun niet ligtelyk overwinnen; dat maekt hun Borgerlyk, vriendelyk, openhertig en blygeestig in alle Gezelschappen. Maer vromelyk zyn zy wat spottende, en schieten den anderen geirn wat toe, waerin zy soms de maete te buyten gaen, en geen ofte kleyn respect draegen.' Verscheidene der hier bij fragmenten opgenomen stukken zijn geschreven tot opbouw, en ter verdediging van de taal, die als landstaal dan nog jong en in opkomst is. Zij leveren bouwstoffen voor de taal en de natie. Zoo zijn er de rede die de Leidsche secretaris Jan van Hout over poëzie en rethorica hield voor hen 'die hem inde nieuwe Universiteit der Stad Leyden ouffenende zijn inde Latijnsche of Nederduitsche poezieën', de al genoemde Tweespraeck met Coornherts voorrede, Breeroo's brief aan de kamer De Eglentier, Hoofts rede over de Waerdicheyt der poëzie en Vondels Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste uit het midden der eeuw. Met de opkomst van poëzie en drama zien wij samengaan een doeltreffend gebruik van het proza, voor nationale doeleinden, ook ter verdediging en propageering der volkstaal. Het proza der Renaissance draagt bij uitstek een nationaal karakter. De zuivering der taal stond daarbij bijzonder op den voorgrond, en de zorg voor het zuiver gebruik der taal, zooals die toen bij zoovele schrijvers bleek te bestaan, diende thans allen die de taal in het openbaar gebruiken tot voorbeeld te strekken. Met name in de kranten is verbetering en zorgvuldiger gebruik van de taal hard noodig, maar ook in vele andere geschriften (wij herinneren, onder zoovele andere fouten, aan het onjuist gebruik van 'instelling' voor 'opvatting' en van 'verhoudingen' voor 'toestanden', zonder gedachte aan betrekkingen tusschen verschillende zaken. Hiermee doorgaande, zouden wij straks dit nummer geheel kunnen vullen). Men neme de waarschuwingen onzer groote voorgangers van voor tweeëneenhalve eeuw ter harte.

Voorts zijn er nog de geschriften over de kerk en die over de staatkunde, en eindelijk de geschiedschrijving, met Hooft aan de spits. Onder de fragmenten over de staatkunde zijn bovenal te bewonderen die van Hugo de Groot, die een der vaderen van het Nederlandsche denken mag heeten. Van hem is hier een en ander opgenomen uit het Latynsch geschrift, veel later pas vertaald, over de Renaissance met een vergelijking bij de klassieke oudheid, Parallelon Rerum publicarum, en het Tractaet vande Oudthyt vande Batavische nu Hollandsche Republique (1610). Dit laatste bevat een merkwaardig helder samenvattende beschrijving van de oorzaken van den vrijheidsoorlog tegen Spanje. Wij vinden daarin ook een merkwaardige bespiegeling over de regeeringsvormen, welke niet voor elk land aan dezelfde voorwaarden kunnen voldoen. 'Noch-

tans zoo wij dese manier van regieringen prysen, soo en willen wy dien niet te cort spreeken, die een andere gebruyken. Want men moet bekennen, dat alle dink niet alle luyden en past, jae datter veel volkeren zyn die beter dienen gestelt onder een absolute Coninklijke macht, als gelaten aen haer eygen vrijheidt.' Andere vormen voor andere landen: 'Degenen die naerstelyck ingesien hebben de verscheyden natueren ende manieren van natien, hebben aengemerkt dat de volken leggende aen 't Noorden, ende insonderheyt naest de zeekust, onder dewelken wy zyn, afkeerig zyn van 't absoluyt gebiedt van éen alleen, ende meerder lust hebben in hare vryheyt.' Ook waarschuwt hij tegen verandering der wetten die in den volksbodem hun oorsprong en wortels hebben: 'alsoo de wetten, so wel als de planten, tijdt van noode hebben, om haer wortelen vast te maken, ende daerentegen soo men de selve dikmale vervoert, haer cracht ende sterkte komt te verdwijnen. Hieromme syn wy seer gehouden aen onse voorouders, die ons hebben naegelaten een regieringe in haer selve seer goedt, ende met onse nature ende manier van leven sonderling wel accorderende, hebbende deselve by oorloch weder gecregen ende by tijde van vrede wel bewaert.'

Belangwekkend zou het zijn, naast deze uitnemende bloemlezing uit de vaderlandsche geschriften uit den tijd van opkomst der natie eenzelfde uit de negentiende eeuw te zien samengesteld, uit geschriften van ofschoon niet allereerst als schrijvers vermaarde toch als prozaisten ten zeerste te waardeeren auteurs als o.a. Thorbecke, Groen van Prinsterer, Kuyper, Quack, Bolland, Fruin. Evenals hier zou ook daaruit blijken, hoe de taal door onze geschiedschrijvers, staatslieden en wijsgeeren als een nationaal instrument is gehanteerd.

ANTHONIE DONKER

Friesche romans
R. Brolsma, Menschen tusschen wad en wouden
H.P. Leopold's Uitg. Mij. N.V. 's Gravenhage; f 2.50, f 3.50

Deze boerenroman verscheen oorspronkelijk in het Friesch onder den titel 'It Heechhôf'. Hij speelt zich af in de omgeving van Dokkum, op een kleine melkboerderij: de Heechhoeve, Jan Brúnja's oude behuizinge.

De boerenroman is in de Nederlandsche letterkunde ruim vertegenwoordigd. Het 'genre' volgt, wat dat betreft, waarschijnlijk op dat van den binnenhuisroman, maar is, gelukkig, nog niet zoo gevangen in het diepe spoor van veelvuldig begane paden, al vindt men ook bij de beoefenaars van den boerenroman epigonen bij de vleet.

Vele boerenromans zijn bovendien verkapte binnenkamergeschiedenissen en als zoodanig weer romans van het burgergezin; de lot-

gevallen van dat gezin staan nog altijd in de bijzondere aandacht van groote scharen lezers. Voor die gelegenheid bewegen de personen zich in werkplunje op voorvaderlijken, al of niet met hypotheken bezwaarden grond, of op gehuurde plaatsen. Hoofdzaak blijft ook dán de intrige, die zich beweegt van voordeur tot bedstêe.

Brolsma's boek behoort tot de goede exempelen van den boerenroman. In tegenstelling tot wat Theun de Vries deed in Stiefmoeder Aarde, heeft Brolsma de royale consequentie getrokken, ook geen verbasterd stads-Friesch te gebruiken of een soort dialect, dat voor den niet-Fries verstaanbaar is. Hij heeft zijn roman in het Nederlandsch vertaald, of herschreven, en uit het resultaat blijkt, dat het niet noodig is, in een boerenroman een gearchaïseerde taal of dialect als hulpmiddel te gebruiken, al vrees ik, dat vele lezers smullen van smeuïge, of harde, of bitse boerentaal, waarin dus deze menschen tusschen wad en wouden hen zullen teleurstellen.

De intrige is eenvoudig; de gebeurtenissen beperken zich hoofdzakelijk tot den gang van zaken in het boerenbedrijf, namelijk tot het leven van een zwoegenden melkboer en tot de zeden en gewoonten in het land waar hij woont.

De intrige bepaalt zich tot den ondergang van Jan Brúnja, die de oude plaats verlaten moet omdat hem een hypotheek is opgezegd en tot de geschiedenis van Jan Brúnja's dochter Richt en haar liefde voor Bokke, een boerenzoon, dien zij eerst verstoot, maar tenslotte opnieuw vindt, als Richt zich bewust is geworden wat het beteekent tot den boerenstand te behooren.

Een nieuw specimen van een bekend genre is veelal in het nadeel tegenover werken van vroeger datum. Ook de roman van Ger Griever, die den ietwat pathetischen titel draagt ‘Zorg om den jongen’ en waarin de kleine boer uit het Groninger land zeer goed wordt beschreven, is vrijwel niet opgemerkt en het zou mij niet verwonderen, wanneer eenzelfde lot beschoren was aan Brolsma's Menschen tusschen wad en wouden. Het is geen ‘sprekende’ roman, - hij is niet zoo indringend geschreven dat je hem niet vergeten kunt; de stijl is tamelijk vlak, hoewel verzorgd en ook de conceptie biedt geen bijzondere aantrekkelijkheden. Het is een bescheiden roman, dien echter met kennis van zaken werd uitgewerkt; hij lijdt niet aan ongemotiveerde pretenties, waardoor de intrinsiek-dramatische kracht en draagwijdte van het gegeven geweld zou zijn aangedaan. Het is niet een roman van groote allure, niet bijzonder intelligent en evenmin bijzonder aandoenlijk; het is een bescheiden werkstuk, dat in zijn soort echter zeker geslaagd mag worden genoemd. Niet overladen of overdreven, evenmin leeg of nietszeggend; een royale teekening tegen een royalen achtergrond en derhalve een verhaal, dat als tegenhanger kan dienen van diverse

zoetelijke of volkomen kleurlooze boerengeschiedenissen, die wij in evenveel omvangrijke romans krijgen opgediend. Men vindt er een uitstekende beschrijving van deze Friesche streken in en een even goede typeering van den daar levenden boer.

JOHAN VAN DER WOUDE

R. Brolsma, groun en minsken
Brandenburgh & Co., Snits (Sneek); f 3.90, luxe f 7.90

Overwegend belangrijk schijnt voor de thans ontstaande Friese literaire kunst (d.w.z. die sinds de vorige oorlog) de vraag, of deze kunst zal zijn i d i o o m bewust of i n h o u d s -bewust. Totnogtoe heeft men steeds sterk de indruk, dat het idioom overheerst, d.w.z. idioom genomen in zijn ruimste, zelfs volkspsychologische zin. Het bewustzijn van het bezit ener eigen taal heeft bij de Friese kunstenaars blijkbaar meer en meer de uitsluitende neiging doen geboren worden, om deze taal tot op haar beste en gaafste bruikbaarheid af te stemmen; en daar deze taal principaal gebonden is aan een nogal statische boerenstand, wordt de Friese literatuur in de eerste plaats de uitdrukking van de geest en denkwijze van die boerenstand, voor zover die in het taaleigen is vastgelegd. Dat is een kracht en een belemmering; een kracht, omdat de kunstenaar onmiddellijk put uit de levende rijkdommen van het gesproken woord; een verschijnsel, dat in de Nederlandse literaire kunst bijna al uitzonderingsgeval is, wanneer men de sfeer van de z.g. streekromans, die in hoofdzaak op de volkstaal schijnen afgestemd, uitzondert. Een belemmering wordt deze kracht, wanneer zij in zichzelf besloten blijft, en de kunstenaar zich, door zijn verliefdheid op een bepaald volkseigen, nolens volens niet tot een wijder cultuurniveau kan verheffen. Hij loopt dan het gevaar, dat het statische karakter, dat hij tekent, zich meester maakt van zijn gehele talent, dat toch slechts bij het beweeglijke baat kan hebben. Hij verankert zich in een bepaalde bodem, door voor de hand liggende verwantschappen of sympathieën gedreven; en zijn verankering wordt er een van die aard, dat hij ze alras niet meer gevoelt als een inspiratie, maar als een makkelijk ruggesteuntje, dat hem langzaam tot de reactionnaire instelling brengt, dat alleen dit statische waarde heeft; dat hem, kortom, in bewuste of onbewuste oppositie brengt met wat nieuw, dynamisch en van vooruitstrevend karakter is.

De laatste roman van R. Brolsma, ‘Groun en minsken’ is een voortreffelijk voorbeeld van een statische idoom-kunst, die alle deugden en beproefde kwaliteiten heeft van het genre. Dit sta voorop. Brolsma is een kunstenaar van ongewoon formaat onder de Friese broeders; een kunstenaar, die zijn vak verstaat, en die grote en

eenvoudige dingen kan zeggen, niet, omdat hij de kwasi-volkse loslippigheid van den ‘inheemsen’ auteur bezit, maar omdat hij een geraffineerd artist is, zich uitmuntend bewust van de waarde en zwaartekracht van haast elk woord, dat hij neerschrijft. Doch men ontkomt niet aan de indruk, - en vandaar mijn kwalificatie van idioom-kunst - dat Brolsma zich in zekere zin het taal-eigen tot ruggesteun heeft gekozen. Het schijnt hem gemakkelijker te zijn, in zorgzaam verantwoord detail na detail het leven zijner personages af te beelden, dan zich af te vragen (wat voor den r o m a n schrijver toch een eerste eis hoort te zijn), welke innerlijke logica, welke psychologische en menselijke motivering de structuur van zijn werk behoorde te dragen, en zich derhalve in de eerste plaats om die inwendige bouw en g r o e i te bekommeren. Zijn roman is daarom ook eigenlijk nooit een roman, ook al worden er mensen geboren, al groeien ze op, al sterven ze, al is er een verschuiving in de tijd; de idoom-bewuste kunstenaar brengt het niet verder dan tot een soort b o v e n b o u w ; hij bereikt zijn diepte niet door te bewijzen, dat hij 's mensen evolutie van binnenuit verstaat, maar door allerlei kleine, knappe, om niet te zeggen geniaal juiste o b s e r v a t i e s van de buitenkant. Doch dit blijkt niet genoeg, om het statische, dat taal en onderwerp bindt, te doorbreken, om ons uit het naturalistische in het waarachtig realistische te verheffen, dat realistische, dat niet slechts de trekken der werkelijkheid, maar ook haar zielsbeweging en onvervangbaar evolutie-karakter bezit. Door dit gemis aan innerlijke blik, aan scheppend dóorzicht, is ‘Groun en minsken’ geen perspectief-schilderij, maar een tweedimensionale wanddecoratie geworden, met alle schoonheid en breedte van het genre. Het zijn ‘beelden uit het leven’, waarvoor men blijft staan, bekoord en dikwijls gefascineerd, knikkend van ‘ja juist, zo is het’. Observatie, detailkunst, fraaie stukjes werkelijkheid... maar van een zekere versteende duidelijkheid, een in laatste instantie wederkerende eentonigheid. Komaan, wij kennen ze nu wel, de kleine Friese boeren, die zo graag ‘koning op eigen erf’ zijn, en die toch zo'n ellendige en afmattende strijd met de moederaarde moeten voeren, wij kennen ze, deze klein-kapitalisten met hun bezits-psychose, hun aandoenlijkheid, hun deugden en gebreken. Het is, in onze tijd, waarlijk niet meer voldoende, om ons hun bestaan, hun stugge liefde, hun wroeten en zwoegen, hun verhouding tot de rest van het dorp, tot hun meerderen en minderen, tot hun vrouw en kroost met onvermoeibare kroniekmatigheid te registreren. Wij willen weten, waaróm ze zo werden, en wij willen weten waar hun weg heen leidt; wij willen niet slechts de bizonderheden van hun bestaan leren kennen, wij wensen te vernemen, hoe het evoluëerde, hoe het beïnvloed werd door wijdere golfbewegingen

(bij Brolsma hier en daar summier en uiterst voorzichtig gesuggereerd, maar nauwelijks als drijfkracht begrepen, ook niet der zielsmaterie); wij willen vernemen, of zich in deze bezitshonger, deze heroïsche strijd op een klein stukje grond soms nog meer verbergt, van welke menselijke en maatschappelijke factoren de ingekeerde en noeste reacties dezer armzalige 'koningen' afhangen.

'Groun en minsken' laat ons daaromtrent volslagen in het duister. Het sociale motief, dat Brolsma eertijds zeker bewees te bezitten, is hier verschrompeld tot een nauwelijks herkenbaar rudiment; en de schrijver Brolsma kon toch zeer zeker weten, dat het sociale motief in een land van boeren en arbeiders als het oude Friesland steeds dwingender en onafwijsbaar de verklarende beweegreden zal blijken te zijn voor wat hier als 'aangeboren eigenschappen' wordt voorgesteld. Naar den duivel met de 'aangeboren eigenschappen' van den boer! Toon ons, kunstenaar van het boerenvolk, waar die eigenschappen vandaan komen, toon ons hun wijdere relaties en toon ons hun enting met nieuwe hoedanigheden en streven... dàn pas hebt gij de roman geschreven van uw volk en uw land. Liefde en uitbuiting van het idioom zijn niet voldoende. Overwin het idioom, door het zijn plaats te geven, die het toekomt, maar bouw er geen kunstwerken op, die tegen de eeuwen bestand moeten zijn. Neem de sprong uit het detail-naturalisme naar dat realisme, dat een verschijnsel niet slechts aan de oppervlakte bestudeert; graaf naar de wortels, naar de onderstromen, die het 'bloed' voeden; dan overwint gij tevens de verbrokkeling in episoden, dan hebt ge het bindend organon gevonden, dat uw meesterlijke copiëerlust des dagelijksen leven uit haar beperking en indamming zal bevrijden; en dan, maar ook pas dan, kunt gij als kunstenaar uw land de dienst bewijzen, die het van u verwacht en die het eisen mag van hen, die daarvoor als R. Brolsma de talenten ontvingen!

THEUN DE VRIES

Herzien, herdenken
Keurbundel uit Speenhoff
De beste gedichten van Speenhoff, uitgezocht en ingeleid door J. Greshoff

's-Gravenhage, L.J.C. Boucher; f 1.90

Van Speenhoff waren ons twee dingen beloofd: Greshoffs bloemlezing uit zijn werken en de Memoires. De eerste is er. Van de laatste hebben wij nog niets anders gezien dan een aantal sappige artikelen in Groot Nederland en de sedert overleden Groene Amsterdammer, gewijd aan personen met wie Speenhoff in zijn veelbewogen leven in contact is geweest. Wij blijven dus wachten op de geschiedenis van dezen merkwaardigen man in wien ons volks-

leven van vóór den oorlog - die van 1914 - vorm en uiting vond. Volk, dat wil bij Speenhoff zeggen, stadsvolk. Van boeren, visschers en folklore had hij geen verstand, maar den kleinen winkelier, den bootwerker, de koffiepiksters, den stukadoor en de kantoorklerken kende hij door en door en het zal zijn eeuwige verdienste zijn hun kleine levens, hun pleziertjes en hun narigheden, hun idealen en hun vulgariteit in hun eigen taal - een taal, die eigenlijk alweer gestorven is - bezongen te hebben.

Want hierin ligt - dunkt ons - Speenhoff's beteekenis, dat hij de eigen taal van ons volk sprak en deze door zijn dichterschap verdiepte en verinnerlijkte. Dit kon hij, omdat hij die volkstaal tot op den grond kon peilen, er al hare uithoeken (haar burgerlijke, quasi deftige beeldspraak b.v.) van kende en met haar klank vertrouwd was. Vandaar zijn precieze en rake uitdrukkingen, op het eerste gezicht misschien bizar en gezocht lijkend, die echter bij nadere beschouwing juist het karakteristieke van een mensch of van een gebeurtenis weergeven met zulk een scherpte, dat het beeld onvergetelijk in het bewustzijn van den ontvankelijken lezer gegrift staat. De voorbeelden liggen voor het grijpen: ‘Meides houdt elkander vast, anders krijg je nog maar last van dat kietelende kietelkapiteintje. Ga niet met die linkerd mee, naar zijn stiekeme café, om te koekeloeren achter een gordijntje.’ Daar zien wij ineens den dronken zeeman, de pet achter op het roode hoofd, met breede gebaren over den ‘Dijk’ waggelend, terwijl de fabrieksmeiden, arm in arm voortslierend, gillend wegstuiven.

Wij zien ook de bleeke, bezorgde en kwetsbare Arie achter zijn ‘kouwe koffie’ in de melksalon zitten, terwijl zijn meisje lachend met een ‘stukadoor en al zijn centen er vandoor’ ging.

Wij kennen en begrijpen den man, die ‘een leven als een hond geleid’ had en nu zijn ‘goedgezinde meid’ heeft als een onverdiend en nooit verwacht geschenk des hemels; de moeder wier zoon in den nor zit en die nu een vrouw ‘met voortgang in der lijf’ aan dien zoon aanbeveelt, zoodra hij ontslagen zal zijn: ‘Marie, je weet wel met die tande’ en 't meisje, dat ‘op een avond zoomaar mee liep.’ Speenhoff kende dit volk en had het lief, maar stond er juist ver genoeg boven om den afstand te kunnen nemen, die voor den dichter noodzakelijk is. Natuurlijk was hij er wel eens naast en klonk de toon soms geforceerd, sentimenteel en een enkele keer valsch. Maar hoeveel preciesheid en zuiverheid staat daar niet tegenover! Speenhoff is een contemplatieve, practisch-wijsgeerig geaarde, zichzelf gelijkblijvende figuur. Vandaar dat hij nooit geworden is, waartoe zijn techniek en vindingrijkheid hem leek te bestemmen: een politiek dichter. Hij was er te realistisch voor. Noch Kuyper, noch de socialistische beweging kon den dichter werkelijk in be-

weging brengen. Wat hij over politiek schreef, bleef rijmelarij.

Hij was door en door Hollandsch en onherhaalbaar. In ons land heeft niemand zijn werk zelfs maar kunnen benaderen.

De jonge Speenhoff was kind van zijn tijd. Zijn werk roept de rappe teekeningen van Toulouse-Lautrec en Isaac Israëls op. Een navolger is hij nooit geweest. Noch van Béranger, die minder volksch, en meer romantisch amoureus geaard was, noch van Bierbaum en zijn kring, die geheel van eigen hoogte uit de wereld beschouwden, maar niet tot het volk afdaalden.

Greshoff heeft goed gekozen. De weinig bekende brief van de slechte meid over het afbreken van de Zandstraat, ontbreekt niet. Wij voor ons missen ‘Dorussie, Lotje, De Bruggewachter en de Bergsche Plas’. Maar dit is een zaak van persoonlijke voorkeur. Het feit, dat het latere werk van Speenhoff niet geheel uitgegeven is, heeft Greshoff belet een paar van de allerbeste versjes op te nemen, waaronder de ‘Minnezang tusschen 'n Wijsgeer en 'n Fabrieksmeid’ met het zoete refrein ‘Kind ik hou van jou’, onvergetelijk voor wie het ooit van den dichter en zijn vrouw heeft gehoord. Wij citeeren het hier, daartoe door Speenhoff zelven in staat gesteld.

	Al ben ik maar 'n burgermeid
(Hij)	Kind ik hou van jou
	Toch sta ik op m'n eerlijkheid
(Hij)	Kind ik hou van jou
	Ik scheld niet en heb nooit gevit
	Ik lieg niet als ik naast je zit
	Ik meen 't als ik voor je bid
(Hij)	Kind ik hou van jou.
	Al kook ik uit geen keukenboek
(Hij)	Kind ik hou van jou
	Al weet ik niets van Fransche koek
(Hij)	Kind ik hou van jou
	Mijn bruine boontjes zijn zoo fijn
	Ze konden soms wat gaarder zijn
	Ze smaken best met wat azijn
(Hij)	Kind ik hou van jou.
	Ik heb geen ondergoed met kant
(Hij)	Kind ik hou van jou

	Geen gouwe ringen aan mijn hand
(Hij)	Kind ik hou van jou
	Ik doe geen poeier op m'n koon

Ik ben geen zij en bont gewoon
Maar ik ben zindelijk en schoon
(Hij) Kind ik hou van jou.

Ik ken geen Engelsch en geen Fransch
(Hij) Kind ik hou van jou
Ik doe niet raar wanneer ik dans
(Hij) Kind ik hou van jou
Mijn baaijen rok is naar je zin
Mijn bonte schort staat me kedin
Al draag ik er de kopjes in
(Hij) Kind ik hou van jou.

Al weet ik niets van de muziek
(Hij) Kind ik hou van jou
Ik zing 't mooiste van 't fabriek
(Hij) Kind ik hou van jou
Ik kom niet in de opera
Maar ik speel fijn harmonika
Daar luister jij zoo gaarne na
(Hij) Kind ik hou van jou.

Greshoff heeft de muziek weggelaten. Daardoor wordt in ieder geval in de hand gewerkt, dat wij verschoond blijven van andere voordragers, die zouden willen ten beste geven, wat nu eenmaal aan den dichter zelven - met gekleede jas en guitaar - voorbehouden moet blijven.

Anderzijds zal nu het nageslacht misschien niet weten, hoe de liedjes gezongen werden en het ‘tempo di Schuttermarsch’ niet meer kennen. Jammer, want de muziek hoort er bij, evenals de plaatjes, die we noode missen.

Terecht klaagde de inleider over de geringe waardeering, die Speenhoff ondervonden heeft, daar waar hij het meest op instemming recht had. In de ‘breede kringen’ der maatschappij. Vooral bij de ‘beschaafde standen’ is het oordeel over en het begrip van zijn arbeid beschamend oppervlakkig.

Een twintig jaar geleden zongen de studenten zijn liedjes wel en de ‘Verliefde Zeekapitein’, waarvan het refrein hierboven werd geciteerd, is eens een vast kroeglied van de Societeit Minerva geweest. Iedereen kende tenminste het refrein. Maar of het nog zoo is? De waardeering, die Béranger genoot - hij kwam eens op het eind van zijn leven in de Closerie des Lilas en werd toen door de studenten en hun meisjes

bekransd - hebben Speenhoffs landgenooten hun eenigen echten volksdichter van deze eeuw onthouden.

Daartegenover staat, dat J.H. Speenhoff - wij hebben nooit goed aan dat familiare 'Koos' kunnen wennen, dat zoo weinig bij de deftige gekleede jas en de imposante baard past - gekend en gelezen zal worden zoolang de laudatores temporis acti den goeden vooroorlogschen tijd zullen verheerlijken, den tijd van de fiacres, toen de volksmeiden bloothoofds gingen en de jongens van het 'milieu' hun jockeypetje droegen, toen 'Skating' het verzamelpunt van demi-mondain Rotterdam was, toen Napoleon de la Mar, Speenhoff's glorierijke makker, naam begon te maken en toen er in de 'Wou' bij La Fuente 's nachts nog pekelvleesch was.

A. MOUT

Ontmoeting met de luchtvaart
A. Viruly, verrassende ontmoetingen;
Andries Blitz, Amsterdam z.j. f 2.25

Wanneer men aanvaardt dat de litteratuur in de eerste plaats een sociale functie te vervullen heeft, daar zij van alle kunsten door de concreetheid harer formuleeringen het meest in staat is de menschen tot nader begrip van elkaar - en daardoor dichter tot elkaar - te brengen, dan vervallen eenige noodzakelijke eischen van vorm en stijl die de criticus aan een litterair werk heeft te stellen. Stijl- en vormtekortkomingen behoeven hem dan niet te weerhouden een boek, om de sociale functie die het vervult, van het hoogste belang te achten. Primair is dan de diepte van gevoel en beleving. Wanneer een boek een bepaalde menschelijke bedrijvigheid zuiver en indringend weergeeft en daardoor de geestesgesteldheid van een groep menschen aan de overigen openbaart, dan vervult het iets van de groote sociale taak, die de litteratuur in de samenleving te verrichten heeft. Wederom is er iets 'menschelijks' gekristalliseerd tot litteratuur, wederom is iets dat kwam, en misschien weer voorbij zou gaan, tijdig opgevangen en bewaard voor ieder die er van kennis wil nemen.

De pioniers der luchtvaart, en zij die het vliegen hebben gemaakt tot wat het nu is, een vorm van veilig en snel verkeer, behooren straks tot het verleden. Als het reizen door de lucht over korteren of langeren tijd even zoo iets 'gewoons' zal zijn als het reizen met trein of auto, dan zijn die eerste enthousiaste piloten, die het luchtruim ontgonnen met weergalooze onverschrokkenheid en doorzettingsvermogen, misschien ontaard tot onbelangwekkende eenheidstypen zooals onze hedendaagsche conducteurs of taxichauffeurs. Voor altijd zouden dan het leven en de geaardheid van die eerste luchthelden een buit zijn van het verleden, dat nooit iets teruggeeft, tenzij de litteratuur het er aan ontworstelt. Het is dus zaak publicaties van vliegeniers nauwlettend gade te slaan en daarbij

als voornaamste criterium te doen gelden de wijze waarop zij de bezieling en heel de bedrijvigheid der luchtvaartmenschen tot uitdrukking brengen en voor lateren tijd vastleggen.

Viruly is, meer nog dan hijzelf misschien meent, de chroniqueur van onze luchtvaart. Hij is geen groot litterator in dien zin dat zijn werk naar vorm en stijl gaaf is. Als betrouwbaar representant van het luchtvaartleven echter, is zijn werk alle aandacht waard. Iedere publicatie van dezen piloot-schrijver opent een deur naar de oneindigheid van het luchtruim boven landen en zeeën. Uit zijn werk leert men den vliegenden mensch kennen, ten voeten uit. We voelen er de spanning in tusschen het kleine beperkte wezen van den mensch-piloot en de ontzaglijke ruimte die hij dagelijks doorklieft. Niet alleen letterlijk, maar ook figuurlijk voelt de piloot zich verheven boven landen en staten. Zijn vaderland is driedimensioneel, de aarde is voor hem de ongedeelde bodem van het geweldige ongedeelde luchtruim, dat van niemand is en toch van iedereen. Duidelijk bespeurt men in het werk van Viruly hoezeer het denkleven van den piloot door den aard van zijn beroep wordt beïnvloed. In Verrassende Ontmoetingen neemt de auteur steeds weer 'afstand' tot de menschelijke problemen, steeds weer tracht hij de aardsche verhoudingen 'ruim' te bezien om aan iedere geborneerdheid te ontkomen door een vlucht omhoog, maar telkens, als een Icarus, stort hij neer tusschen de menschen en wordt hij gedwongen aan hun klein en peuterig spel mee te doen.

De rijkdom aan ervaringen van den piloot, die dagelijks in verschillende landen vertoeft, is onuitputtelijk. Dat een gevoelige natuur de romantiek daarvan intens beleeft en in de litteraire weergave daarvan wel eens in sentimentaliteit vervalt, behoeft niet te verwonderen bij een dergelijk grootsch en gevaarvol beroep. Verrassende Ontmoetingen geeft ons een boeienden kijk op de mentaliteit van den piloot. Het zijn zuivere vertellingen, hier en daar oppervlakkig, maar hier en daar ook zeer diep en fijn van gevoel; de sfeer van de luchtvaart is er in voelbaar gemaakt, ofschoon de luchtvaart in engeren zin niet het eigenlijke onderwerp van Verrassende Ontmoetingen is.

Wanneer later een retourtje naar Tokio per vliegtuig iets heel gewoons is, dan zal ook dit boek van Viruly aan die gewoonte-luchtreizigers iets kunnen openbaren van de heroïsche geestesgesteldheid die de piloten uit onze dagen heeft bezield.

ROEST CROLLIUS

De tragedie van een koningin
Dr. J. Brouwer, Johanna de Waanzinnige
J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 2. -, f 2.90

In een suggestieve, sombere novelle beschreef Jakob Wassermann

het leven van Johanna van Castilië, bijgenaamd de Krankzinnige. Deze novelle, opgenomen in den bundel 'Die Schwestern' is geheel geïnspireerd op het legendarische beeld van deze rampspoedige koningin, wier geest verduisterde en die bijna een halve eeuw achter de muren van een kasteel, het Koninklijke Paleis te Tordisillas, tot aan haar dood, bleef opgesloten.

Legende en historie dekken elkaar niet steeds en vooral het moderne historisch onderzoek staat critisch tegenover de legende. Was Johanna werkelijk krankzinnig, was zij niet een slachtoffer van de Inquisitie, een politiek gevangene, die voor krankzinnig verklaard werd?

Ook Dr. J. Brouwer ziet in zijn pas verschenen monographie over deze ongelukkige vrouw, 'Johanna de Waanzinnige', deze vragen nader onder het oog. Maar hij komt tot geen conclusie. Voorzichtig legt hij de verschillende opvattingen naast elkaar, toont aan wat zij voor en tegen hebben, doch kiest zelf geen partij.

Wij meenen, dat het geen kwestie van partij kiezen is. Voor de zielkunde is het van alle twijfel ontheven, dat Johanna krankzinnig was, ook al had zij vaak nog zeer heldere momenten, wat overigens voor iederen krankzinnigenarts geen nieuws is. Haar erfelijkbelast zijn blijkt zoowel uit haar voor- als uit haar nageslacht, vooral uit dit laatste: Karel V, Philips II, Don Carlos, enz. Ook uit een portret van Juan de Flandres, dat Dr. Brouwer, jammer genoeg, in zijn levensbeschrijving niet publiceert (het is in ieder geval heel wat sprekender en teekenachtiger dan het figuurtje uit de Vlaamsche triptiek, waaraan het portret op het omslag is ontleend). En ten slotte uit wat door dichterlijke naturen veelvuldig als een 'liefde over het graf' is gehuldigd: haar, bij zielszieken veelvuldig voorkomende, hysterische sexualiteit ten opzichte van haar echtgenoot, Philips den Schoonen, vooral na diens dood, toen zij zijn lijk met zich meevoerde, om het, en niet eens in het geheim, de voeten te kussen.

Het is jammer, dat Dr. Brouwer zich te objectief heeft verhouden tegenover zijn onderwerp, al te voorzichtig wetenschappelijk is tewerk gegaan.

Zijn nauwkeurige en uit talrijke, voor niet Spaansch kennenden ontoegankelijke, bronnen geputte beschrijving mist daardoor de vaste lijn. Zij verzamelt al het wetenswaardige en, voor het meerendeel, nog onbekende over leven, doen en laten van deze vreemde historische figuur en geeft ook een suggestief beeld van haar omstandigheden en haar tijd.

Ongetwijfeld weegt dit op tegen wat men graag anders had gehad: als historisch-wetenschappelijk werk mag dat van Dr. Brouwer er zeker wezen en de levendige verteltoon maakt het ook voor den leek onder zijn lezers tot boeiende lectuur. Schrijnend zijn zulke kleine

aanhalingen als uit een briefje van Johanna's dochter Catharina, die het leven met haar opgesloten en lang niet met de verschuldigde egards behandelde moeder, de koningin, deelde: ‘Neemt u dan ook maatregelen, dat indien de koningin zou willen wandelen in de gang die uitziet op de rivier, of ter verpoozing naar de zaal van het paleis zou willen gaan, men haar dat niet belet, en wilt u ook zorgen, dat de dochters van de markiezin (de vrouw van den “gevangenbewaarder”) of haar personeel, niet voor de koningin heen loopen als zij naar mijn vertrek gaan’. Er is waarlijk stof voor een ‘vie romancée’! Want niets is romantischer dan de feiten - wanneer men ze kan interpreteeren.

CONSTANT VAN WESSEM

Muziek
Jos. Smits van Waesberghe s.j., Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen deel II nr 1-6
Tilburg, W. Bergmans

Onder de hedendaagse ethnologen is het de gewoonte een duidelijk onderscheid te maken tussen ‘veldwerk’ en ‘bureauwerk’, en aan beide nagenoeg geheel verschillende eisen te stellen. Onder het eerste wordt verstaan: het verzamelen van gegevens, het bestuderen van bronnen, het onderzoeken, waarnemen en beschrijven van het studiemateriaal; tot het tweede rekent men datgene, wat pas daarna gebeuren kan: het rangschikken en vergelijken van het gevondene, het ontwerpen van hypothesen en het maken van gevolgtrekkingen, kortom het opstellen van een gesloten en samenhangend beeld in zijn verband met alle denkbare achtergronden. Het is geen toeval dat het maken van zulk een duidelijk onderscheid juist bij de vertegenwoordigers van de zgn. ‘cultuurhistorische methode’ in zwang gekomen is; deze methodische werkverdeling immers leent zich bij uitstek ook voor datgene wat de historicus beoogt: de reconstructie van een bepaalde toedracht van zaken uit het verleden, in zijn oorzakelijk verband. Vele historici hebben ook al lang voordat de ethnologen er een systeem van maakten, zich aan dit onderschied gehouden, en niet ‘geschiedenis’ genoemd, wat slechts bronnenstudie was; evenmin zijn zij aan het ‘bureauwerk’ ener samenvatting begonnen, alvorens zij wisten, dat er voldoende ‘veldwerk’ verricht was. Velen echter, en dit geldt vooral van sommige zijtakken der cultuurhistorie, hebben zich de zaak wat al te gemakkelijk gemaakt, hetgeen aanleiding gegeven heeft tot het ontstaan van heel wat scheve beelden en ondoeltreffende schilderingen van ‘hoe 't was’ en ‘hoe 't werd’.

Wie zich een weinig in de officiële muziekgeschiedenis van tot voor ongeveer twintig jaren verdiept heeft, kan er al van meepraten; herhaaldelijk komt men daar de apodictische uitspraken en de losse

beweringen tegen, die bijvoorbeeld in de staatkundige geschiedenis of in de economische geschiedenis sinds jaar en dag hebben afgedaan. De oudere muziekhistorici hebben zich maar al te gemakkelijk van het vaak onaantrekkelijke 'veldwerk' afgemaakt, om heel gezellig te divageren over dingen die... helaas nimmer werkelijkheid waren. Latere historici zijn met man en macht aan het werk getogen om deze achterstand in te halen, en ook ons land heeft in de laatste tien jaar allerlei jongere muziekgeleerden zien opstaan om met de methodiek en de nauwgezetheid aan andere disciplines ontleend, het noodwendige voorbereidende werk te verrichten teneinde de grote lacunes in het algemene muziekhistorische beeld aan te vullen. Hoe verder het perspectief van dit beeld teruggaat, hoe groter de lacunes zijn; dit geldt wel voor alle historie, maar met de muziekgeschiedenis is het zo gesteld, dat wij slechts vijf of zes eeuwen behoeven terug te gaan, om bijna volkomen het spoor bijster te raken en in raadselen te tasten, zodra wij slechts bepaalde vooroordelen en conventionele 'waarheidjes' van ons af zetten. Daarom is de man, die vandaag al beginnen wil met het schrijven van een andere dan oppervlakkige 'Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen' iemand, die zich niet alleen een uitermate moeilijk, maar ook schier bovenmenselijk omvangrijk levenswerk op de hals haalt.

Dit moet ook de heer Smits van Waesberghe zich bewust geweest zijn, toen hij niettemin met veel voortvarendheid aan de publicatie begon van een monumentaal uitgegeven opus, dat deze weidse titel van 'Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen' draagt. Een eerste deel is al bekend en van een tweede verscheen thans een belangrijk fragment. Doch dit alles wordt door den schrijver zelf - en zeer terecht - 'voorstudie' genoemd; een belangwekkende en boeiende voorstudie, zeker; maar van zulk een uitvoerigheid en zich beperkend tot dusdanige details, dat men zich niet zonder verbazing afvraagt, wanneer en hoe de eigenlijke 'geschiedenis', het breed-samenhangende beeld, aan de orde zal komen.

In het lijvige eerste deel van zijn werk heeft de schrijver zich nagenoeg uitsluitend bezig gehouden met een onderzoek naar de werkzaamheid van de Luikse muziekschool als centrum van het muziektheoretisch onderricht in de Middeleeuwen. Het tweede handelt over de verklaring der lettertekens in het Gregoriaanse neumenschrift van Sint Gallen. Met de grootst mogelijke filologische nauwlettendheid en ijver wordt hier een onderzoek ingesteld naar een detail dat met veel nog onopgeloste kwesties van de middellatijnse literatuurgeschiedenis samenhangt. Ware tenminste dit onderdeel der literatuurgeschiedenis minder verwaarloosd geweest - ook onze neerlandici weten mee te praten van de last die dit veroorzaakt - dan had het navorsen van zulk een onderdeeltje veel korter en eenvoudiger kunnen blijven. Thans zijn zij, die den heer Smits

van Waesberghe gaarne op de voet volgen, voorlopig nog in het onzekere, of deze berg van archiefstof misschien niet enkel een historische muis baart.

Eén ding is echter zeker (en hier haal ik mijn bewijs uit de algemene literatuurgeschiedenis), wie spreekt over de tradities van Sint Gallen, wie het heeft over de muziekleer van de Notkers en gezellen die ook merkwaardige schrijvers en dichters waren, veelbereisde abten en monniken met een typisch o n latijns en o n germaans karakter, moet noodwendig met zijn verhaal teruggaan tot hun land en kloosters van herkomst; in dat zeldzame, nog weinig onderzochte k e l t i s c h e milieu van Ierland, waar men al omstreeks de 7de eeuw rijmende latijnse verzen schreef, en vanwaar talloze hoogstbeschaafde missionarissen zich over het europese vasteland verspreidden om, van de dagen van Karel den Grote af, allerwege kloosters te stichten en er hun nieuw-christelijke cultuur te verbreiden.

De kloosterlijke muziekpractijk in West-europa, de 'schoolse' meerstemmigheid van die dagen (die even los stond van de volksmuziek als de geschreven literatuur van de orale literatuur der massa) was een geschenk van keltische monniken en gaat terug op een muziekbeoefening die in Ierland inheems was. En in d e z e historie zijn Luik en Sint Gallen hoogst belangrijke, maar slechts toevallige étappes. Een middeleeuwse muziekgeschiedenis moet, voorzover zij te reconstrueren valt, beginnen bij de vroegste muziekbeoefening van christelijk West- en Oost-Europa.

Hoe ver terug de heer Smits van Waesberghe ons voeren zal, valt nog niet te bezien; wie zich op het veld waagt, vindt vaak geen gelegenheid meer om op eerzame wijze naar het bureau terug te keren. Maar het veld is stellig een veld van eer, en wat daar verricht wordt, blijkt zelden tevergeefs gedaan. Wil de schrijver echter ooit tot een samenvatting komen, dan zal zijn onderzoek hem - in strijd met dat van zovele andere muziekhistorici - van St. Gallen en Bobbio over zee moeten voeren naar het vaderland van Columbanus en Johannes Eriugena, van Dungal en Moengal, die op hun beurt zoveel van hun kennis geheel of gedeeltelijk dankten aan de heel of half heidense zangers die Ierland nog eeuwenlang daarna bevolkten. Dat literatuurgeschiedenis en folklore hier minstens even grote diensten kunnen bewijzen als muzikale handschriftkunde en filologie, behoeft geen betoog. Ik kan slechts de wens uitspreken, dat de heer Smits van Waesberghe hun hulp niet ongebruikt moge laten, wanneer hij eenmaal, met zijn voorstudies gereed, zich aan het schrijven van de eigenlijke 'Muziekgeschiedenis der Middeleeuwen' zet.

L.L.